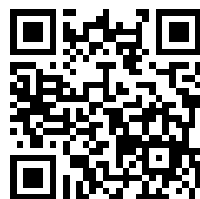

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

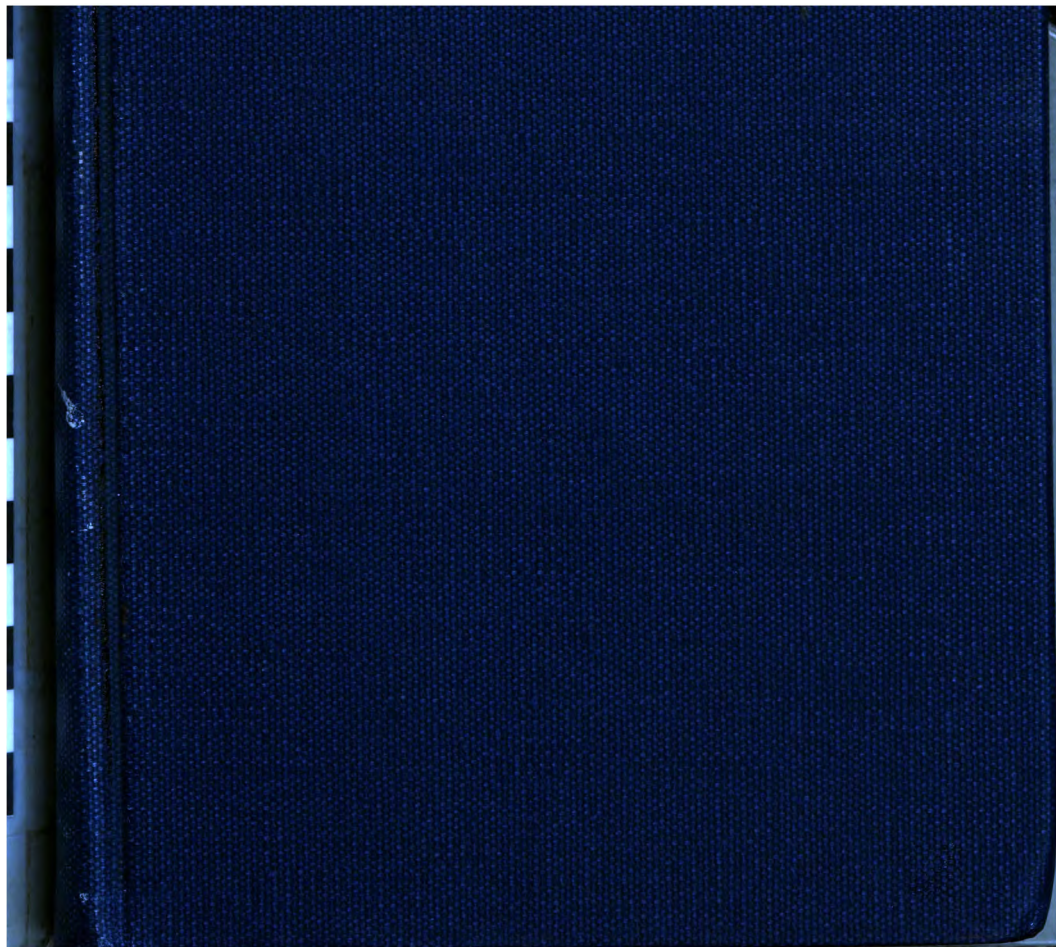
Google™ books

<https://books.google.com>

LIBRARY
Michigan State
University

CESARIZAM
I
BIZANTINSTVO
U POVIESTI
IZTOČNOG RAZKOLA.

NAPISAO

Dr. **IVAN MARKOVIĆ.**

FRANJEVAC DRŽAVE PRESV. ODKUPITELJA.

U ZAGREBU
Tisak Dioničke tiskare
1891.

/

Al

V. 2

DIO II.

POGLAVLJE I.

Sadržaj. Focijev duh i cesaro-papizam. -- Kause, koje pripomagahu uzdržanju razkola. — Prirodjena mrzost i međusobno zaziranje Grka i Latina. — Razlika jezika i književnosti. — Osnovanje zapadnoga carstva. — Težnje Karla Velikoga. — Razlika discipline i javnoga bogoštovlja. — Primjetba o posljednjoj razlici. — Iztočna crkva prema razvijanju crkvene nauke na zapadu.

Uza sve dobre odnošaje uzpostavljene s Petrovom stolicom poslije nego je Focije drugi put s patrijarskoga prijestola bio prognat; uza sve, što je od to doba pa do polovine jedanaestoga vijeka bizantijska crkva priznavala crkveni primat rimskih biskupa, ili bar nije ga se odričala, zlokobno sjeme prevratnih pojmova i načela, koje neprijatelj čovjek punih pet vjekova i po nije prestao sijati u gospodnju njivu, ne mogaše izginuti. Neka je Focije umr'o, njegovo je ime ostalo simbol bizantijske crkve, i već je od toga vremena njegov duh uvijek lebdio oko svega kršćanskog iztoka.

Cesaro-papizam grčkih basileusa, to je neprijatelj čovjek: to je sijač onih načela i onih pojmova, koji stvoriše Focija. Cesaro-papizam ne će Focijevo djelo upuštati, nego će ga uzdržavati, gojiti, štititi u korist nekršćanske svoje politike; a upotrebljavat će, kao sredstva, druge jake kause, od kojih nekoje su mu i prije pomagale, a odsele će i bolje. Duhovna vlast, koju je Bog dao crkvi, gorostasna je sila; a crkvenim razkolom pada u šake ljudima, koji predstavljaju svjetovnu vlast, i biva im moguća poluga u rukama. Zato kada jače spoljašnje prilike budu zahtievati, da se cesaro-papizam odrekne djela svojih ruku i da traži ujediniti crkvu s rimskom stolicom, s Petrom — kamenom, na kojemu je Isukrst saziđao svoju crkvu, on to ne će nikada prostodušno uraditi; ni jer je tako Bogu ugodno, ni jer to ide na duhovnu korist njegovih podložnika. On će imati samo pred očima, da se ujedinjenjem crkava izbavi iz kakove neprilike, ili da dostigne, što njegovoj politici u nekim zgodama ide za uvar. Te će gledati, da opet izvede stvar, kako će dobiti, što je

nakan, a da mu se međjutim crkva ne izmakne iz panča i ne dokopa se slobodna, samovlastna i neodvisna položaja. Tko misli, da je onda moglo biti drugojačije, ili da bi moglo biti drugojačije danas, zanago ne poznaje historije. — Što ovdje rekoh, mislim, da ću moći dokazati u ovom drugome Dielu.

Hergenröther u velikoj i izvrstnoj svojoj monografiji o Fociju razpravlja, po svojoj navadi, iz temelja sve momente, ili ćemo reći, daljne uzroke crkvenoga razdvoja i razkola¹. Jungmann u svojoj Razpravi o Focijevu Razkolu donosi jezgru Hergenrötherovih dokaza². Nekoji od onih uzroka pomagahu i u poznije vrijeme bizantijskome cesarizmu, koji je najveće namišljeno, a kadkad i neznano, nastavio svoj rad, da se kršćanski iztok omrazi s Rimom. Kasnije opet politički događaji stvoriše druge razloge nesklada i nemira. A sve je to pripomagalo cesarizmu i neprijateljima crkvenoga jedinstva, da razkol okriepe i ovječe. Ja ću u kratko iztaći samo nešto, što mi se čini glavnije u ovome poslu.

Prirodjena mrzost i međusobno zaziranje, to je od vjekada dililo Grka od Latina. Još u predkršćansko doba krivim se okom gledahu dva naroda. A tomu je opet prva podloga bila u razlici čudi i narodnog značaja. Uza svu visoku uljudbu, do koje se grčki narod bijaše popeo, uza svu prosvjetu, kojom se je ponosio i s koje bijaše navikao držati za barbare sve ostale narode, ne izuzevši ni Rimljane, i svekolike brojiti ni u što, Grk bijaše u najvećoj mjeri lakouman i nepostojan, neiskren i lažljiv, vuhven i pakostan, hvališa i ohol. Rimljanin bijaše živa opreka grčkog karaktera. Rimljanin je bio ozbiljan u mislima, stalan i nepomičan u pregnućima, praktičan u osnovama, iskren, ali vrlo razborit na rieči, pošten, pobožan i bogobožan. Grk i Rimljanin nipošto ne bi mogli slagati. Za ratovanja Rimljana na Grčku (214—146 pr. Isukr.), koje preobrati klasičku Heladu u rimsku pokrajinu, prijašnja se antipatija izvrše u Greima u bezkrajnu mržnju na utamanitelje svoje slobode i neodvisnosti. A kako i ne bi? Sokrat je bogovima svaki dan zahvaljivao, što se je rodio Grk, a ne barbar. Isokrat je pisao ove rieči: „Ja znam, da u drugim zemljama ima poljskih plodova, drveta i zvieri osobite i izvrstnije vrste; ali se samo u Grčkoj mogu radjati i odgajati ljudi ne samo vrstni za umjetnosti, za trgovinu, za besjednost, već i takovi, da sve ostale nadmašuju

¹ HERGENRÖTHER, *Photius* I, p. 295—312.

² Sve što o tome predmetu ima Jungmann, to je do rieči uzeo iz Hergenröthera. Vidi Razpravu u prijevodu Medinijovu, str. 3—18.

hrabrošću i dobrotom“. Aristotel je izrazio misao svoga naroda, kada reče: „Grke ide, da gospodare nad barbarima“; a isto tako i Demosten, kada reče u pučkoj skupštini: „Pravedno je, da barbar bude pod rukom Grka³“. Sada međjutim taj narod, koji je sebe toliko cienio, da bude podjarmljeni narod! Sedam milijuna Grka⁴, da robuje Rimljanima, a da ne mrzi svom svojom dušom na svoje gospodare? Rimljani opet znadijahu, što im Grei misle; pa im obilnom mjerom odvrćahu za mržnju preziranje. Oni se do duše udivljavahu grčkome tankoumlju, bogatoj, ugladjenoj i usavršenoj grčkoj književnosti, liepomu i divnome grčkom jeziku, kojim se muse i olimpijski bogovi razgovarahu, te grčkim krasnim umjetnostima, u kojima stara Helada ostade vječita učiteljica svim narodima; ali su Grka ni za što držali. Kada pak promislimo, da su Rimljani gvozdenom mišicom svladali Gale, Španjolce, Germane i druge narode, a da ih niesu prezirali, već nasuprot, da su znali poštovati njihovo junaštvo; kada opet s drugoga kraja vidimo, da zapadni i sjeverni narodi niesu mrzili na Rimljane koliko Grei, premda su, po svojoj prilici, osjećali više neg oni gubitak slobode i narodne samostalnosti; onda nam se čini, da je medjusobnome suproćenju Grka i Rimljana zaista uzrok bio razlika narodnog značaja, više nego li politički događaji, koji zatamaniše grčku slobodu. Mržnja Grka preživjela je vjekove; pa kad rimski cesari stvoriše stolni svoj grad na Bosporu, te se sami pogrštiše, uzdržavši predikat *rimski* (carevi), Grei niržahu na Rimljane, pod imenom *Latina* i *zapadnjaka*; a sami se, djetinjskom taštinom, stadoše nazivati *Rimljani*, jer je ovo ime bilo dično i slavno. Međjutim dok vjera bijaše živa, dok se održa čisto starinsko predanje, dok ljudske strasti ne oteše mah i ne pomutiše zdrave kršćanske pojmove o crkvi, te novom eksegesom ne počеше tomačiti Isukrstove rieči o Petru i o njegovu stâdu u apostolskome zboru, znalo se je i na iztoku razlikovati svjetovno od duhovnoga, te priznavati crkvenu vlast, smještenu, božjom odredbom, na zapadu, u Rimu. Ali kada iza mnogih kušnja, ponajveće krivicom bizantijske politike, oslabi vjera o crkvi i o njezinu jedinstvu, Grei zazirahu od vrhovne Petrove vlasti, jer je ona u Rimu stajala. — Zašto bi zapad prednjačio i zapoviedao iztoku, kad je s iztoka granulo sunce spasenja, kad je s iztoka vjera se Isukrstova pomolila, kad je na iztoku zasnovana bila crkva?

³ Ove navode uzeo sam iz Pichlera: *Geschichte der kirchlichen Trennung* I, p. 36.

⁴ PICHLER, *ibid.*

Uz razliku narodnoga značaja valja pomenuti razliku jezika. U staro doba, od Jadranskog mora do Atlanskog oceana sve se je kani-
nilo, da jezikom i običajima postane *rimsko*. Rimski carevi hoćahu
nametnuti latinski jezik i iztoku; ali im se okušaji osujetiše⁵. Od
Jadranskog mora, pa do Eufrata i Inda održa se snažno grčki jezik.
Prvih kršćanskih vjekova grčki jezik obćenito bijaše poznat i u Rimu.
Juvenal, koji je živio za Trajana i Hadrijana, u šestoj satiri šiba
Rimljanke, što vole besjediti grčki nego latinski, i kaže im, da
je sramota ne znati svoj jezik⁶. Valjda je onda u Rimu crkveni
jezik bio grčki. Sveti Marko napisao je grčki svoje evanđelje za
pouku i utjehu ondješnjih kršćana. Sveti Pavao pisao je grčki Rim-
ljanima svoju poslanicu: takodjer i sv. Ignjatije. Sveti Klement, rimski
papa, pisao je grčki. Justinove apologije, upravljene Antoninu Piju i
Marku Avreliju, te apologija Atenagorina Marku Avreliju i sinu mu
Luciju Avreliju Komodu, pisane su grčki. Ali u petome vjeku pro-
pada u Rimu grčki jezik. U šestomu malo tko ondje zna grčki. Sveti
Gregorije Veliki uza sve, što bješe poklisar svete stolice u Carigradu,
nije znao grčki, kao što sâm na više mjesta kazuje⁷. U četvrtome,
petomu i šestome vjeku u iztočnoj prijestonici dobro bijaše poznat la-
tinski jezik; jer je bio uredovni i dvorski jezik. Justinijanove *Insti-
tutiones*, *Pandectae* i *Codex* pisani su latinski. Same su *Novellae*
izvorno pisane grčki. Poslije Justinijana († 566) latinski prestade
biti dvorski jezik u iztočnoj prijestonici. Za Heraklija (610—644)
grčki iztisnu ga iz uredâ i javnog života. Za pape Gregorija Veli-
koga (590—604) trudno bijaše naći u Carigradu čovjeka, koji bi
valjano znao prevesti s latinskoga u grčki⁸. Grčko se svećenstvo
ponošaše jezikom Sokratovim i Platonovim, jezikom, kojim su pisane
knjige Novoga Zakona i djela velikih crkvenih otaca i učitelja. Ali
uz taj opravdani ponos, grčki kler držaše ni za što jezik latinski i
ne hajaše, da se upozna s djelima Ciprijanovim, Ambrosijevim, Je-

⁵ PICHLER, *ibid*.

⁶ Nam quid rancidius, quam quod se non putat ulla
Formosam, nisi quae de Tusca Graecula facta est?

. . . Omnia graece,

Quum sit turpe magis nostris nescire latine. (V. 185—188.) *Corpus
Poetarum* (Francofurti 1833) p. 1149.

⁷ *Epistolar*. L. 7, *Ep*. 32 *ad Anastas. presbyt.* Opp. (*Migne*) III, 889:
L. 10, *Ep*. 39 *ad Eulog. Alexandr.* III, 1099: L. 11. *Ep*. 74 *ad Euseb. Thes-
sal.* III, 1213. Cf. JOANN. DIACON., *Vita S. Gregor. Magni*, L. 4, n. 81, Opp.
S. Gregorii I, 228.

⁸ GREGORIUS, *Epistolar*. L. 7. *Ep*. 30 *ad Narsam*, III, 887.

magistrom, Avgustinovim i drugih latinskih otaca, koji već bijahu razvili i raztomačili dogmate i teoriju o crkvi, o njezinu jedinstvu i ustavu. Grci bijahu se privikli krivoj misli, da je sva mudrost i sve znanje na iztoku i u starinskim knjigama; te da crkva ne može napredovati, ni razvijati se ni na samomu književnome polju. A uz to misljjahu, da zapad, poklem su barbarski narodi utamanili njegovu starinsku prosvjetu i uljudbu, nije već nikada glavu podigao, i da u crkvenoj svojoj književnosti nema ništa znamenita, ništa osobito poučljiva, ništa dobra, što prije i puno bolje niesu kazali učitelji iztočne crkve.

Što je više slabila pod svojim truhležom iztočna država, to je većma rasla mržnja Grka na zapadnjake; dok sami bijahu krivi svojoj propasti. Njihovi basileusi, u obće nedostojni carskoga prijestola, većinom ule i kukavice, niesu znali, ni mogli braniti carstvo; a kadkad niesu za to ni marili. Osim toga, cesariztičkom svojom politikom, svojim dogmatizovanjem, svojim cesaro-papizmom, pasjim svojim življenjem i dvorskim sablaznima svake vrste trovahu narodu krv u žilama. — Jaoh i naopako svakome narodu, kojemu onakove more pri pritiskuju, onakovi vukodlaci sisaju krv! — Bizantijski basileusi vodjahu državu k propasti. Ne mogavši braniti Italiju, sami upućivahu rimske pape, da istu pomoć od Franaka (Dio I s. 343—4). Svojihove krivice Italija im se odmetnu i izvojeva svoju neodvisnost. Pape se sprijateljše s Frankima. Leon III na dan Božića god. 800, u crkvi svetog Petra, okruni za rimskog cara Karla Velikoga; a on mu se zakle, da će štititi i braniti rimsku crkvu, gdje god bude zahtievao njezin probitak⁹. Sakupljeni narod u vatikanskoj basilici od radosti i veselja udari u aklamaciju: „Karlu pobožnomu, uzvisiti me, okrunjenu božjom rukom, velikomu i mirnome *rimskom* caru (dog) život i pobjeda¹⁰!“ — Papa čini Karla *rimskim* carem, a Rimljani ga *svojim* rimskim carem proglašuju; dok basileusi, koji stajovahu na Bosporu, bijahu i hoćahu, da budu *rimski* carevi! — Grci se osjećahu poraženi u narodnomu svome ponosu: pa kako su držali Franke za dušmane, a Talijance za odmetnike, tako zamrziše i našu latinsku crkvu.

⁹ In nomine Christi spondeo atque polliceor ego Carolus imperator coram Deo et beato Petro apostolo, me protectorem et defensorem fore hujus sanctae Romanae ecclesiae in omnibus utilitatibus, quatenus divino fultus fuero adiutor, prout sciero poteroque. BARONIUS, a. 800, n. 7.

¹⁰ Carolo piissimo augusto, a Deo coronato, magno, pacifico imperatori et victoria. ANASTASIUS, *Vita Leonis III*; BARONIUS l. c. n. 6.

Karlo, silni vladalac, bješe na glasu u vasionome svijetu. Bagdaski kalif Arun-Al-Rašid, opasni neprijatelj istočnoga carstva, koji je do osam puta s vojskom provalio u grčke pokrajine i svaki put slavio pobjedu, te kojemu su basileusi plaćali godišnji harač, 70.000 zlatnih novaca, bi Karlov prijatelj i slaše mu poslanike i darove. Između ostaloga on darova Karlu ključeve od crkve Isukrstova groba u Jerusalemu¹¹. Tko je mogao sumnjivoj bizantijskoj politici izbiti iz glave, da takovo prijateljstvo ne cilja na štetu grčkoga carstva, osobito sada, kad je Karlo dobio od pape naziv i krunu *rimskoga* cara? Ljetopisac Eginard, tajnik Karlov¹², pominjući poznija poslanstva bizantijskih careva Nicefora, Mihajla i Leona V k dvoru svoga gospodara, kaže nam, da su oni, zbog novoga Karlova naziva, veoma se bili pobožali, da je sam nauman državu im ugrabiti¹³. Valja priznati međjutim, da taj strah nije bio sasvim netemeljit; jer je već onda franačka politika išla za tim, da svome oružju krči zgodan put u srce rimsko-istočnoga carstva¹⁴. K ovome je cilju vodila i namjera (o kojoj govori Teofan i drugi grčki povjestničari) Karlova, da bi se oženio basilisom Irenom. Postavši rimskim carem, Karlo zaprosi bizantijsku caricu. Poznato je, da je Irena u svojoj mladosti bila posve liepa žena, te je s ljepote stekla sreću, da se za cara uda; pa neka još nije bila stara baba (imala je tada 48 godina), do duše nije Karlo mogao nju pitati iz druge svrhe, nego iz političke. Po ovoj ženitbi obadva carstva, združena zajedno, bila bi pala u ruke Karlu i Frankima. Irena, kako kazuje Teofan; bila bi pošla za Karla, da se tomu ne bude uzprotivio bizantijski dvor, a najviše Accije¹⁵. Onakova Karlova osnova poplaši Grke i može biti, da se tomu ima pripisati, što je ondašnja dvorska zavjera bacila Irenu s prijestola, i predala vladalačku palicu i carsku krunu Niceforu (802). Ipak reda je bilo Bizantincima, da stupe s Karlom u druge dogovore. Godine 799 on bješe konačno pobedio Avare. Valjalo je dakle urediti granice dvaju carstva; pa je u tu svrhu Karlo poslao u Carigrad prije

¹¹ BARONIUS a. 784, n. 16: a. 799, n. 12: a. 800, n. 23. Cf. ROHRBACHER, VI, p. 185—186; BIOGRAFIA UNIV., *Aaron El-Rechyd*.

¹² CAVE, *Hist. Litter.* p. 400.

¹³ . . . propter susceptum a se imperatoris nomen, et ob hoc quasi qui imperium eis surripere vellet, valde suspecto . . . Ap. *Baron.* a. 800, n. 8.

¹⁴ GFRÖRER, *Byzantinische Geschichten* II, p. 108.

¹⁵ BIOGRAFIA UNIVERS., *Irene. Carlomagno*.

¹⁶ BIOGRAF. UNIVERS., *Irene*; ROHRBACHER VI, p. 183; HERGENRÖTHER I, p. 259.

Geseja, amienskog biskupa i konta Eligalda¹⁷; pa god. 804 Donata zadarskog biskupa i mletačkoga vojvodu Beata, da ugovaraju o miru. Ovom je prigodom car Nicefor darovao poslanicima moći svete Anastasije, sriemske mučenice, koje Beato htjede odnieti u Mletke, ali ih ostavi biskupu Donatu; jer kada šćaše odjedriti put Mletaka dunu silna bura, pa on to uze za biljeg, da svetica hoće, da u Zadru ostane¹⁸. Bizantijski dvor ugovori napokon (812) mir i opremi svoje poslanike u Rim k Leonu III, da on potvrdi njihovu nagodbu s Karlom Velikim¹⁹. Ugovorom Grci se odricahu svojega давног права na Istriju, Liburniju i sredozemnu Dalmaciju, te na staru Panoniju, medju Savom i Dravom, na Slavoniju i Hrvatsku, kojoj je onda i Bosna pripadala. Karlo pak njima priznavaše posjedovanje dalmatinskih gradova, Splita, Zadra, Trogira i Dubrovnika²⁰.

Ako ćemo suditi, kao što treba, historičke događaje po pravoslovnim i obćim pojmovima njihova vremena, ne možemo zabavljati Karolingima i drugim zapadnjacima političku navalu k širenju granica svoje moći, pa nek je to bivalo na štetu bizantijske države. Sve, što se je u potonje doba okušalo u takovu praveu, kao, na pr., podhvati križarskih vojna i latinsko carstvo na Bosporu (1204 do 1261), sve, velim, ima se prosudjivati po ondašnjim mislima i mjeriti na ondašnja mjerila. No opet pored svega toga ne da se zatajati, da onakovi događaji niesu medju Grcima razpirivali mržnju na sve, što je zapadno, i da niesu bili na štetu crkvenome jedinstvu.

Medju daljnim uzrocima crkvenoga razkola broji se razlika discipline i javnoga bogoštovlja. Što se discipline tiče, na iztoku drugojačiji su, nego na zapadu, zakoni o korizmi i o postnim dnevima, o blagovanju udavljena i krvi, o smetnjama ženitbe, o dužnostima crkovnjaka i kalugjera. Onamo je dopušten brak popovima. Onamo je drugojačija nošnja svećenika; a valja kazati, da im može pribaviti veće poštovanje, nego li latinskim popovima svjetovnjačka odjeća. Pa i ona blažena brada, koja diči čovječje lice, razlikuje iztočnoga od zapadnog svećenika. Na iztoku su opet različni dnevni svećani, a takodjer i crkveni kalendar. Bogoštovlje pak, neka je u bitnosti jedno s javnim bogoštovljem zapadne crkve, spoljašnjim je oblikom posve različno. Neka su obadva obreda, latinski i grčki, jednako sveta, jednako dušobudna, jednako divna i veličanstvena,

¹⁷ ROHRBACHER VI, p. 254.

¹⁸ FARLATI, *Illyrici Sacri*, V, p. 33—35.

¹⁹ SMİČIKLAS, *Poviest Hrvatska* I, p. 169.

²⁰ *Ibid.* p. 168.

ipak liturgički obred, kojim se bogoštovlje vrši, razlikuje se u služenju presvetoga posvetilišta, u podjeljivanju svetih tajna, u načinu krštenja, u primanju svete pričesti, u posvećivanju eukaristije, u obćim crkvenim molitvama, pa i u samu obliku hramova.

Mi smo prije vidjeli, da je sami Focije kazao, da uza sve liturgičke i disciplinarske razlike, jedna je vjera, a i crkva sveobća jedna. Ali kada nastade iztočnoj crkvi vrijeme kušnje, kad se neprijateljima crkvenoga jedinstva hoćase, da odmeću duhove od Rima, da ih podražuju na zapad, one razlike bijahu silno sredstvo, koje nije moglo biti neuspješno, osobito kod prostoga naroda. Ovome razpirivanju nesklada davahu kadkad povod i ljudi sa zapada. Iztočnjak ne bi svoj crkveni obred ni za što promienio. Crkva rimska nije nikada zahtievala, da se iztočnjaci odreknu svoga obreda; a u novije vrijeme ne dopušta ni prelaz s iztočnoga na zapadni. No je istina, da su misionari na iztoku o to se više puta griješili, zadirkujući u iztočni obred. Istina je, da su i mnogi skolastici na zapadu, ne poznavajući, nego na krivim izvještajima iztočne obrede, osuđivali sve, što se nije udaralo s liturgičkim obredima rimske crkve. Istina je i ovo, da su neki pape, prema bogoslovskim pojmovima svojega vremena, koješta drugojačije shvaćali, nego li iztočnjaci; a neki opet, (jer se koješta nepravoslavna ovdje i ondje bješe uvuklo u liturgičke knjige,) kadšto su se pokazali protivni gdje kojoj tački iztočnoga obreda. Tako su Inocencije III²¹ i Gregorije IX²² nevaljanu držali krizmu, koju, po grčkome obredu, popovi podjeljuju. Tako Inocencije IV šćase nešto promieniti u obredu ciparskih Grka²³. Tako je opet Gregorije IX svjetovao jednoga ruskog kneza, da prigrlj latinski obred²⁴; a Klement VIII Malorusima nekom indulgencijom dopustio iztočni obred²⁵. No bi griješio protiv historičke istine, a i protiv same logike, tko bi odatle izvodio, da su pape bili neprijatelji iztočnome obredu. Ako su nekoji od njih mislili, da nije valjana krizma (miropomazanje), koju podjeljivahu svećenici, to je bilo mnijenje

²¹ INNOCENTIUS III, *Regestor*. L. 2, 212. Opp. (*Migne*) I, 772.

²² RAYNALDI a. 1231, n. 30.

²³ RAYNALDI, a. 1254, n. 7.

²⁴ RAYNALDI, a. 1231, n. 43.

²⁵ . . . dummodo (sacri ritus et caeremoniae) veritati et doctrinae fidei catholicae non adversentur et communionem cum Romana ecclesia non excludant, eisdem Ruthenis episcopis et clero ex apostolica benignitate permitimus, concedimus et indulgemus. THEINER, *Neueste Zustände etc, Documente* pag. 27.

mnogih bogoslovaca. U najstarijim crkvenim spomenicima nigdje se ne kaže, da su ovo svetotajstvo svršavali drugi, nego sami biskupi. Konstitucije apostolske, na pr., dok vele, da biskup može i po svećeniku podjeljivati svetotajstvo krštenja, dodaju, da novo-krštene ima krizmati biskup²⁶. Nije se dakle čuditi, što mnogi bogoslovci misljahu, da je sam biskup vršilac ove tajne. Pa kako se u tome može vidjeti neprijateljstvo, ili i sama neprijaznost k iztočnome obredu? Ako je Inocencije IV htio, da nešto promieni u obredu ciparskih Grka, ta činjenica ne dokazuje, da je bio nakan utamaniti iztočni obred, već samo, da je htio *prema mjestnim prilikama ondješnjih kršćana*, dovesti u sklad onaj obred s rimskim. Isto tako ništa ne dokazuje pomenuta činjenica Gregorija IX prema ruskome knezu. I danas čovjek najodaniji Greima i najbolji prijatelj njihova obreda mogao bi biti uvjeren, da bi sigurnije bilo crkveno jedinstvo, kad bi bilo moguće, što nije, da se svi kršćani na svijetu drže jednoga crkvenog obreda i da imaju jedan crkveni jezik. A što se tiče Klementa VIII prema Malorusima, kada uzmemo na oko, da se je zaista koješta nepravoslavna u nekim mjestima uvuklo bilo u crkvene knjige, ne možemo u papinskoj rezervaciji vidjeti kakovo neprijateljstvo prema iztočnome obredu, već samo njegovo briženje za jedinstvo vjere, na kojemu se osniva jedinstvo crkve.

Poznato je, da se je iztočna crkva, odrekavši se zajednice sa zapadnom, stinula, smrznula, ukočevala; dok je Isukrstova crkva živi organisam, koji ostajući uvijek isti u svojoj bitnosti, valja, da se razvija. Medjutim kako su se na iztoku duhovi privikli smatrati ukočenost svoje crkve u spoljašnjem obliku za biljeg *prave* crkve, tako je neprijateljima unije svagda bilo lako podraživati prosti narod i neuke ljude na rimsku crkvu, jer se i sama nije stinula i ukočevala. Sve što je ona, poslije prvih sedam ekumenskih sabora odredila, utvrdila, ustanovila, sve je to ljudima, koji se na nju usićeše, neopravdana alteracija i bezbožno novotarenje. Ja ću samo jednu ovdje štiocu pomenuti. Crkva iztočna na više mjesta u svojim bogoslužbenim knjigama zove preblašenu Djevicu Mariju *neporočnom*, *sveneporočnom*, *preneporočnom*, *jedinom neporočnom*, i govoreći o

²⁶ Tu igitur, episcopus . . . caput eorum qui baptizantur, sive virorum, sive mulierum, unges oleo sancto, in figuram spiritualis baptismi. Deinde, aut tu, episcopus, aut sub te presbyter super eos et nominatim proferens invocationem Patris et Filii et Spiritus sancti, baptizabis eos in aqua . . . Et episcopus porro baptizatos ungat chrismate. L. III, c. 16. PITRA, *Juris ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta* I, p. 239 sq.

svetoj Ani, opet na više mjesta veli, da je imala u svojoj utrobi *sveti hram*, da je *začela u svojoj utrobi čistu golubicu*, da je *primila u svoju utrobu golubicu neoskvrnjenu*²⁷. No kada u sedamnaestome vjeku profesori kijevske akademije počеше učiti i pisati, kao i ondašnji katolički pisci, da je presveta Djevica zaista *začeta* brez prvorodnoga grieha, ruski patrijar Joakim (1682—1690) i njegova sinoda osudiše tu nauku: naravno s toga, jer tu nauku Latini držahu i propoviedahu. A kada ista nauka postade dogmat u zapadnoj crkvi, onda neprijatelji uniје raztrubiše, da je taj dogmat *novi elemenat razjedinjenja i nova zapadna heresija*.

Ovo su po mome mnienju daljne kause razkola; a izgubit će svoju krepost kada nestane traga cesarizmu i bizantinstvu.

²⁷ GAGARIN, *L' Église Russe et l' Immaculé Conception* (Paris 1876), p. 89—95.

POGLAVLJE II.

Sadržaj. Car Leon VI. Njegovi crkveni zakoni. — Izmjene na patrijarskome prijestolu. — Leonovo življenje. Borba za četvrto vjenčanje. — Patrijar Nikola prognat, a učinjen je za patrijara Evtimije. — Leonov književni rad i njegovi pobožno-čudoredni govori. — Patrijar Nikola vraćen, a svrgnut je Evtimije. — Poslanica Nikolina papi Anastasiju III. — Car Aleksandar. — Bugarski car Simeon prema bizantijskoj državi. — Za Kostantina Porfirogenita, Roman Lekapen intrigima postaje carev kolega i car. — Roman i patrijar Nikola gledaju, da uzpostave crkveni mir. Dopisivanje s Rimom. — Pismo patrijara Nikole bugarskome caru Simeonu. — Simeon podsjeđa Carigrad, pa onda ugovara mir. — Dvie rieči o Liutprandu i o papama ondašnjega doba. — Primjetba.

Vidjeli smo u posljednjem Poglavlju prvog Diela, da je Leon VI nasliedio Basilija Maćedonca. S imenom Leona Mudroga združen je novi zbornik grčkih, ili ćemo reći državnih zakona, poznat pod nazivom: *Basilike* (carski zakoni), a podieljen u 60 knjiga, od kojih su sada poznate zar pedeset i dvie. Ovo djelo bijaše započeo Leonov otac Basilije, ali ga ne mogaše dovršiti; te ga Leon pregleda, izpravi, dovrši i objelodani. Kasnije njegov sin Kostantin Porfirogenit priredi drugo savršenije izdanje. *Basilike* ostadoše državni zakonik, dok je god obstalo grčko carstvo.

Leon bješe nesretan u ratovima. Odmah prvih godina njegova vladanja Saraceni potukoše grčke vojske u Maloj Aziji, u Arcipelagu i u Italiji. Leon je do duše god. 891 opet osvojio južnu Italiju; ali do četiri godine, sa zle i nasilničke uprave njegovih namjestnika, izgubi je nanovo. U isto je vrijeme ratovao lošom srećom s Bugarima, koji ga poraziše u Maćedoniji. Sad će pozvati u pomoć Mađžare (Τούρκοι, bizantijskih pisaca). Oni pobiede izprva Bugare i poharaju im državu do Prêslave (*Marcianopolis*). Kad se Mađžari vratiše u svoje stepe (893), bugarski car Simeon ode za njima i razbi im vojsku; a odmah iza toga potuče Grke kod Bulgarofigosa, blizu Drinopolja. Godine 904 Saraceni opustoše Solun, jedan izmedju

najsjanijih gradova istočnoga carstva, a stanovnike svekolike odvedu u sužnje. — Svim ovim nesrećama glavni uzrok bijahu dvorske pletke i nevjera grčkih vojskovođa¹.

Na patrijarskoj stolici sjedjaše (886—893) mladi, nevješti i boležljivi patrijar Stjepan I. S nedostatka povjestničkih spomenika ne znamo, što su opremili u istočnoj prijestonici legati pape Formosa (Dio I s. 541). Stjepan bijaše samo po imenu patrijar. Vladao je crkvom carski dvor. Između sto i trinaest Leonovih novela, ima ih mnogo o crkvenim stvarima i sve su upravljene patrijaru Stjepanu. Iz njih se očito vidi, da je car sebe držao nad kanonima i nad crkvenom vlašću. Sedma se novela bavi o sukobu među svjetovnim i crkvenim zakonima. Ona proglašuje za pravilo načelo shodnosti i koristi. Ako je udesniji cilju i koristniji kanon nego *nomos* (svjetovni zakon), pri sukobu vrijedi prvi, a ne drugi: nasuprot, ako je udesniji *nomos*, valja, da vrijedi on, a ne kanon². Ovakov princip raztvara vrata samovolji državnih uredovnika, koji imaju tomačiti i uporavljati carske zakone, i podsieca vlast crkve i samostalnost njezina zakonotvorstva. — Po trećemu trulanskome kanonu, koji se pozivlje na peti kanon apostolski³, tko je redjen svećenik, gjakon, ili ipogjakon ne može se već oženiti. Ako bi se tko usudio prestupiti ovu naredbu, njegova se ženitba ima smatrati grešna i nevaljana⁴. Po Justinijanovoj dvadeset i trećoj noveli u takovu događaju svećenik, gjakon i ipogjakon gubi red; a djeca im i njihove matere ništa od njihova dobra ne mogu nasliediti⁵. Leon Mudri sedamdeset i devetom novelom ukida Justinijanovu odredbu; a, što je gore, dopušta, ako će i neupravice, protiv pomenutih kanona, onakovu ženitbu, pošto je smatra valjanu, izjavljujući, da svećenik, gjakon i

¹ BIOGRAFIA UNIVERS., *Leone VI detto il Filosofo imperat. d' Or.* Cf. JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, p. 162 sq.

² HERGENRÖTHER II, p. 690.

³ Vidi Poglavlje XV prvoga Diela.

⁴ Cf. PAPP-SZILÁGYI, *Enchiridion Juris Eccl. Orient.* P. 2, Sect. 2, § 101 (M. Varadini 1862), p. 429 sq.

⁵ Si presbyter aut diaconus, aut subdiaconus, matrimonium contraxerit, et poenae canonum obnoxius erit, qui non minus quam leges valent, et Sacerdotium amittit. Quin etiam liberi, velut ex incestis et nefariis nuptiis procreati, neque spurii sunt (id est: neque naturalibus ex concubinato genitis quoad effectus civiles possunt equiparari), neque per successionem aut donationem aut mutuum fictitium, aut aliam obligationem, quidquam a patribus vel ipsi, vel eorum matres accipiunt: sed ejusmodi res ecclesia ipsorum vindicat. PAPP-SZILÁGYI l. c. p. 433.

podgjakon, ter bi se oženili, nemadu vršiti službu reda, na koji su bili podignuti, a da im je slobodno vršiti službu nižih redova⁶. Po ovome, redjeni svećenik može vršiti gjakonsku službu, a gjakon podgjakonsku itd.

Mladi patrijar poživje na patrijarskoj stolici sedam godina i umrie na 17 svibnja 893, u dvadeset i trećoj godini života⁷. Na njegovo mjesto car zapatrijari arkimandrita nekoga namastira, Antonija Kauleu⁸. O njemu znamo, da se je iztakao svetošću življenja i da je marljivo radio o uzpostavljenju crkvenoga jedinstva medju iztokom i zapadom⁹. Antonije poživje samo dvie godine († 895); a za njegove vrline obadvie crkve uzeše ga u broj svetitelja¹⁰. Za njim bi patrijar Nikola Mistik¹¹, koji je takodjer radio u pravcu svojega predšastnika i pokazao se vriedan pastir (895—906).

Za ovih dvaju patrijara car nastavi crkvenu politiku bizantijskih basileusa. U iztočnoj crkvi treće je vjenčanje zabranjeno, a četvrto nazvano je *zviersko*¹². Leon napisao novelu, kojom takodjer zabranji-

⁶ Non admittentes ergo hac in re veterem legislatorem (Justinianum), qui vult presbyterum, vel diaconum, vel subdiaconum, post sui ordinationem uxori conjunctum, a tali omnino habitu recedere et ad vitam laicam converti, decretum infirmamus sancimus autem sufficientem eis esse poenam, si solo ordine careant, in quo ante matrimonium dignoscebantur; non autem a clericali habitu et alio in ecclesiis ministerio, quod tangere non est illicitum, omnino alieni esse condemnentur. PAPP-SZILAGYI *ibid.*

⁷ CUPER, *Historia Chronol.* etc. p. 113, n. 662; HERGENRÖTHER II, pag. 697.

⁸ CUPER n. 664; HERGENRÖTHER I. c.

⁹ Claruit iste egregia sanctitate, proque pace et unitate ecclesiae laboravit, quam et feliciter est consecutus, ut testatur Nicephorus philosophus ea oratione, quam in ejus funere habuit: quam invenies apud Metaphrastem die 12 Februarii. BARONIUS a. 890, n. 13. „In unum cogit *orientalia et occidentalia*“. *Acta Sanctor.* T. II. Februarii, p. 626, n. 28.

¹⁰ MARTINOV, *Annus eccles. Graeco-Slavicus* 12 Febr. p. 70; *Martyrol. Roman.* 12 Febr.

¹¹ CUPER n. 667—668. — O rieči *Mistikos* različna su mnjenja. Neko veli: „*Mysticus*: erat id nomen dignitatis primae post magnum chartularium“. BARONIUS a. 890, n. 13: „*Misticus* cognomento dictus, quia ut nonnulli interpretantur, secretioris consilii senator erat“. CAVE, *Hist. Litter.* p. 477. „Nicolas, qui était *mystique* de l'empereur, c'est-à-dire *secrétaire*, et le nom lui en demeura“. FLEURY L. 54, n. 34. „Der *μυστικός* erscheint bei Codin unter dem kaiserlichen Hofstaate . . . Es gab geistliche und weltliche Mystiker“. HERGENRÖTHER II, p. 698. not. 50.

¹² Tertiae nuptiae censurae ecclesiasticae subiciebantur, quartae vero tamquam *brutales* damnabantur. S. Basilii canone suo LXXX hac de re inquit: Nuptiarum pluralitatem silentii caligine patres obvelarunt, veluti *bestia-*

vaše treće vjenčanje¹³. Da utvrdi svetost ženitbe, ne htjede se zadovoljiti zakonom svojega oca protiv konkubinata, nego jednom novelom odredi, da se ima držati za crkvenu i svjetovnu biljegu braka svećenički blagoslov, a drugom opet najoštrije zabrani konkubinatu¹⁴. Koliko je pak držao do crkvenih i svojih zakona, to ćemo odmah kazati. On imadijaše pobožnu i vrlo krepotnu ženu, Teofanu. Preljubi ipak kćer svojega ugodnika Stilijana, kojoj bješe ime Zoa (Zoe); a zbog nje stvori za Stilijana predikat do tada nepoznati: *basileopator* (carev otac). Sa Zoom dakako živio je u grešnu odnošaju i jedne noći malo nije poginuo u njezinu naručju, u nekome zamaku van grada. Zoa vladala je njime kao lutkom. Preminuvši carica Teofana, Leon, na veliku sablazan svega carstva, vjenča Zou. Poslije dvadeset mjeseci dospje Zoa, a Leon oženi se (896) Evdokijom. Dospjevši i Evdokija prije godine dana, Leon se zaljubi u drugu Zou, koja se po prezimenu zvaše Karbonopsina; a već je sva priestonica o njegovu se ponašanje sablažnjavala. Caru nije bilo stalo za to; te je uzeo svoju milostnicu u carsku polaču. No će tada neki mahniti čovjek dati mu čudnu opomenu. Leon, da zavarava narod, isti dan kad se Zoa Karbonopsina useli u carsku polaču, podje, kao pravi bogomoljac, na crkvenu litiju; a dok igjaše s litijom napade ga onaj mahniti čovjek, te lupivši ga žestoko batinom po glavi, teško ga rani. Car je brzo prebolio, ako se i nije opametio; ali je onaj kukavac platio glavom i živ bio sažgan na lomači¹⁵.

Leon htjede, da se i četvrti put vjenča. Patrijar Nikola gledaše, da ga od toga odvрати: molio ga, zaklinjao ga, navodio mu razloge. Sve je bilo uzalud. Patrijar opet moli ga, da se bar razstavi od Zoe, dokle dodju legati iz Rima i iz ostalih patrijaršija; te će se stvar zajednički proučiti i razpraviti. Leon ne htjede ni na to se privoljeti. On nije pazio ni na božji, ni na crkveni, ni na državni, ni na svoj zakon. Njemu bijaše strast nada sve, a Zoa nad Boga i nada dušu. Istina je, da je pisao papi Sergiju III (904—911) i iztočnim patrijarima, i molio ih, da dodju u Carigrad, gdje će razvidjeti njegov posao. Istina je takodjer, da su oni poslali legat.

litatem . . . ampliusque quam scortationem esse puniendam. PAPP-SZILÁGYI, l. c. § 89, p. 414. Cf. *Pravila* ecclesiae Valachicae, cap. 206. *Ibid.* p. 70 sqq.

¹³ Idcirco . . . statuimus, ut qui ad *tertium* matrimonium pervenerint, poenae quam in ipsos sacer canon promulgavit obnoxii sint. BARONIUS a. 901, n. 4.

¹⁴ *Novella* 89. 91. HERGENRÖTHER II, p. 690.

¹⁵ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 901, n. 9; BIOGRAFIA UNIV., *Leone VI.*

Ali prije nego će legati stići u Carigrad, Leon nadje nekog svećenika, po imenu Tomu, koji ga vjenča sa Zoom (906); te Karbonopsina bi proglašena za caricu. Patrijar udari poradi toga svećeniku Tomi ekskomunikaciju, a caru zabrani ulazak u crkvu. Leon, da se osveti patrijaru, bješe nakan, — bar se tako onda govorkalo, — napisati zakon, kojim bi dopuštao svakomu, da može držati tri do četiri žene. U to će prispjeti (osam, ili devet mjeseci poslije nego se Leon vjenča) legati iz Rima. Ako ikada, to je u ovoj prigodi valjalo dispensacijom vrhovne crkvene vlasti izpraviti stvar; jer inače ni predjašnja sablazan ne bi prestala, niti bi se zauzibile poznije gore posljedice. Ipak patrijar ne htjede popustiti. Car se međjutim na nj razkomada i posla ga u progonstvo (906); a sabor, koji je iza toga držan pod predsjedništvom papinskih legata, potvrdi carevo vjenčanje i svrže s patrijarskoga prijestola Nikolu¹⁶; pa na njegovo mjesto zapatrijari Evtimija, čovjeka bogoljubna i krepostna¹⁷.

Evtimije najprije bješe asket na gori Olimp. Kasnije došavši u Carigrad za nekakov posao, car se, ne znamo kako, s njime upozna i htjede, da ga patrijar učini za svoga singjela¹⁸. U toj časti steče dobar glas sa svoje pobožnosti i učenosti¹⁹.

Leon proživje jošte šest godina²⁰. Već prije neg se je vjenčao s posljednjom ženom, ona mu bješe rodila sina, Kostantina Porfirogenita. Kasnije rodi mu se kći Evdocija; a druge djece, osim jedne kćeri s Teofanom, nije imao. Leon nije bio vriedan vojskovođa; pa opet je napisao dosta cienjeno djelo o strategiji, s nadpisom *Τακτικά* (*τὰ τακτικά* = *libri tactici*). U toj se knjizi čita, da su u ono doba vojnici jutrom i večerom molili skupa molitvu i da je sva vojska pjevala trisagije, a da je u oči bitke svećenik blagoslovljenom vodom škropio vojsku²¹. Već smo vidjeli, koliko je bio čudoredan ovaj mudri car; pa opet ništa mu draže nije bilo, što propoviedati drugomu kršćanske kreposti. U tu je svrhu, osim molitava i drugih

¹⁶ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 901, n. 2; CONSTANT. PORPHYROGENITUS, *ibid.* n. 5—6; CUPER n. 668; FLEURY L. 54, n. 40; ROHRBACHER VI, p. 781 sq.; HERGENRÖTHER III, p. 656—660; PICHLER I, p. 204.

¹⁷ CUPER n. 670.

¹⁸ CUROPALATES et ARETAS CAESARIENSIS ap. *Baron.* a. 901, n. 2.

¹⁹ HERGENRÖTHER III, p. 661.

²⁰ Po Krugovoj kronologiji nesumljivo je, da je Leon umr'o na 11 svibnja godine 912, a ne 911, kao što neki hoće. Cf. HERGENRÖTHER III, pag. 667.

²¹ ROHRBACHER, VI, p. 807.

erkvenih pjesama, sastavio pjesmu o sudu obćenomu²² i napisao trideset i tri pobožno-čudoredna govora²³. Baronio, koji nam kaže nadpis sviju tih crkvenih poučenja, donosi *in extenso* trideseto poučenje. Upravljeno je svim katolicima na svijetu²⁴, poput kakove apostolske poslanice: te car opominjaše svakoga, da pobožno i sveto živi. Leon šćaše, da bude i prorok. Sujevjerni Grci priznavahu mu to svojstvo. Do nas je doprlo sedamnaest proročanstva toga nazoviproroka; a to su fraze nesvezane i nespretne u jambičkim stihevima. Prorok je božem htio nacrtati buduće careve²⁵. — Leon umrie od srdobolje u svibnju 912, u četrdeset i sedmoj godini života, ostavivši priesto svome bratu Aleksandru, koji je s njim zajedno bio car, ali samo po imenu. Njegovoj skrbi povjeri svoga sina Kostantina, kojemu bješe sedam godina.

Promjena na prijestolu izazva i ovoga puta promjenu u crkvenim odnošajima. A nije se čuditi, da je tako, gdje cesaro-papizam gospodari.

Grčki ljetopisci kazuju²⁶, da je car Aleksandar vratio iz progonstva patrijara Nikolu po Leonovoj smrti. Nasuprot sâm Nikola kaže²⁷, da se je Leon pred smrt pokajao, što mu je nepravdu učinio, i da ga je s toga pozvao natrag u Carigrad. Valjda izmedju jednoga i drugog kazivanja nema protivurječja. Leon je dugo vrieme bolovao, pa se mogaše zgoditi, da je Aleksandar, prije smrti bratove, njega pozvao, te da je Nikola mislio, da je to Leonova naredba. Medjutim istom poslije smrti Leonove on dodje u Carigrad (912) iz Galakrene, gdje bijaše prognat.

Car Aleksandar dogovorno s njime sazva sinodu u polaču Magnaura, a u namjeri, da svrgne i osudi patrijara Evtimija, kog je Nikola držao za nametnika i usurpatora. Biedni Evtimije u sinodi bi nemilo pogrdjen, pa i zlostavljen. Klerici carigradski, odani Nikoli, biše ga pestima i zaušcima; a uz to guljahu mu bradu i nazivahu ga *preljubočincem* i *upaljenim pastuhom* (ἐπιβύτης). Evtimije sve podnese uztrpljivo i mučeći. Iza toga bi opravljen u Stenos, u

²² HERGENRÖTHER II, p. 689; CAVE p. 475 sq.; BIOGRAFIA UNIV. l. c.

²³ BARONIUS a. 911, n. 3.

²⁴ Epistola paraenetica catholica ad quoscunque videlicet Christi fideles scripta. BARONIUS l. c. n. 5—14.

²⁵ BIOGRAFIA UNIV. l. c.; ROHRBACHER l. c.

²⁶ BARONIUS a. 911, n. 18; HERGENRÖTHER III, p. 667.

²⁷ HERGENRÖTHER III, l. c. not. 4.

Agatov namastir, gdje do malo preminu; a ime mu bi izbrisano iz diptika²⁸.

Nečovječno postupanje s Evtimijem nije pomoglo slozi i jedinstvu crkvenomu u bizantinskoj patrijaršiji, jer je on imao mnogo prijatelja i privrženika među svećenicima i mitropolitima. Poradi toga i poslije njegove smrti svećenstvo ostade razdvojeno. Bijahu neprijatelji Nikolini svi oni, kojima bješe častan i svet spomen Evtimijev. — Prije nego kažemo, kako će ta stvar dovršiti, valja nam se obazreti na druge činjenice.

Patrijar Nikola odmah je stupio u odnošaje s Rimom; ali to nije učinio baš bezazleno. Mi imamo njegovu poslanicu²⁹, pisanu papi Anastasiju III (911—913), u kojoj se pomalja Focijev duh, dok se u isti mah priznaje starija vlast Petrovih nasljednika. „Sto bih ja, veli Nikola, imao ti pisati? Jadikovanje za ono, što je naša crkva pretrpjela, ili hvale za božje pomilovanje? Bratski ukor vama, ili pravedne tužbe na one, koji mene osramotiše, a vas izložiše priekor? Baš bih imao što o jednoj i drugoj stvari“. — Ove rieči ciljaju na legate rimske, koji potvrđiše četvrto vjenčanje Leonovo. — Iza ovoga uvoda kazuje, kako je *predobroga* i njemu dragoga cara snašla želja, da se i četvrti put oženi³⁰, te kako se je sam paštio, da ga od toga odvрати: pa će nastaviti: „U to bahnuse legati iz Rima, a javno se govoraše, da ih je car dozvao, da mu potvrde ženitbu. Našim se ljudima svidje, da je to posve nedostojno, i činjaše im se najveća sramota, što car prenosi na druge posao, koji spada k mojoj sudbenoj vlasti i nepristojno brka patrijarske oblasti, koje su otcí davno razdielili, pa hoće, da podvrgne drugome izvidu zlo-

²⁸ Alexander igitur . . . Nicolaum iterum reduxit. Et cum eo sedens in Magnaura, facto silentio, Euthymium patriarcham abdicavit, quem addicti Nicolao clerici simulatque abdicatus est, veluti agrestes in eum invadentes ferac, percutere, pugnos infligere, colaphis caedere, sacram barbam evellere, in vicem impellere, aliasque intolerabiles poenas ipsi infligere, equitem vocantes et adulterum, ut qui ad alienam uxorem ingressus esset, nempe Nicolai ecclesiam accepisset. At religiosus ille vir clementer et aequo animo haec perferebat. . . Euthymius in exilium ad Agathi loca missus, paulo post excessit e vita. CUROPALATES ap. Baron. a. 911, n. 18. Cf. CUPER n. 676—678; HERGENRÖTHER III, p. 668; ROHRBACHER VI. p. 809.

²⁹ BARONIUS a. 912, n. 6. Cf. HERGENRÖTHER III, p. 669—674.

³⁰ Post tertiae uxoris obitum subiit *optimi* atque dilecti nobis imperatoris animum quartum quoque connubium experiri velle.

činstvo, što je od starine crkva osudila³¹. Ovdje se tuži na legatima da su postupali nepravedno s njim, kano da su došli iz Rima i mjerom, da njemu rat navieste: te dok se kazivahu *predstavnicima crkvenoga primata*, mjesto da sa svakog kraja i ozbiljski stvar razvide, pa obavieste *vrhovnoga nadsvećenika*, nepravedno i grdno postadoše na njegovo osudjenje; kada on ne bijaše kriv za drugo već što se je uzprotivio grešnoj volji carevoj³². No što su ljudskom slaboboćom pogriješila dva — tri čovjeka (legati), prevareni lažima opadaču ili umoljeni carem, a može biti i podmićeni, to je puno manje; a njega neizmjereno peče, što je sav zapad, povjerovavši njihovim lažima, potvrdio njegovo svrgnuće; dok ni kod barbarâ, a nekmoli kod Rimljana nije običaj osuđivati čovjeka nesaslušana. Od ovoga prelas Nikola na meritorno pitanje četvrtog vjenčanja. Takovo vjenčanje zove, riečima pseudo-Klementa, *očitim bludništvom i nesumljivom nečistotom*³³, i njemu uporavlja apostolsku zapovied (Act. Ap. 15:20; I Cor. 5, 1. 9. 11:6, 15—18), koja se na bludnost (πορνεία) odnosi. Sad će gledati, da obori razloge, koje Latini navodjahu u tome pitanju; a iz njegovih rieči moglo bi se nagadjati, da je papa Sergije III o tome predmetu pisao u Carigrad, poklem se njegovi legati vratiše u Rim. Čujmo što kaže: „Ali, oni govore, da nije bilo pitanje o bludnosti, nego o braku. No ako bi to bio brak, ne bi bio po zakonu božjemu. Združenje s četvrtom ženom, pošto je to uzrok grdna putenost, ne može se zvati imenom braka. Kojim apostolom, kojim evangjelistom, kojim li principom može dokazati da je valjana takova ženitba? Po apostolu je ženitba čista i častna, a kad bi u ovome dogadjaju mogla biti ženitba, kako bi kano mogli odlučivati od crkve onoga, koji se je četvrti put vjenčao

³¹ . . . cum interim Roma adveniunt legati, quos ille (sic enim publicis sermonibus divulgabatur) connubio firmando evocarat. Res sane, si quaeramus hominibus nostris indignissima est visa, summoque cum dedecore conjuncta quippe quae procuratorem mihi debitam aliis deferret, provincias patriarchalem jam pridem inter se patrum sanctionibus discretas, turpiter confunderet; nefarium scelus olim ab ecclesia dira execratione vetitum, in jus denuo nullius servato jure revocaret.

³² Accessit . . . legatorum asperitas, qui non secus ac si Roma ad incendum nobis bellum huc delati essent, nos indignissimis modis opugnarent . . . Et quidem decebat, *primum ecclesiasticum sibi vindicantes*, rem totam serio inquirere *atque ad summum pontificem referre*, non autem per summa injuriam atque ludibrium eorum damnationi assentiri, qui nullius affines culpa principis indignationem incurrerunt ob id solum quia fornicationis labem suum abominati.

³³ . . . aperta fornicatio est, et indubia incontinentia.

Kako bi isti kanoni mogli kazati, da je onakovo vjenčanje protiv ljudske prirode, da je ono mrzost, pa još ga zvati bludništvom? Ako je kod Rimljana dopuštena četvrta ženitba, takov običaj vodi k propasti³⁴, i ne hasni Rimljanima pozivati se na apostola, koji veli, da žena, ako joj umre muž, prosta je od zakona, te može poći za drugoga (Rom. 7, 3), i da je bolje ženiti se, nego li se upaljavati (1 Cor. 7, 9); jer na prvome mjestu apostol ne govori o ljudima, već o ženama, te ovima, zbog ženske slaboće, dopušta drugo vjenčanje; a na drugome mjestu govori samo o ljudima, koji se još nikada nisu oženili. A što oni (Latini) govore, da je ovo bio carev događaj, a ne kakova posebnika, pa zato, da je valjalo popustiti, to nije dobar razlog: pače upravo s toga, što je carev događaj bio, valjalo je zahtijevati, da se poštuje zakon, jer se drugi na cara ugledaju i jer je careva dužnost, da prednjači drugima u kreposti. Cara valja slušati, gdje zaista kao vladalac zapovijeda i kad su pravedne i čudoredne njegove naredbe, a ne kad se protive saviesti i razumu. Isto tako nije dobar razlog, što govore, da su Rimljani svojom vlašću oprostili cara od zakona i da je valjalo poštovati njihovu odredbu. Dakle, on odgovara, rimska vlast može dotle odpuštiti, te ne treba kazniti prestupnika zakona, i da mu je slobodno ticati svetinju nečistim svojim rukama? Može zar dotle odpuštiti, te onima, koji su zbog teškoga grieha od crkve odlučeni, da bude slobodan pristup u crkvu, a da nisu prije pokoru učinili, ni bili odriješeni od grieha? Takovu vlast nije imao ni Odkupitelj svieta, ni apostoli, ni crkveni učitelji; jer se prašta samo onima, koji se grieha odriču, a ne onima, koji u griehu ostaju. Onakova je dispensacija grešniku na izgubljenje, a nije na spasenje. Što je pravo grieh nipošto se ne može držati, da grieh nije. Ni jedan čovjek ne može učiniti, da bludnost ne bude bludnost. O tome ne može biti dispensacije. Popustiti u tome, vodilo bi k vječnome osudjenju i onoga, koji dispensaciju prima i onoga, koji nju daje. Ako su i prije, kao što oni (Latini) govore, davane takove dispensacije³⁵, to ništa ne dokazuje; jer ne može biti pravilom, što su pojedinci protiv božjega zakona uradili. Ako su drugi sagriješili, ne sliedi odatle, da se i mi po njihovu primjeru imamo vladati. — Nikola pri svrhi poslanice uvjerrava papu, da ovo nije pisao, da osramoti ime carevo, (ovo mu mo-

³⁴ . . . nam apud vos, si famae credimus, non modo quarta uxor, verum quinta et sexta, et super hanc alia, atque alia permittitur, *usque ad orci fauces inechausta illa dispensatione omnes prosequente.*

³⁵ SOCRATES L. IV, c. 31; BARONIUS a. 370, n. 124—128.

žemo vjerovati,) ili blaženoga pape Sergija, ni u namjeri, da na **nje** anatemu izazove, već da budu osudjeni oni, koji su u nepravdi **su-**djelovali i koji su još živi, a takodjer i njihove laži i zloće, što **mu** je sâm u ovome pismu kazao, a i car u svome. „Ovo, veli Nikola papi, zahtieva od tebe tvoja čast i ugled rimske stolice; ovo moli **car**, koji ti šalje svoga poslanika; ovo najtoplije prosimo svikolici³⁶“.

O carevu pismu, koje Nikola pominje ne znamo ništa; a ni o samoj stvari. Znademo samo ovo, da nije bilo moguće doći do nagodbe na temelju patrijarova zahtjeva; jer rimska stolica nije mogla poreći odsudu pape Sergija III o valjanosti četvrte ženitbe Leonove, ni priznati tokoršnji božji zakon, koji bi takovu ženitbu zabranjivao. A pošto nema toga zakona, dispensacija udijeljena caru ne mogaše izgubiti svoju krepot, ma kakovi se kanoni navodili protiv onakove ženitbe.

Car Aleksandar nije carovao nego godinu i 27 dana. Bijaše razkalašan, pijančina, neznajša. Lov mu bješe jedina ozbiljska zabava. Vladanje pusti u ruke svodilaca i drugova svojih sramnih i skandalosnih djela. Ministri mu bijahu same glamaze i gatari, koji gatahu po zvjezdama; a predstojnikom dvorskog svećenstva imenova nekoga razuzdanika, koji bješe na rugo i sramotu svećeničkome stališu. Areta, cesarejski biskup zove Aleksandra *svinjem* i kaže nam o njemu, da je u božje crkve ulazio s kapom na glavi i da je javno u hipodromu prinio prinos Baku³⁷. Jednom gledajući likove bogova, donesene iz Rima u Carigrad, zaupit će: „Ala žalosti! Dok se Rimljani ovima klanjahu bijahu premogući i nitko ih ne mogaše nadjačati“. Naredi tada, da isti likovi budu obučeni u svilenu odjeću³⁸. Vračari mu prikazaše, da amajlija, u kojoj je njegova sreća i koja ga je sačuvala od zasjeda brata Leona, jest stara oštećena slika gorskoga vepra, koja, među drugim mramornim likovima, stajaše u jednome kutu hipodroma. Aleksandar to povjerova i zapovjedi, da se vepar ima popraviti i namjestiti nasred trkališta. A kada to bi urađeno, onda ga čini nakititi najljepšim šarenicama, kandilima i svietnjacima, uzetim iz crkve svete Sofije. Razsipač državnih dobara, sve, što je blaga bilo u riznici, podieli dvama

³⁶ Hae tuae erunt partes: id a te dignitas primum tua, Romanaeque sedis decus exigit: id qui nunc rerum potitur imperator, misso ad te palatii magistro, nosque omnes obnixae petimus atque obsecramus.

³⁷ BARONIUS a. 912, n. 2—3.

³⁸ Heu quando istas colebant Romani, potentissimi et invicti perseverarunt; jussitque eas serico operiri. EREMPERTUS ap. *Baronium* a. 912, n. 4.

ugursuzima, koje učini vlasteljima carstva. Jednoga od njih htjede proglasiti nasljednikom carskoga prijestola, jer sâm nije imao poroda; i to bi bio uradio, da ga sluge mladog cara Kostantina, njegova sinovca, (koga šćaše uškopiti,) ne budu odvratile, prikazavši mu, da je Kostantin bolestno diete i da će brzo umrieti. Na njihovo molenje, da se dotle uztrpi, te da će mu onda biti slobodno uraditi, što je nakan, a da se s toga nikomu ne će zazreti, Aleksandar odustavi za čas svoju namjeru. Sreća od Boga, što onakova ušta nije dugo carovala. Na 6 lipnja 913, opivši se po svojoj navadi, izidje, da se kugla. Do čas stade mu nemilo zavijati u trbuhu; te je valjalo, da ga uznesu u polaču. Sjutradan dospje od silna krvotoka³⁹, poklem imenova svome sinovcu sedam skrbnika, a među njima patrijara Nikolu⁴⁰.

U ovo je vrijeme bila u pogibli iztočna prijestonica. Bugarski car Simeon bješe poslao Aleksandru poslanike, da obnovi prijateljstvo s bizantijskim dvorom. Bizantinac primi bugarske poslanike grčkom bahatošću i prezirom, i odgovori im samim prietnjama. Simeon, da osveti uvrijeđenu svoju čast, odredi osvojiti sve bizantijske gradove i pokrajine, s ovu stranu Bospora. U to mu stiže glas, da je Aleksandar zaglavio. Ipak, da izvede misao, koju bijaše smislio, zavojshti na Carigrad i već ga podsjede godine 913. Carevi skrbnici jedva velikim zlatom dostigoše, da Simeon digne podsjedanje. Dojduće godine (914) Simeon osvoji Drinopolje, pa ga vrati Greima za novce. Grci se iza toga spravljahu tri godine, da mu odmaste. Godine 917 udare svim silama na Bugarsku. Na 20 kolovoza sukobiše se dvie vojske kod rječice Akelousa, blizu Mesembrije, gdje se bitka izvrže u strahoviti pokolj, a dovrši takovim porazom Grka, kakova, po kazivanju njihovih povjestničara, nikada prije pretrpjeli niesu. Bugari zatim iznova osvoje Drinopolje i poharaju Maćedoniju i Trakiju⁴¹.

Za mladoga cara Kostantina Porfirogenita u bizantijskome dvoru po starome se običaju snovalo i kovalo. Vrhovni vojskovođa Leon Foka, koga Bugari potukoše i zapovjednik državnog brodovlja Roman Lekapen gledahu svaki za se, da se dokopaju carske krune. Lekapen bješe postigao nekoliko sjajnih uspjeha protiv Saracenâ; pa kad se

³⁹ . . . multo e naribus ac pudendis effuso sanguine, postridie mortuus est. CUROPALATES ap. *Baron.* a. 912, n. 2.

⁴⁰ BIOGRAFIA UNIV., *Alessandro imperat. d' Or.*; FLEURY L. 54, n. 47; ROHRBACHER VI, p. 808 sq.

⁴¹ JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, p. 167 sq.; ROHRBACHER VI, pag. 810.

vрати slavodobitan u prijestonieu (919), narod ga dočeka velikim slavljem i nazva ga skrbnikom mladoga basileusa. Porfirogenit imenova ga *basileopatorom*; a on nagovori mladoga cara, da prožene iz prijestonice svoju mater Zou Karbonopsinu i da čini izkopati oči Leonu Foki. Da prokrči sebi put k prijestolu, Roman navede Porfirogenita, da vjenča njegovu kćer Helenu. Na 24 rujna ove iste godine (919) Roman bi imenovan cesarom. Već je sva vlast bila u njegovim rukama, dok se Porfirogenit bavljao knjigom. Romanu intrigima podje za rukom, da ga zet imenuje svojim kolegom: te na 17 prosinca (919), bi okrunjen za cara. Da se još bolje utvrdi na prijestolu, na 6 siečnja 920 imenova svoju ženu Teodoru za caricu; a na dan Duhova iste godine čini okruniti za cara starijega svojeg sina Krstofora: pa opet do malo vremena imenova cesarima druga dva svoja sina, Stjepana i Kostantina. Djelom Roman je sam bio car, a slabi Porfirogenit nije ni hajao, da mu otme vlast iz ruke⁴².

Roman Lekapen htjede uzpostaviti mir u bizantijskoj crkvi. S toga je patrijar Nikola godine 920 sazvaio sabor, u kome bi određeno, da se u napredak zabranjuje četvrta ženitba. Odredba⁴³ o tome bi nazvana *τόμος τῆς ἐνώσεως* (*tomus unionis*); a u njoj se ne pominje ženitba cara Leona VI, niti je, ma bilo kako, uvriedjena osjetljivost biskupa i svećenstva Evtimijeve stranke.

Iza te sinode patrijar pisa papi Ivanu X (914—928)⁴⁴: no sasma drugčijim duhom, nego je pisao Anastasiju III; a donekle priznajući, da se je sam prevario u pitanju tetragamije. „Koliko sam, ovako piše papi, koliko sam, presveti otče, pretrpio nevolja ovo petnaest godina bilo bi izvišno kazivati, pošto su tebi poznate. No kad sam se ja manje nadao Isukrst je utišao oluju, te smo se sretno svikolici ujedinili u zagrljaju svete matere crkve. Ipak jer želim, da se obnove s tobom naši odnošaji, koji su s nezgodnih vremena bili pretrgnuti, i jer žudim, da se izvede jedinstvo crkve, ovo ti pismo upravljam i pozivljem svetost tvoju, da uklonivši, što je prije uzrokovalo smutnju, iskreno se sjedinimo. A ovo će se sjedinjenje utvrditi kada izmienimo legate, te bude oglašeno, da ona četvrta ženitba, koja je nemir i smutnju u crkvi izazvala, bila je dopuštana

⁴² BIOGRAFIA UNIV., *Romano I Lecapene imperat. d' Or.: Costantino VII Porfirogenito*; ROHRBACHER l. c.

⁴³ MANSI XVIII, 335—342; BARONIUS a. 921, n. 3—9; HEFELE IV, p. 587 sq.; HERGENRÖTHER III, p. 684 sq.

⁴⁴ BARONIUS a. 916, n. 1.

zbog osobe, a ne poradi stvari; pošto su ondašnje prilike zahtievale, da se izkaže blagost i popustljivija naklonost caru i jer se bijaše bojati, ako mu se stvar zakrati, da će se on razsrditi, pa s toga, da bi mogao učiniti gorega zla⁴⁶. Tako će se započeti, po starinske običaju, pominjati u carigradskoj crkvi tvoje ime zajedno s mojim: te mi napunjeni veseljem uživat ćemo slasti mira⁴⁶. — Nikola dakle dok traži, da i papa pristane na ono, što je njegova sinoda odredila o tetragamiji, nepravice priznaje, da su rimski legati, a s njima i drugi iztočni biskupi god. 906 pametno se i razborito vladali, i da je skrozi udesno bilo postupanje pape Sergija III u poslu Leonova četvrtog braka; a prema tomu, da je sâm pogriješio, što je onda nepopustljiv bio i što je kasnije u poslanici, pisanoj papi Anastasiju, onako žestoko branio svoju misao.

U istu svrhu posla car Roman papi poslanika, protospatara Basilija, s kojim opremi patrijar Nikola svog legata, svećenika Evlogija, dodavši molbu, da i papa izvoli poslati u Carigrad kakova vriedna poklisara, koji će s njim izpraviti, što još bude trebalo⁴⁷.

Po svoj prilici patrijar Nikola pisao je god. 921 poslanicu, koju sam ovdje pomenuo⁴⁸. Iste je godine pisao i nekomu svome znaneu u Italiju, nalažući mu, da podje glavom u Rim i da traži skloniti papu u smislu gori naznačenu⁴⁹, pa i nekomu drugome uzoritome licu, kojemu pripovieda, što je podnio i kazuje, kako iskreno želi sjedinjenje

⁴⁶ Verum quia et vestram fraternam dilectionem, cujus erga nos officia temporum difficultatibus intermissa sunt, expetimus, et consuetam ecclesiis unionem exoptamus: ideo dare ad vos litteras decrevimus, ut omnis offensionis memoria deposita sanctitas vestra ad sinceram amicitiam, atque conjunctionem animorum, pastoribus populorum debitam provocemus; quae tum demum missis hinc inde legatis coalescet, cum judicatum fuerit concorditer quantum connubium, quod dissensiones et scandala in ecclesiam invexit, non rei ipsius, sed personae causa permissum esse; suadente tunc occasione lenitate atque affectum erga principem indulgentiorem, ne repulsa ipsius animus offensus, deteriora moliretur.

⁴⁶ Sic enim et sanctitatis tuae nomen ex sacro ecclesiae Constantino-politanae albo, ut mos olim erat, unum cum nostro rursus celebrabitur; et nos omni ex parte gaudio repleti, jucunditate pacis perfruemur.

⁴⁷ Hos tu, beatissime pater, et excipies (uti spero) fronte hilari, et nos mutuis legationis officiis remunerabis: Joanni venerabili episcopo, cujus apud nos jam experta virtus, id munus, si expedire videbitur, injungens, aut alicui alii moribus illi non absimili, qui, si qua sunt adhuc correctionis indiga, doctrina, atque consilio emendare valeat nobiscum, juxta ecclesiasticas constitutiones. *Epist. cit.*

⁴⁸ HERGENRÖTHER III, p. 686, not. 14.

⁴⁹ *Ibid.* p. 687 sq.

s rimskom crkvom uza sve, što mu je ona dala uzrok, da bi se na nju mogao tužiti⁵⁰. A jer papa ne odasla odmah legate, Nikola pisa mu drugi i treći put, moleći, da ih odašlje. — Ne znamo, da li su njegova pisma došla do ruke papi pri ondašnjemu velikome metežu Italije. O tome se je sumnjao i sam patrijar Nikola; pa s toga u posljednjoj knjizi veli papi, da će ga o svemu obavijestiti donosac ovoga pisma, ako po čemu niesu do njega došli oni, koji nošahu prijašnje poslanice⁵¹. Kasnije on se uvjeri, da nije bilo do pape, što legati ne bijahu odmah opremljeni iz Rima, već do carigradskih poslanika, koji su vrlo doane predali papi pisma. Ovo nam sam kaže u knjizi pisanoj hidruntijskome nadbiskupu, kojemu povieda, da su iztočni poslanici u Rimu dobro bili dočekani, a međjutim, da ne može, da oštro ne pokudi, što su sami docnili i oklievali⁵².

Napokon papa Ivan X posla legate, biskupe Teofilakta i Kara, daviši im pismo za bugarskog cara Simeona, jer ga Grei bijahu zamolili, da posegne za mir medju njima i Bugarima. Mi nemamo ove papine poslanice, ali znamo za nju po knjizi, koju je patrijar Nikola pisao caru Simeonu⁵³; a znamo i to, da je papa donosio pred oči Simeonu, da je nepravedno, što ratuje na kršćane i što, brez pravoga uzroka, napada na bizantijsko carstvo. Sva je prilika, da je papa ovom zgodom iztjecao pravo rimske stolice na Bugarsku i da je pozivao Simeona, da svoju državu pridruži zapadnoj patrijaršiji. A ovo mogao bi biti uzrok, s koga je patrijar Nikola smeo legate, da ne idu u Bugarsku i s koga je sâm, u ime papino, pisao (923) Simeonu, što je Greima zauvar bilo. Pišem ti, veli on Simeonu, što od svoje volje, što opet jer mi je to naložio presveti rimski papa, kog se ne smie ne poslušati⁵⁴. Glas o ljutome boju medju Bugarima i Greima, njega je u srdce ranio i smutio ga; pa da zlo i na dalje ne uztraje, poslao je svete i Bogu preugodne ljude, biskupskom čašću zaodjevene, najizvrstnije od svojih biskupa, po imenu Teofilakta i Kara. Njih je slao tebi s knjigom, koje sadržaj

⁵⁰ *Ibid.* p. 688 sq.

⁵¹ *Ibid.* p. 689 sq.

⁵² *Περὶ δὲ τῶν πρὸς τὴν Ῥώμην ἀποσταλέντων τὴν μὲν σὴν εἰς αὐτοὺς προαίρεισιν ἀπεδείξαμεθα, τὴν δὲ ἐκείνων βραδύτητα καὶ ῥαθυμίαν, ἐν οἷς ἔδει συντελεῖν τὸν δρόμον, οὐκ ἔξω τίθεμεν μέμνηως.* HERGENRÖTHER l. c. p. 690.

⁵³ BARONIUS (gr.-lat.) a. 917, 4. HERGENRÖTHER l. c. p. 691—693.

⁵⁴ *Hinc fit ut cum priscus ille, quo te sum persecutus, amor, tum etiam sanctissimi Romani papae, cui minime parere nefas (ᾧ ἀπειθεῖν ἀθέμιτον νομῆν), gravis apud bonos omnes auctoritas, me in lacrymas et preces ire, iterum impellat.*

na to cilja, da bi se uklonila ova teška razpra medju Bugarima i Rimljanima (Greima), te da bi ostao zastidjen otac svakoga zla, sotona, i da bi se ugovorio mir medju njima. Patrijar dalje kazuje Simeonu, da je presveti papa, sa svim svojim biskupima, njemu pisao i molio ga, da čini odpratiti legate u Bugarsku; jer se papa tvrdo nada, da će njihove opomene i razlozi, ili popriećena ekskomunikacija (pošto su i na to ovlašteni) skloniti Simeona, da pristane na mir. Medjutim sâm nije smio uputiti rimske legate u Bugarsku, da ih ne bi izložio nepogodnostima, a valjda i pogibli, da glavu izgube; pošto je Simeon već prije kod sebe ustavio carigradske poslanike: što se ni bilo kod kojega naroda, ni kod samih nevjernika ne zgdja. Zato je on poslao Simeonu papino pismo. (Ne znamo, da li je poslao izvornik.) Moli Simeona, da ne pogrdi papu, kao što je njega pogrdio: neka bar papine opomene poštuje, eda apostolski poglavice ne bi držali za svoju sramotu uvredu učinjenu papi i na nj se (na Simeona) veoma razsrdili. Pominje mu Petra, koji je kaznio Ananiju i Safiru, te Pavla, koji je kaznio vračara Elimu. Dodaje: ako on zaista časti i ljubi apostole, Petra i Pavla, ne će ne mariti za onoga, koji sjedi na njihovu prijestolu⁵⁵. Napokon daje mu na znanje, da su rimski legati u Carigradu osudili s njim i s njegovim biskupima smutnje, uzrokovane četvrtom ženitbom Leonovom, (ne veli, da su osudili četvrtu ženitbu,) te su se dvie crkve, rimska i carigradska, sjedinile u jednome razumu i u jednoj ljubavi⁵⁶.

Sjedinjenje, o kojemu ovdje govori patrijar Nikola, nesumljivo je bilo uzpostavljeno; ali nikakav povjestnički spomenik ne kaže nam, da su legati pape Ivana X na prosto potvrdili tom sjedinjenja o kojem smo prije kazali (s. 26); a još manje, da je rimska stolica pristala na zabranu četvrtog vjenčanja. Pače temeljito i potpunim

⁵⁵ Cave enim putes, idem plane tibi licere in sanctissimum pontificem Romanum, quod in me olim licuit, quem ludibrio habuisti tam diu. Si quid in eum commiseris, non impune feres. Apostolorum primores, quorum ille ad aras quotidie litat, iratos in te oculos conjicientes quasi propriam injuriam contemptum illius ultum ibunt. Subeat animum Ananiae et Saphirae casus, quos objurgatio Petri neci dedit: menti obversetur Elymae magi Paulo contradicentis caecitas. Haec apostolicae indignationis monimenta cogitantem, excipiet te, certo scio, horror quidem, et pavor salutaris, nec permittet, ut beatissimi papae monita despicias. Praesertim si vera sunt, quae de te narrantur a tuis, praecipua quadam veneratione prosequi principes illos divos: quos si vere suspicis, ac colis, eorum insidentem throno minime contemnes.

⁵⁶ Cf. HERGENRÖTHER III, p. 693, not. 44.

razlogom možemo držati, da je, unatoč svim bizantijskim nagovaranjima i naporima, Ivan X ostao pri blažoj praksi zapadne crkve⁵⁷.

Uza svu papinu preporuku i pismo patrijara Nikole, Simeon nije odustavio ratovanje na bizantijsku zemlju. Iste godine 923 opet osvoji Drinopolje, te i ovoga puta pohara Mačedoniju i Trakiju: pa će zavojštit i na Carigrad i podsjesti ga. Dok je stao u okò pred njim, ne znamo s česa kaza želju, da bi ugovarao o miru; ali zahtievaše, da dodju k njemu glavom patrijar Nikola i car Roman. Oni se odazvaše dakako. Dva se cara sastadoše na 9 studenoga 923⁵⁸; a taj prizor gledahu senatori s gradskih zidova. Pri sastanku Simeon reče, da hoće mir, te poljubivši se s Romanom primi bogate darove i diže vojsku izpod Carigrada. No pravi ugovor mira bi utvrđen istom u početku godine 924⁵⁹.

Na 25 svibnja 925 umrie patrijar Nikola Mistik⁶⁰. — Za njegova se patrijarovanja izmieni na Petrovoj stolici trinaest papa, od Formosa do Ivana X, kog je pakostno Liutprandovo pero ocrnilo, a strančarski duh i nerazboritost poznijih pisaca pretvorili su u pravo ljudište: dok je ipak istina, da je Ivan X stekao velikih zasluga za crkvu, kao što liepo kaza svjetovni povjestničar Gfrörer⁶¹. Sve, što se je pisalo suproć Sergiju III, Ivanu X i Ivanu XII potječe iz Liutprandova vrele; a to vrelo nije pouzdano. Kritika je dokazala, da se ne može lako vjerovati sve, što Liutprand priča u svojoj Poviesti⁶². Kako ćeš vjerovati čovjeku, koji, prema svojim osobnim osjećajima, strastno hvali i strastno kudi? Poznato je, da je on bio dva puta u Carigradu: jednom god. 946, kao poslanik talijanskog kralja

⁵⁷ HEFELE IV, p. 587; HERGENRÖTHER III, p. 693 sq.

⁵⁸ HERGENRÖTHER l. c. p. 701. Jireček drži, da je to bilo na 9 rujna 924 (O. c. p. 169). Ali se volimo držati prvoga, koji se pozivlje na izvore; a osvrće se i na razliku izmedju 9 studenoga i 9 rujna (l. c. not. 37).

⁵⁹ HERGENRÖTHER l. c. p. 701 sq.

⁶⁰ HERGENRÖTHER *ibid.*; CUPER n. 680—683.

⁶¹ Derselbe Papst Johann X, den Liutprandsboshafte Feder verschrie, den, ihm folgend, Parteigeist oder Unverstand späterer Historiker in ein Zerrbild verwandelte, der aber in Wahrheit sich sehr grosse Verdienste um die Kirche erwarb. GFRÖRER, *Byzantinische Geschichten* II, p. 172. Cf. HEFELE IV, p. 578—580. HERGENRÖTHER III, p. 690 sq. ROHRBACHER VI, p. 794 sq.

⁶² LIUTPRANDUS, *Historia Gestorum regum et imperatorum*, sive *Antapodosis*. *Patrologia Lat.* (Migne), CXXXVI, col. 797—898. — „Über Liutprand oder Luitprand vgl. *Kirchen-Lexikon* von Wetzer und Welte. Bd. VI, S. 637 f. Dass er sehr oft Unrichtiges oder Unwahres erzähle, namentlich sehr schmähsüchtig sei, ist allbekannt, und besonders von Damberger . . . und von Duret . . . dargethan“. HEFELE IV, p. 563, not. 1.

Berengarija, a drugom god. 968, kao poslanik cara Otona I. Prvi put bješe liepo primljen u iztočnoj priestonici; pa je s toga u zvijezde kovao basileusov dvor, te skladnost i uljudnost bizantijskih stanovnika. Drugi put, kad je išao, da ugovara o vjenčanju Otonova sina s Teofanom, pastorkom Nicefora Foke, bi izružen i pokorisan; pa s toga pune lopate blata nabacuje na bizantijski dvor, na Carigrad i na Carigradjane⁶³. Kako ćeš vjerovati čovjeku, koji poslije nego ga Berengarije progna s biskupske stolice iz Kremone, postavši kancelirom njemačkoga cara piše poviest namjerom, da brani njemačku stranku u Italiji, protiv stranke narodne, kojoj pape bijahu na čelu? U početku treće knjige svoje Poviesti kaže nam, zašto je nazvao svoje djelo *Antapodosis (retributio)*: biva, da odvrati šilo za ognjilo onima, koji su mu zla uradili, a da izkaže svoju zahvalnost caru Otonu i onima, koji su mu uradili dobra⁶⁴. Sam ovaj nadpis opominje nas, da Liutprand nije pouzdan povjestničar. A dalje njemu su sve uplivne žene onog doba bludnice, a ljudi im nasilnici. Nasuprot provanski (Provence) knez Hugo, potonji talijanski kralj (926—947), u čijemu dvoru Liutprand bijaše plemče, premda je imao čitavo krdo suložnica, Liutprandu je *vladalac filosof, pobožan i prijatelj dobroj čeljadi*. Njemu je car Oton *sveti, presveti, prebogoljubni car*⁶⁵, kojemu se dotle udvorava, te njegovoj svetinji pripisuje, što se nije utopio, kada idjaše u Carigrad⁶⁶.

Što se tiče pape Sergija III, ne može biti istina, što Liutprand o njemu kazuje. Liutprand se je istom rodio kad je Sergije bio papa (904—911). Flodoard medjutim (894—966), kog nam suvremeni spomenici opisuju kao svećenika riedkih vrлина, te mu hvale *sveto življenje, angjeosku čistoću i nebesku mudrost*, govori pohvalno o Sergiju. On nam kaže, da su molbe naroda sklonile Sergija, da se vrati iz Francuzke u Rim, i da je sedmogodišnji njegov pontifikat bio na radost svijetu⁶⁷. Nadpis na grobu Sergijeveu pominje ga kao

⁶³ *Historia*, L. 6, *Legatio ad Nicephorum Phocam imper.*

⁶⁴ *Antidosis* sive *Antapodosis* titulum feci. Tanta enim mendaciorum jacula, tanta rapinarum dispendia, tanta impietatis molimina in me et domum meam, cognationem et familiam gratis exercuere, quanta nec lingua proferre, nec calamus praevallet scribere; sic igitur eis presens pagina Antapodosis, hoc est *retributio*, dum pro calamitatibus meis τὴν ἀσβεβίαν, aseviam, id est impietatem eorum, praesentibus futurisque mortalibus denundavero. L. 3, col. 837.

⁶⁵ *De rebus gestis Ottonis M. imper.* l. c. col. 898—910.

⁶⁶ *Relatio de legatione Constantinopolitana* n. 60—61, l. c. col. 933 sq.

⁶⁷ FLODOARDUS, *Opuscula Metrica*, L. 12, cap. 7. *Patrol. Lat. (Migne)* CXXXV, col. 831.

dobroga pastira, koji ljubljao sve svoje kršćansko stado⁶⁸. Što pak tiče Ivana XII, mi znamo, da mu je Liutprand bio neprijatelj jer je ovaj papa osudio antipapu Leona VIII i njegove skismatičke biskupe, (među kojima bješe i Liutprand⁶⁹), te je uništio akte njihove sinode, nazvavši je: *prostibulum*⁷⁰.

Ovim ja ne mislim poricati, da nije bilo gradnih nereda u ovome odsjeku vremena, koje povjestničari zovu *gvozdenim dobom* svete crkve. Dvie su se političke stranke među sobom u Italiji klale. Jedna šćaše za cara Niemca, druga Talijanca. Papa već bješe postao prvi talijanski vladalac; pa kao takov i kao glava katoličanske crkve imadijaše odlučan glas u izboru cara. Zato su su obedvie stranke otimale o vrhovnu vlast crkve, te se napinjale, da jednoga od svojih sumislenika uznesu na Petrov priesto. A pošto ljudi, dok su na ovome svijetu, svagda ostaju ljudi, ma koliko sveta bila njihova služba, nije se čuditi, da je i među Petrovim nasljednicima bio gdjekeoji, koji je, izvan kruga svojega zvanja, više se pokazao Adamov sin, nego Isukrstov nasljednik. Neka je pak u ovo vrijeme oluja uzbješnjela, te se ladja pokrila valovima, pošto nju vjetri ne mogahu razbiti ni potopiti, to je očiti dokaz, da je Isukrst u ladji bio, ako se i činjaše, da spava.

⁶⁸ ROHRBACHER l. c. Cf. HEFELE IV, p. 574—577.

⁶⁹ BARONIUS a. 963, n. 13.

⁷⁰ BARONIUS a. 964, n. 5—14; HEFELE IV, p. 616—618. — O skismatičkoj sinodi, koja izabra antipapu, čujmo što veli Baronio: „Unum hoc satis habeto (lector), nunquam me legisse, orthodoxorum conventum synodalem aliquando habitum, in quo magis ecclesiasticum jus offensum, magis canones violati, vulnerata traditio, conculcata, oppressa, atque majore dedecore prostrata justitia“. A. 963, n. 31.

POGLAVLJE III.

Sadržaj. — Car Roman Lekapen. — Patrijari: Stjepan II, Trifun, Teofilakt. — Prevrat u carskoj polači. — Konstantin Porfirogenit i patrijar Polijeukt. — Porfirogenitov sin Roman II, poslije nego je otrovao oca, uzidje na priesto. — Carica Teofana i novi basileus Nicefor Foka. — Niceforova crkvena politika i odnošaji s Rimom. — Nicefor smaknut zlobom žene mu, carice Teofane, i njezina ljubovnika Ivana Cimiska. — Cimisk na prijestolu. Njegove vrline i vojnički podhvati. Škopac Basilije smaknu ga otrovom. Cimiskova crkvena politika. — Car Basilije II i brat mu Kostantin. — Patrijari: Antonije III, Nikola Krisoberg i Sisinije II. — Focijeva rehabilitacija. — Bizantijska politika prema Rimu. — Patrijar Sergije II. — Povod neprijateljstvu za pape Benedikta VIII. — Patrijar Evstacije. — Novi okušaji Bizanta za pape Ivana XIX. — Umire u Carigradu Basilije II, a nasliedi ga brat mu, Kostantin VIII. Življenje ovoga basileusa. — Car Roman Argirije i carica Zoa. — Carica pogubivši Romana, udaje se za Mihajla Paflagonca i čini ga carem; a patrijar Aleksije za 100 librica zlata blagosilja vjenčanje pred umorenim tielom Romanovim. — Jedno liepo djelo Mihajla Paflagonca. — Zoa sini Mihajla Šupera i čini ga carem. — Prevrat i dvorski skandali. — Kostantin IX Monomak. Zoina smrt. — Patrijar Aleksije.

U caru Romanu Lekapenu (919—944) idjahu uzporedo grdne mane i liepe osobštine. Vidjeli smo koliko bijaše slavohlepan, te kako nije zazirao od najgorih intriga i od zločinstva, da dodje do svojih svrha. Uz to bijaše srebroljubac i očiti bludnik. No je opet s drugoga kraja bio veoma milostiv siromasima, i stidjaše se svojih poroka. U velike je častio kalugjere, poznate s redovničkih vrlina, i uztrpljivo, ako ne rado, primao je njihove opomene. Jednom će mu monak Basilije reći, da njegova bludnost sramoti ga i da izazivlje na carstvo gnjev gospodnji. Roman zastidjen ču smjerno opomenu i htjede za nju darovati neku svotu zlata Basiliju; ali je sveti čovjek odbi. Roman pogradi mnoge gradove u Trakiji i Maćedoniji, koje barbari bijahu razorili. Ukrasi Carigrad liepim polačama i razkošnim perivojima. Sagradi razne bolnice i sirotišta u korist nevoljnika. Medjutim najviše mu je za glavom bilo, kao što sam već pomenuo, da

osigura svojoj porodici carski priesto. Pa je baš zato, za njegova vladanja, neko vrijeme bilo u Carigradu pet careva; jer, osim Kostantina Porfirogenita i njega, Roman godine 920 bijaše imenovao svojeg prvenca za cara, a kasnije od cesara učini za careve druga svoja dva sina, Stjepana i Kostantina, imenovavši ih avgustima i suvladaocima; dok u isto vrijeme proglasi za cesara svoga unuka Romana, Krstoforova sina¹.

Roman Lekapen imadijaše još jednoga sina; a to bješe najmlađi, po imenu Teofilakt. Po primjeru Basilija Mačedonca, uškopivši Teofilakta, dade ga u kalugjere, u namjeri dakako, da ga što prije uznese na patrijarski priesto; te da njegovoj porodici bude privezana i crkvena vlast. Patrijar Nikola Mistik redi dječaka za ipogjakona i učini ga svojim singielom. Ipak ne bijaše moguće, da odmah po Nikolinoj smrti Teofilakt postane patrijar, jer mu tada ne bijaše nego osam godina. S toga bi učinjen za patrijara amasejski mitropolit Stjepan II (925—928), o kojemu ne znamo drugo, već da je bio uškopljenik, da je blagoslovio vjenčanje Romanove unuke Marije s Petrom carem bugarskim (8 rujna 927), i da je umr'o na 15 srpnja 928 godine². Stjepana II nasliedi kalugjer Trifun (928—931), koji bijaše na glasu s pobožna življenja. No bi zavladičen pod uvjet, da bude patrijar dokle se Teofilaktu uzmogne dati patrijarska čast. Je li Trifun sam na ovaj uvjet pristao od svoje volje, te pustio, da ga rede protiv kanona, ili je, kako drugi kažu, prevaren potpisao list papira, na kome poslije bi napisano njegovo tokoršnje obećanje, da će se odreći stolice, netom Teofilakt dodje u godine, nije izvjestno. Ali to stoji, da je Trifun već mjeseca kolovoza 931 protiv svoje volje bio prinudjen, da se odreče stolice: te se vrati u svoj namastir Opsikion, gdje se do malo prestavi³. Čekalo se je ipak još godinu i po dana, da Teofilakt uhvati šesnaestu godinu života, jer je u toj dobi bio učinjen za patrijara Stjepan, sin cara Basilija; a crkva je kroz to bila brez pastira.

Na 2 veljače 933 bi posvećen mladi patrijar u nazočnosti legata pape Ivana XI, koji sinodičkom knjigom ovlašćivaše redjenje Teofilaktovo. S toga grčki povjestničari vele, da ga je papa na pa-

¹ ROHRBACHER VII, p. 57 sq.; BIOGRAFIA UNIV., *Romano I Lecapene*.

² HERGENRÖTHER III, p. 703—705; ROHRBACHER VII, p. 56; FLEURY L. 55, n. 12. CUPER n. 685. Ovaj pisac, po Leonu Gramatiku, meće na 18 srpnja Stjepanovu smrt.

³ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 944, n. 1—2; HERGENRÖTHER, ROHRBACHER, FLEURY II. cc. CUPER n. 690.

trijarski priesto metnuo⁴. Car Roman bijaše u tu svrhu zaiskao legate iz Rima po putu Alberika, brata Ivana XI; te zaista rimski legati Teofilakta intronizaše. Ima ljudi, koji kore papu, što je najnedostojnijega patrijara dao carigradskoj crkvi. No, što je papa tomu kriv? Kad je bizantijski dvor htio, da Teofilakt bude patrijar, zar Teofilakt ne bi bio učinjen za patrijara, da Rim ne bude odaslao legate? Opet, zar je papa znao kakov će biti na patrijarskome prijestolu Teofilakt? Ako je bio odveć mlad, nije bio od njega stariji ni Stjepan I kad je učinjen za patrijara; pa je uza sve to iztočna crkva uzela Stjepana u svoje svetitelje. Napokon, jer se zabavlja papi, što se je privolio na Teofilaktovo redjenje, a ništa se ne zabavlja patrijaru Nikoli Mistiku, koji je uzeo u klerike Teofilakta i učinio ga svojim singjelom u namjeri, da postane patrijar, kada dječaku nije bilo nego sedam godina? — Liutprand tvrdi, da je papa ovom prigodom naviek dao Teofilaktu i njegovim nasljednicima povlasticu, da mogu upotrebljavati pallium, a da im ne treba dopuštenje rimske stolice; i veli, da je odatle nastala zloraba, da ne samo patrijari, već i biskupi grčki imaju pallium⁵. Pichler vjeruje Liutprandu, pa ponavlja, što on kaže⁶. Ali mi znamo, da je 60 godina prije patrijar Ignjatije povraćao pallium focijanskim biskupima, koji se mirahu s crkvom. Osim toga, nije baš ni dokazano, da su pape od prije slali pallium iztočnim patrijarima drugojačije, nego kao počastne darove⁷.

Teofilaktu bi odredjen jedan stariji svećenik za skrbnika, ili ćemo reći za savjetnika. Cedreno kaže, da se je mladi patrijar u početku dobro vladao⁸. Po svoj prilici bilo je tako, dokle Teofilakt stajaše pod upravom onoga svećenika; a takova je uprava trajala dok Roman bješe na prijestolu⁹. Kada Teofilaktu ta uzda spade s vrata, mladi uskopljenik postade prava nakarada svećeničkog imena i časti. Čovjek bi rekao, da on nije osjećao druge navale već, da radi, što je crkvenim i svjetovnim zakonima zabranjeno. On je obraćao božju službu u glumačku lakrdiju, dodajući svetim himnima smiješne i

⁴ FLEURY, ROHRBACHER II. cc.

⁵ Ap. *Baron.* a. 934, n. 1.

⁶ PICHLER O. c. I, p. 210.

⁷ FLEURY, ROHRBACHER II. cc.; HERGENRÖTHER III, p. 706; THOMAS-SINI, *Vetus et nova Ecclesiae Disciplina* P. 1, L. 2, c. 53, n. 1: c. 56, n. 6.

⁸ Ap. GFRÖRER, *Byzantinische Geschichten*, II, p. 471.

⁹ Ich denke, die tadellose Aufführung dauerte so lange, als die Vormundschaft bestand, und diese hinwiederum so lange, als der Vater die Herrschaft besass. GFRÖRER, *ibid.*

gnusne pjesme, a liturgičkim obredima igranje i viku¹⁰: prodavao je za novce biskupske časti i druge crkvene službe; a kupovao je i nabavljao pase i konje, za kojima pravo bješe lud. Pasi trebahu mu za lov. Imao je do dvie tisuće konja; a hranio ih, što se do tada nikada nije čulo, više nego sienom i ječmom, limbovkama, bajamima, urmama, suhim smokvama i osušenim groždjem, natopivši to voće mirisavim vinom, s kojim bi miešao šafran, cimet i druge mirodije¹¹. U to je trošio mastne svoje prihode i novac, što dobivaše iz trgovanja crkvenim častima. Za siromahe nije ga boljela glava. Jednom na veliki četvrtak, dok obavljaše u crkvi službu božju, donesavši mu sluge glas, da se je oždriebila bedevija, koja mu bješe najdraža, brže bolje svrši leturgiju, pa će pohitjeti, pod svetom odeždžom, u konjušnicu, da vidi ždriebe; a kad ga liepo razgleda, vrati se u crkvu, da dovrši pjesmu Spasiteljeve muke¹². Kako je živio tako i dospje. Jedan dan jašući biesno na konju, udari o zid pri morskoj obali, pa mu trže krv na usta. Iza toga napade ga debela nemoć, te umrie na 26 veljače 956¹³.

Car Roman Lekapen nije to dočekao. Godine 831 bijaše mu umr'o prvenac i najdraži mu sin Krstofor, a prije njega mali cesar, unuk mu Roman. Posljednjih Romanovih godina, kada on poče starjeti, kolika je čudoredna pokvarenost otela mah u bizantijskome dvoru može se suditi iz toga, što je Kostantinu Porfirogenitu, basileusu po pravu nasljedstva, lako pošlo za rukom oružati na Romana same njegove sinove i suvladaoce, Stjepana i Kostantina. Ule i rdje dovedoše urotnike u očevu sobu, kada on oko podne ležaše; pa ga zdupe u postelji, poprietivši mu, da će mu gore uraditi samo regne li, i zamotaju ga u jedno prekrivalo, te ga tiše tiše prenesu u Prote, jedan od Principskih ostrva: gdje ga na silu zakalugjeriše, odrezavši mu kosu i obukavši mu kalugjersku mantiju (20 prosinca 944). Roman preminu u namastiru godine 948 na 15 lipnja, poklem još jednom bijaše okušao, da bi se vratio na priesto. — Njegove sinove snadje brzo dostojna plaća. Svojim zločinstvom bijahu zaslužili sveobći prezir i mržnju poštene čeljadi. Njihova ih sestra carica Helena tuži Kostantinu Porfirogenitu, da mu rade o glavi. Porfirogenit pozove ih na objed na 27 siečnja 945 (trideset i deveti dan poslije nego su oca zbacili s priestola); pa kada sjedjahu s njim za stolom, po njegovoj zapo-

¹⁰ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 956, n. 3.

¹¹ CUROPALATES, *ibid.* n. 2; CEDRENUS ap. *Cuperum* p. 119, n. 696—697.

¹² CUROPALATES l. c. n. 3; CEDRENUS ap. *Cuperum* l. c.

¹³ CUROPALATES l. c.

viedi bijahu zasužnjeni i opravljeni u progonstvo, pošto im basileus čini ostrići vlase, te im nataći kalugjersko odielo, baš kako sami uradiše svome otcu¹⁴.

Tako propade pet careva Lekapenove kuće, a ostade sam na prijestolu Kostantin Porfirogenit, kojemu tada bijaše četrdeset godina. Ipak ni sada on ne uze vladanje u svoje ruke. Njemu je bilo jedino do učenja i do pisanja knjiga; pa je pustio, da drugi njim vlada i da upravlja carstvom. Mjesto njega zapoviedala je basilisa Helena, a uza nju stajale množtvo ugodnika. Dogadjalo se je pak, što se obično u takovim prilikama zgadja: razasipalo se državno blago i prodavale se brez ikakva uztega državne službe i časti¹⁵. Zabavlja se Kostantinu, da se je odveć pustio po piću, da ga nitko ne mogeše utoliti kad bi se razsrdio, da je bio nemilosrdan krivcima. Ali je imao i liepih svojstava. Štitio je znanje i umjetnosti, poštivao je naučne ljude, darivao je crkve, bio je pobožan i pravedan¹⁶.

Porfirogenita ide hvala, što je poslije Teofilaktove smrti uzdignut na patrijarski prijestol kalugjer Polijeukt¹⁷ (956—970), koji se u redovništvu bješe odlikovao prostodušnošću, bogoljubstvom i naukom¹⁸. Na žalost car pokvari ovaj liepi izbor bizantijskim cesarizmom. Po starinske običaju, utvrdjenu crkvenim pravilima, valjalo je, da posveti novoga patrijara heraklejski mitropolit. Ali se tadašnji mitropolit bijaše onemilio carskome dvoru; pa zato Porfirogenit ne dade, da on izvrši obred; te zapovjedi, da redi Polijeukta cesarejski mitropolit, kojega bi inače išlo, da stolica heraklejska bude bila brez pastira. Ovo je činilo, da se prigovara i cesarejskome nadsvećeniku i samome Polijeuktu, što se je pustio, protiv crkvenih naredaba, rediti¹⁹. Mi možemo opravdati Polijeukta tim, što mu se bijaše plašiti, da bi se car s njegova nećanja mogao ozlovoljiti, pa izabrati tko zna kakova pastira, a kojega takodjer ne bi redio heraklejski jerark. U ostalom vrlo je putna Gfrörerova primjetba, da u mjedeno

¹⁴ GFRÖRER II, p. 471—472; BARONIUS 944, n. 21; BIOGRAFIA UNIV. I. c.; ROHRBACHER VII, p. 57 sq.

¹⁵ GFRÖRER I. c.

¹⁶ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 960, n. 13—14.

¹⁷ CUPER n. 700—701; HERGENRÖTHER III, p. 710.

¹⁸ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 956, n. 4.

¹⁹ Ex quo non mediocris infamia inusta est, non modo qui delegit et manum imposuit, verum etiam ipsi electo, ut qui manus sibi imponi non secundum canones consensisset. CUROPALATES, *ibid.*

doba i kod naroda duboko padnutih, sasma čistim rukama nitko se ne može popeti do najznamenitijih služba²⁰.

Polijeukta brzo snadjoše golemije neprilike. Ne mogaše podnieti, što je Nikola Mistik izbrisao iz diptika ime častnog patrijara Evtimija, te ga metnu u nje. Ovo uzrokovao novi domaći razkol u carigradskoj crkvi. No jer car bješe na ruku patrijaru, a ne razkolnicima, među kojima bijaše nekolicina biskupa, oni se brzo podložiše. Narod ih pak preziraše, jer se ni za što bijahu odvrgli od svojega patrijara, a opet jer se bez najmanjeg zatezanja s njime pomiriše²¹. Ne prodje vele, a Polijeukt se zamjeri basileusu. Biskupskom slobodom požali se Porfirogenitu za lupežtva i globljanja njegovih ugodnika; a jednom, na veliku subotu, kada car ulažao u crkvu, opomenu ga, da postupi proti nepravdi. S ovoga se ozlovi na nj Porfirogenit, pa je od tada gledao zgodu, da se otrese dosadnog censora i da ga smetne sa stolice. U tome pomagao caru kizički mitropolit Teodor²². Porfirogenit bio bi izvršio, što je mislio, da ga do malo ne bude smrt pokosila.

Kostantin Porfirogenit godine 948 imenova carem sina Romana, kojemu tada bijaše devet godina. Kasnije Roman oženi se kćerju nekog krčmara, po imenu Teofanom. Godine 959 Roman, nagovoren ženom, metnu otrov u liek, što mu je otac imao popiti, da se očisti. Sreća bijaše, da Kostantin ne popi nego malo, jer mu se čaša nekako u ruci izvrnu, pa se veći dio proli po podu. Ipak i s onog malo, što je progutao, onemoća, te se već nije oporavio. U rujnu iste godine ode u Anatoliju na planinu Olimp, pod izvjetom, da se preporučiti molitvama pustinjaka, prije nego će zavojštiti na muhamedance u Siriji; ali u istinu, da se dogovori s Teodorom kizičkim, kako će svrći Polijeukta s prijestola. Tu ga bolest obrva, pa se dade prenieti u Carigrad i na 9 listopada preminu u pedeset i četvrtoj godini života²³.

Roman II imadijaše dvadeset godina kada nasliedi oca. Bijaše posve prikladan i liep čovjek: visoka stasa i upravan kao mlad čempres, biele puti, rumena lica, vatrenih očiju, širokih ramena, kukasta nosa²⁴. Ali je bio duše crnje od ugljena. Osim što bješe krvnik

²⁰ GFRÖRER II, p. 478.

²¹ ROHRBACHER VII, p. 60.

²² CUROPALATES ap. *Baron.* a. 956, n. 4: a. 960, n. 12; CEDRENUŠ ap. *Gfrörer* II, p. 486—487.

²³ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 960, n. 11—12.

²⁴ BIOGRAF. UNIV., *Romano II.*

otca, sve što je nisko, podlo, neplemenito bilo je u njemu. Trudno bi čovjek mogao zamisliti gorega moralnog ljudišta. Netom sjede na prijestolu izagna iz carske palače svoju mater i pet sestara, koje razstavi silom od matere i posla na sramotu u kalugjerice. Carica Helena umrie s toga od tuge: te je novi basileus postao i krvnik matere. Roman potjera sve prijašnje glavnije dvorske častnike, osim najgorega među njima, to jest, škopca Josipa, prozvana Bringa, kojemu povjeri rješavanje državnih posala; a dvorske službe i časti podieli drugovima svojih sramnih djela. Lov i kuglanje to mu bijaše zabava svakog dana. Oko sebe ne šćaše drugih ljudi, do samih glumaca, glamaza, nitkova. Kada ne bi bio u lovu, ili se ne bi kuglao, stao bi zatvoren u palači s razglašenim bludnicama i s najpotištenijom vrstom čeljadi. Ovakovo življenje valjalo je, da ga sruši prije vremena; te dospje na 15 ožujka 963 u dvadeset i četvrtoj godini²⁵. Neki vele, da je smaknut otrovom, što mu žena Teodora dade popiti²⁶.

Romanu ostadoše dva sinčića, Basilije i Kostantin, koji za živa otca bijahu okrunjeni za careve. Ostade mu i jedna kćerka, koja se rodi dva dana pred njegovu smrt; a ona dobi, poslije očeve smrti, sestru, ne zna se kako. Prva, Ana, udat će se za Vladimira, kijevskog kneza, a druga, Teofana, za njemačkog cara Otona II²⁷.

Carica-udovica Teofana, krčmarova kći, bi imenovana basilisom-regenticom. Zavlada poliarkija u carskome dvoru. Teofana vidje odmah, da se brez pomoći muža ne će dugo održati na prijestolu; te pozva u Carigrad vojskovođu Nicefora Foku, u namjeri, da se za nj vjenča. Nicefor bijaše na glasu s vojničke vrijednosti i bijaše oteo Saracenima Kretu. Škopac Bringa stade na put Niceforu; a on zaiska pomoć patrijara Polijeukta, metnuvši mu pred oči svoje zasluge u obrani države. Patrijar i svećenstvo već i onako su dobro željeli Niceforu, jer je prividnim bogoljubstvom znao im zavarati oči. Polijeukt dakle sazva senat, koji ne bijaše drugo, nego skup viših državnih uredovnika, i obrazloži potrebu, da slavni vojskovođa Nicefor bude imenovan *vojničkim samodržcem* (ῥυτοκράτωρ στρατηγός), pod uvjet, da se zakune, da nikada ne će što uraditi na štetu mladih

²⁵ GFRÖRER II, p. 481—484; ROHRBACHER VII, p. 61.

²⁶ . . . mortuus est . . . , ut aliqui asserunt, exhausto corpore turpissimis et voluptuariis rebus; ut autem alii auctores sunt, veneno peremptus. CUROPALATES ap. Baron. a. 963, n. 42.

²⁷ GFRÖRER II, p. 483.

careva i suproć vlasti senata. Polijeuktov prijedlog bi primljen, a dakako i Nicefor pristade na uvjet²⁸.

Kada Nicefor to dostiže, podje u Kapadociju, da pregleda vojsku. Kako se pak mogao vidjeti u napredak, tako se i zgodi. Vojska proglasi ga carem (2 srpnja 963). Sad će Nicefor pisati Bringi i patrijaru Polijeuktu, da ga u priestonici priznađu za cara: poprietivši ognjem i mačem, ter bi se uzprotivili. Nije bilo druge, već je valjalo priznati ga. Na 16 kolovoza iste godine 963 Polijeukt okruni ga u crkvi svete Sofije. Do mjesec dana Nicefor vjenča Teofanu, koja je i tada bila najljepša izmedju onda poznatih žena²⁹. Patrijar ne htjede odobriti to vjenčanje, jer Nicefor bješe udovac, a u istočnoj crkvi ljudima se nije brez pokore dopuštala druga ženitba i jer novi car bijaše držao na krštenju jednoga od Teofaninih sinova, te je s njom bio u duhovnome rodstvu³⁰. Nicefor poradi toga sazva senat i biskupe, koji se tada nalažahu u Carigradu; a oni, da povolje caru izjaviše, da zakon, koji zabranjuje onakovu ženitbu nije crkveni, već Kopronimov³¹. Polijeukt vidjevši se osamljen prilagodi se napokon gotovu činu³².

Nicefor (II) netom bi okrunjen učini cesarom svojeg otca, staroga Bardu Foku, brata Leona kuropalatom (velikim domovnikom) i generalom, Basilija (kopile cara Romana I), kog Bringa bješe protjerao iz carske palače, proedrom; a Ivana Cimiska, svog prijatelja, vrhovnim zapovjednikom istočne vojske³³.

Novi basileus dostiže sjajnih uspjeha na bojnopolju. Ratovao je sretno na Turke u Kilikiji i u Siriji. Prvu od ovih dviju pokrajina ote im svukoliku, a druge veći dio. Cedreno kaže, da je Nicefor osvojio više od sto gradova, te prinudio saracenske emire Damaska i Tripulja, da mu plaćaju harač³⁴. Takovi sjajni uspjesi stali su carstva velikih troškova: pa je s toga reda bilo Niceforu udarati sve veće danke podložnicima; ali se narod na nj ozloviedi. S toga kraja dvoje mu se najviše ima zabaviti: prvo, što je kovao novce,

²⁸ GFRÖRER II, p. 493—494.

²⁹ *Ibid.* p. 497—499.

³⁰ CUROPALATES ap. *Baron.*, a. 963, n. 44.

³¹ CUROPALATES, *ibid.* n. 45.

³² Polyuctus . . . crimen syterniae, id est, eum qui e baptismo filium suum vel alterius suscepit, condonavit. Et quidem institerat, ut ei secundarum nuptiarum poenae imponerentur, hoc quoque peccatum deinde ei remisit. CUROPALATES, *ibid.*

³³ GFRÖRER II, p. 499.

³⁴ *Ibid.* p. 502; BARONIUS a. 964, n. 32.

u kojima ne bijaše nego četvrti dio pravoga zlata, pa dok zahtievaše, da svak ima primati te novce, htjede, da svak plaća državne poreze i daće samo pravim zlatom; drugo, što je snizio cieniu dobrome novcu drugih careva, da lasnije prolazi krivi njegov novac³⁵.

Što se crkvene politike tiče, Nicefor je išao tragom starih bizantijskih basileusa. Postavi zabranu, da se ne može ostavljati crkvama nepokretnih dobara. Kad bi umr'o koji biskup poslao bi odmah jednoga od dvorskih klerika, da upravlja imanjem biskupije, određivši njemu jedan dio prihodâ, a ostalo imalo je ići u carsku riznicu. Napisa zakon, koji udvorice biskupi podpisaše, da brez careve volje i zapoviedi nitko ne može postati biskup, ni biti umješten na biskupsku stolicu³⁶. Htjede, da će zakonom utvrditi, da se imaju častiti kao sveti mučenici vojnici, koji poginuše u ratu braneći carstvo; i to bi bio uradio, da ga patrijar Polijeukt i drugi biskupi ne budu činili preumiti³⁷.

O Niceforovim odnošajima s Rimom znamo, da ne bijahu prijateljski. Papa Ivan XIII (965—972) bješe mu poslao legate s pismom³⁸, kojim ga moljaše, da ugovori savez s njemačkim carem Otonom I i utvrdi s njim vjenčanje Teofanino za Otonova sina. No jer je papa u svojoj poslanici nazvao Otona *rimskim carem*, a Nicefora *grčkim*, nastade s toga silna bura u carigradskim krugovima, te su javno psovali i grdili papu³⁹, a legate mu zatvorili u tamnicu⁴⁰,

³⁵ CUROPALATES ap. *Baron. ibid.* n. 36. Cf. GFRÖRER II, p. 505; ROHRBACHER VII, p. 108.

³⁶ Insuper quae consueta praeberi dona sacris domibus et templis, quae moveri nefas erat, usurpabat, male asserens ab episcopis pauperum pecuniam consumi, milites inopes esse. Et quod omnium gravissimum est, legem quoque tulit, cui quidem instabiles episcopi et adulatores subscripsere, statuentes non esse, aut decernendum aut eligendum episcopum sine illius consilio et jussu. Mortuoque episcopo, regium hominem jussit in funere praefinitos sumptus facere, at ea quae superfuere accepit. CUROPALATES ap. *Baron.*, l. c. n. 34 Cf. GFRÖRER II, p. 504—505; ROHRBACHER l. c.

³⁷ Curavit quoque legem sancendam, ut milites qui in bello occubissent, digni censerentur praemiis, perinde ac martyres, solo bello, non alia re caesis salutem animarum contineri. Institit ut patriarcha et episcopi dogmati consentirent. Verum quidam admodum resistentes, eum ab incepto coerucere proposito, in medium magni Basilii canone adducto, jubente, ad triennium communionis expertes esse, qui hostem in bello occidissent. — Nicefora je u ovome pretekao Foka (V. Dio I s. 282). CUROPALATES l. c. n. 35; LEO DIACONUS ap. *Gfrörer* II, p. 505.

³⁸ JAFFÉ, *Regesta*, I, p. 473, n. 3727.

³⁹ Sed papa fatuus, insulsus, ignorat Constantinum sanctum imperialia sceptrâ huc transvexisse, senatum omnem, cunctamque Romanam militiam.

dok se nije vratio u prijestonicu Nicefor, koji tada bješe nekud pošao. Liutprand, nalazeći se u to vrijeme u Carigradu gledao je, da umiri Grke: te im govoraše, da je papa mislio, da će počastiti njihova cara, kada mu da predikat *grčki* car, a ne, da će ga ovim uvriediti, pošto je držao, da Greima ne će biti drago ako ih nazove Rimljanima, kad su se sami odrekli rimskoga jezika, rimskih običaja i nošnje: ali jer im je to žao, papa će u napredak u tome se vladati po njihovoj želji⁴¹. Liutprand ovim je tražio, da pomogne svomu službenome poslu (s. 31), a ne papi; a dostigao je, da se Grci donekle umiriše. Na carskome dvoru njemu predadoše dva pisma, jedno Niceforovo za cara Otona, a drugo basileusova brata, kuropalata Leona, za papu i rekoše mu, da ne smatraju njegova papu dostojna primiti pismo od basileusa, pa zato, da papi piše kuropalat, kako mu se pristoji, i šalje mu pismo po njemu, a ne po njegovim kukavnim legatima. Dodadoše i ovo: ako se papa ne popravi, neka zna, da ga nitko od pogibije ne će spasti⁴². Grčki dvor nije se ni tim zadovoljio, nego car zapovjedi patrijaru Polijeuktu, da učini mitropolitском stolicom grad Otrant, u južnoj Italiji, koji je još bio pod bizantijskom vlašću; pa neka otrantski mitropolit vladici biskupe za pet okolnih gradova: uz to neka se u Pulji i Kalabriji vrši služba božja grčkim jezikom, a nipošto latinskim⁴³.

Nicefor imadijaše mnogo neprijatelja. U prijestonici svak je na nj mrzio; ali mu najopasniji dušmani bijahu u carskoj polači. Teofana, koja za nj nije pošla od ljubavi, već samo, da se održi na prijestolu, živjela je u grešnome odnošaju s negdašnjim njegovim prijateljem Ivanom Cimiskom. Nicefor valjda za to nije znao, no ipak, nagovoren nekim dvoranima, progna Cimiska iz domovine. Teofana medjutim dobije Cimisku milost, da se može nastaniti u Kalcedonu. Odatle je on noću k njoj dolazio. Iza nekog vremena Teofana nagovori Cimiska, da pogubi Nicefora. Cimisk osnova zavjeru, pa u noći između 10 i 11 prosinca 969 krišom se uvuče u polaču s drugovima. Nicefor

Romae vero villa mancipia, piscatores scilicet, cupediarios, aucupes, nothos, plebeios servos tantummodo demississe. LIUTPRANDUS, *Relatio de Legatione Constantinopolitana* n. 51, *Patrol. Lat. (Migne)* CXXXVI, col. 929.

⁴⁰ LIUTPRANDUS, *ibid.* n. 49, col. 929.

⁴¹ LIUTPRANDUS, *ibid.* n. 51, col. 929 sq.

⁴² Papam vestrum imperiales recipere litteras, indignum esse dijudicamus: mittit autem illi curopalates, imperatoris frater, non per suos pauperes nuntios sed per te epistolam, se satis dignam, ut nisi respuerit, funditus se periret cognoverit. LIUTPRANDUS, *ibid.* n. 56, col. 932.

⁴³ LIUTPRANDUS, *ibid.* n. 62, col. 934.

spavaše na tlima u svojoj sobi na medvjedjoj koži. Cimisk navali na nj s drugovima. Udari ga najprije nogom, da ga probudi, pa će onda jedan od urotnika razsjeći mu lubanju mačem; ali tako, te ga ostavi živa. Drugi ga povuku pred noge Cimisku, koji ga stade najsravnije pogrdjivati i guliti mu bradu; a kad se toga nasjeti, zapovjedi, da mu balčacima smrve vilice. Nicefor u tome mučenju ne govoraše drugo, već: Moj Bože, smiluj se na me. Najzad jedan od urotnika, probodavši ga kopljem, zadade mu smrt⁴⁴.

Istu noć Cimisk pobje u crkvu svete Sofije, da bude okrunjen; ali mu patrijar Polijeukt izidje na susret i reče mu, da mu ne može dopustiti, da unidje u kuću božju, dok su mu još krvave ruke od učinjena zločinstva. Cimisk uvjeravaše patrijara, da on nije ubio cara Nicefora, već da su ga drugi pogubili po caričinoj zapovijedi; međjutim, da je sâm spravan uraditi sve, što mu patrijar odredi. Polijeukt dakle naredi mu, da prožene iz carske polače caricu Teofanu i pošalje je na kakovo ostrvo, da opravi u progonstvo ubojice Niceforove i da ukine zakone, koje Nicefor bijaše dao na štetu crkve. Cimisk obreče, da će sve izvršiti, i bi od besjede, žrtvovavši svoje ortake i pregorivši svoju ljubav k Teofani, koja njega bješe učinila carem. Na dan Božića (969) bi okrunjen⁴⁵.

Ivan Cimisk na prijestolu (od 25 prosinca 969 do 10 siječnja 975) pokazao se dobar, vriedan, milosrdan i pametan vladalac. Netom postade car razdieli jedan dio svoga imanja seljacima carigradske okolice, a ostalo uloži u dotaciju i povećanje jedne bolnice za gubavce s onu stranu Bospora, prema gradu. Pri velikoj gladi, s koje se za njegova vladanja tri godine uzmučiše nutarnje pokrajine carstva, nakupova žita u svim bližnjim zemljama i dade ga za malu cieniu prodavati. Ovim steče ljubav svih svojih podložnika⁴⁶. Cimisk bijaše vrli vojskovođa. Njegov predšastnik Nicefor Foka u namjeri, da pokori Bugarsku, seže se na jeziva sredstva, kojima se je bizantijska politika veoma često služila: pozva barbare, uhvativši vjeru s ruskim knezom Svjatoslavom, koji se spusti u Bugarsku (967) s brodovljem, nakrcanim sa 60.000 ljudi, i osvoji Prěslavec (Mali Prěslav), pa Drster (Dorostol-Silistrija) i sve tvrdjave uz Dunav. Dvie godine iza toga Svjatoslav opet sidje s vojskom u Bugarsku (969), ali ne više

⁴⁴ BIOGRAFIA UNIV., *Niceforo II. Zimiscete*; GFRÖRER II, p. 518—520; ROHRBACHER VII, p. 109—110; BARONIUS a. 969, n. 4.

⁴⁵ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 969, n. 13—14; ROHRBACHER VII, pag. 110 sq.

⁴⁶ BIOGRAFIA UNIV., *Zimiscete imperat. d' Or.*

kao bizantijski saveznik, već pravo, da osvoji zemlju za se. Prešavši Balkan uze Filipopolje (970) i utamani mu stanovnike. Ivan Cimisk poručuje sada Svjatoslavu, da, prema uvjetima ugovorenim s Niceforom Fokom, izidje s vojskom iz Bugarske; ali mu on odgovori oholo i poprieti mu, da će skoro biti u Carigradu. — Evo je dakle prošlo više od deset vjekova, da Rusi vrebaju na Carigrad. — Cimisk nije bio takov čovjek, pa da ne bi udario na Ruse. U proljeću god. 971 pošalje svoje brodovlje na ušće Dunava, a sam krene s vojskom preko Drinopolja, te osvoji naglo balkanske klance i nadje se iznenada pod Velikim Prêslavom, gdje Rusi držahu zasušnjena bugarskog cara Borisa II. Cimisk osvoji grad, koji Rusi očajnički branjahu. Svjatoslav kroz to s velikom vojskom bijaše se u Drsteru utaborio; a Cimisk krene onamo. Tu se dvie vojske pobiše prvi put na 23 travnja. Bizantinjani pobediše: njihovo konjaništvo odlučí o bitei. Rusi zatvore se u grad. Tri je mjeseca trajalo podsjedanje. Kroz to se vrieme puno puta pobiše Grei i Rusi, a i ruske žene jurišahu u kreševo. Na 22 srpnja Svjatoslov izide sa svom vojskom iz grada, da okuša posljednju sreću. Bitka bijaše jogunasta i krvava; ali Rusi bijahu pobijedjeni, ostavivši na polju 15.500 mrtvih i 20.000 štitova. Zaklonivši se poslije bitke u grad, zaikaše mir. Cimisk pristade na mir i dopusti im, da izidju slobodno iz Bugarske; a oni mu se zakleše Perunom i Volosom, da ne će više nikada napadati na bizantijsku državu, nego da će je jošte braniti od njezinih neprijatelja. Kad se Svjatoslav vraćao u Rusiju ubiše ga Pečenezzi i mrtvu mu odsjekoše glavu; a od njezine lubanje Kurja, pečenezki knez, učini kupu za piće. — Ovim bugarska država na Dunavu (stara Mesija) poslije tristagodišnjega slavnog obstanka pade pod vlast Grka⁴⁷.

Cimisk vrativši se u Carigrad učini bugarskog cara Borisa II vojničkim magistrom (generalom) i proslavi svoju pobjedu činom, koji je slavniiji od svih spomenika. Oprosti svoje podložnike *dunka na dim*. Ovako se zvaše porez, koji Nicefor I (802—811) nametnu na svaki dimnjak, te se uvijek do tada uzdrža⁴⁸.

Cimisk ratovao je slavno na Turke. Pa i posljednje godine svoga života provalivši s vojskom u Siriju ote im Apameju, Emesu i Balbek. Damaštanskog vladaoca prinudi, da mu plaća harač; pa prešavši preko Libana spusti se u Galileju i uze Tiberijadu, Nazaret i goru Tabor. Njegova je namjera bila, da izbavi Jerusalem iz ne-

⁴⁷ JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, p. 185—188; RAMBAUD, *Poviest Rusije* (Zagreb 1890), p. 45—48.

⁴⁸ BIOGRAFIA UNIV. I. c.

vjerničkih ruku i da otme Turcima sve, što bijahu osvojili u Siriji i Mesopotamiji. Ovaj podhvat preteče više od jednoga vieka križarske vojne. No je Cimisku ovog puta bilo, da se vrati u Carigrad, jer bješe obolio pod Tripoljom: a na putu će ga dvorska pakost razbojnički smaknuti. Putujući iz Sirije preko Kilikije, udivljavaše se prostranim i liepim poljima, koja bijahu prekrivena stokom i svakim blagom božjim, što zemlja daje; pa će zaiskati, tko je gospodar onolikog bogastva. Bi mu odgovoreno, da je to imanje dvorskog komornika Basilija. Cimisk na to se razsrdiv rekne: „Dakle, da se obogati jedan škopac valja, da narodi prinose sve žrtve, da vojske podnose tolike muke, da ginu toliki junaci, da i sami carevi idu na granice države i izlažu pogibiji svoju glavu?“ — Basilije bješe nazočan: pa, podmitivši jednoga od carevih škopaca, sjutra dan dade Cimisku otrov u piću. Basileusu ončas zgrčiše se svi udi, pokazaše mu se na tielu kužni prišti i trže mu krv na oči. Ne mogahu mu pomoći liekovi; te zapovjedi, da ga odmah prenesu u priestonieu. Tu se velikim skrušenjem izpovjedi drinopoljskome mitropolitu, pa izdahnu na 10 siečnja 976 godine⁴⁹. — On prvi od bizantijskih careva započe udarati na novce Isukrstovu sliku⁵⁰.

Još mi je kazati o njegovoj crkvenoj politici.

Za njegova vladanja umrie patrijar Polijeukt, baš malo dana poslije nego je njega okrunio (16 siečnja 970)⁵¹. Cimisk sazva tada biskupe i senatore u carsku polaču, pa će im predložiti za patrijarski priesto kalugjera Basilija, rekavši im: „Svemogući Bog, stvoritelj neba i zemlje, ovdje dolje postavio je dvie vrhovne vlasti svećeničku i carsku: prvu, da se briži za duše, a drugu, da vlada tjelesima: eda se, složnim sudjelovanjem obiju, ljudi spasu. Pošto je dakle preminuo pastir ove crkve, ja sam, dugim iztraživanjem, našao čovjeka, koji će ga dostojno nasliediti i ovoga uzdižem na patrijarski priesto“. Ovo izustivši izvede im Basilija, redovnika s gore Olimpa. — Car je liepo naglasio razliku dviju vlasti, ali se valja prekrstiti desnom i lievom, kada s tom razlikom dovodi u svezu ono, što sliedi, biva, da je sam tražio i našao čovjeka vriedna patrijarske časti; pa da ga sam (a da nije pitao ni sabora ni biskupe) uzdiže na patrijarsku stolicu. — Cimisk posvjedoči pred senatorima i pred biskupima, da je Basilije pravo čovjek božji, da je svetac i prorok:

⁴⁹ ROHRBACHER VII, p. 178 sq.; BIOGRAFIA UNIV. I. c.

⁵⁰ BARONIUS a. 975, n. 8.

⁵¹ CUPER n. 701; HERGENRÖTHER III, p. 719; BARONIUS a. 970, n. 1.

te je njemu, prije nego je izišao za cara, prorokovao nešto velika, i sve se je izkolilo⁵².

Basilije po carevoj zapoviedi odmah bi odveden u patrijarski dom i bi posvećen u nedjelju pravoslavlja⁵³. On bi patrijar četiri godine (970—974). Tada ga biskupi iz zavisti obiediše kod cara, da je nekoj uglednoj osobi prorokovao carsku krunu i da ne upravlja crkvom po kanonima⁵⁴. Cimisku udje šušak u glavu s onoga tobožnjeg proročanstva, jer kako je njemu Basilije prorokovao nešto velika, a sve se izvršilo, tako se poboja, da će se, na njegovu štetu, izvršiti ovo drugo Basilijevo proročanstvo. Cimisk ne šćaše promisliti, da je svaki sebični varalica, u onakovim prilikama, mogao njemu proreći nešto velika, pa i carski vienac; jer da se to ne bude zbilo, ni on, ni nitko drugi na varalicu ne bi pazili. S drugog kraja Basilije mogaše i ne biti varalica, ali mu opet nije trebalo, da bude ni prorok, ni odveć ostrouman, da vidi u napredak, što će se zgoditi. A dalje, jer bi sada Basilije prorokovao, što protivna Cimisku, kad je on baš dično i slavno vladao? Pa ako je baš to prorokovao, zašto bi Cimisk vjerovao, da će se izpuniti, što varalica proriče? No je politika uvijek sumnjiva i zazorljiva; te Cimisk ne mogaše vidjeti, da su biskupi ovakovu biedu iznieli na Basilija, jer znadijahu, da ga je on nazad četiri godine, s povoljna proročanstva, uzdigao na patrijarski priesto i da će ga sada, s protivna proročanstva, zbaciti. Tako se je i dogodilo. Cimisk pozva pred dvorski sud Basilija. On ne htjede pristupiti, kazavši, da po ustanovama otaca samo sveobći sabor može suditi patrijara. Car ga s toga prožene sa stolice i pošalje ga u namastir, koji isti Basilije prije bijaše sagradio kod Skamandra, u dolini stare Troje⁵⁵.

Mjesto zbačenog Basilija, Cimisk zapovjedi, da bude patrijar njegov singjel, kalugjer Antonije, ovog imena III (974—978? 979?). O njemu se kaže, da bješe vrlo pokoran i pobožan. Živio je još od mladosti u studitskome namastiru, a kada izidje za singjela, dielio

⁵² LEO DIACONUS ap. *Gfrörer* II, p. 525—526; HERGENRÖTHER III, pag. 719.

⁵³ LEO DIACONUS ap. *Gfrörer* l. c.

⁵⁴ Tunc et patriarcha Basilius *episcoporum invidia* apud imperatorem calumniam passus, quasi in aliquem procerum moliretur transferre imperium, nec ecclesiam regeret ex praescripto sacrorum canonum. LEO DIACONUS ap. *Cuper* p. 119, n. 705.

⁵⁵ LEO DIACONUS ap. *Gfrörer* II, p. 545 sq.; ap. CUPER l. c. Cf. *ibid.* n. 704; HERGENRÖTHER III, p. 720.

je siromasima bogate svoje prihode⁵⁶. Samo se čudimo, što se nije nećao, kad ga car šćaše za patrijara, dok bijaše živ pravi pastir carigradske crkve. No to je biljeg, da su se na iztoku već pomutili pojmovi o crkvenome ustavu.

U ovim dvama događajima vidimo goli cesaro-papizam. Basileus uznosi na patrijarsku stolicu svojeg čovjeka, zove ga kasnije pred svoj dvorski sud i diže mu stolicu i crkvenu vlast, kako mu je prije bješe dao; a drugomu predaje istu vlast, otajnom namjerom dakako, da će je i njemu dignuti, ako bi mu se zamjerio. A jer iztočna crkva ne podiže svoj glas suproć toga, već nasuprot na to pristaje i priznaje drugoga pastira, kad je prvi živ, koji je protiv kanona smetnut i osudjen, sama se prodaje u robove cesarizmu.

Poslije Ivana Cimiska stupiše na priesto zakoniti nasljednici krune, sinovi Romana II, Basilije II (976—1025) i Kostantin VIII (976—1028). Prvomu bijaše tada osamnaest godina, a drugomu petnaest. Sa slaba uzgoja, ni jedan ni drugi niesu znali ni sobom, ni carstvom upravljati. Basilije po naravi bješe bistre pameti, hrabra srdeca i duše radljive; a vojnička djela Niceforova i Cimiskova bijahu mu užegla u prsima žedju slave. Škopac i veliki domovnik Basilije šćaše, da sâm caruje; pa je s toga gledao, da bludnošću satre mladog cara Basilija. Ali prirodna njegova jakost pomože mu; te napokon strese sa sebe sramni jaram. Kostantin po čudi bijaše mlitav i neradin, pa se nikada ne otrese zlih navada i nije mu za drugo bio mar, već kako će zvijskim svojim strastima zadovoljiti. Basilije dakle upravljao je carstvom; a škopac Basilije vidjevši, da je izgubio milost kod cara, umrie od tuge. Car Basilije svlada sretno dva prevrata, u kojima se dva vriedna generala, Barda Sklero i Barda Foka, bijahu proglasili carevi⁵⁷. Godine 981 zavojšti na Bugare, koji poslije smrti Ivana Cimiska dobiše nanovo svoju neodvisnost. Ova vojna dovrši brzo i nesretno po Bizantinjane, jer ih bugarski car Samuilo dočeka kod Štiponja (Στοπώνιον), medju Iktimanom i Samokovom i ametom ih potuče. Basilije jedva iznese živu glavu. Nakon petnaest godina Bizantinjani zavojštiše (996) drugi put na Bugare. Samuilo potuče im jednu vojsku kod Soluna. No se do malo okrenu bojna sreća. Bizantinjani pobjedjivahu i postupice osvajahu bugarska mjesta i gradove, sve do godine 1003. Od Samuilove države još ostajahu zapadna Maćedonija, Arbanija i zagorska mjesta okolo Sofije i na

⁵⁶ LEO DIACONUS ap. *Gfrörer* II, p. 546 sq.

⁵⁷ ROHRBACHER VII, p. 179 sq.; BIOGRAFIA UNIV., *Basilio II imperat.*

planinama Vitošu i Rilu. Poslije 11 godina (1014) zavojshte treći put Bizantinjani na Bugarsku i potuku Samuilovu vojsku kod planine Bêlasice. Petnaest tisuća Bugara bi zasušnjeno u toj bitci. Basilije II dade im svima izkopati oči, osim što ostavi na svaku stotinu po jednoga samo očoravljena, da ostalim budu vodje; pa ih onda posla k Samuilu u Prilêp. Vojna je trajala do godine 1018, biva, dokle sva Bugarska ne postade bizantijskom pokrajinom. U riznici bugarskog cara Ivana Vladislava u Okridi, Basilije, osim mnogoga novca, nadje jednu krunu izkićenu biserom, te odiela zlatom izvezenih i sto centi zlata. Vrativši se u Carigrad slavio je svoj triumf, a Bizantinjani dadoše mu zasluženi predikat: ὁ Βουλγαροκτόνος (ubilač Bugara)⁵⁸.

Za Basilijeva carovanja izmieni se šest patrijara. Antonije III, poslije nego je crkvom upravljao pet, ili šest godina, odreče se stolice i vrati se u svoj namastir, gdje je do malo umr'o⁵⁹. Cedreno kaže, da se je Antonije odrekao patrijarske časti poradi bune Barde Sklera⁶⁰, koji se bješe dao proglasiti za cara⁶¹. Gfrörer nagadja, da je patrijar prijanjao za Sklerovu stranku, pa s toga, da se je zamjerio carskome dvoru, te da je bio prinudjen odreći se stolice⁶².

Sad je dvor ostavio carigradsku crkvu brez pastira četiri godine i po⁶³. Tomu je po svoj prilici bio uzrok, što svemogućí škopac Basilije ne mogaše naći osobu po svojem srdeu i što se ondašnje svećenstvo, s patrijarom Antonijem na čelu, bijaše uplelo u posao Barde Sklera. Napokon bi izabran (982?)⁶⁴ Nikola II Krisoberg, o kojemu grčki ljetopisci ništa ne kažu već, da je bio patrijarom dva-

⁵⁸ JIREČEK, O. c. p. 192—200.

⁵⁹ Zna se, da je Antonije III učinjen za patrijara 974; ali se ne slažu pisci u godini njegove odreke. Baronio misli, da je to bilo god. 976 (a. 976, n. 1); Pagi (*ibid.* n. 3) veli, da je bilo god 979; a Cuper (O. c. n. 711) god. 978.

⁶⁰ Ap. GFRÖRER II, p. 584.

⁶¹ Bardu Sklera svlada drugi Basilijev vojskovođa, Barda Foka. Kasnije se i ovaj pobuni na basileusa, pa i njega vojska u Aziji proglasi carem. Medjutim vojska vjerna Basiliju razbi vojsku Barde Foke blizu Abida (979); a Barda Foka dospje od otrova. BIOGRAFIA UNIV., *Bardas Sclero. Basilio II.*

⁶² GFRÖRER II, p. 585 sq.

⁶³ CEDRENUS ap. Gfrörer II, p. 584.

⁶⁴ Ovu kronologiju drži Cuper (n. 712—715). Pagi meće Nikolin izbor u drugu polovinu god. 983, a Gfrörer (O. c. II, p. 590) odgadja ga do mjeseca kolovoza 984.

naest godina i osam mjeseci⁶⁵. Nasledi ga Sisinije II (995?). O prijašnjem Sisinijevu životu znamo to, da bješe čovjek učevan i na glasu ljekar, i da u javnoj službi bješe *magister*⁶⁶, što bi značilo, — kad se rieč ne privezuje vojničkoj ruci, — visokog uredovnika državne kancelarije⁶⁷. Je li od svjetovnjaka odmah učinjen za patrijaru, ili je prije toga pošao u kalugjere, ili svećenike, ne znamo.

Sisinije bi patrijar do 999 godine⁶⁸. Za njega je držana u Carigradu sinoda⁶⁹ o pitanju tetragamije, jur rješenu god. 920. Ali duhovi još bijahu uznemireni s toga uzroka, pa je Sisinijeva sinoda nakana bila, da ih pouči i privuče ih pod crkvenu vlast. U ovome saboru, premda ništa nije urađeno protiv zapadne crkve, ili zdrave nauke, pomolio se je na pozorište duh Focijev. Neka su rimski pape i osmi vaseljenski sabor Focija osudili, Sisinijeva sinoda drži ni za što takovo osudjenje; pa kano da bi sama bila starija od njih, reabilituje Focijev spomen i slavi mu ime. „Slavnim, ovako upije sinoda, i blaženim patrijarima Germanu, Tarasiju, Niceforu i Metodiju vječni spomen! Pravoslavnim patrijarima Ignjatiju i *Fociju*, Stjepanu i Antoniju, Nikoli i Evtimiju, Stjepanu, Trifunu, Teofilaktu, Polijeuktu i Antoniju vječni spomen⁷⁰“. Ima i još u čast Focijevu. Sinoda predaje anatemi sve, što je pisano, ili rečeno protiv presvetih patrijara Ignjatija i *Focija*⁷¹. — Može se dakle vjerovati Leonu Alaciju, koji tvrdi, da je Sisinije razvrgao svezu s Rimom⁷².

⁶⁵ GFRÖRER II, p. 592. Po Cuperu (l. c.) Nikola preminu god. 995; a po Pagiju (*ibid.*) god. 996

⁶⁶ CEDRENUS ap. *Gfrörer* III, p. 101.

⁶⁷ GFRÖRER *ibid.*

⁶⁸ CUPER n. 716—718.

⁶⁹ Baronio (a. 995, n. 17) misli, da je ova sinoda držana pod Nikolom Krisobergom. Hergenröther (III, p. 725) slaže se s Baroniom; ali jer grčki ljetopisci pripisuju Sisiniju dekret iste sinode, on cieni, da je sinoda držana pod Nikolom, a dekret poslije njegove smrti, pod Sisinijem oglašen.

⁷⁰ Germani, Tarasii, Nicephori et Methodii celebrium, beatorumque patriarcharum, aeterna sit memoria. Ignatii, Photii, Stephani et Antonii, Nicolai et Euthymii, Stephani, Tryphonis, Theophylacti, Polyucti, et Antonii orthodoxorum patriarcharum aeterna sit memoria. LEUNCLAVIUS, *Jus Graeco-Romanum* (Francofurti 1596) I, p. 108; MANSI XVIII, 341—344.

⁷¹ τὰ λαληθέντα καὶ γραφέντα κατὰ Ἰγνατίου καὶ Φωτίου τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν ἀνέθεμα. HERGENRÖTHER III, p. 726, not. 94. Ovih rieči nema u Leunclaviju (l. c.), ni u Mansiju.

⁷² L. ALLATIUS, *De ecclesiae occident. et orient. perpetua consens.* (Coloniae Agrip. 1648) L. 2, c. 8, §. 3, p. 610.

Nekako u to vrijeme, njemački car Oton III bijaše poslao u Carigrad placentijskog biskupa Filagata, rođena Grka u Kalabriji, da zaište za nj kćer cara Kostantina, a njegovu rodieu. (Oton III bijaše sin Teofanin, sestre Basilijeve i Kostantinove.) Kad se Filagat vrati (997) u Italiju, novcem i velikim darovima, što bješe donio iz Carigrada, podmiti mogućeg senatora Kresencija i dostiže, da ga Kresencijeva stranka imenuje i proglasi za papu, dok bijaše u životu papa Gregorije V (996—999). Grk antipapa prozva se Ivan XVI⁷³. To bijaše nagovor bizantijskog dvora, koji šćaše, da unese skismu u zapadnu crkvu⁷⁴. Antipapu slabo posluži sreća, jer car Oton krenu s vojskom k Rimu, da uzpostavi Gregorija V i svlada Kresencijevu pobunu; te kukavni Ivan XVI, hotjevši pobjeći, naidje na Otonove slugu, koje ga uhvatiše, pa mu odrezaše nos i izkopaše oči, a po tom baciše ga u tamnicu, gdje proživje do 1013 godine⁷⁵. Tako bi osujećena pakostna misao bizantijske politike. Međutim iz ovoga se vidi, kako su u Carigradu duhali na Rim; te izvjestno možemo reći, da je i Focijeva rehabilitacija u Sisinijevoj sinodi djelo iste politike.

Sisinija nasliedi Sergije II (999—1019), arkimandrit Manuilova namastira. Ima dokaza, iz kojih se može izvesti, da je po Sisinijevoj smrti opet uzpostavljeno crkveno jedinstvo medju Carigradom i Petrovom stolicom. Godine 1054 antiokijski patrijar Petar pišući Mihajlu Cerulariju o imenovanju pape u crkvenim dipticima, veli mu, da četrdeset i pet godina nazad, u Carigradu, za *patrijara Sergija*, on je na svoje uši slušao, gdje se pominje u svetoj leturgiji, uz ostale patrijare, ime ondašnjega pape, koji se zvaše Ivan⁷⁶. Za patrijara Sergija II bila su dva pape Ivana: XVII i XVIII. Prvi bijaše papom samo nekoliko mjeseci u godini 1003, a drugi od 1003—1009. Odbivši 45 godina od godine 1054, kad je Petar pisao Cerulariju, možemo za istinu držati, da je on bio u Carigradu god. 1009 za živa Ivana XVIII, koji je te iste godine mjeseca svibnja,

⁷³ FLEURY L. 57, n. 49; ROHRBACHER VII, p. 228.

⁷⁴ GFRÖRER III, p. 100.

⁷⁵ JAFFÉ I, p. 496.

⁷⁶ Ad haec ego quoque testis sum omni exceptione major aliique mecum plures eorum, qui in ecclesia praecellunt, sub beatae memoriae patriarcha Antiochiae domino Joanne, papam Romae, qui et ipse Joannes nominabatur, in sacra diptycha relatum esse. Constantinopolim praeterea ante hos annos quadraginta quinque ingresus reperi, sub sanctae memoriae patriarcha domino Sergio, papam, quem diximus, in sacra missa cum ceteris patriarchis referri. WILL, *Acta et Scripta quae de Controversiis ecclesiae Graecae et Latinae saec. XI composita extant* (Lipsiae 1861), p. 192 sq.; BARONIUS a. 1054, n. 40.

ili lipnja odrekao se pontifikata i sklonio se u namastir svetog Pavla, te se učinio redovnik⁷⁷. Nesumljivo je dakle, da je pominjano u Carigradu pri službi božjoj ime Ivana XVIII. Ovo nam svjedoči i grobni nadpis istoga pape, gdje se kaže, da je on *utruo razkol i pomirio istočnu crkvu sa zapadnom*⁷⁸. A ovim se opet potvrđuje, da je za patrijara Sisinija razkol dielio istočnu od zapadne crkve.

Sloga nije dugo trajala. Papu Ivana XVIII nasliedi Sergije IV (1009—1012), o kojemu ništa ne znamo već, da bješe čovjek naučan, krepstan i milostiv siromasima⁷⁹. Poslije njega, bi papa Benedikt VIII (1012—1024). Mjeseca veljače 1014, on posveti za rimskog cara njemačkog kralja Henrika II, a ženu mu Kunigundu za caricu⁸⁰. Bernon rinovski (Reichenau) opat, koji se tada nalažase u Rimu, kaže nam, da je tom zgodom car Henrik pitao rimske svećenike, zašto ne pjevaju poslije evanđelja vjerovanje, kako se čini po drugim crkvama, a da su mu oni odgovorili, da crkvi rimskoj nije potreba simbolom izkazivati vjeru, pošto nikada krivovjerstvo nije nju oskvrnilo. Bernon dodaje, da je ipak car Henrik II umolio papu, da se simbol pjeva i u rimskim crkvama⁸¹. Dakako simbol primljen u svečanu misu imao je dometak *Filioque*, kako je na zapadu odavna bilo⁸². — Ova dva uzroka, politički i religiozni, činiše, da se iznova Grci usiće na Rim. Pa su s toga patrijar Sergije II, koga Baronio meće u odrešite neprijatelje rimske crkve⁸³, i car Basilije razvrgli zajednicu s Petrovom stolicom. Zato je Sergije sada razaslao Focijevu encikliku protiv Latina⁸⁴. Zato je car Basilije god. 916 zapovjedio svojemu namjestniku u Italiji, da osvoji dio beneventanske

⁷⁷ ROHRBACHER VII, p. 276; JAFFÉ l. c. p. 503.

⁷⁸ Doctrinis comptus sacris et dogmate claro, — Per patrias sancta semina fudit ovans. — Nam Grajos superans, eoīs partibus unam — Schismata pellendo reddidit ecclesiam. BARONIUS a. 1009, n. 2.

⁷⁹ To pominje njegov grobni nadpis u lateranskoj basilici, gdje se između ostaloga veli: Hic tumulata jacent pastoris membra sereni, — Quem decus ecclesiae contulit omnipotens. — Pauperibus panis, nudorum vestis opima, — Doctor et egregius qui fuit in populo. BARONIUS a. 1012, n. 1.

⁸⁰ THIETMARUS (Ditmarus) ap. *Baronium* a. 1014, n. 1; JAFFÉ l. c. p. 507; FLEURY L. 58, n. 38; ROHRBACHER VII, p. 308.

⁸¹ BERNO ap. *Baron* l. c. n. 5.

⁸² HERGENRÖTHER III, p. 729.

⁸³ Sergius ex progenie Photii schismatis auctoris, cujus secutus vestigia eo amplius obfuit, quo diutius praefuit. BARONIUS a. 999, n. 20.

⁸⁴ Hujus nomine contra Occidentales invenitur alicubi scripta epistola, quam Photii vere esse, et ejus titulo restitutam superius recitavimus. BARONIUS l. c. Cf. CUPER O. c. n. 719; HERGENRÖTHER III. p. 729.

pokrajine. — Namjestnik, dodat ću mimogred, izvrši kako mu bi iz Carigrada naredjeno; ali to stade iztočnoga carstva preveć skupo; a, na žalost, pogorša crkvene odnošaje između Bizanta i Rima. Neki normanski velikaš, po imenu Raul, došavši k papi u Rim, nudjaše mu se, da će sa svojim drugovima izagnati Grke iz Pulje. Papa Benedikt na to pristade. Raul sa svojim Normanima i s Talijancima u nekoliko ograšaja potuče Grke. No će iza toga Grci odmastiti im i pobijediti ih kod Kanâ. Nastade pogibao Rimu. Papa poradi toga podje u Njemačku k caru Henriku II (1020), da ga nagovori na vojnu suproć Grcima i Saracenima. Henrik se odazva, te sišavši s vojskom u Italiju obrani Rim, ote Grcima Benevent i sve gradove, koje bijahu osvojili⁸⁵. Gore je pak po Grke bilo, što je papa pozvao Normane. Neka su njih Grci potukli kod Kanâ, Normani su već god. 1041 oteli svu Pulju, g. 1061 Kalabriju, a od g. 1061—1090 osvojili Siciliju⁸⁶. — Papa Benedikt VIII iz daleka je pripremio konačnu propast grčkog gospodstva u južnoj Italiji⁸⁷.

Patrijara Sergija II nasliedi Evstacije (1019—1025)⁸⁸. Pošto je bizantijski dvor zazirao tada od Rima, ne može se ni misliti, da bi u ondašnjim političkim prilikama, metnuo bio na patrijarski prijesto čovjeka prijatelja crkvenome jedinstvu i odana Petrovoj stolici. Evstacije dakle zaista onakov čovjek nije bio. U carskome dvoru on bijaše dobro poznat, jer je bio prvi dvorski svećenik⁸⁹. Ako i nije bio, što *père La Chaise* u dvoru Ludovika XIV, da ne bude prijanjao za dvorske misli i načela, ne bi nikada bio sjeo na patrijarsku stolicu. S druge strane, za pape Benedikta VIII, kog je car Basilije smatrao dušmanina Grkâ, carigradski patrijarh, ma koji da je bio, ni uz najbolju volju, ne bi bio mogao stupiti u dobre odnošaje s Rimom.

Na 11 lipnja⁹⁰ 1024 umrie Benedikt VIII, čovjek nezazorna življenja, smjeran, krotak, pobožan, razborit i revan za crkvenu slabodu i disciplinu⁹¹. Na njegovo mjesto bi izabran brat mu Ivan XIX

⁸⁵ ROHRBACHER VII, p. 312—314.

⁸⁶ SISMONDI, *Storia d' Italia* (Lugano 1847) p. 29.

⁸⁷ GFRÖRER III, p. 108.

⁸⁸ CUPER n. 725—726.

⁸⁹ . . . mense Julii moritur Sergius . . in cuius locum suffectus est Eustachius, primus presbyterorum qui erant in templo regiae. CUROPALATES ap. *Baron.* a. 1019, n. 9.

⁹⁰ JAFFÉ I, p. 514.

⁹¹ ROHRBACHER VII, p. 326. I sveobća Biografia o njemu veli: „Gli storici non fecero il suo elogio; ma da alcuni tratti della sua vita giudicare

(1024—1033), koji se zamjeri Niemcima. — Papa Evgenije II (824 do 827), od svoje volje bijaše obrekao caru Ludoviku Pobožnomu, da će rimsko svećenstvo i plemići zakletvom se vezati, da će uvijek birati papu po kanoničkim pravilima; a novo-izabrani papa, prije nego se posveti, da će obećati pred carskim poklisarima i pred svim narodom, da će poštovati svačija prava⁹². Evgenije davaše rimskome caru, kao braniču rimske crkve, povlasticu, da bdi nad izborom novoga pape; ali ne, da sâm bira, ni da se u izbor upleće, a još manje, da smeta slobodu izbora. Uz to šćaše, da se potonji pape zakunu, da će poštovati, kao što treba, svačija prava, eda s jednog kraja sami — jer su i oni ljudi, — ne bi zabražđivali mimo svoju granicu, a s drugoga, da narodima i kraljima ta zakletva bude jemčenje, da pape, kojima je u ruci vrhovna crkvena vlast, ne će njima stajati na put u njihovu prirodnome razvoju, te u građanskoj slobodi i neodvisnosti. — Ivan XIX ne htjede čekati carskih poslanika, već se i brez njih dade posvetiti; a poradi toga valjalo je, da pukne razdor medju njim i njemačkim dvorom⁹³.

Bizantijska politika šćaše, da se tim okoristi; pa će s toga, ako će i za jedan čas, nastati prekrat na Bosporu. Basileus sa svojim patrijarom stupa u odnošaj s papom: namjerom dakako, da ga prevari. Odasla u Rim poslanike s bogatim darovima ne samo papi, već i njegovim dvoranima. On mišljaše na onu: *pecuniae obediunt omnia*. No što hoće Bizantinjani? — Pitaju, da papa dopusti bizantijskoj crkvi nazivati se *sveobćom crkvom iztočnoga carstva*, kako se crkva rimska zove i jest sveobća u vasionome svijetu⁹⁴. To je značilo, da papa prizna carigradskog patrijara za drugoga papu, za glavu iztočne crkve, kao što Bizantinjani njemu sada priznaju, da je glava sveobće, *recte* zapadne crkve.

si può come ebbe qualità e virtù, e che la sua memoria è degna di stima, qual politico, qual guerriero e qual ministro della religione“. BIOGR. UNIV., *Benedetto VIII*.

⁹² ROHRBACHER VI, p. 368; VII, p. 309.

⁹³ GFRÖRER III, p. 109.

⁹⁴ Circa annum . . millesimum vicesimum quartum, Constantinopolitanus praesul cum suo principe Basilio, alique nonnulli Graecorum consilium inicere, quatenus cum consensu Romani pontificis liceret ecclesiam Constantinopolitanam *in suo orbe*, sicut Roma *in universo* universalem dici et haberi. Qui statim miserunt, qui deferrent multa ac diversa donorum xenia Romam tam pontifici, quam caeteris, quos suae parti favere conspicerent. GLABER ap. *Baron.* a. 1024, n. 5; ap. MANSI XIX, 415.

Ivan XIX oklievaše ne znajući, kako da se izbavi iz škripeca. Medjutim se brzo raznese glas o bizantijskome odaslanstvu i o svrhi, za koju je došlo u Rim. Već o tome svak znadijaše ne samo u Italiji, nego i po Francuzkoj, po Loreni i po Njemačkoj; a može biti, kako misli Rohrbacher⁹⁵, da je isti papa pustio glas u svijet, da izazove očitovanja javnoga kršćanskog mnijenja, te se lasnije izgovori pred Greima. Sad su odasvud letjele u Rim poslanice, kojima se papi pelilo, da ne bi ustupio ni najmanje mrvice od prvenstva, što je Isukrst povjerio rimskoj crkvi⁹⁶. Papa Ivan iza toga pusti carigradske poslanike, koji se vratiše kući praznih ruku⁹⁷. A to je činilo, da se bizantijski dvor iznova ozloviedi na Rim. Kad se pak Ivan XIX pomiri s Niemcima i okruni u crkvi svetog Petra (26 ožujka 1026) Konrada II za rimskoga cara, možemo se već domisliti, da su Bizantinjani još mrčim okom gledali na papu i na zapadnu crkvu.

Pri koncu godine 1025 umrie patrijar Evstacije⁹⁸; a odmah za njim i car Basilije II, poslije nego je na smrtnoj postelji odredio za patrijara arkimandrita studitskog namastira, Aleksija⁹⁹, koji bješe, kako ćemo do malo vidjeti, prava rdja, pa se zato i održa na patrijarskoj stolici sve do svoje smrti (1025—1043)¹⁰⁰. Basilije bijaše se zavjetovao, da će poći u kalugjere i da će umanjiti teške danke. Poslije nego je Bugare pobiedio, patrijar Sergije opomenu ga, da izpunji svoja dva zavjeta. Ali se on pogodi s patrijarom, da će nositi kratku kalugjersku odjeću pod carskim odielom, da ne će jesti mesa i da će živjeti u čistoći; a jur ne bijaše ni oženjen. Povjestničari kažu, da je sve to vjerno izpunio¹⁰¹. Svećenstvo ga je s toga obožavalo; ali mržahu na nj oni, koji stenjahu pod težkim teretom državnih danaka, koje on ne mogaše umanjiti, zbog velikih bojeva ne samo s Bugarima, već i s Turcima.

Po Basilijevoj smrti stupi na vladanje car Kostantin VIII. Za nesretnog njegova carovanja (1025—1028) gospodarili su nad kukavnim narodom dvorski škopeci, ule i carevi podvodnici. Oni guljahu i derahu narod, da napunjaju svoje džepove. Izvaršivahu osobne

⁹⁵ VII, p. 327.

⁹⁶ BARONIUS a. 1024, n. 5—6; ROHRBACHER VII, p. 327.

⁹⁷ BARONIUS l. c. n. 7.

⁹⁸ CUPER, n. 726; HERGENBÖTHER III, p. 730.

⁹⁹ BARONIUS a. 1025, n. 5; CUPER, n. 732.

¹⁰⁰ CUPER, n. 732—737.

¹⁰¹ BIOGRAFIA UNIV., *Basilio II imperat. d' Or.*

osvete na najuglednijim licima. Kad bi koga pogubili, ili mu izkopali oči, to zвахu, po bizantijskome stilu, *božanstvenom dobrotom carevom*. Basileus pak, po staroj svojoj navici, provodjaše danke u spavanju, u obćenju sa ženskićima i s lakrdijašima, u lovu, u kazalištu, u hipodromu, utrkujući se na konju, u gostbama i pijančenju. Iztrošen nerednim življenjem oboli od nemoći, koja se ne mogaše izliječiti i umrie u sedamdesetoj godini života. — Prije nego će izdahnuti, jer ne imadijaše mužka odvjatka, odredi ostaviti krunu najmladjoj od svojih triju kćeri, po imenu Teodori; ali joj htjede prije naći muža. Dvorski škopei kazaše mu za Romana Argirija i dovedoše mu ga. Kostantin na smrtnome odru ponudi mu carsku krunu i Teodoru za ženu. Roman bješe oženjen, pa ne znadijaše, kako da primi, što mu Kostantin nudjaše. Basileus videći ga zamišljena rekne mu: „Ili ti vjenčati moju kćer, ili će ti oči biti izkopane: promisli i donesi mi odgovor do večeras“. — Romanova žena, da izbavi muža iz neprilike, sama sebi ostriže kosu i podje u namastir u kalugjerice. — U crkvi katoličkoj svečano redovničko zavjetovanje (*professio votorum solemnīs*) razstavlja *matrimonium ratum*, a ne *cosummatum*; ali je u bizantijskoj crkvi već tada bilo primljeno, da se razstavlja *svaka* ženitba, ako bi muž, ili žena pošli u redovnike¹⁰². — Teodora ipak ne htjede poći za čovjeka, kojemu još živi žena: pa Kostantin htjede, da se Roman oženi starijom njegovom kćerju, Zoom, i umrie na 21 studenoga 1028¹⁰³, poslije nego je svojim cesarizmom pokazao, da je njegova samovolja nad zakonom crkvenim i božjim.

✧ Roman Argirije (1028—1034) bijaše liep čovjek, a sebe je držao za vriedna vojnika i za velikog književnika i mišljaše u svojoj glavi, da je u isti mah nalik na Avgusta, na Antonina i na Marka Avrelija; a nije ni čim pokazao ni da je boжник, ni da je književnik. Njegovo je znanje sve bilo u tome, što bijaše valjda pročitao neke knjige Aristotelove i Platonove. Pisac jedanaestog vieka Mihajlo Psellus, najučevniji čovjek svoga vremena, kaže nam, da je takovo bilo znanje svih ondašnjih tokorse naučnih Grka. Oni čitahu djela dvaju pomenutih filosafova, a da ih ne bi ni razumjeli. Uviek se prepirahu medju sobom, a njihovo prepiranje svagda bi se izvrnilo u ništave tančine. Najradje i posve često prepirali bi se o kakovoj tački svetoga pisma,

¹⁰² PHOTIUS, *Nomocanon*, tit. XIII, c. 4. PITRA O. c. II, p. 615.

¹⁰³ GFRÖRER III, p. 115 sq. 126 sq.; ROHRBACHER VII, p. 433 sq.; BIOGRAFIA UNIV., *Costantino IX imperat. d' Or.*

a ni samo jedno takovo pitanje ne bi znali solidno riješiti¹⁰⁴. Roman započe liepo vladati i svak se nadaše, da će carovati na sreću države. Olakša državljanima javne terete, pusti slobodne sve, koji za dug državnoj riznici bijahu u tamnici, a ništim i ubozima bijaše milostiv i podatljiv. Bijaše nesretan u ratu s Turcima; pa s toga postade kasnije osorljiv i gnjevljiv, te narod zamrzi na nj. Stade graditi, razgradjivati i preradjivati crkve i namastire, a da mu doteče novaca za takove nepametne podhvate udaraše sve više poreze podložnicima i bijaše nemilosrdan i neumoljan u naplaćivanju težkih danaka i nameta. Guljaše narod, da bogati crkve, namastire i kalugjere, na štetu i umet redovničke stege i pokorna življenja¹⁰⁵.

Carići Zoi bijaše 48 godina kada se udade za Romana. Ona se brzo zadraži u Mihajla Paflagonca, brata dvorskoga velikog domovnika, škopca Basilija. Grešno njezino obćenje s dvoraninom Mihajlom bijaše svakomu poznato. Zoa htjede Mihajla vjenčati, pa kukavnome Romanu dade popiti otrov. Roman oboli, pobljedje mu lice, tielo mu oteče, a kosa opade. No basilisa ne može, da se uztrpi dokle ga smrt pokosi. Na 15 travnja 1034 obnoć, unišavši Roman u kupalo, škopci, koji ga dvorahu, nagovorom caričinim i Mihajlovim, utopiše ga u vodu i udušise ga. Roman inadijaše tada 62 godine¹⁰⁶. Istu noć Zoa brže bolje proglasi carem svoga milostnika Mihajla i posla po patrijara, da ončas dodje je s njim vjenčati. Patrijar došavši u dvor, za čas se zablehnu: što vidjevši Zoa, dade mu pedeset librica zlata za nj, a drugih pedeset za njegovo svećenstvo i ovim bi stvar gotova. Patrijar Aleksije, pred umorenim tielom cara Romana, u noći izmedju velikog četvrtka i velikog petka, blagoslovi vjenčanje caričino s Mihajlom¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Ap. ROHRBACHER VII, p. 434.

¹⁰⁵ GFRÖRER III, p. 128 sq.; ROHRBACHER VII, p. 434 sq.

¹⁰⁶ BIOGRAFIA UNIV., *Romano III* (Argiro) *imperat. d' Or*; GFRÖRER III, p. 152.; ROHRBACHER VII, p. 435.

¹⁰⁷ Hac nocte cum sacrosancta Christi tormenta canerentur, accersitus est Alexius patriarcha ab imperatore, ut se cito ad palatium conferret: qui cum praesto fuisset, reperit mortuum imperatorem Romanum. Illato autem triclinio in suggesto sedens Zoe educit Michaellem, et patriarcham cogit ipsum secum consecrare: qui verbis illius obstupefactus obmutuit, et benedictionem anceps differebat. Verum Joannes cum Zoe, quinquaginta auri libras patriarchae, et quinquaginta clero traditis effecit, ut dignos eos putaret, quos consecraret. CUROPALATES ap. *Baron.* a. 1034, n. 29. Cf. GFRÖRER III, p. 152, sq.; FLEURY, L. 59 n. 34; ROHRBACHER l. c.

Mihajlo IV Paflagonac (1034—1041), bješe odveć liep čovjek, ali bolovaše od padavice, koja ga je često spopadala: te mu oslabiše živci. Bio je car samo po imenu; a vladao je carstvom brat mu, škopac Ivan, koji ni carici nije dao upletati se u vladanje: pače je držao caricu kao robinju u polači¹⁰⁸. Mihajla je međjutim mučila saviest zbog umorstva cara Romana. Najposlije se odreče krune i podje u kalugjere (1041), te do malo umrie u namastiru¹⁰⁹.

Poviest pominje jedno liepo djelo Mihajla Paflagonca. Mjeseca studenoga 1037, nalazeći se u Solunu, gdje je radje i više boravio nego li u Carigradu¹¹⁰, klerici mu se potuže na svog mitropolita Teofana, da im ne će, da daje, kako mu je dužnost, njihovo ise žita. Car opomenu liepim načinom mitropolita; ali mitropolit ne htjede poslušati. Mihajlo, da kazni lakomost mitropolitovu, posla jednoga svog dvoranina k njemu, moleći, da mu uzajmi sto librica zlata, dok mu prispije novac iz Carigrada, koji jur očekivaše. Mitropolit stane se kleti i priklinjati se, da nema nego trideset librica. Sad će car zapovjediti, da se metne pod stražu mitropolit i da mu se učini premetačina u kući. Ovo bi izvršeno, te mu se nadjoše u kući tri tisuće i tri sta librica zlata. Car naredi, da se od toga izplati klericima sve, što im ne bješe plaćeno od kada Teofan izidje za mitropolita. Sve ostalo izdieli siromasima. A po tom svrže Teofana sa stolice i progna ga u neko selo, imenovavši za mitropolita klerika Prometeja, kojemu metnu dužnost, da neku svotu godišnjih prihoda daje za hranu svojemu predšastniku¹¹¹.

Mihajlo Paflagonac za svoga carovanja imenova vlasteljem svog bratučeda Stjepana, koji do tada bijaše zanačija šuper, a njegova sina Mihajla cesarom. Po smrti Mihajla Paflagonca Zoa posini njegova rodjaka, mladog Mihajla; ali htjede, da joj se najstrahovitijim zakletvama zakune, da će svega svog života nju slušati kao mater i gospodaricu i ne će raditi drugo, već izvršivati njezine zapoviedi. Tada ga proglasi carem, a narod ga prozva: *Šuper* (αυλαρχάτης)¹¹².

Mihajlo V Šuper (1041—1042) bijaše pravi nitkov. Pusti se odmah po svakoj zloći, po najgnusnijoj i najbezobraznijoj bludnosti.

¹⁰⁸ CUROPALATES l. c.; GFRÖRER III, p. 153 sq.; BIOGRAFIA UNIV., *Zoe*; ROHRBACHER l. c.

¹⁰⁹ BARONIUS a. 1041, n. 1; BIOGRAFIA UNIV., *Michele IV*; GFRÖRER III, p. 220 sq.; ROHRBACHER VII, 435 sq.

¹¹⁰ CEDRENUS ap. *Gfrörer* III, p. 170.

¹¹¹ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 1038, n. 19. Cf. GFRÖRER III, p. 202 sq.; FLEURY L. 59 n. 34.

¹¹² BARONIUS a. 1041, n. 1.

Nagovorom svoje pomajke Zoe potjera iz carske polače svog strica, škopca Ivana, kojemu je jedino imao zahvaliti, što je od šuperova sina izišao za basileusa. Mihajlo za Ivanom pogna iz dvora svu svoju rodbinu, osim strica Kostantina, koga učini cesarom. Napokon svrgne sa stolice patrijara Aleksija, a caricu Zou prožene na ostrvo Principo. To se je sve zbililo u četiri mjeseca i pet dana; jer nije dulje trajalo Kalafatovo carovanje. Narod se bijaše uzbunio, te stao vikati u sav glas: „Ne ćemo nipošto za cara krivoklepnika Šupera; nego hoćemo nasljednicu carstva, našu majku Zou“. Šuper od straha pobježe sa stricom Kostantinom u najbližu crkvu, svetog Ivana Krstitelja. Narod razljućen iztrže ih iz kuće božje, pa izkopavši im obojici oči, zatvori ih naviek, svakog napose, u namastir.

Zoa opet se vrati na priesto. Prva joj briga bijaše, da nadje liepa čovjeka, te da se uda; a bila je već navršila šesdeset i dvie godine. Pozove najprije vlastelja Kostantina Dalasena, koga prije (1034) bijaše prognao svemogući škopac Ivan¹¹⁴. Ne našavši ga odveć udvorna, nije ga htjela, već svrati pogled na nizkoga nekog činovnika, starješinu dvorskih pečara, kojemu takodjer bješe ime Kostantin; s kojim je, po svoj prilici, već prije grešno obćila. Ovaj nadpečar imadijaše ženu; a ona pobjavši se, da će se njoj dogoditi, što se dogodi otrog četrnaest godina ženi Romana Argirija, otrovom pogubi caričina ljubovnika. Zoa iza toga pozva trećega od svojih prvašnjih milostnika, Kostantina Monomaka, kog je Mihajlo Paflagonac bio prognao u Lesbo. Patrijar se Aleksije nećaše blagosloviti treće caričino vjenčanje. Valjda se je nadao, da će Zoa darovati mu i ovoga puta pedeset librica zlata. Basilisa međjutim htjede, da joj blagoslovi brak starješina dvorskih svećenika. Tako je i bilo. A kad bijaše gotov posao, patrijar ne samo ništa tomu nije zabavio, već je sjutra dan odmah (12 lipnja 1042) svečanim obredom okrunio novog cara¹¹⁵.

Kostantin IX Monomak (1042—1054) bijaše prije dvaš oženjen. Druga mu je žena bila kći Romana Argirija, prvog Zoina muža. Za Romanova carovanja Monomak imao je visoku dvorsku službu; pa se već onda Zoa u nj bješe zaljubila, jer je bio čovjek baš divne ljepote. Mihajlo Paflagonac znao je za odnošaje caričine s Mono-

¹¹³ BARONIUS l. c. Cf. GFRÖRER III, p. 222—229; FLEURY l. 59 n. 44; ROHRBACHER VII, p. 436.

¹¹⁴ GFRÖRER III, p. 156.

¹¹⁵ BARONIUS 1042, n. 3; GFRÖRER III, p. 230—232; FLEURY l. c.; ROHRBACHER l. c.

makom, pa je s toga, kada postade car, prognao ga u Lesbo. Monomak je sada bio udovac; ali je živio s mladom, bogatom i preliepom udovicom Skleranom, koja za nj pregorje svoj dobar glas, poštenje, dušu, imanje. Da ne bude Sklerane, Monomak na Lesbu bio bi u prosjake pošao¹¹⁶. Kad se stara basilisa za nj udade, kano da je činima nju občinio; te se sama privolje, da Monomak prizove Skleranu u Carigrad, a do malo mu opet dopusti, da je uzme u carsku polaču. Priznade joj uz to čast avguste (carice) i u govoru valjalo je zvati Skleranu, kao i nju, predikatom: *gospodarica*. Kad bi Monomak izlazio na dvor, Zoa bi mu bila s desne strane, a Sklerana s lijeve; dok se najzad narodu ne zgrsti na takovu ne-ćudorednu bezobražtinu, dotjeranu do najvećeg cinisma. Narod se dakle pobuni (u proljeću 1044) i da ne bude carice Zoe i druge carice Theodore, njezine sestre, Carigradjani bili bi sasjekli Monomaka i svu dvorsku čeljad. Prizori ove pobune tako silno djelovaše na Skleranu, te je od velika straha iznenada umrla¹¹⁷.

Povjestničari ne kažu nam, kakovo je iza tih zgoda pa do godine 1050 bilo domaće življenje Monomakovo. Stara grešnica Zoa, koja je bludnim svojim življenjem bila sablazan svemu carstvu, koja je poslije prvog muža dva čovjeka carskom krunom okrunila, samo da joj budu muževi, umrie na izmak god. 1050 u sedamdesetoj godini života¹¹⁸. Monomak ovom prigodom pokaza poznati svoj karakter. Plakaše i cviljaše kao kakova žena i izkazivaše preveliku svoju ljubav k pokojnici, te naričući govoraše pred svakim, da je prenesena u nebeske dvore među kore angeoske¹¹⁹. Neki kažu, da je zaista htio, da je svak drži za sveticu. — Tako je i rimski car Antonin metnuo u bogove svoju ženu Faustinu, sagradio joj hram i prozvaio je *Pudicitia*, premda je sav Rim znao za njezine skandalosne odnošaje. — Naš Monomak smatrao je za čudesa svoje svete Zoe pečurke, koje nicahu i rastijahu oko njezina groba¹²⁰. Medjutim, da se utješi, brže bolje uze u carsku polaču suložnicu, kćer nekog alanskog kneza i prozva je avgustom, kao jednom Skleranu; a bio bi je i vjenčao, da ga ne bude uzbijao opaz od svasti Theodore, koja tada u Carigradu posve moguća bijaše¹²¹. Dok je pak tako živio, u

¹¹⁶ GFRÖRER III, p. 160—162.

¹¹⁷ GFRÖRER III, p. 235—238.

¹¹⁸ GFRÖRER III, p. 122. 521.

¹¹⁹ GFRÖRER III, p. 521—522.

¹²⁰ FLEURY L. 60 n. 15; ROHRBACHER VII, p. 464.

¹²¹ GFRÖRER I. c.; ROHRBACHER I. c.

isto je vrijeme gradio na čast svetog Georgija veličanstven namastir, na mjestu zvanu *Mangana*: — dakako o trošku jadnog naroda, kojemu je baš u tu svrhu nepodnosne poreze namećao¹²².

Prije toga vremena preminu (20 veljače 1043) patrijar Aleksije¹²³. Lukavstvo mu pomože, da održi dotle patrijarski priesto. Godine 1036, mogući škopac Ivan, brat cara Mihajla (IV) Paflagonca bijaše zaželio postati ekumenski patrijar. Većina bizantijskih mitropolita, od njega nagovorena, sabra se tada u sinodu, da svrgne Aleksija, jer nije bio izabran po kanonima. Aleksije međjutim sa svećenstvom svoje stranke posla sinodi ovo pismo: „Pošto, kako vi kažete, mene nису izabrali arcibiskupi, te sam se, proti kanonima, popeo na stolicu carevom voljom; neka budu svrgnuti mitropoliti, koje sam ja izabrao u ovo jedanaest godina i po, od kada upravljam crkvom. Uz to, neka se udari anatema carevima, koje sam ja okrunio: pa ću ustupiti priesto svakomu, koji ga hoće“. Primivši ovu poruku zastidješe se mnogi mitropoliti, koje on bješe izabrao, i odumiše, što bijahu naumili¹²⁴. Aleksije svu svoju patrijarsku djelatnost uloži u to, da novca nateče i nagomila: te mu ostade dvadeset i pet centi zlata; a to bi bilo u današnjem novcu najmanje šest milijuna forinta. Ovo bi dokazano caru Monomaku, pa netom patrijar izdahnu pošalje svoje ljude i čini prenieti u carsku riznicu ono 2500 librica zlata¹²⁵.

¹²² FLEURY l. c.

¹²³ CUPER n. 732. 737; HERGENRÖTHER III, p. 735.

¹²⁴ CUROPALATES ap. *Baronium* a. 1036, n. 4—5.

¹²⁵ GFRÖRER III, p. 267—268; ROHRBACHER VII, p. 439; HERGENRÖTHER l. c.

POGLAVLJE IV.

Sadržaj. — Crkvene prilike na zapadu. — Mihajlo Cerularije. — Poslanica Leona okridskoga i tužbe na latinsku crkvu. — Papa Leon IX odgovara Cerulariju i Leonu okridskomu. — Primjetba o poslanici papinoj. — Car Kostantin Monomak šalje poslanike u Rim. — Papa šalje svoje legat u Carigrad. — Kardinal Humbert u Carigradu odgovara na Cerularijeve i Nicetine prigovore. — Službeno postupanje papinskih legata. — Cerularijeva sinoda. — Cerularijevo pismo antiokijskome patrijaru Petru o tobožnjim zabludama rimske crkve. — Petrovi odnošaji sa zapadom. — Odgovor Petrov Cerulariju. — Osvrt na Petrovu osobu. — Tokoršnji ekumenski sabor Cerularijev. — Promjene na carskome prijestolu u Carigradu. Teodora. Mihajlo Stratiotik. Isak Komnen. — Cerularije prognat iz Carigrada. — Pogled na bizantijsku poviest od Focija do Cerularijeve smrti. — Cesarizam i bizantinstvo.

Crkvene prilike na zapadu u ovo doba bijahu najnezgodnije. Njemački car Konrad II na vas mah prodavaše biskupate. Svakakvi se ljudi, nametnici i nevaljalci, uvukoše u gospodnje stado, na sramotu svećeničkoga reda i na neizmjernu štetu kršćanskoga zakona. Zavlada konkubinat i simonija u višem i nižem svećenstvu; ali je najgore bilo, što je na apostolskoj stolici u Rimu sjedio najnedostojniji u redu Petrovih nasljednika, Benedikt IX, kojemu otac Alberik, tuškulski knez, za novce bješe kupio papinsku tijaru. Bješe pomrčalo sunce na crkvenome nebu; ali se sunce nije izjelo. Pomrčina, bar nad Petrovim prijestolom, nije bila dugovječna. Gregorije VI bijaše izgledna i sveta življenja¹: Klement II i Damas II bijahu ljudi nezazorni: Leon IX bi pravi svetac². A dalje, ne stoji u osobnoj sve-

¹ . . loco ejus (Benedicti IX) subrogatus est vir *religiosissimus ac sanctitate perspicuus* Gregorius, natione Romanus: cujus videlicet bona fama, quidquid prior foedaverat, in melius reformavit. GLABER ap. *Baron.* a. 1044 n. 7. Cf. FLEURY L. 59, n. 47; ROHRBACHER VII, p. 371. 374—376.

² Leo IX vir per omnia apostolicus, regali genere ortus, sapientia praeditus, religione conspicuus, omnique doctrina ecclesiastica apprime eruditus. VICTOR III, *Dialogorum*, L. 3, ap. *Sandini, Vitae Pontificum Romanorum*. (Patavii 1739) p. 331.

tosti papa snaga, krepost, nutarnja sila života rimske stolice, već u Isusovoj rieči: *Ti si Petar (Kamen)*. Petru je rečeno, da će na njemu biti sazidana crkva: Petru su dati ključevi: Petru je naloženo, da pase jaganjce i ovce: Petru je zajamčeno, da ne će prestati njegova vjera. Petrova vlast ni u nedostojnu nasljedniku ne može da propadne³. Ipak jer je sveto življenje crkovnjakâ, počevši od pape, pa sve nizbrdo do najposljednjega klerika, najljepši nakit crkve božje, ono silno djeluje na ljude. U njemu je osobita privlačna sila. Zato je Isukrst rekao apostolima i njihovim nasljednicima: Neka se svietli vaša svjetlost pred ljudima, da vide vaša dobra djela i slave Oca vašega, koji je na nebesima. Jedan dobri svećenik više će duša k Bogu pritegnuti, nego li sto nedobrih; dok će jedan opaki svećenik neizbrojene duše upropastiti. Ako obsiev neporočna i sveta življenja ne kiti glavu svećenikovu, njegov najbolji rad bit će bezuspješan: uzaman bit će mu svi njegovi naponi. Gdje ljudi crkovni ne žive po božju ni po crkvenim pravilima, oni niesu so zemlji, ni svjetlost svietu, pa ne vriede ni za što. S toga je zapad u ono vrieme mogao biti slabim ljudima kamen spoticanja.

Poslije Aleksija bijaše izabran za patrijara Mihajlo Cerularije. Vatra, koja je pod pepelom tinjala, buknut će sada u žestok plamen i razpalit će duhove na iztoku. Razdor će silnom praskom puknuti i postat će normalnim stanjem grčke crkve; te mu ni viekovi ne će stati na kraj.

Tko je taj Mihajlo Cerularije?

Godine 1040 udje se u trag zavjeri protiv cara Mihajla Paflagonca. Kriveci platiše izagnanjem iz domovine i gubitkom svojih dobara. Kolovodja zavjere bijaše Mihajlo Cerularije i Ivan Makrembolita. Cerularije bješe svjetovnjak i po svoj prilici pripadao je vojničkoj ruci. Kada bi prognat, podje u kalugjere⁴; a bi puki neznajša i ohol⁵. Tajna je, kako je takovu čovjeku, kroz same tri godine, pošlo za rukom dokopati se (1043) patrijarskoga prijestola. Može se međjutim nagadjati, da je u njegovu urotu ulazio prst basilise Zoe i da ga je ona obranila, da teže ne bude kažnjen. Može biti takodjer, da ga je ona nagovorila, da se zakalugjeri, obećavši mu, da će ga učiniti za patrijara, kada nastanu drugčije prilike. A svakako je istina, da Kostantin Monomak njega ne bi bio uznio na patrijarsku

³ ...cujus etiam dignitas in indigno haerede non deficit. S. LEO M. Serm. II.

⁴ CEDRENUS ap. *Gfrörer* III, p. 207—208.

⁵ HERGENRÖTHER III, p. 736.

stolicu, da Zoa tako ne bude htjela. Urotnik je dakle milošću i inicijativom bizantijske Mesaline, uzpeo se na najveću crkvenu čast.

Iz prvih godina Cerularijeva patrijarovanja malo nam je što poznato. No ovo malo, što znamo pokazuje nam ga dušmanina od zakletve rimskoj stolici i svemu zapadu. Bezimeni postulator Cedrenov, grčki kalugjer dvanaestoga vieka⁶, kaže, da se je Cerularije, netom je sjeo na stolicu, zavadio s arkimandritom studitskoga namastira, Mermentulom, zato, što je izbrisao ime svetog Teodora studitskoga iz imenika svetaca, koji se u crkvi pominjahu⁷. — S česa je novi patrijar odmah digao iz broja božjih ugodnika ime svetitelja, koga je iztočna crkva častila i štovala više od dva puna vieka? Drugoga uzroka tomu nije moglo biti, već mržnja na Rim; pošto je Teodor svom snagom velike svoje duše branio sjedinjenje s Rimom i u tome sjedinjenju vidio spasenje iztočnoj crkvi; te je istu misao zavjetom ostavio svojim kalugjerima. Arkimandrit Mermentul tužio je dakako caru Monomaku patrijara; a car zapovjedi, da u prvu nedjelju imenik bude pročitán u crkvi, kako je odprije glasio. S toga u nedjelju Samaritanke, kada anagnost (*lector*) u crkvi čitaše imenik, te dodje red na Teodorovo ime, Cerularije se diže na noge s priestola, pa jasnim i visokim glasom izusti svetčevo ime. — Ovim bi poravnana razpra medju patrijarom i studitskim kalugjerima⁸.

Isti bezimeni pisac, koji se inače nepristran i dobro obaviešten pokazuje, donosi u svezu s izbrisanjem papina imena iz diptika izbrisanje imena Teodorova; jer veli, da je Cerularije odmah u početku svojega patrijarovanja digao iz diptika ime papino⁹, pa onda dodaje, da se je zavadio s Mermentulom s toga, što je izbrisao Teodorovo ime. Što naš pisac kaže, da je novi patrijar digao iz diptika papino ime, to će valjda značiti, da je potražio eksemplare diptika starijih vremena, te da je iz njih izbrisao imena papa, kako će iz zgodja dokazati, da je već minulo puno viekova od kada se u Carigradu ne pominje papa u službi božjoj. U tome će smislu kasnije pisati antiokijskome patrijaru Petru.

Vjerojatno je, da se je car Kostantin tada gledao pomiriti s papom, jer je vidio, da mu brez toga ne će biti moguće odoljeti normanskoj sili u južnoj Italiji; a vjerojatno je i ovo, da je sâm očitovao Cerulariju, prije nego će ga na patrijarski priesto postaviti,

⁶ GFRÖRER III, p. 563.

⁷ *Ib.* p. 563—564.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.* p. 563.

da je nauman sjediniti carigradsku crkvu s Rimom¹⁰. Pa je valjda baš s toga Cerularije odmah počeo raditi protivnim smjeranjem, e se ne bi do sjedinjenja došlo.

Cerularije mržao je na Latine; a kad mu dodje k ruci zgoda, svoju mržnju izkaza djelima: te ih stade progoniti u svoj bizantijskoj patrijaršiji.

Još od starine Grci imadijahu svojih crkava i namastira u Rimu, a Latini svojih u Carigradu. S jedne i s druge strane ovo se je držalo za biljeg jednaka prava dviju crkava i njihova sjedinjenja; ili bolje rekavši, ovo bješe znak, da grčka i latinska crkva niesu nego dielovi jedne iste crkve. Zločesti čovjek ne mogaše gledati mirnim okom u iztočnoj prijestonici latinske crkve i namastire, pa zapovjedi (1053), da se crkve zatvore, a latinski redovnici, da se protjeraju iz njihovih samostana. Naredba bi izvršena upravo divljom hjesnoćom. Dosta je kazati, da je patrijarov sacelar Kostantin po zemlji prosipao presvetu evkaristiju u latinskim crkvama, pa nju nogama gazio¹¹.

Iste godine, Cerularijevim nagovorom, okridski mitropolit Leon napisu tužbu na zapadnu crkvu¹², koja, u formi poslanice, bi upravljena transkome biskupu, a namijenjena svim nadsvećenicima, svećenicima, redovnicima i svim narodima na zapadu, te i samomu papi¹³. — U nekim eksemplarima ova poslanica nosi Leonovo i Cerularijevo ime; a do posljednjih vremena nije se znalo već za latinski njezin prievod. Hergenröther je našao u monakovskoj biblioteci grčki tekst, te ga je objelodanio¹⁴. — Kardinal se Humbert nalažao u Tranu kada ondje stiže poslanica, pa je preveo u latinski jezik i ponese papi Leonu IX (1048—1054)¹⁵.

Pismom Leona okridskoga Cerularije zabavlja Latinima četiri zablude: 1. upotrebljavanje priesnoga hljeba pri evkaristiji; 2. obluživanje subote u korizmi; 3. blagovanje udavljena mesa; 4. nepo-

¹⁰ Cf. GFRÖRER III, p. 524—526. 565—567. 573.

¹¹ MANSI XIX, 679. Cf. HERGENRÖTHER l. c.; HEFELE IV, p. 766.

¹² BARONIUS a. 1053, n. 23—31; WILL O. c. p. 56—64; Cozza, *Histor. Polemica de Graecorum Schismate* (Romae 1719—1720), P. 4. c. 1, n. 30—39. II, p. 182 sq.

¹³ Dei magna dilectio et jucunda compositionis viscera flexerunt nos scribere ad tuam sanctitatem, et per te ad universos principes sacerdotum et sacerdotes Francorum, et monachos et populos, et ad ipsum reverendissimum papam.

¹⁴ HERGENRÖTHER. *Photius* III, p. 736, not. 29; HEFELE l. c.

¹⁵ BARONIUS a. 1053, n. 32,

janje liturgičke rieči *aleluja* u korizmi. — O prvoj tački primjećuje, da je latinska navada sasma žudinska, te da se suproti evangjelju: pošto Isukrst, dovršivši vazmenu gostbu (*pashu*), žudinskim zakonom naredjenu, novi je vazam svetkovao kvasnim hljebom, koji i jest pravi hljeb; dok se priesni, u kojemu nema ni soli, ni kvasa, ne razlikuje od stiene i od opeke i nije drugo nego osušeni glib¹⁶. O drugoj tački kaže, da je Isukrst osudio onakov običaj u evangjelju (Marc. 2, 27; Joan. 9, 16; Matth. 12, 1—12; Luc. 13, 14—15). Pa zato zapadni kršćani, koji svetkuju subotu niesu ni žudije, ni kršćani, već nešto po sriedi, kao leopard, kojega dlaka nije ni crna, ni biela¹⁷. O trećoj veli, da je svetim pismom (Gen. 9, 4; Levit. 17, 14; Act. Ap. 15, 20. 29) zabranjeno jesti udavljenoga, jer je u takovu mesu krv, a zapadni kršćani ne promišljaju, da je u krvi duša životinje, pa tko jede životinjsku krv, jede dušu životinje¹⁸. O posljednjoj dodaje, da *aleluja* znači: *Gospod je došao, hvalite, pjevajte i blagosiljajte ga*; a Latini ne će, da pjevaju *aleluja* u korizmi, već samo jednom na Uzkrš¹⁹. Na svrhi Cerularije opominje Latine, da izprave takove zablude, te da se vladaju po nauci, koju su učili Petar i Pavao i ostali apostoli, pa i sami Isukrst: po nauci, koju je primila sveta katoličanska crkva, te je pobožno čuva; a koju je utvrdilo sedam ekumenskih sabora²⁰.

¹⁶ De azymis . . quae mystice indecenter custoditis, et communicatis Judaeis . . Aspicite quomodo panem corpus suum sub novo Testamento vocavit, sicut vivificum et plenum spiritu, et sicut caloris demonstrativum. Vos quidem panem, nos (ἄρτον) dicimus. Ἄρτος autem interpretatur elevatus, et sursum portatus, a fermento et sale calorem et elevationem habens: azymae autem nil distant a lapide sine anima et luto lateris . . Azymae vero neque sal, neque fermentum habentes, lutum est aridum.

¹⁷ At sabbata vero quomodo in quadragesima judaice observatis? . . Et ideo qui sabbata cum azymis custodiunt, neque judaei neque christiani sunt, sed similes sunt leopardi, (δορὴ παρδαλέως: pelli leopardi) sicut dicit magnus Basilius, cujus capilli nec nigri sunt, nec omnino albi.

¹⁸ Quomodo autem et suffocata hi tales comedunt, in quibus sanguis tenetur? Aut nescitis, quod omnis animalis sanguis sit anima ipsius, et qui comederit sanguinem, animam comedit?

¹⁹ Alleluja in quadragesima non psallitis, sed semel in Pascha tantummodo (ἀλλὰ κατὰ τὸ πάσχα μόνον).

²⁰ οὕτω Πέτρος καὶ Παῦλος καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ ὁ Χριστὸς ἐδέξατο καὶ αἱ ἄγναι καὶ οἰκουμενικαὶ ἐπὶ συνοδοὶ κυρώσασαι ἐβεβαίωσαν, καὶ ἡ ἁγία καὶ καθολικὴ ἐκκλησία ἐδέξατο καὶ φυλάττει ἐνσεβῶς καὶ ὑμεῖς οὖν διορθωσάμενοι ἐνσεβῶς φυλάττετε. WILL p. 59.

Poslanica Leona okridskoga jasno svjedoči, da su Bizantinci od same obiesti zadjeli kavgu. Ovo je upravo bilo hotimice zabadati trn u zdravu nogu. Valja se pak čuditi, kako se je moglo zabavljati rimskoj crkvi, da drži subotu po žudinsku, kano da su žudije postili subotu, ili da rimska crkva svetkuje subotu. Valja se čuditi takodjer, kako se iz toga, što je Isukrst posvetio evkaristiju na hljebu, koji evanđelisti i sv. Pavao zovu ἄρτος (Matth. 26, 26; Marc. 14, 22; Luc. 22, 19; 1. Cor. 11, 23), mogaše prigovarati, da Isukrst nije posvetio na priesnome hljebu, kad se zna, da se i *priesni* hljeb u svetome pismu nazivlje ἄρτος²¹. Navodi iz svetoga pisma u knjizi Leona okridskoga zaista niesu na čast bibličkome znanju auktorovu.

Papa Leon IX iste godine 1053²² odgovori na tu knjigu²³, poslavši svoje pismo Cerulariju i okridskome nadsvećeniku skupa²⁴. — Papa ne htjede se pustiti u polemiku, jer znadijaše, da se bogoslovskim prepiranjem ne bi nikada došlo do mira. Nasuprot naglasuje vlast apostolske stolice i iztječe svagdašnje pravoslavlje rimske crkve, prema neizbrojenim zabludama, u koje je kršćanski iztok kroz viekove posrnuo. Poslije nego je pomenuo crkveno jedinstvo, za koje je Isukrst molio nebeskoga Otca, veli: Vi hoćete, da naučite rimsku crkvu, kako treba obavljati spomen muke Spasitelja našega, kao da nju nije naučio Petar, kojemu je Isukrst, sin Boga živoga, rekao: Blago tebi Simone, Bar-Jona, jer put i krv niesu tebi objavili, već Otac moj, koji je na nebesima. I ja kažem tebi, da si ti Petar (Kamen) i na ovome kamenu sazidat će crkvu svoju... Odista je crkva sazidana na kamenu Isukrstu i na Petru, Ivanovu sinu, da je ne nadjačaju vrata paklena, biva heretičke zablude, koje vode u propast. To je obrekla sama istina, Isukrst, po kojemu je istinito sve, što je istinito. A što je Isukrst obrekao, sâm kaže nam, da je dostigao od Otca nebeskoga; pošto veli: Simone, Simone, evo sotona vas zaiska, da bi vas činio, kao što se pšenica čini. Ali sam ja za te molio, da tvoja vjera ne prestane; a ti jednom obrativši se, utvrdjui braću svoju. Pa zar je itko dotle bezuman, te bi mogao i pomisliti, da je uzalud molio Isus, koji može sve, što hoće? Nije li u krepost one molitve stolica apostolskoga poglavice, to jest rimska

²¹ ἄρτους ἁγίους (Lev. 2, 4: 29, 2), ἄρτους ἐνωπλους (Ib. 25, 30), ἄρτους τῆς προθέσεως (1 Reg. 21, 6; 1 Paral. 9, 32; Matth. 12, 4).

²² BARONIUS a. 1053, n. 32; WILL p. 65, not. 1.

²³ MANSI XIX, 635—656; WILL p. 65—85; JAFFÉ I, p. 546, n. 4302.

²⁴ Leo episcopus, servus servorum Dei, Michaëli Constantinopolitano et Leoni Achridano episcopis.

crkva, po Petrovim nasljednicima svagda osudjivala svekolike here-
tičke zablude? Niesu li oni svedjer utvrđivali braću u Petrovoj vjeri,
koja nikada nije prestala, niti će prestati?²⁵ Iza ovih rieči Leon IX
upotrebljava argumenat *ad verecundiam*. Pozivlje se na poviest iz-
točnih heresija namjerom, da dokaže, ako se je rimska crkva uču-
vala čista od onih zabluda, te je uzdržala pravu vjeru, ovo ne može
biti drugo, nego plod Isukrstova obećanja Petru. Sad će se opet
papa vratiti na tačku crkvenoga poglavarstva apostolske stolice. Grci
su rado iztjecali, da je Kostantin Veliki prenio carski priesto na
Bospor i zato, da je imala narasti crkvena vlast bizantijskih biskupa.
Ova je misao u sebi krila drugu: biva, da se je prenosom carskoga
priestola imala umanjiti vlast rimskoga biskupa. Papa se dakle po-
zivlje na tokoršnju Kostantinovu darovninu Silvestru, kojom se pri-
znaje prvenstvo rimske stolice nad četirima patrijarima i nad svim
crkvama vasionoga svijeta²⁶. — Dokumenat, na koji se papa pozivaše
nesumnjivo je lažan. Tko ga je skrojio, ni kada, ni gdje, nije do-
kazano. U devetome vieku Eneja Silvius, pišući protiv Grka, na nj
se je pozivao. U istome vieku pominje ga Hinkmar, pa i drugi²⁷.
U dvanaestome vieku najčjuveniji grčki kanonist, Teodor Balsamon,

²⁵ Taliter sancta ecclesia super petram id est Christum et super Petrum
vel Cephā filium Joannis, qui prius Simon dicebatur, aedificata, quia inferi
portis, disputationibus scilicet haereticorum, quae vanos ad interitum intro-
ducunt, nullatenus foret superanda. Sic pollicetur ipsa Veritas, per quam sunt
vera, quaecumque sunt vera. *Portae inferi* etc. Cujus promissionis effectum
se precibus impetrasse a Patre idem Filius protestatur, dicendo ad Petrum :
Simon, ecce Satanas etc. Erit ergo quisquam tantae dementiae qui orationem
illius, cujus velle est posse, audeat in aliquo vacuum putare? Nonne a sede
principis apostolorum, Romana videlicet ecclesia, tam per eundem Petrum
quam per successores suos, reprobata et convicta, atque expugnata sunt om-
nium haereticorum commenta et fratrum corda in fide Petri, quae hactenus
nec defecit, nec usque in finem deficiet, sunt confirmata? n. 7.

²⁶ .. decernentes sancimus, ut (Romana ecclesia) principatum teneat tam
super quatuor sedes, Alexandrinam, Antiochenam, Hierosolymitanam ac Con-
stantinopolitanam, quamque etiam super omnes in universo orbe terrarum Dei
ecclesias, et pontifex, qui, pro tempore, ipsius sacrosanctae Romanae ecclesiae
extiterit celsior et princeps cunctis sacerdotibus totius mundi existat, et ejus
judicio, quaeque ad cultum Dei vel fidei christianorum stabilitatem procuranda
fuerint, disponatur. Justum quippe est, ut ibi lex sancta caput teneat princi-
patus, ubi sanctorum legum institutor, Salvator noster, beatum Petrum apo-
stolum obtinere praecepit cathedram. n. 13.

²⁷ Cf. THOMASSINI, *Vet. et Nov. Eccl. Discipl.* P. 1, L. 1, c. 5, n. 14.

*

donosi ga u komentaru, koji je pridodao Focijevu Nomokanonu²⁸, i ovako o njemu govori: „Orakuo (Ὁράκιον), koji je veliki, jednak apostolima. Kostantin napisao svetomu Silvestru, ondašnjemu rimskome papi, očevidno pokazuje, kakove su povlastice svete crkve staroga Rima²⁹“. Isti je dokumenat uzet i u rusko kanoničko pravo, u *Kormčaju Knjigu*³⁰. Do petnaestoga vieka, do Valline kritike, nitko se nije sumnjao o istini našega dokumenta. A papa Leon IX upotrebi ga, da dokaže, da Kostantin uza sve, što je iz Rima prenio na Bospor carski priesto, priznao je Rimu njegovu duhovnu izvrštinu; dok je bizantijsku stolicu metnuo iza svih istočnih patrijaršija. Ipak Leon ne izvodi iz nazovi-darovnine Kostantinove poglavarstvo rimske stolice, jer odmah nastavlja: „Ali mi imamo svjedočanstvo veće, nego li je Kostantinovo: svjedočanstvo onoga, koji je s neba došao i koji je nada svima: te on veli: *Ti si Petar* itd.³¹“ — Ovdje mnogim navodima iz svetoga pisma i iz crkvene poviesti dokazuje vrhovnu vlast rimske stolice: a naglasuje takodjer dar nepogrešljivosti, ili ćemo reći. neprestajanja prave vjere na Petrovoj stolici: „Vjera, ovako on piše, vjera rimske crkve, koju (vjeru) Petar je utvrdio na kamenu, nikada nije prestala, niti će prestati do svrhe vjekova; jer je za nju pred svoju muku molio Gospod Isukrst: *Molio sam, kaže, za te Petre, da tvoja vjera ne prestane; a ti jednom obrativši se, utvrdjuj braću svoju*. Ovim je riečima hotio kazati, da vjeri (Petrove) braće prieti jezivost s raznih zabluda; ali će Petrovom vjerom, koja je stanovita i ne može, da prestane, biti utvrđivana, kao jakim sidrom, vjera braće, na temelju vjere sveobće crkve³²“. Prema tomu papa ih opominje, neka ne napadaju na prava rimske

²⁸ VOELLI atque HENR. et CHRIST. JUSTELLI, *Bibliotheca Juris Canon. Veteris* (Paris. 1761), II, p. 929—932. — Ovdje mi je primietiti, da kardinal Pitra ne da nipošto, da je *Nomokanon* Focijevo djelo (*Juris ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta* II, p. 432—442).

²⁹ *Ibid.* p. 929.

³⁰ PICHLER, *Geschichte der Kirchl. Trennung* II, p. 57, not. 3.

³¹ At nos hinc habentes testimonium majus Constantino: . . contenti testimonio illius, qui de coelo venit et super omnes est et dicit: *Tu es Petrus* etc. n. 15.

³² Nam Romanae ecclesiae fides per Petrum super petram aedificata nec hactenus deficit, nec deficiet in saecula, Christo ejus Domino rogante pro ea, ceu testatur sub ipsa passione sua: *Ego rogavi* etc. Quo dicto demonstravit fidem fratrum vario defectu periclitandam, sed inconcussa et indeficiente fide Petri velut firmatae anchorae subsidio figendam et in fundamento universalis ecclesiae confirmandam. n. 32.

stolice i kaže im, da tko gleda, da se uzdrma njezina vlast, ili hoće, da je umali, radi o glavi ne samo jedne crkve, nego svega kršćanstva³³. Napokon Leon se tuži, što je Cerularije pozatvorao latinske crkve i namastire u Carigradu, dodajući, da rimska crkva ne postupa tako s Greima, koji žive u Rimu; te ih ne nagoni da se odreknu predanjâ svojih otaca, ni svojih običaja, već ih nasuprot nagovara, da se čvrsto drže jednih i drugih, pošto sama zna, da razlika običajâ ne staje na put vječnome spasenju kršćana, kad im je vjera jedna³⁴.

U papinu pismu ima ukorâ i gdjejoja oštra rieč; a Bizantinjani, izmedju ostaloga, manisaju mu, što opominjući Cerularija i druga mu Leona okridskoga, da se opamete priećâše im, da će inače biti *incorporati et annumerati in illa cauda draconis, qua tertiam partem stellarum coeli traxit*³⁵. Ali valja uzeti na oko, da je papa bio sviestan o svojem visokome položaju, o vrhovnoj svojoj vlasti, o svome poglavarstvu u crkvi. Pavao je rekao Titu: „Karaj ih brez štedjenja, da budu zdravi u vjeri“ (Tit. 1, 13). Apostoli niesu štedili ukorâ, ni žestokih izraza o lažnim prorocima i o učiteljima, koji prelaščivahu neutvrđene duše. Pače sam naš dobri i ljubežljivi Spasitelj jednom je Petra *sotonom* nazvao, rekavši mu: Ti si mi sablazan, jer ne misliš, što je božje, nego ljudsko. Pošto su dakle ona dva buntovnika, bez ikakva uzroka, brez razloga i povoda stali, da uznemiruju crkvu, da siju nesklad, da obnove i pozakone Focijev razkol, jer bi se imalo manisati papi Leonu IX, ako je kakovu oštru rieč upotrebio? A dalje nema ništa neprikladna u tonu i u formi njegove poslanice. Tko pak nalazi manu u riečima o *aždahinu repu*, ne promišlja, da te rieči ne znače drugo, nego, da će se sijači nemira i razkola vječito osuditi, (što im ipak sam ne želi, jer kaže :

³³ . . quisquis Romanae ecclesiae auctoritatem vel privilegia evacuare seu imminuere nititur, non hic unius ecclesiae, sed totius Christianitatis subversionem et interitum machinatur. n. 36.

³⁴ Ut enim fertur, omnes Latinorum basilicas penes vos clausistis, monachis monasteria et abbatibus tulistis, donec vestris viverent institutis. Ecce in hac parte Romana ecclesia quanto discretior, moderatior et clementior vobis est! Siquidem cum intra et extra Romam plurima Graccorum reperiantur monasteria sive ecclesiae, nullum eorum adhuc perturbatur vel prohibetur a paterna traditione, sive sua consuetudine; quin potius suadetur et admonetur ea observare. . . Scit namque, quia nil obsunt saluti credentium diversae pro loco et tempore consuetudines, quando una fides, per dilectionem operans bona, quae potest, uni Deo commendat omnes. n. 29.

³⁵ n. 5.

quod absit = ne dao Bog!) A ni samoj figuri nemamo se preveć čuditi, jer je uzeta iz svetoga pisma (Apocal. 12, 4).

Poslije nego papa opremi svoje pismo u Carigrad, stigoše u Rim poslanici cara Kostantina Monomaka, donesavši papi carevu i Cerularijevu knjigu. Na žalost ni jedna, ni druga od ovih dviju knjiga nije do nas doprla; a iz papina odgovora obadvama ne može se razabrati, da li je pomenuto njegovo pismo primljeno u Carigradu, prije nego će Monomakovi poslanici odanle k Rimu zaputiti.

Ovomu bizantijskome odaslanstvu dadoše povod političke prilike carstva. Doletjeli bijahu u Carigrad crni glasovi, da su Normani porazili grčku vojsku u Italiji i da svaki dan osvajaju mjesta i gradove u Pulji i Kalabrijii. Istina je, da se je u Carigradu čulo, da su Normani kod Dragonare (18 lipnja 1053) potukli takodjer papinu njemačko-talijansku vojsku, i da su u Civiteli zarobili samoga papu³⁶. No se je uz to čulo, da je papa, kada bješe zasužnjen, slavio najsjajnije trijumf; jer se gnjev i mržnja Normana na jedan mah bijahu pretvorili u štovanje i ljubav: te Normani zamolivši papu, da im prosti, od toga časa postadoše vojnici svetoga Petra i htjedoše, da njihove zemlje budu leno rimske crkve. Posljedice pak toga povjestničkog događaja bijahu, da su pokrajine južne Italije odmah počele osjećati blagodati sigurnijega i uljudnijega vladanja. Po taj način, veli protestanat Sismondi, poraz kod Dragonare više je koristovao svetoj stolici, nego da bude pobiedila papinska vojska. Isti povjestničar dodaje, da je slaboća pobožnoga Leona osvojila, što najsmioniji njegovi predšastnici ne bi se bili usudili ni okušati³⁷. Monomak dakle, nadajući se dobiti papinu pomoć, pisa mu i zaiska sjedinjenje s rimskom crkvom; a na to je prinudio i Cerularija, koji je takodjer u istome smislu papi pisao.

Mjeseca siečnja došaste godine (1054) papa opremi u Carigrad legate, Humberta, kardinala svete Rufine, Petra, amalfijskoga nadbiskupa i Fridrika, gjakona i kančelira rimske crkve, davši im pisma za cara³⁸ i za patrijara Cerularija³⁹. Iz obadvaju se pisama vidi, da se je crkvena zajednica davno prekinula; te papa iz svega srдца zahvaljuje Bogu, što je cara nadahnulo, da gleda uzpostaviti crkveni

³⁶ GFRÖRER III, p. 535.

³⁷ *Republq. italiennes*, I, p. 267.

³⁸ MANSI XIX, 667—670; BARONIUS a. 1054, n. 2—9; WILL p. 85—89; JAFFÉ I, p. 548, n. 4333.

³⁹ MANSI XIX, 663—666; BARONIUS l. c. n. 10—15; WILL p. 89—92; JAFFÉ l. c. n. 4332.

mir. Hvali Monomaka, što je nakan, da se sjedini s rimskom crkvom; čemu se još veoma raduje, znajući, da do cara stoji sjedinjenje sve iztočne crkve s Petrovom stolicom⁴⁰. Iza toga povieda Monomaku svoje zgode s Normanima; pa mu pita pomoć i obznanjuje ga, da mu je i car Henrik III obrekao pomoć. Osim toga moli Monomaka, da čini vratiti rimskoj crkvi njezina dobra u pokrajinama grčkoga carstva. Napokon, preporučujući mu svoje legat, tuži se na Mihajla Cerularija; ali u isti čas izkazuje radost, što mu je i Cerularije pisao; te i sam iskao, da se izvede sjedinjenje crkava⁴¹. Odgovarajući Cerulariju, papa i njega iskreno hvali zato, što želi mir crkava⁴². Ipak bez okolišenja i apostolskom slobodom pominje mu, da se mnogo nepovoljno o njemu govori⁴³. Ukorava ga, da je slavoljubac⁴⁴ i zabavlja mu, da progoni Latine⁴⁵. Pa opet uza sve to, ovako ljubežljivo dovršuje pismo: „Uhvam, da božjom milošću ili u tome ne ćeš biti kriv, ili, kad si već evo opomenut, da ćeš odmah izpraviti, što treba. A kada se ovo zbude, moj se mir ne će k meni vratiti, nego će na tebi, kao na sinu mira, ostati (Luc. 10, 6), pa će zavladati među nama istinita ljubav od čista srca i dobre saviesti i vjere nelicemjerne (1 Tim. 1, 5). Tada ne će ti trebati, da me moliš, već

⁴⁰ Tu enim post nimium longas et perniciosas discordias primus pacis et concordiae monitor . . . efficeris . . . atque plenis charitatis visceribus ad eam (ecclesiam Romanam) redire meditaris . . . Unde . . . tanto majori super tua devotione et recognitione replemur gaudio, quanto copiosior animarum numerus ex tuo regimine pendet tuoque innititur exemplo.

⁴¹ Praeterea confrater noster archiepiscopus Michael exhortatorias ad concordiam et unitatem direxit nobis litteras: quem ad tam optabile et necessarium bonum praemonentem tanto necesse est nos devotius et alacrius suscipere, quanto perspicacius consideramus non posse computari inter discipulos Christi aliquem, qui fraternae paci dedignatur acquiescere.

⁴² Unde plurimum tuae fraternitati congratulamur in Domino, quoniam summum desiderium nostrum tua industria anticipasti.

⁴³ Plurima autem ex tua fraternitate intolerabilia rumor jam diu pertulit ad aures nostras, quae nos, partim quia incredibilia videbantur, partim quia nulla facultas inquirendi talia concedebatur, indiscussa hucusque reliquimus. Denique diceris neophytus, et non gradatim prosiluisse ad episcopale fastigium etc.

⁴⁴ Qualis vero, et quam detestabilis atque lamentabilis est illa sacrilega usurpatio, qua te universalem patriarcham jactas ubique et scripto et verbo.

⁴⁵ Illud autem quis non stupeat, quod . . . novus calumniator ecclesiae Latinorum emersisti anathematizans omnes et publicam persecutionem excitans, quicumque participarentur sacramentorum ex azymis? Quam praesumptionem tuam et fama nobis obtulit et litterarum sub nomine tuo ad Apulos datarum textus manifestavit.

da mi zapovijedaš. Gledaj međutim, kao što si počeo, da se dva veličanstva (dva cara, Monomak i Henrik III) slože. Neka presveto Trojstvo naviek uzdrži tvoju bratsku poštovanost; a ja se preporučujem tvojim molitvama⁴⁶.

Istom mjeseca lipnja stigoše u istočnu prijestonicu papinski legati, poklem već bješe svoj viek izvio (19 travnja 1054) Leon IX. Basileus primi legate baš sjajno i dade im stan u svojoj polači. Patrijar Cerularije posjeti ih od puke udvornosti: pa već ne htjede nikada s njima, da se sastane; a kroz to razpaljivaše kalugjere i druge zanešenjake na *azimite*⁴⁷. (Ovako su tada zvali u Carigradu Latine; dok nekoji Latini njima odvrćahu nazivom *fermentacei*⁴⁸.)

Kardinal Humbert napisa u Carigradu obširni odgovor na Cerularijeve prigovore⁴⁹. A jer u istoj prigodi⁵⁰ kalugjer Niceta Stethatos (Pectoratus) bješe objelodanio svoju knjižicu protiv latinske crkve⁵¹, Humbert odgovori i njemu⁵². Kardinalovi spisi, carevom naredbom, bijahu prevedeni u grčki jezik⁵³. — Humbert je valjanim i jakim razlozima obranio zapadnu crkvu. Samo možemo žaliti, što mu je forma odviše žestoka i agresivna. To se opaža osobito u odgovoru kalugjeru Niceti. On hoće, da ponizi i satire svog suparnika; pa se ne žaca ni od platealnih izraza. *O Nicoluite, — O abominabilis cynice, — O perfide stercoranista*⁵⁴, — *O subverse subversor, — Tu male-*

⁴⁶ Confidimus tamen ex divina pietate, quod ab his innoxius aut correctus invenieris, aut certe admonitus cito corrigeris. Quod dum fuerit effectum pax nostra jam ad nos non revertetur, sed super te requiescet, ceu super pacis filium: et regnabit inter nos germana charitas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta; nec necesse habebis nobis supplicare, sed jubere. Super haec, sicut coepisti, collabora, ut duo maxima regna connectantur pace optata. Orantem pro nobis tuam honorabilem fraternitatem sancta Trinitas in perpetuum conservet.

⁴⁷ Latinos vere catholicos . . cessate subsannando *azymitas* vocare. LEO IX. *Ep. ad Michael. et Leonem Achrid* n. 20.

⁴⁸ WIBERTUS (de quo cf. CAVE, p. 528) ap. *Hergenröther* III, p. 739.

⁴⁹ BARONIUS in appendice T. XI, p. 759—787; WILL p. 93—126.

⁵⁰ WILL p. 127, not. 1.

⁵¹ NICETAS (presbyter et monachi monasterii Studii), *Libellus contra Latinos* ap. *Baronium* l. c. p. 787—794; WILL p. 127—136.

⁵² HUMBERTUS (episcopus Sylvae Candidae), *Responsio sive Contradictio adversus Nicetae Pectorati libellum* ap. *Baronium* l. c. p. 794—806; WILL p. 136—150.

⁵³ HUMBERTUS ap. *Baron.* a. 1054, n. 20; WILL p. 151; HEFELE IV, p. 774; HERGENRÖTHER III, p. 756.

⁵⁴ Ovim se je nazivom označivalo one, koji su govorili, da presveta evkarištija, kao i svako jelo, podložna je probavi i njezinim posljedicama: što se Niceti nije moglo zabaviti.

dicte, — *O miserrime Niceta*: ovo su predikati, koje daje svojemu antagonistu; dok mu razložnje nazivlje lajanjem (*latratus*). Pored svega toga Niceta priznade svoju zabludu i javno je poreče pred carem i pred legatima. Pa, kano da mu ni to ne bijaše dosta, sjutradan pošavši k legatima u carsku polaču, iznovice poreče i izusti anatemu na sve, što je prije uradio i rekao suproć rimskoj apostolskoj stolici⁵⁶. Dakako ovo Nicetino priznanje bijaše malovječno; a može biti, da nije ni iskreno bilo; jer netom legati odoše iz Carigrada, te prestade car posezati za crkveno sjedinjenje, Niceta bi nanovo neprijatelj Latinima i prihvati književnu svoju djelatnost suproć njima⁵⁶.

Cerularije, osim što nije htio, ni da stupi u dogovore s legatima, ni da ih čuje, zabrani im jošter služiti svetu misu u bizantijskim crkvama⁵⁷. Zato legati na 16 lipnja podjoše u crkvu svete Sofije, kada on imadijaše služiti leturgiju; te pred svim narodom postaviše na žrtvenik pismo, kojim, u ime i vlašću Petrove stolice, predavahu anatemi njega, Leona, okridskog nadsvećenika i sve njihove pristalice⁵⁸: pa izišavši iz crkve izustiše pred carem i njegovim velikašima ovo drugo proklestvo: „Tko se uporno suproti vjeri svete apostolske rimske stolice i njezinoj žrtvi, da je proklet: *anathema, maranatha* (1 Cor. 16, 22) i da nije držan za kršćanina katolika, već za prozimita⁵⁹ heretika. Neka bude, neka bude, neka bude⁶⁰“.

Dva dana iza toga legati ostaviše iztočnu prijestonicu, da se vrate u Rim, poklem bijahu zabranili pod kazan anateme primati svetu pričest iz ruku grčkoga svećenika, koji bi ružio latinsku misu⁶¹. Medjutim carski dvor posla za njima glasnike s porukom, da se vrate, jer je patrijar pregao, da se s njima dogovara o sjedinjenju crkava. Glasnici dostigoše ih u Selimbriji; te se legati s njima treći dan (na 20) vratiše u Carigrad. Sjutradan (na 21) imala se je držati razprava u crkvi svete Sofije; a Cerularije bješe naumio, da

⁵⁵ HUMBERTUS ap. *Baron.* a. 1054, n. 19—20; WILL p. 151; WIBERTUS ap. *Hergenröther* p. 756, not. 106.

⁵⁶ CAVE p. 524; HERGENRÖTHER III, p. 757.

⁵⁷ Insuper nobis nuntiis illius (Leonis papae) . . praesentiam suam et colloquium denegavit et ecclesias ad missas agendum interdixit. *Excommunicatio qua feriuntur Michael Caerularius ejusque sectatores.* BARONIUS a. 1054 n. 25; WILL p. 154.

⁵⁸ MANSI XIX, 679; BARONIUS l. c. n. 23—25; WILL p. 153—154.

⁵⁹ Sic inter haereticos recensentur, qui azymis uti respuunt et *prozimitarum* ipsis nomine indicabantur.

⁶⁰ MANSI XIX, 679; BARONIUS l. c. n. 26; WILL p. 154.

⁶¹ MANSI XIX, 677; WILL p. 152.

legate javno pred narodom zastidi i izloži ih biesu gradske glote i sebične čeljadi, koju već bijaše na nje nadržkao. Ovo bi legatâ brez sumnje stalo glave. No car Monomak, da zaštiti legate, zapovjedi, da se nema držati razprava brez njega; a jer se Cerularije ovomu uzprotivi, basileus, bojeći se pletaka i pakosti staroga urotnika, svjetova legate, da ončas bježe iz Carigrada. Kada legati umakoše i Cerularije vidje, da mu je paklena namjera osujećena, pobuni na cara prosti narod. Monomaku jedva podje za rukom utišati buru, davši izšibati tumače rimskih legata, Pavla i Smaragda, i predavši ih u ruke razsrdjenu patrijaru. Ali je od ovoga časa mrzio na Cerularija, te je odalečio od carskoga dvora sve njegove prijatelje⁶².

Ovoga je puta bizantinstvo pobiedilo protiv careve volje, jer Monomak bjeđe čovjek bez energije. Cerularije sazva sabor i napisa sinodički dekret⁶³ protiv pismenoj ekskomunikaciji, koju legati bijahu ostavili u crkvi na svetome žrtveniku. Ovim dekretom Cerularije ne napada upravo na rimsku crkvu, već samo na legate, o kojima veli, da ih papa nije izaslao, da su sami izmislili pisma u papino ime, a da ih je na to nagovorio Argirije, carski namjestnik u Italiji, njegov osobni neprijatelj⁶⁴. Ovi dakle bezbožni ljudi, kaže Cerularije, u namjeri, da kvare pravu vjeru, izmilaše se iz zapadnih tmina i dodjoše u Bogom štićeni i pobožni grad, iz kojega, kao iz visa, koji se odveć odlikuje, izviru vode pravoslavlja i potoci pravoga zakona, te se po svemu svijetu razlievaju⁶⁵. Oni su ostavili na žrtveniku pismo, kojim predadoše anatemi patrijara i *sve pravoslavne*, koje ne mogoše zavesti za bezbožnom svojom naukom, *pa i svu pravoslavnu crkvu*, pošto, veli, biede nas s mnogih stvari; a napose jer ne ćemo, da

⁶² HUMBERTUS ap. *Mansi* XIX, 677—678; BARONIUS a. 1054, n. 20—22; WILL p. 152. Cf. ROHRBACHER VII, p. 456—458; HEFELE IV, p. 775—776; HERGENRÖTHER III, p. 758—760.

⁶³ MANSI XIX, 811—822; WILL p. 155—168; LEO ALLATIUS, *De libris ecclesiasticis Graecorum* (Paris. 1645), dissert. 2, p. 161—185.

⁶⁴ Sed hi quidem . . dolo malo machinati, immo vero et ipsum accessum ab initio mentiti, quum comminiscerentur se ex urbe Roma accessisse missosque esse a papa, re autem ipsa fraudis plenis admonitionibus et consiliis Argyni, ipsi ex se advenerant nullo modo a papa missi, sed etiam literas, quas ab eo, ut ipsi dicebant, deferebant, commentum sunt. WILL p. 160.

⁶⁵ Homines impii et nefarii . . e tenebris erumpentes, nam ex Hesperia originem ducunt, in pietatis cultricem hanc et a Deo conservatam urbem venerunt, ex qua tanquam ex alta et eminenti specula orthodoxiae fontes erumpunt et pura pietatis fluentia in orbis terrarum fines perfluunt (*αἱ τῆς ὀρθοδοξίας πηγαὶ ἀναδύνονται καὶ καθαρὰ τῆς εὐσεβείας τὰ νάματα ἐς τὰ τῆς οἰκουμένης διαρρέουσι πέρατα*). WILL p. 157.

brijemo bradu, kao oni, jer primamo pričest iz ruku oženjenih popova, jer ne ćemo, da izkrivimo vjerovanje, utvrđeno saborskim naredbama, ni da priznamo, da Duh sveti izhodi od Otea i od Sina, već samo govorimo, da izhodi od Otea⁶⁶. Takove dakle ljude, koje Cerularije izjednačuje s gromom, s viharom, sa silnim grădom, s gorskim veprom⁶⁷, predala je anatemi sinoda mitropolita i drugih nadsvećenika, koji se nalažahu tada u priestonici⁶⁸; a bijaše ih, osim Cerularija, dvadeset i jedan⁶⁹.

Kako je Cerularije ovalikom bezočnošću mogao lagati pred svojom sinodom i pred vasionim svietom, da Humberta i njegove drugove nije papa poslao, i da su sami izmislili pisma u papino ime? Kako u svome dekretu mogaše opisivati legate za opadače i kriviti ih, da zabavljaju Greima, što briju bradu, što primaju pričest iz ruku oženjenih svećenika, što drže simbol brez *Filioque*, kada Humbert i njegovi drugovi niesu na to ni mislili, niti su se pri ondašnjoj razpri dotakli takovih pitanja? Ovakove velike laži sama bizantijska pokvarenost mogaše izumjeti. Odatle se međjutim vidi, da je Cerularije patvorio pismenu ekskomunikaciju papinskih legata: o čemu se već onda bješe uvjerio car Monomak; pošto mu legati s puta poslaše priepis od takova spisa⁷⁰. Cerularije smjerao je na učin; a u tome se nije mogao prevariti, jer je valjalo, da se svećenstvo uzbuni i da se pomami prosti narod čujuć, da Rimljani napadaju na ono, što je Greima drago i sveto.

⁶⁶ . . rectam rationem diversitate dogmatum polluere conati sunt ita, ut et literas in mystica magnae Dei ecclesiae reponerent mensa, quibus nos, immo orthodoxam Dei ecclesiam, omnesque, qui impiis eorum dogmatibus non abrepti sunt, orthodoxos, ob id ipsum, quod pii esse et fidem orthodoxam dilatari cupimus, anathemate feriunt, incusantes nos in multis aliis et praeterea, quod barbam aequae atque illi radere eamque . . contra naturam immutare non sustinemus; ad haec quod non divisi a presbyteris matrimonio junctis communionem suscipimus; ad haec quod sacrosanctum symbolum, quod omnibus synodalibus et oecumenicis decretis inconcussum atque inexpugnabile robur habet, spuris cogitatis et sermonibus adulterinis et audaciae excessu adulterare nolumus, nec, ut illi, ex Patre et Filio Spiritum sanctum, (o improbi demonis machinas!) sed ex Patre dicimus procedere. WILL p. 157—158.

⁶⁷ veluti fulmen, vel turbo, vel grandinis copia, vel ut magis proprie rem indicemus, veluti silvester porcus irruerunt. WILL p. 157.

⁶⁸ . . ipsum impietatis scriptum et qui illud exposuerunt et vel ad illud faciendum adhortati sunt, vel ipsis auctoribus auxilium aliquod praestiterunt.. anathemate subacti sunt. WILL p. 167.

⁶⁹ WILL p. 156. 168.

⁷⁰ HUMBERTUS ap. Will p. 152.

U duhu i smislu sinodskoga dekreta Cerularije ove iste godine (1054) pisa antiokijskome patrijaru Petru⁷¹. Premda ni ovim spisom ne udara iz čista na papu, glasito izjavljuje, da crkvi ne treba papa. Čudi se, zašto iztočni patrijari pominju u dipticima papino ime. Ne može, da razumie, kako Petar, onakov čovjek, ne zna, da je od vremena *šestoga* sveobćeg sabora prestalo u iztočnim crkvama pominjanje pape u dipticima; pošto papa Vigilije ne htjede pristupiti na onaj sabor⁷². Dalje, čudi se neznanju iztočnih patrijara; a sam se veliki neznajša pokazuje, stavljajući papu Vigilija († 555) uza šesti sabor (680—681). Kaže iza toga Petru, da je čuo, da jerusalimski i aleksandrijski patrijari ne samo obće s onima, koji jedu priesni hljeb, (latinska je dakle evkaristija samo priesni hljeb!) već i sami kadkad posvećuju evkaristiju na priesnome hljebu⁷³. Njemu pak zamjerava, što, pišući akvilejskome biskupu, nije se osvrnuo već na jednu samu latinsku zabludu, na azime; a mimoišao je druge, puno teže. Ovakovih zabluda ima i preveć. 1. Latini upotrebljavaju nekvasni hljeb, kao i žudije; 2. jedu udavljeno; 3. briju bradu; 4. služe subotu; 5. jedu nečista i oskvrnjena jela; 6. njihovi redovnici začinjaju jela svinjskim salom i slaninom; 7. prva im je korizmena nedjelja u isti mah siropustna nedjelja; 8. mrse sriedu; 9. petkom iju jaja i sir; 10. subotom poste vazdan; 11. dodaju simbolu rieč *Filioque*; 12. u liturgickome hvalopjevu izgovaraju: *unus sanctus, unus Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris per Spiritum sanctum*; 13. zabranjuju popovima ženitbu, biva, ne će, da rede oženjene ljude i hoće, da svećenici budu brez žene; 14. dopuštaju dvojici braće, da se mogu oženiti dvjema sestrama; 15. uz misu, kad je pričest, jedan sam ije azime (jedan se sam pričesti), a ostalim daje cjeliv; 16. njihovi biskupi nose prsten na ruci, u znak, da su se vjenčali s crkvama; 17. njihovi biskupi idu u boj i pogane krvlju svoje ruke, a još više svoje duše; 18. podjeljuju krštenje jedinim

⁷¹ BARONIUS a. 1054, n. 28—36; WILL p. 172—184.

⁷² Rumor autem quidam nostris auribus insonuit papam quem diximus etiam a perfectione tua in sacra diptycha referri itemque ab Alexandrino et Hierosolymitano antistibus. Sed non puto tanta ignorantia teneri maxime prae ceteris tuam incomparabilem virtutem. Nosti enim a tempore sanctae et oecumenicae *sextae* synodi ac deinceps relationem papae in sacra diptycha apud nostras videlicet sanctas ecclesias excisam fuisse, propterea quod Vigilius, tunc Romae papa, ad eam synodum venire nolisset. WILL n. 9, p. 178.

⁷³ Neque vero hoc dumtaxat relatatum est, sed etiam duos pontifices, quos commemoravimus, cum homines alios azyma comedentes recipere, tum ipsos quoque interdum in azymis divina celebrare mysteria. WILL n. 10, p. 179.

utapanjem; 19. novo-krštenim pune usta solju; 20. izkrivljuju apostolove rieči o kvasu, pošto apostol veli: Malo kvasa sve tiesto ukiselj (1 Cor. 5, 6; Gal. 5, 9), a oni kažu: Malo kvasa sve tiesto pokvari; 21. ne časte moći svetaca, a neki od njih ni svete prilike; 22. ne drže za svetce velike crkvene naučitelje, Gregorija Nazianzena, Basilija, Zlatoustu, i ne priznaju njihovu nauku. — Cerularije dodaje, da nije sve u ovome, što je kazao; ali bi bilo dosadno sve nabrajati. Primjećuje napokon, da zbog takovih zabluda Latini nisu već pravoslavni⁷⁴.

Cerularije je opet do malo pisao drugu poslanicu Petru⁷⁵, a njom ponavlja u kratko sve, što je u prvoj bilo; jer se je valjda bojao, da Petar nju nije primio.

Petar je međutim bio u crkvenoj zajednici s rimskom stolicom. Godinu prije toga (1053) postavši antiokijskim patrijarom, bješe poslao svoju intronistiku s navadnim izpoviedanjem vjere papi Leonu IX⁷⁶, koji mu odgovori priznavajući mu pravoslavlje⁷⁷. No prije nego će Petar primiti odgovor iz Rima, stiže mu iz Akvileje, od ondješnjega nadbiskupa Dominika, knjiga, koja ga obznanjivaše o pismu carigradskoga svećenstva (to jest, Leona okridskoga i Cerularija) na transkoga biskupa Ivana⁷⁸. Toga radi antiokijski patrijar odpisa Dominiku⁷⁹ prianjajući za Cerulariju, no samo koliko se tiče azimâ. Ipak ostaje odan papi, te šalje Dominiku priepis od intronistike, koju je nazad dvie godine poslao papi, i moli Dominika, da ovaj eksemplar opremi u Rim, pošto sâm ne zna, je li papa primio njegovu intronistiku; a moli ga takodjer, da mu dobije papin odgovor⁸⁰. — Ova Petrova knjiga dodje do ruke Cerulariju, jer mu posla priepis Sklero

⁷⁴ WILL n. 12—14, p. 180—183. Cf. HERGENRÖTHER III, p. 767—771; ROHRBACHER VII, p. 460—461.

⁷⁵ WILL p. 184—188.

⁷⁶ BARONIUS a. 1053, n. 18; WILL p. 168, not. 1.

⁷⁷ MANSI XIX, 660—663; WILL p. 168—171; JAFFÉ I, p. 545, n. 4297.

⁷⁸ WILL p. 205—208.

⁷⁹ WILL p. 208—228.

⁸⁰ Caeterum antea initio pontificatus mei litteras commendaticias dedi ad beatissimum papam Romae, easque per quendam, qui ex solemnibus Hierosolyma proficiscebatur, misi ad clarissimum magistrum et ducem Italiae Argyrum, ut dirigeret ad sanctitatem ejus. Quo ex tempore praeteriit biennium nec de illis quidquam potui comperire. Et ecce iterum has descriptas misi ad tuam in Deum dilectionem, ut . . . efficias, ut ad maxime venerandam illius beatitudinem perducantur simulque petas respondeat scripto, quod mittas ad nos. WILL n. 26, p. 227—228.

antiokijski vojvoda⁸¹; pa se je na nju, kako smo vidjeli, Cerularije obazreo u prvoj poslanici pisanoj Petru.

Cerularije je dakako pisao i drugim dvama istočnim patrijarima, svejednako kao i antiokijskomu; a pisma je za nje upravio na istoga Petra, kojemu preporuča, da i u svoje ime podžeže onu dvojicu, neka brane vjeru: te ako bi o čemu bili zaiskani, neka odgovore u smislu njegove poslanice⁸².

Što su tješnji odnošaji bili izmedju Carigrada i Antiokije, nego li izmedju Carigrada i dviju ostalih patrijaršija, dva su uzroka: prvi je, što Aleksandrija i Jerusalem bijahu pod turskim gospodstvom, a Antiokija nije. Drugi je uzrok, što, počevši od godine 966, kad je vojvoda Burzes, za cara Nicefora Foke, oteo Saracenima Antiokiju⁸³, ondješnja je crkva dobivala pastira od bizantijskoga basileusa: te antiokijski patrijari bivahu pitomeci bizantijske crkve⁸⁴. Takov bijaše i patrijar Petar; a to nam i sâm kaže, primjećujući, da mu je na srceu čast bizantijske crkve; pa s toga, da mu je drago, u svakoj zgodi, naustice i pismom, iztjecati njezina prava⁸⁵.

Petar odpisa Cerulariju⁸⁶; a ovo je u kratko njegov odgovor: Nije istina, što je Cerularije čuo o pominjanju papina imena u dipticima antiokijske crkve. Kada carigradska crkva nije uzela u diptike papu, kako bi on, koji revnuje za njezinu čast, kao njezin pitomac, mogao u leturgiji papu pominjati? — Jamačno ili Petar ovdje krije istinu Cerulariju, ili je njegovo pismo papi Leonu bilo nedična mistifikacija. — No, nastavlja Petar, što u tvojoj poslanici štijem o papi Vigiliju, to pokazuje čudnu nepomniju tvojega arkivara, koji se može biti razumie u retoriku, ali zaista nema crkvenoga znanja. Tà Vigilije živio je u vrijeme petoga, a ne šestoga sabora, koji je držan 129 godina poslije. Osim toga, Vigilijevo ime samo malo vremena bilo je izbrisano iz diptika, dokle trajaše razpra medju njim i patrijarom Menom; te je iznovice metnuto u diptike, kada se oni pomiriše. — Na tvrdnju Cerularijevu, da se u istočnim crkvama od tada (od pape Vigilija) već ne pominje ime papino u dipticima, Petar

⁸¹ WILL p. 179.

⁸² WILL p. 188.

⁸³ GFRÖRER II, p. 502.

⁸⁴ GFRÖRER, *Kirch. Gesch. ap. Will*, p. 191, n. 7.

⁸⁵ . . qui hujus (Constantinopolitanae ecclesiae) alumnus sum et zelator, si quis alius, verboque et opere ejus privilegia semper commendo atque extollo. WILL p. 191.

⁸⁶ WILL p. 189—204.

odgovara pozivljući Cerularija, neka pregleda akte šestoga sabora, koji se čitaju na iztoku u nedjelju prvu po svetkovini uzvišenja svetoga križa, pa će tu naći, da se je pominjalo ime pape Agatona (679—682). Uz to, veli mu, i sam mogu svjedočiti i nitko ne može mi reći, da lažem, a isto mogu svjedočiti i drugi ugledni svećenici, koji još žive, da za antiokijskoga patrijara Ivana bio je pominjan u dipticima papa, koji se takodjer zvaše Ivan. Pa i kada sam nazad četrdeset i pet godina došao u Carigrad, za patrijara Sergija, našao sam, da se u svetoj misi s drugim patrijarima pominje ime istoga pape Ivana. Kako je i zašto je poslije dignuto iz diptika papino ime, ja ne znam⁸⁷. — Iza ovoga Petar prelazi na tokoršnje zablude, koje Cerularije zabavljаше Latinima. Na nekoje, veli, ne treba se ni osvrutati. Što je nama stalo, da njihovi nadsvećenici briju bradu i nose na prstu prsten? I mi činimo kavku⁸⁸ na glavi, na čast poglavice apostolskoga Petra, na kojemu je sagrađena velika božja crkva. Oni briju bradu, a mi činimo vienac na glavi. Što jedu oskvrnjena jela i što njihovi redovnici jedu mesa i začinjaju salom, to nam ne smie biti sablazan. Nešto tako rade i kod nas u Bitiniji, u Trakiji, u Lidiji, gdje iju švrake, čavke, grlice i zemaljske ježe. Sveti Pakomije hranio je svinje, pa ubivši ih, meso bi ostavljao za goste, a utrobu, noge, uši, gubicu davao bi starim i oboljelim kalugjerima. Sveti otei dopuštaju začinjati sočivo i zelje svinjskim salom, osobito kad se ne može imati dobra ulja. — Ako Latini iju udavljenoga i ako dva brata uzimlju dvie sestre, Petar misli, da im to ne zapoviedaju, niti dopuštaju papa i biskupi, da su to prestupanja posebnih ljudi; a takovih se prestupanja zgadja i kod Grka. Naći ćeš, veli, u samome Carigradu mnoge, koji jedu svinjske krvi: te se tamo javno prodaju kobasice, 'krvlju napunjene. A da Latini ne časte moći svetaca, ni svete prilike, to nitko ne može vjerovati. Tà oni se Petrovim i Pavlovim moćima, koje su kod njih, ponose više, nego svim slavnim djelima starih Rimljana. Pa kako ne časte svete prilike, kad je papa Hadrijan, koji je sedmome sveobćemu saboru predsjedao, zajedno s drugim patrijarima udario anatemu ikonoborcima? Ti u Carigradu imaš mnogo svetih slika, koje su donesene iz Rima; a ja ovdje vidim, da pobožni poklonici sa zapada ulaze u naše crkve i časte svete ikone. — Petar ne hvali Latine, što ne dadu, ako je to istina (εἰ καὶ τοῦτο ἀληθές), po zakonu oženjenim svećenicima, da se do-

⁸⁷ *Ibid.* n. 3—5, p. 191—193.

⁸⁸ . . . in capite gararam (γαράραν) facimus. Cf. WILL p. 193. not. 18.

dirnu svetinje i što dopuštaju jesti meso i sir u siropustnoj nedjelji. Pitanjem o azimima veli, da se je bavio u poslanici pisanoj mletačkome (akvilejskome) biskupu, i da je pobio protivne razloge. Ipak dodaje, da se Latini za svoju praksu pozivlju na kanonički princip: Slobodno se je držati starinskih običaja⁸⁹. Takovu principu on ništa ne zabavlja. — Najgore je, veli i preveliko zlo, što su Latini dometnuli simbolu *Filioque*. Ali i s ovoga kraja traži, da ih opravda. Kaže, da se je to po svoj prilici dogodilo, jer su oni zbog barbarskih navala izgubili prave eksemplare nicejskoga sabora. A dalje, govori Petar, valja, da pazimo na njihovu dobru namjeru i da budemo pravni na mir i bratsku ljubav, osobito gdje nauka o Bogu i vjera niesu u kakovoj jezivosti⁹⁰. Budimo zadovoljni, što su oni uzdržali zdravu nauku o presvetome Trojstvu i o upućenju božjega Sina⁹¹. — Preporučuje Cerulariju, neka se trsi, da liepim načinom, svetim pismom i bibličkim razlozima nagovori Latine, da se slože s Greima u nauci o izhodjenju Duha svetoga od Otea, da izbace iz simbola dometak *Filioque* i da ne osudjuju primanje svetih tajna iz ruku oženjena svećenika⁹². Na sve ostalo, dodaje, ne vriedi, ni da se obziremo⁹³; pa ni na azime, jer i ovakovo pitanje ide u τὰ ἀδιάφορα⁹⁴. Molim te dakle, nastavlja Petar, kumim te i zaklinjem te, padajući ti u duhu pred koljena, da budeš popustljiv i da se prilagodiš pri-

⁸⁹ Nisi canonico hui: effato innixi. Visum est omnibus antiquis utendum consuetudinibus (ἐδοξε πᾶσι τοῖς ἀρχαίοις ἔθελαι χρῆσασθαι); antiquam apud se asserant esse azymorum traditionem. *Ibid.* n. 15, p. 199.

⁹⁰ Caeterum convenit, ut nos ad bonam voluntatem respicientes praesertim, ubi nec circa Deum nec circa fidem periculum est, propendamus semper ad pacem et fratrum amorem. Illi quippe fratres nostri sunt, quamvis ex rusticitate vel imperitia contingat, ut saepe ab eo, quod decet, excidant, dum suam sequuntur voluntatem. *Ibid.* n. 14, p. 198.

⁹¹ Magnum enim est, si vel apud eos recte praedicetur vivifica seu vitae principium Trinitas, atque in carne factae dispensationis mysterium juxta nostram sententiam (κατὰ τὴν ἡμετέραν δόξαν) teneatur. *Ibid.*

⁹² Nam de additamento ad sanctum symbolum quodque sacramentis non communicent de manu sacerdotis conjugio sociati, recte ac Deo grate insistent sanctitas tua nec umquam cesset de eo insistere ac suadere per sacras literas perque conscripta evangelica praeconia, donec eos adduxeris ad consentiendum veritati et ad existimandum nobiscum de divina Spiritus sancti processione a Patre. *Ibid.* n. 18, p. 200.

⁹³ Cetera vero mihi videntur esse aspernanda, cum veritatis doctrina nequaquam ex illis laedatur. *Ibid.*

⁹⁴ Et equidem meam promam sententiam, si in adjectione symboli corrigantur, nihil praeterea postulaverim, nec non indifferentem (ἀδιάφορον) relinquam cum ceteris etiam de azymis quaestionem. *Ibid.* n. 22, p. 203.

likama. Promisli, da ovaj dugi nesklad, koji je odvojio od svete naše crkve onaj veliki i prvi apostolski priesto (τὸν μέγαν τοῦτον καὶ πρῶτον καὶ ἀποστολικὸν θρόνον), urodio je svakom nesrećom: sve su države uznemirene, pokrajine poharane, mori nas glad i kuga i nigdje se bojna sreća našem oružju ne pokazuje prijazna⁹⁵. — Pri koncu obznanjuje Cerularija, da je poslao patrijaru aleksandrijskomu i jerusalimskomu njegovu poslanicu i veli, da eto njemu šalje priepis od knjige, koju je sam primio od pokojnoga Leona pape. Završuje moleći Boga, tvorca mira i oca ljubavi, da nadahne Cerularija, kako će u napredak blaže postupati i ne gledati svaku potanko⁹⁶.

Iz svega se očito vidi, da je Petar podpuno uvjeren, da je kriv Cerularije u ovoj razpri, a ne zapadna crkva. Petar bi htio, da se ne dira u Latine, ni zbog jedne od tobožnjih zabluda; osim ako bi se tražilo, da bace iz simbola *Filioque*. No i u ovome ne vidi ni herezije, ni uzroka, da se mir ruši; i veli, da s Latinima valja živjeti u miru i bratskoj ljubavi, te da se valja zadovoljiti, što se oni drže zdrave nauke o Trojstvu, (dakle učenje zapadne crkve o izhodjenju Duha svetoga i od Sina, kao što i *Filioque* u simbolu, ne suproti se zdravoj nauci,) i o upućenju božje Rieči.

Petru se može zabaviti, što uza svu svoju ortodoksiju i iskrenu želju, da se uzpostavi mir i jedinstvo crkve, sâm je radio u korist razdoru i skismi, ako je istina, da nije pominjao papu pri svetoj leturgiji. Ipak mi možemo misliti, da to istina nije. On je znao, da je dužnost i običaj pominjati papu u dipticima, a bio je uvjeren o pravoslavlju zapadne crkve: kako bi dakle mogla biti istina, da nije sâm htio pominjati pri božjoj službi papino ime? On dokazuje Cerulariju, da se je do najzad tako radilo i u carigradskoj crkvi, i upravo ne pobija njegovo zabavljanje, da iztočni patrijari u misi pominju papu; pače ne kaže ni slovca o dojakošnjemu običaju antiokijske crkve, je li, to jest, ili nije našao, da se u Antiokiji čita u dipticima ime papino. Kamo opet smjera njegovo svjetovanje Cerulariju, da stupi u bratske odnošaje s papom, kada to samo sobom nosi, da se uzme u diptike papino ime? Uz to — a ovo je najglavnije — njegova intronistika, poslana papi Leonu i odgovor Leonov njemu, ne da nam ni misliti, da bi protivna hipoteza mogla biti vjerojatna. Ali zašto onda nije kazao čisto, da on papu u leturgiji pominje?

⁹⁵ *Ibid.* n. 21, p. 202.

⁹⁶ Haec hucusque. Deus autem pacis, . . . pater caritatis . . . excitans excitet sanctificatam animam tuam ac persuadeat, ut majori cum moderatione et condescensu ad res accedas, *Ibid.* n. 25, p. 204.

Ili ako je iza Cerularijeva pisma odumio, zašto nije kazao, da u napredak ne će već papu pominjati? Valjda bi se ova zagonetka dala odgonetati, ako bismo uzeli na oko, da se je Petar bojao Cerularija. Vidio je, da Cerularije ima veliku moć u prijestonici, te da je prkosio i samome basileusu, da je pobunio na nj svećenstvo, kalugjere i narod; dok basileus ne smijaše njemu ništa, da uradi. Petar je vidio, da je Cerularije do najveće mjere razsrdjen na Latine, pa je s toga tražio znamenitim svojim pismom, ne bi li ga razoružao i umirio. A nije se usudio, da mu kaže istinu o ovome pitanju, da ga na se ne bi razgnjevio: pošto znadijaše, da je Cerularije zlopamtilo, te da bi mu se osvetio i da se ne bi žacao ni od najusilnijih čina, da ga svrgne sa stolice i još mu što gore uradi. Gfrörer cieni, da su Petra u svoj ovoj stvari vodili spoljašnji obziri. Prije, veli, da ugoditi caru Monomaku, pisao je papi i pitao crkveno sjedinjenje: kada Cerularije u borbi nadjača cara, Petar pisa Cerulariju, da mu donekle ugodi; ali mu pisa takovim dvoličnim načinom, kako će mu, ter se prilike promijene u Carigradu i patrijar izgubi moć i upliv, nanovo biti moguće, da pruži papi svoju desnicu⁹⁷. Ja volim vjerovati, da Petar nije pitao sjedinjenje s rimskom crkvom, da ugodi Monomaku, već da je poslao papi svoju intronistiku iz tvrdoga uvjerenja, da je potrebno sjedinjenje s Petrovom stolicom, koju on u samome listu Cerulariju pisanu zove *velikim i prvim apostolskim prijestolom*. A ni sadržaj njegovih pisma ne ovlašćuje nas, da mislimo, da je promijenio sada svoje crkveno-dogmatičko gledište; premda je od straha nešto odveć znamenita (čitanje papina imena u crkvi) zatajao. Tosti s drugoga razloga osuđuje Petra. Srđi se na nj, što je zapadnjake nazvao barbarama i što je Latinima zabavljao neznanje, dok su benediktinci u svojim namastirima knjigom se bavili, te pirili svetu vatru umještine i prosvjete i krčili put k slavi vieka Leona X⁹⁸. No mi možemo prostiti Petru, što nije bio obavješćen, da se je zapad davno počeo uljudjivati; tim više, što na obranu Latina naglasuje njihovo neznanje.

Kakove su bile posljedice ovih dopisivanja iztočnih vrhovnih nadsvećenika; kako li su napose Cerularijeve poslanice djelovale na patrijarske crkve na iztoku, ne znamo, jer starinski izvori o tome šute. Neki pozniji grčki pisci kazuju, da je Cerularije sazvao eku-menski (!) sabor i da je na istome saboru odlučio od katoličke

⁹⁷ *Byzantinische Geschichten* III, p. 559.

⁹⁸ TOSTI, *Storia dell' Origine dello scisma Greco* (Firenze 1856) II, pag. 38.

crkve Latine, zbog njihovih zabluda⁹⁹. Blastares, koji nam to priča, primjećuje, da su na taj sabor pristupili car Kostantin Monomak, antiokijski patrijar, mitropoliti Bugarske i Cipra i svi ugledniji i najučelniji crkvojnaci. K tomu dodaje, ako nisu bili nazočni patrijari Aleksandrije i Jerusalima, da su oni pohvalili saborske akte i na nje pristali; te da su i sami odbacili papu od svoje zajednice¹⁰⁰. — Pošto je Monomak umr'o mjeseca studenoga 1054 valjalo bi, da je ovaj nazovi-ekumenski sabor držan iste godine 1054. Mi znamo međjutim, da je Cerularije pisao Petru antiokijskome patrijaru poslije 20 srpnja 1054 dvie poslanice. Znamo opet, da je Petar njemu odgovorio; a to nije moglo biti prije 1055. Petar dakle nije bio nazočan u tome saboru. Osim toga, ni Cerularije, ni Petar ništa ne govore o tobožnjemu saboru; a taj muk dokazuje neupravicu, da sabora nije ni bilo. Napokon Blastaresovo kazivanje samo sebe pobija; jer kako ćeš, da bude ekumenski sabor, kada tu nije bilo ni pape, ni triju iztočnih patrijara, ni njihovih zamjenika?

U ovo se vrijeme zbi na carskome prijestolu promjena dinastije. Poslije Zoine smrti vladaše s Kostantinom Monomakom svast mu Teodora. A kada preminu Kostantin (mjeseca studenoga, ili u početku prosinca 1054) ostade na upravi sama Teodora. Ona imadijaše liepih vladalačkih osobština i bijaše pravi mužkarac¹⁰¹. Na žalost crkvena njezina politika bila je protivna Rimu; te se njoj ima pripisati, što je Cerularije uspio protiv Kostantina Monomaka, i što nije uzpostavljeno crkveno sjedinjenje s Petrovom stolicom. Teodora je štitila Cerularija¹⁰². — Teodora sama vladala je ne pune dvie godine. Njezinom smrću (31 kolovoza 1056) utrnu se loza Basilija Maćedonca.

Za Teodorom stupi na prijesto Mihajlo Stratiotik (1056—1057), koga je sama imenovala za svojega nasljednika. Stratiotik bijaše se

⁹⁹ . . . qui tum Constantinopolitanae ecclesiae gubernacula tractabat Michael cognomento Cerularius . . . oecumenicam synodum coegit, et communi eos calculo a catholica ecclesia abscidit (καὶ ψήφῳ τούτους κοινῶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐξέτεμε). Aderant siquidem imperator Constantinus Monomachus; aderant et Antiochenus, et Bulgariae, et Cypri metropolitae, et ecclesiastici ordinis quotquot eruditione ac sapientia luculentiores habebantur. MATTHAEUS BLASTARES (de quo cf. CAVE in Append. p. 22) ap. *Leon Alatum, Exercitationes in Creyghtoni Apparatum* (Romae 1665), p. 332.

¹⁰⁰ . . . acta nihilominus et laudarunt, et comprobarunt, et a sua communione ipsi quoque papam ejecerunt, ut res ipsae testantur, cum ex quatuor ecclesiis nulla (in) sui communionem ad haec tempora papam admittat. *Ibid.*

¹⁰¹ BIOGRAFIA UNIV., *Teodora figlia di Costant. VIII.*

¹⁰² GFRÖRER III, p. 562.

popeo po sreći, više nego zaslugama, do visokih vojničkih časti; a dvorani ga Teodori preporučise, jer se nadahu, da će sami za njegova carovanja zapoviedati. Stari Stratiotik nije bio dostojan carske krune i bio je prava neznalica. Na prijestolu šćaše, da ugodi narodu, a nije mario za vojsku. S toga se vojska na nj ozloviedi. Uz to je neputnim svojim postupanjem uvriedio glavnije častnike i državne velikaše. Ovo je činilo, da se zasnuje na nj zavjera; a duša zavjere bi sami patrijar Cerularije. Urota zbaci s prijestola Stratiotika, poslije nego je carovao dvanaest mjeseci i osam dana; a uznese na prijesto vojskovođu Isaka Komnena¹⁰³.

Isak Komnen, član sjajne porodice, starinom rimske, ali odavna nastanjene u Aziji, bijaše vrlo dična osoba: naukom prosvietljen, rodnom ugledan, javnim življenjem nezazoran. Odmah u početku svojeg carovanja Isak zamjeri se svećenstvu; jer, da uredi državne financije, kako se sam bješe posve stisnuo u troškovima, tako bijaše našao za dobro, da umanjí prihode klera¹⁰⁴. Do malo se zavadi s Cerularijem. Nije mogao već podnositi ohologa nadsvećenika, koji bješe počeo nositi na nogama obuću od porfire, što se je onda samim carevima pristojalo; a uz to je svaki dan, što nova zahtievao od basileusa. Cerularije dotle dotjera svoju smionost, te je caru Isaku u oči rekao: Ja sam ti carski vienac na glavu metnuo, pa ću ti ga ja i skinuti s glave. Neizmijerna njegova oholost i obiest dodija basileusu; te je gledao zgodu, da ga se oprosti. Nekoga dana, na svetkovinu svetih arkangjela, izišavši Cerularije u podgradje Sostemium, da tu služi svečanu službu božju, basileus zapovjedi *barangima* (Englezima svoje osobne straže), da ga uhvate. Barangi uniđoše u crkvu, digoše patrijara s prijestola, pa, metnuvši ga na mazgu, odvedoše do morske obale izpod Blakerne: odakle bi opravljen u Prokonos (1058), ostrvo Marmarskoga mora. Iza toga car zahtievāše, da se Cerularije odrekne patrijarstva; i zaprieti mu, ako od svoje volje to ne uradi, da će sazvati sabor, koji će ga osuditi. Cerularije ne hjede nipošto uraditi, što car šćadijaše; a kroz to se razboli i do malo umrie¹⁰⁵. Car ga je na vas glas plakao i kukao je za njim; jer, govoraše, da je izgubio svoga najboljega prijatelja:

¹⁰³ GFRÖRER III, pag. 618—620; BIOGRAFIA UNIV., *Michele VI (Stratoticco)*.

¹⁰⁴ BIOGRAFIA UNIV., *Isacco Comneno, imperat. d' Or.*

¹⁰⁵ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 1058, not. 17—18. Cf. GFRÖRER III, p. 624. 629—631; FLEURY L. 60, n. 25—26; ROHRBACHER VII, p. 475; BIOGRAFIA UNIV., *Cerulario*.

pa ga dade prenieti u Carigrad i častno pogrebsti, razglasivši tokoršnja čudesa, koja je taj novi svetitelj odmah počeo tvoriti. Gfrörer misli, da je Cerularije, po carevoj zapoviedi, otrovom bio smaknut; a jer je imao mnogo pristalica u svećenstvu i u narodu, a može biti i u vojsci, car je Isak, prievarnom žalošću, te hvalama i čašću, koje mu je poslije smrti izkazao, hotio, da stvar pokrije i zabašuri¹⁰⁶. — Ovako dospje zlopaki čovjek, koji svojom pakošću i uztrajnom mržnjom utvrdi focijanski razkol i odvoji iztok od katoličanske crkve. Tim, primjećuje isti Gfrörer, pripravi put križarima, da osvoje Carigrad, a Turcima, da zavladaju prekodunavskim zemljama: jer poklem su Grci onolikom drzovitošću pokorisali latinsku crkvu, niesu već imali prava, da na njih imaju obzir zapadni narodi, ni da im pomažu u ratovima na Turke¹⁰⁷.

U periodi, koju smo do sada u ovomu drugome Dielu pregledali, vidjesmo šesnaest careva (ne gledajući na veliki broj nazvanih basileusa) i šesnaest patrijara. Medju carevima dva bijahu književnika (Leon VI i Kostantin Porfirogenit), a dva se istakoše vojničkim umom (Nicefor Foka i Ivan Cimisk). Ali pravih vladalačkih vrlina ne bijaše ni u jednome. Devet ih se dokopa prijestola ili razbojničkim zločinstvom, ili drugim nepoštenim načinom. Pa kakove nam sablazni predstavljaju ti bizantijski carevi! Roman Lekapen intrigima postaje car. Poslije dvadeset i šest godina carovanja njegovi ga sinovi, Stjepan i Kostantin, nagovorom Kostantina Porfirogenita, zbace s prijestola i proženu ga u Prote, pa ga tu na silu zakalugjere. Kostantin Porfirogenit izdajnički, za svojim stolom, čini zaslužniti svoje zetove, Romanove sinove i šalje ih u progonstvo. Porfirogenita otrovom ubija sin mu Roman II. Romana II smiče otrovom žena mu Teofana, da se uzmogne udati za Nicefora. Ona će opet i ovoga drugog muža razbojničkom rukom pogubiti. Ivan Cimisk pogubi Nicefora; a njega smaknu otrovom škopac Basilije. Roman Argirije učinjen je za cara; ali valjalo je, da ostavi svoju ženu i da vjenča caricu Zou. Kada Zoi omrznu Argirije, dade mu popiti otrov, koji je polagano imao djelovati. Pa jer joj bješe dugo čekati, da Argirije dospije, čini, da ga dvorski škopci u kupalu uduše. Njezin ljubovnik Mihajlo Paflogonac postaje car; a kada on umrie, Zoa stavi carsku krunu na glavu drugomu svome milostniku, Kostantinu Monomaku. Mihajla Stratiotika zavjera smeće s prijestola, pa čini za cara jednoga od

¹⁰⁶ GFRÖRER III, p. 627.

¹⁰⁷ GFRÖRER III, p. 559 sq.

urotnika, Isaka Komnena. Carskom su krunom ovjenčane nepodobe i nagrde ljudskoga roda, koje se zвахu Aleksandar, Roman II, Konstantin VIII, Mihajlo Šuper. Krčmarova kći, Teofana, dolazi do prijestola, ubija dva cara, svekra i muža, a svome milostniku daje vladalačku palicu u ruku i carsku krunu na glavu; dok i ovoga nije smaknula. Neljudima, dvorskim škopcima, i nevaljalcima je u rukama sudbina carstva i državna vlast. Bizantijski je dvor bezdana ple-taka; a njegova je poviest, poviest krvi, nepoštenja i brloženja. Kada čovjek uči tu poviest ježuri ga hvataju, a rumenilo mu prikriva lice, jer se stidi za ljude, za građansku zadrugu onih vremena.

Bizantijski carevi nastavljaju cesaro-papističku politiku Kostantina Velikoga i izvode, kako im treba, njezine posljedice. Kada njihovim svrhama ide u korist klanjaju se Petrovu nasljedniku, papi. Kad im smeta papina vlast, ne će, da znadu za papu; te prekidaju ne samo osobnu svoju, no i crkveno-državnu zajednicu s apostolskom stolicom. Sami su gospodari istočnoj crkvi; a ona im poništena robinja. Carevi po svojoj samovolji namješćaju i smeću patrijare. Leon VI i Roman Lekapen, da što ne bi patrijarima sunulo i da ne bi prkosili carskoj volji, hoće, da privežu svojoj porodici patrijarsku čast. Prvi je daje svome bratu Stjepanu, dječaku od 16 godina, a drugi svome sinu, dječaku iste dobi. Ako je Leon svrgnuo Focija, svrgnuo je i Nikolu Mistika. Konstantin Porfirogenit imenuje vriednoga Polijeukta; ali povredom crkvenih pravila. Osim toga, da ga smrt ne bude pokosila, bio bi Polijeukta pognao sa stolice. Ivan Cimisk daje Basiliju patrijarski prijesto; a poslije četiri godine goni ga s prijestola. Carski dvor nagna Antonija III, da se odrekne časti. Car Basilije II daje tu čast dvorskim svećenicima Evstaciju i Aleksiju; a Zoa i Monomak urotniku Mihajlu Cerulariju.

Patrijari ovoga vremena, osim nekih, u obće ne bijahu loši ljudi. Ali digavši iz njihova broja Nikolu Mistika, a donekle i Polijeukta, ni jedan nije se trsio, da apostolskom hrabrošću brani crkvenu slobodu, niti je čim pokazao, da revnuje za crkveno jedinstvo. Tko se je već brižio za čast biskupskoga imena i za biskupsku vlast? Tko se je rvao, da zauzda aždahu državnoga samosilja, koja je progutala sve slobode, pa i crkvenu, te je svoje šape rinula u srce istočne crkve i poda se je skućila? Na iztoku nastade mrtvilo. Crkveni ljudi izgubiše crkvenu sviest i osjećanje, koje crkovnjacima dolikuje. Rim gledao je, da bi pomogao; ali mu je bilo uzalud svaki put, kad je to okušao. Nikola I i Hadrijan II bijahu se namjestili na postad zakona, htjevši neslomljenom energijom, da se kanoni

obslužuju, da se vrši crkveni zakon. Ivan VIII vidjevši, da njegovi predšastnici ne mogahu izcieliti iztok, da spase crkvu udari drugim putem, putem blagosti i milosrdja; ali ni taj put ne dovede k žudjenome cilju. Medjutim Ivanovo postupanje obara tvrdnju onih pisaca, koji vele, da bi se iztok bio pomirio s rimskom crkvom, da Nikola I, Hadrijan II i Leon IX blaže budu postupali i da budu popustljiviji bili. Ni poslije smrti Ivana VIII apostolska stolica nije prestala posezati za sjedinjenje crkvava. Papa Marin, Stjepan V, Formoso i Ivan XVIII bavljahu se iztočnim pitanjem. Malaksalo je dakako i sa strane Rima prijašnje živo zanimanje; ali tomu bijaše kriva bizantijska politika, koja ne htjede znati za Petrovu stolicu i ne dade joj, da vrši blagotvornu svoju zadaću na korist istočne crkve.

Cesariztička je politika stvorila razkol. Pod cesariztičkom politikom izleglo se je bizantinstvo. A sada već bolovahu od bizantinstva svi slojevi društva u iztočnome carstvu. Od te bolesti nitko, do božje desnice, ne izlieči grčku crkvu. Ova je bolest osvojila sav društveni organisam i činila je, da ljudi zovu zlo dobro, a dobro zlo, da grade od mraka svjetlost, a od svjetlosti mrak, i da robstvo svoje crkve drže za ogradu njezine slobode¹⁰⁸. Već je i prosti narod bolovao od iste bolesti. Njemu se kroz cijeli deseti viek i u prvoj polovini jedanaestoga ništa nije kazivalo o papi i njegovoj vlasti u crkvi: kako dakle taj narod ne bi bio zaboravio, da je Isukrst takovu vlast ustanovio? S drugoga kraja politika je podraživala narod na papu, kao na neprijatelja grčke narodnosti i države. Odsele će dakle bizantinstvo naporedo ići s cesarizmom, da s njim skupa vrši nekršćansku ulogu; pače, da se s njim nadmeće, tko će se više suprotiti sjedinjenju crkava: kako će se iztok sasma odvojiti od Petrove stolice i od katoličanske crkve.

Bizantinstvo je osiguralo uspjeh Cerularijevu odmetništvu i revoluciji, koju je on u iztočnoj crkvi izveo. On je našao spravljeno zemljište, a nije stupio na pozornicu, da, kao nekakov *ex machina Deus*, izvrši svoju ulogu. — Focija je stvorio cesarizam, a Cerularija je stvorilo bizantinstvo.

¹⁰⁸ . . . Diese Menschen sahen in Verknechtung der Kirche, die nur mit Hilfe des Papstes abgewendet werden kann, das, was heute noch gewisse Protestanten zu sehen glauben, nämlich eine Bürgschaft der Freiheit. GFRÖBER II, p. 87 sq.

POGLAVLJE V.

Sadržaj. — Prvo krštenje Rusa. — Olga. — Vladimir. — Crkveni odnošaji k Carigradu i prvi ruski mitropoliti. — U kakovu je odnošaju Rusija bila prema rimskoj stolici. — Svjedočanstvo liturgičkih knjiga za najprvo doba. — Jedanaesti vek, do smrti mitropolita Hilariona (1072). — Doba od 1072—1150. — Pichlerovi prigovori. — Druga polovina dvanaestoga vieka. — Trinaesti vek. Prividna približavanja k Rimu. Danilo Romanović. Jaroslav II i Aleksandar Newski. — Četrnaesti vek. — Petnaesti vek. — Mitropolit Isidor i veliki knez Vasilije Vasilijević. — Šesnaesti vek. Stoglav. — Okušaji Rima u XV i XVI vieku. — Ivan IV Grozni šalje poslanika u Rim. — Papinski legat Possevino u Rusiji. — Čudnovat pokret u Rusiji za cara Aleksija. Razkol. Kapitulacija službene ruske crkve sa starovjercima. — Posljednji patrijar. — Nesjedineni starovjerci. — Sudbina kijevske mitropolije.

Vriedno je, da na ovome mjestu razaberemo, kako je grčki razkol za sobom povukao slavenske narode, Ruse, Bugare i Srbe.

Muraviev navodi Nestorovu legendu, da dokaže neposredni apostolski postanak ruske crkve¹. Po toj legendi apostol *prvozvani*, Andrija, nju je utemeljio. Dakako to kazivanje ide u basne. Focije, kako smo prije vidjeli, u svojem razpisu od godine 866 na iztočne patrijare, pominje obraćenje Rusa i u svoje zasluge broji, što ruski narod, *koji nemilosrdjem i krvoločnošću sve druge nadilazi*, primio je kršćansku vjeru, te već ima svojeg biskupa i pastira². Unatoč Focijevu svjedočanstvu, Kostantin Porfirogenit, čijim tragom idu i ostali grčki ljetopisci, kaže nam, da Basilije Maćedonac, ne mogavši

¹ Die russische Kirche hatte, gleich den andern rechtgläubigen Kirchen des Orientes, ebenfalls einen Apostel zum Gründer. MURAWIEW, *Geschichte der Russischen Kirche* (Karlsruhe 1857) p. 5.

² ἀλλ' ὁμῶς νῦν καὶ οὗτοι, τὴν τῶν χριστιανῶν καθαρὰν καὶ ἀκρίβηλον θρησκείαν, τῆς ἐλληνικῆς καὶ ἀθέου δόξης, ἐν ᾗ κατείχοντο πρότερον ἀντηλλάξαντο, ἐν ὑπερήκων ἑαυτοῦς καὶ προξένων τάξει . . . Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον αὐτοὺς ὁ τῆς πίστεως πόθος καὶ ζῆλος ἀνέφλεξεν . . . ὥστε καὶ ἐπίσκοπον καὶ ποιμένα δεῖξασθαι, καὶ τὰ τῶν χριστιανῶν θρησκευματα, διὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀσπάξασθαι. PHOTIUS, *Epistolar*. L. 1, ep. 13, n. 35. Opp. (Migne) II, col. 736—737.

oružjem zauzbiti navale Rusa, gledao je, da ih mitom ublaži; a to da mu je pošlo za rukom. Zlatom, srebrom i drugim dragocjenim darovima s Rusima se oprijatelji, uglavi mir, te ih nagovori, da prime kršćansku vjeru i posla im nadbiskupa, kojeg redi patrijar Ignjatije³. To dakle nije moglo biti prije god. 867, kad je Basilije stupio na prijesto, a Ignjatije vratio se na patrijarsku stolicu. Ipak ne možemo vjerovati, da je puka izmišljotina, što Focije kazuje o obraćenju Rusa za njegova prvoga patrijarovanja. Grčki povjestničari⁴ do duše ne osvrću se ni malo na Focijevu izjavu, dok se ne može ni pomisliti, da za nju niesu znali. Pichler⁵ misli, da se taj čvor dade razdriješiti uzmemo li, da je Basilije Mačedonac, kao suvladalac Mihajla III, godine 866 poslao u Rusiju jednoga od biskupa, koje Ignjatije bješe redio, a koji kasnije prionuše za Focija. Ali moglo bi se pitati: jer onda grčki pisci, koji Fociju niesu bili neprijazni, ne pomenuše njega pri ovome poslanstvu? Pa opet: što je trebalo Porfirogenitu naglasivati, da je Ignjatije redio biskupa, kojeg je Basilije Rusima poslao, ako ga Ignjatije nije tom prigodom redio? Nego sva je prilika, da Focije govori o jednome poslanstvu, a Porfirogenit o drugomu. Mi znamo iz poviesti, da su za Focijeva prvoga patrijarovanja, vjerojatno godine 864⁶, Rusi udarili na Carigrad; a grčki ljetopisci kazuju, da je Focije svojim molitvama spasao grad. Svečanim obhodom pošavši s carem Mihajlom Pijanim u crkvu blažene Djevice u Blakerni, uze svete moći od Gospine odjeće i ponose ih k morskoj obali, gdje ih utopi u more. Odmah zatim nastade biesna oluja, koja uništi rusko brodovlje. Kaže se, da su poradi toga kijevski knezovi Oskold i Din zapoznali pravoga Boga i postali kršćanski prvenci među Rusima; pa do nekoliko, da su iz Rusije došli poslanici u Carigrad s porukom, da Rusi žele primiti Isukrstovu vjeru i sveto krštenje⁷. Ovom je zgodom mogao Focije poslati biskupa u Rusiju. A taj biskup, kako Hergenröther nagadja⁸, mogao je brzo umrijeti, ili biti pozvan nazad: te su valjda tada poslali u Rusiju drugoga biskupa, kojeg redi Ignjatije.

³ . . Archiepiscopum ab Ignatio ordinatum ut susciperent effecit. Ap. *Pagi* a. 876, n. 19; *BARONIUS* a. 867, n. 91; *FLEURY*, L. 52, n. 19; *ROHRBACHER* VI, p. 653; *MURAWIEW*, p. 6—7.

⁴ *THEOPHANES CONTINUATUS*, *CEDRENUS*, *GLYCAS*, *EPHREM*, *ZONARAS* ap. *Hergenröther* II, p. 595.

⁵ *Geschichte der Kirchlichen Trennung* II, p. 2—3.

⁶ *HERGENRÖTHER* I, p. 531—532.

⁷ *HERGENRÖTHER* *ib.* p. 532—533; *MURAVIEV*, l. c.

⁸ *HERGENRÖTHER* II, p. 595—597.

Obraćenje Rusa još je posve zapinjalo. Do polovice desetoga vieka kršćavahu se pojedini ljudi, a narod bijaše privržen poganskoj svojoj religiji. Vladala je tada u Rusiji, za maloljetnoga svojeg sina, Igorova udovica Olga (945—955), koja u sedamdesetoj godini života podje u Carigrad i primi krštenje po patrijaru Teofilaktu (955). Nestor nazivlje je s toga predtečom evanđelja i kaže, da je bila kano zviezda danica, koja ide pred suncem, da se svjetljaše kao pun mjesec u noći i blistaše kao biser u ljušturi⁹. Olga dovede sa sobom iz Carigrada nekoga svećenika, po imenu Gregorija¹⁰. Ali ne uspje, da obrati sina Svjatoslava. Godine 959, ili 960 posla poslanike njemačkome caru Otonu I, da od njega dobije biskupa i misionarâ, koji bi radili o obraćenju Rusa. Vidi se iz toga, da Olga nije zazirala od zapadne crkve. Njemački se car odazva; te davši zavladiti monaka Libueija, opremi ga u Rusiju. Libueije umrie na putu; a mjesto njega Oton odredi Adalberta (kasnije magdeburškoga nadbiskupa), s kojime podje u Rusiju nekolicina njemačkih svećenika. Oni ne poznavahu ruskoga jezika; pa što da rade u Rusiji? Uz to grčki svećenici urcikovahu na nje narod; pa se Rusi uzplahiriše i pogubiše nekoje od njih. Ostali se vratili u Njemačku¹¹.

Obćenito obraćenje Rusa zbilo se je pod Vladimirom, Svjatoslavovim sinom. Vladimir izdajnički pogubivši brata Jaropluka, koji bješe nasliedio otea, postade gospodar sve države¹². Ako je istina, što Nestor pripovieda, Vladimir bijaše gorljiv štovatelj Perunov¹³, ali je brzo osjetio političku potrebu, da mu se država pokrsti. Godine 988 dade se sâm krstiti u Kersonu, kojeg se razvaline i danas vide blizu Sebastopolja. Tu, po njegovu primjeru, krstili se mnogi boljari i poglavice vojske. Vladimir oženivši se tada Anom, sestrom cara Basilija II, vrati se u Rusiju. U Kijevu s mačem u ruci stade poučavati u vjeri svoj narod. Ali najprije htjede, da primi krštenje dvanaest njegovih sinova, (jer je već prije 4 žene imao, osim 800 inoča,) pa onda naviesti rat ruskoj poganskoj religiji i bogovima, koje puk štovaše. Velikoga Peruna sveza svome konju za rep, pa ga odvuče k Dnjeparu i čini, da ga 12 vojnika izmlati batinama. Puk sablažnjen plakaše i kukaše, videći, što se radi od nje-

⁹ SCHMITT, *Kritische Geschichte der neugriechischen und der russischen Kirche* (II Aufl. 1854) p. 136.

¹⁰ MURAWIEW p. 8.

¹¹ ASCHBACH ap. *Alzog, Hist. de l'Égl. II*, p. 256; PICHLER II, p. 4.

¹² BIOGRAF. UNIV., *Vladimiro il Grande*.

¹³ SCHMITT O. c. p. 137—138.

gova boga; no uzalud. Vladimir utopi Peruna u Dnjepar. Još se i danas pokazuje na obronku kijevskih strmih obala *Vražji skok*, a malo niže mjesto, gdje je Peruna voda sniela. Vladimir međjutim zapovjedi, da sjutradan odmah svak pristupi k Dnjeparu, te primi krštenje i novu vjeru: inače bit će držan za njegova neprijatelja, i ončas izgubit će sve svoje imanje. Nije bilo kud kamo: narod navrville k Dnjeparu i tu ga grčki svećenici krstiliše¹⁴. — Nije prema duhu i načelima evanđelja na silu vjeru namećati. Vjera je dar božji; a svojeg dara Bog ne daje na silu. Kad ga nudi, hoće, da čovjeku ostane prirodjena mu slobodna volja, jer je i ova njegov dar. Vjera valja, da čovjeka racionalno pridobije i bude mu dokaz (*argumentum* — ελεγχος) onoga, što ne vidi i ne može, da razumie. A sila ruši čovječju slobodu: ona nije dokazivanje. U ovome je događaju baš prava sila bila¹⁵. No ako onda nije bilo uvjerenja, ovo je pridošlo poslije: bar u potonjim generacijama. Poviest međjutim prašta Vladimiru, što je mačem nametnuo Rusima kršćanski zakon.

Pošto su u devetome vieku grčki misionari unieli u Rusiju luč evanđelja, a u desetome krstili Vladimira i narod, naravno je bilo, da po grčkome obredu i kalupu bude zasnovana i uređjena ruska crkva; te da stane u odnošaj odvisnosti prema carigradskome patrijaru. Prvi ruski biskup zvaše se Mihajlo, rođen Sirin¹⁶. U posljednjemu deceniju desetoga vieka (996)¹⁷ drugi ruski biskup Leontije stolovao je u Kijevu. Njega nasliedi Ivan I (1015); a Ivana Teopempt (1037—1047), koji postade prvi ruski mitropolit¹⁸. Dakako, ovi su biskupi dolazili iz Carigrada; a rodnom bijahu Grei. Ovakova je praksa u obće trajala do osvojenja Carigrada (1453): bizantijsko svećenstvo izbiralno bi ruskoga mitropolita i jednoga od svojih onamo bi slalo. A i Rusi, koji su na tu čast podizani, iz Carigrada su

¹⁴ MURAWIEW p. 12—13; SCHMITT p. 145—146; RAMBAUD, *Poviest Rusije*, p. 52—54; ALZOG l. c.; ROHRBACHER VII, p. 176—177; TOSTI II, p. 104—106.

¹⁵ Promulgavit insuper Waldemirus Russiae dux edictum, ut omnes nationes et populi sibi subjecti, relictis idolis, Christi fide et baptismatis characteres se insignirent, habiturus eos pro hostibus, bonaque eorum confiscaturus, qui detrectarent sanctis suis parere jussionibus. *Qua necessitate* populus Ruthenorum *constrictus* ad Kiou catervatim confluit, et fidem Christi confessus, in flumine Dnieper ab episcopo Corsinensi et presbyteris ex Graecia adductus, baptizatur. NESTOR ap. Tosti II, p. 106.

¹⁶ MURAWIEW p. 11—12.

¹⁷ Po Muravjevovoj kronologiji.

¹⁸ MURAWIEW p. 18.

dobivali poslanstvo i ondje su bivali vladičeni. Iznimku u tome pravi mitropolit Hilarion (1051—1072). Vladaše tada veliki knez Jaroslav († 1054), Vladimirov sin, koji god. 1043 posla na Carigrad vojsku od 100.000 ljudi. Rusi u svojim čameima spuštaše se kao oblak niz Crno more do ulaza u Bospor; ali ih sreća rdjavo posluži: grčka vatra s bizantijskih galija smete ih i razbi. Poginu ih u jedan dan neki vele do 6000, a Cedreno kaže do 15.000. Osam stotina ih bi zarobljeno i svima u Carigradu bijahu izkopane oči. Ovaj se poraz zgodi 1044¹⁹. Tri godine iza toga umrie u Kijevu mitropolit Teopempt. A Jaroslav, neka se je već do to doba pomirio s Bizantom, htjede učiniti rusku crkvu neodvisnu od Carigrada. Ostavi najprije četiri godine brez pastira kijevsku stolicu; pa onda (1051), i ne upitavši patrijara Cerularija, čini, da ruski biskupi izaberu za mitropolita kalugjera Hilariona, koga svak štovaše i čašćae²⁰.

Hilariona nasliedi Georgije (1072), rodом Grk. Njega posla u Rusiju carigradski patrijar Ivan Ksifilin²¹. To je dokaz, da je Jaroslavov sin, Izjaslav, opet priznao carigradskoj crkvi pravo imenovanja kijevskoga mitropolita. Nego opet god. 1147 drugi knez Izjaslav učini, da ruski biskupi sami rede za mitropolita pobožnoga i naučnoga kalugjera Klementa. Ovom prilikom černigovski biskup Onufrije predloži, da pri posvećenju novoga mitropolita, bude mu postavljena na glavu ruka svetoga Klementa pape, koju je Vladimir iz Kersona donio, i tim da bude zamienjena crkvena služba, koju bi inače carigradski patrijar imao obaviti²². Tako i uradiše. — Znamenito je, što su ondašnji ruski biskupi mislili, da mrtva ruka jednoga pape može naknaditi kanonički nedostatak i zamieniti pravo i vlast carigradskoga patrijara. A došlo se je do toga, zbog suproćenja novogorodskoga biskupa Nifonta, koji se protivljaše redjenju Klementovu; jer se to nesmie učiniti brez dogovora s carigradskim patrijarom. Oporba Nifontova nije zauzabila biskupe, da ne rede Klementa; ali je uzrokovala razdor u ruskoj crkvi, koji je više godina trajao²³.

Zanimljivo je pitanje o crkveno-dogmatičkome stanovištu ruske jerarkije: o njezinu odnošaju prema apostolskoj Petrovoj stolici i prema nauci zapadne crkve.

¹⁹ GFRÖRER III, p. 277—283.

²⁰ STRAHL, *Beiträge zur russischen Kirchengeschichte* (Halle 1827), I, p. 34; PICHLER II, p. 7.

²¹ MURAWIEW p. 23.

²² MURAWIEW p. 30—31.

²³ MURAWIEW p. 31—34; SCHMITT p. 148—149.

Ruski pisci, a i Pichler²⁴, hoće, da ruska crkva nikada nije bila s Rimom sjedinjena. Nekoji katolički pisci, a među ostalim Kulczynski²⁵ i Theiner²⁶, nasuprot bi htjeli, da je razkol u Rusiji stvar novijega doba. Theiner dokazuje svoju tvrdnju povjestničkim spomenicima. Žaliti je samo, što takovi spomenici niesu uvijek u pravome svjetlu izloženi i što se pisac ni malo ne obzire na protivne dokaze.

Stiltinek²⁷ došao je do ovih rezultata: 1. Rusi u prvo doba svojega obraćenja (za Vladimira Velikoga) bijahu s Rimom sjedinjeni. 2. Jednak je odnošaj k Rimu trajao za svega jedanaestog vieka: to pokazuje poviest svih pojedinih kijevskih mitropolita. 3. O većem broju mitropolita dvanaestoga vieka može se sumnjati; a bilo ih je, koji istinito prijanjahu za crkvu i vjeru katoličku. 4. U trinaestom je vjeku razkol u Rusiji obćenito zavladao: ipak još je bilo katolika; premda se može sumnjati, da ni jedan mitropolit nije katolik bio. 5. O nekim mitropolitima četrnaestoga vieka moglo bi se cijeniti, da su bili katolici; ali se o nikakvu pravo ne zna, da je istinito bio u zajednici s katoličkom crkvom. 6. U petnaestome vjeku razkolnika Focija nasliedi katolik Isidor. U istome vjeku, za vremena florentijskog sabora, Rusi u dva se tabora podieliše: jedni bijahu i ostadoše katolici do 1520; a drugi neprekidno dotle bijahu i ostadoše skismatiki. 7. U šesnaestome vjeku, od 1520 do 1594 svi su kijevski mitropoli bili skismatiki. Godine 1594 biskupi poljske države (kijevski mitropolit i sedam biskupa njegove crkvene pokrajine), u brestovskoj sinodi odrediše, da će se s rimskom crkvom sjediniti. Sjedinjenje bi utvrđeno došaste godine 1595 i trajalo je do 1839²⁸.

Noviji Bolandisti misle, da koliko je Papebrochio pogriješio produžujući vrieme sjedinjenja ruske crkve s Rimom, toliko opet, da je

²⁴ II, p. 1 sqq.

²⁵ *Specimen Ecclesiae Ruthenicae*. O tome djelu piše Bollandista Stiltinek: „... arripuit (in hoc opere Kulczynskius) quidquid apud Papebrochium aliosque scriptores invenit argumentorum et conjecturarum ad schisma a Russis amolendum suasque hisce non raro conjecturas addidit; at difficultates, quae aliunde se offerunt, dissimulavit magis quam discussit aut sustulit“ (*Acta Sanctorum*, T. II Septembris, p. 1).

²⁶ *Vicende della Chiesa cattolica nella Polonia e nella Russia* (prievod talijanski, Lugano 1843).

²⁷ STILTING, *De conversione et Fide Russarum: Acta Sanctorum* T. II. Septembr. p. I—XXVII.

²⁸ Cf. MARTINOV, *Annus ecclesiasticus Graeco-Slavicus, Monitum Hagiographorum*, p. III; SILBERNAGL, *Verfassung und gegenwärtiger Bestand sämtlicher Kirchen des Orients* (Landshut 1865), p. 275—276.

pogriješio Stiltinec s drugoga kraja; jer ako su Rusi i bili područni carigradskoj crkvi do ustanovljenja moskovske patrijaršije (1589), ne slijedi odatle, da su njihovi mitropoliti i biskupi uvijek se držali dogmatičkoga gledišta bizantijskih patrijara²⁹.

Da su Rusi u najprvo doba, kada bijahu pokršteni, priznavali prvenstvo Petrove stolice, može se izvesti ne samo iz toga, što su u onome odsjeku vremena carigradski patrijari, Polijeukt, Antonije III, Nikola Krisoberg (a dosljedno i svećenstvo one patrijaršije) s Rimom bili sjedinjeni, već još bolje iz crkvenih knjiga. Rusi, s grčkim obredom, po grčkim svećenicima dobili su i crkvene knjige, koje su nesumnjivo brzo bile prevedene u ruski jezik. A da su takove knjige, ne samo u grčkome izvorniku, već i u ruskome prievodu, koji njima vjerno odgovara, napisane kad se je priznavalo Petrovo poglavarstvo nad apostolima, te i vrhovna vlast njegove stolice nad svom crkvom, to ne bi mogao niekati već strančarski duh. One knjige pokazuju obće uvjerenje o Petrovu starješinstvu u crkvi, o poglavarstvu, koje je njemu naviek dao sami božanstveni Odkupitelj³⁰. Ljudi, koji hoće, da poriču jakost dokaza liturgičkih knjiga, valjalo bi, da na ovo odgovore: Da su one knjige u grčkome izvorniku i u ruskome prievodu napisane ovoga našeg vieka, na priliku, za carigradskog patrijara Antima³¹, ili za cara Nikole I (1825—1855), bi li onako, kao što jest, i onoliko puta u njima bilo naglašeno Petrovo prvenstvo nad apostolima i Petrovo biskupovanje u Rimu? Da oni isti, koji prigovaraju dokazu iz liturgije za Petrovo poglavarstvo, budu liturgičke knjige sastavljali, u namjeri, da poučavaju; te sviešču, da će se njihove rieči razliegati od vieka do vieka, od iztoka do skrajnoga sjevera, gdje je god ljudi, koji nieču Petrovo i papino poglavarstvo nad crkvom, pred neukim i naučnikom, pred siromaškom i velikašem, pred svjetovnjakom i crkovnjakom, pred nižim i višim svećenstvom; bi li, velim, oni naglasivali, na pr., da je *Isukrst postavio Petra pastira svih apostola*, da je *Petar bio prvi episkop Rima*, a u isto doba *bio utvrda crkve*, s koje utvrde ista crkva ne može, da bude nadvladana? Bi li oni kakova papu, pa i najsvetijega, u tim knjigama nazvali *krmilarom Isukrstove ladje* (crkve), *vrhovnikom i starješinom svetoga sabora*, *vrhovnim biskupom Isukrstove crkve i nasljednikom poglavice svih apostola, Petra*; pa i čisto glavom pravo-

²⁹ MARTINOV, O. c. p. IV.

³⁰ Vidi moju knjigu *Papino Poglavarstvo*, p. 256—268.

³¹ Antim je, s drugim trima iztočnim patrijarima i sa svojom sinodom, odgovorio Piju IX na njegovu poslanicu *In suprema* od 6 siečnja 1848.

slavne Krstove crkve, glavom, kojoj je dato Petrovo *načalstvo*? Kad bi sami iskreno i prema glasu svoje savjesti na ovo odgovorili, zar ne bi kazali, da tako što ne bi za žive svoje oči uradili? Od ovoga neka sami sude, kakovo je bilo dogmatičko uvjerenje Grka i Rusa u doba, kad su za nje sastavljane liturgičke knjige.

O jedanaestome veku, do smrti mitropolita Hilariona (1072), možemo za istinu držati, da su Rusi bili sjedinjeni s rimskom crkvom. Od kada je Stiltinek ovo dokazao (1748) do sada, uza sve napinjanje nekih pisaca, nije se moglo protivno dokazati. Pichler pozivlje se na dva tokoršnja spisa prvoga kijevskog biskupa Leontija (996—1015) suproć Latinima³². Herberstein objelodanio je prvi te spise³³, koji su pod različnim nadpisom³⁴ dva eksemplara jedne iste razprave³⁵; a na sebi nose pečat književne laži. Kako se tu Leontije nazivlje mitropolitom, kada, po Nestorovu svjedočanstvu, prije Teopempta nije bilo u Rusiji mitropolita? Kako se Leontije nazivlje *perejaslavski* mitropolit, kad je perejaslavska crkva istom god. 1070 bila utemeljena?³⁶ Kako pri razpri o azimima, koju je izazvao Leon okridski i Cerularije, nitko ni na zapadu, ni na istoku ne znade za Leontijev spis? Zamjerno je, kako se Pichler nije hotio obazreti ni na povjestničara ruske crkve, Karamsina, koji je priznao, da tobožnji Leontijev spis nije napisan prije XIV stoljeća.

Za vrijeme između 1072 i 1150 ima dokaza, da ruska crkva nije zazirala od Rima. Pichler ima razlog kada tvrdi, da poslanstvo kneza Izjaslava papi Gregoriju VII (1075) ništa ne dokazuje. Izjaslav je bio u velikoj neprilici: braća bijahu ga pognala iz Kijeva; pa mu je valjalo bježati k nećaku Boljeslavu u Poljsku. Boljeslav ga oružanom silom vrati na priesto (1069). Godine 1073 opet braća pognaše Izjaslava; no ovoga puta Boljeslav ne mogaše, ili ne šćaše mu pomoći. Izjaslav ne znade tada što bolje, već se obratiti u Rim; te šalje svojega sina, da on pita za se rusku državu iz papinih ruku,

³² Wie frühe der griechische Clerus in Russland schon anfang, das Feuer der Zwietracht gegen Rom zu schüren, zeigt der zweite (?) Bischof von Kijew, Leontius (992), der in zwei Schriften gegen die Lateiner, schon lange vor Cärlarius, den Gebrauch der Azy men verwarf. II, p. 6.

³³ HERBERSTEIN, *Rerum Moscovitarum Commentarii* (Basileae 1551).

³⁴ Λέοντος μητροπολίτου Ρωσίας πρὸς Ῥωμαίους ἦτοι Λατίνους περὶ τῶν ἀζύμων: — Λέοντος μητροπολίτου τῆς ἐν Ῥωσίᾳ Πρεσβυλλιαβας περὶ τοῦ ὅτι οὐ δεῖ τελεῖσθαι τὰ ἄζυμα.

³⁵ THEINER O. c. p. 51.

³⁶ THEINER *ibid.*

kao dar svetoga Petra; a da obeća papi dužnu vjernost³⁷. Papa se obradova i pisa Boljeslavu³⁸, poljskome kralju, da posegne za Izjaslava i pomogne mu. Sad je Izjaslav mogao u Poljskoj sakupiti vojsku; pa se s pomoću iste vrati (god. 1077) u Kijev i pomiri se s braćom³⁹. — U ovome se poslu ne vidi drugo do same politike. U ostalom, baš za Izjaslava, godine 1072 Rusi dobiše mitropolita iz Carigrada; a tim su obnovljeni prijašnji odnošaji, koje bješe pretrgao, za patrijara Cerularija, veliki knez Jaroslav. Ipak, dok se ne može dokazati, da je u ovoj periodu ruska crkva od Rima bila odvojena; druge neke činjenice očito pokazuju, da su još trajali dobri odnošaji među ruskom jerarkijom i Petrovom stolicom. Sveti Nikola god. 1087 prenesen je u Pulju, u Bar⁴⁰: odakle su davno Normani Grke protjerali. Papa Urban II (1088,—1099) ustanovi svetkovinu prijenosa, i tu svetkovinu primi odmah ruska crkva za mitropolita Efrema (1092); te je i danas na 9 svibnja služi⁴¹; dok grčka crkva nikada tu svetkovinu nije primila. Da jednaki odnošaji budu postajali među Rusijom i Rimom, kao što među iztokom i Rimom, ruska crkva ne bi bila uzela svetkovati prienos moći iztočnoga svetca s iztoka na zapad, u Bar blizu Rima, osobito kad je tu svetkovinu prije rimski papa ustanovio.

Talijanski redovnik, po imenu Antonije, kada heretici proganjahu njegov namastir pobježe u Rusiju i dodje u Novogorod, u početku dvanaestoga vieka: neki vele god. 1106, a drugi 1117. Tu sagradi crkvu i namastir, u kojem je sveto živio i umro god. 1147. Ruska crkva uze ga u svoje svetitelje, prozvavši ga svetim Antonijem *rimskim*⁴². Da je pobožni redovnik u Italiji katoličke vjere bio i rimske crkve, samo se razumie. Što je pošao u Rusiju i tu sagradio namastir, te sabrao učenika i drugova, pa s njima sveto

³⁷ Ovo znamo iz papina odgovora Izjaslavu: „Filius vester limina apostolorum visitans ad nos venit et quod regnum illud dono s. Petri per manus nostras vellet obtinere eidem b. Petro apostolorum principi debita fidelitate exhibita devotus postulavit, indubitanter asseverans illam suam petitionem vestro consensu notam fore ac stabilem, si apostolicae auctoritatis gratia ac munimine donaretur“. PICHLER II, p. 8, not. 4. Cf. ROHRBACHER VII, p. 595; JAFFÉ I, p. 614, n. 4955.

³⁸ JAFFÉ I. c. n. 4958.

³⁹ PICHLER I. c.

⁴⁰ SIGEBERTUS ap. *Baron.* a. 1087, n. 21.

⁴¹ MARTINOV, *Annus eccles. Gr.-Slavicus*, p. 125; NILLES *Εορτολογιον*, 1879, p. 156; STILTINGK I. c. n. 72, §. 6, p. XVIII.

⁴² MARTINOV O. c. 3 Augusti, p. 193.

do smrti živio, to pokazuje: 1. da su na zapadu smatrali Rusiju sjedinjenu s Petrovom stolicom (inače Antonije izpred heretika, koji ga uznemirivahu, ne bi pošao skloniti se u Rusiju); 2. da su u Rusiji o zapadnoj crkvi skrozi drugojačije mislili, nego o njoj mišljahu Focije i Cerularije. Sa stanovišta Focijeve enciklike od god. 866 i dekreta Cerularijeve sinode od god. 1054, te njegove poslanice Petru antiokijskome patrijaru, nije moguće ni pomisliti, da bi se moglo dopustiti talijanskome redovniku, da gradi crkvu i namastir u Novogorodu i vodi propagandu, a još manje proglasiti ga svetiteljem. — Pichler hoće, da pobije i ovaj dokaz; ali kako? Ako Antonije nije i prije iztočnome obredu pripadao, on je taj obred u svoj novogorodski namastir uveo⁴³. — Nije baš nemoguće, da je Antonije i prije iztočnome obredu pripadao, jer onakova obreda bilo je u južnoj Italiji. Ipak crkveno posudje, s *latinskim nadpisima*, koje se još u njegovoj crkvi uzdrži⁴⁴, i koje je sa sobom donio iz Italije, svjedoči, da nije pripadao grčkome obredu. A da i jest uveo iztočni obred u novi svoj namastir, premda Pichler ni čim to ne dokazuje, odatle se ništa ne bi dalo izvesti protiv našega argumenta. Antonije nije bio svećenik, a učenici mu i drugovi bijahu Rusi. Ovim ljudima, valjalo je, da tko svetotajstvo Isusova tiela podjeljuje i misu u crkvi govori. Pa to u Rusiji nije mogao biti nego svećenik iztočnoga obreda. — Pichler opet veli: Ako je Antonije kasnije u broj ruskih svetitelja primljen, to je dokaz, da nije došao u Rusiju u namjeri, da ondje djeluje kao rimski misionar⁴⁵. Neka je tako; ali to ne bi dokazivalo, da ruska crkva nikada s rimskom nije bila u zajednici i da su glavari ruske crkve, pored svega, što dolazahu iz Carigrada, cijenili, da im je osobita zvanična dužnost držati rusku crkvu odvojenu od Petrove stolice i od zapadne crkve. Eto Latin sa zapada dolazi u Rusiju: ako nije bilo crkvenoga jedinstva medju Rusijom i Rimom, kako glavari ruske crkve pustiše, da taj redovnik sakuplja oko sebe učenike, a tim odmah, da propagandu čini? S druge strane, ako Antonije nije došao u Rusiju u namjeri, da onamo razvije svoj misionarski rad, što mi rado priznajemo Pichleru, onda to pokazuje, da se o kakovu razdvoju medju rimskom i ruskom crkvom

⁴³ Mag Anton schon vorher dem griechischen Ritus angehört haben oder nicht, jedenfalls führte er denselben in seinem Kloster ein. II, p. 16.

⁴⁴ THEINER p. 52—53.

⁴⁵ Dass aber Anton später in die Zahl der russischen Heiligen aufgenommen wurde, ist ein Beweis, dass er nicht, in der Absicht nach Russland gekommen war, um als römischer Missionär zu wirken. L. c.

na zapadu ništa nije znalo; a ni u Rusiji, poklem ondje njemu ništa ne zabavljahu; već ga još uzeše u svoje svetitelje. Pichler primjećuje: Ako vrijedi ovaj argumenat, onda se njim može dokazati, da su i današnji Rusi poslušni sinovi rimskoga pape; dok i danas časte istoga svetitelja⁴⁶. Nije tako. Istočna crkva štuje pape Klementa, Silvestra, Inocencija, Leona Velikoga, Agapita, Gregorija Velikoga, Martina, Agatona; ali bi samo lud čovjek mogao odatle dokazivati, da ona priznaje danas papinu vlast. Ona štuje Ambrosija, Jeronima, Avgustina i razne druge zapadne svetce: a tako i zapadna štuje mnoge svetce istočne. To pokazuje, da je za doba onih svetitelja bila jedna sama katoličanska crkva; a ne, da su sada istočna i zapadna jedna sama crkva. No od kada se crkve podijeliše i kršćanski iztok, odtrgavši se od Petrove stolice, podje svojim putem, ni jedna od dviju crkava nije priznala, a ne bi ni mogla, ma bilo kojega novijeg svetca svoje suparnice. S istoga razloga ne bi ni jedna za svojega svetca proglasila onoga, koji je drugoj crkvi pripadao. U našem događaju, ako se Antonije nije odrekao Petrove stolice i rimske crkve, — što ni najsmioniji protivnik ne bi mogao utvrditi, a nekmo li dokazati, — pošto ga ruska crkva u svoje svetitelje broji, to je dokaz, da u njegovo vrijeme ona nije držala rimsku crkvu za skismatičku.

Treća je činjenica redjenje mitropolita Klementa. Prije smo vidjeli, kako se je to redjenje obavilo (1147). Ma kako se na protivnoj strani tomačio onaj fakt, on zaista dokazuje, da se je onda u Rusiji znalo za papinsku vlast. U Rusiji su bez sumnje imali i drugih svetih moći; a niesu ni jednu stavili na glavu izabranomu mitropolitu, nego ruku sv. Klementa pape. Zašto? Da njom zamiene vlast carigradskoga patrijara.

Iz ovoga perioda Pichler donosi *crkveno pravilo* mitropolita Ivana I (?), što je kasnije uneseno u *Kormčaju knjigu*⁴⁷. To pra-

⁴⁶ II, p. 17.

⁴⁷ II, p. 13—14. Cf. MURAWIEW p. 24. Pichler misli, da je to bio mitropolit Ivan I (l. c. et p. 27), a navodi godinu 1080—1089; dok Ivan I dolazi u god. 1015. — O *Kormčajoj knjizi* u svoje vrijeme napisao je osobitu razpravu Kopitar u bečkim književnim ljetopisima (*Jahrbücher der Literatur*, 1823, XXIII, p. 220—274). *Kormczij* znači što i krmilar. Odatle su Rusi učinili pridavnik ženskoga roda *kormczaja kniga*, kao da bi rekli krmilarska knjiga, jer sadrži upute i pravila, po kojima valja upravljati ladjicom crkve. Sličnu knjigu imaju i Grci, i zovu je *Πηγάδιον* (krma-timun). *Kormczaja kniga* dakle jest *Corpus juris canonici* ruske crkve. Ona je, u jezgri, bila sastavljena u XIII i XIV stoljeću.

vilo zabranjuje Rusima obćiti s Rimljanima. Ako s njima u potrebi jedu, trguju, u njihova mjesta polaze, bivaju oskvrnjeni, te valja, da se od te ljage molitvom i pokorom očiste. Pravilo dodaje, da Rimljani niesu pravo ni kršteni; pa preporučuje Rusima, neka se briže, da ih obraćaju na pravu vjeru. Ipak kada koga obrate, neka mu ne dadu odmah svetu evkaristiju, kao što se ne dava poganim Tatarima i drugim inovjercima⁴⁸. Pichler, da veću snagu da objeckiji, kaže, da su ovoga mitropolita, zbog njegove učenosti i kreposti, suvremenici zvali Isusovim prorokom⁴⁹. — Ali *crkveno pravilo* ne zna se čije je djelo. Četiri su mitropolita istoga imena bila: Ivan I (1015), Ivan II (1080), Ivan III (1089), Ivan IV (1164); a nije dokazano kojemu bi se od njih imalo *crkveno pravilo* pripisati. Pače Theiner dobrim je razlozima dokazao, da je ono djelo kasnijega vremena, a ni jednoga od njih četiriju⁵⁰: kao što je potonjega vremena i Kormčaja knjiga; te i pretjeranosti i bezumlja nabacana u njoj na pune pregršti suproć Latinima i rimskoj crkvi⁵¹.

U drugoj polovini dvanestoga vieka možemo reći, da je razkol oteo mah u Rusiji. Theiner donosi iz ovoga vremena dva dokaza protivna ovoj tvrdnji; ali obadva preveć hramlju. Ako je papa Klement III (1187—1191) pozivao velikoga kneza Vsevoloda i ondašnjega mitropolita (Nicefora II), da nauste Ruse na treću križarsku vojnu⁵², to ne pokazuje, da su crkve bile združene. A opet se Rusi niesu ni odazvali pozivu. Drugi dokaz, poslanica mitropolita Ivana IV papi Aleksandru III (1159—1181), meni se čini, da pobija samoga Theinera. Mitropolit Ivan piše papi usrdno, ljubežljivo, prostodušno. Izkazuje mu želju sjedinjenja crkava i priznaje izvrstniji položaj rimskoga pape u crkvi. Ali pominje latinske zablude, koje valja ukloniti, da se sloga i sjedinjenje postigne. „Jer si ti, ovako

⁴⁸ Rutheni cum Romanis *in necessitate* comedant. Rutheni omnes Romanos *non recte baptizatos*, quia in aquam toti non sunt immersi, ad veram fidem convertant, quibus conversis non statim eucharistia, sicuti nec Tartaris, aliisve a fide sua diversis porrigatur . . . Sciens cum Romanis comedens orationibus mundis mundetur. Celebrant Rutheni cum Romanis minime. Mercatores et peregrini ad Romanorum partes proficiscentes communione non priventur, sed ad eandem, *injunctis quibusdam pro poenitentibus orationibus reconciliati*, admittantur. *Canones cujusdam Joannis metropolitae*. HERBERSTEIN O. c. p. 34.

⁴⁹ PICHLER II, p. 17.

⁵⁰ O. c. p. 47—51.

⁵¹ KOPITAR I. c. p. 256—259. 266—273.

⁵² THEINER O. c. p. 56; PICHLER II, p. 21—22.

piše papi, tako veliki i častni svećenik, ja te siromašak pozdravljam i cjelujem ti ruku. Ne znam, kako su nastale heresije (razumieva razkol), koje odvrćaju od puta spasenja i ne mogu se dosta izčuditi, koji je nenavidni, zlobni, neprijatelj istine gjavio našu bratsku ljubav odtrgao od skupštine svih kršćana (od sveobće crkve), pod izgovorom, da mi niesmo kršćani. Mi smo vas uvijek priznavali za kršćane, *premda se vi u svemu ne držite kršćanske vjere* i u mnogo čemu od nas se razlikujete: to bih ja mogao dokazati sa sedam sveobćih sabora, u kojima je bila označena i utvrđena pravoslavna vjera i na kojima je, kao na sedam stupova, božanstvena mudrost sebi stan sagradila. A u tim saborima svi su pape cienjeni bili dostojni Petrove stolice; jer su se s nama slagali⁵³. Za ovim zabavlja latinskoj crkvi *mnoge zablude i prestupke božjega i crkvenoga zakona*⁵⁴: subotnji post, ponavljanje krizme na onima, koje prosti svećenici krizmaše, azime, *Filioque*. Posljednju tačku nazivlje najvećim zlom (*caput omnium malorum*). Dodaje, da bi papa o svemu tome imao pisati svojemu duhovnome bratu, carigradskome patrijaru i trsiti se, što više može, da se onim zabludama stane na kraj i da se uzpostavi sloga u duhovnome suglasju. Jer, nastavlja, ako je istina, što smo čuli, i sam ćeš s nama priznati, da vi prestupate kanone svetih apostola i odredbe velikih sedam sabora, u kojima su vaši patrijari s nama se slagali i oni su prvi osuđivali današnje vaše zablude. A da ste s pravoga puta zašli, to ću sada dokazati⁵⁴. Ovdje po svoju dokazuje, da su one tačke prave heresije i da Latini svojim *Filioque* unose u Trojstvo dva principa. Pa onda završuje: „Padam ti pred koljena i prosim, da ukloniš te zablude, što su kod vas zavladaile; a odbij mi na preveliku ljubav, što sam se usudio, da ti pišem. Još te jednom molim, da pišeš našem gospodinu carigradskome patrijaru i svetim mitropolitima, u kojima je rieč života, te sjaju kano svjetlost svijeta. Valjda po njima Bog izpravi te zablude⁵⁵“. Ovaj dokumenat zaista ne dokazuje, što bi Theiner hotio, da dokaže. Iz njega vidimo poštenu i kršćansku dušu njezina pisca, koja

⁵³ ... sunt profecto mala multa, quae a vobis contra leges divinas ac statuta committuntur. HERBERSTEIN l. c. p. 33.

⁵⁴ Si enim ita res se habet, sicuti audivimus, agnosces ipse nobiscum, ransgredi per vos canones sanctorum apostolorum et instituta magnarum septem synodorum, in quibus erant omnes vestri primi patriarchae et concorditer dicebant, quod verbum vestrum esset vanum. Et quod manifeste erretis, nunc palam arguam. *Ibid.* p. 34.

⁵⁵ Fieri enim potest, ut Deus per illos super hujusmodi erroribus inquirat, emendet et constituat. *Ibid.*

želi sjedinjenje, pa bezazleno kaže, da tome sjedinjenju na put staju one tobožnje latinske zablude.

U trinaestome veku, za latinskoga carstva u Carigradu (1204 do 1261), Rusi dobivahu iz Niceje, gdje tada prebivahu bizantijski patrijari, svoje mitropolite. Kolika je onda politička i religiozna mržnja dielila Grke od Latina izvišno bi bilo pominjati. A od toga već se može suditi, kako se je i u ruskoj crkvi osjećalo prema Rimu. Do duše u ovo isto vrijeme govorilo se je i radilo o sjedinjenju Rusije s rimskom crkvom; ali se ništa nije opremilo. A to je najbolji dokaz, da je razkol onamo već bio zavladao.

Godine 1227 novogorodski knez Jaroslav priecaše ratom stanovnicima pleskovskim. Oni zamole pomoć u vitezova od mača i zovnu papinskoga legata Vilelma, koji se nalažao u Rigi, da dodje poučiti ih u katoličkoj vjeri. Legat obznani papu Honorija III (1216—1227). Papa poradi toga piše knjigu na sve ruske knezove, opominjući ih, da onu svetu misao u djelo provedu; jer, veli im, koliko dulje budete uztrajati na krivome putu, toliko bi vas teža od Boga kazan mogla stignuti⁵⁶. Papi se pristojalo upotrebiti ovaj teološki razlog; ali takovih razloga politika ne razumie. Pa s toga njegova rieč izgubi se u pustinji. Te vidimo gdje papa Gregorije IX (1227—1241) zabranjuje mješovite ženidbe medju katolicima i Rusima; jer Rusi vjenčavajući katolikinje, kršćavahu ih iznova *in contemptum fidei christianae*, i činjahu, da prigrle njihove zablude⁵⁷.

⁵⁶ Quanto diutius duraveritis in errore, tanto timere poteritis angustias duriores. RAYNALDI, *Annales ecclesiastici, ab anno 1198 usque ad an. 1565* (Lucae 1747—1756), a. 1227, n. 8.

⁵⁷ THEINER, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae* (Romae 1860), I, p. 22. — Pichler ljuti se na papu Gregorija IX, što je zabranjivao takova vjenčanja; a još više, što Rusima zabavlja krivovjerstvo i veli, da nije im dosta, što se sami vječito osudjuju, već hoće, da i druge za sobom povuku u osudjenje (*Accepimus quidem, quod Ruthenorum perfidia non contenta, si sola damnationis tenebris immergatur, sed cupida, quod participes perditionis suae christianos efficiat*): te izjavljuje, da je ženitba katolikâ s nekatolicim Rusima združenje Isukrstovih uda s udimâ sotonskim (*nec deceat membra Salvatoris Christi membris satanae perditici sociari*). — Što se zabrane tiče, njoj ne bi mogao zabaviti do samoga deiste i religioznoga neatnika. Pa i sam Pichler prije (p. 13) kazao je o mitropolitu Ivanu I (II), da je takova vjenčanja Rusima zabranjivao; a ništa se na to nije ljutio: dapače liepom je pohvalom popratio u toj prilici mitropolitovo ime: „*Der Nachfolger des Metropoliten Gregor Johann I* (1080—1089), *wegen seiner Tugend und Gelehrsamkeit von den Zeitgenossen der Prophet Christi genannt, schrieb einen geistlichen Canon, worin er gegen die Vermählungen russischer Fürstinnen mit*

Papa Inocencije IV (1243—1254), vidjevši, da Tatari prodiru u Rusiju, u Ugarsku i Poljsku, htjede okušati, ne bi li ih ublažio i zauzbio; ili bar dostigao, da odustanu od dojakošnje bjesnoće prema kršćanima. U tu svrhu šalje im godine 1245 legata, franjeveca Ivana Pian-Carpino. Legat s drugovima, u početku došaste godine, prispje u Vladimir, priestonicu haličkog kneza, Danila Romanovića. Pian-Carpino ne nadje kneza, koji, izpred navala Litavaca, bijaše pobjegao k Tatarima; ali knežev brat Vasilije bi mu na ruku. Legat umoli Vasilija, da sazove biskupe, kojima je donio papino pismo. Ivan i drugovi tršahu se, da nagovore biskupe, da se s Petrovom stolicom sjedine. Na to ih dakako i papa pozivaše pismom, koje im Ivan prošti. Biskupi odvrata, da brez kneza Danila ništa ne mogu o stvari odrediti. — Ovaj odgovor već nam meće pred oči robstvo crkve i cesarizam političkoga gospodara.

Iza odlazka rimskoga legata vrati se u Vladimir Danilo. Obavnavši stvar, za koju se legat zanimaše, opremi u Rim nekoga arkimandrita, da ugovara s papom o crkvenome sjedinjenju. Godine 1247 vrati se i Pian-Carpino u Vladimir, gdje ga Danilo i brat mu

römischen Katholiken eiferte“. A što se tiče papinih izraza, valja uzeti na oko : 1. da je papa upotrebio one i druge drastične izraze u namjeri, da njegova zabrana bolje djeluje na poljske katolike; od prilike kako je apostol Pavao, u namjeri, da odvrati kršćane od ženitbe s nevjernicima, govorio : Što ima pravda s bezakonjem? Kakovu li zajednicu ima svjetlost s tminom? Kako li se može složiti Isukrst s Belijalom (II Cor. 6, 14—15); 2. da je papi kazano bilo, da Rusi kada vjenčaju katolikinje zaista ih prekovraćuju, pošto ih iznova krste *in contemptum* njihove katoličke vjere, i nagone ih, da prigrlje njihove zablude. Pa takove zablude s katoličkoga gledišta valja suditi, da vode k vječnome izgubljenju. Ima i još. Pichler dok manisa papi Gregoriju IX, što je pozivao pleskovskoga kneza, da s grčkoga obreda priedje na latinski i prihvati zdravu nauku rimske crkve, kaže, da tako što — premjenu vjere — Rusi nikada do tada nису od Latina zahtievali (p. 27); a ne sjeća se, kako je malo prije kazao, da je mitropolit Ivan svojim crkvenim kanonom Rusima naredio, *da obraćaju Rimljane na pravu vjeru, jer Rimljani nису pravo ni kršteni* (p. 14). Ja pak ne vidim ni zla, ni nepravedna zahtjeva sa strane Gregorija IX, ako uzmemo, da je bio uvjeren o ruskim zabludama. A evo medjutim po Raynaldu njegovih rieči : „Unde cum venerabili fratre nostro episcopo Prutenorum referente te intelleximus esse principem christianum, sed observantem Graecorum ac Prutenorum mores et ritus, ac facientem in regno tuo ab aliis observari, volentem accedere ad devotionem, et obedientiam apostolicae sedis et nostram, nos intimis affectibus sitientes animae tuae salutem tuumque profectum, commodum et honorem, serenitatem tuam monemus et hortamur in Domino, quatenus sanam doctrinam non abnuens venerabiliter amplexari, ritus et mores christianorum Latinorum devote suscipias et observes“.

RAYNALDI a. 1231, n. 43, II, p. 47.

Vasilije velikom čašću pričekaje; te mu izjaviše, da su oni i njihovi biskupi odredili priznavati za svoju gospodaricu i učiteljicu svetu rimsku crkvu, a papu za svojega gospodara i otea. S legatom Danilo posla svoje poslanike u Rim, da uglave sve, što je papi po pomenutom arkimandritu prije predložio⁵⁸.

Valja znati, da je Danilo još prije toga, preko Opizona, papina legata u Poljskoj, bio zaiskao u pape kraljevski naziv i krunu. Ovo bješe pravi uzrok njegova revnovanja za sjedinjenje crkava. Medjutim prije nego stigoše u Rim Pian-Carpino i Danilovi poslanici, papa posla Danilu legate, rečenoga Opizona i dominikanca Kresencija, priznavši mu, što je pitao; ali istom godine 1253 dade nalog svojemu legatu u Poljskoj, da ga okruni: što legat izvrši, poslije nego se Danilo zakle, da će on i njegov narod priznavati vrhovnu papinu vlast nad crkvom⁵⁹. Malovječno bijaše ovo sjedinjenje. Imamo pismo pape Aleksandra IV (1254—1261) od godine 1257, kojim on najljubežljivije pozivlje kralja Danila, da se vrati u krilo rimske crkve⁶⁰. — Eto, što bijaše sjedinjenje. Ali je najžalostnije, što se sami biskupi, u stvari skrozi crkvenoj, pokazuju robovi svjetovnoj vlasti. Oni ne bijahu protivni sjedinjenju, ali odgovoriše Pian-Carpinu, da nemogu ništa o stvari odrediti brez kneza Danila. Kad je Danilo htio sjedinjenje i oni ga htjedoše; a kad ga je Danilo razvrgao, naravno i oni ga razvrgoše.

I novogorodski knez Jaroslav II (1238—1247) izjavi Ivanu Pian-Carpino, da je nakan sjediniti se s rimskom crkvom. No dok se Pian-Carpino u Rim vraćao umrie Jaroslav: te papa Inocencije posla legate (u siečnju 1248) njegovu sinu Aleksandru Nevskomu, s pismom, kojim ga opominjaše, da izpuni, što mu je otac bio naumio⁶¹. Rekao bi, da se je Aleksandar već bio približio k rimskoj crkvi, ako se valjda nije sjedinio s njom. Ovo nam svjedoči knjiga, kojom pruski arcibiskup Albert obznanjivaše papu, da je Aleksandar iskao i našao put spasenja; i da je Latinima hotio sagraditi stolnu crkvu u Pskovu. Poradi toga Inocencije opet iste godine, u rujnu,

⁵⁸ VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Speculum Historiae*, L. XXXI, c. 39; MARCELLINO DA CIVEZZA, *Storia Univ. delle Missioni Francescane* (Roma 1857) I, p. 326 sqq.; ROHRBACHER IX, p. 679. 682—683.

⁵⁹ ROHRBACHER IX, p. 676—677. Cf. PICHLER II, p. 30, not. 3, et p. 33.

⁶⁰ Quod si ad justum tramitem redieris, dulcia ipsius ecclesiae ubera quae dudum copiose suxisti, tibi tuis exigentibus meritis copiosius porrigemus. RAYNALDI a. 1257, n. 27.

⁶¹ RAYNALDI a. 1248, n. 41—43.

piše Aleksandru, radujući mu se, što se je sjedinio s crkvom rimskom, kao ud s glavom⁶². Sva je ipak prilika, da, osim Aleksandrove osobne naklonosti k Rimu, sjedinjenje nije napredovalo. Pichler kaže, da je Aleksandar zatim sazvao sabor, te da je skupština odredila, da se odgovori papi: „Mi poznajemo pravu nauku od Adama do obćeg potopa, od potopa obćega dok bijahu pometeni jezici, od Abrama dok Izraelićani priedjoše preko Crljenog mora i do smrti kralja Davida, od Solomuna do Avgusta i Isukrsta, od Kostantina do sedmoga sveobćeg sabora; a za vašu nauku mi ne ćemo da znamo“⁶³.

Kijevski veliki knezovi već godine 1250 postadoše mongolski vasali i uz Mongole ratovahu na svoju braću. Kad je godine 1299 Kijev bio u pustoš obraćen, mitropolit Maksim prenese stolicu u Vladimir, uzdržavši naziv *kijevskoga* mitropolita⁶⁴. U Vladimiru je stolovao i njegov nasljednik Petar (1308—1328); ali Petrov nasljednik Teognost (1328—1353) odmah prve godine prenese mitropolitsku stolicu u Moskvu; a zvaše se ipak *kijevski* mitropolit. Litavci međjutim osvojiše (1320?) kijevsku kneževinu (Ukrajinu), koja ostade u njihovim rukama do 1569; a tada, s Litvom zajedno, pade pod poljsku državu (1569—1654).

Netom Ukrajinom zavladaše Litavci papa Ivan XXII (1316—1334) imenova latinskoga biskupa za Kijev (15 prosinca 1320), jer katolicima, rimskoga obreda, bješe naklonit knez Gedimin, do kojega litavski knezovi bijahu pogani⁶⁵. Gedimin je kasnije pisao papi dvije sasma udvorne poslanice, u kojima naglasivaše crkveno poglavarstvo Petrove stolice⁶⁶. Dakako Gedimina je vodila politička misao, da papa zabrani vitezovima od mača napadati na njegovu državu. Crkvena sveza medju Kijevom i Moskvom još je gotovo cijeli vjek trajala (1320—1415), uza sve, što je u toj periodu u ruskoj crkvi

⁶² Tu . . uniri per veram obedientiam, tanquam membrum capiti eidem ecclesiae (Romanae) devotissime postulasti, in ipsius obedientiae signum affectans in Pleskove civitate tua Latinorum ecclesiam erigere cathedralem. THEINER, *Vetera Monum. Poloniae et Lithuaniae* I, p. 46; MARTINOV, *Annus ecclesiast.* p. 286.

⁶³ PICHLER II, p. 32.

⁶⁴ MURAWIEW p. 43.

⁶⁵ Knez Mindovg bijaše se krstio, te papa Inocencije IV dade mu kijevski naziv (1251); ali se je do malo Mindovg odrekao kršćanske religije i vratio na poganstvo (1255); pa su opet litavski knezovi bili pogani. RAYNALDI a. 1251, n. 44 sqq. a. 1255, n. 37—38. Cf. RAMBAUD O. c. p. 128.

⁶⁶ RAYNALDI a. 1324, n. 48—50. Cf. RAMBAUD p. 129.

velika smetnja bila. Godine 1415 Vitovt, litavski veliki knez, htjede, da mu crkva bude sasma neodvisna od Moskve, pa sazva svoje biskupe u litavski Novogorod i dade izabrati i posvetiti osobitoga mitropolita za Kijev. Biskupi učiniše po njegovoj volji i izabraše nekoga Bugarina, po imenu Gregorija Camblaka; a moskovski mitropolit Focije, sa svojim biskupima, udari anatemu Gregoriju i novogorodskoj sinodi⁶⁷. Novi kijevski mitropolit, po želji velikoga kneza, bio je na kostanačkome saboru (1414—1417)⁶⁸; a ovo pokazuje, da su biskupi litavske države tada s Rimom bili sjedinjeni.

Poslije smrti Gregorija Camblaka, koji preminu u Vilni, litavskoj prijestonici, Vitovtov († 1430) nasljednik Svidrigajilo posla u Carigrad smolenskog biskupa Gerasima, da bude posvećen za kijevskoga mitropolita. Svidrigajilovoj želji povolji patrijar Josip. Međutim poslije dvie godine Svidrigajilo nemilom smrću umori Gerasima. Doznao bješe za njegove otajne odnošaje sa Sigismundom, koji šćaše, da mu otme litavsku kneževinu; pa nesretnoga mitropolita dade na lomači izgorjeti u Vitepsku⁶⁹.

Kroz to preminu (1431) moskovski mitropolit Focije. Stolica ostade brez pastira 6 godina. Napokon veliki knez Vasilije III posla u Carigrad (1437) rjazanskog biskupa Jonu, da primi od patrijara crkvenu vlast. No prije nego će prispjeti u Carigrad odabrani mitropolit, stiže u Rusiju Isidor, kojega patrijar od svoje volje bješe imenovao i posvetio za moskovskog mitropolita. Isidor bi rodnom Solunjanin, a zvanjem do tada kalugjer i arkimandrit sv. Demetrija u Carigradu. Uza sve, što je patrijar Josip brez Vasilijeva znanja učinio za mitropolita Isidora, ipak veliki knez njega dragovoljno primi⁷⁰.

Isidor je u Carigradu govorio za sjedinjenje s rimskom crkvom, pa se ove misli ni sada nije odrekao. Već je papa Evgenije IV sazvaio sabor u Feraru. Frommann kaže, da veliki knez Vasilije Vasilijević nipošto nije hotio puštati ruskoga mitropolita, da ide na sabor, jer se bojaše, da bi mogao sa sobom samo heretičkih novotarija u Rusiju donieti; a kasnije, jer Isidor ostade pri svojoj, da mu je preko volje dopustio⁷¹. Mučno je vjerovati, da je u Rusiji

⁶⁷ MURAWIEW p. 64—65.

⁶⁸ STRAHL, *Geschichte der russischen Kirche*, p. 437—438; PICHLER II, pag. 49.

⁶⁹ MURAWIEW p. 66.

⁷⁰ MURAWIEW p. 66—67; ROHRBACHER XI, p. 486; PICHLER II, p. 49.

⁷¹ Der Grossfürst . . wollte ihn aber durchaus nicht zum Concil nach Italien reisen lassen, aus Besorgniss, er möchte von dort nur ketzerische

mogla nadjačati volja jednoga mitropolita volju političkoga gospodara. U ostalom i Karamsin kaže, da nije Vasiliju bilo drago, što Isidor hoće, da ide na sabor; ali mu nikakve protivnosti nije pokazao. Po ovome auktoru, kad je Isidor očitovao velikome knezu, što je nakan, on mu odgovori: „Naši otc i o kakovu sjedinjenju crkava ništa niesu htjeli da znadu; pa i ja to ne želim. A hoćeš li ti, da idješ na sabor, ja ti ne branim: samo ti kažem, da ne ću primiti nikakove promjene ni u nauci, ni u obredu. Gledaj dakle, da se uzdrži čista naša vjera⁷²“. Po Muravievu Vasilije puštao je mitropolita nekim strahom, preporučivši mu, da odvažno brani dogmate pravoslavne crkve. Isti pisac dodaje, da je veliki knez dao Isidoru za druga susdalskoga biskupa Abrama i mnogobrojnu pratnju, a novgorodski biskup Eufemije, da je izpratio nadpastira do granice njegove dijeceze⁷³. Ovo bi pokazivalo, da je Vasilije drage volje pustio Isidora; a valjda i želio, da podje, ma kakova mu svrha pred očima bila.

U ferarsko-florentijskome saboru Isidora poznavahu pod imenom *mitropolita sve Rusije*, ili jošter *kijevskoga* mitropolita; jer su ovaj naziv pridržali moskovski mitropoliti sve do Jone (1447—1461), koji ga je posljednji nosio⁷⁴.

Vrativši se Isidor sa sabora u Moskvu (1441), ogłosi s ambona u *uspenskoj* crkvi dekret sjedinjenja u nazočnosti velikoga kneza. Ovo bi uzalud. Vasilije, valjda jer narod ne bijaše zadovoljan uniji, uzplamti gnjevom na Isidora; te ga pokorisa, što je više mogao, i nazva ga izdajnikom; a po tom sazva biskupe i boljare na sinodu, u kojoj jednodušno bi osuđen florentijski dekret. Uz to veliki knez baci u tamnicu u tčudovski namastir Isidora i dva njegova kalugjera, Atanasija i Gregorija. Tu bi sva trojica bila okapala, da im poslije dvie godine ne podje za rukom pobjeći i spasti se. A kada Isidor pobježe, veliki knez Vasilije opremi poslanika u Carigrad, da protestuje protiv svega, što je u Florenciji uglavljeno⁷⁵. — Tako je razkol formalno utvrđen i Rusija konačno odtrgnuta od Petrove stolice.

Neuerungen mitbringen . . . Isidor bestand natürlich auf seinem Willen . . . und so gab, wenn auch ungern, der Grossfürst ihm schliesslich die Erlaubniß zur Reise FROMANN, *Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kircheneinigung* (Halle a/S. 1872), p. 142.

⁷² Ap. PICHLER II, p. 50.

⁷³ MURAWIEW p. 67.

⁷⁴ MURAWIEW p. 71.

⁷⁵ MURAWIEW p. 68; THEINER p. 75—76; TOSTI II, p. 109—111; BROGRAFIA UNIV., *Vassili III Wassilievich*.

Moskovska crkva ostade i ovoga puta 6 godina (do 1447) brez pastira, dok bi imenovan za mitropolita rjazanski biskup Jona (1447 do 1461). Jonu nasliedi, jedan za drugim, četrnaest mitropolita (1461—1589); a tada se mitropolija pretvori u patrijaršiju.

Pod mitropolitom Makarijem (1542—1564) držan je u Moskvi sabor (1551), na kojemu se razpravljahu razna pitanja o crkvenoj disciplini, o crkvenom sudstvu, o kalugjerskome življenju, o obredu i pojanju, o slikama svetaca, o crkvenim imovinama, o življenju svećenika, o izkorenuću sujevjerja itd. Odredbe ovoga sabora poznate su pod imenom *Stoglava*, jer su podjeljene u sto poglavlja⁷⁶. Jednu ću samo od takovih odredaba, pravu *pièce curieuse*, ovdje pomenuti: „Izmedju svih heresija, kojima je udarena anatema, nema je gadnije i što bi veću kazan zasluživala, do brijanja brade. Ni mučenička krv ne bi takov zločin mogla izbrisati. Tko dakle, da ugodí ljudima, brije svoju bradu, priestupnik je zakona i neprijatelj božji; jer nas je Bog po svojoj slici stvorio⁷⁷“.

Počevši od Ivana III Vasiljevića (1462—1505) više puta radilo se je o sjedinjenju Rusije s rimskom crkvom; ili da tačnije kažemo, sveta je stolica više puta kušala, ne bi li se do sjedinjenja došlo, dok s ruske strane nikada se iskreno to nije hotjelo. Isti Ivan III šćaše vjenčati Sofiju, kćer Tome peloponeskoga despota, brata posljednjega Paleologa, koja se s ocem bješe sklonila u Rim, kada Turei osvojiše Pelopones (1460). Sofija je bila jedini odvjetak carske bizantijske kuće. Politika svjetovase Ivana, da je vjenča, jer bi tokorse tim na nj prešlo pravo nasljedstva na bizantijsko carstvo. Posla dakle poslanika u Rim (1469) k papi Pavlu II, pitajući Sofiju. Ovim se poslanstvom zapodjenuše dogovori. Poslanik se vrati u Rusiju sa slikom Sofijinom. Iza toga je opet Ivan spremao (1472) poslanika k papi Sikstu IV (1471—1484), da mu dovede Sofiju; a da mu je papa lasnije da, uvjeravaše ga, da sâm priznaje florentijski sabor i pitaše, da papa pošalje u Rusiju svojega legata, te će izpraviti, što bi trebalo⁷⁸. Kardinal Besarion, kojega je po svoj prilici svjetovao kolega mu Isidor kijevski, paštio se je, da se to vjenčanje u djelo izvede. Valjda je od njega i pošla misao takova vjenčanja; pa je, kroz nekoga Talijanca, po imenu Gian Battista della Volpe, nastanjena u Moskvi, nju najprije unio u Kremlin. U ono vrijeme dvie stvari bijahu najveća briga papinskoga dvora: križarska vojna protiv Turaka

⁷⁶ MURAWIEW p. 91.

⁷⁷ THEINER p. 112; PICHLER II, p. 68.

⁷⁸ RAYNALDI a. 1472, n. 48—49; a. 1470, n. 9; ROHRBACHER XI, p. 749.

i ujedinjenje obiju erkava. Zato su i ona dva grčka rodoljuba, Besarion i Isidor, vidjeli u vjenčanju Sofijinu s Ivanom III način, kojim će se obima onim stvarima koristovati⁷⁹. Sofiju doprati u Rusiju kardinal legat. Ali što će se dogoditi? Kada isti kardinal bi blizu Moskve i htjede pod latinskim križem unići u grad, moskovski mitropolit, može biti samim Ivanom nagovoren, pobuni narod; te veliki knez ne dade kardinalu s križem unići u Moskvu. Misao o ujedinjenju erkava razplinu se u zraku. Sofija prigrli rusko pravoslavlje⁸⁰; a Ivan III, nasljednik bizantijskih basileusa i rimskih cesara, uze za novi ruski grb dvoglava orla. Rusi već mišljahu, da je Moskva nasliedila Bizanat, kao što je Bizanat nasliedio Rim.

Leon X (1513—1521) posla dva puta (1517. 1519) legate k Vasiliju IV (1505—1533), da ugovaraju o ratu na Turke; a naravno poslanstva su ciljala takodjer k uzpostavljenju dobrih odnošaja, koji bi pripravili put k sjedinjenju erkava⁸¹. Pošto je Vasilije onda prijateljovao s Visokom Kapijom, Leon X, da ga odvrati i u kršćansku ligu pritegne, mećao mu je pred oči, da bi Carigrad njemu, kao sinu bizantijske kneginje (Sofije) imao pripasti; a kad bi se to izkolilo, te se Rusija s rimskom crkvom sjedinila, njezin mitropolit postao bi patrijar⁸². I Klement VII (1523—1534) posla k Vasiliju legata (1524), da mu predloži rat na Turke i sjedinjenje erkava⁸³. Vasilije sada oprema u Rim poslanika, po imenu Dmitra Gerasimova; ali nipošto u namjeri, da ugovara o crkvenome sjedinjenju, već da odvrati papi udvornošću; a k tomu, da zametne trgovačke odnošaje i dobije talijanskih umjetnika⁸⁴.

Za Ivana IV Groznoga (1547—1584) mnogo se je o sjedinjenju govorilo. Najprije Ivanov pouzdanik, Niemač Hans Schlitte, a brez njegova znanja, vodjaše dogovore, u njegovo ime, s rimskom stolicom.

⁷⁹ PIERLING, *Papes et Tsars* (Paris 1890) p. 9—10.

⁸⁰ TOSTI II, p. 111; PICHLER II, p. 54; MURAWIEW p. 74—75.

⁸¹ PIERLING O. c. p. 12.

⁸² BIOGRAF. UNIV., *Vassili IV*.

⁸³ BIOGRAF. UNIV., *ibid.*; PICHLER II, p. 63.

⁸⁴ Ja ne mogu nipošto razumjeti kako Pierling govori o poslanstvima Leona X i Klementa VII Vasiliju III, i o poslanstvu istoga Vasilija III papi Klementu (O. c. p. 12. 13. 15. 38. 39. 46. 47), kad je Vasilije III vladao u petnaestome vjeku (1425—1461). Medjutim Pierling piše: „*Vassili III* (recte IV) *était personnellement hostile à la papauté*, Guérasimov et Trousov ne prirent le chemin de la Ville éternelle que pour correspondre aux avances du Saint-Siège, établir des relations commerciales, provoquer l'envoi d'artistes italiens“. O. c. p. 47.

Ovo bješe diplomatska mistifikacija⁸⁶; ali izazva budnu pozornost i staranje za važno pitanje sjedinjenja. Pio IV (1559—1565), kad se iznova imade otvoriti tridentinski sabor, posla u Moskvu legata Kanobija (Canobio) s pripadnom bulom, kojoj bješe pridružen breve od 8 travnja 1561, što legat imadijaše predati u ruke caru. Bulom papa pozivaše na ekumenski sabor, kojemu je glavna svrha izkorenuće krivovjersstva i *razkola*, te ujedinjenje svih naroda u jednu crkvu. Ali legaciju osujeti poljska politika. Kanobio vrati se iz Poljske; jer kralj Sigismund ne dade mu napried. Iste godine mjeseca rujna, jednakim nalogom, papa Pio IV šalje drugoga legata, Ivana Giraldi, u Moskvu, a naredbom, da skrovito onamo podje i obavijesti cara o čitavoj situaciji. No i Giraldia smete na granici poljska politika⁸⁶. Pio V (1566—1572) naredi svojemu nunciju u Poljskoj, Vincenciju Portico, da gleda pomiriti Sigismunda i cara Ivana IV; a uz to, ako je ikako moguće, da podje glavom u Moskvu, te uznastoji navesti Ivana na ligu protiv Turaka⁸⁷. Ovaj nalog ne bijaše izvršen; jer sâm papa na temelju nuncijeva izvještaja, odustavi prijašnju naredbu⁸⁸. Gregorije XIII (1572—1585), preko nuncija u Beču pisa Ivanu IV (25 kolovoza 1576), naredivši nunciju, da osobitoga glasnika pošalje u Moskvu. Svrha poslanstva bila je politička i religiozna. Ovoga puta Austrija razvali posao⁸⁹.

Godine 1580 već do nokata bijaše dogorjelo Ivanu IV. Poljaci, pod Stjepanom Bathoryem, sretnim uspjesima vojevahu na Ruse. Švedjani opet navaljivahu i presvajahu Estoniju. Danesi očekivahu čas i zgodu, da prekinu uvjericu, koju su bili prinudjeni uglaviti god. 1578. U takovim neprilikama Ivan Grozni obraća se caru Rudolfu II i papi Gregoriju XIII, kojemu piše, pominjući dobre odnošaje svojega oca Vasilija s Rimom, a svoje sa svetim rimskim carstvom, te dogovaranja papina nuncija u Beču s njegovim poslanikom Sugorskim. Izjavljuje, da je spravan uhvatiti vjeru na Turke; no treba najprije ukloniti jednu zadjevu; a ta je, neprijateljstvo poljskoga kralja, koji je uhvatio vjeru sa sultanom Muratom i s krimskim kanom; te, unatoč svojim zakletvama, navaljuje na Rusiju i prolijeva potoke ruske krvi. Zato, neka mu papa naredi, da se odreče vjere s Turcima i prestane ratovati na kršćane (Ruse). Pita napokon, da

⁸⁵ PIERLING p. 27—68.

⁸⁶ PIERLING p. 69—88.

⁸⁷ *Ibid.* p. 92.

⁸⁸ *Ibid.* p. 100—104.

⁸⁹ *Ibid.* p. 118—121.

papa pošalje legata, koji će u Moskvi, zajedno s njegovim poslanikom Ševreginom, obavijestiti o vojničkim pripravama za rat na Turke⁹⁰. — Tu nije bilo ni slova o sjedinjenju crkava. A cilj je Ivanov bio ne liga na Turke, već da papa zauzbije Bathorya i Poljake. Ali je papinski dvor drugojačije stvar shvaćao. U Rimu ne mogahu zapustiti religiozno pitanje. Pa s toga papa (Gregorije) odpisa caru, odobravajući dakako misao križarske vojne na Turke i obećajući, da će za stvar posegnuti i dati pomoć. Nudi mu svoje posredovanje za mir medju njim i poljskim kraljem. Razpra medju njima bit će poravnana po zakonima pravice; a pravičan mir dovest će do utvrdjenja lige. No prave sloge ne bi moglo biti izvan crkve, koja sama posjeduje tajnu jedinstva. Treba se dakle sjediniti na temelju dekreta florentijskoga sabora. Papa veli, da šalje caru eksemplar istoga dekreta, neka čini, da ga njegovo svećenstvo prouči, pa onda neka pošalje druge poslanike, koji će najvećim sjajem biti pričekani, samo da se prijašnje jedinstvo uzpostavi⁹¹.

Papinski legat, koji nošao pismo u Moskvu, bijaše Possevino; a podje s ruskim poslanikom Ševreginom iz Rima na 27 ožujka 1581. U Rusiji legat bi udvorno pričekan. No odmah u Smolenskomu mogao se je uvjeriti, da mu glavni posao ne će poći za rukom. Silvestru, smolenskomu vladici, car naredi, kako će legata primiti; jer to bješe prvi ruski biskup, koga je Possevino imao vidjeti na svojem putu. Silvestar dakle primivši ga posve uljudno, pozove ga na *obiednju* (misu). Isusovac mišljaše, da ga pozivlje na *obied*: fonetička sličnost dviju ruskih riječi, prevari njegova dva tumača, koji bijahu rodom Litavci. Možemo već pomisliti, kako ga se je dojmilo, kad ga na jedan mah mnoštvo čeljadi obkoli i odvede pred vrata crkve, gdje Silvestar na mjesto običnoga blagoslova, htjede na silu, da mu legat, cjeluje ruku, *jer je taka gospodarova naredba*. Possevino razumje, da to hoće od njega u znak odobrenja i časti nazovi-pravoslavne vjere i ne htjede nipošto ni ruke vladici poljubiti, ni unići u crkvu⁹².

Na 18 kolovoza legat stiže u Staricu, mali grad na Volgi, gdje tada za vrijeme stolovaše car. Poslije nego se je dugo ugovaralo o miru izmedju Rusa i Poljaka, jer Ivan ne šćaše, da se u dogmatičko pitanje dira dok se uvjericu ne ugovori, Possevino prikaza caru učevnu razpravu o duhovnome poglavarstvu rimske stolice. Tomu

⁹⁰ *Ib.* p. 161—162.

⁹¹ *Ib.* p. 167—168.

⁹² *Ib.* p. 224.

dade povod, što baš onda englezki trgovci skrovito bijahu prikazali caru spis, u kojemu oni jednačahu Rim s Babilonom, a papu s anti-krstom. Ovo dovede do razprave medju carem i legatom, u nazočnosti mnogih boljara (21 veljače 1582). Izmedju ostaloga car reče Possevину, da crkva ruska štuje pape prvih vjekova, ali da su njihovi nasljednici izgubili prvašnju čast zato, što su mnogi izmedju njih sablažljivo živjeli. Legatu ne bi trudno odgovoriti na taj protestantski prigovor; pa će odvratiti: O papama i o carevima isto se ima kazati. Prava i povlastice carske časti, ostaju uvijek jednake i ne mogu zastarjeti, niti se izmieniti, ma koliko nedostojni mogli biti carevi. Ovo poredjenje krenu u živac Ivanu Groznomu. Namrgodi se i svojim mrkim okom zagleda se u Possevina, pa reče: „Znaj, da rimski papa nije pastir, nego vuk“. — Isusovac prihvati: „Jer si se dakle ti k vuku obratio? Jer si zaiskao posredovanje onoga, kojega si ti isti i tvoji stari častili imenom pastira?“ Ruski Neron pobješnje od gnjeva; ali se do malo svlada; pa počne razložiti, da dokaže, da papa nije Isukrstov sluga i namjestnik, jer čini, da ga u procesiji nose na stocu, jer na cipelama nosi propeće, jer brije bradu i jer zahtieva, da ga ljudi štuju gotovo kao Boga⁹³.

Prije nego će Possevino poći iz Moskve, car ga pozva, da razgleda njihove crkve, ali se isusovac izgovori, kazavši caru, da je zabranjeno katolicima dolaziti na ruske obrede u crkvu, dok se jedni s drugim ne slože u dogmatima vjere⁹⁴.

Godine 1589 Rusija steče svojega prvoga patrijara, a patrijaršija se uzdrža samo sto i deset godina, izmienivši se na patrijarskoj stolici deset nadsvećenika.

Za cara Aleksija (1646—1677) čudnovat se je pokret u ruskoj crkvi pojavio. Patrijar Nikon (1653—1660) stade izpravljati književne pogreške u starim crkvenim knjigama. Narod, pošto bješe navikao takovim pogreškama, ne htjede, ni da čuje za kakovu izmjenu. Kad je u staro vrieme neki afrikanski biskup u crkvi, po Jeronimovu prievodu, činio čitati, da je bršljan (*hedera*) uzrastao nad kolibom proroka Jone, narod, koji je uvijek prije čuo, da je to bila tikva (*cucurbita*), uzbuni se i da biskup ne bude izpravio po staru, razkol bi istinito bio pukao u onoj crkvi⁹⁵. Ruskome narodu dakle bijaše krivo, što Nikon šeaše, da uvodi novotarije. Ljudi neuki smatrali su za svete, nepovredljive i same gramatičke pogreške onih knjiga.

⁹³ *Ib.* p. 310—317.

⁹⁴ *Ib.* p. 321—322.

⁹⁵ S. AUGUSTINUS, *Ep. ad Hieron.* Opp. (*Migne*) II, 242 sq.

Popovi i niže svećenstvo razpirivahu vatru. Već čete zanešenjaka obilaze sela i gradove, te razpaljuju jur prognjevljene duhove. „Nastalo je, vapijahu, pravoslavne vjere. Antikrst je blizu. Nas slušajte; jer se je prava vjera kod nas sklonila“. Kolovodje takovih zanešenjaka bijahu protopopi, Ivan Neronov iz Moskve, Danilo Kostromski i Avakum Tobolski; a uza nje Avakumov učenik Teodor gjakon, te susdalski popovi, Lazar i Nikita, prozvani *Pustosvjat* (pustinski svetac). Razkol je jurve gotov u ruskoj crkvi. A još je veće zinuo, kad moskovski sabor od godine 1666—1667 osudi neka sujevjerja, te rieši razna pitanja o božjoj službi i obredima. Tada se razkolicni prozvaše *starovjerci*, a službena ih crkva proganjaše svom žestinom religiozne intolerancije; dok državna vlast postupaše protiv njih drakonijanskim zakonima i mačem u ruci. To stvori starovjerske mučenike. Razkolicni sami u vatru skakahu, kad se je hotjelo silom ih prinudjavati, da se pokore. Oni se opet izdieleše u razne sljedbe. A kasnijih vremena podje za rukom svetoj sinodi pokoriti svojju vlasti jedan dio starovjeraca: no je valjalo sinodi, da dodje do kapitulacije. Starovjercima bi priznata podpuna sloboda držati se svojih starinskih obreda i knjiga; a uz to se sinoda zateče, da će im o državnome trošku, preštamovati iste knjige do rieči iz prvotvornih: dakle sa svim pogreškama i nespretnostima. — Sjedinjene starovjere zovu u Rusiji *jedinovjercima*.

Posljednji patrijar ruske crkve bi Hadrijan (1690—1700). U svome zavjetu, što napisao pred samu smrt, ostavi ovu molbu na cara Petra Velikoga: „Car ne će dopustiti, da ni jedan pravoslavni kršćanin obće s krivovjercima, (to jest) s latinima, lutorima, kalvinima i tatarima. Tudjim religioznim društvima nipošto se ne može dopustiti, da u ovoj pravoslavnoj državi oglašuju svoju nauku, ili da grade svoje zbornice (crkve); a one (zbornice), koje jur obstoje imaju se razkopati, kao gjavolska zborišta. Ja molim i zaklinjem pravoslavnoga cara, da ni jednomu prokletome heretiku ne bi povjerio zapovied nad vojskom, ili kakove državne službe⁹⁶“.

Poznato je, kako je Petar Veliki (1682—1725) preobrazio rusku crkvu i dao joj novu uredbu (1721), ustanovivši *svetu sinodu*. S toga

⁹⁶ PICHLER II, p. 147. — Pichler ne samo, što ne zabavlja Hadrijanu, da je ovako osjećao i da je cara ovako nagovarao, nego jošte, ako će i neuprave, u pridodanoj bilježci (not. 2) pravda ga i priznaje, da je imao razlog. Dok krupnom kronoložkom pogreškom veli, da je stari Hadrijan ovo napisao u svojem zavjetu godine 1690, primjećuje, da je car do malo našao opravdanu Hadrijanovu opomenu; biva, kad ga je, u ratu od godine 1696 s Portom, jedan Niemac izdao. Cf. MURAWIEW O. c. p. 229.

nesjedinjeni starovjerci ne će nipošto, da znaju za svetu sinodu i smatraju je za ratilo vlade i za instituciju, kojoj je zadatak uzdržavati u narodu ne pravu vjeru, već štovanje i obožavanje svjetovne vlasti. Oni drže svoje careve za upućene antikrste upravo zato, što su crkvi u robinju pretvorili. Medjutim jer su nesjedinjeni starovjerci mnogi brojem⁹⁷ i jer su kod ovih nepopustljivaca bezuspješni ostali svi načini, koje sila i policija znadijahu upotrebiti, vlada bijaše prinudjena stvoriti im posebnu jerarkiju i učiniti ih područne mitropolitu Bele-Krinice u Bukovini. Tako ovi austrijski podanik ima duhovnu vlast nad njima i vladici im biskupe i svećenike po starinskome njihovu trebniku. Godine 1845 oni bijahu razdijeljeni u šest velikih eparkija; a čine većinu pučanstva u Sibiriji, u uraoskim i kavkaskim plemenima i u sjevernoj Rusiji⁹⁸.

Još imamo kazati o kijevskoj mitropoliji.

Poslije nego je krvolok Svidrigajilo smakao mitropolita Gerasima, kijevska je stolica neko vreme bila brez pastira. Kasnije, Rim imenova za mitropolita prijatelja i učenika Isidora moskovskoga, po imenu Gregorija († 1468); a poslije njegove smrti stolica opet nekoliko bi brez pastira, valjda s toga, što sjedinjeni i nesjedinjeni medju sobom se gombahu. Godine 1474 carigradski patrijar imenova kijevskim mitropolitom Mihajla, susdalskoga biskupa. Do malo, po volji kralja Kažimira, držana je sinoda, na koju pristupi i mitropolit Mihajlo i bi odredjeno sjedinjenje crkve s Petrovom stolicom, te poslan priedlog papi Sikstu IV (1471—1484). To valjda bi uzrok, s koga je carigradski patrijar posvetio godine 1482 drugoga kalugjera za kijevskoga mitropolita; ali ga poljski kralj ne htjede primiti. Poslije Mihajlove smrti (1489) učinjen je za mitropolita smolenski biskup Josip. S njegova revnovanja za sjedinjenje ruski veliki knez Ivan III tužio ga je litavskomu velikome knezu Aleksandru⁹⁹.

Smrću mitropolita Josipa (1516) razvrže se unija s Rimom, a zavlada u kijevskoj crkvi razkol sve do Mihajla Rahose, kojega carigradski patrijar Jeremija II, kad se vraćao iz Rusije, po želji polj-

⁹⁷ Schedo-Ferroti (pseudonim) godine 1863 brojaše ih 9,000.000. SCHEDO-FERROTI, *La Tolerance et le Schisme religieux en Russie* (Berlin 1863) ch. 8.

⁹⁸ DE MAISTRE, *Du Pape* (Paris 1865) p. 331; SCHEDO-FERROTI l. c.; THEINER O. c. p. 147—148; GAGARIN, *Le Clergé russe* (Bruxelles 1871), p. 302—303; TONDINI, *Règlement ecclésiast. de Pierre le Grand* (Paris 1874) pag. 188—200; DÖLLINGER, *L'Église et les Églises*, ch. 4, §. 3.

⁹⁹ STRAHL, *Geschichte der russischen Kirche*, p. 353. 498. 553—554; PICHLER II p. 59—61.

skoga kralja Sigismunda (već je Ukrajina 1569 pala pod poljsku vlast), posveti za kijevskoga mitropolita (1589). Rahosa odmah počne raditi o sjedinjenju. Posao dozre do godine 1595. Ove godine on i sedam drugih biskupa (Hipation vladimirski, Ćiril Terlecki lutski, Gregorije polotsko-vitepski, Mihajlo biskup Premisla-Prezemysl, Dionisije helmski, Gedeon Bolobar lavovski, Leontije pinski sa svojim pomoćnikom Jonom) na sinodi u Brzescu proglasiše sjedinjenje i poslaše pismo papi Klementu VIII (1592—1605), pitajući, da budu pridruženi katoličkoj crkvi. Dva između njih, vladimirski i lutski, ponesoše pismo u Rim. Papa ih primi na 23 prosinca. Hipation vladimirski drža govor papi latinskim jezikom; a zatim obadva, u ime sviju drugih i svojega naroda izgovoriše izpovijedanje vjere¹⁰⁰. Brzo se ipak odvrغوše od unije biskupi Premisla i Lavova; te njihove biskupije ostadoše odvojene od Rima do godine 1720¹⁰¹.

Ovako se stvori rusinska crkvena pokrajina; a njezina je mitropolita izbirala sinoda provincijalnih biskupa¹⁰².

Medjutim godine 1619 idući u Rusiju jerusalimski patriar Teofan, redi u Kijevu skismatičkoga mitropolita i šest drugih titularnih biskupa. Godine 1633 bi redjen za nesjedinjenoga mitropolita Petar Mogila, a pristajanjem poljskoga kralja Vladislava VI¹⁰³. Godine 1686 Ivan Sobijeski bješe primoran, da ustupi Rusima Kijev; a pošto nesjedinjenoga biskupa već od 28 godina u Kijevu nije bilo, moskovski patrijar Joakim imenova za kijevskoga mitropolita Gedeona, lutskoga biskupa. Od toga časa kijevska nesjedinjena mitropolija pade pod oblast moskovskoga patrijara¹⁰⁴; a da se nitko i ne obzirao nije na prava bizantijske patrijaršije, kojoj je kijevska nesjedinjena mitropolija do tada neposredno bila područna. Iza gotova čina, kozački hetman Samoilović, pobjavši se crkvenoga izobćenja, htjede, da se dobije potvrda carigradskoga patrijara; na što Rusija pristade i opremi poslanike u Carigrad, da dobiju ekumenikovu potvrdu. Ekumenik Jakov, uz kojega pristajaše i jerusalimski patrijar Dositej, izjavi, da se stvar suproti kanonima. Ruski poslanici obratiše se velikome veziru; a on naredi dvama patrijarima, neka povolje Rusima. Dositej nadje tada kanon, po kojemu stvar nije bila neprosta. Kroz

¹⁰⁰ Spomenici na svrhi VII toma Baroniova: *De Ruthenis ad communionem Sedis apostolicae receptis Monumentum*, n. 1—43.

¹⁰¹ SILBERNAGL, *Verfassung sämtlicher Kirchen des Orients*, p. 275.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ FICHLER II, p. 112.

¹⁰⁴ MURAWIEW p. 222—223.

to je svrgnut patrijar Jakov, a zamieni ga Dionisije, koji je i prije na patrijarskome prijestolu sjedio. Dionisije dade Rusima pripadne spise, dobivši za uzdarje 200 žutaca i 40 sobolina; a i Dositej dobi 200 žutaca. Vezirova volja i ruski novac nadvladaše sve teškoće¹⁰⁵.

Od onoga vremena katolički kijevski mitropoliti niese imali stalne residencije. U Kijevu niese nikada imali stolne crkve, a stanovali su kod dominikanaca. Pače dvie godine prije nego je Kijev Rusiji ustupljen mitropolit premjesti se u Ljublin, gdje je takodjer u dominikanskome namastiru stanovao. Godine 1724 mitropolitska residencija prenesena je u Žitomir¹⁰⁶; dok Katarina II ne ukide (1779) naviek katoličku kijevsku mitropoliju¹⁰⁷.

Po diobi poljske države, rusinske biskupije pripadoše Rusiji, izuzevši Lavov i Premisao, koje padoše u dio Austriji. Godine 1795 Rusija ukide rusinsko-katoličke dijeceze, osim same polotske; ali Pavao I godine 1798 opet uzpostavi tri unijatske biskupije¹⁰⁸. A kakova je sudbina stigla unijate i unijatsku crkvu za cara Nikole I i Aleksandra II svakomu je poznato¹⁰⁹.

¹⁰⁵ GAGARIN O. c. p. 293—294.

¹⁰⁶ PICHLER II, p. 124.

¹⁰⁷ *Ib.* p. 215.

¹⁰⁸ SILBERNAGL l. c.

¹⁰⁹ Cf. ROHRBACHER XV, p. 497—521; BALAN, *Continuazione alla Storia del Rohrbacher* (Torino 1879) I, p. 166. 890—891: II, p. 111—112. 596—630.

POGLAVLJE VI.

Sadržaj. — Crkvene prilike u Bugarskoj za cara Simeona. — Carevi: Petar, Šišman, Samuilo, Ivan Vladislav. — Okridski nadsvećenici. — Teofilakt. — Bugarska opet postaje država. Odnosaji s Rimom. — Legat papin kruni Kalojana za cara, a posvećuje Basilija za bugarskoga primata. — Kalojan i križari. — Dopisivanje Inocencija III s Kalojanom. — Razkol i potonji događaji u Bugarskoj. — Bugarska crkva prema Rimu poslije Asena II (1241). — Fanarioti u Bugarskoj. — Nove crkvene prilike. Cankov. Sokolski. Bulwer i Labanov. — Sabor grčkih biskupa udara anatemu Bugarima.

Vidjeli smo (II, s. 64) kako se je okridski mitropolit Leon uortačio s Cerularijem, te poslanicom, upravljenom Ivanu transkome biskupu, razvio bojnu zastavu i naviestio rat kršćanskome zapadu i Petrovoj rimskoj stolici. A vidjeli smo takodjer (I, Pogl. XXI—XXII), kako su Bugari kršteni i kako se je Bugarska kolebala medju Rimom i Bizantom. Sada nam je razabrati potonje crkvene odnosaje u Bugarskoj, kako ih povjestnički događaji udesiše.

Za vladanja Borisova sina Simeona (893—927), nastade Bugarskoj zlatno doba, najsjanija perioda njezine poviesti. Simeon, da u djelo izvede veliku svoju misao, te na ruševinama monarkije Kostantina Velikoga stvori grčko-slavenско carstvo, obrati se papi Formosu i zaiska od njega kraljevsku krunu. Naravno ovakov Simeonov korak dokazuje, da je pridružio Bugarsku zapadnoj patrijaršiji i povratio apostolskoj stolici pravo, o kojemu se već toliko dugo Rim i Bizanat prahu. S toga Baronio u godini 893 bilježi svojevoljni povratak Bugara k rimskoj crkvi¹. Ali nije ni prije skisma razstavljala Bugare od Rima; jer je sama sila spoljašnjih prilika bila ih podvrgla carigradskoj patrijaršiji; a inače, poslije Focijeva drugoga svrgnuća, zajednica je crkvena medju Rimom i Carigradom bila uzpostavljena.

¹ Bulgari Romanæ ecclesiæ, a qua donis et blanditiis Græcorum desciverant, se sponte subjecerunt. a. 893, n. 9.

Papa dakle posla Simeonu kraljevsku krunu²; a Simeon se prozva *car*: naziv, koji je medju Slavene on najprvi uveo.

Po nekome spomeniku iz petnaestoga vieka Jireček veli, da se je ovom prilikom bugarska mitropolija pretvorila u patrijaršiju. U istome spomeniku čitaju se imena četiriju prsêlavskih³ patrijara iz vremena Simeonova i sina mu Petra⁴.

Petar, koji nasliedi Simeona (927—968), nije bio ni vojnik ni politik, već miran, blag i pobožan čovjek. I njemu, kao i oteu mu, papa posla kraljevsku krunu⁵. Ali će se brzo dobri odnošaji poremetiti. Petar se oženi odmah prve godine (8 rujna 927) Marijom unukom Romana Lekapena. S ovom prvom grčkom caricom počne u bugarskome dvoru nesretni utjecaj Bizanta, koji će u kasnije doba Bugarskoj koban postati. Nova bugarska politika sada se je već temeljila na uzkome prijateljstvu s Carigradom. Bizanat priznavaše bugarskome vladaru naziv cara, što je prije 34 godine Simeon, ne pitavši basileusa, sebi i svojoj porodici prisvojio, a bugarskoj crkvi samostalnost (αὐτοκρατορία) i njezinu nadpastiru Damjanu, koji je u Drsteru (Silistriji) stanovao, patrijarsku čast. Suviše, Bizantinci plaćahu Bugarima neku godišnju svotu novca. Ovo je činilo, da Bugarska razvrgne užu crkvenu svezu s Rimom⁶.

Prijateljski odnošaji k Bizantu trajaše do Petrove smrti (30 siečnja 969). Posljednjih godina Petrova carovanja bizantijski basileus Nicefor Foka bješe naumio osvojiti jur oslabljenu bugarsku državu. Godine 965 dodjoše bugarski poslanici, da prime godišnji harač, a Nicefor ne samo, što im ga nije platio, već je njih dao izšibati; pa onda pozva Ruse na Bugarsku (967). No pobojavši se i sâm svojih novih saveznika, ugovori opet mir s carem Petrom i obeća mu, da će pognati Ruse iz dunavskih pokrajina⁷. Uz to pogibe Nicefor Foka, a nasliedi ga Ivan Cimisk, koji uništi iztočnu bugarsku državu (II, s. 44) i učini je pokrajinom bizantijskoga carstva (971).

Oko godine 963 trnovski boljar Šišman odmetne se caru Petru i stvori novo carstvo od negdašnjih zapadnih pokrajina bugarske države. Zapadno bugarsko carstvo (Mačedonija i Arbanija) održa se

² JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren* (Prag 1876) p. 168; COLETI, *Illyrici Sacri*, VIII, p. 194.

³ Prêslava: Eski-Stambul, Marcianopolis. JIREČEK O. c. p. 11.

⁴ *Ib.* p. 168.

⁵ *Ib.* p. 171—172; COLETI l. c.

⁶ Cf. JIREČEK l. c.

⁷ *Ib.* p. 185—186.

do godine 1018. Šišmana I, ako je istina što Pinciova povelja⁸ kaže, osliepi sin Samuilo i zadavi⁹. Šišmana nasliedi sin mu David; a kada Davida usmrtiše Vlasi, stupi na priesto Samuilo (976—1014). Kao što Simeon i Petar, tako i Samuilo zaiska i dobi kraljevsku krunu iz Rima¹⁰. Jireček veli, da se tim ne bi moglo dokazati Samuilovo erkvno sjedinjenje s Rimom¹¹. Ali kako bi mu papa dao kraljevsku krunu, ako mu se Samuilo tvrdo nije zatekao, da će sa svojom državom biti odan rimskoj erkvi? Je li u dobrim odnošajima s Rimom uztrajao, s nedostatka povjestničkih spomenika ne možemo znati. Iz njegova ratovanja s Greima moglo bi se suditi, da jest.

Iza trećega rata s Greima, na 15 rujna 1014 umrie Samuilo. Na 29 srpnja iste godine u bitci kod Bêlasice Grei uništiše mu vojsku, a zarobiše mu 15.000 ljudi. Bizantijski car, kao što sam na drugome mjestu (II, s. 48) kazao, svim zarobljenicima čini izkopati oči: samo što je po jednoga na stotinu očorio, neka očoreni ostalim budu vodje; te ih vrati Samuilu. Ovaj kada vidi svoje ljude onako nečovječno osakaćene pade u nesviest i do dva dana preminu¹². Nasliedi ga sin Gabrilo Roman, ali za malo; jer ga došaste godine (1015) izdajnički smaknu bratućed Ivan Vladislav, koji postade car. Grei međjutim nastaviše rat, dok sasvim ne utamaniše bugarsko carstvo. U proljeću godine 1018 pogibe pred Dračem Ivan Vladislav, posljednji car porodice Šišmanovića¹³.

U početku godine 1019 Basilije II slavio je u Carigradu triumf. Ulazeći na zlatna vrata u priestonicu, stupahu pred njime carica Marija, Samuilove kćeri i zarobljeni boljari; a Grei ga proslaviše, davši mu pridjevak: *ubilac Bugara* (ὁ Βουλγαροκτόνος)¹⁴.

Poslije toga nastadoše i po erkvu drugčiji odnošaji, jer Basilije nije bio prijatelj Rimu. Na prvi mah osvojitelj priznade bugarskoj erkvi njezinu samoupravu i izjavi, da okridski nadsvećenici ostaju

⁸ FARLATI, *Illyricum Sacrum* III, p. 111—112. Pincio bijaše bratućed Samuilov.

⁹ . . . excoecaverat enim patrem suum, patruum autem nostrum, probum dominum chriticolum justum Sismanum imperatorem; quapropter nos fratres, ac propinquos suos ex patria nostra fugavit . . . Pater autem ejus coecus existens increpavit ipsum de expulsione nostra; et ipse strangulavit eum.

¹⁰ THEINER, *Monumenta Slavorum Meridionalium* (Romae 1863) I, p. 16, n. 26; COLETI l. c.; JIREČEK p. 191.

¹¹ JIREČEK *Ibid.*

¹² *Ib.* p. 195—196; COLETI l. c.

¹³ JIREČEK p. 196—198.

¹⁴ *Ib.* p. 199—200.

avtokefalni, kako i bijahu¹⁵. Ali jadna ti je bila samostalnost bugarske crkve. U Okridi se ugniezdio grštvo i stade na vas mah grčiti crkvu i narod. Posao je tako hitro napredovao; te je već u dvanaestome vieku Okrida postala bedem grštine¹⁶. Car Basilije svrgnu odmah nadbiskupa Davida; a na mjesto njega imenova Bugarina Ivana, igumana iz Dibre. No poslije Ivana, ni jedan Bugarin nije tu čast dobio. Carigrad šaljaše okridskoj crkvi Grke. Za Ivanom dodje u Okridu Leon, s kojim smo se već upoznali po njegovu drugovanju s Cerularijem. Leona († oko god. 1055) nasliedi Teodul: ovoga Ivan Lampen († oko god. 1078); a Ivana Lampena Ivan *ζωωος* (vodopija). Za ovim dodje Teofilakt (oko god. 1085—1107); a njega redom nasliediše: Leon Mung (žudija), Mihajlo Maksim, Evstacije (oko god. 1134), Ivan Komnen (oko god. 1143—1156), Kostantin I (svrgnut 1166), jedan bezimeni (1183) i Ivan Kamater¹⁷.

Jedan od ovih okridskih nadsvećenika, Teofilakt, ostavio je o sebi liep spomen u poviesti crkvene književnosti. U nauci rimske crkve o izhodjenu Duha svetoga i od Sina i u dometku *Filioque* u vjerovanje, Teofilakt nalazi prave zablude, s kojih Latini mogu vječito biti osuđeni¹⁸. Ali drugih zabluda ne nalazi ni u nauci ni u disciplini rimske crkve. A znamenito je, što tako piše u odgovoru¹⁹ nekomu od svojih pouzdanika, koji ga bješe zamolio, da kratko, a temeljito, oprovrgne latinske zablude. Pominje azime, subotnji post, drugojačiju korizmu, bezbračnost svećenika, dopuštanje ženidbe svjetovnjacima brez razlike, brijanje brade, biskupski prsten, razliku crkvene odjeće; pa i to, što latinski redovnici jedu mesa, što Latini u obće jedu udavljenoga i što se na zapadu u crkvama kleči. A kad je sve ovo izbrojio primjećuje, da oni, koji odviše revnuju za običaje iztočne crkve, znat će nabrojiti drugih tužaba na Latine, puno veće nego ih je sam pomenuo. Ali, veli, i ove su druge stvari takove, te ja cienim, da nekoje ne treba ni izpravljati, a druge su opet malenkosti, koje da uspiješ izpraviti, tim ne bi puno crkvi koristovao,

¹⁵ JIREČEK p. 201.

¹⁶ *Ib.* p. 211.

¹⁷ *Ibid.* not. 1.

¹⁸ Potissimum igitur eorum erratum, idque in inferni sane barathrum . . . incurrere faciens, in eo situm est, quod Spiritum ex Patre Filioque procedentem praedicantes fidei symbolum innovarint. THEOPHYLACTUS, Opp. (Venetiis 1758) III, p. 514; WILL p. 231—232.

¹⁹ Opp l. c. p. 513—527; WILL p. 229—253.

a da ne uspiješ, ne bi odatle kakove štete bilo²⁰. U pitanju o azimima, što se tiče ustanovljenja evkaristije u priesnome hljebu, on stoji proti Cerulariju uz rimsku crkvu²¹. Istu misao brani u svojim komentarima o Matejevu (c. 26, 26) i Lukinu evanđelju (c. 22, 7)²². A u svemu više ukorava žestinu, kojom Grci Latine napadaju, nego li Latine s njihovih tobožnjih zabluda. Grcima kaže, da neki od njih imadu revnost, ali da im nije revnost po razumu (Rom. 10. 2); a drugi, da su preko mjere samoživi i zato, da trgaju Isusovo tielo (crkvu)²³.

Godine 1187 Bugarska opet postaje državom. Dva trnovska bo-ljara, braća Petar i Ivan Asen, izvojevaše slobodu domovine i narodnu neodvisnost. S uzpostavljenjem bugarskoga carstva, učinjen je odmah novi trnovski nadbiskup, po imenu Basilije, sasma neodvisan od carigradskoga patrijara²⁴.

Prvi car Ivan Asen pogibe od izdajničkoga mača u svojoj polači u Trnovu, god. 1196, nakon devetgodišnjega pobjedonosna vladanja. Nasliedi ga brat Petar; a kad i njega razbojnička ruka umori (1197), stupi na priesto najmladji brat Kalojan (1197—1207), nepomirljivi neprijatelj Grka.

Sva tri brata htjedoše stupiti u odnošaj s Rimom. Kalojan, počevši od prve godine (1197) triput je kušao, da bi papi poslao poslanike; ali ne mogaše nikako, da izvrši, što je nakan bio; jer mu

²⁰ Aliquis vero ex iis fortasse insurget, qui inter nostros et fideliores sunt et fervidiores et magno in rectam fidem studio flagrant, ac nos quidem incitiae condemnabit . . . aut frigidiores nostrorumque proditores simus: alia vero ipse multo etiam plura, quam diximus recensebit. Verum ego ex his etiam ipsis alia quidem nullius plane castigationis indigere censeo, alia autem mediocris ac talis. ut si quid ea quidem in re profeceris, non magnam cum ecclesia gratiam initurus sis; sin minus, ne detrimentum quidem certe ex eo oriturum sit, quod non profeceris. n. 2.

²¹ Equidem Dominum censeo, quum legitimum tempus et hora advenisset, pascha comedisse, quod ipsi a discipulis et a patre familias paratum erat, idque prout consuetudo ferebat, non vero aliter comedisse . . . Legale autem pascha primo eum comedisse existimo, deinde sui paschatis mysterium discipulis tradidisse idque ex pane profecto, qui inventus est; azymus autem tunc inventus est (δῆλον ὡς ἐκ τοῦ παραυρεθέντος ἄρτου ἐύρητο δὲ τηλικαῦτα ἄζυμος) n. 9.

²² Opp. I, p. 145. 465.

²³ Superest autem, ut plerosque etiam ex nostris moneamus, quum eos qui zelum quidem habent, sed non secundum scientiam, tum etiam eos, quod gravius est, qui, quod semetipsos immoderate ament, Christi corpus discernunt. n. 13.

²⁴ JIREČEK p. 226.

stajahu na put s jedne strane Bizantinci, a s druge Mađžari²⁵. Ču međjutim za to papa Inocencije III (1198—1216), te opremi (1199) u Trnovo svojega legata, grčko-sjedinjenog nadpapa Dominika iz Brindisa, vješta grčkomu i latinskome jeziku²⁶, davši mu za Kalojana pismo²⁷, kojega je ovo sadržaj: Papa je čuo, da je Kalojan iskreno odan apostolskoj stolici. Ako se po svome legatu uvjeri, da je to istina, poslat će mu druge poslanike, koji će utvrditi crkveno sjedinjenje među Bugarskom i Petrovom stolicom. Dominik, kao Grk, putovao je, a da nije na se privukao sumnju Bizantinaca; a Kalojan, koji je išao za tim, da dobije od pape carsku krunu, te utvrdi svoj prijesto, primi ga vrlo radostno. Kad se pak legat vraćao u Rim (1202), posla s njim jednoga bugarskog nadsvećenika i pisa papi²⁸ izrazima sinovske ljubavi i velikoga usrdja, pitajući sjedinjenje s rimskom crkvom; a i carsku krunu²⁹.

Iz poslanice, koju je neki bugarski velmoža, po imenu Belota, ovom istom prilikom papi pisao, te opet iz papina odgovora, može se cijeniti, da su se onda s Rimom sjedinili i ostali bugarski knezovi³⁰. A to neupravice svjedoči i nadbiskup Basilije, koji također pisa papi, moleći ga, da povolji Kalojanu, jer je on, sa svom svojom državom, odan rimskoj crkvi³¹.

²⁵ JIREČEK, *Ib.* p. 233.

²⁶ INNOCENTIUS III, *Gesta* n. 65. Opp. (*Migne*) I, p. CXXV.

²⁷ *Regestorum* L. 2, ep. 266, Opp. I, 825.

²⁸ *Gesta Innoc.* l. c.; *Regestor.* L. 5, ep. 115, I, 1112; THEINER *Mon. Sl. Meridional.* I, p. 15—16. n. 26.

²⁹ Notum facimus sanctitati vestrae, quod nos accepimus vestras sacrosanctas litteras, . . . et nos reputavimus eas charas super omnem aurum et quemlibet lapidem pretiosum . . . Et nunc, sancte pater, tanquam bonus pastor et caput omnium fidelium christianorum filios sanctae catholicae et apostolicae sedis congregare volens in unum, requisisti nos remotos filios secundum corpus . . . Sanctissime pater, significastis nobis per sacras litteras vestras, quod nos significaremus vobis, quid ab ecclesia Romana petamus. Hoc autem petit imperium nostrum ab apostolica sede, ut nos simus in ecclesia Romana sicut matris filialitate firmati. In primis petimus ab ecclesia Romana, matre nostra, coronam et honorem tanquam dilectus filius, secundum quod imperatores nostri veteres habuerunt.

³⁰ *Regestor.* L. 5, ep. 118. 120, I, 1116. 1118; THEINER l. c. p. 18, num. 30—31.

³¹ Unde nos omnes, parvi et magni, sicut boni filii, rogamus vos sicut bonum patrem, ut dominus noster imperator, quod petit a vobis obtineat, quia dignus est hoc obtinere, quia ipse ac totum imperium ejus bonam devotionem ad ecclesiam Romanam habent, tanquam haeredes descendentes a sanguine Romano. *Regestor.* L. 5, ep. 117, I, 1115—1116; THEINER l. c. p. 17, n. 28.

Grci čuvši za dogovore Kalojanove s papom, ponudiše mu sami carski naziv i patrijarsku čast bugarskoj crkvi. Kalojan odbi ponudu, pa će došaste godine (1203) opet pisati papi i moliti, da mu pošalje legate kardinale, koji će ga okruniti, i da mu imenuje patrijara, jer mu je do toga, da bugarska crkva bude posve neodvisna od Grka, a sjedinjena s Rimom: *quia volo esse servus sancti Petri et tuae sanctitatis*³².

Ovo pismo s darovima imaše odnieti u Rim nadbiskup Basilije. On zaputi k vječnome gradu; ali ne mogaše dalje od Drača; jer Grci obaznavši, da ide onamo malo ga ne utopiše: pa mu je valjalo, da se vrati kući, kako je sâm papi javio, i da pismo pošalje po drugim ljudima u Rim³³.

Papa odgovori i Kalojanu i Basiliju jednakim pismom³⁴. Veli im izmedju ostaloga, da je već poslao drugoga legata u Bugarsku, svojega kapelana Ivana, i po njemu *pallium* (znak nadsvećeničke punoće) za jednoga nadbiskupa Kalojanove države; a legatu, da je

³² Sanctissimo domino fidei christianorum ab Oriente usque ad Occidentem patriarchae, papae Romano . . . Notum facio sanctitati tuae, quod elapsi sunt sex anni, quod ego semel, secundo et tertio misi ad vos, sed nuntii mei non potuerunt ad sanctitatem tuam accedere . . . Inspiravit Dominus sanctitatem tuam, ut mitteret mihi Dominicum archipresbyterum Brundusinum, . . . et dedi ei litteras, quas tuae sanctitati deferret, quas utrum attulerit, vel non attulerit, Deus novit. Ex quo sciverunt istud Graeci, miserunt mihi patriarcha et imperator: Veni ad nos, coronabimus te in imperatorem, et faciemus tibi patriarcham, quia imperium sine patriarcha non stare; sed ego non volui, immo recurri ad sanctitatem tuam, quia volo esse servus sancti Petri et tuae sanctitatis . . . Et rogo . . . ut tu mittas cardinales, quibus praecipiat sanctitas tua, ut me coronent in imperatorem, et in terra mea faciant patriarcham, ut sim servus tuus tempore vitae meae. *Regestor*. L. 6, ep. 142, II, 155—156; *THEINER* p. 20—21, n. 36.

³³ Ad haec noverit sanctitas tua, quod ego archiepiscopus Basilius veniebam cum ista pecunia adorare sanctitatem tuam, et usque ad Durachium perveni, ubi vidi nuntios comitis Walterii, mecum pariter gaudentes, et disponentes mecum pariter transfretare sed Graecus, qui veniebat cum illis, non permisit me transire cum illis, habito consilio Ducis Durachii, asserens, quod molestum imperatori existeret, si transirem. Quo audito, archidiaconus et clerici Latinorum, qui sunt Durachii, consuluerunt similiter, ne transirem, et si aliter agerem, res amitterem et personam. Unde misi ad te homines . . . quibus injunctum est ut tibi veritatem proponant. *Regestor*. et *THEINER* II. cc. — Posebno opet poslanicom piše papi, kako su ga Grci držali u Draču osam dana i bili odredili baciti ga u more. *Regestor*. L. 7, ep. 5, II, 288; *THEINER* I, p. 28, n. 44.

³⁴ *Regestor*. L. 6, ep. 143, II, 156—157; *THEINER* I, p. 21, n. 37.

dao nalog, neka bolje stvar razvidi na mjestu i ugovori s carem sve, što treba, pa će onda Rim svoju riječ kazati.

Legat stiže u Trnovo na dan Bogorodičina rođenja (8. rujna) i predade pisma, a napose u crkvi Basiliju dade pallium i papin blagoslov, u nazočnosti Kalojanovoj, te mnogih biskupa i sakupljena naroda; a Basilije se zakle, da će biti vjieran i pokoran apostolskoj stolici³⁵.

Kalojan, koji neuztrpljivo čekaše kraljevsku krunu, uvjeri se, da se papi ne može obećavati masno na prazno. Zato dade legatu Ivanu zlatnu bulu, kojom svečano proglasi, da se sjedinjuje s rimskom crkvom, da se od nje nikada ne će odvojiti i da njoj naviek podlaže bugarsku crkvu³⁶. Ali jer ne bijaše posve zadovoljan, što je papa poslao samo pallium trnovskome nadbiskupu, a nije ga uzdigao na patrijarsku čast, ni dao mu patrijarski naziv, piše papi, moleći i kumeći, neka pošalje pastirsku palicu i sve počastne znakove, što imaju ostali patrijari, te imenuje za patrijara Basilija i sve njegove nasljednike. Suviše, neka dopusti trnovskoj crkvi, da poslije smrti svakoga patrijara sama izbira i posvećuje mu nasljednika, a da se u tu svrhu ne treba obraćati u Rim, zbog daljine i ratova³⁷. Iz ovoga se vidi, da je Kalojana u svemu ovome poslu vodila politika.

Basilije već se je smatrao za glavu bugarske crkve. U Bugarskoj bijaše tada više mitropolita, a papa ne poslavši pallium nego njemu samu, očito šćaće njega nada sve metnuti i dati mu primacijalska prava i povlastice: kao što je u starije doba rimska stolica slala pallium onim mitropolitima, koji su primacijalske povlastice i prava uživali³⁸. Basilije dakle, kao glavar bugarske crkve, moljaše papu, neka ga pouči, kako mu treba upravljati stadom, koje mu je

³⁵ ... Et ego cum multa devotionis humilitate recepto palleo, exhibui fidelitatis obedientiam, praesentibus episcopis qui scribunt sanctitati vestrae, et principe nostro, et multis aliis in ecclesia assistantibus. *Regestor*. L. 7, ep. 5, II, 289; THEINER I, p. 28—29, n. 44.

³⁶ Subsignat autem imperium meum ad securitatem chrysobolum suum, quod nunquam ab ecclesia Romana et ab apostolica sede, principe apostolorum Petro, ipsum videlicet imperium meum discedet, neque alii imperii mei principes disgregabuntur; sed ut vocatus dilectus filius sacrosanctae et apostolicae sedis principis apostolorum Petri ero. Et deinceps, quascumque terras christianorum seu paganorum meum acquisiverit imperium, sub potestate et mandato ejusdem sacrosanctae Romanae ecclesiae et apostolicae sedis erunt. *Regestor*. L. 7, ep. 4, II, 237—238; THEINER I, p. 28, n. 43.

³⁷ *Regestor*. L. 7, ep. 6, II, 290—291; THEINER I, p. 29, n. 46.

³⁸ THOMASSINI, *Vetus et Nova Disc.* P. I, L. 2, c. 54.

povjerio Bog i njegova svetost³⁹. Kaže mu, da su prije dobivali krizmu posvećenu iz Carigrada; ali, veli, sada Grci mrze na nas, kao i na vas: neka dakle papa odredi, kako će se Bugari odsele u tome vladati. Moli ga, da mu pošalje dva palija za mitropolita prěslavskoga i velbuždskoga⁴⁰, i uputi ga o svemu, što bi znao, da treba punoći njegove nadsvećeničke službe⁴¹.

Papa opremi tada u Bugarsku Leona, kardinala sv. Križa, davši mu nalog, da pomaže i okruni Kalojana; za kojega, uz pismo, šalje vladalačku palicu i carsku krunu⁴². Istom prilikom papa pisa Basiliju imenujući ga *primatom* sve bugarske i vlaške zemlje⁴³. — Ne znamo s česa papa ne htjede Basilija učiniti patrijarom, kako željaše i moljaše Kalojan. Bit će s toga, što se je bojao, da bi taj naziv u napredak, prema pretjeranim pojmovima o vlasti patrijarâ na iztoku, mogao biti povod prevrtljivoj politici, da bugarsku crkvu učini neodvisnom od Petrove stolice. Do duše papa veli, da primat i patrijar bajagi isto znači⁴⁴. Ali svakako primat je na nižemu stupnju jerarkičkoga reda. A dalje papa dopušta, da primata izbiru bugarski mitropoliti i biskupi; samo, što novo-izabrani primat ima poslati u Rim svoje poslanike po pallium, a kad ga dobije, valja, da se zakune, da će biti podložen Petrovoj stolici.

Na 15 listopada 1204 stiže u Trnovo Leon, papinski legat *a latere*. Na 7 studenoga iste godine posveti za bugarskoga primata, nadbiskupa Basilija, a sjutradan okruni cara Kalojana. Ovo papi doglasiše posebnim listovima⁴⁵ i car i primat. — Znamenito je, što ni jedan, ni drugi niesu htjeli da znadu za naziv *primat*, već obojica kazuju papi, da je Leon, po njegovoj zapoviedi, posvetio Basilija za patrijara sve bugarske države⁴⁶.

³⁹ Et iterum, pater sancte, vestram rogo sanctitatem, ut dispenses et adimpleas ordinem ecclesiasticum, et qualiter debeam regere ovile, quod mihi est commisum a Deo et sanctitate tua. *Regestor*. L. 7, ep. 5, II, 289; THEINER I, p. 29, n. 44.

⁴⁰ Velbužd (Belebusdii): Köstendil.

⁴¹ . . et quidquid aliud noverit vestra sanctitas, quae sit ad opus mei pontificalis officii plenitudinem. *Regestor*. et THEINER II. cc.

⁴² *Gesta* n. 73, p. CXXVI; *Regestor*. L. 7, ep. 8, II, 277—280; THEINER I, p. 31, n. 48.

⁴³ *Regestor*. L. 7, ep. 7, II, 280—282; THEINER I, p. 30, n. 47.

⁴⁴ . . primas et patriarcha, pene penitus idem sonant.

⁴⁵ *Regestor*. L. 7, ep. 230. 231, II, 551—554; THEINER p. 39, n. 60. 61.

⁴⁶ Dominus Leo, legatus apostolicae sedis . . benedixit sanctissimo patriarchae regni mei et totius Bulgariae, ex praecepto vestrae sanctitatis. *Ep. Calojannis*. — Et praecepto vestrae sanctitatis unxit me chrismate, mihi benedicens: et consecravit me in patriarcham. *Ep. Basilii*.

Kalojan u istome pismu izjavljuje, da osim duhovnih odnošaja s Rimom, on će svojom državom samostalno vladati. Pa zato moli, da papa piše ugarskome kralju, a tako i Latinima, koji su Carigrad osvojili, da ne bi napadali na njegovu zemlju: inače će sâm silom silu odbiti; a neka zato papa o njegovoj odanosti ne dvoumi⁴⁷.

Još jednom ponavljam, da je u svemu ovome poslu politika vodila Kalojana. Ali da su svi bugarski biskupi, svekoliko svećenstvo i vas prosti narod samo na oko i neiskreno s Rimom se sjedinili, ovakovu hipotesu odbija zdravi razum.

Na žalost i veliku nesreću, do malo se poremetiše dobri odnošaji. One iste godine (13 travnja 1204) križari bijahu osvojili Carigrad. A sami bijahu krivi, što se je Kalojan s njima zavadio. Kad je godine 1189 Fridrik Barbarosa iz Biograda sa svojim križarima krenuo k Carigradu, Kalojanova braća, Ivan Asen I i Petar, nudjahu mu obilnu pomoć i nagovarahu ga, da osvoji Carigrad. Petar mu obricaše, da će mu doći u pomoć sa 40.000 ljudi: uz pogodbu, da mu Fridrik da carsku krunu. Fridrik ne htjede na to pristati, jer se brinjaše da osvoji svetu zemlju, a ne, da ruši kršćanske države⁴⁸. Kalojan nastavi istu politiku, kada križari obkoliše Carigrad (1203). Obećavaše im pomoćnu vojsku od 100.000 ljudi, samo neka ga prije priznađu za bugarskoga cara⁴⁹. Još jednom Kalojan nudjaše križarima, da će s njima uhvatiti vjeru; ali obadva puta oni mu ponudu prezirom odbiše, odgovarajući mu, da ga smatraju za nepravedna osvojitelja zemlje, koja je Grecima pripadala, a koje su oni baštinioci⁵⁰. Iz takova postupanja i odgovora Kalojan se uvjeri, da su mu križari neprijatelji i da misle udariti na Bugarsku. Zato, kad ga trački gradovi zamoliše, da im pomogne otetu se fra-

⁴⁷ Si forte ipsi conati fuerint contra imperium meum et parvipenderint eum, et occidetur ex eis, non habeat sanctitas vestra imperium meum suspectrum, sed sint universa libera.

⁴⁸ JIREČEK p. 228.

⁴⁹ JIREČEK p. 236. Evo kako o tome piše *Robert de Clary*, križarski vitez pri uzeću Carigrada: „Jehans li Blakis manda as haus barons de lost que se il le voloient coroner a roi, a estre sire de se tere de Blakie. que il tenroit se tere et son roiaume dans. Et quil venroit en leur auiwe pour aider a prendre Constantinoble. a tout. CM. hommes a armes . . . Quant li baron delost seurent chou que Jehans li Blakis leur mandoit. si disent quil sen conselleroient. Et quant il se furent consellie. si eurent maluais consel. Si respondirent. que ne de lui ne de saiwe nauoient il cure“. *Rad Jugoslavske Akademije*, V (1868), p. 155. 156—157.

⁵⁰ JIREČEK l. c.; *Gesta Innoc.* III, n. 108.

načkome jarmu, a da će njega priznati za svojega gospodara, Kalojan skupi vojsku, udari na križare kod Drinopolja (15 travnja 1205), porazi ih i zarobi carigradsko-latinskoga cara Balduina. U bitci pogiboše mnogi velmože i Petar betlemski biskup⁵¹, koji, kao i drugi mnogi feudalski biskupi, kao što i crnogorski vladike do naših vremena, u crkvi nošase na glavi biskupsku mitru i pastirski štap u ruci, a na dvoru kacigu i mač.

Kada papi Inocenciju stigoše glasovi o porazu Latina i o Balduinovoj nesreći, piše Kalojanu, kao što bi otac svome sinu, moleći ga i svjetujući, da pusti slobodna Balduina. Najblažom formom stavlja mu pred oči, da to zahtjeva i sama njegova korist, pošto se sprema velika vojska iz zapada u Grčku, osim one, koja je jur onamo prispjela; pa bi valjda Latini, da osвете Balduina, s jedne strane mogli udariti na Bugarsku, a Madžari s druge. Bi li jednim i drugim Kalojan mogao odoljeti? Dodaje, da je apostolskim pismom naredio Henriku, Balduinovu bratu, sadašnjemu zapovjedniku križarske vojske u Carigradu, da gleda nagovoriti Latine, da ugovore mir s Bugarima i nipošto već, da ne napadaju na njihovu zemlju⁵². — Knjiga, upravljena Henriku, koju ovdje Inocencije pominje, ovako je glasila: „Plemstvu tvojemu apostolskim pismom zapovijedam, da držeći pred očima izbavljenje tvojega brata, ugovoriš pravi i uztrajni mir s predragim mojim sinom Kalojanom, sjajnim kraljem bugarskim i vlaškim: neka u napredak Bugare i Latine veže vjerno i krepko prijateljstvo, koje će jednim i drugim biti na veliku korist“⁵³.

Kalojan već bijaše nemilom smrću umorio Balduina⁵⁴. On odgovori papi bacajući svu krivicu na Latine, s kojima je htio mir uglaviti, a oni ga prezirom i bahato odbiše i još mu izjaviše, da s njim ne će mira, ne vrati li zemlju, koju je nepravedno odnio carigradskome carstvu. A što se tiče Balduina, ne može ga pustiti slobodna, pošto je jur u tamnici dospio. U ostalom i sada izkazuje svoju odanost svetome Petru. Diči se zastavom, koju mu je papa poslao i dodaje, da je on, a ne križarski basileus, od pape carsku krunu dobio⁵⁵.

⁵¹ JIREČEK p. 238—239; ROHRBACHER IX, p. 268.

⁵² *Regestor*. L. 8, ep. 129, II, 705; THEINER I, p. 42, n. 64.

⁵³ *Regestor*. L. 8, ep. 135 II, 710; THEINER l. c. n. 65.

⁵⁴ HURTER, *Vita di Innocenzo III* (talij. prijev. Gliemone) L. 10, III, p. 33—34; ROHRBACHER IX, p. 271—272.

⁵⁵ *Gesta* n. 108, I, p. CXLVII—VIII.

Papa još jednom okuša, da bi ga na mir pregnuo. Opet mu kao ljubežljivi otac piše na 25 svibnja 1207⁵⁶. Kori ga; ali tako, da s ukora ni malo se nije mogao uvriediti. Veli mu, da se je posokolio s postignutim pobjeda, dok je valjalo, da za nje zahvali svemogućemu Bogu, koji je kaznio Latine za njihove zloće⁵⁷. Jadikuje se, što legata, kojega je bio poslao, da posreduje za mir, nije primio onolikom čašću, kolikom se pristojase. Ipak, veli mu, jer te božjom ljubavi, kao predragoga sina, ljubim, ja sam tvojega poslanika dobroljubivo primio. A razumjevši iz tvoga pisma, da si odavna namjeravao poslati ovamo svoje poslanike, ali da im nije bilo puta, jer kroz Ugarsku ne bi smjeli proći, a ni preko Drača, poradi Mletčana, koji ondje gospodare, pismom evo naredjujem ugarskome kralju, a takodjer i duždu mletačkomu, da bude slobodan i siguran prolaz tvojim poslanicima. Zato pak, što me uvjeravaš, da si svagda odan apostolskoj stolici, i da bi za nju do potrebe i svoju glavu priegorio, ja tvoje carsko veličanstvo preporučujem Bogu, i njemu, od kojega dolazi svako dobro, zahvaljujem, što ti je milostivo takove misli u pamet metnuo⁵⁸. Na koncu opominje ga, moli, pa još — naslonjajući se na njegove izjave o privrženosti apostolskome prijestolu — naredjuje mu, da s Latinima uglavi mir, ili bar uvjericu⁵⁹.

Neka je Kalojana politika bila dovela k Rimu, opet se iz svega vidi, da je iskreno ostao privržen Petrovoj stolici i da nikada nije prekinuo svezu crkvene zajednice s rimskom crkvom uza sve, što nije hotio u svemu povoljiti papi Inocenciju: čemu, kako sam prije rekao, bijahu krivi križari.

Kalojan do malo pogibe od izdajničkoga mača pred Solunom (u jeseni, valjda na 8 listopada, 1207); a i danas u pričama tračkih Bugara živi spomen *cara Kalijanča*⁶⁰. Za njim umrie (nezna se godina) trnovski primat, ili ćemo reći patrijar Basilije: te zavlada crkveni razkol u Bugarskoj⁶¹.

⁵⁶ *Regestor*. L. 10, ep. 65, II, 1162; THEINER I, p. 44, n. 68.

⁵⁷ ... a Domino tibi triumphum concessum non tuae virtuti adscribere debuisti, sed potius illorum imputare peccatis, qui suis exigentibus meritis ceciderunt.

⁵⁸ Super eo autem, quod te in devotione apostolicae sedis perseverare firmiter asseveras, et, si necesse foret, caput exponeres pro eadem, excellentiam regiam in Domino commendamus, et gratiarum actiones referimus bonorum omnium largitori, qui hoc propositum tibi misericorditer inspiravit.

⁵⁹ ... pacem vel treguam in eas et observes.

⁶⁰ JIREČEK p. 243.

⁶¹ COLETI, *Illyr. Sacri* VIII, p. 230.

Kalojana nasliedi nećak mu Boril (1207—1218), jedan od sukri-vaca Kalojanova umorstva⁶². Ivan Asen II, Kalojanov sinovac i zakoniti nasljednik prijestola, oružjem pridobi Borila i zacari se. Za njegova vladanja (1218—1241), Bugarska se opet pope do velikoga sjaja. No za njega u Bugarskoj propade sasma misao crkvenoga sjedinjenja s Rimom. Od mržnje na latinsko gospodstvo u Carigradu, Asen II uhvati vjeru s Vatacom, grčko-nicejskim carem. Ovom prilikom German carigradski patrijar imenova za bugarskoga patrijara Joakima, trnovskoga nadbiskupa (1235): privoljevši se na to ostala tri istočna patrijara⁶³.

Asen II, da bolje utvrdi vjeru s Vatacom, dade mu svoju kćerku Helenu, diete od 10 godina, da je vjenča za sina Teodora, dječaka od 12 godina. Patrijar German blagoslovi zaruke⁶⁴. — U Asenovoj vjeri s Vatacom protiv latinskog carstva papa Gregorije IX vidjaše pogibao katoličkome zakonu; pa držeći Asena za katolika, tražio je, da ga od Vataca odvrati, i zahtievao je, da prizove kući malu Helenu. U istoj svrhi Gregorije pisa oštrogonskome biskupu, da udari eks-komunikaciju Asenu, ter ne bi poslušao⁶⁵.

Što je djelovalo na Asena, da se brzo ohladi prema Vatacu i da Helenu, pod izgovorom, da je još jednom vidi, dobavi iz Niceje u Drinopolje, pa je odatle sa sobom u Trnovo odvede⁶⁶, uzao je, koji poviest nije razdriešila. Uradio je dakle baš ono, što je papa iskao; ali iz potonjih događaja očito se vidi, da ga na to nije navelo ni katoličko osjećanje, ni odanost Rimu.

Sada je Asen pisao papi pitajući, da mu pošalje legata, s kojim će ugovarati, kako da pomogne Latinima i s njima uhvati vjeru⁶⁷. Njegovo se je pismo izgubilo; ali iz odgovora papina⁶⁸ znamo, da mu je to bio sadržaj. Papa posla mu legata, peruškoga biskupa Salva de Salvis, s pismom od 21 svibnja 1237. Ne znamo kako je ova legacija dospjela. Iste godine Asen izvrati opet kabanicu i istanova se oprijatelji s Vatacom, na štetu katoličke vjere i na zatiranje

⁶² JIREČEK p. 247.

⁶³ JIREČEK p. 258; GEORGIUS ACROPOLITA ap. *Coleti* p. 230.

⁶⁴ COLETI *ibid.*

⁶⁵ COLETI p. 231.

⁶⁶ COLETI *ibid.*; JIREČEK p. 259—260.

⁶⁷ COLETI, JIREČEK II. cc.

⁶⁸ COLETI p. 231—232.

latinskoga imena⁶⁹. Pa je zato papa Gregorije pozivao ugarskoga kralja Belu IV i cara Balduina II, na sveti rat protiv Asena⁷⁰.

Asen znadijaše osujetiti papinu misao. Godine 1239 združi se s Frankima protiv Grka. I ova je vjera malo trajala. Dok jurišaše na neki grčki grad u Trakiji, stiže mu glas, da je od nekakove pošasti umrla u Trnovu žena mu Marija Madžarkinja i sin mu, i da je od iste bolesti dospio patrijar Joakim. Asenu se u tome činilo vidjeti božju kazan, jer se je s Greima zavadio: pa odustavivši ratovanje vrati se kući, i posla kćer Helenu Vatacu, te se s njime pomiri⁷¹.

Godine 1241 preminu Asen II, najveći od Asenovića i za Simeonom najznamenitiji od bugarskih careva. Nasledi ga devet-godišnji mu sin Kaliman I, kojemu papa Inocencije IV, godine 1245 pisa liepu poslanicu⁷² o crkvenome jedinstvu. Skrbnici mladoga cara, rekao bi niesu htjeli, da znadu za združenje s Rimom. Kaliman umrie u četrnaestoj godini života: valjda otrovan⁷³. Na mjesto njegovo zacari se mlađji mu brat, Mihajlo Asen (1246—1257), a vladaše mater mu Irena; dok Vatac osvajaše bugarske pokrajine⁷⁴. Mihajla Asena pogubi rođjak mu Kaliman, koji prisvoji bugarski priesto (1257). Zavojsiti tada na Bugarsku srbski kralj Uroš I, da spase svoju kćer, udovicu pokojnoga cara Mihajla Asena. Kroz to je izdajnički smaknut Kaliman II (1257, ili 1258). Bugari izaberu za cara Srba Kostantina (1258—1277) unuka Stjepana Nemanje. Novi car vjenča Mariju, kćer grčkoga cara Teodora Laskarisa, unuku Asena II. Posljednje godine Kostantinova vladanja stupi na pozornicu hajduk Ivajlo. Sakupivši četu, vojevaše sretno na Tatare. Udari zatim na Kostantinovu vojsku, i njega pogubi (1277); pa došaste godine vjenča caricu udovicu. Godine 1279, kada Ivajla ne bijaše u Trnovu, bizantijskome caru Mihajlu VIII podje za rukom uzneti na bugarski priesto svojega zeta Ivana, koji se prozva: *Ivan Asen III*, ali se ne mogaše održati, jer je narod prianjao za Georgija Terterija. Terterije okruni se za cara (1280), a poslije 12 godina, izpred navale

⁶⁹ Consiliis atque armis cum Vatatzio sociatis, in Latinum nomen, in Romanum pontificem et in catholicam religionem aperte persecutionem indicit et bellum. COLETI p. 232.

⁷⁰ JIREČEK p. 260; COLETI p. 232—234.

⁷¹ JIREČEK p. 260—261.

⁷² COLETI p. 235—237.

⁷³ JIREČEK p. 263.

⁷⁴ *Ib.* p. 264.

Tatara, pobježe iz Bugarske (1292). Tatarski kan Nogaj učini tada za bugarskoga cara pod dankom boljara Smileca; a Smileca pogna tatarski kan Čoki, zet prijašnjega cara Terterija. Terterijev sin Teodor Svjetslav prožene svoga zeta Čoka i izbavi otačbinu od gospodstva azijskih čergaša. Teodor carovao je 27 godina (1295 do 1322). Nasliedi ga sin Georgije Terterije II; ali za kratko, jer umrie mlad, nakon godine dana (1323). Boljari izabraše na mjesto njega za cara Mihajla vidinskoga (Bdyn) despota. Mihajlo pogibe u ratu sa Srbima kod Velbužda na 28 lipnja 1330. Pobjeditelj Stjepan Uroš III posla u Trnovo vojsku i čini imenovati za cara Mihajlova sina Stjepana, ili Šišmana II; te vrati Mihajlovu ženu Anu, kćer srbskoga kralja Milutina, koju Mihajlo bješe pognao, da vjenča Svjetslavovu udovicu, kćer Andronika mladjega. Došaste godine (1331) pobuni se narod na srbsku caricu. Ana pobježe u Srbiju, a mladi Šišman k Tatarima. Bugari iza toga izabraše za cara Ivana Aleksandra, nećaka cara Mihajla (1331—1365), a šuru srbskoga cara Dušana. Ivana Aleksandra nasliedi na carskome prijestolu mladji mu sin Ivan Šišman III (1365—1393); pošto starijega sina Ivana Sracimira otac bijaše učinio samostalnim carem vidinske pokrajine.

Godine 1388 Turci provališe u Bugarsku, a Šišman III jedva izprosi mir, uz teške uvjete. No do pet godina Turci osvojiše Trnovo, te uništiše bugarsku državu i narodnu crkvu (1393).

O bugarskoj crkvi prema Rimu poslije Asena II († 1241) malo se što može kazati. Poslije lionskoga sabora (1274) carica Marija, žena Kostantinova, živahno je radila protiv unije, zajedno sa svojom materom Evlogijom, sestrom Mihajla VIII Paleologa. Brez prestanka dolazahu iz Carigrada u Trnovo, a iz Trnova u Carigrad kalugjeri glasonoše, koji prenašahu dopise i poruke⁷⁵. Godine 1277 trnovski patrijar Joakim, pred papinskim legatima u Carigradu, izjavi svoju odanost rimskoj crkvi i potpisao s grčkim biskupima sinodičko pismo, upravljeno papi Ivanu XXI (1276—1277), kojim je grčka crkva priznavala papino poglavarstvo i slagala se u svim tačkama vjere s rimskom crkvom⁷⁶. Vrativši se u Trnovo, rekao bi, da se nije zanimao sjedinjenjem, a može biti da nije ni mogao; jer je do god. 1279 bila odveć moguća carica Marija. Papa Nikola IV (1288—1292) kušao je 1291, da bi nagovorio cara Georgija Ter-

⁷⁵ JIREČEK p. 274—275; ROHRBACHER X, p. 320—321; FLEURY L. 87, n. 25.

⁷⁶ COLETI p. 238.

terija⁷⁷ i patrijara Joakima⁷⁸, da se združe s Petrovom stolicom. Patrijaru pominje, kako je pred njim (Nikola IV bješe jedan od onih franjevaca, koji su, kao papinski legati, u Carigradu za cara Mihajla Paleologa o sjedinjenu crkava radili) u carigradskoj sinodi izjavio, da se rimskoj stolici podlaže; pa ga svjetuje, da prione za vjeru rimske crkve i da se nje tvrdo drži; te se postara, da na to navede cara Georgija i Bugare⁷⁹.

Kada Turci pognaše iz Trnova patrijara Evtimija (1393), bugarska se crkva stopi s carigradskom. Bizantijski ekumenik došaste godine (1394) povjeri biskupsku službu trnovske crkve morovlaškom mitropolitu. Godine 1402 nalazimo imenovana mitropolita trnovskoga⁸⁰; a vidimo među Grcima u florentijske saboru trnovskoga mitropolita, Ignjatija⁸¹.

Tako je bugarska država pod Turke pala, a crkva pod Fanariote.

Fanar, kao što je poznato, carigradski je priedio, gdje stanuju grčka vlastela. Gaffron, pruski poslanik u Carigradu godine 1779, evo kako u malo rieči opisuje mu moralno lice: „Fanar je svijet svih zloća, i nema jezika toli bogata, te bi mogao izreći sve pakosti, što se tu čine. Tu sin zarana nauči, kako će, za malo novca vješto smaknuti svojega otca, a da ga pravda ne može stignuti. Tu se metodično uče pletke, urote, licemjerje, izdajstvo, nevjera; a povrh svega, kako će se odadirati i izgoniti novac iz svačijih ruku⁸²“.

⁷⁷ COLETI, *Ibid.* p. 238—239.

⁷⁸ *Ibid.* p. 239—240.

⁷⁹ Quia nos ea, quae salutis tuae ac populi, cui praeest, incrementum respiciunt, totis desideriis affectamus, fraternitatem tuam rogandam duximus, et in Christi visceribus exhortandam, quatenus fidem hujusmodi, quam, sicut praemisimus, Romana tenet ecclesia, et observat, inconcusse praedices, et teneas, ipsam promptis affectibus amplecti studeas, et teneas, et magnificum principem Georgium imperatorem Bulgarorum illustrem, . . . nec non et populos tuae, ac ipsius ditioni subjectos ad fidem tenendam eandem efficaciter dirigas, et induces. Tenet enim probabiliter nostra credulitas, quod in iis juxta Dei, et nostrum beneplacitum prosequendis exhibebis te voluntarium, facilem atque promptum cum tu (si tamen ille sis, qui tunc erat archiepiscopus Bulgarorum) olim . . . professus fueris in palatio de Blachauria coram nobis, sicut a tua excidisse memoria non credimus, oraculo vivae vocis te papae Romano immediate subesse; tuncque ad hoc, ad quod te nunc inducimus, dispositus videbaris.

⁸⁰ JIREČEK p. 350.

⁸¹ COLETI p. 244.

⁸² Ap. JIREČEK p. 468, n. 36. Cf. LAVELEYE, *La Péninsule des Balkans* (Bruxelles 1886) II, p. 66—68.

Muhamed II osvojivši Carigrad (1453) pribio je uz Fanar sve istočne crkve, pa i bugarsku. Imenovavši carigradskoga patrijara za *milet-pašu* (poglavara — kršćanskoga — naroda) dao mu je bezkrajnu moć nad svim kršćanima, podložnicima Visoke Kapije. Sultanu bijaše do toga, da kroza nj bolje k sebi pritegne nevoljnu raju; a uz to, da od kršćanskoga izтока ukloni utjecaj rimskih papa, koji su Evropu na Turke dizali.

Iz Fanara dakle dolazahu u Bugarsku mitropolit i biskupi, dakako ponajviše Grci. Oni oglobljavahu i siromašahu narod do zla boga, demonskom zlobom zatirahu bugarski jezik, množahu odrode, grčahu zemlju, proganjahu iz crkve slavensku leturgiju, a zamjenjivahu je grčkom. Slavenština se održa samo po selima, gdje su popovi službu božju vršili nešto iz starih rukopisa, a nešto iz knjiga, koje sami nabavljahu iz Mletaka, iz Srbije i iz Vlaške⁸³, gdje se je staroslavenska leturgija održala sve do polovine sedamnaestoga vjeka. Kad bi se novi biskup imao poslati u Bugarsku, nadvladao bi natjecalac, koji veću svotu novaca mogaše, ili znadijaše ponuditi. Tako se je događalo, da su mnogi kuhari, kafedžije i čibukdžije dobivali biskupsku čast, koja je na iztoku pod Turčinom znamenitija nego u našim mjestima, pošto je onamo biskup u isto vrijeme svjetovni glavar i zastupnik raje pred državnim vlastima⁸⁴. Fanarioti bijahu bič božiji, kuga, *šamsin* bugarskoj narodnosti.

Medjutim do godine 1767 Bugarska je imala neku nominalno-samostalnu crkvu; te je okridski mitropolit nosio predikat ἀρχιεπίσκοπος τῆς πάσης Βουλγαρίας. No i takovu avtokefaliju uništi Fanar (16 siečnja 1767), da bolje izsisu krv jadnome narodu i sasma ga pogršti⁸⁵.

U sedamnaestome vijeku spadalo je pod okridskoga nadsvećenika devet mitropolija (Kastorija, Boden⁸⁶, Korča, Bitol⁸⁷, Strumica, Grebeno, Berat⁸⁸, Drač, Valona) i sedam biskupija (Moleskos, Prespa, Gora kod Okride, Spathia kod Berata, Dibra, Moglena, Sisanija sa Šatistom). U istome vijeku započe u Bugarskoj pokret k sjedinjenju; te su se nekoje eparkije, kao Moleskos i Moglena, sjedinile s Rimom u početku XVIII vijeka⁸⁹.

⁸³ JIREČEK p. 467—469.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *Ib.* p. 467. 470.

⁸⁶ Vidin (*Bodena*, ili *Edesa*).

⁸⁷ Monastir (*Pelagonia*, ili *Vitalia*).

⁸⁸ Biograd.

⁸⁹ JIREČEK p. 467.

Sjedinjenje nije uspievalo, tako se je došlo do naših vremena.

Mjeseca kolovoza 1859 nekolicina uglednih Bugara izjavi u Solunu apostolskome vikaru Brunoniju, da su se Bugari odredili sjediniti s rimskom crkvom. Došaste godine u prosincu bugarski poglavice i svećenici skupiše se u svoju crkvu u Carigradu i proglasiše sjedinjenje. Osim onih, koji tu bijahu nazočni, potpisaše izjavu radnička društva, brojem ih 120, te mnogi svećenici i posebna lica. Pismom od 30 prosinca, kojim bi popraćena izjava, Bugari priznavahu papu za glavu vasiona katoličke crkve, za nasljednika svetoga Petra i Isukrstova namjestnika na zemlji; a nauku rimske crkve za čistu i pravoslavnu; te govorahu, da će i sami tu nauku vjerovati i izpoviedati. Istim pismom moljahu papu, da im potvrdi njihov obred i crkvene običaje, prema naredbama svetih sabora, a osobito florentijskoga. Pismo i izjava bijahu predani pomenutome Brunoniju, da ih pošalje u Rim Piju IX. Iza toga Bugari opreme u Rim svoje poslanike, koji će utvrditi sjedinjenje (1861). Poslanicima bi na čelu, osoba političkome svietu dobro poznata, Dragan Cankov. Među odaslanicima nalažao se arkimandrit Josip Sokolski, starac od 80 godina, kojega, po njihovoj želji, papa svojom rukom zavladiči za bugarskoga nadbiskupa; a Cankova učini komendatorom sv. Gregorija Velikoga⁹⁰.

Na žalost ovo bijaše samo politička igra Cankova i drugih bugarskih poglavica. Oni idjahu za tim, da izbave crkvu od Fanariota; te crkvenom slobodom dodju do slobode političke; a obratiše se k Rimu, ne od ljubavi prema rimskoj crkvi, već u nadi, da će im pomoći velike katoličke države, osobito Francuzka, pošto već ne uhvahu u rusku pomoć.

Da osujete vas posao, Bulwer englezki poslanik u Carigradu i ruski poslanik Labanov ne poštedješe ni novca ni truda. Njihovi poslovači obilažahu Bugarsku, prosipahu šterline i rublje, nadraživahu i bunjahu narod protiv unije⁹¹. Te kad se izaslanici vratiše iz Rima, mjesto da sav narod prione za uniju, malo je tko za nju hotio znati. Sokolski, negdašnji bugarski hajduk, bješe prepukla nezvalica. Vidjeli su ga do malo u Carigradu, gdje polazi fanarskoga patrijara i po-
hadja polaču ruskoga poslanika. Na jedan mah misteriosno nestade ga. Govorilo se je, da su ga Rusi ukrali i odveli u Rusiju. No sva je prilika, da je, Labanovim nagovorom, sâm pošao u Kijev i tu se

⁹⁰ BALAN, *Continuaz. alla St. del Rohrbacher* II, p. 398—401; JIREČEK p. 549—550.

⁹¹ BALAN I. c. p. 400.

sklonio u Pečerski namastir⁹². Dvadeset tisuća Bugara ostade vjerno rimskoj crkvi⁹³; a ne znamo, da li je Cankov, komendator sv. Grgorija Velikoga, vjeran joj se održao.

Bugari međjutim nastaviše borbu na Fanar. Godine 1870 izvojsitiše carski ferman, kojim se uzpostavlja bugarska eksarkija. Na 11 veljače 1872 poglavice izabraše za prvoga bugarskoga eksarka Hilariona, velbuždskoga (Köstendil) biskupa. Hilarion ne bi osoba Turcima ugodna, pa sâm na 16 istoga mjeseca zahvali na časti, a Bugari na mjesto njega izabraše vidinskoga biskupa Antima⁹⁴.

Ove iste godine (1872) fanariotski patrijar sazva veliki sabor u crkvu sv. Georgija. Sabor svečano udari anatemu razkolnicima, bugarskome svećenstvu i njegovim pristalicama; a u isti mah osudi *filetisam* (načelo narodnosti), koji, poslije Grka i Rumunja, Bugari bijahu prenieli u crkvu, da sa sebe stresu fanariotski jaram.

⁹² JIREČEK p. 551; BALAN p. 401.

⁹³ BALAN p. 401—402.

⁹⁴ JIREČEK p. 553—556. 558—560.

POGLAVLJE VII.

Sadržaj. — Prvo krštenje Hrvata i Srba i političko-ckrvene prilike u Hrvatskoj. — Drugo krštenje Srba. — Pogled na srbsku poviest do Stjepana Nemanje. — Stjepan Nemanja. — Njegovi sinovi Vuk i Stjepan. Odnosaji s Rimom. — Rastko (Sava) i krunitba Stjepana Prvovjenčanoga. — Stjepanovi sinovi, Radoslav, Vladislav, Uroš I. — Milutin i okušaji rimske stolice. — Stjepan Uroš Dečanski. — Dušan silni. Njegovo neiskreno postupanje prema papinskoj stolici. — Od Dušana silnoga do propasti srbske države. — Srbska patrijaršija u Peći (Ipeku) i biskupi grčki u Srbiji. — Crnogorski vladika Marderieje sjedinjuje se s rimskom crkvom za pape Urbana VIII. — Basilije hercegovački mitropolit.

Po kazivanju Kostantina Porfirogenita rimski svećenici u sedmome vieku krstije Hrvate i Srbe¹. To je prvo krštenje dvaju plemena jednog istoga naroda, a zbilo se je, po svoj prilici, za vladanja bizantijskoga cara Kostantina Pogonata² (668—685), koji je valjda, kao i ostali članovi Heraklijeve porodice, nosio pridjevak ἱερζζλζς³.

Krštenje Hrvata brzo urodi liepim plodom za njihovu prosvjetu i uljudbu. „Kršteni Hrvati, veli Porfirogenit († 959), ne ratuju lako, preko svojih granica, na druge narode, jer su tako utvrdili s rimskim papom⁴ . . . Primivši krštenje zatekli su se pismenim ugovorima i

¹ Heraclius autem imperator Roma per legatum sacerdotibus accersitis, constitutoque ex ipsis archiepiscopo, episcopo, presbyteris et diaconis, Chrobatos baptizavit. CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, c. 31. (E. Bonnae) III, p. 148 sq. Cumque ea, quae nunc Servia dicitur et Pagania, quaeque Zachlunorum terra vocatur, item Terbunia et Canalitarum regio, quae imperatoris Romanorum ditionis erant, propter Abarum excursions desertae essent, expulsis inde Romanis qui nunc Dalmatiam atque Dyrrachium incolunt, regiones illas Serviis habitandas imperator (Heraclius) dedit, cui etiam subjecti erant, a quo etiam baptizati fuere per presbyteros Roma accersitos. *Ib.* c. 32 p. 153.

² FARLATI, *Illyricum sacrum* III, p. 34—38; SMIČIKLAS, *Poviest Hrvatska* I, p. 152—156.

³ FARLATI III, p. 35.

⁴ . . . quia oraculum quoddam sive statutum acceperunt a Romano pontifice. *De adm. imp.* l. c.

zakleli svetome Petru apostolu, da nikada ne će oružjem na tuđe zemlje napadati, već da će živjeti u miru sa svima, koji tako budu htjeli“. Niže opet dodaje, da Hrvati ne upotrebljavaju silu na nikoga, osim, da tko na njih napadne; te svojim brodovima, da ne idu u gusarinu po moru, već mirno trguju po lukama Jadranskoga mora, čak do Mletaka.

Godine 819 započese krvavi ratovi Hrvata na Franke. Hrvatskome junaštvu kroz nekoliko godina podje za rukom svaliti sa sebe franački jaram i izvojevati slobodu i neodvisnost domovine⁵.

Godine 870 i 871 Hrvati s drugim kršćanskim vlastima ratovalahu protiv Saracena u Italiji⁶. Kad se s vojne povратиše nadjoše popaljenu domovinu. Basilije Maćedonac bješe poslao grčko brodovlje u Jadransko more, tokorse, da ga osigura od gusara Neretvana; a grčke čete porobiše, poharaše i popališe hrvatske gradove na ostrvima i po primorju. Ovo bi plata Hrvatima za vjeru, koju bijahu uhvatili s Grcima proti nekrstu. Neretvani iz osвете sada počese još žešće na moru gusariti⁷; a pošto su to radili u ime hrvatskoga bana Domogoja (864?—876)⁸, papa Ivan VIII piše Domogoju, da stane na kraj tome zlu: jer, veli, premda se može vjerovati, da proti tvojoj volji oni napadaju na pomorce, ipak jer se kaže, da im ti možeš doći haka glave, ne suzbiješ li ih, ti ćeš biti kriv⁹. Vidi se, da je papa u dobru odnošaju s Domogojem bio, kad se u ovoj poslanici pozivlje na njegovu odanost. A to nam svjedoči i drugo njegovo pismo¹⁰, kojim se jadikuje Domogoju, što su Grci odtrgli Bugarsku od zapadne patrijaršije.

Bana Domogoja nasliedi Sedeslav (877—879), koji podje u Cari-grad, da se pomiri s bizantijskim dvorom, a tim lasnije odoli sara-censkoj sili. To je činilo, da Hrvati za čas prionu za iztočnu patri-jaršiju; a to bijaše za drugoga Focijeva patrijarovanja¹¹. Sedeslava u Carigradu obasuše milostima i darovima, i odrediše, da dalmatinski gradovi Split, Trogir, Zadar, Osor, Rab, Krk, koji su bili pod bi-zantijskim gospodstvom, odsele imaju plaćati Hrvatima danak, što

⁵ FARLATI III, p. 46—47; SMIČIKLAS I, p. 172—178.

⁶ GFRÖRER, *Byzantinische Geschichten* II, p. 125—126; SMIČIKLAS I, p. 189.

⁷ GFRÖRER I. c. p. 70.

⁸ *Ibid.* p. 71.

⁹ RAČKI, *Documenta Historiae Croaticae* (Zagrabiae 1877) p. 6; *Starine* (Zagreb 1880) XII, p. 218; JAFFÉ I, p. 383, n. 2998.

¹⁰ RAČKI, *Starine*, I. c. p. 212; JAFFÉ I, p. 377, n. 2964.

¹¹ SMIČIKLAS I, p. 191—192.

su prvo basileusu davali¹². Car Basilije Maćedonac posla sa Sedeslavom u Hrvatsku nekoga dvorskoga častnika (βασilikόν) i uza nj mnoge svećenike, da odvoje narod od rimskoga pape; a k tomu, da obraćaju Neretvane, koji se valjda opet na pogansku vjeru bijahu vratili, kad se godine 827 oteše bizantijskoj vlasti. Hrvatski narod mržase na svojega bana Sedeslava, jer postavši vasal bizantijskoga cara bijaše prodao neodvisnost svoje zemlje, a tradicionalnu odanost Hrvata Petrovu apostolskome prijestolu bješe zamienio podlaganjem crkve razkolničkoj carigradskoj stolici. S toga u svoj banovini nastade uzrujanost i prevrat. A to se zbi baš onda (879), kada poslanik pape Ivana VIII, prolazeći kroz Hrvatsku u Ugarsku, bijaše donio papino pismo Sedeslavu¹³. Ove iste godine bi smaknut Sedeslav¹⁴. Ovi nam događaji međjutim svjedoče, da ni za bana Sedeslava nije prekinuta moralna sveza Hrvatske s Rimom. A odmah poslije nego je pogubljen Sedeslav, njegov nasljednik Branimir (879—892), da se sasma odtrgne od Carigrada, piše papi Ivanu VIII i izjavljuje neograničenu odanost svoju i svojega naroda apostolskome prijestolu svetoga Petra. To obradova papu u velike, pa će na 7 lipnja iste godine (879) odgovoriti mu¹⁵, zahvaljujući mu, blagosiljajući ga i nazivljući mu svaku božju blagodat. Još mu kaže, kako je na dan Uzašašća Gospodinova, uz svećanu misu na oltaru svetoga Petra, uzdigao k nebu ruke i blagoslovio njega i vas njegov narod i svu njegovu zemlju¹⁶. U isti mah i u istome smislu papa pisa napose hrvatskome svećenstvu i narodu¹⁷. — Za ovo crkveno ujedinjenje s Rimom najveća zasluga ide novo-izabranoga ninskog biskupa, Teodosija¹⁸.

Biskupi dalmatinskih gradova, koji su priznavali vrhovno gospodstvo bizantijskoga cara, kada puče crkvena razpra među Rimom i Bizantom, a još ne bijaše postigla dogmatičkoga značaja, bijahu se pridružili carigradskoj patrijaršiji. S toga sada papa Ivan VIII po-

¹² SMIČIKLAS *Ibid.*

¹³ RAČKI, *Documenta Hist. Croat.* p. 7; JAFFÉ I, p. 408, n. 3248; FARLATI III, p. 75.

¹⁴ SMIČIKLAS I, p. 192—193.

¹⁵ RAČKI, *Documenta* p. 8—9; FARLATI IV, p. 207; JAFFÉ I, p. 409, n. 3259.

¹⁶ Nam in die ascensionis Domini (i. e. 21 Maji) inter sacra missarum solemnina super altare beati Petri apostoli celebrantes elevatis sursum manibus benediximus tibi et omni populo tuo, omnique terrae tuae.

¹⁷ RAČKI l. c. p. 9—10; FARLATI IV, p. 208; JAFFÉ l. c. n. 3260.

¹⁸ FARLATI III, p. 76; GFRÖRER O. c. II, p. 114.

življe ih pismom od 10 lipnja 879, da se vrate k rimskoj crkvi i prieti im izobćenjem, ter se ne bi odazvali¹⁹. Latinski biskupi niesu se odmah pokorili. Crkva splitska onda bijaše brez pastira; a kada bi izabran novi biskup, po imenu Marin, Focijevom delegacijom redi ga akvilejski biskup Valpert²⁰. Farlati misli, da se je za istog biskupa Marina Dalmacija s Rimom sjedinila²¹. Ali je vjerojatnije, da se je sjedinjenje izvelo za pape Ivana X (914—928) i hrvatskoga kralja Tomislava (900—930?), kojemu isti papa posla legate, Ivana jakinskoga biskupa i Leona prenestinskoga, da ga okrunu: što oni učiniše u velikoj narodnoj skupštini na duvanjskome polju, nekako okolo godine 924; a zatim sazvaše u Split crkveni sabor, na koji pristupi kralj Tomislav i zahumski ban Mihajlo²².

Kako nam je Porfirogenit kazao, da su svećenici rimske crkve u sedmome vieku krstili Hrvate i Srbe, tako opet na drugome mjestu govoreći o Hrvatima, Srbima, Zahumljanima, Travunjcima, Konavljanima, Dukljanima i Neretvanima, veli, da mnogi od ovih Slavena već se ne kršćahu (οὐδὲ ἐβαπτίζοντο); a mnogi, odrekavši se kršćanske vjere, da se bijahu vratili na vjeru neznabožačku²³. Dodaje, da su ovi slavenski puci poslali poslanike k caru Basiliju Mačedoncu, s izjavom, da se podlažu bizantijskome gospodstvu, te da se žele sjediniti s Carigradom i oni, koji se od pravoga zakona odmetnuše i oni, koji se na poganski zakon bijahu vratili²⁴. Ovo se očito privezuje na bana Sedeslava, koji je, kako smo vidjeli, pošao u Carigrad, te priznao bizantijsku vrhovnu vlast i podvrgao crkvu carigradskoj patrijaršiji. A posve je vjerojatno, da je Sedeslav tada zaiskao svećenike, koji će krštene Slavene od vlasti rimskoga pape obratiti na tobožnju pravu vjeru, a nekrštene krstiti. Zato car-pisac kaže, da je Basilije poslao svojega čovjeka i s njim svećenike, da Slavene izbave od pogibli

¹⁹ RAČKI I. c. p. 10—11; FARLATI III, p. 77; JAFFÉ I, p. 410, n. 3262. Cf. GFRÖRER II, p. 111—112.

²⁰ FARLATI III, p. 78—79.

²¹ *Ib.* p. 79—80.

²² SMČIKLAS I, p. 219—222; FARLATI III, p. 92 sqq.; GFRÖRER II, p. 172—194.

²³ Plurimi etiam ex his Sclavis non baptizabantur, immo diu baptismi expertes manserunt... Plerique vero majoris defectionis specimine etiam baptismum ejuraverant, ut nullum erga Romanos amicitiae ac subjectionis pignus retinerent. *Historia de vita et rebus gestis Basilii imper.* c. 52.

²⁴ Quare et ipsi (Chrobati, Serbli et reliqui) oratores mittunt ad imperatorem, tum scilicet qui eadem ipsa integraque religione defecerant, tum qui excussa prima sua servitute ipsi sponte baptismum prorsus ejuraverant. *Ib.* c. 54.

duševne i vrate k prvašnjoj vjeri²⁵; a još na jednome mjestu primjećuje, da su ovi svećenici nekrštene Slavene krstili²⁶. Takovi nekršteni Slaveni, zaista niesu bili Hrvati, već južni Srbi²⁷, poglavito Neretvani, koji se još tada zвахu Pogani (Παγανοί), upravo s toga, veli Porfirigenit, što u slavenskome jeziku nekršteni zovu se *pogani*²⁸. Ovo dakle drugo krštenje Srba padalo bi u godinu 877—878. A što je kod njih bila propala kršćanska religija, kriv bijaše Carigrad. Kada Srbi osvojiše jedan dio stare Mesije nestade prvašnjih biskupskih stolica u zemlji; a kad se Srbi prvi put krstiše, Bizanat ne zamieni starinske biskupske stolice s novim. Ne bijaše dakle središta potrebitih razvitku crkvenoga života; te vjera, ne mogavši se dobro uvriježiti, malo po malo ustupi mjesto starome poganstvu.

Za drugoga krštenja srbskoga plemena bi ustanovljena mitropolija dukljanska²⁹. Posljednji mitropolit bi Ivan IV, koji se u Dubrovnik skloni, kada bugarski car Simeon, ratujući na Srbe (924), razori Diokliju iz temelja³⁰, ako je jur prije (639) Avari niesu razkopali.

Do Stjepana Nemanje, u drugoj polovini dvanaestoga vieka, posve je tamna srbska poviest. — Za kneza Vlastimira zavojišti na Srbiju bugarski knez Presjam, hotjevši je podvrći svojoj vlasti. Vojna je trajala tri godine (valjda 836—839); ali se Srbi junački obraniše³¹. Presjamov sin Boris, poslije nekoliko godina, da osveti poraz svojega otea, udari na Srbe, koji se opet junački obraniše i natjeraše Borisa, da uglati mir³². Vladahu tada u Srbiji tri brata, Vlastimirovi sinovi, Mutimir, Strojimir i Gojnik: svaki u svojem dielu. Odoljevši Bugarima, zavade se medju sobom. Mutimiru podje za rukom iztisnuti svoja dva brata iz njihove zemlje; te, kao veliki župan (knez), sâm zavlada Srbijom. Od toga vremena koljahu se izmedju sebe članovi

²⁵ . . ac statim cum illis (oratoribus) sacerdotes suoque nomine delegatum hominem misit, ut ante alia ab ipso animarum periculo eos eriperet, ac *pristinæ fidei restitueret*. *Ibid.*

²⁶ Illorum precibus auditis . . imperator caesarianum (βασιλικόν) una cum sacerdotibus misit, omnesque illos, qui in praedictis gentibus nondum baptizati erant, baptizavit. *De administrando imperio* c. 29. III, p. 129.

²⁷ GFRÖRER II, p. 117—118; MARETIĆ, *Slaveni u davnini* (Zagreb 1889) p. 74.

²⁸ *De administr. imp.* l. c.

²⁹ FARLATI VII, p. 5; LUCIUS, *De Regno Dalm. et Chr.* L. 2, c. 14, p. 91—93.

³⁰ FARLATI VII, p. 6.

³¹ JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, p. 149.

³² JIREČEK *ibid.* p. 150.

kneževske porodice, otimljući se o vlast. Jedni tražahu pomoć u Hrvatskoj, drugi u Bugarskoj, treći u Carigradu; i tako je srbska država ginula s domaćega nesklada. Najgora kob nju zadesi u trećemu deceniju X vieka. Veliki župan Petar bijaše uhvatio vjeru s bizantijskim dvorom, dok je zahumski knez Mihajlo prijateljovao s Bugarima. Nagovorom Mihajlovim bugarski car Simeon silni udari na Srbiju; ali se zadovolji samo svrgnućem velikoga župana Petra, kojega zasužnji i metnu u zatvor. Na Petrovo mjesto Simeon učini za velikog župana Pavla, Mutimirova unuka, koji je, kao i dojakošnji veliki župani, stolovao u Desnici, na donjoj Drini, i bješe držan glava svega naroda; ali mu je vlast nad ostalim županima bila samo nominalna. Kada Pavao htjede, da postane neodvisan od bugarskoga cara, Simeon protjera i njega (920), a dade priesto Zakariji. A kad mu se i Zakarija iznevjeri prešavši na stranu Grka, Simeon posla na Srbiju veliku vojsku, koja je obrati u pravu pustoš i učini je bugarskom pokrajinom (924). Zakarija pobježe u Hrvatsku; a svi ostali župani, s velikim množtvom naroda, u okovima bijahu opravljeni u Bugarsku.

Za vladanja Simeonova sina Petra, uteče iz Bugarske, sa srbskim plemićima, Česlav, Mutimirov potomak i s pomoću Grka uzpostavi srbsku kneževinu, ali vasalnu od Bizanta (934). Česlav nije ipak mogao ujediniti Srbiju. Neretva, Zahumlje, Travunja i Duklja življahu svaka o sebi. — Svaki župan u svojoj županiji vladaše po svojoj volji. Veliki župan međjutim nije više stolovao u Desnici, već u Raši.

Na koncu X i u početku XI vieka među svim srbskim županijama najveći je ugled dobila Duklja (Crnagora), i od tada ona postade središte čitave srbske poviesti, pošto je u ono vrijeme dukljanska kneževska porodica osvojila tri susjedna priedjela na jugu Ercegovine i Dalmacije (županije: travunjsku, zahumsku i Podgorje). U početku XI vieka tu vladaše knez Vladimir, o kojemu pjeva Kačić. Vladimira na vjeri smaknu bugarski car Vladislav u Prjespi kod Okride na 22 svibnja 1015³³. Vladislav otme tada Srbima svecielo primorje od Kotora do Drača; a kada on dospje pri podsjedanju Drača, u proljeću god. 1018, Srbi predadoše zemlju bizantijskome caru Basiliju II. Ali i za grčkoga gospodarenja Duklja bi najznamenitija srbska zemlja³⁴.

³³ FARLATI VII, p. 437; MARTINOV, *Ann. eccl. Gr. Slav.* p. 135—137; JIREČEK p. 197.

³⁴ Za ovaj historički ogled, vidi: JIREČEK p. 150. 168. 169. 173. 193; KOŘINEK, *Obća povjestnica* (Zagreb 1874) II, p. 159—161.

Za pape Gregorija VII (1073—1085), dukljanski knez Mihajlo (1050—1080), da učini neodvisnu od Grka svoju državu, izprosi od pape znamenja kraljevskoga dostojanstva, vladalačku palicu i krunu³⁵. Isti papa, pismom od 9 siečnja 1078³⁶, nazivlje ga *slavenskim kraljem*. Kraljevska čast nije se dugo održala na dukljanskome prijestolu. Grei iznovice skučiše pod svoj jaram Srbe i bijahu im gospodari do Stjepana Nemanje.

Stjepanom Nemanjom (1159—1195) počinje zlatno doba srbske poviesti. Utemeljitelj srbskoga državnog jedinstva rodi se god. 1114 na Rudnici, blizu Dioklije, u Crnoj Gori. U ono vrijeme, u Zeti (Duklji), kao i u obće u južno-zapadnim srbskim oblastima, katolička vjera bijaše mnogo više razširena, nego u poznija vremena. S toga je Nemanju krstio katolički svećenik po rimskome obredu; a to pokazuje, da je i Nemanjin otac katolik rimskoga obreda bio. Nemanja do svoje tridesete godine, bi odan katoličkoj rimskoj crkvi³⁷. Što srbski pisci, s njima i Kallay, kazuju, da je kasnije Stjepan Nemanja veliku revnost pokazao za dogmate iztočne crkve i da se je istanova dao krstiti po iztočnome obredu³⁸, to je očito poznije izmišljeno. Jer se ne mogaše zaniekati, da je Nemanja do tridesete godine pripadao rimo-katoličkoj crkvi, trebalo je čim god prikazati, da se je odmetnuo od rimske crkve i od njezine vjere. Poslije smrti svojega oca Gradinje, Nemanja smisli plemenitu misao, da će izbaviti svoj narod od sužanjstva i učiniti ga samostalna. Najprvo s pomoću Grka osvoji svoju djedovinu Rašiju (današnju Srbiju i novopazarski pašaluk u Bosni), pa južne pokrajine, napokon Zetu i Zahumlje. A kada stopi u jednu cjelinu razdrobljene srbske zemlje, odreče se vladanja (1195) i ode u kalugjere, u namastir Studenicu; odakle se preseli na goru Atos, u samostan Hilandar, koji je sam prije sagradio. Tu proživje neko vrijeme s mladjim svojim sinom Rastkom (Savom), i umrie na 13 veljače 1200.

Da je stari Nemanja do konca svojega života bio katolik, pored svega, što je u Rašiji pristao uz iztočni obred i što je crkve i namastire po iztočnu gradio, to nam, ako će i neupravity, dokazuje poslanica njegova sina Stjepana Prvovjenčanoga papi Inocenciju III,

³⁵ LJUBIĆ, *Ogledalo književne povj. jugosl.* (Rieka 1864. 1869), I, p. 163; BALAN, *La Chiesa Cattolica e gli Slavi ecc.* p. 65.

³⁶ FARLATI III, p. 150; RAČKI, *Documenta Hist. Croat.* p. 211—212; JAFFÉ I, p. 625, n. 5061.

³⁷ KALLAY, *Istorija* (srbs. prievod) *Srpskoga naroda*, p. 32—33. 79.

³⁸ KALLAY O. c. p. 32—33. 36.

kojom veli, da će, *po primjeru* svojega otea, blage uspomene, držati se nauke rimske crkve i njoj uvijek biti pokoran³⁹. Ovo neupravice i uzgred dano svjedočanstvo vrijedi mnogo. Ako se je Nemanja zakalugjerio i na Atosu, u Hilandaru, u pokori svoj vjek izvio, to ne dokazuje, da se je odrekao katoličke vjere i zajednice s rimskom stolicom. Jedan spomenik baš iz onoga vremena svjedoči, da se je na svetoj gori još tada prianjalo za Petrovu stolicu. Atoski redovnici obraćaju se papi Inocenciju III proseći, da ih uzme pod okrilje svoje i svetoga Petra; te im potvrdi starinske njihove povlastice; a papa im odpisuje poslanicom⁴⁰ od 17 siečnja 1213, hvaleći ih s njihova svetoga življenja. Između ostaloga pak kaže im: Vi ste me smjerno zamolili, da potvrdim vaše povlastice i uzmem vas pod zaštitu svetoga Petra i svoju. Želeći dakle otčinskom brižljivošću osigurati vam mir i pokoj, pristajem na pravedne vaše prošnje i uzimljem pod obranu sv. Petra i svoju vaše osobe i goru, na kojoj Bogu služite, vaša dobra i sadanja imanja, ili što bi ste, pravednim putem, a božjim darom, u napredak mogli steći. Još vam, apostolskom vlašću i ovim pismom, potvrđujem sve vaše starinske povlastice i prava⁴¹. Ali da i nemamo drugih dokaza, kad znamo, da je Nemanjin otac bio katolik; da je i sâm do tridesete godine katolik bio, a pošto nemamo nikakva tvrda dokaza, da se je poslije odrekao katoličke vjere, sam zdravi razum ne da ni misliti, da je on pogazio vjeru svojih otaca i da se je iznovice, poslije tridesete godine života, dao po iztočnome obredu krstiti.

Nemanja imadijaše tri sina: Stjepana, Vuka i Rastka. Stjepana, najstarijega, učini velikim županom, te nasljednikom srbskoga prie-

³⁹ Nos autem semper consideramus in vestigia sanctae Romanae ecclesiae, sicut bonae memoriae pater meus, et praeceptum sanctae Romanae ecclesiae semper custodire. Opp. *Innocentii III (Migne)* I, p. 726; THEINER, *Monum. Sl. Merid.* I, p. 6.

⁴⁰ Opp. III, p. 956—958.

⁴¹ Sancti Athanasii caeterisque abbatibus et monachis Montis sancti . . . Nobis humiliter supplicastis, ut vestris vobis libertatibus confirmatis sub beati Petri ac nostra protectione vos suscipere dignaremur. Volentes igitur paci et quieti vestrae paternae sollicitudine providere, vestris justis postulationibus inclinati personas et locum in quo divino estis obsequio mancipati, possessiones etiam et omnia vestra bona, quae in praesentiarum rationabiliter possidetis, vel in futurum justis modis, dante Domino, poteritis adipisci, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus. Libertates autem et immunitates rationabiles et antiquas ac etiam approbatas, prout in vestris privilegiis dicitur contineri, vobis et per vos monasteriis vestris auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti patrocinio communimus.

stola. Vuka učini gospodarom Zete, ali pod vrhovnom vlašću starijega brata. Rastku, najmladjemu, dade Hum (Hercegovinu). Rastko se do malo odreče vlasti i podje u kalugjere, uzevši ime Sava; a Hum, posredovanjem Andrije hrvatsko-dalmatinskoga vojvode, pripade Vuku. Postavši Vuk dosta snažan, htjede ne samo, da bude neodvisan od starijega brata, nego, da mu otme vlast i čast velikoga župana. Zaiska s toga pomoć mađarskoga kralja Mirka. Ugarska vojska provali u Srbiju (1202) i proglasi Vuka velikim županom; no uz pogodbu, da se Vuk prizna ugarski vasal. Briženjem međjutim kalugjera Save, njihova brata, Stjepan i Vuk brzo se pomiriše, te prvi ostade na raškome prijestolu, kao srbski veliki župan⁴².

Vuk bijaše se obratio i papi, izjavljujući mu podpunu svoju odanost i pitajući legate, koji će u narodu izpraviti, što bude trebalo, poklem su u Duklji bogomili otrovnu svoju nauku širili⁴³. Papa posla mu legate, Ivana svojega kapelana i Simona podgjakona, s pismom od 9 siečnja 1198, veleći mu, da mu šalje legate, dok je iz njegove knjige razumio, da je spravan izvršivati sve naredbe apostolske rimske crkve, koju drži za svoju mater i hoće, da je ljubi i poštuje nada sve, poslije Boga⁴⁴. Vuk zatim opet pisa papi⁴⁵. Kaže mu svoju veliku radost, što mu je papa povoljio i poslao legate, da po svoj njegovoj državi uredjuju i ustanovljuju sve, što je prema božjemu nauku, i obznanjuje ga, da su legati držali sabor, gdje je od starine bio običaj držati sabore. Preporučuje se njegovim molitvama i priznaje ga za Isukrstova namjestnika na zemlji⁴⁶.

⁴² KALLAY p. 38; KOŘINEK II, p. 252.

⁴³ KOŘINEK, *ibid.*

⁴⁴ *Intelligentes igitur per litteras tuas . . . tuae devotionis ardorem, quod videlicet Romanam ecclesiam matrem tuam super omnia post Deum diligere et honorare proponis, et mandatis nostris omnimodis inhaerere, juxta quod a nobis tua nobilitas postulavit, dilectos filios nostros . . . ad partes tuas duximus dirigendos. Regestor. L. 1, ep. 526. Opp. I, 481; THEINER, Mon. Slavor. Merid. I, p. 5, n. 9.*

⁴⁵ *Regestor. L. 2, ep. 176, Opp. I, 725—726; THEINER l. c. p. 6, n. 10.*

⁴⁶ *.. Deo et paternitati vestrae innumeras grates rependere curamus, quia tales ad nos misistis, quales in voto semper habuimus suscipiendos, divino munere praeditos . . . Unde nos cum magna animi devotione percepimus, ut per totum regnum nostrum omnia, quae secundum Deum sunt ordinent et confirment: quae autem contraria sunt, juxta illud propheticum evellant et destruant. Accedentes itaque ad locum, ubi antiquitus concilium celebrari solitum fuit, sanctam synodum celebrare studuerunt, de vitiis et virtutibus disserentes . . . Siquidem sperantes et certum tenentes, quia ex quo vicarius Do-*

Na saboru, koji ovdje Vuk pominje, osim papinskih legata, bijaše sedam biskupa i Dominik nadpop arbanaški; a naredbe tu ustanovljene⁴⁷ ni iz daleka ne pokazuju, da je u onim stranama pravih razkolnika bilo, ili da je trebalo braniti katoličke dogmate, na koje su Focije i Cerularije bili napali. Neka bi dakle Vukovi odnošaji s Rimom zgolja iz političkoga uzroka polazili, to stoji, da se je sam po katoličku vladao i da je u njegovoj zemlji u ono vrijeme katolicizam glavni, pače jedini zakon bio.

S pomenutim legatima papa je u isto vrijeme (u početku 1198), pisao i Stjepanu, raškomu velikome županu, dakako o poslu skrozi crkvenomu. Stjepan odvrati mu poslanicom, koja glasi: „Inocenciju, po božjoj blagodati vrhovnome nadsvećeniku i sveobćemu papi rimske crkve blaženih apostola Petra i Pavla, Stjepan, istom božjom blagodaću i po tvojoj svetoj molitvi, veliki župan sve Srbije, pozdrav, kao svojemu duhovnome otcu. Primio sam pismo tvoje svetosti i dobro razumio sve, što je u njemu i što su mi na rieč kazali častni tvoji legati, Ivan kapelan i Simon podgjakon. Zahvaljujem dakle tvojoj velikoj svetosti, što mene, svojega sina, niesi zaboravio, već si me se sjetio. A ja sam nakan svagda hoditi po stopama svete rimske crkve, kao što je hodio i moj otac, blagoga spomena, i vazda izvršivati naredbe svete rimske crkve; a uz to čim prije opremiti tvojoj svetosti svoje poslanike. Medjutim ja sam govorio s istim tvojim častnim legatima, koji će tvojoj svetosti moje rieči ustmeno kazati⁴⁸“.

mini nostri Jesu Christi existis, ipse per te nobis aditum regni coelestis aperire dignetur: et quia nullo in hoc saeculo indigemus, multum rogamus, ut pro nobis peccatoribus preces ad Dominum fundatis.

⁴⁷ THEINER I, p. 7—8, n. 13; FARLATI VII, p. 29—30.

⁴⁸ Innocentio Dei gratia summo pontifici et universali papae Romanae ecclesiae beatorum apostolorum Petri et Pauli, Stephanus, eadem gratia et sancta oratione vestra, magnus juppanus totius Serviae, salutem tamquam patri suo spirituali. — Litteras sanctitatis vestrae recepinus et bene intelleximus, et quae venerabiles legati vestri, scilicet I. capellanus et Symon subdiaconus, tam in litteris quam in ore eorum narraverunt nobis. Gratiamur itaque magnae sanctitati vestrae, quia non tradidisti nos in oblivionem filios tuos, sed recordatus es de nobis. Nos autem semper consideramus in vestigia sanctae Romanae ecclesiae, sicut bonae memoriae pater meus, et praeceptum sanctae Romanae ecclesiae semper custodire, et in proximo legatos nostros vellemus transmittere ad sanctitatem vestram. Nos autem locuti sumus dictis venerabilibus tuis legatis, quoniam ipsi cum ore eorum narrabunt sanctitati vestrae eloquia mea. *Regestor.* L. 2, ep. 177, Opp. I, 726; THEINER I, p. 6. num. 11.

Stjepan poslije nego se je s bratom Vukom pomirio i podigao ugled srbske države obrati se papi Honoriju III (1216—1227) i zaiska kraljevski naziv i krunu: „Kako svi kršćani, ovako piše papi, tebe ljube i časte, držeći te za svoga oca i gospodara, tako i ja želim biti vjerni sin svete rimske crkve i tvoj. Zato prosim, da mi dobroljubivo potvrdiš krunu i blagosloviš nju i zemlju moju. U tu svrhu šaljem ti biskupa Metodija i molim, da mi po njemu odgovoriš⁴⁹“. Suvremenik Toma arcigjakon u svojoj povijesti kaže nam, da je veliki župan Stjepan poslao poslanike rimskoj stolici i da je dostigao od pape Honorija kraljevsku krunu; te da je isti papa opremio u Srbiju legata *a latere*, koji je Stjepana okrunio⁵⁰. Domentijan jeromonak, učenik svetoga Save, ostavio nam je opis Stjepanove krunitbe u životu istoga svetoga Save⁵¹: „Izabra, veli, (Sava, tada već nadbiskup) jednoga između svojih učenika, prečasnoga biskupa Metodija i naredi mu, da podje u Rim k preslavnim apostolima Petru i Pavlu i k njihovu nasljedniku velikomu papi velike rimske države, predavši mu darove, koji se svetosti pape pristojе. A dade mu nalog, da umoli papu, neka blagoslovi njegovu otačinu i izvoli okruniti pravovjernoga njezina vladaoца . . . Napisa jošter (Sava) poslanicu velikomu nasljedniku svetih i slavnih apostola, papi, obznajući ga, da je od Boga primio milost i bio ovjenčan (nadbiskupskom časti u Carigradu). Pa zamoli, da mu papa udieli blagoslov svetih apostola i da pošalje blagoslovljenu krunu, kojom će on svojega brata za kralja otčeve države okruniti . . . A Bog, koji je svojemu ugodnomu slugi (Savi) svakojaku moć i uspjeh davao, te je izpunjao sve njegove želje, po Duhu svetomu zapovjedi onome

⁴⁹ Quaeamadmōdum omnes christiani diligunt vos et honorant et pro patre et domino retinent, ita nos desideramus sanctae Romanae ecclesiae et vestrae paternitatis fidelem filium nominari, affectans quod benedictio et confirmatio Dei et vestra sit si placet super coronam et terram nostram semper manifeste; et ob hoc vobis nostrum episcopum Methodium nomine destinamus, ut quidquid ex vestra sanctitate et voluntate processerit, nobis per latorem praesentium litterarum si placet rescribatis. FARLATI VII, p. 34.

⁵⁰ Eodem tempore Stephanus dominus Serviae, sive Rasciae, qui megajupanus appellabatur missis apocrisariis ad Romanam sedem, impetravit ab Honorio summo pontifice coronam regni; direxit namque legatum a latere suo, qui veniens coronavit eum, primumque constituit regem terrae suae. *Historia Salonitana* c. 26.

⁵¹ DOMENTIJAN, *Život svetoga Simeuna i svetoga Save*, na svijet izdao Gj. Daničić (Biograd 1865). — Daničić je štampao ove živote iz rukopisa br. 57 carske biblioteke u Beču. Isti je rukopis, po njegovu mnijenju, napisan na hartiji XVI vieka. O. c. p. XI—XII.

svetitelju (Honoriju III), suprestolniku svetih apostola, da pošalje blagoslovljenu krunu, neka njom bude blagosloven i ovjenčan onaj pravi vršitelj božjega zakona; a tim bude proslavljen i na zemlji, prije nego svane veliki dan (posljednjega suda). I bi donesena ta kruna u domovinu; koju primivši nadsvećenik (Sava) proslavi svojega dobročinea (papu) za sve, što mu bijaše udielio⁵². Prizvavši zatim pravovjernoga svojeg brata, velikoga župana kyr-Stjepana u veliki nadbiskupski dvor, u namastir, koji je (Stjepan) sagradio, presveti kyr-Sava obavi obična noćna bdenja . . . U jutru pak, kroz božju službu, uze posvećenu krunu u svoje ruke, pa je stavi na glavu pobožnome svojemu bratu i milošću Duha svetoga pomaza ga za kralja⁵³.

Domentijanovo kazivanje podpuno se slaže s poslanicom Stjepanovom papi Honoriju i u glavnome sa svjedočanstvom Tome arcijakona. Ako Toma kaže, da je papa poslao legata *a latere*, sudeći po običnoj praksi kurije rimske, nije ni moglo biti drugojačije; premda je papa mogao odrediti, da Sava izvrši obred krunitbe.

Od toga se časa Stjepan prozva *Prvovjenčani*.

Sva je prilika, da se je ta krunitba zbila god. 1222. — Sava za neke poslove svojega hilendarskoga namastira bješe pošao god. 1221 u Carigrad; te posjeti u Niceji cara Teodora Laskarisa, čija je kei bila za njegovim nećakom, Stjepanovim sinom. Valjda je to bio uzrok, s kojega je Laskaris činio, da patrijar German zavladiči Savu za

⁵² I пакы избравъ отъ ученикъ своихъ богоразумна муѡа, всесосвещенааго јепископа Методіја, и посла јего въ Римъ къ прѣхвалнымъ апостоломъ Петру и Павлу, и къ великому сѣпрѣстолнику светыју папѣ великыје римскыје дрѡжавы, и давъ блagoslovenіе подобно тѣмъ светымъ, јакѡ да и ти благoslovetъ отъчѣство јего, и својеју благодѣтју вѣнѣčajутъ благовѣрнааго сѣпрѣстолника отъчѣства јего, и написавъ посланіе къ великому сѣпрѣстолнику светыју и славынѡу апостолу, папѣ, исповѣдавъ јему неутajенују благодѣтъ, је-јуѡе самъ богѡмъ вѣнѣчанъ бытъ, и проси јакѡ да посліетъ јему благoslovenіе отъ светыју апостолу и отъ того самого благoslovenнѡи вѣнѣсъ, јакѡ да вѣнѣčajетъ брата својеа на кралjevъство по прѣвѡму отъчѣству кралjevъства ихъ, въ нјемъѡе и отъць ихъ роди се по боѡшtvъному смѡтренію въ мѣстѣ рекомѣмъ Диоклитіи, јеѡе зовѣтъ се велико кралjevъство отъ прѣва. и богъ вса-којудѣ подaje силу и поспѣхъ лубимѡму рабу својему, и вса прошеніја јего исплнјае небеснаја и землѡнаја, и тому светѡму сѣпрѣстолнику светыхъ апостолъ дуѡмъ светымъ повелѣ послати јему богѡмъ блagoslovenнѡи вѣнѣсъ, истинѡму исплнителју светыхъ заповѣдѡи јего, јакѡ да блagoslovenъ будѣтъ богѡмъ и вѣнѣчанъ и проslavljenъ јеѡе zde на землѣ прѣѡе dne онѡа великааго. — I прінесѣнъ бытъ блagoslovenнѡи вѣнѣсъ въ отъчѣство јего, јегоѡе пріемъ прѣосвещеннѡи и проslavi благодѣтеля својеа ѡ всѣхъ благыхъ јего. ДАНІИЉЪ О. с. р. 245—246.

⁵³ *Ib.* р. 246.

nadbiskupa sve Srbije. A pošto Sava, po Domentijanovu svjedočanstvu, pominje papi Honoriju, kako je sâm nadbiskupom postao, te pita njegov blagoslov, krunisanje Stjepanovo papinom krunom, nije moglo biti već u godini 1222. Što neki hoće, da je Stjepan dvaput bio okrunjen, prvi put krunom, primljenom od pape Honorija, a drugi krunom, koju je Sava iz Carigrada donio, to je puko priviđanje, a nije poviest.

Istina je dakle, da kako je stari Nemanja katolik bio i u zajednici s rimskom crkvom, tako su i njegova sva tri sina, Stjepan Prvovjenčani, Vuk i Sava s apostolskom stolicom u zajednici živjeli. O Savi napose možemo primietiti, da Domentijan, koji je njegov život god. 1243 napisao⁵⁴, kako je sâm iskren katolik bio, tako se nije ni sumnjao o katoličkome osjećanju svojega učitelja; a inače se pokazuje nepristran i prostodušan povjestničar.

Sava, utemeljitelj srbske crkve i narodne prosvjete, ustanovi dvanaest eparkija (biskupija): u Zahumlju (Hercegovini), Zeti (Duklji), Dibri, Budimlju, Rašiji, Studenici, Prizrenu, Gračanici na Kosovu, Toplici, Braničevu, Biogradu i Moravici⁵⁵. Poslije nekoliko godina imenova svojega nasljednika; te ostavivši biskupsku stolicu, podje opet u svoj hilendarski namastir, na goru Atos, da tu živi kao prosti kalugjer. Podje odatle pohoditi svetu zemlju jedan i dva puta; a kad se drugi put iz Palestine vraćao, preminu na putu u Trnovu, u Bugarskoj (1237), odakle su do malo, staranjem kralja Vladislava, moći mu prenesene u Srbiju i pogrebene u crkvi mileševskoga namastira.

Cieni se, da je Stjepan Prvovjenčani godine 1224 predao državnu vlast svojemu starijemu sinu Stjepanu Radoslavu, pa da se je pokalugjerio, uzevši ime Simeon. On proživje, kako neki hoće, jošte do god. 1228; ili, kako drugi izvor kaže, do početka god. 1230⁵⁶.

Stjepanov sin Stjepan Radoslav (1224—1231) zaista, po očevu primjeru, kraljevsku krunu od istoga pape Honorija III i dostiže je⁵⁷. — Tko zna kakovi su pojmovi vladali u srednjemu vieku, ne

⁵⁴ Cf. MARTINOV, *Annus Graeco-Slavicus*, p. 44, col. 2.

⁵⁵ RAIČ, *Istorija raznih' slavenskih' narodov' najpače Bolgar' Horvatov' i Serbov'* (Beč 1794—1795) II, p. 345; MEDAKOVIĆ, *Povjest. srbskoga naroda* II, p. 172.

⁵⁶ LJUBIĆ, *Opis jugosl. novaca* (Zagreb 1875) p. 29.

⁵⁷ Vsi obšte serbskii pisateli povjestvujut', jako kralj sej (Radoslav) črez' poslanniki prosil' u pap' Honorija III kraljevskija koron'', i togože 1224 goda polučil' onuju. Tako on' vtoroe vjenčan' i potvrđen' ot' pap' v' kraljevstve serbskom'. RAIČ O. c. II, p. 371.

može ni pomisliti, da bi Radoslav mogao od pape proсити kraljevsku krunu, ako nije katolik i u zajednici s crkvom rimskom bio; a još manje, da bi papa dao krunu vladaru, o kojemu nije istinit bio, da je katolik. Radoslav, desete godine svoga vladanja, domaćim nemirima bi prinudjen odreći se prijestola i poći u kalugjere.

Kojega su zakona bili brat mu i nasljednik Stjepan Vladislav (1231—1243)⁵⁸ i mlađji brat, Vladislavov nasljednik, Stjepan Uroš I (1243—1276); jesu li, to jest, priznavali duhovnu vlast apostolske stolice, neizvjestno je; a ne zna se ni o Uroševu sinu, Stjepanu Dragutinu (1276—1282), koji pogna s prijestola svojega oca Uroša; te ovaj od tuge umrie u Draču. Svakako za Uroša širio se je razkol; a za njegovih nasljednika Stjepana Dragutina i Uroša II *Milutina* (1282—1320), mlađjega Dragutinova brata, već je sasma skisma zavládala⁵⁹. Papa Nikola IV (1288—1292), valjda nagovoren caricom Helenom⁶⁰, uđovicom Stjepana Uroša I, a materom Milutinovom, god. 1288 posla u Srbiju dva legata, franjevce Marina i Ciprijana, s knjigom za Milutina⁶¹, a drugom za caricu Helenu⁶². Papa Milutinu razlaže glavne tačke katoličkoga vjerovanja i pozivlje ga, da se s crkvom rimskom sjedini i k njoj privede svoj narod. Uz poslanicu šalje mu katoličko izpoviedanje vjere, u kojemu se dakako naglasuje dogmatička nauka rimske crkve o izhóđenju Duha svetoga od Oca i od Sina, o čistilištu, o vrhovnome poglavarstvu rimske stolice nad svom katoličanskom crkvom, pošto je takovo poglavarstvo njoj dao sam Gospod Isukrst u osobi svetoga Petra⁶³. Legacija i papina poslanica

⁵⁸ LJUBIĆ O. c. p. 31.

⁵⁹ BALAN O. c. p. 125, sq.

⁶⁰ Incredibile dictu est quam dolenter ac moleste ferret Helena regina, filios suos a catholica fide alienos esse, quam ut amplecterentur non modo ipsa assiduís hortationibus, et omni ope operaque enitebatur, *sed duas etiam litteras suasorias ab Nicolao IV* cum suis internunciis mittendas curavit. FARLATI VII, p. 46, col. 2. Neki hoće, da je Helena bila kći ugarskoga kralja Bele IV; a drugi, da je bila iz kraljevske francuzke kuće. Cf. LJUBIĆ O. c. p. 34—35.

⁶¹ FARLATI VII, p. 46—48.

⁶² FARLATI VII, p. 48.

⁶³ . . Verum, quia nemo pervenire valet ad viam veritatis ejusdem, nisi per fidem catholicam a Deo et sanctis apostolis traditam, quam sancta Romana ecclesia profitetur et servat, magnitudinem tuam monemus, deposcimus et hortamur in Domino Jesu Christo, quatenus pie considerans, quod una est fides, extra quam nullus omnino salvatur, et sine qua Deo impossibile est placere, ad ipsius venias fidei unitatem, eamque fideliter teneas et observes; nihilominus populum tuae ditionis ad eandem unitatem reducas . . Fides autem catholica haec est . . Credo etiam Spiritum Sanctum . . ex Patre et Filio

ne uspješe kod Milutina. I papa Benedikt XI (1303—1304) okuša, ne bi li dobio Milutina; ali i njegova poslanica Milutinu⁶⁴ ne dostiže nikakva ploda: premda iz drugih njegovih poslanica, koje se privezuju na srbsku zemlju, očito se vidi, da je katolički zakon još tada bio dosta snažan u Srbiji. Takove su poslanice pisane Marinu barskome arcibiskupu, kojima papa daje mu vlast „*instituendi et destituendi rectores in ecclesiis parochialibus de Bristonia, de Rudinico, de Rogosna, de Trepzo et de Grazaniza in regno Serviae constitutis*“⁶⁴; a također „*ut personas ecclesiasticas in regno Serviae et aliis terris adjacentibus corrigere et reformare possit*“⁶⁴. Takova je jošte poslanica pisana srbskoj kraljici Heleni, kojoj papa javlja, da uzimlje pod obranu svetoga Petra njezino kraljevstvo, „*cum civitatibus, castris, terris, villis, et bonis aliis*“⁶⁴.

No će isti Milutin, u početku godine 1308, opremiti poslanike Klementu V (1305—1314) moleći, da papa pošalje u Srbiju vrijedne i naučne ljude, koji će njega i narod u katoličkoj vjeri poučiti; a uz to, da uzme pod okrilje svoje i apostolske stolice njegovo kraljevstvo. Pitaše jošter i blagoslovljenu zastavu, što će nositi u bojevima na neprijatelje kršćanske vjere⁶⁵. Papa se obradova, kao što se možemo domisliti, te odabra za legate Egidijsa, gradskoga (*Gradenensis*) patrijara i dva fratra, jednoga dominikanca a drugoga franjevca, predavši im pismenu uputu, kako im se treba vladati⁶⁶. Milutinu piše⁷⁰ izkazujući mu svoju veliku radost. Nagovara ga, da izvrši, što je naumio. Šalje mu isto izpovijedanje vjere, koje mu

procedentem . . . (Romana ecclesia) dicit et praedicat . . . eorum (qui poenitentes in charitate decesserint, antequam dignis poenitentiae fructibus de commissis satisfecerint et ommissis) animas poenis purgatorii post mortem purgari . . . Ipsa quoque sacrosancta Romana ecclesia summum et plenum primatum et principatum super universam catholicam ecclesiam obtinet, quem se ab ipso Domino in beato Petro apostolorum principe seu vertice, cujus Romanus pontifex est successor, cum plena potestate recepisse veraciter et humiliter recognoscit.

⁶⁴ FARLATI VII, p. 56 sq.; POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum* (Berolini 1874—1875) II, p. 2028, n. 25325.

⁶⁵ THEINER, *Mon. Hungarica* I, p. 408, n. 649; POTTHAST I. c. p. 2026, n. 25299.

⁶⁶ THEINER I. c. n. 650; POTTHAST I. c. n. 25300.

⁶⁷ THEINER I. c. p. 407, n. 648; POTTHAST I. c. n. 25301.

⁶⁸ FARLATI VII, p. 61.

⁶⁹ FARLATI *ibid.*

⁷⁰ FARLATI I. c. p. 61—62; THEINER, *Mon. Sl. Merid.* I, p. 127—130, n. 181.

Nikola IV bješe poslao i označuje mu uvjete, uz koje mogu biti primljeni on i njegova država u crkvenu zajednicu: biva, da se uzme u simbol vjere *Filioque*, da se prizna poglavarstvo papino nad svom crkvom, da kralj za se i za svoj narod obreče pokornost apostolskoj stolici, da se biskupi zakunu, da će istoj stolici biti podložni, odrekavši se razkola, da mitropoliti budu posvećeni od apostolske stolice i od nje da dobivaju pallium, a da se u to svjetovna vlast nema upletati, napokon, da latinski obred bude slobodan u Srbiji i budu poštovani latinski svećenici⁷¹.

Milutin primi sjajno papinske legate; ali njemu nije bilo do sjedinjenja. Legati se uzalud trudiše; a ništa ne opremivši vratiše se nazad⁷². Milutin svojom lukavštinom bijaše uvjerio papinski dvor, da je nauman s rimskom se crkvom sjediniti; a zbaci obrazinu, kada postiže svoj cilj, te mišljaše, da mu više ne treba papina pomoć⁷³. Suvremeni povjestničar Ptolomej iz Luke (1236—1327) razjašnjuje nam ovaj moment Milutinove poviesti. U ono su vrijeme Mletčani hvatali vjeru s Francuzima, u namjeri, da udare na grčkoga cara Andronika. Milutinu nije bilo po čudi, da Latini osvoje Carigrad. No ako bi im to pošlo za rukom, onda bi njegov politički interes zahtievao, da se kaže katolik i da mu država bude pod mogućom papinom zaštitom. Eto s česa je on opremio svoje legate u Rim. A kada vidje, da Mletčani ne će zavojštiti na Carigrad, pogazi zadatu besjedu i vrati legate⁷⁴. A onda stade očito proganjati katolički zakon i zabrani u Srbiji rimski obred⁷⁵.

⁷¹ Quae vero circa reditum tuum ad unionem sanctae Romanae ecclesiae ac schisma eminus profugandum exigimus inferius adnotantur. In primis quod symbolum Nicaeni concilii . . in ecclesiis regni tui et terrarum tibi subjectarum in ea parte, ubi de Spiritus sancti processione in eo agitur, cantetur publice, dum missarum solemnias celebrantur, et sic etiam doceatur populus: Et in Spiritum sanctum Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit. Et quod tu, praelati, clerus, calogeri et populus dicti regni tui profiteamini Romanum pontificem esse Christi vicarium et beati Petri successorem, eandemque potestatem habere ligandi atque solvendi, quam idem apostolus noscitur habuisse, ac ipsam Romanam ecclesiam super omnes obtinere primum et etiam principatum etc.

⁷² FARLATI l. c. p. 62.

⁷³ KALLAY O. c. p. 47.

⁷⁴ Misit nuntios Clemens ad regem Rasciae, qui ad obedientiam Romanae ecclesiae promiserat se venturum, quia Veneti cum Carolo sine terra concordaverant imperium accipere Constantinopolitanum. Videns autem tractatus non procedere, papales nuntios vacuos remisit. *Hist. Eccl.* L. 24, c. 39, ap. FARLATI VII, p. 63, col. 1.

⁷⁵ FARLATI *ibid.*

Poznato je, da je Milutinov brat Dragutin, njemu predao kraljevsku krunu i vlast nad većim dielom Srbije (1275), a sebi da je uzdržao Mačvu i onaj dio Bosne, koji je sâm oružjem pridobio, te Sriem, (s česa bi nazvan sriemskim kraljem,) Braničevo i Kucevo. Po smrti Dragutinovoj (1316) Milutin na silu pridruži njegove zemlje svojoj državi, a Dragutinova sina Vladislava baci u tamnicu. Svojega sina jedinca, po imenu Stjepana, koji se na nj bješe uzdigao, da mu krunu otme, uza sve, što mu se je pokorio, progna iz zemlje: ali htjede, da mu prije budu oči izkopane. Dvorani niesu izvršili naredbu, već prievarno samo zavezaše mu oči i opraviše ga u Carigrad. Poznije mu se otac smilova i dozvavši ga natrag, dade mu neku malu državicu, da njom upravlja.

Milutinovo domaće i obiteljsko življenje bilo je, kao što i drugih mnogih okrunjenih glava, koje misle, da njih ne veže ni dekalog, ni evanđelje. Poviest nam kaže, da je Milutin pustio tri zakonite svoje žene. Kad mu bizantijski car Andronik II ponudi u Solunu za četvrtu ženu svoju kćerku Simonidu, kojoj tada bijaše šest godina, on dade Androniku u zamjenu svoju treću ženu, sestru bugarskoga cara Svjetslava, a uza nju, kao pridavak, svoju inoću Kotanicu: te odvede odmah malu Simonidu u Srbiju i s njom se vjenča⁷⁶. Ali je uz to gradio crkve i darivao ih, ne samo u Srbiji, već u Carigradu, u Solunu, na Atosu, na sinajskome poluotoku i u Jerusalemu; pa ga poslije smrti (1321) srbska crkva uze u svoje svetitelje i dade mu predikat *Bogonosac*: — bar je ovako napisano u srbskome evkologiju, štampanu 1853 u Budimu⁷⁷.

Papa Klement bijaše proglasio križarsku vojnu na Milutina zato, što je zadatu vjeru prestupio; te Mađžari udariše na Srbiju i osvojiše (1318) Mačvu i dio Bosne. S toga Milutinov *nezakoniti* sin Stjepan Uroš III Dečanski (1321—1336) htjede odmah stupiti u dogovore s papom. Najprije šćaše vjenčati katolikinju Blanku, kćer Filipa tarantskoga vojvode, a unuku sicilijanskoga kralja Karla. Filip obznani papu Ivana XXII (1316—1334), zamolivši ga, da bi se i on na takovu ženitbu privolio; pošto Uroš obećaje, da će sâm sa svojom državom priedći na katoličku vjeru. Papa zahtievaše, da Uroš najprije prizna duhovnu vlast rimske stolice, pa onda neka se oženi. Uroš drage volje prihvati taj priedlog; te papa na 11 lipnja 1323 opremi legata u Srbiju, da prime u njegovo ime kraljevu za-

⁷⁶ . . cum puella octo annos nata congressus, ita matricem ejus laesit, u foetum nullum edere posset. DU FRESNE ap. *Ljubić* O. c. p. 69.

⁷⁷ MARTINOV, *Ann. Eccles. Gr. Sl.* p. 265.

kletvu; a Dečanskomu pisa knjigu, dodajući poslanici obično izpo-
viedanje vjere⁷⁸. Dečanski izpunio papinu želju i legacija sretno svoj
posao svršila⁷⁹; a srbski kralj poslao sjajno odaslanstvo u Tarant, da
mu djevojku izprosi i dovede⁸⁰. Kad se je kasnije Uroš osjetio, da
mu se nije bojati Mađžara, jer Karla Roberta druge brige zanimahu,
odreče se pape i rimske crkve⁸¹, — valjda poslije nego mu je umrla
Talijska žena, koja inače nije dugo proživjela.

Dečanskoga zadavi (1336) u Zvečanju sin Dušan; a Dušana i
njegove potomke otac kada umiraše prokle⁸².

Za Dušana *silnoga* (1336—1355) više puta vodili su se do-
govori s Rimom; ali sa strane srbskoga dvora ni samo jednom
iskreno. Poslije nego Dušan ote Greima svu Mačedoniju (osim So-
luna), Tesaliju, Epir i Arbaniju, a banu Kotromanoviću Bosnu do
Travnika, primoravši ga, da prizna vrhovno gospodstvo Srbije, po-
boja se, da će mu ugarski kralj Lajoš Veliki oteti Bosnu. Pa zato
počne se dogovarati s rimskom stolicom i šalje papi Klementu VI
(1342—1352) Marka skadarskoga biskupa, kao svojega poslanika,
da ugovara o sjedinjenju Srbije s rimskom crkvom⁸³. I ovoga puta
u papinskome dvoru bijaše veliko veselje; te papa odgovori Dušanu
pismom od 2 ožujka 1347⁸⁴, svjetujući ga, da izvede, što je jur
naumio. U Avinjonu ne znadijahu, da Dušan samo političku igru
igra. Kad se Lajoš iz Dalmacije udalji i podje u Napulj, Dušan
odmah prekinu dogovore. A kada Lajoš kasnije stade sakupljati
vojsku, božem da zavojšti na Srbiju, Dušan obraća se papi Inocen-
ciju VI (1352—1362). U svojem pismu priznaje rimsku crkvu za
mater, učiteljicu i gospodaricu svih kršćana, a papu za sveobćega

⁷⁸ FARLATI VII, p. 68—69.

⁷⁹ ECKART ap. Farlati l. c.

⁸⁰ Rastić, po knjizi *Liber Reformationum* dubrovačkoga arkiva, ovako o
tome piše: „*ricercò dunque, che la repubblica lo accomodasse delle sue galere,
del che fu con molta cortesia compiaciuto. Si posero subito con bellissimo
apparato tre galere in ordine, le quali andate a Taranto, levarono la nuova
regina, la quale condotta a Ragusa, fu con pompa magnifica ricevuta dalla
repubblica, e con ogni onore trattata: da ivi poi per terra fu condotta in
Rascia al re.*” LJUBIĆ O. c. p. 75.

⁸¹ KALLAY O. c. p. 51.

⁸² V' čas' smerti gospodin sej kral' prokljat'ju predade s'ina svoego mla-
dago kralja, i potomki ego... kotoraja ne po dolgom' vremeni i b'st' djeji-
stvitelna. RAIĆ O. c. II, p. 595.

⁸³ FARLATI VII, p. 71.

⁸⁴ Ep. *Cum sicut laetanter*, FARLATI l. c.

otca i pravoga Isukrstova namjestnika⁸⁶. Papa odgovori knjigom od 24 prosinca 1354⁸⁶ i posla legate, Bartula trogirskoga biskupa, i drugoga biskupa, po imenu Petra, kojima dade potrebite instrukcije⁸⁷. Istom prilikom papa pisa i srbskome patrijaru Joanikiju⁸⁸, te i ostalim srbskim biskupima⁸⁹, pozivljući ih, da se sjedine s crkvom katoličkom. Kroz to se u Srbiji dozna, da Lajoš ne misli udariti na Srbiju, već na Mletke; pa će Dušan odmah prekinuti odnošaje s papinskom kurijom. Te došavši u Srbiju legat Petar, Dušan zabrani svim svojim podložnicima, plemićima i prostome puku, da ne smiu pristupati k božjoj službi, koju bi papinski poslanik i njegovi latinski svećenici služili, prietnjom, da će biti izkopane oči svakomu, koji bi se usudio ovu naredbu prestupiti⁹⁰. Iza toga Dušan nemilosrdno progonjaše katolički zakon. „Dušan je više puta, veli Kallay, pregovarao sa papom, a čim mu je sila porasla, odmah se okrenuo protivu katolicizma i trudio se, da strogim, a često i groznim sredstvima prinudi katolike, da svoju veru napuste. Zapovjedio je pravoslavnom sveštenstvu, da živo prione oko toga, da katolike, ma na koji način preobrati; a na protiv je latinskom sveštenstvu zabranio, da pravoslavne u svoju veru prima. Pokatoličeni pravoslavni moradoše se, pod prietnjom stroge kazne, u svoju staru veru povratiti. Katolik nije mogao stanovati sa pravoslavnim niti se ženiti, dok nije prešao u iztočnu crkvu. Svakoga je postigla stroga kazna, ko se usudio da katolike prikrije“⁹¹.

Pomenuo sam, kako je papa Inocencije pisao Joanikiju *patrijaru*. Joanikije prvi je srbski patrijar. Kad se je Dušan god. 1346 okrunio carskom krunom, na saboru u Skoplju proglasi neodvisnu od Carigrada srbsku crkvu i učini mitropolita Joakinija patrijarom

⁸⁵ Per apocrisarios et procuratores magnitudinis tuae (ovako odgovara Inocencije Dušanu) . . . *et praesentatas nobis . . . litteras regias aurea tua bulla munitas . . . ecclesiam ipsam (Romanam) dominam et magistram christianorum omnium, ac Romanum pontificem universalem christianorum ipsorum patrem, et verum ipsius Christi vicarium, ac beati Petri apostolorum principis successorem firmiter asserens, simpliciter confitens, et humiliter recognoscens devota instantia supplicasti*, ut tibi apostolicae benedictionis munus per apostolicas litteras mittere, et nihilominus destinare ad regnum ipsum aliquot viros probos. FARLATI VII, p. 72. 73.

⁸⁶ *Ib.* p. 72—74.

⁸⁷ *Ib.* p. 75—76.

⁸⁸ *Ib.* p. 74—75.

⁸⁹ *Ib.* p. 75.

⁹⁰ FARLATI *ib.* p. 76—77; KALLAY p. 59—60; BALAN O. c. p. 235 sq.

⁹¹ KALLAY O. c. p. 82—83.

svih svojih zemalja, sa stolicom u Peći. Dakako, po riečima srb-skoga ljetopisca, to nije bilo *po zakonu*, već *bezčinno*⁹². Pa je zato godine 1353 bizantijski patrijar Kalist metnuo prokletstvo na Dušana, na Joanikija, na skopljanski sabor i na vas srbski narod. Ali je ekumeniku sve bilo uzalud; jer car, idući tragom bizantijskoga cesarizma, sam je htio biti izvor svake moći i vlasti u svojoj zemlji. Dušan je međjutim, kao i njegovi predšastnici, darivao crkve i namastire i gradio nove, upravo veličanstvene, medju kojima namastir i hram na Bistrici pod Prizrenom, posvećen arkangjelu Mihajlu, pokrovitelju srbske vojske: sve to dakako, da zavarao oči prostome narodu i da mu svećenstvo bude odanije. Ipak srbska crkva ne uze ga u svoje svetitelje. Dušan poslije nego je Srbiji pridružio gotovo cijeli Epir, Akarnaniju, Tesaliju, Maćedoniju i neki dio Bosne, te mu se država prostirala od Fruške gore do iznad Olimpa, i od Jadranskoga mora do Marice, zavojšti silnom vojskom na Turke, u Galipolju naseljene, u namjeri, da njih iztjera iz Evrope, a sâm osvoji Carigrad. Pri ovoj ekspediciji umre na putu u Djevoli u Arbaniji na 20 prosinca 1355, u 45 godini života. „Za Dušana, veli Šafarik, Srbija pope se do vrhunca državne sile i vanjskoga sjaja; ali i do vrhunca éudoredne pokvarenosti. Sve se je za novac prodavalo. Bijaše zavladao običaj ženiti se bez svećenika, kojom tko hotio i dokle ga je bila volja: te se je kršćanska Evropa sablažnjavala... Nemanjići pod stare dane idjahu u kalugjere i gradjahu veličanstvenih zadužbina, da se o njihovoj svetosti pripovieda, nakon nemilosrdna i gnusna života. Pod vanjskim sjajem, sve bijaše prazno“⁹³.

Dušana nasliedi sin mu Stjepan Uroš IV (1355—1371), neprijatelj katolika⁹⁴. Prije se je mislilo, da je Uroša izdajnički pogubio knez Vukašin, kojemu Dušan silni pri smrti preporučio sina i državu⁹⁵; ali je povjestnička kritika dokazala, da nije; te je Uroš preživio

⁹² RAČKI, *Boj na Kosovu. Rad Jugosl. Akad.* (Zagreb 1889), XCVII, pag. 12.

⁹³ *Geschichte der südslavischen Literatur* III, p. 194.

⁹⁴ A Latinis eorumque sacris non solum ipse alienus erat, sed longe acerbiore animo abhorrebat Helena mater ejus, foemina ferox et imperiosa. Hinc factum est, ut Dominicus archiepiscopus (Antibarensis), et omnes cultores ecclesiae Romanae expositi essent quibuscumque injuriis schismaticorum, qui nihil ardentius quam Latinum et Romanum nomen prorsus extinguere exoptabant. FARLATI VII, p. 77—78.

⁹⁵ Cf. LJUBIĆ O. c. p. 130—131.

Vukašina⁹⁶. Vukašin vladao je uza slaboga cara Uroša IV i prisvojio kraljevski naziv (*kral'*)⁹⁷.

Godine 1370 udari na Srbiju sultan Murat I su 70.000 vojske. Vukašin dočeka ga na Kosovu su 25.000 i pobiedi ga, posjekavši 30.000 njegovih ljudi. Druge godine (1371) Turci udare s većom silom. Vojske se sukobiše kod Črnomena na Marici (26 rujna). Ovoga puta Srbi bješe ametom potučeni. Pogibe i Vukašin i njegova dva brata, despot Uglješa i vojvoda Gojko, te množina srbskih velikaša, a mnogo ih se utopi u Marici⁹⁸. Do malo (4 prosinca 1371) umrie car Uroš IV⁹⁹ i s njim se utrnu loza Nemanjića; te se izkoli kletva Stjepana Dečanskoga.

Poslije poraza kod Marice i Vukašinove smrti nastade veliki metež u srbskoj zemlji. Vukašinov sin Marko (*Marko Kraljević* narodne pjesme) bi priznat od Vukašinovih pristaša za kralja. A da je Marko nosio kraljevski naziv i da je vladao jednim dielom srbske zemlje, svjedoče stari spomenici, a potvrđuju poznati njegovi novci¹⁰⁰. Poslije smrti Uroša IV, srbski velmože stadoše svaki na svoj račun samostalno upravljati. Među njima najugledniji i najmoćniji bi Lazar, po ženi svojta Nemanjića, a knez stare srbske zemlje u porječju gornje Drine, Lima, Ibra i Morave, te preko Šara planine u porječju gornjega Vardara¹⁰¹. Lazarev glavni privrženik bi njegov zet Vuk Branković u Prištini. Lazaru podje za rukom skupiti u svoje ruke veće dielova raztrgane države, pa se god. 1377 dade u Prizrenu okruniti za cara, poslije nego bijaše sklonio (1375) bizantijskoga patrijara, da digne anatemu, koja je srbskome narodu udarena za Dušana silnoga (1346).

Kad se Lazar okruni udari na Marka Vukašinića i prinudi ga, da pobjegne; a zemlju mu osvoji. Marko pozva u pomoć Turke¹⁰². Godine 1381 Turci provale u Srbiju, ali su na Dubravici razbijeni. Do pet godina (1386) vrata se iznenada i otmu Niš; a Lazara podvrgnu haraču. Godine 1389, na 15 lipnja, zbi se kobna bitka na Kosovu. Srbija izgubi sasma svoju neodvisnost. Ne zna se je li tada Marko Kraljević dobio, uz godišnji danak, jedan dio očeve zemlje,

⁹⁶ RAČKI l. c. p. 16, not. 4, p. 20.

⁹⁷ *Ib.* p. 16—18.

⁹⁸ *Ib.* p. 19—20.

⁹⁹ *Ib.* p. 20.

¹⁰⁰ LJURIĆ O. c. p. 146—147.

¹⁰¹ RAČKI l. c. p. 24.

¹⁰² *Ib.* p. 30.

ili mu je, kako drugi kažu, Turčin dao neke druge pokrajine. Zna se pak ovo, da je poslije vojevao uza turske čete u raznim bojevima i da je napokon poginuo u bitei kod Rovina, gdje vlaški vojvoda Mirca razbi Bajazitovu vojsku¹⁰³. Sultan Bajazit priznade Lazarevu sinu Stjepanu vladalački priesto; ali je valjalo ne samo, da Stjepan plaća harač, već i na čelu svoje vojske, da vojuje za Turke u njihovim ratovima u Evropi i Aziji¹⁰⁴. Uza Stjepana Lazarevića vladao je u svojoj zemlji Vuk Branković, ne priznavajući Stjepana za svoga gospodara. On prisvajao naziv *gospodara Srbâ i Podunavlja*; a stolovao u Prištini na Kosovu¹⁰⁵. — Narodna je pjesma nepravedno ocrnila Vuka Brankovića i ime mu učinila suznačno bezdušnu izdajniku; dok su novija povjestnička iztraživanja dokazala, da je Vuk bio vjeran prijatelj i glavni naslon svojega tasta Lazara¹⁰⁶.

Po Stjepanovoj smrti († 1427), stupi na priesto njegov sestrčić Gjorgje Branković (1427—1456), sin Vuka Brankovića. Po osvojenju Carigrada (1453), Muhamed II htjede okrenuti Srbiju u tursku pokrajinu; no pod Biogradom zauzbi ga (1456) junačka desnica Ivana Hunyada (Sibinjanina Janka) i križ Ivana Kapistrana¹⁰⁷. Ali je Srbija sama od sebe padala sunovratice u propast. Nju nije upropastila kosovska bitka, već nesloga, razdor, gramženje za vlašću i gospodovanjem, te razkvarenost velikaša. Napokon najmladji sin Gjorgja Brankovića, Lazar, osliepivši svoja dva brata, protjera ih, pa onda pogubi svoju mater Jerinu (1457). U početku sljedeće godine (1458) umrie knez Lazar; a Muhamed II pretvori Srbiju u turski pašaluk (1459).

Turci niesu zatamanili srbsku patrijaršiju u Peći. Prvoga patrijara Joanikija (1346) nasliediše do godine 1765, druga trideset i četiri patrijara. Godine 1690 patrijar Arsenije Černojević pribježe u Ugarsku su 30.000 srbskih porodica. Iza njegove smrti, Srbi izabraše opet u Peći patrijara; a njemu bi područna mitropolija, koju Austrija onda ustanovi u Karlovcima za pribjegle Srbe. Godine 1738 patrijar Arsenije IV pribježe takodjer u Austriju, sa svojim duhovnim zborom. Arsenije IV do malo postade karlovački mitropolit, a Austrija priznade mu patrijarski naziv; ali samo *ad*

¹⁰³ LJUBIĆ I. c.; RAČKI p. 62.

¹⁰⁴ RAČKI p. 58—59; LJUBIĆ p. 154—155; KALLAY O. c. p. 143—144.

¹⁰⁵ RAČKI p. 60.

¹⁰⁶ *Ib.* p. 28. 56.

¹⁰⁷ KERVAIL, *S. Giovanni Capistrano, Suo secolo e Sua influenza* (Vers. dal. franc. Roma 1887), c. 6, p. 221—242; LJUBIĆ p. 161—163.

personam. Godine 1762 pečki patrijar Gabrilo, rodom Grk, poturči se. Nasliedi ga Basilije Brkić (1763), a Basilija Grk Hadži Kalinik (1765), s kojim dospje pečka patrijaršija, 419 godina poslije nego je Dušan silni nju ustanovio¹⁰⁸.

U Srbiju kroz to dolazahu iz Carigrada biskupi sve do godine 1815. Godine 1809 dok se je vojevalo za slobodu Srbije, Karagjorgje sa svojim viećem, šćaše prognati mitropolita Leontija; jer je slao otajne dopise turskoj vladi, koja plaćaaše zlatom njegovo izdajničko prokazivanje; ali ruski opravnik, pukovnik Rodofinski, uze Leontija pod svoju zaštitu; jer Rusija mrkim okom gledaaše srbski ustanak. Kada narod izvojšti (1816) svoju slobodu (premda visoka kapija nije priznala novi red stvari u Srbiji nego u drinopoljskome miru od god. 1829); fanariotskome mitropolitu već ne bijaše stanja u Srbiji; a narod metnu se pod duhovnu vlast karlovačkoga mitropolita. Godine 1830 knez Miloš Obrenović uzpostavi u Biogradu srbsku mitropoliju. Po ugovoru s carigradskim ekumenikom (mjeseca siečnja 1832) potvrda biogradskega mitropolita pripadala je Fanaru. Postavši Srbija neodvisna država, vlada biogradska, na temelju, da ugovor od god. 1832, što je Srbija, kao vasalna država, s ekumenikom ugovorila, ne može već biti vriedan, izposlova od ekumenika priznanje avtokefalije srbske crkve. Pa će valjda Srbija opet dostići svojega patrijara.

Pet je vjekova minulo od kosovskoga poraza, a Srbija do danas nije se ni za dlaku približala rimskoj crkvi. Mržnja na Latine, nije ni mrve popuštala. Svi okušaji Leona XIII do ovoga časa (1891) bijahu bezuspješni. Pa i berlinski ugovor, što se tiče katoličke vjere u Srbiji, ostade mrtvo slovo na papiru.

U Crnojgori drugojačije su uredjeni odnošaji za katolike.

Poslije kosovske katastrofe, u Zeti vladahu Balšići i borahu se za slobodu i neodvisnost zemlje proti Tureima i Mletčanima. A kada umrie posljednji Balšić (1427), narod odabra za svojega glavaru, Stjepana Crnojevića, koji bješe u svojti s Balšićima po tankoj krvi. Nova je dinastija vladala do 1516. Te godine knez Georgije II odreče se prijestola; te, pristajanjem svega puka, predaše u ruke ondašnjega mitropolita Vavile vlast i grb svojih starih. Voljom je dakle naroda Crnagora pretvorena u teokratičku državicu. Mitropolit prozva se vladikom, a biraše ga uvijek narodna skupština. No vladika Danilo Petrović Njeguš (1697—1737) učini nasljednom u svojoj porodici

¹⁰⁸ MARTINOV, *Annus eccl.* p. 316.

vladičansku čast; pa je vazda prelazila na jednoga vladikina sinovca. Sjajno doba u poviesti Crnegore počinje s Petrom I (1782—1830), kojega narod već god. 1834 uze u svoje svetitelje; ali kulturno doba Crnegore počinje s Petrom II (1830—1851), velikim srbskim pjesnikom. S Petrom II dospje teokratička vlada. Po njegovu zavještaju inadijaše ga nasliediti sinovac Danilo, kojega narodna skupština priznade za vladiku. Po želji svojega strica Danilo podje u Rusiju, da se onamo zavladiči; ali došavši u Petrograd preumi i ne htjede u svećenike. Privoljevši se Rusija, da vladalac Crnegore bude svjetovnjak, Danilo se prozva: *Knjaz i Gospodar slobodne Crnegore i Brda*¹⁰⁹.

U XVII vjeku za pape Urbana VIII (1623—1644), crnogorski vladika Marderije, duhovni i vremeniti gospodar zemlje, staranjem trogirskoga arcigjakona Frane, potonjega barskog nadbiskupa, sjedini se s katoličkom crkvom. Pisao je s toga papi liepu poslanicu¹¹⁰, koja ovako glasi: „Vrhovnomu, velikome gospodinu, naučitelju, voljom i milošću Boga svemogućega, koji svim vlada i upravlja, koji je od vječnosti i bit će, brez početka i svrhe, Otea, Sina i Duha svetoga, Boga slavnoga i kojega ide poklon, papi velikoga i slavnoga Rima, vrhovnoj glavi vasionoga svieta i svih pravovjernika, njemu, koji ljubi Isukrsta, te je od Boga okrunjen, od Boga posvećen, od Boga postavljen nad sva kraljevstva, koji svietli od kraj do kraja svieta, a sam je prosvietljen i proslavljen od svetih apostola, Marderije, božjom milošću, biskup Mačedonije, otačbine Aleksandra Velikoga, Crnegore, u namastiru gospod. Ivana Crnoevića, na Cetinju, kod katorske medje. — Gospod svemožni Bog, koji izpituje srдца, koji vidi ljudske misli, zna najbolje kolikom željom ja plamtim, da dodjem u Rim, i lično ti izkažem svoje sjedinjenje sa tom svetom stolicom, te svoju vjeru i pokornost. Jur sve sam bio spravio, što mi je trebalo za put, kao što sam i doglasio svetome Skupu po arcigjakonu Frani Leonardu i vitezu Frani Bolici; ali jer nam svaki dan dolazahu glasovi, da se turska vojska približava, na preveliku svoju žalost valjalo mi je odgoditi: pošto moj narod, kad sam ga obznanio o naumljenu putovanju, od straha turskoga dovezao me se, moleći i

¹⁰⁹ ANDRIĆ, *Geschichte des Fürstenthums Montenegro* (Wien 1853) p. 3—7. 9—11. 14—18. 23. 36—37. 56. 122—129. 148—150; DELARUE, *Le Monténégro* (Paris 1862) p. 33—34. 79—80; CHUDINA, *Storia del Montenegro* (Spalato 1882) p. 57—62. 65—66. 74. 89. 96. 130—131; BROCKHAUS, *Conversations-Lexikon* XI (1885) p. 840—842.

¹¹⁰ FARLATI VII, p. 128—129.

zaklinjući, da ga ne ostavim u ovakovu težku času, i da ga ne lišim utjehe i obrane, što mu moja vladličanska nazočnost i vlast može pribaviti. Cienio sam dakle, da mi je pristati na njegovu volju i molbu. A ako se Bog smiluje i ukloni od nas pogibao, koja nam prieti, pa nastane u zemlji sigurnost i mir, u došastome mjesecu kolovozu zaputit ću preko mora i brižno ću doći u Rim. Ako se dotle stvari ne smire, poslat ću dvojicu od glavnijih kalugjera ovoga namastira, da, klekavši pred nogama tvoje svetosti, obećaju tebi i toj presvetoj stolici moju pokornost i vječito s njom sjedinjenje, te mi izprose nebeski i sretni blagoslov od tebe, kao od sveobćega oca svih, te nasljednika prevelikoga i preslavnoga vrhovnika i apostolskoga poglavice Petra, kojemu je Gospod rekao: Što razdrieš i dobro uzgledaš na zemlji, bit će razdriešeno i potvrđeno na nebesima. A držim i čvrsto se nadam, da kako se ja s ovim svojim narodom tvojoj vrhovnoj vlasti za svagda dajem, predavam i vežem, tako, da ćeš i ti, kao sveobći otac, učitelj i pastir, nas svekolike u krilo svoje ljubavi primiti; jer je pisano: Onoga, koji k meni dolazi ne ću iztjerati na dvor¹¹¹. U isto vrijeme molim, da se smiluješ našim nevoljama, jer neprijatelji kršćanskoga imena sa svih strana robe nas i gnječe: pa i mi koliko god možemo, kako je Gospod Isukrst zapovjedio, izvršujemo djela milosrdja prema kršćanima latinskoga obreda, kada u svojim potrebama pristupaju k našem namastiru, koji je na ovim stranama kao luka i obći zbieg nevoljnim kršćanima; te se nadam, da ćeš i ti svojom podašnom ljubavlju u našim potrebama pomoći nas. Bog predobri i preveliki uzdržao zdravu i čitavu svetost tvoju i proslavio te na nebu i na zemlji“.

¹¹¹ . . Dominus praepotens Deus scrutator cordium . . optime novit quanto ferveam desiderio Romam adeundi, et per me ipsum testificandi meam cum ista sancta sede conjunctionem, fidem erga illam et observantiam . . Quod si nondum res a metu imminentis calamitatis quietae fuerint, duos e primoribus calogers hujus monasterii mittam, qui ad pedes sanctitatis vestrae advoluti meam vobis atque isti sanctissimae sedi obedientiam et perpetuam cum ea conjunctionem polliceantur, atque coelestem et faustam mihi precationem a vobis exorent, tanquam a communi omnium parente et successore maximi illius ac gloriosissimi supremi apostolorum principis Petri, cui dictum fuit a Domino: *Quidquid solveris et bene precaveris super terram, erit solutum et confirmatum in coelis*. Spero autem fore et confido, ut, quemadmodum ego cum meis hisce populis supremae auctoritatis vestrae me in perpetuum addico, dedo atque obstringo, sic etiam vos, veluti universalis pater, doctor et pastor nos omnes in sinum charitatis vestrae recipiatis, cum scriptum sit: *Eum qui venit ad me non ejiciam foras*.

Marderije nije mogao izpuniti svoju želju do roka u poslanici označena: s toga piše drugu poslanicu papi i šalje u Rim Besariona arcigjakona, nekoga jeromonaka i svojega sinovca, da u ime njegovo i svega naroda, svečanim izpoviedanjem vjere, utvrde crkveno sjedinjenje s Petrovom stolicom. Poslanici to izvršiše; a kad se vraćahu iz Rima papa Urban odpisa (12 svibnja 1640) Marderiju, izkazujući mu svoje veliko veselje i preporučujući mu, da se trsi, ne bi li k crkvenome jedinstvu pritegao pečkoga patrijara¹¹².

Koliko je trajalo ovo sjedinjenje Crnogore s katoličkom crkvom ne znamo; a ne znamo ni to, je li za teokratičke vlade, prije, ili poslije Marderija, koji drugi mitropolit stupio u zajednicu s rimskom stolicom. Svakako iz Marderijeve poslanice očito se vidi, da narod nije bio protivan sjedinjenju; a odatle se može suditi, da je i za poznije doba sjedinjenje visjelo o volji jedinoga gospodara — vladike. Za stalno pak možemo držati, da se ondašnji religiozni pokret nije ograničio na samu Crnogoru, već da se je protegao i na dalje. Theiner je objelodanio izvornik poslanice, koju je hercegovački mitropolit Basilije god. 1671 pisao Klementu X¹¹³; a ta nam poslanica

¹¹² FARLATI, *ib.* p. 129.

¹¹³ Vriedno je da ovdje donesemo ovaj historički spomenik: „Iže viš'njago Boga prom'išleniem' v'sepreosvjaštenomu, i Bogom' izbranomu, i apostolom' ravnoprestolnomu pastiru i naučitelju opleenomu svet'ie vjery karst'janske, svetoga Pjetra namjestniku, i vasselenskomu učitelju, nastavniku' nastavniku, ocem' ocu, nadahnutomu svetago Duha, izbranomu gospodinu i gospodaru našemu Klimentu desetomu papi i svoi ostaloj rimskoj gospodi ot' nas' Vasilija mitropolita Hercegovini i Zahlmii, i ot' nas' igumana Athanasia i sve ostale bratie naše monastira svetie Gospe u Trebinju nisko poklonenie tvoego prijestola, podnožiju celovanie. — A po tom' sveti oče, kr'stjan'stva kruno i diko i pohvalo! razum'liela e vašaa svetinja naše tuge i nevole, koe ot' prokletieh' Turaka trpimo na ove strane za ove rati, što smo podnieli mii i naši ljudi; u koioi muc i nevoli neuzdamos' u drugoga njego u Gospodina Boga i u tebe, sveti oče i pravo utešenje! i da te (će) nas' svjetie tvoe molit've pomošti i blagoslov', koi primismo grešni. Da bismo vjeru sačjuvali, sveti oče! tukli smo se i po gorah' krili i po spilah', koi uboden', koi obešen', koi na kolac' nabien', imajušti pred oči, što učini sveti Athanasie i ostali sveti mučenici, i ispovjednici ot' nepriaznika progoneni. I tako ot' Gospodina Boga dote (dodje) nam' pomot'; tere nevolni ostadosmo i k manastiru se prikupismo, i u nemu prjed k'rstom' koi nam' e poslao svjete otac', koi e bio Alesen'dar' namisnik' svjetine tvoei, neprestano Boga molimo. da vam slavu umnoži mnoga leta, nadai stadu svomu pastira dobrogo ud' rži, posvitilišta činiti, pljemenitom' čašom', koju nam' takote, kako obilež'e vaše ljubavi, poslaste. I hoteli smo otdavna poslati našu brat'u, da b'i sveta mesta pohodili, i svetini se tvoei poklonili, i tuge naše pokazali; ali sveti oče! niesmo smeli ot' Turaka; ere

svjedoči ne samo, da je rimska stolica još od prije ondješnje hrišćane pomagala, već, da su oni priznavali papinsku vrhovnu vlast u crkvi i štovali je.

U XVIII i XIX vjeku, do god. 1878, u Crnojgори nikomu ni na um nije padalo crkveno sjedinjenje. Onaj mali, ali junački narod nije imao pred očima drugo, nego kako će se boriti za žitak i za neodvisnost domovine od nekrsta. Oko toga su se, kao oko stožera, okretale sve njegove misli, k tomu su ciljale sve njegove težnje, na to su bila naperena sva njegova naprezanja. Borba za *krst častni i slobodu zlatnu* bijaše ideal, kojemu je Crnogorac bio posvetio svu dužnu svoju energiju. Religiozno pitanje, u užemu crkvenome smislu, njega nije zanimalo. On je samo znao, da je hrišćanin, a da nije mlić, ni član latinske crkve, i da ne *vjeruje u papu* (ovo je obična leč kod nekatolikā Slavena): te je bio uvjeren o pravoslavlju svoje crkve. Ovako stvari traju i danas; ali konkordatom od god. 1886, između Nikole I i svete stolice, Crnagora priznala je zakoniti stād crkve katoličke na svojem teritoriju.

e bila rat'. A sade neki, sam' znaš' svet'lo sun'ce! poslasmō dva naša ista brata: popa jermonaha Filipa i popa jermonaha Simeona da se u svjetine tvoje blagoslove na mjesto vaseh' nas'. I dobrotā e vaša otrjedila, da nam' bude dati milostini, kada bismo poslali naše kalut'ere. Sade ih' šlemo istai naša dva kalutery i šlemo našu istu knigu, koja nam' e otretena ot' prestola vašego; i u knizi odpisata plemjenita milostiny, koju niesmo primili. Ima 9 godina dna boeti (boeći) se Turaka niesmo smeli dohoditi i svetini se tvoei pokloniti. Naipreosveštena glavo, svetiteljju boži! primi bratiu našu, i pomozī nam', elno to Duh sveti nauči, ere nam' se na veliki cerkvi trulo uvinulo, i oko cerkve narasuri poukidali ot' trješ'ne, koja e bila na ove strane i u turskoj oblasti, mnogo har'ča trebue, a mi ne imamo svoieh' mnogo bastin', nego što prosimo po zemli, te se tiem' pomažemo, a sveto pismo kaže svoju cerkvu ne ostaviti, koja e bila čjuvena po mnogo zemle. Da ti smo preporučeni svjeti oče, a mi smo dužni, tvoega svetitel'stva sluge, Gospoda Boga moliti, kako e predato po ustavu svetih' apostol', za svetinju tvoju i ostalu rimsku gospodu, koi tebe noge celuju umileno poklanaesmo. I da sut' pročeē vaše svetitel'skie molitvi, da nas' mogut' pomoti.

Pisano u monastiru blaženne Gospože u Trebinju mjesjaca Jenuara, 3 dan'. THEINER, *Monum. Slavor. Merid.* II, p. 201 sq., n. 210.

POGLAVLJE VIII.

Sadržaj. — Crkva je jedna; ali je takovu ne će cesarizam. — Carigradski patrijar Leikudes i car Isak Komnen. — Promjena na carskome prijestolu. — Kostantin Duka. — Carica Evdokija. Patrijar Ivan Ksifilin. Car Roman Diogen. — Car Mihajlo VII. Odnosaji s Rimom. — Papa Gregorije V^{rođ} — Prevrat u istočnoj prijestonici. Car Nicefor Botonijat. — Opet prev¹ za Car Aleksije I Komnen. — Papa Urban II i križarske vojne. — Aleksije prema križarima. — Barski sabor razpravlja dogmatičko pitanj³ o izhodjenju Duha svetoga. — Carigradski patrijari u ovoj periodu. — Car Aleksije gospodar crkve i kanona. — Aleksijevi odnosaji s Rimljanima i s papom Paskalom II.

Slike, kojima Isukrst i apostoli pokazuju nam crkvu, jasno svjedoče, da ona valja, da bude jedna i nerazdieljena. Ona je *kraljevstvo, zgrada, dom*; ona je *jedan tor, jedno tielo*, premda su u njemu *mnogi udi*. Crkva je jedna objektivnom naukom i izpoviedanjem iste vjere; jedna bistvenim bogoštovljem i nepromjenitim svetim tajnama (sakramentima); jedna društvenim jedinstvom, koje je označeno u knjigama svetih otaca imenom *ljubavi*; jedna jerarkičkim vladanjem, pod vrhovnom vidljivom glavom, Petrom. Cesarizam, kojemu nije do slave božje, koji ne drži vjeru za božji dar, ni crkvu Isukrstovu za božanstvenu instituciju, ni pripadanje k istoj crkvi za uvjet, bez kojega se nipošto ne može doći do svrhe, za koju je Bog stvorio čovjeka, cesarizam, velim, ne će, da zna za crkveno jedinstvo. On je stvorio focijanski razkol, koji podieli crkvu u dvoje, ili da tačnije kažemo, odvrže od jedine Isukrstove crkve polovicu njezinih sinova. Ista je politika i Slavene odvojila od Petra; te se oni približavahu k Rimu, ili se od njega udaljivahu po osobnim mislima svojih vladara i prema ciljevima njihove politike. Cesarizam je kod Slavena, kao i kod Grka, svagda zamećao dogovore s rimskim dvorom o sjeđinjenju crkava, kad mu je trebalo, da odvrati kakovu jezivost od države, ili od vladarove glave, ili da se papinom pomoću dosine česa, što mu idjaše u korist. Ovo se je zbilzo neizbrojeno puta; a nikada čistom kršćanskom svrhom. Pape su svom dušom i svim

srdcem svagda prihvaćali prijedloge političkih ljudi, kad su im oni iskali sjedinjenje crkava: šiljahu im legats, pristajahu na njihove ponude i najvećim marom nastavljahu dogovaranja. Legats bivahu uvijek ljudi naučni, uvijek ugledne osobe, često sveti; ali niese svagda bivali dosjetni, da vide, što krije lukavstvo politike i pretvaranje diplomacije, te mnogo puta uzimahu za zlato, što je sjalo kano zlato, a zlato nije bilo. Politički ljudi pak kada bi postigli svoju svrhu, ili se uvjerali, da je ne mogu postići, bacili bi u koš religiozno pitanje. U prvom bi se događaju izpod brka podsmijevali, a u drugome ejerili bi zube na legats i režali bi na Rim i na papu. Još su više puta pape svojom inicijativom tražili, da se uzpostavi crkveno sjedinjenje: pisahu knjige, šaljahu svoje ljude, nagovarahu, moljahu, kumljahu, trudjahu se. No je u obće sve to bivalo uzalud; jer politika bez duše i bez vjere ne bi vidjela u tome svoju materijalnu korist. Rimska stolica šćaše jedno, a politika drugo: njihovi se ciljevi razilažahu. Papama bijaše do članka vjere: Vjerujem *jednu* svetu, katoličansku i apostolsku crkvu; a predstavnicima cesarizma bijaše do *posebne* svoje crkve, do crkve *državne*: jer takova crkva ne može, da ne bude pod rukom državne vlasti. Crkva će državna naravno svedjer biti kolo u državnome stroju, robinja političkoga gospodara: te će cesarizam uvijek htjeti, da po takovoj crkvi njemu bude u ruci čovječja duša, koja se sili izmiče i ne da se skućiti pod njezin jaram. Medjutim ako su pape bivali prevareni u najljepšim svojim nadama, ako ne mogahu, da postignu ideal svojih želja, njihov rad o tome, njihovo živo posezanje, njihovi naponi idu im u zaslugu pred Bogom i pred kršćanskom sviešću.

Prihvatimo sada historičke niti ovoga djela; pa ćemo se još bolje uvjeriti, da ujedinjenje crkava nije moglo uspjeti, jer cesaristička politika to nije htjela i jer se je bizantinstvo sve jačom žestinom takovu ujedinjenju suprotilo.

Na carskome prijestolu u Bizantu vidjeli smo Isaka Komnena (1057—1060). Pognavši Mihajla Cerularija, Isak učini za patrijara Kostantina Leikudesa¹ (1059—1063). Za cara Kostantina Monomaka, Leikudes je u državnoj službi zapremao visoko mjesto: bio je logotet; a to je, što i državni ministar. No jer ne odobravaše svaku njegovu, bi odalečen od carskoga dvora; a Monomak, da stvar pokrije, učini ga upraviteljem velikih crkvenih dobara manganskoga namastira, koji sâm bješe ustanovio, i arkivarom dokumenata sadržećih povlastice i

¹ CUPER O. c. p. 126, n. 750.

darovnine istoga namastira². Leikudes bijaše tajni ortak Komnenov u revoluciji, koja zbaci s prijestola cara Mihajla Stratiotika. Starinski ljetopisi kažu, da je Leikudes postao patrijar po želji naroda, svećenstva i mitropolita. U ovome će pričanju biti toliko istine, da su ugledniji svjetovnjaci, a s njima svećenstvo i mitropoliti složili se za Leikudesa, jer ga je basileus htio na patrijarskome prijestolu. A evo zašto novi car njega šćaše za patrijara. Da pomogne državnim financijama, Komnen bješe ogulio crkve i namastire; ali ne mogaše zapleniti dobra manganskoga Monomakova namastira, jer mu se protivljaše negdašnji ortak Leikudes, ne htjevši dati iz svojih ruku pripadne izprave i povelje. Isak dakle imenova Leikudesa za patrijara, pa će upotrebiti lukavštinu, da dodje do svojega cilja. Novo-izabrani patrijar valjalo je, da se najprije odrekne svake državne službe i časti, koju uživaše kao senator. Zatim bi redjen presbiter. A kad se to uradi, basileus odustavi zavladičenje dokle Leikudes ne bi izpunio uvjet, koji bi mu on kazao. Car dakle prizva Leikudesa i reče mu: „O prošleme tvojemu življenju došle su mi do ušiju nekoje viesti. Ter bi se onako što očitovalo, ti bi bio odbijen od patrijarske časti. A ja sam nakan, da sve ono naviek zakopam u svojim prsima; ali tekak onda kad mi predadeš pisma manganskoga namastira“. Što da uradi Leikudes u takovu škripeu? Već se je odrekao svake svjetovne časti i službe; a još nije postao patrijar. Ne povolji li basileusu, ostat će ništa drugo do siromašni pop; a to mu se činjaše velika sramota. S toga predade zahtievana pisma i bi posvećen za patrijara³ (1059).

Ove iste godine grom ošinu u lovu cara Isaka, te pade s konja u nesviesti. Osviesticivši se pomisli, da mu je to božja opomena za njegove grieh; pa odredi, da će se odreći prijestola. Ponudi carsku krunu svojemu bratu Ivanu, koga je već javno mnienje iztjecalo za njegova nasljednika; ali Ivan ne htjede nipošto, da bude car. Isak ne mogavši njega skloniti, imenova nasljednikom Kostantina Duku, jednoga od vrednijih svojih vojskovođa; a zatim podje u kalugjere,

² ZONARAS et CEDRENUS ap. *Gfrörer* III, p. 518—520. 628—629.

³ .. cum Lychudes per suffragia electus; ac sacerdos jam creatus esset, arcano eum monet (Comnenus), dici quaedam, quae a patriarchali officio illum arcerent, et si in synodo agitentur, nec rite confutarentur, non posse eum pontificatus unctionem adipisci. Verum si Manganorum sibi privilegia traderet, se neglecturum comminationes illas, neque impedimento fore, quo minus ungatur. Lychudes qui viderat, non licere sibi ad pristinam conditionem redire, sic vero manere turpe esse, propere allatis iis, quae petebantur, nemine obstante, pontificio ritu initiatur. ZONARAS ap. *Cuper* l. c. n. 751. Cf. *GFRÖRER* III, p. 628—629; *ROHRBACHER* VII, p. 465—466.

u studitski namastir, gdje je još dvie godine proživio na pokori. Kaže se, da je u namastiru vršio vratarsku službu i da se je u nekakvoj bolesti volio podvrći težkoj operaciji, nego se nečistoćom ogriješiti. Njegova žena Katarina, kada on hoćase, da se odrekne carske časti, nije ga odvrćala od takove namjere, već ga je nasuprot u njoj utvrđivala; pa je i sama pošla u kalugjerice zajedno s kćerju Marijom. Iz svojega namastira dolazila bi kadkad, da posjeti Isaka; a on bi joj šaljivo rekao: Ako ćeš istinu kazati, valja, da izpovjediš, da sam te bio učinio robinjom, kad sam ti krunu na glavu metnuo; a da sam te učinio slobodnom, kad sam ti krunu s glave skinuo⁴.

Kostantin XI Duka od plemena jedne izmedju najsjanijih carigradskih porodica, bi okrunjen za cara na 25 prosinca 1059. Za prošlih basileusa bijaše se odlikovao u mnogim ratovima; a uz to bješe neporočna življenja. Ovakov se održa i usred skandalosnih nereda pokvarenoga bizantijskoga dvora. Ipak na prijestolu je pokazao, da nije prikladan na vladanje. Dok Kumani (Uzeni = Polovei) pljačkahu, harahu i obraćahu u pustoš grčke gradove i pokrajine, naš basileus, misleći u svojoj glavi, da je nekakov veliki govornik, pisaše i sastavljашe duga govorenja i čitaše ih u javnosti, raztapajući se od radosti i veselja za svoju govorničku vještinu i uspjeh. Carovao je do svrhe svibnja 1067. Pred smrt odredi za nasljednike svoja tri sina, Mihajla, Andronika i Kostantina, pod upravom matere im Evdokije, htjevši, da mu se carica zakune i pismom zateče, da se već ne će udati. Evdokija uradi kako je on želio, gorko plaćući od žalosti za njim. No se posljednjoj volji Kostantina Duke zgodi, što se obično zgađja zavjetima velikaša. Netom Kostantin bi sahranjen u carsku grobnicu, Evdokiju spopade želja, da se uda; a na to je nagovarahu i dvorani, jer su se dosjetili njezinoj želji. U to vrijeme ona bijaše osudila na smrt plemića Romana Diogena za veliko izdajstvo, kojim bješe obličen. Ali prije nego će Diogen biti pogubljen, carica htjede vidjeti toga smionoga čovjeka, koji šćaše, da joj ugrabi priesto. Diogen bijaše pristao, a marcijalnoga ponosa. Evdokija se ončas u nj zalubi; pa mjesto, da ga čini smaknuti, htjede mu dati carsku krunu. Medjutim su njezinoj misli stajale na put dvie silne smetnje: zakletva i pismeno obećanje, kojima se je pokojnome mužu zatekla, da se ne će već udati; te zakletva, kojom se istome caru Kostantinu Duki zatekoše senatori, da ne će drugoga cara priznavati, do samih njegovih sinova. Obadva spisa pokojni car bijaše predao patrijaru

⁴ CUROPALATES ap. *Baronium* a. 1059, p. 83—84. Cf. BIOGRAF. UNIV., *Isacco Comneno*; FLEURY L. 60 n. 40; ROHRBACHER VII, p. 552.

Ivanu Ksiflinu, koji nasliedi Leikudesa, poslije njegove smrti⁵, i bi patrijar od godine 1064—1075. Ali će ženska lukavština, podžežena ljubavnom strašću, znati svladati ove prepreke. Evdokija poruči skrovito patrijaru, da se želi vjenčati za njegova brata Bardu, koji bijaše pravi nitković. Hoće li dakle patrijar, da mu brat postane car, neka uništi njezino prijašnje obećanje i gleda, da na to skloni senatore. Evdokija ulovi Ksiflina na méku. Patrijar pozva odmah senatore na vieće i upotrebi svu svoju elokvenciju, da dokaže, da je posve nepravedno Evdokijino obećanje, pošto državna korist zahtieva, da Evdokija uzme valjana muža, koji će moći upravljati carstvom i javnim poslovima. Patrijar nije štedio ni laskanja, ni mita, ni novca: samo, da svi uza nj pristanu. A kada ovo dostiže, posla carici ona dva spisa; te se spremaše, kako će blagosloviti njezino vjenčanje s Bardom i okruniti za basileusa nevaljaloga svojeg brata. Evdokija dočepavši se spisa, pred jednim dvorskim svećenikom vjenča se za Romana Diogena (1 siečnja 1068), sedam mjeseci i nekoliko dana poslije smrti Kostantina Duke⁶. — Kuropalata šiba patrijara Ksiflina, što mu je više bilo do časti svoje porodice, nego do svetosti zakletve; a Fleury primjećuje, da se po tome može suditi, kakove bijahu hvaljene vrline toga patrijara⁷.

Roman IV Diogen (1068—1071) bijaše vriedan bojni i ratovao je dobrim uspjehom na Turke Seldjue. U četvrtoj vojni izgubi bitku u Armeniji, blizu današnjega sela Dijadin, u bajazidskome pašaluku, nekako posljednjih dana kolovoza 1071. U toj ga bitci Turci zarobiše; ali mu sultan Alp-Arslan vrati slobodu: no za otkup valjalo je, da da milijun zlatnih novaca i da carstvo plaća šesdeset tisuća godišnjega harača⁸. Kad se Diogen vraćao u Carigrad, revolucija već bijaše proglasila za cara Mihajla VII, prvenca pokojnoga Kostantina Duke, a mater mu Evdokiju zatvorila u jedan kalugjerički namastir. Narod se kroz to podieli u dva tabora i zametne se užasan građanski rat: te se u dva sukoba proli mnoga krv; ali nadjača stranka Mihajlova. Roman Diogen sada se zatvori u Adanu i ne htjede se predati dok mu novi car svečano nije obrekao podpunu

⁵ CUPER n. 751. 754—759. Leikudes umrie u početku godine 1064.

⁶ CUROPALATES ap. *Baron.* a. 1068, n. 5; GFRÖRER III, p. 698—700; FLEURY L. 61, n. 40; ROHRBACHER VII, p. 554—555.

⁷ „Cette action du patriarche Xiphilin montre ce que l'on doit croire des louanges générales de vertu que lui donne l'historien Jean Scylitzes“.

⁸ GFRÖRER III, p. 776—786. 791—792; BIOGR. UNIV., *Alp-Arslan. Romano IV (Diogene).*

slobodu. Pa opet, uza sve takovo obećanje, Romanu do malo bijahu izkopane oči, te kukavni razcar bi opravljen na ostrvo Prinkipo, gdje mu oteče glava, jer mu nitko nije liečio rane. Nesretnjik umrie brzo u velikim mukama, koje podnese pravo kršćanskim uztrpljenjem⁹.

Mihajlo VII (1071—1078) bijaše pravi rdjaković. Na prijestolu za ničim nije mu bio mar, već da pilji u knjigu bez ikakve koristi i da se bavi retoričkim deklamacijama, koje niesu vriedile po boba. Ne bi čovjek mogao znati, da li je u svemu ostalome bio nemarljiviji, ili nevredniji.

Kada stigoše glasovi u Italiju, da je Mihajlo izišao za cara, papa Aleksandar II (1061—1073) po starome običaju, kao da razkola nije ni bilo, posla mu svojega legata, Petra ananjskoga biskupa, čovjeka naučna i sveta. Petar svojim molitvama ozdravi cara od neke jezive bolesti i ostade u Carigradu godinu dana, do smrti Aleksandrove. Kad se vraćao u Italiju, basileus liepo ga darova; a on tim popravi i ukrasi stolnu svoju crkvu¹⁰. — Ljetopis Monte Kasina, napisan Leonom od Marsi, poznijim kardinalom biskupom ostijskim, pominje darove, što je Mihajlo VII poslao ondješnjemu benediktinskome namastiru i kaže, da je istome namastiru, mimo one darove, Mihajlo odredio godišnju pomoć, neka se benediktinci mole za nj, za sinove mu i za njegovu državu¹¹. — O legaciji Petra ananjskoga biskupa ništa ne znamo. Nije pak moguće ni misliti, da Petar nije svojski nastojao o uzpostavljenju crkvenoga sjedinjenja; a pošto njegov biograf Brunus¹² ništa o ovoj stvari ne govori, ni o njegovim odnošajima s patrijarom Ksiflinom, možemo držati, da Petar, pored svega, što je caru ugodan bio, nije u tome uspio.

Rimsko-iztočnome carstvu u ovo je vrijeme baš bilo o obstanak. Unutra ga trzahu i slabljahu nemiri, bune, zavjere. S dvora odasvud

⁹ BARONIUS a. 1071, n. 13—14; FLEURY L. 61, n. 41; ROHRBACHER VII, p. 555—556.

¹⁰ BARONIUS a. 1071, n. 23; ROHRBACHER VII, p. 557; Cozza, *Historia polemica de Graecorum schismate*, Part. 4, cap. 8, n. 207. II, p. 221.

¹¹ Circa hos dies Michael Constantinopolitanus imperator patri Desiderio per nuntios dona plurima transmisit, poscens, ut pro se ac liberis, ac pro statu imperii sui omnipotentis Dei clementiam assiduis precibus exoraret. Insuper ob beati Benedicti patris reverentiam pro salute animae suae per praeceptum aurea bulla roboratum constituit, ut annis singulis monasterium istud ex regiis redditibus vigintiquatuor libras acciperet, et pallia quatuor, ad nostrae congregationis sustentationem. LEO OSTIENSIS ap. *Baronium* a. 1078, n. 21.

¹² Cozza l. c. n. 210.

navaljivahu neprijatelji: s iztoka udarahu Turci, sa sjevera Pečenezi i Kumani, sa zapada, u donjoj Italiji, Normani. Basileus bješe, kao što sam kazao, nevaljao čovjek; te se pusti u ruke škopcu Niceforiciju, koji za drugoga Boga nije znao, već za mamonu. Nečovjek i bezdušnik siromašio je carstvo i svakojakim i nečuvenim grabežom nagonio je državljane na torbu i štap. Između ostaloga uzevši u svoje ruke monopol žita, kupi sav rod zemalja, što ga bijaše po Trakiji, pa prodavaše po zlatni novac mjeru, odrubivši istu za jednu četvrtinu; a ovim uzrokovao veliku glad u zemlji. S odrubljene mjere narod prozva svoga basileusa: Mihajlo *Parapinakes*¹³. Ele je bizantijska država hitjela k propasti. U takovoj nevolji Mihajlo VII obrati se pismom papi Gregoriju VII (1073—1085), netom ovaj div bi uzdignut na Petrovo prijestolje. Bizantinac čestitaše papi njegovo uzvišenje na apostolsku stolicu; a dalje govoraše u pismu, da će mu naustice kazati njegovu poruku kalugjeri Toma i Nikola, po kojima šalje ovu knjigu: primietivši, da papa sasvim može vjerovati ovim ljudima. Poruka je glasila, da će basileus činiti, da se istočna crkva sjedini s Petrovom stolicom¹⁴.

Papi Gregoriju VII ništa draže do toga nije moglo biti. Među plemenitim i uzvišenim njegovim mislima i težnjama, stajao mu u prvome redu na srce ujedinenje kršćanskoga iztoka s katoličkom crkvom. „Često puta, ovako on pišaše klunijškome opatu svetome Hugonu¹⁵, molio sam Boga, da, radi neizmjernoga svojeg milosrdja, ili me digne s ovoga svijeta, ili izvede po meni spasenje matere naše crkve; pa ipak još me nije iz ovih muka izbavio, a moje življenje ne može, da koristi crkvi! Preveliki bol i najveća me žalost obuzimlje s toga, što istočna crkva, prevarenom vraga paklenoga, odmeće se od katoličke vjere¹⁶“. — No koliko je Gregorije želio, da se crkva istočna sjedini s rimskom, toliko opet nije vjerovao bizantijskoj politici. Šalje dakle u Carigrad mletačkoga patrijara Do-

¹³ Cf. ROHREBACHER VII, p. 591.

¹⁴ BARONIUS a. 1073, n. 49—50.

¹⁵ L. 2. ep. 49, MANSI XX, 162; BARONIUS a. 1075, n. 6—8; JAFFÉ I, p. 611, n. 4926.

¹⁶ Ego enim saepe illum rogavi.. ut aut me de praesenti vita tolleret, aut matri communi, nempe ecclesiae, per me prodesset; et tamen de magna tribulatione adhuc non eripuit, neque vita mea praedictae matri, cujus me catenis alligavit (ut sperabam) profuit. Circumvallat enim me dolor immanis, et tristitia universalis, quia orientalis ecclesia, instinctu diaboli, a catholica fide deficit.

minika i odpisuje basileusu¹⁷, kazujući mu, da dva kalugjera niesu osobe, kojima bi sâm mogao sve vjerovati; i veli mu, da zato oprema svojega legata, da se po njemu uvjeri o istini careva obećanja¹⁸. Ova je knjiga pisana na 9 srpnja 1073.

O Dominikovu poslanstvu poviest nam dalje ništa ne kaže.

Došaste godine na 2 veljače Gregorije VII piše Vilelmu bor-gonjskome knezu¹⁹, te pominjući mu zakletvu, kojom se je zatekao, da će s vojskom priteći u pomoć rimskoj crkvi, pozivlje ga, da izvrši, što je obrekao i da u istu svrhu obznani kneza od Saint-Gillesa i druge velmože, koji su se prije zakleli, da će biti vjerni svetome Petru. Obavješćuje ga uz to, da je sâm nakan, poslije nego budu ukroćeni Normani, krenuti s vojskom k Carigradu, da pomogne ondješnjim kršćanima, i veli mu, da je to glavni uzrok, s koga mu treba vojska; jer inače i sam imao bi dovoljne snage, da uztukne Normane²⁰. Na 1 ožujka iste godine Gregorije napisa razpis na sve kršćane, koji su željni, da brane kršćansku vjeru²¹; te im veli: „Doznao sam, da su nevjernici nadjačali kršćansko carstvo i poharali ga čak do carigradskih zidova i da su poubijali, kao marvu, mnoge tisuće kršćana. Zato ako Boga znamo, ako smo sami kršćani, valja, da nam se duša veoma razžalosti nad nevoljnim stanjem onoga velikoga carstva; pa nije dosta, da sažaljavamo, već, po Spasiteljevu primjeru, valja, da pregorimo svoj život za braću našu. Da vam je dakle svima na znanje, da se ja spremam, kako ću čim prije, svim mogućim načinima, priteći u pomoć kršćanskome carstvu. S istoga uzroka zaklinjem vas vjerom, po kojoj postadoste u Isukrstu božji sinovi i opominjem vas vlašću blaženoga Petra, poglavice apostol-

¹⁷ L. 1, *ep.* 18, MANSI XX, 74—75; BARONIUS a. 1073, n. 50; JAFFÉ I, p. 600, n. 4789.

¹⁸ .. Verum quia personae non videbantur tales, quibus secure possemus fidem accomodare, vel per eos de tantis rebus magnitudini vestrae respondere, confratrem nostrum Dominicum .. ad vos studuimus mittere, quatenus ipse diligenter a vobis intelligat, si in ea, quam litteris vestris, et viva eorundem monachorum secretius voce significastis, adhuc voluntate perseveratis, et legationis vestrae verba ad effectum perducere velitis.

¹⁹ L. 1, *ep.* 46, MANSI XX, 97—98; JAFFÉ I, p. 603, n. 4823.

²⁰ Speramus etiam quod forsitan alia inde utilitas oriat, scilicet, ut pacatis Northmannis, transeamus Constantinopolim in adiutorium christianorum, qui nimium afflicti creberrimis morsibus Saracenorum inhiante flagitant, ut sibi manum nostri auxilii porrigamus. Nam contra eos Northmannos, qui nobis rebelles sunt, satis sufficiunt milites isti, qui nobiscum sunt.

²¹ L. 1, *ep.* 49, MANSI XX, 100; BARONIUS a. 1074, n. 50; JAFFÉ I. c. n. 4826.

skoga, da se sažalite kako treba, gledajući na rane i na krv braće i na jezivost, u kojoj se nalazi ono carstvo. Učinite sve, što je igda moguće, eda i vi našoj braći pomognete²². — U istome smislu Gregorije pisa kasnije (16 prosinca 1074) svim vjernima svetoga Petra²³; a naosob namjenjuje pismo onima, koji su preko planina (*maxime ultramontanis*). Moli ih, opominje, pozivlje (*ex parte beati Petri rogamus, monemus et invitamus*), neka već pregnu na pomoć braći, koji stanuju preko mora u bizantijskome carstvu. Medjutim je već javio (7 prosinca 1074) Henriku IV²⁴, da je sakupio više od pedeset tisuća momaka i da je nauman s njima poći na iztok, da pomogne ondješnjim kršćanima protiv Turaka. Opisujući u ovoj knjizi žalostno stanje kršćana na iztoku, veli, da mre od velike želje, da im pomogne i da bi volio za nje svoju glavu izgubiti, nego ih zapustiti, pa da bi tim dobio carstvo vasionoga svijeta²⁵. Dodaje, da ga na ovo nagoni i samo religiosno pitanje; pošto se bizantijska crkva razilazi od katoličke u nauči o izhodjenju Duha svetoga, a sama želi, da se s rimskom crkvom ujedini²⁶. Pa kako su, veli,

²² . . cognovimus, gentem paganorum contra christianum fortiter inva-
luisse imperium, et miseranda crudelitate, jam fere usque ad muros Constan-
tinopolitanae civitatis omnia devastasse, et tyrannica violentia occupasse, et
multa millia christianorum quasi pecudes occidisse. Qua de re, si Deum dili-
gimus, et christianos nos esse cognoscimus, pro miseranda fortuna tanti im-
perii, et tanta christianorum clade nobis valde dolendum est. Et non solum
dolere super hac re debitae sollicitudini nostrae sufficit, sed animas pro libe-
ratione fratrum ponere, exemplum Redemptoris nostri, et debitum fraternae
charitatis a nobis exigit . . . Scitote igitur nos in misericordia Dei et in po-
tentia virtutis suae confisos, omnibus modis id agere, atque parare, ut adju-
torium christiano imperio, quam citius, Deo juvante, faciamus. Unde vos per
fidem, in qua per Christum in adoptionem filiorum Dei uniti estis, obsecramus,
et auctoritate beati Petri apostolorum principis admonemus, ut et vos vulnera
et sanguis fratrum, et periculum praefati imperii digna compassione moveat,
et vestra virtus pro christiano nomine non invitam fatigationem ad ferenda
fratribus auxilia subeat. Quidquid autem hac de re divina pietas vestris animis
indiderit, sine mora certis legationibus nobis renuntiare studete.

²³ L. 2, ep. 37, MANSI XX, 153; BARONIUS a. 1074, n. 51; JAFFÉ I, p. 610, n. 4910.

²⁴ L. 2, ep. 31, MANSI XX, 149—150; JAFFÉ I, p. 609, n. 4904.

²⁵ Ego autem nimio dolore tactus, et usque ad mortis desiderium ductus
(magis enim vellem pro his animam meam ponere, quam eos negligens, uni-
verso orbi ad libitum carnis imperare) procurari christianos quosque ad hoc
provocare, ad hoc pellere, ut appetant defensando legem Christi animam suam
pro fratribus ponere.

²⁶ Illud etiam me ad hoc opus permaxime instigat, quod Constantino-
politana ecclesia de sancto Spiritu a nobis dissidens, concordiam apostolicae
Sedis expectat.

moji predšastnici onamo putovali, da utvrđuju braću u vjeri, valja, da i ja onamo podjem za istu vjeru i za obranu kršćana²⁷. Na koncu preporučuje Henriku, da brani rimsku crkvu, kada on ode s vojskom na iztok; a k tomu, ako može, neka i sam ovoj vojni pripomogne.

Ove nam poslanice otkrivaju veliku Hildebrandovu dušu. Na zapadu on se rve kao Samson protiv simonije i protiv svećeničkoga konkubinata; a u isto vrijeme pruža ruke iztoku i hoće, da ga spase od razkola i od turskoga gospodstva. Ali car Henrik, mjesto da bude na ruku papi, mjesto da ga pomogne u svetoj njegovu podhvatu, nemirima i neslogom, koju izazva u Njemačkoj i u Italiji, smete Gregorija u njegovoj osnovi i ne dade mu, da u djelo izvede plemenitu i kršćansku svoju misao.

Docnije izlegoše se druge prilike, koje turiše mnogo nazad pitanje ujedinjenja crkava i otežčаше njegovo rješenje.

Prevrat baci s prijestola u Carigradu Mihajla VII. Za nevriednoga ovoga basileusa Normani osvojiše posljednje bizantijske gradove u Italiji, a Turci Seldjuci jedan veliki dio Male Azije. Uz to je vojska u Iliriku proglasila za cara Nicefora Brienija; dok se drugi vojskovođa, Nicefor Botonijat, dade proglasiti za cara u Niceji. Ovaj drugi bijaše sretniji i pametniji nego Brienije; te mu podje za rukom dobiti za se Carigradjane, koji pristaše za njim. Velikaši prinudiše Mihajla VII, da se odrekne prijestola; pa ga onda zatvoriše u jedan namastir i silimice ga zakalugjeriše. Malo poslije Mihajlo VII bi zavladičen za efeskog mitropolita. Medjutim car Nicefor III Botonijat bi okrunjen u crkvi svete Sofije na 3 travnja 1078. Pa onda pusti svoju ženu Verdinu i vjenča Mariju, ženu svojega predšastnika Mihajla VII. Uz to je njegov general Aleksije Komnen pridobio Brienija, pa Basilacija i Kostantina Duku; a novi basileus, iz samoga nemilosrdja, dade izkopati oči svoj trojici²⁸.

Dok se to zbivaše u iztočnoj prijestonici, dodje u Rim pravi, ili lažni razcar Mihajlo VII, da ište pomoći od pape i od Normana protiv usurpatora Nicefora. Papa Gregorije VII, koji se je prije s Mihajlom dogovarao o ujedinjenju crkava, sazva sabor u Rim (19 studenoga 1078), i udari Botonijatu ekskomunikaciju upravo s toga, što je Mihajlu oteo krunu i prijesto²⁹: pa će poslije pisati biskupima

²⁷ ... illuc transire pro eadem fide et christianorum defensione compellimur.

²⁸ BIOGRAFIA UNIV., *Michele VII (Duca). Niceforo III Botoniate imperat. d' Oriente. Bryenne*; ROHRBACHER VII, p. 591 sq.

²⁹ MANSI XX, 507; BARONIUS a. 1078, n. 19—20; HEFELE V, p. 124.

Kalabrije i Pulje³⁰ (25 srpnja 1080), neka gledaju oko vojnika, da se ne bi iznevjerili Robertu Wizkardu, koji će poći k Carigradu, da vrati na prijestolje cara Mihajla, silom svrgnuta³¹. Robert podje sa silnim brodovljem k iztoku (1081) i osvoji Krf, Butrintò i Valonu.

Kroz to novi prevrat u Carigradu prožene s prijestola Nicefora Botonijata, a uznesu Aleksija Komnena, kojega smo malo prije pomenuli.

Aleksije I Komnen (1081—1118) bijaše sinovac Isaka Komnena, a sin onoga Ivana, koji ne htjede nipošto uzeti carsku krunu, kad mu je Isak davaše. Za cara Mihajla Parapinaka i Nicefora Botonijata služio je državu kao vjeran podložnik i vriedan bojniki. Poslije nego bijaše uradio mnogo usluga državi i Niceforu, on ga htjede pogubiti; jer dvorani bijahu ga pred njim s nevjernosti obiedili. Aleksiju bi dokazano, što mu se spravlja. Sama carica Marija nagovaraše ga, da se proglasi carem. Dogovorivši se dakle s prijateljima, udari s vojskom na prijestonicu i osvoji je na veliki četvrtak (1081). Botonijat svrgnut s prijestola bi opravljen u jedan namastir, gdje je samoćovao do smrti, zaboravljen od svakoga. Aleksije, obkoljen od stranaka i od ljudi, koji bijahu žedni časti, stvori mnoga velika dostojanstva, da zadovolji svojim prijašnjim prijateljima, svojoj rodbini i svojim pristalicama.

Aleksiju bijaše odmah, da ratuje na Roberta Wizkarda, koji je s vojskom već stajao u okò pred Dračem. Pozvavši u pomoć Mletčane, sam krene, su sedamdeset tisuća ljudi, podsjednutome Draču u pomoć. Mletčani razbiše normansko brodovlje; ali Robert Wizkard su petnaest tisuća ljudi razbi i potuče grčku vojsku (mjeseca listopada 1081); te Aleksije pobježe na vrat na nos, da se vrati u Carigrad³². — Dakako bizantijski car ne mogaše prostiti papi Gregoriju VII vojnu Roberta Wizkarda na njegovu državu; pa je s toga tražio, da uhvati vjeru s njemačkim carem Henrikom IV, kojega papa već (7 ožujka 1080) bijaše od crkve odlučio. A pridodjoše, kako ćemo do malo vidjeti, i drugi uzroci, s kojih Aleksije još više zamrzi na Rim i na Latine, od kojih je medjutim godine 1095 pitao pomoć, da uzmogne odoljeti Turcima i Pečenezima³³.

³⁰ L. 8, ep. 6, BARONIUS a. 1080, n. 45—46; JAFFÉ I, p. 636, n. 5178.

³¹ Neki hoće, da to nije bio razcar Mihajlo, što je k papi došao, već nekakov varalica, kojim se posluži Robert Wizkard, da prevari papu, a u namjeri, da nadje izgovor za vojnu na Grke.

³² BIOGRAFIA UNIV., *Alessio Comneno. Roberto Guiscardo*.

³³ FLEURY L. 64, n. 22; ROHRBACHER VII, p. 832.

Bijaše tada na Petrovoj stolici Urban II (1088—1099). Kad ga izabraše za papu, Urban naviesti svim katolicima, da će hoditi po stopama Gregorija VII³⁴. Ovim šćaše kazati, da će nastaviti Gregorijevu zapadno-erkvenu politiku i da će, po njegovim mislima gledati, da spase iztok. Veliki i mnogi posli bijahu u ono vrijeme za glavom rimskoj stolici; pa jedva godine 1095 Urbanu II izidje zgodan čas, da se bavi o iztoku. Sazva dakle u korizmi god. 1095 sabor u Piacencu³⁵, gdje se sakupi iz Italije, Francuzke, Burgundije i Njemačke 200 biskupa, do 4000 erkovnjaka i oko 30.000 svjetovnjaka. Tu prispiješe poslanici cara Aleksija Komnena, koji dodjoše, da mole papu i sve pravovjernike, te bi pritekli u pomoć istočnome carstvu. Urban svom dušom prihvati stvar i podje mu k ruci skloniti mnoge velikaše, koji se zakletvom vezaše, da će poći na iztok, te pomoći carigradskome basileusu³⁶. Iz Piacence Urban ode u Francuzku i došavši u Klermont sazva sabor (18 studenoga 1095)³⁷, na koji pristupi 13 arcibiskupa i 205 što biskupa, što opata³⁸, premda svi ne ostadoše do svrhe (28 studenoga); te isti Urban u dekretu o lionskoj crkvi broji 12 arcibiskupa, 80 biskupa i 90 opata³⁹. — Klermontska je sinoda preznamenita u poviesti. Ona je mati križarskih vojna. Papa htjede, da u toj sinodi amienski pustinjak Petar opiše grdila, koja Turci čine u Jerusalmu; pa onda sâm izusti plemenitu i vatrenu besjedu, kojom podžeže duhove i razpali ih. „Eto ste čuli, reče, nevoljno stanje grada Jerusalma i božjega naroda. Grad kralja nad kraljima robuje nevjernome poganluku. Grob Spasiteljev, izvor vječnoga života, nad kojim granu sunce uzkrsnuća, opoganili su oni, koji su određeni za uzkrsnuće vječnoga ognja. Bezbožnost slavi svoje pobjede i razastrla je svoje

³⁴ Urbanus statim in sequenti die, missis litteris omnibus catholicis, et suam ordinationem omnibus declaravit, et se in omnibus vestigia sui praedecessoris piae memoriae Gregorii papae observaturum denuntiavit. BERTHOLDUS (de quo cf. CAVE, p. 532) ap. *Baronium* a. 1088, n. 4.

³⁵ MANSI XX, 802; HEFELE V, p. 215—218.

³⁶ Ad hoc ergo auxilium dominus papa multos incitavit, ut etiam jurejurando promitterent, se illuc, Deo annuente, ituros, et eidem imperatori contra paganos pro posse suo fidelissimum adjutorium collaturos. BERTHOLDUS ap. *Baron.* a. 1095, n. 3. Cf. HEFELE V, p. 216; FLEURY L. 54; n. 22; ROHRBACHER VII, p. 834.

³⁷ *Concilium Claromontanum*, MANSI XX, 815—829; HEFELE V, p. 219—226.

³⁸ BERTHOLDUS ap. *Baronium* a. 1095, n. 24.

³⁹ HEFELE V, p. 220.

tmine nad azijskim najbogatijim zemljama. Antiokija, Efes, Niceja postali su muslomanski gradovi. Divlji turski čopori posadiše svoje zastave na obalama Helesponta; a odatle priete svim kršćanskim državama. Ako sam Bog ne oruža desnicu svojih sinova i ne suzbije Turke u pobjedonosnome njihovu napredovanju, koji će narod, koje li kraljevstvo njima zatvoriti vrata zapada?“ Iza ovoga uvoda Urban opisa, bolje i živahnije nego to bijaše učinio pustinjač Petar, nevoljno stanje svetoga grada; pa će onda nastaviti: „Jaoh nama, sinovi i braćo moja: jaoh nama, koji živimo u nesretnome ovome veku, pa gledajući opustošen sveti grad stojimo podvijenih ruku i puštamo, da on ječi i stenje pod nemilom rukom svojih tlačitelja. Na noge dakle: mač u ruke: budite ljudi! Bolje nam je, da u ratu izginemo, nego da gledamo svojim očima nevolju naše braće i porušenje naših svetinja. Naši kršćani, naša braća, udi Isukrstovi bičevima su bijeni i podnose (tursku) silu i svakojake nepravde; a to su prava vaša braća, pouzdani vaši prijatelji; to su oni, koji su s vama ležali na istome srdeu matere crkve... Proljeva se kršćanska krv, Isukrstovom krvlju odkupljena; a kršćansko tijelo, koje je Isukrstovim tijelom posvećeno, valja, da robuje sramotnim i neizkazanim nepodobštinama⁴⁰. — Kada papa dovrši govor, nazočno mnoštvo na sav glas zaupi: To hoće Bog; to hoće Bog (*Deus lo volt*). Urban, zahvalan Bogu za uspjeh, obrati oči k nebu, pa daviši znak, da svak opet muči, prihvati: „Ove rieči: *To hoće Bog, to hoće Bog*, od sada bit će nam bojni poklič⁴¹“.

Do nekoliko dana Urban podje u Limoges: odatle u Tours; a iz Toursa u Nimes. U sva tri je mjesta držao sabor: u Limogesu o Božiću 1095⁴², u Toursu mjeseca ožujka 1096⁴³, a u Nimesu mjeseca svibnja iste godine 1096⁴⁴; i svagdje je navješćivao i preporučivao križarsku vojnu na Turke za izbavljenje svete zemlje. — Zapad, da nastavi gorostasnu borbu, započetu među kršćanstvom i

⁴⁰ Christiani nostri, fratres nostri, membra Christi flagellantur, opprimuntur, injuriantur: germani fratres vestri, contubernales vestri, couterini vestri.. Effunditur sanguis christianus Christi sanguine redemptus, et caro christiana carni Christi consanguinea nefandis ineptiis et servitutibus nefariis mancipatur. — Ove su rieči uzete iz druge verzije Urbanova govora, što je Baronio našao u vatikanskoj biblioteci. MANSI XX, 824; BARONIUS a. 1095, n. 43—49.

⁴¹ Cf. MICHAUD, *Storia delle Crociate* (Milano 1878), L. I, p. 13 sq.

⁴² *Concilium Lemovicense*, MANSI XX, 919; HEFELE V, p. 241.

⁴³ *Concilium Turonense*, MANSI XX, 926—927; HEFELE l. c. p. 242.

⁴⁴ *Concilium Nemausense*, MANSI XX, 931—939; HEFELE l. c. p. 243—248.

turstvom još pri svrhi VII vieka, odazva se papinu glasu. Križarske vojne bit će, kako reče Guizot, zenit velike borbe⁴⁵.

Križarske je vojne začela i osnovala pobožna misao: *To hoće Bog*. Na žalost, ova se misao nije svagda izvodila prema naravi podhvata i njegova cilja. U križare se upisivahu ljudi svake ruke. Bijaše ih do duše i valjatnih i hrabrih; ali veliki dio, pače većina bila je od čeljadi nevaljatne, ili bar od takove, koja ne bijaše prikladna na onakov podhvata, ni podobna za cilj svetoga rata. U ovaj broj mećemo onu vrstu bogoljubnika, u kojima, osim dobre želje, ništa nije bilo, što bi moglo podhvatu koristovati. Takovi ljudi odlazahu na dalek i nepoznat put, za spasenje svoje duše, da okaju svoje grieha, da dobiju sveta proštenja, koja su pape u tu svrhu dielili; a niesu bili vojnici, niti su mislili, da im to treba biti: pače niesu ni oružja imali. Uza nje idjaše veliki broj leventasa; a ovakove je gonila navala za vanrednim. Nije nedostajalo ni spekulnata, koji samo gledahu, da se tuđim oduševljenjem okoriste za svoju dobiću. Bilo je zanešenjaka, koji sa svojega fanatizma uvijek i svuda prekorativahu granice pristojnosti i pravice. Oni su podhvatu najveću štetu uzrokovali. Povjestničari kazuju, da porajnski i moseljski križari, kojima bijahu na čelu neki pop Volkmara i neki konte Emikon, a bijaše ih zar 200.000, započeo viteška svoja djela proganjanjem žudija u gradovima uz Rajnu i Moselu⁴⁶. Ovo isto činjahu prolazeći kroz česko-moravsku državu, nagoneći žudije, da se dadu krstiti⁴⁷.

Papa Urban osobitom poslanicom⁴⁸ doglasi caru Aleksiju Komnenu križarsku vojnu, preporučujući mu, da bude na ruku križarima u svemu; pošto im je zadaća osvojiti grob Isukrstov i prenieti bojište u Aziju, da odvrata nekrst od kršćanske Evrope. Rekao bi, da se je Aleksije sada pokajao, što je pozvao Latine; jer mu se činjaše, da odkrivanjem državne svoje slabosti Latinima, izložio je carstvo pogibli s njihove strane. Zato je odmah lukavstvom i prievaram počeo stajati na put križarima, koji već godine 1096 bijahu

⁴⁵ *Histoire de la Civilis*. Leç. 8.

⁴⁶ ROHRBACHER VII, p. 846—847; MICHAUD O. c. L. II, p. 19 sq.

⁴⁷ DUDÍK, *Mährens allgemeine Geschichte* (Brünn 1863) II, p. 488—489.

⁴⁸ MANSI XX, 660; BARONIUS a. 1097, n. 145. Istini na čast, valja kazati, da JAFFÉ (I, p. 690, n. 5675) ovu poslanicu meće *inter spurias*. Ali neka i ne bi bila istinita ova poslanica, pošto je Aleksije papi i kršćanskim knezovima bio se obratio za pomoć, te je papa, kao što smo kazali, za stvar posegao i uspio, nije moguće ni misliti, da ovom, ili drugom poslanicom, ili bilo po koji način, nije doglasio Komnenu, da će vojska iz Evrope krenuti na Turke, i da mu je nije preporučio.

krenuli k iztoku, ali ne istim putem, ni u isto vrijeme; a bijahu se dogovorili, da će se izčekati i sjediniti pod Carigradom. Jednoga od vodja, Huga, konta od Vermandois, brata francuzkoga kralja Filipa I, oluja baci na epirske obale. Drački vladalac, namjestnik cara Aleksija, primi ga velikom čašću, ali samo, da ga izdajnički zaslužni i opravi u Carigrad, kako mu basileus bješe zapovjedio. Aleksije šćaše imati u rukama taoca, da mu u njemu bude sigurnost protiv svakoga neprijateljskoga koraka Latina. Prevari se ipak u računu, jer nevjerna njegova politika metnu u sumnju križare i razsrdi im zapovjednike. Glasoviti Gotfrid, vojvoda donje Lorene, kad mu stiže glas u Filipopolju, da je Hugo zaslužjen, posla poslanike u Carigrad, da pitaju zadovoljstinu. A kada se poslanici vratiše s nepovoljnim odgovorom, njegova vojska smatrajući zemlju za neprijateljsku, kuda prolazaše, tuda haraše i plienjaše. Aleksije se poplaši, pa zamoli svojega sužnja, da mu bude dobroljubiv, obećajući mu, da će ga pustiti slobodna, netom Francuzi prispiju pod Carigrad.

Gotfrid s križarima dodje pod iztočnu priestonicu, a bizantijski car, da ih gladju umori, zapovjedi, da im se nema davati hrane: te križari u nevolji pljačkahu obližnja sela i mjesta. Sada će Aleksije gledati, da se s njima sprijatelji: no uz koju pogodbu? Da mu se Gotfrid zakune, da će mu biti vjeran i njegov vasal. Gotfrid se smijaše takovu priedlogu. Medjutim Boemund, tarantski knez, sin Roberta Wiskarda, koji bješe pošao u križarsku vojnu ne od želje, da pomogne izbaviti iz nevjerničkih ruku grob Isukrstov, već od mržnje na Grke, s kojima se je pod Dračem ogledao vojujući uz otca, predlaže Gotfridu, da udare na Carigrad i da ga osvoje. Gotfrid ne htjede, ni da čuje zato, i odgovori Boemundu, da su se križari zakleli vojevati na Turke, a ne na kršćane. Aleksije doznade za Boemundov priedlog, pa se većma poboja i uzvjera se; te će istanova moliti i kumiti Gotfrida, da mu bude milostiv, i posla mu za taoca svojega sina. Križari pak vidjevši u tome siguran dokaz prijateljstva, zakletvom obrekoše mu, da ne će prestatu dužnosti i zakone gostoprimitstva; a Aleksije u zamjenu svečano posini Gotfrida, metnuvši svoju državu pod obranu njegova oružja, i zateče se, da će pomagati križare na kopnu i na moru, da će im pribaviti hranu i poslati im u pomoć svoju vojsku. Uz ovakove pogodbe, križari obećaše, da će njemu vratiti sve gradove, osim Jerusalima, koji su negda pripadali grčkome carstvu, a koje bi sami oteli Turcima: ovakvih gradova oni bi samo bili feudni gospodari, a priznavali bi vrhovno gospodstvo grčkoga basileusa.

Sloga nije se dugo održala između Latina i Grka. Razdor puče među jednim i drugim pri uzimanju Niceje: gdje je nepoštenu ulogu odigrala bizantijska politika. Kada pak Latini osvojiše Antiokiju (3 lipnja 1098) i Jerusalem (15 srpnja 1099), Bizantinjani pokazahu im se pravi neprijatelji. Aleksije, osim što im ne posla vojsku u pomoć, kako se bješe zatekao, nego se je jošter spravljaao, da im otme gradove, koje sami bijahu osvojili na sirskim obalama. A ni to mu ne bješe dosta; već kada druga križarska vojska idjaše u pomoć prvoj, on dočekivaše po prijateljsku poglavice u Carigradu, a otajno šaljaše poslanike Turcima, da ih nadrška na križare⁴⁹.

Za ovakovih događaja na iztoku, papa Urban staraše se religiosnim pitanjem. Kazao sam prije, kako je Gregorije VII mislio, da glavna dogmatička razpra među Greima i Latinima stoji u nauci o izhodjenju Duha svetoga. Papa Urban dakle sazivlje mjeseca listopada 1098 sabor u Bari, da se takovo pitanje razpravi. Na saboru bijaše 185 biskupa, a među njima sveti Anselmo kanterburijski. Grčki biskupi (iz Kalabrije i Pulje) htjedoše dokazati sa svetim pismom, da Duh sveti izhodi od sama Oca; a papa se s njima prepiraše, navodeći mnoge protivne dokaze. No se oni još ne predavahu. Tada će papa narediti učenome bogoslovcu i filosofu Anselmu, da razjasni pred saborom ovu tačku. Svetac u drugoj sjednici izvrši primljeni nalog tako liepo, mudro i solidno; te se svak udivljaše njegovu znanju i govoru. Niesu do nas doprli akti barskoga sabora; ali ako je benediktinac Malmesbury († 1143) dobro bio obaviešten, znamo po njemu, da je barska sinoda udarila anatemu svakomu, koji bi se usudio učiti, da Duh sveti ne izhodi i od Sina⁵⁰. Anselmo je poslije razveo svoj govor i od njega napisao knjigu *De processione Spiritus Sancti*⁵¹. — Ako se po ovoj knjizi⁵² može suditi, kanterburijski je biskup u svojem govoru najprije naglasio članke vjere obćenite Greima i Latinima. Jedni i drugi vjeruju, da je sam jedan Bog u tri sobstva, i da je Bog duh, te je i svako božanstveno sobstvo duh. Jedni i drugi vjeruju, da Otac i Sin niesu ničiji duh;

⁴⁹ MICHAUD L. II, p. 24—26, 29: L. III, p. 46. ROHRBACHER VII, p. 844—891. 924.

⁵⁰ Nec mora, cum consensu omnium roboratus (summus Pontifex) in aliter sentientes fulmen excommunicationis intorsisset, ventilari coepit etc. Ap. *Baron.* a. 1097, n. 148.

⁵¹ O saboru barskome cf. MANSI XX, 950; HEFELE V, p. 253—254; BARONIUS a. 1097, n. 146—148; FLEURY L. 64, n. 59; ROHRBACHER VII, p. 906.

⁵² Opp. (Venetiis 1549) fol. 91—103.

dok jedni i drugi izpoviedaju, da Duh sveti jest duh Otčev i Sinov. Ali Latini kažu, da Duh sveti izhodi od Otca i od Sina; a Grci hoće, da on izhodi od sama Otca. — Prema toj razlici Anselmo dokazivaše, da i Sin i Duh sveti izvode svoju šućnost od Otca: prvi rođenjem, a drugi izhodjenjem; a onda, da Sin ne prima ništa od Duha svetoga; pa zato i ne izhodi od Duha svetoga: dok Duh sveti prima od Sina, kao i od Otca; pa zato izhodi od Otca i od Sina, kao od jednoga sama principa. Na ovo će dometnuti: Ako Grci govore, da Duh sveti ne može biti od dva principa, mi ćemo im kazati, da kako god ne držimo, da je Duh sveti od onoga, u čemu su Otac i Sin *dva* (biva: od Boga Otca, koliko je prvo sobstvo *Otac*, ni od Boga Sina, koliko je drugo sobstvo *Sin*), već od onoga, u čemu su Otac i Sin *jedno*; tako i ne mislimo, da su dva principa, već jedan sam princip. Mi kažemo, da je jedan sam Stvoritelj, a ne tri Svoritelja, premda su Stvoritelj tri sobstva, Otac, Sin i Duh sveti: jer su sva tri i svaki od njih Stvoritelj, ne po onome, u čemu se jedan od drugoga razlikuje, ni po onome, u čemu su *tri*; nego po onome, u čemu su *jedno*. — Otac je princip Sinov; a Otac i Sin princip Duha svetoga. Zaista s ovim ne uvodimo dva principa, jer Otac i Sin nisu dva Boga, nego jedan Bog: pa zato od njih, kao od jedinoga principa, izhodi Duh sveti. A kažemo u istinu, da je Duh sveti od Otca i od Sina, jer Sin i Otac dva su sobstva; ali velimo, da je Duh sveti od jednoga principa, jer Otac i Sin jedan su sam Bog, i sve, što je Otac, to je i Sin, osim što Sin nije Otac, ni Otac Sin. — Opet Duh sveti izhodi od Otca, jer je duh Otčev. Izhodi od Sina, jer je takodjer duh Sinov: te je poslan od Sina, jednako kao i od Otca.

Poslije nego je svjedočanstvima svetoga pisma utvrdio svoju tesu, Anselmo se osvrnu na prigovor: Isukrst je rekao, da Duh sveti izhodi od Otca, a nije rekao, da izhodi i od Sina. Sveto pismo, veli Anselmo, čestokrat pripisuje jednomu samome božanstvenom sobstvu, što je svojstveno dvama, ili svim trima. Premda je Isukrstovo božanstvo Petru objavio i Otac i Sin i Duh sveti, Isus u evanđelju pripisuje tu objavu samu Otcu. Na drugome mjestu Isus veli, kada dodje Duh sveti, da će on uputiti na svaku istinu: pa zar će to činiti brez sudjelovanja Otčeva i Sinova? Poslije nego je još mnogo takovih primjera donio (Matth. 10, 20: 11, 25. 27; Joan. 14, 9—11: 17, 3), priedje na dometak *Filioque*, dokazujući, da je bio razložit i potrebit. A na prigovor, da se to nije imalo uraditi brez iztočne crkve, odgovara najprije, da nije bilo lako iskati pristajanje iztočne

crkve, pa onda kaže, da to nije ni trebalo, pošto se latinska crkva o tome članku ni malo nije sumnjala. Kakova bi to, primjećuje, crkva bila, pa da i nije sveobća, kojoj ne bi bilo slobodno ništa, prema pravoj vjeri, ustanoviti, što se pred pukom koristno može štiti, ili pjevati?

Papa Urban umrie na 29 srpnja 1099, četrnaest dana poslije nego križari osvojiše Jerusolim: te nije ni čuo radostnu viest.

Kroz ovo vrijeme u Carigradu se izmieniše na patrijarskoj stolici četiri patrijara: Ivan VIII Ksifilin († 1075)⁵³, Kuzman I (1075 do 1081), prozvan Jerusalimićanin, jer je u Carigrad iz Jerusolima došao⁵⁴, Evstratije Garida (1081—1084)⁵⁵ i Nikola III Gramatik (1084—1111)⁵⁶. Malo što o njima znamo. Kuzman bješe siromah kalugjer iz Jerusolima, koga, veli Cedrenov nastavljajući, Skilices, ništa nije preporučivalo, do same pobožnosti⁵⁷, a učinio ga je za patrijara car Kostantin Duka. Stupivši na carski prijesto Aleksiје Komnen, njegova mati Ana Dalaseni, koja je velik upliv u carskome dvoru imala, htjede učiniti za patrijara kalugjera uškopljenika Evstratija, jer joj bješe prorokovao carstvo. Ona upotrebi izliku, da je Kuzman čovjek preveć priprostit i da ne zna upravljati crkvom; premda Evstratije bijaše kao i on brez iskustva, a uz to puki neznajša. Ana dakle predloži Kuzmanu, da se odrekne patrijarske časti, tokorse za svoju korist. Kuzman, valjda pobojavši se, da će ga na silu prognati, na svetoga Ivana evangjelistu, čiji spomen Grei štiju na 8 svibnja⁵⁸, poslije nego je službu služio, reče svojemu slugi: Uzmi moj psaltir, pa hajde za mnom. Izišavši tada iz crkve ode u namastir Kailias⁵⁹; a careva mati, kao što bješe naumila, učini za patrijara Evstratija Garidu. Nakon tri godine basileus, ne zna se pravo s česa, smetnu sa stolice Evstratija; a na njegovo mjesto imenova drugoga kalugjera, po imenu Nikolu, koji bješe pobožan redovnik, a imao je dosta znanja, ali ne crkvenoga, već svjetovnoga; premda ni u ovome ne bijaše kakov naučnik⁶⁰. — Povjestničar Gregora primjećuje, da carevi izbiraju za patrijarsku čast osobe, koje će im, kao robovi, biti

⁵³ CUPER O. c. p. 128, n. 759.

⁵⁴ CUPER p. 128—129, n. 762—767; BARONIUS a. 1078, n. 20: a. 1080, n. 80: a. 1086, n. 16.

⁵⁵ CUPER p. 129—130, n. 769—771; BARONIUS a. 1086, n. 16: a. 1089, n. 19.

⁵⁶ CUPER p. 130—131, n. 772—776; BARONIUS a. 1089, n. 19.

⁵⁷ Ap. GFRÖRER III, p. 586.

⁵⁸ MARTINOV, *Ann. Eccl.* p. 124.

⁵⁹ ZONARAS ap. *Fleury* L. 63, n. 13.

⁶⁰ ZONARAS *ibid.*

podložne i ni u čemu ne će im se suprotiti⁶¹. No se tomu nemamo čuditi. Tako je uvijek bilo i tako će naviek biti. Gdje je izbor biskupa u rukama svjetovne vlasti, ona će, navalom svojega obstanka, kao nekim prirodnim zakonom, svagda gledati, da nadje ljude prema svojim mislima i težnjama, ili bar takove, koji joj se ne će suprotiti. Ona će svedjer tražiti ljude više po svojem, nego po božjemu srdeu; premda božji promisao učini mnogo puta, da se ona prevari u svojem računanju. Bizantijski se patrijari uginjahu pred svojim basileusima i savijahu svoja koljena pred državnim Balom, pred cesarizmom: te, kako smo vidjeli u prvome Dielu ovoga djela, davno su počeli držati za zakon carevu samovolju. Ali sada, poklem se je iztok sasma odvojio od Rima, onakovo je mišljenje postalo normalno u grčkoj crkvi.

Da potvrdim, što sam ovdje kazao, doniet ću jednu historičku činjenicu iz ovoga vremena. Godine 1092 neki carski ugodnik šćaše, da vjenča svoju rodicu na šesto; a to bješe zabranjeno kanoničkim pravom istočne crkve. Patrijar Nikola Gramatik nije smio, da to ne dopusti, ali opet nije znao, kako će dopustiti, uz prkos crkvenome zakonu. Viećao je dakle o stvari sa svojom sinodom; no i tako nije umio razdriješiti uzao. Medjutim, što nije znao ni on, ni njegova sinoda, to će znati car. Aleksije napisu dekret u korist svojemu ugodniku. Sinoda bi tomu posve zadovoljna; pa će izgovoriti ove znamenite rieči: „Premda o ovome pitanju svak bijaše u sumnji, kad je mogući i sveti car svoju rieč izustio, ončas je prestalo svako dvoumljenje⁶²“.

Bizantijski basileusi niesu ni na kraj pameti imali, da su carevi za narode, a ne narodi za careve. Njima narodi bijahu niema marva, ili tvar, koju gospodar u svoje svrhe upotrebljava, kako mu je volja; te su sebe držali gospodare imanja i krvi svojih podložnika. A kako su po svojim hirima razsipali državno blago, tako su siromašili i do zla boga oglobljavali jadni narod. Kad se Aleksije zacari, nadje praznu državnu riznicu. Već se niesu ni vrata zatvorala onoga mjesta, gdje se prije držaše novac. On dakle sazva, po svojem bratu Isaku, biskupe i svećenstvo u crkvu svete Sofije na sabor, i predloži im,

⁶¹ GREGORAS, *Historiae Byzantinae* (Bonn.) I, p. 292.

⁶² RHALLY, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἐργῶν κανόνων* (Athen. 1852—1860) V, p. 58. Leunclavius donosi iz Balsamona pripadnu odredbu: *πρόσταγμα . . διοριζόμενον ἀκολούτως συνάγεσθαι θεῶν καὶ ἀνέψιαν μετὰ θεῶν καὶ ἀνεψιοῦ, καὶ ἐκτοῦ βαθμοῦ συγγένειαν ἐξ ἀγχιστείας ἔχουσι. Jus Graeco-Romanum tam canonicum quam civile* (Francof. 1596) I, p. 138.

da se prodađu crkvena imanja u Aziji i da izvadjenim novcem država plaća vojnike: jer će inače ona dobra Turcima pasti u ruke. K tomu, jer kanoni dopuštaju prodavanje crkvenoga posudja za izkupljivanje sužanja, basileus predlaže, da se i ovim načinom pomogne državi u njezinoj potrebi. Biskupi se naravno suproćahu, zašto se je radilo o novcu, a ne o kakovu teoretičkome pitanju. No im bijaše uzalud suprotiti se: valjalo je, da bude primljen carev prijedlog, i careva volja nadjača njihovu. Crkvena dobra bijahu prodana, i sve, što se je našlo od srebra u crkvama ne samo prijestonice, već svegakolika carstva, bi raztopljeno i uloženo u novac, na korist države⁶³. Narod se je do duše zato uzplahirio; ali Aleksije nadje način, da umiri duhove. Druge godine (1081) napisa zlatnu bulu, u kojoj, bizantijskom lukavštinom, izpovijedaše, da je zgriješio, što je ugrabio blago crkovno, premda je to uradio dobrom namjerom i na korist države: te moljaše, da mu bude prošteno; a obećavaše, da će naknaditi crkvama štetu. Napokon se zatjecao u svoje ime i u ime svojih nasljednika, da već nikada ne će krenuti u svete stvari, ma kakva mu dražgo potreba bila⁶⁴.

Osim navedenih činjenica poviest nam je sačuvala mnogo drugih, iz kojih se vidi, da je Aleksije sebe držao za absolutnoga gospodara crkve i njezinih zakona. Nekom zgodom, dok se dva mitropolita, heraklejski i ancirski, parbahu s carigradskim patrijarom o pravu imenovanja na dvie biskupske stolice u njihovu području i pozivahu se na XII kanon kalcedonskoga sabora, Aleksije napisa zapoviest, kojom odredjivaše, da je basileusu slobodno podizati biskupske crkve na veći stepen, te stvarati mitropolije od biskupskih i nadbiskupskih crkava. Takodjer, što se tiče imenovanja za one crkve i ostalih uredaba, basileus može po svojoj volji postupati, i njega u tome ne smeta ni malo kanon (XII kalcedonski), koji odredjuje, da mitropolija ne gubi svoje pravo nad crkvom, koja je njoj prije bila područna, a kasnije bijaše uzdignuta na veću čast⁶⁵. Na ovu carsku

⁶³ ANNA COMNENA ap. *Fleury* l. c.

⁶⁴ LEUNCLAVIUS O. c. I, p. 124.

⁶⁵ διάγνωσις γέγρονε βασιλική, κατὰ παρόυσαν καὶ τῆς τότε συνδιαγνωμο-
νοῦσας συνόδου, ἐφειμένον εἶναι τῷ βασιλεῖ, προεδρίας θρόνον ταῖς ἐκκλησίαις
χαρίζεσθαι, καὶ τὰς ἐπισκοπὰς ἢ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς εἰς μητροπόλεις ἀνάγειν,
καὶ τὰ περὶ τῶν ψήφων αὐτῶν καὶ τῆς ἄλλης διεκθετήσεως ὑπο τιποῦν κατὰ τὸ
αὐτῷ θελητὸν, μὴ ἐμποδιζομένην πρὸς τοῦτο ἐκ τοῦ κανόνος τοῦ διοριζομένου,
φυλάττεσθαι τῇ μητροπόλει τὰ κατὰ τῆς τιμηθείσης ἐπισκοπῆς προσόντα αὐτῇ
ἀρχῇθεν δίκαια. LEUNCLAVIUS I, p. 130—131.

zapoviest jednodušno pristade patrijarska sinoda (τῆς συνδικνωμονούσης συνόδου). A Balsamon zove istu zapoviest: *dekret glasovitoga svetoga cara*⁶⁶ (σημείωμα τοῦ ἀοιδίνου ἁγίου βασιλέως). Drugom zapoviešću Aleksije ustanovi, da novo-izabrani biskupi mogu držati crkvene nadarbine, koje su prije imali⁶⁷; te naredi, da se ova njegova zapoviest ima sahraniti u arhiv velike crkve⁶⁸. — Žalostna li prizora u po- viesti iztočne crkve! Dok samovlastnici hoće sami, da budu cesaro- pape, pa onako što sebi prisvajaju na štetu crkvene slobode i nezavisnosti, to se može razumjeti: to je cesarizmu posve prirodno. Ali, da se sama crkva svoje slobode i neodvisnosti odriče, da sama potpisuje odsudu, koja nju osuđuje na vječito robstvo, da se sama od svoje volje pušta na milost i nemilost u ruke političkoga gospo- dara: to je, što se ne može lako razumjeti; a opet je stvar takova, da ti tuga i žalost obuzimlje dušu i srce.

Aleksije znadijaše biti katolik kada tako trebaše njegovoj politici. Papa Paskal II (1099—1118), da obrani crkvenu slobodu, u rim- skome saboru od god. 1102 udari anatemu svakomu, koji bi uzne- mirivao crkvu i govorio, da ne vriede anateme i zaveze crkvene vlasti. U istome saboru Paskal ponovi ekskomunikaciju Gregorija VII na cara Henrika IV⁶⁹. Godine 1112 Henrik V sa svojim Niemcima zaslužni Paskala u Rimu; jer papa zahtievaše, da se Henrik odrekne tokoršnjega prava na investiture. Rimljani se s toga pobuniše; te pobiše i potrše Niemce⁷⁰. Bizantijski basileus čuvši, da su se Rimljani razkomadali na Niemca zato, što im je zlostavio papu, te pomisliv, da bi valjda u muti mogao uloviti krunu zapadnoga carstva, opremi u Rim poslanike s porukom Rimljanima, da ga je gorko ožalostio događaj papina sužanjstva. Uz to hvaljaše ih, što su se digli na Henrika i nudjaše im se za cara, dodajući, ako sami žele, kao što je njemu bilo doglašeno, da će on doći glavom u Rim, ili će poslati svojega sina, da primi carsku krunu iz papinih ruku. Rimljani mu po istim njegovim poslanicima odgovore, da će ga drage volje do- čekati; pa iste godine (1112) poslaše šest stotina ljudi, da ga do-

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ib.* I, p. 138—139.

⁶⁸ κατάσρωσον οὖν τὸ παρὸν πιττάκιον ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ χαρτοφυλακίου τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας.

⁶⁹ ROHRBACHER VII, p. 925—927; HEFELE V, p. 265—267.

⁷⁰ ROHRBACHER VIII, p. 33—40; BIOGRAFIA UNIV., Pasquale II. *En- rico V imperat. di Germania.*

prate. — Ne zna se, kako su ovi dogovori dovršili⁷¹. Ali znamo to, da je Aleksije, u istu svrhu, darivao crkve po zapadu; a među ostalim benediktinski namastir u Monte Cassino i glasovitu opatiju u Clugny⁷²; jer to bijahu najmoćnije i najuplivnije redovničke kuće u svemu zapadu, koje njemu mogahu biti zpleće i podpor.

Papa Paskal posla Aleksiju legata, milanskoga biskupa Krisolana, čovjeka naučna i vješta grčkome jeziku. Premda nije posve izvjestno, ipak možemo svom vjerojatnošću utvrditi, da je cilj ove legacije bio sasna religiozni, biva: ujedinjenje crkava. Zato je Krisolan držao pred carem govor o izhodenju Duha svetoga⁷³. Ali se bizantinstvo suproćaše sjedinjenju; te disputacija Krisolanova dade povod Ivanu kalugjeru, Nikoli metonskomu, Evstraciju nicejskome mitropolitu, Blemidi i drugim, da pišu u nekatoličkome pravcu o istome predmetu⁷⁴.

Sva je prilika, da je car Aleksije iza toga poslao svojega poslanika papi i pisao mu o sjedinjenju crkava; te je može biti iskao druge legats. Papa se odazva, izašla legats i odpisa Aleksiju poslanicom⁷⁵, koja je ovako glasila: „Zahvaljujem dobroti i milosrdju svemogućega Boga, što ti je milostivo nadahnuo u srce želju, te gledaš uzpostaviti jedinstvo katoličke crkve; i molim mogućega Duha svetoga, da kako je, po svojim apostolima, sjedinio u jedno sve različne narode, tako da nama da uživati plod istoga jedinstva. Zaista ja vidim, da nije lako doći do toga, jer različni narodi trudno prijanjaju jedan za drugoga. Ali je i ovo, po božjem daru, tebi moguće, ako od srca hoćeš; i do tebe je, da pristanu (na sjedinjenje) svećenici i svjetovnjaci, stariji i mlađi. A da si to nakan uraditi svjedoči mi tvoje pismo i što mi je naustice kazao tvoj prevjerni i premudri poslanik⁷⁶“. Ovdje papa pominje, kako su se carigradski

⁷¹ PETRUS DIACONUS ap. *Baron.* a. 1112, n. 21; FLEURY L. 66, n. 16; ROHRBACHER VIII, p. 50—51.

⁷² PETRUS DIACONUS et PETRUS CLUNIACENSIS ap. *Baron.* a. 1112, n. 21: a. 1118, n. 23.

⁷³ BARONIUS a. 1116, n. 8—14.

⁷⁴ BARONIUS *ib.* n. 15.

⁷⁵ JAFFÉ I, p. 747—748, n. 6334.

⁷⁶ Omnipotentis Dei dignationi et miserationi gratias agimus, quia cor vestrum ad reformandam catholicae ecclesiae unitatem animare et confortare dignatus est, s. Spiritus Paracliti potentiam deprecantes, ut sicut in apostolis suis omnium gentium diversitates unire dignatus est, ita in nobis unitatis ejus operetur effectum. In quo nimirum negotio nobis quidem grandis est difficultas quia nostrarum gentium diversitas non facile in unum potest convenire consensus. Vobis autem per omnipotentis Dei gratiam facultas patet, quia cleri-

patrijari smiono odvrkli od zajednice s rimskom crkvom i kako već niese htjeli, da joj budu podložni. Zato, nastavlja, prva je pogodba sjedinjenja, da carigradski patrijar prizna primat apostolske stolice i da nju poštuje, kao što bješe utvrđeno i dekretima pobožnoga cara Kostantina i saborskim dekretima; jer razlike u vjeri i običajima tekar će se onda moći izravnati, ako udi prionu uza svoju glavu. Inače, stanu li se razpravljati pitanja, koja spadaju na vjeru, ili se odnose na razliku u disciplini, tko će riješiti razpre, ako jedni ne priznavaju drugim poglavarsku vlast?⁷⁷ Paskal dodaje, da bi se u tu svrhu imao sazvati sabor u listopadu došaste godine (1113). Zato šalje legate Mavra, amalfijskoga biskupa, rimske svećenike N. i Hugona i podgjakona B., da s carem vode dogovore o stvari. — Ova je poslanica, po sudu izdavateljâ novoga Jafféa, pisana mjeseca studenoga 1112; a nju je prvi objelodanio Giesebrecht, a za njime Jaffé. Ja cijenim, da ona nije ciela do nas doprla; jer, proti navadnome stilu rimske kurije, nema u njoj ni jednoga od poznatih evangjelskih svjedočanstva o poglavarstvu Petrovu i rimske stolice. Valjda je prepisar izpustio, kano poznatu stvar, ona svjedočanstva, a ostavio u njoj svjedočanstvo tobožnje Kostantinove darovnine, s razloga, koji smo na drugome mjestu (II, s. 67) kazali. Medjutim se iz ove poslanice vidi, da počevši od Cerularija pa do ovoga vremena ni jedan carigradski patrijar nije bio u zajednici s Petrovom stolicom; pošto papa kaže, da je već mnogo godina minulo (*ex multis jam annorum curriculis*), od kada se patrijari sa svojim svećenstvom odvrgoše od Rima.

Kako je svršila i ova legacija ne znamo. — Papa Paskal II umrie u siečnju 1118, a iste godine u kolovozu Aleksije Komnen, poslije nego je carovao 37 godina.

corum ac laicorum, praepositorum ac subditorum . . de vestro pendet arbitrio, cum vestrae adsit benignitas voluntatis. De cujus religioso sanctoque proposito et vestrae nos litterae instruxerunt et fidelissimi ac sapientissimi nuntii . . relatio nos plenius certificavit.

⁷⁷ Prima igitur unitatis hujus via haec videtur, ut confrater noster Constantinopolitanus patriarcha primatum et reverentiam sedis apostolicae recognoscens, sicut in religiosi principis Constantini sanctionibus institutum et sanctorum conciliorum consensu firmatum est . . . Ea enim quae inter Latinos et Graecos fidei vel consuetudinum (diversitatem) faciunt, non videntur aliter posse sedari, nisi prius capiti membra cohaereant. Quomodo enim inter dissidentium et sibi invicem adversantium pugnas quaestionum poterit diversitas pertractari, dum alteri alteris nec obedire nec consentire dignantur?

POGLAVLJE IX.

Sadržaj. — Ivan Komnen. — Anselmo havelberški i njegovo prepiranje s Greima. Disputacija o Duhu svetome. Disputacija o primatu rimske stolice. — Manuilo Komnen. — Papa Evgenije III stara se za križarsku vojnu i za sjedinjenje istočne crkve. — Dogovaranje cara Manuila s papom Hadrijanom IV. — Hadrijan piše Basiliju solunskome biskupu. — Odgovor Basilijev. — Primjetba o bizantinstvu. — Krfski mitropolit Georgije obožava basileusa. — Manuilo gleda, da prelasti papu Aleksandra III. — Carigradski patrijari u ovoj periodi. — Mihajlo Ankial i njegova sinoda odlučuju od crkve papu i Latine; a ne će, da im udare anatemu. — Kanoničko kriterije patrijara Mihajla. Drugi kanonisti onoga vremena. — Basileus gospodar nad kanonima i učitelj vjere. — Manuilo nudi papi sjedinjenje crkava, uz pogodbu, da mu papa da krunu zapadnoga carstva. — Manuilova razpra s patrijarom i s biskupima o Muhamedovu Bogu. — Pozniji odnošaji Manuilovi s papom. — Njegova smrt.

U posljednjoj bolesti Aleksija Komnena, njegova kći, poznata spisateljica Ana Komnenova, moljaše, zaklinjaše, hvaćaaše za koljena oca, koji umiraše, da izključi od nasljedstva svojega starijeg sina Ivana, a imenuje za nasljednika njezina muža, Nicefora Brienija. S Anom je dogovorno radila mater joj Irena. Ali car ne htjede ugoditi ambiciji svoje kćeri; već malo časa prije nego će izdahnuti dade Ivanu prsten, koji mu na ruci bijaše, u znak carske vlasti. Na 15 kolovoza 1118 državni velikaši i narod pozdraviše novoga cara. No Ana ne htjede mirovati, već smisli misao, da izdajnički smakne mladoga basileusa, svojega brata. U tu svrhu osnova zavjeru, koja ipak ne dodje do cilja s neodvažnosti njezina muža Nicefora. Urotnici bijahu otkriveni, a ne bijahu kažnjeni, jer im car pokloni život. Samo im bijahu zaplijenjena dobra, koja car šćaše razdieliti svojim slugama. No što će se zgoditi? Jedan od carevih sluga, po imenu Aksuk, kojemu basileus ponudi dobra svoje sestre Ane, kaza se svojemu gospodaru zahvalan, ali odbi ponudu, zamolivši cara, da bude milostiv svojoj sestri i da joj ostavi njezino imanje. Ovaj sluga bijaše čovjek visokih misli; pa je to upravo neko čudo u poviesti

bizantijskoga dvora. No je i u caru Ivanu kucalo plemenito srđce, kakova ne bi lako našao u velikome broju bizantijskih careva. Ivan, vidjevši, da ga veledušjem nadvisuje čovjek rođjen rob, zastidje se, pa vrati svojoj sestri sve, što njezino bijaše i prosti svim ortacima njezine urote. — Izmedju neizbrojenih grdnih prizora, koje nam bizantijska poviest neprestano pred oči iznosi, mlo mi bješe pomenuti, na čast čovječje naše prirode, ove dvie liepe činjenice sluge Aksuka i cara Ivana, kojega njegovi podložnici prozvaše *liepim* Ivanom, ne s tjelesne ljepote, već s liepih osobština duše i srđca.

Ivan II (1118—1143) bijaše pametan vladalac, neprijatelj razkoštvu i laskanju, milostiv i podatljiv. Uz to bješe valjan vojskovođja i pravi junak; te je sjajno i sretno ratovao na Skite, na Persijane, na Armene i na Turke¹.

Za Ivanova carovanja, pape Kalikst II (1119—1124) i Honorije II (1125—1130), prema zvanju i navadi apostolske stolice, postaraše se za uzpostavljenje crkvenoga sjedinjenja medju iztokom i zapadom. U tu svrhu jedan i drugi opremiše legatē u Carigrad i pišaše basileusu. Njihova su se pisma izgubila; ali znamo za nje iz dviju poslanica², kojima je basileus, po svojim poklisarima, odgovorio obama: prvomu u lipnju 1124, a drugomu u travnju 1126. Car odpisuje vrlo uljudno; a prvi put posla i darove. Govori osobitim zanimanjem o sjedinjenju crkava i veli, odgovarajući Kalikstu, da je pravo od Boga papina misao i njegovo briženje za stvar toli svetu: s toga i sâm odveć rado na to pristaje³. Ovo ponavlja drugim riečima odpisujući Urbanu, i kaže svoju želju, da papa gleda dovesti ka kraju sveto djelo, koje je započeo⁴. Medjutim je vjerojatno, da je Ivan u tome bio sin svojega oca Aleksija, te da je pod takovim plaštom tražio se dokopati krune zapadnoga carstva; a kada to nije mogao dostići, onda već nije bilo govora o sjedinjenju crkava. Ova se misao može razabrati iz samih njegovih poslanica. Pišući Kalikstu veli, da će mu njegov poslanik naustice kazati, što on u knjizi ne

¹ BIOGRAFIA UNIV., *Giovanni II Comneno. Anna Comnena.*

² THEINER et MIKLOŠIĆ, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae* (Vindobonae 1872), p. 1—6.

³ Hoc tuae sanctitatis laudabile divinumque vere studium atque consilium imperium quoque nostrum gratum habens et veneratione dignum iudicans ad praesentem respexit scripturam. L. c. p. 3.

⁴ Quia igitur et nostra pietas e vestigio sequens tuam sanctitatem sua subintulit ad expletionem huiusmodi salutaris studii, . . . restat utique tuam quoque praeclamsam beatitudinem, quae coepit huiusmodi coeptum, finem quoque ponere coeptui competentem. L. c. p. 6.

kazuje, biva, *način* kojim će se sjedinjenje izvesti⁵. U drugoj pak poslanici pominje nekakovo političko ujedinjenje između sebe i pape; pa da bi zajedno radili o sjedinjenju crkava⁶.

S ovakovih dogovaranja, na zapadu ljudi, koji ne poznavahu tajne bizantijske politike, misljahu da se je Ivan jurve sjedinio s rimskom crkvom. Zato mu je klunjski opat Petar pisao⁷ moleći ga, da vrati njegovim redovnicima namastir, koji im prije bijaše dao car Aleksije kod Carigrada; dok on, iz zahvalnosti, uzimlje Ivana u dio duhovnih dobara svojega reda i čini ga klunjskim bratimom⁸.

Na patrijarskoj stolici u Carigradu, poslije Nikole Gramatika († 1111), izmieniše se, za carovanja Ivana Komnena, dva nadsvećenika: Ivan IX Hieromnemon⁹ (1111—1134)¹⁰ i Leon Stipiota (1134 do 1143)¹¹. O prvome nemamo što osobita, da zabilježimo.

Za Leona Stipiota dodje u Carigrad, kao poslanik njemačkoga cara Lotarija II, latinski biskup Anselmo havelberški: valjan bogoslovac i vješt grčkome jeziku. Drago mu bijaše znanstveno se prepirati s grčkim bogoslovcima o pitanjima priepornim među iztočnjacima i zapadnjacima. S toga car Ivan i patrijar Leon predložise mu javnu disputaciju s nikomedijskim biskupom Nekitom, koji bješe na veliku glasu sa svoje učenosti. Anselmo pristade na prijedlog. U prvoj vieći, pred velikim množtvom slušača, prigovarahu se dva bogoslovca o izhodjenju Duha svetoga; a u drugoj o poglavarstvu rimske stolice i o azimima. Brzopisci svaku bilježahu. Kasnije, na molbu pape Evgenija III (1143), Anselmo sabra u tri knjige¹² svoju

⁵ Modum vero acceptionis certius agnosces per missum illuc illustrissimum et fidelissimum hominem nostrae piae mansuetudinis. L. c. p. 3.

⁶ Si vero corporaliter (σωματικῶς) quoque nos uniri et ad ecclesiarum unionem, sicut possibile est, collaborare ac perficere hanc pacis largitor velit, sit hoc quoque divinae pietatis maximum beneficium. L. c. p. 6.

⁷ L. 4, ep. 39, BARONIUS a. 1119, n. 18—19.

⁸ Et ut aliquid beneficii spiritualis vobis ista facientibus rependamus: sicut praecessores nostri et nos ipsi reges Francorum... Anglorum etc. confratres et participes omnium beneficiorum Cluniacensis Congregationis fecimus; ita sublimitatem vestram ex parte omnipotentis Dei, et beatissimae Mariae semper Virginis Dei Genitricis, et sanctorum apostolorum, et omnium sanctorum in iisdem spiritualibus beneficiis plene et perfecte (in quantum licet) suscipimus.

⁹ Hieromnemon in Missis patriarchae librum missalem tenet, reliquorumque pontificum subscriptiones servat, id est fidei professionem in eorum ordinationibus emissam. GOAR ap. *Cuperum* O. c. p. 131—132, n. 781.

¹⁰ CUPER *Ib.* n. 781—782.

¹¹ *Ib.* n. 783—789.

¹² MIGNE, *Patrol. Lat.* CLXXXVIII, 1139—1248.

disputaciju s Nekom. Prva je knjiga o erkvnome jedinstvu, druga o izhodjenju Duha svetoga, a treća o papinu poglavarstvu.

Njegovo razloženje o Duhu svetomu može se svesti na ovo: Otac, prvo sobstvo presvetoga Trojstva, jer nije od nikoga, ništa i ne prima od Sina i od Duha svetoga. Sin, drugo sobstvo, jer je od sama Otea, sve ima od Otea, a ne prima od Duha svetoga. Duh sveti, treće sobstvo, jer je od Otea i Sina, prima od obadvaju (Joan. 16, 13). Opet, kako Sin ima od sama Otea, da je i on Bog kao i Otac, te ima sve, što Otac ima, izim otačanstva, (jer inače ne bi bio od Otea, niti bi bio Sin, niti bi se sobstvom od Otea razlikovao,) tako od Otea ima i to, da i od njega, kao i od Otea, izhodi Duh sveti. Ali kako sve, što jest i što ima Sin, to mu je od Otea; tako što Duh sveti od Sina izlazi, to izvorno izlazi od Otea. Otac je prva kausa. Ali jer je u Otcu i Sinu jedna moć, jedno veličanstvo, jedna krepost, jedna volja, jedno vječito biće: riečju, jer je Otac i Sin jedan sam Bog, Duh sveti izhodi jednako od obadvaju. Pa zašto je Otac i Sin jedan sam Bog, i zašto Duh sveti od njih dvaju ima svoje biće, te je Bog, kao što je Otac i Sin, jedno je izhodjenje Duha svetoga od Otea i od Sina. S toga Otac i Sin jedan jedini su princip Duha svetoga: te Duh sveti ne izlazi od dvaju principa, već od jednoga sama¹³. Ovo Anselmo u cijeloj knjizi dokazuje valjanim razlozima iz svetoga pisma. Zatim primjećuje: Ako evangjelje izriekom ne veli, da Duh sveti izhodi od Otea i od Sina, ne govori ni protivno, i ne kaže, da Duh sveti izhodi od *sama* Otea. Ako se bojiš (govori svojem učenom i uljudnome oponentu) priznati, da Duh sveti izhodi i od Sina, jer to nigdje nije u evangjelju pisano, kako se onda ne bojiš kazati, da Duh sveti *ne izhodi od Sina*, kada se ni takova česa nigdje u evangjelju ne štije? Pošto je dakle u evangjelju rečeno, da Duh sveti izhodi od Otea, a nije kazano od *sama* Otea, evangjelje nas upućuje, da iz drugih porednih i jednake vrijednosti svjedočanstva (Joan. 14, 26: 15, 26: 16, 7. 13: 20, 22; Rom. 8, 9; Gal. 4, 6) izvedemo zaključak: Duh sveti izhodi od Otea i od Sina¹⁴. Iza ove stringentne argumentacije Anselmo prelazi na dometak *Filioque* i primjerom saborâ dokazuje, da je slobodno, kada potreba zahtieva, dodavati simbolu rieči, koje se u evangjelju ne nalaze. Tako je simbolu dometnuto, da je Sin *istosučan* Otcu, da se Duhu svetomu *imamo klanjati kao Otcu i Sinu*¹⁵. Da ovih pravo-

¹³ L. II, c. 4. 18. 19.

¹⁴ L. II, c. 20—21.

¹⁵ L. II, c. 22.

slavnih sabora, koji vjeru utvrdiše, ne bude bilo, već do danas vjera u otajstvo presvetoga Trojstva ili bi sasma bila propala, ili bi neizbrojenim zabludama bila ustupila mjesto. S toga Gospod Isukrst, poslije nego je apostole naučio, što je onda trebalo, znajući, što se dalje hoće, da se katolička vjera usavrši, reče: Još vam mnogo imam kazati, ali sada ne biste mogli razumjeti. A kada dodje Duh istine, svaku će vas istinu naučiti. Dakle Duh sveti, Duh istine, (a istina je Sin,) valja, da upućuje na drugo koješta, što je Sin još imao kazati, a što ni apostoli još ne mogahu razumjeti. Zaista Duh sveti najprije daje nam upisano evanđelje: pa onda, što nas po evanđelju uči, to nam po svetim saborima potpunije tomači. Te što ni sami apostoli tada ne mogahu nositi (Joan. 16, 12), sada nosi katoličanska crkva po vasionome svietu razširena¹⁶.

Nekita bijaše zadovoljan argumentaciji i dokazima Anselmovim, pa će reći: Tvoji me razlozi sasma pridobivaju: pristajem na sve, što si kazao i potvrdjujem dušom i srcem¹⁷. Ali jer se do sada u grčkim crkvama niesu čule ove rieči: Duh sveti izhodi *od Sina*, ne bi se moglo na jedan mah uvesti ih, ni javno učiti i pisati, a da se narod i neuki ljudi ne bi sablaznili. S toga bi valjalo, da vlašću rimskoga pape, a u dogovoru s pobožnim carevima, bude sazvan sveobći sabor zapadne i istočne crkve, u kojemu bi se razsudila ova

¹⁶ In quibus conciliis fides catholica adeo roborata et confirmata est, ut si illa concilia celebrata non fuissent, ipsa fides quam tenemus, et qua unitatem in Trinitate, et Trinitatem in unitate confitemur et credimus, aut hodie nulla esset; aut si esset, innumeris haeresibus subjecta laboraret et fluctuaret. Unde et Dominus sciens tam multa adhuc addenda ad instaurationem catholicae fidei, postquam discipulis suis universa quae illi tempori congruebant dixerat, adjecit ita dicens: Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo; cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem... Ecce a Filio, qui adhuc multa se ad dicendum habere dicit, promittitur, ut videlicet ipse congruo tempore dicat, quod Filius adhuc ad dicendum se habere dicebat... Siquidem Spiritus sanctus procedens ab ore veritatis, qui Christus est, evangelium prius condidit, postea sanctorum patrum conciliis auctor et doctor veritatis, sicut promissus fuerat, interfuit. Fidem quam idem ipse in evangelio breviter condiderat, in conciliis sanctorum patrum explanavit, et quae Filius adhuc dicere habuit, ipse procedens a Filio veraciter edidit, et pleniter docuit; ut quae tunc soli apostoli non potuerunt portare, ea nunc tota simul portat ecclesia per universum mundum diffusa. L. II, c. 23, p. 1200—1201.

¹⁷ ... nequaquam possum non commoveri te loquente; assentio etiam omnibus quae dixisti, et accedo toto animo et toto corpore. L. II, c. 27, p. 1209.

nauka, a i još koješta, što je katoličkoj crkvi potrebito; te bismo od toga časa mi iztočnjaci primili i izgovarali izreku *i od Sina*¹⁸.

U drugoj vieći, držanoj u crkvi svete Sofije, razpravljalo se je, kao što sam pomenuo, o primatu. Anselmo jakim razlozima dokazivaše, da papu ide poglavarstvo u crkvi *božanstvenim pravom*; a Nekita mu odgovori: Ne niečem i ne odbijam primat rimske crkve, pošto se štije u starinskim historijama, da su patrijarske stolice, rimska, aleksandrijska i antiokijska, tri sestre, i da je medju njima rimska dobila prvenstvo, jer je Rim bio carska prijestonica. Zato je ona i prozvana prvom stolicom i na nju se prizivahu sve druge crkve u dvoumnim pitanjima; te njezinu sudu podvrgavahu sve, što izvjestnim pravilima nije bilo utvrđeno¹⁹. Nekita mimoilazi Anselmove dokaze iz evanđelja (Matth. 16, 18—19; Luc. 22, 32). Vidi se, da su ga takovi dokazi u veliku nepriliku doveli, kad se nije ni ogledao, da ih pobije. Dodaje dakle, da je car Foka (602—610) na molbu pape Bonifacija (608—615), odredio, da rimska apostolska stolica bude glava svih crkava; jer je u ono doba bizantijska crkva sebe nazivala prvom medju svima ostalim (I, s. 281). A jer je Bizanat postao prijestolni carev grad, Teodosijevim je briženjem ustanovljeno, da, kako su u staro doba Rimu, poradi časti carstva, sveti otc i dali prvenstvo u crkvenim parnicama, tako, da i novi Rim, s istoga uzroka, ima prvenstvo poslije staroga; te da vlada crkvama

¹⁸ Porro verba haec : Spiritus sanctus procedit a Filio, quoniam hactenus non sonuerunt publice in ecclesiis Graecorum, nequaquam subito possunt induci, ut sine aliquo scandalo plebis vel aliquorum minus prudentium publice doceantur, vel scribantur; sed aliquod generale concilium occidentalis et orientalis ecclesiae auctoritate sancti Romani pontificis, admittentibus piissimis imperatoribus, celebrandum esset, ubi haec et nonnulla alia catholicae ecclesiae necessaria secundum Deum diffinirentur, ne forte vos vel nos in vacuum cureremus. Ex tunc omnes nos, qui in partibus orientis christiani sumus, una cum sancta Romana ecclesia, et cum caeteris ecclesiis, quae sunt in occidente communi voto et pari consensu sine aliquo nostrorum scandalo verbum hoc : *Spiritus sanctus procedit a Filio*, libenter susciperemus, et praedicaremus, et doceremus, et scriberemus, et in ecclesiis orientis publice cantandum institueremus. *Ib.* p. 1209—1210.

¹⁹ Primatum Romanae ecclesiae, quem tam excellentem mihi proponis, ego non nego, neque abnuo; siquidem in antiquis nostrorum historiis hoc legitur, quod tres patriarchales sedes sorores fuerant, videlicet Romana, Alexandrina, Antiochena, inter quas Roma eminentissima sedes imperii primatum obtinuit, ita ut prima sedes appellaretur, et ad eam de dubiis causis ecclesiasticis a caeteris omnibus appellatio fieret, et ejus judicio ea, quae sub certis regulis non comprehenduntur, dijudicanda subjacerent. L. III, c. 7, p. 1217.

Azije, Trakije i Ponta, i svojom vlašću rješava crkvene razpre u ovim krajevima. Jest dakle istina, nastavlja Nekita, da rimska crkva ima primat izmedju stolica sestara, i mi joj priznajemo pravo predsjedanja u sveobćim saborima; ali se je ona svojom ohološću od nas odvojila, nepravedno prisvojivši samovlast: pa razdielivši carstvo, ona je odielila zapad od iztoka²⁰.

Na prigovor Nekitin o samosilju rimske stolice, Anselmo živahno odgovori, i tu mu vidiš svu dušu i srdce²¹. A po tom kaže, da je papa Leon Veliki ukinuo, što se je, za cara Teodosija i Marcijana, o carigradskoj stolici ustanovilo; pa s toga kanon carigradskoga sabora ne može imati vriednosti: dok starodavno crkveno pravilo (koje pominju grčki povjestničari Sokrat i Sozomen) izriekom kaže, da ne vriedi u crkvi, što je ustanovljeno mimo sud rimskoga pape

Nekita i ovaj razlog mukom mimoidje, pa će reći: Duh je sveti sišao i na ostale apostole, kao i na Petra: oni su, kao i Petar, primili vlast, da drieše od grieha. Petar dakle ni u čemu nije stariji od njih. — Na ovaj će prigovor, ili bolje rekavši dosjetku, Anselmo odvratiti: Premda je Duh sveti sišao na sve apostole i premda su svi dobili vlast, da drieše od grieha, ne sliedi odatle, da su oni *u svemu* jednaki Petru. Njemu bo napose, kad ga učini glavarem svoje crkve, Isukrst je rekao: *I dat ću tebi ključeve od kraljevstva nebeskoga* (Matth. 16, 19); pa još: *Pasi moje stado* (Joan. 21, 17). Za ovim, navodi razne momente iz svetoga pisma o Petrovu poglavarstvu nad apostolima; te primjećuje, da se ni jedan kršćanin ne smie sumnjati, da je sami Gospod Isukrst Petra učinio poglavarom nad ostalim apostolima. A jer je sam rimski papa Petrov nasljednik, on je, prema ostalim biskupima, Isukrstov namjestnik, kao što je i Petar bio prema apostolima²². — Nekita opet ni na ovo ne odgovori, već se upinjaše, da obrani čast, koju je biskupima priestonice odredio treći kanon carigradskoga sabora²³. Anselmo prihvati pitanje o

²⁰ *Ib.* c. 8, p. 1218—1219.

²¹ *Ib.* c. 9, p. 1220—1221.

²² Quocirca nulli fidelium convenit aliquatenus dubitare, seu in quaestione ponere, sed firmissime tenere, quod Petrus a Domino princeps apostolorum sit constitutus. Quemadmodum autem solus Romanus pontifex vice Petri vicem gerit Christi, ita sane caeteri episcopi vicem gerunt apostolorum sub Christo, et vice Christi sub Petro, et vice Petri sub pontifice Romano ejus vicario: nec in hoc aliquatenus derogatur alicui apostolorum, si unicuique humiliter suum attribuitur officium. *Ib.* c. 10, p. 1223.

²³ *Ib.* c. 11.

Petrovu poglavarstvu. „Po apostolovu nauku, reče, *glava je crkvi Isukrst* (Ephes. 5, 23); *a glava je Isukrstu Bog* (1 Cor. 11, 3). Ali Isukrst glava crkve, uzlazeći na nebesa, ostavio je za svojega namjestnika Petra, poglavicu apostola. Petar je na mjesto sebe ostavio Klementa, i ovim redom rimski nadsvećenici zasobice postavljeni na mjesto Isukrsta, na zemlji su glava crkve, dok je Isukrst njezina glava na nebesima. Ne može se dakle na jedno jedino tielo crkve stavljati dvie, ili više glava. Medjutim pošto vi hoćete, da Carigrad ima primat na iztoku nad svim crkvama i da carigradsku stolicu ide rješavati u posljednjoj molbi crkvena pitanja, vi stvarate u crkvi dvovladje, dva vrhovna poglavara, vi stavljate na jedino tielo crkve dvie glave, vi podižete žrtvenik protiv žrtvenika²⁴. — Kršćanski zdravi razum takovu razloženju ne bi mogao ništa zamjeriti. — Bi zatim nastavljena razprava o azimima; pa je i ova druga vieća dovršila željom s jedne i s druge strane, da bude sazvan sveobći sabor²⁵.

Na 8 travnja 1143 umrie car Ivan Komnen. Nalažao se u Kilikiji, gdje podje u lov, u anazarbsku dolinu. Namjerivši se na gorskoga vepa, probode ga ražnjem; a dok se boraše s ljutom zvijeri, iz tula mu izpade otrovana striela²⁶ i zapara mu malo ruku. Na to on nije ni pazio, ali se obnoć pokaza upala i ljekari sudiše, da treba odrezati ruku. Basileus ne htjede se na ovo privoljeti; već odmah sazva rodbinu i odanije prijatelje, i htjede, da mu se zakunu, da će priznati za njegova nasljednika mladjega mu sina Manuila. Do malo dana Ivan dospje u pedeset i petoj godini života²⁷.

Manuilo Komnen (1143—1180) bijaše otresen čovjek, radišan vladalac i valjatan vojniki; ali je s druge strane bio razsipač državnoga blaga u same svrhe bezkrajnoga svojega veličanja. K tomu valja dodati, da je bio nesramni i skandalosni bludnik. Godine 1144 oženi se Bertom (u Carigradu prozvanom Irenom) od Sulzbacha, svašću

²⁴ *Ib.* c. 12, p. 1225—1226.

²⁵ *Ib.* c. 22, p. 1247—1248.

²⁶ O ovoj zgodi opaža Rohrbacher: „*Certo più d' uno dei lettori farà le maraviglie al sentire come il capo d' una nazione cristiana e incivilita portar potesse delle frecce avvelenate: al presente appena si crederebbe tal cosa parlandosi di un capo di cannibali; tuttavia gli storici greci che narrano tal fatto, non mostrano su questo punto maraviglia di sorta*“. VIII, p. 356.

²⁷ BIOGRAFIA UNIV., *Giovanni II Comneno*.

Konrada III njemačkoga cara²⁸; ali ona, pored svih liepih vrlina, kojima je proslavila carsku purpuru, ne mogaše zauzdati Manuilovu razkalašnost. Znamenito je i ovo, što Manuilo koliko bješe u svoje ciljeve razsipnik, toliko je opet s drugoga kraja bio lakomac. U politici pak bijaše prava nevjera. God. 1147 njegov svojta Konrad III i francuzki kralj Ludovik VII vodjahu drugu križarsku vojnu. Manuilo im se kazivaše prijateljski; te im pusti slobodan prolazak preko svoje zemlje i uvjeravaše ih, da im je najbolji prijatelj, da ih iskreno štuje i da im je iz duše odan. — Koliko je iskreno bilo takovo uvjeravanje, kazat će nam grčki povjestničar Niceta²⁹. Konrad prolazeći kroz Drinopolje bijaše ondje ostavio nekoga svog rodjaka bolestna. Obaznavši to grčki vojnici, podjoše k bolesniku i živa ga izgorješe. Da osveti ovo nečovječno djelo vojvoda Fridrik, Konradov sinovac, vrati se nazad, te zapali namastir, gdje nadje mrtva rodjaka i osudi na smrt krivce. U planinskim gudurama Grci čekahu u potaji Niemce i Francuze, i silesija ih poubijaše. Kad bi, po Manuilovu obećanju i na temelju ugovora s njime utvrđena, Niemci ulazili u gradove, da kupe hrane, građani bi izpred njih gradska vrata zatvorali: pa bi sa zidova gradskih pustili konopce zahtievajući, da im križari za pitane stvari prije dadu novce; te bi onda spuštali ne što bi križari pitali, ni koliko bi pravedno bilo, već što bi i koliko bi sami htjeli. Događjalo se je, da bi Grci uzeli novce, a za nje ne bi dali ništa. A što je još gore, događjalo se je, da bi Grci u prodavano brašno miešali klaka. Ovo sve do rieči kazuje pomenuti povjestničar Niceta; a sve se je radilo po basileusovu naputku. Osim toga, Manuilo skova krive novce, da se s njima plaća zapadnjacima, ter bi što prodavali. Riečju, veli Niceta, nije bilo zla, koje car nije činio, ili naredio, da se čini križarima, neka bude na usviest njihovim potomcima i odvрати ih od poznijih ekspedicija. A tako su i Turci, nagovoreni Manuilom, postupali prema Niemcima³⁰. Ovo isto u

²⁸ Prigodom Manuilova vjenčanja pjesnik Teodor Prodrom pjevaše prednost novoga Rima prema staromu. Jer je muž glava ženi, pošto je Manuilo uzeo ženu iz staro-rimskoga zapada, novi je Rim postao glava staromu! *MA-TRANGA, Anecd. gr. P. II, p. 552—553.*

²⁹ Niceta živio je u drugoj polovini XII vieka. Kad su Latini osvojili Carigrad 1204, sa ženom i djecom preselio se je u Niceju. *CAVE, Hist. Litter. pag. 620.*

³⁰ Breviter ut dicam, nullum mali genus fuit, quod imperator non vel ipse in eos machinaretur, vel aliis machinandi auctor esset, ut scilicet eorum posterī perpetuis monimentis ab invadendis Romanis deterrerentur. Idem et Turci imitati sunt, Manuelis literis ad bellum Alemannis faciendum concitati.

bitnosti potvrđuje Manuilov više hvalilac nego povjestničar Ivan Cinam³¹ premda pravda basileusa, primjećujući, da su križari neprijateljskom namjerom dolazili, ne da pomognu iztočnim kršćanima, već da vrebaju, kako će Manuilovu državu osvojiti³².

Drugoj križarskoj vojni, koju smo ovdje pomenuli, bližnji povod bijaše uzeće Edese, koju na dan Božića 1144 Turci oteše križarima, poslije nego su dvie godine stajali pred njome u okô i bili je. Jedan biskup iz Sirije donese o toj nesreći glas papi Evgeniju III (1145 do 1153). Papa nahodjaše se tada u Viterbu; pa odatle pisa francuzkome kralju Ludoviku VII³³. Evgenije žali iz dna duše nad gubitkom križara u Siriji; te opominje, preporučuje, moli, da se kršćani dižu na oružje: „Milošću božjom, izmedju ostaloga veli, i revnošću naših otaca, koji braniše Jerusalem i gledaše, da šire kršćansko ime u dalekim onim pokrajinama, gradovi, koji bijahu u Aziji osvojeni, do danas se održaše. A sada, poradi naših grieha i poradi grieha kršćanskoga puka, (ah! ne mogu to ni izustiti, da me u duši ne zaboli,) grad Edesa pade u ruke neprijatelja Isukrstova križa. To se je i drugim gradovima dogodilo. Smaknut je edeski arcibiskup i svekoliko njegovo svećenstvo. Nevjernici razbacaše i pogrdiše svete moći, koje u crkvama bijahu. Neizmjerena pogibao prieti božjoj crkvi i svemu kršćanstvu . . . Ja te svjetujem, molim te i preporučujem ti, da uzmeš križ i oružje. Vama, koji ste ljudi božji, naredjujem za proštenje vaših grieha, da se oružate jakošću i hrabrošću, te zauzbijete nevjernička napadanja i obranite iztočnu crkvu, koju su vaši stari izbavili, te da izbavite milijune kršćanskih sužanja, koji u turskim okovima kaplju. Da vam je za primjer onaj krepостni Matatija, koji, da očuva zakone svojih otaca, nije žalio izgubiti sve, što je na svijetu imao, te pregorjeti život svoj, svojih sinova i sve svoje porodice“.

Evgeniju je još jedna velika misao u duši bila, još mu je jedan cilj pred očima bio: ujedinjenje iztočne sa zapadnom crkvom. Crkveni razkol, to je bila ljuta njegova rana, koju na prijateljsku očituje

NICETA CHONIATA, *De Manuele Comneno* L. 1, c. 5—6, (Ed. Bonn.) p. 88 sq. Cf. FLEURY L. 69, n. 28; ROHRBACHER VIII, p. 356; BIOGRAFIA UNIV., *Corrado III. Manuele Comneno*; MICHAUD O. c. L. VI, p. 99 sq.

³¹ Cinam je razne javne službe za Manuila obnašao; a poslije njegove smrti pisao je njegovu i očevu mu poviest: *Historia duorum Comnenorum Joannis et Manuelis* CAVE, p. 589—590.

³² Ap. ROHRBACHER l. c.

³³ MANSI XXI, 626; BARONIUS a. 1145, n. 30—32; JAFFÉ II, p. 26, n. 8796.

opatu svetoga Dionisija, Sugeriju³⁴. On se nadaše, da prigodom križarske vojne, moglo bi se izvesti sjedinjenje. Manuilo imadijaše ženu katoličku kneginju, Irenu. Njemački car Konrad bijaše mu pašanac. Kud ljepše zgrade? Zato je papa, kroz Henrika moravskoga biskupa, nastojao, da Konrad pristane na njegovu misao: te po kardinalima Dietvinu i Gvidu, odredjenim legatima za križarsku vojnu, pisa istome Henriku³⁵, da posreduje kod kralja, e bi svojski za stvar posegao. A kada ču, da je Henrik odustao od namjere pratiti Konrada na iztok, drugom poslanicom³⁶ jada, da ne će uspjeti posao crkvenoga sjedinjenja, kada on (Henrik) ne misli poći s carem Konradom. Papa nije znao, što misli Manuilo, ni kako je osjećao prema Latinima: niti je mogao posumnjati, da će Manuilovo ponašanje prema svojem pašancu biti onakovo, kakvo je u istinu bilo.

Znamo, da je papa Evgenije III pisao i caru Manuilu, premda se je njegova poslanica izgubila; ali se je sačuvao u Vatikanu izvorni Manuilov odgovor, napisan mjeseca kolovoza 1146: te ga je godine 1872 objelodanio Theiner³⁷. Iz toga se dokumenta vidi, da je papa, po poslanicima francuzkoga kralja Ludovika VII, pisao basileusu i obznanio ga o križarskoj vojni, koja se je spravljala; a dakako i zamolio ga, da križarima bude na ruku. Je li što papa u svojem pismu pomenuo o sjedinjenju crkava, ne možemo znati. Medjutim Manuilo odgovarajući papi kaže, bizantijskim lukavstvom, da mu je odveć drago, što će križari zavojštiti na Turčina, da će ih on dobro primiti i dati im slobodan prolazak kroza svoje zemlje; pa će još pripremiti dosta hrane za nje³⁸. — Vidjeli smo, kako je Manuilo održao zadanu rječ i obećanje.

Za pape Hadrijana IV (1054—1059) Manuilo stupi u dogovore s rimskom stolicom. Sicilijanski kralj Vilelm napadnuvši na zemlje

³⁴ Ex eo quod pro defectu orientalis ecclesiae attentam sollicitudinem geris, gratum nobis est, et studium tuae devotionis in Domino collaudamus. *Quoniam et cor nostrum exinde ingenti dolore turbatur, et vehementer affligitur.* MANSI XXI, 648. Cf. JAFFÉ II, p. 67, n. 9398.

³⁵ BOCZEK, *Codex diplomaticus Moraviae* I, p. 257; JAFFÉ II, p. 45, n. 9095.

³⁶ BOCZEK l. c. p. 158; JAFFÉ II, p. 46, n. 9110. Cf. DUDÍK, *Mährens allgemeine Geschichte* (Brünn 1864) III, p. 231—232.

³⁷ THEINER et MIKLOŠIĆ O. c. p. 6—8.

³⁸ Cum didicisset ergo imperium meum hujusmodi motionem, maxime eam gratam habuit velut in utilitatem christianorum futuram et ruinam et disparitionem inimicorum Dei, praestoque est imperium meum ad omnes bene recipiendum et transitus eis et panegyria, id est venalium copiam, praeparare. L. c. p. 7.

rimske crkve, podsjede Benevent i osvoji razne gradove u Kampaniji; a papa ga zato izobči³⁹. Manuilo, koji je iz daleka prežao na zapadnu carsku krunu, kao što i djed mu Aleksije u sličnoj zgodi, pisa Hadrijanu, nudeći mu novca i vojske u pomoć, uz pogodbu, da mu da tri grada pri moru u Pulji⁴⁰. Papa ne htjede primiti ponudu; ali ovom zgodom posla Manuilu dva svoja legata, Balduina i Baldizionina⁴¹, dajući im nalog, da rade kod basileusa o sjedinjenju istočne crkve s apostolskom Petrovom stolicom, pošto brez ove nema prave Isukrstove crkve na zemlji.

Istom prilikom Hadrijan pisa solunskome nadbiskupu Basiliju⁴², kojega dobroćudnost, a valjda i zanimanje velikim pitanjem crkvenoga jedinstva, po svoj prilici bijaše obaznao po poklonicima, koji se iz Palestine vraćahu. Pichler, pominjući ovu poslanicu, zabavlja Hadrijanu oholost, kao da se jednačase s božjim Sinom i kaže, da ponositi njezin ton valjalo je, da duboko rani narodno čuvstvo Grka⁴³. Poslanica je ova: „Hadrijan biskup, sluga božjih sluga, častnome bratu, solunskome nadbiskupu, pozdrav i apostolski blagoslov. — Od kad se zavišću staroga neprijatelja (Sap. 2, 24) carigradska stolica svojom voljom odvoji od presvete rimske apostolske crkve: što ne mogu ni pomenuti, a da gorko ne zaplačem; od kada je čovječiji neprijatelj od zlobe posijao svoj otrov (Matth. 13, 25. 39), te sinovi već ne htješe, da budu podložni majci svojoj, pa na mjesto jedinstva zavlada dualizam: moji su se predšastnici, Petrovi nasljednici, trudili i zanimali, da prestane razkol i da se k crkvenome jedinstvu vrate oni, koji se od njega odvrgoše. Zato i ja, pošto je na me prešla uprava apostolske stolice, uza sve, što nemam Petrovih vrlina, valja, da vršim njegovu službu i da se staram za sve crkve vasionoga svijeta; jer tako Bog hoće. Cienim, da mi se za to treba brinuti;

³⁹ BARONIUS a. 1155, n. 3.

⁴⁰ Interea imperator Graecorum de thesauro pecuniam per quemdam principem suum nomine Palaeologum misit Anconam. Scripsit etiam eidem pontifici rogans, et petens ab eo, ut de civitatibus Apuliae, quae sitae sunt in maritimis, tres eidem imperatori eo tenore concederet, ut ipse ad expugnandum dictum regem, et de tota Sicilia expellendum sufficientes eidem pontifici vires tam in pecunia, quam in militibus, et aliis armorum praesidiis indeficienter conferret. *Acta Hadriani IV.* BARONIUS a. 1155, n. 22.

⁴¹ BARONIUS a. 1155, n. 30; FLEURY L. 70, n. 11; ROHRBACHER VIII, p. 433.

⁴² MANSI XXI, 796—799; BARONIUS a. 1155, n. 31—32; LEUNCLAVIUS O. c. I, p. 305—307; JAFFÉ II, p. 135, n. 10437.

⁴³ PICHLER, *Geschichte der kirchl. Trennung I*, p. 290.

te ne budem u broju onih, koje Gospod po proroku kori, govoreći: Odagnanoga ne dovodite natrag, nemoćna ne ozdravljate, izgubljena ne tražite, ranjena ne zavijate (Ezech. 34, 4). Hitimo dakle, da sinove privedemo k crkvenome jedinstvu, da nadjemo izgubljeni dinar (Luc. 15, 8), i apostolskom opomenom podžeženi tražimo, da suzbijemo one, koji se zdravoj nanci protive (1 Tim. 1, 10; Tit. 1, 9: 2, 15); a vjernike, da svjetujemo u dobro vrijeme i u nevrieme (2 Tim. 4, 2). Ugledajmo se na onoga, koji, dok bijaše Gospod slave i sve imadijaše u svojoj vlasti, spustio je nebesa i sišao je na zemlju (Psal. 17, 10), te uzevši obličje sluga, sama je sebe ponizio (Philipp. 2, 7—8), da se izgubljena ovca njegovu stadu vrati (Luc. 15, 4—5). Stoga, brate u Isukrstu, ovim se pismom pozivljem na ljubav tvoju, da za ovu stvar brižljivo posegneš. Jer je jedna sama božja crkva (Psal. 2, 8), jedna sama korablja božje svetosti (Psal. 131, 8), u kojoj se vjernici mogu od potopa spasti (Gen. 7; 1 Pet. 3, 20), pašti se za crkveno sjedinjenje svim mogućim načinima. Neka tvoja mudrost uzme u obzir, da božja crkva ne može biti razdieljena i da svak, tko hoće, da se spase od sadanje oluje i potopa, valja, da unidje u jednu korablju crkve, kojom vlada krmilar sveti Petar. — Ti znaš, da sveti oci, Duhom svetim prosvietljeni, odredili su, da presveta rimska crkva usve i posve (*absolute*) ima imati primat nad svim drugim crkvama, te ona svima ostalim, da sudi. Dakle, tako ti božje ljubavi i duševnoga spasenja i dostignuća vječne slave, koja ne će uvenuti, gledaj i nastoj, da razdor prestane, da se crkve sjedine i sljube u jedno. Najprije sâm se sjedini s crkvom; pa onda, koliko ti Bog da, gledaj, da i drugi isto urade, e se stado s crkvom združi i ovce, koje se gospodnje nazivlju, vrate se u tor svetoga Petra; jer ih njemu Gospod povjeri (Joan. 21, 15—17). Ovim ja ne tražim nikakvu vremenitu pohvalu i ne idem za slavom, koja propada; nego jer sam primio službu, da pasem, (pa se zato i nazivljem slugom svih božjih sluga,) i jer se sjećam Gospoda i učitelja našega, koji da uzkrisi Lazara pošao je na njegov grob i plakao je, cijenim, da bih se ogriješio, kad bih gospodnji talanat zakopao (Matt. 25, 18. 25) i kad ne bih tražio u duši uzkrisiti, koga bih mogao. — Već mi ne preostaje, nego, da tvojoj ljubavi toplo preporučim ove moje sinove, Balduina i Baldizionina, koje šaljem predragome sinu caru Manuilu u Carigrad, da Bogu, svetomu Petru i apostolskoj stolici za ljubav, budeš im milostiv, ako bi im što uztrebovalo. A želim, da me o svojem zdravlju pismom obavijestiš“.

Ako je papa uvjeren bio, da izvan Isukrstove crkve nema spašenja, — a dvoumiti o tome, ili suponovati što protivna u papi, bilo bi najveće bezumlje, — Hadrijan nije ni mogao drugčije pisati. Tu nema ponosita tona. Nasuprot iz svake rieči proviruje ljubav božja, ljubav iskrnjega i prava kršćanska smjernost. Ako se je pozivao na Isukrstov primjer, to je posve u redu: tako činjahu apostoli i svetei, tako čini svak, tko, ma bilo u čemu, hoće, da ide za Isukrstom.

Basilije odgovori papi ovom poslanicom⁴⁴: „Proštio sam tvoje pismo, presveti papa, te po njemu poznao visinu tvojega uma, dubinu tvoje smjernosti i veliku tvoju ljubav prema Bogu, koja razprostranja tvoje srce, da zagri i dobije sve kršćane svih crkava. Kroz tvoju poslanicu čuo sam gdje mi tvoj glas duši progovara: čuo sam gdje mi govoriš kao otac, kao pastir, ili bolje rekavši, kao nadpastir⁴⁵. Kao otac skupljaš u očinsko krilo svoje sinove; kano pastir javiš ovce s puta zašle; a kano pastir nad pastirima upućuješ me na pastirsko znanje, koje si ti od Boga naučio, da ne zapustim stado, već da nad njim bdim, koliko ikada mogu, i još da tražim bolestna izjeljivati. Čuo sam te, gdje me k sebi zoveš i k tvojemu se glasu obraćam. Da se budem smatrao sin zastranjen od tvoje svetosti, ili se budem htio odvrći od pastirske tvoje brige, ne bih u tvojemu glasu poznao otčev glas i ne bih se odazvao pozivu pastira; jer, po gospodnjoj rieči, nitko ne poznaje glasa tudjega, te bježi od njega. — Kako dakle, presveti papa, meni može pristati priča ovce izgubljene, ili izgubljena dinara? Kad se ja niesam iztrgao iz tvojega naručja, te priznajem, da sam tvoj sin, pa se i ne otimljam pastirskoj tvojoj vlasti, čim sam onaj ukor zaslužio⁴⁶. Po božjoj milosti ja sam nepomičan u izpoviedanju blaženoga Petra i priznajem i propoviedam onoga, kojega je on priznao i propoviedao, i ne uvodim nikakvu novost, protiv saborskih odredaba otaca, pa i ne oduzimljam od rieči evangjelja i apostolskih poslanica ni najmanjega slovea ni jedne title“. — Ovdje dodaje, ako je papa o njemu drugojačije mislio,

⁴⁴ MANSI XXI, 800—802; BARONIUS a. 1155, n. 33—35; LEUNCLAVIUS I, p. 307—309.

⁴⁵ Vocem tuam agnovimus per litteras, alloquentem nos ad aures mentisque intima: audivimus loquentem ut patrem, ut pastorem, vel potius archipastorem (ἡκούσαμεν λαλοῦντος ὡς πατρός, ὡς ποιμένος, μᾶλλον δὲ ὡς ἀρχιποιμένος).

⁴⁶ Nos enim e sinu tuo excidissee negamus, et filiorum appellationem, aut pastorallem curam non refugimus, ut tale convicium nobis exprobretur.

u istinu nije mogao ne upotrebiti evangjelske metafore; ovce i dinara izgubljena. „Ali, veli, nemoj o meni tako što misliti. Ja bo ne poznajem drugoga temelja, osim onoga, koji je bio postavljen (1 Cor. 3, 11): te ja i svi, koji pripadamo carigradskoj velikoj apostolskoj stolici, učimo i propoviedamo sve, što i ti. Jedna je vjera i jedan se isti Jaganjac za žrtvu prikazuje i kod zapadnih biskupa, koji su pod tvojim poglavitim vrhom i kod nas, koji smo od izтока sunca, uzvišene carigradske stolice, primili svećenički sjaj; premda su neke male zadjevice bile spotaknja i razdvojile nas⁴⁷. A da se ove uklone i nestane spoticanja, te se crkve ujedine, to je stvar tvoje svetosti: pošto ti, po Isukrstovu primjeru, kao da s neba gledaš, želiš i možeš u jedno sabrati, što je (sada) razstavljeno. Ja sam neznatan i malim stadom upravljam: vrlo je ograničeno moje znanje i nemam nikakve kreposti. A tvoja svetost, prevarena nekim dobrim ljudima, koji dolazeći ovamo sa mnom su se razgovarali, o meni je visoko mnijenje začela. Medjutim tvoja izvrsnost, koja i stolicom i znanjem i uglednim življenjem predstavlja nam sliku i priliku neizmjereno savršena Isukrsta, moći će bez sumnje ukloniti svaki povod neskladu i uspješno vratiti crkvama jedinstvo⁴⁸. U tome će ti biti na ruku premogući naš car, koji je medju carevima najveći, a pobožnošću nenadkriljen, jakošću nepridobitan, razborom izvrstan, koji je izmedju svih dobrih, što su ikada zaslužili, da im se ljudi udivljavaju, najglasovitiji: *čijoj zapoviedi mi ćemo poslušni biti i njegovoj ćemo gospodarskoj volji, kao sluge biti podložni*^{49a}.

Basillje pravo bizantijskom logikom priznaje i ne priznaje papino poglavarstvo. Papa je pastir, nadpastir, otac sviju: tko ga ne će

⁴⁷ Et unus, qui in utrisque ecclesiis personat sermo fidei, idemque sacrificatur Agnus, qui tollit peccata mundi Christus, inter occidentales antistites, qui sub tuum principale culmen (κορυφαίαν ἀκρότητα) agunt, et nos qui ab oriente sole sublimi Constantinopolitana sede sacerdotii accepimus splendorem, quamvis parva quaedam offencicula in medio interjecta nos separarint, et ex uno eodemque spiritu multos fecerint.

⁴⁸ Tua autem integritas, undique perfecti Christi, tam sede, quam peritia, et vitae splendore, imaginem et similitudinem referens, poterit omnino dissidio causam praebeantia scandala remove, et ecclesiis unionem soliditatemque restituere.

⁴⁹ Habet autem ad hoc sanctitas tua unanimum, et adiutorem potentissimum, et inter imperatores maximum ac summum pietate, qui et viribus inexpugnabilis, et prudentia excellens, et inter omnes bonos, qui unquam admirationi fuerunt, celeberrimus: cujus nutui et nos parebimus et servi dominicae voluntati obsequemur (τοῦ τῷ νεύματι καὶ ἡμεῖς ὑπειζόμεν καὶ τῷ δεσποτικῷ θελήματι οἱ δοῦλοι ὑπηρετήσομεν).

za otea, ovca je zastranjena, izgubljeni je dinar; ali s drugoga kraja papa je samo nad zapadnim biskupima, kao što je nad istočnim carigradski patrijar. Carigradska je stolica sunce iztoka, velika i *apostolska* stolica. Malenkosti su sve, što razstavlja iztok od zapada. No zašto ove malenkosti uzrokuju spoticanje, eto papa, eto car, pa neka sami te razlike izravnavaju. Rieči Isukrstove o Petru izgubile su svoje značenje, niti šta vriede. Nauka svetih otaca o vrhovnoj vlasti rimske crkve već se i ne pominje: zabacuje se sve staro predanje. Na mjesto svega toga, politika je jedini i vrhovni razlog. Ali u posljednjim riečima o basileusovoj osobi, o premogućemu caru, koji je medju carevima najveći, sa svim onim, što sliedi, i u očitovanju, da će istočni biskupi njegovoj zapoviedi biti poslušni i njegovoj gospodarskoj volji, kao sluge biti podložni, u ovim riečima, velju, i u ovome očitovanju vidimo zagaljenu sliku bizantinstva: — svojevoljno odricanje svojega čovječjeg dostojanstva, svojega svećeničkog i biskupskog značaja, svoje slobode, svoje kršćanske sviesti: zaboravljanje najelementarnijih načela crkvenoga ustava: podlaganje crkve svjetovnoj vlasti: nedostojno i robsko puzanje: sramotno ulagivanje i laskanje: obožavanje carske osobe, kojoj se priznaje vlast vrhovnoga suda u crkvenim pitanjima. — Ovo je bizantinstvo, koje je ovječilo focijanski razkol u istočnoj crkvi.

Kao odjeku Basilijevoj izjavi o carskome božanstvu, pomenut će dvie poslanice, koje je krfski mitropolit Georgije pisao caru Manuilu⁵⁰, pošto mu on bješe preporučio, da gleda utvrditi Krf protiv neprijatelja. Odgovarajući caru, ovako počinje: „Isti dan, kad si se od mojih očiju udaljio, gospodaru care, pobjeglo je od mene i ono malo tjelesnoga zdravlja, što sam bio stekao. Kao što smo čuli o apostolima, božjim glasniciima, da je sama njihova sjenka nemoćnike ozdravljala; tako bih se i ja u Isukrstu mogao pohvaliti, da je tvoja sjenka, sjenka mojega Bogom čuvana cara, ozdravila me bila od moje bolesti i u jedan čas ukriepila mi i osnažila ude; te mi tielo skoro mrtvo bijaše uzkrsnulo, i ja, nalik na uzetoga, (kojega Petar izieli,) bijah se uzradovao. A ovo mi se zgodi ne jednom samo, ni dvaš, nego triput. Odatle stavno mogu držati, da je božanstvena neka moć tvojemu tielu, premogući care, privezana, kao što se u svetome pismu štije o Eliseju, koji bijaše obdaren dvostrukim Ilijinim duhom, te je njegovo mrtvo tielo u grobu vratilo život nekome mrtvacu. Pošto se dakle tvrdo nadam, da će opet zdravlje steći,

⁵⁰ BARONIUS a. 1176, n. 23—25.

kako bih mogao, da ne mislim, kako da ne kažem, da ću ići za tvojim carskim veličanstvom, kudgod ono podje (Apocal. 14, 4); jer ako tvoja nazočnost daje zdravlje čovjeku smrtnomu i koji se razpada, zašto se ne bih ja trsio, da za tvojim veličanstvom idem?⁵¹ — Ovo je zaista porediti, pače izjednačivati s apostolima i s Isukrstom smrtnoga čovjeka. — Drugom poslanicom blagosiljajući i hvaleći cara veli, da su ovim blagosiljanjem i ovom hvalom njegova usta (kao Isaije proroka: 6, 7) očišćena; jer to spada u rieči savršene, Bogu ugodne, a ljudima poučne⁵².

O legaciji Hadrijana IV, koju sam prije pomenuo (s. 196), poviest nam ništa ne kaže; ali možemo držati za istinu, da u korist crkvenog jedinstva ona nije ništa kod Manuila mogla opremiti.

Za pape Aleksandra III (1159—1181) opet će putovati poslanici izmedju Rima i Carigrada. — Poznata je divska borba Aleksandrova s Fridrikom Barbarosom, kojemu papa udari anatemu na veliki četvrtak god. 1160; jer njemački nasilnik bijaše unio razkol u crkvu, izabравši antipapu Oktavijana. Francuzki kralj Ludovik VII obznani o tome cara Manuila, kazavši mu, da je Aleksandar pravi papa, a ne onaj, kojega je Niemac izabrao i branio. Dok međjutim Aleksandar bješe prinudjen skloniti se u Francuzku, eto (1162) dva Manuilova poslanika s knjigama i s tajnom porukom papi i kralju

⁵¹ Eodem die, quo ab oculis meis discessisti, domine imperator, discessit etiam a me modica illa corporis firma valetudo, quam fueram adeptus. Fortasse enim, quemadmodum audivimus de apostolis Dei praeconibus factum, quod sola ipsorum umbra infirmorum aegritudines curabat; ita etiam de mea corporis infirma valetudine ego possem in Christo gloriari, quod tua umbra, imperatoris scilicet mei a Deo custoditi, mea membra quamprimum firmat, et corroborat, et quasi cadaver quoddam corpus meum in vitam revocatur, et quasi paralyticus alter ego exulto. Idque non semel aut iterum mihi evenit; sed etiam tertio: ut hinc aperte conjiciam quod gratia quaedam divina corpus tuum, potentissime domine, consequatur, quod etiam de Elisei duplici videlicet Eliae, quia duplum spiritum habebat Eliae, in sacris habetur literis, quod vivificum illud Elisei corpus cadaveri cuidam cum accessisset, illud in vitam quam primum revocavit.. Quid igitur ego animo volvam? aut quid dicam, nisi quod magna fultus ope, quam habeo de recuperanda salute, sequor te, imperator, quocumque ieris? Si enim tui presentiam consequitur salus passibilis hominis et corruptibilis: cur ergo post tuum imperium currere non conabor?

⁵² ... contingit mihi.. dum ita loquor, labia etiam mea purificari. Sicut enim omnis sermo, qui non est ad audientium aedificationem, inutilis est, et apud Deum dignus punitione: e converso perfectus sermo est ille, et laude dignus, qui ex pura mente proficiscitur ad aliorum confirmationem et doctrinam.

Ludoviku. Kakova je bila poruka ne znamo, ali su pisma glasila, da basileus, po izvješću francuzkoga kralja, priznaje Aleksandra za pravoga papu; te njega dužnom čašću poštuje i rad je imati diel u njegovim molitavama⁵³. Četiri godine poslije (1166) Manuilo posla u Rim k Aleksandru Jordana, sina kapuanskoga kneza, s darovima, nudeći papi pomoć protiv Fridrika Barbarose i uvjeravajući ga, da će ujediniti grčku crkvu s rimskom, kako je u najsretnijoj starini bilo: te će Latini i Grei odsele biti jedan sam kršćanski narod, pod jednim duhovnim glavarom. No jer je zgodan čas pita, da mu papa da carsku krunu, koja i onako po pravu njega ide, a ne Niemca Fridrika. Napokon obriče veliku novčanu pomoć i valjanu vojsku, kojom će papa moći pokoriti rimskoj crkvi ne samo Rim, već i svu Italiju⁵⁴.

Papa Aleksandar nije vjerovao takovim obećanjima. Ipak svidje mu se koristno poslati legat *a latere*; pa ih posla⁵⁵, da razpravljaju s Manuilom pitanje ujedinjenja crkava; ali čistom izjavom, da papa, kojega služba, što mu je Bog povjerio, veže, da gleda mir i čuva, nipošto ne bi mogao pristati na Manuillove uvjete, koliko se tiče carske krune: pošto je to stvar teška i jeziva, a suproti se ustanovama otaca⁵⁶.

⁵³ .. condignam reverentiam ipsius sanctitati exhibemus, et orationum ejus participes fieri optamus. MANSI XXI, 974; Cozza O. c. II, p. 257 sq.

⁵⁴ .. Asseruit (Jordanus), quod idem imperator ecclesiam suam unire volebat, sicut melius antiquitus fuit cum ipsa matre omnium ecclesiarum sacrosancta Romana ecclesia, ut sub una divinae legis observantia, et uno ecclesiae capite uterque populus et clerus, latinus et graecus, perpetua unitate subsisterent. Nihilominus petebat, ut quia occasio justa, et tempus opportunum et acceptabile se obtulerat, Romani corona imperii a sede apostolica redderetur, quoniam non ad Friderici Alemanni, sed ad suum jus assereret pertinere. Ad quod opus faciendum tantas auri argentique opes, et fortium virorum potentium se largiturum firmiter spondebat, quod non solum Romam, sed etiam totam Italiam ad ecclesiae servitium, et restituendam sibi ecclesiae coronam, absque dubio sufficere poterit. *Acta Alexandri III.* BARONIUS a. 1166, num. 17.

⁵⁵ Quod verbum, licet nimis difficile videretur ei . . . utile tamen visum est, ut pontifex habito cum fratribus suis consilio, episcopum Ostiensem et cardinalem sanctorum Joannis et Pauli pro causa ipsa tractanda e latere suo cum praedicto sebasto (Jordano) ad ejusdem imperatoris praesentiam destinaret. *Ibid.*

⁵⁶ Ea vero, quae de imperio postulat, nimis alta sunt et valde periculosa et perplexa, quibus pro sua difficultate obviantibus sanctorum patrum statutis assensum praebere sub hujusmodi conventionibus non possumus nec debemus,

Legati u Carigradu trsiše se što više mogahu, da posao ka kraju dovedu i izvrše papin nalog. Ne mogoše ipak ništa postići; jer basileus nije dobio, što je tražio od pape.

Do ovoga se vremena promieni mnogo patrijara na bizantijskoj stolici. Leon Stipioti umrie god. 1143⁵⁷, odmah u početku Manuiloa carovanja. Nasliedi ga Mihajlo Oksit (1143—1146)⁵⁸, koji se odreče stolice i vrati se u svoj namastir, jer bješe čovjek pobožan, a vidje, da kao patrijar ne može, da učini crkvi nikakva dobra⁵⁹. Za Mihajlom bi patrijar Kuzman II, pridjevkom Atik (1146—1147)⁶⁰. Niceta Choniata o njemu kazuje, da je bio krepostan i svet čovjek; a uz to posve milostiv siromasima⁶¹. Car ga Manuilo poslije 10 mjeseci patrijarovanja čini svrgnuti, jer Kuzman branjaše kalugjera Nifona, obličena bogomilskom heresijom; a Kuzman odstupajući, pored sve svoje svetosti, prokle utrobu caričinu, zaželjevši joj, da nikada ne rodila caru mužka djeteta⁶². Na njegovo mjesto bi izabran Nikola IV Muzalon, negdašnji ciparski biskup, poslije nego stolica bijaše brez pastira deset mjeseci; te stupi na prijesto na svršetku godine 1147, ili u početku 1148. Nikola se odreče časti godine 1151⁶³. Nasliedi ga Teodot II (1151—1153)⁶⁴. Za Teodotom bijaše odredjen Neofit. Cuper dokazuje, da Neofit nije bio posvećen za patrijara, premda je duže vremena — do 5 mjeseci — stanovao u patrijarskoj polači⁶⁵. Sada je učinjen za patrijara Kostantin IV Kilijaren (1154—1156)⁶⁶, a njega nasliedi Luka Krisoberg (1156—1168)⁶⁷.

qui ex officio nobis a Deo commissio pacis auctores nos esse convenit et custodes. MURATORI, (*Vita Alexandri III. Rerum italicarum Scriptores III*, pag. 458.

⁵⁷ CUPER p. 132, n. 789.

⁵⁸ CUPER p. 133, n. 791—793; FLEURY L. 59, n. 27.

⁵⁹ Is Michael summa sede ultro cessit, et in Oxyam insulam rediit, in qua vitae inopis et simplicis institutum a puero fuerat amplexus. Ibi in templi vestibulo prostratus, cuivis monacho collum calcandum praebeat, quod contra quam sibi expediret, adamatam a primis annis quietem repudiasset, nulloque cum fructu thronum sublimem conscendisset. NICETA CHONIATA, *De Manuele Comneno* L. 2, c. 3, p. 105 sq.

⁶⁰ CUPER p. 134, n. 796—797.

⁶¹ NICETA CHONIATA l. c. p. 106.

⁶² NICETA *ibid.* p. 107. Cf. FLEURY l. c.

⁶³ CUPER p. 136, n. 810—813; FLEURY l. c.

⁶⁴ CUPER p. 136—137, n. 814—816.

⁶⁵ O. c. VIII Parergon, p. 137—138.

⁶⁶ CUPER p. 139, n. 829—831.

⁶⁷ CUPER p. 139—140, n. 833—836.

Po Lukinoj smrti uznesen je na patrijarsku stolicu Mihajlo III Ankial (1168, ili u početku 1169—1177)⁶⁸.

Mihajlo bijaše patrijar kada u Carigradu boravljahu legati Aleksandra III; te mu car naredi, da sazove sabor, u kojemu su legati s grčkim biskupima razpravljali pitanje sjedinjenja. Legati zahtievahu, da Grci priznadu ove tri tačke: primat rimskoga pape, apelacije na apostolsku stolicu iz vasion crkve, pominjanje imena papina u dipticima. (Grci ovo označuju trima riečima: πρωτεύον, ἐκκλητον, μνημόσυνον.) Rimljani se ne mogahu složiti s Grcima; jer, kako rekoh, basileus tomu nije bio rad. Medjutim car, senat i patrijarska sinoda odlučiše sasma od crkve papu i Latine, dodavši primjetbu: neka Bog sudi medju njima i zapadnjacima. Ipak ne udariše Latima anatemu, kao što se čini prema drugim hereticima, *zato što su Latini narod veliki i na glasu*⁶⁹. Ove nam posljednje rieči još bolje svjedoče, da je to bilo Manuilovo maslo. Ali car-papa nije promišljao, da ovim načinom sramoti iztočnu crkvu i meće na rugo svojega ekumenskoga patrijara i njegovu sinodu, htjevši, da oni odluče od crkve papu (brez kojega ne može, da bude crkve) i Latine; pa opet uza sve, što su njima papa i Latini heretici, da im ne udare anatemu samo zato, što su Latini narod veliki i na glasu. Manuilo je i ovim tražio doći do naumljena cilja, jer znadijaše, da je Aleksandru, kao i svakomu drugomu papi, do sjedinjenja crkava, i da tomu Petrovi nasljednici priznaju neizmjernu znamenitost. Kad se dakle dočuje u Rimu, ovako mišljaše Bizantinac, što je učinjeno u Carigradu, zanago će se papa pokajati, što njemu nije povoljio, pa će drugom zgodom biti popustljiviji, te može biti dati mu carsku krunu.

Leon Allacci kaže nam, da je patrijar Mihajlo Ankial, na temelju trećega kanona prvoga carigradskog sabora, dokazivao, da je papa izgubio nadsvećeničku čast i da nipošto ne može imati vlasti nad onima, koji su svoju milost sačuvali⁷⁰. Papa je laik. Zato je najveće bezumlje misliti, da mogu driešiti od grieha oni,

⁶⁸ CUPER p. 140, n. 837—845.

⁶⁹ Quare, re desperata, imperator et synodus, et universus senatus, calculus dederunt, ut totali separatione papam, et qui cum eo sentirent omnes, abscinderent, judicium super hoc Deo relinquentes. Neque eos totali anathemati tradiderunt, sicut alias haereses; quod gens illa magna sit, et celeberrima. LEO ALLATIUS, *De Consensione perpetua Occid. et Oriental. ecclesiae*, L. 2, c. 12, n. 1, p. 665; MANSI XXII, 32.

⁷⁰ τῆς δὲ ἀρχιερατικῆς ἐκκλησίας ἀποπεσῶν οὐκ ἂν εἴη πρῶτος τῶν οἱ τὴν χάριν διαφυλάξαντο. O. c. p. 526.

koje je papa redio. Papa bo nije pastir, nego ovca, i to gubava ovca⁷¹, kojoj je triebe, da bude liečena. Papa nije imao primat poradi Petra; jer Petar nije bio učitelj samoga Rima, nego svega svieta. Pa ako ima biti u crkvi primat, ovaj valja, da bude gdje je carska prijestonica. Promjena prijestonice, sa sobom nosi promjenu crkvenoga primata⁷².

Misao, koju ovdje izrazuje patrijar Ankial o utjecaju carske prijestonice na crkveni primat, brane, premda u blažemu obliku, grčki kanonisti ovoga doba. Kostantin Harmenopol tomačeći 28-i kanon kalcedonskoga sabora kaže, da je carigradski biskup, *jer je u Bizanatu premješten carski priesto*, dobio jednake časti, koje imadijaše rimski biskup⁷³. Aleksije Aristin, ovako epitomava kalcedonski kanon: „Biskup novoga Rima, *jer je ondje premješteno carstvo*, neka uživa istu čast, koju ima biskup staroga Rima⁷⁴“. Simeon Magister i logotet donosi ga istovetnim Aristinovim riečima⁷⁵. S njima se udara i Balsamon († 1203), koji veli, da je drugi sabor dao carigradskome nadbiskupu *sve* povlastice rimskoga pape⁷⁶.

Dok u Carigradu ne šćadijahu papu za glavara crkve, valjalo je, da takova priznaju grčkoga basileusa, koji se je sâm gradio gospodarom nad kanonima i učiteljem vjere iztočnoj crkvi. Manuilo se u tome nije razlikovao od ostalih bizantijskih careva. Za patrijara Sisinija II (995—999) nastalo bijaše pitanje, mogu li dva brata vjenčati dvie bratučede. Patrijar Sisinije sa svojom sinodom rieši pitanje u protivnu smislu⁷⁷, presudivši *vlašću Duha svetoga*⁷⁸, da su takove ženitbe zabranjene *naviek, svakomu i brez iznimke, pa to bili i ljudi, kojima je vlast u ruci, ili bogastvo*. Ako li bi se tko usudio, protiv takove presude, oženiti se bratučedom svoje nevjeste, da ima biti odlučén od crkve dok je god živ, i da ga se ne može

⁷¹ οὐ γὰρ ποιμὴν, ἀλλὰ πρόβατον ἀπὸ τοῦδε, καὶ πρόβατον ψωρόν. *Ibid.*

⁷² *Ib.* p. 527.

⁷³ Οἱ Πόντον, καὶ Ἀσίας, καὶ Θράκης, καὶ οἱ βάρβαροι, παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως χειροτονήσθωσαν, τῶν ἴσων πρεσβείων τῷ Ῥώμης ἀξιωθέντος, διὰ τὴν τῶν σκήπτρων μετάθεσιν. LEUNCLAVIUS I, p. 3.

⁷⁴ Ὁ τῆς νεᾶς ἐπίσκοπος Ῥώμης τῷ τῆς παλαιότερας ὁμότιμος, διὰ τὴν τῶν σκήπτρων μετάστασιν. — VOELLUS et JUSTELLUS, *Bibliotheca Juris canon. veteris* (Paris. 1661) II, p. 693.

⁷⁵ Ἐπιτομή κανόνων, *ibid.* p. 720.

⁷⁶ ἡ δευτέρα σύνοδος δέδωκε τῷ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ προνόμια πάντα τοῦ πάπα Ῥώμης. VOELLUS et JUSTELLUS O. c. II, p. 932.

⁷⁷ LEUNCLAVIUS I, p. 197—203; BALSAMON, *In Photii Nomocanonem*, Schol. 2 in cap. 2, Tit. 13, ap. Voell. et Justell. O. c. II, 1082—1083.

⁷⁸ .. καὶ τῇ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξουσίᾳ .. διορίζεται.

primiti na pokoru, ter ne bi prije razvrgao ženitbu, *pa da je i djece od takove ženitbe imao*⁷⁹. Svećenik pak, koji bi tu ženitbu blagoslovio, da je lišen svećeničke časti. — Balsamon kaže nam⁸⁰, da je ovo pitanje opet doneseno na *božanstveni carev sud* (παρά τῷ βασιλικῷ θείῳ βήματι), i da je predobri i *sveti* car Manuilo o stvari izrekao svoj orakuo (θέσπισμα), kojega je ovo jezgra: Ako je onakova ženitba već u puti izvršena (*matrimonium consummatum*), pa neka za nju nije bilo dobiveno dopuštenje, ona se nema razstavljati, već neka mjestni biskup vjenčanim naredi pokoru. Koji bi htjeli Sisinijeve se odredbe držati, dostojni su hvale: ali koji bi htjeli, unatoč Sisinijevoj odredbi, vjenčati se, da im je slobodno⁸¹.

Mihajla Ankiala nasliedi Kariton (1177—1178)⁸²; a Karitona Teodosije Boradiot (1178—1183)⁸³, s kojim se je car Manuilo preo o dogmatičkome pitanju. U grčkom se katekizmu udaraše anatema Muhamedovu Bogu, koji ne radja i nije rodjen, već je, kako Grci govorahu, ὁλόσφωρος: kao da bi se kazalo, *od jednoga komada*; pošto oni tako prevadjahu arapsku rieč *Elsemed*, koja je jedno od božjih imena, po muslomanskoj teologiji. Basileus šeaše, da se ta anatema izbriše iz svih katekisama, jer muhamedovci, koji bijahu radi, da se obrate, spoticahu se o takovo proklinjanje njihova Boga. Manuilo dakle pozove na vieću patrijara Teodosija, te najnaučnije i najkrepstnije biskupe, koji se nalažahu u prijestonici; pa će im držati bogoslovski govor i kazati im, što zahtieva od njih. Biskupi ponizno mu kazaše, da anatema nije namienjena pravome Bogu, već Muhamedovu prividjanju, pošto Muhamed smišlja Boga, koji ne radja; dok kršćani štuju Boga *Otca*. Car razpusti vieću, ali ostade pri svojoj i napisa razpravu, u kojoj nazivaše nezalicama i nerazboritim sve prijašnje careve, sve patrijare i biskupe, koji su pustili, da onakova anatema stoji u katekizmu. No jer patrijar i biskupi još ne popuštahu od svojega gledišta, car im dade na znanje, da će sazvati veći sabor i zakle se, da će se žaliti sudu rimskoga pape⁸⁴. Ova je

⁷⁹ καὶ οὐ πρότερον δεχθήσεται εἰς μετάνοιαν πρὶν ἂν διασπάσῃ τὸν γάμον, καὶ φθάσῃ παῖδας ἀποτεκεῖν.

⁸⁰ l. c. p. 1083—1084. Cf. LEUNCLAVIUS O. c. I, p. 167.

⁸¹ εἰ δὲ τὸ παρά αὐτοῦ κεκωλυμένον διαπράττεσθαι προαιροῖτο ἐκχωρηθήσονται μὲν τοῦτο ποιεῖν.

⁸² CUPER p. 142, n. 846.

⁸³ CUPER *ib.* n. 847—848.

⁸⁴ .. (litterae imperatoris) majus concilium minabantur, et controversiae disceptationem, ipso veteris Romae papa adhibito, jurejurando testificabantur. NICETA CHONIATA, *De Manuele Comneno* L. 7, c. 6, p. 281.

prijetnja uspješno djelovala. Patrijar i biskupi zamieniše prijašnju anatemu s ovom: Anathema Muhamedu, svoj njegovoj nauci i sljedbi⁸⁵. To se zbi god. 1180.

Manuilo prietio je Rimom. U istinu on je već iste godine, treći put, poslao papi Aleksandru poslanika s bogatim darovima⁸⁶: dakako u svrhu nama poznatu. Poslanik nadje papu u Beneventu i ovim riečima kaza mu Manuilovu poruku: „Car moj gospodar, već je puno vremena od kada najtoplije želi u tvojoj osobi uzvisiti i poštovati rimsku crkvu, mater svoju. A sada još više želi, da joj pomogne i bude joj na službu, kada vidi, da (tokoršnji) njezin branič, car Fridrik, mjesto da je štiti i brani, kao što bi mu dužnost bila, postao je njezin neprijatelj i progonitelj. Pa da se u ovo naše vrieme izpune rieči evanđelja: *Bit će jedno stado i jedan pastir*, hoće, da podloži grčku crkvu rimskoj, kako je od starine bilo; *ali uz pogodbu, da mu vratiš njegova prava*. Jer je dakle dušmanin rimske crkve, poradi skisme, već lišen carske krune, moj te gospodar moli, da je njemu dadeš, kao što razlog i pravica zahtieva. A da se to izvede, od ovoga je časa spravan dati sve, što bi ti cienio, da je potrebno i po tvojoj volji, bio to novac, ili oružane čete⁸⁷“. — Čovjeka groza hvata, kada vidi, da tako bezočno i nesramno bizantijska politika u samoživie svoje svrhe upotrebljava pitanje crkvenoga ujedinjenja. Isus hoće jednu crkvu: za crkveno je jedinstvo on molio: ovo je jedinstvo on preporučio; a bizantijskoj politici crkveno je jedinstvo igra i ništa drugo. „Moj gospodar hoće, da se izpune rieči evanđelja: *Bit će jedno stado i jedan pastir*; ali uz pogodbu, da mu dadeš krunu zapadnoga carstva. Još će ti dati novca i što

⁸⁵ FLEURY L. 73, n. 31; ROHRBACHER VIII, p. 669.

⁸⁶ cum immensa multitudine pecuniarum. *Acta Alexandri* III. BABONIUS a. 1170, n. 54.

⁸⁷ ... Et ut temporibus istis illud evangelicum adimpleatur verbum: Et fiet unum ovile et unus pastor; ecclesiam suam Graecam in eo statu, in quo antiquitus fuisse dignoscitur, eidem Romanae ecclesiae unire desiderat atque subjicere: dummodo sibi velitis sua jura restituere. Unde rogat et postulat, quatenus praedictae ecclesiae adversario, imperii corona jam privato schismatis causa, sibi eam prout ratio est, et justitia exigit restituatis. Pro cuius rei complemento, quidquid videritis necessarium, in sufficienti pecuniarum summa, atque in potentia et virtute armorum, juxta vestrum beneplacitum paratus est elargiri, et solvere absque mora. *Ibid.*

god hoćeš!“ — Papa ne mogaše pristati na onakovu pogodbu, pa ne htjede, ni da primi nikakva dara⁸⁸.

Aleksandar se u ono vrijeme brinjaše za križarsku vojnu; te ako i nije još razaslao bio poslanicu na sve pravovjernike⁸⁹, ipak je o tome obznanio cara Manuila, koji mu odgovori⁹⁰, da je po njegovoj knjizi razumio, da će francuzki kralj (Ludovik VII) s drugim knezovima i velmožama krenuti s vojskom u svetu zemlju. Veli, da mu je to puno drago. Obećaje, da će im biti na ruku; samo neka se oni zateku, da ne će činiti štete ni kvara u njegovoj zemlji. Pita, da mu papa pošalje kakova kardinala za legata, koji će bditi, da križari ne bi se nepristojno u prolazku vladali. Dodaje, da se njegovu carsko veličanstvo čudi, kako papa odavna nije svojih legata poslao, a ni pismom ga obznanio o svomemu zdravlju. Napokon kaže: „Želi li tvoja svetost još štogod znamenitijega, biva, naše sjedinjenje i veću slogu, to će mojemu carskome veličanstvu biti ugodno, a bit će i probitačno kršćanskim pokrajinama“⁹¹.

Do malo umrie car Manuilo. Patrijar Teodosije vidjevši ga teško i jezivo bolestna, zamoli ga, da uredi državne stvari i nadje vriedna čovjeka, koji će mu upravljati mladim sinom, nasljednikom prijestola. Manuilo odgovori patrijaru, da ne će od one bolesti umrieti; jer ga vračari po zvjezdama bijahu uvjerili, da će brzo ozdraviti i živjeti još četrnaest godina. No je bolest napredovala i bivala jača; pa se i Manuilo napokon uvjeri, da su ga vračari prevarili. Izgubivši nadu, da će preboljeti, na smrtnoj postelji potpisa zapoviest, kojom zabranjivaše gatanje u zvijezde. Ovu mu zapoviest bješe sastavio i predao patrijar. Iza toga bolestni basileus sam sebi obidje bilo; pa se pljesnuc po bedri, uzdahnu iz dna duše i zaiska kalugjersku mantiju. U onakovoj zabuni, dvorani ne mogoše ončas naći pristojne redovničke odjeće; te uzevši prvu, na koju se namjeriše, u nju obuku cara, koji je već izdisao. Manuilo preminu na 24 rujna 1180 i bi uko-

⁸⁸ .. excussis ab omni munere ipsius pontificis manibus, cum tota pecunia quam detulerat apocrisarius rediit ad dominum suum. *Ib.* n. 55; MURATORI, *Vita Alex.* l. c. p. 458.

⁸⁹ BARONIUS a. 1180, n. 16—19; JAFFÉ II, p. 413, n. 14360. Ova je poslanica pisana na 16 siečnja 1181.

⁹⁰ BARONIUS a. 1180, n. 22—23.

⁹¹ Si vero plus etiam quid vult inter nos fieri tua sanctitas, ad unionem nostri, et concordiam majorem; gratum hoc et acceptum imperium meum arbitrabitur, vel in utilitatem provinciarum christianorum. — Za ovim dolazi potpis: „Manuilo u Krstu Bogu vjerni car Porfirogenit, visoki, uzvišeni, jaki, avgust i car Rimljana, Komnen“.

pan u Pantokratorovu namastiru, koji bješe sagradila njegova mater Irena, gdje tada življaše 700 redovnika reda svetog Antonija⁹².

Vilelm tirski nadbiskup često je išao u Carigrad. A vraćajući se iz Rima, sa sabora trećega lateranskoga (1179), svu je zimu (1180) u Carigradu proveo. U svojoj Poviesti posve liepo govori o Manuilu. Hvali njegovu darežljivost i drži ga za katolika⁹³, premda o tom ne donosi nikakva dokaza. Veli, da je car katolike rado imao, da im je pozdavao znamenite i delikatne poslove i da ih je obilno darivao. No je Manuilo tako radio s političkih svrha; može biti s toga, da lasnije prelasti papinski dvor. U ostalom Vilelm nam kaže, da s toga, što je Manuilo katolicima milostiv bio, Grci su, osobito vlastela i carska rodbina, još većma mrzili na Latine i jedom kipljeli protiv njih. Primjećuje jošter, da je Grke podžizala religiozna mržnja; jer, veli, bijahu odvojeni od rimske crkve i jer držahu za heretike njezine sljedbenike⁹⁴.

⁹² FLEURY L. 73, n. 32; ROHRBACHER VIII, p. 669—670.

⁹³ *Historia belli . . . in Palestina ac Oriente gesti ab anno 1095 ad annum 1180*. L. 22, c. 4—5.

⁹⁴ Unde Graecorum nobiles, et maxime ejus (Manuelis) consanguinei, sed et reliquis populus odium insatiabile adversus nostros conceperant, accedente etiam ad indignationis cumulum et odiorum fomitem et incentivum ministrante Sacramentorum inter nos et eos differentia. Arrogantes enim supra modum, et a Romana ecclesia per insolentiam separati, haereticum omnem eum reputant, qui eorum frivolas non sequitur traditiones; cum ipsi magis haereticorum sibi nomen adaptent, dum contra Romanam ecclesiam, et apostolorum Petri et Pauli fidem, adversus quam portae inferi non possunt praevalere, novas et pestiferas opiniones aut gignunt, aut sequuntur. *Ib.* c. 10.

POGLAVLJE X.

Sadržaj. — Carigradski dvor i rođjak Manuilov Andronik. — Andronik progoni Latine. — Krvavi i skandalosni prizori u carskoj polači do Andronikove smrti — Isak Angel. — Njegova politika prema križarima. — Isak Komnen u Cipru. — Mienjanje patrijara u Carigradu. — Aleksije Angel obara brata s prijestola i postaje car. — Aleksije piše Inocenciju III i šalje mu darove. — Dopisivanje između pape i Aleksija. — Patrijar Ivan Kamater i papa Inocencije. — Poznji odnošaji među Rimom i Carigradom.

Manuilovu sinu Aleksiju II ne bijaše nego dvanaest godina kada nasliedi oca¹. Mati mu Marija, prozvana Ksenia, kći Rajmunda antiokijskoga kneza, proglasi se regenticom; ali je upravu državnih posala sama povjerila svojem ljubovniku, protosebastu Aleksiju, rođaku pokojnoga Manuila. Dvorani su kroz to gledali, da mladoga basileusa obrate u zvier, da se sam posvinji, jer ga upućivahu na nerad i mamljahu ga na svaku nečistotu. Caričin milostnik bijaše ohol i lakomac; pa narod brzo na nj zamrzi; a to prokrči put k carskome prijestolu Androniku Komnenu.

Andronik bijaše sinovac Aleksija I Komnena. Liepom i slatkom besjedom, ulagivanjem i umiljavanjem, a može biti i ženskim intrigama, bješe našao veliku milost u cara Manuila Komnena. Manuilo javno življaše u griehu sa svojom sinovicom Teodorom; a Andronik s njezinom mladjom sestrom Evdokijom, premda je bio, kao i rođjak mu basileus, drugom ženom oženjen. Evdokija brez straha božjega i brez stida ljudskoga svukud praćaše Andronika; te mu bijaše drugarica u pijančovanju i u noćnim orgijama. Andronikova duša bila je crna kao pakao. Gramzeći za vlašću i za carskom krunom kovao je i snovao pletke i zavjere na svoga dobroćinca Manuila, i dogovarao se je s Turcima i s Madžarima protiv cara i domovine. Zato ga Manuilo baci u tamnicu, gdje je kapao dvanaest godina. Sreća ga tada pomože, te pobjegne iz tamnice. U to Manuilo zavojšti na

¹ BIOGRAFIA UNIV., *Alessio II Comneno*.

Madžare, a Andronik, da carevu milost iznova dobije, ode u Rusiju i nagovori Ruse, da uhvate vjeru s Greima; pa i sâm svojom hrabrošću pomogne pobediti Madžare kod Zeugmine. Poradi toga Manuilo mu sve prosti i vrati mu prijašnju čast. Ali s novih skandala i uvreda carskoj porodici, pošto prevari i obori u zlo prije Filipu, sestru carice Marije, pa Teodoru, udovicu jerusalimskoga kralja Balduina III, te s novih ambiciosnih osnova, koje ni sâm ne krijaše, Manuilo ga opravi u progonstvo u pontički grad Oenoe². — Ovo je Andronikova prošlost.

Zbog neredâ bizantijskoga dvora zasnova se u priestonici stranka za Andronika; a sâm već bješe izaslao otajne uhode, koje su podžigale duhove i za nj radile. Pa kad je gotovo sav Carigrad pristao za njim, Andronik razglasi, da eto dolazi, da spase carstvo. Narod ne sluteći, da će to biti grčki Neron i nemili tigar, žedan ljudske krvi, pohitje mu na susret i dočeka ga kao svojega izbavitelja, te mu daje u ruke protosebasta Aleksija.

Naravno je sada sva vlast prešla u Andronikove ruke³.

Prvo djelo novoga regenta bilo je, izkopati oči protosebastu Aleksiju i poubijati u gradu sve one, o kojima se sumnjaše, da bi mu mogli biti protivni. Ali jer je najviše bio kivan na Latine, nastanjene u Carigradu, odredi njih iztriebiti⁴. Ovoj njegovoj mržnji na Latine može biti, da je bio uzrok, što je carica Marija bila Latinka i što njezin prijašnji milostnik nije bio Latinima neprijatelj. Latini vidjevši oluju, koja će se na nje izliti, potekoše k morskoj luci, da bi na ladjama izmakli. Koji bijahu okretniji i čvršći spasoše se na 44 galije i nekoliko manjih brodova, te pobjegoše. Ostale poubijaše po gradskim ulicama Andronikovi vojnici, kojima se i gradjani bijahu pridružili; a žene, djecu, starce i bolesnike barbarskom nečovječnošću izgorješe u njihovim kućama. Sav latinski priedio grada bi obraćen u pepeo. Ničemu i nikomu nije se praštalo. Bijahu popaljene sve latinske crkve s nevoljnicima, koji se u nje bjehu sklonili. Nalažao se tada u Carigradu kardinal Ivan, kojega papa Aleksandar III bješe poslao k caru Manuilu. Kada započe pokolj, neki pobožni ljudi k njemu doletješe i rekoše mu, da bježi, ako želi iznieti živu glavu. Ali on ne htjede ih poslušati, već im

² BIOGRAFIA UNIV., *Andronico I Comneno*.

³ *Ibid.*

⁴ Andronicus... missis triremibus, quae magnum ducem sequebantur, et delectis ex suo exercitu cohortibus, bellum Latinis in urbe versantibus infert. NICETA CHONIATA, *Alexius Comnenus* c. 11, p. 325.

odgovori: Ne dao Bog, da bih ja pobjegao, kad me je moj gospodin papa ovamo poslao, da radim o uzpostavljenju mira i sloge medju zapadnom i istočnom crkvom⁵. Do čas rupiše u njegov stan Grei i odsjekoše mu glavu; pa, svezavši je za rep pasu, vukoše je po gradu. Ni to ne bi im dosta, već stadoše razkopavati latinske grobove i razbacivati mrtve kosti. Pa onda nasrnuše u latinsku bolnicu svetoga Ivana i poklaše svekoliike bolestnike. Grčki popovi i kalugjeri kroz to držkahu vojnike i podivljahu gradsku glotu na zla djela. Oni idjahu od kuće do kuće, da uhode, da se Latini niesu gdje sakrili; a kad bi koga našli predali bi ga biesnoj rulji, da ga smakne bez milosrdja. — Bilo je zaista milostivijih srdaca medju carigradskim stanovnicima. Takovi ljudi sakrivahu Latine, koji bijahu pribjegli u njihove kuće; ali ih kasnije prodadoše u sužnje Turcima i drugim nevjernicima. Više od četiri tisuće ljudi dopade takove nesreće.

Sva barbarska grdila, koja pomenusmo opisuje Vilelm tirski⁶ i drugi suvremeni pisac Robert⁷; pa i grčki povjestničar i očevidac, Niceta Koniata⁸, premda taji razne činjenice. Isti Niceta dodaje, da su Latini taj dan na ladjama pošli do ostrva Prinkipo i Prote i do bližnjih otoka. Jamačno oni čekahu, da vide, kako će krvno kolo u Carigradu dovršiti. Iza toga se razidjoše; te, od Crnoga do Sredozemnoga mora, od osvete pljačkahu, harahu i paljahu sela i gradove, crkve i namastire, i ubijahu grčke popove i kalugjere.

⁵ Absit hoc ne fiat. Ego hic sto pro unitate ecclesiae, et praecepto papae Alexandri, domini mei. ROBERTUS DE MONTE († 1186) ap. *Baronium* a. 1183, num. 12.

⁶ O. c. L. XXII, c. 12—13. — O ovome piscu veli Cave: „Satis ex hoc opere liquet, ut magni Vossii de eo verbis utar, Scriptorem esse modestum, prudentem, acris iudicii, *veri amantissimum*, et pro ea aetate qua vixit, doctum atque elegantem“. *Hist. Litter.* p. 596.

⁷ ROBERTUS DE MONTE ap. *Baronium* l. c.

⁸ Andronicus . . delectis ex suo exercitu cohortibus, bellum Latinis in urbe versantibus infert. Cum autem urbana quoque multitudo animos contra eos sumpsisset et invicem ad strenue pugnandum cohortati essent: terra marique simul pugnatum est; et Latini a duobus exercitibus circumventi, quia se defendere non poterant, ut quisque potuit, salutem quaesiverunt, apertis ad diripiendum aedibus, quae plenae divitiarum omnis generis eorumque bonorum fuerunt, quae mortales expetere solent. Neque enim consistere, neque Romanos invadere, neque eorum impetum sustinere audebant. Itaque alii, quo sors tulit, in urbe sunt dispersi, alii in magnatum aedes evaserunt; alii longis navibus suorum popularium consensu, ferrum vix evaserunt. Qui comprehensi fuere, capitis sunt damnati: omnes rei familiaris jacturam fecerunt. NICETA CHONIATA l. c. p. 326 sq.

Doisnuvši se Andronik vlasti, izkazivaše mladome caru Aleksiju II najveću odanost. Htjede, da Aleksije svečano bude okrunjen: pače sâm ga na svojim ramenima odnese za tu zgodu u crkvu svete Sofije; te pred svim narodom plakaše od radosti⁹. Ovo ne bijaše drugo, nego bizantijsko licemjerje. Krvopilac odmah zatim otrovom pogubi carevu sestru Mariju; pa će navesti Aleksija, da sâm podpiše osudu smrti svojoj materi. Nesretnjicu do dva dana dželati udaviše. Opet Andronik hoće, da se Aleksije oženi njegovim kopiletom Irenom, premda se bješe vjerio s Agnezom, kćerju francuzkoga kralja. Irenu je Andronik imao od svoje nećake Evdokije. Car dakle Aleksije bijaše sa dva kraja rođjak Irenin. Crkva iztočna ne dopušta takovu ženitbu. Andronik predloži dogadjaj sinodi biskupa nazočnih u Carigradu. Patrijar Teodosije i nekolicina biskupa držahu se kanoničkoga gledišta; no ogromna većina izjavi, da se kanoničke smetnje vjenčanja ne odnose na kopilad. Aleksije dakle vjenča Irenu; a patrijar Teodosije, da se ne zamjeri Androniku, odrekne se patrijarske časti (1183) i ode na Terebint u namastir¹⁰.

Ostavši prazna patrijarska stolica mnogi mitropoliti željahu na nju sjesti, pa se vrpoljahu, da je se dokopaju. No im bi uzalud; jer Andronik učini za patrijara Basilija Kamatera, kartofilakta (arkivara), koji mu se je pismom zatekao, da će činiti sve, što njemu bude po volji¹¹. — Bizantijski nadsvećenik znadijaše prodavati i svoju saviest i evangjelje i kanone i slobodu crkve.

Mjeseca rujna 1183 glota i uličari carigradski proglasiše Andronika kolegom mladoga basileusa. Sjutradan iza toga Andronik ide u crkvu svete Sofije: gdje ga okruni patrijar Basilije. Kad se dodje do svete pričesti, Andronik poslije nego se je pričestio, uzevši u ruku čašu gospodnje krvi pogleda u nebo, pa spusti oči na skupljeni narod i progovori visokim, ali uzdasima prekinutim glasom: „Izpoviedam i zovem za svjedoka tielo i krv mojega Spasitelja, da ne primam za drugi uzrok carsku krunu već, da pomognem mojemu rođaku Aleksiju nositi breme i da njegovu vlast ukriepim“. — Malo dana iza te zakletve, Andronik čini obnoć zadaviti Aleksija.

⁹ BIOGRAF. UNIV., *Andronico I.*

¹⁰ FLEURY L. 73, n. 51; ROHRBACHER VIII, p. 684—685.

¹¹ Cum de successore suae factionis patriarchae dando deliberaret, Camatero Basilio oecumenicum pontificatum defert, aut potius illius syngrapha impulsus vendit, qua is promiserat, se quidquid cordi esset Andronico, quantumvis illicitum, facturum, et ea declinaturum, quae illi displicerent. NICETAS CHONIATA, *Alexius Manuelis Comneni Fil.* c. 15, p. 339.

Donesavši mu dželat mrtvo tielo, Andronik udari ga nogom i rekne: „Otac ti je bio zločinac, mati bludnica; a ti si bio bezjak“. Pa onda zapovjedi, da mu se odsieče glava i baci u jamu, gdje se bacahu tiela zločinaca, a trup zatvoren u kovčeg od olova, da se utopi u duboko more, kamo ga dađe odpratiti četom glazbara, koji svirahu i pjevahu vesele popievke¹². — Aleksije dospje mjeseca listopada 1183, ne navršivši ni petnaestu godinu života.

Andronik iza toga zaiska, da ga patrijar i njegova sinoda odrieše od zakletve, kojom se bješe vezao, da će biti vjeran Manuilu i sinu mu Aleksiju; a takodjer, da dadu podpuno odriešenje svima, kôji njemu pomogoše dostići carsku krunu i prijestolje. Dakako patrijar se i sinoda niese zatezali povoljiti Androniku, nego priliepiše po gradskim ulicama pisma, koja sadržavahu nebesko oproštenje njemu i svima ostalim¹³.

Nasilnik međjutim držaše, kako smo vidjeli, suložnicu Evdokiju. A sada, ne odrekavši se nje, premda mu bijaše 73 godine oženi se vjerenicom pokojnog Aleksija II, Agnezom, koja ne imadijaše ni punih jedanaest godina. Kraljevska kći postade žena starog razuzdanika i ubojice svojeg zaručnika¹⁴.

Godine 1185 prevrat zbaci nasilnika s prijestola, a uznese Isaka Angela, čije roditelje Andronik bješe pogubio. Najpotla Andronik bijaše zapovjedio, da Isak bude smaknut. Dvoranin Agiokristoforit imadijaše izvršiti ovu naredbu; ali Isak Angel ubi dvoranina, pa pobježe u crkvu svete Sofije. Narod se oko njega skupi i sažali ga; te jednom od onih revolucija, koje se čitaju u samoj poviesti iztoka, proglasi Isaka za cara. Andronik ne mogaše umaći i upade u ruke prognjevljenu narodu. Negdašnji njegovi podložnici svezahu mu ruke i noge, biše ga i zlostavljahu; pa, izbivši mu sve zube i odsjekavši mu jednu ruku, baciše ga u tamnicu: gdje ga držahu dva dana brez hrane. Treći ga dan izvuku i izkopaju mu jedno oko, pa obukavši ga u robsku odjeću natovariše ga na staru i mršavu kamilu i vođaše ga po gradu. Nitko nije osjećao prema njemu ni malo milo-

¹² ROHRBACHER VIII, p. 686—687; BIOGRAF. UNIV., I. c.

¹³ ... nefarii voti (Andronicus) compos factus, a patriarcha suo et concilio aliam gratiam petit, ut jurejurando quod Manueli et infelici ejus filio dederat, solvatur, ac ceteri una, quos sacramenti ceperat oblivio. Illi vero, *quasi absque ullo discrimine* et vincendi et solvendi quemlibet potestatem divinitus accepissent, statim litteris publice affixis, impunitatem scelerum perfidis concesserunt. NICETA CHONIATA, *De Andronico Comneno* L. I, c. 1, p. 357.

¹⁴ FLEURY I. c.

srdja: nasuprot svak mu se nasladjivaše, ružaše ga i pogrdjivaše. Carigradjani izmišljavahu način, kako će ga čim novim mučiti. Neka žena izli mu na glavu kotao vrele vode. Najposlije odvedu ga u cirk i objese ga za noge; a kad im se dodija mučiti ga, jedan uze mač, pa mu ga kroz usta do crieva zakarha¹⁵. — Krvoločnik dospje u svojoj krvi na 12 rujna 1185.

Isak Angel (1185—1195) bijaše rdjaković, sinja kukavica. Dok se Ciprani pod Isakom Komnenom otimahu izpod bizantijske države, Isak Angel provodjaše u Carigradu vesele dane s glumcima, s glamazama i s lakrdijašima, koje je obasipao državnim blagom. U sebi nije osjećao ni jednoga plemenitoga čuvstva. Odadirao je i siromašio narod, samo da nateče novca za svoju razkalašnost. Držao je dvadeset tisuća sluga i škopaca; a godišnji mu kućni troškovi dopirahu do sto milijuna franaka: pa mu i to bijaše malo. Kad se ženjaše Margaritom, kćerju ugarskoga kralja Bele III, nije imao novaca, pa mu je valjalo, da diže u svemu carstvu vanredni danak. Godine 1190 potukoše ga Bugari i jedva iznese živu glavu; a kad se vrati u Carigrad, proslavi svoj trijumf, premda mnogi razbjegli vojnici, stigavši prije njega u prijestonicu, bijahu pripovjedili sve osobite prilike njegova poraza¹⁶. — Isak Angel sa svojim se nitkovima veseljaše, a ne boljaše ga glava za izgubljenjem Cipra i Bugarske.

Za carovanja Isaka Angela otevši Turci križarima Jerusalem (1187), kršćanski zapad šiljaše treću križarsku vojnu (1189—1193). „Kalugjeri, veli Michaud, svjetovaše Andronikova nasljednika, da ne vjeruje njemačkome caru (Barbarosi), već naprotiv, ako Grci ne bi mogli nadjačati Niemca, da ga izda. Isak idući za njihovim svjetom, obreče, da će primiti Niemce u svoje zemlje, a u isti čas uhvati vjeru sa Saladinom: pa će zapovjediti svojim namjestnicima, da muče križare i jošte, da očito na nje napadaju. Ali ovako nepametno i neprijateljsko postupanje pokaza grčku slabost i bi zauvar Niemcima. Fridrik razbivši Isakove čete htjede, da se okoristi svim pravima, koja mu davaše pobjeda nad neprijateljem. Grčki car, opojen laskanjem dvorana, prevaren obećanjima kalugjera, na Fridrikove pobjede odvrćaaše pismima, koja kipljahu bahatošću i prietnjama, ne hoteći nipošto priznavati Fridrika za cara i ne držeći nego za vasala onoga, koji pobjeditelj primicaše se k prijestonici njegova carstva. U isto vrijeme kada njegovi podložnici bježahu izpred Nie-

¹⁵ FLEURY L. 73, n. 61; ROHRBACHER VIII, p. 692—694; BIOGRAFIA UNIV. I. c.

¹⁶ BIOGRAFIA UNIV., *Isacco II Angelo*; ROHRBACHER IX, p. 95 sq.

maca, Isak u svojim se listovima nazivaše *previsoki, premogući car, angjeo vasionoga svieta*; te baci u tamnicu Fridrikove poslanike i naredi carigradskome patrijaru, da s ambona crkve svete Sofije nagovara narod na ubistvo i na pokolj Latina¹⁷. — Ovakovo podraživanje na zločinstvo u svetome mjestu, kojim bi se imenom imalo označiti? Ali kada promislimo, da je to prvi nadsvećenik iztočne crkve, koji drška Grke na Latine i propovieda im ove rieči: „Je li koji Grk ubio deset Grka, neka ubije sto latinskih poklonika, pa će mu Bog prostiti sve prijašnje grieh¹⁸“; onda vidimo još dublju pakost. Ako pak dodamo, da se je to uradilo pred poslanicima cara Fridrika, koji bijahu nazočni u crkvi, onda sa zlobom vidimo združen najsramniji cinisam.

Nije prošlo vele, a strah oblada carigradskim dvorom. Isak s toga puži po zemlji pred Fridrikom, najponiznije moli, zove ga *preslavodobitnim carem Niemaca*; pa mu daje od straha više nego je Fridrik zahtievao, predavši mu taoce i poklonivši mu sjajne darove, te prehranivši mu više mjeseci vojsku i ustupivši mu sve grčke brodove, da prenesu u Aziju križare, koje se sâm bješe zakleo, da će iztriebiti¹⁹.

Grei su prema križarima svuda jednaki bili. Englezkoga kralja Rikarda bijaše uhvatila oluja na moru i razbila mu tri broda na ciparskoj obali, blizu Limisa. Isak Komnen, koji se bijaše proglasio ciparskim carem, zaslužnji potopljenike, zatvori ih u tamnicu i gladju ih umori. Dok oluja još bješnjaše dojedri ladja, na kojoj bješe Rikardova sestra i vjerenica mu Berengarija, kći novarskoga kralja. Isak ne daje ladji pristupiti u luku; ali srećom stiže Rikard s ostalim brodovljem, pa na silu pristupi k obali. Englezki kralj zaište do triput, da mu Isak vrati njegove ljude; a on mu svaki put bahato odgovori i još mu zaprijeti, da će i njemu uraditi, što je uradio njegovim Englezima. Rikard *S lavskim srdcem* nije znao, što je strah. Izkrea vojsku, porazi Grke i natjera Isaka, da bježi. Grk će još jednom okušati bojnu sreću; a kad ga i drugi put Rikard razbi, zamoli mir uz pogodbe, koje bi god pobjeditelj htio. Englez mu prosti i daje mu u feud ciparsko kraljevstvo, poklem se Isak zakle, da će mu biti vjeran, kao svojemu vrhovnome gospodaru. Ne prodje međutim nego malo dana, a Isak se iznevjeri. Tada će ga Rikard uhvatiti i

¹⁷ MICHAUD, *Storia delle Crociate* L. VII, p. 129 sq. Cf. ROHRBACHER VIII, p. 744—748.

¹⁸ ROHRBACHER VIII, p. 745 sq.

¹⁹ MICHAUD l. c. Cf. WILKEN, *Geschichte der Kreuzzüge*, IV, p. 97—104.

metnuti ga u okove od srebra, pa ga sa sobom odvesti u Palestinu, a Cipar prodati posljednjemu jerusalimskome kralju, Gvidu Lusinjanu. — Ovako se stvori latinsko ciparsko kraljevstvo, koje se održa do godine 1480; a u toj godini priedje, kao darovnina, u ruke Mletčana²⁰.

Isak Angel u Carigradu godine 1186 pogna s patrijarske stolice Basilija Kamatera, a na njegovo mjesto zapatrijari Nicetu II, po podrijetlu Muntana, prijašnjega saćelarija velike crkve²¹. Niceta (1186—1189) bijaše vrlo star; ipak Isak ne htjede čekati njegovu smrt, već ga treće godine svrže i učini za patrijara kalugjera Leontija (1189—1190)²². Basileus zakletvom potvrdjivaše, da mu se je noću objavila Bogorodica i pokazala mu Leontija, koga do tada nije poznavao, i da mu je u velike hvalila njegovu svetost²³. Pa opet, uza svu tu čudnu objavu, Isak ne pusti Leontija na stolici nego sedam mjeseci; jer mu se je nanovo tobože objavila presveta Bogorodica i kazala mu, da je Leontije nedostojan²⁴. Smetnuvši Leontija, uzniet će na patrijarski priesto jerusalimskoga patrijara Dositeja. — Znamenit je Dositejev izbor. Poslije nego Latini osvojiše Antiokiju i Jerusalem, Grci izbirahu nominalne patrijare ovih gradova; a takovi patrijari stanovahu u Carigradu. U ovo je vrijeme bio jerusalimski patrijar pomenuti Dositej, a antiokijski glasoviti grčki kanonist Teodor Balsamon. Kada Isak naumi dati Dositeju bizantijsku stolicu, znajući, da kanoni zabranjuju biskupska premještanja s jedne na drugu stolicu, pozva Balsamona i stade pred njim jadicovati, da propada crkva s nedostajanja vriednih pastira. Reče mu iza toga, da u svoj iztočnoj crkvi ne vidi čovjeka, do njega,

²⁰ ROHRBACHER VIII, p. 756. 765 sq.

²¹ Principatum adeptus Isaacius, Basilio Camatero, *quamquam ejus ope maxime adjutus*, patriarchatu dejecto . . . Nicetam Muntanum pro eo patriarcham designavit ecclesiae maximae sacellarium. NICETA CHONIATA, *De Isaacio Angelo* L. 2, c. 4, p. 530. Cf. CUPER O. c. p. 144, n. 859.

²² CUPER *ib.* n. 861; BARONIUS a. 1187, n. 11.

²³ Cum autem diligentius de gubernatore ecclesiae cogitaret, Leontium monachum quemdam, magnum pastorem designat, in populi frequentia jurejurando testatus, eum virum, prius ignotum, sibi a Dei Genitrice noctu esse demonstratum, non forma et virtute ejus dumtaxat descripta, sed loco etiam ostenso, in quo habitaret. NICETA CHONIATA l. c. p. 530.

²⁴ Verum eum (Leontium) quoque Dei Genitricio, priusquam annus elaberetur, repudiato, nihil verecundatus, quod coram tam multis eum, ut divinum hominem laudibus extulisset, mutationem instituit. NICETA *ibid.* — Leontius, de quo dicebat imperator, Deiparam illum sibi noctu ostendisse, sedem tenuit mensibus septem, et... depositus est, dicente iterum Isaacio imperatore: „Dei-para ita jubet“. NICEPHORUS CALLISTUS ap. Cuperum l. c.

koji bi bio podoban, da upravlja carigradskom crkvom, *glavom sve-
obće crkve*. Ako bi dakle Balsamon, koji je odveć vješt crkvenim
knjigama, mogao u njima naći, čim bi se narodu moglo dokazati,
da se premještanje s jedne na drugu biskupsku stolicu sada ne
suproti, kao što negda bivaše, crkvenim zakonima, učinio bi mu
pravu uslugu, a on bi njega ončas imenovao za ekumenskoga patri-
jara. Balsamon odgovori, da će opremiti posao. Sjutradan odmah
carigradska je sinoda razpravljala ovo pitanje i rješila ga po carevoj
želji; a basileus svojim podpisom potvrdi saborsku odluku. Ali se
sada zgodi, što kanonist Balsamon nije ni na kraj pameti imao. Na
temelju saborskoga dekreta Isak imenova za patrijara Dositeja²⁵.
Balsamon prevaren u svojem nadanju, a s njim biskupi njegove
stranke vidjevši, kako je stvar izpala, pobuniše narod i svećenstvo;
te nastade vrea vrlo velika i pakleno vikanje u gradu. Biskupi se
iznovice sakupiše u sabor i izjaviše, da je antikanoničko Dositejevo
imenovanje. No basileus ne obzirući se na novu njihovu izjavu, oru-
žanom vojskom umjesti Dositeja na patrijarski priesto (1190—1191)²⁶.
— Ipak, jer svećenstvo ne šćaše, da pristane za Dositejem nasta-
vivši borbu suproć njemu dvie pune godine i povukavši za sobom
narod, valjalo je, da car popusti. Dositej bi svrgnut, a mjesto njega
učinjen je za patrijara Georgije II Ksifilin (1191—1198)²⁷. Tako
Isak u sedam godina promieni pet patrijara.

Isaka Angela obori s priestola brat mu Aleksije, kojega on
častima i bogastvom obilno bješe nadario i na koga se sasma osla-
njaše. Aleksiju sve ovo bijaše malo, pa je vrebao, da ugrabi Isaku
carsku krunu. S Isakove nevaljaštine, s rdjava vladanja i s njegova
podloga karaktera nitko za nj nije mario; a puhao je u vatru Ale-
ksije. Jednom kada Isak bješe u lovu, njegovi častnici i generali
vojske, dogovorno s Aleksijem, proglasiše Isaka svrgnuta s priestola
i imenovaše za cara Aleksija. Isak čuvši, da je u gradu prevrat i
da je Aleksije proglašen za cara, pobježe u Stagiru. Tu bi uhvaćen;
a nečovječni mu brat zapovjedi, da mu se izkopaju oči i da bude

²⁵ . . . Si vero ipse, ut legum et canonum peritissimus, translationes, ut
olim, ita nunc quoque habere locum, demonstrare, ac vulgo persuadere possit:
se omnino id in lucrum deputaturum, eumque, modo liceat, incunctanter de-
signaturum. Hoc modo tractatus Theodorus, omnia rata fore affirmavit. Po-
stridie concilio pontificum in aede sacra indicto, et quaestione illa agitata:
translatio statim concessa et litteris imperatoriis confirmata est: ac Antiochenus,
ut ante fuerat, ita mansit Antiochenus. NICETA CHONIATA l. c. p. 531 sq.

²⁶ NICETA CHONIATA l. c. p. 532 sq.

²⁷ CUPER p. 145, n. 867—871; BARONIUS a. 1191, n. 49.

bačen u tamnicu: gdje mu je hrana bila sami kruh, koji iju robovi, a piće voda²⁸.

Aleksije III Angel (1195—1203) kada sjede na prijestolje pusti dvoranima u ruke upravljanje države i svu svoju vlast. Da ljudi zabudu i proste mu usurpaciju, kojom se je dosinuo carske krune, Aleksije razasipaše državno blago; a da mu doteče novca, prodavaše pravdu, globljavaše podložnike, i dađe porobiti trgovačke brodove, koji idjahu iz Mletaka u Carigrad. Usurpator je uz to dielio na vas mah državne časti: te ne bijaše u priestonici iole poštena čovjeka, koji već nije ni za što držao najviša državna dostojanstva. Osim toga, dok Turci navaljivahu na carstvo s jedne strane, a Bugari s druge; dok gusari napadahu na obale i pljačkahu sela i gradove, nevaljalac Aleksije odpuštaše od službe vojnike, koji pitahu, da budu odpušteni. Njegova pak žena, carica Eufrosina, svojim intrigama zabunjivaše carstvo i sablažnjavaše priestonicu nemoralnim svojim življenjem²⁹.

Kada bi učinjen za papu Inocencije III (9 siječnja 1198), Aleksije, da dobije na svoju ruku najmoćiju silu zapada, posla mu poslanike s dragocjenim darovima, moleći, da mu papa izašlje svoje legate³⁰. Inocencije znadijaše, kakova je bizantijska politika; ali je trebalo, da mu se odazove. Opremi dakle legate Alberta i Albertina³¹, daviši im pismo za cara³², vrlo uljudno napisano. No jer je papa sviestan o svojem visokome zvanju i službi, ne taji caru, što mu je u duši, i ne udvorava se. Opominje basileusa, da posegne za izbavljenje svete zemlje i za sjedinjenje istočne crkve s rimskom, koja je mater svih crkava. „Inače, veli, uza sve, što bi mi odveć bilo teško, da ma u čemu učinim na žao tvojoj prejasnosti, bio bih prinudjen, da vršim svoju dužnost³³“. Ne znamo, da li je ovim riečima papa htio kazati, da će inače prekinuti odnošaje s Aleksijem, ili, što je vjerojatnije, da će kanoničku kazan izustiti na carigradsku

²⁸ BIOGRAFIA UNIV., *Isacco II Angelo. Alessio III Angelo*; ROHRBACHER IX, p. 96.

²⁹ MICHAUD O. c. L. X, p. 173.

³⁰ *Gesta Innocentii III*, Opp. (*Migne*) I, n. 119.

³¹ *Gesta ibid.*

³² *Regestorum* L. 1, Ep. 353. Opp. I, 325—327.

³³ Alioquin quantumcumque nobis molestum existeret serenitatem tuam in aliquo molestare, non possemus ulterius sub dissimulatione transire, quin nostrum exaequeremur officium, cum per Dei misericordiam tempus acceperimus justitiam judicandi. Inspiret autem animo tuo ille qui ubi vult spirat ut ad honorem et salutem tuam et exaltationem ecclesiae tanquam devotus filius paternam exhortationem admittas.

erkvu. — Istom prilikom Inocencije pisa i bizantijskome patrijaru³⁴, Ivanu X Kamateru (1198—1206), koji nasliedi Georgija Ksifilina³⁵; te mu jakim riječima metnu pred oči jedinstvo Isukrstove crkve i poglavarstvo svetoga Petra.

Aleksije ne dostigavši od pape ništa više nego smo kazali, odgovori mu na pismo³⁶. U odgovoru zove papu svojim *duhovnim otcem*, a zabavlja mu oholost; dok u isti čas, pravim bizantijskim licemjerjem, o sebi kaže: „Sjećajući se Isukrstovih poniženja, moje carsko veličanstvo drži najvećma do poniznosti“. Pravda se, što nije posegao, da kršćani izbave svetu zemlju, kažući, da tomu još nije vrijeme, jer je Bog razsrdjen na grieha kršćana: pa se sâm boji, da bi se suprotio božjim odredbama, kad bi se upletao u posao. Tuži se na križare Barbarosine i dodaje, neka papa kara one, koji su zaslužili ukor. A što se tiče sjedinjenja crkve veli, da bi to bila stvar odveć laka, kad bi se ljudi odrekli svoje volje, a tražili volju božju i kad bi se biskupi uvjerali, da su svi jednaci i da sadašnje odličnije stolice i crkvene časti potječu od svjetovnih careva, a ni pošto iz drugoga izvora³⁷. Napokon, da se postigne sjedinjenje predlaže, neka papa sazove sabor, a on obriče, da će grčka crkva na sabor pristupiti. — Ovim je riječima Bizantinac papi čisto kazao, što misli o poglavarstvu Petrovih nasljednika.

I patrijar Ivan Kamater odgovori papi Inocenciju³⁸. Liepom formom hvali papu, (kojega zove presvetim papom i preljubaznim bratom,) što se stara za crkveno jedinstvo. No pod liepim izrazima Ivan ostaje na postadu focijanske crkve. Pita, da mu papa razbistri sumnju, kako rimska crkva može biti jedna i sveobća, kada ima mnogo drugih crkava, koje čine jedno stado pod vrhovnim pastirom Isukrstom. Osim toga, kako rimska crkva može biti mati svih crkava,

³⁴ *Ep.* 354, I, 327—329.

³⁵ CUPER p. 146—147, n. 872—881.

³⁶ *Regestorum* L. 2, *Ep.* 210, I, 765—768.

³⁷ .. De unione autem ecclesiarum ... levissima est unio, prout meo videtur imperio, si humanis voluntatibus ex nobis deficientibus, voluntas Dei tantum in nobis est mediatrix. Nam ecclesia quae universalis una est, et non est divisa sub uno pastore .. Christo ordinata, quamvis ab aliis et aliis quae per partes sunt ecclesiae dispensentur et agantur, .. et hodierni ecclesiarum throni et honores a mundanis principibus, et non aliunde ipsis advenire. Si igitur ecclesiarum praelati omnem carnalem suam prudentiam expulerint, .. impossibile est de facili solutionem dubiorum non persequi et distantia pervenire ad unionem et ad pacem litigantia.

³⁸ *Regestorum* L. 2, *Ep.* 208. I, 756—758.

kad je crkva jerusalimska prva vjerom, postankom i čašću? Na papin prigovor, da su Grci crkvu razdvojili, odvrća, da grčka crkva izpovjeda o Duhu svetomu, što je Isukrst o njemu kazao, te što je nicejskim i drugim saborima bilo utvrđeno, pa je i od samih papa bilo primljeno.

Na upitivanja Kamaterova Inocencije odpisa dugu poslanicu³⁹. U njoj najprije razpravlja iz temelja pitanje o poglavarstvu Petrove stolice, pa onda kaže: Crkva je na dva načina sveobća. Prvo: jer je sastavljena od svih pojedinih crkava: pod ovim vidom ona je katoličanska. U ovakovu značenju crkva rimska ne može, da bude sveobća, već je sama dio sveobće crkve, ali je ona prvi i glavni dio, kao što je glava u ljudskome tielu, jer je u njoj punina vlasti: dok ostalim pojedinim crkvama pripada dio ove punosti⁴⁰. Drugo: sveobća je također ona partikularna crkva, kojoj su područne sve crkve vasionoga svieta. U ovome je značenju sama rimska sveobća crkva; jer je ona sama izvrštinom svojega dostojanstva nad ostale postavljena. Jedna bo je sveobća crkva, o kojoj Istina reče Petru: *Ti si Petar (Kamen) i na ovome ću kamenu saizidati crkvu svoju*. Te ako je mnogo posebnih crkava, od njih biva jedna sveobća. A među posebnim, jedna nadvisuje sve druge; jer kako je jedno crkveno tielo, tako ona jedna, kao glava, stoji nad ostalim udima. — Na drugi upit: kako može rimska crkva biti mati svih crkava, Inocencije odgovara: „Jerusalimska je crkva *postankom* mati svih crkava; jer je u Jerusalmu najprije crkva počela; a rimska je *dostojanstvom* mati sviju⁴¹: kao što od prilike, Andriju je Isus prije zovnuo, a ipak je Petra starijim učinio. Jerusalimska je crkva mati vjere, jer je odanle vjera pošla; ali je rimska crkva mati vjernika, jer je izvrstnijim dostojanstvom nad sve vjernike metnuta. I sinagoga bila je nazvana materom crkve, zašto je ona bila predteča crkve i zašto je crkva od nje izišla: no je crkva nazvana materom sveobćom, jer plodnošću uvijek novom začinje, radja i hrani. A pošto je rimska crkva, božjom odredbom, više nego saborskim dekretima, glava svih crkava, bizantijski patrijar, po starodavnim pravilima, valjalo bi, da se odmah pokori Petrovu nasljedniku, kao svojemu glavaru, ne obzirući se na razliku obreda. Papa napokon dodaje, da će sazvati sabor i pozivlje patrijara; primietivši, ne ozovnu li se ovoga puta

³⁹ *Ib. Ep.* 209. I, 758—765.

⁴⁰ ... quoniam in ea plenitudo potestatis existit, ad caeteros autem pars aliqua plenitudinis derivatur.

⁴¹ ... non ratione temporis, sed ratione potius dignitatis.

Grci, da će postupiti protiv cara, protiv patrijara i grčke crkve. — Inocencije znadijaše, da Bizantinci varaju i da takovu igru već odavno igraju; pa s toga šćaše, da im se ovako grozi.

Istom je prigodom papa opet pisao caru⁴². Kaže, da mu nije bila namjera prvom svojom poslanicom njega karati, premda i davanje ukora spada u papinske dužnosti, po onoj svetoga pisma: Propoviedaj rieč, nastoj u dobro vrieme i u nevrieme, karaj, prieti, moli. Pobija mu izgovor, da nije posegao za izbavljanje svete zemlje, jer se bojaše, da bi se ovim suprotio božjoj volji. Dovršuje ponavljajući, što je patrijaru o saboru kazao.

Poslije nego primiše ova posljednja pisma, basileus i patrijar pokajaše se, što su papi pisali⁴³. Basileus vidje, da mu Inocencije ništa ne obećaje za njegove političke svrhe; a patrijar vidje, da papa razumieva crkveno jedinstvo, kako ga kršćanski razum valja, da shvaća: biva, da ne može biti jedinstva, ne prizna li se poglavarstvo Petrove stolice; dok *jedna* vidljiva crkva ne može, da postoji brez jednoga vidljiva glavara. Njemu se nasuprot činjaše, da sveobća *vidljiva* crkva sastavljena je od svih posebnih crkava, koje spaja u jedno tielo vrhovni pastir Isukrst: te je crkva jedno *vidljivo* tielo, brez *vidljive* glave. Ovo je teorija i današnjih Grka. Patrijar Kamater ne šćaše, da razmatra o ovim momentima: Od kada je Isukrst užišao na nebesa, on je nevidljivi pastir. Za vidljivo stado hoće se vidljiv pastir: vidljivu tielu hoće se vidljiva glava. Inače, što će i partikularnim crkvama vidljiv pastir, vidljiva glava, biskup, kad je Isukrst pastir i glava svake partikularne crkve? Zdrav razum kaže, da kako god Isukrst je, kroz biskupa, pastir i glava posebne crkve, tako je on, kroz jednoga vrhovnoga biskupa, glava i pastir sveobće crkve.

Do nekoliko vremena Aleksije iznovice piše papi. Inocencije bijaše prihvatio, kao što smo vidjeli, njegov priedlog o sazivanju sabora; a basileus već se je u napredak zatekao, da će biskupi grčke crkve doći na sabor. Sada međjutim Aleksije hoće, da osujeti papinu osnovu; te mu javlja, da će doći zastupnici grčke crkve na sabor, uz pogodbu, da taj sabor bude u Grčkoj, gdje su držana četiri prva vaseljenska sabora. U isti mah naglasuje cesariztičku teoriju o carskoj vlasti nad crkvenom, navodeći Petrove rieči: Da ste pokorni svakome čovjeku, radi Boga: ako kralju, kao izvrstnijemu,

⁴² *Ib. Ep.* 211. I, 769—772.

⁴³ *Gesta* n. 62.

ako li vojvodama, kao njegovim poslanicima za osvetu zločincima, a za hvalu dobrotvorima (1 Pet. 2, 13—14)⁴⁴. — Ovakovim nasilnicima valjalo je čisto govoriti i u brk kazati im golu istinu. To zahtijevaše čovječja čast, pa i vjera i crkvena sloboda. Papa dakle odpisujući Aleksiju⁴⁵ najprije obara mu dokaz iz Petrovih rieči: „Da budeš promislio, veli mu, tko je one rieči izustio i komu su bile namijenjene, te da budeš izmjerio njihovu snagu, zaista ne bi ih onako iztomačio, kao što jesi. Apostol piše onima, koji su njemu bili podložni i nagovara ih, da budu smjerni; jer da bude htio učiniti područno svećenstvo svakome čovjeku, odatle bi sliedilo, da najniži rob može svećenicima zapoviedati. Mi priznajemo vrhovnu vlast carsku nad onim, što je vremenito i nad onima, koji od njega primaju, što je vremenito, biva nad njegovim podložnicima. Ali nadsvećenik ima vrhovnu vlast nad onim, što je duhovno; a što je duhovno stoji nad vremenitim, koliko duša nad tielom . . . Da ti je još na znanje, da je Bog stvorio dva velika vidjela na nebu, jedno, da upravlja danom, a drugo noću: hoću da kažem, da je postavio u crkvi dvie velike vlasti, nadsvećeničku i kraljevsku; jedna, da upravlja duhovnim stvarima, a druga vremenitim: a to čini, da se jedna od druge razlikuje, kako se razlikuju sunce i mjesec. Da tvoje carsko veličanstvo na ovo pazi, ne bi ti činio, da štovani moj brat, carigradski patrijar, odlični i častni član crkve, sjedi s lieve na tvojemu podnožju: dok drugi kralji i knezovi pred svojim arcibiskupima i biskupima ustaju na noge i uza se im izvrstno mjesto daju⁴⁶. A ja, premda niesam karao svojim pismom, doista mogao sam i to učiniti, po Pavlovoj rieči: *karaj* (2 Tim. 4, 2). I moja opomena imala bi ti biti ugodna, a ne dosadna; jer otac kara sina, kojega ljubi, i jer bih ja tim pastirsku svoju dužnost vršio“.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Gesta* n. 63; *Opp.* III, 1182—1185.

⁴⁶ Hoc autem si prudenter attenderet imperatoria celsitudo, non faceret aut permitteret venerabilem fratrem patriarcham Constantinopolitanum, magnum quidem et honorabile membrum ecclesiae, juxta scabellum pedum suorum in sinistra parte sedere, cum alii reges et principes archiepiscopis et episcopis suis, sicut debent, reverenter assurgant et eis juxta se honorabilem sedem assignant.

POGLAVLJE XI.

Sadržaj. — Krive dekretale i iztočna crkva. — Teorija crkvene pentarkije. Antiokijski patrijar Petar. Nil Doksopatrij. Teodor Balsamon. Kormčaja knjiga. — *Communicatio in sacris* među Grcima i Latinima. Demetrije Komaten. Ivan citarski. Balsamon. — Cesaro-papizam postaje postulat kanoničkoga prava na iztoku. — Obožavanje carske osobe. — Carski zakoni o bračnoj razrješivosti. Mihajlo Atalijat i Matej Blastar. — Podpuna podvrženost i robstvo grčke crkve.

Fleury kaže, da je papa Inocencije III naučio iz Gracijanova dekreta načela o papinskoj vlasti, i ne može, da mu prosti nazore naglašene u poslanici pisanoj caru Aleksiju, koju smo vidjeli na svrhi posljednjeg Poglavlja¹. Veli, da pišući grčkome caru nije mogao gore, što tako pisati, te iztjecati pojmove crkvenoj starini nepoznate. Dodaje, da Grci niesu znali za krive dekretale, po kojima se je promienila crkvena disciplina na zapadu; dok se je kod njih učuvala upravo s toga, što je njihovo kanoničko pravo stajalo u svetome pismu, u knjigama svetih otaca i starinskim kanonima². U Pristupu ovoga djela štilac će naći izjave svetih otaca Atanasija, Hosija, Gregorija Nazianzena, Zlatousta, Ivana Damaštanina i Teodora Studitskoga o neodvisnosti crkvene vlasti i njezinoj izvrsnosti nad političkom. Jednake smo pojmove našli kod Ambrosija, te kod papa Feliksa II, Gelasija i Simaka, da druge ne pominjemo; a jamačno pseudo-Isidor nije se još bio rodio. Inocencije III nije kazao ni više, ni manje, nego oni. Što pak Fleury veli, da se je na iztoku uzdržala starinska disciplina, jer crkveno pravo onamo stoji u saborskim pravilima, to nije dokazao; a ne bi ni mogao. Zar je i svaki kanon

¹ *Discours sur l'Histoire du onzième au treizième siècle*, num. 7. *Hist.* (1840) T. V, p. VI.

² *Ib.* n. 8; Tout leur droit ecclésiastique consistait au code des canons, de l'église universelle et autres pièces comprises dans le recueil publié à Paris en 1661, sous le titre de bibliothèque de l'ancien droit canonique. V, pag. 660.

trulanskoga sabora u suglasju s prvotnom crkvenom disciplinom? Zar i carske novele i dekreti o crkvenim stvarima?

Ostavivši na stranu sve, što smo do sada u ovoj radnji kazali, vriedno je, da na ovome mjestu još koješta iznesemo iz kanoničkoga prava iztočne crkve.

Kakovo je stanovište u starinskomu crkvenome pravu zauzimao rimski papa, to nam kaže crkvena poviest prvih osam vjekova. Ono se je stanovište razvilo i objačalo je prema riečima Isukrstovim Petru, prema predanju otaca, prema sveobćoj kršćanskoj sviesti, prema saborskim kanonima. Ljudi s iztoka gledali su mnogašt, da bi se uzdrmala papinska vlast; ali svoja napadanja niesu osnivali na kanoničko pravo i niesu poricali Petrovo poglavarstvo nad apostolima. Poslije Focija na iztoku stadoše poricati crkvenu monarkiju i smatrati Petra jednaka ostalim apostolima u vlasti i u odnošaju k crkvi; te počеше prelaziti preko rieči: *Ti si Petar (Kamen), Tebi ću dati ključeve od kraljestva nebeskoga, Pasi jaganjce moje, pasi ovce moje*; ili ih novom eksegesom tomačiti. Sada iztok počē zbilja braniti teoriju o crkvenoj pentarkiji. „Pet je, veli o polovini jedanaestoga vjeka antiokijski patrijar Petar u poslanici pisanoj Dominiku gradskome nadsvećeniku³, pet je, *po božjoj odredbi*, u vasionome svietu patrijara⁴: rimski, carigradski, aleksandrijski, antiokijski, jerusalimski. . . . Pazi dakle na ovo, što ću ti reći. Čovječjim tielom upravlja jedna glava, a u tielu mnogo je uda, kojim svima vlada samih pet sjetila . . . Opet, Isukrstovo tielo, crkva vjernika, biva od raznih puka: njim upravlja jedna glava, Isukrst velim, a vlada pet velikih stolica, kao pet sjetila⁵. Prema tomu, ovo pet stolica, koje u Isukrstovu tielu predstavljaju sjetila, vlada svim udima, to jest svim narodima i njihovim biskupima, koji su pravom i jednom vjerom sjedinjeni u jednoj glavi, Isukrstu Bogu našem“. Nil Doksopatrij razvija isti pojam⁶. „Pošto, veli, tielo crkveno, kojega je jedina glava Isukrst, valja, da bude savršeno; a pošto svakim tielom vlada pet sjetila, a ne četiri, zato je Duh sveti postavio pet patrijaršija, koje

³ WILL O. c. p. 208—228.

⁴ Πέντε γὰρ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ ὑπὸ τῆς θείας ὑπονομῆθαι χάριτος εἶναι πατριάρχας. n. 3, p. 211.

⁵ . . . Καὶ τὸ σῶμα δὲ πάλιν τοῦ Χριστοῦ, ἡ τῶν πιστῶν λέγω ἐκκλησία, ἐν διαφοροῖς, ὥσπερ μέλει συναρμολογοῦμενον ἔθνεσι καὶ ὑπὸ πέντε αἰσθησέων οἰκονομοῦμενον τῶν εἰρημένων μεγάλων θρόνων ὑπὸ μιᾶς ἄγεται κεφαλῆς, αὐτοῦ φημὶ τοῦ Χριστοῦ. Ibid. n. 4.

⁶ ALLATIUS, *De Consensu* etc. P. I, c. 16, n. 1, p. 238—240. O Dokso-patriju, koji je živio u prvoj polovini dvanaestoga vjeka, cf. CAVE p. 523.

su jedno tielo i jedna crkva. Jer kako svakim živućim tielom vlada pet sjetila, i ako samo jedno nedostaje, tjelesna je gradja nesavršena; tako i cielom Isukrstovom crkvom, koja je jedno tielo i, kao jedna, osnovana je na vjeri u Isukrsta, božjega Sina, valja, da vlada pet patrijara, kao pet sjetila. Jer dakle valja, da crkva ima pet patrijaršija, Duh je sveti nadahnuo otee drugoga vaseljenskoga sabora, da, u nazočnosti cara Teodosija i četiriju patrijara, trećim kanonom odrede Carigradu jednaka prava, koja ima stari Rim⁷. — O dvadeset i osmome kalcedonskome kanonu primjećuje, da se iz njega očito vidi, da Rim nije dobio prvenstvo poradi Petra, nego jer je bio carski stolni grad; a kad je prestao takov biti, s carskom krunom izgubio je i svoje prijašnje crkvene povlastice⁸. Nil veli, da je bezumlje katolička teorija o papinoj vlasti. — Žalimo Nila, koji se ovdje pravim neznajšom historije i kanona pokazuje. Ali čujmo, što još dodaje: „Jer je Rim izgubio prvenstvo, zato se carigradski patrijar podpisuje: *nadbiskup novoga Rima i ekumenički patrijar*, dok je on primio prednost i izvrštine staroga Rima⁹“.

Istim je pravcem stupio Teodor Balsamon, najčuleniji grčki kanonist. Pišući o povlasticama patrijara veli: „Najstariji izmedju patrijara, jest antiokijski, gdje je Petar redio Evodija. Za antiokijskim dolaze po redu: aleksandrijski, gdje je Petar postavio Marka, jerusalimski, gdje je postavio Jakova i trački gdje je metnuo Andriju¹⁰“. — Ovim se riečima priznaje, da je Petar nad ostalim apostolima bio; te da od njega polazi veća čast patrijarskih stolica; ali je odveć čudno, da Balsamon, na ovome mjestu ne govori ni rieči o Petrovu odnošaju k rimskoj crkvi. Istina je, da on odmah iza toga pominje rimsku crkvu i priznaje joj patrijarsku čast; ali joj poriče apostolski izvor: „Okolo tri sta godina, veli, poslije toga, Kostantin Veliki, jednak apostolima, koji je istom onda pravu vjeru primio, imenova prvim rimskim papom velikoga medju otcima, svetoga Silvestra¹⁰“. Još

⁷ ἐπεὶ δὲ ἐπαύσθη τοῦ εἶναι βασιλισσα ἐκπεσοῦσα τῆς βασιλείας ἐκείνης, ἐκπίπτει καὶ τῶν προτείων.

⁸ ἐπεὶ γὰρ ἔλαβε τὰ πρεσβεῖα καὶ τὰ προνόμια τῆς Ῥώμης.

⁹ .. γράφωμεν τοίνυν τῇ ἐρωτῇ σου ὅτι πρὸ πάντων πατριαρχῶν τῆς Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας παρὰ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου χειροτονήται ὁ ἐξ Ἀντιοχείων Εὐδοῖος καὶ μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Θεοκλήρου, τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος, ὁ ἅγιος Μάρκος προβέβληται τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, ὁ ἅγιος Ἰάκωβος καὶ τῆς Θράκης, ὁ ἅγιος Ἀνδρέας. *Meditatum sive Responsum*, LEUNCLAVIUS .O. c. I, p. 442.

¹⁰ μετὰ δὲ χρόνους ὥστε τριακοσίους ὁ μέγας ἐν πατράσιν, ὁ ἅγιος Σίλβεστρος παρὰ τοῦ ἁγίου ἰσαποστόλου μεγάλου Κωνσταντίνου, ἄρτι πρώτως ὁρδοδοξήσαντος, πάπας τοῦ θρόνου τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ὠνόμασται. *Ibid.*

jednom u istoj knjižici Balsamon tvrdi, da je Silvestar prvi rimski nadsvećenik bio¹¹; a kaže, računajući na neznanje čitatelja (ako sâm u poviesti dotle nije bio neumjetan), da nam to svjedoči crkvena historija¹². „Kada je, nastavlja Balsamon, neizpitljivim božanstvenim promislom carstvo iz staroga Rima u novi Rim preneseno, kao s divlje masline na pitomu maslinu priciepljeno, onda je bizantijski biskup Metrofan postao arcibiskupom. Zato on nije u prvomu vasseljenskome saboru još bio metnut u broj patrijara, već se samo pominju rimski, aleksandrijski, antiokijski i *jerusalimski* (opet neznanje historije; pošto je u nicejskome saboru samo govor bio o trima prvim). Ali drugi sveobći sabor njemu je dao prava časti staroga Rima. A da liepi red bude među crkvenim glavama, kao što je među nebeskim korima, sabor trulanski, u suglasju s kalcedonskim, ustanovio je red ove petorice patrijara. Tako je u vasionome svijetu do današnjega dana poštivano ovo pet prijestola; jer neka je pravedno odlučen (od crkava) papa staroga Rima, to nije poremetilo crkveni red . . . Neka se zadovolji rimski patrijar, što početno slovo njegove stolice u rieči *κράκι* (glave)¹³ treće mjesto zaprema; a neka se ne prepiru ni aleksandrijski ni antiokijski, kojemu se od njih pristoji prvi alfa. Kao što pet sjetila stoji mirno u jednoj glavi, tako i među patrijarima nema biti razpre o prednosti“. — Čovjek ne može, da razumie ovaj gegavački jezik: Svi pet patrijara imadu jednaku vlast: ni jedan nije stariji od ostalih, ni jedan nema prednosti prema drugima; premda je rimski papa *pravedno od crkve odsječen bio*¹⁴, i premda ga je demon samoljublja (*τὸ τῆς φιλκυτίας δεινόνιον*) od ostalih patrijara odtrgao¹⁵. Kako bi takov papa od crkve odsječen mogao imati crkvenu vlast, pa još vlast jednaku onoj, koju ostali patrijari imaju?

Balsamon i na drugome mjestu, kao što smo vidjeli u devetome Poglavlju, kaže, da je drugi sabor dao carigradskome nadbiskupu *sve izvrštine* (*τὰ προνόμια πάντα*) rimskoga pape¹⁶. Ondje smo kazali,

¹¹ ὁ γοῦν πρώτως ἀρχιερατεύσας ἐν Ῥώμῃ ἅγιος Σιλβέστρος. p. 450.

¹² καθὼς ἡ φιλόθεος ἱστορία, καὶ αἱ λοιπαὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἱστορίαι διαλαμβάνουσιν. p. 442.

¹³ κράκι: κ znači Kostantinopol, α Aleksandriju, ρ Rim, α Antiokiju, ι Jerusolim. Cf. FITZIIPIOS, *L' Église orientale*, P. 1, ch. 11, p. 109—110, not. 2.

¹⁴ τοῦ γὰρ πάπα τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἡ δικαία ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἐκκοπή τὴν κανονικὴν εὐταξίαν οὐκ ἐλυμήνατο. l. c. p. 443.

¹⁵ *Ibid.* p. 451.

¹⁶ In Photii Nomocan. Tit. VIII, c. 1. VOELLUS et JUSTELLUS, *Biblioth. Jur. can. vet.* II, p. 932.

da se u tome s njim slažu Harmenopol, Aristin i Simeon Magister (s. 205). *Sinodička knjiga* carigradske crkve, koju je objelodanio kardinal Mai, stupa još dalje i hoće, da je prenosom carskoga prijestola *vrhovna* crkvena vlast (μεγαλειότης τῆς οἰκουμενικῆς διοικήσεως) prešla na bizantijskoga patrijara¹⁷. A Πηδάλιον veli, da „pošto se je prvi (rimski) patrijar odmetnuo, carigradski je ostao prvi¹⁸“.

Dobro je, da o ovome predmetu čujemo i rusku *Kormčaju knjigu*. „Poslije preminuća apostola, veli ta knjiga, njihovi nasljednici, bogonosni otei, odrediše, da na mjesto vrhovnih apostola, Petra i Pavla, papa u Rimu dobije prijesto apostola; a da, za njim, četiri patrijara, na mjesto četiriju evanjelista, imaju prednost u glavnim gradovima, Carigradu, Aleksandriji, Antiokiji i Jerusalimu; ali u božjim stvarima, kao članovi jednoga tiela, da imadu složno čuvati apostolska predanja i uzdržati jednu vjeru pod jednim upraviteljem ljudskoga spasenja i jednom glavom, Isukrstom. I tako, onda je bio vrhovni brat rimski papa, jedno s toga, što je tada Rim imao prednost; a drugo, što je ondje, na mjesto vrhovnih apostola, papa bio postavljen. Nakon smrti svakoga pape, bivao je iznova, savjetom četiriju patrijara, drugi papa na apostolski prijesto uzdignut. Opet, kad bi umr'o jedan od četiriju patrijara, bivao bi, savjetom pape i drugih triju patrijara, četvrti patrijar namješten na izpražnjenu stolicu. Dok su stvari tako bivale, dobro je svietlio naš zakon. Ali stara zmija, umni Faraun, nadimajući se od zavisti, ne mogашe dugo gledati, gdje se istina vjere širi; te poslije nego nadje pomagачe svoje pakosti, ljudi vatreni drzovitošću, a po riječi apostolovoj (Jud. 12), lakoumni, poput bezvodnih oblaka, koje vjetrovi prenose, zaista nabrusena jezika, ali oslabljena razuma, — baš se u Rimu usudiše izvrnuti istinu i dogmate o nerazdjeljenome Trojstvu, kojima je Duh sveti uputio apostole i sveobće crkvene učitelje; te drzovito i s blažljivo propoviedati, da Duh sveti izhodi od Otea i Sina, i uvoditi neke nove naredbe, koje apostoli i otei niesu učili; pa s toga odpade od zakona vas Rim, s mnogim drugim gradovima i pokrajinama, koje primiše nauku onih novotara; i takim žalostnim događajem padoše, a ne mislim, da li će se podići; jer su više ljubili ljudsku slavu, nego li božju, i voljeli su po svojem srdeu stranputice hoditi, kao što je o starome Izraelu rečeno: utio se je, udebljao i zasalio,

¹⁷ *Liber Synodicus ecclesiae Constantinopolitanae* ap. MAI, *Spicilegium Rom.* VII, Praef. XXV—XXVI.

¹⁸ Ἐπειδὴ δὲ ὁ πρῶτος ἀφῆλθεν, ἔμεινε πρῶτος ὁ Κωνσταντινουπόλεως. ΠΙΤΖΙΠΙΟΣ l. c.

pa zaboravi Boga, koji ga je stvorio (Deut. 32, 15). I premda četiri patrijara mnoge godine opominjahu ih, da pristanu na prijašnji zakon i predanje apostola i negdašnjih svetih rimskih papa Silvestra i drugih, te i ekumenskih patrijara i drugih svetih otaca, pa i na nauku sedam vaseljenskih sabora, — oni ne htjedoše. A ne samo otvrdnuše u svojoj prievari, nego još lakoumnim običajima i naukama zlo i bezumno povukoše i druge neutvrđene za svojom zabludom i slavoљjubљem. I zato rimski papa, sa svim onima, koji njega sliede, bi odlučen od četiriju patrijara, ili bolje rekavši od sveobće božanstvene crkve, od navadne komemoracije i od saveza ljubavi; te je izgubio prvenstvo: tako da četirima patrijarima već ne treba rimski starješina; dapače oni ga drže za krivovjerca (*jeretika i zloslovna*) i smatraju ga ne za pastira, već za kvaritelja Isukrstova stada¹⁹.

U ostalome teorija o crkvenoj pentarkiji u nekome smislu, još se je davnije pomolila na iztoku. U početku devetoga vieka patrijar Nicefor izjavљuje, da se, po staromu crkvenome zakonu, razpre i razmirice u crkvi razsudjuju složnim sudom patrijara²⁰. I Teodor Studitski pominje petoglavu vlast²¹. Ali jedan i drugi priznavao je vrhovnu vlast rimskoga pape nad svim ostalim patrijarima²²: te je spašeno bilo monarkičko načelo. No sada teorija crkvene pentarkije išla je za tim, da obori papinu vlast. U sebi pak takova je teorija bila skrozi spekulativna i ideologička; a u istinu radilo se je o dualizmu, kako je to i Anselm havelberžki Nekiti zabavio. Sva je borba bila izmedju staroga Rima i novoga Rima. Tuda ciljaju izjave grčkih kanonista, da su novome Rimu date *sve* povlastice staroga Rima. Te je novi Rim hotio nadmoćje i prevlast nad svim ostalim patrijarima: hotio za se, kako veli *Sinodička Knjiga*, vrhovnu crkvenu vlast.

Prema iztaknutim pojmovima, u ovo se vrijeme iztočna crkva sve više udaljivaše od zapadne. Demetrije Komaten, bugarski nadbiskup, na upite Kostantina Kabasile, dračkoga mitropolita: da li je slobodno biskupu unići u latinske crkve, kad ga Latini pozovu, i može li Latinima dati svetu pričest, kada pristupaju u pravoslavnu crkvu na leturgiju, odgovara: Pošto Latini niesu javno kao heretici odbačeni, i jer tako što nije saborom određeno, mnoga ugledna lica misle, da nije nikakva zla ako biskup unidje u latinske crkve. Do-

¹⁹ KOPITAR, *Jahrbücher der Literatur* 1823, XXIII, p. 225—227.

²⁰ *Apologia pro sacris imaginib.* c. 28. Patrol. Gr. (*Migne*) C., p. 759.

²¹ L. 2, ep. 129. Opp. (*Migne*), p. 1418; L. 2, ep. 62 et 63, p. 1280. 1281.

²² V. knjigu *Papino Poglavarstvo*, p. 228—244.

daje, da se može Latinima dati sveta pričest, kad je pitaju u pravoslavnim crkvama²³. Na žalost kvari svoju toleranciju razlozima, koje navodi. Kaže, da među Latinima ima ih, koji se odvajaju sasama od iztočne crkve u erkvenim i dogmatičkim pitanjima; a ima ih, koji se u istim pitanjima neutralni pokazuju. Pa kako je, veli, pristojno i sveto suprotiti se onima, koji sasama drugojačije misle nego mi, osobito o dogmatu izhodenja Duha svetoga; tako ne može biti štete biskupu prilagodi li se onima, koji u taj broj ne spadaju. . . Poradi toga, ako je pozvan, neka podje u njihove crkve. . . A što Latini k nama pristupaju i pitaju svetu pričest pod oblikom kvasna hljeba, očiti je dokaz, da ne bi k našem posvetilištu pristupali, da ne drže ni za što svoje azime i da ih malo ne cienne²⁴. — Ipak u istomu ovome spisu, ne znamo kolikom dosljednošću, Demetrije priznaje jednaku vrijednost latinskomu i iztočnome posvećenju, te veli: Kako oni (Latini) naše, tako i mi isto držimo sveto njihovo posvećenje²⁵.

U dračkoj mitropoliji bijaše običaj, da se Grci, kad bi im ugodnije bilo, kopaju u latinskim crkvama; a Latini u grčkima, pojući jedni s drugim na izmjence duhovne pjesme. Isti će se dakle mitropolit Kostantin obratiti drugomu kanonistu, citarskome (Κίτρος u Mačedoniji) biskupu Ivanu i pitati, da li se onaj običaj može podnositi. Evo što mu on odgovara: „Dvoje je, što među nama i Latinima stvara očitu i veliku razliku. Prvo — a ovo je veće — nauka o Duhu svetomu: drugo, ne velike znamenitosti, posvećivanje azima²⁶. Ali štivenje svetoga pisma staroga i novoga zakona, molitve, pojanje, božanstveni hramovi, štovanje častnoga križa i svetih slika; to im je zajedničko s nama. Nije dakle nepristojno i nipošto se ne protivi pobožnosti, da se Latini kopaju u crkvama Rimljana (Grka), i da svećenici rimski (grčki) i latinski jednosložnim pojanjem mole za dušnice za pokojne Rimljane (Grke) i Latine“. — No i ovi kanonisti čudnovatim razlogom brani svoju snošljivost prema onima, koji bi se o to mogli sablazniti. „Za progonstva, veli, poganskih careva, mnoga tiela svetih bila su izmiešana sa strvinama i bačena u gadna

²³ LEUNCLAVIUS O. c. I, p. 321—322. — Demetrije Komaten suvremenik je Balsamonov.

²⁴ . . . ὁ ἅλον ποιεῖ ὡς εἰ μὴ περιεφρόνουν τὰ ἄζυμα, καὶ ὡς οὐ περὶ πολλοῦ ποιοῦνται τὸ στέργειν αὐτοῖς. Ib. p. 322.

²⁵ . . ὥσπερ ἐκείναι τὰ παρ' ἡμῶν ἱερουργούμενα, καὶ ἡμεῖς οὕτω τὰ παρ' ἐκείνων, ἅγια λογιζόμεθα. Ib. p. 320.

²⁶ Ἄπο εἰσι προφανῇ καὶ μεγάλα, ποιοῦντα διαφορὰν μέσον ἡμῶν καὶ τῶν Ἀσένων τὸ πρῶτον καὶ μεῖζον, τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόγμα· τὸ δεύτερον δέ, καὶ οὐ τοῦ Ἰσοῦ λόγον, τῶν ἁζύμων ἢ προσφορά. Ib. p. 323.

mjesta. Ali milost dana svetim ostala je uza nje. Pa i u našim svetim crkvama nalaze se grobovi bezbožnih careva, kao, na pr., Julijana odmetnika u crkvi svetih apostola u Carigradu, i u drugim drugih krivovjeraca, kojima ne prudi, što su ondje ukopani. Njihova bezbožnost ostaje, i za nje je vječni oganj²⁷. — Navedeni razlozi niesu laskavi za katolike, koji su očevidno stavljeni u odnošaj prokletih prema svetim.

Balsamon je oštrij, ali i logičniji. U *odgovorima* (ἀποκρίσεις) na kanonička upitivanja aleksandrijskoga patrijara Marka²⁸, Balsamon drži Latine za heretike. Na pitanje: mogu li Latini, Armeni, monoteliti i nestorijanci kumovati djeci pri krštenju, ovako odgovara: „Heretik je svak, koji i malo odstupa od pravoslavne vjere. Pošto dakle svi u pitanju pobrojani, ne malo, već puno su se od pravoslavne crkve odvojili, ne mogu s nama imati diela u milosti kumovanja, koje se vrši svetim molitvama i mnogim posvećivanjima; eda ne bismo upali u izobćenje po kanonu, koji veli: 'Tko obći s izobćenikom i sam je izobćen'²⁹. Na drugo pitanje: je li prosto dati evkaristiju latinskim sužnjima, koji ne imadu svoje crkve, pa s toga dolaze u pravoslavne crkve, da prime svetu pričest, odgovara, da nije prosto, ako se oni prije ne bi odrekli latinskih dogmata (zabluda) i običaja³⁰.

Na mjesto pape pozakonjen je na iztoku cesaro-papizam i već je od ovoga doba postao postulat kanoničkoga prava iztočne crkve.

Demetrije Komaten govoreći o premještanjima biskupa s jedne na drugu stolicu, dok priznaje, da se takovim premještanjima protive crkvena pravila, veli, da sam car *ima vlast pripadne crkvene naredbe promjenjivati*. Zatim primjećuje: „Jer car, koji se zove i jest *sveobći vrhovni učitelj crkava, stoji nad saborskim naredbama i daje im jakost. On je upravitelj crkvene jerarkije i zakonotvorac uredaba, koje gledaju življenje i vladanje svećenika*. Njemu se pri-

²⁷ LEUNCLAVIUS l. c. p. 324.

²⁸ LEUNCLAVIUS I, p. 362—394.

²⁹ Αἰρετικὸς . . ἐστὶ . . ὁ μικρὸν γούν ἐκκλίνων τῆς ὁρθόδοξου πίστεως ἐπεὶ γούν πάντες οἱ ἀπαριθμηθέντες εἰς τὴν παροῦσαν ἐρώτησιν, οὐ διὰ μικρὸν ἀλλὰ διὰ πλάτος μέγα καὶ δυσδιεξίτητον ἐκ τῆς τῶν ὁρθοδόξων ἐκκλησίας ἀπεξενώθησαν, πάντως οὐδὲ χάριν ἀναδοχῆς, παίδων πνευματικῶν μεσιτευομένους δι' ἁγίων εὐχῶν καὶ ἁγιασμάτων πολλῶν, ἡμῖν συγκοινωνήσουσιν· ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἀκοινωνησίᾳ κατακριθῶμεν, κατὰ τὸν κανόνα, τὸν λέγοντα, 'Ὁ κοινωνῶν ἀκοινωνήτῳ, καὶ αὐτὸς ἀκοινώνητος ἐστίν. LEUNCLAVIUS I, p. 580.

³⁰ . . εἰ μὴ κατάθῃται, πρότερον ἀπέχεσθαι τῶν λατινικῶν δογμάτων τῇ καὶ συνηθειῶν. *Ibid.* p. 570.

stoji izvidjati parnice biskupa i klerika, te izbore (novih pastira) obudovljenih crkava. On može biskupske stolice u mitropolije pretvarati i biskupe u mitropolitite. Da sve u kratko saberem: *izuzevši služenje mise, u caru su sva ostala biskupska prava*; a na temelju ovih, *crkvene njegove naredbe dobivaju jakost kanona*. Tà i poganski car Tiberije, kako nalazimo u Josipu Flaviju, *podpisivaše se: vrhovni nadsvećenik* (ἀρχιερεὺς μέγιστος). Takovi su i današnji carevi, carskim pomazanjem, kao gospodnji pomazanieci. Kako Krst i Bog naš, kao pomazanik jest naš veliki svećenik, te ga za takova štujemo, pravedno je, da i pomazani car bude nakićen darovima velikoga svećeništva³¹. — Ovo je, štioče, hula na Isukrsta.

„Carevi i patrijari, veli Teodor Balsamon, poradi njihova dostojanstva, koje dobivaju pomazanjem svetom krizmom, valja, da budu poštovani kao učitelji³²“. Balsamon dodaje: „*Odatle potječe vlast vjernih vladara i samovlastnika prikazivati na posvetilište tamjan, kao i svećenici*. Poput sunca, koje obasjava sviet, carevi svojom svjetlošću razsvjetljuju središte pravoslavlja³³“. Još kaže naš kano-nist, da „samovlastnikova djelatnost obuhvaća dušu i tielo³⁴“, dok je djelatnost patrijarā samo duši na korist“. Priznaje caru u nekim događajima vlast nad kanonima i njegovu crkvenu vlast uzdiže nad biskupsku. Tako, na pr., razjašnjujući crkveno pravilo, koje zabranjuje klericima i kalugjerima svjetovne službe, veli, da oni mogu

³¹ .. κλέυσιν μόνῃ βασιλικῇ δυνάμει ἔχει μεταλλάττειν τε καὶ καινοτομεῖν· ὁ βασιλεὺς γάρ οἱ αἰετὸς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπιστημονάρχης καὶ ὢν καὶ ὀνομαζόμενος καὶ συνοδικαῖς γνώμας ἐπιστατῇ καὶ τὸ κῆρος ταύταις χαρίζεται ἐκκλησιαστικὰς τάξεις ὁρῶμεν καὶ νομοθετεῖ βίῳ καὶ πολιτείᾳ τῶν τοῦ βήματος, καὶ μὴν καὶ δίκαις ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν καὶ πρὸς γε χηρευσουσῶν ψήφοις ἐκκλησιῶν ἐνάγει δὲ καὶ ἀπὸ ἐλάττονος τιμῆς εἰς μελλόντα, δηλαδὴ ἀπὸ ἐπισκοπῶν εἰς μητρόπολιν ἢ ἀνδρὸς ἀρετὴν ἢ πόλιν τιμῶν... καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, πλὴν μόνου τοῦ ἱερουργεῖν, τὰ λοιπὰ ἀρχιερατικὰ προνόμια σαφῶς εἰκονίζει, ὁ βασιλεὺς, ἐφ' οἷς πράττει νομιμῶς τε καὶ κανονικῶς.. ὅτι οὖν καὶ χριστὸς κυρίου ὁ κατὰ καιρὸς βασιλεὺς ἐστὶ διὰ τὸ χρίσμα τῆς βασιλείας, ὁ δὲ Χριστὸς καὶ Θεὸς ἡμῶν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἀρχιερεὺς ἡμῶν καὶ γέγονε καὶ ἀνακηρύττεται, εὐλόγως καὶ αὐτὸς ἀρχιερατικοῖς κατακοσμεῖται χαρίσμασιν. Ἀποκρίσεις. LEUNCLAVIUS I, p. 317.

³² Ἀκουσάτωσαν ὡς οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ πατριάρχαι μεγάλυνονται διδασκαλικοῖς ἀξιώμασι, διὰ τὴν τοῦ ἁγίου χρίσματος δυνάμειν. *Meditatum sive Responsum de Patriarcharum privilegiis*. LEUNCLAVIUS I, p. 444.

³³ ἐντεῦθεν γάρ οἱ πιστοὶ δεσπόται καὶ αὐτοκράτορες κατηχητικῶς ὁμιλοῦσι τῷ χριστιανῶν λαῷ, καὶ θυμωσιν ὡς ἱερεῖς.. ἀλλ' ὅτι καὶ κατὰ τὸν οὐράνιον γίγαντα τὸ κέντρον καταφωτίζουν τῆς ὀρθοδοξίας τοῖς ἀμαρτύμασι. *Ibid.*

³⁴ .. τῶν μὲν αὐτοκρατόρων ἡ ἀγωγὴ πρὸς φωτισμὸν καὶ σύστασιν ἐπεκτείνεται ψυχῆς καὶ σώματος. *Ibid.* p. 445.

bez prigovora svaku povjerenju im službu izvršivati, ako ih pozove na to biskup, *a po gotovu car*³⁵.

Balsamonova i Komatenova teorija o carevoj vlasti u crkvi nije drugo nego konsekvencija sve prošlosti carigradske crkve. (Neka štilac prizove na pamet, kako je za vrijeme Teodora Studitskoga sabor u Carigradu izjavio, da u nekim prilikama ni božji zakoni ne vežu careve.) Pa kad su tako učili biskupi-kanonisti, onda se nemamo čuditi, da su niži erkovnjaci i svjetovni ljudi priznavali carevima svećenička prava i vlast nad kanonima. Čujmo međjutim nekoje.

Ivan Cinam, u drugoj polovini dvanaestoga vieka u grieh upisuje heretiku Demetriju, što se je usudio, on lajik, iztraživati o božjemu biću, dok se to pristoji crkvenim učiteljima i uglednijim svećenicima; te može biti *i carevima, zbog njihova dostojanstva*³⁶. Georgije Akropolit u drugoj polovini trinaestoga vieka, govoreći o ženitbi grčkih careva s njihovim nećakama na prosto kaže, da takove ženitbe crkva zabranjuje; ali se dopuštaju carevima, poradi obćega dobra i jer je taki običaj³⁷. Njegov suvremenik Georgije Pakimer veli, da careve ide predikat: *svetost*; jer su krizmom pomazani³⁸. Kalugjer Nicefor Kumno (Chumnus) u prvoj polovini četrnaestoga vieka, u zvijezde kuje cara Andronika II, što je zbacio Veka, promicatelja bezumnih dogmata, i povratio crkvi jedinstvo. Pa još čini ga drugim Isukrstom-Bogom; jer ga zove božjom Rieči, biskupom, svećenikom i žrtvom, koji je zapovjedio biesnoj oluji, ter je nastala podpuna tišina³⁹. A Makarije ancirski, u prvoj polovini petnaestoga vieka, pozivljući se na Gregorija Nazianzena i na Gregorija Nisanina, te na sveobće sabore, četvrti i šesti, dokazuje, da je car gospodnji pomazanik, krizmom posvećen, biskup, svećenik i učitelj vjere⁴⁰.

³⁵ .. κατὰ προτροπήν καὶ δοκιμασίαν ἐπισκοπικὴν, πολλῶ δὲ πλεον κατὰ βασιλικήν. RHALLY, Σύνταγμα II, p. 662.

³⁶ .. πρᾶγμα οὐδενὶ ἄλλῳ ὅτι μὴ διδασκάλοις καὶ τῶν ἱερέων ἐφειμένον τοῖς προύχουσιν, ἤδη δὲ καὶ βασιλεῦσι διὰ τὸ ἀξίωμα ἴσως. *Historia duorum Comnenorum* (Ed. Bonnæ) p. 251.

³⁷ .. κἄν γὰρ τῇ ἐκκλησίᾳ κεκώλυται, ἀλλὰ τοῖς βασιλεῦσιν ἐφείται τῆς κοινῆς προμηθείας χάριν καὶ τοῦ συμφέροντος. *Chronicon Constantinopolitanum* (Ed. Bonnæ) p. 106.

³⁸ *Historia de Michaele et Andronico Palaeologo* (Ed. Bonnæ) I, p. 507.

³⁹ ὃ λόγῃ Θεοῦ καὶ ἀρχιερεῦ καὶ ἱερεῦ καὶ θύμᾳ .. ἐκ χειμῶνος καὶ ζάλης ἔαρ, γαλήνῃ ἀποκατέστης τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ. PICHLER O. c. I, p. 416, not. 3.

⁴⁰ χριστὸς κυρίου ὁ βασιλεὺς καὶ ἅγιος τῷ χρίσθαι μύρῳ καὶ τῶν τοῦ ἱεροῦ βημάτων καὶ ἀρχιερέως καὶ ἱερέως καὶ διδασκαλὸς πίστειως. ALLATIUS, *De consensu* etc. P. 1, c. 14, p. 219.

Prema obožavanju careve osobe sastavljena je molitva, koju su novo-redjeni mitropoliti imali izmoliti pred basileusom⁴¹ za čestito njegovo uzdržanje. U njoj su mitropoliti izgovarali, da je svemogućí Bog njega još iz materine utrobe odredio, da bude car svega kršćanstva, koliko ga je god na svijetu⁴², te je na njegovu *božanstvenu i svetu glavu*⁴³ postavio krunu, dragim kamenjima izkićenu. — A kroz to je mitropolitima dana opomena, da kako imaju čuvati i štovati apostolske naredbe i spasonosni nauk i zapoviedi svete crkve; tako isto *imaju svesrdno prigriliti i štovati građanske zakone i njih se u svemu držati; te prema njima svaku uređivati i udešavati*⁴⁴.

Iztočna je crkva uzela u kanoničko pravo carske zakone, koji izpravljaju evangjelsku nauku o nerazstavljanju bračne sveze. Mihajlo Atalijat u djelu⁴⁵, što je napisao po nalogu Mihajla VII Duke (1071—1078), donosi uzroke, s kojih se ženitba može razvrći. No pošto o ovome predmetu njega prepisuje Matej Blastar, koji je između glasovitijih kanonista iztočne crkve⁴⁶, ja ću ovdje iz njegova djela⁴⁷ te uzroke navesti.

„S kojih se uzroka razstavlja ženitba? — Pobožni su carevi izriekom kazali, s kojih je uzroka slobodno razvrći brak. Gdje ni jedan od onih uzroka ne postoji, ženitba se ne smie razvrći. Muž dakle pušta svoju ženu i dobiva njezinu prćiju, kao što je kazano, s ovih uzroka: 1. ako bi žena znala, da kakovi urotnici što snuju protiv careva veličanstva, a ne bi to svojemu mužu očitovala; 2. ako bi žena bila obtužena, da je učinila preljubu, te o preljubi bila zakonitim putem obličena; 3. ako po koji mu drago način radi o glavi muža, ili bi znala, da mu drugi o glavi rade, a ne bi mu to očitovala; 4. ako bi proti volji svojega muža s tudjim ljudima pijančo-

⁴¹ *Εὐχὴ ἀναγινωσκομένη ἐνὶ ὧπιον βασιλέως παρὰ μητροπολίτου ἄρτι χειροτονηθέντος.* LEUNCLAVIUS I, p. 441.

⁴² *ἐξ αὐτῆς νηδὺς μητρικῆς ἐκλεξάμενός εἰς βασιλεῖα τοῦ χριστιανικοῦ παντὸς πληρώματος καὶ συστήματος.*

⁴³ *καὶ ἐπὶ τὴν θείαν καὶ ἱερὰν σὴν κεφαλὴν.*

⁴⁴ *τὴν τε ἄλλην τῶν πολιτικῶν νομοθετημάτων εἰσῆγησιν στέργειν τὲ καὶ διευλαβεῖσθαι, καὶ τοῦτοις ἐπὶ πάσῃ πράξει ἀρρόητως ἐπακολουθεῖν, καὶ τὸ ἐπὶ χειρὸς ἀπειθύνειν τὲ καὶ θυμὸν μίλειν. — "Ενταλμα διδόμενον τῷ χειροτονουμένῳ μητροπολίτῃ καὶ ἀρχιεπισκόπῳ.* LEUNCLAVIUS I, p. 428.

⁴⁵ *Πολίτεια νομικὸν, ἥτοι Πραγματικὴ (Opus de jure, sive Pragmatica).* LEUNCLAVIUS II, p. 1—79.

⁴⁶ *Matthaeus Blastares, hieromonachus, Juris Canonici peritissimus.* CAVE, *Hist. Litt. Append.* p. 22. Živio je u prvoj polovini četrnaestoga stoljeća. *Ibid.*

⁴⁷ *Ζητήματα καὶ ἀποθέσεις γαμικαί (Quaestiones et causae matrimoniales).* LEUNCLAVIUS I, p. 478—518.

vala, ili se kupala; (Ovu tačku Nomokanon Focijev donosi u savez s tridesetim laodicejskim kanonom i sedamdeset i sedmim trulanskim, koji zabranjuju ljudima kupati se sa ženskim osobama⁴⁸.) 5. ako bi proti muževljoj volji ostala izvan kuće, ter ne bi to bilo kod svojih roditelja, ili bi vanka prenoćila, osim ako je on nju potjerao brez naznačenih uzroka, a ona nije imala roditelja (kod kojih je mogla prenoćiti); 6. ako bi muževljim neznanjem, ili uz prkos njegovoj zabrani, pošla, da gleda igre u trkalište, u kazalište, ili anfiteatar⁴⁹.

„Žena može pustiti muža, te uzeti svoju prćiju s ovih uzroka: 1. ako bi proti carevu veličanstvu muž što snovao, ili bi drugi snovali, a on znao i ne javio istome caru, sam, ili po drugoj osobi; 2. ako bi po koji mu drago način ženi o glavi radio; 3. ako bi o poštenju svoje žene radio, tražeći dati je drugim, da je obezčaste; 4. ako bi ženu preljubom obtužio, a ne dokazao stvar; 5. ako bi s drugom ženom u istoj kući, ili u istome gradu, grešne odnošaje imao, a opomenut od svoje žene, ili od njezinih roditelja, ili bilo od koga, ne bi one odnošaje pretrgao“⁵⁰.

⁴⁸ *Nomocanon* Tit. IX, c. 31. VOELLUS et JUSTELLUS, *Biblioth. Juris Can. vet.* II, p. 1014; PITRA, *Juris eccles. Graecorum* (Romae 1868), II, p. 570. Cf. ejusdem operis I (1864) p. 499: II, p. 61.

⁴⁹ Αἰτίαι δὲ πρὸς τῶν εὐσεβῶν ἡρώδεται βασιλέων ὀνομασί, δι ὧς καὶ μόνως τὸν γάμον ἔξεισι διαλύειν, καὶ μιᾶς ἀνευ ἐκείνων, ἀθέμιτον διασπᾶν. Καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ πέμπει ῥεποῦδιον τῇ γυναικί, καὶ τὴν προῖκα ταύτης ἀποκείρει δαίνει, ὡς εἴρηται, διὰ τὰς αἰτίας ταύτας. Εἰ σύνοιδὲ τις ἡ γυνὴ τῇ βασιλείᾳ ἐπιβουλευόντας, καὶ τῷ ἰδίῳ μὴ ἐφανερώσεν ἀνδρὶ. Εἰ κατηγορία μοιχείας τατὰ τῆς γυναικὸς γένοιτο, καὶ κατὰ τοὺς νόμους ἀπελεγχθείη μοιχευθῆναι αὐτήν. Ἐὰν οἰωδῆποτε τρόπῳ τῇ ζωῇ τοῦ ἀνδρὸς ἐπιβουλεύσῃ, ἢ ἄλλοις τοῦτο ποιοῦσι συνειδῶ, τοῦτω μὴ φανερώσῃ. Ἐὰν ἀνδράσι ξένους παρὰ γνῶμην τοῦ ἀνδρὸς συμποσιάζῃ ἢ συλλούεται. Ἐὰν ἔξω τοῦ οἴκου μένῃ παρὰ γνῶμην τοῦ ἀνδρὸς. εἰ μὴ πον τυχὸν παρὰ τοῖς ἰδίῳις γονεύσιν ἢ αὐτὸς χωρὶς τῶν εἰρημένων αἰτιῶν ἔξωθῇ, καὶ γονέων αὐτῇ μὴ ὑπαρχόντων, ἔξω τὴν νύκτα διαβιβάσῃ. Ἐὰν ἡπιχοῖς, ἢ θεάτροις, ἢ κυνηγίοις παραγένηται ἐπὶ τῷ θεωρῆσαι, ἀγνοῦντος ἢ κωλύοντος τοῦ ἀνδρὸς. LEUNCLAVIUS I, p. 507—508.

⁵⁰ Ἡ δὲ γυνὴ πέμπει ῥεποῦδιον τῷ ἀνδρὶ, διὰ τὰς αἰτίας ταύτας, δυνάμει ἀναλαβεῖν τὴν τε αὐτῆς προῖκα... Ἐὰν τι κατὰ τῆς βασιλείας ἢ αὐτὸς βουλευσῇ, ἢ τοῦτο τισὶ βουλευομένοις συνειδῶς, μὴ φανερώσῃ τῇ βασιλείᾳ ἢ δι' αὐτοῦ, ἢ δι' οἰουδῆποτε προσώπου. Ἐὰν οἰωδῆποτε τρόπῳ ἐπιβουλεύσῃ τῇ ζωῇ τῆς γυναικὸς. Ἐὰν τῇ τῆς γυναικὸς σωφροσύνῃ ἐπιβουλεύων, ἄλλοις αὐτὴν εἰς τὸ μοιχευθῆναι ἐπιχειρήσῃ προδοῦναι. Ἐὰν κατηγορήσας αὐτῆς ὁ ἀνὴρ ἐπὶ μοιχείᾳ μὴ ἀποδείξῃ. Ἐὰν ἑτέρᾳ συνεισέρχηται γυναικί ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ ἢ τῇ αὐτῇ πόλει, καὶ ὑπομνησθεὶς παρ' αὐτῆς ἢ τῶν γονέων αὐτῆς, ἢ δι' οἰουδήτινος ἐτήρου, ἀποσχέσθαι μὴ βούληται. *Ibid.*

Blastar završuje ovaj predmet primjetbom, da ni žena, ni čovjek ne mogu po svojoj volji, uza sve navedene uzroke, razstaviti ženitbu, nego treba odluka i presuda sudaca, kako to zahtievaju razne Justinianove novele. Inače, tko vjenča ženu, puštenu nezakonitim putem, čini preljubu⁵¹.

Malo niže pozivljući se na novelu 22, isti kanonist kaže, da brak neka je i putenim djelom svršen, neka se je od njega rodilo djece, ma bilo koliko, razstavlja se, ako čovjek, ili žena prigrle savršenije življenje, biva, ako on, ili ona udju u redovnički stališ. U ovome događaju, ako se i nije razvrgao brak pristajanjem obojice, (jer i mimo pristajanje druge strane, može čovjek, ili žena razvrći ga kada ide u redovnike,) ostavljena osoba može se slobodno s drugom osobom vjenčati. Samo se ne može vjenčati žena, čiji je muž izabran za biskupa: takove bo žene valja, da žive u čistoti⁵².

A dalje, Blastar tomačeci četrnaesti kanon kalcedonskoga sabora⁵³, te deseti laodicejski⁵⁴, koji zabranjuju kršćanima ženitbu s hereticima, sa žudijama i s poganima, veli, da ni jedan pravoslavni (muško, ili žensko) ne može bračnu svezu uglaviti s nepravoslavnom osobom, osim, da bi obećala, da će na pravoslavnu vjeru prijeći. Ter bi na takovu obećanju brak bio utvrđen, bračno djelo (ἡ συνάρησις) valja, da izostane, dok ono obećanje bude u djelo provedeno. Zatim dodaje, da se to ima zahtievati i od Latina, ter bi se tko od njih htio pravoslavkinjom oženiti⁵⁵. Ako bi se vidjelo, da je pravoslavna osoba,

⁵¹ διὰ τοῦτο ὁ γαμήσας τὴν μὴ οὕτως ἀπολυθεῖσαν, μοιχᾷται. *Ibid.*

⁵² Λέγεται γάμος καὶ ὅταν ἄσκησιν θάτερον ἔλθῃ τῶν μερῶν, πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβαῖνον ὁδὸν, καὶ τὸν ἐν ἀγνείᾳ ἀμείνων βίον αἰροῦμενον... Ἡ γὰρ ἀπόκαρσις καὶ ἄκοντος θατέρου τῶν ὁμοζύγων γίνεται ἀσφαλῶς... καὶ τὸ περιλειφθὲν πρόσωπον δύναται πρὸς ἑτέραν συζυγίαν ἐλθεῖν. ἀλλὰ τῇ τοῦ χειροτονηθέντος ἐπισκόπου γυναικὶ τοῦτο οὐ δέδοται. *Ibid.* p. 508—509.

⁵³ Quoniam in quibusdam provinciis concessum est lectoribus et psaltis uxores ducere, statuit sancta synodus non licere cuiquam ex his accipere sectae alterius uxorem. Qui vero ex hujusmodi conjugio jam filios susceperunt, siquidem praeventi sunt ut ex se genitos apud haereticos baptizarent, offerre eos ecclesiae catholicae communioni conveniet, non baptizatos autem non posse ulterius apud haereticos baptizari. *Sed neque copulari debet nuptura haeretico, judaeo vel pagano, nisi forte promittat ad orthodoxam fidem se personam orthodoxe copulandam transferre.* Si quis autem hanc definitionem sanctae synodi transgressus fuerit, correptioni canonicae subiacebit. *PITRA I*, p. 527 sq.

⁵⁴ Quod non oporteat indifferenter ecclesiasticos, foedere nuptiarum, haereticis suos filios filiasque conjungere. *PITRA I*, p. 496.

⁵⁵ Ταῦτα καὶ τῶν Λατίνων ποιεῖν εἰσπράττονται οἱ ὁρθοδόξους ἀγαγέσθαι γυναῖκας αἰρούμενοι. *LEUNCLAVIUS I*, p. 505.

bilo koja, vjenčana s nepravoslavnom, izvršila bračno djelo, prije nego je ova posljednja na pravoslavnu vjeru prešla, brak se ima nevaljan smatrati i *bezbožno* vjenčanje ima se razvrći; jer nije prosto, da se vuk s ovcom smieša, i jer grešnici ne imadu iseta u Isukrstovu dielu⁵⁶. — Ovdje su Latini izporedjeni s krivovjercima i s neznabožcima, te kazan izobćenja, koju su kanoni odredili priestupnicima⁵⁷, Blastar uporavlja i na događaje ženitbe s Latinima; jer su i oni heretici.

Crkva je iztočna već odavno smetnula s uma zdrave pojmove o dvjema vlastima i o odnošajima jedne k drugoj. Ona zna samo slušati; a ne sjeća se, da posluh ima svoje granice. Dà, apostol je rekao: Svaka duša, da se pokorava vlastima, koje vladaju; jer nema vlasti, da nije od Boga. Tako koji se suproti vlasti, božjoj se naredbi suproti (Rom. 13, 1—2). Dodao je i ovo: Valja se pokoravati ne samo od straha, nego i po saviesti (Ib. v. 5). Ali je on kazao, da valja dati *srakomu*, što ga ide (Ib. v. 7): dakle caru carevo, a Bogu božje⁵⁸. „Mi se molimo, veli Tertulijan, vječnomu, pravomu i živome Bogu za carevu sreću. . . Mi molimo za careve, da im Bog da dug život, mirno vladanje i sigurnost njihove dinastije. Mi molimo za junaštvo njihove vojske, za vjernost senata, za poštenje naroda, za mir države, za sve ono, što bi čovjek i car mogao uzze-ljeti⁵⁹“. Na drugome opet mjestu veli: „Po Isukrstovoj rieči (Math. 22, 11; Luc. 20, 25), ti (kršćanine) imaš dati cesaru cesarevu sliku (porezu); ali valja, da daš Bogu samoga sebe: jer kad bi se cesaru sve pristojalo, što bi se pristojalo Bogu?⁶⁰“. A sveti Ivan Zlatoust primjećuje: „Ako ti je rečeno: Podaj caru, što je carevo, *to imaš razumjeti samo o onome, što nije na štetu religiji; jer što je njoj*

⁵⁶ .. ἀλλ' εἰ καὶ φανεῖται τὸ τοιοῦτον ὑπὸ τινος τῶν ἀπάντων γενομένον, ἀνυκρον ἡγεῖσθαι τὸν γάμον, καὶ τὸ ἄθεσμον διαλύεσθαι συνοικέσιον: οὐ γὰρ χρὴ τὰ ἄμικτα μινύναι, οὐδὲ τῷ προβάτῳ λύκον συμπλέκεσθαι, καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ μερίδι τὸ τῶν ἀμαρτωλῶν κληρον. Ib. p. 506.

⁵⁷ ἂν δὲ παραβῇ τις τὰ παρ' ἡμῶν ὀρισθέντα, ἀφοριζέσθω. Ibid.

⁵⁸ HERGENRÖTHER (Dr. Philipp), *Der Gehorsam gegen die weltliche Obrigkeit* (Freiburg 1877), p. 7.

⁵⁹ TERTULLIANUS, *Apologeticum* c. 30. 31. Opp. (Lipsiae 1853) I, pag. 230. 233.

⁶⁰ Alioquin quid erit Dei, si omnia Caesaris? TERTULLIANUS, *De Idololatria* c. 15, I, p. 93.

na štetu, to nije harač caru, nego gjavolu (οὐκέτι Καίσαρος, ἀλλὰ τοῦ διαβόλου φόρος ἐστὶ)⁶¹⁴.

Cesaro-papizam doveo je grčku crkvu do stanja podpune podvrženosti i pravoga robstva, a bizantinstvo je činilo, da crkva izgubi sviesť svojih prava i svoje slobode, te svoju podvrženost i sužanjstvo proglasi redovitim i normalnim stanjem. „Crkva iztočna, zgodno primjećuje Pichler, nije već nikada iz toga robstva uzkrsnula, jer nema božanstvenu snagu papstva, koje samo prikladno je, da bude utemeljitelj i čuvar crkvene slobode. Pravo se može s Gfrörerom kazati, da je bizantijska poviest najbolje opravdanje papstva⁶²⁴. Sama je sila istine ove rieči Pichleru iz pera iztrgla, proti svemu, što piše u svojemu djelu. Istoj sili istine i ove se druge rieči imadu pripisati: „Otac i nosilac principa crkvene slobode nije bio na iztoku, već na zapadu; a to bješe rimski biskup. On je gradio polagano svoju zgradu⁶³, u postojanoj opreci napram razvijanju grčke crkve; a idući uzporado s ovom. Svaki stupanj nizbrdo k robstvu na iztoku, gradio je jedan stupanj uzgora k slobodi na zapadu: te čas, u kojemu je grčka crkva, po svojoj krivici, postala puka državna kreatura, tačno se udara s časom izradjene crkvene neodvisnosti zapadne crkve. Focije sasvim je upropastio slobodu iztočne crkve, a Nikola I dogradio je prema njemu hram kršćanske slobode⁶⁴⁴.

⁶¹ S. JOANNES CHRYS Hom. 70 in Matth. c. 22, n. 2. Opp. (Migne) VI, 656.

⁶² Aus dieser Sklaverei ist die orientalische Kirche nie mehr erstanden, weil ihr die hiezu allein befähigte göttliche Kraft des Papstthums, des Gründers und Erhalters der kirchlichen Freiheit fehlt. . . Die Byzantinische Geschichte, kann man mit Gfrörer mit Recht sagen, ist die beste Rechtfertigung des Papstthums. PICHLER, *Geschichte der kirchl. Trennung* I, p. 413—414.

⁶³ Crkva je božja zgrada; te je sam Bog, po zakonima historije, koji su njemu u ruci, crkvu postepeno dograđivao.

⁶⁴ Der Vater und Träger des Principis der kirchlichen Freiheit war nicht im Orient, sondern im Occident, diess war der Bischof von Rom. Er baute langsam sein Gebäude auf, im steten Gegensatz zur Entwicklung der Griechischen Kirche, aber mit dieser gleichen Schritt haltend; jede Stufe abwärts zur Sklaverei im Orient baute eine Stufe aufwärts zur Freiheit im Occident, und der Zeitpunkt, wo die Griechische Kirche durch ihre eigene Schuld vollends zur Creatur des Staates geworden, trifft genau zusammen mit dem Moment der ausgebildeten kirchlichen Selbstständigkeit der abendländischen Kirche. Photius hat die erstere gänzlich um ihre Freiheit gebracht, Nicolaus I, hat ihm gegenüber den Tempel der christlichen *Libertas* ausgebaut. PICHLER O. c. I, p. 49—50.

POGLAVLJE XII.

Sadržaj. — Papa Inocencije III prema Aleksiju III. — Papa prema križarima. — Križari osvajaju prvi put Carigrad i stavljaju na prijesto Aleksija mladjega. — Ogovaraju se papi. — Što papa zahtjeva. — Aleksije IV piše Inocenciju, a on mu odgovara. — Nevjera Aleksijeve. — Prevrat i drugo osvojenje Carigrada. — Latinski car Balduin piše papi. — Inocencijeve prve poslanice i sud protestanta Hurtera. — Što Inocencije piše u Carigrad kada je obaznao bezakonja, koja su križari uradili. — Inocencije uređuje crkvene odnose u Carigradu. — Posljedice osvojenja za crkveno sjedinjenje. — Grci poslije osvojenja. — Teodor Laskaris piše papi i papin odgovor. — Legat Pelagije u Carigradu. — Četvrti lateranski sabor uređuje disciplinu za istočnu crkvu.

Dok Aleksije III u svoje političke svrhe trgovaše pitanjem crkvenoga sjedinjenja, sinovac mu Aleksije, Isakov sin, prispje u Italiju i podje u Rim¹, da papu za svoju stvar dobije. Inocencije III ne htjede se upletati u zamršeni posao domaće bizantijske politike; te Aleksije podje u Mletke, gdje su onda francuzki baroni s republikom ugovarali uvjete četvrte križarske vojne (1202—1204). U Mletcima, da bi sklonio križare, da mu pomognu zbaciti strica s prijestola, obećavaše im, da će im novcem i oružjem pomoći osvojiti svetu zemlju i da će sjединiti istočnu crkvu s rimskom.

Do malo dodjoše u Rim poslanici cara Aleksija s pismom, kojega nam je sadržaj poznat iz odgovora papina. Basileus iskaše, da papa posreduje kod križara, te ne bi na njegove zemlje napadali i da sâm ne posegne za Aleksija, sina Isaka Angela, koji nema nikakva prava na carsku krunu. Za ovo navodjaše razlog, da carstvo nije nasljedno, osim ako se je basileusu rodio sin, poslije nego je on carem postao; a takov nije dahijin događaj. Inače, odlučuje izbor velikaša, na koga će prieći carska vlast. Inocencije odgovori², da je Aleksije Isakov kod njega bio, ali da ništa nije u Rimu po-

¹ *Gesta Innocentii III*, n. 82.

² *Regestor*. L. 5, *Ep*. 122. I, 1123—1125.

stigao; pa je zato pošao k njemačkome caru, Filipu Švabskomu. U isti mah papa obznanjuje basileusa, da je Filip govorio za Aleksijevu stvar kod križarskih vodja i da je Aleksije obećavao, što smo prije pomenuli; a križari, da su odgovorili, da o stvari toli znamenitoj brez pape ništa ne bi mogli odrediti. Pa su zaista, nastavlja Inocencije, križari u istu svrhu poslali u Rim svoje poslanike; te je veći dio papinskih savjetnika bio za to, da se pretendentu bude na ruku, pošto obećavaše, da će sjediniti grčku crkvu s rimskom; ali on, uzevši u obzir, da se je dahija rodio prije nego mu se je otac zacario, ne šeaše pristati uz većinu svojih savjetnika. Dodaje, da takova česa niese baš zasluživali bizantijski basileusi; poklem od doba cara Manuila, oni su uvijek na rieč obećavali sjedinjenje s crkvom, a djelom niese dokazali, da im je obećavanje iskreno bilo. Zato on njega moli i opominje, da djelom pokaže, što su oni neiskreno obricali.

Mletčani medjutim hotješe, da se pomogne mladjemu Aleksiju; jer se to udaraše s njihovim ciljem. Dužd, stari Dandolo, nazad trideset godina bijaše u Carigradu mletački poslanik. Predstavivši se za službeni posao caru Manuilu Komnenu, on ga nečovječno i perfidno čini osliepiti, davši navalice namjestiti u dvorani šuplje zrcalo, koje žestoko odbijaše sunčane ždrake. Dandolo je kipio od osvete; a opet je gledao, da s pomoću križara osvoji Zadar i da republika, iz sadanjih političkih prilika na iztoku, izvadi svoju trgovačku korist.

Papa dočuvši, da se Mletčani kane udariti na Zadar, dade na znanje križarima, da im nije slobodno napadati na kršćanske zemlje, i posla u Mletke svojega legata, kardinala Petra iz Kapue, neka traži nagovoriti ih, da koliko prije podju put Aleksandrije, kako je bilo uglavljeno. Ali dužd i njegovo vieće drugojačije mišljahu, pa kazaše papinu poslaniku: hoće li, da podje s njima kao zasebni svećenik, a ne kao papinski legat, oni će ga povesti; ne će li tako, neka se vraća u Rim³. Legat vrati se u Rim; a papa još jednom pisa križarima, prieteći ekskomunikacijom, ter bi i na jednu kršćansku zemlju napali, a osobito na Zadar⁴. Opomena i prietnja bijahu uzalud: samo što se monferatski markgrof odvoji od križara i ne htjede sa svojim ljudima na Zadar. Ostali krenuše s vojskom baš na Zadar i osvojiše ga; pa tu prezimiše (od 10 studenoga 1202 do po Uzkrsu 1203).

³ . . dixerunt quod si vellet ire cum eis, non ut legationis, sed ut praedicationis exerceret officium, ducerent illum; alioquin, rediret. *Gesta* n. 85.

⁴ *Gesta ibid.*

S toga događaja Inocenciju se ražalilo u srdeu; te piše križarima: „Sotona vas je nagovorio, da započnete vojevanje nava-ljujući na kršćanski narod. Prvine ste svojega častnoga puta gjavlu prikazali . . . Pod kazan anateme zabranjujem vam, već dalje harati Zadar i naredjujem vam, da vratite plien poslanicima kralja ugar-skoga. Ne poslušate li, da vam je na znanje, da upadate u eksko-munikaciju i da ste lišeni svih povlastica križarske vojne⁶“. U istome smislu piše im i drugi put, i veli: „Žalostan sam usred duše i srдца videći, da vi, koji ste od svojih kuća pošli kao Isukrstovi vojnici, putem ste postali pristaše sotone“.

Kroz to papa doznade za ugovor, što su križari s mladjim Aleksijem utvrdili, pa će pisati svojem legatu, kardinalu Petru, kojega drugi put k njima bješe poslao, ako oni tvrdo ne obećaju, da ne će na kršćane ratovati, i ako se njemu, kao legatu apostolske stolice, ne pokore, neka ih ostavi, smatrajući im vojsku od Boga odbačenu i lišenu njegovih blagoslova, pa neka ide upravo u Jeru-salim⁷. A križarima francuzkim, koji su već dobili odriešenje i to mu dojavili⁸, piše: „Ne mislite, da vam je dopušteno udariti na grčko carstvo, izgovarajući se, da Grci ne priznaju vlast apostolske stolice, ili da je sadanji car zbacio s prijestola svojega brata i osliepio ga. Vama se ne pristoji o tome suditi. Vi ste uzeli križ, ne da

⁶ *Satanas . . . contra fratres vestros bellum movere vos fecit et signa vestra primum contra fideles populos explicare, quatenus sic ei peregrinationis vestrae solveretis primitias . . . Per apostolica vobis scripta mandamus et sub interminatione anathematis districtae praecipimus quatenus Jaderam nec destruat is amplius quam hactenus est destructa, nec destrui faciat is, aut quantum in vobis fuerit permittatis, sed nuntiis regis ejusdem ablata omnia restituere procuretis. Alioquin, vos excommunicationis sententiae subiacere noveritis et a promissa vobis venia remissionis immunes. Regestor. L. 5, Ep. 161. I, 1178—1179.*

⁷ *Tacti sumus dolore cordis intrinsecus et non modico moerore turbati, quod qui a propriis laribus Christi milites recessistis, in via . . . satanae satellites facti estis. Ib. Ep. 162. I, 1179—1180.*

⁸ *. . . per apostolica tibi scripta mandamus, quatenus nisi juxta formam, quam tibi per litteras alias dignoscimur expressisse, absolutionem acceperint, et promiserint firmiter, ne contra christianos arma movere praesumant, teque receperint et tractaverint, tanquam apostolicae sedis legatum, obedientes tibi humiliter et devote, tu, ne videaris, illorum nequitiae consentire, illorum exercitum tanquam reprobatum a Domino, et elongatum ab ejus benedictionibus, derelinquens, versus Hierosolimam dirigas iter tuum. Regestor. L. 6, Ep. 48. II, 50.*

⁹ *Ib. Ep. 99. II, 103—104.*

osvetite tu nepravdu, nego uvredu, koju su Turci Isukrstu učinili⁹. Ja vas zbiljski opominjem, da se prodjete takove misli i da idete u svetu zemlju, a da se na putu ne zaustavljate, pod izgovorom, da ste prinudjeni. Kad biste drugojačije uradili ne bih vam mogao prostiti. Zabranjujem vam i opet, pod kazan ekskomunikacije, da ne udarate na kršćansku zemlju i da joj kvara ne činite, osim da bi sami kršćani zlobno htjeli vam smesti prolaz, ili da bi kakovi drugi pravedni uzroci nastali: ipak ni u ovakovu događaju, da ne biste šta poduzeli brez svijeta mojega legata“. Napokon im zapovieda, da ovu njegovu naredbu saobće Mletčanima, da se ne bi kasnije izgovarali, da za nju niesu znali.

Sve papine vruće preporuke i prijetnje ne pomogose ništa. Dva najsilnija čuvstva čovječjega srдца, osveta i politički interes, podžizahu Mletčane; a bijaše i među ostalim križarima mnogih, koje nije vodila sveta svrha. Mnogi bijahu popašni na bogatstvo bosporske prijestonice. Mnogi opet, s kriva bogoljubstva, željahu se dokopati svetinja i moći, kojima ona obilovaše. Svi pak mišljahu: papa će nas odriešiti od ekskomunikacije, kako nas je odriešio, poslije nego smo, uz prkos njegovoj zabrani, osvojili Zadar. Vojska dakle krenu po Uzkršu (1203) put Carigrada, gdje prispje mjeseca lipnja; te brzo osvoji divni Bizanat i uzpostavi na priesto sliiepoga Isaka sa sinom mu Aleksijem IV, dok Aleksiju III podje za rukom pobjeći.

Poslije toga Mletčani poslaše poslanike legatu Petru, (koji po naredbi papinoj upravo bijaše pošao u Palestinu, te stigao u Akri na 25 travnja 1203.)¹⁰ i zamoliše, da ih odrieši od crkvene zaveze. Petar im opremi delegata, koji primi njihovu zakletvu, pa ih odrieši¹¹.

Križari bijahu u Carigradu odveć neugodni gosti: to se samo razumie. Kad je latinsko brodovlje onamo dojedrilo, gradjani smatrahu, da je došao nevjernički narod u namjeri, da opogani sveta mjesta i iztriebi kršćanski zakon. Ovako su isti križarski vojvode papi

⁹ Nullus itaque vestrum sibi tamen blandiatur, quod terram Graecorum occupare sibi liceat, vel praedari, tanquam minus sit apostolicae sedi subjecta, et quod . . . imperator Constantinopolitanus, deposito fratre suo, et etiam excaecato, imperium usurpavit. Sane quantumcumque in hoc vel aliis idem imperator, et homines ejus jurisdictioni commissi deliquerant, non est tamen vestrum de ipsorum judicare delictis, nec ad hoc crucis signaculum assumpsistis, ut hanc vindicaretis injuriam, sed opprobrium potius crucifixi, cujus vos obsequio specialiter deputastis. *Ib. Ep.* 101. II, 107

¹⁰ FLEURY L. 75, n. 50.

¹¹ *Gesta* n. 90.

pisali¹²; dok se pravdahu, što su mladjemu Aleksiju pomogli, da otme carsku krunu usurpatoru.

Iz Carigrada su dakle pisali Inocenciju. Kažu mu, kako su pošli iz Zadra, kako su se nadali, da će carigradski narod dragovoljno dočekati mladjega Aleksija; no kada onamo prispješe našli su prognjevljen puk, te njima bijaše ili poginuti, ili osvojiti Carigrad. Kroz to je mladji Aleksije zakletvom im se zatekao, da će, zajedno s njima, odvesti u svetu zemlju koliko više mogao vojske; da će priznavati papinu vlast, kako su je u staro doba priznavali katolički carevi, i nastojati koliko igda bude mogao, da se iztočna crkva sjedini s rimskom; da će, dok je živ, o svojem trošku, držati 500 vojnika u svetoj zemlji, na službu Odkupiteljevu¹³. Papa odgovarajući im¹⁴ veli, da im ne šalje ni pozdrav, ni blagoslov, jer se boji, da su iznovice u ekskomunikaciju upali. Kaže im, da je razumio, što su mu o Aleksijevu obećanju pisali; ali jer djela mogu posvjedočiti za istinu, pokazat će se, je li istinito bilo, što su oni doglasili, ako sam car službenim pismom njemu potvrdi, da se je onako zakleo, i ako patrijar pošalje u Rim svoje legat i po njima prizna prvenstvo i učiteljsku vlast rimske stolice, obećajući, da će je poštovati i biti joj pokoran, te uzište pallium, s groba svetoga Petra, brez kojega, po pravu, ne može patrijarsku službu vršiti. Da po čemu sada, kad je istom na prijesto uzišao, car ne bi hotio ovo izpuniti, to će biti dokaz, da ni njegova, ni njihova namjera nije bila iskrena, i da su prvome svojem grijehu dodali drugi, dok su eto opet ratovali na kršćane, a ne na nevjernike¹⁵. Preporučuje im napokon, da se trse svim silama, kako će svetu zemlju izbaviti, jer će im to pred Bogom biti zasluga, a pred ljudima slava.

¹² . . civium mentes contra nos invenimus obfirmatas, quasi adventasset populus infidelis, qui loca sancta polluere et religionem proponeret inexorabiliter evellere christianam. *Regestor*. L. 6, *Ep*. 211. II, 238.

¹³ . . seque juramento astringit, quod erigere nobiscum debeat regale vexillum et in passagio Martii nobiscum ad servitium Domino proficisci, cum quantis poterit millibus armatorum, et sub eadem promissione concludit, quod eam reverentiam praestare debeat Romano pontifici, quam antecessores sui, imperatores catholici, praedecessoribus suis pontificibus pridem impendisse noscuntur, et ecclesiam orientalem ad hoc idem pro viribus inclinare, ac toto vitae suae tempore, milites quingentos cum suptibus suis in terra sancta honorifice provisurum ad servitium Redemptoris. *Ib*. p. 239—240.

¹⁴ *Regestor*. L. 6, *Ep*. 230. II, 260—261.

¹⁵ . . primae transgressionis, quam apud Jaderam incurristis, videbimini addidisse secundam, dum arma, quae in hostem crucis credebamini assumpsisse, in christianorum excidium iterum convertistis.

Sto papa ovdje pominje o bizantijskome patrijaru, ako ne dobije pallium iz Rima, po pravu, da ne može patrijarsku službu vršiti, ovo se ne smie tako iztomačiti, kao da je tim proglasio nezakonite sve dojakošnje nadsvećenike one crkve. Papu je naučila historija grčke crkve, da u napredak valja tvrdjom svezom privezati uz rimsku crkvu carigradskoga patrijara; pa zato hoće, da sjedinjeni patrijar pita pallium u svete stolice; jer to sobom nosi priznavanje njezina poglavarstva u crkvi: brez česa nema i ne može, da bude crkvenoga jedinstva. Na prošle patrijare papa ne misli i ne zabavlja im nezakonitost, kako to neprijaznom hermeneutikom tomači Pichler¹⁶. Osim toga, nije sasma bilo novo, ni protiv starodavne crkvene discipline, što sada Inocencije zahtievaše. Liutprand kaže, da je tako bivalo do njegova doba i da je car Roman dostigao po Alberiku, kojega je darovima kupio, od pape Ivana XII svojemu sinu, patrijaru Teofilaktu i svim potonjim carigradskim nadsvećenicima, da mogu nositi pallium, a da im ga ne treba pitati od rimskoga papa¹⁷. Mi smo se na drugome mjestu obazreli na ovo Liutprandovo svjedočanstvo (s. 35). Ali valja, da tu ima nešto istine. Ne možemo ipak zabilježiti vrijeme, kad je nastao običaj, da carigradski patrijari pitaju od pape pallium¹⁸.

Kako je papa Inocencije tražio, tako se je mladi car Aleksije odazvao. On piše papi¹⁹ i veli mu: „Izpoviedam, da glavni uzrok, koji je križare sklonio, da mi pomognu, bio je ovaj, što sam im svojevoljno i zakletvom obećao, da ću smjerno priznavati za crkvenoga glavaru svega kršćanstva rimskoga papu, katoličkoga nasljednika poglavice apostolskoga, Petra, i da ću nastojati koliko igda mogao budem, da ga jednako prizna iztočna crkva . . . Ovo sam dakle obrekao zakletvom križarima, a to iz svega srdeca ponavljam otačanstvu tvojemu, ovim pismom obećajući tebi i svim tvojim zakonitim nasljednicima svu odanost, kojom su moji predšastnici, katolički carevi, u staro doba štovali predšastnike tvoje, pravoslavne otee, rimske

¹⁶ O. c. p. 304—305.

¹⁷ Scimus, immo videmus, Constantinopolitanum episcopum pallio non uti, nisi sancti patris nostri permissu . . . Cumque eum (Romanum) Alberici cupiditas non lateret, missis ei muneribus satis magnis, effecit, ut ex papae nomine Theophylactos patriarchae litterae mitterentur, quarum auctoritate tum ipse, tum successores absque paparum permissu palliis uterentur. Ap. BARONIUM a. 934, n. 1.

¹⁸ Cf. THOMASSINI, *Vet. et Nov. eccl. Discip.* P. I, L. 2, c. 56, n. 2. 3. 7: c. 57, n. 10—11.

¹⁹ *Regestor.* L. 6, *Ep.* 210. II, 236—237.

pape. Obričem takodjer, kad mi Bog da zgodan čas, da éu razborito, a snažno, na to skloniti iztočnu crkvu: u čemu želim se vladati, kako me tvoja mudrost bude svjetovati²⁰.

Na ovo pismo papa odgovara²¹: „Radujem se u Gospodu i njemu blagodarim, što je svojom dobrotom u srce ti ulio želju crkvenoga jedinstva, te se carigradska crkva, koja već odavno ne ée, da bude pokorna apostolskoj stolici, vrati kao ud k svojoj glavi, kao kái k svojoj materi . . . Zaista ako djelom potvrdiš, što riečima obećavaš, Bog ée ti biti milostiv; jer štujući njegovu zaručnicu, crkvu, njega éeš istoga poštovati. Pa osim što ée Bog utvrditi u miru tvoj priesto, i apostolska ée stolica uspješno se trsiti, da ti ga osnaži. Uz to, jer su Latini, poslije Boga, tebi carsku krunu pribavili, pravedno je i s toga, da častiš rimsku crkvu, koje sinovi i u napredak mogu tebe i tvoje carstvo braniti. Ja dakle opominjem carsko tvoje veličanstvo i u Gospodu molim te, da budeš vjeran apostolskoj stolici i izpuniš, što si zakletvom obrekao. Onda ée biti krepko carstvo tvoje. Inače, a ovo dobro pamti i nemoj se varati, ne éeš moći svladati domaću bunu i ne éeš se održati pred svojim neprijateljima²². — Ove su posljednje rieči nalikovale na proročanstvo.

Aleksije nije bio iskren ni prema papi, ni prema križarima. Neka u onakovim prilikama nije mogao ni okušati, nekmo li izvesti sjedinjenje crkava; ali jer nije izpunio druge uvjete ugovora, kad je među njim i križarima pogodba bila: *do ut des?* Ako ni ovo nije mogao, jer je na prievarnim uvjetima uglavio pogodbu? Do

²⁰ Haec fateor, causa potissima ad subsidium nostrum peregrinorum animos inclinavit, quod promissione spontanea, sub jurisjurandi religione, christiana sumus devotione polliciti, totius christianitatis ecclesiasticum caput, Romanum videlicet pontificem, apostolorum principis Petri catholicum successorem, nos humiliter agnituros, et ad hoc ipsum orientalem ecclesiam pro viribus inducturos . . . Et hoc quidem, ut dictum est, tam peregrinis vestris sub juramento promissibus, quam paternitati vestrae exhibere plenius praeoptamus, omnem vobis et successoribus vestris canonice substituendis devotionem per praesentes litteras promittentes, quam antecessores nostri, imperatores catholici, praedecessoribus vestris, patribus orthodoxis, Romanis pontificibus, antiquitus exhibuisse noscuntur; illud pariter promittentes, quod, opportunitate nobis a Domino praestita salutari, ad idem orientalem ecclesiam tam prudenter inclinabimus, quam potenter; super quo prudentiae vestrae consilio desideramus inniti.

²¹ *Regestor*. L. 6, *Ep*. 229. II, 259—260.

²² Alioquin, ne vano decipiaris errore, scire te volumus, quod non solum inimicorum tuorum rebellionem non poteris subjugare, sed ante ipsorum faciem non subsistes.

duše mladi Aleksije i otac mu Isak ne mogahu dati križarima ni novca, ni pomoći ugovorene. Ali su križari punim pravom to zahtievali. Zašto bi oni bili osvojili Bizanat i zabadava dali carski priesto Isaku i sinu mu Aleksiju? A nije sve ni u tome. Povjestničar očevdac, Villehardouin, evo što nam kazuje o Aleksiju: Kano da mu bješe malo, što se je svima svojim zakletvama iznevjerio, još šćaše sažgati križarsko brodovlje, koje dovede ga slavodobitna u njegovu državu. Sedamnaest paljevica ladja napunjenih grčkom vatrom, pogodnim vjetrom, tureno je obnoć prema luci, gdje stajahu usidrene mletačke galijske. Srećom, Latini ih spaziše i kolosalnim naporima od sebe ih odturiše. A kad se spremahu, da kazne nevjeru Aleksija, on im se kunijaše i preklinjaše se, da je to razsrdjeni narod, mimo njega, učinio: pa opet moljaše ih, da ga brane, a da će sâm izpuniti, što im se je zatekao²⁵. — Križari su dakako odadirali i gulili narod, jer im bješe od nevolje; a narod je sve više na nje mrzio.

U to bukne prevrat (25 siečnja 1204). Aleksije od porodice Dukine, prozvan Murzuflo, uhvati cara Aleksija IV i baci ga u tamnicu, pa se sâm za cara proglasi i sjutra dan bi okrunjen, pod imenom Aleksija V. Stari Isak, kad mu bi kazano, što mu se je sinu zgodilo, sruši se od tuge na zemlju i ončas umrie. Novi basileus dvaput zapovjedi tamničarima, da dadu popiti otrov Aleksiju IV. No jer sužanj nije odmah dospio, Murzuflo sadje k njemu u tamnicu i poslije nego je s njim objedovao, svojim ga rukama zadavi, pa mu onda smrska glavu s buzdohanom (8 veljače 1204). Nesretni Aleksije IV carovao je po godine. Murzuflo međjutim, da se održi na prijestolu, gledaše, da se oprijatelji s križarima; ali se ne mogahu pogoditi o uvjetima. Na 8 travnja 1204 Latini udariše na Carigrad; no Grei odbiše taj prvi juriš. Na 12 travnja Latini udare iznova i osvoje grčku priestonicu. S njima unidje u grad veliko mnoštvo onih, koji su prije, za Andronika I (1182), iz Carigrada jedva živu glavu iznieli. Oni sada, biesni ko tigri, povaljaše po zemlji sve, što im pod mač dolažaše, i bi užasan, strahovit pokolj. Pa opet, gori nego barbari, učiniše mnoga druga bezakonja: paljahu kuće i zgrade, razkopavahu starinske spomenike, a ne praštahu ni crkvama.

Murzuflo pobježe u Mozinopolje k tastu Aleksiju III, čiju je kćer, za žive svoje žene, vjenčao. Aleksije primi zeta i kćer izkazujući im osobitu ljubav. Do nekoliko pozvat će ih u kupalište i tu

²⁵ WILKEN, *Geschichte der Kreuzzüge* (Leipzig 1807—32) V, p. 258—260; MICHAUD O. c. L. XI, p. 183.

će po njegovoj zapoviedi sluge izkopati oči Murzuflu, dok mu žena Evdokija kričaje, plakaše i iz dubine srca proklinjaše svojega oca²⁴.

Niceta Choniata vrlo crnim bojama opisuje grdila i bezakonja, što učiniše križari kada drugi put osvojiše Carigrad. Njemu je pucalo srce od tuge gledajući, gdje mu zavičaj upada u latinske ruke i gdje ljudi sa zapada, ljudi druge vjere, druge crkve, drugoga jezika, drugih narodnih običaja, drugojačije nošnje postaju gospodari Konstantinova grada, koji on, u svojemu rodoljubnome zanosu nazivlje *okom svih gradova, dojiljom crkava, predstojnikom vjere, vodjom pravoslavlja*. Dakako Niceta je opisao uzeće Carigrada mrčim crnilom nego je u istinu stvar prošla. Ali to stoji, da se je velika zla uradilo. Ipak Niceta hvali kršćanske vrline prvoga latinskog cara Balduina. Kaže, da je bio pobožan i da je pokazao toliko uzdržanje, te uza sve, što nije imao svoje žene, koja onda bijaše u Palestini, ne bi nipošto ni pogled spustio na žensku glavu. Veli, da je uztrajno Boga molio i slavio, da je tražio oblakšavati nesretnjicima njihove nevolje i da je uztrpljivo slušao one, koji mu stajahu na suprot²⁵.

Balduin, poslije nego bješe okrunjen u crkvi svete Sofije (16 svibnja 1204), pisao je papi Inocenciju, da ga obznani o stvari, ali nije kazao sve, što se je zbilo²⁶. Mi smo vidjeli, kako se je papa iz petnih žila suprotio napadanju na bizantijsko carstvo sa strane križara. No jer ne pomogoše ni njegove preporuke, ni prijetnje, ni zabrane, sada u gotovu činu vidi božji prst i nebesku kazan grčkoj priestonici; kako su je i sami Grci vidjeli, te govorili, da pošto odavno svećenstvo i puk tlače božanstvene zakone, za takovu bezbožnost, valjalo je, da dodje na narod božji gnjev²⁷. Papa dakle odgovara Balduinu²⁸ i kaže mu, da se raduje, što je Bog hotio, da stvar tako izpadne. Veli mu, da uzimlje pod štit svetoga Petra novo carstvo, i naređuje križarima, da ga čuvaju i brane; jer s pomoću istoga carstva, sad će biti lasnije izbaviti svetu zemlju i otetu je poganskome jarmu²⁹. — Izbavljenje svete zemlje, to je Inocencijev

²⁴ ROHRBACHER IX, p. 134—149; MICHAUD O. c. L. XI, p. 186 sqq.; BIOGRAFIA UNIV., *Alessio* III. IV. V.

²⁵ NICETA CHONIATA, *Alexius Ducas Murzuflus*, c. 3—5, p. 757—766. *De Urbe capta*, c. 6, p. 790.

²⁶ *Gesta* n. 91; *Regestor*. L. 7, *Ep.* 152: II, 447—454.

²⁷ Ap. Rohrbacher IX, p. 147.

²⁸ *Regestor*. L. 7. *Ep.* 153. II, 454—455.

²⁹ .. per cujus subventionis auxilium, terra sancta facilius poterit de paganorum manibus liberari.

ideal, to je cilj njegovih napora, ognjište njegovih želja, sunce njegovih misli. On uvijek ponavlja, uvijek naglasuje tu misao u svojim poslanicama. Pa sada, kad se je, mimo njegovu želju i protiv njegove volje, božjim promislom osnovalo latinsko carstvo na Bosporu, on se raduje, jer je tako Bog htio. Ali ovo latinsko carstvo vriedi samo kao sredstvo, dok je cilj Jerusalem i sveta zemlja. S toga obećaje Balduinu, da će se trsiti, te mu zapad pošalje pomoć.

Kao papa, on nije mogao, da ne pomene, da je takova kazan snašla grčki narod zbog razkola, kojemu je kausa u oholosti i nepokornosti prema apostolskoj stolici; te preporučuje Balduinu, neka se pašti, da se dodje do sjedinjenja crkava. Napokon veli, da se ne bi crkvena dobra raznosila, dokle on ne kaže, što ima pripadati Bogu, a što svjetovnoj vlasti. — Vidi se, da papa nije znao, da se je već sve razjagmilo.

Šest dana poslije (na 13 studenoga 1204) papa piše biskupima, opatima i drugim crkovnjacima, koji bijahu s križarima³⁰, i preporučuje im, neka gledaju skloniti cara i druge velmože, da se brinu za crkveno jedinstvo. Upušta se u alegoričko tomačenje onoga mjesta Ivanova evanđelja, gdje je kazano, da Petar i Ivan trčahu ka grobu (Joann. 20, 4—9). Petar je, veli, bio slika Latina, a Ivan Grka. S toga je Ivan rekao, da bude na sramotu Grka, da još *ne znadijaše pisma*³¹. Kao što je Ivan prvi ka grobu došao, tako su Grei prije Spasitelja poznali; ali Ivan nije prvi u grob ušao: ni grčki učitelji, osim maloga broja, niesu doprli, niti dopiru do poznavanja dubokoga otajstva o božanstvu, što se tiče izhodjenja Duha svetoga od Sina kao i od Otca³². Jamačno ovakova eksegesa nije najčestitija. Ali samo stranački duh i zlobna kritika može iz tih rieči izvoditi, da je Inocencije III svoj grčkoj crkvi, *pa i njezinim starinskim otcima*, zabavio neznanje teologije. Do Focija nije se znalo za pitanje o izhodjenju Duha svetoga; a pošto papa o ovome govori, njegove rieči smjeraju na grčke učitelje poslije Focijeva doba. Pa i o njima

³⁰ l. c. *Ep.* 154. II, 455—461.

³¹ Evanđelist je rekao o Petru i o sebi: „Još ne znadijahu pisma (*nondum enim sciebant Scripturam*), da njemu valja uzkrsnuti iz mrtvih“. Ali je može biti u nekim kodeksima bilo *sciebat*, mjesto: *sciebant*.

³² Graecus ergo, licet credat tres in Divinitate personas, et unam in Deitate substantiam, quod tamen Spiritus sanctus procedat a Filio, sicut procedit a Patre non credit. . . Hoc plane mysterium si fuisset intellectum a Graecis, jam cum Latinis in monumentum intrassent, scientes, quod non est Deus dissensionis, sed pacis.

ne veli, da ne poznaju bogoslovlja, već da nису podpuno shvatili nauku o izhodjenju Duha svetoga.

„Na poslanicama Inocencija III, veli protestanat Hurter, udaren je pečat prave mirnoće, koja priznaje u svemu, da prst svemogućega Boga upravlja događaje k spasonosnome cilju. Gospodnja slava, čast crkve, spasenje duša, to su svekoliike, a i jedine njegove brige. U osvojenju Carigrada priznaje kazan za to, što se je grčka crkva odvrгла od gospodnjega tora; ali priznaje i ljubežljivi božji promisao, koji hoće, da tim putem privede k majčinu krilu i k temeljnim principima božanstvene rieči onu crkvu, što je negda bila sjajna škola mudrosti, a sada je već zabludom potamnjela. Stil i sadržaj njegovih poslanica opravdavaju ga od tužbe, da se je osvojenjem Carigrada htio okoristiti za povećanje svoje slave i moći svete stolice. Nepristran štilac čitajući te poslanice, može auktoru prozreti do dna duše i poznati gledište, s kojega je on stvari shvaćao³³“.

Na poziv Balduinov dodje u Carigrad iz Sirije papin legat, Petar, da uredi crkvene odnošaje³⁴. I njega zapade dio pliena, moći sv. Andrije apostola, koje kasnije darova svojemu mjestu, gradu Amalfi³⁵. Drugi legat, Sofred, ne htjede sâm ostati, pa se preko Carigrada vrati u Rim³⁶. Inocencije, koji njih bješe poslao, da prate četvrtu križarsku vojnu, ali naredbom, da idu upravo u Palestinu i onamo čekaju dolazak vojske³⁷, sad će pisati Petru³⁸, da mu izkaže svoje negodovanje. „Imali ste, veli mu, vi legati gledati zašto ste poslani i ne zaboraviti, da sam vas legatima učinio, da obranite ostatke svete zemlje; pa, ako bi Bog dao, da se opet dobije, što je izgubljeno, uredite, a ne da osvajate carigradsku državu. Niesam vas poslao, da tražite dobiti vremenito bogastvo, već da zaslužite vječito“. A jer već bješe obaznao za grdila, što su križari u Carigradu učinili, istome se legatu ovako jada: „Žalošću i stidom valja mi izpovjediti, da mjesto napredovati, mi smo nazadovali: izgubili smo, a niesmo dobili. Kako će se Grčka, ma kolike je nevolje i nedaće tištale, k crkvenome jedinstvu povratiti i pokorna biti apostolskoj stolici, kad u Latinima ne vidi nego pokvarenost i djela tmina, te valja, da na

³³ HURTER, *Storia di Papa Innocenzo III*, L. 8. II, p. 341—342. Cf. WILKEN, *Geschichte der Kreuzzüge*, V, p. 64—90. 337—341.

³⁴ *Gesta* n. 95.

³⁵ ROHRBACHER IX, p. 150.

³⁶ *Gesta* n. 95.

³⁷ *Gesta* n. 88.

³⁸ *Regestor*. L. 8, *Ep*. 126. II, 699—702.

nje mrzi, gore nego na pašcad? Oni bo, koji su imali tražiti ne što je njihovo, već što je Krsta Isusa (Philip. 2, 21), mjesto da ratuju na pogane, svoje su mačeve kršćanskom krvlju izkrvavili, ne praštajući ni svetu, ni spolu, ni dobi. Oni su blud svake vrste na oči ljudi činili. Oni su krali i odadirali; i nije im bilo dosta, što su razgrabili carsko blago i razjagmili imanja posebnika, već su još svetogrdno raznieli, što je crkveno bilo, dižući sa žrtvenika srebrne ploče i razbijajući ih, da ih među sobom podiele, te odadirući sakristije, kradući križe i svete moći“. — U istome smislu papa se jada montferatskome markgrofu³⁹: „Lakoumno ste, veli mu, prestupili svoj zavjet; jer obrekavši zakletvom propetome Isukrstu, da ćete svetu zemlju iz nevjerničkih ruku izbaviti, vi ste, uz prkos popriecenoj ekskomunikaciji, na kršćansku zemlju udarili; premda vam je to bilo zabranjeno, osim da bi vam stanovnici stajali na put i smetali vam prolazak, ili da bi vam stvari potrebite zakraćivali. Pa i u ovakovu događaju, ništa nieste imali poduzimati proti legatovu mnienju. Vama je mač služio ne proti turcima, već proti kršćanima. Nieste osvojili Jerusalem, već Carigrad, i voljeli ste zemaljskome bogastvu, nego blagu nebeskomu“. Za ovim, Inocencije nabraja njihova beza-konja, kao što je uradio i u poslanici pisanoj legatu.

No što podje niz vodu ne vrnu se uz vodu; te je papi gledati, da uredi crkvu u novome carstvu. Na 7 prosinca iste godine 1204 Inocencije piše križarskim biskupima i opatima u Carigrad⁴⁰, neka postave latinske svećenike na upravu crkava, koje su Grci u priestonici zapustili, eda latinski puk bude imao božju službu u svojem obredu⁴¹. Naredjuje im, neka izaberu jednoga za starješinu takovim svećenicima⁴². Ali dok papa govoraše samo o upravitelju, ili provisoru (*de praeficiendo eis idoneo provisoro: — rectorem praeficiatis eisdem*), križari već prije bijahu izabrali prvoga latinskog patrijara, mletačkoga vlastelja, Tomu Morosini, koji jur bijaše k Rimu zaputio, s Balduinovim poslanicima, da dobije papinsku potvrdu. Inocencije

³⁹ *Ib. Ep.* 133: II, 710—714.

⁴⁰ *Regestor. L. 7, Ep.* 164. II, 471—472.

⁴¹ .. ad meritum vobis credimus profuturum, .. si ecclesias, a Graecis relictas, de latinis clericis ordinatis, ad cultum divini nominis sub orthodoxae fidei regula in devotione sedis apostolicae conservandas. Turpe siquidem esset, in ultimae discussionis examine ulciscendum, si sic Graecorum terminos exiretis, et inordinatis ecclesiis, regnum quasi sine sacerdotio remaneret, nec essent qui Latinorum populo ibidem, dante Domino perpetuo remansuro, juxta suum ritum divina rite celebrarent officia, et exhiberent ecclesiastica sacramenta.

⁴² .. auctoritate nostra rectorem praeficiatis eisdem.

na prvi mah ne htjede potvrditi izbor; jer križari (klerici i svjetovnjaci) ne bijahu na to ovlašteni. Ipak, na molbe novoga cara, kasnije se privolje i došaste korizme (1205) svojim rukama posveti Tomu⁴³.

Druge godine (1206) odgovarajući⁴⁴ na upitivanja latinskoga patrijara o crkvenoj disciplini, dade ove upute: 1. gdje sami Grei stanuju, imadeš postavljati samo grčke biskupe, ter ih uzmogneš naći, a da su rimskoj crkvi odani; 2. gdje su s Latinima Grei izmješani, postavlja latinske biskupe. A što se obreda tiče, pošto ga patrijar zaista, ima li dopustiti, da Grei u svojem obredu uztraju, ili ih nagoniti, da prime latinski obred, papa odgovara, ako ih ne može nagovoriti, da priedju na obred latinski, neka im pusti njihov obred, dokle o tomu ne bi drugojačije odredila apostolska stolica, koja će bolje stvar proučiti⁴⁵.

S katoličkoga gledišta, a i sa stanovišta same pravice, ovim se uputama ne bi moglo prigovoriti. U mjestima, gdje žive sami Grei, neka imaju biskupe svoje narodnosti. Ali kako upitivanje suponuje, da su takovi Grei katolici sjedinjeni, takovi valjalo je, da im budu i pastiri. Gdje su dvie narodnosti izmješane, neka bude za biskupa Latin, jer o katoličkoj vjeri i o odanosti rimskoj crkvi latinskoga biskupa, papa se nije mogao sumnjati; a po tome bješe istinit, da će grčki dio njegova stada, pod njegovom upravom, bolje priornuti za katoličke dogmate i za rimsku crkvu. Što se tiče obreda, papa bi volio, da Grei latinski obred prigrlje. Pa tko bi mu mogao s toga zamjeriti, kada svak zna kakovo je snažno sredstvo jedinstvo obreda i crkvenoga jezika za uzdržanje jedinstva crkve, te crkvenoga predanja i vjere? U ostalom, bi li igdje na svijetu crkvena vlast grčko-iztočne crkve toliko snošljiva bila prema Latinima, kad bi ovi od rimo-katoličke vjere prešli u njezin tabor? Bi li im i za čas do-

⁴³ *Gesta* n. 96—98; nota 3.

⁴⁴ *Regestor*. L. 9, *Ep.* 140. II, 959—966.

⁴⁵ .. in illis ecclesiis, in quibus sunt solummodo Graeci, Graecos debes episcopos ordinare, si tales valeas reperire, qui nobis et tibi devoti existant, et a te consecrationem velint accipere humiliter et devote. In illis vero, in quibus cum Latinis Graeci sunt mixti, Latinos praeficias, et praeferas ipsos Graecis Edoceri quoque de sacrificiorum et aliorum sacramentorum ritu per sedem apostolicam postulasti, utrum debeas Graecos permittere, ut ea exerceant more suo, vel compellere potius ad ritum Latinorum. Ad quod fraternitati tuae breviter respondemus, ut eos tandiu in suo ritu sustineas, si per te revocari non possint, donec super hoc apostolica sedes maturiori consilio aliud duxerit statuendum.

pustila, da nastave javnu božju službu latinskim jezikom i latinskim obredom? Ipak jasno je, da Inocencije u tome postupa po samoj pravici. On ne zabranjuje i ne progoni liepi, zakoniti i posvećeni iztočni obred. Ali valja znati, da se je onda obćenito cienilo, da su Grci taj obred pokvarili i u nj koješta uveli, što se s katoličkim dogmatima ne bi moglo složiti. Već car Balduin, u poslanici upravljenoj Inocenciju i svemu zapadu, pominjao je *mrzke obrede*, koje su Grci, protiv nauke svetoga pisma, uzeli; a medju ostalim ponaavljanje svetoga krštenja⁴⁶, kad bi tko s katoličkoga zakona prešao na njihov. Ova je posljednja tužba posve istinita bila. Papa dakle još ne bijaše na čistu o pitanju grčkoga obreda; i zato veli, da se ne dira u taj obred, dokle apostolska stolica ne prouči bolje stvar. A da mu absolutno do obreda nije, to je Inocencije prije pokazao pri razpri medju Greima i Latinima u konzanskoj (*Conza*, stara *Compsa* u južnoj Italiji) nadbiskupiji. U nekome selu te nadbiskupije bijaše jedna sama crkva, a puk je bio dvaju obreda, grčkoga i latinskoga: te Grci ne šćahu nazočni biti latinskoj božjoj službi, a Latini grčkoj. Papa tom prilikom pisa Pantaleonu konzanskome nadbiskupu, neka uzme dva, ili tri svoja pokrajinska biskupa, i pošavši s njima u selo razsudi stvar, ne gledajući tko je tko; jer pred Bogom nema razlike izmedju naroda i naroda, već mu je u svakome narodu ugodan tko pravedno djeluje⁴⁷.

Latini zavladaše grčkom priestonicom, pa su u tome i Grci i papa Inocencije vidjeli božju kazan. A ne bi se ni moglo drugojačije suditi. Kako posebni ljudi stvaraju sebi svoju sudbinu, tako, pače još više, i narodi. Ali narodi, iza umrloga zemaljskoga života, ne dolaze na božji sud, da tu prime vječnu platu za svoj rad. S toga, kako im sudbina počinje, razvija se i svršuje na ovome svijetu, valja, da ih ovamo Bog obdari za vrline, a za nedjela kazni. Ovo posljednje svagda biva, kada kućne njegov čas. Taj čas već bješe kućnuo gnjilomu bizantijskome carstvu. No neka su i sami Grci priznavali božju kazan, ne sliedi odatle, da su mogli, ili imali se oprijateljiti s novim redom stvari. Podjarmljeni narod ne može, a nije ni dužan ljubiti svoje tlačitelje. Zato, sve da ne bude bilo — kao što na žalost jest, — drugih razloga međjunarodnoj mržnji Grka i Latina,

⁴⁶ .. et inter ritus nefandos, quos sibi, spreta scripturarum auctoritate, confinxerat, etiam lavacri salutaris plerumque facere praesumebat iterando jacturam. *Regestor*. L. 7, *Ep*. 152. II, 452.

⁴⁷ *Regestor*. L. 3, *Ep*. 27. I, 909—910.

samo novo latinsko carstvo na Bosporu, bilo je jaki uzrok, da Grei do najveće mjere zamrže na Latine. A jer ljudi u obće ne znadu razlučiti vjeru i crkvu od onih, koji crkvi i vjeri pripadaju, valjalo je, da sada Greima postane mrža vjera i latinska crkva. Poradi toga sjedinjenje crkava naišlo je na golemije teškoće. A tim veće tako je imalo biti, kada se križari hvastahu, da su u svojem podhvatu pred očima imali slavu božju i *ugled rimske crkve*. Mi dakle možemo držati, da je zlokobno bilo ovo latinsko carstvo na Bosporu, te žaliti iz dna duše ovaj historički događaj.

Grčka gospoda i velikaši izpred Latina se skloniše u Malu Aziju. Jedan sam, Mihajlo Angel Komnen, s križarima se oprijatelji i podje s monferatskim markgrofom Bonifacijem u Solun. No prije nego će u Solun prispjeti, krišom pobježe i ode u Drač; gdje se sprijatelji s grčkim vladaoce i vjenča mu kćer. Progna zatim tasta i postade sam gospodar Drača: pa osvoji svu pokrajinu i osnova znatnu državu, koja se prostirala od Drača do lepantskoga zaliva, te je zauzimala Epir, Akarnaniju, Etoliju i dio Tesalije. Tu je državu ostavio svojim potomcima, poznatim pod imenom epirskih despota, koji stolovaše u Solunu.

Unuci cara Andronika Komnena, Aleksije i David, osnovaše novo grčko carstvo u Trebizнду. Njihova država na jugo-istočnom primorju Crnoga mora obranila je grštvo od turskoga nasilja i održala se je 256 godina (1205—1461), dok i nju nije zatr'o Muhamed II, kao što je malo prije (1453) uništio bizantijsko carstvo.

Teodor Laskaris, zet cara Aleksija III, zasnova posebno carstvo u Niceji. Teodor (1205—1222) bješe vriedan vladalac, junak brez straha, valjan političar, gospodar visokih misli i poštena značaja. Njemu se ima zahvaliti, ako se još dva vieka i po održa i ovo grčko carstvo. Do godine 1206 zvao se je despot, a tada pozva patrijara Ivana Kamatera, da dodje okruniti ga za cara. Patrijar bijaše se nastanio u Didimotikonu (Dimotika u Trakiji) i ne htjede poći u Niceju, pa se odreče patrijarske časti⁴⁸. Na mjesto njega imenovan je za patrijara veliki sacelar carigradske crkve, po imenu Mihajlo Avtorijan, čovjek naučan u svakoj struci crkvene i svjetovne književnosti (1206—1212)⁴⁹. On okruni Laskarisa i nastani se u Niceji.

⁴⁸ CUPER p. 147, n. 881.

⁴⁹ CUPER p. 153—154, n. 921—924; FLEURY L. 76, n. 26; ROHRBACHER IX, p. 263.

U početku godine 1208 car Laskaris piše Inocenciju III dugu knjigu⁵⁰. Tuži mu križare, koji su se pred samim Bogom ogriješili, jer pod izgovorom, da idu na Turčina okrenuli su oružje na kršćane i udarili na carigradsku državu. Zove ih oskrvnliteljima svetinje; jer su pokrali crkve i ubijali kršćane, a i kletvoprestupnicima, jer su više puta uvjericu razmetnuli. Moli dakle papu, neka naredi Latinima, da s njim uglave vječiti mir, a sâm da u tu svrhu pošalje legata. Uz takovu pogodbu obećaje, da će zajedno s njima vojevati na nekrst. Inače, on će proti njima uhvatiti vjeru s nevjernicima i pridružiti se Vlasima i Bugarima. Papa mu odgovori⁵¹ iste godine na 22 ožujka: „Ja ne pravdam, veli, Latine: dapače sam ih više puta s njihovih nedjela korio. Ipak cienim, da je potrebno ovdje ti pomenuti, čim se sami izgovaraju. Kažu dakle, da se bijahu zatekli dovesti na priesto mladjega Aleksija: tim, da su mislili učiniti ljubav svetoj stolici i dobiti pomoć za svetu zemlju. A kad su bez proljeva krvi, uzeli Carigrad, te pognavši usurpatora, vratili na priesto Isaka i sina mu, (pokle im ona dva obrekoše, da će biti pokorni apostolskoj stolici,) dok se spremahu, da podju u Siriju, Grci razkidajuči ugovore i zakletvu, upotrebiše protiv njih prievaru, oganj i otrov i ne dadoše im zaputiti. Zato, da su bili prinudjeni osvojiti Carigrad. . . Premda oni niesu sasma čisti u ovoj stvari, mislim ipak, da je Bog pravedno kaznio Grke, koji su stali razkidati nešivenu Isukrstovu haljinu. A često biva, tajnim, ali prepravednim božjim sudom, da su opaki po opakima kažnjeni. Asirei bijahu šiba, kojom je Gospod kaznio i židovsku zemlju i Egipat. Zaslužili su, da poginu, koji s Nojom ne htjedoše biti u korablji⁵². Na koncu dodaje: jer je Bog odredio, da Latine dopadne bizantijsko carstvo, neka Teodor bizantijskoga cara poštuje, a njega prizna za Petrova nasljednika.

Teodor Laskaris kasnije se pomiri s Latinima. Pognavši svoju ženu, izprosi Mariju, kćer carigradskoga latinskog cara, Petra od

⁵⁰ FLEURY l. c.; ROHRBACHER IX, p. 276.

⁵¹ *Regestor.* L. 11, *Ep.* 47. II, 1372—1375.

⁵² . . . Nos autem memoratos non excusamus Latinos, quos super excessibus suis multoties redarguimus, sed excusationes eorum praesenti tibi pagina duximus declarandas . . . Licet autem ipsi omnino inculpabiles non existant, per eos tamen Graecos justo Dei judicio credimus fuisse punitos, qui tunicam inconsutilem Christi scindere sunt moliti . . . Cum enim judicia Dei adeo sint occulta . . . saepe contingit, ut ipsius occulto judicio, semper tamen justissimo, mali malorum ministerio puniantur . . . Juste siquidem in diluvio perierunt, qui esse cum Noe noluerunt in arca.

Courtenay, a njegovu bratu Robertu ponudi za ženu svoju kćer Evdokiju. No u tome i njega i Evdokiju zateče smrt (1222)⁵³.

Do smrti cara Laskarisa, izmijenilo se je pet grčkih patrijara u Niceji: Mihajlo Avtorijan, Teodor II, po prezimenu *Irenije* ili *Kopa* (1213—1215)⁵⁴, Maksim I (1216?)⁵⁵, koji nije živio nego šest mjeseci, Manuilo I, po prezimenu Saranten (1216—1222)⁵⁶ i German II (1222—1240)⁵⁷, koji je posvetio prvoga srbskog mitropolita, sv. Savu.

Godine 1213 papa Inocencije posla u Carigrad legata Pelagija, kardinala albanskoga biskupa, da radi o sjedinjenju crkava. Ako je istina, što Georgije Akropolit piše, Pelagije svojim pretjeranim i neputnim revnovanjem, a i svojim kičeljivim ponašanjem nije koristovao, već je nasuprot puno naškodio dobroj stvari. Hoćаше na silu, da podvrgne sve Grke rimskim naredbama; te kalugjere i popove, koji se ne htjedоše pokoriti, baci u tamnicu i pozatvora im crkve. Svakomu bijaše zapovjedjeno, pod smrtnu kaznu, da ima priznavati papinu vlast i njega pri svetoj leturgiji pominjati. Uzoritija lica grčkoga naroda požališe se s toga caru Henriku; a on pusti slobodne sve, koje legat bijaše vrgao u tamnicu, i dade raztvoriti njihove crkve⁵⁸.

U dvanaestome sveobćemu saboru, četvrtome lateranskomu (1215), gdje se sakupi 412 biskupa i više od 800 drugih crkvenih dostojanstvenika, po želji pape Inocencija izdane su tri naredbe o crkvenoj disciplini za iztok. Jednom (dekret IV) zabranjuje se sjedinjenim Greima krstiti iznovice djecu, koju su Latini krstili, kao što su nekoji do sada radili; te i prati oltare, na kojima su Latini misu služili, kao da su bili oskvrnjeni⁵⁹. Drugom (dekret V), priznaje se čast carigradskoj stolici, odmah iza rimske⁶⁰. Trećom (dekret IX) utvrđen je i osiguran iztočni obred. U mnogim mjestima pomiešani su puci različna jezika, razliĉnih običaja i različna crkvenoga obreda. Tako je u Carigradu i u svemu rimsko-iztoĉnome carstvu, te u Antiokiji, Tripolju, Ptolemaidi, gdje ima Latina, Sirijana, Grka

⁵³ BIOGRAFIA UNIV., *Lascari (Teodoro)*.

⁵⁴ CUPER p. 154—155, n. 925—929.

⁵⁵ CUPER p. 155, n. 931—932.

⁵⁶ CUPER p. 155—156, n. 934—936.

⁵⁷ CUPER p. 156, n. 937.

⁵⁸ GEORGIUS ACROPOLITA, *Historia Constantinopolitana*, c. 17 (Venetiis 1729), p. 12—13; FLEURY L. 77, n. 31; ROHRBACHER IX, p. 280—281.

⁵⁹ MANSI XXII, 989; HEFELE V, p. 882.

⁶⁰ MANSI l. c. 989—990; HEFELE l. c.

i Armena. Da se ukloni smetnja, koja bi s različna jezika i obreda mogla nastati među kršćanima jedne iste vjere, sabor naredjuje, da biskupi u onim pokrajinama nadju ljude vriedne, koji će sva-kome narodu, njegovim jezikom i po njegovu obredu, izvršivati službu božju, podjeljivati svetotajstva i propoviedati mu. Samo ne da sabor, da u jednoj biskupiji budu dva biskupa; jer bi takove biskupije bile nekakova nepodoba, tielo su dvie glave. Poradi toga, neka bi-skup, ma kojemu obredu pripadao, dade katolicima drugih obreda katoličkoga vikara, koji će njemu podložan biti⁶¹.

Došaste godine (16 srpnja 1216) umrie papa Inocencije III.

⁶¹ Quoniam in plerisque partibus intra eandem civitatem atque dioecesim permixti sunt populi diversarum linguarum habentes sub una fide varios ritus et mores, districte praecipimus, ut pontifices hujusmodi civitatum sive dio-cesum provideant viros idoneos, qui secundum diversitates rituum et lingua-rum divina officia illis celebrent, et ecclesiastica sacramenta ministrent, in-struendo eos verbo pariter et exemplo. Prohibemus autem omnino, ne una eademque civitas sive dioecesis diversos pontifices habeat; tanquam unum corpus diversa capita, quasi monstrum. Sed, si propter praedictas causas urgens necessitas postulaverit, pontifex lo i catholicum praesulem nationibus illis conformem provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit obediens et subjectus. *MANSI XXII, 998.*

POGLAVLJE XIII.

Sadržaj. — Car Ivan Vatac. — Patrijar German piše papi i kardinalima. — German nagovara Ciprane na odpor protiv Latina. — Papa Gregorije IX odgovara Germanu. — Šalje legats u Niceju. — Prepiranje o *Filioque*. — Legati se vraćaju u Carigrad. Patrijar i car pozivlju ih u Leskaris na sabor, pa u Ninfeju. — Grčko izvijanje. — Car Vatac predlaže uvjete crkvenoga mira, a legati predlažu svoje. — Opet prepiranje o Duhu svetome. — Legati se vraćaju. Nedostojno ponašanje Grka. Vatacova politika.

Teodoru Laskarisu ostade jedan sin, dječak od osam godina, ali otac ne prenese na nj carsku krunu, već na svojega zeta Ivana Vataca, od porodice Duka, koja je u jedanaestome veku carovala u Bizantu. Vatac bijaše obdaren mnogim vladalačkim vrlinama; a uz to je bio nepomirljivi neprijatelj svim neprijateljima svojega naroda. Za svojega vladanja (1222—1255) ratovao je na Latine: potukao ih je kod Pemanina (1224) i prinudio latinskoga cara Roberta od Courtenay, da pita mir, uz najnepovoljnije uvjete (1225). Godine 1233 Latini oteše mu Lampsak; te dva puta zasobice (1236—1237) uništiše njegovo i bugarsko brodogradilište pod Carigradom. Godine 1240 pridobiše Tzurullum; ali je odmah iza toga Vatac osvojio njihove gradove u Aziji: Nikomediju, Sarace, Dacebize i Nikosiate. Francuzi već na onome kraju niesu imali nego sami grad Askvili. Vatac udari i na nj; ali u to prispješe Latini s brodogradiljem i potukoše ga, te bi primoran uglaviti s njima uvjericu (1241) za dvie godine. No će sada osvojiti Mačedoniju, Trakiju i Epir, te ondješnjega cara Ivana Komnena natjerati, da svoju državu prizna vasalnom nicejskoga carstva i da se zadovolji nazivom *despota*, ostavivši prijašnji naziv i carske znakove (1242). Godine 1246 provali s vojskom u Ugarsku i osvoji mnoge gradove: pa udari na francuzke posjede i ote im iznovice grad Tzurullum (1247). Kasnije zavojski na berejskoga kneza Mihajla Komnena, saveznika Balduina II, i ote mu gradove Djevol i

Kastri. Da ga do malo ne bude smrt pokosila (1255), zaista bio bi i na dalje razširio granice svojega carstva¹.

Ovaj kratki historički priegled već nas ovlašćuje misliti, da je Vatac bio neprijatelj katolicima i rimskoj crkvi. Dogovaranja o sjedinjenju s njegove strane ne bijahu drugo, do pukoga bizantinstva.

Godine 1232 pet franjevačkih misionara u Anatoliji, poslije nego odastaše tursku tamnicu, podjoše u Niceju, gdje ih patrijar German gostoljubivo primi². Neki hoće, da ih je isti German od sužanjstva izkupio³. Franjevci zametnuše rieč pred patrijarom o sjedinjenju crkava; a on ih posve rado slušaše. No prije nego će što izvjestna odgovoriti im, htjede čuti, što misli car. Vatac odmah smisli misao, da se valja okoristiti prilikom u političke svrhe; jer dogovaranje s Rimom i zavaravanje papinske kurije licemjernim priedlozima crkvenoga sjedinjenja, zaista njemu bi bilo zauvar. Najmanje, što se odatle mogaše nadati bilo je to, da će se razhladiti papino zanimanje za nove carigradske gospodare. German dakle, u dogovoru s carem, piše dvie knjige, jednu papi Gregoriju IX (1227 do 1241)⁴, a drugu kardinalima⁵. Knjigu papi započinje molitvom Isukrstu, koji je ugaoni kamen, te je mnoge narode u jednu crkvu sjedinio i njegovo je djelo sastaviti u jedinstvu vjere ono, što je razstavljeno i razdijeljeno⁶. Iza toga udvornim riečima moli papu, *koji je primio prvenstvo apostolske stolice*⁷, da, spustivši se s visine svoje slave, izvoli poslušati njegove rieči. Te izkazuje živu svoju želju, da se crkve sjedine, i dodaje, neka se potraži i razvidi, tko je kriv, Grei, ili Rimljani, crkvenome razkolu; pošto, veli, i mi i vi jednako smo uvjereni, da smo na pravome putu⁸. — U istome smislu

¹ BIOGRAF. UNIV., *Vatace. Roberto di Courtenay. Baldovino II.*

² .. hospitaliter excepti a Germano secundo patriarcha Constantinopolitano. WADINGUS, *Annales* II, a. 1232, n. 33.

³ MARCELLINO DA CIVEZZA, *Storia Univers. delle Missioni Francescane* I, p. 211.

⁴ WADINGUS a. 1232, n. 34—35; RAYNALDI, *Annales eccles.* II, a. 1232, n. 46—49; COZZA O. c. P. 4, c. 24, n. 803—814. II, p. 345—348.

⁵ WADINGUS l. c. n. 36; COZZA l. c. n. 817—825. II, p. 348—350.

⁶ O Domine Jesu Christe, salvum me fac . . . Opus autem tuum est, qui lapis angularis existis, conjungere quae procul sunt, vel quae inter se distant, et ea quae divisa sunt in unitate fidei congregare.

⁷ .. ad te sanctissimum papam, qui apostolicae sedis primatum sortitus es ..

⁸ Non ignoramus, o sapientissime domine, quod quemadmodum nos Graeci nitimur in omnibus observare orthodoxiam et eusebiam, ut in nullo errare possimus a sanctorum apostolorum et patrum statutis; eodem modo veteris Romae ecclesia pro se nititur; et pro eo quod non existimet se falli in aliquo, neque remedio se indigere dicit, neque correctione.

German piše rimskim kardinalima, kao papinskome vieću, neka gledaju, da se uzpostavi mir u crkvi.

Matej Paris († 1259) u svojoj Poviesti donosi drugojačiju lekciju ovih dviju poslanica⁹. Po njegovu tekstu German obara na rimsku crkvu svu krivicu, što je razkol zavladao. „Jao! veli pišući papi. O da bi moja glava voda bila i moje se oči u izvore suza pretvorile, pa da plačem danju i noću nad razdvojem novoga Jerusalima u dvie neprijateljske države, Judinu i Izraelsku, u gradove Jerusalem i Samariju! Mi smo jedan prema drugomu, kao rođena braća, Kajin i Abel, Esav i Jakov. Ne ću dalje nastavljati ove prilike, e se ne bi cijenilo, da ovim pogrdjujem primat tvoga bratinstva i da hoću, da ugrabim tvoje prvenastvo¹⁰ . . . Ali tko su oni, što se odmetnuše od tiela crkve, koje glava jest Isukrst? Jesmo li to mi Grci, onda sušite, povijajte i vidajte krvave rane, kako to zahtieva bratska dužnost: nasuprot, ako smo mi Grci zdravi, a Latini kvarni, mi cijenimo, da bi svaki od vas deset tisuća puta volio umrijeti nego biti izključen iz gospodnjega nasljedstva. A pošto vas svijet jedno-glasno tvrdi, da su crkvenome razkolu uzroci opreka u dogmatima, preziranje kanona, promjena otčinskih običaja, mi sklopljenim rukama molimo Gospoda, da, pomnijim iztraživanjem istine, postignemo sjedinjenje. No da istinu kažem: mnogi mogući i izvrstni vama bi se pokorili, da se ne boje nepravedna tlačenja, odadiranja svojega imanja, te sramotna robstva, čim vi svoje podložnike gnječite¹¹. Odtuda potječu nemili bratski ratovi, pustošenje gradova, zatvoranje crkava, mlitavost svećeničke službe, da grčkim jezikom Bog ne bude hvaljen. Što su Grci odavno željeli, to su dielom po križarima dostigli, mučenstvo. Takova djela, što Latini čine, zaslužuju li hvalu, presveti otče i nasljedniče apostola Petra? Je li smjerni i blagi Isukrstov učenik, Petar, zapovjedio takova nasilja? Je li tomu učio

⁹ Ap. Cozza l. c.

¹⁰ *Heu quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, ut plangam die ac nocte super contritione novae Hierusalem de gentibus ecclesiae congregatae? Qualiter electus populus Dei in Judam et Israel divisi fuimus, et civitates nostrae in Hierusalem et Samariam? Ea enim, quae de Cain et Abel, vel Esau et Jacob contigerunt, qui fratres quidem naturam erant, hostes quidem mente, et sic contrarii. Piget me haec sermoni inserere, ne forte primatui fraternitatis injuriari videar aut surripere velle credam primogenita.* Cozza l. c. n. 807.

¹¹ *Et ut veritatis medullam attingamus, multi potentes ac nobiles vobis obtemperarent, nisi injustas oppressiones et opum protervas exactiones et servitutes indebitas, quas a vobis subjectis extorquetis, formidarent.* *Ibid.* n. 810.

starješine u svojoj poslanici, gdje piše: Starješine, koji su među vama, zaklinjem, koji sam i sâm starješina i svjedok Isukrstove muke i imam dio u slavi, koja će se objaviti, mudro pasite božje stado, ne silom, nego dragovoljno; niti za gadne dobitke, nego iz dobra srдца; ne kao gospodari, nego bivajte ugledi stadu: te, kad se objavi poglavica pastirski, primit ćete vienac slave, koji ne će uvenuti? Ovo je Petrova nauka, a neka gledaju oni, koji nju ne slušaju. Nama je pak na utjehu onaj dio Petrove poslanice, gdje se žalostnim naredjuje, da se raduju, što njihova vjera, kao ognjem kušana i očišćena, bit će na čast i slavu, kad se pokaže Isukrst“. Za ovim dolazi u poslanici ono, što smo prije, po Wadingu i Raynaldu, kazali. — U knjizi pisanoj kardinalima stoji ova izjava: „Budi mi prosto kazati: naša je nesloga potekla od tiranskoga vašega tlačenja i od grabeža rimske crkve, koja je od matere postala maćehom i sinove, što je prije dugo gojila, poput grabežljive ptice, od sebe je odagnala¹²“.

Je li baš tako German pisao; a je li to i prava lekcija benediktinca Mateja Parisa, ili je Parker, ili tko drugi, njegov tekst podkrpio, nije izvjestno. To stoji, da u vatikanskim rukopisima takova česa nema. Valja ipak priznati, da se ovakovi ukori slažu s dvjema poslanicama, koje je prije toga vremena German pisao Cipranima¹³. Latinski mitropolit stolnoga grada Nikosije zahtievaše, da mu se grčki ciparski biskupi zakunu, da će mu biti vjerni: jer je to značilo priznavanje papina poglavarstva u crkvi. Oni se obratiše Germanu za svjet; a on im odgovori, da je takova zakletva *izdajstvo vjere svojih otaca, robstvo istočne crkve i put k svim zabludama staroga Rima*; te svjetuje Ciprane, da se ugledaju na svoju braću u Carigradu, koji uza sve, što su odijeljeni od svojih pastira i što su postali plien ljutih vukova, ipak vjeru postojano čuvaju. Drugom poslanicom od godine 1229 opet nagovara Ciprane, da uztraju u staroj svojoj vjeri. Veli im, da *latinska oholost ne priznaje Isukrsta*

¹² Divisio nostrae unitatis processit a tyrannide vestrae oppressionis et exactionum Romanae ecclesiae, quae de matre facta noverca, suos, quos diu educaverat, more rapacis volucris suos pullos expellentis, filios elongavit. Quae etiam quanto humiliores, et sibi prouiores, tanto magis conculcat, et habet viliores, non attendens illud evangelicum: *Qui se humiliat exaltabitur*. Temperet igitur vos modestia, et licet innata, paulisper sedet Romana avaritia, et descendamus ad veritatis scrutinium: et veritatis inquisitione approbata, utrumque ad unitatis soliditatem revertamur. Cozza l. c. n. 820.

¹³ COTELERIUS, *Ecclesiae Graecae Monumenta* (Paris 1681) II, 460 sqq.

za glavu crkve, da ga je pognala s prijestola, a na mjesto njega uzniela biskupa staroga Rima, koji sabija u jedno svih pet patrijaršija i diže svoj prijestol nad oblake. Opominje zatim biskupe, neka ne dadu vjernicima obćiti ni s jednim grčkim svećenikom, koji se je Latinima pogložio, i da im zabrane pristupati u latinske crkve. — Ovakovim naputeima i podžizanjima razpaljeni grčki kalugjeri, stadoše psovati latinsko posvećenje i propoviedati, da Latini valjano ne posvećuju. Pozvani, da poreku tu zabludu, trinaest ih uporno ostade pri svojoj tvrdnji: te ih Latini izgorješe na ognju, kao heretike; ali ih Grci metnuše u broj mučenika¹⁴.

Kada stigoše Germanove poslanice u Rim, na papinu se dvoru u velike uzradovaše. „Pape, veli Tosti, od velike želje, da vide vraćene u Isukrstov tor s puta zašle ovce, uvijek su prostodušno vjerovali grčkoj rieči; pa kad bi obaznali, da je kakov bizantijski car samo poveo govor o sjedinjenju, činilo bi im se, kao da se već može slaviti triumf mira: te, ne gledajući na ljude, svom bi dušom za stvar prianjali. Oni su stekli zato zasluga pred Onim, koji gleda namjenu srdeca; ali ploda niesu nikada ubrali, jer su uvijek prevareni bili¹⁵“. Gregorije IX odpisa Germanu¹⁶ ovom poslanicom od 26 srpnja 1232: „Gregorije biskup, sluga božjih sluga, častnome bratu Germanu, grčkome nadbiskupu, pozdrav i apostolski blagoslov. — Primivši dragovoljno, kao što se pristojalo, pisma tvojega bratinstva, koje donese tvoj legat meni i braći kardinalima; te dobro razumjevši im sadržaj, odredio sam poslati ljude izkušane u pobožnosti i naučne, da vam ponesu rieči života i obznane vas potpunije o svemu, što ja i moja braća zahtievamo. Medjutim evo me, da nekoliko rieči odgovorim na ista tvoja pisma.

„Premda je Isukrst, kako nam ti u svojim poslanicama pominješ, prvi i glavni temelj vjere, osim kojega nitko ne može drugoga temelja postaviti, — što mi priznajemo, — štitjemo ipak, da su apostoli i proroci drugostupni temelji, i da su gradjani nebeskoga Jerusalima, nazidani na temelju apostola i proroka. A nije brez razloga, nego po osobitome daru, prvi i poglaviti izmedju apostola, Petar, udostojio se, da mu Gospod reče: *Ti ćeš se zvati Kefa, što znači kamen*“. Papa razloži o Petrovu primatu. Kaže, da je Isukrst svim apostolima, s Petrom zajedno, rekao: *Kojima oprostite grieh, oprostit će im se*;

¹⁴ MANUEL CALECAS, *Adversus Graecorum errores* etc., (Ingolstadii 1616) p. 570.

¹⁵ TOSTI, *Storia dell' Origine dello Scisma Greco* II, p. 51.

¹⁶ RAYNALDI II, a. 1232, n. 51—53; COZZA l. c. n. 830—839, p. 351—353.

kojima zadržite, zadržat će im se (Joan. 20, 23); ali je Petru napose rekao: *Što god svežeš na zemlji, bit će svezano na nebesima; i što god razdrieš na zemlji, bit će razdriješeno na nebesima*. Petru je samu rekao, ako mu sagrieši brat njegov, da mu oprostí do sedam puta pomnoženih sedamdeset puta (Matth. 18, 21—22). Petru je samu povjerio sve svoje ovce brez razlike (Joann. 21, 15 do 17). Petru je rekao, da vodi ladju na dubinu, a svima: *Bacite mreže svoje, te lovite* (Luc. 5, 4). Za Petra je napose molio: *A ja se molih za tebe, da tvoja vjera ne prestane; i ti jednom obrativši se, utvrdjui bratu svoju* (Luc. 22, 32). „Ali, nastavlja papa, reći mi je sa žalošću, a uzet ću rieči tvoje knjige, razkinuta je nešivena haljina pravoga Josipa; i niesu nju razkinule ruke drzovitih vojnika, već drzovitost crkvenih ljudi. No valja vidjeti, tko je uradio to. — Grčka crkva netom se je odvojila od jedinstva stolice rimske, izgubila je dar crkvene slobode. Dok je prije bila slobodna, postala je robinjom vlasti svjetovne: te pravednim božjim sudom podnosi na sramotu jaram svjetovnih gospodara, kada nije htjela priznavati Petrov božanstveni primat. U tome stanju, držeći ni za što stvari, koje niesu male, sve više gine; te imajući vjeru, koja nije izvjestna, a razhladjujući se u bratskoj ljubavi, sve većom i neobuzdanom slobodom mieša prosto s neprostim: pa opet hoće, da je nitko s toga ne smie ukoriti. Ne htjevši, da već bude u Petrovu hramu, ona je postala porta, koju Gospod odbacuje i koju, u knjizi Očitovanja, svojem učeniku zabranjuje mjeriti; jer je dana narodima (Apocal. 11, 1—2)¹⁷. Samarija nam je za izgled. Udaljujući se od božjega hrama, od žudinskog naroda, od prave vjere, te postavši idolopoklonicom, premda su u njoj Ilija i Elisej kao velika vidjela u mračnome mjestu svietlili, bila je poharana neprestanim bojevima, slomljena pod težinom svojih grieha, puštana narodima i izbačena na polje, poradi grieha, što je Gospoda ostavila“. Ovdje Gregorije brani živahno rimsku crkvu. Kaže kako ona, koja je glava i učiteljica svih crkava nikada ništa nije naredila, što, prema različnim vremenima i prilikama, ne bi se slagalo s jedinstvom vjere i duha. Veli, da rimski

¹⁷ Cum enim Graecorum ecclesia a Romanae sedis unitate recessit, statim privilegio caruit ecclesiasticae libertatis; et quae fuerat libera, facta est saecularis potestatis ancilla, ut justo Dei iudicio, quae noluit recognoscere divinum in Petro primatum, toleret invita saeculare dominium, sub quo non modice contemnens, paulatim decidens, fidem informem profitens, et a fraterna charitate tepescens licentius per campum licentiae non refrenatae discurrit, ut sine alicujus reprehensione licitum sub illicito palliaret, et a templo Petri recedens, a Domino quasi attritum foris ejicitur. n. 52.

papa svima biva sve, ne bi li spasao svakoga (1 Cor. 9, 22); da se on za svoju braću i za svoje drugove biskupe, te i za narode njima područne, suproti, kao tvrda kula, hereticima, skismaticima i silnicima na obranu crkvene slobode. Pri koncu još jednom pominje nevolje i sužanjstvo grčke crkve, primietivši, da je to samo moglo joj otvoriti oči. Dovršuje svjetujući patrijara, da se vrati u krilo matere crkve.

Druge godine, po svome obećanju papa posla četiri legata, dva dominikanca, Hugona i Petra, i dva franjevca, Haimona i Rodulfa, dajući im pismo za Germana¹⁸, kojim u kratko ponavlja, što je prvom svojom poslanicom kazao; a dodaje, da su obadva mača, duhovni i vremeniti, dana rimskomu papi u Petrovoj osobi; a po papi crkvi. Mač duhovni upotrebljava crkva, dok mač vremeniti upotrebljava vlast svjetovna, na korist crkve. Prvi mač uzimlje u ruku svećenik, a drugi trgne vojnik, kad mu svećenik da znak¹⁹. — Ovo će reći, da silu nije slobodno upotrebljavati, nego na korist istine i pravice; a kad je dvoumno, da li to zahtjeva pravica i istina, valja se pozvati na sud tumača pravice i istine. O tome nitko se ne sumnja. Samo što katolici drže, da je taj tumač crkva, koje je organ papa; dok drugi misle, da je tumač javno mnijenje, kojega su protivorječni orakuli novinari²⁰.

Legati stigoše u Niceju na 15 siečnja 1234 i bijahu sjajno dočekani²¹. Na 17 primi ih car Vatac; a nazočan bi i patrijar, te veliki broj grčkih svećenika. Grei se odmah stadoše prepirati i rekoše, da je uzrok crkvenoga razkola nauka o izhodjenju Duha svetoga i evkaristički hljeb. Legati predložiše, da vieća bude odgodjena do trećega dana; a sutra, da će se Bogu moliti i prositi njegovu pomoć. Tako je i bilo. Na 19 sastadoše se pred carem u njegovoj polači. Ali taj dan nije ni započelo meritorno razpravljanje. Vidjelo se je, da Grei gledaju stvar razvlačiti i da ih nije volja doći do nagodbe s Latinima. Drugi dan Grei htjedoše, da kontroversija o Duhu svetomu započne nelogičkim redom, od dometka (*Filioque*) u simbol: te patrijar naredi jednomu od svojih, da najprije proštije poslanicu svetoga Ćirila aleksandrijskoga, koje su prve rieči: *Neka*

¹⁸ WADINGUS II, a. 1233, n. 8; RAYNALDI a. 1233, n. 2—3.

¹⁹ .. Uterque igitur gladius ecclesiae traditur, sed ab ecclesia exercetur unus, alius pro ecclesia manu saecularis est eximendus, unus a sacerdote, alius ad nutum sacerdotis administrandus a milite.

²⁰ ROHRBACHER IX, p. 653—654.

²¹ MARCELLINO DA CIVEZZA O. c. I, p. 221—222.

se vesele nebese, a pisana je Ivanu antiokijskome patrijaru. Kada štilac dodje do Ćirilovih rieči: „Kazat ću u kratko o upućenju Sina božjega, a da ništa ne dodam vjeri nicejskih otaca²²“, primietit će: Ovdje je rečeno, da se ne smie ništa dodavati nicejskome simbolu. Zašto ste dakle dodali *Filioque*²³? Legati odgovoriše: Sveti Ćiril ne veli, da *nitko* ne smie dodavati; već o sebi kaže, da on ne će dodavati. Grei prihvate: Ali Ćiril, poslije navedenih rieči, veli i ovo: Mi ne dopuštamo, da itko ni po jedan način izmjenjuje nicejsko vjerovanje, ili mu izraze promjenjuje, pa i samu jednu slovku izvrće²⁴. Na to će legati: U nicejskome vjerovanju mi ništa ne promjenjujemo, ni sama jednoga sloveca ne izvrćemo, niti šta protivna velimo. Ali sveti Ćiril ne brani, da se što doda²⁵. — Grei tada zapitaju: Jeste li išta vi dodali vjerovanju? Pa onda pročitaju carigradsko vjerovanje. Latini htjedoše, da se pročita i nicejsko vjerovanje, te će primietiti: Nicejski je simbol sastavljen prije carigradskoga; a vi kažete, da se nicejskomu ne smie ništa dodavati i da sveti Ćiril ne da, da se u njemu ništa mienja: neka se dakle najprije proštije taj simbol. Grei se zatezahu: ali napokon proštiše obadva simbola; prije nicejski, pa carigradski. Sad će poslanici ustati i pitati. Ako je istina, što vi velite, da su vaši svetitelji zabranili bilo što dodavati nicejskome vjerovanju, tko se je igda usudio dodati to, što je više u carigradskome vjerovanju? Grei se izmicahu, da ne odgovore na to i hoćahu, da prenesu govor na drugi predmet. No Latini živahnije stiskahu ih, da na upit odgovore. Iza duga premišljanja i zabacivanja, Grei rekoše: To (što je više u carigradskome vjerovanju) nije nastavak, već tomačenje istine. — Dobro, priuzeše legati: sada mi pitamo, da li takovo tomačenje čini carigradski simbol različnim od nicejskoga? Grei odgovore: Ne čini: niti je ono tomačenje dometak, ili promjena. Rimski poslanici ostaviše im, da sami

²² (De modo incarnationis unigeniti Filii Dei) breviter dicemus, nihil omnino addentes sanctorum patrum, quae in Nicaena synodo edita, fidei. MANSI XXIII, 281.

²³ Hic dicitur quod non est addendum symbolo sanctorum patrum edito Niceae. Quare ergo addidistis? *Ibid.*

²⁴ Nullo autem modo moveri ab aliquibus definitam fidem, id est fidei symbolum, quod a sanctis nostris patribus, qui in Nicaea convenerunt.. nequidem permittimus nobis vel aliis, vel dictionem mutare eorum, quae ibi sunt posita, vel unani transgredi syllabam. *Ibid.*

²⁵ De illa fide nihil mutamus, nec transgressi sumus, nec syllabam nec jota unum.. Nec aliquid addere symbolo Nicaeno (Cyrillus) prohibuit. *Ib.* p. 282.

izvedu zaključak: dakle ni *Filioque* nije dometak, ni promjena. Ipak, da bolje svoj kraj svežu, zapitat će: Je li nama slobodno vjerovati, što pravo k vjeri spada? — Jest dakako, odgovore im. Zapitaju dalje. A što nam je slobodno vjerovati, je li nam slobodno pisati, pjevati, propovijedati? — Jest i to, Grci odgovore. Legati će zatim: Da Duh sveti izhodi i od Sina, to je istina vjere. — Grci: To valja, da dokažete. — Legati: Dokazati će vaši svetitelji: pa navedoše razna svjedočanstva sv. Ćirila Aleksandrijskoga i jedno sv. Atanasija.

Više dana isto se je pitanje pretresalo. Grci, kad ne bi mogli razlozima odgovoriti, udarali bi u trice i zanovijetanja, samo da svoje protivnike zapletu. Legati pak bijahu vrlo naučni, pa i grčkome jeziku skrozi vješti: te na svaku objekciju bjehu pravni. Jednom će oni upitati Grke, da vide baš na čemu su s njima: Vi ste rekli posve dobro, da katolik ima javno izpovijedati, što vjeruje. Ako dakle vi vjerujete, da Duh sveti ne izhodi od Sina, valja, da nam to kažete, kad vas pitamo. Pitamo dakle: vjerujete li i izpovijedate li vi, da Duh sveti ne izlazi od Sina. — Grci: Mi ne vjerujemo, da izlazi od Sina. — Legati: Mi to ne pitamo, nego hoćemo, da znamo, vjerujete li vi i kažete li, da *ne izlazi* od Sina²⁶? Grci ne htjedoše na to odgovoriti. — Ne vjerovati, ne držati za članak vjere, da Duh sveti izlazi od Sina, to je onda još moglo proći; ali vjerovati i za članak vjere držati, da Duh sveti ne izlazi od Sina to nije moglo proći nipošto. To je, što su legati htjeli čuti od Grka.

Na 26 siečnja legati kazaše, da se već ne će prepirati o ovoj tački i predložiše, da se razpravlja pitanje o evkarističkome hljebu. Patrijar im reče, neka kažu, kako posvećuju, pa će im odgovoriti. Oni ga zadovoljiše, a on tada obustavi sjednicu do po podne. Poslije podne, na mjesto odgovora reče im, da će sazvati za polovicu ožujka veliki sabor, pošto na njihove priedloge ne može odgovoriti brez ostalih triju patrijara, i zamoli ih, da bi i sami došli na sabor. — Sjutradan legati otidjoše k njemu, da se oprostite, jer se šćahu vratiti u Carigrad. U istu svrhu pošavši k caru, on ih zapita, uz koje pogodbe patrijar i grčka crkva mogli bi se s rimskom crkvom

²⁶ Dixistis et bene, quod catholicum non decet fidem abscondere, sed palam confiteri quod credit. Ergo si creditis, quod non a Filio procedat Spiritus, tenemini nobis quaerentibus confiteri. Quaerimus igitur, si creditis et dicitis quod non a Filio? Responderunt: Non credimus quod a Filio. Et nos de hoc non quaerimus, sed si creditis et dicitis quod non a Filio? MANSI XXIII, 284.

pomiriti. Legati mu odgovoriše: Pogodba je, da bi Grci vjerovali i učili, što rimska crkva vjeruje. Mislimo ipak, da rimska crkva ne bi baš htjela po svaki način vezati Grke, da i oni pjevaju simbol s dometkom *i od Sina*. Osim toga valjalo bi, da grčka crkva rimskoj bude poslušna, kako je prije razkola bila. Car zapita dalje, ako bi se patrijar papi pokorio, bili mu papa priznao njegovo pravo. Na to legati odgovore: Ako bi patrijar vezao se, da će biti poslušan svojoj materi crkvi, te bi priznao sve, što treba, mi cijenimo, da bi on u pape i u sve rimske crkve našao veću milost, nego li bi sam mogao se nadati²⁷.

Legati se vratiše u Carigrad, a o polovici ožujka primiše knjigu od patrijara Germana²⁸, kojom ih moljaše, da dodju u Leskaris, zaselak cara Vataca, gdje će se sastati biskupi i vlastela na sabor. Oni ne htjedoše poći, već odpišu, da će do konca istoga mjeseca čekati pismeni odgovor u Carigradu. German primivši taj list, piše im opet i veli im: Vaša me je knjiga neizmjereno razžalostila. Ja sam u Niceji sam; te nije moguće, da vam što izvjestna odgovorim, pošto ugovaranje crkvenoga sjedinjenja i izpitivanje o vjeri obći je posao. Ne odazovete li se na naš poziv, mi ćemo držati, da nieste ni bili ovamo došli namjerom, da se mir uzpostavi, već samo, da izpipate, što mi mislimo. I car je Vatac tada im pisao i molio, da dodju u Leskaris, gdje drži pravnu ladju, svim potrebitim oskrbljenu, za njihov povratak u Italiju: dodavši, da će s njima opremiti svoje poslanike papi²⁹. German uz to pisa i dvama drugim franjevcima u Carigrad, Benediktu, romanskome provincijalu, i Jakovu od Rusana, moleći ih, da posegnu za stvar kod legata i gledaju, da ih sklone³⁰. Poradi toga legati podju i prispiju u Leskaris

²⁷ Credendo, inquebant, ac docendo, quod ista credit; nec putamus fore ut Graecis ad idem canendum obligandis multum insistat. Conveniret etiam, ut ecclesia Graeca Romanae deinceps, ut ante schisma obediret. — Imperator subdidit: Quod si patriarcha ecclesiae Romanae obtemperare velit, an jus suum a papa reciperet? — Ad ea nuntii: Si patriarcha matri suae obedientiam et quidquid ei debet praestiterit, majorem opinione sua gratiam a summo pontifice ac tota ecclesia Romana initurum speramus. MANSI XXIII. 292; WADINGUS a. 1233, n. 9—11; RAYNALDI a. 1233, n. 6—12; FLEURY L. 80, n. 29—32; ROHRBACHER IX, p. 654—661; MARCELLINO DA CIVEZZA I, p. 223—233.

²⁸ WADINGUS a. 1233, n. 12.

²⁹ Imperator insuper e Leschara proprium destinavit nuntium, contestans ut eo transfretarent, dicens navim et omnia necessaria in promptu haberi. WADINGUS *ibid.*; ROHRBACHER IX, p. 661.

³⁰ WADINGUS l. c.

na 3 travnja (1234): odakle doglasiše caru i patrijaru, da su došli. No se Grei premisliše; pa ne htjedoše sabora u Leskarisu, već u Ninfeji. Zato car pismom pozivlje legat, da onamo idu, i da će ih ondje on čekati. Došavši legati u Ninfeju zamole patrijara, da ih što prije opremi; a on im odgovori, da je sam već gotov, da su se i biskupi sakupili, pa se i oni žele brzo opremiti, te se uzmognu naći kod svojih crkava pri nastajućim blagdanima. Bio je tada glušni petak. Na veliki ponedjeljak, videći legati, da ih patrijar ne zove, dvojica ih podju k njemu, da pitaju uzrok zatezanja. On im reče, da se još niesu skupili svi njegovi biskupi. Legati uvjerivši se, da se navalice traži stvar razvlačiti, stanu ozbiljskije prositi, neka ih opremi; a on naljutivši se reče: Čudim se! Mi imamo trideset tačaka proti vama; a vi biste htjeli u jedan čas biti opremljeni³¹. Neka dodju, ako ih je volja, vaša braća, pa će se razpravljati. Legati se tada utekoše caru, jer mišljahu, da će on narediti biskupima, da se trse; ali im car reče, da se niesu još svi biskupi sakupili, da nije došao ni antiokijski patrijar i da su pokorni dnevni, neka se dakle uztrpe do po Uzkršu.

Na 24 travnja, uzkršni ponedjeljak, legati bijahu pozvani. Tada će im patrijar: Mi smo držali vieću u Niceji o Duhu svetomu. Tu sam bio ja sam. A biskupi ovdje nazočni željeli bi čuti, kako je razprava prošla. Legati odvrte, da su u Niceji stvar razpravili, te se ne će već upuštati u razpravljeno pitanje. Dodadoše, da im je patrijar obrekao poslati do polovice ožujka odgovor o evkarističkome svetotajstvu; te primietiš, da je on mnogašt mienjao uvjete s njima ugovorene. Mi smo dakle, rekoše, vratili se, da nam date odgovor. — Grei: Na što odgovor? — Legati: Na pitanje možemo li mi u priesnome kruhu posvećivati Isukrstovo tijelo³²? — Grei: Dva su pitanja izmedju nas bila: o izhodjenju Duha svetoga i o tijelu našega Gospoda. Valja dakle prije svega razpravljati pred saborom pitanje o Duhu svetomu. — Legati ne šćadijahu na to pristati, nego zahtievahu, da im se odgovori na drugo pitanje; ali Grei ne htjedoše im odgovoriti. Napokon legati rekoše: Odgovorite nam na pitanje o azimima, pa ćemo vam onda ponoviti, što se je o Duhu svetomu razpravljalo. — Patrijar viećao je sada napose sa svojim,

³¹ Miramur . . cum triginta capitula habeamus contra vos, et vos vultis in momento expediri. MANSI XXIII, 293.

³² Quaesierunt a nobis honorabilissimi apocrisarii sanctissimi papae antiquioris Romae, si possunt conficere Anematon, hoc est sacrificium corporis Christi in azymis. WADINGUS a. 1233, n. 14.

pa onda rekne legatima: Odgodimo do sriede, i tada ćemo odgovoriti vam, kako smo obrekli.

U sriedu (26 travnja) legati podju k patrijaru i nadju kod njega sve biskupe. Grci tražiše opet stvar pobrkati. Legati, dojavivši im grčke prievare, otržito rekoše: Vidimo, da naumice raztežete, samo da ne odgovorite na ono, što smo pitali; jer ne smiete kazati, što mislite. Znamo ipak, da držite, da je nevaljalo naše svetotajstvo u priesnome hljebu. To nam kažu vaše knjige; a sami djelima potvrđujete, pošto vi perete oltare, poslije nego su na njima latinski svećenici misu služili.

Isti dan iza podne legati podju k caru, da ga zamole, neka im da pratioca do granice. Vatac, da im zavara oči, rekne im: Neću, da jedni drugim nezadovoljni se razstanete. Zelim i ja čuti vas i njih o pitanju: paću se postarati, da se stvar po prijateljsku rieši. Eno pak moje galije, koje će vas odvesti u Pulju zajedno s mojim poslanicima, koje ću poslati papi; jer hoću poštovati papu i poslati mu darove, neka me drži za prijatelja i za svojega sina. Legati će na to: Ne ćemo, gospodine, tajati istinu. Ti ne ćeš naći milost u pape svojim darovima. Ti ćeš mu ugoditi, ako se s njime sjediniš u vjeri: onda će mu biti ugodni i tvoji darovi. Brez toga, on te ne će primiti za prijatelja i brata; i mi se ne bi ni usudili prikazati mu tvoje poslanike. Vatac prihvati: Ja znam, da Manuilo, Teodor i mnogi drugi carevi, od kada je razkol, bili su prijatelji papā; ali jer se vi suprotite, ja neću slati poslanike. Legati odvrte: Mi ti ne govorimo, niti da ih šalješ, niti da ih ne šalješ. Samo se ne primamo, da ćemo ih predstaviti kao viestnike mira. — Dakle, rekne car, ja ih slati neću; jer mi nije do toga, da svoje ljude i brodove izlažem neprijateljima. Razkol traje već skoro tri vieka; ne može prestati u malo časa. Medjutim počekajte. Sjutra ću govoriti s biskupima i moliti ih, da odgovore na vaše pitanje.

Sjutradan (27 travnja) u večer, car i patrijar poslaše obznaniti legate, da se u jutru nadju u carskoj polači. — Kada dodjoše, patrijar im reče: Odgovorit ćemo vam na pitanje; a samastritski nadbiskup prihvati: Vi ištete, može li se u priesnome hljebu posvećivati tielo Isukrstovo; a mi vam odgovaramo, da ne može. Legati zaištu, razumie li tim kazati, da nije slobodno posvećivati u priesnu; ili baš, da ne bi ni valjalo posvećenje. Odgovori im, da ne bi valjalo. Legati upitaju biskupe, da li oni svikolici tako vjeruju; a oni, jedan po jedan, rekoše, da vjeruju tako. Legati prihvate: Dajte nam pismenu izjavu o tomu svome vjerovanju. — Dajte i vi nama, od-

vrati patrijar, pismenu izjavu, da Duh sveti izhodi od Sina; a koji tako ne vjeruje, da je na putu, koji vodi u propast. — Legati se na to privolješe. Do sutra imadijahu biti napisane izjave, i zaista sjutradan izmjence ih predadoše jedni drugim, pokle nego bijahu proštivene u saboru.

Do malo dana legati htjedoše poći, a Vatac opet ih zadržavaše. No kada vidje, da su baš skastili odlaziti, zovne ih k sebi u polaču i rekne im: Kad se kralji i knezovi prepiru o kakovome gradu, ili pokrajini, običaj je, da svaki od njih popusti štogod od svojih zahtjeva, da se uzmogne doći do mira. Meni se čini, da se tako ima uraditi između vaše i naše crkve. Pitanje je o dvjema tačkama: o izhodjenju Duha svetoga i o evkaristiji. Hoćete li mir, valja, da nam jedno pustite. Mi ćemo štovati vaše svetotajstvo, a vi ostavite vaš simbol: to jest, dignite onaj dometak, koji sablažnjava i poradja razdor između dviju crkava. — Legati odgovore: Da ti je na znanje, da papa i rimska crkva ne će dignuti ni slovca od svoje vjere, ni od onoga, što mi svojim simbolom nazivljemo. — Car opet: Kako će se onda doći do mira? — Legati: Ako želiš znati kako, evo ti način. Vi imate tvrdo vjerovati i učiti, da se može jednako posvećivati tiele našega Gospoda u priesnome i u kvasnome hljebu; te osuditi i sažgati sve knjige, koje su vaši protiv toga napisali. A što se tiče nauke o izhodjenju Duha svetoga, valja, da vjerujete, da on izhodi od Sina kao i od Oca. To valja puku propovijedati; ali vas papa ne će na silu nagoniti, da to pjevate u vašemu simbolu: samo bit će osudjene i sažgane knjige, koje protivno uče. — Vataca ponizi ovaj odgovor, pa će reći: Ne vidim, da se može postići mir. — Što legati ovdje rekoše o sažganju knjiga, to je bilo pravilno i po legislaciji onih vremena. Focije u Nomokanonu, osim crkvenih zakona, kojima se heretičke knjige zabranjuju i osuđuju, donosi o tome predmetu mnoge državne zakone, primljene u kanoničko pravo iztočne crkve; a onim se zakonima naredjuje, da se imaju sažgati (καίεσθωσαν) heretičke knjige³³. Takove zakone navodi i Balsamon u svojoj Συλλόγη τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων³⁴.

Na 11 svibnja legati primaju poziv, da pristupe k saboru, jer će dovršiti dogovaranja. Pristupivši, nadjoše dvoranu dubkom punu. Bijaše se zgrnulo mnoštvo naroda, te je valjalo držati raztvorena vrata. Patrijar rekne legatima: Vi ste nam dali u pismu, što rimska

³³ VOELLUS et JUSTELLUS, *Bibliotheca Juris Can. Veteris* II, pag. 1063—1064; PITRA, *Juris eccles. Graecor.* II, p. 603—605.

³⁴ VOELLUS et JUSTELLUS *O. c.* II, p. 1232—1233.

crkva vjeruje; a to ćemo mi u našim mjestima oglasiti. Jeste li zadovoljni, da ovdje pred svima bude proštiveno vaše izpoviedanje vjere? — Jesmo, odgovoriše, i želimo, da ti i sva iztočna crkva poznate i slijedite vjeru rimske crkve. — Njihovo je izpoviedanje počinjalo ovim riečima: „Otac je savršen Bog u samu sebi; Sin je savršen Bog, rođen od Otca; Duh sveti savršen je Bog, koji od Otca i od Sina izhodi. On (Duh sveti) izhodi od Sina neposredno, a od Otca po Sinu; pošto Sin ima od Otca, da Duh sveti izhodi od njega. Te svak, koji vjeruje, da Duh sveti ne izhodi od Sina, na putu je, koji vodi k propasti³⁵“. Ustade se dakle jedan Grk usred sabora, držeći u ruci veliki papir, iz kojega čitaše izpoviedanje rimskih legata, koje završi riečima: „Tko ovo ne vjeruje, ide k propasti“. Legati rekoše, da posljednje rieči niesu njihove; i zaista sabor nadje, da bijahu napisali: Tko vjeruje, da Duh sveti ne izhodi od Sina, ide k propasti³⁶. Grei iznesoše nekoliko svjedočanstva svetih otaca, u korist svojoj tesi; a najprije rieči sv. Damasa pape: „Tko god ne vjeruje, da Duh sveti pravo izhodi od Otca, da je proklet“. Legati će na to: Mi vjerujemo, da Duh sveti izhodi pravo od Otca: proklestvo onomu, koji ne vjeruje. Ali kažemo, da Duh sveti izhodi takodjer pravo od Sina, kako uči sv. Ćiril; dakle, da je proklet, koji ne vjeruje. — Grei proštiju rieči sv. Basilija, koje glase, da Duh sveti izhodi od Otca, a ne od inuda: što legati opet priznadoše, jer Duh sveti ne izhodi od drugoga bića. Druga svjedočanstva, koja Grei navedoše, još su manje dokazivala, što su oni htjeli. — Legati će još jednom zapitati: Vjerujete li, ili ne vjerujete, da Duh sveti izhodi od Sina? Patrijar odgovori: Mi vjerujemo, da ne izhodi od Sina. Legati prihvate: Ali sveti Ćiril, koji je trećemu saboru predsjedao, izustio je anatemu svakomu, koji to ne vjeruje: vi ste dakle pod anatemom. Osim toga, vi kažete, da se ne može posvećivati Isusovo tielo u priesnu hljebu; ali je to heresija: vi ste dakle heretici. Pa jer ste heretici i pod anatemom, mi vas ostavljamo. To rekavši izidjoše iz sabora; dok Grei za njima vikahu: Vi ste heretici.

Legati medju se ugovoriše, da ne će taj dan ništa se okusiti, dok ne dobiju dopuštenje od cara, da mogu poći. Vatac im to dopusti i dade im nekoliko pratilaca. Na 13 svibnja podjoše iz Ninfefe i sjutradan dodjoše u selo Kalame. U večer istoga dana stigoše za njima ljudi poslani od cara i patrijara, koji donesoše im njihovo

³⁵ WADINGUS l. c. n. 16.

³⁶ Qui credit Spiritum Sanctum non procedere a Filio in via perditionis est. MANSI XXIII, 305.

pismo predano saboru, a uz isto knjigu patrijarovu za papu i izpovijedanje vjere svega sabora o izhodjenju Duha svetoga. Ali patrijar pitaše, da oni vrate saborsko pismo o azimima, koje im bijaše predano. Legati ne htjedoše dati toga pisma, unatoč molbama i prijetnjama poslanih ljudi. Tu večer Grei pustiše ih s mirom. U jutru opet navališe na nje, pitajući spis; i poprietiše im, da im ne će dati izići iz careve zemlje, ako im ga ne dadu. Sve do podne tako ih napastovaše. Dok objedovahu, legati pozvaše careva častnika, koji bješe došao iz Ninfeje, i zaiskaše, da li mu je car zapovjedio, da im ne da napried putovati, a on im odgovori: Ne dao Bog, ni moj gospodar! Ja sam došao, da vam oblakšam putovanje. Primivši taj odgovor, narediše svojim pratiocima, neka spremne konje. Ali patrijarov poslanik, kartofilakt, udari anatemu pratiocima, ako bi se usudili poći s legatima i pratiti ih. Oni kukavni ljudi, koji već bijahu spremili konje, raztovariše knjige legata i drugu prtljagu i već ne htjedoše ih služiti. Legati međjutim uzevši svaki u ruke knjige, što su lakše mogli nositi, a ostale ostavivši carskome častniku, da ih čuva, podjoše odatle pješice. Mjesto, kuda im je valjalo putovati, bijaše pustošno, a bilo je šest dana hoda do carigradskoga mora. Grei šaljahu za njima glasnike, koji se legatima kunijahu i preklinjahu se, da će izginuti na putu, stupe li dalje brez pratnje. Najzad doletje za glasnici na konju carski častnik, koji kleče pred legatima, pa ih moljaše i zaklinjaše, da se vrate u selo Kalame, i obećavaše, da će biti dignuta anatema, te popravljeno sve, što je protiv njih rečeno, ili uradjeno. Sada se legati ustaviše u nekome bližnjemu selu, pa poslaše tražiti svoje knjige. Kartofilakt međjutim premetne svu njihovu prtljagu, i našavši saborsko pismo reći će: Evo mi, što sam tražio. Dakako on je taj spis uzeo, ali su ga legati već bili preveli u latinski jezik i prievod imali uza se.

Ovaj spis nije drugo nego kompilacija dugih navoda iz knjiga svetih otaca, medju ostalim i papa sv. Damasa, sv. Celestina i sv. Gregorija Velikoga. Ali svi oni navodi ne dokazuju nego dvie stvari: prva je, da Duh sveti pravo izhodi od Otea; a druga, da u Bogu niese dva principa, već jedan sam. Ovo su oboje Latini vjerovali i učili, kao i Grei. Ali je pitanje bilo: izhodi li Duh sveti od Otea i od Sina, ne kao od dva principa, već kao od jednoga sama. A ninfejski sabor u ovome spisu ne navodi ni jednoga otea, koji bi to niekao⁸⁷.

⁸⁷ WADINGUS a. 1233, n. 22. Cf. MANSI XXIII, 279—319; RAYNALDI a. 1233, n. 6—13; ROHRBACHER IX, p. 661—670; MARCELLINO DA CIVEZZA I, p. 233—247; HEFELE V, p. 1045—1049; FLEURY L. 80, n. 35—39.

Disputacija, koje smo izvadak najvjernije štioću pred oči donieli, pod svakim je vidom znamenita; a s drugoga kraja očiti je dokaz, da ni patrijar German, ni grčki biskupi, ni car Vatac niesu iskreno željeli sjedinjenje. A što smo prije kazali, da je Vataca u ovome poslu vodila politika i da je išao za tim, ne bi li dogovorima o sjedinjenju razhladio papino zanimanje za latinsko carstvo u Carigradu, to nam svjedoči i potonji car Mihajlo VIII Paleolog (1259—1282), koji kaže, da je za Ivana Vataca u saboru bilo utvrđeno, ako bi zapadnjaci prestali slati pomoćne čete carigradskim Latinima, Grei bi s njima zajedno službu božju izvršivali i uzeli u diptike papino ime⁵⁸. A to je dakako k jednome cilju smjeralo, — kako bi Vatac uništio latinsko carstvo, osamljeno i zapušteno od rimskoga pape i od zapada. U svemu pak ovome poslu cesarizam i bizantinstvo odigrali su liepo svoju ulogu.

Poslije ninfejske sinode, duhovi se s jedne i s druge strane ozlovoljiše veće nego bijahu prije⁵⁹.

⁵⁸ . . proferebat (imperator Palaeologus) . . memoriae veteris exempla, maxime illud imperatoris Joannis Ducae et antistitum qui tunc erant cum patriarcha Manuele; ut consenserint, promiserintque, missis etiam episcopis qui in haec paciscerentur, communicaturos se Latinis in sacra liturgia et papae mentionem in ea facturos, *si modo ille abstineat ab auxilio juvandis Latinis qui urbem obtinebant*. Ad cujus rei fidem codex ecclesiae, in quo ea praescripta erant, prolatus in medium est. PACHYMERES, *De Michaelē Palaeologo* L. 5, c. 12, Opp. (E. Bonnae) I, p. 374.

⁵⁹ RAYNALDI l. c. n. 15.

POGLAVLJE XIV.

Sadržaj. — Zanimanje Petrove stolice crkvenim jedinstvom. — Inocencije IV. — Crkvene prilike u Cipru. — Papinski legat Lovre. — Grčki ciparski biskupi pišu papi. — Inocencijevo pravilo. — Grčki nadbiskup German u Rimu. — Konstitucija Aleksandra IV. — Legat Ivan od Parme u Niceji. — Aleksandar IV šalje drugoga legata. — Carevi traže slabije ljude za patrijarsku čast. — Car Teodor II Laskaris. — Mihajlo Paleolog. — Patrijari, Arsenije i Nicefor II. — Uzeće Carigrada. — Arsenije opet na patrijarskoj stolici. Drugi put svrgnut. — Patrijar German III. — Svrgnuće Germanovo. — Patrijar Josip. — Oporba i metež u crkvi.

Neka se ništa nije postiglo legacijom Gregorija IX k caru Ivanu Vatacu i k patrijaru Germanu, Rim nije odustavio svoju misao, da iztočnu crkvu s katoličanskom crkvom pomiri, i ne će sustati u svojim težnjama, jer mu je zadatak, samim Isukrstom namijenjen, da gleda privesti puke i narode k poznanju religiozne istine i k jedinome Isukrstovu toru, kojega je vidljivi pastir Petar, u osobi svojih nasljednika. Živa i goruća želja za crkvenim jedinstvom nije nikada omlitavila na Petrovu prijestolu. Bilo je u srednjemu vijeku papa, koji su se pokazali Adamovi sinovi. Ali nije bilo ni jednoga, kojemu srdce i duša nije bila razgrijana ovom željom. Svi su jednako u svojem programu imali napisano: *sjedinenje crkava*; te su prema vremenima i historičkim prilikama upotrebljavali načine, koji su im pri ruci bili, a činjahu im se najudesniji, e bi u bratskoj slozi i kršćanskoj ljubavi iztok sa zapadom se zagrlio. Štilac, koji me je do sada pratio mogao se je uvjeriti, da su pape neprestano i iskreno tražili uzpostaviti crkveno jedinstvo. A to je očiti biljeg, da božji duh i Isukrstova ljubav nikada se niese ugasiti u crkvi, koju je Spasitelj na Petru sagradio. Pa neka su se pape više puta pustili prevariti, ta je prijevarena, kako sam i prije pomenuo, najbolji dokaz njihove želje i nastojanja o stvari toli svetoj, kao što je ova, da se utrne zublja nesklada i nestane razkola u kršćanskome svijetu. Mi ćemo vidjeti još onakovih prijevarena; a bit će ih dokle god s jedne

strane bude papâ, a s druge bude vladala u svijetu politika, koja uči, da je koristno državi imati crkvu robinju svjetovne vlasti, i da je religija samo orudje, koje valja vješto rabiti u cilju, da prosti puk miruje, sluša i uzdrži državu svojim žuljima i krvlju svojom.

Godine 1243, na 24 srpnja, izabran je za papu Inocencije IV, rodом Genoves, a od velikaške porodice Fieski, koja je pripadala gibelinskoj stranci u Italiji. Kardinali jednoglasno ga izabraše, kao osobu najpočudniju njemačkome caru Fridriku II, a svrhom, da unuk Barbarosin prestane proganjati crkvu. No Fridrik začuvši njegovo imenovanje reče: „Fieski kardinal bio mi je prijatelj; Fieski papa bit će mi neprijatelj“¹. Novi papa bio je naučan pravoznanac i imao je revnost za božju stvar. Godine 1245 sazva trinaesti sveobći sabor u Lion, kojemu je zadaća bila: podignuti ugled crkve, pribaviti pomoć svetoj zemlji, riešiti razpru između crkve i cara Fridrika i utvrditi, kojim načinima, da se pomogne romanskome carstvu i da se obrani Evropa od tatarskih navala². Znamenit je govor, što je Inocencije držao pri otvoru sabora. Uzevši za tekst rieči Jeremijina plača: Vi svi, koji ovuda prolazite, pogledajte i vidite, ima li bola kakav je moj (Thr. 1, 12), poredi bolove svoje duše su pet rana Isukrstovih. Prvi mu bol bijahu navale Tatara na kršćanske zemlje; drugi, razkol, koji je Grke od zajednice sveobće crkve odvrkao; treći, širenje patarenstva, bogomilstva i drugih herezija; četvrti, izgubljenje Jerusalima i svete zemlje; peti, progonstvo cara Fridrika³.

Kako je Inocencije IV u lionskome saboru naglasio, da ga u duši boli s crkvenoga razkola, tako je do dvie godine (1247) poslao na iztok legata *a latere*, franjevea Lovru, dâvši mu nalog, da radi o sjedinjenju crkava; *a napose da brani Grke prema Latinima*. U Cipru zapoviedahu Latini; te je bivalo zadjevica između dvaju klera, grčkoga i latinskoga. Latinski nikosijski nadbiskup godine 1231 bijaše zapitao papu Gregorija IX o raznim tačkama grčkoga obreda, kao: jesu li valjano redjeni grčki svećenici, koji su primili redove izvan dneva u latinskoj crkvi odredjenih za redjenje, i da li latinski svećenici valjano mogu svetu žrtvu prikazivati na tjelesniku blagoslovljenu od grčkoga biskupa. Papa odvrati mu afirmativnim odgovorom na obadva upita. Ali što se tiče tjelesnika, naredi, da se

¹ BIOGRAFIA UNIVER., *Federico II. Innocenzo IV.*

² MANSI XXIII, 608—609; HEFELE V, p. 1096.

³ MANSI XXIII, 633—635. Cf. ROHRBACHER IX, p. 772.

nema takov tjelesnik na misi upotrebljavati; a to je bilo sasma u redu, jer je tjelesnik grčki drugojačiji nego latinski i odgovara grčkome obredu: pa ga zato papa zabranjivaše latinskim svećenicima⁴. No je bilo jačih uzroka, s kojih Grci bijahu nezadovoljni. Njihovi biskupi bijahu na silu podvrgnuti latinskim biskupima. Ovo je njih nemilo peklo. Uz to, jer mnogi niži svećenici bijahu pravi razkolnici, koji su dotle na latinsku crkvu mrzili, te su javno učili i propoviedali, da ne valja latinsko posvećenje u priesnome hljebu, Gregorije IX bješe naredio latinskome nadbiskupu, neka zahtieva od grčkih biskupa, koji su u njegovoj oblasti, da zabrane služiti leturgiju svećenicima, koji zakletvom ne bi potvrdili, da priznaju vlast Petrove stolice, i ne bi prestali huliti na latinsko posvećivanje. Kad je grčkim biskupima bila priobćena papina naredba, oni se ne smješe očito suprotiti, već zaiskaše u nadbiskupa, da im da priepis od te naredbe i ostavi im vremena, da se uzmognu promisliti. Medjutim dogovorivši se s igumanima, kalugjerima i glavnijim izmedju svećenika, s njima zajedno pobjegoše iz Cipra u Armeniju i odnesoše sa sobom sve, što su više mogli iz svojih crkava i namastira. Poradi toga latinski nadbiskup zapita nove naputke od Rima; a papa Gregorije odgovori mu, da zapuštene crkve i namastire da Latinima⁵. Latini u Cipru niesu blago, ni pravedno s Grcima postupali; pa medju ostalim naredbama, što je sada Inocencije IV dao svojemu legatu, bijaše i ova, da štiti Grke. Pismo, koje legatu predade, glasilo je: „Jer mi nije moguće, da svuda budem nazočan, ugledajući se na onoga, koji sašavši s visine nebesa na zemlju poslao je svoje učenike po svemu svijetu, da propoviedaju evangjelje svakome stvorenju, i meni je, prema različnim i znamenitim poslima, koji mene gledaju, da nadjem ljude mudre i razborite, te pastirskoj mojoj brizi pomognu poravnati i izpraviti krivudaste i krševite staze kršćanskoga naroda, kako će on postati ugodan Gospodu. Zato, jer se podpuno oslanjam na tvoju mudrost i opreznost, šaljem te, kao angjela mira, za svojega legata preko mora u Armeniju, Ikoniju, Tursku, Grčku i u kraljevstvo babilonsko, i dajem ti punu vlast ne samo nad kršćanima onih kraljevstva, već i nad Grcima antiokijske patrijaršije i jerusalimske i kraljevstva Cipra, pa i nad jakobićanima, maronićanima i nestorijancima, eda u onim mjestima, razboritošću, koju ti je Bog udielio, obaraš, gradiš i sadiš (Jerem. 1, 10). A osobito

⁴ RAYNALDI II, a. 1231, n. 5.

⁵ RAYNALDI a. 1240, n. 45.

naredjujem ti, *da apostolskom vlašću, koju ti dajem, uzmeš pod svoje okrilje sve kolike Grke, ma kako se nazivali, te ne puštaš, da budu gnjavljeni težkoćama i bilo kakovom silom; a ono, što su im nepravedno Latini uradili sasvim izpraviš; te Latinima istim oštro zapovjediš, da se ne bi usudili takova česa odsele raditi, a kad bi se uporni pokazali, da ih suzbiješ crkvenimavezama*⁶.

Drugom knjigom, pisanom svim patrijarima, nadbiskupima i biskupima, latinskim i grčkim, po iztoku, papa Inocencije još je bolje pritvrdio vlast i nalog, koji je dao svojemu legatu. Njima svima naredjuje, ako bi legat udario crkvene kazni Latinima, koji su što nepravedno Grcima uradili, a ne će, da se pokore i dađu im zadovoljštinu, neka u svojim gradovima i u svakome mjestu svoje oblasti čine ob služiti legatove naredbe⁷.

Legat Lovre svojski se lati pouzdanoga mu posla. Najprije pozva natrag ciparskoga grčkoga nadbiskupa, koji bješe pobjegao izpred progonstva latinskih biskupa⁸; te stade krepko braniti Grke u granicama latinske jerusalimske patrijaršije⁹, digavši ih izpod oblasti latinskoga patrijara, kojemu prije bijahu područni. Jerusalimskome patrijaru to bijaše žao dakako, pa se požali na sud apostolske stolice, u Rim. Papa Inocencije bojeći se neugodnih zamršaja, došaste godine stegnu vlast, koju prije bješe dao legatu. Piše mu dakle,

⁶ . . Ideoque monemus, quatenus Graecos illarum partium, quocumque nomine censeantur, auctoritate apostolica protegens, turbare eos molestiis, vel quibuscumque violentiis non permittas, injurias quaslibet et offensas a Latinis illatas eisdem, plenarie faciens emendari, et Latinis ipsis districte praeci piens, ut a similibus de cetero penitus conquiescant, contradictores et rebelles per censuras ecclesiasticas, appellatione postposita, compescendo. WADINGUS III, a. 1247, n. 9; RAYNALDI II, a. 1247, n. 30.

⁷ Censuram ecclesiasticam debitum ubique robur obtinere volentes, praesentium vobis auctoritate mandamus, quatenus si dilectus filius frater Laurentius de Ordine Fratrum Minorum, poenitentiarius noster, apostolicae sedis legatus, auctoritate legationis suae aliquas contra Latinos, exceptis tamen patriarchis, archiepiscopis et episcopis, pro evidentibus injuriis, seu molestiis, quas indigne Graecis ferunt, et debitam super illis satisfactionem praestare renuerint . . suspensionis, vel interdicti, aut excommunicationis sententias duxerit promulgandas; singuli vestrum in suis civitatibus et dioecesibus . . faciatis easdem usque ad satisfactionem condignam auctoritate vestra inviolabiliter observari. WADINGUS I. c. n. 10.

⁸ RAYNALDI a. 1250, n. 40—41; FLEURY L. 83, n. 46; ROHRBACHER X, p. 210.

⁹ Poslije nego je Jerusalem opet turcima u ruke pao (1187), latinski su patrijari stanovali u Ptolemaidi, dok ovaj grad ne bijaše osvojen od egipatskoga sultana Melek-Sarafa (1291).

da nije dobro shvatio njegovu misao, pošto on (papa) nije hotio izmaknuti Grke izpod oblasti latinskoga patrijara. Ipak preporučuje mu i sada, neka sliedi štititi Grke, da ne budu tlačeni¹⁰. Do malo opet mu piše, da grčki biskupi, koji bi se htjeli k crkvenome jedinstvu vratiti, ter su prije bili područni antiokijskome, ili jerusalimskome patrijaru, ili drugim latinskim biskupima, jednako budu i odsele područni, eda ničija prava ne budu okrnjena¹¹.

Iz ovoga se vidi, da su latinski biskupi u onim krajevima na put stajali liepim namjerama papinim i sviestnome postupanju njegova legata; pa se da razumjeti, da su grčki nadsvećenici i narod imali biti nezadovoljni. Zato, kad je kasnije (mjeseca rujna 1249) došao u Cipar s Ludovikom IX drugi papin legat, po imenu Eudes (Odo), grčki nadbiskup i biskupi njegove pokrajine, obećavši pokornost apostolskoj stolici, pismom upravljanim papi zaiskāše: 1. da grčki nadbiskup i njegovi nasljednici slobodno budu mogli rediti četrnaest biskupa svojega naroda, jer je od starine svagda toliko biskupija u Cipru bilo; 2. da, ostajući pod posluhom rimske stolice, ne budu podvrgnuti latinskim biskupima, već da uživaju istu slobodu, kao i oni; 3. da mogu vršiti redovitu duhovnu vlast nad svećenstvom i narodom, kako su je vršili prije nego će se odvojiti od rimske crkve i kako je vrše latinski biskupi nad svojim, te budu imali svu slobodu u redjenju i primanju na redovničke zavjete, kako su činili prije nego će Latini pokrajinom zavladatai; 4. da grčki kalugjeri ne plaćaju latinskim biskupima desetine sa zemalja, koje svojim rukama teže, ili o svojem trošku obraduju; već neka je daju grčkim biskupima; 5. da apelacije od presude grčkih biskupa ne idu na sud biskupa latinskih, već na papin, ili njegova legata na mjestu; a legat, da štiti Grke; 6. da papa izvoli uništiti sve, što je legat Pelagije, albanski biskup, protiv njih, za kazan njihove nepokornosti, bio odredio¹².

Papa, pošto ne bijaše podpuno obaviešten o svim prilikama, opremi ovaj posao legatu Eudesu, tuskulskome biskupu, dajući mu

¹⁰ .. sed defensari (Graecos) ab incursionibus malignorum, discretioni tuae mandamus. WADINGUS l. c. n. 11.

¹¹ Volumus .. de praelatis Graecis ad devotionem et reverentiam ipsius ecclesiae redire volentibus sic provideas et disponas, ut illi ex eis, qui Antiocheno, seu patriarchae Hierosolymitano qui fuere pro tempore, aut aliis praelatis Latinis olim subjecti fuisse noscuntur, ipsis adstricti ad debitam obedientiam et reverentiam teneantur. WADINGUS l. c. n. 12; RAYNALDI a. 1247, num. 41.

¹² RAYNALDI a. 1250, n. 41; FLEURY, ROHRBACHER ll. cc.

punu vlast, da uredi stvar, kako bude vidio, da je putnije i udesnije spasenju duša, miru crkve i utvrđenju katoličkoga posluha¹³. Eudesu nije pošlo za rukom, da izravna razpru između Latina i Grka; te je napokon poslao u Rim izvješće o zahtjevima jednih i drugih, i pitao presudu apostolske stolice¹⁴. A papa (1254) izdade pravilo od 26 članaka i posla ga Eudesu¹⁵. Pravilu je ovo jezgra: Grci držat će se običaja rimske crkve u pomazanjima, koja se čine na krštenju; može se pak podnositi i njihov običaj, (da pomazuju katekumene po svem tielu,) ako se bez smutnje takov običaj ne može ukinuti. Sve je isto krstili oni vrućom, ili hladnom vodom. Sami biskupi imaju krizmati. Svaki biskup može u svojoj crkvi na veliki četvrtak posvećivati krizmu od balsama i maslinova ulja; no ako Grci hoće, da uzdrže svoj starinski običaj, te da patrijar sa svojim mitropolitima, a mitropolit sa svojim pokrajinskim biskupima posvećuju krizmu, to se može podnositi. Podjeljujući svetotajstvo pokore izповједnici ne će narediti samo jedno pomazanje za pokoru. Bolestnicima valja dati svetotajstvo posljednjega pomazanja. Grci mogu se držati svojeg običaja, te miešati pri evkaristiji vode studene, ili vruće: samo neka vjeruju, da je posvećenje jednako vriedno, ulilo se u kalež vruće, ili studene vode. Grci nemadu držati za bonike cielu godinu evkaristiju, posvećenu na veliki četvrtak: nasuprot valja, da je promjenjuju svako 15 dana. Misu neka govore po svoj način i u doba kad im njihov obred označuje: samo neka to ne čine poslije devetoga časa, ili prije nego izmole jutrenju. Kalež neka bude od zlata, ili od srebra, ili bar kositeran, a žrtvenik čist, s bielim tjelesnikom. Žene, da ne služu pri oltaru. Grci mogu po svojem običaju ne postiti korizmene subote. Njihovi oženjeni svećenici mogu podjeljivati svetotajstvo pokore; ali biskupi mogu na to ovlastiti i druge svećenike, koji niesu popovi (paroci). Ne može se ni sumnjati, da fornikacija nije smrtni grieh. Grčki biskupi odsele valja, da podje-

¹³ ... mandamus quatenus praelatorum, et aliorum prudentum virorum, quos sine scrupulo suspicionis videris consulendos, communicato consilio, super praemissis, quae ab eisdem archiepiscopo Graecorum ejusque suffraganeis postulatur, et aliis eorum justis desideriis statuere ac disponere providendo, et ordinando auctoritate nostra procures, quod eorum intentioni pro animarum salute, ecclesiae pace perpetua, ac salutaribus catholicae obedientiae incrementis videris convenire. RAYNALDI a. 1250, n. 43.

¹⁴ FLEURY L. 83, n. 47; ROHRBACHER X, p. 211.

¹⁵ RAYNALDI a. 1254, n. 7—11.

ljuju sedam redova po običaju rimske crkve¹⁶; ali odatle ne sledi, da se nema trpjeti onih, koji su drugojačije bili redjeni, pošto ih je veliko mnoštvo. Grci ne će huliti na druge i treće ženitbe, jer ih je apostol dopustio; ali se ne će vjenčavati na osmo po njihovu računanju, a to je na četvrto po našem. No opet oprostom papa dopušta, da žive u bračnoj zadruzi oni, koji su se vjenčali u takovu rodstvu. Pošto Grci vjeruju, da duše onih, koji umiru prije nego su pokoru izvršili, ili s griesima oprostnim, bivaju očišćene poslije smrti i mogu im pomoći molitve crkve, imaju zvati *čistilištem* mjesto, u kojemu se iste duše nalaze, premda oni vele, da za to ime nису znali njihovi naučitelji¹⁷. — Ovim je pravilom bila ponižena grčka crkva u Cipru: što mi od srdeca žalimo. A njim opet nису uređjeni odnošaji grčko-sjedinjenih biskupa prema latinskim.

Papu Inocencija IV († 7 prosinca 1254) nasliedi Aleksandar IV (1254—1261). Nemir i nesloga trajahu u Cipru. Grčki nadbiskup German su tri druga svoja biskupa podje u Rim, a i latinski nadbiskup bješe poslao svoje punomoćnike. German pred papom ovako je branio svoje pravo: „Pošto je ostala brez pastira ciparska mitropolija, grčki biskupi dobiše dopuštenje od pape Inocencija, tvogega predšastnika, da izaberu nadbiskupa, mimo naredbu obćega sabora i onu legata Petra, albanskoga biskupa. Oni izabraše mene, a kardinal tuskulski biskup, ondašnji legat u Cipru, potvrdi izbor vlašću primljenom od pape i dade, da me posvete moji biskupi. Mi mu tada obećasmo pokornost rimskoj crkvi; a moji biskupi obećashe je meni, po kanonima. — Ja bijah na mirnu posjedu svoje časti, kad me nikosijski nadbiskup pozva, da pristupim glavom na njegov sud, te

¹⁶ U grčkoj su crkvi u sve četiri reda: dva manja, anagnostat (*lectoratus*) i ipogjakonat (*subdiaconatus*), te dva viša, gjakonat i prezbiterat. Sa ipogjakonomat medjutim spojena su druga dva manja reda, vratarstvo (*ostiariatus*) i akolustvo (*acolythatus*), kako se vidi iz molitve, koju biskup moli kada redi ipogjakona: „Domine Deus noster, qui per unum et eundem Spiritum Sanctum singulis eorum quos elegisti gratias distribuis, qui diversos ordines ecclesiae tuae largitus es, et in ea ministerii gradus differentes ad sanctis et illibatis mysteriis tuis famulandum constituisti; qui praesentia tua ineffabili hunc quoque servum tuum dignum, qui sanctae ecclesiae tuae ministret, esse definivisti; ipse Domine inculpatum illum in omnibus conserva, et domus tuae decorem diligere, *sancti tui templi foribus adstare* (ovo je: *ostiariatus*) *et tabernaculi gloriae tuae lucernam accendere* (to je: *acolythatus*) concede. GOAR, *Euchologion, sive Rituale Graecorum* (Paris. 1647) p. 303.

¹⁷ „illum (locum) quidem juxta traditiones et auctoritates sanctorum patrum *purgatorium* nominantes, volumus quod de caetero apud ipsos isto nomine appelletur. RAYNALDI n. 11, II, p. 495.

odgovorim na nekoje tačke, kao da ima pravo vlasti nad mnogim; dok ja ne priznajem nad sobom drugoga starješine već papu, ni nad ciparskim Greima, koji su pod mojom vlašću. Njegovu pozivu niesam se odazvao, jer niesam bio dužan, i prizvao sam se na sud svete stolice; te skloniv se pod tvoju obranu zaputio sam, da dodjem pred tvoje lice. Nikosijski nadbiskup pognao je tada usilno moje namjestnike, progonio je Grke u namjeri, da ih od mene odvрати, ukinuo je presudu, koju sam ja pravedno o nekim izrekao; te nam je nanio veliku štetu i uzrokovao nam velike harče. Zato pitam, da uništiš, kao diranje u tuđa prava, sve, što je nikosijski nadbiskup protiv mene učinio, i da mu ne daš takova česa odsele proti Greima činiti“. — Papa imenova za tu parnicu povjerenika samoga kardinala Eudesa, prijašnjega legata u Cipru, o kojemu je German kazao, da je potvrdio njegov izbor. Punomoćnici nikosijskoga nadbiskupa htjedoše, da izključe Eudesa, ali im bi uzalud. Proti Germanu govorahu, da nije bio valjan njegov izbor; jer grčki biskupi niesu imali prava izabrati nadbiskupa, i jer su onda oni bili pod ekskomunikacijom: te su s toga namjestnici nikosijskoga biskupa, tada nenazočna, protestovali protiv izbora. Osim toga, govorahu, papa Celestin III, koji je pustio, da Latini osvoje Cipar, ustanovio je četiri latinske biskupije i naredio, da latinski biskupi nasliede desetine i druga prava, koja prije uživahu grčki biskupi. On je nikosijsku stolicu prvom učinio i dao joj mitropolitsku vlast nad svim ostrvom; a zatim je albanski biskup, kao legat, naredio, da u Cipru ne budu već četiri grčka biskupa, te njihove stolice, da budu u latinskim dijeceasama, a oni, da su područni oblasti nikosijskoga nadbiskupa. Pa se odatle izvodi, da ne može biti već jedan arcibiskup u Cipru, koji je jedna sama crkvena provincija¹⁸.

Vidjelo se je odmah, da će parnica dugo trajati. Zato je nadbiskup German zamolio papu, neka sam da pravilo, po kojemu će Grei moći živjeti u miru s Latinima, pod posluhom rimskoj crkvi. Papi se s toga svidje, da rieši razpru ne po strogome pravu, ni formalnostima redovitoga postupka, već presudom obranih sudaca. Takova se presuda na ovo može svesti: U Cipru bit će same četiri grčke biskupske stolice: u Soliji, u nikosijskoj dijecesi, u Arsini, dijecesi pafskoj, u Karpasu, dijecesi famagostskoj i u Leskari, dijecesi limiskoj. Kada koja od četiriju stolica ostane brez pastira, svećenstvo će izabrati biskupa, a latinski dijeceasanski biskup potvrdit će izbor,

¹⁸ FLEURY L. 84, n. 67; ROHRBACHER X, p. 212—213.

ako nadje, da je po kanonima izveden; te će činiti, da bližnji grčki biskupi rede izabranoga, a on će iza toga zakletvom obreći, da će biti poslušan latinskome biskupu. Ipak je ostavljeno papi, da on sam može osuditi, svrgnuti, premjestiti i primiti odreku grčkih biskupa. Latinski biskup ne može svojom vlašću davati Greima biskupe, osim da bi s njihova nemara na nj prešlo pravo; a i tada ne može im dati drugoga, nego Grka. Latinski biskup ne će imati nikakve vlasti nad vjernicima grčkoga biskupa, osim da je to latinski mitropolit, kojemu pripada vlast i nad vjernicima svojega sufragana; ali parnice među Grkom i Latinom valja, da idu na sud latinskoga biskupa. Od presude grčkoga biskupa apelacija ide na biskupa latinskoga; a od ovoga, na nikosijskoga nadbiskupa. Grčki biskup jednom na godinu ima pristupiti na sinodu latinskoga biskupa i valja, da obslužuje sinodske naredbe; a pustit će, da latinski biskup pohadja njegovu biskupiju i plaćat će mu određenu taksu. Desetine pripadaju Latinima i bit će sakupljene po običaju: nitko od plaćanja desetine nije oprošten. Premda Grei u napredak ne će imati svojega mitropolita, ipak, dok je živ German, on će uživati svoju nadbiskupsku čast, te je njegova osoba izključena od pokornosti nikosijskome nadbiskupu. German će moći rediti ciparske grčke biskupe, poslije nego njihov izbor potvrde latinski biskupi; te ih pohadjati, kao mitropolit. Ali za svoju biskupsku stolicu u Soliji, valja, da se zakune, da će biti poslušan nikosijskome nadbiskupu¹⁹.

Kako je pravilo Inocencija IV ponizilo grčku crkvu u Cipru, tako je i konstitucija Aleksandra IV, koju nipošto ja ne mislim pravdati.

Dok se to u Cipru zbivaše umrie u Niceji patrijar German II (1240)²⁰. Nasliedi ga Metodije II (1240); ali samo za kratko, jer ga poslije tri mjeseca smrt pokosi²¹. Tada stolica ostade brez pastira četiri godine. Bi iza toga izabran Manuilo II Karitopul (1244 do 1255)²². Za ovoga patrijara, papa Inocencije IV htjede opet okušati, ne bi li se dalo izvesti sjedinjenje crkava. S toga godine 1249 šalje caru Vatacu legata Ivana od Parme, čovjeka naučna i sveta, kojemu se pravo pristojaje naziv, što mu je papa dao: *angjeo mira*²³.

¹⁹ RAYNALDI a. 1260, num. 37—50. III, pag. 65—68; MANSI XXIII, 1037—1045.

²⁰ CUPER p. 158, n. 950.

²¹ *Ibid.* n. 951—953.

²² *Ib.* p. 159, n. 954—955.

²³ WADINGUS a. 1249, n. 4.

Pobožnost i liepa svojstva Ivanova, te njegovih drugova, osobito fra Gerarda, bijahu u Niceji svakomu omiljeli. Počevši od cara i patrijara, pa nizbrdo do najnižega pučanina svak čašćase i štovaše legata. U vrlome franjevcu svakomu se činjaše vidjeti uzkrsnuta kakova od starih otaca i pravoga Isukrstova učenika²⁴. Ivan ostade na iztoku sve do godine 1254, a podje mu za rukom skloniti cara, da pita sjedinjenje na temelju ovih uvjeta: 1. priznavanje primata rimske stolice i pape nad svim patrijarima, sa prednošću u saborima; 2. slobodno prizivanje grčkih svećenika na papin sud, kad bi cienili, da im nepravedno čine neposredni njihovi starješine; 3. u pitanjima o vjeri, koja bi mogla nastati, valja iskati papin sud; 4. pokornost papi i posluš njegovim naredbama, ter se ove ne bi suprotile evangjelskim istinama i saborskim kanonima; 5. povraćenje Carigrada grčkome basileusu, a patrijarskih stolica grčkim patrijarima; te dosljedno odstupanje Balduina II i latinskoga patrijara²⁵. Nije se moglo veće sužiti prava primata, a da se ne povriedi božanstveni ustav crkve. Medjutim iz ovih se uvjeta vidi legatovo uvjerenje, da Bizanat ima Greima pripadati, te latinsko carstvo na Bosporu, da nije zauvar crkvenome jedinstvu, nego na štetu; a vidi se i to, da Greima nije bilo do vjere i crkvenoga jedinstva, već do politike.

S legatom, koji se vraćase u Rim, Vatac posla svoje poslanike. Kada zaputiše, napade na nje iz zasjede četa oružanih ljudi, koji otmu im pisma. Je li nevjera grčkoga dvora običnu svoju ulogu vršila, jer je može biti Vatac znao, da Rim ne će pristati na peti uvjet; ili je to bila zloba posebnih ljudi, koji niesu htjeli, da znaju za sjedinjenje, te šćadijahu osujetiti posao, ne može se izvjestno kazati. Ja sam uvjeren, da je tu bila više politička perfidija, nego li mržnja posebnikâ. Legat sâm počne se sumnjati, da Grei hoće, da se nepošteno okoriste njegovom bezazlenošću i dobrom njegovom vjerom; ali razuman čovjek podnese sve uztrpljivo i ostade još u Niceji, da izposluje novo pismo. Ovo je najzad i dostigao; pa su opet carski pouzdanici s njim pošli u Rim. No dok još na putu bijahu stignu im glasovi, da je umr'o papa Inocencije. Druge godine (30 listopada 1255) umrie i car Ivan Vatac: te njegovi poslanici, i ne došavši do pape s nezgodnih vremena, vratiše se kući²⁶.

²⁴ Teste Angelo Clarenio tanta apud imperatorem, patriarcham, clerum et populum habitus est reverentia, tanta existimatione sanctitatis et sapientiae, ut quempiam antiquorum patrum, verumque Christi discipulum se intueri putarent. WADINGUS a. 1249, n. 5.

²⁵ MARCELLINO DA CIVEZZA II, p. 47, not. 3.

²⁶ MARCELLINO DA CIVEZZA I, p. 415—416.

Papa Aleksandar IV oslonivši se na pismo, koje donese Ivan od Parme, posla legata, orvietskoga biskupa, k Vatacovu sinu, Teodoru II (1255—1259), da ugovara sjedinjenje, promijenjenim petim uvjetom. Papa kazivaše, da ne može sam od svoje volje oteti krunu caru Balduinu II; ali predlažaše, da će posredovati u tu svrhu i trsiti se, da se dodje do prijateljske nagodbe medju njim i Teodorom; a kad se ne bi mogli nagoditi, bit će sudjeno po pravici, u korist Teodorovu. Što se tiče patrijara, neka stvar ostane, kako i jest, dok sabor ne izusti svoj sud. Kroz to, on odmah priznaje pravo grčkoga carigradskog patrijara; pa će činiti, da mu bude vraćena njegova stolica, netom Teodor, ma bilo kojim načinom, zavlada Bizantom: no bi imao ostati u Carigradu i latinski patrijar, da upravlja Latinima²⁷. — Grei hoćahu Carigrad; a nije bilo u papinoj ruci, da im da prijašnju njihovu priestonicu. Ovo je, što papa ovdje kazuje: pa s toga predlaže razne kombinacije, da se Grei ne bi gore ozlovičili na rimsku stolicu; premda mu kombinacija o patrijaru nije odveć čestita: — bar meni nije po čudi. Legat dodje do Beree (Berea u Mačedoniji); a odatle valjalo mu se je vratiti u Rim, pošto vladalac pokrajine, Georgije Akropolit, priobći mu kategoričku carevu naredbu, da se vrati odakle je i došao; jer ga car ne će primiti. To nam sâm Akropolit u svojoj Poviesti kazuje²⁸.

U početku carovanja Teodorova preminuvši patrijar Manuilo II, mnogi željahu, da bude učinjen za patrijara Nicefor Blemida, čovjek odveć glasovit s nauka i s osobnih vrlina. Car Teodor bijaše mu naklonjen. Niceforu dakle bješe ponudjena čast; ali on pokaza, da za nju ne mari, a ni car nije ga htio puno nagoniti, pače je volio, da se Nicefor ne primi; jer carevi, primjećuje grčki povjestničar, vole za patrijare ljude, umom i življenjem sebičnije i slabije, eda se lakše podlože svakome njihovu migu, kao da bi bio prava zapovied. Takovi su obično ljudi neuki; dok su oni, koji se naukom bave, uporniji i protive se carskim naredbama²⁹. Tek je car vidio,

²⁷ MARCELLINO DA CIVEZZA II, p. 48, nota; ROHRBACHER X, pag. 163—164.

²⁸ GEORGIUS ACROPOL., *Historia Constantinopolitana*, c. 67 (Venetiis 1729), p. 60; RAYNALDI a. 1256, n. 48; FLEURY L. 84, n. 31.

²⁹ Plurimorum suffragia in Nicephorum Blemmidam, . . virum et litteris et virtutibus perquam celebrem, . . respiciebant. . . Hunc imperator Theodorus diligebat. . . Ille ad tantam rem segnior esse, et imperator etiam ipse non impense nimis urgere, cui magis volupe erat, ab eo similem dignitatem non recipi. Reges scilicet eos, qui patriarchatui praesunt, moribus ac ingenio abjectiores moderatioresque, ut facilius eorum nutibus, veluti jussis, succumbant,

da se Nicefor neća, imenova za patrijara Arsenija, po prezimenu Avtorijana (1255—1260)³⁰.

Car Teodor liepim je svojstvima bio nadaren. Ratovao je sretno na Bugare³¹; a bio je dosta prosvietljen i naučan, pa i bogoslovac: te je napisao raznih knjiga teološkoga sadržaja, a medju ostalim razpravu o izhodenju Duha svetoga suproć Latina³². No ga brzo spopade živčana bolest; te misljaše, da su mu čini učinjene, i ne praštaše nikomu, o kome se sumnjaše, da mu je to uradio. Svakomu se je valjalo pravdati i vaditi iz vatre usjalo gvoždje. Jednom je s iste sumnje metnuo u vreću do vrata Martu, sestru Mihajla Paleologa i s njom nekoliko mačaka, naredivši slugama, da budu iglama mačke, neka žešće pobjesne. Koliko ga je bolest razdraživala, još nam bolje pokazuje ova činjenica. Jednom će zaiskati mnijenje svojega velikog logoteta, historika Georgija Akropolita, o nekakvom političkome pitanju; a jer mu nije odgovorio po volji, trže mač, da ga pogubi. No promislivši, da smrt od jednoga časa ne može zadovoljiti njegovu carsku osvetu, čini ga svući gola; pa prizvavši dva vojnika dade ga batinama izliemati, te kukavni Akropolit jedva se mogaoše u svoj šator odvući. Gibbon ovdje dodaje: „Pošto sâm uvredjenik kazuje svoju sramotu, vidi se, da Grci već bhjehu sasma izgubili čuvstvo poštenja. Pače bi rekao, da se Akropolit hvali, kako je uztrpljivo podnio batine³³“.

Mjeseca kolovoza 1258 umrie Teodor u tridesetoj godini života, ostavivši carsku krunu sinu Ivanu, kojemu odredi skrbnike patrijara Arsenija i protovestiara Georgija Muzalona, pošto Ivanu ne bijaše tada nego šest godina. Teodor odredi takodjer Muzalona za regenta. Muzalon bješe osoba velikašima neugodna. Oni se s toga pobune i deveti dan nakon Teodorove smrti smaknu njega i svu mu braću u erкви, dok se činjahu zadušnice za pokojnoga cara. Regencija bi tada povjerena Mihajlu Paleologu, i bi mu dan naziv: *despot*. Ne prodje

peroptant, quod rusticioribus, cum sermonibus fidere nequeant, potissimum accidit: qui vero sapientiae operam navant, rigidiores videntur, et illorum jussibus adversantur. GEORGIUS ACROPOL., *Hist. Constantinop.* c. 53, p. 45.

³⁰ CUPER p. 161, n. 970—972.

³¹ BIOGRAF. UNIVER., *Lascari Teodoro II*; JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren* p. 266.

³² Λόγος ἀπολογητικὸς.. κατὰ τῶν Ἰταλῶν, ἤγουν κατὰ τῶν Λατίνων περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Cf. ALLATI, *De consensu* . . L. 2, c. 14, §. 4; CAVE p. 634.

³³ BIOGRAF. UNIV., *Lascaris Teodoro II*. Cf. ACROPOL. c. 63, p. 56.

mnogo, a velikaši u Magnesiji uzdigavši na štitu Paleologa proglase ga basileusom. Patrijaru se je s toga razžalilo i na prvi mah htjede, da će udariti anatemu Paleologu i onim, koji ga izabraše. Promislivši bolje, svidje mu se, da je pametnije vezati strahovitim zakletvama njega i njih, da ne će raditi o glavi Teodorovu sinu, ni učiniti mu kakova zla. A kada to dostiže, okruni sâm Paleologa (1 siečnja 1259), no uz pogodbu, da se ima odreći carstva, tek mladi Laskaris podraste i uzmogne vladati. Druge godine (1260) videći patrijar, da Paleolog drži ni za što mladoga cara, ostavi Niceju i skloni se u neki mali namastir, ne daleko od gradskih zidova. Car Paleolog i biskupi, koji bijahu nazočni u Niceji, poslaše k njemu Nicetu, heraklejskoga mitropolita, i još nekolicinu osoba, da ga pozovu, neka dodje pred sabor i da razlog, zašto se je odalečio; te da mu navieste, da uzme upravu crkve, ili se odrekne stolice. Arsenije volio je ovo posljednje. No dok se o tome spravljаше pismo, pošto heraklejski mitropolit, u namjeri, da odreka bude bolje opravdana, bijaše predložio, neka se napiše, da se patrijar osjeća nedostojan časti, Arsenije uvriedjen, srdito reče: Nije vam dosta, što se riečju i djelom odričem, te hoćete još, da me osramotite? Ja odstupam drage volje i ne mislim se, što će već biti. Izustivši ove rieči, osorno ih odпусти. Niceta se vrati, da obznani cara i sabor o stvari; a oni ga opet poslaše, da pita znakove patrijarske časti, palicu i svietnjak: hoteći još tim okušati, da li je baš nepomičan u svojoj namjeri. Arsenije, kad mu zapitaše znakove, odgovori, neka ih sami uzmu³⁴. Poslije toga učinjen je za patrijara efeski mitropolit Nicefor II (1260)³⁵.

Nicefor bijaše ugledan s krepostna i pobožna življenja. Ima-dijaše i dovoljna znanja, a uza nj i veliku revnost za crkvu i nje-zine zakone. On bješe izabran za patrijara prije Manuila II, za cara Ivana Vataca; ali cār, pobojavši se njegove revnosti, uzprotivi se izboru, rekavši: Ako je bio nesnosan kao arcigjakon, što će biti kada bude patrijar? Onom je prilikom bio redjen za efeskoga mitro-polita; no ga je uvijek u duši boljelo s nepravice, koju mu car učini; pa je sada posve drage volje primio ponudjenu mu čast: cienići, da ga ona ide božanstvenim zvanjem. Dodje dakle u Niceju i do-nese sa sobom iz Efesa mnogi novac. Neki nadsvećenici ipak po-kudiše njegov izbor, a nije mu bio zadovoljan ni narod, koji željaše,

³⁴ FLEURY L. 85, n. 1; ROHRBACHER X, p. 165.

³⁵ CUPER p. 162, n. 975.

da se vrati Arsenije. Nicefor međjutim oslanjajući se na carevu zaštitu, ostavi Niceju i podje s njim u Trakiju, kamo Paleolog bijaše otišao u nadi, da će osvojiti Carigrad³⁶. A kada Paleologu ne podje za rukom, što je mislio, vrati se s njim u Anatoliju i umrie u Ninfеji, poslije nego je činio prognati sardeskoga mitropolita Andronika i solunskoga Manuila, koji bijahu pokudili njegovo premještenje iz Efesa na carigradsku stolicu³⁷. Cuper tvrdi, da nije patrijarovao već malo mjeseci³⁸, dok drugi vele, da jest godinu dana³⁹.

Sad je propalo latinsko carstvo. Paleolog godine 1261 posla cesara Aleksija Strategopula sa nekoliko vojske na Mihajla epirskog despota. A jer je Aleksije imao proći blizu Carigrada, basileus dade mu nalog, da poprieti gradu i poplaši Latine; no da se s njima ne ogleda. Aleksije susrete na putu neke dobrovoljne grčke četnike, koji o grabežu življahu, i od njih saznade, da Francuzi, zatvoreni u gradu, u najvećoj su nevolji, pa i ono malo vojske, što su imali, da su poslali na Dafnusu, utvrđjeni grad u Trakiji, uz Crno more. Isti četnici rekoše Aleksiju, da je lako osvojiti grad u ovakovoj prilici i ponudiše mu se, da će sami činiti unići u grad njegovu vojsku. Pa su ga dobro služili: te on iznebušice osvoji Carigrad noću dneva 25 srpnja godine 1261. Car Balduin II i latinski patrijar Justinijan biegom se spasoše⁴⁰. — Tako nestade latinskoga gospodstva na Bosporu, poslije nego su Francuzi tu vladali 57 godina. — Ovo latinsko carstvo, koje je kuburilo pod svim manama i jadima jerusalimske države, koristovalo je ipak ne malo svjetskoj izobrazenosti i razvitku ljudske slobode. Božjom se blagodaću ima smatrati, što su se po njemu pretrgle niti poganskoga cesarizma staroga rimsko-iztočnog carstva, i što unatoč svim naporima Paleologa, koji su gotovo dva vieka (1261—1453) u Carigradu gospodovali, nije već bilo moguće uzpostaviti prijašnji državni ustav⁴¹.

³⁶ PACHYMERES, *De Mich. Pal.* L. 2, c. 15 (Bonnae) I, p. 113.

³⁷ FLEURY l. c. n. 9.

³⁸ CUPER l. c.

³⁹ FLEURY, l. c.; ROHRBACHER X, p. 166.

⁴⁰ GEORG. AKROP. O. c. cap. 85, p. 77; ROHRBACHER; FLEURY II. cc.

⁴¹ Dies lateinische Kaiserthum ist, da es an allen Jämmerlichkeiten und Gebrechen des jerusalemischen Reiches litt, durch sich selbst sehr unbedeutend; allein mittelbar ist es vielfach wichtig geworden, denn es hörte durch die Einrichtung derselben das alte oströmische Reich auf. Wenn auch... durch Michael Paläologus das lateinische Kaiserthum wieder gestürzt.. wurde, konnte doch die frühere oströmische Verfassung nicht wieder rein durchgeführt werden. LEO, *Lehrbuch der Universalgeschichte* (Halle 1836) II, p. 177.

Cara Mihajla iznenadi viest o uzeću Carigrada. Priedje brzo u Evropu i na 14 kolovoza svečano unidje u bosporsku priestonicu. — Prva mu briga bijaše imenovati patrijara, pošto je smrću Niceforovom stolica ostala brez pastira. U tu svrhu sazva biskupe, da se s njima svjetuje. Neki od njih predlagahu Arsenija, prijašnjega patrijara, jer da nije bio zakonito svrgnut; drugi se pozivahu na njegovu odreku i izkazanu upornost. Car bješe u sumnji: s jedne se bojaše, da bi Arsenije mogao stajati na put njegovim namjerama, a s druge se je plašio sablazni, koja bi nastala, ako bi drugi patrijar bio imenovan. Napokon odredi prizvati Arsenija, koji se drage volje primi patrijarske časti; pa je i drugi put okrunio cara; pošto Mihajlo to željaše, jer je držao, da je uzeće Carigrada obnovljenje njegova vladanja i samoga carstva.

Pri ovoj drugoj krunitbi nije bio ni pomenut mladi car Ivan Laskaris. A Paleolog do malo izvrši, što odavno bijaše naumio. Uz prkos svojim zakletvama, baš na dan Božića, prinesavši Ivanu zažareno gvoždje k očima osliepi ga, pa zatvori u jednu kulu kod mora. Po taj način ostade sam gospodar carstva⁴². — Kao što ustanovitelj nove carske loze, tako će i drugi Paleolozi nastaviti tradicijskonalnu poviest starih bizantijskih vladara. Ponavljat će se dvorske pletke i kavge, domaće sablazni, urote, nevjera, religiozne smutnje i tako dalje; a tim će sve više slabiti grčka država i krčit će se put pred islamom, koji navaljuje, te koji će dignuti konjski rep i Muhamedov polumjesec na vrh crkve svete Sofije.

Čuvši patrijar, što se je mladome caru Laskarisu dogodilo, odluči od crkve cara Paleologa; ali da ga odveć ne razsrdi, dopusti svećenstvu, da za nj po običaju pjeva molitve u crkvi; a i sam prosledio je pominjati ga u leturgiji. Paleolog dvie godine gledao je oko patrijara, da digne s njega crkvenu zavezu; a ne mogavši to dostignuti, sazove grčke biskupe, te tužeći se na Arsenija reče im: Crkva ima za pokoru odredjena pravila, po kojima vi postupate s posebnim osobama; ima li crkva druga pravila za careve? Nemate li vi zakonâ o tome, ja ću ih naći u drugim crkvama. Ovim šćaše kazati, da će se obratiti k papi i da će ga on odriešiti od zaveze; a to je njima najgora prietnja bila. Poradi toga biskupi odrediše pomoći caru. Najprije kušali su na razne načine i nagovarali patrijara, da popusti; a kada ne htjede nipošto, oni ga zovnu pred sabor, kojemu je car glavom predsjedao. Ne htjevši Arsenije na prvi, ni

⁴² PACHYMERES l. c. cap. 14, p. 110; *Fleury* L. 85, n. 11.

na drugi poziv da dodje, osude ga kao uporna i svrgnu sa stolice; a Paleolog progna ga u Prokonos (mjeseca svibnja 1264)⁴³.

Na mjesto Arsenija biskupi dogovorno s carem zapatrijariše Germana III, drinopoljskoga biskupa (1264—1267). German bijaše čovjek otresen i znao je veselo vršiti svoju službu; a bio je dosta učan i socijalan. Nije cienio, da krepostno življenje stoji u spoljašnjoj oštirini i u preziranju drugoga. Štovao je i častio u svakome vrline i znanje, te bio iskren prijatelj, pa i podašan dobročinac krepostnih i naučnih ljudi. Car Mihajlo Paleolog učinio ga bijaše drinopoljskim mitropolitom, jer mu German, kao kalugjer nekoga namastira, na granici carstva bijaše pribavio sredstva za put, kada bješe izgubio milost u cara Teodora Laskarisa, te mu reda bijaše pribjeći k ikonijaskome sultanu.

Mnogi držahu Germana za nezakonita pastira, zbog premještenja s jedne na drugu stolicu. Medju Germanovim protivnicima bijaše i carev izpovjednik, Josip, arkimandrit Galesionova namastira. Car bijaše još pod crkvenom zavezom; a arkimandrit Josip uvjeri ga, da ne bi bilo valjano odriešenje dobiveno od nezakonita nadsvećenika Germana. Paleolog odredi s toga skinuti Germana s patrijarskoga prijestola. Posla dakle k njemu istoga Josipa, da ga on u svoje ime na prijateljsku nagovori, neka se od svoje volje odrekne časti, jer su mu mnogi protivni i prianjaju za Arsenija. German ne dađe se skloniti. Zato će se car segnuti na drugu lukavštinu. Naredi dakle, da sardeski mitropolit, po imenu Kalaza, očiti protivnik Arsenijev, piše Germanu i svjetuje ga, da odstupi. German pošalje tu knjigu caru, počevši se nešto sumnjati; a car mu odgovori: Ja se bavim državnim poslima, kojima sam opterećen. Pod tvojom je vlašću Kalaza: ti ga možeš kazniti po kanonima. Učini dakle s biskupima, što ti se bude vidjelo: ja se u to ne ću upletati. Germanu je tada puklo pred očima. Videći, da car želi njegovo odalečenje, ostavi patrijarsku polaču i skloni se u kuću, koju je imao u Carigradu kod arsenala. Sjutradan u jutru car sa senatom, s biskupima i sa svim svećentvom podje k njemu, i čineći se žalostan moli ga, da se vrati: ako sâm ne će dobre volje, poprieti mu, da će ga na silu vratiti. Paleolog odigra posve dobro svoju ulogu. A i German odigrao je vješto svoju. Pretvarajući se, izkaza caru neograničenu zahvalnost, dodavši, da je on odveć ostario i onemoćao, pa je spravan da se drage

⁴³ CUPER p. 161, n. 970—972; FLEURY L. 85, n. 15. 31; ROHRBACHER X, p. 167—169. Cuper stavlja drugo svrgnuće Arsenijevo u godinu 1266; ali je priličnije, da se je to zbilo 1264.

volje pismeno odrekne patrijarske časti, te moli cara i nazočne biskupe, da mu odreku prime. U isti čas napisa odreku i predajući je caru reče, ma što se dogodilo, da se već ne bi nikada primio patrijarstva, sve kad bi car htio, da ga natjera. Paleolog, primivši u ruku, što je želio i tražio, prestade nagovarati patrijara; dok se opet činjaše, da tako postupa sasma preko volje i jer nije mogao uspjeti, da slomi Germana⁴⁴. — To se zgodi mjeseca rujna 1266⁴⁵.

Paleolog je iza toga viećao s biskupima o izboru novoga patrijara, kao da jur nije odredio, tko da bude. Biskupi, koji ne znadijahu kako stvar stoji, predložiše razne osobe; ali oni, koji znadijahu što je car zamislio, ne imenovaše nikoga, već Josipa, careva izpovjednika. Josip bješe dobar kalugjer, dobro upućen u duhovni život, príprost, a uljudan, ali skrozi neuk u svjetovnome znanju. Bio je posvećen na 1 siečnja 1267, a zavladiči ga Gregorije mitilenski mitropolit; jer Josip ne htjede, da ga redi Pinaka, heraklejski mitropolit, s razloga, što je Pinaku zavladičio German⁴⁶.

Car Mihajlo zabilježi patrijaru rok od mjesec dana, da se dogovora s biskupima, kako će ga od ekskomunikacije odriješiti; a kroz to je činio sve, što bješe patrijaru po volji. Dotle mu bijaše ugodljiv, te je razaslao knjigu po carstvu, kojom zapoviedaše, da patrijarove naredbe budu vršene, kao da su carske; a uz to je vraćao natrag prognanike i raztvorao sužnjima vrata tamnica. Prema zabilježenu roku, patrijar Josip i biskupi odriješše svečano cara od zaveze na dva veljače, na svetkovinu *Sretenija* (ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ κυρίου)⁴⁷.

Na mjesto jednoga carigradskog patrijara, sad su bila tri: Arsenije, German i Josip. Nastade poradi toga žestoki domaći razkol, koji je odvajao u istoj kući oca od sina, mater od kćeri, nevjestu od svekrve. Neizbrojeno mnoštvo kalugjera tumaraše od nemila do nedraga, prianjajući za prognanoga Arsenija. Mnogi, vrstni vrlinama, bjehu ostavili svoje namastire i življahu sami o sebi, ne htjevši biti u zajednici s patrijarom Josipom. Tužahu ga, da je podkinuo Germana, poslije nego se je pokazao, da revnuje za Arsenija; ali ga najviše korahu sa ekskomunikacije, u koju je upao, pošto je Arsenije nju svakomu udario, koji bi se usudio cara primiti na izpovied. A

⁴⁴ FLEURY L. 85, n. 46; ROHRBACHER X, p. 169—172.

⁴⁵ Cuper drži, da je to bilo mjeseca rujna 1267. O. c. p. 164—165, n. 992—993. Ja se držim Rohrbachera i Fleurya.

⁴⁶ FLEURY L. 85, n. 47; ROHRBACHER X, p. 172. CUPER i ovdje drži se druge kronologije, razmičući godinu dana Josipov izbor.

⁴⁷ FLEURY, ROHRBACHER II. cc.

odatle su izvodili, da, kao nametnik i odlučan od crkve, nije imao vlast odriješiti cara.

Patrijar Josip ne mogavši pridobiti oporbenike šćeaše, da ih iztriebi; pa jer je kod cara bio moguć dostiže, što je želio. Bi dakle data naredba velikome logotetu Georgiju Akropoliti, da ih kazni. Logotet oštro i nemilo izvrši naredbu. Premetaše po kućama, da mu koji ne bi izmakao; te pohvatavši ih, dade ih batinama mlatiti, bičevima razkidati im ude, vješati ih i drugim ih mukama mučiti; a odličnije posla u progonstvo, poslije nego ih, kao zločince, svakojakim pogrdama čini izručiti i osramotiti po javnim ulicama i trgovima carigradskim⁴⁸. No su se s toga duhovi više ozloviedili na patrijara Josipa. Car isti sada opet uze u milost patrijara Germana. Zvaše ga svojim oteem, s njim se dogovarāše i upotrebljavaše ga u znamenite posle. Kroz to se umnažaše broj arsenijevaca ne samo u priestonici, već i drugovdje. A patrijar Josip čuvši, da u Anatoliji ima ljudi izvrstne pobožnosti, koji se sablažnjavaju o njega, podje onamo u namjeri, da bi ih za se dobio. Pohađajući one dobre redovnike govoraše im, da je i sâm odan Arseniju i da ga za patrijara priznaje, jer drži ni za što sve, što se je prievarem proti njemu uradilo; ali je valjalo, da tko zauzme njegovo mjesto i da vlada crkvom. Ja sam pak, dodavaše, s mojih odnošaja s carem najbolje mogao znati, tko bi koristniji i vredniji bio na onome mjestu: te da ću ne samo zauzbiti sve, što bi se nezgodna valjda dogodilo pristalicama Arsenijevim, već i dostignuti mnoge milosti drugim, s toga, što je meni car milostivan. Uz ove rieči patrijar podjeljivaše darove, koji su kod nekih uspješno djelovali. Ali sve bi uzalud kod Nicefora Blemide, najvrstnijega naukom i vrlinama medju onim asketima. Blemida je vidio, da je Arsenije nepravедno svrgnut i da je Josip usurpator; a kao pravi filosof — primjetba je Pakimerova — nije se zato uznemirivao, pa ni čudio, jer se je tako zbilo, dok se takove stvari često na svijetu događaju. Nije se dakle ulagivao Josipu: primao je negove posjete, ali ne bi ni izišao iz svoje ćelije, da ga susretne, i ne bi se ni digao na noge, kad bi on k njemu došao: ipak nije ga prezirao⁴⁹.

⁴⁸ Ille igitur (Acropolita) domos obiens patriarchae obtrectatores prehensos abducebat, vexans, caedens, proscindens, suspendens, flagellans, qui vero inter illos eminerent dignitate, probis dehonestans ac per fora ignominiose traducens . . . exilio multabat. PACHYMERES, *De Michaelae Palaeologo* L. 4, c. 28. I, p. 316.

⁴⁹ PACHYMERES l. c. p. 314—317; FLEURY L. 85, n. 54; ROHRBACHER X, p. 173 sq.

„Ovako, primjećuje Rohrbacher, grčki pisci opisuju nam stanje grčke crkve. Nije to crkva, koju je Isukrst sagradio na kamenu, o koji će se razbiti vrata paklena i nikada ne će ga nadvladati. To je crkva sagradjena čovjekom na nestalnu piesku ljudske politike. To je brod brez sidra, brez krme i krmara, koji vjetrovi zanose i koji je u strahu od gusarâ. Sve tu biva po samovolji jednoga čovjeka, koji se zove car. On mienja carigradske patrijare, kako su posljednji žudinski kralji mienjali posljednje jerusalimske nadsvećenike. Nepravedno prisvajanje patrijarske časti onamo se već smatra rednja, koja se ne može izcieliti. Prieki bi liek bio sjedinjenje i pokornost rimskoj crkvi, materi i učiteljici svih crkava; ali su Grei svoju čud pokvarili i srdce dotle im je oboljelo, te će se uvijek više bojati lieka, nego svoje bolesti⁵⁰“.

⁵⁰ ROHRBACHER X, p. 174.

POGLAVLJE XV.

Sadržaj. — Papa Urban IV i car Mihajlo Paleolog. — Papina knjiga Paleologu. — Druga poslanica Paleologova. — Legati u Carigradu i papa Klement IV. — Gregorije X. — Paleolog zbilja hoće uniju, premda s političkih razloga. — Patrijar Josip. Ivan Veko. — Car šalje poslanike na sabor. — Suproćenje u Carigradu i naprezanja Paleologova, da svlada oporbu. — Sabor u Lionu. Sjedinjenje Grka. Zakletva Georgija Akropolite u ime carevo. Prvi kanon lionskoga sabora o izhodjenju Duha svetoga.

Papa Urban IV (1261—1264) dogovarao se s Mletčanima i s Ludovikom IX francuzkim kraljem, kako da se pomogne Balduinu II i Latinima, koji šćahu opet zavladatai Carigradom¹. U isto vrijeme Urban naredi franjevačkome provincijalu u Francuzkoj, da čini propoviedati križarsku vojnu na Mihajla Paleologa². Rimski dvor za pape Inocencija IV i Aleksandra IV bijaše počeo odstupati od prijašnje politike; ali evo opet je nadvladala misao, da je s latinskim carstvom na Bosporu uzko spojen interes svete zemlje. Ovu misao papa naglasuje u knjizi pisanoj kralju svetome Ludoviku: „Želim, veli mu, pribaviti, što skoriju pomoć onome carstvu, *a dosljedno svetoj zemlji; koje interes prepleten je s njime*“³. S toga je valjalo, da se Paleolog boji zapada.

Da odvrati pogibao Paleolog više je puta slao u Rim poslanike s darovima za papu, za kardinale i druge kod pape moguće osobe⁴. U knjizi, koju donesoše papi Maksim Alufard kalugjer, Andronik Muzalon i Mihajlo Abalant, car nazivlje Urbana *papom staroga Rima, nasljednikom apostolskoga prijestola* i svojim *duhovnim ocem*. Izkazuje mu vruću želju, da se uzpostavi mir i sloga, te se crkve sjedine, i veli, da je o tome jur papi pisao odmah iza uzeća Carigrada. Ali, dodaje, ožalostilo me je, što sam čuo, da si udario

¹ RAYNALDI a. 1262, n. 39.

² *Ib.* n. 24; WADINGUS a. 1261, n. 17.

³ RAYNALDI l. c. n. 39.

⁴ FLEURY L. 85, n. 16; ROHRBACHER X, p. 174.

ekskomunikaciju Genovesima zato, što su sa mnom vjeru uhvatili, i da hoćeš, da se odreknu te vjere. Čudim se, da ti, koji si prvi među biskupima, voliš rat nego mir i prijateljstvo među kršćanima, kakovi su Genovesi i Grci. Opisuje zatim velike nesreće, koje su se kršćanstvu zgodile poslije nego Latini zavladaše Grcima. Pominje poganjenje crkava, nedržanje božje službe, kradju svetinje; pa nastavlja: Ali jer nije moguće vratiti, što je prošlo, bar odsele valja zatrti neprijateljstva i sablazni; 'a pošto svim srcem ja to želim, budeš li ti iskreno hotio, ništa ne će moći osujetiti ovo veliko dobro. Tebe, koji si moj otac, išlo je, da me nagovaraš; ipak ja sam prvi htio tebi ponuditi mir; te svjedočim pred Bogom i njegovim anđelima, ako ga ne primiš, da mene saviest ne će koriti. Ovom prilikom ne govorim ni o dogmatima, ni o crkvenome obredu. Ako je kakove razlike u tome, lasnije će se poravnati, kad se utvrdi mir. Napokon moli, da mu papa pošalje legat, koji su pravo duhom mira nadahnuti, i po njima odgovori mu na ovo pismo⁶.

Papa Urban primivši Paleologovu knjigu, zaiska u ondašnjega franjevačkoga generala četiri vriedna redovnika, koje bi poslao u Carigrad; a on mu odredi četiri Francuza: Šimuna od Auvergne, Petra od Moras, Petra od Crest i Bonifacija od Ivree: no jer ovi redovnici bijahu u dalekim mjestima, papa ne mogaše ih odmah poslati.

Legati podjoše godine 1263 noseći Paleologu papinu poslanicu⁶, koja je odveć znamenita: „Paleologu slavnome grčkome caru, milost, da upozna istinu⁷. — Velikom radošću i dužnom časti primio sam knjigu tvojega carskoga veličanstva i tvoje poslanike. Dobro sam razumio sadržaj tvoga pisma i što su mi isti poslanici pred braćom kardinalima poviedali. — Odmah uz tvoj pozdrav nazivlješ me papom staroga Rima, nasljednikom apostolskoga prijestola i otcem tvojega carskog veličanstva. Razložeći po tom o blagodatima ljubavi, veliš, da tvoje veličanstvo svim srcem prijanja za ljubav, da ti imaš revnost za Boga i da te je želja sloge i mira navela, da mi pošlješ svoj list i poslanike. Još mi pišeš, da uza sve, što sam ja tvoj otac, a ti preodani moj sin, niesam ti ni čim pokazao otčinsku svoju ljubav; dok ti mene ljubiš, kako sin svojega otea ljubi. Dodaješ, da pored svega, što si mi o svojoj namjeri pisao još kad si Carigrad

⁵ RAYNALDI a. 1263, n. 2; FLEURY l. c.

⁶ RAYNALDI a. 1263, n. 23—36. III, p. 106—111; WADINGUS a. 1263, n. 2. IV, p. 202—209; COZZA O. c. P. 4, c. 27, n. 1146—1167, II, p. 423—429.

⁷ Palaeologo imperatori Graecorum viam agnoscere veritatis.

uzeo, ne možeš odoljeti vatrenoj svojoj želji, a da mi opet ovu knjigu ne pišeš u namjeri, da se obnovi jedinstvo crkve božje, kako je bilo u staro doba; pošto, ako to Bog da, nitko se ne će posokoliti proti crkvi i ne će smjeti ni kralj, ni knez uzprotiviti se apostolskoj (papi) zapoviedi“ . . . Ovdje papa pominje sve, što smo prije kazali, da mu je Paleolog pisao, pak nastavlja: „Ja dakle pred svojom braćom promotrivši pomnjivo, što si mi pisao, svom dušom dao sam hvalu svemogućemu Bogu, od kojega polazi sve, što je dobro i u čijoj su ruci srceca kralja, te ih okreće kuda ga je volja. Sva rimska crkva, tvoja mati, ustala je, da blagosilja Boga, jer nam se je činilo, da je milost Duha svetoga prosvietlila oči pameti takova moguća vladara i kazala mu put ka katoličkoj istini, po kojoj će kći biti privedena k materi, dio k svemu, ud ka glavi. Crkva bo rimska uvijek je željela, uvijek je tražila, da grčku crkvu oživi materinim sladkim mliekom i preobilnom svojom ljubavi hrani: te gospodnje stado, pod upravom jednoga pastira, uzprimi hranu spasonosne nauke i uzmogne prizivati većom korišću ime gospodnje, držeći se jedne iste pravoslavne vjere“. — Papa je Urban optimist, kao i drugi pape, u ovome pitanju. Paleologovo pismo bila je prava majstorija bizantijskoga pretvaranja. Goruća želja, da prestane razkol i uzpostavi se, kako je u staro doba bilo, crkveno jedinstvo, velika odanost papi, sinovska ljubav, prošnja, da papa pošalje legats, koji će raditi o sjedinjenju, sve to bijaše golo licemjerstvo; a sve je k tome cilju išlo, da papa razoruža zapad, odakle mu priećase pogibao: međjutim Paleolog iskaše, da se crkve pomire; no za sada, da se ne dira u religiozno-dogmatička pitanja, koja razlikuju Grke od Latina. — Iza pomenutih rieči, Urban kazuje Paleologu, da za onakovo sveto djelo šalje četiri franjevca, koje mu u velike hvali; pa onda veli: „I premda ja, — ne svojom zaslugom, — zauzimljem na zemlji mjesto onoga, koji je ljubav učio, ljubav ljubio, pokazao ljubav i poslao ljubav na svijet, primio sam ljubavlju i radostno razumio rieči ljubavi, napisane u početku tvoje knjige. Prema tomu budi istinit, iz same revnosti najiskrenije ljubavi ja te pozivljam i koliko svesrdnije mogu svjetujem tebe i sve narode, kojima ti vladaš, da se vratite ka katoličkoj istini i ka krilu crkve, majke vaše. Jer će onda biti savršena moja radost, kada budem vidio, da toliko različni zemaljski narodi okupljeni su pod zastavu jedne iste vjere i da čine jedan sam puk, Isukrstu ugodan. Tada bi se i sav svijet uzradovao: toliko je liepo i krasno vidjeti, gdje sva braća žive zajedno u domu gospodnjemu!

„Ovaj dom Isukrstova je crkva, tvrdo sagrađena i krepko utemeljena na nepomičnome kamenu pravoslavne vjere. Sam je Isukrst neprocjenjenom svojom krvlju nju osnovao. Tu vas zbor vjernika nema nego jednu dušu i jedno srce (Act. 4, 32). Tu je sam jedan Bog, jedna vjera, jedno krštenje (Ephes. 4, 5). Tu sve mnoštvo vjernih ljudi prilikovano je jednome tielu, po apostolovoj rieči: Neka smo mnogi, jedno smo ipak tielo u Krstu (Rom. 12, 5). Jedinstvo ovoga tiela izhodi od jedinstva Duha, koji premda je jedan, daje po svojoj volji različne milosti uđima crkve. Zato isti apostol, poslije nego je pobrojio darove Duha svetoga, veli: A ovo sve čini jedan i taj isti Duh, dieleći svakomu kako hoće (1 Cor. 12, 11); a opet malo niže: Mi smo svi bili kršteni jednim istim duhom, da budemo jedno isto tielo (Ib. 13). Ovo jedinstvo crkvenoga tiela vrlo je liepo bilo poređeno s nešivenom gospodnjom dolamom, koja dopade u dio jednome samu, dok druge haljine bijahu razdieljene; a i označeno je banjom kod ovčarskih vrata (Joan. 5, 2 sqq.), u kojoj jedan sam ozdravljашe. Pa i božanstveni zaručnik na to jedinstvo smjera, kada u pjesmi nad pjesmama veli: Jedna je golubica moja (Cantic. 6, 8). A da se to jedinstvo nepromjenito i čitavo uzdrži, Gospod mu je dao jednu glavu i jednoga učitelja, svetoga Petra, apostolskoga poglavicu“ . . . Papa navodi ovdje obične dokaze i razne momente Petrova poglavarstva nad apostolima; pa će nastaviti: „Prošlih vjekova sveti se otcı nıesu suprotılı ovoj božanstvenoj ustanovi; već časteći apostolova nasljednika, kao namjestnika Isukrstova, kad bi sumnja o vjeri nastala na njegov su sud išli i njegovom su vlašću osuđıvalı krıvo-vjerstva, držeći se kao uđi s glavom za nj, to jest za apostolski nadsvećenički priesto. Njega valja pitati, što se ima držati, biva, što se ima vjerovati; jer njega ide, da kori, da učı, da daje naredbe, da razredjuje i zapovieda, da veže i dıeši mjesto onoga, koji ga je postavio, te koji mu je dao, što ni jednome drugomu nıje, biva, punost (vlastı). Svi katolıci, jer je takova božja volja, preklonjaju glavu pred njegovım priestolım; a koji imaju vlast na svıetu, ter se prave vjere drže, njega slušaju kao Gospoda Isusa . . . A pošto većıa vlast i mogućstvo rimske crkve utvrđeni su na riećima evan-gjelja i pokrıepljeni svjedočanstvıma velikoga broja svetih naučitelja, cienio sam, da mi ne treba o tome navoditi mnogo dokaza. Bilo bi izvišno, da čovjek hoće zubljamı, da pomogne suncu, da bolje svietli; a tako isto, da hoće pisanım svjedočanstvıma, da dokazuje, što je postalo znano nebu i zemlji“. Poslije nego je tako naglasio starješinstvo rimske crkve, papa pominje i vremenitu korist, koju bi osjetio grčki

car, kad bi se s njom sjedinio: „Ako dakle, veli mu, s njom se sjediniš, ona, da utvrdi tvoj priesto ne samo će gledati, da ti dobi je pomoć Genovesa i drugih Latina; no, uztreba li, i svih katoličkih kralja i knezova. Ali dok ti budeš nepokoran rimskoj crkvi i apostolskome prijestolu, ja po savjesti ne mogu podnositi, da Genovesi, ili bio tko od Latina, tebi pomažu; jer, po svoj prilici, tvoja bi nepokornost upornija postala, a mogla bi i štetna biti katoličkim čuvstvima tvojih (latinskih) saveznika. Neka se dakle ne čudi tvoja carska razboritost, što sam ja protiv Genovesa postupao. Ja tim niesam volio rat nego mir, zašto se ti njihovom pomoću služiš, da udaraš na rimsku crkvu, te na svoje oči puštaš, da budu tlačeni njezini sinovi.

„Pošto sam ja namjestnik istine, koja veli: Ja sam put, istina i život (Joan. 14, 6), dužan sam ljubiti istinu, nju pokazivati, po njezinu tragu ići, nju svemu svijetu navješćivati, nju na krovovima propovijedati, ne mogu, ne smiem i ne ću, da tajim istinu. S toga velim, da svi, koji se kršćani zovu, a ne će, da se pokore apostolskome prijestolu, suprote se gospodnjim ustanovama i teško vriedjaju božje veličanstvo. Jer kakav je grijeh neposlušnost, to nam kaže Samuilo, koji veli, da je neposlušnost kao grijeh od čaranja i nepokornost kao idolopoklonstvo (1 Reg. 15, 23). To se vidi i iz primjera Datanova i Abironova, koje je, s nepokornosti, Bog kaznio, te ih je proždrla zemlja sa svim njihovim (Numer. 16). Ja ti ovako slobodno govorim, jer hoću, da budem, što i ljekar, koji ne gladi otok, već ga bode, da od njega izlieči. A ti poslušaj uztrpljivo moje rieči i sviestno ih promišljaj, da ti, s božjom pomoću, budu na spasenje; jer po Solomunovoj rieči bolji su udarci od prijatelja, nego lažni cjelovi od onoga, koji na nas mrzi“ (Prov. 27, 6). — Ovo je čisto govoriti. Mnogi se srde, što su pape srednjih vjekova Bizantincima obećavali pomoć uz uvjet njihova sjedinjenja s katoličkom crkvom. Ali je razlog, koji papa Urban navodi, po kršćanskoj logici, dosta jak. On kaže Paleologu brez okolišenja: Ako ti ne ćeš pravoga sjedinjenja s crkvom rimskom, uz priznavanje božanstvenoga Petrova primata i uz pokornost njegovoj stolici, već pitaš samo politički mir u namjeri, da utvrdiš svoj priesto, zašto bi katolički svijet sada imao tebi pomagati? Kako bih ja mogao to dopustiti, a da ne škodim katoličkoj stvari? Ako pouka historije išta vriedi, ja mogu suditi, da ti, postigavši svoju svrhu, po gotovu poslije ne bi htio, da znadeš za sjedinjenje erkava, već bi uporniji postao. No je li ti

iskreno do sjedinjenja, gledaj, da se to prije izvede, pa će onda papa uložiti svoj upliv, da ti katolici pomognu.

Pri koncu poslanice Urban se osvrće na prigovor, da su Latini velika bezakonja uradili u Carigradu: „Znadem, veli, i ja, da su se velike nesreće kršćanskome puku pripetile. Ja to žalim; a suze ronim nad onima, koji, otevši se posluhu prema rimskoj crkvi, prvi dadoše uzrok golemoj sablazni među Greima i Latinima“. Papa htio bi obraniti Latine. Ako su Latini više puta napali na Grke, niesu to radili samo, da osvoje njihove zemlje i dobiju njihova bogastva, već da se Grci orazume. Još jednom preporučuje, da se najprije utvrdi religiozni mir sjedinjenjem crkava; a na tome temelju, neka se osnuje politički mir. Kaže, da je legatima naredjeno, da ugovaraju o jednomu i drugome miru⁸. Ovim završuje svoju dugu poslanicu.

U isto vrijeme papa je pisao akajskome knezu Vilarduinu i drugim francuzkim baronima, obznajući ih, da šalje legaciju Paleologu, i naredjujući im, da odustave rat na Grke, te da već ne bi na grčke zemlje napadali, ni plienili ih⁹.

Paleolog, prije nego će primiti papin odgovor, pisa Urbanu drugu knjigu¹⁰ ovim nadpisom: „Častnome otcu otaca, svetomu papi staroga Rima, gospodaru mojega carstva (mojega carskoga veličanstva), Urbanu, božjom voljom vrhovnome nadsvećeniku svete i apostolske stolice, a većim promislom dostojnu poštovanja sa svojega življenja i nauka pred Bogom i pred svetima: Mihajlo u Krstu Bogu, vjerni car i vladalac Rimljana, Duka, Angeo, Komnen, Paleolog i novi Kostantin; pozdrav i sinovsko poštovanje s čašću, koja se pristoji po kršćanskoj vjeri i svetim kanonima“. U knjizi uvjerava papu, da u svojim molitvama ne prestaje preporučivati njega i kardinale, e im Bog da milost, da uzmognu sjediniti crkve, pa veli: Za careva mojih predšastnika, često su se izmjenjivali poslanici s jedne i s druge strane, da bi radili o sjedinjenju, ali niesu mogli uspjeti, jer se neposredno ne mogahu razumjeti i jer su im tomači bivali neznajše. . . Lani međjutim, četvrte godine mojega carovanja, na badnji dan dodje me pohoditi kortonski biskup Nikola, pošto sam ga ja bio zamolio, znajući,

⁸ Nos autem, quia utrumque volumus, utrumque credimus, et utrumque votis anxii expectamus, praedictos nostros apocrisarios pro utroque negotio, ut scilicet de dogmatibus fidei, ritibusque ecclesiasticis, et de pace et concordia cum tuo tractarent imperio, ad te duximus destinandos. COZZA n. 1165.

⁹ RAYNALDI a. 1263, n. 37. III, p. 111; WADINGUS a. 1263, n. 5—6.

¹⁰ RAYNALDI a. 1264, n. 58—61; COZZA l. c. n. 1170—1175, p. 430—431.

da je rodом Grk, a uzgojen u rimskoj crkvi, te da je sasма dobro upućen u nauci obiju crkava. . . On nam je dakle iztomačio grčki vašu nauku, kako su je predavali latinski otcі, to jest: pape, Silvestar, Damas, Celestin, Agaton, Hadrijan, Leon Veliki i Leon mlađji, Gregorije dialog; biskupi, Hilarije poitierski, Ambrosije milanski, Avgustin hiponski, Jeronim, Fulgencije i drugi. Takovu smo nauku mi našli suglasnu s onom naših otaca Atanasija aleksandrijskoga, Basilija cesarejskoga, Gregorija bogoslovca, Gregorija Nisanina, Ivana Zlatoustā i dvaju Ćirila. Jer smo je dakle primili najčistijom vjerom, mi tu nauku častimo, držimo, vjerujemo, a jednako štuјemo sve sakramente rimske crkve. Molim dakle tvoје sveto otačanstvo, kao poglavicu svih nadsvećenika i sveobćega učitelja katoličanske crkve, da se postaraš, te se brže uјedini ista crkva, nad kojom je tebe poglavito Bog postavio, mјesto svetoga Petra; jer koliko je do mene, ja sam spravan pomagati tvoјoj svetosti, i moja će carska moć, s božjom pomoću, podvrći crkvi materi moјoj sve narode i sve biskupske stolice. Zato šalјem k tvoјemu svetome i častnome otačanstvu ovoga biskupa i molim te, da mi ga brzo vratiš, a s njim, da pošalјeš svoје legatе, koji će dovršiti ovo veliko djelo.

Papa Urban odgovori na ovo pismo knjigom od 22 lipnja 1264¹¹, i posla druga tri legatа, pomenutoga kortonskog biskupa i dva franjevca, Gerarda od Prata i Rainiera od Siene. Medjutim prije njih stigоše u Carigrad ona četiri legatа, koje je lanjske godine (1263) Urban poslao. Paleolog primi ih velikom čašću. Ali se oni brzo uvјeriše, da caru nije do sjedinjenja crkava, te da gleda stvar razvlačiti samo, da dobije vremena za svoје političke svrhe. Dogovaranja trajala su gotovo tri godine. Napokon Paleolog predloži nekoliko članaka, na kojima bi se moglo izvesti žudjeno јedinstvo, pridodavši neko izpoviedanje vјere. Legati ne htјedoše primiti njegove priedloge. Ipak ne mogavši više dostignuti, na careve molbe, ponesoše sa sobom u Rim i članke i ono izpoviedanje¹².

Klement IV (1265—1268), Urbanov nasljednik, odbi Paleologove članke, a nadje i u njegovu izpoviedanju, što se nije moglo u svemu udariti s katoličkom vјerom¹³; te odgovori Paleologu poslanicom od 4 ožujka 1267¹⁴ i posla mu u istoj poslanici izpovie-

¹¹ WADINGUS a. 1264, n. 2; COZZA l. c. n. 1177—1185, p. 431—433.

¹² WADINGUS a. 1267, n. 1; RAYNALDI a. 1267, n. 81. Cf. MARCELLINO DA CIVEZZA O. c. II, p. 81—82.

¹³ ROHRBACHER X, p. 180.

¹⁴ RAYNALDI a. 1267, n. 72—79. III, p. 228—231; WADINGUS a. 1267, n. 2. IV, p. 269—275; COZZA l. c. n. 1199—1221, p. 437—441.

danje rimske crkve, koje počinje otajstvima Trojstva i Upućenja; pa naglasuje izhodjenje Duha svetoga od Oca i od Sina, monarkiju božanstvene naravi, jedinstvo katoličke crkve, jedinstvo krštenja, čistište (*purgatorium*), pakao, sedam svetotajstva i poglavarstvo Petrove stolice. Između ostaloga, papa veli caru: „Premda je moj predšastnik osobitim zadovoljstvom primio (prvu) tvoju knjigu, nije mu se ipak činilo korisno, da se posao vodi redom, koji si ti predlagao. Tebi se je činilo pristojno, da se prije svega utvrdi politički mir među Greima i Latinima, pa onda, da se razpravlja o dogmatima vjere i o razlici crkvenih obreda. . . A on ti je odgovorio, da prije svega valja se o vjeri nagoditi. . . U tu svrhu, da se poravna put, koji vodi k miru, bjehu poslana tvojemu veličanstvu četiri fratra franjevca, kojima je dan nalog i uputa, da se najprije valja složiti u vjeri i u crkvenim obredima, a zatim razpravljati uvjete (političkoga) mira. U pismu pak, koje je tebi moj predšastnik pisao izriekom je rečeno, ako bi se vidjelo, da će dogovaranja sretno uspjeti, da pošalješ (u Rim) svečane poslanike, dajući im punu moć i vlast, da uzmognu stvar konačno utvrditi, ili ako ne bi primili zaključke, da se potraže drugi načini, te se ovaj veliki posao, s božjom pomoću, dokonča. Ali ova četiri franjevca, poklem boraviše neko vrijeme kod tvojega dvora, osjetivši se, da ne mogu dostići, što iskahu, pristadoše, kako ti kažeš, na pisane tvoje članke i obećaše, da će ih preporučiti ovoj apostolskoj stolici. . . Oni su bili poslani, da vode dogovore, a ne, da stvar rieše; pošto im je bilo naredjeno, da o svemu obavijeste apostolsku stolicu, koja je ostavila sebi presudu. A to su i sami izriekom posvjedočili na istome spisu (na člancima napisanim). Odatle je jasno, da sami niesu prisvojili vlast, koju niesu imali; već su jedino iz uljudnosti obećali, koliko bude do njih, da će stvar preporučiti onomu, na koga spada, te da bude izvidjena i potvrđena. Na svrhi papa dodaje, da car može poslati s njegovim legatima u Rim nekoliko naučnih ljudi, kojima će se razjasniti sve, o čemu bi Grei još kakovu sumnju imali. Medjutim ako oni prime rimsko izpoviedanje, papa obriče, da će sazvati sveobći sabor, kojim će biti potvrđeno sjedinjenje i mir među Latinima i Greima.

Vriedno je, da zabilježimo, kako je Klement IV u ovoj poslanici označio poglavarstvo rimske stolice: „Ova sveta rimska crkva, veli papa u svome izpoviedanju, *ima vrhovni i podpunni primat i poglavarstvo nad svom katoličanskom crkvom*. Ona istinito zna, da je takov primat, uz puninu vlasti, *primila od samoga Gospoda* u

osobi svetoga Petra, apostolskoga glavaru, čiji je nasljednik rimski nadsvećenik. A jer je sama, više nego druge, dužna braniti istinu vjere, *nju ide takodjer, da rješava pitanja, koja se vjere tiču*. Komu je god što krivo u stvarima crkvene naravi, može se na njezin sud prizvati. Isto tako može se ići na njezin sud u crkvenim parnicama. Njoj su sve crkve podložne: svi biskupi valja, da je slušaju¹⁵. — Mi ćemo kasnije vidjeti, da ni florentijski dekret ništa više o papi nije proglasio.

Uz to je opet Paleolog pisao papi, da je odveć zabrinut zbog pogibli, koja prieti svetoj zemlji i zbog gubitaka armenskoga kralja; ali da ne može zavojštiti na Turke, jer se boji, da Latini napadnu na njegovu zemlju. Pravda se u isti mah, što sjedinjenje ne može, da uspije i veli, da tomu nije kriv ni on, ni njegov narod, već grčki biskupi. Papa mu odgovori¹⁶ na 17 svibnja iste godine (1267), da mu se je lako ne bojati Latina, samo neka se s katoličkom crkvom sjedini; pa dodaje: Ne može te opravdati što pišeš, da su krivi biskupi i svećenstvo, što grčka crkva ne će, da se pokori apostolskoj stolici, a ne ti i tvoj narod; dok je svakomu znano, da ti nad biskupima i svećenstvom puno veću vlast imaš, nego te po pravici ide¹⁷.

Gregorije X (1271—1276) netom bi izabran za papu, vraćajući se iz Sirije, namjerom, da se odmah povedu dogovori s grčkim dvorom o sjedinjenju crkava, odasla k Paleologu nekolicinu franjevacu, da mu po njima doglasi svoje imenovanje i izkaže mu goruću svoju želju, da se uzpostavi crkveno jedinstvo¹⁸.

¹⁵ Ipsa quoque sacrosancta Romana ecclesia summum et plenum primatum et principatum super universam catholicam ecclesiam obtinens, quem se ab ipso Domino in beato Petro apostolorum principe, seu vertice, cujus Romanus pontifex est successor, cum potestatis plenitudine recepissee veraciter et humiliter recognoscit; sicut prae caeteris tenetur fidei veritatem defendere, sic et si quae de fide subortae fuerint quaestiones, suo debet iudicio diffinire. Ad quam potest gravatus quilibet in negotiis, ad forum ecclesiasticum pertinentibus, appellare. Sed et in omnibus causis ad examen ecclesiasticum pertinentibus, ad ipsius potestatem recurri iudicium, et eidem omnes ecclesiae sunt subjectae, ipsarumque praelati, et obedientiam et reverentiam sibi debent. Cozza l. c. n. 1217, p. 440.

¹⁶ RAYNALDI a. 1267, n. 66—67; Cozza l. c. n. 1196—1197, p. 436.

¹⁷ Nec tuae potestati excusationi proficere quod scripsisti, praelatis scilicet et clero non tibi vel populo tuo impingendum, si nobis obedientia debita non impenditur ab eisdem; cum certo certius habeatur, quod tu in praelatos et clerum longe maiorem, quam deceat, obtines potestatem.

¹⁸ FLEURY L. 86, n. 18; ROHRBACHER X, p. 258.

Paleologu bilo je do crkvenoga pitanja, kad se bojaše Latina. A tako je baš sada bilo. Balduin II već prije (1267), pred papom Klementom IV, u Viterbu, bješe uglavio ugovor s Karlom Anžuvincem, sicilijanskim kraljem, koji mu obeća dati pomoć, da osvoji Carigrad¹⁹; te se je zaista za vojnu spravljaao. Paleolog dakle šalje Gregoriju X franjevca Ivana Parastrona, rodом Grka, poznavaoца grčkoga jezika i štovatelja istočnoga obreda, kojega je patrijar u Carigradu posve rado imao i često se s njime razgovarao. Parastron donese papi carevu knjigu, kojom Bizantinci kazivaše, da se je nadao vidjeti u Carigradu novoga papu, kad se vraćaše iz Sirije: pa dodavaše, da se bude Gregorije svratio u istočnu prijestonicu, da bi ga bili dočekali poštovanjem i čašću, kako mu se dolikuje; a k tomu, da bi njegova nazočnost vrlo bila pomogla sjedinjenju crkava²⁰. — Papa se razstapaše od radosti i mišljaše, da će crkva brzo slaviti triumf. S toga odmah šalje legate, četiri franjevca, među kojima Jeronima od Askoli (potonjega papu Nikolu IV), i piše Paleologu²¹ o saboru, koji je odredio sazvati, pa ga i pozivlje za 1-i ožujka godine 1274. Kaže mu, da je bio nauman još prije ovo mu doglasiti, ali je čekao njegov odgovor na pismo Klementa IV od god. 1267. U to, veli, stiže mi tvoj poslanik, a dragi moj sin fra Ivan Parastron, reda Male braće, i predade mi tvoje pismo, koje me je odveć obradovalo, pošto mi kažeš, da uzmem u obzir želju i revnost tvojega carskoga veličanstva za sjedinjenje kršćanskoga naroda. A pošto primjećuješ, da će isti redovnik, tebi odveć ugodan, naustice mi kazati, koliko sâm štuješ apostolsku stolicu, mater tvoju, i koliko si žalostan zbog crkvenoga razkola, ja valja, da vjerujem njegovim riečima, kao da mi ih tvoje veličanstvo na svoja usta govori... Pohvalna tvoja namjera, da se Isukrstovo stado zajedno sljubi jedinstvom istovetne vjere i katoličke ljubavi, te čuvstvima iskrene odanosti apostolskome prijestolu i rimskoj crkvi, materi tvojoj, bude li u djelo provedena, bit će ugodna Bogu, probitačna tvojemu narodu, korisna tvojemu spasenju, a mene će savršenom radošću razveseliti... Molim te dakle i zaklinjem, ne daj, da ti se u srdeu ta liepa želja utrne, ni da se razplinu tolika sjajna obećanja, koja si u više navrataka, kako je svakomu poznato, ponovio istoj rimskoj crkvi, materi tvojoj. Neka

¹⁹ ROHRBACHER X, p. 181.

²⁰ MARCELLINO DA CIVEZZA II, p. 93; FLEURY I. c.; ROHRBACHER X, p. 258.

²¹ WADINGUS a. 1272, n. 3—4. IV, p. 345—352; RAYNALDI a. 1272, n. 25—30. III, p. 303—307; Cozza I. c. n. 1288—1307, p. 456—460.

ti je na pameti, kako se je Isukrst, prava glava otajstvenoga tiela, prije svoje muke osobito molio za jedinstvo, govoreći: Otče, molim, da svi budu jedno u nama (Joan. 17, 21). — Iza ovih rieči papa Gregorije, idući tragom svojih predšastnika Urbana IV i Klementa IV, naglasuje, da pitanje sjedinjenja valja početi od vjere, na temelju formulara, koji su oni u Carigrad poslali, i s toga kraja, da sâm ne misli ništa promjenjivati²². Moli napokon cara, da pristupi k saboru zajedno s ostalim katoličkim vladarima, ili da pošalje poslanike, davši im veliku vlast, a uz to vrati brzo ova četiri legata, eda prispiju prije nego se otvori sabor, te se zgodno uzmognu pripravititi pitanja, o kojima će sabor razpravljati.

Istom prilikom papa pisa i patrijaru Josipu²³, moleći ga i opominjući, da se popašti za sjedinjenje crkava i da dodje glavom na sabor.

Već je i Paleolog zbilja hotio uniju i stao govoriti za nju, premda ga je politika u tome vodila. Jednom sakupivši oko sebe patrijara, biskupe i nekoje svećenike velikim je zanimanjem o tome razložio, umećući u govor, po svojem običaju, gdjekoju prijetnju. Dokazivaše im, da se može brez ikakve štete ugovarati s Latinima. Pozivaše se na primjer cara Ivana Vataca i patrijara Manuila, koji su poslali u Rim nekolicinu biskupa, obećajući, da će služiti misu s Latinima i pominjati papu u leturgiji, samo, da papa već ne šalje pomoći Latinima, koji bijahu u Carigradu. Ondašnji biskupi, govoraše car, nису zabavljali Latinima nikakvu heresiju: samo ih moljahu, da dignu *Filioque* iz vjerovanja, baš ako će tu rieč ostaviti u drugim svojim knjigama. Opet Grci ne žacaju se od Latina, nego obée s njima u najvećim svetotajstvima i primaju Latine kada prelaze na grčki obred, ne zahtievajući od njih drugo, već promjenu jezika. Pa zar je, nastavljaše, protivno kanonima, da se pominje papa u molitvama, kad je običaj pominjati mnoge druge, koji nису pape? Još je manje zlo zvati papu bratom i prvim, kad je i opaki bogataš zvao Abrama otcem, premda bješe različan od njega i

²² Nos igitur debita meditatione pensantes idem negotium tam utiliter, tam propenso consilio, et exacta maturitate dispositum et electum ad executionem ipsius ab iisdem praedecessoribus nostris ordinem imitandum potius, quam mutandum, dilectos filios religiosos viros fratres Hieronymum de Asculo, Raymundum Berengarii, Bonagratiam de sancto Joanne in Persiceto, et Bonaventuram de Mugello .. decrevimus ad tuam celsitudinem destinandos.

²³ WADINGUS a. 1272, n. 5. IV, p. 352—353; Cozza l. c. n. 1309—1312, p. 461.

sasma od njega odvojen. A pustimo li papi i apelacije, zar će odmah s toga ljudi putovati preko mora, da se onamo pravdaju?

Kada car tako progovori, patrijar Josip nadao se je, da će ga sad s ove stope pobiti arkivar Ivan Veko. No videći, da ga strah uzteže, naredi mu, pod kazan izobćenja, da kaže, što misli o Latini. Veko tada izjavi, da voli na se navući vremenitu muku, nego duhovnu, pa će reći: Neki nose ime heretika, a heretici niesu; dok su nekoji drugi heretici, a ne zovu se: ovakovi su Latini²⁴. Odgovor zadovolji patrijara, ali se car prozli prema Veku; pa raspusti skupštinu; a do nekoliko dana tuži Veka saboru za nekakov prestupak. Biskupi se izgovoriše, pošto je Veko patrijarov klerik, da ga ne mogu brez patrijara suditi; a patrijar ne htjede dopustiti, da se zametne parnica. Veko će kroz to poći k caru i moliti ga, da se na nj ne srdi, jer nije kriv: još se ponudi, da će se odreći časti i svih svojih dohodaka, a da ne uzrokuje razkol u crkvi i ne izgubi milost pred njime. Napokon sâm predlaže, da ga car progna iz zemlje. Paleolog odpusti ga, ništa mu ne rekavši. A do nekoliko dana pozove ga k sebi i izkaza mu osobito poštovanje i čast; no kad se Veko vraćaše od njega, carevom naredbom bi uhvaćen i zatvoren u tamnicu²⁵.

Po tom će car (s pomoću nekih mudraca, što je u dvoru imao, među kojima odličniji bijahu, arcigjakon Meliteniot i Gregorije Cipranin,) sastaviti spis, u kojemu dokazivaše, da je latinska nauka nezazorna. Ovaj spis posla patrijaru naredbom, da odmah ima odgovoriti; ali samo povjestničkim dokazima i svjedočanstvima iz svetoga pisma; jer što bi patrijar iz svoje glave dodao ne će biti primljeno. Patrijar sazva sabor i odgovori. Medjutim car htjede dobiti Veka za svoju stvar. U tu svrhu posla mu u tamnicu sva svjedočanstva svetoga pisma i otaca, koja potvrđivahu latinsku nauku; a uza nje spise, koje o istome predmetu otrag nekoliko godina bješe napisao Nicefor Blemida. Veko bijaše čovjek pošten i pravedan; pa stade misliti, da se po čemu nije do sada o stvari varao, pošto je do tada veće učio svjetovne pisce, nego li sveto pismo i knjige otaca. Zapita dakle, da mu dadu ciele knjige, iz kojih su oni navodi uzeti. Car naredi,

²⁴ Quidam et sunt, et dicuntur haeretici; nonnulli neque sunt, neque dicuntur; alii dicuntur quidem, sed non sunt; postremo aliqui vice versa sunt, licet non dicantur tales. In hanc ultimam classem redigendos puto Italos, quippe qui cum haereseos non dicantur rei, revera tamen eo crimine tenentur. PACHYMERES, *De Michaelē Paleologo* L. 5, c. 12, I, p. 376.

²⁵ PACHYMERES, *ib.* c. 14, p. 377 sq.

da mu budu dane knjige, da ih podpuno prouči. Knjige svetih otaca uvjeriše Veka o pravoslavlju latinske nauke; pa kada zadovolji svojoj saviesti, izreče svoje mišljenje za sjedinjenje²⁶. Po njemu, Latinima ništa se ne mogaše manisati, izim dometka u vjerovanje.

Prije nego će Veko svoje mišljenje izreći patrijar Josip, nago-voren kalugjerom Jobom, napisa izjavu, da ne će nipošto sjedinjenja s latinskom crkvom. Josip tu svoju izjavu potvrdi zakletvom; a pod-pisaše je skoro svi biskupi: te bi poslana svim vjernicima²⁷.

Paleologa je sokolilo Vekovo obraćanje; pa je pisao papi do-glasujući mu, da će poslati poslanike na sabor²⁸. Pismo ponesoše u Rim dva legata, Rajmund i Bonaventura. Druga dva car ustavi u Carigradu, da s njima uputi svoje poslanike. A kako je obrekao, tako i svjerova: izabravši u tu svrhu prijašnjega patrijara Germana i nicejskoga mitropolita, po imenu Teofana, te trojicu svjetovnih dostojanstvenika: Georgija Akropolita, Panaretu i velikoga tomača, pridjevkom Berejanina. Oni se ukrcaše, s pratnjom i s darovima, na dvie galije i odjedriše izpod Carigrada u početku godine 1274. Na rātu Malei (današnji rāt *Sant' Angelo*, na južnome šiljku Peloponesa) dopade ih nesreća: potopi im se jedna od dviju galija, na kojoj bijahu častnici pratnje s darovima. Sve propade, a sam se jedan čovjek izbavi. Između darova, koje more proguta, Pakimer pominje prekrasni i vrlo dragocjeni pokrivač (*insignem ac pretiosissimam en-dyten*) oltara velike crkve²⁹.

Iza njihova odlazka car se je starao, da se nagodi s patrijarom Josipom; jer mu srdce nije dalo, da se zavadi s čovjekom, koji ga je od crkvene zaveze odriješio. Nagodiše se dakle ovako: Patrijar će izići odmah iz svoje polače i skloniti se u namastir Periblepton, uzdržeci ipak svoju čast i prihode. Ako bi na zapadu dogovaranja

²⁶ *Ib.* c. 16, p. 383 sq. Isto kazuje i povjestničar Gregora, koji ovako stvar opisuje: „(Beccus) multa cum sagacitate perlectis (Blemmydae scriptis), sanctorum libros e quibus Blemmydes ea testimonia collegerat, postulavit: quorum copiam cum imperator lubentissime ei fecisset, in eo deinde occupa-batur, ut diligenter illos legeret, expenderet, ad verbum conferret. Itaque brevi tempore eum testimoniorum acervum collegit, quae integra volumina complere possent: et qui dudum Latinis adversabatur mutata sententia, victoriam ad illos transferret (ἐτεροαλέα τὴν νίκην ποιῆται)“. GREGORAS, *Historia Byzan-tina*. L. 5, c. 2, n. 6 (Parisiis 1702), p. 78.

²⁷ FLEURY L. 86, n. 30—31; ROHRBACHER X, p. 259—261.

²⁸ WADINGUS a. 127³, n. 3—5; RAYNALDI n. 1273, n. 44.

²⁹ PACHYMERES l. c. cap. 21, p. 396 sq.; HEFELE VI (1890), p. 136 sq.; FLEURY L. 86, n. 39; ROHRBACHER X, p. 262.

o uniji s kojega mu drago uzroka propala, on će opet biti vraćen u patrijarski dvor, a ne će se zlosrditi onima, koji su se unijom zanimali. Ako bi dogovori sretnim uspjehom dovršili, a on ne bi htio za uniju pristati, ostat će u namastiru, odstupivši sasma od patrijarske časti; te će drugi patrijar biti izabran. Prema ovoj nagodbi, patrijar ostavi svoj dvor na 11 siečnja 1274.

Uza sve to car se bojaše, da biskupi ne će za uniju prionuti, pošto ni Veko ne mogaše uspjeti, da ih uvjeri; premda im je više puta razložio i donosio im pred oči svjedočanstva svetih otaca, koja dokazivahu istinu latinske nauke. Paleolog tužio se je na nje, da ga proklinju. Jednom htjede kušati, ne bi li ih na liepe pridobio. Pozvavši ih k sebi, stade im govoriti: „Ja se trudim, da postignem mir i slogu jedinom namjerom, da izbjegnem žestokim ratovima i poštedim rimsku (grčku) krv; a ne mislim ovim unositi u našu crkvu nikakvu novotariju. Dogovoranja s rimskom crkvom vode se o trima tačkama: o prvenstvu, o apelacijama, o pominjanju pape u molitvi. Dobro razmislivši, sve tri tačke dolaze gotovo na neznatnu stvar. Kad će doći ovamo papa, da zauzme prvo mjesto? Komu će pasti na um, da ide preko mora, na onako dalek put, da potraži svoja prava? A da se pominje papa u molitvi, kad patrijar u velikoj crkvi vrši službu božju, kakovo je tu zlo? Koliko su puta u tome bili usrdni naši stari? Ja ipak čujem, da vi bježite od onih, koji pristaju na ovakove dogovore. Vi hoćete, da se razdvajamo i mene proklinjete, kao da ne ću, da budem, što sam i bio, i kao da sam namislio prinuditi vas, da promienite naše običaje i u svemu govorite, što i Latini. To valja, da razbistrimo. Neka dakle svaki od vas kaže svoju misao, ne gledajući na ono, što bi mu moglo biti drago, već na dobro crkve“. Biskupi odrešito zaniekaše, da su cara proklinjali. Pa onda rekoše, da o stvari ne mogu sinodalno izkazati svoju misao, pošto nije nazočan patrijar, čijoj su oblasti oni podložni: napose pak i svak za se može kazati, što misli, ter bude zapitan. Car je tada napose svakoga zapitao. Nadje ih se, koji su na prosto sve tri tačke odbili, govoreći, da im valja predati potomcima amanet, koji su primili. Nastane li odatle kakova pogibao državi, oni će se Bogu moliti; a za drugo ne će se bržiti: jer cara ide, da upotrebljava sve načine, a da drugim putem državi pomoć pribavi. Nekoji pak rekoše, da se prime dvie prve tačke: prvenstvo i apelacije; jer se to može riečima priznati, a da se nikada u djelo ne izvede. Ali što se treće tiče, pominjanja pape u četurgiji, to nipošto nije prosto; jer bi to bilo obćenje s onim, koji su izopačili

vjerovanje. Ksiflin, veliki ekonom carigradske crkve, ohrabren svojim starim godinama i osobnim prijateljstvom s carem, kleče preda nj i uze ga za koljena, pa ga stade zaklinjati, neka ne izazivlje domaći rat, jeziviji, nego rat s tudjinima, koji bi on htio, da ukloni unijom.

Poslije nekoliko dana videći car, da su svećenici razdvojeni napisa pismo o podaničkoj podložnosti i zapovjedi, da ga svi podpišu. Posla zatim pregledati im kuće; naredivši, da, oni, koji mu nisu odani, plate najam na iste, za sve vrijeme, što su u njima stanovali; pošto je sam, kao osvojitelj Carigrada, pravi vlasnik svega. Pod takovim izvjetom zapljenjivalo im se sve pokuće. U isto doba Paleolog naredi ladje koje će prenieti krivce u progonstvo: i zaista mnoge svećenike progna na razna ostrva i u daleke gradove. Neki se tada od straha podložili njegovoj volji. Biskupima pak i uglednijim svećenicima dade na znanje, ako se ne podpišu za uniju, da će biti držani za krivce uvrede veličanstva. A zašto se nekoji nećahu iz bojazni, da car ne bi što pridodao člancima o sjedinjenju, Paleolog javnom obznanom, zlatnim slovima napisanom, proglasi, da nikoga ne će nagoniti, da doda ma bilo što simbolu, i ne će zahtijevati drugo, osim pomenutih triju tačaka; a i ove samo na rieč i iz popustljivosti. To obećanje potvrdi strahovitom zakletvom, pridodavši prijetnju, da jaoh i naopako onim, koji se ne bi podložili. Skoro svekoliko svećenstvo zadovolji se ovom obznanom i podpisa se za uniju; a koji ne htjedoše, bijahu prognani: ali ih do malo vrati car natrag; jer se i oni podložili³⁰.

Jadna će biti unija takovim pripravama izvedena. Politika je pognala iz istočne crkve božji duh. Ondašnja je crkva već prestala biti institucija božjega Sina, a postala je puki stroj u rukama državne vlasti. Biskupi izgubili su i sam pojam crkvenoga ustava slobode; pa s toga zaziru od Petrova poglavarstva. Dok izgovaraju u simbolu: Vjerujem jednu, svetu, katoličansku i apostolsku crkvu, ne će, ni da čuju govoriti o sjedinjenju *s jednom, katoličanskom i pravo apostolskom* crkvom. Negdašnja istočna crkvo, na što si spala!

Papa Gregorije X, iza duga premišljanja, odabra Lion za sabor, premda mu bijaše odveć teško ostaviti dulje vremena crkvenu državu i Italiju, gdje je bila potrebna njegova osobna nazočnost. Ali jer se je na saboru imalo raditi o pomoći svetoj zemlji, a nije bilo prilike, da se u tome može uspjeti drugovdje, već preko Alpa, papi je bilo reda, da sazove sabor u Lion³¹.

³⁰ PACHYMERES l. c. cap. 17—18, p. 385—390; FLEURY L. 86, n. 40; ROHRBACHER X, p. 262—264.

³¹ HEFELE VI, p. 128.

Sakupi se na sabor okolo 500 biskupa, 70 opata i do 1000 nižih crkvenih dostojanstvenika³². Na 7 svibnja 1274 papa otvori sabor u stolnoj crkvi svetoga Ivana. Govorom, kojemu bijaše tekst: *Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum* (Luc. 22, 15), kaza otcima, da su saboru namijenjene tri zadaće: pomoć Jerusalimu, sjedinjenje Grka, reformacija crkve.

Medju trećom i četvrtom sjednicom, na 24 lipnja, prispješe u Lion grčki poslanici. Papa, obkoljen svim kardinalima i mnogim biskupima, primi ih na nogama i dade im cjeliv mira; a oni mu predadoše carevu knjigu sa zlatnom bulom, knjigu Andronikovu i knjigu mnogih grčkih biskupa i klerika; te izjaviše, da su došli pokazati posluš svetoj rimskoj crkvi i priznati njezinu vjeru. — Dočekom sami bijahu vrlo zadovoljni³³.

Do pet dana, na svetkovinu sv. Petra i Pavla, papa držao je svečani pontifikal, pri kojemu epistola i evanđelje pjevani su latinski i grčki. Isto tako i vjerovanje: grčki pjevahu ga patrijar German i grčki arcibiskupi iz Kalabrije, te dva papina penitencijara, jedan dominikanac, a drugi franjevac. Triput je opetovana izreka: *Koji izhodi od Oca i od Sina*. — Uz pontifikal propoviedao je sv. Bonaventura³⁴.

Četvrta sjednica, na 6 srpnja, bila je namijenjena sjedinjenju Grka. Papa dade najprije proštiti, prevedene u latinski jezik, tri knjige, koje bijahu donieli grčki poslanici: carevu, istočnih biskupa i Paleologova sina Andronika. Careva knjiga ponavljala je od rieči do rieči izpoviedanje, koje mu bješe poslao Klement IV god. 1267³⁵, u kojoj, medju ostalim, naglašena je nauka rimske crkve o izhodenju Duha svetoga³⁶, o čistilištu³⁷ i o poglavarstvu Petrove sto-

³² MANSI XXIV, 133; RAYNALDI a. 1274, n. 1; HEFELE VI, p. 133; ROHRBACHER X, p. 269.

³³ FLEURY L. 86, n. 41; ROHRBACHER X, p. 271; HEFELE l. c.

³⁴ MANSI XXIV, 64—65.

³⁵ MANSI *ib.* 67—73.

³⁶ .. Credimus et Spiritum sanctum, plenum et perfectum verumque Deum, ex Patre Filioque procedentem.

³⁷ Quod si vere poenitentes in caritate decesserint, antequam dignis poenitentiae fructibus de commissis satisfecerint et omissis, eorum animas poenis purgatoriis seu catartheriis, sicut nobis frater Joannes explanavit, post mortem purgari, et ad poenas hujusmodi relevandas prodesse eis fidelium virorum suffragia, missarum scilicet sacrificia, orationes et eleemosynas et alia pietatis officia, quae a fidelibus fieri consueverunt secundum ecclesiae instituta.

*

lice³⁸. To je izpoviedanje car brez okolišenja primao, dodavši ove rieči: „Priznajem, da je ova vjera prava, sveta, katolička i pravoslavna; te primam i izpoviedam srdcem i ustima, što sveta rimska crkva pravo drži, vjerno uči i propovieda, obećajući, da ću se iste vjere svagda držati i nikada od nje, da se ne ću ni najmanje odalečiti. Priznajem takodjer prvenstvo rimske crkve, kako je u prije navedenome izpoviedanju naznačeno. A dok ovo priznajem i potvrđujem i primam i obećajem obsluživati, molim tvoju svetost, neka bude slobodno našoj crkvi izgovarati simbol, kako ga je prije razkola izgovarala sve do sada, i neka nam ostanu naši običaji, koji su nam prije razkola bili, te se ne protive ni pomenutome izpoviedanju, ni svetome pismu, ni sveobćim saborima, ni predanju otaca. A ja ovlašćujem svoje poslanike, da sve ovo, na mjesto mene, priznadu i potvrde pred velikom tvojom svetošću³⁹“. — Ovom je prilikom papa saborskim otcima rekao: Ja sam bio pisao grčkome caru⁴⁰, ako ne će

³⁸ Ipsa quoque sancta Romana ecclesia summum et plenum primatum et principatum super universam ecclesiam catholicam obtinet, quem se ab ipso Domino in beato Petro apostolorum principe sive vertice, cujus Romanus pontifex est successor, cum potestatis plenitudine recepissee veraciter et humiliter recognoscit. Et sicut prae ceteris tenetur fidei veritatem defendere, sic et quae de fide subortae fuerint quaestiones, suo debent iudicio definiri.

³⁹ Suprascripta fidei veritate, (prout plene lecta est et fideliter exposita) veram, sanctam, catholicam et orthodoxam fidem cognoscimus, et acceptamus; et ore ac corde confitemur, quod vere tenet et fideliter docet, et praedicat sancta Romana ecclesia; inviolabiliter observare eandem professionem, et in ea omni tempore perseverare, nec ullo umquam tempore ab ipsa discedere quoquo modo, aut deviare, vel discordare promittimus. Primatum quoque ejusdem sanctae Romanae ecclesiae, sicut in praemissa serie continetur (*καθὼς ἐν τῇ προδῆγηθέντι εἰρημῇ ἐρχόμενοι*), ad ipsius sanctae ecclesiae obedientiam spontaneam venientes, confitemur et recognoscimus, acceptamus et sponte suscipimus. Confitemur vero haec et approbantes, et acceptantes, et promittentes observare, ut superius dictum est, rogamus magnitudinem vestram, ut ecclesia nostra dicat sanctum symbolum, prout dicebat hoc ante schisma usque in hodiernum diem, et quod permaneamus in ritibus nostris, quibus utebamur ante schisma, qui scilicet ritus non sunt contra supradictam fidem, nec contra divina praecepta, nec contra vetus et novum testamentum, nec contra doctrinam sanctorum generalium conciliorum et sanctorum patrum receptorum per sancta concilia, quae celebrata sunt a spirituali dominatione ecclesiae Romanae . . . Commisimus autem, super his praesentibus nunciis imperii nostri, ut dicta per praesentes literas nostras confiteantur et affirmant vice imperii nostri, coram magna sanctitate vestra. MANSI XXIV, 73—74.

⁴⁰ Do sada nije poznata poslanica, o kojoj papa ovdje kaže; ili se je izgubio pripadni ulomak iz poslanica, koje su do nas doprle.

sam od sebe, da obeća poslušnost rimskoj crkvi⁴¹ i njezinu vjeru, da prigrli, neka pošalje poslanike i kaže, što hoće; ali, po božjemu milosrđju, on je od svoje volje priznao vjeru rimske crkve i njezin primat; te je poslao svoje poslanike, da preda mnom posvjedoče, što je sam pisao“. Andronikova knjiga nije do nas doprla; ali se ne može ni sumnjati, da nije glasila jednako kao i otčeva mu⁴². Treća knjiga⁴³, napisana u ime dvadeset i šest mitropolita i devet arcibiskupa, te raznih dostojanstvenika velike patrijarske crkve, između ostaloga kaže, da ovi nadsvećenici, sa svojim sinodima (s biskupima svoje oblasti) i sa svećenstvom, pristaju na uniju i da su se trsili navesti patrijara, da i sam pristane, ali ga niesu mogli skloniti; *jer preveć drži do svojega prvenstva*: no ostane li uporan pri svojem stanovištu, oni će ga svrgnuti i izabrati drugoga patrijara⁴⁴.

Poslije nego su ove knjige pročitane, veliki logotet, carev zastupnik, izusti u ime carevo zakletvu: „Ja Georgije Akropolit i veliki logotet, poslanik gospodina cara grčkoga Mihajla Duke, Angela, Komnena, Paleologa, pošto sam za ovo primio od njega punu vlast, odričem se svakoga razkola, te u ime mojega gospodara priznajem, da je pravo, sveto, katoličansko i pravoslavno izpovijedanje vjere, kako je bilo cjelovito proštiveno i vjerno iztomačeno: njega primam; te ustima i srcem izpovijedam i obećajem, da će se car uvijek vjerno i podpuno njega držati. Priznajem takodjer, u ime njegovo i svoje, prvenstvo iste presvete rimske crkve, kako je u izpovijedanju označeno, i drage volje primam ga, dok dolazim pod njezin posluš . . . Sve ovo obričem i potvrđujem zakletvom na dušu svojega gospodara i svoju. Tako njega pomogao Bog i ova sveta evanjelja⁴⁵“. — Što

⁴¹ *Poslušnost obećati*, ili *pokoriti se rimskoj crkvi*, to će, po kanoničkome stilu reći, sjediniti se s crkvom.

⁴² RAYNALDI a. 1274, n. 14.

⁴³ MANSI XXIV, 73—76.

⁴⁴ Si vero immutabiliter se habeat in sententia, tunc dependebit omnis necessitas, et ipsum deicere et patriarchali principatu privare. Nos autem constituemus, et promovebimus alium, qui utique consentiat nobiscum.

⁴⁵ Ego Georgius Acropolita, et magnus logotheta, nuncius domini imperatoris Graecorum Michaelis . . . habens ab eodem sufficiens ad infra scripta mandatum, omne schisma prorsus abjuro, et subscriptam fidei unitatem, prout plene lecta est et fideliter exposita, in nomine dicti domini mei, veram, sanctam, catholicam et orthodoxam fidem esse cognosco: eam accepto, et corde, et ore profiteor; ipsamque prout veraciter tenet, fideliter docet, et praedicat sacrosancta Romana ecclesia, ipsum inviolabiliter servaturum, nec ab ea ullo umquam tempore recessurum, vel quoquo modo discrepaturum, vel deviatorum

je ovdje, u ime svojega gospodara, zakletvom posvjedočio Akropolit, odgovara od slova do slova Paleologovoj knjizi, koja je u saboru proštivena. Samo se je željelo, da pokaže pismenu izpravu, kojom ga je car ovlašćivao, da se za nj, na njegovu dušu zakune; ali takove izprave nije sobom donio. A pošto ne možemo ni pomisliti, da je smio učiniti, što mu car nije naredio; to valja reći, da mu je car naustice nalog dao. No odatle izvoditi dokaz, kao što Mansi čini, da ni sada Paleolog nije iskreno želio sjedinjenje⁴⁶, ja bih rekao, da je pretjerano.

Papa Gregorije zapjeva *Te-Deum*; pa je od radosti uze ronio, jer nije znao, kako su stvari na iztoku. Izpjevano je iza toga vje-rovanje, latinski i grčki; te je dvakrat ponovljeno: *Qui ex Patre Filioque procedit*.

Na 17 srpnja, šestom sjednicom, dovrši svoj rad II lionski sabor, četrnaesti sveobći. Prvi od trideset i devet njegovih kanona, ili dekreta, koji bijahu proglašeni na 1 studenoga 1274, izražuje katoličku nauku o izhodjenju Duha svetoga: „Vjerno i pobožno izpo-viedamo, da Duh sveti vječito izhodi od Otca i od Sina, ne kao od dva principa, ni dvjema spiracijama, već od jednoga principa i je-dinom spiracijom. Ovako je sveta rimska crkva, mati i učiteljica svih crkava, izpoviedala, propoviedala i učila do sada: ovako ona i sada čvrsto drži i propovieda i izpovieda i uči. Ovo je prava i nepro-mjenita misao otaca i pravoslavnih naučitelja, latinskih i grčkih. Ali jer mnogi s nepoznavanja ove istine, koja se ne može pobiti, u razne su zablude upali, mi, da presiečemo put takovim zabludama,

promitto. Primatum quoque ipsius sacrosanctae Romanae ecclesiae, prout in praemissa serie continetur, ad ipsius ecclesiae obedientiam, nomine ipsius et meo, spontaneus veniens, pro ipso et pro me, fateor, recognosco, accepto, ac sponte suscipio: et ipsum omnia praemissa, tam circa fidei veritatem, quam circa ejusdem ecclesiae Romanae primatum; et ipsorum recognitionem, accep-tationem, susceptionem, observantiam, ac praesentiam (corrigere: perseverantiam) servaturum, praestito in animam ipsius et meam corporaliter juramento, pro-mitto et confirmo. Sic ipsum Deus adjuvet, et haec sancta Dei evangelia. MANSI XXIV, 73.

⁴⁶ Graecos in hoc concilio ad communionem receptos nemo ignorat, idemque argumentum ab Annalista diligenter tractatur. Sed ab illo, sicut et ab aliis omnibus huc usque ignoratum fuit, Logothetam, qui pro imperatore legatus in concilio agebat, schisma quidem nomine ipsius imperatoris ejurasse; *sed per hoc mandatum ejus non ostendit*, ut notavit Innocentius V in insti-tutione quam dedit nunciis suis ad eundem imperatorem destinatis... *Hinc de sinceritate Graeci principis argumentum capias*. MANSI. *Notae ad Ray-naldum*, T. III, (Lucae 1748), p. 344—345.

odobravanjem svetoga sabora, osudjujemo i odbacujemo sve one, koji bi se usudili niekati, da Duh sveti vječito izhodi od Otea i od Sina; a takodjer i one, koji bi smjeli tvrditi, da Duh sveti izhodi od Otea i od Sina, kao od dva principa, a ne kao od jednoga sama^{47a}.

Malo dana poslije nego svrši sabor, papa, liepo darovavši grčke poslanike, dade im pisma za cara Mihajla, za Andronika i za grčke biskupe i odpusti ih⁴⁸: te vrlo zadovoljni vratiše se kući.

⁴⁷ *Fideli ac devota professione fatemur, quod Spiritus Sanctus aeternaliter ex Patre et Filio non tanquam ex duobus principiis, sed tanquam ex uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedit. Hoc professa est hactenus, praedicavit et docuit, hoc firmiter tenet, praedicat, profitetur et docet sacrosancta Romana ecclesia, mater omnium fidelium et magistra: hoc habet orthodoxorum patrum atque doctorum Latinorum pariter et Graecorum incommutabilis et vera sententia. Sed quia nonnulli, propter irrefragabilis praemissae ignorantiam veritatis, in errores varios sunt prolapsi: nos hujusmodi erroribus viam praecludere cupientes, sacro approbante concilio, damnamus et reprobamus omnes qui negare praesumpserint, aeternaliter Spiritum sanctum ex Patre et Filio procedere; sive etiam temerario ausu asserere, quod Spiritus sanctus ex Patre et Filio, tanquam ex duobus principiis, et non tanquam ex uno procedat. MANSI XXIV, 81.*

⁴⁸ HEFELE VI, p. 154; ROHRBACHER X, p. 280.

POGLAVLJE XVI.

Sadržaj. — Proglašenjem unije imenovan je Veko za patrijara. — Odnosaji s Rimom. Paleologova zakletva. Poslanica Vekova sabora. — Veko i njegov sabor odlučuju od crkve sve protivnike sjedinjenja. — Reakcija. — Papa Nikola III prema Paleologu i istočnoj crkvi. — Veko odstupa. Paleologovo dvoličenje. — Veko vraćen na patrijarsku stolicu brani svoje dogmatičko stanovište. — Paleolog s političkih razloga progoni neprijatelje crkvenoga sjedinjenja. — Papa Martin IV udara ekskomunikaciju Paleologu. — Paleolog i predikat *kyrios* bizantijskih careva. — Andronik II prema Veku, koji drugi put odstupa i odriče se časti. — Patrijar Gregorije Cipranin. — Veko opet pred saborom brani nauku izhodjenja Duha svetoga i od Sina.

Prema pogodbi ugovorenoj medju carem i patrijarom Josipom, pošto se je u lionskome saboru sjedinjenje proglasilo, valjalo je, da patrijar ili pristane na uniju, ili se sasma svoje časti i stolice odrekne. Ali on ne šćaše ni jedno, ni drugo. Biskupi medjutim na temelju iste pogodbe smatrahu patrijarski priesto, da je brez pastira; pa, netom se vratiše poslanici iz Liona, uzeše u diptike papino ime. Na 16 siečnja 1275, pri svečanoj božjoj službi epistola i evanđelje bijahu proštiveni grčki i latinski; a papa Gregorije proglašen vrhovni nadsvećenik apostolske crkve i ekumenski papa: dok se je već sedam dana prije prestalo pominjati u leturgiji patrijara Josipa. No tim nije prestao razkol, nego su se više ljudi posvajali. Pristalice sjedinjenja i njegovi protivnici već ne mogahu podnositi jedan drugoga. Stranke mržahu jedna na drugu: jedna drugu držaše za suparnicu i pod crkvenim proklestvom; te jedni s drugim ne šćahu ni jesti, ni piti, ni govoriti. Zlo se okrećaše na gore krivim izvještajima i neosnovanim razsudjivanjem¹. U takovim prilikama biskupi predlagahu razna lica za patrijarsku čast, a car izabra Veka, koji je zaista bio najdostojniji, a i najpodobniji, da djelo sjedinjenja ka kraju dovede, ako je to ikako bilo moguće. U nauku, u rječitosti, u moralnim vrlinama nije bilo takova čovjeka, kao što Veko, u svoj istočnoj

¹ FLEURY L. 86, n. 57; ROHRBACHER X, p. 310.

crkvi. Povjestničar Gregora o njemu ovo kaže: „Izvrstnim umom obdaren, još od najmlađe svoje dobi naukom se bavljao; a uz to priroda takovim ga liepim svojstvima nakiti, kako nikoga od njegovih suvremenika. Pa ako je i bilo vrednijih književnika, što se grčkoga jezika tiče, oštroumljem, elokvencijom i crkvenim znanjem sve ostale on toliko nadvisuje, te se uza nj čine kao djeca²“. Koliko je bio uman, toliko i krepostan; a koliko krepostan, toliko smjeran. Uz to bijaše podatljiv i milostiv siromasima i nevoljnicima, a sa svakim blag, mio, uljudan, dobar. Pa i što ga je bilo vidjeti na oči, visoki stas, liepo i častno obličje, pribavljahu mu osobito poštovanje³. Na 26 svibnja (1275) Veko bi imenovan za patrijara. Ni jednu od svojih liepih vrlina nije izgubio na patrijarskoj stolici. Car pusti mu, da se sam briži za crkvene posle i obeća mu svoju pomoć u svemu, što bude trebalo; a povrh toga ovlasti ga, da mu može preporučivati osobe, koje bi cienio dostojne carske milosti. Ljubav k iskrnjemu činila je Veka, da preveć caru dosadjuje⁴; te se Paleolog više puta na nj naljuti. Jednom, izmedju ostalih, na dan sv. Georgija Paleolog dodje u crkvu, da se pričesti, pa kad pruži ruku, da mu patrijar da svetu pričest, Veko držeći u prstima božanstveni hljeb, zamoli ga za jednog nevoljnika. Car odgovori, da to nije udesan čas za takove prošnje; ali mu nadsvećenik reče: ovo i jest najzgodniji čas, da se ugledamo na Spasitelja. Car razsrdjen, odstupi od pričesti⁵.

Prijašnji patrijar Josip živio je mirno u svojem namastiru i nije se upletao u nikakve pletke proti sjedinjenju: pače držao se je u prijateljskome odnošaju s Vekom. Ali kad ga razkolnici stadoše

² Excellenti vir ingenio, idemque eloquentiae et eruditionis alumnus: praeterea tantis naturae donis ornatus, quantis quisquam alius illa aetate... Nam Graecarum litterarum doctrina, erant qui illum superarent: sed acumine ingenii et linguae volubilitate et ecclesiasticorum dogmatum usu omnes, cum illo collati, pueri videbantur. GREGORAS, *Hist. Byzant.* L. 5, c. 2, n. 5, p. 77.

³ .. nam et proceritate corporis praestabat, et majestate vultus, in quo venustas erat cum gravitate conjuncta. GREGORAS *ibid.* Cf. BIOGRAFIA UNIV., *Vecco*.

⁴ Porro Veccus has intervenendi pro miseris partes toto animo capessens partitos habebat in duo genera, quos isto misericordiae officio juvaret: prius erat carentium necessariis, quorum esset egestati consulendum; alterum delatis criminibus periclitantium, quibus vel ad depulsionem objectorum falso, patroni efficacia opera, vel ad delicti convicti veniam impetrandam, auctoritas deprecatoris optaretur. PACHYMERES, *De Michaelae Paleologo* L. 5, c. 24, I, p. 403 sq.

⁵ *Ibid.* p. 405—408. Cf. FLEURY L. 86, n. 58; ROHRBACHER X, p. 311.

nadraživati protiv unije, car progna ga na jedno daleko ostrvo Crnoga mora; a u isto vrijeme opremi poslanike papi, da mu doglasi, da je unija izvedena⁶.

Poslanici sretoše papu na putu, kad se vraćao iz Liona u Italiju. Bjehu vrlo prijateljski primljeni i uvjeriše se, da papa ne će, da dopusti Karlu Anžuvincu, da udari na Carigrad. Do malo, iza njihova došašća, umrie na 10 siečnja 1276 u Arezzu, blizu Florencije, papa Gregorije X, o kojemu svi povjestničari govore, kao o pravome svetitelju⁷. A jer carigradski poslanici moljahu, da sveta stolica udari prokletstvo svim velikašima, koji bi podupirali Karla Anžuvinea i latinskoga dahiju, Gregorijev nasljednik Inocencije V odgovori Paleologu, svjetujući ga, da uhvati vjeru s Karlom i sa sinom Balduina II; a tim će se ukloniti pogibao rata među njima. U tu svrhu, a u isto vrijeme, da se podpuno izvrši crkveno jedinstvo na iztoku, papa odredi poslati dva legata, turinskoga i ferentinskoga biskupa, kojima dade dva dominikanca, da im budu savjetnici; te spravi pisma za cara, za sina mu Andronika i za patrijara, a i naputke za legate. U naputcima, izmedju ostaloga, bilo je i to, da se car *osobno* ima zakleti, da pristaje na uniju, pošto logotet u Lionu nije imao pismene punomoćnice; pa se je zakleo za cara, po ustmenoj njegovoj naredbi. Ali prije nego će legati zaputiti, umrie papa Inocencije, nakon pet mjeseci vladanja (od 21 siečnja do 22 lipnja 1276). A jer je i Hadrijan V samo malo nedjelja († 18 kolovoza 1276) vladao, tako je istom Ivan XXI (13 rujna 1276 do 16 svibnja 1277)⁸ mogao poslati određene legate u Carigrad⁹. Od poslanica, koje je tom prilikom Ivan pisao, imamo samo onu, što je poslao patrijaru i njegovim biskupima, a nosi nadnevak 20 studenoga 1276. Njom opominje ih, da izpune sve, kako je sam nuncijima naredio o izpoviedanju vjere, o priznavanju primata i o drugim tačkama¹⁰.

Paleolog po svojim poslanicima odgovori papi¹¹, da svaki vjernik ima u Krstu njemu biti podložan; pa je tako i sâm, i veli: Bog mi je svjedok, da danju i noću svim se svojim silama paštim, da na-

⁶ HEFELE VI, p. 155.

⁷ ROHRBACHER X, p. 286.

⁸ Posljednji papa ovoga imena zvao se je Ivan XIX, a ovi je nazvan XXI, jer su onda neki brojili za papu i onoga Ivana, koji je pri koncu desetoga vieka bio imenovan (ROHRBACHER VII, p. 142), a nije posvećen, ne zna se pravo s česa, te odmah bi izabran Ivan XV (986).

⁹ HEFELE VI, p. 156.

¹⁰ RAYNALDI a. 1277, n. 21.

¹¹ RAYNALDI *ib.* n. 21—26. III, p. 421—424.

preduje i dovrši se Bogom započeto djelo sjedinjenja¹². Nazivlje blaženim sadanje doba, jer je doživjelo uzpostavljene crkvenoga jedinstva. Djelo je započelo pod papom Gregorijem, a završeno pod papom Ivanom. Kaže, da se je pobojavao, da naprasna smrt mnogih papa mogla bi razhladiti zanimanje Rima za stvar; ali je sada nestalo svake sumnje: a to je njemu velika radost. Dodaje, da se je dogovarao s legatima, kako se unija ima provesti u djelo, i da je stvar dovršena po papinim naputcima; a razne dokaznice svjedoče, da se je privoljelo na sve, što rimska crkva drži i uči.

Dokaznice, koje Paleolog ovdje pominje, te koje su s njegovom knjigom papi poslane, bijahu: 1. još jedno njegovo pismo¹³, u koje bješe metnuo priepis od knjige, što je pisao papi Gregoriju X, s izpoviedanjem vjere Klementa IV; 2. osobna njegova zakletva, kako je već bijaše izustio pred papinim legatima; 3. pismo Andronikovo papi; 4. pismo Vekovo i njegova sabora.

Careva je zakletva glasila: „Pošto je pomenuti veliki logotet ovako se od rieči do rieči zakleo . . . (ovdje dolazi zakletva, koju smo vidjeli na st. 309); a sada presveti i preblazeni sveobći papa, častni otac mojega carskog veličanstva, gospodin Ivan XXI, pita po svojim legatima . . ., da moje carsko veličanstvo osobnom zakletvom posvjedoči i potvrdi sve, što se je veliki logotet zakleo; moje carsko veličanstvo, da izpuni, što hoće presveti sveobći papa, častni otac mojega veličanstva, kune se ovako: Ja Mihajlo u Krstu Bogu vjerni car, samovlastnik Rimljana, Duka, Angeo, Komnen, Paleolog, odričem se sasvim svakoga razkola, te ozgo napisanu vjeroizpovied, kako je cjelovito bila proštivena i vjerno iztomačena, priznajem za pravu, svetu, katoličansku i pravoslavnu vjeru. Nju primam, i srcem i ustima izpoviedam: te kako nju istinito drži, vjerno uči i propovieda presveta rimska crkva, obećajem, da ću je nepovredljivo uvijek čuvati i da nikada, ni po jedan način od nje se ni najmanje ne ću zastraniti. I primat presvete rimske crkve, kako se u pomenutom izpoviedanju uzdrži, dok od svoje volje dolazim pod posluh iste

¹² Summae supereminentiae apostolicae sanctitatis, cui fidelis quilibet in Christo subesse non debet ambigere, spe certa et fide praeclara me totum confidenter exponens illius imperio, cui servire perpetuo est regnare, non sustinui, Deum testor, dies et annos meos in vacuum consummare: sed tanto provide adjeci studia studiis, et vigilias continuis laboribus addidi, ut acceptabile opus orthodoxae fidei germinatum in Domino, vivifice progrediens ad optata, beatum finem susciperet.

¹³ RAYNALDI a. 1277, n. 27—29.

crkve, izpoviedam, priznajem, primam i drage volje prigrljavam; te sve, što je rečeno, bilo o istini vjere, bilo o primatu rimske crkve, obričem i kunem se na svoju dušu, da ću priznavati i uztrajno držati; te odobravam i potvrđujem prije pomenutu zakletvu mojega logoteta. Tako me pomogao Bog i ova sveta evangjelja. A sve, što je ovdje napisano, namjenjujem presvetomu i preblašenome vrhovnom nadsvećeniku, častnome otcu mojega carskog veličanstva, sveobćemu papi gospodinu Ivanu XXI, a po njemu svim njegovim nasljednicima, utvrđujući pismo svojim, po božjoj milosti, carskim podpisom i pečatom svoje moći, mjeseca travnja, pete indikcije, godine 6788 (1277). Ovo je učinjeno u momemu gradu Carigradu, u svetoj mojoj polači u Blakerni¹⁴.

Andronik, kojega je Paleolog već za kolegu carovanja bio uzeo, svojim se pismom¹⁵ kaže katolik, i udvornim riečima hoće, da uvjeri papu o svojoj odanosti i o svojem staranju za sjedinjenje erkava. No to je bilo licemjerje. Iz same se knjige može razumjeti, da je Andronik pisao papi jedino, da povolji svojem otcu.

Veko sa svojim saborom obećaje papi iskrenu poslušnost, priznaje primat, te obširno dokazuje, da se vjera Grka sasma slaže

¹⁴ Cum sic de verbo ad verbum continens juramentum juraverit dictus magnus logotheta . . . ; et nunc sanctissimus et beatissimus universalis papa et venerabilis pater nostri imperii dominus Joannes XXI petiit per venerabiles nuncios suos, videlicet Jacobum Ferentinum episcopum et Gaufridum episcopum Taurinensem, et fratres, hoc est Rononum . . . et Salvum . . . ordinis Praedicatorum, ut affirmet, ratificet per corporale sacramentum imperium nostrum ea, quae dictus magnus logotheta juravit, ut saepius dictum est; imperium nostrum perficiens petitionem sanctissimi universalis papae, et venerabilis patris imperii nostri Domini Joannis XXI consequenter suprascriptus jurat sic: „Ego Michael in Christo Deo fidelis imperator et moderator Romanorum, Ducas, Angelus, Comnenus, Palaeologus omne schisma prorsus abjuro etc.“ (Ovdje opetuje od slova do slova, što je Akropolit izustio u Lionu. — Vidi u prošleme Poglavlju, navod 45.) Sic me Deus adjuvet, et haec sancta Dei evangelia. Haec autem omnia suprascripta facit imperium nostrum ad sanctissimum et beatissimum summum pontificem et venerabilem patrem nostri imperii universalem papam dominum Joannem XXI, et per ipsum ad omnes successores suos, roborans ipsa per propriae manus, Dei gratia, imperialem subscriptionem suam, et per sigillum potentiae suae mense aprilis quintae indictionis sexto milleno, septimo centeno octuagesimo quinto (mjesto *quinto*, Theiner bilježi: *octavo*) anno. Actum est hoc in urbe nostra Constantinopolitana in sacro nostro palatio Blachernarum. RAYNALDI n. 27, p. 424; THEINER et MIKLOŠIĆ O. c. p. 15.

¹⁵ RAYNALDI a. 1277, n. 30—31, p. 424—426; THEINER et MIKLOŠIĆ l. c. (Ovdje je grčki tekst iz izvornika.) p. 15—21.

s vjerom rimske crkve¹⁶. Veko piše: „Poslanici apostolske stolice, po tvojim molitvama, sretno su doprli k našim gospodarima carevima, k meni i k mojemu saboru. Iz saborske knjige, koju ti s ovom šaljem, tvoja će svetost vidjeti, da smo mi odobrili i potvrdili sjedinjenje našim podpisima, koji kod nas vriede kao i zakletva. A to ćeš razabrati iz ove iste poslanice, kojom, pred Bogom i njegovim anđelima, mi se sasma odričemo razkola, što je, za nesreću, bio zavladao među starim i novim Rimom. Mi priznajemo primat apostolske stolice; mi se njoj pokoravamo i obećajemo, da ćemo poštovati sva njezina prava i povlastice, koje su joj priznavali prije razkola naši predšastnici na ovoj stolici, kao što i carevi, po primjeru svetih otaca; to jest: da presveta rimska crkva ima vrhovno i podpuno prvenstvo i poglavarstvo nad svom katoličanskom crkvom; dok u istinu i smjerno priznajemo, da je takove izvrštine, uz puninu vlasti, ona primila od samoga Gospoda u osobi blaženoga Petra, apostolskoga poglavice, ili ti vrha, čiji je nasljednik rimski nad-svećenik¹⁷. A jer je on dužan, više nego drugi, vjeru braniti, njegovom presudom imadu biti riješena i pitanja o vjeri. Na sud rimske crkve može se pozvati svak, komu je krivo u stvarima, koje dolaze pod crkvenu jurisdikciju, te je slobodno, u svim poslima, iskati njezinu presudu. Njoj su podložne sve crkve, i valja, da svi biskupi nju časte i da joj se pokoravaju. Kod nje je punina vlasti; ter povlastice, koje su druge crkve, a osobito patrijarske, u razna vremena dobile od pobožnih i svetih careva, ili po kanonima od svetih sabora, bijahu odobrene i utvrđene vlašću rimske crkve; i ne bi imale

¹⁶ RAYNALDI a. 1277, n. 32—39. p. 426—429; THEINER et MIKLOŠIĆ (textus graecus), l. c. p. 21—28.

¹⁷ Vestri nuntii feliciter advenerunt ad imperatores nostros dominos, ad nos, et ad concilium reliquum ex majore, quod nuper apud nos est habitum. Ex litteris synodicis, quas vobis exhibebimus, cernetis, quomodo reconciliati-onem habuimus ratam, et confirmaverimus per subscriptiones nostras, quae apud nos iurisdictioni locum tenent. Id videbitis etiam hac in epistola, in qua coram Deo et angelis ejus omnibus ejuramus schisma Romam veterem inter ac novam, quae nostra est, male introductum. Agnoscimus primatum sedis apostolicae; ad hujus sinum revertimur; et spondemus nos ei conservaturos omnes praerogativas, quas ipsi tribuerunt ei, qui ante schisma Constantinopolitanam tenuerunt sedem, et omnia privilegia quae imperatores eidem concesserunt. Videlicet quia ipsa sacrosancta Romana ecclesia summum et perfectum primatum et principatum super universam catholicam ecclesiam obtinet, quae in se ipsa ab ipso Domino in beato Petro apostolorum principe seu vertice, cujus Romanus pontifex est successor, cum plenitudine potestatis recepisce, vere ac humiliter recognoscimus.

vriednosti, da ih rimska crkva ne bude potvrdila: dok njoj uvijek ostaje njezina izvrština, bilo u sveobćim, bilo u kojima mu drago saborima¹⁸.

„No jer je dugotrajni razkol bio uzrok, da se sumnja, da ima razlike u dogmatima obiju erkava, grčke i latinske, s toga, što je rimska crkva dometnula (*Filioque*) simbolu, valja nam ovdje vjeru iztomačiti, te će se svetost tvoja i sva rimska crkva uvjeriti, da nema nikakve razlike u vjerovanju onih, koji izgovaraju simbol prvoga nicejskog sabora, te koji su uzeli carigradski simbol, i onih, koji drže simbol rimske crkve s dometkom“. — Patrijar Veko i njegov sabor poslije nego su ovdje izrazili svoju vjeru o Trojstvu, o upućenju i odkupljenju, nastavljaju: „Mi jednako vjerujemo u Duha svetoga, koji sve izpituje i dubine božje, koji je naravno u Bogu Ocu, s njim bistveno ujedinjen i od njega izhodi nerazstavno: on je prirodno i u Sinu, s njim bistveno ujedinjen i od njega nerazstavno izhodi. Pošto on biva, ili izlazi od Boga Oca, kao iz izvora, on biva takodjer od Sina, kao iz izvora, jednako kao što iz Boga Oca. Ali pored svega, što je Otac izvor Duha, a i Sin izvor Duha, nisu zato dva izvora Duha, Otac i Sin, nego jedan izvor, kako uči vjerni i blagčastivi razum. S toga su veliki naučitelji svete crkve učili, da je Duh sveti Ocu i Sinu zajednički. Jer kako je Duh naravno od istoga Otčeva sućanstva, tako je naravno i od sućanstva Sinova: te kako on biva po Otčevu sućanstvu, tako isto biva po sućanstvu Sinovu; pa kao što je on svojstven Otčevu biću, a ne izlazi van njega, da ima bitak, tako je svojstven i biću Sinovu i ne izlazi van njega, da ima bitak: jer pošto Sin, po komunikaciji, bistveno ima sva naravna dobra Boga Oca, on ima i Duha svetoga¹⁹“.

¹⁸ Apud hanc autem plenitudo potestatis consistit, quod ea, quae caeterae ecclesiae, et patriarchales specialiter, diversis temporibus privilegia obtinuerunt, sanctionibus beatorum sanctorum imperatorum illorum, et canonicis sanctionibus et reformationibus sacrorum et divinorum conciliorum, eadem ecclesia Romana confirmavit et roboravit; et non aliter obtinuerunt confirmationem ecclesiarum hujusmodi praerogativae, nisi eadem ecclesia Romana suum super his iudicium et sententiam protulisset; sua tamen praerogativa tam in generalibus conciliis, quam in quibuscumque aliis semper salva.

¹⁹ Credimus eodem modo et in Spiritum sanctum . . . qui naturaliter inest Deo et Patri, et essentialiter insitus est, ut ita dicamus, et indivisibiliter ex ipso procedens; naturaliter inest et Filio, et essentialiter illi insitus est, et indivisibiliter ex ipso procedit: profunditur, quod enim idem procedit, quemadmodum a fonte Deo et Patre: profunditur autem et ab ipso Filio, quemadmodum a fonte, velut utique et ex ipso Deo et Patre: sed licet Pater fons Spiritus sit, et Filius fons Spiritus sit, non tamen duo fontes Spiritus

Poslanica govori dalje o krštenju, o pokori, o čistilištu, o sveto-tajstvu krizme, koje u grčkoj crkvi podjeljuju i presbiteri, o naj-posljednjem pomazanju, o evkaristiji, koja se može posvećivati u priesnome i kvasnome hljebu, o svetotajstvu reda, o ženitbi, koja se može ponavljati do tri puta, i više.

Kada grčki poslanici s pomenutim knjigama stigoše u Italiju, papa Ivan XXI nije već bio u životu i Petrov priesto ostade brez pastira po godine i deset dana. Kroz to je Veko razaslao ovaj razpis o uniji: „Da je na znanje vašoj ljubavi po ovome pismu, da sakupivši se mi u carigradskome saboru e bi razpravljali o razkolu, koji je odavno medju latinskom i grčkom crkvom, a djelo je neprijatelja jedinstva, pošto smo o stvari viećali s istim presvetim saborom, odlučili smo od crkve sve razkolnike i sve one, koji razkídaju crkveno jedinstvo, ma gdje se u svojoj upornosti nalazili, blizu, ili daleko, koji ne će, da priznadu, da je sveta rimska crkva mati i glava svih ostalih crkava i učiteljica pravoslavlja, te da je njezin vrhovni nad-svećenik prvi pastir svih kršćana; pa bili takovi razkolnici biskupi, svećenici, gjakoni, ili koje mu drago ruke i stališa, baš da su carevi, oli senatori, ili što mu drago; a s njima i Nicefora Duku, koji se zove despot, i Ivana Duku od Patrasa, koji se zove sintokrator, kao razkolnike i neprijatelje crkvenoga jedinstva, kao zaštitnike razkol-nikâ, a progonitelje onih, koji pristaju na uniju, kao ljude, koji se od nas odvajaju i ne će zajednice s nama, jer smo se s apostol-skom stolicom sjedinili: svim takovima mi smo udarili crkveno pro-kletstvo i proglasili smo ih osudjene i sasma odbačene²⁰“.

sunt Pater et Filius: unum enim fontem Spiritus Patrem et Filium fidelis et pia intelligentia tenet; et propter hoc communem Patris et Filii Spiritum sanctae ecclesiae luminaria et doctores theologizarunt: sicut enim de sub-stantia Patris naturaliter Spiritus est; sic et ex substantia Filii naturaliter Spiritus est: et sicut secundum substantiam existit Dei et Patris, ita et se-cundum substantiam Filii existit: et ut proprius est essentiae Patris, et non extra hanc procedens in esse, ita et essentiae Filii proprius est, et non extra hanc procedens in esse: naturalium enim bonorum Dei et Patris essentialiter existens Filius communicator, habet Spiritum, sicut unusquisque nostrum pro-prium in seipso continens spiritum, et ex intimis visceribus ad extra profundit ipsum. RAYNALDI n. 37. p. 428.

²⁰ Charitati vestrae notum fieri volumus per praesentes quod nobis exi-stentibus in concilio Constantinopolitano, congregato pro discutienda scissura dudum facta inter ecclesiam Latinam et Graecam per illum qui unitati invidet, et una cum ipso sacrosancto concilio deliberatione habita, omnes schismaticos unionis ecclesiasticae turbatores, qui prope et longe sub pertinacia sua ubi-cumque existant, qui non recipiunt sanctam Romanam ecclesiam esse matrem

Nicefor Duka, koji je u ovoj osudi pomenut, bijaše sin Mihajla Komnena i gospodar Epira; a Ivan bijaše nezakoniti njegov brat i vojvoda patraski. Car Paleolog upotrebi sve načine, što je igda mogao, da bi na liepe pridobio ova dva moguća protivnika unije. A kad mu to nije išlo od ruke, naviesti im rat i posla na nje vojsku. Ali zapovjednici vojske, Andronik, carev bratučed, i jedan drugi carev svojta, a u isto vrijeme njegov veliki peharnik; te carevi sinovci, Komnen, Katakuzen i Ivan Paleolog, niži vojvode, izdadoše svojega gospodara. Mjesto da udare na patraskoga kneza, javiše mu, da sami smatraju cara za heretika i da ne će, da vrše njegove naredbe: neka se dakle okoristi ovom liepom prilikom i zavojšti na carsku zemlju. Ivan ne bud' lien, učini tako i osvoji nekoliko gradova. Isto tako Paleologa izdadoše drugi njegovi rodjaci, Ivan Tankaniota, Kalojan, Laskaris, Isak Radolf Komnen i nećak mu, Paleolog po imenu, koje s vojskom bijaše poslao u druge pokrajine, da uzpostave mir.

Ivan patraski poslije toga gore se uzobiesti, pa htjede i na drugi način vratiti Paleologu šilo za ognjilo. Sazva crkveni sabor u Patras, kojemu pristupi osam biskupa i do 100 kalugjera. Taj koncilijabul proglasi heretičkom vjeru rimske crkve, napsova se pape, cara, patrijara, carigradske crkve, i svima udari anatemu. Tričkoga (Trikas u Tesaliji) biskupa, koji ne htjede biti zajedničar bezbožne skupštine, već je pokudi, knez Ivan baci u tamnicu, gdje bi i okapao, da mu poslije 18 mjeseci ne bude pošlo za rukom pobjeći. I patraskoga biskupa knez zaslužnji, jer se ni on ne htjede pridružiti razkolnicima, a branio se je ovako: „Ja imam svojega mitropolita, solunskoga nadbiskupa, koji me je redio. Ja sam s njim bio na

et caput omnium aliarum ecclesiarum et fidelitatis orthodoxae magistrum, et ipsius summum pontificem primum pastorem omnium christianorum; quocumque fungantur officio vel ordine, pontificali dignitate, seu sacerdotali, diaconali, ac omnes alios universaliter schismaticos perturbatores, cujuscumque conditionis aut status existant, sive de imperiali, sive de senatus consilio, aut alicujus alterius conditionis, cum quibus et ipsum Nichisorum (forte: Nicephorum) Ducam, qui nominatur despotas, et Joannem Ducam de Patra, qui nominatur syntocrator (lege: Sebastocrator), sicut schismaticos et perturbatores hujusmodi ecclesiae unionis, et susceptores schismaticorum, et persecutores ipsorum qui convenerunt ad hujusmodi ecclesiasticam unionem, et sicut illos, qui dividuntur de populitate nostra, et de nostra societate fugiunt propter obedientiam, quam fecimus ad apostolicam sedem: excommunicavimus, anathematizavimus, ipsosque damnatos pronuntiavimus, et penitus reprobatos.

Mansi XXIV, 189.

carigradskome saboru, gdje sam svoje ime potpisao, obećavši, da ću, sa svim ostalim, biti pod posluhom rimske crkve, te se ne mogu poreći“. S takova očitovanja knez osudi ga, da u samoj košulji stoji pod vedrim nebom (a bijaše mjesec prosinac) za više dana i noći zasobice²¹. — Ovako su grčki knezovi i članovi carske porodice marili za uniju.

Na 25 studenoga 1277 izabran je u Viterbu za papu Nikola III, a okrunjen u Rimu na 26 prosinca. Poslanici grčki čekahu izbor novoga pape. U došastoj godini oprostise se s papom i vratiše se u Carigrad; ali se za svoga boravljenja u Italiji uvjeriše o zanimanju pape Nikole za stvar cara Paleologa. Njima je bilo naredjeno, da se dobro obavieste o bojnim namjerama sicilijanskoga kralja Karla; a vidjeli su svojim očima, da Anžuvinae sprema se na rat, da udari na Carigrad. Glavom bješe došao k papi, molio ga, kumio i zaklinjao, da pristane na njegovu želju; ali papa ne htjede nipošto. Grčki poslanici vidjeli bi ga svaki dan, gdje pada na koljena pred papu, ne bi li ga sklonio; a ne mogavši uspjeti, grizao bi zubima, od muke i jeda, svoju vladalačku palicu, koju bi, po navadi talijanskih knezova, u ruci držao. Nikola III nije se osvrćao ni malo na tobožnje njegovo pravo, ni na njegove već dogotovljene pripreve za vojnu; već je nasuprot držao tvrdo i uvijek mu odgovarao, da Grci nису uradili drugo, nego zauzeli istanovu Carigrad, koji je bio njihov; k tomu, da su ga osvojili i pravom zavlade sada ga posjeduju; napokon, da su oni kršćani i sinovi crkve, te sâm ne može dopustiti drugim kršćanima, da na nje vojšte; jer bi inače na se božji gnjev navukao²².

Mjeseca listopada 1278 Nikola III šalje u Carigrad četiri fra-njevca, dajući im tačne upute i četiri knjige, dvie za cara Mihajla, jednu za Andronika, a jednu za patrijara Veka. U jednoj knjizi hvali cara za brižljivi njegov mar i trud o crkvenome sjedinjenju i moli ga, što se tiče podpunoga usavršenja toga posla, da se vlada, kako ga legati budu svjetovati. U drugoj knjizi papa razloži caru o stvari, koja upravnice nije na crkvu spadala, već na politiku, a u Paleologovu interesu. Papa je prema Karlu Anžuvineu govorio u korist Paleologu; ali je i sâm vidio, da bi mogao Karlo, mimo njegovo pristajanje, naći kakov izgovor, pa zavojštiti na Bizanat. S toga Nikola kori malo Paleologa, što nije dao nalog svojim poslanicima,

²¹ FLEURY L. 87, n. 24; ROHRBACHER X, p. 314—315.

²² FLEURY L. 87, n. 22; ROHRBACHER X, p. 316.

da počnu dogovore o miru s Karlom sicilijanskim kraljem i s pretendantom Filipom, pošto ga je na to svjetovao papa Ivan XXI; te mu kaže, da kroz pet mjeseci pošalje u Rim svoje poslanike, koji će biti vriedni, da ugovore mir. Androniku papa piše, radujući mu se, što se briži za sjedinjenje iztočne crkve s rimskom. A patrijaru i grčkim biskupima naređuje, da svaki od njih napose, prema onomu, što će legati zahtievati, izusti svoje izpoviedanje vjere, te prizna primat rimske crkve i odrekne se razkola. — Sve su ovo jur uradili Veko i njegovi biskupi; ali niesu po formularu rimskoga izpoviedanja, kao što je učinio car Mihajlo Paleolog: te papa hoće, da po onome formularu ponove.

Legati, po primljenim naputecima, imali su zahtievati: 1. da car i sin mu Andronik napišu duplikat knjiga upravljenih Ivanu XXI; 2. da car čini patrijara i biskupe primiti izpoviedanje rimskoga formulara, te se na nj zakleti, ne izgovarajući se, da se svećenicima nije prosto kleti; 3. da od sada i Grci uzmu u simbol *Filioque*; 4. da patrijar i svi ostali biskupi, poslije nego prime lionski simbol, zaištu u svete stolice potvrdu svoje časti; 5. da svi Grci po njima (legatima) budu odriešeni od crkvenih censura, zbog prijašnjega razkola. Po istim naputecima valjalo je, da legati kažu Greima, da će crkva rimska podnositi njihove obrede, koje nadje, da niesu protivni vjeri, ili kanonima: *Romanam ecclesiam tolerare cunctos velle, quos fidei, vel canonibus esse contrarios iudicatura non sit*. Uz to je legatima bilo zapovjedjeno, da traže skloniti cara, da primi jednoga stalnoga kardinala legata, koji bi u Carigradu papu zastupao, te da ga i sam zaište. Napokon bijahu ovlašteni udariti ekskomunikaciju i interdikt svakomu, tko bi na put stajao sjedinjenju crkava.

Papa hoće, da sav ovaj posao legati na čisto dovedu, da im ne bude dosta, kao nekim drugim prije njih, da samo kojekako stvar opreme, već neka gledaju doznati pravo, što misle Grci i dobiti na svaku tačku čist odgovor: da, ili ne; ili bar izjavu, da ne će odgovoriti: eda sveta stolica, kad se vrate, bude o svemu podpuno obavieštena. Ali im peli, da najvećom razboritošću postupaju, te ne bi bili uzrok zavadi²³.

Što smo zabilježili pod 1 i 2 brojem, to nam svjedoči, da Nikola III nije do kraja vjerovao grčkoj iskrenosti. Broj 4 smjerao je na to, da iztočne nadsvećenike bolje priveže uz apostolsku stolicu.

²³ ALLATIUS, *De consensu etc.* L. 2, c. 15, p. 730—737; WADINGUS a. 1278, n. 2—6. V, p. 29—34; RAYNALDI a. 1278, n. 2—15. Cf. FLEURY L. 87, n. 23; ROHRBACHER X, p. 316—319; HEFELE VI, p. 158—159.

Broju 5, po zapadnomu kanoničkome pravu, ništa se ne bi moglo zabaviti. Ali što je papa zahtievao pod brojem 3 pokazuje, da sâm nije znao, kako stoji crkveno pitanje na iztoku. Razlog, koji je navodio, bijaše ovaj: Pošto su Grci priznali, da je o članku izhrođenja Duha svetoga i od Sina vjera rimske crkve pravoslavna, i sami imaju tu vjeru izpoviedati; jer pravu vjeru valja glasovito izkazivati, a ne tajati: *verae fidei agnitio non celanda, sed libere edicenda*. Doista bilo bi odveć liepo, a i koristno, da svi kršćani na svietu jednu vjeru jednakim riečima izgovaraju; ali što je liepo i dobro, nije uvijek moguće u djelo izvesti. Na iztoku ni sami prijatelji unije ne bi na tu tačku bili pristali; a o protivnicima nema ni govora: ovaj zahtjev još je veće imao ih razdražiti protiv unije. S toga povjestničar Rohrbacher veli, da je ova naredba, prema ondašnjim prilikama, bila neprilična²⁴.

Oporba je proti uniji sve više rasla; a podpirivala je obće nezadovoljstvo Paleologa sestra Evlogija i njezina kći Marija, žena bugarskoga kralja Lakane. Medju njima dvjema kalugjeri bijahu glasnici (s. 130). Oni ih još većma podjarahu na Latine. Marija u dogovoru s materom, da se osveti svojem ujcu, posla nekoga Josipa Katara k sultanu egipatskomu, nagovarajući ga, da udari s Turcima na bizantijsku državu; dok su s druge strane već na nju udarili Bugari. — Iz mržnje na rimsku crkvu, svojta careva zove Turke, da osvoje grčku državu i njezinu priestonicu!

Do malo izgubi milost kod Paleologa vrli patrijar Veko. Da ga car ne zbaci sa stolice, sâm od svoje volje odstupi (mjeseca ožujka 1279) i skloni se u namastir Panakrantos (Djevice neoskvrnjene). Paleolog će se pretvarati, da mu je žao, što Veko ostavlja stolicu i na prvi mah ne htjede primiti mu odreke; ali napokon primivši pripadni spis, ne pusti ga već iz ruke. Gonio je još dotle lice-mjerje, te je slao iza toga svojega sina Andronika k njemu u namastir, da ga tješi i nagovara, neka se opet vrati na svoj priesto.

U to stigoše papini nunciji. Paleolog im prikaza, da je Veko pošao u namastir, da se od velika truda odmori; ali će do malo doći u Carigrad i s njima se sastati. U isti čas odasla k Veku pouzdane ljude i zamoli ga, da zaboravi sve, što ga je činio pretrpljeti ne iz zle namjere, već s nesretnih vremena i s nezgodna svojega položaja; te da dodje odmah u Carigrad u namastir Manganes i tu

²⁴ In queste congiunture, la proposizione del papa, risguardato siccome il medico delle nazioni, pare dunque intempestiva. X, p. 318.

da primi rimske legat, a ne kaže im nipošto za svoju odreku. Veko obeća carskim glasnicima, da će uraditi kako basileus želi, i održa zadanu rieč. Medjutim prije nego će se Veko vratiti, Paleolog domišljajući se nalogu, što je papa legatima dao, a bojeći se protivnikâ unije, sazove svećenstvo i biskupe te stranke, i ovako im probesjedi: Vi svi znadete, koliko smo truda i muke vidjeli, da se složimo s Latinima. Koliko sam ja u svojem srceu podnio i koliko me je to gorkih žrtava stalo! Ljuta me je potreba navela, da zapustim patrijara Josipa, kojega svim srdcem, više nego svojega oca, ljubim; jer ako mi je otac tjelesni život dao, on mi je vratio duši život, pomirivši me s Bogom i primivši me u krilo crkve. Priznajem, da sam napao na slobodu mnogih svojih podložnika i da sam mnogo nepravde učinio najboljim svojim prijateljima i raznim častnim osobama vašega zbora. Tamnice prepune građana, koji se ne šćahu s Latinima sjediniti, na me svjedoče, a da ne treba drugih dokaza mogega gnjeva. — Mislio sam, da sam ovaj posao doveo ka kraju, a niesam mogao ni pomisliti, da iza onolike moje ugodbe Latinima, oni bi još više od nas zahtievali. Ja sam vam bio obećao, da ovi tudjinci ne će ništa više od nas iskati. Ali neki naši, koji ne gledaju već kako će razvrći crkveno jedinstvo, svakim se načinom služe, da siju nemir i nezadovoljstvo. Kalugjerima, s kojima se u Peri dogovaraju, oni govore, da mir uglavljen s Latinima nije nego obmana i prieara, da u ovoj stvari valja odvažnije postupati; napokon kažu iz čista, da nije moguće doći do prave nagodbe. A to je dalo povod Latinima, da traže bolje svoj kraj svezati, te da sada više zahtievaju. — Ja vas na vrieme o stvari obznanjujem, da o meni ne biste nepogodno što posumnjali, kada čujete papine nuncije. Boga za svjedoka prizivam, da ne ću nikada pristati, ma da se jedno samo slovece u našoj vjeri promieni, te da sam nakan prije se zaratiti ne samo s Latinima, već i sa svim narodima svieta, nego li dopustiti, da se i najmanja promjena uvede u svetu nauku naših stari. Ako sam prinudjen upotrebiti kakovu priearu, da zadovoljim papine poslanike, nemojte se tomu čuditi, jer vama ne će s toga biti nikakve štete. Vi znadete, da kad se hoće obilan lov uloviti, ne valja divljač uzplašiti. A da se ovako vladam, u sadanjoj prigodi još je potrebitije, pošto novi papa nije nam prijatelj, koliko je bio Gregorije. Ja ću gledati, da ih liepim riečima zadovoljim; ali ni u čemu ne ću svoje namjere prevrnuti²⁵. — „Što da mislimo, veli Lebeau,

²⁵ PACHYMERES, *De Michaelae Paleologo* L. 6, c. 10. pag. 449—451: cap. 13—17, p. 454—562; FLEURY L. 87, n. 27; ROHRBACHER X, p. 323—324.

o jednome narodu, kojega glava pred najuglednijim zborom svoje države smie tako izpovjediti svoju nevjeru? Ne znaš, da li ćeš govornika, ili slušače više prezirati²⁶.

Veko, kako rekosmo, svjerova, što je caru obećao. Dodje u Carigrad, primi legate u namastiru Manges, obkoljen biskupima i odličnijim svećenicima i ne odade ni najmanju od onoga, što se, bješe zbilo. Nunciji kazaše, što im je naredjeno, a Grci se ne suproćahu; jer ih već Paleolog o tome bješe obznanio. Medjutim, da bolje uvjeri nuncije o svojoj iskrenosti; te da ugovoreni mir nije prijava, ni poruga, car naredi efeskome mitropolitu Isaku, da odvede legate u tamnice i pokaže im njegova četiri rodjaka, gdje kaplju okovani u gvoždjima. Sad je opet naveo Veka, da se vrati u patrijarsku polaču i zauzme svoj priesto (6 kolovoza 1279). Dade zatim napisati vrlo udvornu knjigu za papu u ime mnogih biskupa; ali sva imena jednom su rukom napisana, osim što medju njima bijaše ne mali broj izmišljenih imena i biskupija, kakovih nije ni bilo nikada. Pakimer, koji nam to kazuje, na žalost nije nam sačuvao cielu tu knjigu; ali primjećuje, da se je gledalo u njoj zamračiti nauku o izhodenju Duha svetoga, nagomilavajući mnoge izreke svetih otaca, koje zaista znače isto, što izhoditi, kao što su: da Duh sveti (od Sina) izvire i iztječe, da ga Sin daje i pokazuje, da po Sinu svietli i sjaje; a sve je k tomu smjeralo, da se ukloni rieč *izhodi*. Pri koncu kaže se: „Svi oni, koji se ne pokore ovomu ugovoru mira, bit će kažnjeni kako zaslužuju“. Paleolog je u svoje ime papi napose pisao; ali u poslanici samo ponavlja prijašnje izpoviedanje vjere i zakletvu, a ne odgovara na nove zahtjeve legata, pa ih i ne pominje. Činio je jošter, da piše papi i Andronik, koji ponavlja, što je on pisao, i pristaje na sve, što je otac kazao²⁷. Paleolog, da bolje zavara oči papi, posla mu dva medju glavnijim protivnicima unije, Ignjatija i Melecija; da ih po svojoj volji kazni; ali papa ljubežljivo ih opomenu, pa ih vrati, daviši im pisanu preporuku, kojom moljaše cara, da im bude milostiv²⁸.

²⁶ *Histoire du Bas-Empire* L. 101, n. 54.

²⁷ FLEURY l. c. n. 28; ROHRBACHER X, p. 325—326; HEFELE VI, p. 159—160.

²⁸ (Ignatius et Meletius) damnati ab imperatore ac dediti papae sunt, gravibus ab eo videlicet multandi poenis . . . Verum tantum abfuit ut eis pontifex ullum supplicium decerneret, ut ultro miseratus ipsos sit, quod invidiosa suspicione gravarentur . . . Itaque cum omni significatione benevolentiae remissi ad imperatorem, etiam commendatitias a papa ei reddiderunt. PACHYMERES L. 6, c. 18, p. 463; ROHRBACHER, HEFELE ll. cc.

Pakimer kazuje, da najžešći neprijatelji sjedinjenja bijahu nezalice i bezjaci, te niesu znali, ili niesu htjeli, da znadu, da su odprije Latini i Grei bili sjedinjeni; pa ako je kadkada medju njima bivalo razmirica, niesu se odnosile na vjeru i na svetotajstva. Ove glave izopačene niesu razumievale u čemu je kršćanstvo. Oni mržahu ne samo na Latine, već i na Grke sjedinjene, i govorahu, da upravo s toga, što su za Rim prionuli, njihova svetotajstva i njihove žrtve jesu mrzost, koju valja bacati u rieke i u ponore. Dočuvši medjutim car za zlo, koje činjahu, pozva k sebi kolovodje takovih zanešenjaka; te dugom besjedom nagovarаш ih, da se smire. Govorio im je, da on ne želi smetati ih u njihovoj saviesti, da im je slobodno u svojoj duši osudjivati Latine: samo da javno anatemi ne predavaju ni njih, ni pounijačene Grke. Zaklinjaše ih, da ne budu drugomu sablazan i da razkolom ne razkidaju crkve; jer je njega sama nevolja nagnala, da nešto popusti Latinima, u namjeri, da veće dobro postigne. Ovim ih, bar za čas, umiri²⁹.

Kroz to je patrijar Veko svaki dan primao spisa, u kojima se označivaše unija za pravu prevjeru, ili apostasiju. Izprva ne htjede odgovarati; ali kasnije preumi, te napisa više razprava, da dokaže razkolnicima potrebu crkvenoga sjedinjenja i umiri njihove smućene saviesti. Prije smo pomenuli, kako su njega najprije uputili k pravoslavlju rimske nauke spisi Nicefora Blemide, kojega je svak štovao sa sveta življenja i s mnogorazlične učenosti³⁰. I do nas doprle su Blemidine dvie knjige o izhodjenju Duha svetoga: jedna pisana bugarskome nadbiskupu Jakovu, a druga caru Teodoru Laskarisu³¹. U prvoj pita odmah s početka: „Izhodi li Duh sveti od Otea po Sinu; ili: izhodi li od Otea neposredno (πρὸς τὸν υἱόν), a ne po Sinu?“ pa evo kako odgovara: „Da Duh sveti izhodi od Otea po Sinu, to su učili mnogi sveti naučitelji; dok ni jedan nije učio, da Duh sveti izhodi neposredno od Otea, a ne po Sinu: to će posvjedočiti svak, koji je u crkveni nauk upućen, a hoće, da pravедno kaže³²“. Ako evangjelje izriekom ne veli, da Duh sveti *izhodi* po

²⁹ PACHYMERES l. c. cap. 18, p. 463—466.

³⁰ Erat is multis virtutibus insignis, et varia eruditione perpolitus, tum ea quae a Graecis veteribus celebrata est, tum illa quam ecclesiae nostrae antistites et oratores ad utilitatem nostram proposuerunt. GREGORAS, *Hist. Byzant.* L. 2, n. 4, p. 27.

³¹ RAYNALDI (graece et latine) II, p. 563—587.

³² An per Filium Spiritus sanctus a Patre procedit: an vero ex Patre absque medio, et non per Filium? Et primum quidem a multis sanctis doc-

Sinu, kao što mnogi prigovaraju, to ne udi dogmatu; jer nije slobodno ne vjerovati riečima svetih otaca³³: njihov bo auktoritat jače dokazuje, nego li ikakvo logičko razlaganje. . . A i da budu sveti naučitelji rekli, što niesu, da Duh sveti izhodi od *sama* Otea, ne bi ni odatle sledilo, da ne izhodi i od Sina. Zar s toga, što u evan-gjelju Sin govori Oteu: Ovo je život vječni, da poznadu tebe, *sa-moga* istinitoga Boga i koga si poslao Isusa Krsta (Joan. 17, 3), može se odatle izvoditi, da Isukrst, ili Duh sveti niesu istiniti Bog? Kad je kazano, da *sam* Otac zna dan suda (Matth. 24, 36), to se poznavanje poriče umrlima, a nije Sinu i Duhu svetomu. Kad je rečeno, da je Otac *sam* Bog, ne poriče se božanstvo Sinu i Duhu svetomu. Po isti način, kad bi i bilo rečeno, da Duh sveti izhodi od Otea *sama*, tim bi se izključivao svaki princip inorodne sućnosti. Duh sveti dakle izhodi od Otea kao od prve kause; jer ako jednako izhodi i od Sina, to Sinu dolazi od Otea, dok sve, što Sin ima, to prima od Otea: zato on kaže: Sin ne može ništa činiti sam od sebe (Joan. 5, 19); i opet: Ja živim po Oteu (Joan. 6, 58), i na dru-gome mjestu: Moja nauka nije moja, nego onoga, koji me je poslao (Joan. 7, 16). — Veko dakle, da obrani svoje katoličko stanovište o izhodjenju Duha svetoga, izmedju ostaloga, nije mogao, da se ne okoristi štovanim imenom Nicefora Blemide, koji je valjda još u životu bio, i da njegove dokaze ne upotrebi³⁴.

Vekovi spisi još veće razdražiše neprijatelje unije; jer ne mogahu podnieti, da onakov bogoslovac, a i prvi nadsvećenik iztočne crkve, brani rimsku dogmatičku nauku, pa i to svjedočanstvima iztočnih otaca. Tužiše ga zato caru, ištući, da mu car zabrani raz-pravljati ovakova pitanja: uz taj uvjet obećavahu, da će i sami mu-čati. Paleolog, da ih zadovolji napisa dvoznačnu naredbu: Valja se sjećati Boga više puta, nego li odišemo. Valja dakle o njegovoj nauci govoriti; ali nipošto ne dati, da se tko od svetoga pisma udaljuje³⁵.

I medju biskupima, koji su na uniju pristali bijaše ih mnogo, koji su to preko volje uradili. Veko, namjerom, da ih sasma dobije,

toribus traditum fuisse, secundum a nemine, existimo omnes homines, qui in sacris literis exerciti sunt, et aequitate diriguntur, suo testimonio compraba-turos. Orat. 1, n. 2.

³³ Quod vero in evangeliis plane vox illa inserta non est, quod plerique ad contradicendum arripiunt, dogmati nihilominus non officere probatur eorum fide digno testimonio, qui res theologicas pertractarunt. etc. *Ib.* n. 3.

³⁴ PACHYMERES L. 6, c. 23, p. 476—483. O Vekovim spisima, vidi CAVE p. 645.

³⁵ FLEURY l. c. n. 43; ROHRBACHER X, p. 328—329.

držao je više sinoda. U onoj od 3 svibnja 1280 učinjen je dekret, kojim se daje opomena, da biskupi sveto i neporočno čuvaju predanje, jer najmanje pokvarenje teksta svetoga pisma, ili svetih otaca, može škoditi vjeri. Baš je ovoj istoj sinodi bilo, da se bavi jednom od takovih falsifikacija. Penteklesiot, zet velikoga ekonoma Ksifilina, imadijaše starinski rukopis s homilijom sv. Gregorija Nisanina o Očenašu, u kojoj bilo je ovo znamenito svjedočanstvo o izhodenju Duha svetoga: „Kaže se, da je Duh sveti od Oca, a svjedoči se, da je i od Sina³⁶“. Penteklesiot izprvice bio je neprijatelj unije, pa je nožićem izstrugao posljednji *od* (ἐκ). Kasnije prešavši na uniju, kaza patrijaru, što je učinio i donese mu rukopis, koji bješe razvidjen u saboru, te je određeno, da bude sahranjen u arhiv carigradske crkve, ostavivši mu prazan prostor, gdje je prije bio napisan ἐκ; a uz bilješku, da sabor nije hotio dodati ostruganu riečcu, e se ne bi poslije sumnjalo, da je novije pismo kakova falsifikacija³⁷.

Paleolog je međjutim stao nemilo proganjati neprijatelje crkvenoga sjedinjenja (u srpnju 1280). Na kalugjere bio je najljući, jer su proricali, da će on brzo umrijeti. Razne ugledne osobe mećao je na muke i osljepljivao ih. Jedan od njegovih rodjaka, Andronik, već hješe okapao u tamnici: drugu dvojicu, Manuila i Isaka, sada je činio osliepiti; a Kantakuzenu prosti, jer se je pokorio i priznao uniju³⁸. Kroz to, budući preminuo papa Nikola III (22 kolovoza 1280), a izabran (22 veljače 1281) Martin IV, Paleolog posla u Rim heraklejskoga i nicejskoga mitropolita, da čestitaju novomu papi u njegovo ime. Ali se u Rimu već bijahu uvjerali, da bizantijski car hoće, da vara rimsku kuriju i zapad, i da mu je sjedinjenje crkava samo politička igra, da se obrani od sicilijanskoga kralja Karla. Legati Nikole III niesu od njega mogli dostići, što im je bilo naredjeno, a nije moguće, da niesu u Carigradu doznali, kako je Paleolog jednu govorio unionistima, a drugu neprijateljima unije; pa su i sami vidjeli, da basileus šarovita. Naravno, oni su o svemu obavijestili apostolsku stolicu. Zato papa Martin ne primi liepo

³⁶ τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. MANSI XXIV, 372. — Danas ovoga mjesta nema u izdanjima djela svetoga naučitelja, ali ga donose razni valjani rukopisi. Cf. MAI, *Nova Biblioth. Patrum* IV, p. 40—53; FRANZELIN, *De Deo Trino* (Romae 1874) p. 461. 525—526; LEQUIEN, *Dissertationes Damascenicae*, Diss. I, n. 47.

³⁷ MANSI XXIV, 370—374; FLEURY l. c. n. 44; ROHRBACHER X, pag. 329—330.

³⁸ FLEURY l. c. n. 45; ROHRBACHER X, p. 331.

Paleologove poslanike; pače jedva, poslije nego su mnogo čekali u Rimu, pusti ih preda se. Rimski kurij, nije dala, da je već Bizantinac vara; te je papa napokon postupao oštro, — valjda i odveć. Na 18 studenoga 1281, na trgu velike crkve u Orvietu, proglasi ekskomunikaciju na Paleologa, zabranjujući prietnjom crkvenih zaveza, svim kraljima, knezovima, velmožama, svim obćinama i gradovima, da ne hvataju s njim vjeru i da nikako s njim ne druguju, dokle god bude pod proklestvom³⁹. — Moglo bi biti istina, što neki povjestničari kazuju, da je Martina IV na taj korak naveo sicilijanski kralj Karlo Anžuvinac, koji je s njim bio u posve prijateljskom odnošaju⁴⁰. Pa ako je tako, to bi bila jedna crna piknja u historiji papa srednjega doba; no opet to stoji, da je Martin IV na crkveno-religiosnome temelju udario proklestvo Paleologu, i da ga je Paleolog zaslužio. Proglašenje ekskomunikacije učinjeno je pred samim Paleologovim poslanicima, koji ozloviđeni vratiše se kući. Doznajući po nicejskome mitropolitu (heraklejski umrie na putu), kako je stvar prošla, Paleolog iz osвете zabrani ončas pominjati papu pri leturgiji u dvorskoj crkvi; te kada dodje red na papino ime, ne dade giakonu, da ga izusti; primietivši: Malo sam dobio, što sam htio mir s Latinima. Htjede još razvrći uniju; ali promislivši se bolje, odumi što hješe naumio⁴¹. Politika je opet u tome ga zauzabila; jer bi mogla nastati prilika, da mu uztreba takovo sredstvo, pa kako ga već dostići, kad bi se sada javno unije odrekao?

U ovo vrijeme razboljevši se prijašnji patrijar Josip napisa svoj testamenat, u kojemu valjalo je, kako je običaj bio, da pomene cara i nazove mu od Boga dobro. On učini tako; ali uz rieč *basileus* ne metnu predikat *ἅγιος* (*sveti*). Paleolog, kad mu donesoše taj spis, vidjevši, da ga Josip ne zove *svetim* carem, veoma se prozli; pa će

³⁹ Michaelēm Palaeologum, qui Graecorum imperator nominatur, tanquam eorundem Graecorum antiquorum schismaticorum, et in antiquo schismate constitutorum, et per hoc haeticorum . . fautorem, de fratrum nostrorum consilio denunciamus, praesente multitudine fidelium copiosa, excommunicationis sententiam latam a canone incurrisse, ac ipsius fore sententiae vinculo innodatum. Caeterum universis et singulis regibus, principibus etc. . . districtius inhihemus, ne cum eodem Michaelē Palaelogo, in ejusmodi excommunicatione manente, societatem vel confaederationem aliquam contrahere sub quovis ingenio vel machinatione praesumant . . Et si secus praesumptum fuerit omnes singulares personas contrarium facientes . . sententiam excommunicationis, quam ex nunc in ipsos ferimus, volumus incurrere ipso facto. RAYNALDI a. 1281, n. 25. III, p. 528.

⁴⁰ PICHLER I, p. 349; HEFELE VI, p. 162. I Rohrbacher pominje ovu zgodu (X, p. 333).

⁴¹ FLEURY l. c. n. 54; ROHRBACHER X, p. 333—334.

zapovjediti gradskome prefektu, da ozbiljski tu stvar razvidi, primietivši u svome pismu: „Eto vidi, na što me je Josip stegao i koliko je umanjio moje carsko veličanstvo. Zar drži, da sam nedostojan naziva *ἡγιος*?“ U istome smislu car pisa antiokijskome patrijaru. Josip međjutim izprava se, kazavši, da su tomu krivi kalugjeri, koji ga dvore: jer je sâm bio napisao rieč *ἡγιος*; ali jer se oni o istu sablažnjavahu, dao je svoj rukopis prepisati brez nje⁴². — Pakimer, iz kojega ovo donosim, veli, da se carevima daje predikat *sveti*, jer su pomazani svetim uljem. A ja mislim, da s toga uzroka ni carevi niesu ovaj naziv prisvajali, ni Bizantinjani im ga davali. Da je to bilo s pomazanja uljem posvećenim, jamačno carska polača i carska konjušnica ne bi bile nazivane, kao što su: *sveta polača* i *sveta konjušnica* (I Dio s. 395). U prisvajanju i priznavanju takova naziva, ja ne vidim drugo do same bizantijske oholosti s jedne strane, i do same bizantijske servilnosti s druge.

Paleologa već je svak prezirao. Papa ga izobči kao licemjerna katolika i prestupnika svoje zakletve; a protivnici unije na nj režahu do zla Boga. Negdašnji patrijar Arsenije u svojemu zavještaju predade ga sotoni i ostavi mu anatemu, jer je božju crkvu, kako se tu kaže, htio natjerati na latinsku bezbožnost i nevjernost⁴³. Paleolog, poslije nego je pobedio vojsku Karla Anžuvina kod Biograda, te pomogao Ivanu od Procide, da izvede proti Karlu onu znamenitu urotu, koja je dovršila s poznatom sicilijanskom večernjom (30 ožujka 1282), umrie na putu (11 prosinca 1282), kada bješe zavojštio na tesaljskoga kneza Ivana Angela Komnena. A jer sav narod na nj mržao, sin mu i nasljednik Andronik II, koji je takodjer bio skroviti neprijatelj unije, čini ga u zemlju ukopati bez ikakve časti i brez crkvenih molitava⁴⁴.

Novi basileus vrati se u Carigrad; a prva mu misao i briga bijaše, da složi Grke medju sobom, a razvrgne sjedinjenje s Rimom.

⁴² PACHYMERES, *De Mich. Pal.* L. 6, c. 31, I, p. 507—508.

⁴³ Sed quoniam ecclesiam Dei vertit in speluncam latronum et lupanar; . . . nec non ad illam impietatem omnimodamque perfidiam, qua Latini tenentur conatus est adducere ecclesiam Dei, quae immenso sanguine, ante et post Christum ac per Christum magnam hostiam fuso, collecta fuit; demum ingentem persecutionem contra eandem ecclesiam excitavit: eapropter excommunicationem protendo, cui ipse subjecit se propria voluntate, proprio placito, propria sententia. Protendo anathema, et illum trado satanae. COTELERIUS, *Ecclesiae Gr. Monumenta* II, p. 176—177.

⁴⁴ At filius ejus imperator Andronicus, qui tunc aderat, patrem imperatoria sepultura adeo non honoravit, ut ne vili quidem, qualis opificibus et fossoribus tribuitur, dignatus sit: praeterquam quod jussit, ut noctu pauci

Pred neprijateljima unije Andronik se pravdaše, da je prije na uniju sam pristao iz otčeva opaza: sada međjutim, da je spravan učiniti pokoru, što mu crkvena vlast za taj grijeh dosudi. Ali valjalo mu se je najprije oprostiti Veka. U tu svrhu pohađao je često prijašnjega patrijara Josipa, koji nipošto na uniju nije htio pristati; te ga moljaše, da se opet primi patrijarske stolice; premda bješe mrtvi starac i jedva duhat. I pristalice Josipovi nagovarahu starca, da ugodu caru; jer treba ukloniti sablazan sjedinjenja s papom. U Carigradu svak je znao, da Andronik o tome radi: pa i sâm, po arcigjakonu Melitenioti, izgovaraše se Veku, da ga prava nevolja na to nagoni, a ne mržnja na njegovu osobu; te u isti mah zahtijevaše, ako će i neupravity, da Veko od svoje volje odstupi. Ja sam, govoraše mu, dotle uvjeren o tvojemu prijateljstvu, te ne dvoumim, da bi ti, da utvrdiš moju krunu, ne samo patrijarsku čast, no i život pregorio; a kad bi i stupio drugi na tvoje mjesto, ja te s toga ne bih manje ni ljubio, ni štovao.

Veko, kojemu i brez toga bijaše dosadilo patrijarovati, videći koje je doba, odstupi i skloni se u namastir Prečiste na 26 prosinca 1282. Na 31 istoga mjeseca pred večer donesen je na nosiljci u patrijarsku polaču patrijar Josip, malo živ. Na 1-i siečnja velika crkva bijaše vazdan zatvorena; jer se je cijenilo, da je s unije oskvrnjena. Sjutradan bi izvršen obred rekencilijacije, škropljenjem porte, triemova, stupova, te crkve iznutra blagoslovljenom vodom. I gledaoci šćahu biti očišćeni od ljage, kojom se s istog uzroka bjehu okaljali. Svjetovnjacima kalugjeri, u ime patrijarovo, odredjivahu pokoru; a biskupima i svećenicima bi zabranjeno služiti službu za tri mjeseca. Ali dva arcigjakona, Kostantin Meliteniot i Georgije Metokit bijahu svrgnuti s časti; jer su u Rimu, kao poslanici cara Mihajla VIII, slušali papinu misu⁴⁶.

Neprijatelji unije gledahu, da se osvete svim biskupima, koji su za cara Mihajla za uniju prionuli; ali htjedoše na Veku najprije izkaliti svoj jed. O ostalim za čas mučahu i još im laskahu, samo da im pomognu osuditi i prognati Veka. S toga reče drinopoljski mitropolit Teoktist: Ovi su biskupi drvene motke, koje trebaju, da

quidam cadaver procul a castris abductum multa terra obruerent: id modo cavens, ne imperatorium cadaver a feris discerneretur. In causa erat, ille dum viveret, a recta ecclesiae doctrina descivisset... quod quidem filius iste omni animi affectu aversatus fuerat. GREGORAS L. 5, c. 7, n. 6, p. 93 sq. Cf. BIOGRAF. UNIV., *Michele VIII Palaeologo*; FLEURY l. c. n. 67; ROHRBACHER X, p. 336—337.

⁴⁶ FLEURY l. c. n. 68—70; ROHRBACHER X, p. 337—339.

njima bude obkoljen Veko; ali će i njih poslije baciti na oganj. Pošto su dakle razkolnici dobili biskupe i aleksandrijskoga patrijara Atanasija, sazvaše sabor, kojemu je predsjedao isti Atanasije; jer patrijar Josip nije već mogao iz postelje. Tužba na Veka sva je bila za njegove spise, kojima se zabavljao, da su na sablazan pravoslavnima; a nije se izpitivalo, ni što je u njima, ni kakovu nauku brane. Prigovaralo se je, da on nije imao onakova pitanja razpravljati, ni navoditi mjesta svetih otaca. U saboru bješe nazočan veliki logotet Muzalon, koji izpovjedi, da je i sâm onakovim se griehom ogriješio, te baci na vatru knjigu, koju bješe napisao, premda se kunjaše saboru, da u njoj nema nikakve zablude. Kasnije opet obtuživahu Veka, ne samo, da je pisao u nevrieme, već da mu je heretička nauka, pošto je preko mjere izpitivao otce i htio dokučiti božanstveno biće, više no ljudska pamet može. Pozvaše ga s toga pred sabor; a u isto vrieme provukoše kroz uši narodu, da ga je Veko turio u bezbožnost: pa dadoše zvoniti zvona, da narod na Veka pobune. Veko, premda više puta pozvan, ne htjede se prikazati saboru; jer se bojaše razsrdjena naroda. Napokon dodje, pošto ga zaštititi velik logotet, koji kaza saboru, da će car smatrati za uvredu sebi učinjenu, bude li Veko zlostavljen. On se ne htjede braniti o vjeri, kazavši, da je pisao u zgodno vrieme i jer je taka bila potreba, pošto nitko drugi nije htio segnuti se na posao. Sabor je tada zahtievao, da se Veko pismeno odrekne patrijarske časti i potpiše nekakovo izpoviedanje, koje nije bilo nepravoslavno. Veko učini i jedno i drugo; pa ga pustiše s mirom⁴⁶.

U početku ožujka 1283 umrie patrijar Josip⁴⁷; a grčka crkva uza sve, što je bio uporni protivnik unije, uze ga u svoje svetitelje i slavi mu spomen na 30 listopada⁴⁸.

Andronik učini za patrijara Gregorija (II), rodnom Cipranina (1283—1289)⁴⁹, koji bijaše jedan od najučevnijih ljudi svojega vieka. Izmedju ostaloga, svojim mudrim iztraživanjem uzkrisi starinsku čistoću grčkoga jezika, koja se je odavno bila izgubila⁵⁰. Pošto se je rodio medju Latinima, još od djetinstva je poznao katoličku nauku, a za Mihajla Paleologa bijaše jedan od vatrenih branitelja erkvenoga sjedinjenja. No sad je već izvrnuo kabanicu; pa je s toga

⁴⁶ PACHYMERES, *De Andronico* L. 1, c. 3—4. 8. 10. II, pag. 18 sqq.; FLEURY L. 88, n. 6; ROHRBACHER X, p. 340 sq.

⁴⁷ CUPER p. 167—168, n. 1009; ROHRBACHER X, p. 341.

⁴⁸ CUPER p. 168, n. 1011—1013; MARTINOV, *Annus Eccl. Gr. Sl.* p. 265.

⁴⁹ CUPER p. 168—169, n. 1014. 1019.

⁵⁰ GREGORAS L. 6, c. 1, n. 5, p. 99.

i postao za patrijara, a posvećen bio na cvjetnu nedjelju, na 11 travnja 1283. Kroz uzkrсну nedjelju, po carevoj naredbi, bi sazvana sinoda u crkvi blažene Gospe u Blakerni; te su osuđeni i svrgnuti svi biskupi, koji prije na uniju bijahu pristali⁵¹.

Car progna Veka u bitinski grad Prusu. Tu bijaše biskup neki Neofit, koji, da se pokaže revan protiv unije i pape, naredi obći post nekoliko dana za pokoru, što je grad bio na uniju pristao. Narodu bi neugodna ta pokora i stade psovati i proklinjati Veka, kao začetnika unije. Veka to uvriedi, pa će u namastirskome predvorju, pred narodom, braniti svoju čast i svoje prijašnje postupanje. Poradi toga Andronik pozva ga u Carigrad pred sabor, koji se je imao držati u Aleksijevoj dvorani, u polači Blakerni (1285). S njim bijahu pozvana njegova dva arcigjakona, Kostantin Meliteniot i Georgije Metokit. Veko je dakako u saboru branio svoje dogmatičko uvjerenje o izhodjenju Duha svetoga. Sveti otcі, ovako je on razložio, govoreći o svetome Trojstvu upotrebljavaju prilike, premda nedostatne, sunca i rieke. Ždraka, oni vele, dolazi neposredno od sunca, a tako i svjetlost: je li dakle ždraka princip svjetlosti, ili sunce? Sveti Gregorije Nisanin ovo tomači kazujući: „Što je od principa, jedno (Sin) neposredno je od prvoga, a drugo (Duh sveti) po onome, koji je neposredno od prvoga⁵²“. Ovdje mu presieče rječ patrijar Gregorije i zapita: Dakle ti ne priznaješ, da je Duh sveti neposredno sjedinjen s Otcem, kao i Sin? Tko može slušati rječ, da je Sin neposredno s Otcem sjedinjen, a da je Duh sveti mjestom od Otea razstavljen? To je bezumlje. — Dà, odgovori Veko; valja priznavati, da je Duh sveti neposredno s Otcem sjedinjen; jer nema razmaka medju njima: no, da Duh sveti izhodi neposredno od Otea, to nam ne dopušta misliti razlika njegova od Sina; dok sam, kako veli sv. Gregorije Nisanin, izhodi po onome, koji neposredno izhodi. Ali vi činite, da je ova rječ prava ludost, uvodeći razmak vremena i mjesta. Kada čujemo govoriti, da je Sin rođen od Otea, nehotice pomišljamo na nekakovu emanaciju i lokalno razstavljanje; ali se

⁵¹ FLEURY L. 88, n. 8; ROHRBACHER X, p. 342—345.

⁵² Mjesto, na koje se Veko ovdje pozivlje, uzeto je iz poslanice svetoga naučitelja *ad Ablabium*, a glasi: „Indifferentiam naturae confitentes, non negamus differentiam ratione principii et principiatı, in quo solum unum ab altero distingui intelligimus, quia unum credimus esse principium, aliud ex principio. *Et in hoc, quod est esse ex principio, iterum aliam intelligimus differentiam, unum enim est proxime ex primo, aliud est per proximum ex primo* (τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου) ut et ratio unigeniti in Filio indubitata maneat, et Spiritum sanctum ex Patre esse medio Filio non ambigatur“. Opp. (*Migne*) II, p. 459.

ta pomisao ispravlja dodajući, da je rođen nerazstavno, i zamjećujući, da je Sin od Oca i u Ocu. To isto može se kazati i o Duhu svetomu. No vratimo se na priliku, koju sam prije pomenuo. Mi velimo, da je ždraka od sunca, a ne držimo, da je od njega razstavljena. Kažemo, da je svjetlost od sunca po ždraci i shvaćamo posredovanje; a dok uvodimo posredovanje ždrake ne velimo, da svjetlost, po ždraci, nije nerazstavno sjedinjena sa suncem. Zato isti sv. Gregorije dodaje: Sinovo posredovanje (među Otcem i Duhom svetim) čini, da je njemu samu svojstveno biti rođen (od Oca); dok opet po Sinu Duh sveti izhodi od Oca, s kojim je nerazstavno sjedinjen.

Patrijar Gregorije prigovaraše o predlozima *ex* i *de* i o tome, što je Veko rekao, da Duh sveti neposredno ne izhodi od Oca, već od Sina. Zaista to je dogmatička pogreška; jer jedinom vječitom spiracijom, svojstvenom Ocu i Sinu, Otac i Sin, kao jedini princip, dišu Duha svetoga, koji je s toga neposredno od obaju. Veko priznade, da je u tome pogriješio i zamoli, da mu proste. A zatim će dodati: Ja sam naveo mjesta svetih otaca, kako mi je vrijeme dopuštalo. Ja sam primao i primam one, koji govore, da Duh sveti izhodi od Oca; jer je to izreka Spasiteljeva i saborska. Ali primam i onoga, koji kaže, da Duh sveti izhodi od Oca po Sinu, jer se to slaže sa svim sedmim saborom; i velim, da je smion, tko ne poštuje izreke otaca. A ne čini mi se razložito, što hoćete, da se odrekнем jednoga dogmata starinskoga i sveobćega, a da me ne uvjerite o protivnoj nauci; jer i ja imam dušu.

Poslije ove vieće Veko i njegova dva arcigjakona podjoše u namastir Kosmidion, koji im car odredi za stan. Taj namastir bijaše pred gradom. Andronik činio ga je stražiti; a poručivao je Veku i njegovim drugovima, da stoje s mirom, da se prodju prepiranja, jer će inače biti zlostavljeni i prognani. Oni ostadoše nepomični u svojem mišljenju i kazaše, da su spravni podnieti sve, što car hoće; ali se ne će podvrći onima, koji su ih nepravedno osudili. Car ih do malo posla u sužanjstvo u tvrdjavu svetoga Gregorija, u astački zaton⁵³. Tu je Veko i umr'o, po svoj prilici godine 1298, od potrebe, kako neki kažu, dok drugi vele, da je od starosti i nemoći⁵⁴. S njim nestade posljednjega traga sjedinjenju ugovorenu u Lionu.

⁵³ Cf. FLEURY l. c. n. 25—27; ROHRBACHER X, p. 347—352.

⁵⁴ PACHYMERES l. c. cap. 11, 34. 35. p. 36. 88 sq. 102: L. 2, p. 114 sq.: L. 3, c. 29, p. 270; BIOGRAFIA UNIV., *Vecco*.

POGLAVLJE XVII.

Sadržaj. — Patrijar Gregorije II i njegov *Stup pravoslavlja*. — Odstupanje Gregorijevo. — Patrijar Atanasije I. — Udara potajnu anatemu caru, a pismom ulaguje mu se. — Patrijar Ivan XII. Odstupa i on. Njegova nepostojanost. — Andronik opet hoće, da vrati Atanasija I. Atanasije drugi put na prijestolu. — Patrijar Nifon. — Nifon je potjeran, a izabran je Ivan XIII. — Patrijari, Gerasim i Isaija. — Odnosaji Rima s Carigradom do pape Ivana XXII. — Marin Sanuto, Andronik II i papa Ivan XXII.

Patrijar Gregorije II, nagovoren prijateljima, da opravda svoje postupanje, napisa knjižicu o izhodjenju Duha svetoga i nazva je: *Stup pravoslavlja*; jer po njegovoj umi imala je biti potomecima spomenik zdrave nauke i protivne joj zablude, za kojom su se neki povelili. Smjerala je poglavito na Veka. Gregorije neupravice htio je dokazati, da je Veko zaslužio, da bude prognan. Gregorije drugojačije nego Veko tomačашe u toj knjižici mjesto svetoga Ivana Damaštanina, gdje se kaže, da *Otac po Rieči izvodi Duha svetoga, koji se pokazuje*¹. Po njemu, ove rieči ne bi značile vječitu, sučnu i hipostatičku produkciju Duha svetoga od Otca po Rieči-Sinu, kako je Veko tvrdio, već samo, da po Sinu vječito Duh sveti sjaje². Ovakovo tomačenje zaista je samovoljno; tim veće, što su mnogo puta crkveni naučitelji samo hipostatičko izhodjenje Duha svetoga od Otca označivali riečju *ἐκφανσις* (*effulgentia, patefactio*), pače i rodjenje Sina. Gregorijeva knjižica bi proštivena u crkvi s ambona; a na svaki članak štilac na vas glas izgovaraše anatemu onima po

¹ Mjesto ovako glasi: „Cum denique mutuum respectum personarum animo verso, illud compertum habeo, Patrem superessentialem solem esse, bonitatis fontem . . Ipse quippe mens est, rationis abissus, Verbi genitor, ac per Verbum manifestantis Spiritus productior (*διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικῶν Πνεύματος*). *De Fide Orthodoxa*, L. 1, c. 12.

² Non ut Spiritus per Verbum existat, sed ut per illud effulgeat. . . Licet apud sanctos quosdam per Filium Spiritus procedere affirmetur, dictio haec progressum ad effulsionem, non ad esse, proprie et pure significat. LEQUIEN, *Diss.* I, n. 49. Cf. PACHYMERES, *De Andr. Pal.* L. 2, c. 1, II, p. 108—114.

imenu, kojih su tobožnje zablude tu osudjene. Car Andronik podpisa prvi ovaj tom, — ovako se Gregorijev spis zove; — a za njim isti patrijar, pa ostali biskupi. Zahtievalo se je i od svećenstva, da se podpiše; ali se naide na veliko suproćenje; jer mnogi ne mogahu razumjeti, kako Duh sveti može po Sinu vječito *sjati*, a da od njega vječito ne *izhodi*³; pa zašto im se činjaše, da je istovetan smisao ovih dviju rieči, ne htjedoše podpisati, da ne bi upali u tobožnju latinsku zabludu. Nekoji ipak podpisaše, ali samo kad im biskupi pismeno obećaše, da će ih štititi od svakoga ukora pred Bogom i ljudima, bude li Gregorijev tom sadržavao kakovu izreku protivnu zdravome bogoslovlju.

Veku u tamnici dodje izpod ruke Gregorijev tom; pa će ga dvjema besjedama, koje su i do nas doprle⁴, opovrći i zabaviti mu nove heresije. Vekove besjede širile su se po Carigradu; a osobito su zanimale one, koji se preko volje i na vjeru biskupâ bjehu podpisali. Moskampar, prije arkivar velike crkve, pošto se je već s patrijarom zavadio, odredi udariti na tom i privuče k svojoj stranci glavnije biskupe: među drugim, Ivana efeskoga, Danila kizičkoga i Teolepta filadelfijskoga, desnoga prijatelja velikog logoteta Muzalona. Svi oni osudiše, kao i Veko, patrijarovo tomačenje. Ali ne smješe govoriti javno protiv toma, jer su ga i sami podpisali; a međjutim tražili su drugi izgovor, da tuže Gregorija, i brzo ga nadjoše. — Neki kalugjer, po imenu Marko, Gregorijev učenik i pristalica, na njegovu obranu napisa knjižicu, koju je patrijar pregledao i gdje gdje popravio, prije no će ona u javnost izići. Marko upotrebljavaše rieč *προβολεύς* (*productor*) u istome smislu, kao i Gregorije: koji su smisao sadanji Gregorijevi protivnici nepravoslavan smatrali. Biskup Teolept

³ Erat enim inter alia in tomo, qui subscribendus ipsis obtrudebatur, quaedam expositio sententiae prius memoratae divi Damasceni, sic se habens: „Si vero a summo theologo Damasceno reperiatur dictus Pater sancti Spiritus *προβολεύς* (*productor*) per Verbum, haud plane ista locutio significare vult sancti Spiritus processionem in extantiam, sed in aeternam explendescentiam (τὸ διὰ λόγου ἐθρῆται προβολεύς, οὐ τὴν εἰς τὸ εἶναι καθαρῶς τοῦ Πνεύματος πρόοδον ἢ λέξις δηλοῦν βούλεται, ἀλλὰ τὴν εἰς αἰῶνον ἔκφανσιν). Hoc autem quid sibi vellet, nequaquam se capere ajebant, quaerebantque monstrari sibi discrimen processionis et aeternae explendescentiae (καὶ τὴν διαφορὰν ἐξήτουν μαθεῖν τῆς τ' εἰς τὸ εἶναι προόδου καὶ αἰδίου ἔκφανσεως). . . Nunc enim plane apparere ipsis ista vocabula mutuo aequipollentia, nec plus minusve significare quidquam processionem in extantiam, quam processionem in aeternam explendescentiam. PACHYMERES l. c. p. 113.

⁴ In *Tomum Cyprii, et novas ejusdem haereses, Orationes II.* LEO ALLATIUS, *Graecia Orthodoxa II*, p. 215—286.

dade proštiti Markov spis velikomu logotetu, koji ukori patrijara neznanjem. Stvar dodje do ušiju carevih; a on videći, da se veliki ljudi tuže na Gregorijev tom htjede, da bude izpravljen. Ali se je svom snagom suprotio patrijar, ne mogavši podneti, da je obtužen za krivu nauku u vjeri. Njegovo protivljenje dade povod neprijateljima, da ga tuže caru za tvrdoglavca i heretika, i da se odluče od njega; pošto nije pogriješio neznanjem, nego navalice. Uz to zabavljahu mu, da je silom i nedostojno postupao s aleksandrijskim i s antiokijskim patrijarom, koji življahu u Carigradu. Zaista, prvomu je prietio progonstvom, ako ne će podpisati njegov tom: čemu se on jedva ote, izgovarajući se, da je inostranac i da ne poznaje pravila carigradske crkve; a antiokijskoga patrijara Arsenija osudio je i izbrisao mu ime iz diptika, samo, što se je pročulo, da je crkvenom zajednicom sjedinjen s armenskim kraljem.

Gregorije sve to mrži postajase, te ga aleksandrijski patrijar Atanasije, u dogovoru s carem, svjetova, da od svoje volje odstupi. On posluša svjet, pa će jedne nedjelje u crkvi narodu naviestiti svoje odstupanje: „Vidim, reče, da su se mnogi na me digli, a ja ne mogu im odoljeti; osobito kada arsenijeveći obećaju, da će mirovati, ako se ja uklonim. Eto ću dakle okušati; ali ako oni ne svjeruju, što su rekli, ja ću se vratiti, da ih žešće progonim“. Podje zatim u jedan namastir; no je i odatle sve jedno upravljao crkvom: pa je s toga mržnja na nj rasla. Car je sada zahtievao, da se Gregorije odrekne patrijarske časti i šaljaše mu biskupe, da ga na to nagovore; ali je on odgovarao, neka mu pismeno osvjedoče njegovo pravoslavlje, pa će se ončas odreći stolice. Biskupi nadjoše se u neprilici; jer ako bi priznali mu pravoslavlje, na kome bi temelju mogli zahtievati, da se časti odrekne? Priznanje pravoslavlja samo bi od sebe pokazivalo, da je onakov zahtjev gola sila i nepravda. Oni dakle zamoliše cara, da ga svečano i po zakonu čini suditi: te ako se nadje, da nema zablude u njegovu spisu, neka ostane za patrijara; a dokaže li se protivno, neka pita proštenje, te da mu se prosti, a imenuje mu se nasljednik. Car pristade na to, a privolje se i Gregorije.

Na zabilježeni dan Gregorije sa svojom pratnjom dodje pred polaču, gdje se je imala držati vieća, i dade na znanje caru, da je došao. Andronik promislivši, da vieća ne će nikakve koristi donieti, jer ako se nadje, da je Gregorije kriv bit će pušten s mirom; nadje li se, da je pravedan, njegovi suparnici bit će priznani za opadače: te će sablazan iznova započeti i prepiranje ne će nikada dovršiti.

Povrh toga, ako bi Gregorije bio proglašen za heretika, sramota bi pala na sve, koje je on redio; tim veće, što su i oni podpisali tom, za koji ga sada šćahu osuditi. S ovih razloga car zabrani sastanak, a poruči Gregoriju, neka se odrekne, obećajući mu, da će ga biskupi priznati za pravoslavnog, jer se oni niesu ni sumnjali o njegovu pravoslavlju, već su se samo sablaznili o spis Markov. Gregorije povolji caru i sjutradan napisa pismo, kojim se odricao patrijarskoga prijestola, poslije nego mu u carskoj polači, pred carem i svim senatom, pred svećenstvom i kalugjerima, te mnogim narodom, filadelfijski biskup Teolept, u ime svih njegovih suparnika, zasnjeđoči, da je pravoslavan, i obori krivicu sve sablazni, što se je dogodila, na Markov spis. — Ovo se zgodi nekako mjeseca lipnja 1289⁵.

Odstupivši Gregorije, car Andronik pozva naučne ljude, da slobođnije prouče tom i vide, bi li se dalo popraviti ga. Oni najzad odrediše, da se digne iz njega tomačenje mjesta svetog Ivana Damaštanina⁶. — Kroz to je Andronik paštio se, da pomiri stranke, osobito arsenijevece, podieljene u dva tabora; ali mu zaman bijaše trud: te ne mogavši ni blagim, ni ostrim postupanjem uspjeti, ostavi ih, da se glože medju sobom; dok se on stade misliti o izboru novoga patrijara.

Po starinskome običaju trojica bješe predložena za patrijarski priesto: Genadije, negdašnji nadbiskup Prve Justinijane, koji se svoje stolice bijaše odrekao, Jakov, arkimandrit jednoga namastira na Atosu, i Atanasije, pustinjač na ganoskim (u Trakiji) gorama. Ovaj posljednji tada se nalažao u Carigradu; a cara bješe s njim upoznao dvorski škopac Eonopolit. Svak bijaše za Genadija, ali se on ne htjede nipošto primiti; a izmedju dvojice drugih bi odabran Atanasije. On bijaše dobar i pobožan pustinjač, no prava nezalica i posve nevješt građanskome življenju: te mnogi stadoše kuditi izbor. Medju ostalim zabavljahu mu, da je čovjek nemilostiv; a tomu je, govorahu, dokaz, što je izkopao oči magarcu, koji bješe opasao zelje u namastirskome vrtlu. Drugi nasuprot branjahu ga i hvaljahu, da je tvorio čudesa; te kazivahu, kako jednom nakupivši trave natovari je na vuka, kojega susrete i zapovjedi mu, da je nosi u namastir. Poslije se doznade, da je to bio čovjek, koji se zvaše Vuk (Δύκος). Ele car htjede njega za patrijara i proglasi ga u velikoj polači na 14 listopada 1289⁷.

⁵ PACHYMERES, *De Andr. Pal.* L. 2, c. 1—8, II, p. 108—130; CUPER p. 169, n. 1016—1019.

⁶ PACHYMERES *ib.* c. 11—12, p. 133—139.

⁷ PACHYMERES *ib.* c. 13—14, p. 139—143.

Atanasije, kako je oštar sam sebi bio, tako je udesio svoje javno djelovanje. Okupi najprije oko sebe inostrane kalugjere, koji bijahu odviše oštri i pokorni prema onima, koji stanovahu u priestonici; pa je po njima odmah stao iztraživati pogreške i mane kalugjera carigradskih. Patrijarovi kalugjeri velikom revnošću izvršivahu povjereni im nalog: obilažahu i pregledahu redovničke kuće i stanove; te u koga bi našli novca, ili novu odjeću, ili više od jedne mantije, ili križ od srebra, ili nožić liepo načinjen, ili ručnik, jaoh ti ga se njemu bijaše. Za takove priestupe svakomu je bilo, da podnese pokoru, tamnicu, šibe. Atanasije pregao je takodjer, da ispravlja svoj kler; a biskupe, kojih bješe velik broj u priestonici, stade uklonjati, naredivši im, da čuvaju svoju biskupiju i upravljaju svojom crkvom, kako carigradski upravlja svojom; jer nije pravedno, da beru dohodke, a da ne rade. Nije štedio ukora ni članovima carske kuće; a oni su se njega bojali više nego cara, jer ga je car u velike cienio i štovao. Takovo postupanje činilo je, da svak na nj zamrzi. Izprva samo se u potaji mrmljaše, a poslije očito svi na nj vikahu. Digoše se na nj biskupi, kalugjeri, popovi, svjetovnjaci i priećahu mu, da će ga na komade raznieti, ne ostavi li priesto i ne otide li iz grada. Neki od puka javno ga psovahu u crkvi, a kad bi na dvor izišao hitahu na nj kamenje. Ni car nije ga već mogao zakriliti: te mu je do gusta došlo, pa odredi odstupiti. Najprije će spraviti pismo, kojim se do zla boga tužase na nepravdu; jer, poklem je upotrebio svoju vlast proti sablažljivim grešnicima, ni dužan, ni kriv prinudjen je odreći se priestola. Zato u istome pismu predaje anatemi sve one, koji mu tu nepravdu učiniše, ma kako se zvali. Ovaj spis, podpisan njegovom rukom i zapečaćen, stavi u zemljeni sud, pa ga sâm metnu na vrh jednoga stupa, u visokim triemovima crkve svete Sofije, htjevši ostaviti potomcima vječni spomen svoje bezazlenosti i pravedne svoje srdnje. A poslije nego je to uradio, pisa caru (kojemu je potajnu anatemu namienio) ovu knjigu: „Uzdajući se u Boga i u rieč tvojega veličanstva, koja je od Boga, primio sam se uprave ove crkve. Ako me tuže, da niesam upravljao, kako bi svakomu bilo ugodno, svjedok mi je Bog, da se je meni onako najbolje činilo. Ali jer je tebe Bog postavio skrbnika njegove crkve i carstva, da ih vodiš po njegovoj volji, ja kažem pred svojim Gospodinom Isukrstom, premda sam grešnik, da u svojem znanju niesam ništa učinio, što bi se suprotilo pravilima sve-

*

ćeništva⁸. Ako su neki veliku graju na me digli i govore, što čovjeka može obružiti i dosaditi mu, te ako im tko vjeruje, neka iznesu sve, što drže, da može opravdati moje svrgnuće. Ako mi čine krivo, ja ću biti opravdan na onaj dan; jer, što se tiče moje odreke, ja nju smatram protivnu kanonima: ovako ja sudim. No zašto govorim jednome caru, koji se boji božjih suda, narediš li ti, ja se odričem svoje volje i što na me spada predajem Bogu i tvojemu veličanstvu, koje je od njega, te što isto tvoje veličanstvo uzcieni, da će biti ugodno Bogu, a duši mojoj koristno, neka izvoli biti mi na ruku, svjetovati me i pomoći mi; eda moja duša bude imala dio u božjim blagodatima, jednako kao i tvoje veličanstvo, koje je od Boga“.

Poslavši ovu knjigu caru, u isto vrijeme zamoli ga, da odredi pouzdane ljude, kojima će predati patrijarske kuće; a uz to neka pošalje stražare, koji će ga štititi dok odstupi. Nadao se je, da će ga car zaustaviti i ne dati mu, da odstupi; ali se prevari. Andronik, uza sve, što mu je patrijar laskao govoreći mu, da je njega Isukrst postavio glavaru crkve i carstva, umah posla ljude, da prime patrijarski dvor, i vojnike, da njega izprate do namastira Kosmidiona: odakle Atanasije upravi mu svoju pisanu odreku (1293)⁹.

U Carigradu je tada živio neki kalugjer, po imenu Kuzman, rođen u Sozopolju. On bješe dugo vrijeme oženjen; pa, ostavivši ženu, podje u redovnike, u namastir svetoga Mihajla, koji je caru pripadao. Kad se je radilo o sjedinjenju s Latinima, Paleolog htjede znati, što misle kalugjeri ovoga namastira, namjerom, da proždene sve, koji bi se njegovoj volji protivili. Kuzman bješe jedan od takovih; te ga car baci u tamnicu: gdje je dugo ostao. Kasnije izprosi mu milost aleksandrijski patrijar, da bude pušten slobodan. Andronik uze ga prije za duhovnoga oca; a biskupi, da ugođe caru, pred-

⁸ Deo et post Deum verbis fidens ex Deo auctoritatem ducentis majestatis tuae, ecclesiae regimen capessivi. In quo administrando si quispiam succensuerit gubernationem meam ad quod cuique placeret obnoxie accommodatam non fuisse, testis idem sit Deus, melius non sentiebam. *Quandoquidem vero Christus ecclesiae suae et imperii te constituit curatorem, ut utraque ad ejus beneplacitum dirigas* (ἐπεὶ δὲ Χριστὸς τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ καὶ τῆς βασιλείας σὲ κατέστησε φροντιστὴν, ἰδυῖναι πρὸς τὸ ἀρέσκειν αὐτῷ), in conspectu loquor Domini mei Jesu Christi, etsi peccator sum, tamen factum a me quidquam non memini a sacerdotii regulis abhorrens. PACHYMERES L. 2, c. 23, II, p. 173 sq.

⁹ PACHYMERES l. c. cap. 15, p. 145—147: c. 20—24, p. 163—178; GREGORAS L. 6, c. 5, n. 1—4, p. 110—112: c. 7, n. 1, p. 117; CUPER p. 169—170, n. 1020—1023.

ložiše ga sada za patrijara. Tako Kuzman, blag i smjieran starac, ali skrozi neuk i neznajša, bi uznesen na patrijarski priesto, pošto ga zavladičiše na 1 siečnja 1294, te mu promieniše ime, prozvavši ga Ivanom¹⁰.

Ivan XII (1294—1303) mjeseca svibnja 1294 okruni u crkvi svete Sofije Andronikova prvenca Mihajla; podpisavši on i ostali biskupi, po običaju, pripadni spis. Andronik bješe ih zamolio, neka pridadu anatemu i najstrahovitija proklestva, od kojih se nikada ne može dobiti odriešenje, na svakoga, koji bi se pobunio na novoga cara; ali ni patrijar, ni biskupi ne htjedoše mu povoljiti. Dosta je, govorahu, što onakove krivce građanski zakon osudjuje na smrt; a nama se ne pristoji, niti je pravedno, da ih, preko toga, za vazda odtrgnemo od Isukrsta. Androniku je dakako žao bilo na nje; pa da im to pokaže, dade naredbu, kojom zabranjivaše njima i svim klericima primati darove, što vjernici od vjkada običavahu poklanjati prigodom svećeničkih redjenja¹¹. Ipak poslije toga stvari su redovito išle, niti je već kakove zadjevice bilo medju carem i patrijarom.

Godine 1297, mjeseca rujna, nekoje mlade sluge patrijara Ivana, tražeći golubinja gnjezda na triemovima sv. Sofije, pristaviše ljestve uz jedan stup, na vrh koga nadjoše golubića, a uza nje i zemljeni sud, što je prije četiri godine patrijar Atanasije ondje smjestio. Otvoriše ga; te pročitavši spis, koji u njemu nadjoše, odnesu ga patrijaru, a on ga kaza caru. Andronik i Ivan bijahu zabunjeni; jer je anatema istinito udarena bila caru, a izustio je Atanasije, kad je imao vlast: dok sada, kao poseban čovjek, nije imao vlasti, da je digne. Bijahu pozvani, da viećaju o stvari, aleksandrijski patrijar i drugi biskupi, nazočni u priestonici. Svi se razsrdiše na Atanasija i posumnjaše se, da je tim hotio sebi put pripravit, kako će se opet vratiti na priesto. O anatemu jedni mišljahu, da valja Atanasija moliti, neka je sam digne; drugi govorahu, da bi to bilo tražiti od njega, što nije moguće, da bude, pošto je on samo posebna osoba; ali učevniji medju njima dokazivahu, da ne treba pitati odriešenje i da je ona crkvena kazan nevaljala i antikanonička, pošto je potajno izuščena i brez znanja onih, kojima je bila udarena. Uza sve to, car htjede, da se piše Atanasiju, neka stvar razjasni. On priznade, da je spis njegov, da ga je u nevolji napisao i sakrio u crkvi svete

¹⁰ PACHYMERES l. c. cap. 27—28, II, p. 182—188; GREGORAS L. 6, c. 7, n. 4, p. 118; CUPER p. 171, n. 1028.

¹¹ PACHYMERES, *De Andr. Pal.* L. 3, c. 3, II, p. 197—200.

Sofije; ali odstupajući, da je svakomu od srca prostio, a zaboravio je međutim dignuti spis i razkinuti ga, premda je već onda digao i ona prokletva i svaku drugu crkvenu kazan; pa i sada on prašta svakomu, koji ga je uvriedio, i želi sa svakim živjeti u miru¹².

Patrijar Ivan XII imao je neprijateljā. Godine 1302 selivrejski biskup, po imenu Hilarion, tajno kaza caru Androniku jedan grieh, u koji, kako se govoraše, bješe upao patrijar Ivan. Očito je to bila potvora, koju nije vjerovao ni Hilarion. Kasnije stvar se razglasi i dodje do ušiju samome patrijaru; a to ga u živac krenu. Doznade se tko je prvi biedu iznio, a taj bijaše poznati opadnik; ali je već bio umr'o. Patrijar čuvši, da je biskup Hilarion prvi caru stvar kazao, veoma se na nj prozli i tuži ga saboru, htjevši, da bude kažnjen. U tu svrhu sazivao je više puta sinodu; no biskupi u tome pitanju bijahu razdieljeni: jedni šćahu povoljiti patrijaru; dok drugi izgovarahu selivrejskoga nadsvećenika: te ovi posljednji sad pod jednim, sad pod drugim izvjetom ne htjedoše nikada doći na sinodu. Poradi toga patrijar se još više razgnjevi; te pošto je jednom cieli dan do večeri u saboru čekao biskupe, ne će li doći, izlazeći reče u ljutnji pred onima, koji bijahu došli, da ga već među sobom ne će vidjeti, ma što se dogodilo. Podje po tom u namastir Pamakariste (preblažene Djevice), ostavivši dvojicu od svojih, da čuvaju patrijarsku polaću; jer nije baš htio sasvim se odreći časti. Do nekoliko dana međutim učini i to, pismom upravljenim caru i biskupima, u kojemu veli: „Ja sam mirno život provodio, ne misleći ni o čemu, već da pokoru za svoje griehе učinim, kad sam bio prinudjen, kako Bog zna, da uzidem na patrijarski priesto. Bio sam kasnije pokorisani, kako je svakomu znano; a tim je osramoćena ne moja osoba sama, već i sva crkva, koje sam ja glava poslije Isukrsta. Videći dakle, da iza onolike sramote ne pristoji mi se i nije pravedno, da ostanem u ovoj časti, prinudjen sam bio zakleti se, da ću se odreći i evo me, da svjerujem, što sam rekao. Odričem se dakle patrijarske stolice; i da dignem u napredak svaku izliku sablažnjavanju od ovoga časa odričem se i svojega svećeništva, premda ga cijenim više nego sve drugo na svijetu. Ovim istim spisom praštam sasvim onima, koji su me pokorisali, njihovim sukrivcima i svim onima, koji su im povjerovali; te molim Boga, da im prosti. Snadje li crkvu, ili vjerni puk kakova nevolja duhovna, ili vremenita, ja niesam kriv po Isu-

¹² PACHYMERES L. 3, c. 24, II, p. 249—257; GREGORAS L. 7, c. 7, n. 2—3, p. 117 sq.

krstovoj milosti“. — Poslavši to pismo Ivan skide sa sebe znakove biskupskoga dostojanstva¹³.

Cara Andronika onda druge nevolje tištahu. Neprijatelji odasvud na državu mu navaljivahu; a osobito u Anatoliji Turci, pod čuvenim Osmanom. Ipak to ga nije smélo, da se bavi Ivanovom odrekom. Skupivši biskupe, svećenstvo i kalugjere, puno dana o tome je s njima viećao. Oni se ne mogahu složiti, da li se ima držati za valjanu, ili ne patrijarovu odreku. Koji su Ivanu bili odani govorahu, da je njemu bilo za nevolju odreći se, jer nije mogao dostići zadovoljštine za opast na nj iznesenu; a što u odreci on pominje zakletvu, to prava zakletva nije, nego rieč, koja mu se je od muke izmakla. Drugi govorahu, da se je Ivan razmišljeno odrekao i od zbilje se zakleo: te da se nema već držati za patrijara. Najposlije poslaše Atanasija aleksandrijskoga patrijara k njemu, neka sâm kaže, što misli o svojoj odreci i zakletvi. On odgovori pismeno, da ne drži za zakletvu rieč, koja mu je obična; a što se odreke tiče, ako je valjanu smatra svih četrdeset sakupljenih biskupa, on se podlaže njihovu mnienju; ali ako bi sama trojica sudili, da je odreka nevaljala, on će se njih držati i ne će pustiti vlast, koju mu je Duh sveti dao. Ovaj odgovor još je većma cara zabrinuo; a takodjer je izazvao žešću razpru medju dvjema strankama. Poradi toga car se krišom stade dogovarati s arsenijevecima, jer mu se svidje, da je njihova stranka Bogu najugodnija, premda oni bijahu najljući protivnici Ivanovi. Oni predlagahu caru za patrijara marmoričkoga biskupa, koji se nije upletao u uniju s Latinima. Kroz to biskupi se uvijek prepirahu medju sobom o valjanosti Ivanove odreke¹⁴. Ali sad će iznenada stvar krenuti drugim pravcem. Neki kalugjer, po imenu Mena, koji bješe poznat kod cara, a od svakoga bijaše čašćen, kao krepotan i vriedan čovjek, na 15 siečnja 1303 dodje k caru, da mu kaže veliku stvar. „Danas, rekne mu, bio sam da obidjem, po svojem običaju, gospodina Atanasija. Našavši ga sjetna i zamišljena, zaiskah, da mi očituje uzrok; a on mi odgovori: Vidim, da ovome gradu prieti božji gnjev i želio bih, da tko obznani cara, te ga u moje ime svjetuje, neka odmah noćas naredi po svim namastirima, da se neprestano moli Bogu, da sačuva grad i svu državu od gladi, kuge, tréšnje i povodnja. Ja sam ovo kazao heraklejskome mitropolitu; a on me je nagnao, da tvojemu veličanstvu stvar priobćim“.

¹³ PACHYMERES, *De Andr. Pal.* L. 4, c. 27—29, II, p. 337—344.

¹⁴ PACHYMERES l. c. cap. 31, II, p. 347—349; ROHRBACHER X, p. 532—533.

Car poslušao svjet i naredi molenje. Jer se je pak najviše plašio tréšnje, obnoć je uvijek o tome mislio, pa mu se je činilo osjetiti potres, ali posve lagan. Na 17 siečnja zbilja zemlja se zatrese, no bez ikakve pogibli: te Andronik bijaše posve uvjeren, da je Atanasije čovjek božji, koji ima proročki duh. Zato odredi, da će ga na patrijarsku stolicu vratiti. Predloži stvar biskupima; a oni se opet u dva tabora podijeliše: jedni pristajahu na carevu želju, drugi nipošto ne htjedoše Atanasija; ali se car upinjaše, da baš hoće njega¹⁵. Jednom će basileus su tri biskupa poći k patrijaru Ivanu, htjevši okušati, ne bi li ga sklonio, da pristane na povratak Atanasijev. Došavši u namastir, zaište mu blagoslov. Ivan mu odgovori: Poznaješ li me ti za patrijara? Andronik od stida, ili s česa drugoga, rekne, da ga za takova priznaje. A ja, prihvati Ivan, ako sam patrijar, u ime svetoga Trojstva izgovaram anatemu na svakoga, koji hoće, ili bi poslije htio, postaviti za patrijara gospodina Atanasija. Ovo zabuni Andronika; te poništiv se, ne odgovori rieči patrijaru; ali je svoju srdnju izkazao biskupima, o kojima se bješe posumnjao, da su u dogovoru s Ivanom. Međutim odustavi za neko vrijeme taj posao. Po Uzkrstu, koji je one godine bio na 7 travnja, sazove biskupe, da ih pita o ekskomunikaciji izrečenoj od patrijara Ivana. Jedni mišljahu, da takova ekskomunikacija vrijedi, jer se je još u molitvi pominjalo Ivanovo ime i jer je car priznao ga onda za patrijara; a jedni bjehu protivne misli, pozivljući se na njegovu odreku i zakletvu. Andronik je po tom mnogo puta slao k Ivanu, da ga umiri i pridobije. Najzad Ivan se ublaži i pismeno poreče ekskomunikaciju; ali nije pristajao, da Atanasije bude uzpostavljen, uza sve, što je svojim podpisom sebe nazvao Ivanom arkimandritom, a nije patrijarom.

Primivši ovo pismo Andronik zapovjedi biskupima, da se skupe u crkvu svetih apostola i da se gledaju složiti, jer se posao ne može dalje odgadovati. Oni su se dva dana dogovarali, ili bolje rekavši prepirali; a ne mogahu se složiti. Drugi dan, u pravo podne, dodje k njima car, pa ne mogavši ih nagovoriti uze one, koji bijahu za Atanasija, i podje s njima u namastir, gdje on stanovaše; te činivši ga obući u nadsvećeničko odielo, dovede ga u patrijarski dvor i posadi ga na priesto (23 lipnja 1203), dok je kroz to pobjegao iz Carigrada u Sozopolj patrijar Ivan. No polovica biskupa, razni između uglednijih kalugjera i svećenika tvrdo odrediše, da ne će s Atanasijem zajednice. Car je dakako radio, da ih dobije, i hvalio je pred svakim

¹⁵ PACHYMERES l. c. cap. 34—36, II, p. 259—367; ROHRBACHER X, p. 533—535.

Atanasija; ali će mu aleksandrijski patrijar, koji se takodjer zvaše Atanasije, kazati ovu pripovjedku: Neki kožar imadijaše bielu mačku, koja je lovila svaki dan po jednoga miša. Jednom mačka slučajno upadne u sud crne masti, kojom je njezin gospodar u crno obojivao kožu, i ostane crna. Sada miši misljahu, da se je mačka pokalugjerila, pa da ne će više jesti mesa, te su veselo po kući stali trčati. A mačka, ne mogavši sve ih u jedan mah polivatati, uhvati samo dva sebi za ručak, dok ostali preplašeni pobjegoše brez obzira, čudeći se, kako je mačka gora postala, od kada je na se obukla kalugjersku haljinu¹⁶.

Biskupi se napokon pokoriše carevoj volji i priznadoše Atanasija; a njihovo pomirenje bi proglašeno na cvjetnicu (11 travnja) godine 1305. No aleksandrijski patrijar ne htjede ni tada, ni kasnije priznati ga, uza sva careva nagovaranja; a poradi toga, valjalo mu je seliti iz Carigrada¹⁷.

Proročanstvo aleksandrijskoga patrijara o Atanasiju podpuno se izkoli. Latinski fratri (ne zna se, da li franjevci, ili dominikanci), dopuštanjem carevim, bijahu kupili u Carigradu mjesto i sagradili namastir, premda im se Grci suproćahu iz mržnje, kako Pakimer tvrdi, na obrede i latinsku nauku. Patrijar Atanasije nije mogao podneti toga namastira; pa je činio cara, da iz njega potjera redovnike¹⁸. A jer je mrzio na katolike, izbacì iz crkve slike patrijara Germana i cara Mihajla Paleologa, koji su radili za sjedinjenje. U isto je vrijeme progonio i mučio kalugjere i klerike svoje crkve, kojima za svaku malu odustavljao službu i dizaše platu; te ih zatvorao u tamnicu i nagonjaše ih, da slušaju svaki njegov hir, kao da je to sam Bog zapovjedio. Uz to je sazivao sinode, ne biskupske, već kalugjerske; pa je s kalugjerima svoje stranke sudio i osuđivao, a da nitko od njegove presude nije se mogao žaliti drugomu sudiji. Svojim postupanjem svakomu postade omrazit. Protivnici, da ga obore, tajom odnesoše podnožje patrijarskoga prijestola i na njemu napisao Spasiteljevu priliku, a s dviju strana cara Andronika zaularena i patrijara, gdje ga vodi za povodac. To opremivši, ostaviše podnožje na njegovo mjesto. Kada namjera nanese nekoje, te spaziše načinjene slike, digoše veliku viku na patrijara i tužiše ga

¹⁶ PACHYMERES, *De Andr. Pal.* L. 5, c. 3, II, p. 375—377. Cf. FLEURY L. 90, n. 30.

¹⁷ PACHYMERES *ib.* c. 20, II, p. 409: L. 7, c. 8, II, p. 579; FLEURY l. c. n. 48: L. 91, n. 17.

¹⁸ PACHYMERES, *De Andr. Pal.* L. 6, c. 28, p. 536 sq.

caru za bezbožnost. Andronik misleći, da su sami osvadatelji onu zloću spravili, kao zločince i biednike zatvori ih za vas život u strahovitu tamniciu. No se patrijaru svidje ta kazan odveć malena; te prognjevivši se, ončas odrekne se patrijarske stolice (1310)¹⁹.

Dvie godine iza toga, carevom voljom i ugodljivošću biskupa, imenovan bi Atanasijev nasljednik, Nifon kizički mitropolit (1312? 1313?), koji bješe veći nezalica, nego li njegova dva predšastnika; ali nije bio bukvan. Evo kako ga opisuje suvremeni pisac, Bizantinac Nicefor Gregora²⁰: Bješe Nifon takov neznajša, da nije znao ni pisati, a nekmoli što u knjigu, bilo bogoslovsku, ili svjetovnu. On bo istom bijaše počeo učiti, pa poumi, da mu je dosta naravne pameti; a da bude učio, koliko je bio razuman i oštrouman, mogao je postati jedan od najučevnijih ljudi. Njemu sasvim obuze srdce požuda za bogastvom, za spoljašnjim sjajem, za lažnom slavom; pa se je gospodski nosio, častio se izabranim jelima i držao je mnoge konje²¹. Činio se je, da je prijatelj svih zaslužnih ljudi, koji se odlikovahu umom, ili kakovim znanjem ugodnim obćinstvu, ili caru, dok je u duši na nje mrzio i zavidio im; te je na nje u potaji caru panjkao²².

Nifonovim svjetom Andronik je tražio privući k patrijarskoj zajednici arsenijevce, koji su se od državne crkve odvojili još godine 1264, kad je patrijar Arsenije svrgnut bio. Pozvavši ih car na skupštinu oni izidjoše iz svojih skrovišta i prikazaše se obučeni u rutama.

¹⁹ GREGORAS L. 7, c. 9, n. 1, p. 159; FLEURY L. 92, n. 2; ROHRBACHER X, p. 539—540; CUPER p. 172. 173, n. 1037—1043. Cuper stavlja u god. 1311 odreku Atanasijevu.

²⁰ O Gregori cf. CAVE O. c. *Append.* p. 29—30.

²¹ Erat autem ille vir Graecarum litterarum, non fere, sed omnino rudis, immo etiam sacrarum; ut qui sua manu nec elementa litterarum sciret pingere: nam is, doctrina vix extremo digito degustata, ingenio contentus fuit. Quod si illam, quam a natura acceperat, intelligentiam et ingenii vim ad litterarum studia contulisset, inter doctissimos numerari certe potuisset. Sed divitiarum amore praeoccupatus, externique splendoris, et inanis gloriae desiderio abreptus, omnem solertiam et excellentiam animi naturalem eo convertit... Omitto luxum in vestibus, et ferocium atque aliorum equorum armenta, mensarumque delicias, quae neque crassos humores gignerent, neque bonum faciei colorem corrumperent. GREGORAS L. 7, c. 9, n. 2, p. 159 sq.

²² Hic quoscumque vel excellenti indole, vel quavis earum artium, quae aut publice omnibus aut privatim imperatoribus placerent, praestare cerneret, eorum se palam amicum simulabat; clam vero oderat, animumque et oculum malignum in omnes intendebat, et alias alios criminando, imperatoris aures furtim pulsare non dubitabat. *Ibid.*

Ali uza sve dronjke, koji o njima vijahu, bješe im oholost u duši. Zahtievahu dakle, da Arsenijevo tielo bude preneseno iz crkve svetoga Andrije u crkvu svete Sofije, da svećenici za svoj grieh četrdeset dana ne služe leturgiju i da sav puk čini pokoru postom i klečanjem, koliko mu bude naredjeno. Car im sve to obeća poradi mira; a patrijar popevši se na ambon, obučen u crkveno ruho, dade svima obće održenje, kao u ime Arsenijevo. Ipak oni arsenijevci, koji ne dostigoše biskupsku čast, ili arkimandritsku, ili ne dobiše drugu naknadu, što su željeli, opet se do malo vratiše na skismu²³.

Nifon nije se dugo održao na prijestolu. Godine 1315 bi potjeran poradi lakomstva, s koga je razna nedjela učinio, da obogati. Odstupivši nastani se u peribleptskome namastiru²⁴. Godinu dana poslije bi učinjen za patrijara Ivan (XIII) Glikis (1316—1320), cestarski logotet, što bi bilo kao vrhovni nadglednik pošta. Imao je ženu i djece; no bijaše učevan, mudar, razborit i nezazorna življenja²⁵. Žena mu odmah podje u kalugjerice, a bio bi se i on zakalugjerio prije redjenja, da mu car bude dao. Car ne htjede mu to dopustiti, jer ga je mučila kostobolja, te po sudu ljekara valjalo je, da mrsi: što nikako nije dopušteno kalugjerima u grčkoj crkvi²⁶. Ulozi ga međjutim nemilo mućahu, pa je godine 1320 već bio uzet u nogama i rukama. S toga se odrekne stolice; a car mu odredi za stan namastir Kiriotise²⁷. Nasliedi ga jeromonak Gerasim (1320—1321), star, gotovo gluh, prostak i neznalica. Ali takovi se, veli Gregora, i hoće carevima za velike časti, da robski budu podložni njihovim zapoviedima i da im se ni u čemu ne protive²⁸. Gerasim umrie nakon godine dana; a patrijarski priesto ostade brez nadsvećenika skoro tri godine. Tada Andronik učini za patrijara Isaiju (1323—1333),

²³ FLEURY l. c. 3; ROHRBACHER X, p. 541.

²⁴ GREGORAS L. 7, c. 11, n. 1, p. 166; FLEURY l. c. 24; ROHRBACHER X, p. 541.

²⁵ Erat vir doctissimus... Idem gravi judicio, animi affectu ad optima quaeque propenso, et morum sanctitate longe omnes superabat. GREGORAS L. 7, c. 11, n. 1, p. 167. — O državnoj službi *cestarski logotet* vidi I Sv. s. 320, biljež. 3.

²⁶ GREGORAS l. c.

²⁷ GREGORAS L. 8, c. 2, n. 1, p. 179.

²⁸ .. Is graecas litteras ne extremo quidem digito unquam attigerat; sed erat ob incitiam et morum simplicitatem ad imperatoria obsequia aptissimus: hac enim de causa ad ea munera obeunda tales viri ab imperatoribus deliguntur, ut dicto audientes eis sint tamquam mancipia, et nulla re ipsis refragentur. GREGORAS L. 8, c. 2, n. 3, p. 179. Ovako se, kako smo prije vidjeli (st. 283), izrazuje i Georgije Akropolit.

kalugjera svete gore, kojemu bješe više od sedamdeset godina. Isaija ništa nije imao od onoga, što bi se za biskupsko dostojanstvo zadržavalo; a bio je prepukli neznajša: jedva je znao sricati slova. Mnogi se protivljahu njegovu izboru; te očito kazivahu mane, s kojih dugo vrieme bješe odbačen od svetih redova²⁹. Sve to nije vrijedilo, jer ga je car hotio: ali će se i sâm car do malo pokajati.

Andronik izgubi svojega sina Mihajla, kojega je god. 1293 bio uzeo, da caruje s njim. Mihajlu ostade jedan sin, koji se je, u djeđovo ime, zvao Andronik. Godine 1325 stari Andronik uze unuka za druga i čini, da ga okruni patrijar Isaija. Dva cara brzo se zavađiše. Unuk tužao se na djeda, da već ne može od starosti, da zapušta državne posle i ne briži se, da brani puk od barbara, koji navaljuju na carstvo, te pliene, haraju i robe narod. A zbilja Turci su uztrajno napredovali i osvajali grčke zemlje i njihove se čete zalietahu do carigradskih vrata. Stari basileus nasuprot govoraše, da ne može pustiti vladanja iz ruku i dati ga unuku, koji ne zna ni sobom vladati, te se ne misli već o svojim pasima i pticama³⁰ i kako će u orgijama i bludnosti noći provoditi, a međjutim daje državne gospoštine nedostojnim mladićima, koje oko sebe okuplja. Mladi Andronik drugim putem dodje k svojem cilju. Uza se imadijaše jaku stranku, pa diže bunu i osvojivši nekoliko gradova u Trakiji krenu k Carigradu. U to će djed mu sazvati biskupe i patrijara, da se s njima svjetuje, jer ga gotovo svak bješe odbjegao. On šćaše, da biskupi dignu ime mladoga Andronika iz javnih molitava i da mu popriete anatemom, ako se ne opameti. Razumniji i učevniji biskupi pristadoše na to; ali patrijar i nekoji drugi, ne rekavši ništa, podjoše svak sebi; a obnoć sastadoše se u patrijarovoj kući i složiše se na staroga cara: što je uzrokom bilo, da se mnoga uzorita lica pridruže buni. Tri dana iza toga, patrijar dade zvoniti zvona i sakupiti nizki narod; pa izusti anatemu na svakoga, tko bi digao ime mladoga cara iz molitava i ne bi ga častio, kako se njegovu viso-

²⁹ Gregoras ovako ga opisuje: „Eo tempore monachus quidam ex monte Atho, septuagenario major, nulla sacerdotali dignitate praeditus, idemque adeo imperitus, ut nec prima quidem litterarum elementa perfecte posset conjungere, in urbem venit: quem ob nimiam morum simplicitatem imperator in patriarchalem sedem, tum temporis vacantem, imposuit; quamvis multa crimina libere illi objecta et a multis testata fuissent, propter quae olim saepe exclusus omni sacrorum ordinum gradu fuerat“. L. 8, c. 12, n. 1, p. 221.

³⁰ Mladi Andronik držao je tisuću pasa, tisuću ptica, a za nje gotovo tisuću sluga. GREGORAS L. 9, c. 3, n. 2, pag. 247. O njegovu življenju isti auktor kazuje na drugome mjestu: L. 8, c. 1, n. 2—3, p. 174 sq.

kome dostojanstvu pristoji. U isti čas izusti drugu anatemu na biskupe, koji su za protivnu stranku prionuli; ali mu oni vratiše tele za tele. Sakupivši se udariše mu anatemu, kao buntovniku, navodeći kanone, a osobito osamnaesti kalcedonski, koji osuđuje urote i pobunjivanja klerikâ i kalugjerâ na biskupe i klerike: od česa oni izvodjahu, da je teži grieh buniti se na cara i metati na nj prokletstva, proti očitoy zabrani svetoga pisma. Stari Andronik videći kako stvari stoje, a bojeći se gorega zla, zatvori u manganski namastir patrijara Isaiju³¹. Ne prodje vele, a izdajstvom carigradskih vojnika mladi Andronik udje s vojskom u grad, i pošavši u carski dvor pomiri se sa svojim djedom (u noći između 23 i 24 svibnja 1328); a sjutradan (na 24 svibnja) podje u namastir, gdje bijaše patrijar Isaija i vrati ga u patrijarsku polaču, čineći, da ga prate, ne biskupi i svećenici, već svirači, igrači i igračice, među kojima jedna opajgora, obučena u muško odielo, jašila je na konju i podraživala je svjetinu na smieh riečima, što mogahu izlaziti samo na usta onakove bezobraznice³².

U večer istoga dana Andronik III vraćajući se u dvor susrete negdašnjega patrijara Nifona, koji ga zapita, kako misli postupati s djedom. Odgovori mu: Čovječno i kako se caru pristoji. Nifon pridoda: Ako želiš carovati brez straha, digni s njega carske znakove, obući ga oštrom kostrieti i baci ga u tamnicu, ili ga pošalji u sužanjstvo³³. Tako ga i nekoji drugi svjetovahu. Iza duga premišljanja, mladi se car pregnu na ovu, da stari Andronik uzdrži carske znakove i ostane u dvoru; ali da ne izlazi iz njega i da se ne mieša u nikakove posle³⁴.

Čuvši patrijar Isaija, što se je zgodilo starome caru, od veselja izusti ove rieči iz psalma: Obradovat će se pravednik, kada vidi osvetu (Ps. 57, 11); pa će odmah stati, da se osvećuje biskupima i svećenicima njegove stranke. Jednim zabrani služiti službu za neko vrijeme, a drugim naviek³⁵. Sam mladi basileus gledao je, da ga ublaži, a kad ne mogaše uspjeti, posla mu kapetana svoje osobne straže, Ivana Kantakuzena, koji je napisao Poviest onoga doba³⁶, da

³¹ GREGORAS L. 9, c. 3, p. 246—249.

³² GREGORAS, *ib.* c. 6, n. 1—7, p. 257—260.

³³ Si citra metum imperare studes, ne dato honorem tuum alteri: sed omnibus imperii insignibus avo ablati, cilicium injicito, et vel in carcerem conjicito, vel relegato. GREGORAS L. 9, c. 7, n. 1, p. 262.

³⁴ *Ibid.* n. 1—2, p. 262 sq.

³⁵ GREGORAS l. c. n. 3, p. 263.

³⁶ *Historia rerum ab Andronicis duobus et seipso gestarum* (1320—1357).

CAVE O. c. *Append.* p. 27—28.

ga on traži skloniti. Na prvi mah ni Kantakuzen nije mogao ništa dostići; ali napokon podje mu za rukom ugovoriti s patrijarom, da će se držati sabor u carskoj polači, koji će suditi o razmirici između njega i biskupa protivne stranke. Na određeni dan skupiše se svi biskupi, a bijaše nazočan i Kantakuzen, koji upeli im, da muče pred patrijarom i puste njega mjesto sebe govoriti. Patrijar udari odmah u tužbe, kako su ga sa stolice pognali i zatvorili u tamnicu (namastir). A Kantakuzen će njemu: Naš Gospod govori u evanđelju: ako ne bude veća pravda vaša, nego li književnika i fariseja, ne ćete ući u kraljevstvo nebesko (Matth. 5, 20). To će reći, da ne vraćamo zla za zlo, da svojemu neprijatelju činimo sve, što možemo dobra, i da zlo dobrom nadvladamo. On nam još zapovijeda, da krijemo svoja dobra djela; a na drugome mjestu veli, da ih iznesemo na svjetlost, da bude proslavljen Otac, koji je na nebesima. Ja mislim, da je prva zapovijed namijenjena nama ljudima svjetovnim, kao nesavršenim, jer kad bismo kazivali svoja dobra djela mogli bismo izgubiti platu na nebu; a druga je namijenjena vama, koji ste naši učitelji; te valja, da nam budete ogledalo sveta djelovanja. Ako ste dakle vi tvrda i nemilostiva srdeca prema onima, koji su proti vama pogriješili, kakov ugled nama dajete, te kakovu kazan na se ne privlačite? To rekavši, čini, da biskupi kleknu pred patrijara i reknu mu: Prosti nam, otče naš: jer smo pogriješili, prosti nam grieh, da i tebi prosti Otac nebeski tvoje grieh. — Patrijar okrenuvši se Kantakuzenu, reče mu: Ti si me ulovio u mrežu, iz koje ne mogu izići. Pa umah prosti biskupima, zagrlji se s njima i dade im svoj blagoslov; a oni podjoše k caru, da mu zahvale³⁷.

Pri koncu trinaestoga vieka bizantijskome dvoru prietila je odasvud pogibao. Papa Martin IV s Karlom Anžuvincem bijaše spravio strahovitu križarsku vojnu. Mletčani, Srbi, Persijanci, Turci, kao da se bjehu složili na grčko carstvo. Andronik II pozva Alane, da ga brane; ali i ovi novi prijatelji brzo se na nj podigoše. Kroz to je basileus tražio, da privuče u svoje kolo Armene, te izprosi za svojega sina Mihajla sestru armenskoga kralja Hetuna II, koja bi okrunjena za caricu godine 1296. Do smrti (1308) Hetunove i njegova posinka Leona IV, koje razkolnici izdajnički smakoh, pored svih dobrih odnošaja među bizantijskim i armenskim dvorom, nije bilo, a i nije moglo biti ni govora o sjedinjenju Armena s carigradskom crkvom; jer su armenski kralji sjedinjeni bili s crkvom rimskom;

³⁷ Cf. FLEURY L. 93, n. 49—51; ROHRBACHER X, p. 542—545.

pače Hetun, kako sam kazao na drugome mjestu (I Dio, s. 271), bio je redovnik sv. Frane. Za vladanja Hetunova brata, Oskina (1308—1320), jednaki su odnošaji obstali prema Rimu³⁸. To svjedoče Oskinova poslanstva k papi Klementu V i k Ivanu XXII, a još bolje sinoda držana (1316) u Adani³⁹. Za Leona V, Oskinova sina (1320—1342), uznemirivale su Armeniju domaće smutnje, a s dvora udarali su na nju Mameluci, Tataři, Turkomani. U to vrijeme spada poslanica patrijara Isaije, pisana armenskome katolikosu⁴⁰, iz koje se vidi, da neki dio Armena bješe se onda carigradskoj crkvi približio. Poslanica je pak znamenita s toga, što se u njoj vidi dogmatičko bizantinstvo. „Gospod je, ovako piše Isaija, pogledao na svoje nasljedstvo i vas, izabrani svoj puk, nije zapustio, nego vas je eto drugi put odkupio izpod moći nečastivoga i vratio vas je *katoličanskoj crkvi, kao pravoj materi; jer smo mi, kako i sami dobro znate, majka vama i svima, koji se hoće, da zovu i jesu kršćani; te od nas polaze sveti dogmati prave vjere u vasioni svijet: od nas, kao iz vrutka, teku u tielo crkve nauke božanstvenih otaca i sabora, te Bogom nadahnuti zakoni*⁴¹. Pošto je dakle Bog u srce vas taknuo, pa ste opet priznali sveobću mater crkvu, od koje ste dugo bili razdijeljeni; pošto vi mrzite i sasma odbacujete sve, što su zla učinili vaši otc i njihove ste zablude izpravili svojim obraćenjem na pravu vjeru: što možemo mi uraditi, nego da vam raztvorimo srce svojega smilovanja i da vas, kao sinove, koji se pravomu svome otcu vraćaju, primimo, zagrlimo i veselimo se, jer one, o kojima smo držali, da su po vjeri mrtvi, opet žive vidimo, i izgubljene opet smo, *po našim molitvama*, našli. Kao što je Gospod razkajana Petra opet primio, tako i mi vama, kao pravim našim sinovima, raztvaramo vrata milosti i hoćemo, da s nama zajedno slavite Trojstvo“. — Sve

³⁸ BALGY, *Historia doctrinae catholicae inter Armenos* p. 69; BIOGRAFIA UNIV., *Hayton II*; MARCELLINO DA CIVEZZA, *Storia delle Missioni Francesc.* II, p. 539—569; ROHRBACHER X, p. 527—528.

³⁹ BALGY p. 73—75. Vidi I Sv. ovoga djela, s. 271.

⁴⁰ MIKLOŠIĆ et MÜLLER, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani* (Vindobonae 1860) I, p. 159.

⁴¹ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὡς γνησίᾳ μητρὶ προσδραμεῖν καθωδήγησεν, ἐπειδὴ καὶ μητρὸς λόγον ἡμεῖς ἐπέχομεν πρὸς τε ὑμᾶς καὶ πάντας τοὺς βουλομένους χριστιανοὺς καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι ὡς καὶ ἡμεῖς ἀκριβῶς ἴσμε, καὶ γὰρ ἐξ ἡμῶν τὰ ἱερὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα ἀνὰ πᾶσαν φουδιῶσι τὴν οἰκουμένην, ἐξ ἡμῶν αἱ διδασκαλῖαι τῶν θείων πατέρων καὶ τῶν ἁγίων δὲ συνόδων, αἱ θεοπνευστοὶ νομοθεσίαι, ἐξ ἡμῶν ὡς ἀπὸ πηγῆς τινος εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας πλήρωμα ἐξηχύθησαν.

što božanstvenim ustanovljenjem ide crkve sagrađene na Petru, bizantinska crkva prisvaja sebi: pa i dar nepogrešljivosti u vjeri, poslije nego su mnogi krivovjerci na carigradskome prijestolu vjeru opoganili!

O odnošajima Rima prema Carigradu za cara Andronika II evo što nam poviest kaže. Papa Nikola IV (1288—1292) upotrebljavao je sve načine, što je mogao, da kršćanske knezove složi na Turke, koji su prietili i posljednjemu kršćanskome braništu u Siriji, Ptolemaidi. On sam oruža 20 galija za križarsku vojnu i posla u Ptolemaidu 4000 unača zlata. Vojska imala je krenuti put iztoka godine 1293, pod zapovjedništvom englezkoga kralja Edvarda. Ali je papinim naporima stajala na put jedna tajna bezakonja, za koju poviest nije znala do početka ovoga vieka⁴². Dva kršćanska kralja, Alfonso III aragonski i brat mu Jakov sicilijanski, uglaviše s egipatskim sultanom Kelaunom trgovački ugovor, kojim se vezahu, da će odvracati papu i kršćanske knezove i vlade od svakoga neprijateljstva na nj, da će na moru i na kopnu vojevati na kršćane, koji bi njemu rat naviestili, da će ga ončas orazumljivati o svemu, što bi se moglo namjeravati i snovati proti njemu na zapadu, i da ne će ni novcem, ni oružjem, niti čim drugim pomagati kršćanima u Siriji na njegovu štetu. Ovaj ugovor, veli Rohrbacher, bio je poput ugovora Judina: *Što ćete mi dati, da vam ga izdam?* Sramota vječna svim Judama svih naroda i svih vjekova! Kelaun zavojšti na Ptolemaidu, ali umrie na putu (11 studenoga 1290). Sin mu Malek-al-Aschraf nastavi vojnu. Na 5 travnja (1291) podsjeo je grad, a na 18 svibnja osvojio ga. Kada prispje na zapad glas o toj kršćanskoj nesreći u svetoj zemlji, mnogi korahu papu i kralje, što iztočnim kršćanima niesu pomogli. Ali Nikola IV zaista takovih ukora nije zasluživao, jer nije kriv bio, što su najmoćiji vladari gluhi bili na njegove opomene i molbe⁴³. Pa dok je i sada, osobitom bulom, pozivao kršćane na križarsku vojnu, a u istu svrhu pisao Genovesima, Mletčanima i francuzkome kralju, htio je stupiti u prijateljske odnošaje s dvama grčkim dvorima. Pisao je dakle knjigu Androniku, a drugu trebizondskome

⁴² Cf. ROHRBACHER X, p. 448—451.

⁴³ Als die Nachricht von diesem Unglück ins Abendland drang, wurden der Papst und alle Fürsten mit bitteren Vorwürfen überhäuft; aber Nicolaus IV hatte sie wahrlich nicht verdient. Seine Schuld war es nicht, dass die mächtigsten Fürsten gegen seine Mahnungen und Beschwörungen taub geblieben waren. HEFELE VI, p. 215.

caru Ivanu Komnenu, moleći ih, da uhvate vjeru s drugim kršćanima, te da zajedničkim silama udare na Turke⁴⁴.

Bonifacije VIII (1294—1303) i Benedikt XI (1303—1304) željeli su, da se uzpostavi latinsko carstvo na Bosporu; jer su mislili, da bi tim kršćani lasnije mogli opet osvojiti svetu zemlju i da bi crkveni razkol prestao. U tome je smislu Bonifacije pisao Katarini, unuci Balduina II, svjetujući je, da podje za Fridrika, sina aragonskoga kralja Petra⁴⁵, a Benedikt bratu francuzkoga kralja Filipa, Karlu od Valois i francuzkim biskupima⁴⁶. S istih uzroka i jednakim pravcem radio je Klement V (1305—1314), dopisujući se s Karlom od Valois⁴⁷, s Mletčanima i Genovesima⁴⁸, s Fridrikom, sicilijanskim kraljem⁴⁹ i s Filipom, tarantskim knezom⁵⁰. On se bojaše, da bi mogli Turci osvojiti Carigrad; a to bi bila svemu kršćanstvu velika šteta i sramota⁵¹: pa je i s toga mislio, da je potrebno stvoriti latinsko carstvo u Carigradu.

Za pape Ivana XXII (1316—1334) promieni se politika papinskoga dvora; jer se već papinski savjetnici uvjeriše, da ni zakonu, ni svetoj zemlji ne pomaže, da se pape staraju za osvojenje grčkoga carstva na korist Francuza. Takova sviestna prekreta ide zasluga Marina Sanuta. Ovoga mletačkoga plemića još od njegova djetinstva zanimao je kršćanski iztok. Pet je puta obišao Palestinu, putovao je u Armeniju, u Egipat, u Cipar i Rodi, te bližnja ostrva. Godine 1306 napisao je knjigu: *Liber secretorum fidelium crucis super Terrae sanctae recuperatione et conservatione*; pa je putovao kroz razne pokrajine zapada, da nausti revnost kršćanskih vladara za svetu zemlju i nagovori ih na novu križarsku vojnu. Prikazao je iza toga papi Ivanu XXII svoju knjigu i s njom 4 zemljovida, od

⁴⁴ ROHRBACHER X, p. 454; HEFELE l. c.

⁴⁵ .. qualiter tibi posset salubrius imperii tui Constantinopolitani recuperatio provenire .. qualiter ille schismaticus Graecorum populus, ab olim in devium prolapsus erroris, *reduci commodius valeat ad semitam veritatis, et gremium sanctae Romanae ecclesiae*. RAYNALDI a. 1295, n. 29. IV, p. 181—182.

⁴⁶ RAYNALDI a. 1304, n. 28—29. IV, 385—387.

⁴⁷ RAYNALDI a. 1306, n. 2. IV, p. 404.

⁴⁸ RAYNALDI *Ib.* n. 3—4.

⁴⁹ RAYNALDI a. 1307, n. 7. IV, p. 417.

⁵⁰ RAYNALDI a. 1312, n. 48. IV, p. 591—592.

⁵¹ Nam si, quod Deus avertat, praefatum imperium ad Turcas, Saracenos et infideles alios, qui assidue Andronicum praefatum impugnant, devenire contingeret, grave discrimen, et confusionem gravissimam reciperet Romana mater ecclesia, totaque religio christiana. *Epistola ad archiep. Ravennatem*. RAYNALDI a. 1307, n. 6. IV, p. 416—417.

kojih jedan predstavljaše svetu zemlju⁵². U to je Androniku II, dogorjelo do nokata; pa je puštao glas na zapad, da će se s crkvom rimskom sjediniti⁵³. Kada to ču Sanuto razradova se, pa će pisati (1324) basileusu⁵⁴, da mu izkaže svoje veselje i da ga obznani, kako i sâm o tome odavno radi; ter da je govorio s papom, s kardinalima i s drugim visokim licima, da se treba brižiti za osvojenje svete zemlje, a pustiti s mirom bizantijsko carstvo. Sanuto dodaje, da papa, kardinali i drugi velikaši vrlo rado prijanjahu za njegovu misao; pa se nudi Androniku za posrednika kod Karla od Valois i kod koga on hoće. Ovo pismo Sanuto posla u Carigrad po franjevcu fra Jeronimu, kafskome (Kafa u Krimu) biskupu; a njemu dade pisanu napomenu⁵⁵, u kojoj, izmedju ostaloga, preporučuje mu, da izvesti Andronika, da je on (Sanuto), ne gledajući nikomu u oči, kazao u dvoru napuljskoga kralja Roberta, te pred mnogim francuzkim baronima i kardinalima, da bi se može biti dalo osvojiti grčko carstvo, ali da ne bi se nipošto moglo s mirom i sigurno uzdržati ga; pa kad bi ga zapadnjaci i osvojili, da ne bi tim dobili srdce naroda i naveli ga na pokornost rimskoj crkvi: čemu su dokaz Cipar, Kandija, Morea, kneževina atenska, ostrvo Negroponte i druge pokrajine, gdje su gospodari Francuzi, ali narod ne će, da prione za rimsku crkvu; ili ako to nekoji čine, to biva samo ustima, a nije srcem. Andronik odgovori Sanutu po nekome Kostantinu Fuskomalu, obećajući, da će koliko prije bude mogao izvršiti, što je rekao; a Sanuto opet (1326) njemu pisa drugu knjigu. Andronik je međjutim opremio poslanike francuzkome kralju Karlu (IV) Liepomu, da i njemu obeća, što nije bio nakan svjerovati. Karlo, da se bolje uvjeri o istini njegovih obećanja, posla u Carigrad, u dogovoru s papom, fratra dominikanca, po imenu Benedikta iz Kunesa (Cunes). Rekao bi, da je i papa poslao svojega nuncija⁵⁶. A znamo da je isti papa pisao i

⁵² BIOGRAFIA UNIV., *Sanuto*; PÉRENNÈS, *Dictionnaire de Biographie* III, p. 988.

⁵³ PICHLER (I, p. 356—357) brkajući historiju, kao što na puno mjesta čini, ovo pripisuje Androniku *mladjemu* (III), dok Andronik II unuka nije uzeo, da caruje s njim već godine 1325; a dogovaranja i dopisivanja o sjedinjenju započese u godini 1324.

⁵⁴ RAYNALDI a. 1324, n. 39. V, p. 287.

⁵⁵ *Ib.* n. 40; COZZA, *Historia polemica de Graecorum Schismate* III, p. 133—134; MARCELLINO DA CIVEZZA III, p. 404—406.

⁵⁶ RAYNALDI a. 1326, n. 27; COZZA l. c. p. 136—137; ROHRBACHER X, p. 710.

trebizondskome caru⁵⁷, otčinskom ljubavlju i apostolskom revnošću nagovarajući ga, da azijsku grčku crkvu sjedini s Petrovom stolicom. Dakako sva ta pisanja i dogovaranja niesu urodila; jer je Andronik samo varao zapadne kršćane.

Stari Andronik svrgnut i zatvoren u carskome dvoru, prezren i zapušten, nije imao ni sve, što mu je trebalo. Da mu nevolja bude teža, izgubi do malo očinji vid. Sluge, koje ga čuvahu, natjeraše ga tada, da se zakalugjeri; ali se je još htjelo, da se redovito odrekne krune. Dvie godine poslije toga, jedan dan najede se kame-nica, pa ne mogavši ih probaviti umrie obnoć od nenadne u sedam-deset i četvrtoj godini života (13 veljače 1332)⁵⁸. Godinu dana za njim umrie patrijar Isaija⁵⁹; baš kad se Andronik III spremaše, da zavojšti na Maćedoniju.

⁵⁷ RAYNALDI a. 1329, n. 95. V, p. 464.

⁵⁸ GREGORAS L. 9, c. 14, n. 4, p. 284 sq.; BIOGRAFIA UNIV., *Andronico II*.

⁵⁹ ROHRBACHER X, p. 545; CUPER p. 176, n. 1063.

POGLAVLJE XVIII.

Sadržaj. — Izbor patrijara Ivana XIV. — Andronik šalje u Avinjon franjeveca fra Graciju. Papini legati u Carigradu. — Stjepan Dandolo. — Andronik šalje k papi arkimandrita Barlama. — Primjetba o Barlamovoj osobi. — Grčki kvietisti. — Umire car Andronik. Patrijar Ivan i Kantakuzen otimlju se o vlast. — Religiozna smetnja. Patrijar Isidor Bukira, okoreli palamovac. — Drugi palamovac, Kalist, na patrijarskome prijestolu i palamovska sinoda. — Kalist svrgnut i znamenita izjava Kantakuzenova. Patrijar Filotej: treći palamovac na patrijarskome prijestolu. — Odnosaji s Rimom za pape Klementa VI. — Politički preket u Carigradu. — Odstupa patrijar Filotej, a vraća se Kalist. Poslije Kalistove smrti opet Filotej na prijestolu, te proglašuje Palamu za svetca. — Car Ivan Paleolog nastavlja dogovaranja s Rimom. — Inocencije VI šalje legats u Carigrad. — Urban V i savojski knez Amadeo. — Paleolog pita pomoć u ugarskoga kralja i piše papi. — Urban prema iztoku. — Paleolog dolazi u Italiju i odriče se u Rimu razkola. — Politički zamršaji u grčkoj prijestonici. — Paleolog šalje poslanike k papi Gregoriju XI. Papini nunciji u Carigradu. Paleolog opet šalje poslanika i pravda se, što je mir uglavio s Turcima. — Progonstvo u Carigradu na prijatelje crkvenoga sjedinjenja. Papa Gregorije piše Paleologu. — Posljednji Paleologovi dani.

Caru Androniku III (1328—1341) predlagahu za patrijarski prijestol razne osobe; ali ga veliki dvoranin Ivan Kantakuzen nasvjetova, da učini patrijarom popa Ivana iz Aprosa¹, kojega je sâm prije bio uzeo za domaćega svojeg svećenika, a poslije stavio u dvorski kler: gdje je cara s njim upoznao, te ga je Andronik vrlo cijenio. Andronik dakle naredi istome Kantakuzenu, da gleda dobiti biskupe za Ivana; jer se je u napredak vidjelo, da će se oni suprotiti: kao što se je i zgodilo. Kad je Kantakuzen biskupima predložio Ivana, oni svi složno odgovoriše, da ga ne će, jer je Ivan čovjek upleten u svjetovne posle, te ima ženu i djecu. Kantakuzen primieti, da će Ivan ostaviti ženu, učine li ga za patrijara; ali vidjevši, da biskupi ne će, da popuste, razvrže skupštinu. Poslije deset dana opet sazva biskupe na sastanak u crkvu svetih apostola, gdje je i prva skupština držana:

¹ *Apros* ili *Apris*, stara *Theodosiopolis* u Trakiji.

te će ovi put mudrije postupati. „Kad ne ćete, reče im, Ivana za patrijara, ja vas neću ni nagoniti na to. No, bi li se moglo dati mu kakovu drugu biskupiju, pošto mu se ni jedna mana ne zabavlja? Biskupi ne sumnjajući se o prievari, drage volje pristadoše i imenovaše Ivana za solunskoga nadbiskupa. Kantakuzen htjede, da mu dadu pismenu odluku; a oni to učiniše. Pošto je već u ruci pismo imao, Kantakuzen progovori biskupima ovako: „Da nas car sada zapita: kad ste, iza duga premišljanja, proglasili Ivana dostojna biskupske časti, zašto ne bi mogao biti patrijar po mojoj volji? što bismo mi odgovorili i kakov izgovor mogli bismo naći? Zar carigradskome patrijaru treba kakova drugojačija milost s nebesa, nego li drugim biskupima, ili on dobiva ozgo vlast, što drugi biskupi nemadu? Svi biskupi, velikih i malih gradova, uživaju jednaku milost. Veća i manja sjajnost i ugled biskupskih stolica stoji do cara, koji može premještati u veći grad onoga, koji bješe našast dostojan, da bude biskupom manjega grada. Zašto bismo se dakle caru suprotili i navodili nevaljala ogovaranja?“ — Biskupi pogledaše jedan drugoga; te videći, da su prevareni, a da se ne mogu poreći, izabraše Ivana za patrijara². — Nije zbiljski, što opaža Fleury na ovome mjestu: „Istina je, on veli, da kad i kad bizantijski carevi unosili su svoj srp u crkveno polje, i da su biskupi često bivali im ugodljivi; ali su se barem obluživale kanoničke forme, i biskupe niese odabirali nego sabori³“. Sva bizantijska poviest, kao što smo već i u ovome djelu vidjeli, svjedoči nam, što se tiče izbora carigradskih nadsvećenika, da sabori niese bili već izvršitelji volje i hira carskoga dvora. — Patrijar Ivan XIV održa čast od 1333—1347⁴, u kojoj godini, kako ćemo poslije vidjeti, bi svrgnut.

Godine 1233 nekoliko franjevačkih misionara putovalo je kroz Carigrad u Armeniju. U grčkoj prijestonici oni posjetiše caricu Ivanicu, od savojske kneževske kuće, kojoj u Carigradu promieniše ime, prozvavši je Ana. Carica bješe pobožna, pa se je iz petnih žila paštala, da Andronika učini katolikom. S toga je molila i zaklinjala ove misionare, da bi koji od njih ostao ondje i pomagao joj nago-varati Andronika, e bi sam pregao na djelo sjedinjenja crkava.

² FLEURY L. 94, n. 30; ROHRBACHER X, p. 546.

³ Il est vrai aussi que les empereurs grecs entreprenaient quelquefois sur le spirituel, et que souvent les évêques avaient trop de complaisance pour eux; mais du moins on observait les formes canoniques, et les évêques n'étaient élus que par des conciles. L. c.

⁴ CUPER p. 177—178, n. 1065. 1071.

Redovnici povoljiše joj, ostavivši joj fra Graciju Arnaldi, rodом iz Gaskonje. Car je rado slušao fra Graciju i s njim je dugo razpravljao pitanje sjedinjenja. Napokon posla njega istoga k papi Ivanu XXII, s porukom i molbom, neka papa odmah opremi u Carigrad legata, čovjeka naukom i krepošću vrstna, koji će uspješno moći raditi o sjedinjenju⁵. Ne treba nam ni pominjati kakovo je veselje bilo u papinskomе dvoru, kada prispje fra Gracija iz Carigrada. Ali je ono bila obična politička igra bizantijskoga dvora, jer su se Turci sve više k Bosporu primicali. Bizantinjani uhvahu dostići kakovu god pomoć sa zapada. Papa međutim odazva se i posla dva dominikanca, dāvši im pisma za cara⁶, za caricu⁷ i za patrijara s njegovim svećenstvom i narodom⁸, sve moleći i opominjući, da se vrate k jedinstvu. Caru napose kaže, ako njegovu državu ne spase od Turaka crkveno sjedinjenje, da je nitko spasti ne će⁹.

Došavši legati u Carigrad pozvaše patrijara i svećenstvo na dogmatičku razpravu o izhodjenju Duha svetoga. Patrijar poznao je sebe i svoje biskupe, pa nije smio pristati. Ali zašto je narod želio, da što o tome čuje, naravno jer se nadaše, da bi Latini ostali zastidjeni, patrijar zamoli Nicefora Gregoru, koji nam ovo i kazuje, da bi se on s legatima prigovarao. Carski historiograf tražio je uvjeriti patrijara, da ne valja Latinima ništa odgovarati, ni upuštati se s njima u prepiranje; pa je pred njim i drugim biskupima držao besjedu, koja je u glavnome ovo sadržavala: Latini misle i hoće, da se prepiremo s njima o izhodjenju Duha svetoga i o *Filioque*; ali nije slobodno unositi u narod takova pitanja i o njima se pred pukom prepirati. U ostalome više se je puta prepiralo o tomu neizpitljivome otajstvu, pa se ništa dobra nije postiglo. A da bi, ne gledajući na sve to, on sada upuštao se u disputaciju, valjalo bi se složiti, što ne može biti, o sudiji među njim i njegovim suparnicima; jer kad nema trećega, da sudi između dviju stranaka, on bi htio za sudiju Grka: što bi se Latinima vidjelo, da nije pravo i ne bi se htjeli na to privoljeti. Uz to, nije moguće konačno riješiti ovo

⁵ WADINGUS a. 1333, n. 19. VII, p. 149.

⁶ RAYNALDI a. 1333, n. 17. V, p. 553.

⁷ RAYNALDI a. 1334, n. 3. VI, p. 2.

⁸ RAYNALDI a. 1333, n. 18. V, p. 553.

⁹ Quodque nisi unio hujusmodi procuratur, imperio Constantinopolitano propter perfidos Saracenos, quorum prava intentio ad exterminium nominis christiani, et ad occupandas specialiter partes ipsas, prout experientia facti docet, ardentem aspirat, magnum noscitur periculum imminere. V, p. 553.

pitanje, jer presude o vjeri ne mogu se davati brez ostalih triju patrijara. Napokon, ne pomaže Latinima, što je kod njih Petrova stolica: pače s toga i zaslužuju veći ukor i preziranje, jer su nju osramotili¹⁰. Biskupi i patrijar pristadoše uz Gregorino mišljenje; te papini nunciji ne mogoše ništa dostići.

Po Wadingu znamo, da je papa Ivan XXII bio uman poslati u Carigrad drugoga legata, franjevačkoga generala, Gerarda Oddoni; ali u to zatekavši ga smrt, namjera mu se ne izvrši¹¹.

Za Benedikta XII (1334—1342) počese iznovice dogovaranja o sjedinjenju crkava. U početku god. 1337 dodje u Avinjon iz Carigrada neki mletački vitez, po imenu Stjepan Dandolo, i kaza papi, da je Andronik, pred velikašima svojega dvora, njemu rekao, da svi Grci žele sjedinjenje, da su spravni dogovarati se s Latinima, te će odaslati u Napulj svoje poslanike, ako papa pošalje svoje; jer oni imaju pouzdanje u kralja Roberta: uz to, da su nakani svake se zablude odreći, bude li dokazano, da su u zabludi. Prema takovu izvješću papa pisa Androniku¹², moleći ga, da što prije pošalje svoje poslanike, i mećući mu pred oči korist duhovnu i vremenitu, što će Greima donieti sjedinjenje. No jer se činjaše papi, da nije prema časti rimske crkve voditi dogovore kod dvora drugoga vladara, u isti dan (17 siečnja) piše kralju Robertu¹³ i carici Ani¹⁴, neka oni nagovore Andronika, da pošalje poslanike k rimskome dvoru u Avinjon. Ali i ova osnova ode u vjetar: jer su Grci tražili pomoć proti Turcima; a sa zapada, sve da se je htjelo, nije im se moglo dati pomoći, pošto je baš one godine započeo dugi i kobni rat medju Genovom i Mletcima, a do malo medju Francuzkom i Englezkom, premda se već prije (1336) kavga bješe zakuhala izmedju Edvarda III Plantageneta i Filipa od Valois.

Poslije dvie godine (1339) Andronik šalje k papi u Avinjon arkimandrita Barlama i Stjepana Dandola; ali im nije dao ni knjige za papu, ni vjerovnice¹⁵. Ipak jer su papa i kardinali vruće željeli sjedinjenje crkava, htjedoše čuti njihove priedloge, da vide, hoće li se što moći izvesti. Barlam dugim govorom¹⁶ izkazava uvjete, uz koje

¹⁰ GREGORAS L. 10, c. 8, p. 309—320.

¹¹ WADINGUS l. c.

¹² RAYNALDI a. 1337, n. 31. VI, p. 114.

¹³ *Ibid.* n. 32.

¹⁴ *Ibid.* n. 33.

¹⁵ RAYNALDI a. 1339, n. 19. VI, p. 167.

¹⁶ *Ibid.* n. 20—29.

bi se Grci sjedinili s rimskom crkvom. Njegovo se razloženje može svesti na ovo: Dva su puta, kojima bi se dalo postići sjedinjenje: sila i uvjerenje. Prva ne vrijedi i ne valja se na nju sezati. Do uvjerenja opet na jedan način mogli bi doći naučni ljudi, a na drugi prosti puk. Da bi naših, veli Barlam, trideset, ili četrdeset učevnih glava došlo pred tvoju svetost, oni bi se zaista s tobom posve lako složili; jer bi ih ti prostodušno i čisto orazumio o istini. Ali kad bi se oni na iztok vratili, ne bi mogli nagovoriti narod, da vjeruje, što su oni s tobom utvrdili, zašto bi se našlo ljudi, koji bi iz zavisti, ili taštine, ili misleći, da dobro rade, narod pozbunili, govoreći mu: Čuvajte se, braćo, da vas ne prevare, jer su njih na zapadu novcem, ili udvoravanjem podkupili: ne promjenjivajte svojih običaja. Valja dakle sazvati sveobći sabor, pošto naš narod zna, da takovi sabori izpravljaju, što se nepravoslavna hoće, da uvuče u crkvu. Taj sabor neka razpravlja priporne tačke; jer grčka crkva ne će nikada priznati lionski sabor (1274), kada ondje nisu bili zastupani iztočni patrijari; te Grci, koji su bili nazočni nisu od njih, ni od naroda bili poslani, nego od cara, koji opet nije od svoje volje to uradio, već je bio prinudjen, da se s vama sjedini¹⁷. Ako ste dakle za to, da se vaseljski sabor sazove, pošaljite na iztok legats bogobožne, napunjene smjernošću i uztrpljenjem, a po njima knjige za patrijare i biskupe s pozivom na sabor, ne okrivljujući za razkol nikoga, već sotonu. Ali prije nego legati budu opremljeni u Carigrad, ili bar zajedno s njima, valja, da Latini pošalju iztočnjacima pomoć protiv Turaka. Brez toga uzalud je Grcima govoriti o sjedinjenju; jer njih dieli od Latina više mržnja, uzrokovana jadima, koje im oni nanesoše, pa i sada im nanose, nego li razlika dogmata. Treba dakle prije velikim dobročinstvom pridobiti ih. Što se tiče izhodjenja Duha svetoga, ako se ne bude moglo navesti Grke, da priznađu latinsku nauku, neka to ne smeta sjedinjenje, već da obje crkve ostanu pri svojoj¹⁸. O papinskoj vlasti, neka sam papa ovako piše patrijarima: Priznajte rimskoj crkvi onu čast, koju su joj prije razkola vaši predšastnici priznavali i koju su joj udijelili carski zakoni i kanoni otaca; ja ne tražim više od vas. A ja sam spravan priznati iztočnoj crkvi, a napose crkvi carigradskoj sva prava, koja su joj dali carevi i otc.

¹⁷ .. qui conatus fuit facere unionem vobiscum ex vi et non voluntarie. N. 21.

¹⁸ .. de processione Spiritus sancti non haberemus divisionem, sed tenete vos quod vultis de isto, et nos similiter, et non damnemus propter hoc alterutrum. N. 29.

Ne može se zatajati, da je Barlam diplomatskom vještinom pred papinskim dvorom zastupao svojega gospodara. Ali je valjalo jednim potezom pera uništiti lionski sabor, pa onda odaslati vojsku, da gine na iztoku od turskoga mača, a — po umi Bizantinaca — na njihovu samu korist; dok su oni bili vriedni i s nekrstom se bratimiti na zatiranje mrzkih Latina, kao što se je događalo za križarskih vojna, i dok su sto puta pokazali, da njima nije do crkvenoga sjedinjenja, već samo do političkoga interesa. Valjalo je jošte pismom objaviti, da papa ne traži i ne će za svoju stolicu poglavarstva nad crkvom, koje se na rieči samoga Isukrsta osniva, već da je zadovoljan samim prvenstvom časti; dok opet i takova prvenstva nestaje priznavanjem *jednake časti* carigradskome nadsvećeniku i bizantijskoj crkvi. Valjalo je napokon sazvati vasseljenski sabor; ali da taj sabor ne rješava dogmatičko pitanje o izhodjenju Duha svetoga, i da se u napredak obje stranke zateku, da ne će s toga jedna drugu koriti, ni osudjivati, premda će u sjedinjenoj crkvi jednim biti dogmatička istina, što će drugim biti laž i prava zabluda. Vidi se, da Bizantinci niesu smatrali po bogoslovskim principima ni jedinstvo crkve, ni jedinstvo vjere. Ako nas ne ćete pomoći protiv Turaka, mi ne ćemo znati ni za papu, ni za crkvu, Gospodom osnovanu na Petru. Pomožete li nam, mi ćemo priznavati papi prvu čast među zapadnim biskupima, ali on valja, da prizna jednaku čast carigradskome patrijaru na iztoku: uz to neka je nama i vama slobodno vjerovati po svoju o članku izhodjenja Duha svetoga. Barlam bijaše vjerni tumač grčke misli. Rimska stolica zanago nije mogla pristati na takove uvjete; te papa i kardinali Barlamu odgovoriše, što se tiče nauke o izhodjenju Duha svetoga, o tome se već ne može sumnjati, i ne treba drugoga vasseljenskog sabora u tu svrhu; a ne bi bilo ni zgodno, ni lako u ovo ratno vrijeme sazvati ga. No ako car i bizantijski patrijar hoće, neka sakupe druge patrijare, biskupe, svećenstvo i uglednije svjetovnjake, te izaberu nekoliko učevnih ljudi i odašalju ih na zapad, dajući im punu vlast, pa će sveta stolica imenovati svoje ljude, koji će se s njima sastati, a na sastanku svaku im o tome pitanju razjasniti. A što se tiče pomoći protiv Turaka, ako Grci iskreno žele sjedinjenje crkava, neka se najprije to izvede; pa će onda zapad poslati pomoć. Kad bi se obratno uradilo, Grci, postigavši svoj cilj, ne bi se doista s rimskom crkvom sjedinili¹⁹. Ma

¹⁹ . . . quia si fortificati, ditati, exaltati et confortati per nos et alios fideles Graeci praedicti ante reunionem eandem, postea terga et non faciem verterent nobis et ecclesiae memoratae, sicut alias, dum credebantur reuniti . . . fecisse noscuntur: proculdubio nos et fideles alii remanerent delusi. *Epistola ad Philippum regem Francorum*. RAYNALDI a. 1339, n. 36.

koliko je nepovoljan Greima, ovaj sud pape Benedikta XII posve je opravdan. Evo i sada, Androniku podje za rukom uhvatiti vjeru s francuzkim kraljem Filipom, s Robertom napuljskim kraljem, s kraljem ciparskim, s velikim rodbnim meštrom i s nekim drugim vladama. Savezničko brodovlje udari izpod Grčke na Turke, koji tu izgubiše dvje sta i pedeset brodova i više od 5000 ljudi²⁰; ali crkveno sjedinjenje nije ni za dlaku napredovalo.

Barlam, unatoč svim težkoćama, koje je u napredak vidio, obeća, da će raditi o sjedinjenju crkava, i svjerova, što je rekao. Barlam, rođen u Kalabriji, u svojoj mladosti pripadao je crkvi rimskoj, a bio je redovnik svetoga Basilija i zarana postade vrlo naučan u svim granama ondašnje književnosti. Od želje, da štije Aristotelova djela u izvornome jeziku, podje na iztok, da nauči grčki. Živio je neko vrijeme u Etoliji, te u Solunu, gdje su tada cvjetali nauci, pa je otišao u Carigrad; ali je već u Etoliji za iztočnu nesjedinjenu crkvu prionuo. U priestonici upoznade se s Ivanom Kantakuzenom, čijom milošću bi učinjen arkimandrit namastira svetoga Spasitelja, ili kako drugi vele Duha svetoga. Prije nego će ga Andronik poslati k papi, Barlam napisa svoju knjigu protiv papina poglavarstva²¹, koje jezgru, očitom ugodnošću, donosi Pichler²². No je kasnije sâm Barlam upoznao slaboću svojih prijašnjih dokazivanja, pa je pisao u smislu katoličke crkve o priepornim tačkama²³, i s crkvom se rimskom sjedinio: te papa Klement VI učini ga biskupom geračkim u Pulji. U jednoj od svojih poslanica²⁴ dokazuje, da oni, koji ne će, da budu pokorni vlasti rimske crkve niesu samo razkolnici, nego i heretici. A osobitom razpravom dokazuje iz svetoga pisma izhodjenje Duha svetoga i od Sina²⁵. U poslanici pisanoj prijateljima u Grčkoj²⁶, kazujući uzroke, koji su ga opet k rimskoj crkvi doveli, izmedju ostaloga veli, da jedan od božanstvenih biljega prave crkve jest red i područna razredba. Taj biljeg nosi na sebi rimska crkva. Vaskoliki

²⁰ BIOGRAFIA UNIV., *Andronico III.*

²¹ *Contra primatum papae liber.*

²² *Geschichte der kirchlichen Trennung* I, p. 361—366.

²³ CAVE, *Histor. Litter. Append.* p. 25; BIOGRAFIA UNIV., *Barlaam*; RAYNALDI a. 1339, n. 38—42.

²⁴ *Ad Alexium Calochetum.* ALLATIUS, *De Consensu etc.* L. 2, c. 17, col. 839—840.

²⁵ *Probatio per sanctam Scripturam, quod Spiritus sanctus et ex Filio est, quemadmodum et ex Patre.* CAVE l. c.

²⁶ *Ad amicos in Graecia constitutos de unione sacrosanctae Romanae ecclesiae.* RAYNALDI a. 1341, n. 73—80. VI, p. 282—285.

zbor spada u područje papino, kojega svaki katolik poštuje kao Isukrstova namjestnika. Papa sa svojim saborom izpravlja, promjenjuje, ukida, zapovijeda, zabranjuje vlašću, kojoj se nitko ne suproti. Šalje naučitelje svuda, da izvidjaju, kakova se nauka predaje i kako se živi; te hoće, da o svemu ga obavješćuju, eda uzmogne izpravljati, što treba, da bude izpravljeno. Kod Grka nema jedinstva, ni glave, ni uprave; već množina i bezvladje. Pet je patrijara, brojeći i bugarskoga; a mogli bismo brojiti i terebalskoga²⁷. Od ove šestorice ni jedan nije glava ostale petorice. Ni jedan nema vlasti, te bi sa svojim saborom druge mogao izpravljati i upućivati. Ni jedan prema drugomu ne bi se smatrao dužan pokoravati se njegovim naredbama; niti bi mogao ni pomisliti, da će sagriješiti ne izvrši li, što bi koji od ostale petorice zapovjedio. A među biskupima, koji su u oblastima ove šestorice, ne bi se našao ni sam jedan, koji bi izvršivao naredbe svojega patrijara, ne od straha kakove vremenite kazni, već poradi saviesti, da dušu ne ogriješ. Osim toga, kod Grka nije moguće sazvati sveobći sabor, ni stati na kraj najgorim neredima . . . Ja dakle, nastavlja Barlam, ne mogu vjerovati, da su Grei zdravi dio crkve, a Latini dio pokvareni, dok je kod Latina sve dobro razpravljeno, i dok oni napreduju brojem i znanjem. Zar je Bog sasna zapustio kršćanski zakon? To ne može, da bude; jer je istinit onaj, koji je obećao, da će s nama biti do svršetka vjeka, da vrata paklena ne će nikada crkvu nadvladati i da Petrova vjera ne će nigda prestati: što se ima razumjeti o svim Petrovim nasljednicima; jer pošto je Gospod molio, valja, da je nešto velika imalo nastati.

Barlamu bijaše put, da se vrati k rimskoj crkvi njegova duga i žestoka polemika s kalugjerima svete Gore. O polovini jedanaestoga vjeka arkimandrit nekoga carigradskog namastira, po imenu Simeon²⁸, učio je kalugjere, kako će doći do savršene molitve, te očima tjelesnim gledati božanstvenu svjetlost i doprieti do stanja najvećega mirovanja (kvietisma). Kad si, veli Simeon, u svojoj ćeliji, zatvori vrata, pa sjedi u kut, te uzdigni svoj duh nada sve, što je tašto i što prolazi: onda nasloni bradu na prsi i obrati oči k sredini trbuha, to jest ka pupku, a gledaj, da ne odišeš ni na nos. Sada traži u sebi mjesto, gdje ti srđce stoji, gdje su obično sve duševne moći. Izprva ćeš naći guste tmine, koje nije lako razagnati: no. uztraješ li u takovu vježbanju danju i noću, vidjet ćeš čudo, jer

²⁷ *Terebolis*, grad ne daleko, na jugo-zapad, od Trebizonda.

²⁸ CAVE p. 526.

ćeš doprieti do neprestane radosti; pošto, netom je duh našao mjesto srdeca, vidi, što nikada prije nije znao, vidi zrak, koji je u srdecu, vidi samoga sebe sjajna i napunjena razboritošću²⁹. Briženjem Gregorija Palame, suvremenika Barlamova, zavlada taj način molenja među kalugjerima na Atosu. Nebeska slava, cilj njihovih želja, bila je predmet svih njihovih duhovnih promišljanja. Palama pisao je³⁰ o prirodi svjetlosti, koju motritelji vide na svojem pupku, a širio je dakako i živom rieči svoje misli. Povjestničar Gregora kazuje, kako su pred njim i mnogim drugim Palama i njegov učitelj Drimis, još prije nego će Barlam doći u Grčku, tvrdili, da vide svojim očima božanstveno biće³¹. Barlam udari na teoriju grčkih kvietista, tužeći ih, da ponavljaju heresiju masalijanaca, osuđenih pri svrhi četvrtoga vieka u Antiokiji. U to ga car posla k papi. Kad se vrati (1340) u Solun, nadje, da u tome gradu Palama brani svoju krivu nauku tvrdeći, da svjetlost, koju kontemplativci vide na pupku, jest ona ista, koju vidješe apostoli na Taboru pri gospodnjemu preobraženju; te se je i raznim sveteima i mučenicima pokazala, i oni je gledahu tjelesnim očima; pa ako ona nije pravo božje biće, ipak je nestvorena, kao njegova slava i sjaj, koji izhodi iz njegova bića. Barlam stupi opet na poprište. Pošto nema ništa nestvorena, izim sama Boga, ako je svjetlost, koju su na Taboru apostoli vidjeli — ovako je Barlam razložio — nestvorena, ona je Bog. Ako opet ona nije isto božanstveno biće, a nije ni stvorena, valja reći, da su dva Boga, jedan, koji se ne vidi, a drugi, koji se vidi, to jest, ova nestvorena svjetlost. Barlam podje u Carigrad i predade patrijaru, što je proti hesikastima (ἡσυχάζω = *quiesco*) napisao, i zaiska, da se sazove sabor. Car Andronik htjede pomiriti stranke, ali ne mogavši uspjeti dopusti, da se drži sabor, te mu je i sam, u crkvi svete Sofije, predsjedao (1341). Pošto akti ovoga sabora nisu do nas doprli, a izvješća onoga vremena o stvari se ne udaraju, ne znamo pravo, kako je stvar prošla. To stoji, da Barlamova misao nije pobiedila u sinodi, i da hesikasti nisu bili osudjeni. Sva je prilika, da car nije dao saboru razpravljati ovo pitanje, već da je htio, neka se objema strankama naredi, da muče. Takovo je postupanje vrlo nepogodno djelovalo na Barlama, pa zato ostavi Grčku za vazda, i dodje u Italiju, gdje je umr'o oko godine 1348³².

²⁹ ALLATIUS, *De Consensu etc.* L. 2, c. 17, p. 829.

³⁰ O njegovim djelima, cf. CAVE, *Append.* p. 36.

³¹ GREGORAS L. 19, c. 1, n. 4, p. 578.

³² HEFELE VI, p. 650—652. Cf. CAVE, *Append.* p. 36; PÉRENNÈS, *Dictionnaire de Biographie, Barlaam*.

Car Andronik bješe bolestan, te s mukom mogaše doći na pomenuti sabor; a pošto je tu vrlo žestoko besjedio, bolest mu okrenu na gore i do četiri dana (15 lipnja 1341) preminu u četrdeset i petoj godini života, ostavivši krunu svojemu prvencu Ivanu Paleologu, kojemu je tada bilo devet godina³³.

O regenciju otimahu se patrijar Ivan i veliki dvoranin Ivan Kantakuzen. Prvi iznosio je pismo pokojnoga cara, koji, idući jednom u boj, preporučivao njemu i biskupima, što bijahu s njim, caricu ženu i djecu. Pa opet pravo je i potrebito, govoraše patrijar, da crkva bude sjedinjena s državom, kao duša s tielom. Kantakuzen nasuprot šćaše, da njega ide biti štitnik carevih sinova i regent države. Pozivao se je na caricu Anu, koja može biti svjedok, kako je njemu car više puta preporučio, da poslije njegove smrti upravlja njegovom kućom i carstvom. Pismo, koje navodjaše patrijar, ne vrijedi, pošto je dano samo za onu priliku, kad njega (Kantakuzena) nije bilo u Carigradu, već je bio pošao s carem u boj. Pored svih dobrih razloga velikoga dvoranina, patrijar nadjača; te ostade uz caricu, da joj pomaže svjetom. No Kantakuzen ne odustavi svoj zahtjev; a imao je uza se jaku stranku, pa će sâm obući carske haljine i proglasiti se kolegom i štitnikom mladoga cara (26 listopada 1241)³⁴. Protovestijar Apokauk i patrijar naoštriše caricu na nj; ali je za nj vojska bila. Dok je Kantakuzen sretno vojevao na Bugare i na Turke, Apokauk pleo je proti njemu urote. Carica Ana zvala je u pomoć Turke Osmanlije iz Bitinije; a Kantakuzen Omarbega, smiranskoga i aidinskoga gospodara. Kantakuzen odvrati od carice Orkana, sultana osmanlijskoga, i dade mu za ženu svoju kćer Teodoru: pa s pomoću Turaka osvajaše gradove i pokrajine; te se dade okruniti u Drinopolju od Lazara jerusalimskoga patrijara. Na 8 veljače 1347 unidje u priestonicu gotovo ne naišavši na nikakvu oporbu; a na 13 svibnja iste godine opet bješe okrunjen sa ženom u crkvi blažene Gospe u Blakerni; jer se onda bijaše razorila jedna strana crkve svete Sofije. Ova se krunitba izvrši najvećom svečanošću pošto bijahu nazočni car Ivan Paleolog i carica Ana³⁵.

Patrijara Ivana obori njegovo upletanje u svjetovne posle i neprijateljski odnošaji s Kantakuzenom. Uz to Kantakuzen uze braniti hesikaste, pa će, malo nedjelja poslije smrti Andronikove, sazvati, proti patrijarovoj volji, na sabor u crkvu svete Sofije neki

³³ BIOGRAFIA UNIV., *Andronico* III; FLEURY L. 95, n. 10.

³⁴ GREGORAS L. 12, c 2-4, p. 357-362; FLEURY l. c.

³⁵ Cf. BIOGRAFIA UNIV., *Cantacuzeno*; FLEURY l. c. n. 43.

broj biskupa i činiti osuditi njihove protivnike; te Akindinu, Barlammovu učeniku, koji bješe nastavio polemiku, poprietiti anatemom, ako se ne prodje posla. Tu nije bila potvrđena nauka hesikasta; ali oni slaviše pobjedu; pa ne obzirući se na zabranu prve sinode, stadoše širiti svoju nauku. Patrijar je s toga počeo proti njima oštrije postupati; a Kantakuzen krivio ga je, da to čini iz mržnje na nj³⁶. Akindina nije prestrašila popriećena anatema; te nastavi boj na hesikaste; a uz to podje mu za rukom podpuno orazumiti patrijara o njihovoj dogmatičkoj nauci. Patrijar sazove tada sinodu (1345), koja osudi zanešenjaka palamovca Isidora Bukiru, imenovana monembaskoga biskupa, dignuvši ga iz službe; a Palami i njegovim pristalicama udari anatemu³⁷. Osim toga, carica zatvori Palamu u tamnicu i pisa kalugjerima svete Gore, da ga je zatvorila, s njegovih novih dogmata, kojima je crkvu uznemirivao. Ali kasnije, pošto joj omrznu patrijar Ivan, carica uzme u milost Palamu i počne odobravati njegovu nauku i vladati se po njegovim svjetima; a u namjeri, da patrijara čini svrgnuti s prijestola. Na 6 veljače 1347 ona sakupi u carski dvor biskupe i sve Palamove pristalice i dađe osuditi patrijara. U večer carica učini veliku gostbu patrijarovim sudcima; pa se je tu stalo vrlo veselo do kasne noći. Upravo tu noć Kantakuzen udje u grad, a carica bi prinudjena priznati ga za cara. Do nekoliko dana Kantakuzen htjede, da patrijar Ivan bude iznova sudjen. Biskupi se u tu svrhu sakupiše: bi pozvan i patrijar do tri puta; ali ne htjede pristupiti. Sabor proglasi ga svrgnuta, dodavši odluku, kojom obznanjivaše svakoga, da Palama i njegovi sumišljenici govore i uče kao pravi bogoslovci. Na temelju ovoga suda, Kantakuzen protjera patrijara u Dimotiku: odakle vrati ga u Carigrad, ali kao sužnja; a mjesto njega, Palamovim nagovorom, učini za patrijara onoga istoga okorelog palamovca, Isidora Bukiru, kojega je sabor od 1345 godine bio osudio. Biskupi antipalamovci na sinodi držanoj u srpnju (1347) protestovaše; no uzalud: pače to ih stade skupo; jer Kantakuzen s toga jedne od njih protjera iz Carigrada, a drugim dađe zaplieni sve, što imahu, i liši ih časti³⁸.

Isidor Bukira (1347—1349) okruni Kantakuzena, a malo poslije redi za solunskoga nadbiskupa Palamu: kojega Solunjani ne htjedoše primiti, uza sve, što je donosio carevo pismo, i ne dadoše mu ući u grad; pa mu bijaše reda tražiti utočište na ostrvu Lemnosu. Novi

³⁶ HEFELE VI, p. 652—653.

³⁷ HEFELE VI, p. 689.

³⁸ GREGORAS L. 15, c. 9—10, p. 490—494; FLEURY L. 95, n. 41—42.

patrijar redi takodjer mnoge neotesane i neučne ljude za biskupe i svećenike, mjesto onih, koji ne šćahu zajednice s njim³⁹. Nije se ipak dugo održao na prijestolu. Što bi tlapio, to je zvao božje nadahnuće; pa bi se hvalio svojim nadnaravnim vidjenjima. Jednom će kazati caru, da mu je Bog objavio, da on (car) udari na genovesku tvrdjavu u Galati, i da će je istinito osvojiti. Kantakuzen povjerova i udari na tvrdjavu, ali ga Genovesi potukoše; a patrijar od stida i sramote već ne mogaše nikomu pogledati u oči. Krivoga proroka osvoji tuga: od nje obolje i umrie pri svrhi godine 1349, pošto je sjedio na patrijarskoj stolici dvie godine i sedam mjeseci i po⁴⁰.

Palamovci i ovoga puta skloniše Kantakuzena, da jednoga od njihove sekte učini patrijarom. Car dakle pozva s Atosa kalugjera, po imenu Kalista, čovjeka neznaicu, oštra i nemilostiva⁴¹ (1350—1351). Ne prodjoše ni tri mjeseca od njegova redjenja, a veći broj biskupa odvrže se od njegove zajednice, javno nazivljući ga mesalijancem. Kalist udari u bah, kunući se, da nije mesalijanae; dok je svoje protivnike ružio s raznih nedjela: nekomu zabavljaše, da je otvorao grobove, drugomu, da je sa ženom sagriešio, trećemu, da je heretik bogomil, četvrtomu, da je za novac prodavao svećenički red zazornim ljudima. Razkol je duže trajao; ali napokon, carevim posredovanjem, biskupi se pomiriše s patrijarom⁴². Hesikasam ostade slavan na razbojištu. Godine 1351, na 27 svibnja, držana je u polači Blakerni sinoda, kojoj je car glavom predsjedao. Kantakuzen u besjedi,

³⁹ GREGORAS, L. 15, c. 12, n. 2, p. 498 sq.; FLEURY l. c. n. 42—43.

⁴⁰ Cum igitur ille funestissimae cladis praecipuus auctor Romanis fuisse videretur, omnibus exprobrantibus, non audebat fixis oculis aut imperatorem, aut intelligentia praeditum quemquam adspectare; sed in profundos verecundiae suae recessus semetipsum abdebat. Quamobrem diuturna inde aegritudine confectus, postquam intima ipsius substantia morbo consumpta est, ex hac vita excessit. GREGORAS L. 18, c. 1, n. 2, p. 547.

⁴¹ Evo kako ga Gregora opisuje: „...omnis eruditionis expertus, propensissimus erat ad supplicia decernenda, et ad injuriam absque verecundia inferendam; item ad feriendum manu et baculo, iracundia effraeni, sermonibus foedis et minime convenientibus sive habitui, quem induerat, sive monti et instituto religioso, cujus se alumnum gloriabatur. Quinimo homines pios, quos mulcebat et persequabatur, quorum misereri eum oportebat, fame et siti et omnibus aerumnis enectorum, insepultos projici jubebat. Quod si qui naturae similitudine commoti operam dedissent, ut illorum corpora humo tegerentur, novum illud crimen simili poena rursus luebatur“. L. 18, c. 1, n. 6, p. 549.

⁴² *Ibid.* n. 9, p. 550 sq.

kojom je otvorio sabor, kleo se je i preklinjao se na svojoj djeci, da ni za jednu stranku ne preteže; a u isti čas žestoko navaljivaše na Barlama, Akindina i na sve Palamove suparnike, prieteći, da će oštrije, nego li je prije, postupati s njima: te da svi nazočni imaju Barlama osuditi, ili da će zajedno s njim biti osudjeni. Glavni protivnik Palamove nauke bješe tada ugledni naučnik Nicefor Gregora, koji od dvorskoga čovjeka postade kalugjer. On se ne dade uplašiti carevim prietnjama, već u saboru iznese tužbu na Palamu, da uči dvobožstvo, dok osim trojedinoga Boga hoće, da je još jedan vječiti princip, nestvorena svjetlost. Palama odgovori, da njegova nauka o nestvorenoj svjetlosti, koja je obasjala Gospoda na Taboru, ne supponuje dva Boga; jer pod onom svjetlošću on razumieva samo jedno vječito božanstveno djelovanje, jedno iztjecanje iz božanstvene naravi, a ne božanstveno biće. Sinoda primi ovakovo tomačenje, ne pazeći na to, da se vječito, nestvoreno božje djelovanje ne može, već samo mišlju, razlikovati od božanstvenoga bića, i da božanstvena djelovanja, koja se od božjega bića razlikuju, nisu vječita, već samo vremenita i stvorena. Gregora je dugom besjedom pobijao Palamu; a car se razljuti, pa će mu zabaviti, između ostaloga, da se lukavo izmiče od onoga, što je glavno; te ne će, da govori o taborskoj svjetlosti. Gregora uzme o tome govoriti, ali nekako zapleteno; jer mu se činjaše, da se nije imalo dirati u ovo pitanje; a mogao je dvjema riečima kazati, da je svjetlost na Taboru bila tjelesna i stvorena, ništa manje nego je sunčana svjetlost; te da je nadnaravno u onome čudu, što je Isusovo božanstvo nju stvorilo mimo zakone prirode. Druga sjednica držana je na 30 svibnja, a treća na 7, ili 8 lipnja. U obedvjema razpravljalo se je živahno i žestoko; no se još ne dodje do zaključka. U četvrtoj i posljednjoj sjednici, nekako o polovini lipnja, Palama čini proštiti mjesta svetih otaca, koja su tokorse njegovu nauku potvrdjivala; ali su ona mjesta gotovo sva bila izvrnuta i izkrivljena. Po tom je sabor odobrio njegovu nauku, a osudio mitropolita efeskoga i ganskoga nadbiskupa, te svrgao ih s časti; jer su branili katoličku nauku proti Palami. U istome saboru s obadvaju ovih jerarka sadrieše nadsvećeničke haljine i počupaše im bradu, premda obadva bijahu častni starci: efeskomu bilo je više od osamdeset godina. Gregora i prijatelji mu primiše naredbu, da već ne imadu izlaziti iz svojega namastira. Palamoveci sastaviše tom (sadorski dekret), kojega podpisaše dva cara, Ivan Kantakuzen i Ivan Paleolog, te dvadeset i četiri biskupa; prvi Kalist patrijar, pa Filotej heraklejski mitropolit, koji će Kalista u patrijarskoj časti nasliediti,

pa onda Palama, solunski mitropolit. Dva mjeseca iza toga, novim i vanrednim crkvenim obredom palamovski tom bi iznova potvrđen i posvećen. Na veliku Gospu (15 kolovoza), u crkvi svete Sofije, poslije jutrenje i leturgije, pred patrijarom i biskupima, pred svećenstvom i narodom, tom bi svečano proštiven; a zatim Kantakuzen, obučen u carske haljine, uze ga i postavi svojim rukama na oltar; metnuvši uza nj dva druga toma napisana proti Barlamu i Akindinu⁴³.

Godine 1354 Kantakuzen htjede imenovati za cara svojega prvenca Mateja. Patrijar Kalist uzprotivi mu se, pa se zato s njim omrazi. Car nije bio takov čovjek, a da bi s toga odumio, što bješe smislio. Osim biskupa, koji bijahu u prijestonici, on sazva i druge mnoge iz Trakije; te će još jednom poručiti patrijaru, da dađe sveto pomazanje i krunu novome caru. Kalist odgovori biskupima, koji mu bijahu donieli carevu poruku, da on udara ekskomunikaciju svakomu, koji bi ga silom na to nagonio. Jedan od biskupa na to će mu primietiti: Onda valja učiniti drugoga patrijara. A patrijar doda: To ja i želim, baš svim srcem. Kada biskupi donesoše caru ovaj odgovor, te sva skupština stade viećati o izboru novoga patrijara, basileus reče: Znam, da je starinsko pravilo, koje je poteklo iz apostolskoga predanja, da biskupi sakupljeni, zazvavši u pomoć Duha svetoga, izaberu trojicu, koje predlože caru, da od njih odabere jednoga. Ali se je uveo običaj, da mi (carevi), rugajući se Bogu, puštamo moliti u svrhu, da se dobije njegova milost, a izbiramo onoga, koga smo već puno prije odredili imenovati. Većina carevâ tako je radila; a i ja sam više puta. No sada hoću, da se popravim; te vam dajem starinsku slobodu za izbor jednoga patrijara; a ja ću imenovati jednoga od triju, koje mi vi predložite⁴⁴. — Ovako očitovanje iz usta jednoga grčkoga cara valja zlata; a Fleury, koji ga donosi, ne sjeća se, da s njim posieca sam sebe, pošto je prije kazao, da se je u grčkoj crkvi, pri izboru biskupa, postupalo po kanoničkim naredbama. — Biskupi imenovališe Kantakuzenu Filoteja heraklejskoga mitropolita, Makarija filadelfijskoga i Nikolu Kabasilu, koji još bješe poseban čovjek. Car odabra prvoga. Filotej bi posvećen za patrijara; a bješe vatreni pristaša Palamov. Filotej okruni odmah po običaju novoga basileusa, Mateja Kantakuzena, u crkvi preblašene Djevice u Blakerni, a i ženu mu Irenu, kćer despota Demetrija, a unuku Andronika II. Car Ivan Kantakuzen pak, da veći

⁴³ GREGORAS L. 18—21, p. 546—651; HEFELE VI, p. 690—692; FLEURY L. 96, n. 1—2.

⁴⁴ FLEURY L. 96, n. 22.

ugled doda dekretu palamovskoga sabora od godine 1351, čini, da ga novo-okrunjeni basileus podpiše, pa svojom rukom, kao što i sâm tri godine prije bješe uradio, metne na oltar⁴⁵.

Dok se je bizantijska crkva trzala oko bogoslovnih pitanja, pa i s njih slabija bivala, nije se sasma zabacilo pitanje sjedinjenja. Za vladanja carice Ane, pošto Turci i Tatari navaljivahu na državu, carigradski dvor, u ime maloga cara Ivana Paleologa, godine 1343 bješe zaiskao pomoć od pape Klementa VI (1342—1352)⁴⁶. Papa odgovori⁴⁷, obrićući pomoć, uz pogodbu, da se Grei odvrgnu razkola. U isti mah papa pisa grčkim velikašima⁴⁸ i carigradskome puku⁴⁹, te biskupima i patrijarima⁵⁰, napokon i kalugjerima svete Gore⁵¹, opominjući i moleći sve, da se s katoličkom crkvom sjedine. Ove iste godine (1343) papa naviesti križarsku vojnu na Turke i dostiže, da se u tu svrhu slože ciparski kralj Hugo, mletački dužd i veliki meštar rodskih vitezova. On sam stupi na čelo lige i oruža nekoliko galija o trošku rimske kurije. Kršćansko brodovlje odjedri godine 1344 k iztoku. Križari htjedoše najprije oteti Greima Kio; ali papa ne dade nipošto, naredivši svojemu legatu, da razvrgne osnovu i čini, da se ide upravo na Turke⁵². Dok se je Kantakuzen s Turcima bratimio i s njima vojštio na cara Paleologa i mater mu Anu, križari oteše Turcima Smirnu, zapališe im brodovlje i tim ih zauzbiše, te ne mogahu prevoziti vojsku u Trakiju. Ovo nam kazuje isti Kantakuzen⁵³.

Pomirivši se Kantakuzen s caricom Anom, pošto Turci sve jednako priećahu bizantijskome carstvu, on šalje k papi poslanike, pravdajući se za svoje prošlo šurovanje s Turcima i nudeći se, da će uhvatiti vjeru s Latinima na Turke⁵⁴. Crkveno sjedinjenje nije ni pomenuo. Klement VI odgovori, da će poslati legat u Carigrad,

⁴⁵ FLEURY l. c.

⁴⁶ RAYNALDI a. 1343, n. 11. VI, p. 312.

⁴⁷ *Ib.* n. 12.

⁴⁸ *Ib.* n. 15.

⁴⁹ *Ib.* n. 16.

⁵⁰ *Ib.* n. 17—18.

⁵¹ *Ib.* n. 19.

⁵² RAYNALDI a. 1344, n. 2; FLEURY L. 95, n. 26. 28.

⁵³ Ideo nequibat (Amurius), quod navale ejus una cum navibus Smirnae Latini cremaverant, castelloque ad lacum occupato, triremes habebant, quae illic discurrentes, classem aedificari et instrui, exercitumque in Thraciam transportari impediabant. Ap. RAYNALDI a. 1346, n. 65. VI, p. 421—422.

⁵⁴ RAYNALDI a. 1348, n. 25. VI, p. 472.

koji će o stvari ugovarati⁵⁵. A pošto je ovim poslom zategao, Kantakuzen i Paleolog druge godine pismom zamoliše ga, neka šalje legats, kako je obećao, da se uzmogne uglaviti savez na Turke. Papa im odgovori, da nije mogao prije izvršiti, što je rekao, jer su ga veliki posli smetali i jer su naprasito umrli oni, koje već bijaše odredio za taj posao. Uz to preporučuje carevima, da gledaju, da se dodje do sjedinjenja crkava⁵⁶. A do malo (1350) opremi nuncije, dva biskupa, Vilelma franjevca i Gasperta dominikanca, dajući im glavni nalog, da se brinu za sjedinjenje crkava⁵⁷: te je u istome smislu po njima pisao carigradskome patrijarhu⁵⁸.

Legatima u Carigradu Kantakuzen predloži, da se za sjedinjenje sazove vaskeljski sabor, u kakovo mjesto pri moru između zapada i istoka⁵⁹. Kad se legats vratili u Avinjoj i kazaše papi, što car predlaže, Klement piše Kantakuzenu⁶⁰, da rado pristaje na njegov prijedlog o sveobćemu saboru; ali mu se valja svjetovati sa zapadnim biskupima o vremenu i o mjestu, gdje će sabor sazvati. A jer ondašnje političke prilike niesu dopuštale, da se misao odmah u djelo izvede, papa piše mu opet, moleći ga, da njemu ne bilježi u grieh, što stvar zapinje, već talijanskim vladama, a i kraljima sve Evrope, koji se spremaju na rat, jedan na drugoga; dok je njemu, obćemu oću, dužnost gledati, da ih skloni na mir. Kantakuzen odgovori, zahvaljujući papi na dobroj njegovoj namjeri⁶¹. U to umrie papa Klement VI (6 prosinca 1352), a nasliedi ga Inocencije VI (1352 do 1362). Netom je Inocencije izabran, Kantakuzen šalje mu poslanike (1353), kazivajući želju, da se crkve sjedine; a papa odpisa mu, neka uztraje u dobroj namjeri, obećajući mu duhovnu i vremenitu pomoć, ako izvrši, što je naumio⁶². — To je bila stara igra bizantijskoga dvora; jer Kantakuzena s jedne stiskivahu Turci, a s druge car Ivan Paleolog, kojega on bješe opravio u Solun, ne

⁵⁵ *Ib.* n. 26.

⁵⁶ RAYNALDI a. 1349, n. 31. VI, p. 501.

⁵⁷ RAYNALDI a. 1350, n. 28. VI, p. 515.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Si sacro pontifici videbitur, ad locum aliquem maritimum, in medio utrorumque situm, consensu deveniemus: ille cum Occidentis episcopis, ego cum patriarchis eorumque episcopis. WADINGUS a. 1349, n. 4. VIII, p. 31; RAYNALDI a. 1350, n. 31. VI, p. 516.

⁶⁰ RAYNALDI, *Ib.* n. 32.

⁶¹ RAYNALDI a. 1352, n. 24. VI, p. 566.

⁶² RAYNALDI a. 1353, n. 22.

davši mu u ruke nikakove vlasti; dok narod i velikaši Paleologu bijahu odani.

Godine 1355 u siečnju zadje zviezda Kantakuzenova. Car Ivan Paleolog, s pomoću nekog bogatoga Genovesa, nastanjena u Cari-gradu, obnoć i potajno dodje u priestonicu. Njegovo došašće uzro- kova veliki pokret u gradu. Narod skoči na oružje i za nj prione. Patrijar Filotej, bojeći se mladoga cara, ostavi patrijarsku polaču i sakri se. Paleolog ponudi Kantakuzenu uvjete mira, koje on primi drage volje; a očitova međjutim Paleologu, da je već odavno uman bio ostaviti svijet i poći u kalugjere: što je zbilja odmah sjutra dan uradio, od Ivana prozvavši se Joasaf. Žena mu Irena ode u kalugjerice i uze ime Evgenija⁶³. Kantakuzen u namastiru, pod imenom Kristo- dula (Isukrstova sluge) napisa, osim Poviesti, još drugih raznih knjiga⁶⁴; a ne zna se dokle je proživio. Njegov sin Matej Kanta- kuzen carovao je u Drinopolju i nad okolnim mjestima, pa se sada zarati s Paleologom, ali se nije mogao dugo održati; te bi natjeran odreći se carstva: na što ga i otac bješe posvjeto- vao. Podje i on u kalugjere na goru Atos, i po otčevu primjeru bavljao se pisanjem knjiga⁶⁵.

Odstupivši patrijar Filotej, odmah one iste zime vrati se u Cari- grad iz Teneda prijašnji patrijar Kalist, i opet sjede na patrijarski priesto, a da mu se nitko nije suprotio. On nije ni iskao, da biskupi sude o njegovu uzpostavljenju; već nasuprot šeaše, da budu kažnjeni, pošto su nepravedno povoljili Kantakuzenu i izabrali nezakonitog pastira carigradskoj crkvi; ali ga mladi car odvрати od takove misli⁶⁶. Kalist ostade na priestolu do smrti (1355—1362). Poslije smrti Ka- listove bi pozvan iznova Filotej (1362—1375? 1376?)⁶⁷, koji bješe fanatičan palamovac; pa je riečju i perom branio zablude svojega učitelja. Glavno njegovo djelo napisano je proti Niceforu Gregori⁶⁸. On je, za drugoga svojeg patrijarstva, Palamu metnuo u svetitelje grčke crkve, i o njemu sastavio liturgičko oficije, nazivljući čudo-

⁶³ FLEURY L. 96, n. 28. ROHRBACHER X, p. 944.

⁶⁴ CAVE, *Append.* p. 27—28; BIOGRAFIA UNIV., *Cantacuzeno*.

⁶⁵ BIOGRAFIA UNIV., *ibid.*; CAVE l. c. et p. 37.

⁶⁶ FLEURY L. 96, n. 28.

⁶⁷ CUPER p. 181, n. 1090—1095.

⁶⁸ De divina substantia, operatione, potentia et lumine in monte Thabor Libri XV pro Gregorio Palama. CAVE, *Append.* p. 45.

trorcem okoreloga heretika⁶⁹. Na žalost i ruska crkva slavi Palamu za svetca⁷⁰.

Uzrok, koji je vodio Kantakuzena, da se dogovara s papinskom kurijom o sjedinjenju crkava, vodi sada Ivana Paleologa, da nastavi dogovaranja. Kad se Kantakuzen odreče prijestola, dva su neprijatelja prietila Paleologu i državi mu: Turčin i Kantakuzenov sin Matej. S toga, da dobije pomoći od Latina, počne se pogadjati o uniji sa smiranskim nadbiskupom Pavlom, papinim internuncijem, i po njegovu svjetu napisa zlatnu bulu, koja je u glavnome glasila: „Kunem se svetim evanglijem, da ću izvršiti ovo, što sliedi: Bit ću vjeran i pokoran svetome otcu i gospodinu Inocenciju VI, vrhovnome nad-svećeniku crkve rimske i sveobće, i njegovim nasljednicima; te ću primati svim poštovanjem njegove legate i nuncije. Paštit ću se, što god više budem mogao, da sve svoje podložnike sklonim pod njegovu vlast; a jer je teško urazumiti puk, dugom navadom otvrdnut, ja sam ugovorio s arcibiskupom Pavlom i sa svojim velikim kape-tanom tudjinske straže⁷¹, Nikolom Sigerom, da će naš presveti otac papa njih (legate) ovamo poslati su tri galije; a kada dodju u Cari-grad, dat ću svojega sina, despota Manuila Paleologa, smiranskome nadbiskupu, da ga jednom galijom odvede papi; dok će dvie galije ovdje ostati, a još će druge dvie dovesti pod moju ruku, da mi ču-vaju zemlju. Kada papa primi mojega sina, poslat će mi, što prije bude mogao, četiri bojne ladje su pet stotina konjanika i tisuću pje-šaka. Poklem ova četa prispije u Carigrad služit će šest mjeseci pod mojom zapoviedi proti Turcima i Greima, mojim neprijateljima. Kroz to vrijeme papin legat davat će, kako ja i on nadjemo, da je bolje, nadarbine i crkvene časti Greima, koji budu vredni, a od svoje volje vrate se k jedinstvu i pokore se crkvi. Ako kroz šest mjeseci

⁶⁹ Philotheus Palamaearum partium assertor multis contra Latinos in- vectus est: multum etiam pro Palama illiusque haeresibus, a plerisque Graecis oppugnatis et damnatis, defendendis et scriptis et operibus insudavit. Tandem ipsum Palamam inter sanctos retulit, et Officium in ejus laudem composuit. ALLATIUS, *De libris ecclesiasticis Graecorum*, Dissert. 2, p. 115. Cf. *ib.* pag. 193—219.

⁷⁰ Evo što Martinov piše o tom: „...famosus haeresis et schismatis fautor Gregorius Palama, archiep. Thessalonicensis, quem Fasti Graecorum et Russorum recentiores (pro nefas!) inter sanctos suos non infimae notae re- censent .. Talem hominem, dolens dico, populares mei, Graecis ducibus, cultu ecclesiastico condecorant, ignorantiae an malae fidei culpandi“. *Annus eccles. Graeco-Slavicus*, 14 Nov. p. 280.

⁷¹ *μεγαταρχαρχης*: sic appellabantur procures, qui cohortibus palatinis ex sociis imperii conflatis, praeerant. Cf. DU CANGE, *Glossarium Lat. Me- galtriarcha*.

od kada stigne brodovlje, Grci ne budu htjeli s crkvom se združiti, ja ću, svjetovavši se s legatom, činiti, da se svakako podlože. Dat ću legatu za stan jednu veliku polaču, koja će uvijek biti papina i njegovih legata. Dat ću mu jošter jednu liepu crkvu, gdje će on i njegovi nasljednici služiti božju službu. Svojemu prvencu dat ću latinskoga učitelja, da ga uputi jeziku i latinskoj knjizi. Dat ću tri velike kuće za škole latinske i činit ću, da sinovi uglednijih porodica ondje uče. Ne izvršim li, što sam prije obrekao, od ovoga časa sudim sebe, da sam nedostojan carstva i prenosim sve svoje pravo na svojega sina: prenosim na papu svoju oćčinsku vlast nad njim i dajem mu ga, da mu bude posinak; te neka papa može, u ime mojega sina, dobiti carstvo i o istome odrediti u njegovo ime, a njemu dati ženu, skrbnike i štitnike. Napokon, ako ja izpunim svoja obećanja, zahtievam, da budem barjaktar crkve i vrhovni vojvoda kršćanske vojske, koja će se sa zapada ovamo prevesti. Učinjeno u Carigradu, u mojoj polači Blakerni, godine svieta 6864, Isukrstove 1355, na 15 prosinca^{72a}.

S ovom zlatnom bulom stigoše u Avinjon na 12 lipnja 1356 Paleologovi poslanici, Pavao smiranski nadbiskup i veliki kapetan Sigero, a donesoše i drugo zapečaćeno carevo pismo, koje bješe vjerovnica njihova poslanstva⁷³. Papa Inocencije odpisa (21 lipnja 1356) Paleologu⁷⁴, radujući se, hvaleći ga i svjetujući, da uztraje u svojoj misli; te preporučujući mu svoja dva nuncija, blaženoga Petra Tommaso, ondašnjega biskupa patskoga (u Siciliji). i Vilelma, sisopoljskoga (u Kariji) biskupa, po kojima šaljaše ovo pismo. Inocencije istom prilikom pisao je i patrijaru Kalistu⁷⁵, premda ne bješe primio knjige od njega, svjetujući ga, da se s crkvom sjedini. A da dobije pomoć Greima, obrati se pismom Gradenigu mletačkome duždu, ciparskome kralju Hugonu, Genovesima i rodskomu velikome meštru. Ali nije mogao poslati ladje i čete, kako je Paleolog bio ugovorio s internuncijem, smiranskim nadbiskupom: pa se o to razbi posao⁷⁶. Ipak Paleolog ne samo, što je liepo primio legate, već se opet, u nazočnosti raznih biskupa, zakle legatu Petru, da će ostati vjeran rimskoj crkvi, kao što sâm to doglasi papi poslanicom, koju mu pisa na 7 studenoga 1357. U poslanici on u velike hvaljaše razbo-

⁷² RAYNALDI a. 1355, n. 33—37. VI, p. 630—632. THEINER et MIKLOŠIĆ O. c. (uterque textus) p. 29—37.

⁷³ RAYNALDI a. 1356, n. 32. VII, p. 16.

⁷⁴ *Ib.* n. 33—34, p. 17—19.

⁷⁵ *Ib.* n. 35.

⁷⁶ FLEURY L. 96, n. 29; ROHRBACHER X, p. 954.

ritost i mudrost legatovu. No bizantinstvo proviruje iz ove knjige; pošto, izmedju ostaloga, car veli: „Za sada ne mogu učiniti, da se svi moji podložnici njemu (legatu) pokore, jer ni meni svi niesu vjerni i ne slušaju me; već nasuprot mnogi istu zgodu, da se na me pobune. Ali ću ja sve izvršiti, *ako mi pošalješ zaiskanu pomoć*. Sva se je moja porodica još izprva htjela pokoriti rimskoj crkvi; a moj je čukundjed umr'o pokoran njoj . . . Nemoj se plašiti patrijara: ja ću ga svrgnuti, a mjesto njega metnuti drugoga, koji znam, da je vjeran rimskoj crkvi⁷⁷“.

Urban V (1362—1370) godine 1365 piše Paleologu⁷⁸, nago-varajući ga, da gleda izpuniti svoje obećanje o sjedinjenju crkava; a Paleolog mu odgovara, da se on papi pokorava⁷⁹. Papa počne sumnjati se o iskrenosti bizantijskoga basileusa, pa zato piše mu opet⁸⁰, obričući mu, ako se crkve sjedine, pomoć ugarskoga kralja Lajoša Velikoga, te ciparskoga kralja Petra i savojskoga kneza Amadea. Uz to, pozivljući se na gospodnju rieč: *Tko ne posluša crkve, da ti bude kao poganin i carinik* (Matth. 18, 17), ozbiljski opominje ga, kazavši mu, ako bi Grci voljeli uporno uztrajati u razkolu, nego li se sjediniti s katoličkom crkvom, da će biti prinudjen smatrati ih prema rieči evangjelja; te kao odlučanim od tiela katoličanske crkve ne će moći, a ne bi ni smio pomagati im, ma tko na nje udario, kršćanin, ili nekrst⁸¹.

Savojski knez Amadeo VI, ne htjede čekati, da Paleolog izpuni, što je papa zahtievao, već kako je prije s papom ugovorio, mjeseca lipnja 1366, na čelu sjajne vojske, odjedri iz Mletaka put iztoka. Na 23 kolovoza bio je pred Galipoljem, tvrđim gradom u Dardanelima, na evropejskoj obali, koji su deset godina prije (1356) Turci osvojili i gdje su prevozili iz Azije u Evropu svoje čete. Amadeo preuze Osmanlijama taj znameniti strateški grad i vrati ga Paleologu. Medjutim Paleologa bijaše zaslužnjio bugarski car Ivan Šišman, kada dodje k njemu, da ište pomoći proti Turcima; a Šišmana na to

⁷⁷ ROHRBACHER *ibid.*; FLEURY L. 96, n. 40.

⁷⁸ RAYNALDI a. 1365, n. 22. VII, p. 127.

⁷⁹ RAYNALDI a. 1366, n. 1. p. 129.

⁸⁰ RAYNALDI l. c. n. 1—3.

⁸¹ „ne si in obstinata duritia elegeritis perdurare cogamur secundum apostolum vos habere ut publicanos et ethnicos, et si a quocumque fidei vel infidei vos molestari contigerit, abscissos ab universali ecclesiae corpore non poterimus sicut nec debemus adjuvare. — Pichler zlobno prevodi prve rieči ovoga navoda: „(*Urban schrieb dem Kaiser*): *wenn die Griechen in der Trennung verharren, dann werde er sie als Heiden und Publicane zurückstossen*“. I, p. 377.

bješe podgovorio sam Paleologov sin, Andronik. S toga knez Amadeo, s kojim se združije mnoge genoveske i mletačke bojne galije pod Carigradom, udari na bugarsku obalu i osvoji Sosopolje, Skafidu, Ankialos, Mesembriju, Limeno i Kolokastro. Car Šišman pusti tada slobodna Paleologa, pod uvjet, da Amadeo odustavi napadanje na bugarsku zemlju. Amadeo ustupi i dade Greima sva osvojena mjesta, pa se (u lipnju 1367) vrati u otačbinu⁸².

Paleolog bijaše pošao i k Lajošu ugarskome kralju, te zakletvom obećavao mu, da će sa svojim sinovima s crkvom se rimskom sjediniti, ako ga on pomože proti Turcima. Lajoš htjede, da papa potvrdi njihov ugovor; a na to se je privolio i Paleolog. Ali papa već nije vjerovao Greima, pa je Lajošu pisao, ako se je zakletvom zatekao Paleologu, da će mu do malo poslati pomoć, on mu apostolskom vlašću odustavlja tu dužnost za godinu dana; a u isto vrijeme šalje Paleologu lionsko izpoviedanje vjere i pozivlje ga, da grčku crkvu sjedini s crkvom katoličanskom⁸³. Paleolog oprema sada k papi osam poslanika s knjigom⁸⁴, uvjeravajući ga, da će izvršiti, što papa želi, i navješćujući mu, da će na proljeće, s odaslanicima naroda i svećenstva, doći glavom k njemu i svečano se pred njim odreći razkola.

Pošto je Paleolog tako pisao, Urban poumi, da je upornost na iztoku popustila i da su se duhovi već razabrali i sklonili na uniju. Zato piše trima Paleologovim sinovima, carici Heleni, prijašnjemu caru Ivanu Kantakuzenu, arkimandritima i kalugjerima, te Filoteju, carigradskome patrijaru, Nifonu aleksandrijskomu i Lazaru jerusalimskomu, napokon carigradskome puku i velikašima svega carstva⁸⁵, moleći i svjetujući, da dovrše sveto djelo, e se gospodnje stado u jedan tor sabere; a patrijare uz to pozivlje, da s carem zajedno dodju u Rim i dovedu mnogobrojnu pratnju, da sjedinjenje sjajnije bude. A jer su se u ono vrijeme grčki svećenici na Kreti komešali proti sjedinjenju, Urban, da tomu stane na kraj, piše kretscome arcibiskupu i biskupima njemu područnim, da s pomoću svjetovne vlade (Kreta je bila tada pod Mletcima) ne dadu rediti za svećenika nikoga, koji ne bi htio, da se pokori rimskoj crkvi. Novo-redjeni imali su prieći na latinski obred. Dosadašnji grčki svećenici, ako ne bi prigrlili rimski obred, ne bi mogli dalje ni izpoviedati, ni propo-

⁸² RAYNALDI a. 1367, n. 7, p. 152; JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren* p. 324—325.

⁸³ RAYNALDI a. 1366, n. 3—4.

⁸⁴ RAYNALDI a. 1367, n. 7, p. 152.

⁸⁵ *Ib.* n. 8—10, p. 153—154.

viedati narodu⁸⁶. Ova je mjera do duše bila odveć oštra; ali je ondašnje prilike mogu ogovoriti.

Medjutim Murat I godine 1365 prenese iz Azije u Evropu, iz Bruse u Drinopolje svoju residenciju. Kroz pet godina gotovo sva Trakija postade turskom zemljom. Paleolog videći, da su mu Turci oteli najljepše pokrajine, godine 1369 dolazi u Italiju prosjačiti pomoć. Ali tko će spasti kukavicu od propasti? Mletčani, koji mu prijē velik novac bijahu uzajmili, ne dadu mu sada iz Mletaka poći, dok se dužiocima ne oduži. Valjalo je, da mu sin Manuilo proda svoje dragocjene stvari, svoje pokuće i svoje zemlje, a tim ga izbavi iz mletačkih ruku⁸⁷. Paleolog iz Mletaka podje u Rim, gdje na 18 listopada (1369), u crkvi svetoga Duha, izusti svečano katoličko izpovijedanje vjere; a na 21, u nedjelju, papa ga dočeka pred crkvom svetoga Petra, te uzevši ga za ruku, uvede ga u crkvu i zapjeva *Te-Deum*⁸⁸.

Urban V priznavao je veliku znamenitost ovome događaju; te ga je osobitim razpisom⁸⁹ oglasio svemu katoličkome svijetu; a u knjizi, koju pisa mletačkome duždu, Andriji Kontarenu, moleći ga, da krepko pomogne Paleologu, veli mu: Kako je negda obraćenje Kostantinovo za sobom povuklo obraćenje neizbrojenih naroda, tako ima nadanja, da će, po primjeru cara Ivana i njegovim staranjem, a s pomoću božje milosti, mnogi puci, upleteni u razkol i grčke zablude, opet biti dovedeni u gospodnji tor⁹⁰. Jednakim riečima pisao je i genoveskome knezu, Gabrilu Adurnu⁹¹, moleći i njega, da priteče u pomoć bizantijskome caru. A pošto je papa tvrdo držao, da je Paleolog sada pravi katolik i da će njegov primjer na Grke

⁸⁶ . . et ii, qui ex talibus fuerint in praesbyteros ordinati, missas et alia divina officia juxta ritum, quem praefata Romana servat ecclesia, debeant celebrare: adjicientes quoque inhibitioni jam dictae, quod nullus calogeorum seu sacerdos Graecus, praefatum ritum non servans, de caetero audeat confessiones audire, vel populo praedicare. RAYNALDI a. 1368, num. 20. VII, pag. 170.

⁸⁷ BIOGRAFIA UNIV., *Paleologo Giovanni*.

⁸⁸ RAYNALDI a. 1369, n. 1—3, p. 171—172; THEINER et MIKLOŠIĆ O. c. p. 43; FLEURY L. 97, n. 13; ROHRBACHER X, p. 957.

⁸⁹ RAYNALDI l. c. n. 4, p. 173.

⁹⁰ . . pieque speratur, quod sicut quondam Constantini imperatoris conversio fuit causativa conversionis innumerabilium populorum, sic ejusdem Joannis imperatoris exemplo et opere, gratia favente divina, infiniti populi, schisma et errores Graecorum sectantes, ad caulam Domini reducantur. *Id.* n. 5, p. 173.

⁹¹ *Ibid.*

spasonosno djelovati, piše carigradskome svećenstvu, nagovarajući ga, da se svečanim obredom odrekne razkola⁹².

Paleolog vrativši se u Carigrad podje odmah k sultanu Muratu, da se kod njega lažima izgovori, jer se bješe odalečio od iztoka, i priznade mu pravo nad svim pokrajinama, koje Murat bješe oteo bizantijskoj državi. Kada njega nije bilo u prijestonici upravljao državom prvenac mu Andronik. Ali kad se vrati, vidjevši nekakovo oružanje u Peri, počne se sumnjati; pa odredi za nasljednika na prijestolu sina Manuila, solunskoga namjestnika. Andronik, da se otcu osveti, oprijatelj se s jednim od sinova sultana Murata, kojemu bješe ime Saudži. Ovaj, kao i Andronik, čeznuo je za vladanjem; te se obojica dogovoriše, kako će svojim roditeljima oteti krunu, pa ih smaknuti. Murat doznade za urotu; pa će usjalim žigom osliepiti Saudža i narediti Paleologu, da isto učini svojem sinu Androniku. Paleolog, da povolji Muratu zapovjedi, da bude osliepljen vrelim octom ne samo Andronik, već i najstariji mu sin (1373). Kazan nije bila vješto izvršena; pa je Andronik i poslije jednim okom vidio, a sinu mu je samo vid oslabio. Obadva, izključeni od nasljedstva, bjehu zatvoreni u kulu Arsemu. Paleolog dade se tada, bez ikakva stida i mjere, po najogavnijoj razkalašnosti⁹³.

Godine 1373 Paleolog šalje poslanike papi Gregoriju XI (1371 do 1378) i zapadnim knezovima, ištucći, da mu pomognu braniti iztok od Turčina⁹⁴. Papa odgovarajući mu žali, što su se Turci već primakli k Solunu i Carigradu, i doglasuje mu, da će biti poslano sa zapada bojno brodovlje od 12 troklupnjaka u Helespont, a i druge pomoći, kako je sada moguće; a kad prestanu ratovi među zapadnim vladarima, uhva se, da će mu bolju pomoć pribaviti⁹⁵. Papa u istoj knjizi kaže Paleologu, da je obće mnijenje, da je grčka država nemalo sasma propala zbog razkola⁹⁶, i dodaje, kad bi car i narod grčki iskreno htjeli sjedinjenje i zbilja počeli u djelo izvoditi ovu svetu stvar, zaista i on i zapadne vlade bolje bi se trsili, da im pomognu proti Turcima⁹⁷. — Ako je upućeni božji Sin, Bog i Spasitelj naš,

⁹² RAYNALDI a. 1370, n. 2—3, p. 180—181.

⁹³ CHALCOCONDYLAS, *De Rebus Turcicis* L. 1 (Bonnae), p. 41—46 : L. II, p. 60; BIOGR. UNIV. I. c.

⁹⁴ RAYNALDI a. 1373, n. 1, p. 231.

⁹⁵ .. aliaque remedia, pro nunc possibilia, donec (ut speramus) sedatis bellis occidentalibus meliora adhiberi poterunt. *Ibid.* n. 2.

⁹⁶ .. propter damnabile schisma, ut communis est opinio, Graeci quasi ad nihilum sunt redacti.

⁹⁷ .. si .. inciperetis dare operam efficacem (ad unitatem Romanae ecclesiae devotis mentibus unanimiter reverti), nos ac principes Occidentis circa defensionem essemus indubie promptiores.

jednu crkvu ustanovio, htjevši, da ona u jedinstvu naviek ostane, kršćanskome je razumu jasno ko sunce, da je crkveni razkol pred Bogom veliko zlo, veliki narodni grijeh. A da Bog kazni s velikih grijeha ne samo ljude, već i narode, kada kućne njegov čas, ni to se ne bi moglo poreći. Pošto je dakle papa Gregorije bio uvjeren, da su se Grci razkolom odvrkli crkvenog jedinstva, mogao je misliti, da je zaista razkol uzrok propasti grčke države; a prema tomu, kazati svoju misao Paleologu, koji se četiri godine prije svečano bješe odrekao razkola. Međutim papa je posezao za mir među kršćanskim kraljima; pa mu je pošlo za rukom nagovoriti kralja francuzkoga i englezkoga, da uhvate uvjericu za četiri godine, a kralja Kastilje, Aragone i Navare, da uglave pravi mir. Osim toga uspije pomiriti navarsku kraljicu sa sicilijanskim kraljem⁹⁸.

Došašte godine (1374) papa šalje nuncije, dominikanskoga provincijala Tomu i franjeveca Bartolomeja, naučitelja bogoslovlja⁹⁹, da razvide s česa Grci još se niesu s crkvom katoličkom sjedinili, pošto je već davno Paleolog to uradio. U isto se vrijeme papa postara, da o zajedničkom trošku kršćanskih vlada spravi brodovlje, koje je imalo poći u pomoć Greima. A jer Lajoš, ugarski kralj, ne šćadijaše sada pristupiti k savezu, Gregorije na 19 rujna 1374 piše mu, u namjeri, da ga skloni, i iznosi mu pred oči pogibao, što svim kršćanskim državama prieti od turske moći¹⁰⁰. Pa i još jednom (na 28 siečnja 1375) pismom moli ga, da pomogne Greima¹⁰¹.

Dok papinski nunciji bijahu na putu prema grčkoj prijestonici, Paleolog uglavi svetogrdan i sramotan ugovor s turskim sultanom Muratom. Po tome ugovoru njegov sin Manuilo, kojega je godinu dana prije uzeo za druga u carovanju, pomagao bi Turcima u njihovim vojnama na kršćane, kao vasal turskoga cara sliedio bi svojega gospodara na bojnim poljima i stražio bi na ulazu njegova šatora. Ovo nam kazuje Grk Laonik Kalkondila¹⁰². Iza toga Paleolog

⁹⁸ BIOGRAFIA UNIV., *Gregorio XI.*

⁹⁹ WADINGUS a. 1374, n. 1—3. VIII, p. 289—291; RAYNALDI a. 1374, n. 1. p. 246.

¹⁰⁰ RAYNALDI, *ib.* n. 6, p. 249.

¹⁰¹ RAYNALDI a. 1375, n. 6; COZZA, *Historia polemica de Graecorum Schismate*, P. 6, c. 1, n. 27—28. IV, p. 7 sq.

¹⁰² Rex Graecorum ea pecunia, quam Emmanuel advexerat, creditoribus Venetis satisfecit. Reversusque Byzantium, misit legationem ad regem Amuratum: praeterea filium suum in januis regis stipendia facere jussit. Amuratum imperavit Joanni, ut se quam maxima fide coleret; nec suam militiam, quocumque bellum verteret, detrectaret. Joannes diligenter animum intendit, ne deinceps quid delinqueret, quo incurreret in offensam regis. CHALCOCONDYLAS O. c. L. 1, p. 51. — O Kalkondili, cf. BIOGRAFIA UNIV.; CAVE, *Append.* p. 121.

posla papi plemića Filipa Cikandili, da mu doglasi, da je ugovorio mir s Turcima; ali mu nije kazao one bogomrzke uvjete. Poslanik imao je uvjeriti papu, da je basileus bio primoran potpisati ugovor s Muratom, a u isto vrijeme pitati u pape pomoć. Može biti, da Gregorije nije znao ni poumiti, da bi do onakove potištenosti mogao pasti kršćanski car; pa će mu pisati ovu knjigu¹⁰³: „Pravom ljubavlju primio sam dragoga sina, plemenitoga čovjeka Filipa Cikandili, osobitog tvoga poslanika i rado sam slušao, što mi je u tvoje ime kazivao. A jer je sve njegovo govorenje na to išlo, da mi izkaže uzroke, kojima ti misliš, da možeš opravdati, što si s turskim sultanom vjeru uhvatio, dok ja cienim, da se o stvari ne može pravoga suda izreći, ne mogu ti drugo odgovoriti, već da mi te je mило i da žalim, što je tako nepogodan tvoj položaj. Ipak ne mogu, da ti ne rekнем, da u Turčinu nije vjere; te će Turci svagda biti nevjerni tebi i drugim kršćanima. Oni će sve to više proširivati granice svoje države okolo tvoje, i stisnut će te u takov obruč, te im već nikako ne ćeš moći odoljeti¹⁰⁴. Zato ja ne vidim drugoga spasenja tebi i tvojemu puku, već da se krepko i iskreno sjedinite s rimskom crkvom i s latinskim narodima; kako ćeš razumjeti i po mojim dvama nuncijima, koje sam malo prije poslao, a molim te i opet, da ih častno primiš i opremiš ih, koliko brže budeš mogao.

Malo prije nego će papinski nunciji doći u Carigrad, neki dominikanski misionari idući u Armeniju održaše javnu disputaciju pred carigradskim svećenstvom o sjedinjenju crkava. Mnogi kalugjeri, pridobiveni njihovim razlozima, na sav glas izjaviše, da hoće biti sinovi rimske crkve, te da su spravni za nju i krv svoju prolići¹⁰⁵. Ali su zato teško stradali, jer ih neprijatelji unije ne samo lišiše svake prijašnje časti i odnesoše im sve, čim su živjeli, nego još ih javno pogrdjivahu i zatvorahu u tamnicu; a Paleolog ih ni malo nije štitio¹⁰⁶. Papi Gregoriju donesoše glasove o tome tri dominikanska biskupa, koji dolažahu iz iztoka preko Carigrada, a jedan od njih donese mu i Paleologovu knjigu.

Papa ovako odpisa Paleologu¹⁰⁷: „Predragome sinu u Isukrstu, Ivanu Paleologu, sjajnomu grčkome caru, pozdrav i apostolski blago-

¹⁰³ COZZA l. c. n. 10.

¹⁰⁴ Credimus, quod cum impii Turci fide careant, semper tecum, et cum aliis christianis infideliter agent; et cum circa tuum imperium suum dilata-verint potentatum, tua serenitas quasi in pugno conclusa, eis tandem resistere non valebit.

¹⁰⁵ COZZA l. c. n. 14, p. 5.

¹⁰⁶ *Ibid.* n. 19, p. 6.

¹⁰⁷ WADINGUS a. 1375, n. 2. VIII, p. 303—304; RAYNALDI a. 1375, n. 4; COZZA l. c. n. 20—22, p. 6.

slov. — Po častnome mojemu bratu, tauriskome biskupu Ivanu, koji ti nosi ovu knjigu, primio sam ja tvoju, koju si crvenim slovima svojom rukom pisao mi grčki. Pošto sam tvoje pismo činio prevesti u latinski jezik, razumio sam sve, što si mi izvolio javiti. A čuo sam jošter, što mi je naustice isti biskup kazao; te opet naustice on će kazati tebi svu moju misao. Nešto će ti kazati i nunciji, koji su nazad tri mjeseca pošli u Carigrad. Ne mogu ipak, da te ovim listom ne obznamim, da sam saznao za nepravedno i nemilo progonstvo, koje od tamošnjih zanešenjaka trpe mnogi svjetovnjaci, svećenici i kalugjeri, jer su se pokatoličili i izjavili, da hoće živjeti pod učiteljovanjem presvete rimske crkve. Smutilo mi se je s toga srdce; a ne prestane li odmah progonstvo, to će biti uzrok, da ti zakratim pitanu pomoć proti Turcima, koji ti rade o glavi. Zato najtoplije molim tvoje veličanstvo, pošto si katolik, da onakovoj nepravici umah staneš na kraj, ako želiš imati milost božju i moju, te i pomoć i milost rimske crkve. Napokon, jer mi je rečeno, da poslije nego si umir s Turcima ugovorio, oni na buljuke neprestano ulaze u Carigrad i čine grdna nedjela, a da im to nitko ne smeta, dužnost mi je, da te opomenem, neka gledaš dobro, da te ne bi oni vješto prevarili, pa na jedan mah, prije, ili poslije, osvojili Carigrad¹⁰⁸. Pisano u Avinjonu dne 28 siečnja, pete godine mojega pontifikata“ (1375). — Istom prilikom i u jednakome smislu Gregorije pisa o sjedinjenju Paleologovu sinu Manuilu¹⁰⁹. A pored svega, što je pisao u Carigrad, da se ne nadaju pomoći, ako se prije ne sjedine s crkvom, u ovaj isti čas (28 siečnja 1375) piše ugarskome kralju knjigu, koju sam prije pomenuo i moli ga, da dâ pomoć Greima, uza sve, što su uporni u razkolu, ne bi li ih, po sreći, dobročinstva sklonila, da se s rimskom crkvom sjedine¹¹⁰. U isti dan, a i jednakom namjerom papa

¹⁰⁸ Ideoque imperialem sublimitatem tuam tamquam catholicam requiramus, et rogamus attentius, quatenus, si cupis habere gratiam Dei ac nostram et praedictae Ecclesiae auxilium et favorem, contra eosdem catholicos talia fieri de cetero non permittas. Ceterum quia intelleximus, quod iidem Turcae post factam per te treugam cum ipsis, praefatam civitatem in non parva multitudo intrare, in illaque nonnulla enormia patrare praesumunt, timemus ne tuam serenitatem decipientes, eandem occupent civitatem. WADINGUS l. c. p. 304.

¹⁰⁹ RAYNALDI l. c. n. 5; Cozza l. c. n. 23—24, p. 6 sq.

¹¹⁰ Speramus, quod humanitatem tuam pro ipsorum liberatione monstram certius comprobantes, relicto ipsorum damnato schismate ad gremium Romanae ecclesiae promptius revertentur. RAYNALDI a. 1375, n. 6; Cozza l. c. n. 28, p. 8.

je pisao Karlu, kralju francuzkome¹¹¹, da bi ga pomirio s Edvardom kraljem englezkim; pa je onda, knjigom od 17 svibnja i osobitim poslanstvom pozivao na križarsku vojnu na Turke u Siriji jednoga i drugoga¹¹².

Dva papina legata ne postigoše ništa u Carigradu. Vrativši se u Rim kazaše papi, da je uzalud očekivati od Grka crkveno sjedinjenje, da Paleolog i sin mu Manuilo vise o volji sultanovoj; te ne smiju ni najmanju uraditi, ako prije njega ne pitaju: pa su jošte se zatekli davati mu godišnji harač od trideset tisuća zlatnih taliera i vojsku od dvanaest hiljada momaka za rat, ma bio na koga¹¹³.

U takovim je prilikama bilo carstvo kad izmače iz tamnice (1387) Paleologov sin Andronik i s pomoću Genovesa, nastanjenih u podgradju Galati, osvoji Carigrad, pa zatvori otea i brata u istu kulu, gdje je sam prije bio zatvoren. No i njima nakon dvie godine podje za rukom pobjeći; te odoše k turskome caru Bajazitu, sinu i nasljedniku Muratovu. Odatle pišu u Carigrad svojim pristalicama, da će se brzo vratiti u prijestonicu. Andronik uplaši se od Turaka, pa predloži otcu, da razdiele medju se, što je još od države ostajalo. Paleolog i Manuilo primiše Carigrad, a Andronik prenese svoju residenciju u Selivreu, gdje je svoje dane dovršio. Bajazit ustavi kod sebe Manuila za taoca; a Paleolog, budući udovac, vjenča Manuilovu vjerenicu, trebizondsku kneginju¹¹⁴. Stade po tom obnavljati carigradske tvrdjave; a ne imajući dosta kamena, zapovjedi, da se razore stare crkve i da se s njihovim dragocjenim mermerima nastavi radnja. Bajazit međjutim doznajući, što radi Paleolog, poručí mu, da će mu osliepiti sina Manuila, ne razkopa li sve, što je nova uradio. Nevoljni basileus pokorno izvrši Turčinovu naredbu. — Paleolog do malo, iztrošen neurednim življenjem, a i tugom obrvan, umrie (1391) u pedeset i devetoj godini života¹¹⁵.

¹¹¹ COZZA l. c. n. 30—31, p. 8 sq.

¹¹² WADINGUS a. 1375, n. 6; COZZA l. c. n. 32—37, p. 9 sq.

¹¹³ WADINGUS l. c. n. 8; COZZA l. c. n. 38, p. 10.

¹¹⁴ Emanuel jam ante (duxerat) regis Cholcorum (qui et Trapezuntis imperator) filiam viduam, quae fuerat Zetinis Turcorum cujusdam ducis uxor forma supra modum venusta. Quam cum Byzantium a Cholchide adduxisset, videns eam pater forma praeditam excellenti . . . non dubitavit eam auferre filio sibi que connubio jungere. CHALCOCONDYLAS L. 2, p. 81.

¹¹⁵ BIOGRAFIA UNIV., *Paleologo Giovanni. Manuele Paleologo*; CHALCOCONDYLAS l. c.

POGLAVLJE XIX.

Sadržaj. — Turci prema bizantijskoj državi. — Grci na kostanačkome saboru i potonja dogovaranja. — Papinski nunciji u Carigradu. — Papa Martin V predlaže grčkim poslanicima, da se sazove sabor u Italiju. — Imena raznih patrijara. — Paleolog šalje druge poslanike k papi. — Basilejski sabor. — Papa Evgenije IV šalje dva puta Garatonija u Carigrad. — Basilejski sabor zamršuje posao. — Grčki poslanici Ivan disipat i Manuilo Vuloti protestuju proti Basilejanima i pristaju uz papu. — Papinski legati i poslanici većine basilejskoga sabora u Carigradu. — Nadvladjuje razum; te Grci polaze s papinskim legatima na sabor.

Dočuvši Manuilo, da mu je otac preminuo, krišom pobježe iz Bajazitova dvora, te pošavši u Carigrad uze u ruku već skršeno bizantijsko žezlo. Bajazit s njegova biega rasrdi se kao ris, pa će poslati tri vojske, da haraju Grčku i opašu iz daleka Carigrad. Ugarski kralj Sigismund diže na Turčina mađarsko-hrvatsku vojsku; a s njim, za obranu svega kršćanstva, združise se francuzki križari, te Niemci i Vlasi. Neki kažu, da je bilo do sto tisuća vojske, a drugi vele, da nije više od osamdeset tisuća. Ova vojska izgibe kod Nikopolja na 28 rujna 1396; ali je i Bajazit u bitci izgubio 60.000 ljudi¹. Dvadeset tisuća kršćana živih pade u ruke Turcima. Od ovih 10.000 sjutradan Bajazit čini smaknuti, a sâm je od rana jutro kasne večeri gledao taj nemili pokolj: ostale podieli vojvodama u robove². Poslije ove pobjede Bajazit priećаше svemu zapadu, te da će sići u Italiju i položiti na Kapitoliju sve krune, koje će kršćanskim vladarima s glave skinuti, pa da će njegov konj s oltara svetoga Petra zob zobati; a međjutim, da će za sobom, kao poništene robove, voditi carigradskoga basileusa i velikaše njegova dvora. Sva je Evropa od straha strepila. Već je šest godina, da turska vojska drži opasan Carigrad, Bajazit nameće Grcima harače i daje zakone posljednjim

¹ LEO, *Universalgesch.* II, p. 447.

² BIOGRAFIA UNIV., *Bajazet I*; SMIČIKLAS, *Poviest Hrvatska* I, pag. 455—460.

Kostantinovim nasljednicima. Naredjuje napokon Manuilu, neka uzme za druga u carovanju svojega sinovca Ivana, Andronikova sina: uz taj uvjet obećavaše dignuti blokadu. Manuilo to uradi, a Bajazit diže vojsku, može biti s toga, što je začuo, da je iz dna Azije krenuo Timur-lenk, koji se je s njim imao sukobiti na angorskim poljima (1402). Manuilo ovim se časom okoristi i pohitje u Evropu, da moli pomoć od kršćanskih vlada (1399). Ali kod evropejskih dvora, osim puke udvornosti i časti, ništa ne postiže. Papa Bonifacije IX (1389 do 1404) do duše želio mu je pomoći i činio je propoviedati sveti rat na Turčina, vječitoga neprijatelja kršćanstva, te je pozivao kršćanski svijet, da ne da podjarmiti i ugnječiti grčkoga cara i njegove podložnike, *koji premda, veli, ne pokoravaju se duhovnoj vlasti rimskoga pape, ipak prizivaju spasonosno ime Isukrstovo*³; ali ni to ne pomože Manuilu. Medjutim sreća priteče mu u pomoć. Timur-lenk prispje u Galaciju, gdje ga Bajazit dočeka. Dva se diva zarađuje, a s njima milijun vojnika. Tri dana i dvie noći teku potoci ljudske krvi. Dvje st a i četrdeset tisuća ljudi pade mrtvih na razbojištu; ali je Timur-lenk pobedio. Sad se Manuilo proglasi sam carem i odaleči sinovca, pa onda preuze jedan dio gradova, koji mu Turci bijahu oteli. Ali to bi za kratko; jer Musa, jedan od Bajazitovih sinova, udari na iste gradove i osvoji ih. Nesloga medju Bajazitovim sinovima pomože opet Manuilu. Musloman, Musin stariji brat, složi se s Manuilom i pomože Greima, da iznova uzmu svoje zemlje. No Musi podje za rukom udaviti Muslomana i iztisnuti Grke iz dobivenih mjesta; pa dodje da obkoli Carigrad i bio bi ga osvojio, da ne prispje u pomoć Manuilu drugi Musin brat, po imenu Muhamed. Musa dospje tragičkom smrću, a Manuilo uhvati uvjericu s Muhamedom; ali Muhamedu ostade sve, što Musa bješe osvojio. U to diže se na Muhameda Mustafa, tobožnji mu najstariji brat⁴

³ Nuper ex corde compassi illustri principi Emmanueli Palaeologo Imperatori Constantinopolitano ejusque subditis, qui etsi non in plena obedientia et devotione nostra ac sinceritate fidei et unitate sanctae Romanae ecclesiae persistent, invocant tamen salutiferum Christi nomen . . . et volentes catholicos principes, procures, magnates ac populum christianorum ad succurrendum eidem imperatori, . . . inducere ac fortius animare venerabilem fratrem nostrum Paulum episcopum . . . ad praedicandum vivificae verbum crucis . . . duximus destinandum. RAYNALDI a. 1398, n. 40. VIII, p. 41. Cf. *ib.* a. 1399, n. 2—4, p. 43—44.

⁴ Bajazitov prvenac Mustafa vojevao je uz oca u bitci proti Tamerlanu, a ne zna se, da li je tu poginuo. Kasnije pojavi se mnogo varalica: te svaki ščase, da je zakoniti nasljednik Bajazitov. Dosta je kazati, da sultan Muamed I i sin mu Murat II pogubiše do trideset takovih varalica.

(1414), kojega priznade Cineis vladalac nikopoljski i gospodar dunavskih obala; no Muhamed razbi mu vojsku: te Mustafa pobježe u Solun, koji je još pripadao grčkome carstvu; a Manuilo drži ga u robstvu na ostrvu Lemnosu do Muhamedove smrti (1421). Kada Muhameda nasliedi sin mu Murat II (1421—1451), Manuilo ne znajući kakove je on volje prema Greima, stvori mu takmaca u Mustafi, koji Manuilu zakletvom obreče vratiti, što preuzme Muratu od grčkih gradova. Mustafi se pridruži Cineis s vojskom od 60.000 momaka; te on pobjeditelj dodje u Drinopolje; ali ne mislijaše svjetovati Manuilu, što mu bješe obrekao. — Tako Manuilo mjesto jednoga neprijatelja sada imadijaše dva. Murat pridobivši Mustafu i objesivši ga u Drinopolju, dodje i obkoli Carigrad. Ali diže vojsku; jer njegov mlađji brat, kojemu takodjer bješe ime Mustafa. nago-voren Manuilom, bijaše se kroz to na nj pobunio. Murat dakle vrati se u Drinopolje i svlada bunu, pa dade zadaviti brata⁵.

Kroz ovo vrijeme držan je na zapadu kostanački sabor (1414 do 1417). Crkva je na zapadu болоvala. Babilonsko sužanjstvo (1308 do 1378) povuklo je za sobom veliki zapadni razkol (1378—1417), stvoren političkim intrigama zapadnog cesarizma. Papinska kurija, izgubivši svoju neodvisnost, bijaše postala robinja francuzke politike. Unatoč plemenitim naporima Benedikta XII (1334—1342), Inocencija VI (1352—1362) i Urbana V (1362—1370), papinski dvor u Avinjonu nije uživao pouzdanje i poštovanje kršćanskog svijeta. Urban V, da se odazove želji svih dobrih kršćana, godine 1367 bijaše došao u Rim; ali se, na žalost, poslije tri godine vrati u Avinjon, ne mogavši ga od toga odvratiti ni pobožni franjevac Pedro, infant aragonskoga kralja, ni sveta Brigita. Njegov nasljednik Gregorije XI (1370—1378) prenese residenciju u Rim (1377). Poslije Gregorijeve smrti nastade metež i sablazan. Njegov nasljednik Urban VI (1378—1389) bijaše čovjek posve sveta življenja, ali nagle čudi; te napade žestoko na neuredno življenje francuzkih kardinala. Oni izaberu s toga antipapu Klementa VII (1378—1394): za kojega prionu dakako Francuzka; a njoj podje za rukom dobiti pod obedi-jenciju svojega pape Španjolsku s Napuljom i Savojom, te Škotsku, Lorenu i Cipar. Medjutim po smrti pravoga pape Urbana VI, rimski kardinali izabraše mu nasljednika Bonifacija IX (1389—1404): za

⁵ BIOGRAF. UNIV., *Maometto I: Amurat II: Manuele Paleologo: Mustafa preteso figlio di Bajazet I*. Ne imajući pri ruci velikih djela Hammera i Zinkeisena, reda mi je na ovaj se izvor pozivati.

ovim Inocencija VII (1404—1406); a za Inocencijem Gregorija XII (1406). Francuzi pak po smrti Klementa VII izabraše Petra od Lune, koji se prozva Benedikt XIII (1394). Za pape Gregorija XII, Francuzka se odrekne obediencije svojega tobožnjeg pape Benēdikta XIII; ali ne htjede, da prizna Gregorija XII. Rimski kardinali, da se stane na kraj razkolu, odvrgoše se od Gregorija: te, skupa s Francuzima, izaberu u Pisi Aleksandra V (1409—1410). Sada bijahu po imenu tri pape u crkvi. Kršćani znadijahu, da ne može biti nego jedan Petrov nasljednik; ali ne znadijahu za koga od trojice, da prionu. Poslije smrti Aleksandra V kardinali izaberu Ivana XXIII (1410 do 1417). — Saboru kostanačkome bilo je namienjeno, da izcieli tu ranu. Ivan XXIII i Benēdikt XIII bijahu zbačeni, a Gregorije XII svojevóljno se odrekne: te bi izabran za papu Martin V (1417—1431).

Car se Manuilo htjede okoristiti prilikom velikoga crkvenog sabora na zapadu; te posla dvadeset grčkih biskupa u Kostanac; a na čelu im bješe kijevski mitropolit Gregorije Camblak. Došavši iztočnjaci pred sabor (1414), pitahu pomoć proti Turcima, a u ime carevo i sve grčke crkve obećavahu, da će se Grci sjediniti ne samo u vjeri, već i u obredu s rimskom crkvom⁶. — Bizantijski dvor, po staroj navadi, trguje pitanjem sjedinjenja crkava. Manuilo obećaje, što ni sam nije vjerovao, da se može izvršiti. Povjestničar Georgije Phrantzes⁷, protovestijar i osobni prijatelj Manuilov, kazuje nam, da je pred njim basileus ovako švjetovao svojega sina Ivana: „Briži se za sinodu, osobito onda kad ti se je plašiti bezbožnih Turaka, i traži način kako bi mogla biti sazvana; ali se pazi, da je ne bi skupio: jer, kako se vidi, naši ne mogu ni iznaći način sjedinjenja, dogovora, mira, ljubavi, sloge; a nije im ni stalo, da ih zapadnjaci čine vratiti nazad, te da budemo sjedinjeni, kako bijasmo od starine: što zaista ne može, ni da bude; a bojim se, da još gori razkol pukne⁸“.

⁶ ... venerunt ambasciatores Manuelis imperatoris Constantinopolitani, proponentes de angustia, quam patiuntur a Turcis et petentes auxilium Christi fidelium, spondentes etiam per medium regis nostri posse effici, quod ipsi Graeci Romanae ecclesiae se in suis ritibus et fidei articulis conformant. MARTENE, *Thesaurus novus anecdotorum* (Paris 1717) II, 1661. Cf. CECCONI, *Studi storici sul Concilio di Firenze* (Firenze 1869) I, p. 5—6. 18—20.

⁷ O njemu cf. CAVE, *Append.* p. 84.

⁸ ... cogita de synodo et rem curae habe, praesertim cum impii tibi timendi sunt. Cogere autem eam ne jam aggrediare, quoniam nostrates, ut mihi quidem videtur, ad inveniendam rationem modumque conjunctionis, consensus, pacis, charitatis et concordiae nequaquam apti sunt, sed eos, occidentales dico,

Manuilo dakle bio je uvjeren, da se sjedinjenje erkava ne će i ne može izvesti; pa opet šalje u Kostanac i druge poslanike, Ivana Evdemonu i nekoga biskupa, po imenu Teodora, da povedu dogovore o sjedinjenju. Ovi poslanici stigoše malo poslije nego je izabran papa Martin V (11 studenoga 1417). Pitanje sjedinjenja svakoga je zanimalo, a najveće dominikanca (potonjega roskog nadbiskupa) Andriju, rođena Grka⁹. Ali bi izneseno pred sabor istom na 1 veljače 1418; pa su otc i odredili, da podje, kao papinski legat, u Carigrad, kardinal svetoga Ksista, Ivan Dominici. Medjutim naprasna smrt odredjenoga legata smete časom ovaj posao. Evdemon i drug mu vratiše se u Carigrad, a Martin V posla njihovu gospodaru nekoliko dobro oružanih bojnih ladja¹⁰. Istom prigodom, na Manuilovu molbu, papa dopusti, da carski knezovi Ivan, Teodor, Andronik, Kostantin, Demetrije i Toma mogu se oženiti katolikinjama, dakako uz naravni uvjet, da katoličke kneginje drže svoju vjeru i svoj crkveni obred¹¹. Evdemon je u Carigradu svojski radio za sjedinjenje, božem papinim riečima i u njegovo ime, te kazivao, kako to papa iz sve duše želi, a i svi katolici s njim¹². Zato je basileus sada opet njega i nekoga Bladintera¹³, oba vješta latinskome jeziku, po-

tales facere animum inducunt, quales fuimus antiquitus. Quod profecto fieri non potest; ac timeo poene, ne etiam deterius schisma eveniat. PHRANTZES, *Annales* L. 2, c. 13 (Ed. Bonnae) p. 178 sq.

⁹ O roskog biskupu piše Siropul: „... qui cum noster esset origine nostraque eruditione ac literatura imbutus, nescio quo fatali aestro zeli ac animositatis percitus a nobis ad Latinos transfugit, eorumque religionem ac mores amplexus, et ad episcopale pedum infulasque ab illis provectus, omnem in posterum operam ac industriam conferebat, ut alios posset ad eandem opinionem pertrahere quam ipse in intimis hauserat. Immo et hanc sibi solum felicitatem reputabat fore, si omnes mortales sui sequaces aut deprehenderet aut faceret“. *Vera Historia unionis non verae*, (Hagae Comitum 1660) Sect. 2, c. 6.

¹⁰ CECCONI O. c. Sez. 1, p. 6—7; ZHISMAN, *Die Unionsverhandlungen zwischen der oriental. und röm. Kirche seit dem Anfange des XV Jahrhunderts bis zum Concil von Ferrara* (Wien 1858) 1. Cap. p. 9.

¹¹ „... volentes tamen quod ipsae mulieres fidem, cultum et obedientiam ipsius sanctae Romanae, et universalis ecclesiae, semper observare teneantur, et sub nostra et apostolicae sedis reverentia, et devotione permaneant, ac sine legis divinae, vel orthodoxae fidei praejudicio, aut contumelia Salvatoris. RAYNALDI a. 1418, n. 17. VIII, p. 492.

¹² Multa etiam (Eudaemon Joannes) de unione explicuit quasi Papae verbis et nomine; quem subinde ajebat ingenti desiderio hujus negotii inflammari, et qui ab ejus nutu pendebant, singulos. SYROPULUS O. c. Sect. 2, c. 7.

¹³ CECCONI Sez. 1, p. 29, not. 24.

*

slao k papi s porukom, da on i patrijar osjećaju potrebu, da se crkve sjedine; pa s toga, da valja sazvati sabor, koji će taj posao ka kraju dovesti. No treba taj sabor držati u Carigradu; a uz to priznati samu basileusu pravo, da ga sazove¹⁴. — Ovim se posljednjim uvjetom opet izmila bizantijski cesarizam; te hoće, da crkvi zapovieda.

Papa pristajući na prijedlog, da bude držan sabor u Carigradu¹⁵, imenova legata *a latere*, kardinala Petra Fonseku (Fonseca), rodnom Španjolca, vrlo naučna i sveta čovjeka¹⁶. Fonseka nije mogao odmah poći, jer vrijeme nije bilo zgodno za putovanje po moru i jer u Carigradu ništa nije bilo pripravljeno. Kroz to se je nastavilo dopisivanje medju Rimom i Bizantom; a do malo prispje u Rim neki Makarije, koji donese pisma i glas, da su se Turci približili k Carigradu, te presjekli obćenje s priestonicom; pa zato, da biskupi ne bi ni mogli doći na sabor. Zaista, kao što smo prije pomenuli (s. 385), ovoga je vremena (mjeseca lipnja 1422) Murat II s vojskom bio okružio grčku priestonicu. Martin V, pošto nije bilo moguće držati sabor, ne htjede za sada slati legata; ali posla odmah nuncija, franjevačkoga provincijala iz Toskane, Antonija, da izvidi, što pravo misle Grei, te obeća im pomoć sa zapada proti Turčinu; uz to neka ugovara o saboru. U isti mah piše Manuilu i javlja mu, da je poslao legata u Francuzku dajući mu nalog, da gleda skloniti englezkoga kralja Henrika V, (koji bješe postao gospodar Francuzke poslije glasovite bitke — 25 listopada 1415 — kod Azinkurta,) te bi se s Karlom VI i s Francuzima nagodio, pa s njima zajedno zavojštio na Turke. Papa kaže jošte Manuilu, da je molio Mletčane, neka opreme svoje brodovlje i izbave Carigrad, i da je rodbkim vitezovima naredio, da što imaju sile na moru združe u istu svrhu s Mletčanima; a uz to, da je opomenuo Genovese i milanskoga vojvodu Filipa Mariju Viskonta, neka pozovu iz turske vojske sve svoje podanike: pa svjetuje basileusa, neka se trsi, da se Grei odreknu razkola¹⁷. Papinski nuncije stiže u Carigrad na 10 rujna 1422, četiri dana poslije nego odstupi turska vojska¹⁸. Na 16 istoga mje-

¹⁴ RAYNALDI a. 1422, n. 15. VIII, p. 547; SYROPULUS Sect. 2, c. 8—9; CECCONI Sez. 1, p. 7—8; ZHISMAN l. c.

¹⁵ RAYNALDI a. 1422, n. 16, p. 548.

¹⁶ CECCONI Sez. 1, p. 8. Cf. *ibid.* Documento 2, Sez. 2, p. VI.

¹⁷ RAYNALDI a. 1422, n. 2, p. 541.

¹⁸ MARCELLINO DA CIVEZZA O. c. IV, p. 551—552; ZHISMAN 1 Cap. pag. 10

seca s mletačkim bajilom i sjajnom pratnjom podje k caru Manuilu i predade svoju vjerodajnicu, rekavši, da će u devet tačaka izkazati papine želje. Car mu odredi za to dan 3 listopada; dodajući, da će tada pozvati i patrijara. Kroz to Manuila udari kap; te bi odgodjen sastanak. Na 15 listopada Manuilov sin Ivan, kojega je već na 19 siečnja prošle godine 1421¹⁹ otac imenovao sucarem, pozove legata, da mu kaže, što papa zahtieva. Legat dugo se s njim zadržu radi stvari; a on mu obeća, da će mu do malo dana dati odgovor. Ovo bješe privatni saslušaj, pri kojemu bijaše nazočno samo nekoliko pouzdanih dvorana. Pa zato nuncije hoteći, da se javno zna, što papa ište, dodje na 20 listopada u crkvu svetoga Stjepana, gdje bješe patrijar s mitropolitima, sa svećenstvom i s kalugjerima, te s mnogim odličnim svjetovnjacima, Greima i Latinima: pa kaza pred svima s česa ga je papa poslao. Po stilu onoga doba nuncije razvi u obliku konklusija povjereni mu nalog²⁰; a ovo im je jezgra. Papa iz svega srдца želi, a tako i kardinalski zbor, da se uglavi sjedinjenje crkava, i uman je upotrebiti sve proste, pravedne i poštene načine, da se taj cilj postigne. Papa nije odmah poslao legata, jedno, što mu svjetske prilike stajahu na put; a drugo, što prije svega valjalo se je brinuti za priprave sabora, e se ne bi zgodilo, kao poslije lionskoga, kad se je razvrglo jedinstvo pod izgovorom, da grčka crkva ondje ne bješe dovoljno zastupana. Zato papa hoće, da zna, kada, gdje i kojom se namjerom traži taj sabor; a takodjer pita, o kojima se grčkim biskupima može držati, da će na sabor pristupiti. Ako bi Grei bizantijske države pokorili se rimskoj stolici, te s katoličkom se crkvom sjedinili, a drugi inostrani ne bi htjeli sjedinjenja, neka sjedinjenje svakako veže prve; kako su to već obećali grčki poslanici, Evdemon i Teodor. Pa ako se to izvrši, papa jur od sada obećaje, da će Aragonija i Kastilja, a i druge kršćanske države Greima priteći u pomoć. Napokon, papa je spravan poslati legata i biskupe na sabor, netom Grei izjave, gdje i kada žele, da bude držan²¹. —

¹⁹ MANSI, *Not. ad Raynaldum* a. 1419, n. 14.

²⁰ RAYNALDI a. 1422, n. 6—14, p. 544—547.

²¹ Ego nuntius apostolicus magister Antonius Massanus, Ordinis Minorum, palam coram omnibus promitto de mandato domini nostri Martini papae V. . . quod . . . papa praesto mittet legatum absque mora retardationis cum praelatis et magistris ad hoc specialiter ordinatis, ubi primo, sicut praemisi in sexta conclusionem, sciam tempus hujus sacratissimi concilii, et locum ejusdem congregationis praelatorum graecorum sufficientem et idoneum, et in quem finem intenditis esse nobiscum in concilio, et quomodo. *Concl.* IX.

Patrijar će na to reći nunciju, što mu i car bješe rekao, da će kroz malo dana o stvari odgovoriti²².

Nuncije pitao je po tom više puta, da mu odgovore. Na 14 studenoga dobije odgovor, napisan u carevo ime; a ovo mu je sadržaj: Ako su grčki poslanici papi rekli, da Grei na prosto žele sjedinjenje s rimskom crkvom, ne stavljajući tomu nikakve pogodbe, oni su prekoračili mejaše naloga, koji im bješe dan. Nasuprot, naša je želja, da Latini s Greima na saboru, po redu i načinu sedam vasseljskih sabora, razprave stvar, kako ih Duh sveti nadahne. Sabor ima se držati u Carigradu. A jer država, koja bi se po starinskome običaju imala brižiti za saborske troškove, nema novca, neka papa izvoli primiti se troškova. No opet, zašto prieti rat samoj prijestonici, kako nije moguće odalečiti se od Carigrada, tako se ne može ni sabora za sada ondje držati: osim što se nipošto ne bi moglo, zbog turskih ratova, sakupiti biskupe iz Azije i Evrope. Promiène li se političke prilike i dostigne li se mir, to će biti papi doglašeno; pa onda kroz godinu dana, da se sabor sakupi. Medjutim i za sadanjega rata, netom dodje u Carigrad kardinal, punom vlašću snabdjen, započet će priprave, kako se je činilo za sveobće sabore. Ako bi papa prije proglasio poziv na obranu Grka i zaprietio, pod kazan crkvenoga izobćenja, svim kršćanima, da ne smiju sa svojim ladjama pomagati nevjernicima; te bi dostigao, da kršćani dodju u pomoć Greima, približio bi se čas, da se sabor sazove²³. — Što se posljednjega uvjeta tiče, papa je predtekao želju Grka, pa je sâm od sebe, na 7 studenoga ove iste godine (1422), duhovnom svojom vlašću zabranio kršćanima prevoziti na svojim brodovima turske čete u Evropu²⁴.

Iz svega se vidi, da je bizantijskome dvoru i ovoga puta sjedinjenje crkava bilo samo političko orudje. Bizantinci su najprije pitali sabor; a kad se papa na to privolje, oni vele: hoćemo sabor, ali ne drugovdje, već u Carigradu; premda priznajemo, da se za sada ovdje ne može sabor držati. Neka papa pošalje legata, da se ovamo spravlja, što je potrebno za sabor; no prije svega neka gleda, da nas obrani od Turaka: ne pomogne li nam, ne će se moći držati sabor. — Istina je pak, da nije bilo moguće onda sakupiti sabor u

²² RAYNALDI l. c.; Cozza O. c. Par. 6, c. 8, not. 413—432. IV, pag. 126—131; CECCONI Sez. 1, p. 9—11. 27—28; ZHISMAN 1 Cap. p. 11—12.

²³ MANSI XXVIII, 1062—1070; CECCONI Sez. 1, p. 11—12; Sez. 2, Docum. IV, p. XIV—XVI; ZHISMAN 1 Cap. p. 12—13.

²⁴ RAYNALDI a. 1422, n. 4.

Carigrad, jer su Turci jur bili na vratima carskoga grada i jer kalugjeri, kojih je ondje bilo neizbrojeno mnoštvo, te kojima crkva rimska bijaše mrža od Turaka, u svojoj gluposti i separatističkoj zanešenosti bili bi pobunili narod i ne bi dali, da se mirno vode razprave o priepornim pitanjima.

Papinski nuncije vrati se u Italiju god. 1423, upravo kada se imaše otvoriti sabor u Sijeni, koji je papa Martin V, prema dekretu *Frequens* trideset i devete sjednice kostanačkoga sabora, za ovu godinu bio uročio²⁵. Sabor bi otvoren u Paviji na 23 travnja; ali, zbog kuge, saborskim dekretom od 23 lipnja, bi prenesen u Sijenu, gdje traja do 7 ožujka 1324²⁶. U sijenskome saboru proštiveno je pismo cara Manuila, upravljeno papi, kojega smo sadržaj prije vidjeli, a uza nj proštilo se je i izvješće nuncija Antonija; te se utvrdilo, da se pitanje sjedinjenja istočne crkve sa zapadnom ne zabaci, nego da se prihvati netom prilike budu zgodnije²⁷.

Papa vidjevši, da se ne može sazvati sabor u Carigrad, predloži grčkim poslanicima, koji još bijahu kod njega, da bi se sabor sazvao u Italiju; a oni mu odgovoriše, da niesu ovlašćeni primiti takov prijedlog, nego da će stvar kazati caru i patrijaru: međjutim mogu odmah dati papi na znanje, kad bi se po njegovu prijedlogu sabor u Italiji držao, to bi Latina stalo neizmijerna novca. Pošto bijahu upitani, u ime papino, neka kažu svotu, koja bi se za to zahtjevala; odgovoriše: Hoće se trista strjeljača, da grad čuvaju i tri broda troklupnjaka, dobro oružana. Hoće se još drugih šest, ili bar pet, troklupnjaka, da nas prevezu. Uz to valja dati patrijaru silnu svotu novca, da uzmogne kod kuće stvar urediti, te poći s arkontima, sa svojim svećenstvom, s biskupima i sa svim ostalim, kojima se pristoji, da dodju na sabor. Za sve to htjelo bi se do sedamdeset i pet tisuća forinta. A ne govorimo o basileusu i njegovim velikašima, jer se to ima ostaviti papinoj podašnosti. Na ovo je poslanicima kazano: Može biti vi mislite, da smo mi pozlaćeni kao morski dupini; ali s toga, što je trudno skupiti novca, ne ćemo odustaviti preznameniti podhvat; te će papa dati, ako bude trebalo, mjesto sedamdeset i pet, sto tisuća forinta. A kada poslanici podjoše k papi, da se s njim oproste, Martin reče im: Ako ste dobri i pravi kršćani, božjom vas i predubokom Isukrstovom ljubavlju molim, da gledate, kako ćete u napredak moći uživati Petrov blagoslov. Nagovorite pre-

²⁵ FLEURY L. 101, n. 11.

²⁶ CECCONI O. c. Sez. 1, p. 32, not. 33.

²⁷ RAYNALDI a. 1424, n. 3. IX, p. 2; ZHISMAN 1 Cap. p. 13—14.

jasnoga cara i predostojnoga patrijara, da odmah ovamo dodju, te se uzmogne držati sabor. Ja sam star i svaki dan očekujem svoju svrhu: neka se za mene živa pohvalno sjedinjenje izvede²⁸. — Siropul kaže, da su poslanici povišivali račun, da Latine prestraše i odvrate od misli, da bi mogli privući Grke u Italiju²⁹. — S poslanicima papa opremi svojega legata, dominikanca Andriju, kojega smo vidjeli pri kostanačkome saboru.

Legat nadje cara u dobroj volji i priklonita na papin priedlog o saboru u Italiji. Ali car preumi poslije nego je govorio s patrijarom; pa je tražio razvlačiti posao, kao da je izvišno sve, što se sabora tiče. Andrija, kojemu je na srdeu ležalo sjedinjenje njegovih Grka s katoličkom crkvom, nagovarao je i molio, da se povolji papinim željama; no bješe mu uzalud³⁰.

Sjedio je tada na patrijarskoj stolici Josip II (1416—1439), poslije nego se je, iza Filoteja († 1375? 1376?), izmijenilo drugih šest patrijara: Makarije (1375, ili 1376—1378, ili 1379)³¹, Nil (1378, ili 1380—1386, ili 1388)³², Antonije IV (1386, ili 1388—1394, ili 1396)³³, Kalist II (1395, ili 1396), koji u istoj godini umrie³⁴, Matej I (1395, ili 1397 do 1407? 1408? 1410?)³⁵ i Evtimije II (1410—1416)³⁶.

Legatu Andriji car ne htjede kazati ni biele ni crne, s česa se je premislio: pače ne htjede po njemu ni poslati odgovora papi, već iza njegova odlazka opremi svoje poslanike, velikoga stratopedarka (στρατοπεδάρχης = vrhovni zapovjednik vojske) Marka Jagari i Makarija Longa, arkimandrita Pantokratorova namastira, s knjigom carevom i s drugom patrijara Josipa za papu Martina. Siropul dodaje, da se nije znalo ni tada, ni kasnije za sadržaj tih knjiga, ni za sadržaj papina odgovora³⁷. Sva je prilika, da su istim poslanicima

²⁸ CECCONI Sez. 1, p. 13—14; SYROPULUS Sect. 2, c. 13.

²⁹ Ita computum nostrates exhibuerunt liberalius aequo, ut omnem Latinis ambitionem auferrent, nos illuc pertrahendi, cum ab illis tantum aeris in praesens, et per aliquot annos forsitan, in longum hauriretur. Sect. 2, c. 12.

³⁰ ZHISMAN 1 Cap. p. 15; CECCONI Sez. 1, p. 14.

³¹ CUPER p. 182, n. 1096—1097.

³² CUPER p. 182, n. 1098—1100.

³³ CUPER p. 182—183, n. 1101—1102.

³⁴ CUPER p. 183, n. 1103—1105.

³⁵ CUPER p. 183—184, n. 1106—1109.

³⁶ CUPER p. 184, n. 1110—1113.

³⁷ Quibus capitibus ista constitit legatio, quid literae istae comprehenderunt, quas aut misimus aut recepimus, nunquam potuimus hariolari. Sect. II, c. 15. Cf. ZHISMAN 1 Cap. p. 15—16.

dati osobiti naputei, da skrovito ugovaraju s papom o saboru u Italiji, pored svega, što su javno u Carigradu basileus i patrijar rekli, da su sâmi protiv papina prijedloga. Ovim putem bizantijska politika dostizala je dvie svrhe: narod nije se razdraživao tobožnjim pristajanjem na papin zahtjev, a papi se je pružala slana ruka. To bi nam tomačilo tajnu, o kojoj govori Siropul. U ovome nagadjanju utvrđuje me izprava, što je Cececoni našao u Laurencijani³⁸, u kodeksu napisanu nalogom kardinala Dominika Kapranike (*Capranica*. † 1458). To je pogodba, uglavljena medju Martinom V i Greima. U njoj se kaže: da će sabor biti držan u jednomu talijanskome gradu pri moru, izmedju Kalabrije i Jakina, gdje car bude htio³⁹, a bit će sasma slobodan u svojem radu; da će papa poslati u Carigrad svojega čovjeka s novcem potrebitim za troškove puta do Carigrada triju istočnih patrijara, te drugih biskupa i uglednih osoba; da će biti opremljene dvie lagane galije i trista strjeljača, koji će čuvati grčku priestonicu, a njihove zapovjednike imenovat će car, te će se oni zakleti, da će mu biti vjerni, a strjeljači bit će ili Kandioti, ili Tarentinci, ili Kataloncei, ili njima slični, i svi će biti držani o papinu trošku; da će biti poslane četiri galije, koje će častno dovesti na sabor Grke, cara, to jest, patrijara i sve druge do 700 brojem, a dakako o trošku rimske crkve, koja će takodjer poslati novac, da se svi mogu opremiti na put, te brinuti se za njihovu hranu i za druge njihove potrebe dok budu u Italiji i dok se vrate u Carigrad, sve da se ne bi — od česa Bog sačuvao, — do sjedinjenja došlo⁴⁰.

Siropul kazuje jošte o jednome poslanstvu upravljenu k papi Martinu, a ne zna, koji mu je pravo zadatak bio. Članovi ovoga poslanstva bijahu opet Marko Jagari i arkimandrit Makarije Kuruna, a uza nje osobiti tajnik basileusov, Demetrije Angjeo Klida. Ali prije

³⁸ Doc. 6, Sez. 2, p. XVIII—XIX.

³⁹ In nomine sanctae Trinitatis. Sic conclusum est a beatissimo papa Martino quinto. Hoc est ad aliquam civitatem litorcam Calabriae usque Anthonem, quam imperator Graecorum elegerit convenient ipse imperator et patriarcha Constantinopolitanus et ceteri tres patriarchae et principes sacerdotum et omnes praestantes.

⁴⁰ . . . Item ut mittantur expensae sufficientes ad parandum illos septingentos et ad veniendum ad determinatum locum, postea ut eis expensae fiant quousque in Italia fuerint et reversi Constantinopolim a sacra ecclesia Latinorum. Si autem, quod absit, nec forte credimus aliquo impedimento aut inopinato casu unio non sequeretur, tunc nihilominus ecclesiae Latinae expensis reducatur Constantinopolim.

nego će poslanici u Rim stignuti, umrie (21 veljače 1431) papa; te se oni vratiše u Carigrad⁴¹.

U ovo je vrijeme imao biti držan basilejski sabor, pošto je tako bilo utvrđeno na 19 veljače 1424 u saboru sijenskome⁴². Papa Martin, premda nije bio veliki prijatelj periodičkih sabora, a sviestan katolički razum ne bi mu zato mogao što zabaviti⁴³, ipak bulom od 1 veljače 1431, odredi kardinala Julijana Cesarinija, da ga zastupa u Basileji i predsjeduje saboru, kad sâm ne mogaše onamo poći, zbog slaba zdravlja⁴⁴. Kardinal Cesarini bješe tada u Nirnbergu u Njemačkoj, kod cara Sigismunda; te bula za basilejski sabor bi mu poslana preko Koncija (Konrada III) olomučkog biskupa, a on je primi poslije nego je umr'o papa Martin. Kroz to je izabran za papu Evgenije IV (3 ožujka 1431), čovjek, kojega liepe vrline, kao što i asketička čudorednost, združena s pobožnošću, svakomu bijahu poznate. Novi papa na 12 ožujka, isti dan kad bješe okrunjen, potvrdi Julijanu legaciju, koju mu bješe povjerio papa Martin⁴⁵. Ali glas o imenovanju novoga pape stiže u Nirnbergu istom na 1-i travnja.

Godinu dana prije (u ožujku 1430) Turci su osvojili Solun, poslije nego su ga Mletčani sedam godina branili; a tim je Bizanat izgubio jednu od posljednjih svojih obrana. S toga je Paleolog sve više bio prinudjen, da združenjem crkava, traži pomoć od zapadnih država. S toga je valjda i opremio bio ono poslanstvo, koje ne zateče u životu papu Martina; pa kad se poslanici vratiše u Carigrad, oštro ih ukori, rekavši im: Papa ne mre nikada: kada nestane jednoga, stupi drugi na njegovo mjesto i nastavlja posle, koje je prvi započeo. Paleolog je zato opet im naredio, da se vrate nazad, te izvrše nalog. Jedan od poslanika, Makarije Kuruna, na veliku muku dostiže, da ga zamieni drugi, a ovaj bijaše veliki protosingjel Josafat⁴⁶.

Nekako mjeseca listopada 1431 bizantijski poslanici dodjoše u Rim i pitahu, da Evgenije izpuni, što je s njima ugovorio njegov predšastnik, pošto su Grei spravni doći na sabor u Italiju. Evgenije,

⁴¹ SYROPULUS Sect. II, c. 18.

⁴² HEFELE VII (Freiburg 1874), p. 405—406.

⁴³ Dobro reče Tosti u svojoj Poviesti kostanačkoga sabora: „Ma guai se il divin Fondatore avesse affidato solo a questi difficili e molte volte impossibili assembramenti universali il deposito della fede e dei costumi!“ *Storia del Conc. di Costanza* (Napoli 1853) II, p. 144.

⁴⁴ . . propter notoriam aegritudinem nostram. Apud CECCONI Sez. 1, p. 36—37.

⁴⁵ CECCONI Sez. 1, p. 37—38; HEFELE VII, p. 431.

⁴⁶ SYROPULUS Sect. II, c. 19.

koji se je još od vremena kostanačkog sabora zanimao pitanjem sjedinjenja istočne crkve, odgovori im, da je i on spreman izpuniti sve, što se je zatekao njegov predšastnik; te nudjaše potrebiti novae, prema uvjetima Martinova ugovora. Što se mjesta tiče, gdje se ima držati sabor, premda bi papa i kardinali najvoljeli Rim, ipak, da se povolji Greima, papa ugovori s poslanicima, da će sabor biti sazvan u Bolonju⁴⁷.

Papa Evgenije javi odmah kardinalu Cesariniju u Basileju, što je uglavio s Greima, ovlastivši ga, bulom od 12 studenoga 1431, da može razpustiti basilejski sabor, te uročiti drugi, koji će se skupiti u Bolonju nakon godine dana i po, od kada bude basilejski razpušten⁴⁸: zašto ne bi liepo bilo, da u isto vrieme budu na okupu dva sabora; a sada je najpotrebitije tražiti, da se izvede sjedinjenje crkava; jer kršćanski sviet ne bi mogao, što većega željeti nego, da vidi s rimskom crkvom u jednome Isukrstovu toru onaj grčki narod, koji je dao tolike svete otce, te ljude vrle i mudre, koji čovječanskome rodu bijahu učitelji crkvenoga i svjetovnog znanja⁴⁹. — Ovom je bulom papa ovlašćivao kardinala Julijana, da *može* razpustiti basilejski sabor; a tim šćaše pripravit duhove, e se odveć

⁴⁷ . . ipsi imperator et patriarcha iis diebus suum ad nos et praefatos fratres nostros oratorem transmiserunt: requirentes ex tractatis eisdem pro unione et reductione praedictis quod, sicuti cum praedecessore nostro et fratribus eisdem convenerant, dignaremur exequi, et in loco eis apto generale concilium facere convocari; requirentes etiam promissas expensas et alia secundum dictas conventiones et oblationes propter executionem tanti boni, pro adventuris praelatis et oratoribus eorum ad Italiam, pro mansione et pro suo reditu ad Graeciam, pro galeis et aliis necessariis obtulimus impensas opportunas. Cum quibus Graecis dum nominatae fuissent Roma, Ancona et Bononia, et alia Italiae loca, demum, licet Roma nobis et fratribus nostris commodior extitisset, in civitatem Bononiensem putavimus aptius convenire. CECCONI Doc. 8, Sez. 2, p. XXIII.

⁴⁸ . . . circumspectioni tuae ipsum concilium (Basileense), si quod adhuc pendere videatur, dissolvendi, et nihilominus ante dissolutionem hujusmodi in civitate nostra Bononiensi, ubi Deo auctore personaliter intendimus praesidere, usque ad annum cum dimidio a die dissolutionis hujusmodi computandum, novum concilium indicendi . . . auctoritate apostolica tenore praesentium concedimus facultatem pariter ac potestatem. CECCONI Doc. 7, Sez. 2, p. XXI.

⁴⁹ . . cum in universa republica christianorum nihil desiderabilius contingere posset quam videre Graecos, tanto temporis intervallo a dicta Romana ecclesia disjunctos, sub ritu ipsius ecclesiae et veritate catholicae fidei reductos esse, et illam Graeciae nationem, quae tot sanctos patres et viros egregios et sapientes genuit, qui humano generi tam sacratarum quam saecularium litterarum seminarium dederunt. *Ibid.*

ne razsrde. Drugom bulom od 18 prosinca sâm ga upravnice razpusti⁵⁰; premda dvie godine kasnije (15 prosinca 1433), pod silom događaja, kojima ne mogaše odoljeti, bješe prinudjen opozvati ovu drugu bulu⁵¹.

Papu Evgenija pekla je želja, da vidi kršćanski iztok s Petrovom stolicom sjedinjen⁵². Medjutim bizantijski dvor tada nije bio zadovoljan, da se sabor sazove u Bolonju, već je po svojim poslanicima pitao, da se sazove u Jakin; a uz to je stvarao i drugih teškoća⁵³. Papa je s toga god. 1433 poslao u Carigrad svojega tajnika, Krstofora Garatonija, vješta grčkome jeziku. Garatoni podje mjeseca srpnja; a bilo mu je naredjeno, da poravna sve teškoće i čuje posljednju rieč (*finale responsum*). Legat radio je uspješno; ali dogovori svršiše tim, da sabor bude držan u Carigradu⁵⁴: na što papa vrlo rado pristade; tim veće, što mu je kazano, da će i trebizondski car i armenski patrijar doći na sabor, bude li sazvan u Carigrad⁵⁵. Zato poslije nego je u članke sveo uvjete, o kojima su se složili Grci s nuncijem, šalje opet, mjeseca srpnja 1434, istoga Garatonija, davši mu punu vlast, da po njima uglavi pogodbu. Uvjeti bijahu ovi: Papa poslat će na iztok jednoga kardinala legata *a latere* s biskupima, naučiteljima i drugim osobama s vlašću, da mogu učiniti sve, što bi moglo dovesti do sjedinjenja dviju crkava. Latini krenut će put Carigrada godinu dana poslije nego isti članci dobiju papinsku potvrdu. Car i patrijar gledat će medjutim, da o svojem trošku sazovu iztočne biskupe: te se oni, a osobito patrijari antiokijski, jerusalimski, aleksandrijski, nadju u Carigradu kroz mjesec dana od kada onamo stigne kardinal legat. Prošavši mjesec dana, počet će

⁵⁰ CECCONI Doc. 8, Sez. II, p. XXIII—XXV.

⁵¹ *Ib.* Doc. 18, p. XLIV—XLV. Cf. HEFELE VII, p. 451—463. 475—479. 525—542. 548—563; ROHRBACHER XI, p. 419—433.

⁵² Quia pro reductione Graecorum ad sanctam fidem catholicam anxia nos cura sollicitat. CECCONI l. c. Doc. 12, p. XXXII.

⁵³ Cumque hi oratores in hoc viderentur persistere, ut in civitate Anchona praelati et alii in numero copioso ex utraque ecclesia convenirent . . et nos cognosceremus rem hanc, prout petebatur, expensas maximas et difficultates inextricabiles parere, et forsitan sine fructu aliquo; pro tunc cum eis nihil conclusimus, sed ad praefatos imperatorem et patriarcham aliquem mittere deliberavimus, qui negotium hujusmodi cum ipsis plene tractaret et super eo finale responsum ipsorum imperatoris et patriarchae ac aliorum suorum intelligeret. *Ib.* Doc. 42, p. CXVI.

⁵⁴ CECCONI Sez. 1, p. 62—63. Sez. 2, Doc. 31. p. XCIV. Doc. 42, pag. CXVI. Doc. 85, p. CCXXXII. Cf. ZHISMAN 4 Cap. p. 57—58.

⁵⁵ CECCONI II. cc.

se odmah razpravljati prieporna pitanja. Legat bit će primljen i držan čašću, koja dolikuje legatu *a latere*; a tako i oni, koji s njim dodju. Latini bit će sasma slobodni doći, stati i kući se vratiti, sve kad se — što ne dao Bog, — ne bi postiglo sjedinjenje. Objema strankama bit će slobodno predlagati, iztjecati, dokazivati, odgovarati i na odgovore odvrćati, te napominjati sve, što se bude našlo priлично, da može dovesti do poznanja istine; a razpravljat će se disputacijom, dokazujući i odgovarajući razlozima uzetim iz svetog pisma i crkvenih otaca i naučitelja. Sve, što se dogovorno utvrdi o razlikama, koje postoje među dvjema crkvama, stranke će najvjernije poštivati, pod kazan crkvenih censura članovima obiju crkava, koji bi to rušili⁵⁶.

Garatoni opremi vrlo povoljno svoju legaciju u Carigradu, jer basileus i patrijar pristadoše drage volje na sve uvjete; te ih podpisaše i zakleše se, da će se njih držati⁵⁷.

U to je sabor basilejski stao zamršivati posao. Godine 1433 opremi u Carigrad svoje poslanike, sudskoga biskupa Antonija i fra Alberta, provincijala lombardeskih avgustinijanaca, pozivljući Grke, da dodju u Basileju; jer sabor ima veću vlast, nego li papa, te će uspješnije dovesti ka kraju pitanje crkvenog sjedinjenja. S ovim pozivom išla je poruka, da uza sabor stoje mnogi mogući kralji, među kojima i njemački car Sigismund; pa je Grcima odatle se nadati boljoj pomoći, nego od pape⁵⁸. Dosta je bilo pomenuti Bizantincima, da evropejski kralji i car Sigismund ne drže se pape, već sabora, a da prihvate ponudu Basilejana. Zato je patrijar Josip

⁵⁶ CECCONI Sez. 2, Doc. 48, p. CXXIX—CXXXI.

⁵⁷ U poslanici, koju je Garatoni na 21 prosinca 1434, vraćajući se iz Carigrada, pisao papi Evgeniju, kazano je: „Capitula autem in documenti forma redacta sunt, rata et subscripta per ipsos imperatorem et patriarcham, ac sigillis eorum munita juxta morem suum“. CECCONI Sez. 2, Doc. 44, p. CXXI. U knjizi, koju su grčki poslanici tom istom prilikom papi pisali, pominje se careva i patrijarova zakletva: „Fecit ambassiator beatissimi patris litteras notarii cum testibus . . Erant autem testes bajulus et docueti et majores Perae, Anchonitani et Cathalani; et coram eis *juravit* dominus imperator et patriarcha secundum consuetudinem suam. *Ibid.* Doc. 45, p. CXXIII. Cf. ZHISMAN 5 Cap. p. 76. 83—84.

⁵⁸ Et mirifice praedicabant (legati concilii) Basileensis concilii eminentiam et potestatem supra papam: quod illud rectius unionem ordinare valeat et ad speratum exitum perducere; quod plurimi regum et maximi concilio adhaerescerent, et, prae caeteris, Germaniae imperator Sigismundus; adeo ut illinc potius quam a papa Graeci rebus collapsis amplissima subsidia requirant. SYROPULUS Sect. 2, c. 21. Cf. ZHISMAN 4 Cap. p. 59—61.

odgovorio im knjigom od 15 listopada 1433, neka se sazove vase-ljenski sabor; pa što bude u istome složno utvrđeno, ima biti zakon za svakoga⁵⁹. A Paleolog opremi poslanike u Basileju, protovestijara Demetrija Paleologa, Isidora, arkimandrita namastira sv. Demetrija, i Ivana disipata (δὲς ὑπατος = *bis consul*), da utvrde nagodbu, započetu s papom o ekumenskome saboru. Basileus dade poslanicima u istu svrhu zlatnu bulu⁶⁰. Ali jer bijahu rđjava vremena na moru, oni, zajedno s basilejskim legatima, ne mogoše napried; te se vratiše u Carigrad. Paleolog posla tada Antonija, sudskoga biskupa, s drugim pismom od 28 studenoga 1433, u kojemu kaže, da će kasnije doći u Basileju njegovi poslanici s legatom fra Albertom⁶¹. U početku godine 1434 podjoše poslanici iz Carigrada; a stigoše u Basileju istom mjeseca srpnja⁶². Sada prispje drugi put Garatoni, papinski legat, u Carigrad i opremi posao, kako smo vidjeli: te Paleolog posla s njim k papi Georgija disipata i Manuila disipata, koji sti-goše u Mletke na 21 prosinca 1434, a k papi u Florenciju mjeseca siečnja 1435⁶³.

Medjutim dok je Garatoni s carem i s patrijarom ugovarao, da se sabor sazove u Carigradu, grčki poslanici, Demetrije, Isidor i Ivan, nagovoreni Basilejanima, pristadoše, da sabor bude držan u kojemu gradu na zapadu (u Jakinu, Bolonji, Milanu, Budimu, Beču, Savoju). Ali su ipak pristali uz pogodbu, *ako se na to privoli papa Eugenije*⁶⁴. U ovaj čas Basilejanima pokvariše posao dva poslanika, koji s Garatonijom dodjoše u Italiju. Prije nego će stići k papi u Florenciju,

⁵⁹ CECCONI Sez. 2, Doc. 14, p. XXXVI—XXXVII.

⁶⁰ . . ad constitutionem a nobis sollicitati generalis et ycumenici concilii, pro unione praemeditata ecclesiarum Christi, et dedimus eis ambassiatoribus plenam et perfectam potestatem et bayliam super et in praedictis, mandat, diffinit et ordinat imperium nostrum per praesens chrysobulum, quod omnia et singula illa quae ordinaverint, promiserint, juraverint, fecerint et constituerint per scripturam sive scripturas super praedictis praefati domini ambassiatores reputentur a nostro imperio, et affirmata sint, tamquam si a persona nostra praesentialiter facta, ordinata, promissa et jurata forent. CECCONI *ib.* Doc. 15, p. XXXVIII.

⁶¹ *Ibid.* Doc. 16, p. XXXIX—XL.

⁶² CECCONI Sez. 1, p. 69. 71.

⁶³ ZHISMAN 5 Cap. p. 85—86.

⁶⁴ To svjedoči sam basilejski sabor u svojem dekretu od 7 rujna 1434, gdje kaže: „Et quoniam ipsi Graeci, . . postulant ut sanctissimus dominus Eugenius papa quartus dictis capitulis et conventionibus expresse consentiat“. CECCONI Sez. 2, Doc. 32, p. XCIX. Cf. CECCONI Sez. 1, p. 72—76; ZHISMAN 5 Cap. p. 66—72.

javiše pismom grčkim poslanicima u Basileju carevu zapovied, da sabor bude u Carigradu; te ako su oni drugojačije ugovorili, neka unište ugovor⁶⁵. Basilejani radi toga šalju opet u Carigrad legate, dominikanca Ivana Stojkovića, Dubrovčanina, Henrika Mengera, kostanačkoga kanonika, i orleanskoga kanonika Simona Frerona, koji stigoše u Carigrad na 24 rujna 1435. — Meni se nije baviti o njihovu radu u grčkoj prijestonici⁶⁶, samo ću pomenuti, da je car iza toga naumio opremiti druga dva poslanika u cilju, da se uzpostavi sloga među papom i basilejskim saborom. U to će bahnuti treći put (1436) Garatoni u Carigrad, poslan po svoj prilici, da obavijesti Grke o neopravdanome postupanju Basilejana⁶⁷. Medjutim dva određena poslanika, Ivan disipat i Manuilo Vuloti, podjoše iz Carigrada pri svrhi studenoga 1436, nalogom, da vide, može li basilejski sabor izpuniti sve uvjete, prije ugovorene: ako nadju, da ne može, neka podju k papi i s njim dokončaju posao; te, u ime carevo i patrijarovo, izjave, da će Grei doći na sabor u Italiju: u jedan od gradova pomenutih u ugovoru prije uglavljenu izmedju sabora i grčkih poslanika Demetrija, Isidora i Ivana⁶⁸. Jedan od dvaju poslanika, Manuilo Vuloti, ode najprije k papi, a drug mu ode u Basileju, gdje nadje tobožnji obći sabor, a na okupu jedva dvadeset biskupa. Ovi stadoše zahtievati, da se vasseljski koncil sazove u Basileju, ili u Avinjon, ili u Savoju. Grčki poslanik Ivan disipat, uloži protest⁶⁹ proti tomu (15 veljače 1437); a uza nj pristade i drug mu, kada stiže iz Italije⁷⁰. Tada neki u saboru, a na čelu im papinski legati, stanu predlagati, da se koncil sazove u Florenciju, ili Udinu, ili kakovo drugo mjesto u Italiji, gdje bi papi i Greima

⁶⁵ CECCONI Sez. 2, Doc. 45, p. CXXIII—CXXIV.

⁶⁶ Upućujem za to štioća na Zhismanovu knjigu (6 Cap. p. 99—124. 8 Cap. p. 145—151. 9 Cap. 182—206. 10 Cap. pag. 207—215); te na izvješće Stojkovića, proštiveno u basilejskome saboru: apud CECCONI Sez. 2, Doc. 178, p. CCCCLXXXVII—DXXII.

⁶⁷ CECCONI *ib.* Doc. 94—95, p. CCLIX—CCLX.

⁶⁸ CECCONI *ib.* Doc. 30, p. LXXXVIII—XCII. Doc. 32, p. XCVI—XCIX.

⁶⁹ Quare si non providebitis in tempore de alio loco et alia via *nobis ac papae accomoda*, ego nomine domini imperatoris et totius ecclesiae orientalis protestor coram Deo et angelis suis et toto mundo, quod per ecclesiam orientalem non remanet quin ea, quae sunt capita in decreto inter vos et nos adimpleantur tempore suo, de qua re per totum mundum habebitis confusionem, et in extremo Dei iudicio reddetis rationem de tanto damno, cujus eritis causa, quia re vera non deficit dispositio ex parte nostra. RAYNALDI a. 1437, n. 4. IX, p. 235—236.

⁷⁰ CECCONI Sez. 1, p. 153—157; ZHISMAN 8 Cap. p. 152—153. 159.

bilo po volji. Većina nasuprot bješe za Avinjon, ili Savoju, ako baš Grci ne bi htjeli Basileju⁷¹. U sjednici dvadeset i petoj, na 7 svibnja 1437, dvie stranke, smatrajući svaka sebe eksklusivno za zakoniti sabor, u ime sabora proglasiše svoj dekret u naznačenome smislu⁷². Grčki poslanici pristadoše na dekret manjine i odmah podjoše k papi u Bolonju; te zamoliše, da Evgenije sasluša ih u javnome koncistoru: na što se papa rado privolje⁷³.

Koncistor držan je velikom svečanošću na 24 svibnja. Ivan disipat izloži sva dogovaranja, koja su se izmedju dviju crkava vodila, počevši od pape Martina pa do sada; a po tom najtoplije preporučí papi i kardinalima, da potvrde dekret, koji je odredjivao Florenciju, ili Udinu itd. za mjesto sabora; dodavši, kada tako ne bi imalo biti, da crkva iztočna ne će biti kriva, što su propali dugi i trudni dogovori⁷⁴. Papa Evgenije bulom *Salvatoris et Dei nostri* od 30 svibnja 1437 potvrdi dekret basilejske manjine⁷⁵; te pismom od 7 lipnja doglasi stvar caru Sigismundu i kraljima francuzkomu, englezkomu, sicilijanskomu i portugeskome⁷⁶. A pošto se Florencija, izmedju svih gradova, bješe odlikovala željom, da u njoj bude držan vaseljenski sabor⁷⁷, Evgenije piše Lorencu Medici, neka *Signoria* odmah pošalje u Bolonju svojega poslanika, davši mu svu vlast, da u ime vlade obrekne, što je već prije s njim ugovarala o držanju sabora⁷⁸. Kroz to je papa dao spremi o svojemu trošku u mletačkoj luci četiri galije, koje su, prema ugovoru, imale biti poslone u Carigrad⁷⁹. Na 17 srpnja Ivan disipat svečano pred papom i kardinalima izjavi, u ime carevo i patrijarovo, da priznaje sabor basilejski samo u papinskim presjednicima i oteima s njima sjedinjenim; te da Grci nipošto ne će slušati nagovore one stranke basilejskoga sabora, koja hoće, da je sama pravi sabor, a ne drži se papinih zastupnika; napokon, da će car i patrijar i ostali otcí iztočne crkve poći iz Carigrada na papinskim ladjama kroz mjesec dana, od kada ladje s le-

⁷¹ ZHISMAN p. 162; CECCONI Sez. 1, p. 162—163.

⁷² CECCONI Sez. 2, Doc. 120—121, p. CCCXVII—CCCXXIII. Cf. *ib.* Sez. 1, p. 148—153. 156—158. 162—165; HEFELE VII, p. 641—647.

⁷³ CECCONI Sez. 1, p. 165; RAYNALDI I. c. n. 7—9, p. 237—239.

⁷⁴ CECCONI Sez. 2, Doc. 124, p. CCCXXXIII—CCCXXXVII. Cf. Doc. 125, p. CCCXXXVIII—CCCXL.

⁷⁵ CECCONI Sez. 2, Doc. 126, p. CCCXLI—CCCXLV.

⁷⁶ *Ibid.* Doc. 131, p. CCCL—CCCLI.

⁷⁷ CECCONI Sez. 1, p. 150—151.

⁷⁸ CECCONI Sez. 2, Doc. 128, p. CCCXLVII.

⁷⁹ *Ib.* Doc. 143, p. CCCLXXXVII—CCCLXXXVIII.

gatima onamo stignu⁸⁰. Tri dana po tom (20 srpnja) papa izdade bulu, kojom se zatjecaše, da će izpuniti sve, što stoji u dekretu basilejskome od 7 svibnja⁸¹. A kad sve to bijaše uređeno, posla u Carigrad dva nuncija, Marka, tarantaskoga nadbiskupa, i Garatonija, malo prije imenovana za koronskoga biskupa, davši im nalog, da doprate iz Carigrada u Italiju basileusa, patrijara i ostale Grke⁸². S nuncijima, a prema pomenutome dekretu od 7 svibnja i s papinom potvrdom, podjoše tri poslanika basilejskoga sabora, dinjski biskup Petar i portugezni biskup Antonije, te glasoviti Niemac Nikola iz Kuesa (*Cusanus*), onda arcigjakon, a poslije kardinal. Papinske ladje odjedriše iz Mletaka u početku kolovoza 1437, a doploviše u Carigrad mjeseca rujna, dovezavši osim poslanika, trista strjeljača, snubljenih na Kreti⁸³.

Na 18 rujna (1437) Evgenije proglasi znamenitu bulu *Doctoris gentium*⁸⁴, kojom u kratko crta poviest neredâ basilejskoga sabora, od njegova početka pa do skandalosnoga monitorija⁸⁵ od 31 srpnja 1437; te navješćuje, ako bi se Basilejani usudili ostati pri svojem monitoriju, ili što učiniti protiv pape i kardinalâ, da se ončas ima prenieti sabor u Feraru, grad, koji su Grci sami predlagali, osim što je i njemu ugodan, a i zgodan za stvar. Papa daje Basilejanima još trideset dana, da mogu razpravljati jur započeto česko pitanje o svetoj pričesti pod obojim obličjem. Svakako pak, (sve da se Basilejani opamete i prestane potreba, da se uput sabor premjesti,) kada dodju Grci, te se privole za Feraru, bit će u ovaj grad sabor premješten⁸⁶. U isti mah papa uništjuje, što se je god u Basileji odredilo, ili bi se kasnije moglo odrediti o premještanju u Avinjon, i pozivlje sve, koji imaju pravo, u Feraru. Po tom, osobitim pismom,

⁸⁰ CECCONI l. c. Doc. 150—151, p. CCCXCII—CCCXCVI.

⁸¹ *Ib.* Doc. 152, CCCXCVII—CCCXCVIII.

⁸² *Ib.* Doc. 147, p. CCCLXXXVII—CCCLXXXVIII.

⁸³ CECCONI Sez. 1, p. 168. 170. 172. 186—191; HEFELE VII, p. 648—649.

⁸⁴ CECCONI Sez. 2, Doc. 158, p. CCCXIII—CCCXXV.

⁸⁵ CECCONI Sez. 2, Doc. 154, p. CCCCI—CCCII. — Ovim monitorijem Basilejani pozivahu kroz 60 dana papu Evgenija pred svoj sud. Cf. HEFELE VII, p. 649—650.

⁸⁶ Hanc autem translationem, in quantum praedicti Basileae existentes non resipuerint, ut praemittitur, locum habere intelligimus et declaramus ante ipsorum Graecorum adventum; ipsis autem Graecis venientibus et in dictum locum Ferrariae pro oecumenico concilio celebrando, ut certi reddimus, consentientibus, ex nunc prout ex tunc et ex tunc prout ex nunc, ipsum Basileense concilium ad praefatam civitatem Ferrariensem pure, libere et simpliciter transferimus, et decernimus inchoandum. CECCONI l. c. p. CCCXXIII.

obznanjuje basilejske gradjane o premještanju sabora⁸⁷; a drugim pozivlje velike škole, da pošalju svoje zastupnike, i generale redova, da pristupe na sabor⁸⁸.

Na 4 listopada prispješe u Carigrad legati basilejske većine, s avinjonskim ladjama, da odvezu Grke na sabor u Avinjon. Kapetan papinskih galija htjede, da ih ne će pustiti na kraj, ali se car tomu uzprotivi⁸⁹. Papa je međjutim svojim nuncijima dao naputke, kako im se je vladati, kada većina basilejska pošalje svoje galijske i legatske. „Ako bi, ovako su naputci glasili, predtekli vas, ili s vama zajedno stigli u Carigrad basilejski poslanici s galijama iz Nice, koje su sada u Avinjonu, nemojte im ni najmanje smetati, da se s Grecima dogovaraju. Ako bi oni sklonili Grke, da dodju na sabor u mjesto, koje im sami predlože, uztrpljivo podnesite i ne suprotite se ni malo; e se svak uvjeri, da nieste poslani za smetnju, i da mi u ovoj stvari postupamo čistom i svetom namjerom. Mi bo ne pitamo i ne tražimo ništa drugo, već da ne propadne ovaj sveti posao. Ali ako njima ne bi pošlo za rukom navesti Grke na svoju; da se ne bi stalo na put sjedinjenju crkava, i da se ne razvrgne misao obrečenog sabora, nastavite povjereni vam posao i najvećim se marom paštite, da sobom povedete Grke: jer se temeljito možemo nadati, da će se izvesti sjedinjenje, sastanemo li se na vasseljenskome saboru. Ako bi, kao što je prije rečeno, basilejski poslanici bili u isto vrijeme, kad i vi, u Carigradu, pazite se, da se ne bi s njima svadjali, ili prepirali, ili ih čim uvriedili; već svom poniznošću, uztrpljenjem i krotošću gledajte, da svoj posao izvršite u ime Spasitelja našega Isukrista, koji vas sretno odveo i nazad vas vratio⁹⁰“. — Nama je

⁸⁷ CECCONI Sez. 2, Doc. 160, p. CCCCXXXI—CCCCXXXII.

⁸⁸ *Ib.* Doc. 161, p. CCCCXXXIII—CCCCXXXIV.

⁸⁹ CECCONI Sez. 1, p. 191; HEFELE VII, p. 656.

⁹⁰ Si forsā galee ex Nizia cum oratoribus qui non (nunc?) sunt in Avione prevenirent nos (vos) in Constantinopoli vel concurrerent, permittatis ipsos agere cum Grecis, ut (et) in nullo eos impedire. Et, si possunt efficere ut Greci veniant ad loca per ipsos nominanda, habete patientiam in nullo resistentes, ut omnes intelligant, nos (vos) non esse ad impediendum missos, ac nos procedere in hoc negotio recta et sancta intentione sicut certe etc. Nichil enim aliud quesumus nec querimus nisi hoc sanctum opus non pereat, praesertim cum obproprio ecclesie nostre. Si vero illud nequeant obtinere, tunc, ne hec sancta unio impediatur, ne etiam concilium videatur deficere in promissis, prosequamini electionem nostram, ac omni diligentia satagite conducere vobiscum Grecos, quoniam verisimiliter sperandum est, si conveniamus insimul in concilio ycumenico, sequi debere unionem. Si, ut praedictum est, ipsi oratores concurrant nobiscum in Constantinopoli, abstinete a jurgiis, con-

poznat samo ovaj ulomak papinskih naputaka; ali je po svoj prilici u istim bilo naznačeno kada i u kakovim će prilikama upotrebiti vlast, koju im je dao osobitim pismom⁹¹, te narediti pod kazan ekskomunikacije četirima biskupima, poslanim u Carigrad od većine basilejske, da odustave svoju namjeru.

Prema pomenutim naputcima legati pustiše, da se Grci dogovaraju s basilejskim poslanicima⁹². Basilejani, primljeni od cara, pitahu, da sabor bude držan u Basileji, Savoju, ili Avinjonu, i pokazaoše tokoršnje monitorije, primietivši, ako bi Grci na papinskim galijama pošli, da ne bi postigli svoj cilj; jer, prije njihova došašća na zapad, papa ili će biti svrgnut, ili ne će mu biti moguće držati sabor u Italiji. Dodavahu: ako Grci ne pristanu na njihov prijedlog, da im prieti gnjev evropskih vladara; a nasuprot, pristanu li, bit će im poslana u pomoć velika vojska⁹³. Istu izjavu opetovaše pred patrijarom; ali kada pomenuše monitorije protiv pape, patrijar umučka tumača i ne htjede već, da išta čuje⁹⁴.

Pored svega nedičnoga komešanja basilejskih poslanika, nadvlada razum. Car i patrijar njima dadoše na znanje, da će, po ugovoru, koji su Ivan disipat i Manuilo u Bolonji uglavili, poći s papinim brodovima; te im kazaše, da sami drže basilejsku manjinu za pravu i zakonitu sinodu, dok su o većini uvjereni, da njoj nije stalo za sjedinjenje, već samo da gleda, kako će iznova papinska stolica biti prenesena u Avinjon⁹⁵. Poslanici, zastidjeni, na 2 studenoga ostaviše grčku priestonicu i vratiše se, zajedno s Ivanom Stojkovićem nazad⁹⁶.

tumeliis et contentionibus; sed cum omni modestia patientiaque et mansuetudine injunctam nobis (vobis?) legitimam exequamini in nomine Salvatoris nostri Jhesu Christi, qui vos feliciter conducat et reducat. CECCONI Sez. 1, p. 192. Sez. 2, p. DXCVII—DXCVIII.

⁹¹ CECCONI Sez. 2, Doc. 153, p. CCCXCIX—CCCC.

⁹² Hujus autem instructionis prefati oratores, dum essent Constantino-poli, non immemores, Grecis liberam dedere facultatem, ut, sive cum nostris, sive cum Avinioniensium galeis, sive in propriis aut mixtim navigarent, dummodo ad aliquem ecclesie latine tandem descenderent locum. — Ovako Evge-nije odgovara god. 1438 savojskome vojvodi. CECCONI Sez. 2, p. DXCVIII.

⁹³ CECCONI Sez. 2, Doc. 188, p. DLXXVII. Cf. *ib.* Doc. 164. 179; ZHISMAN 9 Cap. p. 175 sqq.

⁹⁴ Coram patriarcha similia dixerunt, similes licteras praesentando, et ad eosdem fines. Sed, quantum ad licteram monitorii contra dominum nostrum papam, mox ut patriarcha intellexit, imposuit silentium interpreti, et noluit eum amplius audire. CECCONI l. c. p. DLXXVII.

⁹⁵ HEFELE VII, p. 656.

⁹⁶ HEFELE *ibid.*; CECCONI Sez. 1, p. 198.

Još jedna napast snadje Grke; ali uzalud. Njemački car Sigismund, koji se je od prije živo trsio kod Grka, da se drži sabor na zapadu, piše sada Paleologu, da ga odvрати od naumljena putovanja u Italiju⁹⁷. Pa, ako je vjerovati Siropulovu kazivanju, i sultan Murat II nudjaše se, da će s Paleologom uhvatiti uvjericu, samo da ne idje u Italiju i da se okani Latina⁹⁸. Zato se Siropul tuži, da basileusa nije moglo odvratiti od njegove umi ni prijateljsko, ni neprijateljsko svjetovanje⁹⁹.

Na 27 studenoga 1437 Grci odploviše iz Carigrada s papinim legatima. Paleolog ostavi za vrijeme upravu države bratu Kostantinu; a on podje na sabor. Uza nj bješe brat mu Demetrije, patrijar Josip, namjestnici triju istočnih patrijara, neki broj mitropolita, te mnogi crkveni i državni dostojanstvenici: svi sa svojom pratnjom. Bilo je do 700 osoba¹⁰⁰. Putovanje bješe dosta trudno; te jedva na 8 veljače 1438 dodjoše u Mletke, gdje ih dužd, senat i građani velikim slavljem dočekaše¹⁰¹; a oni se čudjahu sjaju, bogastvu i veličanstvu divne jadranske kraljice i usrdju njezinih stanovnika¹⁰².

⁹⁷ SYROPULUS Sect. 3, c. 13.

⁹⁸ *Ibid.* c. 14.

⁹⁹ Sed quod in fatis erat repositum, id dumtaxat eventum habuit. Omnia omnium consilia, amicorum pariter et hostium, in fumum evanuerunt. *Ib.* c. 14.

¹⁰⁰ Da je bilo do 200 odličnih lica, to nam svjedoči očevidac Fantin Valaresso u rukopisnoj knjižici o florentijskome saboru: „Hi quasi CC persone notabiles fuerunt ex parte orientalis ecclesie, sine inferioribus aliis; qui omnes usque ad personas septingentas, juxta formam Decreti conventionalis, ascendebant“. Apud CECCONI Sez. 1, p. 223, not. 45. L. ALLAT., *De Consensu* etc. p. 884; HEFELE VII, p. 669.

¹⁰¹ HEFELE l. c.; CECCONI Sez. 1, p. 204; ZHISMAN 10, Cap. p. 221.

¹⁰² MANSI XXXI, 436 sqq.; ROHRBACHER XI, p. 451—452.

POGLAVLJE XX.

Sadržaj. — Basilejski lažni sabor. — Papa Evgenije sazivlje sabor u Feraru. — Grci u Mletcima i njihovo došašće u Feraru. — Ambrosije Traversari i ondašnje nepogodne prilike. — Javna sjednica. — Paleolog i Grci zastavljaju posao; ali su napokon izabrana dva odbora. — Prvi sastanci. Pitanje o čistilištu i u obće o stanju duša poslije smrti. — Bezposličenje u grčkome taboru. — Prva i druga javna sjednica, u kojima besjede Besarion i Andrija rodski. — Treća, četvrta i peta sjednica. Prepirlu se Marko Efesac i Andrija rodski. — U šestoj i sedmoj sjednici Andrija rodski dokazuje, da *Filioque* nije dometak u pravome smislu. U osmoj odgovara mu Besarion. U devetoj forlijski biskup, Ivan, drugim razlozima dokazuje, da *Filioque* nije dometak. — Kardinal Cesarini u jedanaestoj sjednici. — U dvanaestoj prepirlu se Marko Evgenik i Cesarini. — Četiri posljednje sjednice u Ferari. — Sabor je premješten u Florenciju.

Basilejski pseudo-sabor u dvadeset i šestoj sjednici, na 31 srpnja 1437, usudi se napisati tobožnje monitorije na papu Evgenija IV, pozivljući ga pred svoj sud: dodavši, ako kroz 60 dana papa glavom, jali po svome zamjeniku, podpuno ovlaštenu, ne bi se sudu u Basileji prikazao, da će sabor postupiti na ono, što, po nadahnuću Duha svetoga, nadje, da zahtieva korist crkve¹. Pomenuta Evgenijeva bula *Doctoris gentium* nije usviestila Basilejane. Nastavljajući oporbu protiv pape, u dvadeset i sedmoj sjednici (27 rujna 1437) uništiše izbor nekoga kardinala, koga on bješe imenovao; jer su sami u dvadeset i četvrtoj sjednici (14 travnja 1436) odredili, da papa ne može stvarati kardinale dok traje kakov sabor²; te proglasiše nevaljan dekret od 7 svibnja protivne stranke, udarajući crkveno izobćenje i inabilitaciju za svaku crkvenu službu onomu, koji bi se istoga dekreta držao³. K tomu, jer se bješe pročulo, da je papa naumio prodati Avinjon, da nateče novaca, što mu trebavahu za troškove na Grke,

¹ MANSI XXIX, 137—141; HEFELE VII, p. 649 sq.

² HEFELE VII, p. 652.

³ CECCONI Sez. 2, Doc. 162, p. CCCCXXXV.

oni mu navjestiše, da ne smie to uraditi⁴. U sjednici dvadeset i osmoj (1 listopada), pošto je minuo rok od 60 dana, određen njihovim monitorijem, proglasiše papu uporna, pridodajući, da će se proti njemu postupati, sve neka i nije nazočan⁵. Napokon u sjednici dvadeset i devetoj (12 listopada) hoće, da obore bulu *Doctoris gentium*; te proglašuju, da nema vrijednosti premještanje sabora u Feraru, i udaraju papi kazan erkvenoga obustavljenja, (da ne može vršiti papinske službe,) ne razreče li istu bulu kroz četiri mjeseca dana; a ne opameti li se kroz ta četiri mjeseca, pa se još druga dva mjeseca uporan pokaže, priete mu, da će ga svrgnuti sa stolice⁶.

Iza ovakovih crnih djela basilejskoga lažnog sabora, papa Evgenije bulom *Pridem ex justis*⁷ od 30 prosinca 1437 oglašuje, da su se izpunili svi uvjeti, pomenuti u buli *Doctoris gentium*, i konačno premješta sabor u Feraru, naredjujući, da bude otvoren na 8 došastoga mjeseca siečnja (1438). Evgenije bješe još u Bolonji, ali dekretom⁸ od 2 siečnja 1438 posla u Feraru Nikolu Alberгатija, kardinala sv. Križa u Jerusalmu (ovako se zove jedna od sedam glavnih rimskih crkava), s nalogom, da kao papinski legat i u papino ime, otvori sabor; te mu predsjedda, dokle on glavom dodje u Feraru. Istim dekretom označuje mu zadaću sabora, kazavši mu, da se sabor ima baviti sjedinjenjem iztočne sa zapadnom crkvom, te reformacijom i pomirenjem kršćanskih naroda⁹. Drugim pismom Evgenije naredjuje *in virtute sanctae obedientiae* kardinalu Julijanu Cesariniju, da i on ide u Feraru¹⁰.

Niesu nam poznati osobiti uzroci, s kojih je papa zapustio prijašnju misao o Florenciji i odabrao Feraru. Jedan od uzroka mogao je biti i ovaj, što je milanski vojvoda Filip poprietio, da ne će pu-

⁴ CECCONI Sez. 1, p. 206; ROHRBACHER XI, p. 446; HEFELE l. c.

⁵ HEFELE, CECCONI II. cc. Cf. CECCONI Sez. 2, Doc. 163, p. CCCCXXXVI.

⁶ CECCONI Sez. 2, Doc. 165, p. CCCCLXII; Cf. HEFELE VII, p. 653.

⁷ CECCONI Sez. 2, Doc. 170, p. CCCCLXII—CCCCLXIV.

⁸ *Ib.* Doc. 171, p. CCCCLXV—CCCCLXVII.

⁹ Circumspectioni tuae concilium hujusmodi in eadem civitate inchoandi, continuandi et prosequendi, ac, donec nos personaliter accesserimus, nostro et ipsius sedis nomine praesidendi, et cum ipsius concilii consilio et approbatione, auctoritate praedicta, ordinandi, decernendi et statuendi omnia et singula quae ad pacem, exaltationem et reformationem ecclesiae universalis, et pro illius unitate conservanda, necnon occidentalis et orientalis ecclesiarum unione, paceque et tranquillitate populi christiani, ac extirpatione haeresum, utilia seu necessaria videbuntur; . . . concedimus plenariam potestatem.

¹⁰ *Ib.* Doc. 172, p. CCCCLXVIII—CCCCLXIX.

stiti svoje biskupe na sabor, bude li držan u Florenciji, i da će sve načine upotrebiti, da ni druge vlade ne bi pustile svoje¹¹.

Sabor bi otvoren u odredjeni dan, a na 10 siečnja držana je prva svečana sjednica, pri kojoj otei najprije pohvališe, primiše i odobriše papom zapovjedjeno premještenje sabora, pa proglasiše nezakonitu svaku drugu skupštinu i ukinuše sve, što su Basilejani uradili poslije odredjena premještenja, te odvezaše od svake zakletve članove basilejskoga sabora; a uz to pozvaše sve, koji imaju pravo, ili im običaj povlasticu priznaje, da budu zajedničari sabora, neka se što brže nadju u Ferari¹².

Evgenije čuvši, da su se Grci talijanskoj obali primakli podje iz Bolonje i stiže u Feraru na 24 siečnja, a na 27 unidje svečano u grad¹³. Primivši u Ferari viest, da su Grci došli u Mletke (8 veljače), opremi poslanstvo, kojega članovi bijahu kardinal Albergati, patrijar gradski, kandiotski arcibiskup, tri druga biskupa i kamalduleski general Traversari. Oni prispješe u Mletke na 13 veljače¹⁴, a bješe ih predtekao ferarski markes Nikola od Este, koji dan prije s velikom pratnjom dodje, da pozdravi cara, patrijara i iztočne velikaše, te zamoli Paleologa, da izvoli biti njegov gost¹⁵. Traversari, po papinu nalogu, imao je držati pred carem i patrijarom besjedu grčkim jezikom, ali ga odvратиše, ne zna se s česa, stariji članovi poslanstva¹⁶. Kardinal Albergati izkazavši Grcima, što papa misli i osjeća, pozva ih na sabor u Feraru. Traversari dugo se je razgovarao s carem, s patrijarom, a i s drugim uzoritijim licima i našao ih je u najboljoj volji, te spravne, da dodju u Feraru. Ovo je isti

¹¹ .. avisantes vos (*ovako piše milanskomu i albengskome biskupu*), quod si et quando ipsum concilium Florentiam transferri omnino deberet, nos non permetteremus aliquem ex nostris ad ipsum accedere: immo omnem operam faceremus, quod adhaerentes, colligati, amici et benevoli nostri neminem ex suis ad idem concilium transferri permetterent, rogaremusque quoscunque principes et dominos, ut et ipsi facerent illud idem; et ulterius prohiberemus toto posse, ne aliqui, tam per territorium eorum quam nostrum, transitum haberent ad ipsum concilium accedendi. CECCONI Sez. 2, Doc. 132, p. CCCLIII.

¹² *Ib.* Doc. 174, p. CCCCLXXI—CCCCLXXIV.

¹³ CECCONI Sez. 1, p. 208; ROHRBACHER XI, p. 455.

¹⁴ CECCONI Sez. 1, p. 210. 221 not. 26.

¹⁵ A dì 12 fevearo la zonse qui in Venexia el Marchese da Ferrara con innumerabile e bella compagnia, e vene per visitare l' Imperador e soi baroni, et Patriarcha, et offerisese a lui e le sue terre, e tuto el suo podere a li onori e piaxeri soi. *Cronica di Venezia*. CECCONI, Sez. 1, p. 221, not. 27.

¹⁶ CECCONI Sez. 2, Doc. 183, p. DLI.

Traversari papi doglasio knjigom od 20 veljače¹⁷, a drugom knjigom od 21 veljače, dao je na znanje cervijskome biskupu¹⁸. Do malo dana papa posla caru i patrijaru obilatu svotu novca, više nego su sami iskali, za troškove u Mleteima¹⁹.

Siropul kazuje, da su Grci u Mleteima još dvoumili, hoće li se odazvati papinu pozivu, ili će poći u Basileju; te da su pregli na papinu stranu, kad je papa iznova poslao znamenitu svotu novca caru i patrijaru, za nje i njihovu pratinju²⁰. Kad bi to bila istina, zgodno primjećuje Hefelee, to bi pokazivalo nevjeru Siropulovih Grka, pošto su sami uglavili s *papom* ugovor i pošto su na *njegovim* troklupnjacima i o *njegovu* trošku putovali iz Carigrada u Mletke²¹. Ali se Siropulovu kazivanju protivi dvostruko svjedočanstvo Traversarijevo, napisano onih dana, kad je mogao svak poreći ga, da ne bude bilo istinito. Siropolu, koji je kasnije svoju Poviest pisao, poklem bješe izvrnuo kabanicu, ne može se uvijek lako vjerovati. Neprijatelju papinu i zapadne crkve, te strastvenu protivniku florentijskoga sabora, zar je zgoljna istina lebdila pred očima i ona mu na pero progovarala²²?

¹⁷ Animadverti, pater beatissime, (*ovako piše Traversari Evgeniju*) materiam ita dispositam ut vix melius optare possemus; idque potissimum ex prolixo et repetito cum patriarcha sermone. Tantum enim flagrantissimi desiderii ad optimaе unionis felix negocium conficiendum deprehendi, ut me perpetuo sibi devinxerit. Nihil enim adpetit magis quam congregi sanctitati tuae, aperte denuntians, ex hac vestra conjunctione corporum et collatione mutua, pacem rebus dandam. Neque detrectat venire Ferrariam, contra quam opinabantur plerique ex nostris, priusquam propositioni (cardinalis) sanctae Crucis respondissent. CECCONI l. c.

¹⁸ Imperatori et patriarchae seorsum quatenus esset domini nostri voluntas exposuit (cardinalis sanctae Crucis), quod studium, quae ad illos benevolentia; hortatusque est illos adire Ferrariam. Responsum ab utroque est grate. CECCONI Sez. 2, Doc. 185, p. DLVIII.

¹⁹ SYROPULUS Sect. 4, c. 14, p. 84—85.

²⁰ Sect. 4, c. 15—17, p. 85—89.

²¹ HEFELE VII, p. 670.

²² Siropul bješe jedan od dostojanstvenika (μέγας ἐκκλησιαρχης καὶ δικατοφύλαξ) carigradske crkve, i kao takov pošao je s carem i s patrijarom na sabor; ali od početka do svrhe stajao je uz one, koji ne htjedoše nipošto sjedinjenja s latinskom crkvom, premda javno nije kazivao svoju mržnju. Nepošteniji, veli Hefelee, od Marka Evgenika, potpisao je dekret sjedinjenja, pokazavši tim, da pristaje na uniju i nju potvrđuje. Dakako to je uradio, kao što se samo od sebe razumie, iz straha od ljudi i da ne izgubi milost carskoga dvora. Vrativši se pak u Carigrad, te videći, da je svećenstvo i narod protiv sjedinjenja, da narodnu milost dobije, napisao grštinom srednjih vjekova Poviest florentijskoga sabora, koju je Creyghton, dosta slab helenist, preveo u latinski jezik, a i na više mjesta izkrivio. Cf. HEFELE VII. p. 666—668.

Paleolog dodje u Feraru na 4 ožujka i bi svečano dočekan. Kardinali, Orsini, svetoga Klementa, Kolona (Colonna), Kapranika, mnogi arciebiskupi, biskupi i opati, mnoga velika gospoda bijahu mu otišli na susret; a on unidje u grad jašeći na silnome konju; te pod nebnicom bi odveden k papinoj polači. Evgenije dočeka ga pravom usrdnošću, zagrli ga i zadrža se s njim na prijateljsku, pa ga velikom čašću dade odpratiti u polaču, koja mu za stan bješe određena²³. Tri dana za njim dodje patrijar Josip s mitropolitima i s grčkim svećenstvom; ali ne htjede izići iz ladje, koja ga dovede iz Mletaka, dok se nije na čistu bilo o ceremonijalu. Papinski dvor zahtievaše, da patrijar poljubi nogu papi; a patrijar ne htjede nipošto na to se privoljeti. „Ako papa, on govoraše, želi, da se kao braća po bratsku zagrlimo, kao što je kod nas i u kršćanskoj crkvi od vjkada običaj, ja ću posve drage volje k njemu pristupiti; ali ako baš hoće, što više, molim, neka me izgovori: vratit ću se odakle sam i došao²⁴“. Papa bješe naumio dočekati patrijara najvećom sjajnošću, u nazočnosti mnogih knezova i velikaša, te na prvi mah nije mogao ni misliti, da se u javnosti odrekne one časti, koju je i sam Focije Petrovu nasljedniku priznavao²⁵; tim manje, što odricanje iste časti pred carigradskim patrijarom, moglo je na oko značiti, da papa njega drži sebi jednaka u vlasti. No kada papa ču patrijarovu poruku, odredi primiti ga pred samim kardinalima, i poručiti mu, neka dodje kako god hoće²⁶. Sjutradan (8 ožujka) posla po nj i po

²³ CECCONI Sez. 1, p. 213; ROHRBACHER XI, p. 455—456.

²⁴ Si cupiat papa ut, sicut fratres, fraterno amore in mutuos amplexus ruamus quemadmodum apud nos ab aeterno invaluit consuetudo et in ecclesia christiana, lubentissime ad eum accedam; sin ultra postulare quid perseveret, me habeat excusatum, oro: revertar unde venerim. SYROPULUS Sect. 4, c. 21, p. 96.

²⁵ Vidi I Dio, s. 423.

²⁶ Beatissimus papa, secum animo perpendens quanta bonorum messis ex concordia in ecclesiae gremium redundabit, et, ne remoram tam divino unionis negotio ceremoniae sibi debitae perperam subintrudant, ecce suo jure seipsum ultro defraudat, tuamque eximiam sanctitatem invitat, ut, quo velit modo, ad ipsum accedat. Verum et id interea tuae sanctitati declarari percipit, se aliter primitus secum animo determinasse, non privatim aut perfunctorie sed honorifice, tuam receptionem mundo exponere palam cum ingenti principum apparatu et augusta plane magnificentia. Nunc, quando tibi visum est aliter haberi, et ipse de suo jure plurimum decedat; ne tanta detrimenta honoris sui in vulgum emanent, statuit, in camera sua, adstante sola cardinalium corona, tuam sanctitatem complecti. SYROPULUS l. c.

grčke nadsvećenike dva kardinala, mnoge nadbiskupe, biskupe i crkvene dostojanstvenike i primi ih, kako je već bilo ugovoreno²⁷.

Netom je uklonjena ova mala zadjeva, nastade druga; a opet o ceremonijalu. Grci zahtievahu, da u saboru njihov car ima prvo mjesto, (dokaz robstva bizantijske crkve,) a papa drugo, niže od njega; pa se je dugo o tome razpravljalo. Najposlije bi određeno, da će Grci u stolnoj crkvi, gdje će se držati sabor, imati svoje klupe sa strane epistole, a Latini sa strane evanđelja²⁸. Osobni papin prijatelj, Ambrosije Traversari, čovjek pun nauka i duboki psiholog, preporučivao je, da se s Greima postupa najvećom i najnježnijom ljubavlju. „Na duši mi, ovako on piše papi, leži stvar Grka, koji su eto napokon došli; pa želim više nego se riečima može izreći, da svetost tvoja, koja je svedjer čeznula za sjedinjenjem crkava, sada još većim žarom gleda ka kraju dovesti ovaj sveti posao, na slavu božju i na korist naše matere crkve: čim ćeš i sâm osobitu slavu doživjeti. Znam, da to nije lak posao. Ali se brez truda, velika i sjajna djela ne tvore; a teškoće, ma koliko velike bile, ne mogu satrti plemenite duhove, koji idu za slavnim ciljem. Pače u nevoljama pobožna duša obično više za Boga prijanja i u Bogu počiva; te od njega jamačno dostiže uspjeh. Apostoli poslani, da po vasionome svietu propoviedaju evanđelje, baš onda kada se činjaše, da tomu staju na put nepridobitne prepreke, jer vas sviet bješe državnim sjajem opojen, te okužen poganstvom i nadut zemaljskom mudrošću, a i ugladjen svakojakom umještinom, niesu očajali, ni klonuli duhom. Nasuprot, uzdajući se u božju pomoć, tvrdom vjerom u Boga, obidjose svu zemlju i podmetnuše je kršćanskome zakonu. Otče sveti, nije okračala ruka gospodnja, i ne će Gospod odvratiti od nas lice svoje, budemo li mi podpunom vjerom k njemu vapiti i prositi njegovu pomoć u našoj potrebi. Dodjose Grci od svoje volje, i jer ih je tvoja svetost pozvala. Ti si puno za to potrošio, ali je i njih dosta truda stalo; i što se riedko čita, glave onoga naroda, car i patrijar, metnuše se na čelo ostaloga mnoštva. Ne bi se moglo poricati, da je u njima nešto starinske lakoumnosti: o čemu su jur nekoliko dokaza dali. Ali s toga, presveti otče, nemamo gubiti nade, ni odustaviti posao. Njihovoj se nemoći hoće odveć vješta i najuztrpljivijega ljekara. Valja, da sve, što je moguće, upotrebimo, da ih dobijemo i izielimo od njihove bolesti. A promislimo li, kako pravica

²⁷ ROHRBACHER XI, p. 456; CECCONI Sez. 1, p. 214—215. 223, not. 42; HEFELE VII, p. 670—671.

²⁸ HEFELE p. 671—672; CECCONI l. c. p. 215—216; ROHRBACHER p. 457.

zahtieva, da su oni u svojim mislima uztrajali mnogo vjekova i da su od nas bili odijeljeni i razstavljeni ne samo srdeem nego i tielom, ne ćemo se čuditi, ni srditi se, ako odmah ne popuste i donekle budu htjeli braniti dosadašnje svoje mišljenje: čim će htjeti, da pokažu, da nisu bez razloga toliko dugo u zabludi bili. Reda je, da se tvoja svetost najviše brine za njihovo spasenje i da ima obzira na njihovu osjetljivost; jer po svaki način valja se trsiti, da ovce, koje su već odavno zalutale od katoličkoga stada, budu doveđene u gospodnji tor. O tome pak ne smie dvoumiti tvoja pobožnost, nego ti je raditi sve, što se pristoji preljubežljivu otcu i prevriednu ljekaru. Otac bo nikada ne gubi nade, da će doći k sebi zašli njegov sin, ni ljekar o zdravlju bolesnika; već obadva čine sve, što mogu, da postignu, što žele. Ja sam uvjeren, presveti oče, da prema njima treba nježno i blago postupati, i vidi mi se, da ih valja dobrom zadužiti i privući; jer pošto su se od nas žacali, držeći nas za ohole, nemilostive i za ljude, koji drugoga ne trpimo. videći sada, da smo im odveć dobri, da ih ljubimo i poštujemo, uvjere se napokon, da su se o nama varali, i postide se, što su krivo o nama mislili. Ako se ovo najprije postigne, poravnat će se put i lasnije će se razpraviti pitanja o vjeri; jer se ni oni ne će navlaš prepirati, nego će lako pristati na dokazanu im istinu. Nasuprot, ne budu li osjećali ljubavi prema nama, i ne uvjere li se, da ih sâmi ljubimo, posao će udariti na velike jade²⁹.

Siropul kaže, da su Grei u Ferari dobivali potrebitu hranu; ali novca, da im papa nije dao, dok se nisu s Latinima složili o pomenutome ceremonijalu³⁰. Ovim, ako će i neupravice, kori papu, da je silom naveo Grke, da popuste. Medjutim poviest nam talijanska svjedoči, da je Evgenije IV često bivao oskudan novcem; pa je lako mogao proći mjesec, i mjesec i po dana, dok bi sabrao velike svote, koje mu trebovahu za svoje ljude i za 700 Grka. Ondašnje političke prilike bijahu papi vrlo nepogodne. Milanski vojvoda Sforza Frano Aleksandar godine 1434 bješe mu oteo marku jakinsku³¹. General Piccinino godine 1438 ote mu Bolonju i svu Romanju pobuni; te Imola, Forli, Faenza, Ravena odmetnuše se od pape, a njega priznaše za gospodara³². Uz oporbu basilejskoga krivog sabora,

²⁹ CECCONI Sez. 2, Doc. 196, p. DCII—DCV.

³⁰ Sect. 4, c. 28, p. 104—105.

³¹ BIOGRAF. UNIV., *Sforza Francesco Alessandro*.

³² BIOGRAF. UNIV., *Piccinino Nicolò*.

uz očito neprijateljstvo evropejskih vlada, zar je mogao Evgenije u tren oka sakupiti novca, koliko mu je trebalo?

Dogovorom obiju stranaka prva javna sjednica držana je na velikom sriedu, na 9 travnja 1438, u stolnoj crkvi sv. Georgija. Pred velikim oltarom bješe namješten veličanstven priesto, na kojemu stajаше knjiga evangjelja, te glave svetoga Petra i Pavla, donesene iz Rima. Na strani Latina, osim pape i kardinala, bilo je do 160 arcibiskupa i biskupa³³, a uza nje mnogi opati i generali redova, te mnogi naučitelji i nebrojeni svećenici. Na grčkoj strani, ne brojeći cara i njegova brata, mladoga Demetrija, morejskoga despota, stajahu zamjenici patrijara Josipa, koji ne mogaše, zbog bolesti, doći glavom, te zamjenici triju istočnih patrijara, a za njima grčki mitropolit i arcibiskupi (jedna izprava, koju je Ceconi najprvi objelodanio, veli, da ih je bilo dvadeset), pa onda tri dostojanstvenika carigradske crkve, među ovima naš Siropul, te mnogi arhimandriti, popovi, kalugjeri i ugledni svjetovnjaci, napokon poslanici trebizondskoga cara, iberskoga kneza i kneza vlaškoga³⁴.

Zamjenici patrijarski bijahu: Antonije, heraklejski mitropolit, i Gregorije Mama, carigradski protosingjel, za patrijara aleksandrijskoga, Marko Evgenik, efeski mitropolit, i Isidor kijevski, (koji je kasnije došao,) za antiokijskoga, Dionisije, sardeski mitropolit, za jerusalimskoga; a jer je do malo umr'o Dionisije, nasliedi ga u toj časti monembaski mitropolit Dositej³⁵.

Poslije običnih molitava prošiven je dekret patrijara Josipa, kojim davaše vlast istočnim nadsvećenicima, da idu na sjednicu, pošto je sâm bio bolestan, te da oglašavaju vaskršnji sabor³⁶. Na-

³³ ROHRBACHER l. c. Valja ipak zabilježiti, da se ne slažu spomenici o broju otaca nazočnih u ovoj prvoj sjednici. Cf. CECONI Sez. 1, p. 223, n. 45.

³⁴ CECONI Sez. 2, Doc. 194, p. DLXXXVIII—DLXXXIX.

³⁵ HEFELE VII, p. 674; ROHRBACHER l. c.

³⁶ Joseph, miseratione Dei, archiepiscopus Constantinopolitanae novae Romae. — Cum gratia et beneplacito ejus qui omnia in melius disponit, Dei, desiderium divinitus veniens nostras mentes communi intentione possideat, astantibus occidentalibus et orientalibus ecclesiae pontificibus, ut omni possibili verbo atque rationabili modo . . de proposita quaestione cum Dei timore scrutari possimus, atque alterutri convenientes secundum unam Dei voluntatem, superante veritate, uniamur . . Decet nunc rebus principium dare, cujus illud principium est ut synodus pronuncietur, cui etiam me cum caeteris sanctis et fratribus meis pontificibus interesse decebat, cum non esset conveniens neque justum, me absente vel pontifices illuc accedere vel synodum pronunciare. Sed cum aegritudo corporis prohibeat nec sinat ut ego adessem, possim, jam, per hanc adhortatoriam literam, concedo reverendissimis patribus

mjestnici triju patrijara pokazaše svoje vjerodajnice; a portugesi biskup Antonije prošti s ambona Evgenijevu bulu *Magnas omnipotenti Deo*³⁷, kojom papa proglašuje, da je, dogovorom Grka i Latina, otvoren sabor u Ferari, a da mu je glavna zadaća sjedinjenje crkava. Istu bulu, prevedenu u grčki jezik, prošti mitilenski mitropolit, Dorotej: te svi otei izustiše na glas, da pristaju³⁸.

Papa Evgenije želio je, da se odmah počnu držati obće skupštine (kongregacije). Paleolog nasuprot zahtievaše, da se prije pozovu na sabor evropejski vladari i republike, te da pošalju poslanike. Uzalud je papa njemu kazivao, da se tim ništa ne će postići, jer su vlade u zavadi jedna s drugom: Paleolog ne htjede popuštati. S toga je Evgenije opremio legate k raznim evropejskim dvorima; ali se međjutim nagodi s Greima, da će pozvani biti čekani samo četiri mjeseca, no i kroz to vrijeme, da će se držati posebni sastanci, pri kojima će se razpravljati o osobitim razlikama između dviju crkava³⁹. Prema ovoj nagodbi, papa odmah poslije uzkrasnih svetkovina pozivaše Grke, da se izaberu naročiti odbori, koji će početi baviti se razpravljanjem priepornih tačaka; a oni se zatezahu i suproćahu se ovomu pravednome zahtjevu. Mitilenski biskup Dorotej, pisac akata florentijskoga sabora⁴⁰, kaže, da su Grci oklievali, jer su mislili, da je bolje ne započinjati nikakve razprave dok Basilejani ne dodju u Feraru⁴¹. Siropul dodaje, da su se Grci protivili papinu zahtjevu, sve dok su ih Latini, zakraćivanjem hrane, natjerali na

locumtenentibus sanctissimorum patriarcharum fratrum meorum, et omnibus in Spiritu sancto dilectis fratribus meis, et coadministratoribus metropolitibus, et caeteris praelatis ecclesiae adire in praesentiarum, et perficere oecumenicae synodi pronunciationem. CECCONI Sez. 2, Doc. 193, p. DLXXXVII.

³⁷ CECCONI Sez. 2, Doc. 192, p. DLXXXV—DLXXXVI.

³⁸ Qu o (decreto) latine greceque perlecto, Latini alta voce responderunt *Placet*, sermone latino; Greci vero similiter *Placet*, sermone greco. CECCONI *ib.* Doc. 194, p. DLXXXVIII.

³⁹ CECCONI Sez. 1, p. 217.

⁴⁰ O auktoru akata, u svoje vrijeme pisao je Allacci: „... restat perinde quasi certum et indubitatum, Theodorum Xanthopulum fuisse hujusce historiae auctorem“. In *Roberti Creyghtoni Apparatum etc.* (Romae 1665), p. 73. — Ksantopul, veliki čuvar riznice crkve svete Sofije, bješe na florentijskome saboru uz cara i patrijara. Mnogi potonji pisci povelili su se za Allaccijem. Ali se već ne sumnja, da je auktor mitilenski biskup, Dorotej. Cf. FROMMANN, *Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kircheneinigung* (Halle 1872), p. 69—82; HEFELE VII, p. 664—666.

⁴¹ MANSI XXXI, 483.

popustljivost⁴². Ali je papin zahtjev, kao što svak vidi, bio pravedan i razložit; pa kad bi bila istina, što Siropul povieda, suprocenje Grka odista ne bi im bilo na čast; jer bi valjalo kazati, da kod njih nije vriedio ni razlog, ni pravica, ni vrijeme, koje je samo od sebe skupocjeno blago, i da se nije moglo drugojačije nego gladju, kao divlje zvieri, ukrotiti ih⁴³, da pristanu na razlog i počnu rad, za koji su, već je po godine, od kuće pošli.

Napokon bjehu izabrana dva odbora, svaki od 12 lica⁴⁴, i bi ustanovljeno, da se dvakrat na nedjelju sastaju u franjevačkoj crkvi. U grčkome odboru, izmedju ostalih, bijahu Marko Evgenik, Besarion i Siropul; a u latinskomu kardinal Julijan Cesarini, rodski nadbiskup Andrija i Ivan Turekremata (potonji kardinal)⁴⁵. Prvi je sastanak bio na 4 lipnja, pri kojemu Latini predloživši pitanje o čistilištu, izložiše nauku rimske crkve o ovoj tački. Marko Efesac odgovori im: Sve što ste kazali, te svjedočanstva svetaca, koja ste proštili, prima i štije grčka crkva. U tome nema velike razlike medju nama. Ali vas molimo, da nam to date napisano, pa ćemo i mi vama pismom odgovoriti. Evgenik jednu je mislio, a drugu je tada govorio; te su njegovom izjavom Latini bili zadovoljni, a Grei veoma nezadovoljni. Ali odmah na prvome sastanku on je pravo kazao, da im je car zabranio dirati u glavne prieporne tačke dviju crkava; jer se o njima ima razpravljati samo u sveobćim sjednicama. Na drugome sastanku govorilo se je i razpravljalo o nekim drugim bogoslovskim pitanjima, koji se privezuju uz dogmat čistilišta, jer se Grei ne šćahu upustiti u razpravljanje glavnoga pitanja. Na trećemu sastanku kardinal Cesarini, kojemu Siropul priznaje vanredni govornički talanat, izbroji četiri poglavite razlike izmedju Grka i Latina; a to su: nauka o izhodjenju Duha svetoga, o priesnome hljebu, o čistilištu, o papinu primatu. Efesac opazi, da je njima tvrdo zabranjeno svako razpravljanje o prvoj tački; a što se triju ostalih tiče, da će pitati svojega cara, smiju li se upustiti u pretresanje. Car dopusti im, da razpravljaju o dvjema posljednjim, — o čistilištu i o primatu⁴⁶. Tako na četvrtome sastanku zametne se govor o čistilištu.

⁴² Sect. 5, c. 1—3, p. 112—116.

⁴³ „Man sieht, er (Syropulus) will Alles, was für die Union geschah, nur als erzwungen erscheinen lassen, und schämt sich nicht, zu behaupten, man habe seine Landsleute wie wilde Thiere nur durch Hunger zähmen, nicht durch Gründe bewältigen können“. HEFELE VII, p. 675.

⁴⁴ FLEURY L. 102, n. 95; ROHRBACHER XI, p. 458.

⁴⁵ HEFELE l. c.; SYROPULUS Sect. 5, c. 3, p. 115.

⁴⁶ ROHRBACHER l. c.; HEFELE VII, p. 676.

Kardinal Cesarini najprije kaza jasno i očito, što rimska crkva o tome predmetu uči: „Duše pravednika, koje su čiste i brez mane idu upravo u raj i uživaju neposredno vidjenje Boga. Duše onih, koji mru s malim griesima, ili su poslije krštenja upali u samrtne grieh, a za nje su se pravo pokajali i od njih se izpovjedili, ali niesu mogli za nje podpuno zadovoljiti i niesu rodili rodove dostojne pokajanja, bivaju očišćene ognjem čistilišta, brže, ili sporije, prema mjeri njihovih grieha; ali im muku oblakšavaju molitve crkve i dobra djela vjernika. A duše onih, koji nepokajani preminu u samrtnome griehu, ili samim prvorodnim griehom, idu umah u pakao, uza sve, što im mučenja niesu jednaka“. Ovo učenje Latini podkripiše navodima iz svetoga pisma (2 Macch. 12, 43—46; 1 Cor. 3, 13—15; Matth. 12, 32) i svetih otaca, Avgustina, Ambrosija, Basilija, Gregorija Nisanina, Dionisija, Epifanija i Tome akvinskoga⁴⁷.

O čistilištu razpravljalo se je sav lipanj i srpanj. Grei niesu se medju se slagali o tome; a to pokazuje, da sami niesu znali, što pravo uči njihova crkva. Marko Evgenik, kako smo prije vidjeli, javno je priznao, da je mala razlika medju Latinima i Greima o ovome predmetu⁴⁸. Gregorije protosingjel, koji je Efesca oštro ukorio s njegove izjave pred Latinima, nalazio je gromornu razliku izmedju dviju crkava baš u ovoj stvari⁴⁹. A kad je do malo dana Efesac čisto kazao, što misli, te razliku proglasio velikom i takovom, koja se ne da poravnati, pa žestoko napao na katoličku nauku; Gregorije protosingjel okrenu se proti njemu i stade tvrditi, da je učenje rimske crkve izvrstno, te je sâm spravan, da svjedočanstvima svetih otaca Efesca osramoti⁵⁰. Marko je po tom priznao, da se duše poslije smrti mogu očistiti i izbaviti muka. Njegovo se razložjenje na

⁴⁷ MANSI XXI, 485—494. Što se tiče Pavlova mjesta (1 Cor. 3, 13—15) cf. CORNELY, *Commentarius in 1 Ep. ad Cor.* (Parisiis 1890) p. 86—92.

⁴⁸ .. ὁλίγην εὐρίσκω τὴν μεταξὺ ἡμῶν διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαιῷ τούτῳ. SYROPULUS Sect. 5, c. 13, p. 131.

⁴⁹ Ὀλίγην ἔχει ὁ Ἑρέσιος τὴν περὶ τοῦ πουργατορίου διαφορὰν; Καὶ λίαν ἔστι πολλή, καὶ πῶς λέγει διορθωθῆναι αὐτήν; Ἀνάγκη ἔστιν, ἵνα γινώσκωμεν, πῶς λέγει ταῦτα. SYROPULUS Sect. 5, c. 15, p. 135.

⁵⁰ Πάλιν δ' αὖτε τὸν ἀγῶνα εἰσέδω ὁ Ἑρέσιος, καὶ μεγίστην ἀπεδείκνω τὴν διαφορὰν, καὶ παραστάσεις προσκόμιζεν τῶν ἀγίων, δι' ὧν ἀριδύλως ἐφαινετο ἡ δόξα αὐτῇ ἐναντία τῇ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, .. μεταβαλὼν αὐτὸς ὁ Γρηγόριος: Τί ἐν ταῦτα, ἃ προφέρει ὁ Ἑρέσιος; Οὐδὲν εἶσι ταῦτα! Καλὴ γάρ ἐστιν ἡ δόξα, ἣν ἔχουσι οἱ Λαῖνοι περὶ τοῦ πουργατορίου. Οὐκ αἰδέεται τοιαῦτα λέγων; βούλεσθε, ἵνα ἀναστρέψω ὅσα λέγει, διὰ τῶν ῥητῶν τῶν ἀγίων. SYROPULUS l. c.

ovo može svesti: Bezkrvno posvetilište, po nauku sv. Avgustina, i molitve živih vjernika pomažu preminulima, da dostignu potpuno oprostjenje (*ut sit plena remissio*), ako nisu sasama opaki; a ako su takovi, da im bude lakše osudjenje (*ut fiat tolerabilior ipsa damnatio*). Avgustin se srdi na Origena i veli, da je vječita kazan osudjenika i da se za nje ne moli, da im muke dovrše, nego, da im se oblakšaju. Oni, koji na sebi imaju malih grieha očišćeni su samim strahom (*pavore*). O vremenitoj kakovoj vatri, koja bi imala moć, da čisti duše, Evgenik ne će, da zna. Koji nisu mogli za života svršiti svoju pokoru, bačeni su u pakao (*εις ἔδρν*), ne da trpe kazan, kao duše opakih, već samo, da tu stoje, kao u jednoj tamnici. Može se i ovo kaznom nazvati; ali samo, kako je kazan tamnovati u žalostnu mjestu. Odatle se duša može izbaviti božjim milosrdjem i molitvama crkve; a muka nije potrebita za očišćenje i ne biva u osobitu mjestu, koje bi se moglo nazivati čistilište. Besarion pak dokazivaše, da i grčka crkva priznaje čistilište, a i muku čistilišta; samo da ta muka nije od ognja: te kaza, da se nema priznavati čistilištni oganj, ako se taj oganj uzimlje u slovnome smislu.

Nekoji su opet tvrdili, da prije uzkrснуća tiela nije podpuna ni muka osudjenika, ni blaženstvo pravednika. Latini nasuprot dokazivahu, da iza smrti tiela odmah je podpuna muka osudjenika, a tako i blaženstvo pravednika. Uza nje pristade Besarion, dok je Marko Efesac branio protivnu misao. Ali nakon mnogih i dugih viećanja medju sobom, Grci na 17 srpnja kazaše, da duše pravednika odmah po smrti (dakle prije uzkrснуća tiela) uživaju potpuno blaženstvo, koliko su vriedne; a poslije uzkrснуća pridolazi im slavno tielo, koje će se svietliti kano sunce, ili kako se je svietlilo na Taboru tielo našega Gospoda Isukrsta⁵¹.

Siropul i ovdje kaže, da su se Grci sklonili na tu izjavu, jer su Latini opet počeli uztezati im novac; a ne kaže nam, je li ona izjava vjerno izrazivala nauku ondašnje grčke crkve. On priznaje, da su Grci naumice oduljivali; ali, da izgovori sebe i svoje drugove, veli, da im basileus tako bješe naredio⁵². Dakako to nije ni dično, ni pošteno. Latini su njih odmah u početku obaviestili o nauci rimske crkve i tu su nauku razlozima dokazali. A bizantijski car-papa, pokle je odredio, o kojima dogmatičkim pitanjima njegovi biskupi imaju razpravljati, sada im naredjuje, neka razvlače posao i

⁵¹ MANSI I. c.; SYROPULUS Sect. 5, c. 16—18, p. 136—140; HEFELE VII, p. 678—679.

⁵² SYROPULUS Sect. 5, c. 15, p. 136.

zavaravaju Latine, a neka se gubi vrijeme i troši na Grke latinski novac. Grčki biskupi pak i naš Siropul, — ako je istina što sâm piše, — ne samo, što tomu ništa ne zabavljaju, nego slušaju kao robovi, sežu se na svakojake majstorije i dva mjeseca mudruju; a ne će, da čisto kažu, što njihova crkva uči.

Sad će opet, carevom voljom, nastati u grčkome taboru dugo bezposličenje. Paleolog izgovara se, da čeka dolazak Basilejana i zapadnih vladara⁵³; a kroz to nalazi zabavu u lovu, pri kojemu, ne obzirujući se ni na što, potirao je perivoje i gnjetinjake ferarskoga markesa⁵⁴. Očito je njegova politika išla za tim, da se izbjegne svako potanje iztraživanje priepornih tačaka i da se razvlači posao, kako će na koncu sabor dogmatička pitanja od oka i poprieko odsjeći, te biti uglavljeno sjedinjenje crkava obćim i neizvjestnim riečima⁵⁵.

Takovo neopravdano i nepošteno Paleologovo postupanje dojadi papi; te će se najprije potužiti na stvar, pa će zbiljski opomenuti cara, da je skrozi izvišno čekati druge biskupe i vladare; jer kad je nazočan papa s carem i s patrijarima (ili s njihovim zamjenicima) nema šta, da bi nedostajalo držanju sveobćega sabora⁵⁶. Kroz to bijahu pobjegli iz Ferare nekoji grčki biskupi, među kojima Marko Efesac i Antonije heraklejski mitropolit; ali car posla za njima glasnike, koji stigoše ih u Frankolinu; te se na carevu zapovied vratili u Feraru⁵⁷.

Na 15 kolovoza prispje u Feraru kijevski mitropolit Isidor, sa susdalskim biskupom Abramom i s mnogobrojnom pratnjom, pokle je gotovo godinu dana putovao⁵⁸.

Napokon mjeseca listopada Paleolog se privolje, da se opet započne razpravljanje. Grei izabraše za disputaciju proti Latinima Besariona, Marka Evgenika, Isidora kijevskoga, te učenoga, no u duši neznabožca, Georgija Gemista Pletona⁵⁹, velikoga arhivistu Balsamona

⁵³ SYROPULUS Sect. 6, c. 3, p. 144.

⁵⁴ SYROPULUS Sect. 6, c. 2, p. 144.

⁵⁵ HEFELE I. c.

⁵⁶ MANSI XXXI, 493; SYROPULUS, Sect. 6, c. 4—5, p. 147 sq.

⁵⁷ SYROPULUS Sect. 6, c. 7, p. 151 sq.

⁵⁸ HEFELE VII, p. 681, not. 1.

⁵⁹ Gemistu bijaše do toga, da širi u Florenciji Platonovu filosofiju, a ne, da se briži za sjedinjenje crkava. On je već prije bio prevjerio i prešao na neznabožčki zakon. Cf. PASTOR, *Storia dei Papi alla fine del Medio evo* (Tradus. ital. Benetti: Trento 1890) I, p. 237. Drugi pisac, Hertzberg, ovako o njemu veli: „Pleto se u sebi bješe sasma odmetnuo kršćanske vjere. Njegov

i Siropula. Ovaj posljednji zamoli, da ga oprostite; te je mjesto njega izabran Teodor Ksantopul, veliki čuvar riznice crkve svete Sofije. Dva od njih, Besarion i Evgenik, određeni su za govornike. Latini sa svoje strane izabraše kardinala Julijana Cesarinija, kardinala Nikolu Alberгатija, roetskoga nadbiskupa Andriju, forlijskoga biskupa Ivana i dva bogoslovca redovnika⁶¹. Prije nego će doći na prvu sjednicu, Grci odrediše na sastanku pred carem, da će se najprije baviti dometkom *Filioque*; dok je najprije trebalo iztraživati, je li *Filioque* dogmatička istina, ili nije. Do duše Besarion i nekoji drugi, pa i Siropul, predlagahu, da se prije razbira, što je glavnije, biva, dogmatičko pitanje; ali njihov prijedlog bi zabačen voljom većine. Na istome sastanku uglaviše, da će u saboru napadati Latine, a njima pustiti, da brane svoju crkvu⁶¹.

Prva⁶² javna sjednica držana je na 8 listopada, u papinskoj domaćoj, dosta prostranoj, kapeli; jer je Evgenije od uloga bolovao, te nije mogao izaći iz kuće i držati sjednice u stolnoj crkvi⁶³. Paleolog, da pokaže svoje bizantijsko veličanstvo, htjede, da će ući na konju u sabornicu i dojašiti do svojega prijestola; ali mu ne dadoše papinske slugе. To uvriedi njegov ponos, pa je taj prvi put činio, da ga njegovi dvorani na nosiljci unesu⁶⁴. Na čast Greima pustilo se je, da oni počnu razpravljanje; te je Besarion držao dugu besjedu⁶⁵ u pohvalu sakupljena sabora i crkvenog mira. Poslije njega progovori o miru i o ljubavi, po svoj način, Marko Efesac, koji odmah, ako Siropul istinu kaže, uštinu rimsku crkvu, rekavši, da je ona crkveni mir razvrgla⁶⁶. Ovim je dovršila sjednica. A Paleolog tada

je ideal bio, paganski zakon, nešto uličen neoplatonismom i teosofismom⁶⁷. Ap. *Pastor* I. c. not. 2. Za ostalo o njemu vidi CAVE, *Hist. Litt. Appendix*, p. 94—95; BIOGRAFIA UNIV., *Gemisto Giorgio*; ALLATIUS, *De Ecclesiae occid. atque orient. perpetua consens.* L. 3, c. 3, §. 6, p. 936—398.

⁶⁰ MANSI XXXI, 495; NICKES, *Ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος. διὰ μονάχου βενεδικτίνου (ἐν Ῥώμῃ 1864)*, p. 22.

⁶¹ HEFELE VII, p. 680.

⁶² Prvom je nazivlje auctor akata florentijskoga sabora (MANSI XXXI, 494; NICKES p. 20), Siropul (Sect. 6, c. 17, p. 166) i Hefelee (VII, p. 681, n. 4); jer ne smatraju za sjednicu onu, kojom je otvoren sabor na 9 travnja.

⁶³ ἐγένετο ἡ συνέλευσις . . ἐν τῇ παλατίᾳ τοῦ πάπα, ἐν τῇ ναῶ τοῦ παλατίου, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀσθενῆ· ποδαγρία γὰρ κατεῖχεν αὐτὸν, καὶ οὐκ ἠδύνατο τὰς συνέλεύσεις ποιεῖν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, κ. τ. λ. NICKES I. c.

⁶⁴ SYROPULUS Sect. 6, c. 15, p. 163—164.

⁶⁵ MANSI XXXI, 495—507; NICKES p. 22—29.

⁶⁶ . . . ὅτι παρέβλεψεν ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία τὴν ἀγάπην καὶ διελύθη καὶ ἡ ἐριήνη. Sect. 6, c. 17, p. 167.

dade svima na znanje, da već ne će pristupiti u sabor, dok mu Latini ne dadu zadovoljštinu za ono, što su ga uvriedili, ne davši mu na konju unići u sabornicu. Patrijar molio ga je, da odumi; ali uzalud. Papa, da ga ublaži, dade probiti nova vrata u svojoj polači, do kojih je Paleolog mogao dojašiti, a s njih odmah stupiti u jednu sobu: iz koje, preko drugih deset praznih soba, s čašću unosili su ga u tetrivanu u saborsku dvoranu⁶⁷.

Na 11 listopada bila je druga sjednica, u kojoj je besjedio rodski nadbiskup Andrija, idući tragom Besarionovim, te hvaleći papu, cara, patrijara i sabor⁶⁸. — Siropul kaže, da je Andrija zabražđivao u pitanja, koja niesu na svojem mjestu bila, i da ga je Marko Efesac presjekao, kazavši mu: „Nas ide najprije iznieti naše prigovore, pa ćete onda vi odgovarati“; a jer ipak Andrija šćaše nastaviti govor, da mu niesu dali dovršiti Efesac isti i Besarion⁶⁹.

Na 14 listopada, u trećoj sjednici, započese razprave. Evgenik napade odmah na latinsku crkvu, koreći je, da je ona sama kriva razkolu. Ne imajući ljubavi k svojoj sestri, iztočnoj crkvi, bila je uzrok, da se razvrgne sloga, pošto je stvorila novi dogmat i uzela ga u simbol⁷⁰. Po tom naglasi, da valja ukloniti dometak iz simbola⁷¹. Rodski nadbiskup odgovori mu, između ostaloga, da se čudi, kako je efeski nadbiskup mogao zaboraviti briženje rimske crkve za iztočnu. Ni sama jedna heresija nije se pojavila, a da joj rimska crkva nije odmah gledala uztuk, bilo svojim poslanicama, bilo po svojim legatima, ili kakvim drugim načinom. Poslije nego je prekinuta sveza ljubavi pape niesu prestali svjetovati careve i iztočne nadsvećenike, da se Petrovoj vlasti pokore i vrate k jedinstvu. A sada, reče, ne budi vam žao, što ću vas upitati. Ako smo mi uzrok, što je nestalo mira, te mi ga ne htjedosmo, kažite nam, kada ste vi pitali, da se taj mir uzpostavi? Ako smo se mi odvrgli od crkvene

⁶⁷ *Ib.* p. 167—168.

⁶⁸ MANSI XXXI, 507; NICKES p. 29.

⁶⁹ SYROPULUS Sect. 6, c. 18 p. 168—169.

⁷⁰ Horum (bonorum pacis et benevolentiae) profecto altero neglecto, ac posthabito, dilectione, inquam, quam in sororem suam orientalem ecclesiam navare debebat Romana ecclesia, dogma sibi seorsum constituit ediditque neque in divina Scriptura aperte dictum, neque a synodis generalibus cognitum, neque nostrorum patrum praecipuis probatur: quod etiam causa fuit pacis solvendae, et scandalorum origo, juxta sermonem Domini .. MANSI XXXI, 512; NICKES, *Sanctum Florentinum Concilium editum a Monacho Benedictino* (Romae 1865) p. 27—28, (text. gr. p. 32).

⁷¹ *Ibid.*

ljubavi kao što nas korite, kad ste nas vi pozivali, da se toj crkvenoj ljubavi vratimo? Jeste li nam u tu svrhu svoje poslanike slali? Govornik poriče, da je riječ *Filioque* uzrokovala razkol, i kaže, da je vladao mir između dviju crkava dugo poslije, nego je ona riječ na zapadu primljena⁷². U četvrtoj sjednici, na 15 listopada, rođski nadbiskup htjede potanko odgovoriti na sve, što je u prošloj sjednici Efesac uzeo; ali se Grci, osobito Besarion i Isidor kijevski, uzprotivili, zahtijevajući, da prije njima bude slobodno donijeti dokaze, koji će poduprijeti Markove razloge, i da budu proštiveni dekreti starinskih sabora, koji se uz ovo pitanje privezuju. O tome se je dugo prepiralo, ne htjevši, da popusti jedna stranka drugoj. Svaka šćaše, prva da govori. Ne mogavši se među se pogoditi, papa naredi, da se zatvori sjednica⁷³. Ali se poslije sjednice sastadoše jedni s drugima na vieću, i tu se pogodiše, da će Grci prvi govoriti, po volji papinoj, jer papa šćaše, da Latini popuste⁷⁴. U petoj dakle sjednici (16 listopada) Marko Efesac pročita nicejski simbol i kanon trećega vasiljenskog sabora, koji potvrđuje onaj simbol i svakomu zabranjuje drugu vjeru iznositi (ἐτέρην πίστιν προσφέρειν). Odatle Evgenik dokazivaše, da se nipošto ne smie kakov dometak u vjerovanje unositi. A da predteče prigovor Latina, nastavi: Istina je, da je drugi sveobći sabor razširio simbol, ali još nije bilo nikakove zabrane, jer je to zabranio istom treći ekumenski sabor. K tomu valja imati pred očima, da je drugi sabor bio vasiljenski. No kad su krivovjerci svakojakim dometcima stali, da izkrivljuju simbol i mnogo simbola, da stvaraju, treći je sabor zabranio svako mienjanje simbola. Potonja četiri sabora, te pape Vigilije i Agaton pritvrdili su svojim izjavama zabranu efeskoga (III) sabora. Sve su te izjave u sjednici pročitane; ali ni jedna ne dokazuje, što je Marko htio dokazati. Marko nastavi: Mi, pošto častimo naše otce i držimo se njihovih naredaba, te se bojimo njihovih proklinjanja, ne možemo primiti dometak *Filioque*⁷⁵. Pa pozivajući Latine, da na sve odgovore temeljito i jasno, veli im, da će sâm poslije drugim dokazima iz svetih otaca, izići na polje⁷⁶.

⁷² MANSI XXXI, 514—515; NICKES I. c. p. 28—30.

⁷³ MANSI I. c. 519—527; NICKES I. c. p. 32—36 (text. gr. p. 37—42).

⁷⁴ MANSI et NICKES II. cc.

⁷⁵ Nos ergo patrum nostrorum reverentia ducti, et decreta illorum servantes, et execrationes formidantes, non possumus admittere factum in symbolo additamentum. MANSI XXXI, 550.

⁷⁶ MANSI XXXI, 527—550; NICKES I. c. p. 36—49 (text. gr. p. 43—57).

Siropul kaže, kad se je čitalo mjesto sedmoga sabora, da su Latini iznieli starinski rukopis, u kojemu bijahu akti istoga sabora sa simbolom, i da je u tome simbolu bila rieč *Filioque*; te da šćadijahu dokazati, da je sedmi sabor istu rieč dodao. Na to, veli, odvratio im je učeni Gemist: da je istina, što je u onome rukopisu, ne bi Toma akvinski i drugi za njim onako se bili napinjali i ocean rieči potrošili, da dokažu latinski dogmat, kad su ga mogli dekretom vaseljenskoga sabora dokazati⁷⁷. Siropul međjutim priznaje, da se Latini niesu sumnjali o pravoj lekciji svojega rukopisa⁷⁸.

U šestoj i sedmoj sjednici (20 i 25 listopada) rodski nadbiskup odgovarao je Efeseu, pobijajući mu razloge i dokazujući, da *Filioque* u pravome smislu nije dodatak, već samo razjašnjenje nauke, u simbolu sadržane: jer je dodatak što novo s polja pridodje; a razjašnjenje onoga, što u stvari leži, dodatak nije. Simbol je nicejski razvijanje apostolskoga simbola, carigradski je razvijanje nicejskoga, efeski razvijanje carigradsko-nicejskoga. Takova razvijanja efeski sabor nije crkvi zabranio, a nije ni mogao zabraniti. Kao što je jedan sam Bog; jedna vjera, jedno krštenje, tako je i jedna sama crkva, koja valja, da je svagda ista. Te ako je negda crkva mogla dodavati tomačenja simbolu, to će ona moći dokle je vieka i svieta, kada god uztreba, jer nova krivovjerstva stvaraju potrebu, da se stari simbol novim tomačenjem kazuje. Tim veće vlastna je crkva, da to radi, pošto je Gospod obećao, da će s njom biti do svršetka viekova. Govornik podkriepio je svoje dokazivanje mjestima svetih otaca obiju crkava, Atanasija, Ćirila aleksandrijskoga, Basilija, Gregorija Nazianzena, Epifanija, Zlatoustu, Avgustina, Ambrosija i Hilarija, koji su učili, da Duh sveti izhodi i od Sina: što podpuno opravdava dodatak *Filioque*⁷⁹.

U osmoj sjednici, na 1 studenoga, prozborio je Besarion. Njegova besjeda bila je toliko duga⁸⁰, te nije mogao u jedan dan ni dovršiti; već je nju nastavio u devetoj sjednici na 4 studenoga. A ipak

⁷⁷ SYROPULUS Sect. 6, c. 19, p. 170—171.

⁷⁸ ... codicemque ut longe antiquissimum, et membranaceum publico conspectui synodicorum omnium contemplandum circumtulērunt. Et quoniam vetustis membranis Latini multum fidei semper praebeant, quas subscriptionibus, et aliis quibusdam indiciis explorant, an et quantum cum nostris conveniant, ex hujus autoritate asseverare non dubitarunt, symbolum in synodo septima sic legendum patres definivisse. p. 170.

⁷⁹ MANSI XXXI, 551—599; NICKES p. 51—76 (text. gr. 59—89).

⁸⁰ MANSI XXXI, 601—626; NICKES p. 76—89 (t. gr. p. 90—105).

obećavaše, da će biti kratak u govorenju⁸¹. Dokazivao je proti rođskome biskupu, da nije prosto dometati išta simbolu, pa to bila i sama istina. Što je izprva bilo dopušteno, to je treći sabor zabranio ne samo posebnicima, već i cijeloj crkvi. Crkvi dakle rimskoj nije bilo slobodno dodavati vjerovanju *Filioque*. Besarionova argumentacija, veli Rohrbacher, suponuje, da poslije trećega sabora crkva nema vlasti, koju je prije imala; a prema tomu, da već nije ista, koja je prije bila. Suponuje jošter u efeskome saboru, što je pravo bezumlje. Zakonodavac ne može navalice sebe lišiti vlasti, da već ne može pridodati k zakonu, koji je sam proglasio, ni samu jednu riječ, koja kazuje smisao; te koju bi potonje prigode mogle koristnom, ili potrebitom učiniti⁸².

U desetoj sjednici (8 studenoga) forlijski biskup Ivan odgovarao je Besarionu, novim razlozima dokazujući, da *Filioque* nije pravi dometak. Sveti otcu uče nas, da novi zakon nije dometak k staromu, već njegov razvitak. Isti razvitak vidi se i u pojedinim člancima vjere. Abram u je rečeno: U tebi će biti blagoslovena sva plemena na zemlji (Gen. 12, 3); pa opet: I blagoslovit će se u tvojemu sjemenu svi narodi na zemlji (Ibid. 22, 18): članak se već razvija. U Isaiji imamo šire tomačenje: Evo će djevica začeti i roditi će sina, koji će biti nazvan Emanuilo; to će reći: s nama Bog (Is. 7, 14; Matth. 1, 23). Kada Djevica zaista, kako će to biti, još je jasnije njoj iztomačeno: Duh sveti doći će svrhu tebe i krepost previsokoga objasniti će te (Luc. 1, 34—35). Tako se je razvio i članak o Duhu svetome. Za apostolâ crkva je izgovarala svoje vjerovanje: *Vjerujem u Duha svetoga*. Kad je poslije u saboru kazala: *koji od Otcu izhodi*, nije dodala novi članak k staromu, nego je stari bolje razjasnila. Isto tako, kad je u poznije vrijeme kazala: *i od Sina*, nije dodala novi članak, već je samo tačnije stari članak označila. Kad su sabori zabranjivali, da se što vjeri dodaje, zabranjivali su samo što se vjeri protivi, ili se od nje razlikuje, a nipošto pravoslavna razjašnjenja, koja polaze od zakonite vlasti, te bogoslovno i logično teku iz članka simbola: kako to sâm zdravi razum zahtieva, a dokazuju i primjeri, koje forlijski nadsvećenik navodi iz svetih otaca i vasašenih sabora⁸³.

⁸¹ Utemur autem ad haec sermone quam poterimus brevissimo . . . Nos igitur quantum poterimus, brevitati studebimus. NICKES p. 78.

⁸² ROHRBACHER XI, p. 462.

⁸³ MANSI XXXI, 627—646; NICKES p. 90—99 (t. gr. p. 106—118).

U jedanaestoj sjednici (11 studenoga) kardinal Cesarini zamoli, da mu bude slobodno kazati, što će i najnižemu čovjeku svjetovnjaku biti pristupno, pošto se je s obe strane učno i tankoumno već razpravljalo; a što valjda prosti svjetovnjaci ne bi ni razumjeli. Radi se, reče, o efeskoj zabrani, koja glasi: „Ne budi slobodno nikomu izgovarati, ili pisati, ili sastavljati, ili vjerovati drugojačiju vjeru, razma one, što je u Niceji utvrđena“. Mi velimo, da ove rieči treba ovako razumievati: Nitko ne smie izgovarati, pisati, sastavljati, vjerovati, što protivna nicejskome vjerovanju. Vi nasuprot kažete, da efeski dekret zabranjuje svako tomačenje i razjašnjenje, te svaki dodatak, ili umetak u simbol. Tko od nas pogadja? Tko shvaća pravi smisao efeske zabrane? Pravoznanci vele, da se smisao zakona ne može dobro razumjeti, ako se ne uzme pred oči vas zakon. Prema tomu valja, da najprije vidimo, što je dalo povod efeskome dekretu. U aktima efeskoga sabora stoji, da je svećenik Karisije ondje proštio dva izpoviedanja vjere, svoje i jedno nestorijansko. Sabor potvrdi njegovo, jer se je slagalo s nicejskim, *premda je drugojačijim riečima bilo izraženo*; a osudi drugo, jer bješe protivno nicejskomu. To nam je očiti dokaz, da sabor nije mislio zabraniti nego ono, što se nicejskoj vjeri protivi. Pa i još. Sabor je efeski zabranio svakomu, ma bio tko, ne samo izgovarati, pisati, sastavljati drugojačiju vjeru, no i vjerovati, ili misliti drugčije nego kaže vjera nicejska. Medjutim, da vas ja upitam: Vjerujete li u svojoj duši, da je Bog vječit, vi biste zaista odgovorili, da vjerujete. Ali mogao bi vam tko zabaviti, da ste na se navukli proklestvo, jer božja vječnost nije izražena u simbolu, te da vjerujete drugčije, nego simbol kaže. To isto mogli bismo reći o mnogim istinama. — A jer je Besarion u svojoj besjedi rekao, da posebni ljudi mogu kako im se vidi svoju vjeru razumljivati; ali da crkvi to nije dopušteno⁸⁴, kardinal Cesarini, kaže, da same saborske rieči obaraju takov izgovor; jer saborski dekret čisto veli: „Ne budi slobodno *nikomu*“ itd. I opet: „Ako bi to uradio biskup, ili klerik, da su svrgnuti; ako bi uradio svjetovnjak, da je izobčen“. Ne može se dakle poreći, da zabrana gleda svakoga, — biskupe, klerike i svjetovnjake. Te kad bismo je razumievali,

⁸⁴ ergo ipsa (synodus) prohibet.. vocum immutationem; quam facere ad ea tempora licebat: *idque universae interdicat ecclesiae, non privatis hominibus*: neque enim ecclesiae curae est, quo modo hic vel ille exprimat declarretque fidem suam; sed illud curarunt, ne quo modo immutaretur quod legitur communiter ab ecclesiis et in quo baptizamur. NICKES p. 81 (t. gr. p. 95).

kako je vi razumievate, bilo bi pod anatemom mnogo kršćana, ako ne svi. Vi znate, da je u jednomu carigradskome saboru Flavijan osudio Eutika. Iza toga držana je u Efesu razbojnička sinoda, gdje Eutik, da pokaže svoje pravoslavlje, izusti nicejsko vjerovanje od rieči do rieči, pa će pridodati: „Ovo je vjera otaca, u ovoj ću vjeri živjeti i umrijeti“. A pošto je nicejsko vjerovanje utvrđeno trećim vaseljenskim saborom, koji zabranjuje drugojačiju vjeru izgovarati, te dometati nicejskome simbolu, ili što oduzimati mu, Eutik nastavi: „Ja se držim pravoslavne vjere, a Flavijan ne drži se nje; jer hoće, da je Isukrst od dvie naravi i u dvjema naravima, dok u nicejskome simbolu nije rečeno, da su u Krstu dvie naravi, ili da je on od dvie naravi“. Na to odvrati mu Evsebije dorilejski: „Lagao si: ni sami jedan kanon nije to odredio“ (biva, da se o Isukrstu ne smie ništa kazati, što izriekom nije u nicejskome simbolu kazano). Sad će Dioskur, koji bješe Eutiku štit, zaupiti: „Kako ni jedan kanon? Evo dva eksemplara: u obama stoji, da *nije slobodno ništa k simbolu dodavati*. Po tom isti će Dioskur osuditi Flavijana i lišiti ga biskupske časti, s tokoršnjega razloga, što je prestupio efeski dekret, koji naredjuje, da bude svrgnut biskup, ili klerik, ako bi što dodali nicejskome vjerovanju. Ali kad je to sve bilo pročitano u kalcedonskome saboru, otei ne zabaviše ništa nazočnome Evsebiju dorilejskomu, već ga još pohvališe i zagriše; a Dioskura osudiše, kličući vas sabor: Anatema Dioskuru, jer je krivo sudio. Sabor je dakle kalcedonski našao, da Flavijan nije pogriješio proti nicejskomu, ili efeskome saboru tim, što je govorio, da su u Isukrstu dvie naravi; jer ako ovih rieči nije u nicejskome simbolu, one mu se ne protive, već nasuprot u njemu su poteneijalno. Čini mi se, da ovaj primjer liepo može razjasniti naše pitanje. A odatle izvodim, da efeska zabrana ne tiče se nego onih, koji izpoviedaju vjeru protivnu nicejskoj, ili od nje različnu. Pošto dakle rimska crkva tvrdi, da ništa nije dodala, što bi se suprotilo istini, ili nicejskome simbolu, ili naredbama drugih sabora, pristojalo bi se, da ostavivši to, prihvatimo odmah glavno pitanje: je li istina, da Duh sveti izhodi i od Sina. Dokažete li vi, da ne izhodi, ja ću vam iskreno priznati, da je *Filioque* pravi dodatak, i da rimskoj crkvi nije bilo slobodno tu rieč umetnuti u simbol. Ne uzmognete li to dokazati, već naprotiv bude vama dokazano, da Duh sveti izhodi i od Sina, te da je nauka rimske crkve pravoslavna, onda priznajte vi, da je bilo prosto nju u simbolu izraziti: pa će tako biti mir među nama i vama⁸⁵.

⁸⁵ MANSI XXXI, 646—656; NICKES p. 99—105 (t. gr. p. 118—124).

U dvanaestoj sjednici (15 studenoga) dugo se je prepirao Marko Evgenik s kardinalom Julijanom; te je pobijao njegove prijašnje razloge; a uz to je drugim tančinama i mudrolijama gledao, da ga smete. Ali zaista nije uspio ni najmanje; jer prijašnji kardinalovi dokazi bijahu vrlo jaki; i jer je Cesarini bio spreman na svaku njegovu⁸⁶. Evo samo jedan primjer, kako je Marko pri ovoj disputaciji mudrovao. Njegov suparnik Cesarini dokazivao je, da efeski sabor nije zabranio pravoslavna razjašnjenja simbola, te je vrlo zgodno pozvao se na dva izpoviedanja vjere, Karisijevo i nestorijansko, što su u istome saboru pročitana. Prvo, uza sve, što je imalo ove rieči: *I u Duha svetoga utješitelja, Duha istine, jednobitnoga s Otcem i Sinom*, — kojih rieči nema ni u nicejskomu, ni u carigradskome simbolu, — bilo je primljeno i odobreno, jer je bilo katoličko; dok je drugo odbačeno, s jedinoga razloga, što nije pravoslavno bilo⁸⁷. Efesac će na to odvratiti: „Vjerovanje Karisijevo po smislu je katoličko, ali nije po rieči; jer je drugim riečima sastavljeno, nego li je nicejsko; te efeski sabor nije njega potvrdio kao katoličko, već kao posebno, a koje je suglasno, te se udara s katoličkim⁸⁸“. Kardinal će tada primietiti: ako je sâm katoličko nazvao Karisijevo vjerovanje, tim je samo hotio kazati, da je ono pravoslavno; pa će zaiskati: Molim, odgovori mi, je li, ili nije sabor ono vjerovanje primio? — Primljeno je, odgovori Marko, kao posebno, a ne kao obće. — Kardinal: Je li njega sabor primio kao pravoslavno?

⁸⁶ MANSI XXXI, 657—686; NICKES p. 105—120 (t. gr. p. 125—144). Cf. HEFELE VII, p. 692.

⁸⁷ Summa meorum (dictorum) haec est. Charisius obtulit synodo fidem suam, quae sane catholica erat; postea confictum a Nestorianis symbolum recitatum est; synodus reprobatit confictum symbolum, non expositionem fidei a Charisio factam. Quod si exponere Charisio non licuisset, profecto synodus abrogasset illam ac rejecisset. Dixi etiam, expositionem et confessionem fidei Charisii Nicaeno symbolo plane esse similem, exceptis duabus aut tribus dictionibus (*Et in Spiritum sanctum paracletum, spiritum veritatis, consubstantialem Patri et Filio*: quae verba neque in Nicaeno, neque in Constantino politano symbolo insunt, quae tamen verae sunt et piae. NICKES p. 107. 112. — t. gr. p. 128. 134 —) . . . Dico igitur, symbolum Nestorianorum, si veritatem omnem contineret, nullam habiturum fuisse dissimilitudinem cum symbolis Charisii, Sofronii et Tarasii. NICKES p. 113 (t. gr. p. 134).

⁸⁸ . . est enim (Charisii fides) catholica re tantum, non verbis (*καθολικὴ γὰρ ἡν τῇ ἐννοίᾳ μόνον, ἀλλ' οὐ ταῖς λέξεσι*); cum aliis ac Nicaenis concepta sit vocabulis; sed ne illis quidem ut catholica probata est, verum ut congruens et sequens catholicam fidem, illius tamen propria. NICKES p. 107 (t. gr. p. 128).

— Marko: Dobro sam shvatio upite. Iz ljubavi k istini i prostodušno odgovarajući na sve to, velim, da Karisije nije na prosto tužio nestorijance, što su novo vjerovanje sastavili, već za ova tri uzroka: prvo, što su krivo svoje vjerovanje, mjesto nicejskoga, kao obću nauku, davali onima, koji se od krivovjerstva obraćahu na vjeru: te je ovo bivalo na uvredu svetoga nicejskog sabora i vjere njim proglašene. Drugo, što su u svoje vjerovanje mnoge krive i bezbožne dogmate upleli. Treće, što su njega (Karisija) progonili kao heretika, s toga jer nije na isto vjerovanje hotio pristati. Zato je Karisije bio prinudjen iztomačiti svoju vjeru, kako je htio, i riečima, kojima je htio, da pokaže, da se njegova vjera udara s nicejskom. Nikada ho nije bilo zabranjeno, da tko iztomači u crkvi svoju vjeru, kako mu je volja, namjerom, da kaže, što misli, a ne da stvara novo izpovijedanje i katoličku vjeru⁸⁹.

Trinaesta je sjednica bila na 27 studenoga, a sva prodje ceremonijalnim primanjem poslanika burgundskoga vojvode. — Opet nastade s ceremonijala jedna mala neprilika. Burgundski poslanici unišavši u sabornicu, sama papu pozdraviše, poljubivši mu desnicu i obraz, a basileusa mimoidjoše. Paleolog se zato vrlo prozli, te iza sjednice naviesti, da će prekinuti sinodu, ako mu u prvoj sjednici poslanici ne izkažu čast, koja se carevima pristoji. Papa i patrijar posredovaše za stvar; te se poslanici skloniše, da će učiniti prema basileusu, što niesu u prošloj sjednici uradili⁹⁰. U četrnaestoj sjednici, na 4 prosinca, poslanici pozdraviše cara i pokloniše mu se; ali opet ne tako, da bi se Grei i car zadovoljili. To nam kažu oba grčka povjestničara, Dorotej i Siropul⁹¹. U ovoj se je sjednici opet razprela duga disputacija medju efeskim nadsvećenikom i kardinalom Julijanom. Evgenik iznova je tvrdio, da nije slobodno ništa dodavati simbolu, pa to bila i sama istina. Julijan sad s ove stope odgovori mu velikom vještinom i učenošću, razdielivši dugu besjedu svojega suparnika u 28 članaka, koje oprovvrže jakim razlozima i sjajnom rječitošću⁹².

⁸⁹ NICKES p. 108 (t. gr. p. 128 - 129).

⁹⁰ MANSI XXXI, 686—687; NICKES p. 121 (t. gr. p. 144—145); SYROPULUS Sect. 6, c. 22, p. 175—177.

⁹¹ . . venerunt oratores ac vicarii et reverentiam imperatori praestiterunt, non ita tamen uti par erat: quod tamen is forti animo tulit. NICKES p. 122 (t. gr. p. 145). — Imperatorem mediocri inflexione salutarunt: et cum epistolum cera obsignatum ei in manum porrexissent, terga vertentes abeunt. SYROPULUS Sect. 6, c. 22, p. 177.

⁹² NICKES l. c.; HEFELE VII, p. 693; ROHRBACHER XI, p. 467.

I u petnaestoj sjednici, na 8 prosinca, prepirahu se Evgenik i Julijan, a o istome predmetu; jer Efesac nije se dao pomaknuti sa svojega gledišta i zahtievaše, da Latini izbrišu iz simbola *Filioque*, pošto se simbolu ne može ništa dometati, sve kad bi to protrebilo bilo, da se tim uklone heresije. Julijan i Latini nasuprot tvrdili su, da pošto je ona rieč jednom metnuta u simbol, već se ne može nju izbaci, ne dokaže li se, da je ona hula. Ako je takova neka se izbriše; ako li je pobožan dogmat, što bi ste nam ga u grieh upisivali? Efesac odvrćaše im: Neka se izbriše iz simbola, a neka se metne u osobiti dekret. Na to će opet Julijan: Neka se, otče moj, ovo prouči: pa ako se nadje, da je rieč *ex Filio* hula, da ona ne bude u simbolu, ni nigdje: jer što je hula, to se ne smie nigdje izreći; a što je pobožno, ima se svugdje primiti⁹³.

Grci videći, da njihovi besjednici ne uspjavaju, stadoše govoriti, da valja nakaniti se na povratak u svoj zavičaj⁹⁴. Caru to ne bješe po volji, jer nije htio, da mu propadne namjera o sjedinjenju crkava. Patrijar bješe bolestan. Ali kad se je mogao pridignuti iz postelje, Grci s njim i s carem načiniše vieću, na kojoj odrediše, da će povoljiti Latinima, te upustiti se u pretresanje dogmatičkoga pitanja: da li Duh sveti izhodi i od Sina. Neka se dakle izaberu dva odbora, grčki i latinski, svaki od 12 bogoslovaca, koji će stvar proučiti. Kad

⁹³ Latini vero enixe flagitabant ut conventus agerentur et sententia ipsa vel dogma examinaretur. Negabant enim de explanatione se velle habere ullam quaestionem; et quomodo vox illa *ex Filio* posita esset in symbolo: nam semel apposita, fieri non posse ut expungeretur, nisi demonstraretur blasphema. Examinetur ea ergo, inquit, et si quidem blasphema sit, tollatur: si vero pia, quid est quod nos criminari possitis? Dicebat enim Ephesius: Tollatur e symbolo et reponatur seorsim in definitione (ἐξαίρεθῆτω ἀπὸ τοῦ συμβόλου, καὶ τεθῆτω ἐν ἰδίῳ ὅρῳ). . . Contra vero Julianus: Examinetur, pater, examinetur: et si quidem vox ista *ex Filio* cognita fuerit blasphema, neque in symbolo sit neque alibi reponatur: blasphema enim nusquam dicenda sunt: si vero pia ubique recipienda et in symbolo summe necessaria est. NICKES p. 124 (t. gr. p. 148). I bizantijski povjestničar Duka pominje ovu malu, ali vrlo znamenitu epizodu. Po njemu Marko Efesac ovako je u saboru rekao: „Illam (additionem symbolo) ex fidei confessione expungite, ubicumque libitum fuerit apponatur (καὶ ὅπου ἂν βούλησθε τιθεσθω), reciteturque in ecclesiis, sicut cantantur aliis in canticis ista, unigenitus Filius et Verbum Dei immortale existens“. DUCAS, *Historiae Byzantinae* c. 31, (Ed. Bonnae) p. 214.

⁹⁴ At vero nos Graeci coepimus taedio affici, non modo praesules, sed etiam clerici omnes, quique senatorii ordinis erant et ad summam universi dicentes: Quid facimus verba inania et dicentes et audientes? nec illi persuadebunt nobis neque nos illis: quamobrem decet in nostram nos redire urbem. NICKES l. c. (t. gr. p. 147).

su to odredili, Paleolog kaza im, da je papa namislio prenieti sabor u Florenciju: čemu se oni suproćahu⁹⁵.

Papa je Evgenije novcem bio posve oskudan; a troškovi saborski bijahu upravo ogromni. Florentinci ponudiše mu četrdeset tisuća zlatnih cekina u zajam, ako bi prenio sabor u njihov grad. Papi reda je bilo primiti ponudu, tim veće, što se je bojao, da će Piccinino udariti na Feraru, pokle je oteo Bolonju, a Romanju pobunio. Uz to već se je pojavila u Ferari kuga, ne samo medju građanima, nego i medju članovima sabora, osobito medju Latinima. I od Grka mnogi pomriše od nemile bolesti. Umriše gotovo sve sluge ruskoga mitropolita Isidora i jedan od grčkih nadsvećenika, sardeski mitropolit, koji bješe zamjenik jerusalimskoga patrijara. Može biti, da je, uza pomenute razloge, papa želio sabor u Florenciji, daleko od mora, te ne bi opet Grke, protivne uniji, spopala napast, da pobjegnu, kao što su prije jednom učinili⁹⁶.

Grci međjutim, koji su se protivili premještanju sabora, kad im Evgenije kaza, da im u Ferari ne može davati pogodjenu svotu novca, jer je ni sam ne može imati, te obeća, da će im u Florenciji redovito plaćati, a i podmiriti im neizplaćeni novac, i da će dati Carigradu podporu od dvanaest tisuća cekina i dva broda troklupnjaka, k tomu, da viećanje u Florenciji ne će trajati više od četiri mjeseca, privolješe se poći u Florenciju⁹⁷.

Na 10 siečnja 1439 sabravši se svi otei u sabor na šesnaestu sjednicu, bi proštivena, latinski i grčki, papinska bula, kojom se prenošashe ferarski sabor u Florenciju⁹⁸. Po tom je predan Greima obećani novac; te papa dade devetnaest tisuća cekina, da se pošalje u Carigrad, e se prijestonica uzmogne braniti od Turaka⁹⁹. Grčki pisac onoga vremena, Ivan Plusiaden¹⁰⁰, kaže, da je Evgenije IV za ovaj sabor iztrošio sve prihode svoje i prodao svoje zlatno i srebrno

⁹⁵ NICKES p. 124—125 (t. gr. p. 148—149).

⁹⁶ FROMMANN O. c. p. 24 sqq.; HEFELE VII, p. 694—695.

⁹⁷ NICKES p. 125—128 (t. gr. p. 150—152). I Siropul slaže se u stvari s Dorotejem (Sect. 7, c. 12, p. 205—208).

⁹⁸ MANSI XXXI, 669—670; NICKES p. 128 (t. gr. p. 153).

⁹⁹ Die undecimo Januarii datus est Graecis a papa commeatus: neque hic solum numerata est illis pecunia; sed Constantinopolim etiam missa sunt florenorum millia undeviginti ad munitionem et subsidium: atque ita coeperunt Florentiam iter facere. NICKES l. c.

¹⁰⁰ O njemu cf. CAVE, *Append.* p. 109.

pokuće; a uz to, da je založio Florentincima za 40 tisuća cekina svoju mitru; pa opet, da mu Grei bijahu nehamni i da vikahu na nj¹⁰¹.

¹⁰¹ „Eugenius, senioris Romae praesul, omnes suos redditus, nec eos solum, sed et suppellectilem argenteam et auream pro hoc opere consumpsit, *et tandem mitram suam oppigneravit Florentinis, quadraginta aureorum nummum milibus acceptis*, et grandem pecuniam sanctissimus ille debuit, ne quis Graecorum defectu stipendii obmurmuraret. Verumtamen illi vel tenentes nummos aureos prae manibus, de eo ingrati obloquebantur, quemadmodum nunc quoque faciunt: quidam enim eo eleemosynae comparandae causa proficiscuntur, et ab illis ad misericordiam propensis impetrant, primum a papa, deinde a cardinalibus; inde postmodum exeuntes, injuriis ac contumeliis eosdem quam impudentissime proscindunt“. *Disceptatio pro Concilio Florentino*. L. ALLATIUS, *Graecia Orthodoxa I*, p. 612—613.

POGLAVLJE XXI.

Sadržaj. — Prva saborska sjednica u Florenciji. — Dubrovčanin Ivan i Marko Efesac u osamnaestoj sjednici. — Sjednica devetnaesta. — Efesac zadržava mjesto iz svetoga Basilijsa u dvadesetoj sjednici. — Kritički pogled na mjesto sv. Basilijsa. — Drugo mjesto iz sv. Basilijsa. — Mjesta iz sv. Atanasija. — Dvadeset i prva i dvadeset i druga sjednica. — Marko Efesac u dvadeset i trećoj sjednici i mjesta svetih otaca, koja on navede. — Car sazivlje Grke i kaže im, da valja tražiti način, kako da se dodje do sjedinjenja. — Dvie posljednje sjednice.

Na 16 siečnja podje iz Ferare, sa svojom pratnjom, papa Evgenije; a došavši u Florenciju dade na znanje svim zapadnim vladarima, da je sabor premješten u ovaj grad, i pozva ih, da pošalju svoje poslanike¹. Na 13 veljače unidje u Florenciju patrijar Josip, pred kojega bijahu izišli, te dopratili ga u grad dva kardinala i do trideset arcibiskupa i biskupa, osim nebrojenoga mnoštva naroda. Treći dan za njim dodje Paleolog i bi dočekan velikom slavom, koju opisuju obadva grčka povjestničara².

Sedamnaesta sjednica (prva florentijska) držana je na 26 istoga mjeseca veljače u papinskoj polači. Sami Grei pitali su, da sjednice ne budu držane u javnosti³. Kardinal Cesarini, po nalogu papinu, otvori sjednicu kratkom besjedom. Za njim progovori car i kaza, da Grei pristaju na izpitivanje dogmatičkog pitanja; ali se ne odriču prava, da se opet mogu vratiti na pitanje razpravljano u Ferari, smie li se išta k simbolu dodavati, ako bi im se to prilično vidjelo. Careva izjava metnula je Latine u sumnju; pa zato iskaše svjeta u pape. Iza toga kardinal Cesarini odgovori caru, ako se Grei niesu

¹ MANSI XXXI, 699: HEFELE VII, p. 696.

² DOROTHEUS ap. *Nickes* p. 129—130 (t. gr. p. 154—155); SYBOPULUS Sect. 7, c. 15, p. 213.

³ Misimus qui Latinis dicerent, nos praesto esse; et quando vellent sessiones nostras fore. Interrogarunt illi utro modo conventus fieri vellemus, privatim an publice? privatim, respondimus, ad evitandam confusionem. *NICKES* p. 130 (t. gr. p. 155).

uvjerali o prvome pitanju, pored svih jakih razloga, koji im pred oči bijahu doneseni, te se iznova misle vraćati na nj, bolje je, da to odmah urade, jer ne bi bilo pametno, prije nego dovrši jedno pitanje, prelaziti na drugo. Ali car ne htjede, da se sada dira u pitanje o *Filioque*⁴.

Poslije sjednice car i grčki biskupi podjoše k patrijaru Josipu, koji bolovao. Basileus htjede, da se tu dogovaraju, kako bi se moglo izvesti sjedinjenje. Biskupi međjutim rekoše mu, neka dvie stranke učine prije posebnu vieću; a Paleolog upita: žele li svikolici, da sjednica bude posebna. Biskupi mu odvratili: neka pita papu; te ako papa dopusti, da se drži posebna vieća, oni će izabrati između sebe vrstnije, da s Latinima viećaju. Prema tomu, po carevoj volji, izabraše odmah sedmoricu, Antonija heraklejskoga, Gregorija proto-singjela, Isidora kijevskoga, Marka Evgenika, Dositeja monembaskoga, Besariona i Doroteja mitropolita mitilenskoga (pisca akata florentijskoga sabora). Ali jer Grei niesu donosili nikakva razloga, s česa ne bi se imala stvar razpravljati u javnim sjednicama, papa ne htjede pristati na njihov prijedlog. S toga je uročena javna sjednica u dan 2 ožujka⁵.

Osamnaestom sjednicom (2 ožujka) započe razpravljanje dogmata o izhodjenju Duha svetoga. Besjednik latinski bješe učeni fratar, Ivan Dubrovčanin (*Joannes de Ragusio*, ili *de Montenegro*), provincijal lombardeskikh dominikanaca⁶, a grčki, Marko Evgenik. Iza udesna uvoda, Dubrovčanin, da se razprava znanstveno zametne, upita svojega suparnika, kako Grei razumievaju rieč *izhodjenje*, kada se kaže, da Duh sveti izhodi od Otca. Marko odgovori, pošto je nekoliko odotud odovud tančao: Razumievam produkciju Duha svetoga od Otca, biva, da Duh sveti prima od Otca biće i sve što pravo on jest⁷. — Vrlo dobro, prihvati dominikanac: dakle isto je reći: *Duh sveti prima biće od Otca* i *Duh sveti izhodi od Otca*. Na toj rieči ja ovako razložim: Od koga Duh sveti prima biće, od njega

⁴ MANSI XXXI, 703—718; NICKES p. 431—136 (t. gr. p. 156—163); SYROPULUS Sect. 8, c. 1, p. 217.

⁵ MANSI XXXI, 718; NICKES p. 137 (t. gr. p. 163—164).

⁶ To nije bio, kako neki mišljahu, Ivan Dubrovčanin. *Stojković*, kojega smo vidjeli pri basilejskome saboru. Cf. PALACKY, *Monumenta Conciliorum general. saeculi XV* (Vindob. 1855), Praef. pag. XIII sqq.; HEFELE VII, p. 681.

⁷ Talem intelligo productionem per quam Spiritus sanctus ab ipso (Patre) accipit et illud esse et quidquid tum est tum propria ratione dicitur. NICKES p. 141 (t. gr. p. 168):

on izhodi. Ali je o Duhu svetomu kazano, da prima biće od Sina: dakle od njega izhodi u pravome smislu izhodjenja, kako si ga sam označio. A da Duh sveti zaista prima biće od Sina, može se dokazati mnogim mjestima svetih otaca. Epifanije u Ankoratu veli: „Sinom nazivljem onoga, koji je od njega (Otea); a Duhom svetim onoga, koji je sam od obadvaju (Πνεῦμα δὲ ἅγιον, ὃ μόνον ἐξ ἀμφοῖν ἐστίν)⁸“. Ako je dakle, po Epifanijevoj rieči, Duh sveti od obadvaju, valja, da prima i biće od obadvaju. Razma toga, u istoj knjizi Epifanije kaže: „I kako nitko ne zna Otca osim Sin, niti Sina tko zna do Otac, tako usudjujem se reći, da nitko ne zna Duha svetoga do Otac i Sin, od kojega (Sina) prima i izhodi (ἀφ' οὗ λαμβάνει καὶ ἐκπορεύεται)⁹; niti itko zna Otca i Sina do Duh sveti, koji pravo proslavlja, koji na svaku istinu upućuje, koji je od Otca i od Sina (ὅπερ ἐστὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ)¹⁰. U ovome navodu Epifanije upotrebljava kao suznačne izreke: *biti od Otca i od Sina* i *primati od Otca i od Sina*. Eto dakle prvi Epifanije dokazuje, da Duh sveti prima svoju bitnost od Otca i od Sina¹¹.

Efeski mitropolit odgovara Ivanu, da mu navodi iz Epifanija ne pomažu, već nasuprot, da obaraju njegovo dokazivanje. Ako je sv. naučitelj rekao, da Duh sveti prima od Sina, nije rekao, da prima *svoju bitnost* od Sina, već samo (ἀπλῶς), da prima od Sina. On dakle prima od Sina znanje, biva: on uči samo ono, što se sa Sinovim riečima slaže. Jednako, kada Epifanije veli, da *Duh sveti zna Otca i Sina, od kojega izhodi i od kojega prima*, ovo mjesto treba razumievati drugojačije, nego li ga Latini razumievaju; pošto rieč *izhodi* privezuje se na sama Otca, a rieč *prima* na Sina; te je smisao: Duh sveti zna Otca i Sina, od kojega (Otea) izhodi i od kojega (Sina) prima. — Zdravi razum vidi, da je takovo tomačenje posve svojevoljno i neopravdano. Epifanije rekao je: *Duh je sveti od Otca i od Sina* (καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ). Dakle on je od Otca i od Sina: on biva i od Sina. Ako dakle biva i od Sina, on prima svoju bitnost i od Sina. — Marko Efesac ne prima tu konsekvenciju. On kaže, da

⁸ U Dindorfovnu izdanju (Lipsiae 1859) ovo mjesto glasi: τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα μόνον καλεῖται ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Ἀγκυρωτός, n. 72, I, p. 172. — Malo prije sveti Otac o Duhu svetomu bješe rekao: τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα παρὰ ἀμφοτέρων. Ib. n. 70, p. 169.

⁹ παρ' οὗ ἐκπορεύεται καὶ παρ' οὗ λαμβάνει. Ib. n. 73, p. 173.

¹⁰ ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ibid. Cf. ib. n. 8, p. 95, not. 9, p. 96. n. 71, p. 170: Κατὰ αἰρέσεων LXXIV, n. 7, III, p. 343. n. 8, p. 344. n. 10, p. 347.

¹¹ MANSI XXXI, 723—726; NICKES p. 141 (t. gr. p. 168—169).

bivati od koga nije isto, što *primati bitnost od koga*¹². — A kako će biti i od Sina, ako od njega ne prima bitnost? Marko je na to odgovarao, da je Duh sveti i od Sina, jer je iste prirode, koje i Sin, jer je nauka Sinova, njegova nauka, i jer ga je Sin poslao i dao ga vjernicima¹³. Ali kad bi takov odgovor što vriedio, pošto je Sin iste naravi koje i Duh sveti, pošto je nauka Duha svetoga Sinova nauka i pošto je Duh sveti na njemu, te poslao ga, da javlja evangjelje siromasima (Luc. 4, 18—19; Isai. 61, 1)¹⁴, jer se ne bi moglo reći, da je Sin od Duha svetoga?

Sad se je Marko pozvao na mjesto sv. Basilija: „Radja Bog, ne kao čovjek; radja ipak istinito: radja čedo, koje je od njega, to jest, Rieč, ne čovječju; a radja Rieč od samoga sebe. Izpušta pak Duha na usta, ali ne kao što ljudi čine; jer ni božja usta niesu tjelesna: a od njega je i Duh, ne od inuda¹⁵“. Evo, primieti Efesac, veliki je Basilije kazao, da je Duh sveti od sama Otčeva lica, a ne od drugoga¹⁶. — Dominikanski provincijal odgovori mu, da navedene rieči dokazuju baš protivno. Bog izpušta Duha na usta. Ali su božja usta Sin. S toga je, veli, u psalmu kazano: Riečju gospodnjom nebesa se stvoriše i duhom usta njegovih sva vojska (zvezde) njihova (32, 6). Rieči dakle velikog Basilija za nas su, a niesu protiv nas¹⁷. Opet, ako je Basilije rekao, da Duh sveti izhodi od Boga Otca, a ne od inuda, nije rekao, da izhodi iz sama Otčeva lica. Pošto je Evnomije poricao božanstvo Duha svetoga, naš naučitelj, koji je proti njemu pisao, dokazivao je, da Duh sveti, neka se i ne zove božji Sin, ipak je pravi Bog, jer izhodi iz Otčeve sućnosti, (a ne od

¹² Ceterum quidquid ex aliquo est, non habet etiam esse ex illo (πλὴν οὐτι εἴ τι ἔκ τινός ἐστιν, οὐκ ἤδη καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχει). NICKES p. 143 (t. gr. p. 170).

¹³ MANSI l. c. 725—733; NICKES p. 141—144 (t. gr. p. 169—172).

¹⁴ Vidi o ovome mjestu KNABENBAUER, *Commentarius in Isaiam* (Paris 1887) II, p. 431—436; CORNELIUS A LAPIDE, *In Lucum* 4, 18.

¹⁵ Generat Deus non ut homo; generat tamen vere: et genimen quod ex ipso est, edit, Verbum videlicet, non humanum; edit autem Verbum vere ex seipso. Et Spiritum per os emittit (καὶ ἐκπέμπει Πνεῦμα διὰ στόματος), non quasi humano more, cum neque os Dei corporeum sit: ex ipso autem et Spiritus non aliunde (ἔξ αὐτοῦ δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐκ ἑτέρωθεν). *Contra Eunomium* L. 5, Opp. (Migne) I, 735—736. Cf. MANSI l. c. 733—734; NICKES p. 144 (t. gr. p. 172—173).

¹⁶ Plane jam Basilius magnus pronuntiavit, ex sola Patris non ex alius hypostasi esse Spiritum sanctum (ἐκ μόνης τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἔξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον). MANSI, NICKES II. cc.

¹⁷ MANSI, NICKES II. cc.

inuda). Još su obojica dugo se prepirali; ali jedan drugoga ne mogaše da uvjeri¹⁸.

U devetnaestoj sjednici (5 ožujka) nastavilo se je pretresanje istoga Basilijeva teksta. Dubrovčanin ovako je razumljivao i branio svoje tomačenje: Basilije veli, da je Duh sveti iz Otčevih usta, a ne od inuda. Vi kažete, da se rieč *od inuda* (ἐκ τῶν ὀνδῶν) ima razumjeti *od drugoga lica*. A ja sam odgovorio, da onu rieč treba razumjeti ovako: Duh sveti ne izhodi od druge sućnosti, nego od Otčeve. Basilije u trećoj knjizi proti Evnomiju kaže, da Duh sveti ima svoje biće od Sina. Nije dakle mogao u istome djelu malo poslije kazati, da Duh sveti ne prima biće, već od sama Otčeva lica, a ne i od lica Sinova¹⁹. — Marko Evgenik znadijaše izvući se iz škripeca; te će odgovoriti: Iz toga, što se kaže, da je Duh sveti od Otea, ili od Sina, niesmo prinudjeni izvoditi izhodjenje Duha svetoga od sobstva Otčeva, ili od sobstva Sinova, ili od obaju; već samo to, da je Duh sveti od njihove sućnosti, to jest, da je *jednosućan* s njima (ὁμοούσιον αὐτοῖς), a ne od druge kakove sućnosti²⁰. — Efeski nadbiskup nije se predavao protivnim razlozima, već je samo gledao, da se pitanje ni za dlaku ne približi k riešenju. Sjednica je trajala više od četiri ure, a ništa se nije zaglavilo²¹.

U dvadesetoj sjednici (7 ožujka) Marko Evgenik zabavljao je mjestu iz svetoga Basilija, na koje se u prošloj sjednici dominikanac bješe pozvao; a to je mjesto bilo ono, gdje sveti naučitelj odgovara na Evnomijevu objeckiiju, koja je glasila: Pošto sveti otei uče, da je Duh sveti čašću i redom treći, on je i prirodom treći²². Odgovor pak Basilijev, kako ga Dubrovčanin bješe naveo, glasio je: „Ako je Duh sveti čašću i redom treći, zar valja, da bude treći i prirodom? Blagočastiva nauka kaže, da je on čašću drugi poslije Sina, *pošto od njega (Sina) ima biće i prima od njega i nama navješćuje i sasma visi od te kause* . . . Kako bo je Sin po redu drugi poslije Otea,

¹⁸ MANSI l. c. 734—742; NICKES p. 145—151 (t. gr. p. 173—181).

¹⁹ Ratio est, quia Basilius in libro asserit, Spiritum sanctum habere esse ex Filio (ἔχει τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ), non poterat ergo nisi secum ipse pugnans dicere, Spiritum a nulla esse persona. NICKES p. 152 (t. gr. p. 182).

²⁰ NICKES p. 153 (t. gr. p. 182—183).

²¹ MANSI l. c. 743—767; NICKES p. 153—164 (t. gr. p. 183—197).

²² Scribit autem (Eunomius) sic: „Cum autem haec nobis de Unigenito sufficient, consequens fuerit ut jam de Paracleto quoque dicamus, non vulgi opiniones temerarias secuti, sed sanctorum in omnibus doctrinam servantes: a quibus cum didicerimus eum dignitate et ordine tertium, tertium natura quoque esse credimus. *Contra Eunom.* L. 3 ab init. I, 654.

jer je od njega; a po časti drugi, jer je Otac izvor i kausa njegova, upravo zato, što mu je Otac, . . ali nije drugi prirodom, jer je jedno božanstvo u obama: tako zaista iz toga, što je Duh sveti, po redu i po časti, drugi poslije Sina, (da i to napokon dopustim,) ni pošto ne sledi, da je druge prirode²³. Ovaj tekst izazva veliku i dugu prepirku; jer u mnogim starinskim rukopisima nije bilo rieči označenih nagnutim slovima. Marko Efesac dakle manisaše dokazu iz ovoga teksta; ali je priznao, da se one rieči nalaze u raznim carigradskim rukopisima²⁴. No što su, reče, četiri, ili pet rukopisa, u kojima se nalazi tekst podkrpljeni, prema tisući drugih, u kojima stoji prvotna i prava lekcija? One su rieči kasnije bile umetnute, u namjeri, da obrane *Filioque*. Dominikanac međutim iznese grčki rukopis, koji, sudeći po kvieru i po slovima, bješe napisan bar 600 godina prije, dakle kad se još crkve ne bijahu razdielile i prije nego će se zametnuti kavga o *Filioque*, a u njemu stajahu prievečne rieči, brez ikakva biljega, da je što u tekstu brisano, ili mu dodano. Ovaj rukopis bijaše skoro donio iz Carigrada Nikola Kusan²⁵. Dubrovčanin primietiti, da Latini niesu do sada izkrivljivali knjige, kao što se je to više puta na iztoku uradilo: o čemu pomenu razne primjere. Efesac nije mogao opovrći taj prigovor; pa nije ni okušao, da ga pobije; pače javno priznade, da je posve istinito, što je njegov suparnik o tome kazao²⁶: samo što je u isti čas prekorio Latine, da je papa

²³ Cur enim necesse est, si dignitate ac ordine tertius est Spiritus, natura quoque eum esse tertium? Dignitate namque secundum esse a Filio, cum habeat esse ab ipso, atque ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat (παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλος τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξημμένον) tradit (fortasse) pietatis sermo. Quemadmodum enim Filius ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo est: dignitate vero, quoniam origo ejus est et causa, ea re quod ipsius est Pater, non autem natura secundus, quoniam deitas in utroque una est: ita profecto et Spiritus sanctus, et si tum ordine tum dignitate secundus a Filio est (ut tandem hoc etiam concedamus), tamen non jure sequi, ut sit alienae naturae. L. c. 655—656. Cf. *ib.* not. 79. — Ovo je mjesto malo drugojačije bilo prošiveno u dvadeset i prvoj sjednici. MANSI XXXI, 786; NICKES p. 185 (t. gr. p. 222). Ali je izrazivalo sasna jednak smisao.

²⁴ Liber iste reperitur etiam apud nos ita depravatum habens atque corruptum hunc locum, ut vos protulistis. Sunt enim Constantinopoli quatuor aut quinque codices, in quibus hoc dictum ita legitur. NICKES p. 165 (t. gr. pag. 197).

²⁵ MANSI l. c. 767—770; NICKES p. 166 (t. gr. p. 198).

²⁶ Saepe vero corruptos esse libros in illis partibus a quibusdam haereticis et nova dogmata in Dei ecclesiam inferentibus, fatemur etiam et ea quae citasti admittimus (καὶ τοῦτο ὁμολογοῦμεν, καὶ τὰς χρήσεις ταύτας ἀς αὐτὸς παρήγαγες). NICKES p. 168 (t. gr. p. 200—201).

Zosim poslao kartaginskome saboru kanon o apelacijama, kao da to bješe *nicejski* kanon²⁷. Ali je zaboravio kazati, da je ono bio sredački (*Sardicensis*) kanon, i da je običaj bio u Rimu sredačke kanone nazivati *nicejskim*, kako ih je nazivao prije Zosima sv. Inocencije I, a poslije Zosima sv. Leon Veliki²⁸.

Besarion u knjizi *De Processione Spiritus Sancti* protiv dokazivanja Maksima Planuda²⁹, kaže, da je u saboru izneseno šest starih rukopisa, tri mitilenskoga mitropolita, jedan grčkoga cara, onaj Nikole Kusana i jedan patrijarov, i da su svi, osim posljednjega, imali priepornu štivku. Kad se je Besarion iz Florencije vratio u Carigrad, veli, da je potražio u knjižnicama namastirskim sve starinske rukopise, te našao, da u svim starijim eksemplarima, napisanim prije razkola, ista se štivka čitava nalazi, dok u novijim, koji ipak brojem prve ne nadmašuju, nema je. U namastiru svetoga Spasa kaže, da se je namjerio na nešto *lacrymis et admiratione dignum*. Našao je, to jest, prastari rukopis, a u njemu nožićem izbrisane one rieči, te ostavljen prazan prostor gdje bijahu i u kojemu se još na pola vidjahu prvašnje slovke. U drugome eksemplaru nadje štivku crnilom prikrivenu³⁰.

Pri istoj sjednici nešto se je znamenita dogodilo. Grci poslaše slugu *nikomedijskoga* mitropolita, da donese još jedan eksemplar. Spazivši sluga, da su u njemu prieporne rieči *πρὸ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον*, htjede ih izbrisati. Dok se je makao, da uzme nožić, budući ostavio knjigu na prozoru, vjetar okrenu joj list, pa on u hitnji izstruga drugo mjesto. Kad se vrati u sabornicu, Grci ugledavši one rieči ostadoše zastidjeni; a sluga im se kunijaše i preklinjaše se, da je rieči izbrisao i da su samim činima mogle tu iznova biti napisane³¹.

U ostalom i same rieči, koje, iza priepornih, sliede, dokazuju, da je istinita latinska lekcija; jer brez nje odveć bi hramala Basi-lijeva argumentacija proti Evnomiju. „Kako bo je Sin po redu drugi poslije Otca, jer je od njega; a po časti drugi, jer je Otac izvor i

²⁷ NICKES l. c.

²⁸ Cf. HEFELE VII, p. 699: I, p. 357—358; ZACCARIA, *Anti Febbronio* (Pesaro 1767) II, p. 249—250; BALLERINI, *Opp. S. Leonis Magni* III, pag. LVII—LXIV.

²⁹ Maksim je živio sto godina prije i pisao je o izhodjenju Duha svetoga proti Latinima. CAVE, *Append.* p. 25.

³⁰ ARCUDIUS, *Opuscula aurea* (Romae 1630), p. 169 sqq.

³¹ JOSEPH METONENSIS, *Ἀπολογία* (*Responsio ad libellum Marci Ephesii*) apud Nickes p. 414 (t. gr. p. 477).

kausa njegova, . . ali nije drugi prirodom, jer je jedno božanstvo u obama: tako zaista iz toga, što je Duh sveti, po redu i po časti, drugi poslije Sina, . . nipošto ne sliedi, da je druge prirode“. Basilije priznaje svojemu protivniku, da je Duh sveti po redu i po časti drugi poslije Sina; ali ne da nipošto, da je druge naravi. A to dokazuje poredjenjem odnošaja Duha svetoga prema Sinu s odnošajima Sinovim prema Otcu. Kao što je Sin, veli, po redu drugi poslije Otea *jer je od njega* (jer od njega ima biće); tako i Duh sveti, premda je po redu drugi poslije Sina, nije druge naravi. Ako Basilije nije prije kazao, da Duh sveti ima svoje biće od Sina, ili bar ovdje to ne razumieva, on ne bi bio dokazao proti Evnomiju, što je htio dokazati, biva, da je Duh sveti drugi po redu poslije Sina, a ipak, da nije druge naravi; a ne bi bilo ni logično poredjenje odnošaja. U protivnoj hipotesi, evo kako bi bilo to poredjenje: Kao što je Sin po redu drugi poslije Otea, *jer je* Otac njegova kausa, njegov izvor, njegov princip, — jer on od Otea ima biće; tako je i Duh sveti po redu drugi poslije Sina, premda Sin *nije* njegova kausa, njegov izvor, njegov princip, — premda on od Sina nema biće. Još ću dodati i ovo. Da naš svetitelj bude mislio, da Duh sveti ne izhodi i od Sina, to bi bio kazao u istomu ovome djelu proti Evnomiju, pošto mu je zgoda bila, da to kaže; pače trebalo mu je kazati. Poredjujući bo na drugome mjestu odnošaj Duha svetoga k Sinu s odnošajem Sina k Otcu³², osvrće se na Evnomijev prigovor: „Ako je Sin Otčevo obličje, a Duh sveti Sinovo; takodjer ako je Sin božja (Otčeva) rieč, a Duh sveti rieč Sinova (kao što na istome mjestu Basilije bješe rekao³³), jer Duh sveti nije nazvan Sinov sin?³⁴“. Naš svetitelj priznaje, da je Evnomijeva objecka posve jaka³⁵, pa se napinje, da je obori, premda je slabo uspio. Kaže, kad bi Duh sveti bio nazvan Sinov sin, moglo bi se sumnjati, da je i od njega (Duha svetoga) drugi se rodio; a od ovoga opet drugi i tako dalje, te da se Trojstvo množi³⁶. Ovu je misao i prije naglasio; ali je

³² Quod quemadmodum Filius ad Patrem se habet, ita Spiritus ad Filium.

Adv. Eunomium L. 5, I, col. 731.

³³ Propterea et Dei quidem verbum Filius est, Filii autem verbum Spiritus (ὁ ἦμα δὲ Υἱὸν τὸ Πνεῦμα). *Ibid.*

³⁴ Si Dei quidem imago est Filius, Filii vero Spiritus; item si Filius sermo Dei est, Spiritus vero est verbum Filii, cur Spiritus dictus non est Filii filius? *Ibid.*

³⁵ Nam hoc argumento firmissimo ad impietatem usus est. *Ibid.*

³⁶ Dicimus ergo, quod si quis dixisset filium ex Filio, Trinitatem deitatis in multitudinis suspicionem apud homines qui hoc audivissent, adduxisset.

uzput označio odnošaj postanka Duha svetoga od Sina: „Ako, reče, Duh sveti nije nazvan Sinov sin, nije s toga, kao da ne bi bio *od Boga (Otea) po Sinu*, već neka se ne pomisli, da se Trojstvo množi brez kraja, ni konca³⁷“. Da Duh sveti ne izhodi i od Sina, svetome naučitelju, ne bi se činila odveć jaka Evnomijeva objekcija. On je mogao smesti protivnika i skršiti mu koplje u ruci, rekavši mu: Duh sveti ne zove se Sinov sin, jer od njega ne izhodi, već izhodi, kao i Sin, od sama Otea. Da ne rečemo ništa, kako na ovome mjestu izriekom priznaje vječnu procesiju Duha svetoga i od Sina, dok veli, *da je Duh sveti od Otea po Sinu*.

O istome tekstu još se je mnogo govorilo ne samo u ovoj dvadesetoj sjednici, nego i u četirima došastim. Sveti Antonin, potonji florentijski arcibiskup, koji je, papinom naredbom, nazočan bio u sjednicama florentijskog sabora, kaže nam, da je i Paleolog svoju u saboru progovorio, rekavši, da se o pravoy lekciji Basilijeva teksta ne može suditi iz maloga broja rukopisa, koji imaju prieporne rieči, nego iz prevelikoga broja eksemplara, što se po Grčkoj nalaze, a onih rieči ne imaju. Kad je Aleksandar Veliki stao, da maniše jednoj Apelovoy slici, veliki umjetnik reče: Molim tvoje veličanstvo, da bi pod glas govorilo; da te ne bi čuli moji šegrti. Paleologu je, na njegovu rieč takodjer liepo odgovorio kardinal Julijan: „Pošto je i tvoje veličanstvo htjelo stupiti na poprište, zar ne bi bilo bolje, da to prije bude uradilo, ne čekajući najžešće ograšje?“³⁸

Marko Evgenik u istoj dvadesetoj sjednici naveo je drugo mjesto iz svetog Basilija, u kojemu je kazano, da Duh sveti izhodi od Otea. Pišući svetitelj bratu Gregoriju, veli: „Pošto Duh sveti, od kojega izvire stvorenjima svako dobro, zavisao je od Sina i s njim je sjedinjen, s kojim zajedno, brez ikakva razstavljanja, biva; a ima biće od Otea, od kojega i izhodi; njegovo sobstveno svojstvo označuje se tim, što se on očituje poslije Sina i sa Sinom i što od Otea biva. A Sin, dok Duha svetoga, koji izhodi od Otea, po sebi i sa sobom očituje, a sâm se je jedinorodjeno od nerodjene svjetlosti zasjao, što se tiče njegovih sobstvenih svojstava, nema zajed-

Promptum namque erat suspicari, si filius ex Filio genitus fuisset, etiam ex hoc alium rursus genitum fuisse, et rursus alium, et sic postea facto ad multitudinem progressu. L. c. col. 734.

³⁷ Non quod ex Deo non sit per Filium (*ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ*), sed ne Trinitas putetur esse infinita multitudo, si quis eam suspicaretur, ut fit in hominibus, filios ex filiis habere. *Ib.* col. 731.

³⁸ Apud ROHRBACHER XI, p. 470.

nice s Otcem i s Duhom svetim³⁹. Ovim će riečima Efesac dodati: Duh sveti *zavisan je od Sina*: to jest, stoji iza Sina. Basilije ne kaže tim, da Duh sveti izhodi od Sina, ili da ima biće od Sina; nego, da je zavisan od Sina, jer zajedno sa Sinom *ἁδικτάτως* (*sine ullo intervallo*) biva, te izhodi od Otea i prima biće od Otea. Basilije kaže, da Sin očituje Duha svetoga; ali ne veli, da ga radja (ὡτό; *πρὸβόλων* = *ipse produciens*), već da očituje Duha svetoga, koji izhodi od Otea. Napokon veli, da se Sin razlikuje od Otea i Duha svetoga svojim sobstvenim svojstvom, koje stoji u tom, što je on rođen od Otea i što očituje Duha svetoga: dakle nije mu sobstveno svojstvo produkcija Duha svetoga⁴⁰.

Na to mu je dominikanac odgovorio: Ako je Duh sveti zavisan od Sina, kao što Basilije veli, valja, da prima i biće od Sina; pa je onda i ovo mjesto dokaz za latinsku nauku i podudara se s drugim mjestima svetoga naučitelja⁴¹. — Zaista, zavisnost jednoga lica božanstvenoga od drugoga, ne može se ni zamisliti, da bi što drugo mogla značiti, nego *bivanje* jednoga sobstva od drugoga. Basilije o Duhu svetomu veli: τοῦ Υἱοῦ μὲν ἡρτηται. Ali ne bi se moglo reći o Sinu: τοῦ Πνεύματος ἡρτηται; a moglo bi se reći: ὁ Υἱὸς ἡρτηται τοῦ Πατρὸς. Duh je dakle sveti zavisan od Sina, kao što je Sin od Otea: samo, što je Otac najprva kausa (*προκαταρτικὴ αἰτία*, ili kako na ovome mjestu reče naš svetitelj: αἰτία τῆς ἀπάντων τῶν ὄντων αἰτίας = *causa rerum omnium causae*); te daje Sinu, da i on s njim zajedno bude princip Duha svetoga. Po tome kažemo, da je Sin princip od principa, kao što kažemo, da je Sin Bog od Boga; dok je Otac princip brez principa (*ἄναρχος ἀρχή*). Opet Basilije veli, da se Duh sveti *očituje* poslije Sina, i *da ga Sin po sebi i poslije sebe*

³⁹ Quoniam igitur Spiritus sanctus, a quo omnis in rem creatam bonorum largitio scaturit, Filio quidem cohaeret (τοῦ Υἱοῦ μὲν ἡρτηται) ac conjunctus est, quocum simul sine ullo intervallo concipitur (ὃ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται); habet vero esse ex ea causa, quae Pater est, connexum, unde et procedit (τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται); illius secundum hypostasim proprietates hoc signo declaratur, quod post Filium et cum Filio cognoscitur, et quod ex Patre subsistit (καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφίσταται). Filius vero qui ex Patre procedentem Spiritum (Ὁ δὲ Υἱὸς, ὁ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα) per sese ac secum notum facit; ac solus unigenite ex ingenita luce effulsit, nullam, quod ad signorum, quibus dignoscitur, proprietatem attinet, cum Patre aut Spiritu sancto communiter habet: sed iis, quae dixi, signis solus agnoscitur. *Ep.* 38. *Opp.* IV, 329—330; *NICKES* p. 169—170 (t. gr. p. 203).

⁴⁰ *NICKES* *ibid.*

⁴¹ *NICKES* p. 170—172 (t. gr. p. 204—206).

očituje. U božjoj naravi takovo očitovanje jednoga sobstva, nije drugo do njegova ontološkoga bivanja; a to kaže i naš svetitelj, pošto veli, da u tome očitovanju Duha svetoga poslije Sina i po Sinu, stoji *sobstveno njegovo svojstvo*, po kojemu se razlikuje od Otea i od Sina⁴².

Pri koncu sjednice Ivan se pozva na dva mjesta svetog Atanasija. Prvo bješe uzeo iz tobožnje Disputacije svetoga otea s Arijem, a opet nije mu donio pravu lekciju⁴³; jer auktor Disputacije nije ondje drugo dokazivao, već da je Duh sveti Bog, kao što je Otac i Sin, dok je Ivan iz njegovih rieči izvodio, da Duh sveti ima biće od Otea i od Sina. Drugo je mjesto bilo iz prve poslanice sv. Atanasija Serapionu, gdje je opet govor o božanstvu Duha svetoga⁴⁴; ali se iz toga mjesta logično izvodi nauka o izhodjenju Duha svetoga od Sina. Sveti naučitelj navodi razne primjere, koji razjašnjaju međjusobne odnošaje božanstvenih lica. Otac je vidjelo (φῶς = *lux*), Sin svjetlost (ἀπαύρασμα = *splendor*), Duh sveti obasjavanje (φωτισμα = *illuminatio*; ili, kako veli sveti naučitelj: ἐν ᾧ φωτιζόμεθα = *in quo illuminamur*). Otac je izvor (πηγή = *fons*), Sin potok (ποταμός = *fluvius*), Duh sveti voda (1 Cor. 12, 13; Joan. 4, 10—14). Otac je sam premudar (Rom. 16, 27), Sin je Otčeva premudrost (1 Cor. 1, 24), Duh sveti je Duh premudrosti (Duh Sinov). Poklem nego je dugo o tome razložio⁴⁵, kaže, da Duh sveti stoji u istome odnošaju reda i prirode prema Sinu, u kojemu Sin stoji prema Oteu; a odatle, proti pneumatomakima,

⁴² Cf. FRANZELIN, *Examen Doctrinae Macarii Bulgakow et Josephi Langen de Process. Sp. S.* (Romae 1876), p. 136—143.

⁴³ Si igitur Spiritus sanctus non est substantiae Patris et Filii, quare ipsum Dei Filius annumeravit in symbolo sanctificationis? Ait enim ad discipulos Dominus: „Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti“. Quod si omnes gentes quae credunt et sanctificantur, ter beatissima illa nomenclatura sanctificantur, evidens est Spiritum ad Patris et Filii divinitatem pertinere. *Disputatio contra Arium* n. 38. Opp. (*Migne*) IV, 490. Posljednje rieči dominikanac nije tekstualno naveo, već ih je tumačio, rekavši: „Ex quo Athanasius concludit, quoniam in sacramento tres enumerantur personae, Spiritum ex substantia Patris et Filii esse, necessarioque essentiam habere a Patre et Filio“. NICKES p. 178 (t. gr. pag. 213).

⁴⁴ Cum igitur eundem ordinem eandemque naturam habeat Spiritus erga Filium, qualem Filius erga Patrem, qua, quaeso ratione is qui Spiritum sanctum rem creatam esse contendit, non idem necessario de Filio sentiet? Nam si Filii Spiritus res est creata, consequens est ut et Verbum Patris rem creatam esse fateantur? *Ep.* 1 ad Serap. n. 21. Opp. II, 579; NICKES l. c.

⁴⁵ L. c. n. 19—20, col. 574—579.

izvodi posljedak: ako je Duh sveti stvorenje, valja, da je stvorenje i Sin božji; te u istome smislu ontološkoga bivanja uzimlje imenice: Duh Sinov, Rieč Otčeva. Po čemu, kako *Rieč Otčeva* znači bivanje Sinovo od Otea i njegov odnošaj k Oteu, tako i *Duh Sinov* znači njegovo bivanje od Sina i njegov odnošaj k Sinu.

U dvadeset i prvoj sjednici, na 10 ožujka, efeski nadsvećenik odgovarao je dominikancu o dvama pomenutim navodima, i zabavio mu, da po svojoj volji umeće i domeće riečima svetih otaca⁴⁶. Ivan iznese još jedno svjedočanstvo iz homilije svetog Basilija(?) o Duhu svetomu⁴⁷. Efesac nije mu odmah na nj ništa odgovorio, ali lekcija mogla je u izvorniku imati drugi smisao⁴⁸. Dominikanac po tom vratiti se na prvašnja svjedočanstva sv. Basilija i sv. Atanasija, da, iz njih svih zajedno, pritvrdi svoje dokazivanje. A jer je odveć dugo besjedio, Paleolog se potuži, rekavši: Vi znate, da smo se mi pogodili u kratko zboriti; a evo vi ste nam toliko govorili, da vam naši ne bi mogli do večeri odvratiti⁴⁹.

U dvadeset i drugoj sjednici (14 ožujka) Marko se osvrnu na mjesta svetih otaca, koja je Ivan naveo u posljednjoj sjednici, a osobito na ono iz homilije o Duhu svetomu, oprovrgavajući tomačenje svojega suparnika⁵⁰; ali je najposlije priznao, da grčki tekst može se iztomačiti kako ga je dominikanac preveo⁵¹. — U dispu-

⁴⁶ NICKES p. 179—182, (t. gr. p. 214—218).

⁴⁷ S. BASILIUS Opp. III, 1429—1438. Migne misli, da ova homilija nije svetog Basilija.

⁴⁸ „neque enim nos ab Spiritu accipimus quaequam, quomodo a Filio Spiritus“ . . . Ergo sanctus Basilius ait non eo modo Spiritum accipere a Filio quo nos a Spiritu accipimus: sequitur enim necessario divinum esse quod Spiritus accipit. NICKES p. 184. Ali grčki tekst: οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τινα λαμβάνομεν, καθ’ ὅν τρόπον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα (NICKES gr. p. 221), može imati drugojačiji smisao, jer *τινα* može se uzeti za akusativ jednine mužkoga spola, a ne za akusativ množine srednjega spola, a τὸ Πνεῦμα za akusativ, a ne za nominativ; te bi iziшао smisao: „Non enim a Spiritu quem-piam accipimus, quemadmodum a Filio Spiritum“. Migne l. c. 1434.

⁴⁹ MANSI l. c. 794—818; NICKES p. 185—190 (t. gr. p. 221—228).

⁵⁰ MANSI l. c. 818—827; NICKES p. 192—195 (t. gr. p. 230—234).

⁵¹ Locus iste ambiguus est, cum aliter a nobis, aliter a vobis intelligatur: ex ambiguis autem nihil concluditur necessario: non ergo potestis inferre hinc necessario quod vultis . . . Nos dicimus, vestram quoque explanationem posse consistere (ἡμεῖς λέγομεν, ὅτι δύναται ὁμολογεῖσθαι καὶ ἡ ὑμετέρα ἐξηγήσις). MANSI l. c. 827; NICKES p. 195. 196 (t. gr. p. 234. 235).

taciji Marko bješe rekao: Ako je Duh sveti od Otca i od Sina, on je od dvaju lica; a ova će po tome biti dva principa i dvie kause⁵². Provincijal odgovori mu u jezgri ovo: Nipošto mi ne velimo, da su dva principa i dvie kause, nego jedan princip i jedna kausa: jer Otac, kao otac, stoji u odnošaju prema Sinu; takodjer Sin, kao sin, stoji u odnošaju prema Otcu; te Otac suponuje Sina, a Sin Otca. Medju njima je oposicija odnošaja, koja razlikuje jednoga od drugoga. Ali Duh sveti ne stoji u odnošaju prema prvome licu presvetoga Trojstva u onome, što isto lice *Otcem* čini, ni prema drugome licu u onome, što njega *Sinom* čini, već stoji u odnošaju prema obama, kao jedinoj kausi, koja njega diše; pošto Otac, radjajući prije nego je vrijeme počelo (*intemporaliter* = ἄχρονον;) Sina, diše i Duha svetoga, a Sin primajući bitnost od Otca, prima i to, da izvodi Duha svetoga: te Otac i Sin (medju kojima nema oposicije odnošaja, što se tiče izvodjenja Duha svetoga) jedinom produktivnom moći dišu Duha svetoga⁵³. Marko nije tomu ništa zabavio, nego vrativši se na Basilijev tekst: *Ako je Duh sveti čaštu i redom treći* itd. (s 434), dugo se je o njemu prepirao⁵⁴.

U dvadeset i trećoj sjednici (17 ožujka) efeski nadbiskup dokazivaše svetim pismom, da Duh sveti izhodi od Otca. Isus je rekao u Ivanovu evanđelju: Kada dodje Utjesitelj, kojega ću vam ja poslati od Otca, Duh istine, *koji od Otca izlazi*, on će svjedočiti za mene (15, 26). A Pavao: Ne primismo mi duha ovoga svieta, nego Duha, *koji je iz Boga* (1 Cor. 2, 12). Svoje dokazivanje podkrep-
ljivao je mjestima svetih otaca, Gregorija Nazianzena⁵⁵, Pseudo-

⁵² τὸ προβάλλεσθαι ἄρα παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ δύο ὑποστάσεων ἐστίν, ἅπερ γίνονται δύο ἀρχαὶ καὶ δύο αἷτια. NICKES (gr.) p. 238.

⁵³ MANSI l. c. 831; NICKES p. 198—199 (t. gr. p. 238—239).

⁵⁴ MANSI l. c. 832—845; NICKES p. 199—206 (t. gr. p. 239—247).

⁵⁵ Proinde finibus nostris nosmet continentes, ingenitum et genitum inducimus, et ex Patre procedentem (καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον), ut quodam loco Deus ipse ac Verbum pronuntiavit. Orat. 29, theologica 3, n. 1 Opp. (*Migne*) II, 75—76; NICKES p. 207 (t. gr. p. 249). Gregorije ovdje samo navodi rieči, koje su u simbolu nicejsko-carigradskome. O izhodjenju Duha svetoga ne govori nigdje; a suponuje izhodjenje i od Sina u Besjedi *In laudem S. Cypriani*, gdje veli: προσκυνούντες Πατέρα ἐν Υἱῷ, Υἱὸν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι (*adorantes Patrem in Filio, et Filium in sancto Spiritu*). Or. 24, n. 19. Opp. I, 1193.

Dionisija⁵⁶, Atanasija⁵⁷, Leontija cesarejskoga⁵⁸. Ali ta mjesta svakolika nisu dokazivala već ono, što nitko nije poricao, biva, da Duh sveti izhodi od Oca. — Provincijal dominikanski na to će Efescu primietiti, da se imaju izvesti na čisto prije navedena mjesta sv. Basilija, te svetog Atanasija, pa onda prieći na druga pitanja: neka mu dakle na sva ona redom odgovori. Uzgred opaža mu: Ako je Gospod o Duhu svetome rekao, *da izlazi od Ocu*, sam je kazao, kako to valja razumievati, dodavši: *Sve što ima Otac, moje je: zato rekoh, da će (Duh sveti) od mojega uzeti i javiti vam* (Joan. 16, 15)⁵⁹. Ipak Evgenik ne dade se pomaknuti sa svojega gledišta, već je nastavio navoditi još druga svjedočanstva, hotеći dokazati, da Duh sveti izhodi samo od Oca. Izteciao je opet i tomačio rieči Leontija cesarejskoga, kao izraz nicejskog sabora, pošto je u ime istoga sabora Leontije odgovorio filozofu na njegove sumnje. Evgenik navede dva nova teksta sv. Basilija. U prvomu sveti naučitelj veli, *da se Duh sveti zove Duh Sinov, jer je s njim po naravi sjedinjen*⁶⁰. — To nije nikakov dokaz proti katoličkoj nauci; tim manje, što je na istome mjestu, malo redaka prije, Basilije rekao: Jedan

⁵⁶ Quin etiam est in supersubstantialibus Dei nominibus distinctis, . . verum etiam ea quae supersubstantialis illius divinae generationis (τὰ τῆς ὑπερουσίου Θεογονίας) sunt, inter se minime recipiuntur. Adeo ut solus Pater fons sit in supersubstantiali deitate (μόνη δὲ πηγὴ τῆς ὑπερουσίου Θεότητος ὁ Πατήρ), atque ita Pater non sit Filius, neque Filius sit Pater, sed cuique divinarum personarum propriae suae laudes inviolatae conserventur. S. DIONYSIUS AREOPAGITA, *De divinis nominibus* c. 2, §. 5. Opp. (Venetiis 1755) I, p. 318—319; NICKES p. 208 (t. gr. p. 250).

⁵⁷ Segregamur quoque a judaizantibus, qui christianismum in iudaismo depravant: qui eum, qui ex Deo est, Deum esse negant: Deumque unum quemadmodum Iudaei praedicant: qui non eo dicunt ipsum esse solum Deum, quod solus non genitus, et quod solus fons deitatis (μόνος πηγὴ Θεότητος) sit; sed quod Filium non genuerit, nec Verbum vivens, veramque sapientiam produxerit. *Contra Sabellianos* (Inter Opera dubia), n. 2. Opp. IV, 97—98; NICKES p. 209 (t. gr. p. 251).

⁵⁸ Suscipe unam divinitatem Patris, qui Filium ineffabiliter generavit, et Filii ex eo geniti, et Spiritus sancti procedentis ex ipso Patre (καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς), qui Filii proprius est. NICKES *ibid.*

⁵⁹ NICKES p. 209—11 (t. gr. p. 251—254).

⁶⁰ Spiritus Christi dicitur, tanquam illi natura conjunctus (Πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται, ὡς ὁκτωμένον κατὰ τὴν φύσιν αὐτῷ) *Lib. De Spiritu S. ad Amphilochoium* c. 18. Opp. IV, 151—152.

je i Duh sveti . . po jednom Sinu spojen s jednim Otcem⁶¹. — U drugome tekstu svetitelj kaže, da Duh sveti nije ni Otac, ni Sin; pa dodaje: „Znam, da je sjedinjen s Otcem, jer od Otca izhodi; znam, da je sjedinjen sa Sinom, jer čujem (Pavlovu rieč): Ako tko nema Duha Krstova, on nije njegov“ (Rom. 8, 9)⁶². Po tom Marko dokazivaše, da rieč simbola nicejsko-carigradskoga τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐνπορευόμενον (koji od Otca izhodi), po misli carigradskog sabora ima se razumievati u eksklusivnome značenju, biva, da Duh sveti izhodi *samo* od Otca, a ne i od Sina. Pa doda, da je sveti Ćiril aleksandrijski, u knjizi pisanoj Evopeiju, nazvao *opašću*, što ga je Teodoret tužio, da on uči izhodjenje Duha svetoga i od Sina⁶³. — Ali u tome pismu Ćiril nije rekao, da ga Teodoret opada s toga, što on uči izhodjenje Duha svetoga i od Sina, već samo, da ga Teodoret, knjigom napisanom protivu njegovih dvanaest anatematisma, opada u svakome poglavlju⁶⁴. Zaista Teodoret nepravedno je manisao svakomu od Ćirilovih dvanaest anatematisma⁶⁵. U devetome Ćiril nazivlje Duha svetoga *njegovim* (Sinovim) *Duhom*. Teodoret toj rieči zabavlja ovako: Ako Ćiril njom razumie kazati, da je Duh sveti iz Sina, ili po Sinu, da ima bitnost, njegova je rieč hula; jer se protivi Gospodu, koji veli, da Duh izhodi od Otca, i svetome Pavlu, koji kaže: A mi ne primismo duha ovoga svieta, nego Duha, koji je iz Boga Otca. Ćiril u obrani, ne poriče, što je prije rekao, već pritvrdjuje. Kaže svojemu protivniku, da on priznaje izhodjenje Duha svetoga od Otca. Dakle, ako je Duha svetoga nazvao *Sinovim Duhom* nije tim niekao izhodjenje Duha od Otca, kako prigovor Teodoretov suponuje. Ali je, veli, zaista on Duh Sinov, isto kao i Otčev; te ako izhodi od Otca, *nije Sinu tudj*, jer je Sinu sve

⁶¹ Unus autem est et Spiritus sanctus, atque ipse singulariter enuntiatur, per unum Filium uni Patri copulatus (δὲ ἑνὸς Υἱοῦ τῷ ἑνὶ Πατρὶ συναντόμενον), ac per se complens glorificandam super omnia ac beatam Trinitatem. L. c. 150—151.

⁶² Ego autem cum Patre quidem Spiritum novi, at novi non esse Patrem: item, illum cum Filio accepi, sed non accepi Filium fuisse appellatum. Atqui conjunctionem quidem quam cum Patre habet intelligo, ex eo quod ex Patre procedit: eam vero quam habet cum Filio, quoniam audio: Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. *Homilia contra Sabellianos, et Arium, et Anomaeos*, n. 6. Opp. III, 611.

⁶³ NICKES p. 215 (t. gr. p. 258—259).

⁶⁴ Reperio enim me ubique calumniis impeti, idque per singula capita. *Ep. ad Evoptium* (episcopum Ptolemaidis). Opp. (Ed. Lat. *Migne*) IV, 931—932.

⁶⁵ Inter Opera S. Cyrilli, *ibid.* 933—962.

zajedničko s Otcem; pa s toga isti Sin veli: „Sve, što ima Otac, moje je. Zato rekoh, da će od mojega uzeti, i javiti vam⁶⁶“. Osim toga, iztočnjaci korahu Ćirila, da je devetim anatematismom utvrdio, da Isukrst nije Duhom božjim izgonio gjavle, i tako što on zove *biedom*⁶⁷. Kako je Ćiril razumievao, što je ovdje rekao, da Duh sveti *nije Sinu tudj*, kazao je pišući Nestoriju, kad mu je poslao pome-nute anatematisme: „Premda je Duh u svojemu osobitome licu, i naosob je smatran, koliko je Duh a ne Sin, ipak nije njemu (Sinu) tudj. Nazivlje *bo* se *Duh istine*, a Krst je Istina, i *od njega* (Krstasina) *izlieva se*, kao i iz Boga Otea⁶⁸“. Opet na drugome mjestu kaže nam, u kojemu je smislu rekao, da je Duh sveti pravo Sinov Duh (*proprius Filius*). Tužahu ga, kako rekoh, s njegovih anatema-tisma. Pravdajući se dakle u efeskome saboru, reče: „Jedinorodjena božja Rieč, postavši čovjek, ostade ipak Bog (kao što je bila), i sve ima, što i Otac, razma sama svojstva, što Otea Otcem čini (*sola excepta paternitate*), te ima svojeg Duha svetoga, *koji je od njega* i u njemu je bistveno⁶⁹“.

Efesac dugo se je prepirao s Dubrovčaninom, a svaki ostade pri svojoj. Ivan napokon još jednom izjavi, da crkva rimska ne priznaje dva izvorna principa, dvie kause Duha svetoga, nego jedan princip i jednu kausu; te osuđuje one, koji bi dva principa, ili dvie kause uvodili (V. s. 311). Ovom izjavom dovrši dvadeset i treća sjednica⁷⁰.

Sjutradan Paleolog posjeti bolestnog patrijara, i tu sazva grčke nadsvećenike. Kad se skupiše ovako im progovori: Ja sam branitelj crkve. Premda je mnogostručan braniteljjev posao, ipak o predmetu, kojim se sada bavimo, može se svesti na dvoje. Prvo je, da branitelj čuva dobro i brani crkvene dogmate, te svakomu, koji hoće, da o njima razpravlja, dâ slobodu govoriti sve, što cieni, da se pri-likuje zdravoj nauci, a zauzbije one, koji bi svadljivim i neprijatelj-skim duhom zdravoj se nauci suprotili. Drugo je, da drži naše sje-dinjene naj jačom svezom, eda svi složno i jednodušno budu utvr-

⁶⁶ L. c. 952—953.

⁶⁷ *Apologeticus pro duodecim Capitibus advers. Orientales*, Anath. 9. L. c. 916—917.

⁶⁸ *Ep. ad Nestor*. Opp. V, 72.

⁶⁹ Et si unigenitum Dei Verbum homo factum est, mansit tamen Deus, omnia praeter solam paternitatem cum Patre communia habens: Spiritumque sanctum, qui ex ipso (ἐξ αὐτοῦ) est, ipsique essentialiter inest. *Explicatio duodecim capitum Ephesi pronuntiata*. Opp. IV, 893; MANSI V, 16.

⁷⁰ MANSI XXXI, 846—875; NICKES p. 216—221 (t. gr. p. 260—266).

djeni u jednome razumu i u jednoj misli⁷¹. Pomenu im iza toga, da vrieme prolazi, a oni ništa postigli niesu, dok međjutim domovini pogibao prieti. Valja se dakle proći prepiranja i inada, te gledati, da nadjemo način, kako će se doći do sjedinjenja⁷². — Isidor kijevski, Besarion i veliki protosingjel Gregorije rado se caru odayaše; te nagovarahu druge neka pristanu, da se odmah s Latinima počnu pogadjati o sjedinjenju. Osim Marka Evgenika i Antonija heraklejskoga, malo ih (τινὲς ὀλίγοι: veli Siropul) bješe protivnih. Prijatelji unije iznesoše tada pismo svetoga Maksima, u kojemu je kazano: „Uza sve, što Latini uče, da Duh sveti izhodi i od Sina, oni ne kažu, da je Sin kausa Duha, jer oni priznaju samo jednu kausu Sinovu i Duha svetoga, to jest, Otca⁷³“. Poslije nego je to pismo proštiveno, Grei odrediše, da će se sjediniti s Latinima, samo ako oni očituju, da se njihova nauka udara s navedenim svjedočanstvom svetoga Maksima⁷⁴.

Latini pitahu, da bude držana još jedna sjednica, u kojoj će odgovoriti na razloge, što su Grei naveli u dvadeset i trećoj sjednici. Privoljevši se na to car bi držana sjednica na 21 ožujka; ali ne dodjoše na nju Marko Evgenik i Antonije heraklejski; jer im car bješe zabranio⁷⁵. Ne pristupivši ova dvojica, Dubrovčanin ne mogaše nastaviti disputaciju. Mjesto toga, razjasni još bolje, što je pri svrhi posljednje, a i u dvadeset i drugoj sjednici kazao o jednome principu, ili jednoj kausi Duha svetoga, tvrdeći, da Sin daje bitnost Duhu svetomu iz jednosuénoga Otca, pošto svojim rođenjem od Otca prima i ovo, te imajući u sebi krepost, koja je Ocu prirodna, i on izvodi Duha svetoga, kojega je s toga jedna kausa s Otcem; dok je ipak Otac, kao korien i izvor božanstva, poglavita kausa⁷⁶.

⁷¹ SYROPULUS Sect. 8, c. 5, p. 221—222.

⁷² NICKES p. 222 (t. gr. p. 266—267). τὸ δεῖν ἐνρεῖν τινὰ μεσότητα, δι᾽ ἧς παρακολουθήσει ἡ ἔνωσις. SYROPULUS l. c.

⁷³ .. demonstrarunt, sese nequaquam asserere, Filium esse causam Spiritus; unam enim norunt causam Filii ac Spiritus, Patrem. NICKES p. 222 (t. gr. p. 267).

⁷⁴ NICKES l. c. p. 223; MANSI l. c. 878.

⁷⁵ NICKES l. c.; MANSI l. c. 879.

⁷⁶ .. ita ne Filius quidem ab se ipso producit Spiritum sanctum, sed a consubstantiali Patre, in generatione sua illud accipiens, virtutemque paternam et naturalem in se habens producit ipse quoque Spiritum sanctum non principaliter, uti Pater, is est enim radix et fons divinitatis. NICKES p. 224 (t. gr. p. 269); MANSI l. c. 880.

Na 24 ožujka držana je posljednja (dvadeset i peta) sjednica, brez Marka Evgenika i Antonija heraklejskoga. Provincijal dominikanski iznese mnogo novih svjedočanstva otaca grčkih, Basilija, Epifanija, Ćirila, Atanasija, Didima; te saborski povjestničar Dorotej dodaje, da su njegovi razlozi očevidno dokazivali, da Duh sveti izhodi od Oca i Sina⁷⁷. Ali je posve dugo besjedio, sve do sumračja, pa mu je Isidor kijevski podrugljivo rekao: Kada jedan sam trči na trku, njegova je obdulja. Ali i mi imamo mnogo koješta, da odgovorimo; no jer se već sunoća, odgovorit ćemo u drugoj skupštini⁷⁸.

Grci zaikaše tada, da im Latini dadu svoje knjige, pa da će na tenanu razvidjeti mjesta svetih otaca. Kardinal Julijan odgovori im na to: Sve što mi izustismo, bilježnici su napisali; a to je vama u ruci, te možete razgledati. Ne ćete li ni tako, sastanimo se jedan dan i učinimo vieću u crkvi svetoga Frane, pošto blizu nje stanuje prejasni car.

Tako i uradiše. Dva dana poslije (26 ožujka) sastadoše se u franjevačkoj crkvi, gdje bijahu izvidjene knjige obiju stranaka, pa se dodje do zaključka, da se, s božjom pomoću, ipak može izvesti sjedinjenje⁷⁹.

⁷⁷ Attulit . . . multas alias comprobationes evidenter ostendentes (δεξινοῦσας ἐναργῶς) Spiritum sanctum procedere ex Patre et Filio. NICKES p. 226 (t. gr. 271—272).

⁷⁸ NICKES *ibid.*

⁷⁹ MANSI l. c. 882—883; NICKES l. c.

POGLAVLJE XXII.

Sadržaj. — Obustavljene su sjednice. — Grci prepiru se među se. — Papini prijedlozi i zatezanje Grka. — Besarionova besjeda. — Besjeda Georgija Skolarija. — Izbiraju se dva odbora: grčki i latinski. Njihovi sastanci, koji dovršuju izjavom Latina o jednome principu Duha svetoga. — Izjava Grka. — Latini niesu njom zadovoljni. — Paleolog i grčki biskupi priznaju, da je posve pravedno, što papa zahtieva. — Pokret za uniju među Grcima. Patrijarova izjava. Četvorica biskupa ne će unije s Latinima. — Što papa obećaje Paleologu. — Potonja dogovaranja. — Druge dogmatičke tačke. — Smrt patrijara Josipa i njegov zavještaj. — Papa hoće, da se izvedu na čisto sve prieporne tačke. — Pitanje o riečima posvećivanja tiela Isukrstova. — Grci razpravljaju među sobom o povlasticama primata. — Dekret sjedinjenja. Svi Grci podpisuju ga, osim Marka Evgenika i stavropoljskog biskupa. — Zabavljanje jednoga srbskog bogoslovca, te Simeona susdalskoga, Fromanovo i Siropulovo.

Teološke prepirke nikada ne bi dovele bile do sjedinjenja erkava. Siropul kaže, da je s toga basileus prinudjen bio poslati papi Marka Efesca, njega (Siropula), Isidora kijevskoga i velikog arkivara (Balsamona), s porukom, da se stara za njihov povratak u domovinu, kada već nema nade, da će se sjedinjenje izvesti¹. Možemo dvoumiti o toj poruci, jer je isti Siropul prije kazao izjavu carevu pred Grcima, da valja tražiti način, kako da se dodje do sjedinjenja, pa i njihovo pristajanje na tu misao; dok se tomu nitko, do Marka efeskoga i Antonija, mitropolita heraklejskoga, nije suprotio, već svi, na usta nikomedijskoga nadsvećenika, kazaše, da tako odredjuju i žele². Vidjeli smo opet rezultat posljednjeg sastanka u franjevačkoj crkvi, koji nam ne da ni misliti na onakovu poruku. No to stoji, da su Grci poslali zamoliti papu, neka obustavi sjednice do po Uzkrstu, a da će se oni kroz to dogovarati, i da će dati Latinima odgovor na bielu nedjelju. Evgenije se na to privolje i poruči Grcima, da već ne će biti javnih sjednica³.

¹ Sect. 8, c. 8, p. 229.

² οἱ πάντες λέγουσι καὶ στέργουσι τοῦτο. Sect. 8, c. 5, p. 223.

³ NICKES p. 226.—227 (t. gr. p. 272).

Na 30 ožujka, prvi dan velike nedjelje, patrijar sazva Grke, da s njima vieća, može li se do Uzkrsa iznaći način, kako da se uglavi sjedinjenje s Latinima, ili se je vraćati kući, ne opremivši ništa. — Isidor i Besarion kazaše odmah, da su za sjedinjenje: jedan i drugi dokazivanjem podkriepivši svoj odvjet. Dositej monembaski nasuprot reče: „Zar bi ste htjeli, da o papinu trošku vratimo se kući, a postanemo izdajice naše vjere? Ja volim umrijeti, nego se polatiniti“. Odvratu mu na to Isidor: „Ne ćemo ni mi, da postanemo Latini; ali da Duh sveti izhodi i od Sina, to su učili ne samo zapadni, već i istočni otc. Zato je pravedno, da idući za našim svetiteljima sjedinimo se s rimskom crkvom“. Ustade tada Antonije heraklejski i reče: „Medju saborskim otcima, je li veće naših, ili latinskih? Valja, da se držimo većine, koja kaže, da Duh sveti izhodi od Otea, a ne od Sina“. Za njim se diže Marko Efesac i dugom besjedom žestoko napade na Latine, zovući ih ne samo razkolnicima, već i krivovjercima. — „Naša je crkva, reče, dugo o tome mučala, jer su nas oni brojem i snagom nadmašivali; a mi se od njih niesmo s drugoga uzroka odielili, već, što su oni krivovjerci. Poradi toga mi se ne smiemo s njima sjediniti, ne dignu li dodatak iz vjerovanja i ne počnu li izgovarati simbol kao i mi⁴“. — „Dakle su, primieti Besarion, heretici svi, koji kažu, da Duh sveti izlazi i od Sina?“ — „Da šta su?“ odgovori Marko. Besarion prihvati: „Dakle i sveti otc, koji su tako učili?“ — Marko će na to: „Tko zna, da niesu izkvarene njihove knjige?“ — Besarion: „Tko smie utvrditi, da su izkvarene sve homilije i tomačenja evangjelja i ciele bogoslovske razprave? Budemo li dotle pregonili, ne će u knjigama ostati ništa do biele hartije“. — Jasno je, veli Hefe, da sa gle-dišta Efesčeva, sjedinjenje nipošto nije bilo moguće i da sva dogo-varanja o tome niesu bila nego sieri i prieara, kojima se šćadijaše zasjeniti oči Latinima⁵.

Ovoga puta ništa se nije moglo uglaviti, jer se biskupi, a i ugledniji izmedju grčkih svjetovnjaka podieliše u dva tabora. Sjutra-

⁴ .. praesul Ephesus domnus Marcus prolixam habuit orationem eadem dicens (quae Antonius Heracleensis) atque addens, Latinos non solum esse schismaticos, sed etiam haereticos: hoc autem nostra, inquit, ecclesia reticuit, quod genus eorum erat numerosum et potentius nostro: nos vero nullam aliam ob causam ab eis sejuncti sumus, nisi quod haeretici sunt (*ἡμεῖς δὲ οὐδὲ δι' ἄλλο τι ἐσχίσθημεν αὐτῶν, εἰ μὴ ὅτι εἰσὶν αἱρετικοί*). Quocirca non decet omnino cum illis conjungi, nisi tollant symbolo additionem, et proferant symbolum ut nos. NICKES p. 227 (t. gr. p. 273).

⁵ VII, p. 704.

dan car dodje k patrijaru, te nagovaraše biskupe na sjedinjenje; ali uzalud. Na veliku sriedu u jutru dodjoše svi k patrijaru. On ih zapita, imaju li mu što reći, a heraklejski mitropolit odgovori mu: Došli smo za leturgiju τῶν προηγασμένων (*Praesantificatorum*), a nemamo ništa drugo. No prihvatit će mitilenski mitropolit (naš povjestničar): Kako ništa? Ni o čem nemamo zboriti? Gospodine moj, valja nam se dogovoriti o vrlo velikoj stvari: biva, da jedno od dvojje odaberemo, da idemo za svetiteljima i sjedinimo se s Latinima, ili da se rugamo svetcima, te se vratimo odakle smo i došli. Ta eno i veliki Maksim kaže, da Duh sveti izhodi sućno od Otca po Sinu⁶. Za mitilenskim nadsvećenikom progovori Besarion i silnim navodima dokaza, da su mnogi sveti otc, a među drugim i Tarasije, učili, da Duh sveti izhodi od Otca po Sinu (διὰ τοῦ Υἱοῦ). Čuvši to patrijar naredi, da se saberu i prepisu mjesta svetih otaca, pa će se o njima viećati i obavijestiti cara. Svi ostali rekoše: ἀρέσκει (placet)⁷.

Protivnici sjedinjenja iza toga htjedodše svi pobjeći iz Florencije, da učine nemoguće sjedinjenje; ali car saznavši to, zapovjedi straži na gradskim vratima, da ne pusti ni jednoga Grka na konju izići iz grada⁸.

Na veliku subotu imalo se je kod patrijara viećati o mjestima svetih otaca, prema onomu, što bješe odredjeno na veliku sriedu. Ali vieća nije se mogla načiniti, jer je patrijar teško bolovao: pa je valjalo, da mu taj dan dadu sveto ulje (svještaju mu māsla)⁹.

U petak po Uzkrsu Grci odašlju papi Isidora, Besariona i još četvoricu, neka mu navieste, da se ne misle dalje prepirati: te sam da predloži, kako bi se moglo izvesti sjedinjenje. Papa nije mogao, da ne zabavi, da su Grci činili, da prodje uzalud puno vremena i da im nije bio mar, da prionu za posao, dok se je on paštio i trudio se i trošio. Sada međjutim poručuje prejasnome caru i svojemu bratu patrijaru, te svoj iztočnoj crkvi: Evo vam četiri priedloga. Prvi: ako smo vam zadovoljili svojim dokazivanjem o izhodjenju Duha svetoga od Otca i od Sina, dobro je; niesmo li, kažite o čemu se još sumnjate, pa ćemo vam jasno i očevidno stvar dokazati. Drugi: ako vi možete svetim knjigama dokazati protivno, iznesite svoje do-

⁶ ὁ μέγας Μάξιμος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φησιν, ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ... ἐκπορευόμενον. NICKES (t. gr.) p. 275.

⁷ MANSI XXXI, 886—890; NICKES p. 227—229 (t. gr., p. 273—275).

⁸ SYROPULUS Sect. 8, c. 4, p. 221; HEFELE VII, p. 705.

⁹ NICKES l. c.

kaze. Treći: ako imate valjanih dokaza iz svetoga pisma, da je vaša nauka bolja i pobožnija od naše, iznesite nam ih pred oči. Četvrti: ne ćete li ni česa takova, sastanimo se zajedno i držimo sinodu, te jedan biskup neka služi svetu misu, a svaki od nas, da se zakune, da će javno izpovjediti, što misli, da je istina o ovome članku: pa što većina (veći broj Latina i veći broj Grka) odredi, svi da ćemo prigrliti; jer zakletva kod kršćana ne može prevariti¹⁰.

Donesavši glasnici papinu poruku, Grci pogledaše jedan na drugoga, pa će reći: Što se tiče prve tačke, zaista ima svetih otaca, koji kažu, da Duh sveti izhodi i od Sina: o tome nema sumnje. O drugoj: kako bismo mogli utvrditi, da ostali otcu protivno uče, kada jedni svetitelji ne mogu biti protivni drugim? O trećoj: kako bismo mogli dokazati, da je naša nauka bolja i pobožnija od njihove? Ali što četvrtom papa predlaže, da se tielom i krvlju Isukrstovom zakunemo, kad to nikakav sabor nije učinio, zašto bismo mi?¹¹ Siropul dodaje, da su se Grci suprotili zakletvi, jer to evanđelje zabranjuje; a da im je Isidor kijevski na to rekao, da i Bog u svetome pismu potvrđuje zakletvom svoja obećanja. Siropul opet kaže, da je papu nasvjetovao Dorotej mitilenski, neka predloži ovu tačku¹². Ako je ovo posljednje istina, ne znamo, jer bi se to imalo u grieh upisati mitilenskome mitropolitu. Doista, to je bio krepak način, da se brže izvede sjedinjenje i da se učini kraj prevrtljivim i neiskrenim ljudima; a uz to, da prestanu kavge i da se ne baca u vjetar vrieme i novac. Dorotej međjutim u vieću ovako je svojim zemljacima govorio: S česa biste se suprotili istini i u sumnjama se kolebali? Priznajte i vidite, da je blagočastan naš dogmat, ali i to, da je blagočastno i uzeto iz knjiga svetih otaca ono, što su Latini, za razjašnjenje i tomačenje, dodali simbolu; jer je simbol sastavljen iz svetoga pisma, a iz pisma svetoga dometnuli su Latini rieč *Filioque* . . . Ne gubite dakle vrieme, nego pristupimo k jedinstvu božje crkve i ne vrljajmo dalje. U ovome smislu odgovorimo presvetomu papi. — Nitko tomu ne zabavi ništa; ali car htjede, da se iz četiriju tačaka izabere jedna, da se uzmogne odgovoriti papi. Na ovo će primietiti protosingjel Gregorije, koji bješe zamjenik aleksandrijskog patrijara: A što možemo mi odgovoriti? Da kažemo: ove su knjige lažne, one su izkrivljene, ove mi ne poznajemo, druge ne primamo; to bi bilo pravo bezumlje. Što nam

¹⁰ MANSI l. c. 890—891; NICKES p. 229—230 (t. gr. p. 275—276).

¹¹ MANSI, NICKES II. cc.

¹² Sect. 8, c. 8, p. 230.

ostaje? Da laž odgovorimo? Ovo bi bilo nedostojno nas. — Ne mogavši dakle ništa uglaviti, svi zamoliše cara, da opet iste glasnike odašlje papi, te neka pitaju, da papa iznadje kakov drugi način sjedinjenja, osim onih četiriju; pošto je uzalud prepirati se i govoriti, jer Grei ne će nikada primiti *Filioque*, ni Latini ne će ga iz simbola izbaciti. Glasnici sjutradan podjoše k papi, a on im reče, da će poslati odgovor po kardinalima¹³.

Prije nego će papa poslati kardinale, nicejski mitropolit na 13 i 14 travnja držao je u grčkoj sinodi sjajni govor o sjedinjenju, podijeljen u deset poglavlja¹⁴. Besarion pominje negdašnju liepu slogu. Kaže kako su Latini uzeli u simbol *Filioque* i kako je to dalo povod razkolu. Priznaje, da se brez sveobćega sabora i brez sudjelovanja Grka nije imalo rješavati pitanja o vjeri. Ali, veli, sada je stvar stekla drugojačiji oblik. Crkva je rimska sazvala vasseljenski sabor, i tu su Latini dogmatičku svoju misao o izhodjenju Duha svetoga tvrdim dokazima obranili: te ćemo mi biti krivi ne dodje li se do sjedinjenja. Sada se ne može prosto odsjeći i kazati: ne ćemo sjedinjenja s Latinima; nego valja nam razabrati i razviditi njihova dokazivanja i tražiti način, kojim da se sjedinjenje postigne. Besjednik iza toga opominje, da su crkveni otc i bili prosvietljeni Duhom svetim, pa nije moguće, da su u dogmatu jedni drugim stajali na suprot. Ako se čini, da se oni u riečima ne slažu, valja, da ih dovedemo u suglasje. A da uzmognemo razumjeti crkvene učitelje, koji su nejasnije govorili, valja, da nam budu pri ruci oni, koji su bistrije o stvari učili. Zato, ako su zapadni otc i govorili jasnije o priepornome pitanju, valja, da se njih držimo, kada tomačimo dogmat. Istina je ipak, da su iztočni otc i, isto kao i zapadni, dosta jasno kazali svoju misao. Iztočni otc i vele: *Duh sveti izhodi od Otca*; ili jošter: *Duh sveti izhodi od Otca po Sinu* (διὰ τοῦ Υἱοῦ), a zapadni kažu: *Duh sveti izhodi od Otca i od Sina*. Medju jednim i drugim nema protivorječja; jer ni jedan iztočnjak ne veli: *Duh sveti ne izhodi i od Sina*. Priedlog διὰ (po) uvijek pokazuje posrednu, pomoćnu kausu, kao na primjer kada reknemo: drvodjelja radi διὰ τοῦ πρίλονος (pilom), kovač διὰ τῆς σφόρας (čekićem). Pila i čekić prema onomu, što je njima izradjeno, kausa su instrumentalna (ὡς ὀργανον). U Bogu pak ne može se ni misliti, da bi Duh sveti izhodio po Sinu, kao instrumentalnom kausom (ὡς δι' ὀργάνου = *ut per in-*

¹³ MANSI l. c. 891—894; NICKES p. 230—232 (t. gr. p. 277—278).

¹⁴ MANSI l. c. 894—964; NICKES p. 358—400 (t. gr. p. 420—461).

strumentum), jer je Sin sasma jednak Oteu, pače prirodom jedan s Otcem; te je u Oteu i Sinu jedna produktivna moć: zato izreka o izhodjenju Duha svetoga διὰ τοῦ Υἱοῦ (*po* Sinu), može samo značiti, da Sin aktivno sudjeluje u procesiji Duha svetoga; kao, na pr., kada reknemo: Bog je *po* Sinu (διὰ τοῦ Υἱοῦ) svet stvorio, ne razumievamo, da je u stvaranju svieta Sin bio Oteu instrumentalna kausa (ὁργανικὴ αἰτία), već da je on s Otcem jedna ista tvorna moć (τροβλητικὴ δύναμις). Ako o Sinu velimo, da je *po* njemu (δι' αὐτοῦ) stvoren svet, mi tim pokazujemo red, ili odnošaj Sinov k Oteu, od koga Sin prima biće, koje se istovetuje s tvornom moći¹⁵. Besjednik navodi mjesta grčkih otaca, koji su učili, da Duh sveti izhodi od Otea *po* Sinu, tomači ih na dugo i dovodi ih u sklad s naukom latinskih otaca¹⁶; a po tom donosi svjedočanstva sv. Ćirila aleksandrijskoga¹⁷ i Epifanija, koji su jednako kao i latinski oeci učili, da Duh sveti izhodi od Otea *i od Sina*. Slobodno je dakle označiti odnošaj procesije Duha svetoga prema Sinu prijedlogom *od* (ἐξ) i prijedlogom *po* (διὰ), jer dogmat ostaje isti. A nije istina, da oeci, koji upotrebljavaju izreku *od Sina* (ἐκ τοῦ Υἱοῦ), ne govore o izhodjenju lica Duha svetoga od Sina, već samo o božanstvenoj milosti; kao da bi tu milost Duh sveti uzimao od Sina, a ne svoje biće. Ovu vječitu objekeiju Grka besjednik pobija riečima sv. Ćirila aleksandrijskoga¹⁸. Što se tiče otaca zapadne crkve, dok govore, da Duh sveti izhodi od Otea i od Sina, ne uvode dva principa Duha svetoga, već kažu nasuprot, da su Otac i Sin jedan sami princip¹⁹. Dodaje, da je bezumna laž, što se zabavlja, da su izvrnuta mjesta grčkih otaca, u kojima se kaže, da Duh sveti izhodi *od Sina*, ili *po Sinu*²⁰ i završuje svoju dugu besjedu preporučujući sjedinjenje vrlo čuvstvenim riečima: Zašto bismo, veli, od Latina odvojeni stajali?

¹⁵ c. 5.¹⁶ c. 6.

¹⁷ Ćirilova svjedočanstva, na koja se je ovdje pozvao Besarion, nalaze se: *Commentar. in Joëlem*, n. 35. Opp. (*Migne*) (Gr.-Lat.) IV, col. 377—378; *In Joannis evangelium* lib. 2, VI, col. 211—212; lib. 11, VII, col. 451—452; *Thesaurus*, Assertio 34. Opp. (*Migne* Ed. Lat.) IV, col. 292. 304; *De recta in Dominum N. J. C. fide ad Theodosium* n. 36. *Ibid.* col. 1322; *In sanctum Symbolum*, Ep. 55 (olim 47) ad fin. V, col. 190; *Ad Nestor. Ep.* 17 (ol. 15) V, col. 72; *De SS. Trinitate ad Hermiam*, Dialogus 6, IV, col. 502. *Ib.* Dial. 7, 541. 542. 539. 540.

¹⁸ c. 7.¹⁹ c. 8.²⁰ c. 9.

Čim bi se mogli izgovoriti, da niesmo htjeli s njima zajednice? Kako bismo mogli dati odgovor Bogu, što ne šćadijasmu sloge s braćom, koju da ujedini, on je s neba sišao, uputio se i razpet bio? Što bi nas opravdalo pred potomcima, ili bolje rekavši, pred sadašnjim naraštajem; jer ne znam, da li će naš narod pokoljenja imati, kad mu sami veliku nesreću spravljamo? Nemojmo toga, mili otei! Nemojmo na se i na svoj rod takovo zlo privlačiti. Pazimo se, da od pastira ne postanemo vuci našim vjernicima, i da ih ne damo u ruke neprijatelju, na pogibao duše i tiela. Koliko je pak do mene, — a ovo budi moje vječito svjedočanstvo pred našim narodom i pred svim kršćanima, — ja se ne ću nigda igrati životom i dušom našega naroda, njegovom vjerom, njegovom državnom samostalnošću, ni grobovima naših otaca, ni našom slobodom, ni onim, što je čovjeku najskupocjenije blago: jer sam uvjeren, da će se to sve izgubiti s razkola i s našega razdvoja od Latina. Jer bismo dakle voljeli sve te jade, nego li sjedinjenje? Ja vas molim i kumim, da pristanete na moju misao svikolici, ili bar veći dio; te da tražimo, što obće dobro zahtieva. Ne ćete li, svjedočim pred Bogom, pred vama ovdje nazočnim i pred svim našim potomcima, da od prvoga trenu pa do sada, brez strasti i prievare, niesam prestao govoriti i nagovarati, što sam mislio, da je istina, da je pravedno i da je zauvar. A vi ćete, pošto je volja slobodna, uraditi, kako vam se bude vidjelo. Dao Bog, da odaberete, što je bolje i probitačnije. No ako bi, što ne dao Bog, nadvladala medju vama gora misao, još jednom, da je na znanje svemu ljudskome rodu, svemu svijetu i svim budućim naraštajima, da ja niesam kriv u teškome griehu razkola.

Dovršivši Besarion, Georgije Skolarije dade Greima tri svoje pisane besjede o sjedinjenju²¹. Njegove su besjede znamenitije, koliko se zna, da je kasnije u Carigradu izvrnuo kabanicu, te pisao proti florentijskome saboru²² i ostao do smrti najveći neprijatelj crkvenoga sjedinjenja s rimskom crkvom²³. U pismu, što je, kao uvod, pridodao besjedama, Skolarije se divi učenosti Latina i kaže,

²¹ MANSI l. c. 967. 1062—1119; NICKES p. 232. 277—357 (t. gr. p. 278. 331—419).

²² Tu je knjigu nazvao: *Ἐρθოდόξων καταφύγιον (Utočište pravoslavnoga)*. CAVE, *Append.* p. 93—94.

²³ PÉRENNÈS, *Dictionnaire de Biographie*. Georg. Scholar.; FROMMANN, *Kritische Beiträge zur Gesch. der Florentiner Kircheneinigung* p. 87 sqq.; HEFELE VII, n. 708 not. 1.

da su obranili svoju nauku o Duhu svetomu temeljitim dokazima iz pisma svetoga i knjiga crkvenih otaca; da im Grci ništa niesu toj nauci zabavili, a da oni naučno, valjano i po istini niesu na prigovore odgovorili. Dodaje, kao i Besarion, da je najveće bezumlje reći, da su Latini pokvarili vjeru i izkrivili bogoslovlje crkvenih učitelja²⁴. Njegovih besjeda ovo su glavne misli: Valja tražiti dogmatičko sjedinjenje. Za bogoslovsku istinu, kad bi trebalo, imalo bi se pregorjeti sve, što je vremenito. Mir uglavljen s Latinima na drugoj, ma bilo kojoj, podlozi, ništa ne bi vriedio. Nije nikakve sramote Greima priznadu li, da Duh sveti izhodi i od Sina, poklem su im Latini to dokazali; jer nije sramote predati se poznatoj istini²⁵, i jer njih niesu ljudi pridobili, nego sama istina; a svaki čovjek želi, da ga istina pridobije. Nema se zahtievati od Latina, da dignu *Filioque* iz simbola, a i oni ne će od Grka zahtievati, da ga uzmu u simbol, samo neka Grci priznadu istinu izhodjenja Duha svetoga i od Sina, kako je priznaju crkveni otei.

U sriedu po bijeloj nedjelji (15 travnja) dodjoše k patrijaru tri kardinala (Frane Condolmieri, Julijan Cesarini i Albergati), kako papa bješe rekao, da će ih poslati. Nadjoše na okupu Grke; a tu bješe i Paleolog. Cesarini, za se i svoje kolege, opomenu cara i ostale, da su se u Ferari pogodili, da će se bar dva puta na nedjelju sastajati i razpravljati prieporne tačke; a sada međjutim Grci ne će, da čine vijeće. U što dakle trud, muka i troškovi? Eto je, reče, prošlo četrnaest mjeseci, a ništa ne dovršismo. Niesmo držali nego dvadeset i pet sjednica, dok se je imalo držati četiri svakoga mjeseca. S vašega nemara i mi smo bezposleni; a to nam je puno žao. Molimo vas dakle, da se priuzmu sastanci, jer se brez toga ništa ne će postići. Car odgovori, da se niesu pogodili naviek razpravljati, i da se je dosta razpravljalo: sada valja naći drugi način, koji bi mogao dovesti do sjedinjenja. Siropul kazuje, kako se je basileus stao nadmetati s Julijanom u besjedjenju, a da se je u tome pokazao kao čovjek, koji bi se na poigrištu pješice htio utrkivati s najbržim (lidijskim) kolima (Θέων πεζός παρὰ λυδίων ἄρμα)²⁶. Uglaviše tada, da se izaberu dva odbora od deset lica sa svake strane, te da se odbori

²⁴ NICKES 279. 280 (t. gr. 333. 335).

²⁵ Praeterea cum pro veritate sint a nobis suscepta certamina, jucundum sane est cum ea victoriam consequi; sed nullo modo turpe est videri veritati cognitae se dedere (τὸ δὲ ταύτην — ἀληθείαν — ἐνθουσιάζοντας ἡττᾶσθαι δοκεῖν πάσης αἰσχύνης ἀπώλλεται). Ib. p. 312 (t. gr. p. 369—370).

²⁶ Sect. 8, c. 10, p. 232.

sastanu osam puta i bave se o načinu, kojim bi se dalo utvrditi sjedinjenje: ako li to ne uspije, da se Grci vrate kući. Treći dan iza toga, Paleolog podje k papi, da mu ovu osnovu preporuči; a Evgenije na nju pristade²⁷.

Latini izabraše dva kardinala, dva mitropolita, dva opata, dva filosa (naučitelja) i dva svećenika, a Paleolog za Grke izabra deset mitropolita: Marka efeskoga, Antonija heraklejskoga, Isidora kijevskoga, Dositeja monembaskoga, Doroteja trebizondskoga, Metrofana kizičkoga, Besariona nicejskoga i još trojicu, kojih ne znamo imena²⁸. — U prvoj sjednici Grci predložiše, da se primi poslanica svetoga Maksima, u kojoj je kazano, da otcu latinske crkve ne čine Sina kausom Duha svetoga, dok ipak tvrde, da Duh sveti izhodi od Oca kroz Sina. Latini odvratiše im: Ni mi ne velimo, da je Sin najprva kausa Duha svetoga; pače kažemo, da je jedna kausa Sina i svetoga Duha, Otac, koji prvoga radja, a drugomu procesijom daje biće. Dakako mi kažemo, da Duh sveti *izhodi od Oca po Sinu*, jer je u Ocu i Sinu istovetna zajednička sućnost: pa zašto se u božanstvu ne može razdvojiti lice od sućnosti, odatle sledi, da Duh sveti, koji je iz Sinove sućnosti, izhodi jošter iz lica Sinova. U ostalom isti latinski otcu, na koje se Maksim pozivlje, Avgustin, Jeronim, Ambrosije i drugi očito tvrde, da Duh sveti *izhodi od Oca i od Sina*²⁹. Ovim dovrši prva sjednica. — Sjutradan opet se sastadoše. Grci zahtievahu, da Latini pristanu na Tarasijevu izreku: *Duh sveti izhodi od Oca po Sinu* (τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ). Latini će tada njih zapitati, je li isto značenje dvaju priedloga διὰ i ἐκ. A odgovorivši Grci, da nije, oni će im pri-

²⁷ MANSI l. c. 967—971; NICKES p. 232—234 (t. gr. p. 279—281); SYROPULUS Sect. 8, c. 9—10, p. 230—233.

²⁸ SYROPULUS *ib.* c. 12, p. 234; NICKES p. 234 (t. gr. p. 281).

²⁹ Ne ipsi quidem dicimus, Filium esse primariam Spiritus causam (οὐδὲ ἡμεῖς λέγομεν προκαταρκτικὴν αἰτίαν τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος); unam quippe asserimus Filii ac Spiritus causam, Patrem, illius quidem secundum generationem, hujus vero secundum processionem: sed ut communionem aequalitatemque essentiae nos quoque significemus, et Spiritum sanctum procedere per Filium asserimus et inseparabilem esse ab hypostasis substantiam aperte fatemur. Nam Filius substantialiter est Patris Filius, et Spiritus sanctus substantialiter est Patris et Filii: et quia substantialiter est Patris et Filii, nec substantia separata est ab hypostasi, sequitur ut Spiritus sanctus sit etiam ex hypostasi Filii. Quas vero sanctus Maximus dicit sanctorum Romanorum patrum sententias, eae non sunt nisi Augustini, Hieronymi, Ambrosii et reliquorum; qui in libris manifeste asserunt, Spiritum sanctum procedere ex Patre et Filio. NICKES p. 234—235 (t. gr. l. c.)

mietiti, da onda dva prijedloga mogu značiti dva djelovanja, jedno Otčevo, a drugo Sinovo. Zato, ne mogu primiti Tarasijevu izreku, bojeći se, da bi njom Sin mogao biti označen kao jaža, ili ratilo: dok se ima kazati, da Duh sveti izhodi *od Otca i Sina*, kao od jedinoga principa i jedinim djelom. Dugo se je o tome govorilo s jedne i s druge strane, ali se ne mogahu složiti: te i ova sjednica dovrši brez uspjeha. Grei ne htjedoše više dolaziti na sastanak, jer već ne imahu šta, da predlažu. Ali ih Latini umoliše, pa se sastadoše još triput i dostigoše, da im Latini dadu ovu izjavu: „Jer se Grei sumnjaju, da mi uvodimo u sveto i istosučno Trojstvo dva principa i dvie kause (δύο ἀρχαί καὶ δύο αἰτίαι), mi predajemo anatemu one, koji bi rekli, da su dva principa i dvie kause. Mi izповiedamo jedan princip, jednu djelovnost (ἐνέργειαν) i produktivnu moć (προβλητικὴν δύναμιν) Otčevu i Sinovu; i ne velimo, da Duh sveti izhodi od Sina, kao od drugoga principa i druge kause, a ni to, da Sin primordijalno daje biće Duhu svetomu: pošto priznajemo samo jednu kausu, korien i izvor božanstva, Otca. Ipak dok velimo, da je jedna djelovnost (Otčeva i Sinova), ne kažemo tim, da su Otac i Sin samo jedno lice: nasuprot kažemo, da su dva lica, a jedna djelovnost i jedna produktivna moć, te i jedan što prima biće (ἐν τῷ προβαλλόμενον = *unum quod producitur*) iz sućnosti i lica Otčeva i Sinova. S toga vjerovanje bilo je razjašnjeno dometkom *Filioque*, u namjeri, da oni, koji vele, da Sin nije kausa Duha svetoga, ne bi malo po malo došli do krive misli, da je Sin vremenom razstavljen od Otca. Oni bo, koji poriču izhodjenje Duha svetoga i od Sina, a hoće, da izhodi od Otca samo, suponuju, da je bilo neko vrieme, kada nije bilo Sina. A reknu li, da Duh sveti izhodi *samo* od lica Otčeva, razdvajaju *lice* od *sućnosti* i razdjeljuju samu sućnost, što je pravo bezumlje³⁰.

³⁰ Quoniam Graeci suspicantur, nos duo principia duasque causas ponere in sancta et consubstantiali Trinitate; anathema dicimus asserentibus duo principia vel duas causas. Nos autem fatemur unum principium, Patris et Filii actionem et productivam potentiam: nec dicimus Spiritum sanctum procedere ex Filio, ut ex alio principio et causa; sive quia Filius Spiritum sanctum primordialiter producat: unam quippe novimus causam et radicem et fontem divinitatis, Patrem, neque vero unam dicimus personam Patris et Filii, quia unicam asserimus actionem; hoc enim absurdum est; sed duas hypostases dicimus et unam actionem et unam virtutem productivam et unum quod producitur ex substantia et hypostasi Patris et Filii. Idcirco etiam in sacro symbolo explicatum et declaratum est, ne paulatim ii qui negant Filium esse causam Spiritus, laberentur in dogma, tempus interponentes inter Patrem et

Kada Latini predadoše pisanu ovu izjavu, skupiše se Grci na 29 travnja u polaču carevu, koji bješe bolestan, da viećaju o odgovoru; ali prije nego se o tome pogodiše, Latini poslaše im novo očitovanje, što se je s prvim slagalo, a bješe složeno pod oblikom izpoviedanja vjere: „Jer nas Grci potvoraju, da uvodimo dva principa i dvie kause u sveto i istosučno Trojstvo, mi ovako pismom kažemo: Vjerujemo u jedinog Boga Otea i u jedinoga jedinorodnog Sina, rođena od Otea, i u jedinog Duha svetoga, koji ima biće od Otea, kao i Sin, ali izhodi i od Sina. Mi bo velimo, da je jedna kausa Sinova i Duha, Otac: Sinova generacijom, a Duha svetoga procesijom. Ali, da ne razdvajamo istovetnost i jedinstvo sućnosti, te da izrazimo, da se sućnost stvarno ne razlikuje od licâ, već samo mišlju i razumievanjem (*non re differre sed ratione tantum et actu intelligendi*), i da se ne bi posumnjalo, da je Duh sveti od sama Otea, ili, da tko ne bi pomislio, da se sućnost triju lica, koja je jedna, dieli u troje, izgovaramo u vjerovanju onu rieč *od Sina* i zato velimo, da Duh sveti izhodi od Otea i Sina, kao od jednoga principa³¹.

Grci se još dva dana medju sobom prepirahu o smislu rieči: *od Sina* (*ex Filio*) i *po Sinu* (*per Filium*)³². A kroz to će Isidor kijevski iznieti knjigu negdašnjega carigradskog patrijara Veka, u kojoj bjehu sabrana mnoga svjedočanstva za izhodjenje Duha sve-

Filium. Etenim qui negant ex Filio Spiritum sanctum procedere, profecto manifeste declarant ex solo Patre; si vero ex solo Patre, fuit quando non erat Filius: sin dicant, ex sola paterna hypostasi, separant reipsa substantiam ab hypostasi; atque per ipsos substantia in partes secabitur quod absurdum est. NICKES p. 235—236 (t. gr. p. 282—283); MANSI l. c. 971—972.

³¹ Quoniam calumniantur nos Graeci, affirmantas poni a nobis duo principia duasque causas in sancta et consubstantiali Trinitate, dicimus scribimusque ita. Credimus in unum Deum Patrem, et in unum Filium unigenitum ex Patre natum; et in unum Spiritum sanctum habentem quidem ex Patre suam subsistentiam sicut Filius, sed etiam ex Filio procedentem; unam enim dicimus Filii et Spiritus causam, Patrem; illius quidem per generationem, hujus vero per processionem. Sed ne aequalitatem unitatemque essentiae dividamus et ut essentiam ab hypostasibus non re differre sed ratione tantum et actu intelligendi asseveremus, neve ulla suspicio sit, Spiritum sanctum esse ex solo Patre; triumque substantiam, quae una est, in tres partes dissecta cuipiam videatur; vocem illam *ex Filio* pronuntiamus in symbolo: et propterea dicimus Spiritum sanctum procedere ex Patre et Filio, ut ab uno principio. NICKES p. 236 (t. gr. p. 283).

³² NICKES *ib.*; SYROPULUS Sect. 8, c. 14—16, p. 236—243.

toga i od Sina³³. Napokon Grci napisashe svoju izjavu, kojoj se su-proćahu Marko Evgenik i nekoji drugi. Izjava je glasila: „Pošto Latini priznaju, da je jedan princip Sinov i svetoga Duha, Otac, i pitaju nas, što o tome mislimo, mi kažemo, da se ima priznavati Otca za izvor i korien Sinov i Duha svetoga: te po svetome Ćirilu, po prvoj sinodi i po velikome Basiliju, Sin i Duh sveti cvieće su i božanstveni rod Otčev. Velimo takodjer, da Sin čini izvirati i izlieva Duha, koji od njega izvire; te da je Duh sveti poslan od Sina, da od njega izlazi i da se od njega izlieva³⁴.

Latini ne bijahu zadovoljni ovim očitovanjem, te zahtievahu, da im Grci kažu, razumievaju li onim riečima (Duh sveti *poslan* je od Sina, od Sina *izvire*, od njega se *izlieva*) vječito i ontološko izhodjenje Duha svetoga od Sina, ili samo njegovo *vremenito* poslanje. No Grci ne šćahu na to odgovoriti, jer su naumice one rieči bili izabrali, da ih uzmognu kasnije tomačiti, kako bi im se činilo³⁵. Odgovoriše dakle, da su uradili i preveć, davši onu izjavu; a i to, da su učinili mimo privoljenje triju patrijarskih zamjenika, Marka efeskoga, Antonija heraklejskoga i Dositeja monembaskoga, kojima su se pridružili ankijalski biskup Sofronije, te veliki arkivar, arcigjakon Mihajlo Balsamon, i prvi sudac (πρωτεύων), gjakon Georgije Kapadok. — Tada Grci od zbilje htjedoše, da će se vraćati kući; pa to naviestiše caru i patrijaru. Car ih ne ćemo reći umiri, ali ih skloni, da ostanu³⁶; te se sâm stade potajno dogovarati s Besarionom, s Isidorom i s protosingjelom Gregorijem o načinu, kojim se može izvesti sjedinjenje, a kroz to dvaput (na 13 i 15 svibnja) posjeti papu, namjerom, da ga nagovori, neka ne traži od Grka nikakova novog očitovanja. Ali mu kardinal Julijan u ime papino reče: Mi

³³ SYROPULUS Sect. 8, c. 16, p. 241. Cf. HEFELE VII, p. 712.

³⁴ Quoniam Latini fatentur unum Filii ac Spiritus principium, Patrem; et quaeritur a nobis nos quid sentiamus; nos quoque fateri dicimus fontem et radicem Filii ac Spiritus esse Patrem, floresque ac divina germina Patris esse Filium et Spiritum sanctum, secundum sanctum Cyrillum et primam synodum et Basilium magnum. Dicimusque Filium edere et ex se scaturientem effundere Spiritum; atque a Filio emitti, profluere et effundi Spiritum sanctum (καὶ λέγομεν, ὅτι ἀναβλύζει ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, πηγάζει, προχέει, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρόεισι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐνέεται, καὶ προχέεται). NICKES pag. 236—237 (t. gr. p. 283—284); MANSI l. c. 975. I Siropul u stvari kaže isto (Sect. 8, c. 17, p. 243—245).

³⁵ ... illud sibi reservantes, ut semper quas ipsi vellent, explanationes eorum (scriptorum) darent. NICKES p. 237 (t. gr. 284).

³⁶ NICKES p. 237—238 (t. gr. p. 284—285); SYROPULUS Sect. 9, c. 1 p. 248—250.

smo željeli i pitali više puta, neka se nastavi disputacija, u cilju, da se potraži i nadje istina; a vi to ne htjedoste: mi smo vam poslali pisano svoje vjerovanje; pa ni njim ne bijaste zadovoljni. Po tom vi ste poslali nama svoje očitovanje, zajedno sa izrekama otaca i crkvenih učitelja, a mi smo zamolili, da nam one izreke razjasnite: vi ne htjedoste ni to. Mi već nemamo, što da kažemo. Car odvrati: Ja niesam gospodar sinode. . . Očitovanje, koje smo vam poslali, ne treba tomačenja. Pomenuti pojmovi *izviranja* (τὸ ἀναβλῦζειν), *izlievanja* (τὸ προχεῖσθαι), *protjecanja* (τὸ πηγάζειν), kojima se označuje odnošaj Duha svetoga k Sinu, kažu, da je Sin njegov uzrok, premda naši ne će, da to čisto reknu, poradi neznanja prostog naroda. Ne znam, što biste više htjeli. — Ali, prihvati Julijan, vaši učitelji razumievaju onim riečima drugu jednu procesiju, to jest, *vremenitu*; a mi hoćemo izjavu u smislu onih otaca, koji kažu, da je Sin zajedno s Otcem uzrok sućnosti Duha svetoga, i vele sa svetim Ćirilom, da se Duh sveti izlieva iz Sina podpuno kao i iz Oca³⁷.

Na 17 svibnja, u nedjelju medju osminom Uzašašća, car pozva u patrijarov stan grčke nadsvećenike, ali sam ne dodje, jer su ga ono po podne inali posjetiti kardinali. Dogovaranje Grka izmedju sebe ostade bezuspješno. — Na 21 svibnja car posla moliti papu, da stvar dovede ka kraju. Papa odašlje mu s toga opet tri kardinala s porukom, neka Grci razjasne dogmatičko svoje očitovanje. Kardinali ne opraviše ništa ni taj dan, ni sjutradan; jer Grci ne šćadijahu dati razjašnjenja. — U nedjelju Duhova papa zamoli cara, da dodje k njemu. Paleolog došavši k papi, Evgenije moljaše ga i nagovaraše, da Grci, ili prime izpoviedanje vjere, koje su im Latini predali, ili sami razjasne svoje. Car priznade, da je papin zahtjev posve pravedan; ali primieti, da se tome protivi većina Grka; te on ne može silom natjerati sinodu (svoje grčke prelate), da učini, što papa želi. Papa mu tada reče: A ti dopusti, da tvoja sinoda sa mnom neposredno govori. — Na 27 svibnja dodjoše k papi grčki biskupi. On im drža, preko tumača, besjedu: te im kaza koliko je želio i brižio se, da se crkve sjedine; a uz to se požali, što Grci ne

³⁷ Sed *profluere, scaturire et effundi* tribuunt magistri vestri secundae processioni i. e. temporali; nos autem expositionem volumus ex mente sanctorum, qui vocibus illis usi sunt, assignantes Filio una cum Patre causam subsistentiae. Quod enim magnus ait Cyrillus: *Ita etiam effunditur a Filio, quemadmodum plane a Patre*, (οὕτω προχέεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καθόσπερ ἀμῆλει καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς), non est aliud, quam etiam ex Filio procedere sicut ex Patre: et idem est scaturire et profluere sicut a Patre, ita etiam a Filio. NICKES p. 238—239 (t. gr. p. 286).

htjedoše do kraja stvar razpravljati, ni primiti latinsku dogmatičku izjavu, ni svoju razjasniti. Po tom, riečima, koje u srce diraju, opomenu ih, da čine prestati crkveni razkol. — Isidor kijevski, u ime Grka, odgovori papi, da je sveto i pravedno, što je on rekao: ali i Grci, da niesu bezposličili; a velika stvar, o kojoj se radi, ište dugo promišljanje.

Grci obavjestiše patrijara o svemu; a on naredi, da Isidor, Besarion, naš povjestničar, Dorotej mitilenski, i Metodije, lacedemonski mitropolit, podju k caru i kažu mu stvar. Oni orazumiše cara i preporučiš mu, koliko veće mogahu, sjedinjenje, pa dodadoše: Ako tvoje veličanstvo ne će sjedinjenja, sjedinit ćemo se mi (ὅτι ἐξ ἡ βραχυλείας σου οὐ θέλει ἐνωθῆναι, ἡμεῖς ἐνούμεθα). Paleolog pobojavši se, da se ova četvorica ne razdvoje od ostalih Grka, stade se više brinuti za sjedinjenje. Sjutradan (28 svibnja) pozva grčku sinodu u patrijarov stan i otvori sjednicu govorom, kojim najkrepčije preporučivaše sjedinjenje, a dovrši riečima: „Tko smeta ovo pobožno sjedinjenje, gori je izdajnik nego Juda“. Grčki biskupi odgovoriše: „Budi proklet onaj, kojemu nije drago sjedinjenje crkava; samo da je pobožno izvedeno“; a Isidor kijevski predloži, da se proštiju knjige iztočnih i zapadnih otaca, te će se vidjeti, da su oni jednako učili, pošto su bili naučeni od jednoga istog Duha svetoga. Isidorov priedlog bješe primljen; premda Marko Efesac i Siropul zabavljahu auktoritatu latinskih otaca. Medjutim, ončas Besarion prošti iz sv. Epifanija i sv. Ćirila mnoga mjesta, od kojih nekoja govorahu, da Duh sveti izhodi od Otca i od Sina (ἐξ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ), a druga, da izhodi od obaju (ἐξ ἀμφοτέρων); neka opet, da Duh sveti ima biće od Sina (ἔχει τὸ εἶναι ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ), druga, da je od Sina izlievan (προχέεται), treća, da je od Sina poslan (ἐνίσταται). Za njim prošti Dorotej mitilenski mjesta latinskih otaca, koji kažu, da Otac i Sin jedan su princip Duha svetoga, i da je Duh sveti izvorno od Otca, ali i od Sina, njemu istosučnoga; te da Duh sveti izhodi od Otca i Sina. Car zaiska: primaju li zapadne otee; a oni, skupa s patrijarom, odgovoriše, da ih primaju i priznaju, da su njihove knjige istinite i prave. Ovim dovrši skupština³⁸.

Drugi dan iza toga (29 svibnja), prije podne i po podne, postavljeno je štivenje izreka svetih otaca, osobito iztočnih, Basilija Velikoga, Atanasija, Ćirila, Epifanija, Anastasija Sinajita, Gregorija

³⁸ MANSI l. c. 986—990; NICKES p. 239—244 (t. gr. p. 287—292); SYROPULUS Sect. 9, c. 2—3, p. 252—253. c. 7, p. 258.

Nisanina i Ivana Damaštanina. Sjutra dan (30 svibnja) opet je držao skupštinu, u kojoj je besjedio Georgije Skolarije, kazujući, da on vjeruje, da Duh sveti izhodi od Otca i Sina, pošto tako uče iztočni i zapadni otci, pored svega, što taj dogmat različnim izrekama izgovaraju i raznim dokazima podkrepljuju; te kažu, da Duh sveti prima svoje biće od Otca i od Sina, kao od jedne kause i jednoga principa. Dovršivši Skolarije svoj govor, izidje iz sabora, jer nije bio svećenik, a biskupi opet uzeše u ruke knjige svetih otaca i nastaviše čitanje³⁹. Po čitanju svaki od njih bješe upitan, da kaže svoje mnijenje. Patrijar Josip prvi reče: „Pokle smo čuli svete otce, zapadne i iztočne, od kojih jedni vele, da Duh sveti *izhodi od Otca i od Sina*, drugi, da *izhodi od Otca po Sinu*; premda rječ *od Sina* isto znači, što i druga *po Sinu*, a ova što i prva, mi ipak izpušćajući rječ *od Sina*, velimo, da Duh sveti izhodi od Otca *po Sinu vječito i sućno*, kao od jednoga sama principa i kause: pošto na ovome mjestu *po* (διὰ) znači kausu procesije Duha svetoga⁴⁰. Patrijar kaza jošter, da prima zapadne svete otce, koji uče, da Duh sveti izhodi od Otca i od Sina; te opomenu sve ostale, da se sjedine s rimskom crkvom, držeći svoj obred i ne domećući simbolu *Filioque*. Za patrijarom prozbori car i reče, da će kao čovjek svjetovnjak podložiti se presudi ovoga sveobćeg sabora; a kao car, da će je braniti: međjutim, da se simbolu ne smie ništa dometati, ni dirati u obred. Pristajući na rimsku nauku, kazaše svoju misao Isidor kijevski, Metodije lacedemonski, Dorotej mitilenski, Natanael rodski, Makarije nikomedijski, Kalist distranski, Genadije ganski, Dositej dramski, Matej melenički i Besarion, koji je i ovom prilikom držao besjedu; te protosingjel Gregorije, zamjenik aleksandrijskog patrijara, i jeromonak Pakomije. Nasuprot: Antonije heraklejski, Marko Efesac.

³⁹ MANSI l. c. 990 sqq.; NICKES p. 244—246 (t. gr. p. 292—295).

⁴⁰ Quoniam sanctos patres tum occidentales tum orientales audivimus, quorum alii dicunt Spiritum sanctum procedere ex Patre et Filio, alii ex Patre per Filium; licet vox ista *ex Filio* idem sit quod *per Filium*, et *per Filium* idem sit quod *ex Filio* (ἐκ καὶ ἔστι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταὐτὸν τῷ Ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ταὐτὸν τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ); nos tamen, omitta voce *ex Filio*, dicimus Spiritum sanctum procedere *ex Patre per Filium aeternaliter et substantialiter* (ἡμῶς . . λέγομεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ αἰδίως καὶ οὐσιωδῶς), tanquam ab uno principio et causa (ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας); praepositione *per* hic significante causam in sancti Spiritus processione (τῆς διὰ ἐνταῦθα σημαίνουσας αἰτίαν ἐπὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως). NICKES p. 247 (t. gr. p. 295). Cf. SYROPULUS Sect. 9, c. 9, p. 262.

Dositej monembaski i Sofronije ankijalski ne htjedoše se privoljeti, govoreći, da se nipošto ne mogu uvjeriti, da je Sin kausa Duha svetoga, ili da Sin izhodi od Otca i Sina, kao od jednoga principa. — Kasnije pristupiše k većini za sjedinjenje: mitropolit heraklejski Antonije, zamjenik aleksandrijskoga patrijara, Dositej monembaski, zamjenik patrijara jerusalimskoga, Metrofan mitropolit kizički i trebizonski mitropolit Dorotej, koji je uzput zamjenjivao cesarejskoga⁴¹. Pače pristadoše za većinom, mitropoliti Ignjatije trnovski, Damjan moldo-vlaški i Joasaf amasejski, o kojima Siropul kaže, da ih je patrijar, što silom što milom, na svoju ruku privukao⁴².

Vidjevši Paleolog, da će se postići sjedinjenje, poslao Isidora k papi, da mu taj glas ponese, a i zaište čim papa misli pomoći Greima. Na 1-i lipnja Evgenije šalje k caru tri kardinala i poručuje: 1. papa će se briziti za povratak Grka i primiti se troškova; 2. o svojem trošku držat će tri stotine vojnika u Carigradu, da brane grčku priestoniu; 3. o svojem će trošku držati pod Carigradom dva bojna troklupnjaka; 4. križarska vojska, određena za Jerusalem, prolazit će na Carigrad; 5. papa će, o svojem trošku, poslati caru, bude li mu trebalo, za šest mjeseci dvadeset velikih oružanih brodova, ili, ako bi car volio, deset za jednu godinu; 6. uztreba li vojske na kopnu, papa će se postarati, da kršćanske vlade pošlju pomoć⁴³.

Na 3 lipnja Grci svikolici sakupiše se u polaču bolestnoga patrijara. Car ih zapita, neka opet kažu, što misle. Svi htjedoše, da patrijar prvi izusti svoju; a on ponovi, što je u sjednici od 30 svibnja rekao: te svi pristadoše na njegov odvet, rekavši: *Duh sveti izhodi od Otca i Sina*, kao od jednoga principa i jedne sućnosti: *izhodi po Sinu*, kao istoprirodnomu i istosućnomu: *izhodi od Otca i od Sina* (ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ), kao iz jednoga duhanja i jedne produkcije. Ove izjave bijahu napisane; a sam Marko Efesac ne htjede na nje pristati⁴⁴.

⁴¹ MANSI l. c. 990—998; NICKES p. 247—250 (t. gr. p. 296—298).

⁴² Sect. 9, c. 8, p. 260—261.

⁴³ MANSI l. c. 999; NICKES p. 250 (t. gr. p. 298—299).

⁴⁴ Cum patriarcha sententiam hanc tulisset, omnes in eam ivimus, et sententias diximus: Spiritum sanctum procedere ex Patre et Filio, ut ab uno principio et una substantia: et procedere per Filium ut connaturalem et consubstantialem; procedere ex Patre et ex Filio, ut per unam spirationem et productionem (ἀπὸ μιᾶς πνεύσεως καὶ ἐκπορεύσεως). Ita omnes doctores asserunt. — Sententiis his scriptis, Ephesius Marcus noluit assentiri. NICKES p. 251 (t. gr. p. 299—300); MANSI l. c.

Sjutradan (4 lipnja) Grci napisashe u tri eksemplara ovo očitovanje: „Mi uz vas pristajemo i vaš dometak u simbol potječe od svetitelja (uzet je iz knjiga svetih otaca), te ga odobravamo i s vama se sjedinjujemo i velimo, da Duh sveti izhodi od Otca i Sina, kao iz jednog sama principa i jedne kause⁴⁵“. Jedan od triju eksemplara na 5 lipnja poslan je papi; drugi uze car, a treći patrijar⁴⁶.

Grčku izjavu papa dade pročitati u skupu kardinala i svi se njom u obće zadovoljiše. Ali jer su u njoj Grci izrazili svoju vjeru ovim riečima: „Vjerujemo, da je Duh sveti bitno (ὁὐσιωδῶς = *essentialiter*) od (ἀπὸ = *a*) Otca i Sina, i da vječito i bitno izhodi od (ἐκ = *ex*) Otca po (διὰ) Sinu“, Latini željeli su, da ovaj priedlog διὰ bude dignut, kako bi ostala izreka od *Otca i Sina*. U tu svrhu bi izabrano po 10 lica sa svake strane, koja viećahu o stvari vazdan na 6 lipnja, pa i sjutradan, dok se ne složiše. Na 8 lipnja Grci ponesošu novu izjavu papi, koja je takodjer u tri eksemplara bila napisana. Ovu Latini odobriše i prevedošu u latinski jezik; te obadva teksta bjehu potvrđena od obiju stranaka: što papa osobitim odaslanstvom doglasi caru.

Na 9 lipnja Grci poslaše k papi četiri mitropolita, kijevskoga, nicejskoga, trebizondskoga i mitilenskoga, kojima papa reče: Božjom milošću eto smo se složili o glavnome dogmatu: sada valja, da razvidimo ostale tačke, o čistilištnome ognju, o kvasnome i priesnome hljebu, te o božanstvenoj žrtvi, da se ukloni svaka prievevara. Tada će se odmah uglaviti mir; jer je već tomu vrieme. — Grci ončas upustiše se u razpravljanje. Jedni i drugi kazaše, da se za evkari-stiju zahtieva redjen svećenik, posvećeno mjesto, pšenični hljeb; a da je sve jedno, bio hljeb kvasan, ili priesan. O stanju duša poslije smrti, složišu se u ovomu: Duše svetih, odmah uživaju, koliko su duhovi, podpunu slavu na nebesima, a duše grešnika podnose podpunu muku; dok su duše srednjih (ni svetih, ni grešnika) u mjestu mučenja: je li to oganj, ili tmine i oluja, ili što drugo, o tome se ne ćemo prepirati⁴⁷. O papinu primatu kazaše, neka papa ima sve

⁴⁵ Consentimus vobis, et quod additum sacro symbolo recitatis, e sanctis desumptum et nobis approbatum est, et vobiscum unimur; dicimusque Spiritum sanctum ex Patre et Filio procedere, tanquam ab uno principio et causa. NICKES I. c.

⁴⁶ NICKES I. c.; MANSI I. c. 1002.

⁴⁷ De igne vero purgatorio definitum sic est: sanctorum animos perfectam in coelis adeptos esse coronam, quatenus animi sunt (καθόσον εἰς τὴν ψυχὰν): peccatorum vero animos perfecte luere poenas (τὴν τελείαν κόλασιν); medios autem (αἱ δὲ μέσαι) esse in loco tormentorum (ἐν βασανιστηρίῳ): sed utrum ignis sit, an caligo ac turbo (καὶ εἴτε πῦρ ἐστίν, εἴτε ζόφος καὶ θύελλα), an quid aliud, non contendimus. NICKES p. 253 (t. gr. p. 302).

povlastice, što je izprva i prije razkola imao. — Latini sada upitaše Grke o posvećivanju tiela Isukrstova: Jer, poslije nego u svetoj leturgiji izuste Isukrstove rieči: *Uzmite . . Ovo je tielo moje* itd.; *Ovo je krv moja* itd., mole molitvu: I učini ovaj hljeb skupocjeno tielo Krsta tvojega, a što je u ovoj čaši skupocjenu krv Krsta tvojega, pretvorivši ih svetim tvojim Duhom. Grei odgovoriše: Mi priznajemo, da po onim riečima (*Ovo je tielo moje* itd.) hljeb postaje Isukrstovo tielo. Ipak, kako vi (Latini) poslije konsekracije molite: *Zapovjedi, da ova budu donesena rukama svetoga anđela tvojega na uzvišeni oltar tvoj*, tako i mi molimo, da sidje *na nas* Duh sveti i učini, da *u nama* ovaj hljeb bude Isukrstovo tielo i što je u čaši sveta krv, i oboje pretvori po svojem svetoj Duhu, te onima, koji njih primaju budu na očišćenje duše i na odpušćenje grieha, a ne na sud i osudjenje⁴⁸. — Od ove su tačke Grei poslije stvorili novo pitanje⁴⁹.

Na 10 lipnja opet pošavši grčki odaslanici k papi, on im reče: Mi smo se sada ujedinili; nedostaje nego malo. Pristanete li na tačke ovdje napisane, ujedinjenje je gotovo. Ove su tačke sadržavale četiri postulata: 1. Apostolska stolica, ili namjestnik Gospoda našeg Isukrsta, vrhovni nadsvećenik, ima svoje povlastice kao papa, i on je imao vlast dodati simbolu *Filioque*. 2. Tri su razreda pokojnika: svetci, grešnici i srednji, biva kršćani, koji su se ogriješili, te se pokajali i izpovjedili, ali ne mogoše dovršiti pokore, a za koje se prinose molitve i milostinje. Prvi, to jest svetci, neposredno gledaju božju bitnost, a njima su jednaki oni, koji poslije svetoga krštenja niesu sagriješili. Grešnici, koji se niesu pokajali, odredjeni su na vječite muke; a oni, koji su sagriješili, ali su se

⁴⁸ De divino item sacrificio quaesitum est a Latinis: quomodo prolati Christi verbis: *Accipite* etc.; et sacris donis per haec sanctificatis, vos postea hanc orationem additis dicentes: *Et fac panem quidem hunc, pretiosum corpus Christi tui, quod autem in calice isto est, pretiosum sanguinem Christi tui, sancto tuo Spiritu transmutans* (καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον, τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου τὸ δὲ ἐν τῇ ποτηρίῳ τούτῳ, τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ). Porro hoc ita solutum est. Fateri nos diximus, per haec verba sanctificari sacrum panem et fieri corpus Christi: sed postea, quemadmodum ipsi quoque dicitis: *Jube haec perfefri per manus sancti angeli tui in sublimi altare tuum*; ita nos quoque oramus petentes, ut Spiritus sanctus descendat super nos (ἐφ' ἡμᾶς) et efficiat in nobis (ἐν ἡμῖν) panem hunc, pretiosum corpus Christi tui; et quod in hoc calice est, pretiosum sanguinem Christi tui, transmutetque ea Spiritu sancto suo, ut fiant communicantibus in purificationem animi, in remissionem peccatorum et non fiant in iudicium et condemnationem nostram. NICKES l. c.

⁴⁹ Pitanje o *Epiklesi*, o kojemu sam ja naumio, ako Bog da, osobitu knjigu napisati.

izpovjedili, te bijahu stavljeni u broj pokornika, idu u čistilištnu vatru; pa, poslije nego su očišćeni, metnuti su među one, koji neposredno motre božje biće. 3. Nema razlike među kvasnim i priesnim hljebom, samo neka je od pšenice, te posvećen od svećenika u svetome mjestu. 4. O božanstvenome biću i djelovnosti ima biti za-iskano u (grčkoj) sinodi. — Na to će kazati četiri mitropolita, da nieseu primili punu moć od cara, da odgovore; ali zasebno i po prijateljsku mogu reći: prvi je zahtjev nepravedan, te oni nipošto ne bi mogli priznati, da je rimskoj crkvi, brez ostalih patrijara, slobodno dodavati simbolu, ili mu oduzimati. Zato uza sve, što je dometak pobožan, tko ga je dodao brez saborskog pristajanja, kriv je u tome, i vi biste imali izpovjediti, da nieste pravedno uradili i u napredak tako što, da ne mislite učiniti, pa bi vam bilo prošteno. A što kažete o čistilištnoj vatri (περὶ τοῦ καθαγιασμοῦ πυρός), to mi primamo; a takodjer, da duše svetih vide božje biće. Primamo takodjer brez prigovora, što velite o kvasnu i priesnu hljebu. O božanstvenome biću i djelovnosti ne odgovaramo ništa. — Latini davahu im isto pismo; ali oni, jer ne bijahu ovlašteni od cara, ne htjedoše ga uzeti; nego pošavši, naustice kazaše sve caru i patrijaru. Ovo bješe pred objed⁵⁰.

Isti dan (10 lipnja) u večer, iznenada puče glas, da je umr'o patrijar. Svi se Grci sletješe, da vide, što se je dogodilo. Sluge im kažu, da je patrijar, po svojem običaju, poslije večere pošao u sobu i nešto pisao; a u tom, da ga je uhvatio tres i muka, pa je do čas izdahnuo.

Što je pisao patrijar u onaj čas? — Mi smo vidjeli, kako je on, osobito posljednjih dana, posezao za sjedinjenje, i kako ga Siropul krivi, da je bugarskog mitropolita i drugu dvojicu, što silom, što milom, na svoju ruku sklonio⁵¹; premda iz svega, što ovaj pisac kazuje na tome mjestu, ne vidiš ni nasilice, ni laskanja. Na drugome mjestu Siropul kaže, da patrijar šćaše prevariti Gemista, i da se je potajno s carem dogovarao⁵². Kaže na trećemu mjestu, da je patrijar u velike preporučivao Greima sjedinjenje, govoreći, da je sjedinjenje sasma potrebito, pa da najviše to Grci imaju tražiti⁵³.

⁵⁰ MANSI l. c. 1002—1007; NICKES p. 251—255 (t. gr. p. 300—304).

⁵¹ Itaque partim vi, partim blandimentis homines avulsit ab opinionibus, et in suam sententiam pertraxit. Sect. 9, c. 8, p. 261.

⁵² Sect. 7, c. 8, p. 197.

⁵³ Patriarcha dixit: Unionem ecclesiarum ac concordiam, nobis esse pernecessariam (ὅτι ἡ ἑνωσις καὶ ἡ ἐιρήνη τῶν ἐκκλησιῶν λίαν ἐστὶν ἀναγκαία), et

Opet kazuje, da je patrijar u istu svrhu nagovarao i nagonio (*omnibus persuasionibus ac hortamentis*) njega (Siropula), velikoga arkivara, Mihajla Balsamona, i prvoga sudca, Georgija Kapadoka⁵⁴; a da se je drugom prilikom dovezao Marka Efesca, te molio ga i zaklinjao ga svim svetima, neka pristane na uniju⁵⁵. Patrijar dakle, prema svojem uvjerenju, napisao je onaj posljednji čas svoj zavještaj, koji je ovako glasio: „Josip, po božjemu milosrdju, carigradski, novoga Rima, nadbiskup i ekumenski patrijar. — Jer sam već pri koncu života, te mi je umrijeti, milošću božjom očito pišem i podpisujem svoju misao sinovima svojim. Sve dakle, što drži i vjeruje katoličanska i apostolska crkva Gospoda našeg Isukrsta, starog Rima, i ja to držim: na to pristajem: to izgovaram. Izpoviedam, da je papa starog Rima, preblaženi otac otaca i vrhovni nadsvećenik i namjestnik Gospoda našeg Isukrsta za utvrđivanje svih; a i da je čistilište duša. — Za istinu ovoga, podpisano je dne 9 lipnja 1439, druge indikcije⁵⁶. — Hefelet temeljno je pobio Frommanovu sumnju o ovoj izpravi⁵⁷.

prae omnibus expetendam. Quapropter nos oportere, omni viae, methodoque insistere, quā eandem acquiramus . . . Haec et hujus commatis multa alia bis terve patriarcha nobis inculcavit, palpum obtrudens eorum sensibus, qui sic ludificari vellent, ut sua abjurata religionem Latinorum amplecterentur. Sect. 8, c. 12, p. 234—235.

⁵⁴ Sect. 9, c. 13—14, p. 271—275.

⁵⁵ . . et Ephesium vidit patriarcha, eumque omnifaciis supplicationibus fatigavit per preces sanctorum in coelis, per manes parentis Eugenici, implobat adjurabatque, ut ad unionem se pateretur inflecti (ἵνα κατανέσῃ καὶ αὐτὸς πρὸς τὴν ἑνωσιν). Et ut proverbio loquimur, nullum non movit lapidem, nullam non struxit solertem fraudulentiam, qua adamantinum Ephesium persuasibilem redderet. Sect. 9, c. 8, p. 261.

⁵⁶ Ἰωσήφ ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ὀνόματι Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. — Ἐπειδὴ πρὸς τὸ τέλος ἔφθασα τῆς ἐμῆς ζωῆς, βουλόμενος τελειῶσαι τὸ κοινὸν ὀφειλόμενον ἡδὴ (*soluturus jam commune debitum*), χάριτι Θεοῦ γράφω καὶ ὑπογράφω τὴν ἐμὴν δόξαν φανερώς τῇ ἐμῇ νόστῃ. Πάντα οὖν ἅτινα νοεῖ, καὶ ἅτινα δογματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς πρεσβυτέρως Ῥώμης, καὶ αὐτὸς ἐγὼ νοῶ, καὶ ἐπὶ τούτοις ἐμὲ συμπειθόμενον ἀφιερόνω. Ἐτι τὸν μακαριώτατον πατέρα πατέρων, καὶ μέγιστον ἀρχιερέα, καὶ τοποτηρητὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν πάπαν τῆς πρεσβυτέρως Ῥώμης ὁμολογῶ εἰς πάντων ἀσφαλότητα (*ad certam omnium fidem*). Ἐτι τῶν ψυχῶν τὸ καθαρτήριο. Ἐἰς γὰρ τὴν περὶ τούτων ἀσφάλειαν ὑπεγράφη κατὰ ἐνάτην τοῦ Ἰουνίου μηνὸς, χιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ τριακοστῷ ἐνάτῳ, Ἰνδικτιῶνος δευτέρας. NICKES (t. gr.) p. 305 (t. lat. p. 255); MANSI l. c. 1007—1008.

⁵⁷ HEFELE VII, p. 724—727; FROMMANN O. c. p. 84.

*

Papinom naredbom patrijar Josip bi pokopan u dominikanskoj crkvi svete Marije Nove, gdje mu se i danas grob vidi.

Po tom Grei zamole papu, da dovede stvar ka kraju; jer brez patrijara ne bi mogli puno ostati u Italiji. Evgenije s toga pozove mitropolite Isidora, Besariona i Doroteja, i opet zaiska ih o tačkama, koje im bješe predložio, kad posljednji put bijahu kod njega. Odgovoriše, da niesu ovlašteni o tome šta u ime grčke sinode kazati; ali i sada, kao i prvo, u svoje ime mogu reći: što se tiče kvasnoga, ili priesnoga hljeba, stvar je sve ista. Zbog čistilišta niesmo se ni razdvojili: možemo se dakle sjediniti, a poslije se razumjeti o tome. Takodjer i o papinu prvenstvu: biva, poslije nego se sjedinimo, neka papa ima onu vlast, koja ga po pravu ide. A o dometku *Filioque*, mi ga ne ćemo nikada primiti: vama pak dopuštamo, da ga držite u svojim crkvama, i priznajemo, da ste pri potrebi razjasnili simbol, te da riječ *Filioque* ne stvara drugu vjeru, niti što vjeri dodaje; s toga su obadva simbola blagočastna i jedan isti smisao imaju. Napokon kažemo, da posvećivanje tiela i krvi gospodnje biva nje-govim riječima (*Ovo je tielo* itd.: *Ovo je krv* itd.); premda mi poslije zazivljemo Duha svetoga, moleći, da bude tielo i krv Krstova.

Papa nije se mogao zadovoljiti zasebnom izjavom triju grčkih mitropolita, kao što se samo razumie. Vrativši se dakle mitropolitima k caru i kazavši mu, što papa hoće, basileus sazva grčku sinodu, da vieća o stvari. Sinoda odredi, da se govori o priesnomu i kvasnome hljebu, o papinu primatu i o dometku; pa o tim tačkama, da se papi odgovori. Jamačno sinoda se je varala, jer je papa htio čuti njihovu izjavu i o čistilištu i o *konsekraciji*: te se ne bi bio zadovoljio odgovorom na ostale tačke, pa bi valjalo opet posao razvlačiti. Ali oni ne šćahu, da se govori o čistilištu i o konsekraciji; jer, kako veli Dorotej, ne razumješe dobro stvar⁵⁸. Paleolog pozva i kardinale, da dodju na razpravu, koji došavši zahtievahu, da se dovede na čisto svih pet tačaka: inače ne će se postići pravi mir; te, neka se tačka o čistilištu uzme u definiciju (u dekret sjedinjenja, koji će se sastaviti), a o konsekraciji, da se bar naustice razumiju. O tome se je dva dana govorilo; a uzalud⁵⁹.

⁵⁸ Et placuit synodo, ut de his tribus ageretur, de azymo et fermentato, de primatu papae et de additamento: de purgatorio vero et de consecratione munerum nihil omnino diceretur, quod nescirent, ut opinor, veram rei decisionem. NICKES p. 256—257 (t. gr. p. 307).

⁵⁹ MANSI l. c. 1010—1011; NICKES p. 256—257 (t. gr. p. 306—307).

Na 16 lipnja podje Paleolog s bratom Demetrijem i s nekolicinom mitropolita k papi, koji se potuži na oklievanje i zatezanje Grka. Sjedinili smo se u glavnome pitanju, koje nas je razdvajalo; a što ne udi ništa, da nam sada staje na put? Nije li već u Ferari razpravljano pitanje o čistilištu? Pa zar ne treba tu tačku metnuti u definiciju, kao dogmat naše crkve?⁶⁰ — Po carevoj želji, papa naredi Ivanu Dubrovčaninu, da pred Greima drži govor o primatu, a drugome dominikancu, Ivanu Torkvemadi⁶¹ (Turrecremata), o azimima i o konsekraciji. Iza toga, papa davaše Greima listić (*chartula* = τὸ χάρτιον), na kojemu bješe napisano pet tačaka (o izhodjenju Duha svetoga i od Sina, o kvasnome i priesnome hljebu, o papinu primatu, o dometku *Filioque*, o čistilištu); jer je valjalo ove tačke izraziti u dekretu sjedinjenja. Car ne htjede primiti listić; pa još počne prietiti odlazkom; te iskati, neka se papa brine, da Grei uzmognu mahom poći put Mletaka. Evgenije odgovori mu, da valja ugovoriti uniju: a dalje za povratak Grka, on je već nešto spravio, što treba; a što nije, to će brže bolje spraviti. Papa bješe zato pravo razžalošćen; pa povjeri kardinalu Julijanu posao, da gleda skloniti cara. Julijanu posao podje za rukom; te nagovori cara, da uzme listić. Medjutim svi prijatelji unije, brižahu se kod cara, da pristane na sve tačke; ali ne htjede⁶². Ipak na 17 lipnja po podne sazva zamjenike iztočnih patrijara (medju njima Marka Evgenika) i deset mitropolita, koji šćahu, da se sjedinjenje uglavi. Tu se je tražilo skloniti Marka; no to bješe zaludnji trud: čavka, veli Dorotej, ostade čavka.

Sjutradan (18 lipnja) papa pozva sve grčke biskupe; te sva sinoda, osim Marka Efesca⁶³, podje k njemu. Pri sastanku papa je

⁶⁰ Quid fieri vobis oportuit ad benedictum hoc negotium et non feci? Quid sibi vult haec tanta mora? Quid incassum hic considetis? Conjuncti sumus in eo, propter quod dissidebamus; et quod nihil nocet impedimento nobis est? Nonne examinata saepe est Ferrariae quaestio de purgatorio? Nonne decet eam rem in definitione poni, ut ecclesiae nostrae dogma? NICKES p. 257 (t. gr. p. 307).

⁶¹ U Poviesti Dorotejevoj, mjesto *Torkvemade* pominje se *Ambrosije Traversari* (p. 258: t. gr. p. 308). Drugi izvor, (a to su bilježke Andrije *de sancta Cruce*, rimskog vlastelja i papinskog odvjetnika u florentijskome saboru,) koji se u svemu, što je glavno, podpuno s Dorotejem udara (HEFELE VII, p. 666), kaže, da je to bio *Torquemada* (*Ib.* p. 729, not. 3). Zabilježiti je, da ovo nije Torkvemada (Toma), prvi španjolski inkvisitur.

⁶² .. compulimus valde imperatorem dicentes: Nos omnia recipimus, et statuatur rei finis; .. ille autem nolebat. NICKES p. 258—259 (t. gr. p. 309).

⁶³ .. mandavit papa et imperator, nosque omnes una convenimus ad papam, absente solo Ephesio. SYROPULUS Sect. 10, c. 1, p. 278.

opet činio držati dva govora pred Greima, o povlasticama primata i o konsekraciji. U listiću, koji je papa Greima predao, o posljednjoj bilo je kazano, da ona biva *samim* Isukrstovim riečima. Car zahtijevaše, da se to izbriše iz listića. Turrecremata nasuprot je dokazivao, da je potrebno metnuti ih u dekret. Isidor pak tomu se suproćaoše, jer takova izjava u dekretu vriedjala bi iztočnu crkvu, pošto bi se moglo misliti, da je prije drugojačije vjerovala⁶⁴. No dok je Isidor s jedne priznavao, da rieči Isukrstove tvore transsubstancijaciju⁶⁵, s druge je zamršivao ovo pitanje. Rieči su gospodnje, ovako je on govorio, poput sjemenaa, bez kojega ne može biti roda; ali da sjeme rodi, hoće mu se još koješta⁶⁶. Ovo sravnjivanje gospodnjih rieči sa sjemenom, kao da djeluju po molitvi (*epiklesi*), koju svećenik za njima izgovara, zametak je nove prepirke, koja je već do velikoga bogoslovskeg pitanja narasla; te, kad bilo, da bilo, valjat će, da se poravna. Turrecremata odvrćao je kijevscome nadsvećeniku, da Isukrstove rieči same od sebe tvore transsubstancijaciju, i da se primjer sjemenaa protivi samomu Isidoru, koji je prije rekao: *Credimus dominicam vocem esse effectricem divinorum munerum*⁶⁷. Siropul kaže, da su Besarion i Isidor htjeli razjasniti stvar ovim primjerom: Kako rieč

⁶⁴ Dixerunt quod hoc non erat necessarium, immo si poneretur, ecclesia ipsorum reciperet ignominiam. HARDUIN, *Acta Concilior.* IX, 981.

⁶⁵ Credimus, dominicam vocem esse effectricem divinorum munerum. HARDUIN l. c. col. 977.

⁶⁶ Poslije nego je Isidor kazao, da rieč gospodnja tvori transsubstancijaciju, nastavlja: „Et illa vox semper replicatur a sacerdote, et suscipit sacerdos (*in sua scilicet ordinatione accipit potestatem*), quod vox illa replicata aptetur, et sit eadem vox cum voce Domini: et ut ita aptetur, invocatur Spiritus sanctus, et supplicat sacerdos, ut per virtutem Spiritus sancti concedatur gratia, ut vox repetita efficiatur ita effectiva ut verbum Dei fuit: et ita credimus *consummativam fieri per illam orationem sacerdotis*. Et probo quod dominicae voces habent operationem, ut semina, quia sine semine non potest effici fructus: ita in hac dominica voce; tamen ubi cadit semen, eget aliis instrumentis, ut sacerdotis, altaris, *orationum*“. *Ibid.*

⁶⁷ Turrecremata u svome govoru (HARDUIN IX, 974—976) bijaše dokazao, da se samom Isukrstovom rieči svršava transsubstancijacija, i da epiklesa, koju on zove molitvom svetog Basilija, nema se razumievati, kao da bi se njom prosilo *ut conficiatur quod confectum est*, nego, *ut consequamur effectum sacramenti*. Pa će sada odgovoriti Isidoru: „Ista quae paternitas tua dixit, non habent locum propter duo. Prima ratio dicta est ex me . . . quia rem perfectam, non supplico ut quis perficiat . . . Secunda ratio est, quare argumentum non facit ad propositum, quia verba Christi non habent virtutem incompletam, ut semina, sed est sermo vivus, et ideo illud argumentum non videtur favere intentioni tuae“. HARDUIN IX, 978.

svemogućega Boga: Neka pusti zemlja iz sebe zelenu travu, što nosi sjeme, po svojoj vrsti, izuščena jednom samo u stvaranju svijeta, od iskona je do sada djelotvorna bila i bit će do svrhe vjekova: te mi tvrdo vjerujemo, da je sama njegova zapovied korienima dala vječitu krepost, od koje izniče svako bilje i daje rod; a ipak se hoće težakove ruke: tako i u ovomu presvetome oltarskome svetotajstvu, mi priznajemo, da Isukrstove rieči posvećuju, ali se hoće misnikove molitve i zazivanja (ἡ ἐπικλησις), da se božanstvena žrtva usavrši (πρὸς τὴν τελείωσιν), kao što i težakova rada, da zemlja radja rod. Dodaje Siropul, da takovo razjašnjenje nije bilo počudno ni Latinima, ni Greima⁶⁸. — Ovoga puta, pitanje ostade neriešeno: ali se kasnije papa zadovolji izjavom, što mu je na 5 srpnja Besarion, u ime svih Grka, ovim riečima dao: Što god rimska crkva vjeruje o članku posvećenja Isukrstova tiela, to isto i mi vjerujemo; biva, da božanstvene rieči našega Gospoda: Uzmite, jedite, ovo je tielo moje; ovo je krv moja, pijte od nje svi, posvećuju božanstvene darove. U ovome, mi se slažemo s vama, i ništa drugojačije ne držimo, nego i vi; a služba svećenikova prinosi, isto onako, kano težakova radnja, da zemlja iz sebe da rod: ali sve stoji u onim gospodnjim riečima⁶⁹. — Siropul, iz kojega smo ovu izjavu uzeli, ništa joj ne zabavlja.

⁶⁸ Sect. 10, c. 1, p. 278—279.

⁶⁹ . . papamque invenimus sedentem cum cardinalibus ut assuevit, circumfundente papam tota synodo Latinorum. Tum etiam et nos assedimus. Ac ut primum os aperuit ad loquendum Nicaenus, Julianus alte vociferavit: Protonotarie scribe. Quare protonotarius cum suis grammaticis, locum capessit, et quicquid Nicaenus dixit chartis diligenter commendant. Nicaenus vero in proemio pauca praelibans, versus finem, ad consecrationem tremendi ac mystici sacrificii, orationem circumflexit, his ferme (*ferme*, nema u grčkome tekstu) verbis: Quicquid sancta Romana ecclesia in articulo consecrandi Sacramentum credit, idem et nos credimus; nempe, divina Domini nostri verba: sumite, edite, hoc est corpus meum; bibite ex illo omnes, hic est sanguis meus, elementa consecrant. In hoc vobiscum consentimus, nec a vobis quicquam diversum opinamur: conferre tamen sacerdotis ministerium, eo plane modo, quo agricolae labor, ut terra fruges emittat: sed tota benedictio, a dominicis verbis pendet. Id vobiscum tenemus, nec a vestris sensibus vel latum unguem variamus (περὶ δοξάζει ἡ ἁγία Ῥωμαική ἐκκλησία περὶ τῆς τελειώσεως τῶν θείων δώρων τοῦτο δοξάζομεν καὶ ἡμεῖς. "Οτι αἱ θείαι καὶ δεσποτικαὶ φωναὶ εἰσὶν αἱ ἁγιάζουσαι καὶ τελειοῦσαι τὰ θεῖα δῶρα, ἡγουν τὸ, λάβετε φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμα μου. καὶ τὸ πίνετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμα μου, καὶ συμφοροῦμεν καὶ κατὰ τοῦτο ὑμῖν. οὐ γὰρ δοξάζομεν ἄλλο παρὰ ὑμεῖς λέγετε καὶ δοξάζετε. συμβάλλεσθαι δὲ φραμὲν καὶ τὸν ἑρέα πρὸς ταῦτα ὡς τὸν γεωργόν

Poslije sastanka grčke sinode s papom (18 lipnja), car naredi, da se donesu potrebite knjige i da se u njima traži o povlasticama crkava. Ovim se Grei baviše do 21 lipnja. Priznadoše iza toga povlastice papina primata, osim ovih dviju: da papa, brez cara i brez ostalih patrijara, može sazivati vasseljenske sabore, i ako bi tko od suda svojeg patrijara papi se požalio, da papa može parnicu u Rim prenieti. Oni šćahu, da papa ne sazivlje sabor brez iztočnoga cara i četiriju grčkih patrijara: priznavahu ipak, da papa može držati i brez njih ekumenski sabor, ako bi ih pozvao, a oni ne bi došli. Za drugi događaj (ako bi se tko prizvao na papin sud), oni su zahtievati, da papa odašalje sudce u pripadnu pokrajinu⁷⁰. Car podje papi, da mu priobći, što je sinoda odredila; a papa mu reče, da će čuti o stvari svoju sinodu, pa će onda odgovoriti.

Sjutradan papa šalje tri kardinala i poručuje, da hoće sve povlastice svoje crkve, da je njegova stolica prizivalački sud protiv presuda drugih patrijara, da njega, kao pastira ovaca, ide vlast pasti svukoliku crkvu i njom upravljati, te vlast sazivati vasseljenski sabor, kada to uztreba; dok svi patrijari imaju se njemu pokoravati⁷¹. Na poruku Paleolog ne odgovori drugo, do ovih rieči: „Ako ste tako nakani, brižite se za naš polazak^{72a}. Ali stadoše, da poravnaju posao medju carem i papom Besarion, Isidor i Dorotej mitilenski. Na 26 sastavljena su dva odbora, grčki i latinski, svaki od četiri lica (ili od šest, ako su tačnije bilježke Andrije *de sancta Cruce*), da razpravljaju i gledaju izravnati, što je još smetalo sjedinjenje. Na tome

πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐκ τῆς γῆς φρομένων. τὸ δὲ πᾶν εἰς τὰς δεσποτικὰς ἐκείνας φωνὰς ἀνάγομεν, καὶ ἑσμὲν καὶ εἰς τοῦτο σύμφωνοι ἡμῖν). SYROPULUS Sect. 10, c. 8, p. 293. Cf. MANSI l. c. 1045—1047; HARDUIN l. c. 983; MABILLON, *Museum Italicum* I, p. 243.

⁷⁰ .. scripsimus et admisimus privilegia papae praeter duo; ne convocet synodum oecumenicam sine imperatore et patriarchis, si convenient: quod si advocati non veniant, ne propterea impedimento sint, quo minus synodus fiat. Alterum est, ut si quis putet, se ab aliquo patriarcharum pati injuriam, et veniat qui interposuit appellationem; ne patriarchae ipsi sese sistant iudicandos: sed papa mittat in quamque provinciam inquisitores, et ibi per eos praesentibus negotiis ii qui injuriam passi sint jus suum obtineant. NICKES p. 260 (t. gr. p. 310—311).

⁷¹ .. misit (papa) ad imperatorem tres cardinales et respondit: velle se omnia ecclesiae suae privilegia; velle ad se fieri appellationes; atque uti ovium pastorem regere et pascere universam Christi ecclesiam: auctoritatem praeterea sibi esse et facultatem agenda synodi oecumenicae, cum opus sit; et omnes patriarchas parere ejus voluntati. NICKES l. c.

⁷² Οἰκονομήσατε ἡμεῖς ἀπελθεῖν, εἴπερ ἔχετε θέλημα. *Ibid.*

užemu sastanku Grei казаše: „Mi priznajemo, da papa, vrhovni nadsvćenik (ἄρχιερέα) i upravitelj (ἐπίτροπον), namjestnik i zamjenik Isukrstov (τοποτηρητὴν καὶ βικᾶριον τοῦ Χριστοῦ), pastir i učitelj svih kršćana (ποιμένας τε καὶ διδάσκαλον πάντων χριστιανῶν), upravlja i vlada božjom crkvom (ἰδύμειν τε καὶ κυβερνᾶν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ); ostajući čitave povlastice i prava iztočnih patrijara⁷³. Papa bješe zadovoljan ovom izjavom; pa će isti dan u večer poslati tri biskupa, kretskoga, rodeskoga i koronskoga, k Paleologu, s porukom, da sjutra valja pisati dekret u latinskomu i grčkome jeziku, koji će svi potpisati; a bude li to gotovo odmah sjutra, u ponedjeljak (preksjutra), na svetkovinu apostola Petra i Pavla, bit će uz svečanu misu proglašena unija⁷⁴.

Sjutra (28 lipnja) sastadoše se grčki i latinski odredjenici u crkvi svetoga Frane i napisashe dekret sjedinjenja, pa ga ponesoše caru, da ga pročita. Paleolog spotaknu se o dvoje. Dekret počinjao je riečima: „*Eugenije biskup, sluga božjih sluga, na vječiti spomen*“. Tu nije pomenut car! Na čelu dekretu ima stajati i njegovo ime; ako ne, onda ni papino; ili bar valja, da se k navedenim riečima doda: „*pristajanjem prejasnog cara, te carigradskog patrijara i ostalih patrijara*“⁷⁵. Drugo, čemu je basileus manisao, bješe, da *papu idu povlastice, označene svetim pismom i izjavama svetih otaca*. Neka se dakle i to izmieni: inače, neka se papa misli za odlazak Grka⁷⁶. — Posao je s toga zapeo. Viećalo se je o stvari taj dan,

⁷³ De primatu papae, fatemur summum pontificem et procuratorem, locum gerentem ac vicarium Christi, pastorem et doctorem omnium Christianorum, regentem et gubernantem Dei ecclesiam, salvis privilegiis et juribus patriarcharum orientis. Et Constantinopolitanum quidem secundum esse post papam, deinde Alexandrinum, post hunc esse Antiochenum, postremo Hierosolymitanum. NICKES p. 261 (t. gr. p. 312).

⁷⁴ MANSI l. c. 1019—1022; NICKES p. 261—262 (t. gr. p. 312—313).

⁷⁵ . . quod (decretum) delatum ad imperatorem legerunt; statimque ipso in exordio apposita nota illud confixit. Dicebat enim in principio: Eugenius episcopus servus servorum Dei ad perpetuam memoriam, at vero imperator non ita, sed volebat aut omnino ejus nomen reticere; aut scribi quidem, sed non papae solius, verum hoc addito: *consensu serenissimi imperatoris* (συναινέσει τοῦ γαληνοτάτου βασιλέως) *et patriarchae Constantinopolitani ceterorumque patriarcharum*. NICKES p. 262 (t. gr. p. 313). Cf. HEFELE VII, p. 737.

⁷⁶ Agebat praeterea de privilegiis papae, ut haberet illa ex definitione sacrae scripturae et dictis sanctorum, ne hoc quidem placuit imperatori: „An si quis, inquit, sanctorum in epistola honorat papam, excipiet hoc pro privilegio?“ Quapropter significavit papae aut hoc corrigeret aut de reditu ejus cogitaret. NICKES l. c.

pa na 30 lipnja; te na 1-i, 2-i i 3-i srpnja, i jedva se dodje do sloge, poklem o papinim povlasticama Latini izmieniše drugom lek-cijom mjesto, o koje se car bješe spotakao. Na 5 srpnja bi podpisan dekret⁷⁷.

Grci podpisaše svikolici, osim Marka Efesca i stavropoljskog biskupa, koji krišom bješe pobjegao iz Florencije⁷⁸. Podpisa, medju ostalim i naš Siropul; jer nije smio pobjeći, kao stavropoljski biskup, a nije bio hrabar i neodvisna značaja kao Efesac, pa da je mogao ne metnuti svojega imena. „I ja kukav, u svojoj Poviesti o sebi veli, *što svojevoljno, što na silu* (podpisah)⁷⁹“. Ova Siropulova izpovied kaže nam, da njezin auktor nije baš bio ni najpoštenijega značaja, ni skrozi čiste saviesti, a ni čvrsta uvjerenja. Kako se s njegovim ἐθελοακουσίως podudara, što malo redaka niže veli: „Mnogo nas plačuci i uzdišuci podpisa“, nije lako razumjeti.

Jedan srbski bogoslovac, pozivljući se na Siropula (*sect. IX. cap. 9*), veli: „Izmedju samih prisutnih članova na tome (florencijskome) saboru, predstavnika istočne crkve, najvažniji nisu primili niti podpisali zaključaka sabora, na pr., nisu podpisali: Josip, patrijarh Carigradski, zastupnik Jerusalimskog patrijarha, episkop Sardikijski Dionisiје, zastupnik Antiohijskoga patrijarha, mitropolit Efeski Marko, mitropolit Gruzinski Grigorije, episkop Stavropoljski, Sofronije Ankiolski, Avramije Suzdalski i episkopi Isakije i Sofronije“. — O čemu govori Siropul na tome mjestu? Kaže, kako su na *2 lipnja* (τῇ δὲ β' τοῦ Ιουνίου) Grci držali svoju sinodu, u kojoj se je glasovalo, ima li se priznati, da Duh sveti izhodi od Otca i Sina. Patrijar Josip dade napisan ovaj odvjat: „Pošto smo čuli svjedočanstva svetih otaca iztočnih i zapadnih; od kojih jedni vele, da Duh sveti izhodi od Otca i od Sina, a drugi, da izhodi od Otca po Sinu: premda sve isto znači *od Sina*, što i *po Sinu*, te *po Sinu*, što i *od Sina*, mi izpušćajući rieč *od Sina*, govorimo, da Duh sveti izhodi od Otca *po Sinu*, vječito i sućno, kao od jednog sama principa i kause, pošto na ovome mjestu priedlog *po* znači kausu u izhodjenju Duha svetoga⁸⁰“. Svi ostali glasovaše za patrijarom, i svi, osim *petorice*,

⁷⁷ MANSI l. c. 1022—1026; NICKES p. 262—264 (t. gr. p. 313—315). Cf. HEFELE l. c. p. 737—739.

⁷⁸ SYROPULUS Sect. 10, c. 8, p. 292.

⁷⁹ „.. quos (vicarios patriarchales) infra nos miseri qua volentes, qua nolentes (ἐθελοακουσίως), hei mihi (subscripsimus). *Ibid.*

⁸⁰ Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν, τὰ μὲν λέγοντα ὡς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τοῦ

prema njegovu odvjetu⁸¹. U ovoj petoriei bješe i Antonije heraklejski, kojega naš pisac ne pominje. Ali opet Siropul tu ne pominje ni episkopa stavropoljskoga, ni Abrama susdalskoga, ni Isaka, ni Sofronija (drugoga, osim ankijalskoga). Ne pominje ni Dionisija sardeskoga. A kako bi ga i pomenuo, kad je Dionisije, još dok je sabor bio u Ferari, preminuo? Kako je dakle mogao naš pisac kazati, da nije ni Dionisije primio zaključke florentijskog sabora, ni potpisao? Ali mimo sve, što je tu u malo rieči krivo rečeno, ta je sinoda držana na 2 lipnja, dok zaključci florentijskog sabora niesu bili potpisani već na 5 srpnja. Nije ih do duše potpisao carigradski patrijar Josip, jer je već na 10 lipnja preminuo. Ali jesu ih primili i potpisali i Abram susdalski i Sofronije ankijalski, koji je u sinodi od 2 lipnja uz Marka Efesca stajao, i druga trojica, koji onda proti Latinima glasovaše, to jest: Antonije heraklejski, Dositej monembaski i Dorotej trebizondski: riečju svikolici, osim stavropoljskoga biskupa, koji onda bješe pobjegao, i Marka Efesca.

Opet isti pisac, poslije nego je odlučio *najvažnije predstavnike istočne crkve*, nazočne u saboru, i kazao, da niesu htjeli primiti ni potpisati saborskih zaključaka, dodaje, pozivljući se i ovog puta na Siropula (*Sect. X. cap. 4*): „A oni što su potpisali, učinili su to iz straha i što su gladju na to od papskih agenta prinudjeni bili“. — Siropul na mnogo mjesta tuži se na Latine, da su Greima zakraćivali novac, ali ni u navedenome mjestu, ni drugovdje ne kaže, da su *gladju* Grei prinudjeni bili potpisati.

Simeon, susdalski pop, koji je u pratnji Isidorovoj bio, te je napisao kratko izvješće o florentijskome saboru⁸² pripisuje sav posao unije uglavljene u Florenciji mićenju Latina i srebroljublju Grka⁸³. Ali taj pop, koji je mrzio na svojega mitropolita i na uniju s la-

Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. εἰ καὶ ἐστὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταυτὸν τῷ Ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ταυτὸν τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ. ὁμοῦς ἡμεῖς τὸ Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀφέντες λέγομεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ αἰδίως καὶ οὐσιωδῶς ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας. τῆς διὰ ἐνταῦθα σημαίνουσας αἰτίας ἐπὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως. *Sect. 9, c. 9, p. 262.* Vidi navod 40 ovoga Poglavlja.

⁸¹ Post patriarcham reliqui sententias protulerunt ... Excepitis igitur Heracleensi, Ephesio, Monembasiano, Trapezuntino, Anchialio, reliqui omnes concedunt in partes imperatoris, processionem a Filio stabilire et foedus cum Latinis (οἱ λοιποὶ ἀρχιερεῖς ἐγνωμοδότησαν στέργειν τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὴν μετὰ τῶν Λατίνων ἔνωσιν). *Ib. p. 262. 263.*

⁸² FROMMANN O. c. p. 110—111.

⁸³ Simeon von Susdal überhaupt die ganze Entstehung der Union wesentlich auf Bestechung und Geldgier zurückführt. FROMMANN p. 152.

tinskom crkvom⁸⁴, kojega je mitropolit s toga više puta korio, pa i kaznio, a najposlije, vrativši se u Rusiju, zatvorio u tamnicu, gdje je Simeon ostao do Isidorove katastrofe; taj štovalac Marka Efesca i hvalilac čudotvorne njegove svetinje⁸⁵, kad je poslije pisao ne poviest sabora, već što se je njemu dogodilo za vrijeme sabora i na putu: takov čovjek nije pouzdan svjedok onoga, što kazuje. I sâm Frommann, na pr., ne može da vjeruje Simeonu, da je Isidor latinskim novcem podmićen bio⁸⁶. — A jesu li baš Grei podmićeni bili? Frommann misli, da jesu. Pozivlje se na papinski *breve*, kojim se određuje Doroteju, mitilenskomu biskupu, svota od 300 zlatnih forinta, za njegovu trudbu⁸⁷. Ali to nije nikakav dokaz. Javnim pismom, kao što je *breve*, ne bi se određivao novac u nečiste svrhe. Osim toga, Hefelee primjećuje, breve izdan je mjesec dana poslije, nego je unija proglašena; a govori o trudbi, o kojoj se Dorotej nastavlja baviti (*prosequeris*). Moglo bi dakle biti, da se je onda, kako i sam Frommann misli, Dorotej bavio pisanjem svojega povjestničkog djela⁸⁸: čemu, osim truda, bilo je privezano dosta troška; a sve je dakako bilo zauvar uniji. Frommann hoće, da je Isidor kijevski (koji je obilovao novcem, pošto je velike prihode imao,) podmićivao druge biskupe⁸⁹; ali ne donosi ni jednog valjana dokaza. Ništa bo ne dokazuje, što je on našao u Siropulu: biva, da je jednom Isidor spravio sjajnu gostbu, i da je na nju pozvao meleničkoga i dramskoga, te i još nekoje biskupe; pa da je zvanice nagovorio, da misle po njegovu⁹⁰. Tko će vjerovati, da je nekolicina biskupa prodala savjest i izdala vjeru za jednu dobru večeru? A nema historičke vrijednosti ni ono, što Siropul kazuje o Doroteju mitilenskomu. Ovaj bio bi zaiskao u pape novca, rekavši, da će ga razdieliti, u ime papino, medju nekoje, koje sâm zna, pa se oni ne će već zatezati, nego će pristati na uniju. Kaže, da mu je papa dao, ali ne zna koliko, premda dodaje, da neki kažu, dvje sta forinta, i da je to

⁸⁴ . . . wir erfahren von ihm nur, dass er sich als treuer Anhänger der griechischen Orthodoxie in *stetem Gegensatz* zum latinisirenden Metropoliten Isidor befand. FROMMANN p. 110.

⁸⁵ Jednom lišivši Isidor Simeona slobode, Evgenik izusti nad njim blagoslov; i gle čuda! tim ga oslobodi iz ruku Isidorovih. *Ibid.*

⁸⁶ FROMMANN p. 152.

⁸⁷ FROMMANN p. 78—79.

⁸⁸ HEFELEE VII, p. 705 not. 4.

⁸⁹ p. 150.

⁹⁰ SYROPULUS Sect. 9, c. 8, p. 261.

Dorotej podielio medju ubožnije biskupe⁹¹. No odakle je saznao Siropul, da je Dorotej u *onakovu* svrhu pitao u pape novca, i da mu ga je u *istu svrhu* papa dao? A dalje, i na ovome mjestu i na drugomu Siropul čisto veli, da nitko od Grka nije za mito potpisao florentijski dekret; te nazivlje biedom, što neki govorahu: Grci su prije primili forinte, pa su onda potpisali⁹². Ako je dakle papa Doroteju dao novca i on ga razdielio ubožnijim biskupima, jer bismo imali držati, da je to činjeno namjerom, da se podmićuje Grke; osobito kada odmah sâm Siropul kazuje, da su i dva papina savjetnika, Krstofor (Garatoni) i Ambrosije (Traversari), dielili grčkim svećenicima novčanu pomoć; ali da to bješe *poslije sjedinjenja* (μετὰ τὴν ἑνωσιν)?⁹³

⁹¹ SYROPULUS Sect. 10, c. 4, p. 282—283.

⁹² Et nullus e toto caetu aut vidit florenos subscribentibus exporrigi, aut ab iisdem audit postulari, aut iisdem promitti. Sect. 10, c. 4, p. 283. Nulla vel minima postulatio nostratum, vel pollicitatio Latinorum... Haec novit qui intima cordium et renum explorat Deus, qui et digna aliquando premia retribuet iis qui subscribentes infamant, quasi a florenis postulatis et receptis inducti subscripsissent. *Ib.* c. 8, p. 292.

⁹³ SYROPULUS Sect. 10, c. 4, p. 283.

POGLAVLJE XXIII.

Sadržaj. — Florentijski dekret. — Tekst latinski s podpisima. — Tekst grčki s podpisima.

Na 6 srpnja 1439, u velikoj florentijskoj crkvi, *S. Maria del Fiore*, iza svečane božje službe, koju je papa služio, u nazočnosti grčkih i latinskih prelata, obučenih u crkvene haljine, te cara Paleologa i grčkih plemića, pred poslanicima trebizondskog cara i kralja iberskoga, proglašen je dekret sjedinjenja, kojega latinski tekst prošti kardinal Cesarini, a grčki Besarion.

Dekret je ovo:

„Evgenije biskup, sluga božjih sluga, na vječiti spomen. Pri-stajući na ono, što je ovdje napisano, naš u Krstu predragi sin Ivan Paleolog, svietli car Rimljana, i zamjenici naše častne braće, patri-jara, te ostali predstavnici iztočne crkve.

„Neka se vesele nebesa, neka igra od veselja zemlja, jer je oborena pregrada, koja je razdvajala zapadnu i iztočnu crkvu, a po-vraćen je mir i sloga, dok onaj ugaoni kamen, Krst, koji oboje sa-stavi u jedno, združuje prejakom svezom ljubavi i mira jedan i drugi zid, te ih sjedinjuje vjerom vječitog jedinstva. Iza dugotrajne obla-čine žalosti, iza crne i neugodne pomrčine dugovječnog razkola, granulo je svima liepo sunce žudjenog sjedinjenja. Neka se raduje i mati crkva gledajući svoje sinove, poslije nego u zavadi življahu, sjedinjene i pomirene; te poklem je s njihove nesloge vrlo gorko plakala, sada, s divne njihove sloge, u živoj radosti, neka zahvaljuje svemogućemu Bogu. Svi vjernici svugdje po vasionome svietu, da su veseli, i svi, koji se kršćani zovu, da se raduju s katoličkom majkom crkvom. Gle, nakon posve duge zavade i razdora, zapadni i iztočni otc, od želje, da se uzpostavi sveto sjedinjenje i starinska ljubav, ne mareći za život svoj na moru i na kopnu, svladaše sve teškoće, te veseli i dobre volje dodjoše na ovaj sveti vasseljenski sabor, i dostigoše, što željahu. Dugim i trudnim iztraživanjem, mi-

lošću Duha svetoga, doprli su do ovoga vrlo žudjenoga i presvetoga sjedinjenja. Tko bi dakle mogao dosta i pristojno zahvaliti svemogućemu Bogu na tolikome dobru? Tko bi mogao, da se ne divi bogastvu njegova milosrdja? Koje srce, pa i gvozdeno bilo, ne bi umekšala onolika veličina nebeske dobrote? Ovo je zaista božje djelo, a nije izum slaboga čovjeka; te ga valja primiti izvrstnom čašću i svetim pohvalama slaviti ga. Tebi pohvala, tebi slava, tebi hvala, Krste, izvore milosrdja, koji si zaručnici svojoj, katoličanskoj crkvi, takovo dobro udielio i u ovo si naše vrijeme pokazao čudesa svoje milosti, eda svak glasi veličanstvena djela tvoja. Doista, Bog nam je dao veliki i božanstveni dar; te svojim očima vidimo, što mnogi prije nas, premda su za tim čeznuli, ne mogoše vidjeti. Skupivši se, to jest, Grci i Latini na ovaj presveti vaseljenski sabor, uzajmice su se trsili, da, između ostaloga, najvećim marom i neumornim iztraživanjem bude razpravljen članak o božanstvenome izhodu Duha svetoga. A poklem su navedena svjedočanstva iz svetoga pisma i mnoga mjesta svetih učitelja, istočnih i zapadnih, od kojih jedni vele, da Duh sveti izhodi od *Otca i Sina*, a drugi, da izhodi od *Otca po Sinu*, dok jedni i drugi, različnom izrekom, isto kažu; Grci izjaviše, da rieč: *Duh sveti izhodi od Otca* sami ne izgovaraju u smislu, koji izključuje Sina; ali jer su mislili (kako kazuju), da Latini uče, da Duh sveti izhodi od Otca i Sina, kao od dva principa i dva duhanja, niesu htjeli izgovarati, da Duh sveti izhodi od Otca i Sina. Latini pak utvrdiše, da rieč: *Duh sveti izhodi od Otca i Sina*, sami ne razumievahu u smislu, koji izključuje Otca, kao da on ne bi bio izvor i princip svega božanstva, biva, Sinov i Duha svetoga; ili da Sin ne bi primao od Otca to, što Duh od njega (Sina) izhodi; ili da bi sami uvodili dva principa, ili dva duhanja; već nasuprot uče, kao što su i do sada učili, da je Duh sveti od jednoga principa i jedinoga duhanja. A jer od svega toga jedan isti pravi smisao iztječe, napokon jednim razumom i jednom misli, jednodušno se složiš i pristadoše na sveto i Bogu ugodno sjedinjenje, koje se ovdje piše.

„U ime dakle svetoga Trojstva, Otca i Sina i Duha svetoga, potvrđenjem ovoga svetoga, sveobćeg, florentijskog sabora, sudimo, da svi kršćani imadu vjerovati i primiti ovu istinu vjere, te izpoviedati, da je Duh sveti vječito od Otca i Sina, da svoju prirodu i svoj bitak ima od Otca i Sina skupa; te od obaju, kao od jednoga principa i jedinog duhanja, vječito izhodi; dok kažemo, da izraz: *Duh sveti izhodi od Otca po Sinu*, koji upotrebljavaju sveti na-

učitelji i otei, znači, da je i Sin, po Greima, kausa (αἰτία), a po Latinima, princip (ἀρχή) bića Duha svetoga, kao i Otac. A zašto je Otac jednorodnomu svome Sinu, radjajući ga, dao sve, što je Otčevo, osvem da bude Otac, ovo što Duh sveti izhodi od Sina, Sin ima vječito od Otea, od kojega je takodjer vječito rođen. Sudimo jošte, da je *Filioque*, kao tomačenje onih rieči, udesno i razložito dodan simbolu, (biva) za razjašnjenje istine, i zašto je onda tako bilo potrebito.

„Takodjer (sudimo), da se Isukrstovo tielo istinito posvećuje u priesnome, ili u kvasnome hljebu; te da svećenici na jednom, ili drugom imaju posvećivati, prema običaju svoje, zapadne, ili istočne crkve.

„(Sudimo) takodjer, da duše onih, koji su pravim kajanjem i u božjoj ljubavi preminuli prije nego su dostojnim plodovima pokore zadovoljili za grieh, djelom, ili izostavljanjem učinjene, poslije smrti bivaju očišćene mukama čistilišta; a da im za oblakšanje takovih muka pomažu dobra djela živih vjernika, to jest, žrtva svete mise, molitve, milostinja i druga bogoljubna djela, koja vjernici, prema ustanovama crkve, namjenjuju za druge vjernike. A duše onih, koji poslije krštenja nikakav grieh niesu učinili, pa i onih, koji su sagriješili, ali su po tom u životu, ili poslije smrti (kao što smo rekli) bile očišćene, odmah su primljene na nebo i vide bistro trojednoga Boga, kao što jest, ipak po različnim zaslugama, jedan savršenije od drugoga. Duše pak onih, koji preminu u aktualnomu samrtnome griehu, ili u griehu prvorodnomu, silaze umah u pakao, da različenom kaznom budu mučene.

„Isto tako sudimo, da sveti apostolski priesto i rimski nadsvećenik ima primat nad vasionim svietom, i da je isti rimski nadsvećenik nasljednik svetoga Petra, apostolskoga poglavice, i pravi Isukrstov namjestnik, te glava vasiono crkve i otac i učitelj svih kršćana; pa da je njemu, u osobi svetoga Petra, Gospod naš Isukrst predao punu vlast, da pase sveobću crkvu, njom upravlja i vlada, kako to sadržaju i akti vasiljenskih sabora i sveti kanoni.

„Obnavljamo još red, označen kanonima, ostalih častnih patrijara; da carigradski patrijar bude drugi poslije presvetoga rimskoga pape, aleksandrijski treći, antiokijski četvrti, a jerusalimski peti, ne dirajući ni u jednu od njihovih povlastica i prava.

„Dano u Florenciji u javnoj saborskoj sjednici, svečano držanoj u velikoj crkvi, godine gospodnjega upućenja 1439, uoči nonâ jula (na 6 srpnja), našega pontifikata godine devete“.

Zbog neizmjerne znamenitosti ovog historičkoga dokumenta, odmah ovdje pridodat ćemo obadva teksta, latinski i grčki, kako stoje u prazvorniku, o kojem ćemo poslije govoriti.

Tekst latinski:

„Eugenius episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam. Consentiente ad infrascripta carissimo¹ filio nostro Joanne Palaeologo Romaeorum imperatore illustri, et locatenentibus venerabilium fratrum nostrorum patriarcharum, et ceteris orientalem ecclesiam repraesentantibus.

„Laetentur² coeli et exultet terra: sublatus est enim de medio paries qui occidentalem orientalemque dividebat ecclesiam, et pax atque concordia rediit; illo angulari lapide Christo, qui fecit utraque unum, vinculo fortissimo caritatis et pacis utrumque jungente parietem, et perpetuae unitatis foedere copulante ac continente; postque longam moeroris nebulam, et dissidii diuturni atram ingratamque caliginem, serenum omnibus unionis optatae jubar illuxit. Gaudeat et mater ecclesia, quae filios suos hactenus invicem dissidentes jam videt in unitatem pacemque rediisse: et quae antea in eorum separatione amarissime flebat, ex ipsorum modo mira concordia cum ineffabili gaudio omnipotenti Deo gratias referat. Cuncti gratulentur fideles ubique per orbem, et qui christiano censentur nomine, matri catholicae ecclesiae collaentur. Ecce enim occidentales orientalesque patres, post longissimum dissensionis atque discordiae tempus, se maris ac terrae periculis exponentes, omnibusque superatis laboribus, ad hoc sacrum ycumenicum concilium desiderio sacratissimae unionis, et antiquae caritatis reintegrandae gratia, laeti alacresque convenerunt, et intentione sua nequaquam frustrati sunt. Post longam enim laboriosamque indaginem, tandem Spiritus sancti clementia ipsam optatissimam sanctissimamque unionem consecuti sunt. Quis igitur dignas omnipotentis Dei beneficiis gratias referre sufficiat? quis tantae³ divinae miserationis divitias non obstupescat? cujus vel ferreum pectus tanta supernae pietatis magnitudo non molliat? Sunt ista prorsus divina opera, non humanae fragilitatis inventa; atque ideo eximia cum veneratione suscipienda, et divinis laudibus proseguenda. Tibi laus, tibi gratiarum actio, Christe, fons misericordiarum, qui tantum boni sponsae tuae catholicae ecclesiae contu-

¹ U Mansijevoj kolekciji sabora (XXXI, 1025—1032), a tako i u Nicke-sovu diptiku (tekst. lat. p. 265—269), dodana je ovdje rieč: *in Christo*.

² Gdje mi pišemo *ae* i *oe* u prazvorniku postojano pisano je *e*.

³ Mjesto *tantae*, u Mansiju: *autem*; a u Nickesu: *ante*.

listi, atque in generatione nostra tuae pietatis miracula demonstrasti, ut enarrent omnes mirabilia tua. Magnum siquidem divinumque munus nobis Deus largitus est: oculisque vidimus⁴, quod ante nos multi, cum valde cupierint, adspicere nequiverunt. Convenientes enim Latini ac Graeci in hac sacrosancta synodo ycumenica⁵, magno studio invicem usi sunt, ut inter alia etiam articulus ille de divina Spiritus sancti processione summa cum diligentia et assidua inquisitione discuteretur. Prolatis vero testimoniis ex divinis Scripturis, plurimisque auctoritatibus sanctorum doctorum orientalium et occidentalium, aliquibus quidem ex Patre et Filio, quibusdam vero ex Patre per Filium procedere dicentibus Spiritum sanctum⁶, et ad eandem intelligentiam aspicientibus omnibus sub diversis vocabulis, Graeci quidem asseruerunt, quod id, quod dicunt Spiritum sanctum ex Patre procedere, non hac mente proferunt, ut excludant Filium; sed quia eis videbatur, ut ajunt, Latinos asserere Spiritum sanctum⁷ ex Patre et Filio procedere tanquam ex duobus principiis et duabus spirationibus, ideo abstinuerunt a dicendo, quod Spiritus sanctus ex Patre procedat et Filio. Latini vero affirmarunt, non se hac mente dicere, Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, ut excludant Patrem, quin sit fons ac principium totius deitatis, Filii scilicet ac Spiritus sancti; aut quod id, quod Spiritus sanctus procedit ex Filio, Filius a Patre non habeat; sive quod duo ponant esse principia seu duas spirationes; sed ut⁸ unum tantum asserant esse principium, unicamque spirationem Spiritus sancti, prout hactenus asseruerunt. Et cum ex his omnibus unus et idem eliciatur veritatis sensus, tandem in infrascriptam sanctam et Deo amabilem eodem sensu eademque mente unionem unanimiter concordarunt et consenserunt. In nomine igitur sanctae Trinitatis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, hoc sacro universali approbante Florentino concilio, diffinimus, ut haec fidei veritas ab omnibus christianis credatur et suscipiatur, sicque omnes profiteantur, quod Spiritus sanctus ex Patre et Filio aeternaliter est, et essentiam suam, suumque esse subsistens habet ex Patre simul et Filio, et ex utroque aeternaliter tanquam ab uno principio et unica spiratione procedit. Declarantes, quod id, quod sancti doctores et patres dicunt, ex Patre per Filium

⁴ U Nickesu isto: vidimus U Mansiju: videmus.

⁵ U Nickesu i drugim: in hac sacrosancta oecumcnica synodo.

⁶ I u Nickesu stoji: sanctum. U Mansiju te rieći nema.

⁷ Opet i u Nickesu stoji: sanctum; a u Mansiju nedostaje.

⁸ ut nema u Mansiju.

procedere Spiritum sanctum, ad hanc intelligentiam tendit, ut per hoc significetur, Filium quoque esse secundum Graecos quidem causam, secundum Latinos vero principium subsistentiae Spiritus sancti, sicut et Patrem. Et quoniam omnia, quae Patris sunt, Pater ipse unigenito Filio suo gignendo dedit, praeter esse Patrem, hoc ipsum quod Spiritus sanctus procedit ex Filio, ipse Filius a Patre aeternaliter habet, a quo aeternaliter etiam⁹ genitus est. Diffinimus insuper, explicationem verborum illorum Filioque, veritatis declarandae gratia, et imminente tunc necessitate, licite ac rationabiliter symbolo fuisse appositam. Item, in azimo¹⁰ sive fermentato pane triticeo, corpus Christi veraciter confici, sacerdotesque in altero ipsum Domini corpus conficere debere, unumquemque scilicet juxta suae ecclesiae sive occidentalis sive orientalis consuetudinem. Item, si vere poenitentes in Dei caritate decesserint, antequam dignis poenitentiae fructibus de commissis satisfecerint et omissis, eorum animas poenis purgatoriis post mortem purgari, et ut a poenis hujusmodi releventur, prodesse eis fidelium vivorum suffragia, missarum scilicet sacrificia, orationes et eleemosinas¹¹, et alia pietatis officia, quae a fidelibus pro aliis fidelibus fieri consueverunt, secundum ecclesiae instituta. Illorumque animas qui, post baptismum susceptum, nullam omnino peccati maculam incurrerunt; illas etiam, quae post contractam peccati maculam, vel in suis corporibus, vel eisdem exutae corporibus, prout superius dictum est, sunt purgatae, in coelum mox recipi, et intueri clare ipsum Deum trinum et unum, sicuti est, pro meritorum tamen diversitate alium alio perfectius. Illorum autem animas, qui in actuali mortali peccato, vel solo originali decedunt, mox in infernum descendere, poenis tamen disparibus puniendas. Item diffinimus sanctam apostolicam sedem, et Romanum pontificem in universum orbem tenere primatum et ipsum pontificem Romanum¹² successorem esse beati Petri principis apostolorum et verum Christi vicarium totiusque ecclesiae caput, et omnium christianorum patrem et¹³ doctorem existere; et ipsi in beato Petro pascendi, regendi, ac gubernandi universalem ecclesiam a Domino nostro Jesu Christo plenam potestatem traditam esse¹⁴; quemadmodum etiam¹⁵

⁹ U Nickesu : etiam aeternaliter.

¹⁰ U Nickesu : azymo.

¹¹ U Nickesu : eleemosynas.

¹² Isto u Nickesu i u Mansiju.

¹³ U Nickesu i Mansiju : ac.

¹⁴ U Nickesu : esse traditum.

¹⁵ Jednako u Nickesu i Mansiju.

*in gestis ycumenicorum*¹⁶ *conciliorum, et in sacris canonibus continentur. Renovantes insuper ordinem traditum in canonibus ceterorum venerabilium patriarcharum: ut patriarcha Constantinopolitanus secundus sit post sanctissimum Romanum pontificem, tertius vero Alexandrinus, quartus autem Antiochenus, et quintus Hierosolymitanus, salvis videlicet privilegiis omnibus, et juribus eorum.*

*Datum Florentiae, in sessione publica synodali solemniter in ecclesia majori celebrata, anno incarnationis Dominicae millesimo quadringentesimo tricesimo*¹⁷ *nono, pridie nonas julii, pontificatus nostri anno nono*¹⁸.

Pod ovim tekstom dolaze po redu podpisi latinskih otaca: papin, osmorice kardinala, dvaju patrijara, šestdeset i jednoga nadbiskupa i biskupa i četrdeset i triju opata i redovničkih generala; a evo imena, s kriticama, kako su i na proizvorniku:

*1*¹⁸ *Ego Eugenius catholice ecclesie Eps, ita diffinies subscripsi. 2 Ego Antonius Eps Ostiensis, Card. Bonon. supradictas diffinitiones veras et catholicas esse affirmo, et illis me subscripsi. 3 Ego Branda Eps Portuensis subscripsi 4 Ego Nicolaus Card. stae † subscripsi. 5 Ego F. (Franciscus) tt. sti Clementis, psbr Cardinalis ss. 6 Ego A. (Angelottus) tt. sa Marci psbr Card. ss. 7 Ego Jul. (Julianus) tt. stae Sabinae psbr Card. ss. 8 Ego Prosper sti Georgii diaconus Card. ss. 9 Ego Dominicus s. Marie in via lata diaconus Card. ss. 10 Ego Blasius Patriarcha Hierosolymitanus ss. 11 Ego Marcus Patriarcha Gradensis ss. 12 Ego Jo. (Joannes) Eps Morinensis, illumi principis Ducis Burgundie et Brebancie orator ss. 13 Ego Jo. (Joannes) Eppus Nivernensis, ejusdem dni Ducis orator me subscripsi. 14 Ego Bartholomeus archiepiscopus Spalatensis ss. 15 Ego Fantinus Archiep. Cretensis ss. 16 Ego Julianus Archiep. Pisanus ss. 17 Ego Andreas Archieps. Colossensis ss. 18 Ego Nicolaus Archieps Capuan. ss. 19 Ego Ludovicus Archieps Florentinus ss. 20 Ego Latinus de Ursis Archiep. Tran. ss. 21 Ego Raymundus Archieps Conizanus subps. 22 Ego Jacobus Eps Adriens. ss. 23 Ego Petrus Eps Paduanus ss. 24 Ego Daniel Eps Gordiens. ss. 25 Ego Antonius Eps Portugalens. ss. 26 Ego Burthaeus Eps Valven. ss. 27 Ego Thomas eps Faren. ss. 28 Ego Christophorus eps*

¹⁶ U Nickesu: *oecumenicorum*.

¹⁷ U Nickesu: *trigesimo*.

¹⁸ Dodajem imenima redni broj, a izostavljam križ, koji stoji pred biskupskim podpisima.

Ariminensis ss. 29 *Ego Amicus Ep̄us Aqlensis* ss. 30 *Ego Petrus Dignen. eps* ss. 31 *Ego Johannes Ferrar. Epis* ss. 32 *Ego Valentinus Ep̄s. Ortan. et Castellan.* ss. 33 *Ego Johannes epus Arben.* ss. 34 *Ego Bonotius epus Fesular.* ss. 35 *Ego Karolus Ep̄s Senensis* ss. 36 *Ego Andreas Gista.^{us} Portugal. eps. Megarensis* ss. 37 *Ego Karolus Episcopus Din. Nuts* ss. 38 *Ego N. Ep̄s Tiburtinus* ss. 39 *Ego Antonius epp. Grass. sb̄sc.* 40 *Ego Laurentius eps Achayens.* ss. 41 *Ego Zanonus eps Bayocens.* ss. 42 *Ego Ludovicus eps Trevesinus* ss. 43 *Ego Joannes de Mella electus confirmatus Legionen.* ss. 44 *Ego Guillelmus electus confirmatus Andegaven* ss. 45 *Ego Damianus Ep̄s Assisinen.* ss. 46 *Ego Angelus epus Parentinus scripsi.* 47 *Ego Petrus epus Ausaren.* ss. 48 *Ego Matheus epus Zapaten* ss. 49 *Ego Angelus de Grassis Ep̄s Arianen.* ss. 50 *Ego Petrus Ep̄s Massanus* ss. 51 *Ego Bartholomeus Ep̄s Cavalicen.* ss. 52 *Ego Robus (Robertus) de Adimaris de Flor. Ep. Vulter.* ss. 53 *Ego Antonius Ep̄s Cesenant.* ss. 54 *Ego Donatus eps Pistoriensis* ss. 55 *Ego Scipio Ep̄s Mutinensis* ss. 56 *Ego Christophorus eps Coronensis* ss. 57 *Ego Andreas eps Conversanus* ss. 58 *Ego Alexius Ep̄s Clusinus* ss. 59 *Ego Garsias eps Tuden.* ss. 60 *Ego G. Epus Gnaten.* ss. 61 *Ego Aylmericus epus Mont. Regal. (Montis Regalis)* ss. 62 *Ego Baptista electus Theatinus* ss. 63 *Ego Nicholaus Ep̄s Tricharicensis* ss. 64 *Ego Johannes electus Agennen.* ss. 65 *Ego Johannes electus Oschen.* ss. 66 *Ego Guillelmus electus Leonen.* ss. 67 *Ego Andreas Ep̄us Rossinen.* ss. 68 *Ego Matheus Ep̄s Cortonen.* ss. 69 *Ego Julianus electus Citar̄esis* ss. 70 *Ego Johannes eps Corneten. abbas ste Marie de Morrona et abbas ste Gonde* ss. 71 *Ego Tadeus eps Acefuate.* ss. 72 *Ego Petrus Elia archi.pus Trecensis, ambassiator dñi Ducis Burgundie et Brebancie etc.* 73 *Ego Ambrosi genlis ordi. Cumaldulen.* ss. 74 *Ego Gomet. Abb. Florentinus* ss. 75 *Ego Johannes de Ursis Abb. Farfensis* ss. 76 *Ὁ τῆς Κρυπτοφερράτης μονῆς Πέτρος ὑπέγραψ.* 77 *Ego Ant. Abbas sci Capsii.* 78 *Ego Franciscus Abbas Sti Leonardī.* 79 *Ego Frederic. Abbas de Botto* ss. 80 *Ego Georgius Abb. de Ferent.* 81 *Ego Antonius Abbas de Alfiolo.* 82 *Ego Bartholomeus abbas de Campifullonis.* 83 *Ego Sepulchrus abbas de Uzano.* 84 *Ego Angelus abbas de Sexto.* 85 *Ego Paschuasius Abas Sci Sepulchri.* 86 *Ego Benedictus Abbas de Choneo.* 87 *Ego Jacobus abbas Sci Salvii.* 88 *Ego Aloysius abbas Sti Pa.li ad ripam Arni Pisar.* 89 *Ego Johannes abbas de Tiro.* 90 *Ego Daniel Abb. de Saviliano* 91 *Ego Benedictus Abbas Sti Pancratii.* 92 *Ego Franciscus Abbas S. ar. (S Mariae)*

de Pacciano. 93 Ego Jo. Gravanēs abbas de Ripolis. 94 Ego Angelus Abbas sancti Michaelis de Pistorio. 95 Ego Nicolaus Abbas monri S. Modesti Ben. ni ss. 96 Ego Jacobus Abbas s. Salvatoris de Favent. 97 Ego A. abbas Montis piani Pistoriensis diocesis. 98 Ego Petrus abbas sancti Felicis de Florentia. 99 Ego M. abbas s. Marie de Diciano. 100 Ego Bartolomeus abbas de Bibona. 101 Ego Laurencius de L. abbas de Eulroy. 102 Ego Fredericus Abbas scī Pataleonis de Luca. 103 Ego Luchas abbas stī Vigt . . . in alpihus. 104 Ego domnus Lucas abbas Pacrariensis. 105 Ego Jacob. abbas monri scī Petri de Massa. 106 Ego frater Jo. abbas stō. martyrum Corduben. 107 Ego Guillelmus abb. s. Salvatoris Burdegalensis. 108 Ego Georgius abbas stī Petri de Eugubio. 109 Ego Antonius abbas scor. Salvatori et Vigiliū de Senis. 110 Ego Gabriel abbas sc. Jacobi de Potida. 111 Ego Dionysius abbas stē Marie de Bondi Sarzanen. 112 Ego Timotheus Abbas scf. Andree de Mantua ss. 113 Ego frater Gulls (Guillelmus) gnalis Mor. (Minorum) ss. 114 Ego frater Corradus gnalis Augustinensium ss. 115 Ego Placidus gnalis ords Vallisumbrose ss.

Tekst grčki¹⁹:

Εὐγένιος ἐπίσκοπος, δούλος τῶν δούλων τοῦ θεοῦ, εἰς αἰδίον τοῦ πράγματος μνήμην. συναينوῦντος τοῖς ὑπογεγραμμένοις²⁰ τοῦ ποθεινοτάτου υἱοῦ ἡμῶν Ἰωάννου Παλαιολόγου τοῦ περιφανοῦς βασιλέως τῶν Ῥωμαίων, καὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν σεβασμίων ἀδελφῶν ἡμῶν²¹ τῶν πατριαρχῶν, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν παριστανόντων. εὐφραίνεσθωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιᾶσθω ἡ γῆ ἡ ἀφῆρηται μὲν γὰρ τὸ μεσότοιχον τὸ τὴν δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν διαιροῦν ἐκκλησίαν, ἐπανῆλθε δὲ²² εἰρήνη τε καὶ ὁμόνοια, τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου ἐκείνου Χριστοῦ τοῦ ποιήσαντος ἑκάτερα ἓν, τῷ τῆς ἀγάπης τε καὶ εἰρήνης ἰσχυροτάτῳ²³ δεσμῷ ἑκάτερον τοῦτον ζευγνύντος καὶ συσφίγγοντός τε καὶ συνέχοντος στοργῇ αἰδίου ἐνότητος, καὶ μετὰ τὴν μακρὰν ἐκείνην τῆς ἀθυμίας ὁμίχλην καὶ τὴν ἀπὸ τῆς χρονίου διαστάσεως μέλαιναν τε καὶ ἄχαριν ἀχλὺν, ἡ γαληνιώσα πᾶσιν ἀκτὶς ἐξήστραψε τῆς ποθεινοτάτης ἐνώσεως. εὐφραίνεσθω

¹⁹ U Nickesu (t. gr. pag. 317—322) dekret ima ovaj nadpis: "Ορος τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένης συνόδου. Ovih rieči nema u praisvorniku.

²⁰ Ovdje u štampanim zbirkama dolazi: καὶ. Nema ga ni u praisvorniku, ni u Nickesovu diptiku.

²¹ U Nickesu ἡμετέρων, mjesto ἡμῶν.

²² Ovdje dolazi u štampanim: ἡ; ali ga nema ni u Nickesovu diptiku.

²³ Cf. HEFELE VII, p. 750.

καὶ ἡ μήτηρ ἐκκλησίᾳ τὰ ἐαυτῆς τέκνα μέχρι τοῦδε πρὸς ἄλληλα στασιάζοντα εἰς ἐνότητά τε καὶ εἰρήνην ἤδη ἐπανιώντα ὁρῶσα, καὶ ἡ πρώτην ἐπὶ τῷ χωρισμῷ αὐτῶν πικρότατα κλαίονσα ἐκ πῆς νῦν αὐτῶν θαυμαστῆς ὁμοιοῖας σὺν ἀνεκφράστῳ χαρᾷ τῷ παντοδυνάμῳ εὐχαριστεῖται θεῷ. πάντες συνευφραινέσθωσαν οἱ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πιστοὶ, καὶ οἱ τῷ ἀπὸ Χριστοῦ ὀνόματι κεκλημένοι τῇ μητρὶ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ συναγαλλέσθωσαν· ἰδοὺ γὰρ οἱ τε δυτικοὶ καὶ²⁴ ἀνατολικοὶ πατέρες μετὰ τὸν μακρότατον τῆς διαφωνίας καὶ διαστάσεως χρόνον ἐκείνον, πρὸς πάντα παραβαλλόμενοι²⁵ κίνδυνον τὸν ἐν γῇ καὶ θαλάττῃ καὶ πάντα πόνον ὑπερβαλόντες πρὸς τὴν ἱερὰν ταυτήν²⁶ καὶ οἰκουμενικὴν σύνοδον, τῇ τε τῆς ἱερᾶς ἐνώσεως ἐφέσει, καὶ τοῦ τὴν πλῆριν ἀγάπην ἀνακτήσασθαι ἕνεκα, γεγηθότες συνῆλθον καὶ πρόθυμοι, καὶ τοῦ σκοποῦ οὐκ ἀπέτυχον· μετὰ γὰρ πολλὴν καὶ ἐπίπονον ἔρευναν τέλος τῇ τοῦ παναγίου πνεύματος φιλανθρωπίᾳ, τῆς εὐκταιοτάτης ταύτης καὶ ἀγιωτάτης ἐνώσεως ἔτυχον. τίς οὖν ταῖς τοῦ θεοῦ εὐεργεσίαις ἀξίως εὐχαριστεῖν δύναιτ' ἄν; τίς ἐνώπιον τοῦ πλούτου τῶν θείων οἰκτιρμῶν οὐκ ἂν ἐκπλαγείη; τίνας οὐκ ἂν καὶ σιδηροῦν στῆθος τὸ τῆς θείας εὐσπλαγχνίας οὔσης γε²⁷ τηλικαύτης μαλθαξείε μεγεθος; ὅντως θεῖα εἰσὶ ταῦτα²⁸ ἔργα, οὐκ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας εὐρέματα· καὶ διὰ ταῦτα μετὰ ἐξαιρέτου μὲν εὐλαβείας ἀποδεκτέα, θείοις δὲ ὕμνοις προβιβαστέα· σοὶ αἶνος, σοὶ δόξα, σοὶ πρέπει εὐχαριστία, Χριστέ, πηγὴ οἰκτιρμῶν, ὃς τρσοῦτον ἀγαθὸν τῇ νύμφῃ σου, τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ κεχάρισται, κὴν τῇ ἡμετέρᾳ γενεᾷ τὰ τῆς εὐσπλαγχνίας σου ἔδειξας θαύματα, ἵνα σοῦ πάντες τὰ θαυμάσια διηγῶσιν. οὕτω μέγα τῷ ὄντι καὶ θεῶν ἡμῖν ὁ θεὸς δῶρον δεδώρηται, καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδομεν, ὃ πολλοὶ τῶν πρὸ ἡμῶν ἐπιθυμήσαντες ἰδεῖν οὐ δεδύνηνται· συνελθόντες γὰρ Λατῖνοί τε καὶ Γραικοὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἱερᾷ καὶ ἀγίᾳ καὶ²⁹ οἰκουμενικῇ³⁰ συνόδῳ, σπουδῇ μεγάλῃ πρὸς ἀλλήλους ἐχρήσαντο, ὅπως μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸ ἄρθρον ἐκείνο τὸ περὶ τῆς θείας ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος μετὰ πλείστης ὀσης ἐπιμελείας καὶ συνεχοῦς συζητήσεως ἐξετασθεῖη. προκομισθεῖσιν δὲ μαρτυριῶν ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς καὶ πλείστων χρήσεων τῶν ἁγίων διδασκάλων, ἀνατολικῶν τε καὶ δυτικῶν, τῶν μὲν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ, τῶν δὲ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ λεγόντων τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἀποβλεπόντων ἀπάντων ἐν διαφόροις

²⁴ U štampanim poslije *καὶ* dolazi: *οἱ*. Nickesov diptik slaže se s prazvornikom.

²⁵ U Nickesu i u drugim: *παραβαλόμενοι*.

²⁶ Ovako je i u Nickesovu diptiku, dok je u štampanim: *ταύτην*.

²⁷ γε, nema u štampanim.

²⁸ U štampanim iza *ταῦτα* dolazi: *τὰ*.

²⁹ καὶ, nema u štampanim.

³⁰ Nickesov diptik ima ovu lekciju: *ἱερᾷ ἀγίᾳ καὶ οἰκουμενικῇ*.

ταῖς λέξεσιν, οἱ μὲν Γραικοὶ δυσχυρίσαντο, ὅτι τοῦθ', ὅπερ λέγουσι, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, οὐ ταύτῃ τη διανοίᾳ προφέρουσιν, ὥστε αὐτοὺς τὸν υἱὸν ἀποκλείειν, ἀλλ' ἐπειδὴ περ αὐτοῖς ἐδόκει, φασὶ, τοὺς Λατίνους διαβεβαιωῦσθαι, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ὡς ἀπὸ δύο ἀρχῶν καὶ δύο πνεύσεων ἐκπορεύεσθαι, διὰ τοῦτ' ἐφυλάξαντο λέγειν, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ· οἱ δὲ Λατῖνοι διαβεβαιώσαντο, μὴ κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν σφᾶς αὐτοὺς λέγειν, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἀποκλείειν τὸν πατέρα τοῦ εἶναι πηγὴν καὶ ἀρχὴν ὅλης τῆς³¹ θεότητος, τοῦ υἱοῦ δηλονότι καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἡ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ υἱὸς οὐκ ἔχει παρὰ³² τοῦ πατρὸς, ἡ ὅτι δύο τιθέασιν εἶναι ἀρχάς ἢ δύο πνεύσεις, ἀλλ' ἵνα μίαν μόνην δηλώσωσιν εἶναι ἀρχὴν καὶ μοναδικὴν προβολὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος, καθὼς μέχρι τοῦδε δυσχυρίσαντο. ἐπειδὴ δὲ³³ τούτων ἀπάντων μία καὶ ἡ αὐτὴ τῆς ἀληθείας συνάγεται ἔννοια, τέλος εἰς τὴν ὑπογεγραμμένην ἀγίαν καὶ θεοφιλῇ τῇ αὐτῇ διανοίᾳ καὶ τῷ αὐτῷ νοί συνεφώνησαν, καὶ συνήνεσχν ὁμοθυμαδὸν ἔνωσιν. ἐν τῷ ὀνόματι τοίνυν τῆς ἀγίας τριάδος, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ταύτης τῆς ἱερᾶς καὶ οἰκουμενικῆς τῆς ἐν Φλωρεντείᾳ ἐπισηφιζομένης συνόδου ὀρίζομεν, ἵνα αὕτη ἡ τῆς πίστεως ἀλήθεια ὑπὸ πάντων τῶν χριστιανῶν πιστευθεῖν τε καὶ ἀποδεχθεῖν, καὶ οὕτω πάντες ὁμολογῶσιν, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ αἰδιῶς ἐστὶ, καὶ τὴν ἐαυτοῦ οὐσίαν καὶ τὸ ὑπαρκτικὸν αὐτοῦ εἶναι ἔχει ἐκ τοῦ πατρὸς ἅμα καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων αἰδιῶς, ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς ἐκπορεύεται, διασαφούντες, ὅτι τοῦθ', ὅπερ οἱ ἅγιοι διδάσκαλοι καὶ πατέρες ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰς ταύτην φέρει τὴν ἔννοιαν, ὥστε διὰ τούτων³⁴ δηλοῦσθαι, καὶ τὸν υἱὸν εἶναι, κατὰ μὲν τοὺς Γραικοὺς αἰτίαν, κατὰ δὲ τοὺς Λατίνους, ἀρχὴν τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπάρξεως, ὥσπερ καὶ τὸν πατέρα. καὶ ἐπεὶ πάντα, ὅσα ἐστὶ τοῦ πατρὸς, αὐτὸς ὁ πατὴρ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ υἱῷ ἐν τῷ γενεᾷ δέδωκε, πλὴν τοῦ εἶναι πατέρα, τοῦτ' αὐτὸ, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, αὐτὸς ὁ υἱὸς παρὰ τοῦ πατρὸς αἰδιῶς ἔχει, ἀφ' οὗ αἰδιῶς καὶ γεγεννηται, ἐτι διορίζομεθα, τὴν τῶν ῥημάτων ἐκείνων ἀνάπτυξιν, τὴν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ χάριν τοῦ τὴν ἀλήθειαν σαφηνισθῆναι, ἀνάγκης τε τότε ἐπικειμένης³⁵,

³¹ U Nickesu : τῆς ὅλης.

³² I u Nickesovu diptiku stoji : παρὰ ; dok je u štampanim : ἀπὸ.

³³ U Nickesu poslije δε dolazi : ἐκ.

³⁴ U štampanim : διὰ τούτου ; ali u Nickesovu diptiku isto kao i u prazvorniku.

³⁵ U Nickesovu diptiku : ἐπικειμένης τότε.

θεμιτῶς τε καὶ εὐλόγως ἐν τῷ συμβόλῳ προστεθῆναι. ἔτι ἐν ἀζύμῳ ἢ ἐνζύμῳ ἄρτῳ σιτίνῳ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα τελεῖσθαι ἀληθῶς, τοὺς τε ἱερεῖς ἐν θατέρῳ αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ κυρίου ὀφείλουν τελεῖν, ἕκαστον δηλονότι κατὰ τὴν τῆς ἰδίας ἐκκλησίας, εἴτε δυτικῆς, εἴτε ἀνατολικῆς, συνήθειαν. ἔτι ἐὰν οἱ ἀληθῶς μετανοήσαντες ἀποθάνωσιν ἐν τῇ τοῦ θεοῦ ἀγάπῃ, πρὶν τοῖς ἀξίοις τῆς μετανοίας καρποῖς ἱκανοποιησθαι περὶ τῶν ἡμαρτημένων ὁμοῦ καὶ ἡμελημένων, τὰς τούτων ψυχὰς καθαρτικαῖς τιμωρίαις καθαίρεσθαι μετὰ θάνατον, ὥστε δὲ ἀποκουφίζεσθαι αὐτὰς τῶν τοιούτων τιμωριῶν, λυσιτελεῖν αὐταῖς τὰς τῶν ζώντων πιστῶν ἐπικουρίας, δηλονότι τὰς ἱερὰς θυσίας καὶ εὐχὰς καὶ ἐλεημοσύνας καὶ τᾶλλα τῆς εὐσεβείας ἔργα, ἅτινα παρὰ τῶν πιστῶν ὑπὲρ ἄλλων πιστῶν εἰώθε γίνεσθαι κατὰ τὰ τῆς ἐκκλησίας δικτάγματα, ἐκείνων δὲ τὰς ψυχὰς, οἵτινες μετὰ τὸ βαπτισθῆναι οὐδεμιᾶ ὁλως τῆς ἀμαρτίας κηλιδι ὑπέπεσον ἢ ἔτι³⁶ τὰς μετὰ τὸ ἐφελκυσθαι τὴν τῆς ἀμαρτίας κηλίδα, εἴτε ἐν τοῖς αὐτῶν σώμασιν, εἴτε μετὰ τὸ τὰ σώματα ἀποδύσασθαι, ὡς προείρηται, καθαρθεῖσας, εἰς οὐρανὸν εὐθὺς προσλαμβάνεσθαι καὶ καθαρῶς θεωρεῖν αὐτόν τὸν ἕνα καὶ τρισυπόστατον θεόν, καθὼς ἐστίν, ἕτερον μέντοι ἐτέρου τελεώτερον κατὰ τὴν τῶν βεβιωμένων ἀξίαν, τὰς δὲ ψυχὰς τῶν ἐν τῇ κατ' ἐνέργειαν θανάσιμῃ ἀμαρτίᾳ³⁷ ἢ καὶ ἐν μόνῃ τῇ προπατορικῇ ἀποβιούντων, εὐθὺς καταβαίνειν εἰς ἧδην, τιμωρίας ὅμως ἀνίστοις τιμωρηθησομένας. ἔτι ὀρίζομεν, τὴν ἀγίαν ἀποστολικὴν καθέδρην καὶ τὸν ῥωμαϊκὸν ἀρχιερέα εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὸ πρωτεῖον κατέχειν, αὐτόν τε τὸν ῥωμαϊκὸν ἀρχιερέα³⁸ διάδοχον εἶναι τοῦ μακαρίου Πέτρου, τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, καὶ ἀληθῆ τοποτηρητὴν τοῦ Χριστοῦ καὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας κεφαλὴν, καὶ πάντων τῶν χριστιανῶν πατέρα³⁹ καὶ διδάσκαλον ὑπάρχειν, καὶ αὐτῷ ἐν τῷ μακαρίῳ Πέτρῳ τοῦ ποιμαίνειν καὶ διυθύνειν καὶ κυβερνᾶν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πλήρη ἐξουσίαν παραδεδοσθαι, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ⁴⁰ τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται· ἀνανεοῦντες ἔτι καὶ τὴν ἐν τοῖς κανόσι παραδεδομένην τάξιν τῶν λοιπῶν σεβασμίων πατριάρχων, ὥστε τὸν⁴¹ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχην δεύτερον εἶναι μετὰ τὸν ἀγιώτατον πάπαν⁴² τῆς Ῥώμης, τρίτον δὲ τὸν τῆς Ἀλεξανδρείας,

³⁶ Mjesto : ἢ ἔτι, Nickesov diptik ima : καὶ ἔτι.

³⁷ U Nickesovu diptiku : τὰς δὲ ψυχὰς ἐν θανάσιμῃ ἀμαρτίᾳ τῇ κατ' ἐνέργειαν.

³⁸ Cieli ovi redak : εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὸ πρωτεῖον κατέχειν, αὐτόν τε τὸν ῥωμαϊκὸν ἀρχιερέα nedostaje u Nickesovu diptiku.

³⁹ U Nickesovu diptiku ovdje ima : τε.

⁴⁰ U štampanim : ἐν τοῖς.

⁴¹ U Nickesovu diptiku : τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

⁴² U Nickesovu diptiku : πάπαν.

τέταρτον δὲ τὸν τῆς Ἀντιοχείας καὶ πέμπτον τὸν τῶν Ἱεροσολύμων, σωζομένων δηλαδὴ καὶ τῶν προνομίων ἀπάντων καὶ⁴³ δικαίων αὐτῶν. Ἐδόθη ἐν τῇ Φλωρεντίᾳ ἐν συνελεύσει δημοσίᾳ συνοδικῇ ἐορταστικῶς ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τελεσθείσῃ ἔτει τῆς κυριακῆς ἐνανθρωπήσεως χιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ τριακοστῷ ἐνάτῳ, ἕκτη τοῦ ἰουλίου, τῆς ἀρχιερατείας ἡμῶν ἔτει ἐνάτῳ⁴⁴.

Najprvi Paleolog podpisa grčki tekst. Za njim podpisaše zamjenici iztočnih patrijara, te mitropoliti, pa biskupi i drugi niži dostojanstvenici carigradske crkve: u sve ih, s carem, 33. K imenima dodat eu redni broj, kao što sam i pred podpisima latinskih otaca uradio, a izostavit eu i ovdje križ, koji stoji pred svakim podpisom:

1 Ἰῶ ἐν ΧϞ θϞ πιστός βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ⁴⁵ Ῥωμάι ὁ Παλαιολόγος. 2 ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἡρακλείας, πρόεδρος τῶν ὑπερτίμων⁴⁶ καὶ ἑξαρχος πάσης Θράκης καὶ Μακεδονίας καὶ τὸν τόπον ἐπέχων τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Φιλοθέου, Ἀντώνιος, ὁρίσας ὑπέγραψα: 3 ὁ τοποτηρητὴς τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ δεσποτικοῦ κυρίου Φιλοθέου καὶ μέγας πρωτοσύγγελος καὶ πνευματικὸς Γρηγόριος ἱερομόναχος ὑπέγραψα: 4 ὁ Ἰσίδωρος, μητροπολίτης Κυέβου καὶ πάσης Ῥωσίας καὶ τὸν τόπον ἐπέχων τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Ἀντιοχείας, κυρίου Δωροθέου, στέργων καὶ συναινῶν ὑπέγραψα: 5 ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, καὶ τὸν τόπον ἐπέχων τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἰωακείμ, Δοσίθεος, στοιχήσας ὑπέγραψα: 6 ὁ μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Δωρόθεος στοιχήσας ὑπέγραψα: 7 ὁ Κυζίκου Μητροφάνης ὑπέγραψα: 8 Βησσαρίων ἐλέω θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῶν Νικαέων μητροπόλεως στοιχήσας ὑπέγραψα: 9 ὁ Νικομηδείας Μακάριος ὑπέγραψα: 10 ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λακεδαιμόνος Μεθόδιος ὑπέγραψα: 11 ὁ μητροπολίτης Τορνόβου Ἰγνάτιος στοιχήσας ὑπέγραψα: 12 ὁ Μιτυλήνης καὶ τὸν τόπον ἐπέχων τοῦ Σίδης Δωρόθεος στοιχήσας ὑπέγραψα: 13 ὁ Μολδοβλαχίας καὶ τὸν τόπον ἐπέχων τοῦ Σεβαστείας Δαμιανὸς

⁴³ U Nickesovu diptiku: καὶ τῶν.

⁴⁴ U Nickesovu diptiku počinjući od Ἐδόθη, ovo je tekst do kraja: ἐδόθη ἐν τῇ Φλωρεντίᾳ, ἐν δημοσίᾳ συνελεύσει ἐορταστικῶς, ἔτει ἀπὸ τῆς τοῦ κυρίου σαρκώσεως χιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ τριακοστῷ ἐνάτῳ, ἰουλίου ἕκτη, Ἰνδ. β. ἡμέρ. β., καὶ τῆς ἀρχιερατείας ἡμῶν ἔτει ἐνάτῳ.

⁴⁵ U praznorniku baš je upisano: αὐτοκράτωρ (mjesto: αὐτοκράτωρ).

⁴⁶ Πρόεδρος je prvopriestolnik. O nazivu ὑπερτίμος piše Schelstrate: „Hypertimus, ad verbum significat *superhonoratum*, et ita in Lugdunensi Concilio vertitur, et aliquando ibidem *honoratum*: tamen satius est graeca voce dignitatem pronunciare, quae alias posset *honoratissimus* verti“. SCHELSTRATE, *Antiquitas Ecclesiae* (Romae 1692—1697) II, p. 784.

ὑπέγραψα: 14 ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἀμασειᾶς Ἰωάσαφ ὑπέγραψα:
 15 ὁ Ῥόδου Ναθαναὴλ καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ὑπέγραψα: 16 ὁ Δρί-
 στρας Κάλλιστος στοιχίσας ὑπέγραψα: 17 ὁ Μελενίκου Ματθαῖος στοι-
 χίσας ὑπέγραψα: 18 ὁ μητροπολίτης Γάνου Γεννάδιος στοιχίσας ὑπέ-
 γραψα: 19 ὁ Δράμας Δοσίθεος στοιχίσας ὑπέγραψα: 20 ὁ Ἀγχιάλου
 Σωφρόνιος ὑπέγραψα: 21 ὁ Νικαίης Βησσαρίων δι' ἀναθέσεως γεγραμμένης
 καὶ ὑπογεγραμμένης ὑπὸ τοῦ μεγάλου σκελλαρίου Μανουὴλ διακόνου τοῦ
 Χρυσοκόκκου τὴν αὐτὴν συγκατάθεσιν ἐνταῦθα ὑποσημηνάμενος ἀντ'
 αὐτοῦ ἐνταῦθα παραδελῶ ὁμόφρονα καὶ αὐτὸν καὶ ὁμογνώμονα ἡμῖν εἶναι
 καὶ πᾶσι τοῖς ἐνταῦθα στοιχεῖν καὶ αὐτόν⁴⁷: 22 ὁ μέγας σκευοφύλαξ
 διάκονος Θεόδωρος ὁ Ξανθοπούλου ὑπέγραψα: 23 ὁ μέγας χαρτοφύλαξ
 καὶ ἀρχιδιάκονος Μιχαὴλ ὁ Βαλσαμῶν ὑπέγραψα: 24 ὁ μέγας ἐκκλησιαρχὴς
 καὶ δικαιοφύλαξ διάκονος Σίλβεστρος ὁ Συρόπουλος ὑπέγραψα: 25 ὁ πρωτ-
 ἐδικὸς διάκονος Γεώργιος ὁ Καππάδοξ ὑπέγραψα: 26 **Смѣреннѣ еписѣ**
авраамѣ соѡдальскѣи пописою. 27 ὁ πρωτοπαπᾶς Κωνσταντῖνος καὶ
 τοποτηρητὴς Μολδοβλαχίας ὑπέγραψα: 28 ὁ ἐκκλησιαρχὴς τῆς σεβασμίας
 καὶ ἱερᾶς βασιλικῆς καὶ ἀγιοριτικῆς μεγάλης Λαύρας καὶ τὸν τόπον ταύτης
 πληρῶν Μωυσῆς ἱερομόναχος ὑπέγραψα: 29 Δωρόθεος ἱερομόναχος καὶ
 τοποτηρητὴς τῆς σεβασμίας καὶ ἱερᾶς ἀγιοριτικῆς μεγάλης μονῆς τοῦ
 Βατοπεδίου: 30 ὁ καθηγούμενος τῆς σεβασμίας καὶ ἱερᾶς βασιλικῆς μονῆς
 Χριστοῦ τοῦ Παντοκράτορος Ἰερώντιος ἱερομόναχος ὑπέγραψα: 31 ὁ προη-
 γούμενος τῆς Περιβλέπτου Ἀθανάσιος ὑπέγραψα: 32 ὁ καθηγούμενος τοῦ
 ἁγίου Βασιλείου Γερμανὸς ὑπέγραψα: 33 ὁ Παχώμιος ἱερομόναχος καὶ
 ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Παύλου ὑπέγραψα.

⁴⁷ Bessarion Nicaenus, per mandatum scriptum et subscriptum a Manuele magno saccellario Chrisococco diacono, ejus assensionem hac in re subdenotando, vice ipsius hic declaro, eum concordem uniusque sententiae nobiscum esse, atque omnibus (quae) hic (sunt) ipsum quoque assentiri.

POGLAVLJE XXIV.

Sadržaj. — Izvorni eksemplari florentijskog dekreta. — Avtentička pisma. — Praizvornik. — Tri laurencijanska diptika. — Diptici državnog arkiva u Florenciji. — Milanski diptik. — Bolonjski. — Rimski, kaptola sv. Petra. — Zabavljanje lekciji: *Quemadmodum etiam*. — Zabavljanje lekciji: *In universum orbem*. — Rus Overbeck. — Varijanta u raznim dipticima. — Kako je varijanta mogla postati. — Primjetba o jednomu florentijskome diptiku.

Siropul kaže, da su Grei, prije nego će poći iz Florencije, podpisali, osim praizvornika, četiri druga eksemplara saborskog dekreta; a priča o stvari ovako: Poklem je proglašena unija, basileus zaiska, da se Grecima plati, što im se, prema pogodbi, ima dati. Papa odgovori, da je sve gotovo; samo da valja prepisati iz izvornika pet eksemplara i podpisati ih: te će jedan ponieti Grei sa sobom, a drugi bit će poslani zapadnim kraljima. Onima, koji donesoše papinu poruku, Paleolog odvrati: Što će pet eksemplara, kad su dosta dva, jedan nama, a drugi vama? Papini ljudi na to rekoše, da se hoće bar četiri; pa ih toliko (četiri) i dostigoše¹. Kaže nam jošte, da, izim velikoga protosingjela Gregorija, svi koji potpisaše praizvornik, podpisali su i ova četiri priepisa². I na drugome mjestu pominje,

¹ *Unione consummata imperator debita stipendia numerari postulavit: at nihil profecit. . . Unde papa respondit nostris, annonam in promptu esse, oportune expediendam: sed quinque copias Definitionis transcribi adhuc oportere, ad prototypi exemplar, et subscribi (χρεία δέ ἐστὶν ἵνα μεταγραφῇ ὁ ὅρος, καὶ γέρονται ἕτεροι πάντε ἴσοι ὅροι ὑπογεγραμμένοι ὡς πρωτότυποι): ut vos unam vobiscum in patriam revehatis, et reliquae nostris in occidente regibus custodiendae tradantur (τοὺς δὲ λοιποὺς στείλωμεν εἰς ἡμετέρους ὁῦδας). At quid opus est quinque rogavit imperator, cum duo sufficiant exemplaria, unum nobis, et vobis alterum? Cui papales responderunt: ad minimum quatuor desiderari, et totidem obtinuerunt (ἀνάγκη ἐστὶν ἵνα γέρονται τὸ ἔλαττον τέσσαρες, ὁ καὶ γέγονεν). Sect. 10, c. 17, p. 305—306.*

² . . a quo (imperatore) in palatium convocati, quot primae definitioni manus dedimus totidem haec ectypa subscribendo communicamus: excepto solo Gregorio primicerio (καὶ ὑπεγράψαμεν ὅσοι ἐν τῷ προτέρῳ ὑπεγράψαμεν ὅρω. ἀνεῖν μόνου τοῦ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου). *Ibid.*

da su Grei podpisali u sve pet eksemplara, izvornik i četiri priepisa³. A s česa protosingjel ne htjede ove druge eksemplare podpisati, to je tajna i samome Siropulu, koji povieda, da je Gregorije molio cara, neka ga na to ne nagoni; jer je potpisao izvornik, pa je to dosta⁴, i ne će više potpisivati s uzroka, koji ne će, da očituje⁵.

Dorotej mitilenski i u ovome se razlikuje od Siropula. On prosto veli, da su Grei na 20 i 21 srpnja potpisali *pet* eksemplara, koje potpisaše i latinski otei; a jedan od ovih pet, da bješe namijenjen Latinima, jedan Greima, a ostali (trima) iztočnim patrijarima⁶.

Nije lako mahom odsjeći tko od dvojice historičkom tačnošću ovu stvar kazuje. Dorotej i ne pominje, da je papino zahtjevanje naišlo kod Grkâ na kakov prigovor, ili odpor; a ne zna se, jer to ne bi kazao. Ne zna se takodjer, jer bi rekao, da je potpisano pet eksemplara, ako nisu potpisana nego četiri. Njegovo kazivanje istini je priličnije ne ćemo reći s toga, što označuje dneve, kad su Grei potpisali, a i on dakako s njima, već i svrhu, radi koje onoliki broj eksemplara bješe napisan. Pošto tri iztočna patrijara nisu bili nazočni, valjalo je svakomu od njih poslati dekret svim potpisima podkriepljen, dok bi Grei carigradske patrijarsije jedan za se uzeli. S drugoga kraja ne može se razumjeti, s česa bi se Paleolog sklonio, da budu potpisana četiri eksemplara, a ne svih pet. — Doretejevo kazivanje neupravity se potvrđuje svjedočanstvom aleksandrijskog patrijara Filoteja, koji kasnije pišući papi Evgeniju IV veli, da je primio dekret sjedinjenja i da ga je našao podkriepljena potpisima saborskih otaca iztočnih i zapadnih, te utvrđena pečatom papinim i Paleologovim⁷.

³ Siquidem omnes subscriptiones tam Definitionis primae, quam quatuor subsequentium copiarum (αἱ γὰρ ὑπογραφαί, καὶ τοῦ πρώτου γραφέντος ὅρου, καὶ τῶν μετ' ἐκείνων τεσσάρων) in palatio praestabantur, spectantibus quamplurimis cunctisque Latinorum episcoporum protonotariis. Sect. 10, c. 4, pag. 283.

⁴ ἐκεῖνος γὰρ ἀνέφερε τῷ βασιλεῖ ὅτι ὑπέγραψα εἰς τὸν πρῶτον καὶ ἀρκεῖ. Sect. 10, c. 17, p. 306.

⁵ . . propter rationes in imo pectore latitantes (διὰ τινὰ σκοπὸν ὃν ἔχω παρ' ἐμαντῶ). *Ibid.*

⁶ Feria vero secunda, die julii vigesima subscripserunt tomos praesules, qui proficisci cogitaverant . . Nos autem feria tertia, uno et vigesimo die julii congregati in vestiarium imperatoris tomos subscripsimus; erant enim quinque latine et graece scripti, quibus Latini et Graeci subscripserunt ex utraque parte; ut unum Latini sumerent et Graeci alterum, ceteros mitterent ad patriarchas. NICKES p. 272 (t. gr. p. 326).

⁷ Pripadni tekst doniet ću u došastome Poglavlju u biljež. 7.

Bilo ipak o tome kako mu drago, istinito je, da, osim praznovornika, još su *bar* četiri priepisa bila podpisana.

Ne znamo, što se je ovim **preznamenitim apografima** dogodilo. — Vespasiano, učeni florentijski bibliofil XV vieka, piše, da je kardinal Cesarini darovao florentijskoj republici u jednome srebrnom kovčežiću sve izvornike florentijskog sabora, eda budu čuvani u gradu, gdje se je unija izvela⁸. Mi možemo misliti, da je papa Evgenije IV na to rado pristao, jer su mu Florentinjani, što se tiče istoga sabora, bili skrozi na ruku. Izvornici, o kojima govori Vespasiano, bijahu dekreti sjedinjenja Grka (6 srpnja 1439), Armena (22 studenoga 1439) i jakobita (4 veljače 1442)⁹; a sva tri se dokumenta i danas čuvaju u Laurencijani: dva posljednja u istom kovčežiću, u kojemu ih darova Cesarini, a prvi u okviru pod staklom, izložen svakomu na očigled.

Pošto je papi i ostalim latinskim otcima mnogo do toga bilo, da se što više priepisa izvadi i razaslje po Evropi, napisano je jošte mnogo eksemplara; a oni, koji su se tim zanimali, tražili su, da im priepise svojom rukom podpiše što veći broj saborskih otaca: dok su opet najviše gledali, da dobiju papin i Paleologov podpis; a, prema mogućnosti, i njihove bule. Ove ćemo eksemplare zvati *avtentička pisma*, da ih razlikujemo od praznovornika i od pet prvih apografa. Avtentičkih pisama ima mnogo. Jedno je u Londonu, a objelodanio ga je godine 1871 Rus Overbeek¹⁰. Na njemu je podpisan papa, te Paleolog i 42 latinska otca. Jedno je u Parizu, s podpisima pape, cara, trideset i devet latinskih i trideset i dvaju grčkih prelata. Ali se ima zabilježiti, da su imena latinskih otaca avtografska, dok su imena svih otaca grčkih jednom rukom napi-

⁸ „Le scritture, avendole ordinate il cardinale di santo Agnolo Cesarini, sendosi fatte in Firenze, volle il cardinale, per la memoria di sì degno atto che elle vi rimanessino, e per questo volle che tutti gli originali di questa unione, fussino in palazzo de' Signori ad perpetuam rei memoriam“. *Vite di uomini illustri del secolo XV* (Firenze 1859) p. 15. — „Queste scritture passarono per le mani del cardinale di santo Agnolo, e volle ritenersi per autorità tutti questi originali appresso di sè e dette ad ognuno le copie; di poi fece fare una cassetta coperta di velluto, fornita di ariento riccamente, e messovi dentro tutti gli originali, donogli alla Signoria ch'era in quel tempo, che gli tenessino *ad perpetuam rei memoriam* di un atto sì degno“. *Ibid.* p. 136.

⁹ MANSI XXXI, 1047 sqq.; ROHRBACHER XI, p. 488—496; HEFELE VII, p. 788—789. 794—797.

¹⁰ *Libellus Invitatorius* (Halis Saxonum 1871).

sana, a među njima je i ime protosingjela Gregorija¹¹. Dva su avtentička pisma u vatikanskome arkivu, a jedno u arkivu kaptola svetoga Petra u Rimu. Jedno je opet u Milanu, jedno u Bolonji, jedno je, kažu, u Mlećima, a šest ih je u Florenciji: tri u Laurencijani, a tri u kraljevskomu državnome arkivu¹².

Godine 1888 ja sam naročito pošao u Mletke, Florenciju, Milan i Bolonju, da svojim očima vidim te znamenite dokumente*. U Mlećima niesam mogao naći avtentičko pismo, koje pominju Milanesi i Cecconi, premda pomagашe mi pregledati kataloge državnog arkiva i Mareijane vriedni gospodin Cecchetti i drugi njemu područni činovnici. Tko zna, da Milanesi i Cecconi niesu se oslonili na Schelstratea?¹³ A od ono doba tko zna, što se je pismu dogodilo? U Florenciji našao sam bez muke i praiszornik i svih šest avtentičkih pisama. Našao sam i ona pisma, koja su u Milanu i Bolonji; te onomlani (4 listopada 1889) ono, koje je u kaptolskome arkivu svetoga Petra. Sve su ove izprave dakako na kožici (kvieru) napisane.

Praiszornik je kvier visok 67½ cm., širok 76. Napisan je u dva stupca, kao i sva (razma jednoga) avtentička pisma. Latinski je tekst s desne (gledaoću na lievu), a grčki s lieve. Pod prvim, je udaren veliki (promjer mu 7 cm.) okrugli pečat Evgenija IV, kojemu je nadpis naokolo: *Adjutor et protector meus es tu Domine. Non derelinquas me Deus meus*; a na lieu, u dva razdjelka: *Sanctus Petrus. Sanctus Paulus*; te pod ovim riečima, na prvome redku: *Eugenius*, a na drugomu: *pp iii j*. Najprvi je podpisan s desne papa, pa onda su redom u tri glavna stupca podpisi drugih latinskih otaca i nižih prelata. Prvi stupac ima 38 imena, a dovršuje s imenom graskoga (*Grasse* u Provenci) biskupa. Drugi stupac, baš izpod ve-

¹¹ MILANESI, *Giornale Storico degli Archivi Toscani* (Firenze 1857) I, p. 196 sqq.

¹² Cf. MILANESI l. c.; CECCONI u listu *Unità Cattolica* 1870, N. 27.

* Osjećam pravu dužnost, da na ovome mjestu kažem svoju zahvalnost presvietloj gospodi Upraviteljima kraljevskih državnih arkiva, *Cesaru Guasti* u Florenciji i *D.ru Karlu Malagola* u Bolonji, te bolonjskome podarkivaru *D.ru Emiliju Orioli*, koji su mi pravo delikatnom prijaznošću na ruku bili. U isti čas zahvaljujem Upravitelju državnog arkiva u Mlećima, gosp. *Bartolomeju Cecchetti*; pa gospodinu Direktoru Laurencijane i Monsignoru arkivaru milanskoga kaptola, koji mi se pokazашe, ne bih znao reći, da li uljudniji, ili usrdniji.

¹³ SCHELSTRATE, *Tractatus de sensu et auctoritate Decretor. Const. Conc. circa potest. eccles.* (Romae 1686), *Praefat.*

likog papina pečata, počinje s imenom porečkoga biskupa Angjela, kojega smo medju podpisima vidjeli u rednome broju 46. Ovaj stupac ima u sve 27 podpiša. Treći počinje s imenom kamalduleskoga generala (br. 73) i u njemu je podpiša 40. Ali izmedju prvoga i drugoga stupca, ozdo, metnula su svoj podpis šestorica biskupa (br. 40—45); a jer ne bijaše prostora, da svi niži prelati podpišu u trećemu stupcu, trojica ih (br. 113—115) podpiša pri vrhu istoga stupca s lieve (na desnu gledaoću): prva šestorica podpišaše medju biskupima, gdje su našli nezapremljena mjesta; a ovakovo je tu bilo, pošto su donji podpiši kraći i jednostavniji od prvih. — Pod grčkim tekstom podpisan je čenovarom Paleolog najprvi; a pod njim grčki otcí, jedan do drugoga. Gdje jedan svrší, drugi odmah počinje, ne gledajući, da li je to u početku, ili na sriedi, ili pri svrhi redka. Podpiši svi su avtografski, a medju njima je i protosingjelov. Izlječu se ljepotom podpiši ruskog biskupa, Abrama susdalskoga, i Siro-pulov. Na dno kviera podpisan je Blondus (papin tajnik). — Odzadu su pisane ove rieči: *Decretum originale Unionis Graecorum cum Sancta Romana Ecclesia promulgatum in sacro universali Concilio Florentino, sexta Julii 1439*. S desne visi o kvieru olovna bula pape Evgenija, a s lieve zlatna cara Paleologa. Dekret kaže dne 6 srpnja, premda je u oči toga dana bio podpisan; ali je pisan dan, u kojemu se je imala proglasiti unija.

Novija kritika, koliko je nama poznato, ne zabavlja ništa florentijskome praiživniku, što se njegove historičke istine tiče. Prošloga vieka do duše pisao je u protivnu smislu Brequigny; ali to nije našlo odziva, jer ni jednog valjana dokaza nije donio; pače, kako sam Frommann veli, ništa i ni mrve ne valja, što je Brequigny, proti prvotvornosti ovoga eksemplara, pisao¹⁴.

Osim praiživnika, Laurencijana posjeduje, kako sam prije pomenuo, tri avtentička pisma, koja ću označiti ne brojevima, na njima napisanim, već slovima A, B, C. Na pismu A (br. 2) pod latinskim tekstom udaren je veliki papin pečat, pod kojim je Evgenijev podpis; a izpod njega redom podpiši osmorice kardinala, kojih smo imena vidjeli na praiživniku (st. 484). Na dnu, na prevraćenu, za palac, kvieru, podpisan je *B. Pallavicinus*. Podpiši su avtografski i niesu istim crnilom pisani. Pod grčkim tekstom nema nikakva podpiša; a nema ni znaka na kožici, da je kakova bula o nju bila obješena.

¹⁴ Der Grund, den Bréquigny gegen die Originalität dieses Exemplares anführt, ist vollkommen richtig. FROMMANN, *Zur Kritik des Florentiner Unions-decrets* (Leipzig 1870) p. 36, not.

Pismo B (br. III), na kojemu je papin pečat, nema ni jednoga latinskog potpisa, dok je izpod teksta grčkoga potpisan Paleolog, éenovarom, i trideset i jedan prelat. Nema potpisa protosingjelova; a gdje je imalo biti njegovo ime, metnut je križ (†), kao pred svakim drugim imenom, i ostavljeno je prazno mjesto, koliko je mogao zapremeti njegov potpis. Medju potpisanima i ruski je biskup Abram susdalski, a ime mu je i ovdje ruski napisano. Milanesi tvrđi, da su pravo avtografski svi ovi potpisi¹⁵. Na dnu je potpisan Blondus; a ostrag, na prevraćenu kvieru, uredovnik Datarije, A. De Strata. Pergamenat je na dnu probušen; a da su tu bile obješene bule, ne bi se moglo dokazati.

Pismo C (br. IV) ima nešto osobita. Dekret pisan je u tri stupca i tri jezika: latinski, grčki i ruski. S toga je i kožica obilatija od praihvornika. Sva je prilika, da je ruski tekst prievod samoga susdalskog biskupa, a učinjen po nalogu mitropolita Isidora¹⁶; premda je mogao i tko drugi iz Isidorove pratnje prevesti s grčkoga, ili s latinskoga u ruski. A da je eksemplar napisan u Florenciji, prije odlazka Grka, ili bar prije Paleologova odlazka, svjedoči potpis, na dno kviera: † Γεώργιος δισύπατος ὁ Γαλησίωτης. Taj Georgije disipat (*bis consul*) bio je u carskoj obližnjoj pratnji u Florenciji; a kao Galićanin mogao je poznavati ruski jezik¹⁷. Siropul pominje Georgija pri svečanome obredu proglašenja unije, gdje kazuje, kako je drugi disipat, Filantropin, prije nego će početi božja služba, papi iz časti lievao vodu, kad mu je bilo da umije ruke, i kako je to isto uradio uz misu ruski poslanik, a poslije mise gospodin disipat Georgije¹⁸. Još jednom Siropul pominje ga medju onima, koji su poslije sabora u Carigradu radili u unionističkome smislu¹⁹. Na pismu je obični papin pečat; te potpis Evgenijev i osmorice kardinala, ali nema ni jednog potpisa grčkih otaca. Izpod imena Georgija disipata kvier je probušen, pa je može biti tu visjela papinska bula. Na dnu, na prevraćenu pergamentu, s desne, potpisan je De Cura, a malo niže M. De Rossis.

Avtentička pisma državna florentijskog arkiva označit ću slovima D, E, F.

¹⁵ L. c.

¹⁶ FROMMANN l. c. p. 32.

¹⁷ FROMMANN *ibid.*

¹⁸ Sect. 10, c. 10, p. 296.

¹⁹ Sect. 12, c. 3, p. 334.

Pismo D u okviru je pod staklom, kao i praiszbornik Lauren-cijane. Latinski tekst napisan je liepom rukom, a grčki još ljepšom. Samo se razumie, da u obadvama ima kratica, kao i u ostalim izpravama, o kojima ovdje govorim. Na njemu je papin pečat, kao i na drugim; a podpisani su svojom rukom papa, ono osam kardinala i Paleolog (ćenovarom). Drugih grčkih imena nema. Na dnu je pod-pisan uredovnik Datarije, B. Palavicinus. Nema nikakve bule.

Pečatom i brojem istovetnih podpisa posve je jednako predja-šnjemu pismo E. Oštećen je crveni Paleologov podpis i tu je kvier izkrpljen. Ipak ostale su izvorne rieči: Ἰὼ . . . ἐν . . . πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ ῥωμ . . . Ozdo na prevraćenoj kožici podpisan je ta-kodjer B. Palavicinus, a iznutra Blondus. Ni na ovome nema ni-kakve bule.

Na pismu F podpisani su svojom rukom papa Evgenije, osam poznatih kardinala, dvadeset i devet arcibiskupa i biskupa, i Ferier, *procurator* burgundskoga vojvode. Ozdo, na prevraćenoj kožici pod-pisan je jedan od uredovnika Datarije, Jo: de Steccatis. Bule na izpravi nema; ali je ostala žuto-crvena uzica, o kojoj je visjela pa-pinska bula.

Milanski diptik, čuvan u kaptolskome arhivu stolne crkve, označit ću slovom G. Izpod velikog papina pečata, podpisan je Evgenije IV, a pod njim redom dva najstarija kardinala. Antonije i Branda, kojima s desne (kviera) stoje podpisi četiriju kardinala, a s lieve dvaju (Prospera i Dominika): svi dakako, kao i na drugim izpravama, uz oznake, koje smo vidjeli na praiszborniku. Podpisi nji-hovom su rukom napisani i nejednakim crnilom. Pod grčkim tekstom podpisan je svojom rukom, a s ćenovarom, kao što svagdje, Paleolog. Na dnu je podpis Blondov, a na kožici, ozdo za palac prevraćenoj, podpisan je A. de Adagio (?). Papinske bule nema; no je ostala žuto-crvena uzica, o kojoj je visjela. Odpala je od svoje crvene sveze i zlatna Paleologova bula, ali je držana uz diptik. Ona, na jednome licu predstavlja sliku Spasiteljevu, kojoj su s desne slova IC, a s lieve XC; a niže opet, na desnoj strani Φ. Na drugome je licu Paleolo-gova slika s nadpisom: Ἰὼ ἐν Χω αὐτοκράτωρ ὁ Παλαιολόγος. — Iz jedne knjige, koju je arkeolog Biraghi pisao nekome svećeniku u Milan, a koju mi je prečastni kanonik arhivar pokazao, doznao sam, da je povjestničar Rohrbacher preveo florentijski dekret iz milan-skog diptika. Odatle sam razumio, zašto u njegovoj Poviesti (XI, p. 484) nedostaju dekretu neke znamenite rieči, na koje ćemo se malo poslije obazreti.

Pismo, koje se nalazi u kraljevskomu državnome arhivu u Bolonji označujem slovom H. To je pismo darovao gradu Bolonji sam car Paleolog, kad se vraćao sa sabora iz Florencije, te bješe gost kardinala blaženoga Nikole Albergati, bolonjskog biskupa²⁰. Kvier je pod staklom u liepomu drvenome, a pozlaćenom okviru, kojemu je ozdo na sriedi namješćen za nakit grb istoga grada. Pečat, podpisi pape, kardinala i Paleogov poredjani su sve isto kao i na pismu G. O kožići više obedvie bule, olovna papinska i zlatna careva. Lice ove posljednje okrenuto gledaocu, kaže sliku Spasiteljevu. Ozdo je podpisan A. de Strata, kao i na pismu B.

Označujem slovom I diptik arkiva svetoga Petra u Rimu. Kvier je zgiban i držan u četvrtastoj kutiji (od 20 cm., od prilike, dužine na svakoj strani). Kutija je drvena, ali je iznutra postavljena crvenom svilom, a s dvora obložena kožom, izkićenom liepom pozlatom. Spolja, ozgo i ozdo, nasred kutije, utisnut je zlatni grb vatikanskoga kaptola, to jest, dva ključa, papinska kruna i kita po sriedi; a rukom je na njoj pisano: *Capsa X, Fasc. 31*. Pod običnim pečatom, podpisani su svojom rukom Evgenije IV, osmorica kardinala, koji su i na ostalim dipticima i Paleolog, jednako kao i na dvama posljednim. I ova je kožica, ozdo prevraćena, a tu je podpisan B. Palavicinus. Izpod grčkoga teksta o svilenoj crveno-žutoj svezi visi olovna papinska bula. Mislim, da je ta bula prije bila obješena izpod latinskoga teksta, kao što smo vidjeli i na ostalim, tim veće, što se tu vide luknjice, o kojima se još drži nešto od prijašnje uzice.

Iza ovih, ako je prosto reći, bibliografičkih crta, da vidimo, što se zabavlja lekciji florentijskog dekreta o papinu poglavarstvu.

U dekretu je kazano, da je papa glava vasiona crkve, otac i učitelj svih kršćana i da je njemu, u osobi svetoga Petra, Gospod Isukrst dao punu vlast, da pase, upravlja i vlada sveobćom crkvom. Dekret dodaje: „Kako to, (što je sam Isukrst Petrovu nasljedniku dao), sadržaju i akti vasseljenskih sabora i crkveni kanoni“ (*quemadmodum etiam in gestis ycumenicorum conciliorum et in 'sacris canonibus continentur*). Ovim se posljednjim riečima kaže, da su sabori i pravila priznali povlastice, koje su ovdje iztaknute. Drugoga smisla te rieči ne mogu imati. Ipak u prvoj polovini XVII vieka *De Marca*, da obrani galikanska načela, digao je viku na latinsku lekciju, da je izkrivljena; jer tobože ne odgovara grčkoj, te priznaje papi punu

²⁰ ZANNOTTI, *Vita del B. Nicolò Albergati* (Bologna 1757) p. 293—294.

vlast, dok rieči grčke takovu vlast sužuju u obseg, koji joj odredjuju galikanci²¹. De Marca porekao je kasnije svoju tvrdnju, i drugim spisom priznao, da je svoje djelo *De Concordia* pisao kao presjednik kraljevskog parlamenta, a ne kao biskup²². U vrieme vatikanskog sabora, Döllinger nazvao je falsifikacijom latinsku lekciju: *quemadmodum etiam*. Tim je pošao za pomenutim De Marcom; pače na nj se je i pozvao, kazujući nekom malom *falsifikacijom*, da je *parizki nadbiskup*²³ De Marca prije dvje sta godina infalibilistima slomio koplje u ruci²⁴. Po njemu, grčkoj lekciji: καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων διαλαμβάνεται καὶ τοῖς ἱεροῖς κανόσι, odgovarao bi ovakov prievod: *Juxta eum modum, quo in gestis et in sacris canonibus oecumenicorum conciliorum continetur*. A to nam, veli Döllinger, potvrđuje i sama izvorna latinska lekcija, koju je sačuvaov tajnik Evgenija IV, Blondus: *quemadmodum et in gestis oecumenicorum conciliorum et in sacris canonibus continetur*. Pošto dakle izvorna lekcija nije glasila *quemadmodum etiam*, nego *quemadmodum et*, što odgovara grčkomu: καὶ ἐν τρώπον καὶ, smisao je ovaj: papu idu povlastice ondje iztaknute; ali na onaj način (*juxta eum modum*), to jest, u onoj mjeri, u onim granicama, koje su sabori i kanoni ustanovili.

Döllinger je u hitnji pisao, pa nije promislio, kad bi njegova kritika temeljita bila, da bi florentijski dekret na istome mjestu, o jednome predmetu dva skrozi protivorječna pojma izkazao. Što veli dekret o papi? Da je on glava vasiona crkve, te da je njemu Isukrst dao punu plast (*plenam potestatem* = πλήρη ἐξουσίαν), da pase sveobću crkvu, njom upravlja i vlada. Uzmemo li sada rieči *quemadmodum* itd. kako ih Döllinger tomači, florentijski dekret bio bi kazao, da papinska vlast nije puna (*plena* = πλήρης), nego onolika,

²¹ „Verba graeca in sincero sensu accepta modum exercitio potestatis pontificiae imponunt ei similem, quem ecclesia gallicana tuetur. At e contextus latini depravata lectione eruitur, plenam esse papae potestatem, idque probari actis conciliorum et canonibus“. *Dissertationes de concordia Sacerdotii et Imperii* (Paris. 1641), L. 3, c. 8, n. 5.

²² Cf. HURTER, *Nomenclator Literarius* (1871—1873) I, p. 896—898; BIOGRAFIA UNIV., *Marca*; HEFELE VII, p. 754.

²³ De Marca zaista određen je bio za parizku nadbiskupsku stolicu, ali u isti dan kada primi bule iz Rima (29 lipnja 1662), prestavi se; dok je godine 1641, kad još ne bješe ni svećenik, izdao djelo, na koje se Döllinger pozivlje.

²⁴ *Allgemeine Zeitung*, 21 Januar 1870. Cf. HEFELE l. c.; CIVILTÀ CATTOLICA 19 Febbrajo 1870, p. 395—400.

koliko su joj sabori i kanoni odredili. Dakle je puna i nepuna, vrhovna i odvisna. A i ovo je zabilježiti, da bi po Döllingerovoj hermeneutici florentijski dekret bio kazao, da je *sam Isukrst papi dao punu vlast*, a da su sabori i kanoni tu vlast umanjili i sužili.

Ali nije ni istina, da grčke rieči $\kappa\alpha\theta' \delta\upsilon\tau\acute{o}\pi\pi\upsilon\kappa\iota$ znače što drugo, nego i latinske *quemadmodum etiam*, ili da bi te grčke rieči mogle imati smisao, koji im je najprvi De Marca, a posljednji Döllinger hotio dati. Biskup Maret, još dok je galikanac bio, u djelu pisanu pred vatikanski sabor, kaže, da je o tim riečima pitao sud nekog helenista, a ovaj da mu je odgovorio, ako prijedlog $\acute{\epsilon}\nu$ nije ponovljen u drugome rieku, te je rečeno $\kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \acute{\iota}\sigma\pi\omicron\iota\varsigma$, a ne $\kappa\alpha\iota\ \acute{\epsilon}\nu\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \acute{\iota}\sigma\pi\omicron\iota\varsigma$, valja prevesti sa *etiam* česticu $\kappa\alpha\iota$ u prvome rieku²⁵. U praiszborniku međjutim nema $\acute{\epsilon}\nu$ u drugome rieku; a nema ga ni u vatikanskome diptiku, koji je Nickesu pri ruci bio²⁶, ni u parizkome²⁷.

No mimo sve to, da je prvotna lekeija *quemadmodum etiam*, a ne *quemadmodum et*, svjedoči nam i florentijski praiszbornik i svih devet avtentičkih diptika, koje sam prije opisao. Svi imaju štivku *quemadmodum etiam*: samo, što je u nekim *etiam* napisan ovako: *etia, etia, etia*. A vidio sam u državnomu florentijskome arhivu još tri eksemplara našega dekreta na kvieru napisana (god. 1705, 1706, 1717), pa i oni imaju štivku *quemadmodum etiam*. Opet vidim, da je ima i londonski diptik²⁸, a i parizki²⁹. Frommann primjećuje, da grčke rieči $\kappa\alpha\theta' \delta\upsilon\tau\acute{o}\pi\pi\upsilon\kappa\iota$ očito pokazuju, da su prevedene iz latinskoga *quemadmodum etiam*³⁰, premda, — budi mimogred kazano, — obadva su teksta kolateralna i jednake vriednosti³¹.

Prema takovim dokazima ne pomaže pozivati se na Blonda, ili bolje rekavši na njegovo štampano djelo³², u kojemu florentijski

²⁵ *Du Concil général et de la poix religieuse* I, p. 490.

²⁶ *Ἐν, λέγει ἐν τῷ διπτύχῳ*. O. c. (t. gr.) p. 320.

²⁷ MARET l. c.

²⁸ OVERBECK l. c. p. 44.

²⁹ CIVILTÀ CATTOLICA l. c. p. 398.

³⁰ FROMMANN, *Zur Kritik* p. 53.

³¹ Po svoj prilici, kako dokazuje Frommann, obadva je teksta stilizovao kamalduleski general Traversari, prije latinski, pa grčki. Dakako pri viećanju s Grcima o istome dekretu, što su oni htjeli, da bude izpravljeno, ili promienjeno u predloženoj osnovi, to je bilo izvorno napisano grčki; pa je po tim izpravcima i promjenama Traversari preudešavao latinski tekst; a moguće je, da je i Besarion pomogao dotjerati drugi tekst do čiste grštine. L. c. pag. 25—26.

³² *Historiarum ab inclinatione Romani imperii ad annum 1440, decades tres, libri XXXI* (Venetiis 1483).

dekret ima štivku *quemadmodum et*. Blondovo je djelo štampano 1483, oko dvadest godina poslije Blondove smrti, a mi ne znamo kako je upravo bilo u njegovu rukopisu. Mogao je auktor upotrebiti kraticu *et*, a prepisar, ili slagar lako su mogli izostaviti znak ~. U takovu slučaju, *etiam* postao bi pravi *et*. Potonja izdanja Blondova djela učinjena su po prvomu, pa su istu štivku imala; a bogoslovci i drugi pisci, koji su florentijski dekret donosili iz Blonda, a niesu znali, kako je u praisvorniku, valjalo je, da ponavljaju *et*. Mi imamo pak jaki uzrok da držimo, da je zaista u Blondovu rukopisu bila štivka *quemadmodum etiam*. Blondo je podpisan na praisvorniku, te na dipticima B, E, G, a i na londonskomu³³; a svi imaju štivku *quemadmodum etiam*. Blundu je dakle ova lekcija bila poznata; pa kako možemo misliti, da je on drugojačije napisao u svojem djelu?

Još se nešto krupnijega zabavlja florentijskome dekretu.

Godine 1864 benediktinac Nickes u djelu, koje je izišlo na svjetlost potvrdom crkvene vlasti u Rimu, i, ako se ne varam, o trošku Propagande, kazao je učenome svietu, da vatikanski diptik, koji je njemu pri ruci bio, u grčkome tekstu nema rieči εις πασιν τὴν οἰκουμένην τὸ πρωτεῖον κατέχειν, αὐτόν τε τὸν Ῥωμαϊκὸν ἀρχιερέα³⁴ (*nad vasionim svietom ima primat i da isti rimski nadsvećenik*).

Varijanta medju Nickesovim diptikom i običnom lekcijom dala je povod iztraživanju i prigovaranju. Te je i Overbeck objelodanio diptik britanskog museja³⁵, namjerom, da svakoga uvjeri, *da duh laži truje rimsku crkvu, njezin ustav i dogmate joj*³⁶. Ovaj Rus, profesor, doktor bogoslovlja i filosofije i član povjerenstva svete petrogradske sinode za uzpostavljenje pravoslavlja na zapadu³⁷, pozivlje s toga rimo-katolike, da se združe s *katoličkom* pravoslavnom crkvom, jer je papstvo otrov, koji je pokvario svukoliku vjeru, te

³³ OVERBECK l. c. ad calcem.

³⁴ NICKES Ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη ἐν Φλωρεντία Σύνοδος, p. 320.

³⁵ U knjižici, kojoj je nadpis: *Libellus invitatorius ad clerum laicosque Romano-catholicos. Additum est Decretum Unionis Florentinum nunc primum e diptycho Musei Britannici editum*. (Halis Saxonum 1871).

³⁶ Quamobrem hoc documentum . . publicamus, ut lector novo exemplo percipiat *spiritum mendacitatis*, qui ecclesiam Romanam ejusque constitutionem et dogmata veneno inficit. Pag. 39.

³⁷ Ovim se nazivima sam krsti: „*S. S. Theologiae et Philosophiae Doctor, Membrum Commissionis Synodalis Petropolitanae ad restaurandam Occidentis Orthodoxiam catholicam constitutae*“. Na svrhi podpisuje se: *Profesor Dr. J. J. Overbeck*.

zadaje smrt svemu crkvenome tielu, pošto je sama duša papstva laž³⁸. Uz to, laž je čistilište, laž su indulgencije, laž izhodjenje Duha svetoga i od Sina³⁹. Nije ni u tomu sve. Rimska crkva izgubila je pravu nauku o sakramentima, od prvoga do posljednjega⁴⁰: s toga ona ih dobro ne podjeljuje⁴¹. Pa zašto su *papisti, kojima je zanat laž, krivotvorili, izvrnuli, podkrpili, osakatili sabore, otce i crkvenu poviest, te je na laži osnovana papinska vlast*⁴², rimo-katolicima nema drugoga spasenja, već da se s ruskom crkvom sjedine. Zato im on pruža gotovu molbenicu, koju će sami u tu svrhu upraviti presvetoj ruskoj sinodi⁴³. Diptik dakle, koji je Overbeck izdao, potpisali su svojom rukom Evgenije IV, car Paleolog i 42 latinska biskupa. Na njemu je obični Evgenijev pečat; ali nema ni njegove, ni careve bule. Potpisan je na diptiku i Blondus. Kao što u vaticanskome Nickesovu diptiku, tako i u ovomu, grčki tekst nema rieči εις πᾶσαν itd.; a jedan i drugi u latinskome tekstu imaju rieči, koje pomenutim grčkim riečima odgovaraju: *in universum orbem tenere primum et ipsum pontificem Romanum*⁴⁴.

Kad je Overbeck spravljao za štampu britanski diptik, uza svoj pamflet, nije znao za Frommannovo malo djelo: *Zur Kritik des Florentiner Unionsdekret's*, kako sam kaže u dodatku⁴⁵; a sva je prilika, da nije znao ni za florentijski praizvornik, ni za druga avtentička pisma florentijskog dekreta. — Istini na čast, ovdje ću dodati, da istih grčkih rieči, koje Overbeck hoće, da su podkrpa i falsifikacija, nema ni u dipticima, koje sam ja označio slovima B. C. D. G.

Ovim opet nije dokazano, da je bio pokvaren florentijski dekret. Zdrava i nepristrana kritika ne smie vikati na falsifikaciju, dokle nije izcerpla svaku drugu znanstvenu hipotesu, i dokle se to ne može dokazati valjanim i nepobitnim razlozima.

³⁸ Pag. 9.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Jam in doctrina et administratione Sacramentorum spiritus *innovati-onis* Romanus ne unum quidem Septem Sacramentorum intactum reliquit. Pag. 10.

⁴¹ *Ib.* p. 10—22.

⁴² Pag. 9. — Ovdje bi se moglo kazati gospodinu Doktoru Overbecku: *le style, c'est l'homme.*

⁴³ Petitio ad SS. Synodum Gubernantem Ecclesiae Russicae. *Ib.* p. 27—35.

⁴⁴ OVERBECK p. 44. 46. 48; NICKES (t. lat.) p. 267.

⁴⁵ OVERBECK l. c. p. 50.

Najprije ne zna se s česa bi katolici, podmetnućem onih rieči, bili krivotvorili florentijski dekret, kada takovim riečima katolička nauka o papinskoj vlasti ništa ne bi dobila. Svrnimo tekste, pridodajući im hrvatski prievod:

Latinski:	Grčki:	Prievod lat. teksta:
Item diffinimus sanctam apostolicam sedem et Romanum pontificem <i>in universum orbem tenere primatum, et ipsum pontificem Romanum</i> successorem esse beati Petri principis apostolorum et verum Christi vicarium totiusque ecclesiae caput, et omnium christianorum patrem et doctorem existere; et ipsi in beato Petro pascendi, regendi, ac gubernandi universalem ecclesiam a Domino nostro Jesu Christo plenam potestatem traditam esse.	"Ετι ὀρίζομεν τὴν ἀγίαν ἀποστολικὴν καθέδραν καὶ τὸν ῥωμαϊκὸν ἀρχιερεῖα . . . διάδοχον εἶναι τοῦ μακαρίου Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων καὶ ἀληθῆ τοποτηρητὴν τοῦ Χριστοῦ, καὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας κεφαλὴν, καὶ πάντων τῶν χριστιανῶν πατέρα καὶ διδάσκαλον ὑπάρχειν, καὶ αὐτῷ ἐν τῷ μακαρίῳ Πέτρῳ τοῦ ποιμαίνειν καὶ διευθύνειν καὶ κυβερνᾶν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πλήρη ἐξουσίαν παραθεδοῦσθαι.	Isto tako sudimo, da sveti apostolski priesto i rimski nadsvećenik ima primat nad vasionim svetom, i da je isti rimski nadsvećenik nasljednik svetoga Petra, apostolskoga poglavice, i pravi Isukrstov namjestnik, te glava vasione crkve i otac i učitelj svih kršćana, pa da je njemu, u osobi svetoga Petra, Gospod naš Isukrst predao punu vlast, da pase sveobću crkvu, njom upravlja i vlada.

Osim rieči, koje su u latinskome tekstu nagnutim slovima, obadva se teksta najvjernije slažu. Brez onih rieči dekret glasio bi: „Isto tako sudimo, da je sveti apostolski priesto i rimski nadsvećenik nasljednik svetoga Petra apostolskoga poglavice i pravi Isukrstov namjestnik, te glava vasione crkve i otac i učitelj svih kršćana; pa da je njemu, u osobi svetoga Petra, Gospod naš Isukrst predao punu vlast, da pase sveobću crkvu, njom upravlja i vlada“. Jasnijih i jačih rieči trudno bi čovjek našao, da izrazi pravo, neodvisno i puno papinsko poglavarstvo nad svom katoličanskom crkvom: poglavarstvo, koje njega ide *jure divino*; pošto dekret veli, da je u osobi svetoga Petra, čiji je nasljednik rimski papa, *sam Isukrst dao* papi punu vlast, da pase sveobću crkvu i njom upravlja i vlada. Ako je dakle papa *glava vasione crkve, otac i učitelj svih kršćana*; ako je njemu Isukrst dao vlast, *da vlada katoličanskom crkvom*, nije li tu očito kazano, da on ima *primat nad svim* (katoličkim) *svietom*? Velim, nad svim *katoličkim* svietom; jer se tu govori, kao što svak vidi, o *duhovnoj* vlasti, koja se doista ne proteže na nekršćanski i nekatolički sviet. Zašto bi dakle katolicima trebalo umetati one rieči εἰς πᾶσαν itd., kada one

ne dodaju ništa papinskoj vlasti, označenoj riečima, koje odmah za njima dolaze? Što velim? Ta one rieči same od sebe znače puno manje, nego li ostali izrazi celoga sloga o papinskoj vlasti. „Sveti apostolski priesto i rimski nadsvećenik ima *primat* nad vasionim svietom“: nekatolik, mogao bi reći, da ove rieči samo znače primat časti, a ne vlasti (*primatum honoris, non jurisdictionis*). S toga se Grci niesu ni mrve spotakli o rieči *in universum orbem tenere primatum*, kad im bijahu predložene na 16 lipnja⁴⁶. A Frommann se odista vara, kada protivno tvrdi⁴⁷. On se pozivlje na razpravu od 18 lipnja. Ali je tada Besarion, u carevo ime, pitao Ivana Dubrovčanina, da li rieči: *pater et doctor et magister christianorum* znače samo primat časti, ili što više. Na što mu dominikanac odgovori, da znače primat vlasti⁴⁸.

Pogledajmo sada stvar s drugoga kraja i uzmimo, da diptici, u kojima nedostaju rieči εἰς πᾶσαν itd. predstavljaju nam pravu, izvornu štivku. Tekst tada će glasiti: „Isto tako sudimo, da je sveti apostolski priesto i rimski nadsvećenik nasljednik svetoga Petra“ itd. Tu se osjeća praznina: tu udara u oči neuredan govor. Dok se kaže, da je rimski nadsvećenik Petrov nasljednik, to je posve u redu. Ali kazati, da je apostolski priesto nasljednik Petrov, to nikako ne ide; a valjalo bi da ide, kad bi ona lekcija prava bila. Crkveni su otcī zvali papu, a niesu apostolsku stolicu (τὴν ἀποστολικὴν καθέδραν) Petrovim nasljednikom. Ako je izvorna grčka lekcija glasila: „Sudimo, da je *apostolska stolica* i rimski nadsvećenik nasljednik svetoga Petra (ὁρίζομεν τὴν ἀγίαν ἀποστολικὴν καθέδραν καὶ τὸν βωμικὸν ἀρχιερέα διάδοχον εἶναι τοῦ μακαρίου Πέτρου)“, rieči *apostolska stolica* u slogu niesu naravne i nemaju smisla. Da budu na svom mjestu, treba im u rieku, što ih može logične i jasne učiniti. Njihov položaj samo je onda naravan, kad im se doda, što obična lekcija ima. Onda samo smisao je podpun i jasan izraz: „Sudimo, da apostolska stolica i rimski nadsvećenik ima primat nad vasionim svietom, i da je isti rimski nadsvećenik nasljednik svetoga

⁴⁶ Na kartuli ovako je bilo napisano: „Item diffinimus sanctam apostolicam sedem et Romanum pontificem successorem esse beati Petri et Christi vicarium, totius ecclesiae caput, et omnium christianorum patrem et doctorem existere *et in universum orbem tenere primatum*, et ipsi in beato Petro pasceendi, regendi et gubernandi universalem ecclesiam a Domino N. J. Chr. plenam potestatem traditam esse“. HARDUIN, *Coll. Concilior.* IX, 958. Cf. HEFELE VII, p. 729.

⁴⁷ *Zur Kritik* p. 21.

⁴⁸ HARDUIN IX, 969. Cf. HEFELE VII, p. 732. 760.

Petra (ὁρίζομεν τὴν ἀγίαν ἀποστολικὴν καθεδρὴν καὶ τὸν ῥωμαικὸν ἀρχιερέα εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὸ πρωτεῖον κατέχειν, αὐτὸν τε ῥωμαικὸν ἀρχιερέα διάδοχον εἶναι τοῦ μακαρίου Πέτρου)⁴⁹.

Rekoh, da je to *obična* lekcija; ali je to lekcija *i samoga florentijskog praiszbornika*. Svi ostali poznati diptici zajedno nemaju vrijednosti, koliko praiszbornik sam. Pače nemaju nikakve vrijednosti za onu, ili za druge varijante, kojima se od njega razlikuju. Pa nije ni sam praiszbornik, što ovu lekciju ima; jer ona stoji i u florentijskim autentičkim pismima A, E, F, te u bolonjskomu H i u rimskom I; a nesumnjivo i u parizkome diptiku⁴⁹. — Znamenito je, što u florentijskomu trojezičnome pismu C, koje, kako sam kazao, nema nikakva grčkog podpisa, osim Georgija Galičanina, dok u grčkome tekstu nema εἰς πᾶσαν itd. stoji ta lekcija u ruskome prievodu, gdje je rečeno, da sveti i apostolski priesto i rimski arki-jerej ima prvenstvo u vasionome svijetu: *Смотрящихъ же по семъ (?) сущε свѣтѣйшѣ апостольскѣй престолю и римскѣй архієрѣѣ во всѣхъ конѣхъ вселенна имѣтъ его перваго*.

Kako je postala takova varijanta izmedju praiszbornika i nekojih drugoga reda eksemplara, nije lako odsjeći. Frommann misli, da je Paleolog one rieči preko volje pripustio u praiszbornik; pa kasnije ljutit, što je preveć popustio Latinima, kad papa zahtievaše, da bude podpisano još pet eksemplara, da se je nećao; a napokon, da se je privolio, da budu podpisana četiri: no uz uvjet, da se izostave u ovim četirima eksemplarima rieči o primatu nad svim svijetom⁵⁰. — Ovo je baš graditi kulu u zraku. Frommann pozivlje se na Siropula, kao svjedoka, da se je car nećao povoljiti papi. Ali jer Siropul, dok kaže, kako se je car napokon privolio, ne bi bio kazao onaj tobožnji uvjet, kad bi mu to bio najljepši dokaz proti Latinima, na koje je svom dušom mrzio? Kad bi istinita bila hipoteza Frommannova, ne da se ni pomisliti, da bi Siropul onaj uvjet bio pre-mučao. Njemu, nepomirljivome neprijatelju unije, koji je potpisao i praiszbornik i ostale izvornike, baš se je i htjela takova zgoda, da obruži kako valja Latine, da dekretu sjedinjenja digne vrijednost i da naj jačim argumentom dokaže, da ni Grci ni Latini niesu vjerovali u ekumeničnost florentijskog sabora; pošto prvi, iza svečanoga proglašenja definicije, našli su, da je potrebno izpravljati dogmatički dekret; a drugi su se na to privoljeli. Što je boljega do toga

⁴⁹ FROMMANN, *Zur Kritik* p. 40.

⁵⁰ *Ib.* p. 46.

moglo doći Siropulu, da Grke još veće razljuti na Latine i na florentijski sabor? Ali Siropul o tome ne kaže ni riječi, niti pominje kakovu prepirku o tekstu, jur prije na 5 srpnja podpisanu. A pošto je papa zahtievao, da se učini još *pet* eksemplara, *jednakih s praiszornikom*, kako to sam Siropul kaže⁵¹, da Grei budu htjeli, da se one riječi izostave, Siropul ne bi bio ni mogao mimoići takovu preznamenitu stvar, kako nije mimoišao drugu, istinitu, ili umišljenu, premda ni mrve znamenitu, biva, Paleologovo suprocenje o broju eksemplara; a još manje, kad je papa zahtievao, da eksemplari budu *jednaki s praiszornikom*.

U ostalom, što bi bilo hasnilo izostavljati one riječi u grčkome tekstu, kad su ih pripuštali u latinskomu i kad su već stajale u praiszorniku? Ako su ovi drugi izvornici, kao što tvrdi Dorotej mitilenski, bili odredjeni za iztočne patrijare, valjalo je, da im se obadva teksta najvjernije od riječi do riječi, od slova do slova, podudaraju; jer su inače iztočnjaci mogli se o nje spotaći. A ako su oni izvornici bili odredjeni za evropejske kralje, kako Siropul tvrdi, u koju svrhu Grei bi bili zahtievali, da se iste riječi izpuste iz grčkoga teksta, pripustivši ih u tekstu latinskomu? Pravo je bezumlje misliti, da su do takove nagodbe mogli doći Grei i Latini, te prvi, da su se zadovoljili, neka onih riječi ne bude u grčkome tekstu, a drugi, da one budu samo u latinskomu. To isto vriedi sve kad bi bila istinita Frommannova hipoteza, da papa nije one izvornike poslao evropejskim kraljima, ni patrijarima na iztok, već da ih je sam uzdržao, u namjeri, da mu budu tvrdi zalog, da se Grei ne će iznevjeriti uniji⁵². Ako su papi trebali u tu svrhu izvornici, onda po gotovu nije mogao dopustiti, da se u njima izostave riječi, o koje su se, po Frommannovoj hipotezi, iza dovršena sabora, Grei sablaznili. A dalje, što bi papi trebao bolji zalog, do praiszornika, koji je već kod Latina ostao i u njihovim rukama bio? Opet, ako se je Paleolog spotakao, kako Frommann nagadja, o riječi εἰς πᾶσαν itd. i nije htio podpisati izvornike nego uz pogodbu, da se one izostave; te se je papi i Latinima reda bilo na to privoljeti, kako je Paleolog odmah za tim podpisao druge diptike, u kojima stoje one riječi, kao što su: florentijski E, bolonjski H, rimski I? Napokon, tko je kazao Frommannu, da su u *prva četiri* (po Siropulu) autentička apografa izostavljene riječi εἰς πᾶσαν itd., kad se već ne zna ni

⁵¹ *ἡρῶτα δὲ ἐστὶν ἑνα· μεταγραφὴ δὲ ὅρος, καὶ γέγονται ἑτεροὶ πάντε ἱσοὶ ὅροι ὑπογεγραμμένοι ὡς πρωτότυποι.* Sect. 10, c. 17, p. 305.

⁵² *Zur Kritik* p. 35.

za jednoga od njih? Njegovi *warscheinlich* (p. 46) i *scheint uns* (p. 47) ne dokazuju ništa.

Valja dakle tražiti drugi ključ, i gledati na drugi način, da se uzao razdrieši.

Poredjujući vatikanski Nickesov diptik s dekretom u štampanim knjigama naći ćeš raznih varijanta. Isto tako među prvim i prazvornikom. Ja ću samo jednu za primjer donieti. Na svrhi dekreta imamo dvie štivke:

Praizvornik.

Ἐδόθη ἐν τῇ Φλωρεντίᾳ ἐν
συνελεύσει δημοσίᾳ συνοδικῇ ἑορτα-
σίμως ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τελεσ-
θεῖση ἔτει τῆς κυριακῆς ἐνανθρω-
πήσεως χιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ τρι-
ακοστῷ ἐνάτῳ, ἑκτῇ τοῦ ιουλίου, τῆς
ἀρχιερατείας ἡμῶν ἔτει ἐνάτῳ.

Vatik. Nickesov.

Ἐδόθη ἐν τῇ Φλωρεντίᾳ ἐν
δημοσίᾳ συνελεύσει ἑορτασίμως. ἔτει
ἀπὸ τῆς τοῦ κυρίου σαρκώσεως χι-
λιοστῷ τετρακοσιοστῷ τριακοστῷ
ἐνάτῳ, ιουλίου ἑκτῇ, ἡμέρᾳ δευτέρᾳ,
Ἰνδ. β'. ἡμέρ. β'.

Za takove varijante nitko se ne prepire, jer je smisao isti. Ali nam to pokazuje, da pisari niesu uvijek gledali slovo u slovo. U našoj stvari prepisar pri najmanjem rastrkanju misli odveć je lako mogao pogriješiti. Tekst je glasio: ὀρίζομεν . . τὸν ῥωμαικὸν ἀρχιερεα εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὸ πρωτεῖον κατέχειν, αὐτὸν τε τὸν ῥωμαικὸν ἀρχιερέα διδάσχον εἶναι κ. τ. λ. Istovetne rieči ῥωμαικὸν ἀρχιερέα u dvie susljedne propozicije mogle su biti povod prepisaru, da okom i perom s jedne propozicije preskoči odmah na drugu: pa je onda pogreška bila gotova. Ovakovo se tomačenje vidi svakomu posve naravno. Ono je tomačenje zdravoga razuma; a nije samo Hefeleovo⁵³. Neka je pak sam jedan prepisar pogriješio, po njegovu eksemplaru mogli su drugi nebrojeni apografi pogrešno biti napisani, a da se u podpisivanju nije svagda imalo vremena paziti na svaku varijantu.

Dodat ću nešto, što ne znam, da je drugi prije mene opazio.

U florentijskome diptiku D, (koji se, kako sam kazao, čuva u državnome arhivu, u okviru pod staklom,) grčki tekst nema prieporne lekcije. Ali prepisar ostavio nam je očiti dokaz, da nije tačan, ni odveć pomnživ bio. On bijaše preskočio još druge četiri rieči, koje neposredno za priepornom štivkom dolaze. Njegov je apograf ovako glasio: ἔτι ὀρίζομεν τὴν ἀγίαν ἀποστολικὴν καθεδρὰν καὶ τὸν ῥωμαικὸν ἀρχιερέα διδάσχον εἶναι τοῦ μακαρίου πέτρου καὶ ἀληθῆ

⁵³ VII, p. 761.

τοποτηρητὴν τοῦ Χριστοῦ κ. τ. λ. Dakle iza rieči τοῦ μακαρίου Πέτρου izpuštao je bio rieči τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων. Kad se je poslije osjetio, da mu ove rieči nedostaju, onda ih dodade tekstu, napisavši ih povrh redka. — Tko bi mogao uztvrditi, da ovaj diptik nije matica drugih pogriješanih diptika? . . .

Iza ovoga kratkog pregleda, nepristran štilac zanago će priznati, da sama sliepa strast i neznanje mogu vikati na falsifikaciju, na prievanu, na laž⁵⁴.

⁵⁴ Kao što u svojem *libellu* čini Dr. Overbeck, koji našu varijantu krsti ovim liepim imenima: *absichtliche Fälschung, offizielle Fälschung, offizielle Lüge*. L. c. p. 51.

POGLAVLJE XXV.

Sadržaj. — Poslanica aleksandrijskog patrijara Filoteja o florentijskome saboru. — U Carigradu poslije sabora. — Patrijar Metrofan II. — Jerusalimski sabor (1443) osudjuje uniju. — Metrofanovo posezanje, da se unija izvede. — Patrijar Gregorije III. — Tokoršnja carigradska sinoda od god. 1450. — Turci udaraju na Paleologa. — Kostantin XII Drakoset. — Papa Nikola V piše Kostantinu. — Papin legat u Carigradu. Grci protive se uniji. — Uza sve to papa se briži, da pomogne Carigradu. — Muhamed II podsjeđa Carigrad i osvaja ga. — Papin legat. Primjetba Eneje Silvija.

Netom je u Florenciji proglašeno sjedinjenje crkava, Evgenije IV, osobitim razpisom od dneva 7 srpnja 1439, naviesti svim vladama, biskupima i universitatima svegakolika kršćanstva sretni dogadjaj¹; a u isti mah opomenu zapadne kralje i knezove, da oružanom silom priteku u pomoć Greima². Istu radostnu viest, po osobitim glasnicima, posla na iztok. Tako je opremio s florentijskim dekretom u Egipat, k patrijaru Filoteju, franjevca Alberta od Sarteana³.

Odgovor aleksandrijskog patrijara, koji je do nas dopr'o⁴, svjedoči nam, da je Filotej iskrenom radošću primio viest. Taj odgovor, u svojoj prostoti, odveć je znamenit; pa vrijedi, da ga štiocu kažemo:

„Otče presveti, ovako piše Filotej, otče preblašeni, prebogoljubni, prepravedni, anjele zemaljski i nebeski čovječe, obučen u božju milost, zaodjenut svetom haljinom, dobroga stada predobri pastiru, koji svojom naukom odbijaš od ovaca sveobćeg tora vukove, koji nasrću; dok tebe štiti Krst, naš dobročinac, a za njim apostolski poglavica Petar: kamene vjere, glavo svih kršćanskih crkava⁵, koji, primivši svetu vlast od Gospoda našeg Isukrsta, postao si papa

¹ ROHRBACHER XI, p. 485—486.

² HEFELE VII, p. 782.

³ HEFELE *ibid.*; MARCELLINO DA CIVEZZA, *Storia delle Miss. Francesc.* IV, p. 569—572.

⁴ HARDUIN IX, col. 992—993.

⁵ petra fidei, caput omnium chrisitanarum ecclesiarum.

velikoga grada Rima i štit ostalih patrijara, druže i brate u Duhu svetomu, gospodine sveti, papa Evgenije, tebi milost, veličanstvo i slava od Boga Oca svemogućega i od Gospoda našeg Isukrsta...

Po mojemu sinu Albertu, redovniku franjevačkog reda, kojega je velika svetost tvoja u Egipat poslala, razumjela je moja smjernost, presveti otče, ovo, što ću ti sada kazati. Došavši on k nama, donio mi je presveto pismo tvoje svetosti; pa sam htio, da mi isto pismo najmarljivije bude pročitano zajedno s pridruženim dekretom svetoga i vaseljenskog sabora, svih otaca zamjenika svetih patrijara, te našega silnog cara Ivana Paleologa i svih nadsvećenika i svetih učitelja iztočnih i zapadnih. Čuo sam i razumio, da je uzpostavljeno sjedinjenje i mir u svoj katoličanskoj crkvi, savršenom ljubavlju, jednom dušom, jednom vjerom i (jednim) simbolom; te pošto je prestao razkol i neprijateljstvo, da su zajedničkom molitvom, svi prizivali Boga svemogućega, neka da ljubav i mir, po milosti, milosrdju i dobroti Gospoda našeg Isukrsta, kojemu slava u vjeke vjekova. Amen.

Kad mi je dakle, otče presavršeni, proštiveno presveto tvoje pismo, izsred duše zahvalio sam Gospodu našem Isukrstu na preizvrstnome daru, što je svojoj katoličanskoj crkvi udielio. A radost mi je još veća bila, što sam gotovo u isti čas, kad ovdje stiže gospodin fra Albert, primio iz velikoga grada Carigrada, od prejasnog cara i od otaca, koji su mene na saboru zastupali, pisma, koja mi donese presveti brat moje smjernosti, rodski mitropolit, gospodin Anatermet⁶. Proštili smo dakle jedna i druga, to jest, grčka i latinska, poredjujući jedna s drugim, rieči s riečima, smisao sa smislom, i našli smo ih sasna jednaka, podkriepljena podpisima svetih otaca i braće, arcibiskupa i učitelja iztočnih i zapadnih, te utvrđena pečatima tvoje velike svetosti i premogućeg vladara, gospodina cara⁷.

Zato sam ja, sa svojim egipatskim nadsvećenicima i ostalim svećenstvom, odredio, da svuda, u svim kršćanskim crkvama, pri

⁶ „Die verschiedenen Lesarten . . als *Theodori Nathamatis* (Mansi, V, 214), *Rhodi Anathermethis* (Labbe XVIII, 1190), oder *Rhodi Nathanot* (cod. Barb. XVI, 85) sind offenbar aus der undeutlichen Schreibweise von *Rhodi Nathanael* herzuleiten“. FROMMANN, *Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kircheneinigung* p. 200—201, not.

⁷ „...legimusque utrasque (litteras), Graecas scilicet et Latinas, contulimusque eas, orationem orationi, versum quoque versui; et similes omnino eas reperimus, stipulatas subscriptionibus sanctorum patrum ac fratrum, archiepiscoporum et magistrorum orientalium et occidentalium, obsignatas sigillis tuae magnae sanctitatis, et potentissimi principis domini imperatoris.

svetoj leturgiji, ima se pominjati svetost tvoja pred ostalim patrijarima, kako je svetim pravilima ustanovljeno. A ja, presveti otče, najvećom čašću primajući dekret svetog sabora duboko sam ga u svoje srce utisnuo, da mi uvijek bude pred očima; te sam odredio hoditi po stopama tvoje svetosti, i držati se sinoda i apostolskih pravila⁸.

Zahvaljujem uz to s ovim kršćanskim narodom predobrome Bogu, što nas je ovakovim darom udostojio i činio, da svi pod vlašću i mogućstvom tvojim budemo vladani i pod okriljem tvoje pobožnosti poučeni⁹. — Tebe će, presveti otče, zvati blažena i preblažena svi narodi; jer je izvor života u evanđelju nazvao blaženim i božjim sinovima one, koji pribavljaju mir ljudima. Zaista, blago tebi, presveti otče. Jer su mnogi sveti nadsvećenici i kralji željeli vidjeti ovo blago sjedinjenja, i ne vidješe; dok ti ne samo, što si se udostojio, da ga dostigneš, nego ćeš još najveću platu primiti, te ćeš viencem istine, sa svim pravednicima, biti okrunjen. Amen.

Moja je smjernost pisala premogućemu vladaru, gospodinu basileusu, i nekim nadsvećenicima u Carigrad, i kazao sam im, ter ne bi tko primio, što je u svetome saboru određeno i ustanovljeno, da ima biti držan za nasilnika i heretika; te odlučan od zajednice svete katoličanske crkve¹⁰.

Priginjem se izpod podnožja tvoje svetosti; a blagodat, blaženstvo i mir svima obaju redova osobama, koje su pod tvojom vlašću: nama pak svima blagoslov tvoje svetosti. Amen. — Filotej, božjim milosrdjem, papa i patrijar velikoga grada Aleksandrije i svega Egipta“.

Grei podjoše iz Florencije; a najposljednji Paleolog na 26 kolovoza (1439).

Što se je saborom dostiglo?

⁸ Unde cum nostris Aegyptiis pontificibus et ceteris clericis nostris statuimus, ut ubique in omnibus Christi ecclesiis inter missarum solemnia prae ceteris patriarchis memoriam tuae beatitudinis faciamus, sicut in sacris canonibus cautum est. Ego vero, pater beatissime, decretum sacrae synodi summa veneratione suscipiens, in pectore meo aeterna inspectione infixi, sequi instituens tuae sanctitatis vestigia sacra, et synodos, et apostolicos canones.

⁹ . . ut sub auctoritate et potentia tuae sanctitatis regamur, atque sub umbra alarum tuae pietatis doceamur.

¹⁰ Scripsit mea humilitas . . ut si quis ea quae in sacra synodo decreta ac diffinita sunt, non recipit, tamquam tyrannus et haereticus habeatur, decedatque a communione sanctae ecclesiae catholicae.

Siropul kaže, kad se je podpisivao dekret sjedinjenja, da je Evgenije IV zapitao, je li potpisao Marko Efesac; a kad mu odgovoriše, da nije, onda sâm, da je rekao: Dakle ništa niesmo učinili¹¹. Koliko je u tomu istine, ne znamo. Može biti, da je papa to i rekao, a u smislu, da se nije uspjelo nagovoriti Evgenika, da pristane na sjedinjenje. Ako je pak Evgenije ono izustio o stvari u obće, valja nam priznati, da je već od onog časa vidio, što će se o uniji na iztoku dogoditi, kad se onamo vrati rječiti, vatreni i nepomirljivi njezin neprijatelj.

Prije smo (s. 463) vidjeli o kakovu se je pomoć Paleolog s papom pogodio. Kukavna je to pomoć bila. Grci misljahu, da je još doba križarskih vojna, kad se je Evropa na papin glas listom dizala na nekrst; te se nadahu, da će, papinim posredovanjem, zapadnjaci spasti im Kostantinov priesto na Bosporu. Vidjevši pak, da im se je basileus zadovoljio onakovim ugovorom, uzkiplješe od jeda. Tri sta strjeljača i nekoliko galija, da obrani Carigrad od turske sile! Pa to im je plata, što su se s mrzkim Latinima i s njihovom crkvom pomirili! — Kalugjeri međjutim i bizantijsko svećenstvo u ugovorenoj uniji ne vidjahu drugo, do poniženja ekumenskog patrijara prema Rimu; a carigradskome puku unija je bila političko poniženje novog Rima prema staromu. Kad se dakle biskupi i ostali vratiše sa sabora, narod, pobunjen kalugjerima, stade ih pitati: Jeste li pobiedili Latine? Na to im odgovori Marko Efesac: Da! Što ne znate, da smo postali azimiti? Drugi dodavahu: Mi smo prodali svoju vjeru, zamienili smo pobožne dogmatē s bezbožnošću, izdali smo čistu žrtvu i postali smo azimiti: ἀζυμίται γεγόναμεν. — Ovako i još sramotnije odgovarahu sliepomu i prognjeverenome narodu. — Jer ste dakle potpisali sjedinjenje? Potpisali smo, zašto smo se bojali Franaka. — Zar su vas Franki šibama bili i u tamnice zatvorali? To niesu. Ali jer je ruka potpisala, da se odsieče, i jer je jezik priznao, da se iztrgne iz čeljusti. Drugo što niesu znali odgovarati. — Ovo do rieči kazuje suvremeni povjestničar, Mihajlo Duka¹².

¹¹ ἔφη λοιπὸν ἐποιήσαμεν οὐδέν. Sect. 10, c. 9, p. 294. — Krivo izvrće Pichlera (*Geschichte der Kirchl.* I, p. 396) i Siropula, tko se na nje pozivlje, pa ovu zgodu ovako opisuje: „I sam papa Evgenije IV, kad je potpisao glasoviti *Decretum unionis Concilii Florentini*, pak videći, da među potpisima nema glavnih predstavnika istočne crkve, priznao je bezuspješnost svega saborskoga rada, te kazao: Mi opet eto ništa učinili niesmo“.

¹² Dextra subscripsit: abscindatur. Lingua confessa est evellatur. Nec quicquam aliud respondere poterant. DUCAS, *Historiae Byzantinae* c. 32,

Valjalo je izabrati carigradskoj crkvi nadpastira. O tomu priča nam Siropul. Paleolog pozva biskupe, da se sakupe u sinodu i izaberu patrijara. Na sinodu pristupi dakako i heraklejski mitropolit Antonije, koji sabranim otcima ovako prozbori: „Niesam ovdje došao, da glasujem, već da vam progovorim, što mi je na srdeu. Kažem vam dakle, da niesam rado pristao ma na što od onoga, što je u Florenciji učinjeno, niti sam svojevolutno pristao uz vas, koji ste uniju potvrdili, kao što ste i sami vidjeli: niesam potvrdio, što je učinjeno, kao da bi to zdrava nauka bila; a opet niesam ni slobodan bio. Ali jer sam, premda proti svojoj volji, potpisao dekret, sada očito kažem, da što je u njemu, to se suproti nauci našega Gospoda Isukrsta i našoj crkvi; pa me odonda muči savjest, i rekao bi, da me pritiskuje najteži teret, od kojega gledah, da se oprostim: te zahvaljujem Bogu, što vas sakupljene mogu vidjeti i oglasiti vam, što sam želio, i pred vama stresti sa sebe svoje breme. Svjedočim dakle, da odbacujem i poričem potvrđenje sjedinjenja, (koje bolje rekavši niesam ni potvrdio,) a takodjer i dekret i sve, što je u njemu, jer se protivi starodrevnoj nauci naše svete katoličanske crkve. Predajem se crkvi kao krivac, s toga jer sam potpisao, što nije valjalo potpisati¹²“. — Ipak većina htjede njega za patrijara; ali se on ne htjede primiti, rekavši biskupima: Vi potvrđujete uniju; a ja unije ne ću (ὅμεις γὰρ στέργετε τὴν ἑνωσιν, ἐγὼ δὲ οὐ στήργω αὐτήν).

Odbivši ponudu Heraklejanin, sinoda predloži caru trebizonskog mitropolita, te kizičkog Metrofana i predstojnika batopedskog namastira, Genadija. Basileus svrnu pogled na Metrofana; ali htjede najprije čuti, što on misli o uniji. Metrofan odgovori protosingjelu Gregoriju i Georgiju Galičaninu, koje car bješe k njemu poslao: Pošto smo uniju ugovorili, dužni smo prije svega nju potvrditi, kao što je i potvrđujemo¹⁴. Zaiskavši oni: Možeš li nam se tvrdo zateći, da ćeš i u napredak biti iste misli i uniju utvrđivati? odvрати im: Kako se ne bih zatekao? Jer bismo bili uniju ugovarali, ako ne bi vječita bila? Oni zahvališe Metrofanu i pohvališe ga; ali će dodati: Jer se bolje vjeruje pismu, molimo veliku svetost tvoju, da

(Ed. Bonnae) p. 216. — Duka, rodом Bizantinac, a kako mu podrijetlo kaže, od carske porodice Duka. Napisao je bizantijsku poviest od godine 1431—1462. Cf. CAVE, *Append.* p. 110.

¹² Sect. 12, c. 2, p. 333.

¹⁴ ὅτι ἐπειδὴ ἡμεῖς ἐποιήσαμεν τὴν ἑνωσιν, ὀφειλομεν ἡμεῖς πρὸ πάντων στέργειν αὐτήν, καὶ ἡδὴ στέργομεν. *Ib.* c. 3, p. 335.

napiše i potpiše to, što si naustice kazao. A Metrofan će na to: Izvolite sami to napisati; a kada protosingjel napisa, Metrofan metnu svoj potpis¹⁵. — Metrofan je odista bio iskreni prijatelj unije. O njemu piše Siropul na drugome mjestu: „Gospodin Metrofan, kizički mitropolit, još od mladosti svoje izvrstno uzgojen u namastiru, dotle se je usavršio u svetosti, te je kod svakoga veliku slavu stekao. Svak je njega štovao i častio, kao čovjeka dostojna časti, božanstvena i nakićena svim vrlinama¹⁶. Ali poslije patrijarove smrti, jer mu nekoji carski dvorani prišaptaše, zaželje, još dok je u Florenciji bio, patrijarski priesto, i s toga se je podlagao carskim naredbama“. Siropul jošte kazuje, da je Metrofan u Mletcima, poslije sabora, u nekoj namastiru, služio leturgiju su četiri druga svećenika i pri istoj pomenuo papino ime; te zaslužio, da ga s toga oštro ukori Paleologov brat, despot Demetrije, nagovoren od ostalih biskupa¹⁷. — Ne znam, kako se slaže s Metrofanovom svetošću, koju mu njegov kivni neprijatelj, Siropul, priznaje, ovo, što o njegovoj požudi za patrijarskim priestolom Siropul tvrdi, a ne dokazuje. Sva je prilika, da mu Siropul prišiva ambiciju upravo zato, što je uniji bio odan i što joj se je vjeran pokazao u Florenciji, u Mletcima i u Carigradu. Ele bilo kako mu drago, Metrofan postade patrijar, i bi umješten na patrijarsku stolicu dne 4 svibnja 1440¹⁸; a čestitao mu je i sami Siropul s velikim arkivarom, Mihajlom Balsamonom¹⁹.

Novi patrijar, prema svojem uvjerenju i dužnosti, stade odmah raditi za uniju. Razpisom, upravljenim biskupima i vjernicima svoje patrijaršije, proglasi sjedinjenje, naredjujući, da se svuda zahvali Bogu za postignuti mir i slogu, i da se po svim crkvama, u dipticima pri službi božjoj, pominje ime presvetoga rimskoga pape, kao što i sâm to čini; te da se svak ima pokoriti svemu, što je pisano u florentijskome dekretu, jer je ono dobro i sveto²⁰. Gledao je, da

¹⁵ SYROPULUS l. c.

¹⁶ καὶ ἐσέβοντο, καὶ ἐτίμων αὐτὸν πάντες, ὡς σεβασμιον, καὶ θεῖον, καὶ ἐνάρετον ἀνθρώπων. Sect. 11; c. 1, p. 312.

¹⁷ Ibid. p. 313—314.

¹⁸ ROHRBACHER XI, p. 584; CUPER O. c. p. 189, n. 1139—1142.

¹⁹ SYROPULUS Sect. 12, c. 4, p. 336.

²⁰ Ὅθεν καὶ ἡμεῖς ὀφείλετε πάντες περιτύχασθαι τὴν ἀγίαν ἔνωσην ταύτην, καὶ τῷ Θεῷ χάριτας ἀναπέμειν ἐπὶ τῇ τῶν χριστιανῶν εἰρήνῃ τε καὶ ὁμονοίᾳ, καὶ μνημονεύειν τοῦ μακαριωτάτου πάπα κατὰ τὸ ἔθος, ὡς καὶ ἡμεῖς ποιοῦμεν, καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ ὄρῳ ἐγγεγραμμένα στέργειν καὶ ἀποδέχεσθαι, ὡς καλῶς καὶ ἀγλῶς γεγεννημένα τε καὶ διορισμένα. Apud FITZIPIOS, *L'Église Orientale* II, p. 48.

uztukne razkolnike; a biskupe, koje ne mogaše nagovoriti, da prionu za uniju, smetao je sa stolice; te postavljao mjesto njih, unioniste.

U isto vrijeme radio je u protivnu smjeru Marko Evgenik, i svojim je spisima²¹ razpaljivao duhove; a valjda je sada i Siropul pisao svoju Poviest²². Zaista bijahu tada objelodanjene i dvie apologije²³ florentijskog sabora, na odgovor Efescu: obedvie vrlo dobro napisane i solidno izvedene; ali je na žalost bizantijskome narodu srdce već bilo odrvenilo, pa je teško čuo, a razumom ne razumio rieči istine i mira. „Carigradski puk, ovako ga riše Duka, nemio, neprijatelj dobru, korien oholosti, ogranak lažne slave, cviet taštine, smetlište grčkog naroda, koji prezire sav rod ljudski, a sam je što se najprezrenijega da zamisliti, nije ni najmanje mario za sve, što je uradjeno bilo“²⁴. Pače svom žestinom religiozne nesnošljivosti mrzio je na uniju. Kalugjeri pak, kano da bijahu pobjesnili, puhahu u vatru. Od priestonice širilo se je nezadovoljstvo po svemu iztoku; te i oni, koji su na prvi mah objeručke prigrllili uniju, sada stadoše uzmicati, pa i očito je poricati. Eno i aleksandrijski patrijar, poslije nego je, kako smo malo prije vidjeli, onako oduševljeno pisao papi Evgeniju, zovući ga *kamenom vjere i glavom svih kršćanskih crkava*; poslije nego je izsred duše zahvaljivao svemogućemu Bogu na velikome daru udieljenu katoličanskoj crkvi; poslije nego je pisao u Carigrad, da se ima držati za heretika svakoga, tko ne bi primio florentijski dekret, i da ga se ima odvojiti od crkve: eno, velim, i on, zaveden Arsenijem cesarejskim (u Kapadociji) eksarkom, proklinje uniju i florentijski sabor!

Godine 1443, tri iztočna patrijara, Filotej aleksandrijski, Jerotej antiokijski, Joakim jerusalimski saborisaše sabor u Jerusalimu, gdje je Isus ovu molitvu molio: Otče sveti! sačuvaj ih u ime svoje, da

²¹ *Epistola de synodo Florentina ad omnes christianos; Epistola circularis ad omnes ubicumque terrarum degentes; Capita syllogistica contra Latinos de processione Spiritus sancti; Epistola ad Georgium Scholarium contra ritus et sacrificia Romanae ecclesiae etc.* CAVE, *Append.* p. 91.

²² Sect. 12, c. 10, p. 345. „Domum reversus, veli Cave, cum ob subscriptionem Florentinam se ab omnibus odio haberi animadverteret, magistratum abdicavit, et negotiis ecclesiasticis renuntians, ad res in concilio gestas scripto consignandas se contulit“. *Append.* p. 95.

²³ Ἰωσήφ τοῦ Μεθώνης Ἀπολογία εἰς τὸ γραμματίον πρὸς Μάρκον τοῦ Εὐγενικοῦ. NICKES p. 462—505 (t. lat. p. 401—439); Ἀπολογία Γρηγορίου τοῦ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου εἰς τὴν τοῦ Ἐφέσου ἐπιστολήν. NICKES p. 506—562 (t. lat. p. 440—490).

²⁴ DUCAS, *Historia Byzantina* c. 36, p. 255.

budu jedno kao i mi. Ja posvećujem sebe za njih, da i oni budu posvećeni istinom. Molim, da svi jedno budu, kao ti, Otče, što si u meni i ja u tebi; da i oni u nama jedno budu, da i svijet vjeruje, da si me ti poslao. I slavu, koju si mi dao, ja dadoh njima, da budu jedno, kao mi, što smo jedno: ja u njima, i ti u meni: da budu savršeni u jedinstvu. Patrijari, velim, saborisaše sabor u Jerusalemu, gdje je Isus umr'o, da sinove božje, koji bijahu razsijani, skupi u jedno. Saborisaše sabor, i crkveni razkol zakonom učiniše. U svojoj sinodičkoj knjizi pominju sablazni, koje su se u Carigradu zbile poradi *prokletoga* (florentijskog) sabora (διὰ τὴν . . . μαρὰν συνοδόν), gdje su latinski dogmati potvrđeni, gdje je sudjeno, da Duh sveti izhodi i od Sina. Knjiga za tim govori o krvniku matere, Metrofanu Kizičkomu, koji, kao razbojnik, silom je prisvojio carigradski prijesto; koji je pristao uz heretike, uz papu Evgenija i uz grčkog cara Paleologa, odana Latinima; koji goni vjernike i one, što se pravoslavne vjere drže, te kao nasilnik kara ih i muči, a nevjernike i one, što su za lažne dogmate prionuli prizivlje, časti i podiže na crkvena dostojanstva, kao pristalice svojega krivovjerstva. Pa nije sve ni u tome; jer, kako je dokazao Arsenije, eksark svega iztoka, krvnik matere, Metrofan patrijar, ne samo što je proti pravilima dao latinskim sumišljenicima, da rede za druge crkve, nego jošte i sâm, premda je brez reda, redio je za sve četiri dijeceze celog iztoka nekakove mitropolitice i biskupice. Zato mi, nastavljaju otcijerusalimskog sabora, u sinodi sabrani, takovim mitropolitima i biskupima, koji niesu redjeni s vrlinâ i s pobožnosti, a uza nje opatima i duhovnicima, ter su kakovi učinjeni, pa svećenicima, gjakonima i drugim, ma bilo kojega crkvenog reda, od dana današnjega dižemo svu svećeničku vlast. Pokore li se, neka odustanu od vršenja svake božje službe; a uzprotive li se, da su od crkve odlučeni²⁵. — U isto

²⁵ . . . et quomodo matricida Metrophanes Cyzicenus, more praedonum Constantinopolitanam sedem invasit, *qui assensum praebeuit haereticis*, et jam dicto papae (Eugenio) et imperatori Graecorum Palaeologo, cum Latinis sentienti, fideles et sanae fidei sectatores non absque minis persequenti, veluti tyranno opprimenti et redarguenti; infideles vero et eos *qui pravis opinionibus sunt imbuti* accersenti, honoranti, et ad dignitates promoventi, *tanquam suae haereseos asseclas* . . . Dictus Arsenius . . . totius orientis exarchus, ostendit, non solum in alias ecclesias matricidam Metrophanem patriarcham contra canones ordinationes iis, qui cum Latinis sentiebant, commisisse, sed jam et ad orientis universi dioeceses quatuor inordinatum istum ordinasse metropolitellos et episcopillos . . . Propterea nos, simul synodaliter congregati . . . metropolitae atque episcopi propter virtutem et pietatem haud promotos, ad haec abbates

vrieme jerusalimska sinoda poručuje Paleologu: „Uztraješ li u upornosti i budeš podnosio tudjinske dogmate, pošto se takovi dogmati protive svakomu kanoničkome i saborskome predanju, ne samo što ćemo prestati pominjati u molitvi tvoje veličanstvo, nego ćemo još težu kazan udariti, da se ne bi u božjoj crkvi uvriježila kuga tudjinske i škodljive nauke; jer se mi nazivljemo pastiri prave vjere, i pismom ovako smo pripoznali pred Bogom i svetim angelima³⁶“. — Trudno je vjerovati, da bi istočni patrijari tako šta pisali Paleologu, da budu bili politički njegovi podložnici.

Na drugome smo mjestu vidjeli (s. 106), kako su u Rusiji osudili florentijski dekret, i kako je s toga stradao mitropolit Isidor. — Rusija je u tome prednjačila istočnjacima.

Patrijar Metrofan II u Carigradu paštio se je što je igda mogao, da se unija u djelo izvede. Napokon videći, da ne može taj posao da uspije, ostavi patrijarsku polaču i nastani se u posebni stan. Medjutim nastajao je častni post (1443); te ga razni velikaši nagovarahu, da se vrati u patrijarski dom, eda ne bi prestala božja služba u crkvi. Metrofan im odgovori: Ako basileus ne izpravi crkvu, ne ću se vratiti. Siropul, iz kojega ovo vadam, dodaje: „On je zvao izpravljanjem crkve, utvrđenje latinstva³⁷“. Prispjevši velika nedjelja, car poruči patrijaru, da se vrati u patrijarsku polaču; a on mu odvrati: neka car prije izpravi crkvu, pa će se on vratiti: inače, da

simul et patres spirituales, si qui fuerint, similiter sacerdotes, diaconos, et in quocumque ecclesiastico ordine constitutos... ab hoc die ita decernentes, spoliamus omni actione sacerdotali. Hi si obedierint, ab omni munere sacro cessent; si contra se opponant... sint excommunicati... LEO ALLATIUS, *De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione*. L. 3, c. 4, n. 1. (Coloniae Agrippinae 1648), col. 938—942. — Hefele pominje ovo sinodičko pismo (VIII, 55 sq.), ali o sinodi ne kaže ništa. Leon Allacci govori o sinodi, a ne kaže, gdje je držana: „Id reliqui patriarchae aegre ferentes, Philotheus Alexandrinus, Dorotheus Antiochenus et Joachimus Hierosolymitanus, ... ira perciti, ac furore praecipites, *coacta synodo* Metrophanem et episcopos ab eo creatos, conviciis onerant, anathemati subjiiciunt“. Col. 938 sq. „Propterea nos *simul synodaliter congregati* (ἡμεῖς συνοδικῶς ὅμοι), praecipimus etc.“ Col. 940. 942. — Grčki pisci kažu nam, da je ta sinoda držana u Jerusalemu.

³⁶ Quod si pertinax perstiteris, et aliena sententiarum dogmata sustines, cum ea aliena sint ab omni canonica et synodali traditione; non tantum tuae majestatis commemorationem excidemus, sed poenas etiam aggravabimus; *ne in Christi ecclesia alieni et noxii dogmatis pernicies vires sumat*; dum pietatis pastores vocamur, scriptoque ita professi sumus ante Deum et sanctos angelos. LEO ALLATIUS l. c. col. 946.

³⁷ ἔλεγε δὲ διόρθωσιν τῆς ἐκκλησίας ἐκεῖνος τὴν δεφένδουσιν τοῦ λατινισμοῦ. Sect. 12, c. 11, p. 347.

ne će. Car opet mu poruči, neka se vrati i izvrši svečane službe; a poslije Uzkrsa odmah, da će sâm svojski prionuti za posao ujedinjenja. Patrijar ne htjede ni tako; ali ga ljudi, koje basileus bješe k njemu poslao, moljahu i kumljahu, da se privoli, obećajući mu, u carevo ime, da će on odmah u ponedjeljak uzkrzni za tim stati, i nikakov drugi posao, prije toga ne će uzeti u ruke. Na takovo obećanje preže Metrofan; te se vrati u patrijarski stan. Kroz to pridodjoše Paleologu druge zanovieti, pa je opet oklievao. Patrijar je s toga više puta uvraćao se k caru i molio ga i nagovarao. Jednom će doći preda nj i reći mu: Ne ću izići iz tvogega carskog dvora, dok stavno ne odrediš, kad ćeš izvesti reformaciju. A jer se car još zatezaše, patrijar podje u namastir svetog Ivana Krstitelja, koji je uza carski dvor bio; pa je odatle svaki dan dolazio k basileusu, da ga nagovara. Napokon i Paleolog pregnu na posao, te pozvavši preda se protivnike unije i svjetovavši ih, da pristanu na slogu, dade im petnaest dana vremena, da se promisle. — U isti dan, patrijar, vrativši se iz carske polače, razboli se, a trinaesti dan umrie (1 kolovoza 1443), poslije nego je sjedio na patrijarskoj stolici tri godine i tri mjeseca²⁸.

Pošto je u Carigradu vladao metež, Paleologu istom nakon dvie godine podje za rukom imenovati novog patrijara; a to bješe nama poznati protosingjel Gregorije, po prezimenu *Melisen*, ili *Mama*²⁹.

Gregorije III (1445—1451), pravi prijatelj unije, brižio se je za nju i rvao se je s protivnom strujom za dobru stvar. A kad vidje, da mu je uzalud boriti se i da neprijatelji sjedinjenja drzovitiji postaju, odreče se stolice i podje u Rim (1451), poklem proreče Carigradu propast, a velikomu vojvodi Notari, da će Turci na njegove oči zaklati mu dva sina. U Rimu je i umr'o (1459) taj posljednji s Petrovom stolicom sjedinjeni carigradski patrijar³⁰.

Stariji i noviji grčki pisci kazuju, da je za posljednjega bizantijskog basileusa, Kostantina XI, godine 1450 držana u Carigradu, u crkvi svete Sofije, sinoda, koja je svečano osudila florentijski sabor; a imamo i tobožnje akte takove sinode, koju Allacci zove *sofijanskom*³¹. Počevši od istog Allaccija mnogi su učeni ljudi dokazali, da te sinode nije ni bilo i da su akti u poznije vrijeme skalabureni iz

²⁸ SYROPULUS l. c. p. 347—350.

²⁹ CAVE, *Append.* p. 98; CUPER O. c. p. 190, n. 1146.

³⁰ CUPER *ib.* p. 191—192, n. 1146—1156; ROHRBACHER XI, p. 590.

³¹ L. ALLATIUS O. c. *Addenda* p. 1380—1389; HARDUIN, *Acta Conciliorum*, IX, 1353—1364.

raznih polemičkih spisa, osobito Gemistovih, Amiruteovih i Gena-dijevih³². Ne bi se ipak dalo poreći, da akti ne izrazuju obćenito mišljenje ondašnjih i potonjih Grka. Pa je s toga vrijedno, da ovdje kažemo štjocu, što se u njima čita.

Tokoršnja je sinoda držala četiri sjednice, a bijahu nazočni patrijari, aleksandrijski, antiokijski i jerusalimski, te mnogi drugi nadsvećenici; a među njima Marko Efesac. Pozvan je tripud pred sinodu patrijar Gregorije III; ali ne htjede doći, kazavši, da se on drži florentijskog sabora, koji je ekumenski. Sinoda ga zato osudi i imenova za carigradskog patrijara Atanasija. Ovim dovršuje prva sjednica. U drugoj Gemisto tuži se na Latine, da su prevarili Grke, da im niesu svjerovali, što bijahu obećali, da je simonijom ugla-vljena unija. Iztočni patrijari i ostali mitropoliti to potvrđuju i mole Boga, da im prosti, što su podpisali florentijski dekret: na što ih je nagnala Paleologova nasilica. Opominju se *presvetog* Focija (τοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου) i nepromjenite njegove sinode, koja je osu-dila latinski dometak (*Filioque*), i kore Latine, da su pokvarili knjige svetih otaca. U trećoj sjednici Antonije heraklejski, Marko Efesac i drugi pobijaju latinske dokaze o izhodjenju Duha svetoga. U četvrtoj govore o papinoj vlasti nad iztočnjacima i nad ostalim crkvama va-sionog svijeta, te o vatri čistilišta, o uživanju sveti, o riečima, kojima se posvećuje tielo Isukrstovo: pa onda zabavljaju Latinima 25 zabluda. A to su:

1. ne slikaju prilike svetaca po pralikovima (*archetypis similes*)³³;
2. pjevaju svjetovnom melodijom crkvene psalme;
3. mužki i ženske u crkvi stoje izmješani: odatle bivaju velike sablazni;
4. zabranjuju svećenicima ženiti se;
5. ne okreću se prema iztoku kada mole;
6. svršavaju žrtvu u priesnu kruhu;

³² Sicher ist das von Unrichtigkeiten wimmelnde, aus verschiedenen pole-mischen Schriften, besonders von Gemistus, Amyrutijs, Gennadius zusammen-gestoppelte Machwerk, das ohne nähere Zeitbestimmung, ja mit offenbaren chronologischen Fehlern gefüllt ist, nicht als wirkliche Synode zu betrachten, wie schon längst anerkannt ward . . . Neuere Griechen, die das Machwerk ver-theidigen, haben keine entscheidenden Argumente beizubringen vermocht. Eine solche feierliche Verdammung des Florentinums v. J. 1450 wäre sicher im Abendlande nicht unbekannt und unvermerkt geblieben; es hätte sie sicher Papst Nikolaus V in seinen an den griechischen Hof nachher gerichteten Briefen erwähnt. HEFELE VIII (1887), p. 58.

³³ Hefeletomači: *nach den byzantinischen Urtypen*. L. c. p. 57.

7. uče, da sve, što je u Bogu, njegovo je biće, i da je stvorena svjetlost, koja se je pokazala na Taboru³⁴;

8. papa nosi križ na cipelama, a Isukrst ga je nosio na ramenima;

9. (papa) pričešćuje se ležeći (*cubantem mysteriorum participem fieri*) i bez dužnog štovanja prema svetotajstvu;

10. uzimlje novac na bludnost (*mercedem a meretricibus accipere*);

11. oni (Latini) poste subotu, a sriedom iju meso;

12. protiv zabrane sedmog vasselenskog sabora slikaju bojama Boga Otea;

13. kad se krste čine križ počinjući s lieve strane;

14. papa prisvaja sebi svjetovnu vlast, dok to nije nasliedio od Isukrsta;

15. za novac odpušta post kršćanima;

16. Latini protiv svetog pisma dopuštaju roditeljima, da ostave nasljedstvo samim prvincima;

17. Isukrstovu priliku i križ časte latreutičkim štovanjem, koji se pristoji samome Isukrstu;

18. štiju rezane likove (*sculptilia*);

19. dopuštaju govoriti misu svećenicima, koji žive u bludnosti;

20. prestupaju ženitbene zakone³⁵;

21. protiv božanstvenog učenja ne pomazuju odmah krizmom glavu krštenoga;

22. u subotu i nedjelju ne mole stojeće;

23. iju udavljenoga;

24. za griehe proti vjeri udaraju vremenite kazni;

25. onomu, koji je drugoga uvriedio ne naredjuju, da pita proštenje u uvriedjenoga, te puštaju, da ostane u njima vječita mržnja.

Za ovim sledi tokoršnji dekret, kojim je sinoda božem osudila florentijski sabor³⁶ i žigosala izdajnika (προδότης) Besariona.

³⁴ Ovim se zabavlja Latinima, da se ne drže palamovske nauke (Vidi s. 364. 368).

³⁵ *Gradus nuptiarum non servare.* Ja sam preveo po Hefeleovu tumačenju: (*man*) *fehle gegen die Ehegesetze.*

³⁶ . . Non aliud ergo inde sequitur, nisi conventum Florentinum fraudem esse et deceptionem, et universalem et violentam (*ἀπάτην εἶναι καὶ φενακισμόν, καὶ ἐγκόσμιον, καὶ βίαιον*) . . Irritae itaque sint et subscriptiones, et pravus ille congressus (*ἡ κακὴ ἐκείνη συνέλευσις*), extraque alias synodos ejiciatur (*καὶ τῶν συνόδων ἔστω ἀλλοτριουμένη*), tamquam fraudis et violentiae plenus. Nam alias oecumenicas synodos stabiliebant patriarchae, et universus terrarum orbis; hanc vero patriarchae, tamquam Deo exosam (*ὡς θεομισῆ*), cum universo oriente rejecerunt. HARDUIN IX, 1357—1358.

U Carigradu je kroz to sve išlo naopako. Osim što je narod uzbućao zbog crkvene unije, u carskoj porodici vladala je svadja, koja dovede do pravoga građanskog rata. Dok despot Demetrije bješe u Italiji s bratom basileusom, treći brat, Kostantin, prisvoji dostojanje Demetrijevo. Videći Demetrije, da mu car ne da zadovoljštine, obrati se k sultanu Muratu II, koji mu dađe vojsku, da udari na Carigrad. Ova vojska podsjede grčku priestonicu na 23 travnja 1443; a ne mogavši je osvojiti oplieni i pohara svu carigradsku okolinu. Demetrije bješe prinudjen, da digne podsjedanje: te je ugovorio mir, kojim dobivaše jednu kneževinu uz Crno more. Kad je ova domaća kavga prestala, Turci druge godine (1444) udare odasvud na Paleologa. Papa Evgenije, odmah poslije nego je u Florenciji sabor dovršio (1442)³⁷, tražio je, da pomogne Carigradu, prema prijašnjemu ugovoru. U tu svrhu posla kardinala Julijana Cesarinija u Ugarsku ka kralju Vladislavu IV, da nagovori Madžare na sveti rat proti Turčinu; a u isto vrijeme podje mu za rukom, s Genovesima i s Mletčanima, spraviti veliko ratno brodovlje od 70 troklupnjaka, koje je imalo odjedriti u Helespont pod vrhovnim zapovjednikom kardinalom Franom Condolmieri, njegovim sinovcem³⁸. A kad se je ova liga (ne znamo s česa) razvrgla, onda, kako nam kaže Eneja Silvio (potonji Pio II), koji tada bješe tajnik cara Fridrika III, združi se s papom burgundski vojvoda Filip Dobri: te je drugo ratno brodovlje opremljeno u Helespont, da brani Turcima prielaz u Evropu. Ovom je ekspedicijom opet zapovijedao Evgenijev sinovac Condolmieri³⁹, koji je, veli Siropul, došao pod Carigrad sa dvadeset i pet troklupnjaka⁴⁰. Na žalost, vojna je nesretno dovršila. Još je gore dovršio rat Madžara na Turke. Vladislav IV bješe uglavio (1444) uvjericu s Turcima za deset godina; a to bijaše, po sudu povjestničara Pastora, *velika politička pogreška*⁴¹. Kardinal Cesarini međjutim nagovori Vladislava, da porekne segedinski mir, te zavojšti na nekrsta. Murat II potuče kršćane kod Varne (10 studenoga 1444), i tu pogibe junački kralj Vladislav. Madžari, ametom potučeni, bježahu bezobzirke, a i kardinal Julijan s njima. No i on izgubi glavu. Došavši k jednoj vodi, gdje

³⁷ HEFELE VII, p. 796. 814—816.

³⁸ RAYNALDI a. 1443, n. 3; FRANC. PAGI, *Breviarium Gestor. Pontificum Romanor.* (Venet. 1730) IV, p. 511.

³⁹ PIUS II (Aeneas Sylvius), *Cosmographia* L. 2 (Europa), c. 5 (Parisiis 1509) fol. 95.

⁴⁰ Sect. 12, c. ult. p. 350.

⁴¹ PASTOR, *Storia dei Papi* (Trento 1890) I, p. 240.

htjede, da napoji konja, bi napadnut od nekakovih mađarskih skitača. Oni ga bijahu poznali, pa misleći, da će uza nj naći novca, baciše ga s konja i pogubiše⁴²; premda drugi drugojačije kazuju o njegovoj smrti⁴³. Tako dospje — upotrebit ću Bossuetovu riječ — najveći čovjek onog vremena⁴⁴.

Tada će Paleolog zamoliti u Murata mir; a on mu se smilova i pusti ga, da izviye u miru svoj viek. Ivan Paleolog umrie na 31 listopada 1448, a ne imadijaše sinova, premda se je tri puta ženio⁴⁵. Paleologa predteče u grob (23 veljače 1447) papa Evgenije IV, poslije nego je na smrtnoj postelji glasovito izustio ove riječi: „O Gabrilo (ovo mu bješe prvašnje ime), koliko bi ti bolje bilo, da ne budeš bio ni kardinal, ni papa; već da budeš živio i umr'o u svojem namastiru, izpunjujući dužnosti svoje regule⁴⁶!“

Ivana Paleologa nasliedi brat Kostantin XI Drakoset. — Njegovu se bratu Demetriju zaželjelo carske krune; ali mater im Irena, senat, svećenstvo, narod i vojska bijahu za Kostantina. Ipak valjalo je izmoliti u Drinopolju potvrdu od Murata II; jer su već do takova poniženja pali grčki basileusi. Kostantin uzašavši na priesto preže, da traži zapleća u kakovoj kršćanskoj državi. Htjede najprije, da će uzeti kćer dužda mletačkoga; ali što je bio nakan, da uradi i na što ga je politička korist svjetovala, to mu, iz mržnje na Latine, ne dadoše izvršiti njegovi savjetnici. Htjede po tom, kroz svoja dva brata, Demetrija i Tomu, kojima bješe dao Moreu, iskati pomoći od evropejskih vlada. Dok se je varao takovim osnovama umrie sultan Murat II (9 veljače 1451), a nasliedi ga sin Muhamed II. Kostantin Drakoset šalje tada u Drinopolje svoje poslanike. Muhamed zakle se poslanicima, da će vjeran biti ugovoru, što mu je otac s Ivanom Paleologom uglavio. Drakoset, da bude tvrdje prijateljstvo, zaiska za ženu Muratovu udovicu, kćer srbskog despota; ali sama ne htjede za nj poći, nego ode u kalugjerice. Medjutim, ni u moru mjere, ni u Turčinu vjere. Po gotovu Muhamedu II ni vjera, ni zakon, ni

⁴² PIUS II l. c. fol. 96.

⁴³ BIOGRAF. UNIV., *Giuliano Cesarini*. Eneja Silvio (Pio II) ovako u pomenutom djelu o njemu piše: „Hic exitus viri fuit magni certe et admirabilis. In quo nescias doctrina major an eloquentia fuerit; grata hominis praesentia, blandi mores, vita in omni aetate nitida, religionis zelus, qui omnia pro Christo et mortem ipsam vere suaserit“. L. c.

⁴⁴ BIOGRAF. UNIV., l. c.

⁴⁵ BIOGRAFIA UNIV., *Paleologo (Giovanni VII)*; ROHRBACHER XI, p. 591.

⁴⁶ BIOGRAF. UNIV., *Eugenio IV*.

poštenje, ni zakletva niesu ništa vrijedili. Uzprkos svojoj zakletvi, Muhamed ne počasi, već odmah opasa vojskom Carigrad i sagrađi tvrđavu samih pet milja daleko od prijestonice, a prema drugoj tvrđavi, koja je već prije na azijskoj obali bila podignuta. Turci pljačkahu i bašahu se sve do zidova carigradskih. Kostantin Drakoset kad mu već bješe o carstvo i o život, šalje poslanike k papi Nikoli V (1447—1455) i moli u njega pomoć, obećajući mu, da će stati na kraj crkvenomu razkolu. — Stara igra bizantijske politike.

Papa, da mu se odzove, oprema k njemu legata, kardinala Isidora, prijašnjega kijevskog mitropolita, i piše mu knjigu⁴⁷, koja nas, veli Rohrbacher, sjeća odgovora proroka Jeremije kralju Sedeciji, kad je Nabukodonosor imao obkoliti Jerusalem i uzeti ga⁴⁸. Papa iznosi mu pred oči, da se car Paleolog nije marljiv pokazao, da u djelo izvede crkveno jedinstvo, ugovoreno u Florenciji; te opominje njega, e se ne bi istim grijehom ogriješio. Radi se, veli mu, o jednome glavnome članku vjerovanja, o jedinstvu crkve. A crkva ne može, da bude jedna, ako nema jedne vidljive glave, koja će biti namjestnik vječitog nadsvećenika, i kojoj valja, da se pokoravaju svi kršćani. Političko carstvo ne bi bilo jedno; kad bi dvie glave imalo. Izvan ovoga crkvenog jedinstva, nema spasenja. Tko nije bio u Nojevoj korablji, poginuo je u potopu. Za grijeh razkola teža je kazan, nego li za druge grieh. Kore, Datan i Abiron, jer su uveli razkol u narod božji, većom su pedepsom udareni, nego li oni, koji posrnuše u idolopoklonstvo. Grci niesu učinili grijeh, s kojega su Židije odvedeni u Babilon u robstvo, ni onaj, s kojega su kasnije iz svoje zemlje protjerani i razsijani po cielome svijetu. S takovih grieha oni niesu zaslužili, da budu turski robovi. Dakle je to s grieha razkola, koji traje, eto je već pet vjekova. Da, pet je vjekova od kada je uzročnik i tvorac svih grieha, a osobito grieha razkola i nesloge, sotona, odvojio carigradsku crkvu od rimske, da ne priznaje Petrova nasljednika, a Isukrstova namjestnika, papu. Kroz ovo su vrijeme sila puta vodili se dogovori, sazvani su mnogi sabori, odaslani su neizbrojeni poslanici, sve u cilju, ne bi li se našlo lieka ovoj preljutoj rani na tielu božje crkve. Napokon božjim darom, što se je je god bolje moglo, gledalo se je u florentijskome saboru, da se ostarjeli razkol izkorieniti: pa kad je božjom milošću svladana svaka smetnja, proglašen je dekret sjedinjenja. To je sve učinjeno pred

⁴⁷ RAYNALDI a. 1451, n. 1—2; COZZA IV, p. 335—337.

⁴⁸ ROHRBACHER XI, p. 589.

svim svetom; a dekret, napisan grčki i latinski i podpisan od svih, koji nazočni bijahu, bi priobćen svim narodima. Medjutim od onda pa do sada Grci se i ne misle o dekretu, i nema znaka, da se kane prionuti za sjedinjenje. Odgadja se od dana do dana i uvijek se ponavljaju isti izgovori. Neka Grci ne misle, da rimski papa i zapadna crkva ne vide i ne razumiju kud to cilja. Vide bo dobro i razumiju, ali se znaju uztrpljeti, gledajući na Isukrsta, vječitog nadsvećenika, koji zapovjedi, da se bezrodna smokva ne posieče do treće godine. Tvoja će prejasnost od ovoga razumjeti, da ću i ja pričekati dok ne dobijem odgovor, ma kakov bio, na ovu knjigu. Ako ti prioneš za ono, što je pametnije, te sa svojim velikašima i carigradskim pukom prigrliš dekret sjedinjenja, naći ćeš mene, braću kardinale i svu zapadnu crkvu svagda spravne na ono, što tvoja čast i korist zahtieva. Nasuprot, rečeš li ti i tvoj narod, da ne ćete primiti florentijski dekret, ja ću biti prinudjen, da uradim, što se vašemu spasenju i mojoj časti pristoji. — Pri svrhi papa ište, kao najprve uvjete, da bude prizvan na patrijarski priesto patrijar Gregorije III, i da se pominje u dipticima, po grčkim crkvama, papinsko ime. — Ova je poslanica od 11 listopada 1451. Sudeći kriterijem kršćanske vjere ništa se ne bi imalo zabaviti ovako čistu i otvorenu govorenju Nikole V. U ostalome i razni grčki pisci onog vremena pripisuju razkolu propast bizantijskog carstva. U ovome je broju Gregorije protosingjel (ili auktor apologije florentijskoga sabora)⁴⁹, Nifon II, carigradski patrijar⁵⁰, kojega Grci štiju i drže za svetca⁵¹, te Gregorije trebizondski⁵².

Kako se je i ovo dogovaranje razplinulo, kazat će nam povjestničar Duka.

„Car primi legata dužnom čašću. Zametnuvši se rieč o sjedinjenju, car se na to privolje, a i druga neka posebna lica; ali većina sve-

⁴⁹ Ego vero aliam non possum invenire (causam) . . nisi schisma et quod se subtraxerit Graecia ab obedientia et subjectione Romanae ecclesiae, et eam solam decerno esse causam interitus nostrae gentis, quia postquam ab ea divisi sumus maledictionem accepimus et potimur, nec ideo poenitet nos, sed deteriores evadimus. C. 5, sect. 15, ap. COZZA l. c. p. 337.

⁵⁰ RAYNALDI a. 1486, n. 62. Doniet ćemo tekst u došastome Poglavlju, u bilježki 34.

⁵¹ MARTINOV, *Annus eccles. Gr. Sl.* 15 Junii et 11 Aug. p. 153. 198.

⁵² Sed cum huc deducta sit oratio, non possum memet continere, quin triste ejulans et lamentans, lacrymis opplear: quis enim nostras calamitates non deplorabit? . . Actum jam est de Graecorum imperio: res ecclesiae omnes penitus occiderunt, quod nos tamdiu in schismate perstitimus. GEORGIUS TRAPEZUNTINUS, *Ep. ad Cretenses*, ap. *Allat. Graecia Orthodoxa* I, p. 577.

ćenstva, te kalugjera i kalugjerica, nipošto se ne htjede privoljeti. Što velim većina? Nitko nije pristajao na sjedinjenje. Bilo je priedvarno i carevo pristajanje. S toga popovi, gjakoni, klerici, car sa senatom, koji se činjahu, da pristaju na sjedinjenje, sakupiše se u veliku crkvu, da služe leturgiju; zajedno s papinim legatom, u znak prave sloge. Toga istog časa, oni koji se ne šćahu pretvarati, pohitješe k Pantokratorovu namastiru, gdje stajaše Gregorije Skolarije (*koji je za uniju radio živom rieči i perom pri florentijskome saboru*). Narod, koji se bješe navrvio, pitaše Genadija (*ovo je Skolarijevo redovničko ime*): Što da radimo? Genadije ne htjede otvoriti vrata svoje ćelije, već uzevši list hartije napisa ove rieči: Jadni Rimljani⁶³, zašto ludujete, te se uzdate u Franke, mjesto da se u Boga uzdate? Izgubite li svoju vjeru, izgubit ćete i grad. Smiluj se na me, Gospode! Pred tobom se kunem, da ja niesam kriv ovakovu zločinstvu. Kukavni građani, opametite se. Odričući se vjere svojih otaca, da prigrлите bezbožnost, sami mećete sebi na vrat jaram robstva. Težko vama kada sudite! Napisavši ovo i još koješta, priljepi hartiju na vrata, pa se zatvori u sobu. — Ne treba ni kazivati, kako su se prorokove rieči dojmile kalugjera, kalugjerica i nizkoga puka. Svi osudiše dekret sjedinjenja i predadoše anatemi one, koji ga potvrdiše, ili ga sada potvrđuju.

„Kroz to, nastavlja Duka, oni, koji bijahu pošli u veliku crkvu, iza dovršene božje službe i besjede, koju je izrekao kardinal Isidor, pristadoše na sjedinjenje, ali uz pogodbu: ako ih Bog izbavi iz pogibli, što im glavi prieti, vriedne će osobe pregledati florentijski dekret i izpraviti ga, ter nadju, da je to potrebno. (*Liepa li sjedinjenja! Neka prije mine pogibao, pa će se onda gledati, može li se sjedinjenje utvrditi na temelju florentijskog dekreta; ili će valjati izpraviti isti dekret.*) — Ugovoriše po tom, da će zajednički služiti svećanu božju službu, pri kojoj će se pomenuti u dipticima ime papino i patrijara Gregorija. Tako uradiše na 12 prosinca godine 6961 (1452). Ali nekoji od nazočnih Grka ne šćadijahu primiti posvećene darove, držeći ih za nečistu žrtvu; jer prikazanu pri svećanosti sjedinjenja. Kardinal međjutim uza sve, što je vidio srdca i misli Grka i što mu je bilo znano njihovo lukavstvo i priedvara, trsio se je, kao sin istog naroda, da gradu pribavi pomoć; ali je odveć malo mogao.

⁶³ Bizantinci, kako sam i na drugome mjestu kazao, nazivahu se *Rimljani*: te im je i jezik prozvan *ῥωμαϊκή γλῶσσα*; a turska vlada zove njihova patrijara *Rum-Patrik* što znači: patrijar Rimljana. ΠΤΡΙΖΙΠΙΟΣ, *L'Église Orient. Introd.* p. XI—XII.

O papi možemo kazati, da dogadjaji njega dovoljno pravdaju; a ostalo se pripisuje volji božjoj, koja udešava sve k većemu dobru“. — Ovdje Duka opisuje Carigradjane, kako smo prije vidjeli, pa privezuje: „Oni isti, koji pristadoše na uniju dovikivahu razkolnicima: Pričekajte, da vidimo, da li će Bog uništiti ovoga velikog zmaja, koji hoće, da nam proždre grad; pa će te vidjeti, da li smo se sjedinili s azimitima. — Tako ovi sinji kukavci niesu se obzirali na sve one zakletve, kojima se Grei kunijahu u saboru lionskome pod prvim Paleologom, u florentijskome pod posljednjim i najzad pri svetoj leturgiji, da hoće mir i slogu kršćana i crkava. Niesu promišljali, da kletve toliko puta ponovljene, a svaki put pogružene, pošto za sobom zovu strahovita prokletstva u ime svetoga Trojstva, bit će uzrok, da će im do malo nestati na zemlji i spomena i grada. Božji nesretnjici, jer takove tašte misli smišljate u srcima vašim? Gle, vaši popovi, vaši kalugjeri, vaše kalugjerice, koji ne htjedoše primiti tielo i krv Spasiteljevu iz ruku grčkih svećenika, izgovarajući se, da su takovi svećenici opoganili posvetilište, te da njihove crkve i oltari već niesu kršćanski, nego nezna-božački, sutra će biti predani u ruke barbarima, da im przne i skvrne dušu i tielo. A baš je tako. Svojim sam očima vidio kalugjericu, dobro izučenu u svetome pismu, ne samo da jede mesa i nosi se po tursku, već da žrtvuje lažnome proroku i javno izpovijeda gadnu svoju bezbožnost; a takovim bezobrazlukom, te se riečima ne da izkazati⁵⁴.

„Poslije nego je unija u velikoj crkvi proglašena, Carigradjani bježahu od nje kao od židovske sinagoge. Tu se već nije molilo i nije se prinosila žrtva. Oni su tu crkvu smatrali za poganski hram, i ako bi u svetac kakov svećenik u njoj leturgiju služio, oni zvahu svetu misu žrtvom, koja je Apolu prinesena⁵⁵“. Genadije pak neprestano je pisao i propoviedao protiv unije; a u istome je pravcu radio veliki vojvoda Notara, koji je toliko mrzio na rimsku crkvu, da i onda kada velika i strahovita vojska podsjede Carigrad nije se žacao javno kazati: „Volim, da u gradu zapovijeda turski saruk, nego li latinska tijara“⁵⁶. — Genadije i Notara bijahu jedan drugomu slika i prilika. U Ferari i Florenciji radili su za uniju; i još, kako nam drugi grčki pisac kaže⁵⁷, najviše su se iztjecali pred papom: te se

⁵⁴ DUCAS O. c. 36, p. 253—257.

⁵⁵ DUCAS, *ib.* c. 37, p. 263.

⁵⁶ DUCAS c. 38, p. 264.

⁵⁷ Leonard iz Kija.

činjahu, da oni sami stvar razumiju i da je njima najveći mar za crkvenim sjedinjenjem⁵⁸. Oni su trgovali vjerom, da spasu Carigrad od Turčina; te bi im mogla pristati ona Avgustinova rieč: *Temporalia perdere timuerunt, et vitam aeternam non cogitaverunt; ac sic utrumque amiserunt*⁵⁹.

Uza sve to Nikola V brižio se je i radio za Bizantinjane; te mu je napokon pošlo za rukom oružati deset svojih galija i skloniti Napulj, Genovu i Mletke, da s njim uhvate ligu, i da zajedničku flotu opreme k Bosporu, na obranu Carigrada. Mi imamo njegovu poslanicu od 28 svibnja 1453, kojom naredjuje dubrovačkome nadbiskupu Jakovu Venieru, da ide uz flotu, kao papinski legat⁶⁰. Do duše, ova flota nije ništa pomogla, jer su već na 29 svibnja Turci osvojili Carigrad. Ali je Nikola V uradio, što je mogao. Kasnije su njegove bojne ladje, a takodjer i genoveske, postale plienio Turaka⁶¹.

Na 6 travnja 1453 turska je vojska podsijela Bizanat. Dvje sta i trideset brodova opasalo je luku, a 160.000 ljudi gradske zidove. Basileus Kostantin nije imao nego od 8—9000 vojnika, među kojima 2000 Genovesa i nekoliko stotina Mletčana. Luku je branilo 6 mletačkih galija, tri genoveske i nekoliko ciparskih i kandiotskih ladja; a bile su joj štit silne verige. Grei i Genovesi, ta četa ljudi, divskom se hrabrošću boriše protiv turske sile i odolješe joj 53 dana. Muhamed videći, da ne može uzeti grad, dok je luka u grčkim rukama, izvede što može zamisliti sam vojnički genije, a izvršiti sama jedna velika vojska. Hanibal je po kopnu prenio mnoge brodove u tarantski zaliev; Oktavijan Avgust učinio je isto, prenesavši svoje ladje preko nikopoljske prevlake; zapovjednik bizantijskog brodovlja Niceta, u desetome vieku, prenese takodjer svoje galije u korinćansku luku; a Mletčani godine 1435 preneseše svoju flotu iz Adiže u gardsko jezero. Jer to isto ne bi učinio Muhamed II? Preko dubrava i uzbrdica, preko glavica, što se steru uz Galatu do bosporske obale, 8 tisuća rastegljaja dugo, načini put svojoj floti. Od greda i dasaka napravi široki jarak, koji omaza lojem, i tuda prenese osamdeset i pet velikih bojnih ladja i spusti ih u luku, o kojoj Grei mišljahu, da je ljudska sila ne može pridobiti. Na 29 svibnja, na uru po ponoći, na osvit blagdana Duha svetoga, Turci unidjoše u grad. Pogibe, kao pravi junak, posljednji Paleolog,

⁵⁸ Ap. ROHRBACHER XI, p. 597.

⁵⁹ *Tract. 49 in Joan. Evang.* n. 26, Opp. (Migne) III, P. 2, col. 1757.

⁶⁰ THEINER, *Monumenta Slavov. Merid.* I, p. 409 sq.

⁶¹ PASTOR O. c. I, p. 443.

posljednji bizantijski basileus. „Tada će, pripovieda Duka, gradjani, ljudi i žene, kalugjeri i kalugjerice mahom i bezobzirke letjeti k crkvi svete Sofije, da se spasu kod svetih žrtvenika. Vrvljenje i tišma po ulicama ne mogu se opisati. A jer vrve k velikoj crkvi? Jer su čuli od varalica, da će jedan dan Turci silom prodrieti u Carigrad i poklati Grke sve do Kostantinova stupa; ali kada dodju dotle, da će sići s nebesa angjeo, s mačem u ruci, te dati mač i carstvo čovjeku siromahu, koji će se uza stup naći, rekavši mu: Uzmi mač i osveti puk gospodnji. Toga će trena Turci stati bježati, a Grci će za njima u potjeru, siekući ih na vas mah; te će ih izagnati iz zapada i Anatolije, sve do mjesta Monaderosa, na persijskoj medji. Evo zašto je narod listom trkao k stolnoj crkvi. — Kukavni Grci, veli Duka, sada, poslije nego je na vas došao gnjev božji, hitite k toj crkvi, da vam bude utočište; k toj crkvi, koju ste dva dana prije proglašivali zbjegom heretika, gdje nitko od vas ne bi bio unišao, da se ne opogani dodirom s onima, koji su se na uniju privoljeli. Ipak ni sami gnjev božji, koji se je na vas izlio, ne može, da pridobije vaše tvrdoglavstvo. Da sidje angjeo s neba i rekne vam: Pristanite na uniju, a ja ću uništiti vaše neprijatelje; vi biste tu ponudu odbili, ili ne biste je prostodušno prihvatili. — Oni, završuje Duka, koji su malo dana prije govorili, da vole upasti u ruke Turcima, nego Latinima, znaju dobro, da istinu kažem⁶²“. — Trči dakle neizbrojeno mnoštvo k velikoj crkvi, očajano vapijući po ulicama: *Kyrie, eleison! Kyrie, eleison!* Trče nesretnjici, i unišavši u kuću božju padaju na koljena i mole: Gospode odvрати od nas pravedni svoj gnjev i izbavi nas od naših neprijatelja⁶³.

Biesni Turci koljući i siekući prodjoše mimo Kostantinov stup, a angjeo božji nije sišao s neba, da ih suzbije i razbije, te da upostavi po čovjeku siromahu propalo bizantijsko carstvo. Turci narinuše na crkvu i unišavši u kuću božju povezaše muško i žensko, redovnike i redovnice, da ih, kano niemu marvu, odagnu u sužanjstvo, poslije nego ženskinje u svetome mjestu obežčastiše. Oplieniše, ogoliše i opoganiše svetu Sofiju. Svećeničkim odeždama pokrivalu svoje konje i oblačahu u nje svoje pase. Na sliku razpetoga Odkupitelja natakosje janjičarsku kapu, pa je vucijahu po gradskim ulicama, vičući: „Gle, djauri, evo vašega Boga⁶⁴“. Muhamed II

⁶² DUCAS c. 39, p. 289—291. Cf. POUJOULAT, *Histoire de Constantinople* (Paris 1853) I, p. 437—439.

⁶³ POUJOULAT O. c. I, p. 439.

⁶⁴ POUJOULAT l. c. p. 449.

dade slobodu svojoj vojsci, da za tri dana pljačka i čini, što joj je god volja u Carigradu. Kroz to osvojitelj dodje u crkvu svete Sofije i naredi jednome imanu, da s ambona izmoli molitvu; a on podje i sjedne na oltar⁶⁵, te zakla ovna na žrtvu Bogu. — Grdilo i bezakonje! Sin pogibli, antikrstov predteča, uzilazi, ili sjeda na božji oltar, u kojemu su sahranjene moći svetih apostola i Isukrstovih mučenika! Turčin, bezbožnik, na istome mjestu, gdje božji Jaganjac, Rieč Otčeva, prinesena je na žrtvu, te blagovana a nije uništena! Metnuti smo, veli Duka, u broj preljubochinaca i poradi naših grieha pogani su naše bogoštovlje oskvrnuli. Ova crkva sagrađjena na čast Rieči i Mudrosti božje, te nazvana svetinja presvetoga Trojstva, ovaj novi Sion postao je barbarski hram, dom Muhamedov. Gospode, pravedni su sudovi tvoji!⁶⁶

Izišavši osvojitelj iz svete Sofije, dovedoše mu velikoga vojvodu Notaru, koji se bješe sakrio u kuću kada Turci uzeše grad. Notara kleče pred silnim sultanom i ponudi mu veliko blago, uhvajući, da će tim dobiti slobodu sebi i svojoj porodici; a već Turci bijahu mu zarobili ženu i sinove. Muhamed posla tražiti ih; a kad mu ih dovedoše darova svakomu tisuću srebrnih novaca i pusti ih, da idu s otcem kući. Ali sjutradan u večer Muhamed šalje jednoga od svojih škopaca k Notari, pitajući mlađeg njegova sina, mladića od 14 godina, koji bješe vanredno liep. Notara znajući u kakovu svrhu nečista zvier pita mladića, pobliedje od straha i odgovori, da ne može dati sina, jer kršćanski zakon zabranjuje onakovo bezakonje. Muhamed šalje tada po oca i sinove; te naredi dželatu, da na vratima polače odrubi glave prije mladićima, pa nesrećnome oteu. — Tako se izkoli proroštvo patrijara Gregorija⁶⁷.

Malo ne pogibe i papin legat, kardinal Isidor. Za vrijeme podsjedanja, zatvoren u gradu, na čelu dvje sta Talijanaca i Kiosana, branio je vrata svetog Demetrija. Osvojivši Turci Carigrad, Isidor preobuče u crvenu svoju odjeću mrtvacu, a sâm obuče se u siromašku haljinu. Preobučenu mrtvacu Turci odsjekoše glavu i pone-soše je zajedno s crvenim klobukom sultanu Muhamedu; a Isidora, kao sebičnog prostaka, prodadoše u Galati s drugim sužnjima. Odatle Isidoru podje za rukom pobjeći u Italiju; gdje stigavši, napisa svim

⁶⁵ Drugi vele, da Muhamed nije sjeo na oltar, već da je na nj uzišao.

⁶⁶ DUCAS c. 40, p. 298 sq. Cf. ROHRBACHER XI, p. 598.

⁶⁷ DUCAS l. c. p. 300—306; PHRANTZES, *Annales* L. 3, c. 9 (Ed. Bonnae) p. 291—293.

kršćanskim vladama knjigu⁶⁸, kojom u kratko opisuje grdila, što Turci učiniše u carigradskim crkvama⁶⁹; te ih moli i zaklinje, da saberu svoje sile i udare na nekrsta. Ali su kršćanski knezovi o sebi bili zabavljeni. Eneja Silvio, plačući nad propašću bizantijskoga carstva, piše (12 srpnja 1453) papi Nikoli V⁷⁰ i tuži se na nemar Evrope: „Auktor papinskih anala, veli on, kada bude pominjao velika tvoja djela, primietit će: Ali su za njega Turci osvojili i oplienili prijestonicu careva, Bizanat. Te će slava tvoja pretrpljeti, brez tvoje krivice; jer premda si sve sile svoje upotrebio, da pribaviš pomoć kukavnome gradu, niesi ipak mogao nagovoriti kršćanske kralje, da se dignu na oružje i da posegnu savezničkom vojskom za obću vjeru⁷¹. Oni su odgovarali, da opasnost nije baš tolika, kô što se kazivaše, da Grci lažu, samo da naprose novca: sve su smatrali za izmišljotinu i prievanu. Tvoja je svetost učinila, što je mogla i tebe ne može nitko kriviti, ma bilo za što. Pa opet potomci, kojima ne bude sve znano, krivit će i tebe“.

Turci odvedoše iz Carigrada 60.000 robova; a od tada se vija polumjesec nada divnom crkvom svete Sofije. Ona bi pretvorena u džamiju. Njezina zvona zamukoše. Što velim? Od zvona kršćanskih crkava Turci sališe topove, da iz njih siplju smrt i propast na za-blehnuto kršćanstvo⁷².

⁶⁸ *Epistola universis Christifidelibus*. REUSNER, *Epistolarum Turcicarum* (Francof. 1598), L. IV, p. 104—107.

⁶⁹ Polluerunt templum sanctum tuum, ecclesiam nobilissimam sanctae Sophiae una cum aliis: imagines Domini nostri Jesu Christi et matris ejus, Virginis gloriosae, et sanctorum ac sanctarum Dei, insignia vivificae crucis conspuentes, confringentes, conculcantes: sacrosancta evangelia, missalia et reliquos ecclesiae libros dilacerantes, deturpantes, comburentes, sacras vestes sacerdotum, reliquaque ornamenta ecclesiae scindentes ad indumentum suum et ornatum sumentes, vel pro vili precio conferentes: vasa Domini et ejus cultui dedicata in eis comedentes et libantes, in reliquum conflata ad profanos usus transferentes. . . . Omitto prae pudore, quae mingeant, stercorabant, omnia vituperabilia exercebant in templis, imaginibus et reliquis sanctis: sancta canibus dabant, margaritas sacramentorum ante porcos projiciebant. Dum haec recolo, totus ex horrore contremisco: nec ulterius stylo exarare queo illorum piacula et fidei christianae religionis irrisiones et dedecora injecta. L. c. p. 106.

⁷⁰ REUSNER O. c. L. IV, p. 108—110.

⁷¹ Itaque luet vestra fama sine vestra culpa: quia etsi totis conatibus opem ferre miserae civitati studuistis, non tamen christianis regibus persuadere potuistis, ut arma simul capessentes, commune fidei negotium adjuvarent. L. c. p. 109.

⁷² ROLFUS, *Christliche Kirchengeschichte* (II Aufl. Freiburg im Breisgau 1883) p. 943.

POGLAVLJE XXVI.

Sadržaj. — Muhamed II prema carigradskoj patrijaršiji. — *Magna Charta* bizantijske crkve. — Patrijari, Genadije II, Isidor, Joasaf, Marko, Simeon, Dionisije, Simeon opet i Srb Rafailo. Grci sami uharačiše svoju crkvu Turčinu. — Drugi patrijari. — Prodaje se patrijarska čast za cieniu: tko da više. — Fanariotski nadsvećenici i jedna raja na balkanskome poluostrvu. — Sliedi imenik patrijara. — Ćiril Lukar. — Patrijari za njegovo doba i kasnije do Ciprijana. — Primjetba o patrijarima sve ove periode (1453—1707). — Robstvo bizantijske crkve. Antim jerusalimski patrijar. Patrijari, Gregorije XX i Agathangelos. — Poniženje ekumenske patrijaršije. Rusi se odvajaju od Carigrada. — Grci također. — Rumunji dobivaju svoju crkvenu samostalnost. Za njima Bugari. Za Bugarima Srbi.

O velikomu povjestničkom događaju, kojim smo dovršili posljednje Poglavlje, turski pisac, Kodja-efendi primjećuje: „Uzeće Carigrada činilo je, da umukne mrzka krivnjava zvona, da se očiste crkve od idola, koji su ih poganili, i da ovaj grad postane domovina jedno-božaca: dok je uz to ključ ovoga čarobnog stana, koji se može izporediti s rajom nebeskim, otvorio ključanicu mnogih težkih stvari¹“. Da, uzeće divnog Bizanta povuklo je za sobom osvojenje sve klasičke Helade, Vlaške, Bosne, Srbije, Krima, Arbanije i mnogih arkipelažkih ostrva. Ali Muhamed II nije mogao iztriebiti mačem sve kršćane osvojenih zemalja. Brez kršćana muhamedovci ne bi imali robova, da ih dvore, da dršću pred njima, da im teže polja i za nje rabetaju. S druge strane opet nije bilo moguće Turke i kršćane u jedan narod stopiti. S toga je zavladao dao svojim novim podložnicima zakonsku slobodu. U Carigradu zaista najprije, gdje im je patrijar; a kada mu kazaše, da je crkva brez pastira od kada se je Gregorije odrekao stolice, naredi im, da po starinskome običaju izaberu drugoga nadsvećenika. Oni izabraše Genadija, negdašnjeg Georgija Skolarija², jednoga od najnaučnijih ljudi petnaestog vieka. Jer su

¹ POUJOULAT O. c. I, p. 449.

² EMMANUEL MALAXUS, *Historia patriarchicha Constantinopolcos*. MARTINUS CRUSIUS, *Turco-Graecia* (Basil. 1584), L. 2, p. 107; ROHRBACHER XI,

rimski pape bili neprijatelji islamu, te se borili protiv turstva i neprestance gledali, da mu moć skrše, stalo je u interesu Muhamedove politike, da stupi na patrijarski priesto neprijatelj Rima³; a takov bješe Genadije.

Sultan htjede, da novi patrijar bude umješten u čast po prijašnjemu grčkome obredu. Genadije bi doveden preda nj u veliku dvoranu carske polače; a on sjedeći na veličanstvenu priestolu dađe mu u ruku patrijarski štap, izgovarajući (kao što u takovim prigodama činjahu kršćanski carevi) glasovito grčkim jezikom ove rieči: „Presveto Trojstvo, koje je meni dalo carstvo, postavlja tebe za carigradskog arcibiskupa i ekumenskog patrijara“⁴. Muhamed čini ga tada zaogrnuti bogatim plaštom i dađe mu vlast nad svim njegovim suvjernicima u turskome carstvu, imenovavši ga Milet-pašom (*glavarom* — kršćanskoga — *naroda*)⁵. Potvrdi mu sva prava, koja su od prije patrijari uživali i proglasi slobodan kršćanski zakon. Uze kršćanske crkve pod zaštitu državne vlasti, a nižemu svećenstvu priznađe osobite povlastice i slobode, hoteći, da svećenici budu poštivani i oprošteni od rabota. Izjavi, da nikakov carski čovjek ne smie smetati patrijara i njegove ljude u području njihove vlasti: nasuprot, da mu imaju biti na ruku svaki put, kad on to zaište pri izvršivanju svojih naredaba. Ali uz to, Milet-paša valja, da pazi na kršćane i briži se, te budu vjerni sultanovi podložnici i pokorni njegovoj vladi⁶. — Zavladao je mudro svoj kraj vezao. Namjera mu je

p. 602—603; CUPER O. c. p. 196, n. 1181—1185. — Neki kritičari, a medju ovima Leon Allacci (*De eccl. occid. atque orient. perpetua consens.* L. 3. c. 5, 959—966), htjeli bi, da su bila dva Georgija Skolarija; a po tom, da ovaj nije isti, koji je u Florenciji preporučivao i branio uniju. Naprotiv Renaudot (*Dissertat. ad Gennadii Homilias* — Parisiis 1701), Cuper (O. c. p. 196—197), Rohrbacher (XI, p. 602—603), Pérennès (*Dictionnaire de Biographie* III, p. 1037—1038), osvem drugih, misle da je ovaj Georgije Skolarije patrijar ista osoba, koja je u Florenciji bila i nagovarala na uniju.

³ Pitzipios povieda, da je muhamedovac Murat napisao razpravu proti florentijskome saboru, u kojoj dokazivaše, da su Latini svagda varali Grke. *Les réformes de l'empire byzantin* (Paris 1858) p. 6. Dakako ovo je Turčin pisao u cilju, da Grci još veće zamrze na Latine.

⁴ Ἡ ἀγία Τριάς ἢ τὴν ἐμὸν βασιλείαν δωρησάμενη προχειρίζεται σε εἰς πατριάρχην νέας Πάμης. PHRANTZES, *Annales* L. 3, c. 11, p. 306. PITZIPIOS, *L'Église Orientale* (Rome 1855), Part. 2, pag. 73; ROHRBACHER XI, pag. 600—601.

⁵ U Turskoj do našega doba rieč *narod* nije se uzimala u prirodnomu, ili čemo reći etnografičkome smislu, već samo u vjerozakonskomu.

⁶ PITZIPIOS, *L'Église Orient.* II, p. 74—75.

dvostruka bila: namamiti Grke, da se opet nasele u opustošeni Carigrad⁷ i dignuti zid između kršćanskog izтока i papinskog Rima.

Muhamed odredi Grcima stan u nizkomu i nečistome sjeverozapadnome dielu grada, zvanu *Fanar*, uza Zlatni rog. Tu se nastani i patrijar, kod male crkve Gospe *pamakariste* (preblažene).

Od onoga je vremena silno narasla vlast ekumenikova. Povlastice njemu priznate Muhamedom II, mogu se zvati *Magna Charta* bizantijske crkve. Na njima se osnivaju patrijarska duhovna i građanska prava, koja ćemo ovdje pomenuti.

Prava duhovna:

1. Ekumenik po svojoj volji postavlja svekolicke biskupe i mitropolite svoje patrijaršije; a može ih i svrći, kad mu se to svidi. Samo na njegov prijedlog Visoka Kapija daje berat novo-imenovanim biskupima.

2. Pošto patrijarska sinoda (*djemaat*) stoji iz deset, ili dvanaest mitropolita, kojima je patrijar na čelu, ekumenik imenuje članove, koje sâm hoće, izim četiriju mitropolita, biva, heraklejskoga, kizičkoga, nikomedijskoga i kalcedonskoga, koji su po pravu sinodski članovi; te su u njihovim rukama tri komada patrijarskog pečata, dok četvrti komad drži patrijar.

3. Osim ovih četiriju mitropolita, koji imaju pravo, da svedjer stoje u Carigradu, jer oni drže patrijarski pečat i jer nisu daleko od prijestonice njihove eparkije, ekumenik može, kad ga je volja, opraviti sve druge biskupe i mitropolite u njihove biskupije i nadbiskupije.

⁷ Iste igitur scelestissimus homo, christianorum mala pestis, veterator et vulpes, non pietate aut benevolentia commotus illud fecit, sed ut christiani promissis suis auditis in urbem confluerent eamque habitarent: quae propter quotidianas pugnas ejus praecipue temporis, quo capta est, deserta erat, ac revera nonnulli christiani congregati sunt. Brevi colonos, quos Turcae sua lingua *surgunides* appellant, Capha, Trapezunte, Sinope et Asprocastro eodem deduxit, atque ita urbem civibus denuo implevit. PHRANTZES l. c. p. 308. — Isto kaže i auctor *Političke carigradske Poviesti*: „Id ab eo callide factum, ut hac fama ad Graecos, qui ubivis locorum essent, perlata, in urbem congregarentur: quippe hoc ei studio erat, ut multitudine hominum eo confluente, per omnes suas partes urbs frequens cultaque fieret“. CRUSIUS, *Turco-Graecia* L. 1, pag. 14 - 15. — Phrantzes dodaje o povlasticama patrijarovim: „Idem (Mahometes) patriarchae literas cum regiae auctoritatis subscriptione dedit, ut ne vexaretur aut impugnaretur a quoquam, sed liber et securus esset ab omni inimico, neve quidquam tributum aut vectigalium penderet, tum ipse, tum omnes in perpetuum sequentes patriarchae, cunctique eidem subjecti episcopi“. L. c.

4. Patrijar i njegovi zamjenici imaju neograničenu vlast u svemu, što se tiče ženitbe i ostavština posljednjom voljom.

5. On može kazniti po crkvenim zakonima svekoliko svećenstvo svoje patrijaršije.

6. Ako bi turske političke, ili sudbene vlasti tužile kakova biskupa, Visoka Kapija rješava posao istom poslije nego je patrijara o stvari zapitala. A ne može ni metnuti u zatvor biskupa, ne pristane li na to patrijar i ako niesu bili nazočni u sudu patrijarovi ljudi.

7. Sam ekumenik ima pravo posvećivati krizmu.

8. Ekumenik ima pravo stavropegija (od: σταυρός = *cruz* i πρήνυμι = *defigere*). Biva: kad se gradi kakova crkva, ili namastir, ma bilo u kojoj eparkiji njegove patrijaršije, on može na takovu mjestu usaditi križ, i tim podvrći neposrednoj svojoj vlasti novi namastir, ili crkvu; te uzimati danak od njihovih prihoda.

9. Ekumenika ide trećina dostojanja preminulih mitropolita, biskupa, neoženjenih popova, kalugjera i kalugjerica, ako nemaju zakonom određena nasljednika. Ide ga ἐμβρυάσιον: to jest, taksa za redjenje i ustoličenje mitropolita i biskupa, te godišnji porezi, koje mu imaju plaćati biskupi i namastiri, njemu neposredno područni. Ide ga κκονισόν: to jest, po jedan dukat od svakog popa njegove crkvene provincije, a 3—4 pare od svakog čovjeka svjetovnjaka, te određene takse za kolaciju parokija, pristojbe patrijarske pisarnice, parnički troškovi, takse na ženitbu i pogreb u njegovoj dijecezi; a uz to, milostinja vjernika od roda poljskoga, te i drugih plodova, kao što bi bili sladorača, ulje, med, svila. Osim pomenutih prihoda, ekumeniku je slobodno udarati vjernicima danke u crkvene svrhe.

10. Svi vjernici grčko-iztočne crkve valja, da su pokorni ekumeniku. Takove ih dužnosti nitko ne može oprostiti. Njemu je slobodno uporne kazniti, odlučivati ih od crkve, ne dati im crkvenog ukopa: nitko ne može ga u tome smetati.

11. Brez njegova dopuštenja ne mogu doći u Carigrad ni sami patrijari ostalih triju patrijaršija.

12. Samo kroz njegove ruke iztočni patrijari mogu dobiti berat od Visoke Kapije, i samo po njemu mogu obćiti s Portom.

Prava *gradjanska*:

1. Ekumenik ima svoj sud (κρίσιον), koji sudi o manjim gradjanskim prestupeima, o lupežtinama itd.; a dvaput na nedjelju drži javne sjednice, kojima predsjedja ili sâm glavom, ili njegov proto-singjel. On ima svoje kavaze i osobitu tamnicu za krivee.

2. Patrijar može osuditi na galiju svakoga svojeg vjernika, i ne treba mu za to iskati dopuštenje turske vlade.

3. Njegov sud može primati i rješavati sve građanske parnice izmedju Grka: takodjer izmedju Grka i Armena; pa izmedju prvih i Turaka, ako su tomu stranke kaile. Presuda patrijarova suda vaļjana je i pred turskom vladom; premda biva slobodno strankama žaliti se turskome sudu protiv odsude patrijarova suda⁸.

Ova prava i povlastice stvoriše novi ustav bizantijske crkve: ustav, koji se je brzo izvrġao u korupeiju, simoniju i grdno silje, na jad i štetu iztočnih kršćana.

Patrijaru Genadiju II (1453—1458) dodija razuzdanost grčkoga svećenstva i njegova nepokornost, pa se zato odreće stolice⁹ i podje u namastir svetog Ivana Krstitelja, gdje prihvati svoju najmiliju zabavu, — knjigu i nauk¹⁰. Genadija nasliedi kalugjer Isidor¹¹, mrtvi starac, ali čovjek dobroćudan, bezazlen, pravedan i sveta življenja: tako nam ga bar opisuju dvie carigradske Poviesti¹². Ne zna se koliko je patrijarovao.

Isidora nasliedi Joasaf I. Njega je progonilo carigradsko svećenstvo; a ne znamo s česa: pa mu dodija živjeti. U očajanosti baci se u studenac; ali ga iz njega iztegoše živa i ljekari ga izliečiše¹³. Čekahu ga opet drugi jadi. Poslije nego Turci osvojiše Trebizond (1462), protovestijar trebizondskoga cara, oprijateljivši se s njima, tuži patrijara Muhamedu II, jer mu ne šćaše dopustiti, da pusti zakonitu svoju ženu i oženi se mladom Grkinjom, u koju se, zbog vanredne njezine ljepote, bješe zaljubio. Sultan zapovjedi, da se patrijaru za pogrdu obrije brada; pa ga onda progna iz domovine: a da još krepćija bude usvjesta grčkome svećenstvu, čini prostrići nozdrve eklesijarku, koji svjetovaše patrijara na odpor¹⁴.

⁸ Cf. SILBERNAGL, *Verfassung sämtlicher Kirchen des Orients* (Landshtut 1865) p. 7—17. 21—23; VERING, *Lehrbuch des kathol. oriental. und protest. Kirchenrechts* (II Aufl. 1881), p. 375. 629—630.

⁹ PICHLER I, p. 424—425.

¹⁰ PITZIPIOS l. c. p. 76.

¹¹ CUPER O. c. p. 198, n. 1198—1199.

¹² *Historia politica*. CRUSIUS, *Turco-Graecia* L. 1, p. 17: *Historia patriarchica*. Ib. L. 2, p. 120.

¹³ . . adeo gravis eorum (clericorum) infestatio fuit, ut ille huic ferundae non esset sed abiens in puteum se conjiceret, ut suffocaretur: quem incidentem conspicati aliquod pii accurrerunt, eumque inde extraxerunt . . . Acceperunt ipsum medici curandum . . . donec tandem valetudini pristinae restituerunt. CRUSIUS, *Turco-Graecia* L. 2, p. 121.

¹⁴ CRUSIUS L. 1, p. 21; CUPER O. c. p. 199, n. 1203; ROHRBACHER XI, p. 603—604.

Mjesto Isidora postade patrijar Marko Ksilokarab, kojega do malo obori čudna urota. Od Genadija do njega birani su patrijari zabadava. I sâm bi učinjen za patrijara po želji kršćana. Ali Grci počinju izvijati nove pletke. Neki mogući došljaci iz Trebizonda hoće, da njihov domorodac sjedne na patrijarski priesto. Da dostignu, što su namislili, prospu glas u narod, da se je Marko simonijom dokopao patrijarske časti, jer je dao sultanu tisuću dukata, da se privoli na njegov izbor. Sva je prilika, da je i sam Muhamed II sudjelovao u toj nepoštenoj igri. Trebizondjani, koji to znadijahu, buneći narod na Marka, uzmu za svjedoka istog sultana Muhameda: neka sâm kaže, da li je primio od njega tisuću dukata. On posvjedoči, da jest. Zaiskaše tada, da im dopusti svrći Marka sa stolice; te će ga odlučiti od crkve, a zapatrijariti na njegovo mjesto kalugjera Simeona Trebizondjanina, koji će dati sultanu, kao i on, tisuću dukata¹⁵. Muhamedu je ta ponuda pristajala u posao, jer je htio uvesti običaj, da svaki novi patrijar plati harač njegovoj hazni: te im dopusti, da proždenu Marka, a izaberu koga hoće¹⁶.

Marka dakle svrgoše za prava Boga, a izabraše Simeona za patrijara (1467). Dok su sami Grci crkvu svoju sultanu uharačili, Marku s toga već niesu dali mira, kao da je od njega započeo taj robski običaj. Gdje bi god narod ga spazio, grdio bi ga, pokorisao i kamenje na nj bacao¹⁷.

Ni Simeon nije dugo održao patrijarsku čast. Neka Marija, mati žene ugodnice Muhamedove, dodje k svojem zetu i nudeći mu na srebrnoj plitici dvie tisuće dukata, rekne mu: Imam prijatelja; pa molim tvoje veličanstvo, da ga imenuješ za patrijara. Taj Marijin prijatelj bješe filipopoljski nadbiskup, koji je njoj dao novac, da kupi patrijarski priesto, a zvaše se Dionisije. Muhamed ne počasi časa; te će reći Mariji: „Majko moja, neka bude kako ti hoćeš“. Sultan posla naredbu Greima, da svrgnu Simeona, a mjesto njega zapatrijare Dionisija¹⁸.

¹⁵ Quia patriarcha majestati tuae unum ducatorum mille promisit; ecce damus id et nos, ut patriarcham faciamus nostrum monachum. CRUSIUS L. 2, pag. 125.

¹⁶ Quoniam igitur iste cuncto populo invisus est, sane dejicite eum, et create illum quem vultis. *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Sultanus accepto auro respondit: Fac, mea mater, istud, quod vis. Cumque mandatum sultanus misisset, abductus est e throno Symeon, patriarchico honore et dignitate spoliatus. CRUSIUS L. 1, p. 22.

Ne zna se koliko je patrijarovao Dionisije I: može biti osam godina. Osvadiše ga, da je obrezan; pa s toga bi pozvan pred sabor, gdje se bijahu sakupili biskupi, svećenstvo, gospoda i narod. Dionisije kunijaše se, da nije obrezan. Ne vjerovaše mu, te proglasiše, da je svrgnut s prijestola. Dionisije htjede uvjeriti sabor, da su ga nepravedno potvorili; pa zagali svoje tijelo pred svima. Ali u isti čas, od velika stida, hiti iz ruke patrijarsku palicu i sve ih predade anatemi¹⁹.

Sabor, pred kojim se Dionisije odreče patrijarskoga prijestola, pozva opet Simeona. Ali je valjalo i ovog puta dati sultanu pekšeš. Grci davahu tisuću dukata; ali carski prijammnik ne htjede primiti manje od dvie tisuće, jer je sultan toliko primio pri imenovanju Dionisijevu. Nije bilo drugo, pa je valjalo, da plate dvie tisuće²⁰. — Kad bi istina bila, što priča jerusalimski patrijar Dositej²¹, za drugog patrijarovanja Simeonova, god. 1472, nekakov tokoršnji vaseljenski sabor, sakupljen u Carigradu, bio bi osudio florentijsku sinodu. Dositej govori od zbilje o *vaseljenskome* saboru; ali je dosta pomisliti na prilike ondašnje iztočne crkve, a da se odmah čovjek uvjeri, da takov sabor nije drugo, do puka fikeija.

Bijaše tada u Carigradu neki kalugjer, po imenu Rafailo, a rodom Srb, skrozi neznalica, prostačina, pijančina: kojemu bješe jedina zabava potucati se od krème do krème, od jednoga trga do drugoga. Odotud odovud Rafailo skunatori 2.500 cekina, pa mu se zaželjelo, da postane patrijar. Rafailu bijahu otvorena vrata sultanova dvora, jer se bješe oprijateljio s dvorskim pašama. On dakle ponudi *godišnji* harač od 2000 dukata, a 500 dukata davaše za imenovanje. Muhamed primi ponudu i zapovjedi, da Simeon bude protjeran, a učinjen za patrijara Rafailo, koji se još bješe pogodio, da će, mimo naznačenu

¹⁹ CRUSIUS L. 1, p. 23; CUPER p. 200—201, n. 1212—1214; ROHRBACHER XI, p. 604.

²⁰ .. abierunt ad Portam, seu palatium sultani, ut darent mille ducatos pescesii nomine seu doni, quod ipsius hujus Simeonis culpa in ecclesiam introductum fuerat. Quaestor noluit plane accipere mille, dicens duo millia pescesium debere esse, sicut dederat Dionysius. Cui cum resistere non possent, patriarcha et antistites et clerici dederunt duorum millium summam. CRUSIUS L. 2, p. 129.

²¹ Τόμος ἀγάπης (Jassy 1698). Cf. RHALLY, *Σύνταγμα τῶν κανόνων* V, p. 143. Dositej prenosi u god. 1484 sofijanski tokoršnji ekumenski sabor, o kojemu smo govorili u posljednjemu Poglavlju (s. 519—521). Cf. HEFELE VIII, p. 58. 61.

svotu, svaki novi patrijar za svoje imenovanje dati carskoj riznici 500 dukata pekšeša²².

Simeon bi drugi put svrgnut, poslije nego je tri godine na patrijarskoj stolici sjedio; a postade patrijar Srb Rafailo; koji, osim ostalih grdnih mana, nije znao ni grčki; te mu je valjalo preko tumača s Greima govoriti²³. Unatoč skandalosnome njegovu življenju, ostade na prijestolu godinu dana. Jednom na veliki petak, pijan kô čep, zaspao u crkvi na patrijarskoj stolici; te mu pade iz ruke patrijarski štap²⁴. Kada prodje prva godina, za koju je već platio harač, ne mogavši skucati novca, da plati za drugu, izgubi priesto i čast. Turci svezaše ga konopcem za vrat, pa ga vodjahu po gradskim ulicama, da prosi milostinju, ne bi li sakupio svotu ugovorenu za harač. Nesretnik zaglavi u ovim poniženjima, prezren jednako od Turaka i od kršćana²⁵.

Kasnije godišnji je harač povišen na 3000 dukata, a do malo na 4000, ne računajući u tu svotu ono 500 dukata, što je Rafailo pogodio za pekšeš imenovanja, i što je odsele valjalo, da daje svaki patrijar. Opet u tu svotu ne ulazi sav onaj ogromni novac, što je svaki patrijar imao potrošiti, da dobije za se sultanove ministre i mogućnije dvorane, ugodnike i miljenice, janjičare, novčare čifute i svu vurdnu, koja mu je bila na ruku, da se žudjene časti dokopa²⁶. U Turčinu sve je to jače bivalo srebroljublje, a s njim uzporedno išla je grčka pokvarenost.

Poslije Rafaila Grei izabraše za patrijara Maksima II. Malakso, pisac carigradske patrijarske Poviesti, kaže, da su novoga patrijara k sultanu odveli biskupi, klerici i grčka gospoda, ponesavši pekšeš

²² .. paciscitur (Raphael), pollicetur se quotannis illaturum in aerarium palatii regii charatzium, hoc est tributum duo millia aureorum. De pescesio jam convenerat, quod daretur, quando novus fieret patriarcha. CRUSIUS l. c.

²³ *Ibid.* p. 130.

²⁴ Erat .. ebrietati et crapulae multum deditus; imo quotidie per totum anni orbem helluando dies et noctes hujusmodi morum dissolutione traducebat, nullas canonicas horas, nec vespertinas, nec matutinas ipse umquam audiens ... Nunquam sobrius erat, sed semper ebrius: quod ut magis credatur, aio, ipso venerando magnae Parasceves die, quando sanctissimae passionis Domini nostri Jesu Christi meditationi invigilandum erat, ipsum vino oppletum fuisse; stetisse quidem in throno verum prae ebrietate consistere non potuisse, sed de manu ejus sceptrum sacrum cecidisse. Id humo quidam sustulerunt, eique, cum e somno excitasset, reddiderunt. *Ibid.*

²⁵ *Ibid.* p. 131.

²⁶ Cf. ROHRBACHER XI, p. 603—605; PITZIPIOS O. c. III, p. 83; PICHLEI I, p. 425—426.

od 500 dukata, i da je patrijar poljubio mu ruku²⁷. Pisac političke Poviesti kaže nam, da Maksim bješe dobro upućen u književnost, i da je svake nedjelje i svakoga svetca propoviedao narodu rieč božju²⁸.

Poslije Maksima bi patrijar Nifon II, prijašnji solunski nadbiskup. Koliko je patrijarovao ne znamo. Ali jer šćaše, da sakrije od Turaka novce prijašnjeg patrijara Simeona Trebizondjanina, sultan protjera ga iz domovine²⁹. Za njim bi opet patrijar Dionisije I, koji je ovog puta održao čast dvie godine i nekoliko mjeseci; te se sam odreče i vrati se u svoj namastir³⁰. Izmieni Dionisija Maksim III, prije zvan Manasija, atoski kalugjer. O njemu se posve loše glasine raznesoše, te bješe prezren od svakoga. Napokon, poslije nego je šest godina patrijarovao, svrgoše ga s prijestola i pognaše³¹.

Sinoda vrati tada na priesto Nifona II, kojega je željelo svećenstvo, a i vlastela i sav narod³². Imamo poslanicu, koju je ovaj patrijar pisao³³ u Rusiju kijevskome mitropolitu Josipu, iz koje se razbira, da je bio odan florentijskome saboru; a po tom, da je vjerom bio sjedinjen s rimskom crkvom. Poslanica je ovo: „Nifon, po milosti božjoj carigradski (novoga Rima) nadbiskup, ekumenski patrijar, prepobožnomu i ljubaznome bratu i drugu u služenju, Josipu mitropolitu kijevskomu i sve Rusije, pozdrav. — Primio sam knjigu, što je ljubav tvoja pisala mojoj smjernosti; kojom knjigom obznajuješ me, da ruski i litavski biskupi rimske crkve dosadjuju vam i nagone vas na sjedinjenje, u Florenciji ugovoreno; te pitaš od mene pomoć i preporučnu poslanicu na premogućega vašeg cara, i želiš, da ti kažem o tome (florentijskome) saboru, kako je dovršio, eda sam uzmogneš dati odgovor onima, koji vas progone i nagone na uniju. Da ti je dakle znano, da je onaj sabor bio sabran kao što treba, i veličanstveno potvrđen radošću i pristajanjem vasionoga

²⁷ CRUSIUS L. 2, p. 131.

²⁸ *Ib.* L. 1, p. 26.

²⁹ *Ib.* L. 2, p. 139.

³⁰ *Ib.* p. 141; CUPER O. c. p. 219—220.

³¹ Venerat is e sancto Monte . . , cumque patriarchica dignitate exornatus esset, exiit sinistra quaedam fama de ipso. Itaque ludibrio fuit christianis, tum sacris tum laicis. Jurene, an injuria, criminatione de ipso sparsa, ipse noverit . . Praefuit hic patriarcha sexennio. Tunc magna offensione a monacho quodam, cui nomen Gabriel erat, orta, deductus est Maximus e patriarchico throno. CRUSIUS L. 2, p. 142. Cf. *ib.* L. 1, p. 39.

³² Thronum recuperavit voluntate sacrae synodi, pontificum, clericorum, procerum, et totius christiani populi. CRUSIUS l. c. p. 142.

³³ RAYNALDI a. 1486, n. 62.

svieta . . A jer nekoji naši, koji ostadoše kod kuće, ne htjedoše pri-
onuti za uniju, može biti iz mržnje na Latine, kod nas je zavládala
smetnja i metež; te ovce, koje su mi povjerene, da ih pasem, hoće
po svojem hiru, da meni zapoviedaju, a nije moguće, da bih mogao
odoljeti njihovu tvrdoglavstvu. Tko zna, da baš s toga, jer smo svetu
uniju odbili, ne progoni nas veliki gnjev božji? A ne ću ni pomi-
njati, da smo ovim uvriedili Latine, te nam se već nije nadati po-
moći od njih . . . Ti medjutim nemoj se odveć suprotiti, nego budi
prijatelj Latinima: zašto sam i ja naredio Greima, nastanjenim u
mletačkoj državi, neka se mole zajedno s Latinima i s njima se u
crkvama druže, samo neka drže svoj iztočni obred. Drži i ti svoj
domaći obred; jer naši stari niesu pristali na florentijsku uniju
prije, nego su nam potvrdjene naše povlastice³⁴. — Cuper misli,
da je Nifon pisao ovu knjigu godine 1492³⁵.

Nifona je, nakon godine dana, bizantijsko svećenstvo zbacilo
s prijestola³⁶, po svoj prilici, kako nagadja Cuper, jer je bio prijatelj
unije i privržen florentijskome saboru.

Njega nasliedi dramski biskup Joakim. — O njemu Malakso
kaže, da je bio mlad, i da nije bio naučan, ali da je crkvi vrlo bio

³⁴ *Accepimus litteras dilectionis tuae, scriptas humilitati nostrae: quibus significas, Romanorum ecclesiae episcopos Ruthenos et Lituanos vobis molestos esse, vosque compellere ad unitatem ecclesiasticam, Florentiae decretam . . . Postulas itaque a nobis auxilium, et ad vestrum potentissimum regem commendatorias. Desideras insuper scire de hac synodo, quomodo fuerit transacta, ut possis reddere rationem omnibus persequentibus et compellentibus ad unionem. Scias igitur, eam synodum legitime fuisse congregatam, et magnifice totius orbis laetitia et consensu comprobata . . . Ceterum cum nonnulli gentis nostrae, qui domi remanserant, noluisent decretam amplecti unionem, forte ex odio in Latinos, ideo apud nos confusio et nullus ordo, quando oves nobis concreditae imperium et arbitrium in nos sibi usurpant, quarum pervicaciae resistere non possumus: et quis scit, si non ideo divinae iracundiae furor in nos desaevit, et in dies desaevire non intermittit, quod sanctam unitatem respuerimus? . . . Tu vero ne nimium reluctaveris, sed amice cum Latinis versare: nam et nostris sacerdotibus, in dominio Veneto degentibus, nos utique injunximus, ut una cum iisdem Latinis, servato tamen ecclesiae orientalis ritu, simul orent et congregentur. Sed ritus patrios observa: namque non prius majores nostri in unionem Florentinam consenserunt, quam privilegia nostra fuissent confirmata.*

³⁵ O. c. p. 221, n. 1332.

³⁶ Obtinuit illum (thronum) per annum. Tum, plurimis inimicitarum gravium causis a priore patriarcha Maximo natis, nec non ab aliis pontificibus, metropolitae et episcopis, qui nullo modo ferre Niphonem volebant, iterata est ipsius e patriarchico solio deductio, magna cum animorum confusione, ecclesiae perturbatione, aliorumque malorum incursione. CRUSIUS L. 2, p. 141.

koristan; a uz to, da bješe ponizan i krepostima vrstan³⁷. Za Joakimova patrijarovanja selivrejski mitropolit ponudi sultanu 3000 dukata godišnjeg harača, neka ga učini za patrijara. Dvorski paše zovnu Joakima i reknu mu, ako će sâm davati, mjesto dojakošnjega harača od 2000 dukata, koliko nudi selivrejski mitropolit, biva 3000, neka ostane na prijestolu: ne će li tako, neka njemu ustupi mjesto. Joakim se ne htjede privoljeti, i volio je odreći se časti; ali vjernici podjoše u carsku polaču i ugovoriše, da će sami plaćati povišeno ise. Ne prodje vele, a sultan Bajazit svrže Joakima sa stolice, jer bješe dopuštao kršćanima, da sagrađe nekakovu crkvu³⁸.

Bizantinjani opet ponudiše patrijarsku čast Nifonu II, koji je onda prebivao u Vlaškoj; ali je on ne htjede primiti. Postaviše tada za patrijara Pakomija I (1500?) — Poslije nego je Pakomije bio patrijar godinu dana, nekoji prijatelji prijašnjeg patrijara Joakima zamoliše za nj tursku vladu, da ga vrati na prijesto; a da će sami od svoga davati sultanu, mimo godišnji harač, drugih 500 dukata. Oni su to radili znanjem i voljom istoga Joakima; pače sâm je kradom novac davao, a šćaše, da se za to ne zna. Sultan je dakako na to pristao; pa je Joakim opet sjeo na patrijarski prijesto³⁹.

Joakim za prvoga svojeg patrijarovanja znao je nateći novaca. Bješe pošao, kao vrhovni pastir, da obidje Iberiju. Ljudi videći njegovu skromnost i poniznost pokloniše mu mnoge i velike darove; te se vrati bogat u Carigrad⁴⁰. S toga je i ovog puta pošao u Moldaviju, da nateče novca. Ali moldavski knez, čuvši, da je on izkopao jamu pod nogama Pakomijevim, prognja ga iz zemlje. Joakim od stida i tuge umrie na putu⁴¹.

Sinoda, poslije Joakimove smrti, pozva opet Pakomija I. Godine 1509 Pakomije udari anatemu monembaskome mitropolitu Arseniju, jer je prijanjao za rimsku crkvu⁴². Oko godine 1513 Pakomija otrova

³⁷ CRUSIUS l. c. p. 143.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Erat tributum antea tria millia ducatorum. Hoc ipsi quingentis ducatis auxerunt, ut summa fieret ter mille et quingentorum. Et hoc eorum praeposterum erga Joachimum studium, quo hanc accessionem sultano polliciti sunt, susceptum est, ipso Joachimo sciente et volente: quippe dabat ipse id auri (lanculum, sed nihil se scire prae se ferebat. Itaque re ad sultanum ab illis relata . . statim is negotium eis throno deducendi Pachomii, et Joachimi reducendi dedit. *Ibid.* p. 145.

⁴⁰ Constantinopolim ad thronum suum opulentus rediit. *Ibid.* p. 143.

⁴¹ *Ibid.* p. 146.

⁴² *Ibid.* p. 151.

njegov domaći kalugjer, po imenu Teodul, nagovoren od nekih popova⁴³.

Za Pakomijem bi patrijar Teolept I, joaninski mitropolit. — Prije nego će se biskupi sastati u sinodu, da biraju patrijara, Teolept odletje u Drinopolje k sultanu Selimu I, te dajući mu pekšeš i poljubiv mu ruku, dobi od njega pismo, koje mu priznaše patrijarski prieto. Došavši u Carigrad pokaza sultanov ferman; pa su biskupi i svećenstvo bili primorani, da ga zapatrijare⁴⁴. Za živa Selima I († 27 studenoga 1520) nitko nije uznemirivao Teolepta; ali postavši sultanom Sulejman I, Grci okriviše Teolepta za bludni grieh. Kada šćahu sazvati sinodu, da ga sudi, Teolept umrie iznenada⁴⁵, godine nekako 1521⁴⁶.

Poslije njega bi patrijar Jeremija I. — Otišavši Jeremija u Jerusalim za bogoljubstvo, bizantijsko svećenstvo diže bunu na nj: te ponudivši sultanu 4000 dukata patrijarskog harača na godinu⁴⁷, izabra za patrijara sozopoljskog mitropolita Joanikija I.

Vrativši se Jeremija iz svetih mjesta, narod htjede njega za patrijara; a turska vlada pristade, uz uvjet, da se odsele plaća 4000 dukata harača. Joanikije bi prognat; a Jeremija održa stolicu 23 godine i nekoliko mjeseci⁴⁸. Umrie god. 1545⁴⁹.

U broju patrijara, iza Jeremije I dolazi Dionisije II, prije nikomedijski mitropolit, čijemu se izboru mnogi protivljahu. Ovo dade povod, da se povisi pekšeš; jer Dionisije, da utvrdi svoj položaj, mjesto dojakošnjeg pekšeša od 500 dukata, ponudi sultanu 3000 dukata: pošto i njegovi protivnici toliko nudjahu⁵⁰. Ovaj patrijar umrie oko godine 1555⁵¹.

⁴³ CRUSIUS l. c.

⁴⁴ Hic, priusquam concilio congregarentur pontifices, patriarchae creandi gratia, Adrianopolim pervolavit, ubi tunc sultanus Selimus erat; cui pescesio dato, manum osculatus est: a quo continuo confirmationem potestatemque accepit, indeque ad magnam se ecclesiam retulit. Postquam regias litteras monstravit, statim in synodo considentes antistites et clerici suffragari coeperunt... Patriarchica functione in se translata... ecclesiam Christi pascere accepit. *Ibid.* p. 152.

⁴⁵ *Ib.* p. 153.

⁴⁶ CUPER p. 226, n. 1357.

⁴⁷ Hoc consilio perrexerunt, et accessionem ad tributum fecerunt, aureos quingentos; ita ut summa tota fieret quatuor millium. CRUSIUS l. c.

⁴⁸ *Ib.* p. 254.

⁴⁹ CUPER p. 228, n. 1370.

⁵⁰ CRUSIUS l. c. p. 166.

⁵¹ CUPER p. 230, n. 1384.

Za njim dolazi Joasaf II, drinopoljski mitropolit, koji dostiže od turske vlade, da snizi pekšeš na 2000 dukata. Malakso o njemu kaže, da je bio odveć ponosit, i zato, da je došlo do žestoke svadje medju njim i svećenstvom, te grčkom gospodom. Joasaf sazva veliku sinodu (1565), da sudi njemu i njegovim suparnicima. Sinoda, koju potpisashe 52 biskupa, osudi njega za simoniju i svrže ga s prijestola⁵². Teodosije Zigomala tvrdi, da su biskupi iz zavisti i nepravedno osudili Joasafa⁵³: dok Malakso protivno kaže⁵⁴. — Za Joasafa II počinju lutorska napastovanja u iztočnoj crkvi. Njemu je Melanchton poslao augsburško izpoviedanje vjere, prevedeno u grčki jezik, a u cilju, da bi ga iztočna crkva potvrdila; te mu je pisao osobitu poslanicu, da mu isto izpoviedanje razjasni⁵⁵.

Od godine 1565 do 1572 bi patrijar Metrofan III⁵⁶, prijašnji cesarejski mitropolit, koji se sam odreče patrijarske časti, pa ga izmieni lariski mitropolit Jeremija II. Ovoga Malakso kuje u zvijezde, veleći, da je bio „božanstvenim svojstvima nakićen, pobožan, milosrdan, svet, bezazlen i bezgrešan⁵⁷“. Godine 1579, pletkama bizantijskog svećenstva i prijašnjeg patrijara Metrofana, Jeremija II bi svrgnut s prijestola⁵⁸.

Metrofan III opet zaželje patrijarovati; pa mu podje za rukom dobiti priesto od mjeseca prosinca 1579 do kolovoza 1580, kad se prestavi⁵⁹. Poslije Metrofana, pozvan je opet na priesto Jeremija II. U to je vrijeme papa Gregorije XIII (1572—1585) izvodio reformaciju kalendara. U namjeri, da bi izpravljeni kalendar prihvatila i grčka crkva, opremi dva poslanika s pismom i s darovima k patrijaru Jeremiji. Patrijar dočeka legate svesrdno i odpisa papi, da će u zgodan čas primiti kalendar, te svjetovati ostale Grke i Ruse, da

⁵² CUPER l. c. n. 1387; CRUSIUS l. c. p. 170.

⁵³ CRUSIUS L. 1, p. 96.

⁵⁴ Synodo autem facta, ipsum simoniae convicerunt, et ex sententia sacrorum apostolicorum canonum pontificio throno patriarchicoque honore deiecerunt. CRUSIUS L. 2, p. 170.

⁵⁵ *Ep. ad Joasaphum*. CRUSIUS O. c. p. 204. LEO ALLAT. O. c. L. 3, c. 8, n. 2, col. 1008; GASS, *Symbolik der griechischen Kirche* (Berlin 1872), p. 41—44.

⁵⁶ CUPER p. 231, n. 1392; CRUSIUS L. 2, p. 175.

⁵⁷ CRUSIUS *ib.* p. 176.

⁵⁸ SPONDANUS, *Annalium Baronii Continuatio* (Ticini 1682) a. 1579, n. 22; CUPER p. 232, n. 1400.

⁵⁹ CUPER p. 232—233, n. 1401—1403; Cf. CRUSIUS, *Turco-Graecia* L. 4, p. 335.

ga prime. Odvрати takodjer liepim darovima: medju kojima bijaše ruka svetog Andrije apostola i prst svetog Ivana Zlatoustu. Ovo malo ne stade glave Jeremiju; a stade ga slobode i prietola. Cesarejski biskup Makarije tuži ga Visokoj Kapiji, da naginje na latinski zakon. Turci baciše ga u tamnicu; a bili bi ga pogubili, da francuzki poslanik, na papine molbe, ne bude svojski za nj posegao, te dostigao, da mu osuda na smrt u blažu bude promienjena. Jeremija bi prognat u Rod⁶⁰.

Na mjesto njegovo zapatrijari se neki kalugjer, prava rdja i prepukli neznajša. On bješe brat bogata trgovca, pa je za patrijarsku čast darovao gradskome zapovjedniku dvanaest tisuća dukata. Kapija naredi sinodi, da ga odmah posveti; a jer se tomu uzprotivi aleksandrijski patrijar, s uzroka, što je onaj čovjek sasma nevriedan i nevaljao, i jer je sramotno kupio najveću čast iztočne crkve, bi kažnjen; te mu turski sudac udari globu od 3000 dukata. Novi je patrijar brzo tužen sultanu, koji zapovjedi, da bude svrgnut; ali u isti mah izjavi, da se ne smie dati patrijarski priesto prognanomu Jeremiji. Sinoda se tada privolje, da se prodaje patrijarska čast za čienu: tko da više. Metrofan filipopoljski nadkrili sve kupce; te je davao 24.000 dukata. Ipak nekolicina biskupa gledaše, da bude vraćen Jeremija; a jer Kapija ne htjede popustiti, Jeremijini pristalice složiše se za Nicefora, njegova brata; te podjoše k sultanu, ponesavši mu 40.000 dukata. Vidjevši sultan (Murat III) ovu liepu svotu, milostivo dopusti, da bude za patrijara Nicefor. Medjutim Metrofan, ljutit i očajan, što je sultan dopustio, da Nicefor bude patrijar, nakupivši i sâm kod svojih prijatelja 40.000 dukata ponese ih sultanu, da kupi patrijarstvo. Murat pogledavši na doneseni novac, reći će: „Tà ovaj čovjek sasma je prav i zaslužuje svoju čast: nitko dakle, da ga ne uznemiruje“. — Ova je nemoralna igra sve to sramotnija bivala, koliko je rasla vlast velikih vezira. Tako je godine 1620 veliki vezir Ali paša htio, da mu patrijar Timotej plati 100.000 dukata; jer je kroz 10 godina svojeg patrijarovanja imenovao 300 mitropolita: te računajući, da je svaki od njih dao patrijaru bar 1000 dukata, sâm je potegao najmanje 300.000 dukata. Ali se patrijar izvadi iz škripeca, plativši veziru 30.000 taliera. Svrgnuće Timotejeva nasljednika, Ćirila Lukara, kupljeno je od Kapije za 40.000

⁶⁰ SPONDANUS a. 1582, n. 18; VICTORELLI, *Vitae summorum pontificum* ap. *Cuperum* p. 234, n. 1409: DAVID CHYTRAEUS, *Chronicon Saxoniae*, L. 27, p. 756 ap. *Cuperum* p. 234, n. 1411.

taliera, a njegovo uzpostavljenje na priesto za 180.000 taliera: koju svotu za nj platiše prijatelji mu kalvini⁶¹.

Od ovoga se vidi, da je turskoj vladi samo do toga bilo, da se mienjaju patrijari. Ona je uvijek prežala zgodu, da se izazove pitanje imenovanja novog patrijara. Novac i pletke uznosile su patrijare na priesto, a sila ih s priestola zbacivala. Novi patrijar poslije nego je za novce kupio čast, a može biti uzajmio je novce u čifuta pod težku kamatu, valjalo je, da traži, kako će tu svotu što prije skupiti, a i priskrbiti zahanak za nezgodne dane. Zato su patrijari neprestano prodavali biskupije i mitropolije. Premještanje starih i imenovanje novih arkijereja, bijaše izvor dobiti, koji nije mogao nikada zasušiti. A časti su svagda padale u njedra ljudima žednim časti; te koji su za nje golemiju svotu novca nudili. Samo se pak kaže, da novi, ili premješteni nadsvećenik odmah je tražio, ne samo, da skuca, što je potrošio, već da pobere od jadnoga naroda, što će mu osigurati zgodno življenje do smrti. U tu svrhu biskupi i mitropoliti upotrebljavahu sve moguće načine. Takovi nadsvećenici bijahu nemilostivi gulikože svojih vjernika. Kako oni guljahu i smudjahu, nadilazi sve, što bi čovjek vjerovati mogao⁶². Narodu je bilo, da od gladi skaplje, a da plaća i muči; jer je turska vlada, beratom izdatim arkijereju, zapoviedala Grcima, da imaju slušati i davati svojem episkopu, ili mitropolitu, što ga ide: pod prietnju batina, gubitka imanja, zatvoranja crkava itd.⁶³. Kukavnoj raji valjalo je kupovati za skup novac svete stvari, krštenje, izpovied, presvetu pričest, crkveni ukop. U carigradskoj crkvi, veli Jireček, novac je bio samovlastna sila. Za svećeničko zvanje već se nije tražilo ni nauka, ni praktičnog znanja, ni čudoredna vladanja: samo je valjalo platiti i puno platiti. Ciena za patrijarsku čast, koja je godine 1573 bila 6000 dukata, vremenom je skočila na 25 puta toliku. A da se ta orijaška svota izplati, svaki je patrijar ucjenjivao pojedine biskupije 4000 dukata⁶⁴.

Fanariotski nadsvećenici, osobito na balkanskome poluostrvu, bijahu pravi bič božji. Jedno trideset godina nazad bosanski mitropolit Joanikije, rodnom iz Lemna, ostavi pri smrti svojoj rodbini

⁶¹ PICHLER I, p. 426—427.

⁶² Cf. PITZIPIOS, *L'Église Orient.* III, p. 82, 87: 140—142: 147—148: IV, p. 21.

⁶³ LAVELAYE, *La Peninsule des Balkans*, (Bruxelles 1886) II, p. 66—67.

⁶⁴ JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren* p. 511.

3,000.000 piastara⁶⁵. „Fanariotski biskupi, opet veli Jireček, bijahu vanredno domišljati u izmamljivanju novca. Netom bi se nastanili u svoju residenciju, najprva im bijaše poslati uglednijim kućama koje-kakve posvećene malenkosti; a za ove gradjani imahu odvratiti uzdarjem trideset puta veće vrijednosti. Na određene rokove episkop obilazio bi svoju eparkiju; te bi odadirao sela kao jedan *kardžalija*. Tu je bila *βοήθεια* (pomoć) za patrijara, *ἐμβάτησιον* za redjenje popova, *παρηγοία* za molitve, *ψυχωμερίδιον* za zadušnice, *ἐγίματα* za svećenje: osim drugih mnogih nameta i poreza. Kadkad izaslao bi *fenar-vladika* svoje popove, da idu u prošnju za gradnju kakove crkve; a sakupljeni je novac često bivao uložen u popravljanje sjajnoga biskupskog konaka. Razstavljjanje ženitbe, bivalo je biskupima obilan izvor prihoda. Pa su zato fanarioti svojim intrigima povećavali neznatne razmirice medju bogatim mužom i ženom. A to je za sobom vodilo propadanje čudorednosti. Nije se ni malo gledalo na crkveno pravo. Sve se je radilo za novac i sve se je novcem moglo postići. — Takovo oglobljavanje uništilo je ne samo pojedine porodice, već i ciela sela. Ako izmučeni, siromašni seljaci ne bi imali čim, da zadovolje nezasićeno lakomljenje svojih duhovnih pastira, došli bi biskupski panduri, te izustivši anatemu na selo, zatorili bi i zapečatili crkvu; pa bi odnieli iz kuća sve, što bi se moglo odneti. Protiv toga nije se moglo na ničiji sud žaliti. Jadni seljak, očajanom dušom, nosio je na sebi duhovni jaram: djeca mu rastijahu nekrštena, on mraše brez svećenika, a pogreb bivao mu brez molitve.

„Nemiliji od seljakova bješe popov udes. Biskupu neposredno podložan, nitko nije ga mogao prema biskupu braniti. Nitko se nije brizio za njegovu prosvjetu. Često nije znao ni čitati, već je molitve naizust molio, a svoje račune i bilješke na raboš bilježio. Zemlju je težio svojim rukama: samom kapom i bradom razlikovao se je od ostalih seljaka. Da postane svećenik valjalo je, da plati fanariotu biskupu 1000—1500 piastara. A biskupi, da umnože svoje prihode, popljahu puno veće popova, nego je trebalo: te je množina takovih nekoristnih svećenika potucala se po pokrajini brez rada i brez hljeba. — Biskupi postupahu s popovima sasna nedostojno. Zbivalo se je, a i nije riedko, da bi biskup javno u crkvi pred oltarom popa batinom izmlatio. Mnogi biskupi držahu popove za sluge u svojim konacima, u vrtlima i konjušnicama⁶⁶“.

⁶⁵ PITZIOS, *L' Église Orient.* IV, p. 59, not. 5.

⁶⁶ JIREČEK l. c. p. 511—512.

Dodati je i ovo, da su fanariotski biskupi tražili pogrštiti zemlju i paštili se, da nestane Bugara u imeniku evropejskih naroda. Zato su nasilicom uvodili grčki jezik u crkvu. Pa im ni ovo ne bijaše dosta, već uništavahu sve stare bugarske rukopise, kao *nepotrebite stvari* (ἄχρηστα πράγματα); a napokon spališe knjižnicu stare trnovske patrijaršije⁶⁷.

Vratimo se na red carigradskih patrijara.

Poslije nego je Jeremija drugi put pognat, Cuper, po katalogima Mateja Cigale i Filipa Cipranina, broji Pakomija II. To se lako da složiti s onim, što drugi izvori kažu, biva, da je za Jeremijom stupio na priesto kalugjer, brat bogatoga trgovca, o kojemu smo prije govorili, pa i cesarejski mitropolit Makarije, kojega pominje Spondanus⁶⁸ i Possevino⁶⁹. Pri onakovu metežu carigradske crkve, uz pokvarenost bizantijskog klera, kad su se nadsvećenici otimali o patrijarski priesto, te je jedan drugoga ganjao, jedan drugome podkopavao jamu, kad je lukavija prieara i veći novac postizao uspjeh,

⁶⁷ JIREČEK O. c. p. 510. 514—516. Da se vidi stepen kulture samih fanariotskih biskupa, koji su biskupovali u balkanskome poluostrvu, a i njihov instinkt, doniet ću ovdje ulomak pastirske knjige, koju je hercegovački mitropolit Prokopije pisao svojim vjernicima o Božiću god. 1874: „Prokopije božijeju milostiju pravoslavni mitropolit hercegovački vašem prepodobnaja igumenem i kalugeros; častnoj protopapa i papas i vašem pravoslavnije hristijani bogohranimija eparhije naše arhipastirskoje blagosovenije i miro od gospoda Boge. A po sega znagite pravoslavnije hristijani. A po sega pozdravljajemi vas dohodkim agies Božik sa agijem Vasileom i novoj godišta, želeki vami vasem od gospoda Boge rahat i keif; a po sega vasako zdrave, megusobnije mira izobilje zemlaja plodi; umnoženija i stada vašego; a po sega beriket u maslo, kajmaki, skorupi, sirci i jajci. A po sega znagite pravoslavnije hristijani da sme se mi kakojine kalo uvjerili o vašega uvrždenija hristova vjeri kad smo po božijemu hoteniju kanoničeskiju pohodu između vas pravili, a po sega vi nami vladičeskiju miriju po hristijansko predali, no ne vsi, zatoja što u obke gladnogodina bilo; no mi nesumnjajemo da vi hristjano moja znajete reći vaši usopsiše ocev i praocev. Neplaćenija dugi greho neoprošteni. O kad krasnaja i bogougodnija sega izrazenija!! ta se uzdame da ke te mi togo kusus naplatito i ovamo poslato; a nadezdu imame u premilostivega Boge da će on uslišeti naše arhijereiskoje toplija molitve i vama ge potrebuje svedga blagija dazdi poslato, a po sega znadite da u vreme bezdeždija jakju iz dubino srca po psaltiče: Gospodi, Gospodi priždi s nebeso i posjeti vinogrado seji jegože nasadito desnica tvoja!...

Pozdravljamo vas so triagon Doksa patru kje ijo, kje agios pnevmati amin“. *Glas Crnogorca* br. 6 od 22 veljače 1875; *Obzor* br. 55 od 9 ožujka god. 1875.

⁶⁸ SPONDANUS a. 1582, n. 18.

⁶⁹ SPONDANUS *ibid.*

mogao je biti patrijar i onaj kalugjer i Makarije i Metrofan i Nicefor; a može biti i još tko: te patrijarovati nekoliko nedjelja, ili dana, premda ih Cigala i Filip Cipranin nису uzeli u imenike patrijara.

Pakomije II, po prezimenu Batista, bješe pravi neotesanac i neznajša, a dostiže patrijarsku čast, tim što je prijašnjemu pekšešu dodao nekoliko tisuća dukata⁷⁰. Nije dugo ostao na stolici; jer patrijar aleksandrijski Silvestar i Joakim antiokijski sazvaše odmah druge godine sinodu, koja ga osudi i progna⁷¹.

Filipopoljski mitropolit Teolept (II) ugrabi tada na silu patrijarstvo; ali ga brzo pognaše⁷². Bi pozvan poslije njega Jeremija II, koji je evo treći put sjeo na patrijarski priesto. — Kao što smo prije kazali, da Malakso hvali u velike Jeremiju, tako ga hvali i Filip Cipranin, kažući nam, da je svojim stadom pravedno i po zakoncu vladao; te zaspao u Gospodu⁷³.

Matej II bi patrijar sedamnaest, ili, kako drugi vele, devetnaest dana. Sam se odreče i podje na svetu goru u namastir⁷⁴.

Gabrilo I umrie nakon 5 mjeseci⁷⁵. Nasliedi ga Teofan Atenjanin, koji umrie nakon 7 mjeseci⁷⁶. Za njim, pozvan je opet Matej II, koji je četiri godine ostao na priestolu. Pošto ga sada pognaše, vrati se na Atos⁷⁷. Izmieni ga Atenjanin Neofit I, kojega, poslije godine dana, progna turska vlada⁷⁸. Matej II bi pozvan treći put; te sjede na priesto; ali do 17 dana umrie⁷⁹. Poslije njega bi patrijar Rafailo II. Leon Allacci kaže, da je Rafailo bio Latinima prijatelj, te da se je sjedinio s crkvom rimskom, poslavši papi pismo, kojim se pokoravaše Petrovoj stolici. Sjedio je na patrijarskome

⁷⁰ Patriarchae dignitatem Pachomius, additis supra usitatum canonem aliquot millibus ducatorum, adeptus est: cui tamen homini rudi et illiterato, sequenti statim anno remoto, Theoleptus successit. CHYTRAEUS ap. *Cuperum* p. 234, n. 1411.

⁷¹ CIGALA et PHIL. CYPRIUS ap. *Cuperum* p. 235, n. 1414.

⁷² Theoleptus Philippopoleos per vim patriarchatum invasit, quem sapientissimus dominus Nicephorus hierodiasconus ac magnus protosyncellus submovit. CIGALA ap. *Cuperum* p. 235, n. 1416.

⁷³ . . revocatus est dominus Jeremias, et cum gregem recte atque ordine pavisset, requievit in Domino. PHIL. CYPRIUS ap. *Cuperum* l. c.

⁷⁴ CUPER p. 235, n. 1417.

⁷⁵ *Ibid.* n. 1418.

⁷⁶ *Ibid.* n. 1419.

⁷⁷ CUPER p. 236, n. 1420.

⁷⁸ CUPER p. 237, n. 1426.

⁷⁹ *Ibid.*

priestolu pet godina i po; te bješe prognat⁸⁰. Iza njega vraćen je Neofit I, koji je ovog puta vladao pet godina; pa nanovo bi prognat⁸¹. Poslije njega patrijarska stolica ostade dvie godine brez pastira; a kroz to je vrijeme upravljao patrijaršijom Ćiril Lukar. Izabran je tada Timotej II. On je vladao nekoliko godina; a tada otrova ga u piću arkimandrit Joasaf; nagovoren holandeskim poslanikom Hagom⁸².

Za Timotejem postade patrijar Ćiril Lukar. — Ovo je u kratko Ćirilova poviest. Rodio se je u Kandiji mjeseca studenoga 1572. Kada mu bješe dvanaest godina, aleksandrijski patrijar Melecije, njegov rođak, posla ga na nauk u Italiju; te je učio u Mletcima i u Padovi jedanaest godina (1584—1595). Na padovanskome universitatu slušao je prelekcije o Aristotelovoj dijalektici i retorici, metafisici i etici; a učitelj mu bješe Cesare Cremonino, skeptik, koji nije vjerovao u bezsmrtnost duše i nije po kršćansku mislio o božjemu promislu, o postanku svijeta, o nebeskim tjelesima. Ćiril nije mario za bogoslovne nauke, za dogmatiku, za eksegesu, za crkvenu poviest. U Italiji naučio je stari grčki jezik, a uza nj talijanski i latinski. Ne treba ni kazivati, da je mrzio na Rim i prezirao sve, što je katoličko. Vrativši se na iztok (1595), podje u Carigrad, gdje se tada nalažase njegov rođak Melecije, koji je upravljao bizantijskom patrijaršijom, kada bi prognat patrijar Matej II. Melecije redi Ćirila za svećenika i učini ga arkimandritom; pa ga došaste godine posla u Poljsku, da se dogovara s protestantima, koji njemu bijahu pisali, da bi se ujedinili s bizantijskom crkvom: namjerom, da bi uspješnije radili protiv unije s Rimom, koju, na temelju florentijskog dekreta bijahu utvrdili, na sinodi u Brestu (1595), kijevski mitropolit Mihajlo Rahosa i biskupi njegove mitropolije. Ćiril ostade u Poljskoj duže vremena; a kroz to je pohodio Witenbergu i Ženevu, pa se još bolje oprijateljio s protestantima. Godine 1601 vrati se u Aleksandriju; a odatle ode u Kajir; gdje bješe teško bolestan patrijar Melecije. Dva dana iza njegova došašća u Kajir, Melecije preminu; ali je već kroz to njega redio za aleksandrijskog patrijara. Iz prvih deset godina njegova patrijarovanja u Aleksandriji malo nam je što poznato. Godine 1608 bio je u Jerusalmu s Dorotejem patrijarom antiokijskim, za posvećenje patrijara Teofana IV. Ovom je prigodom kazao svoju misao o grobu gospodnjemu i rekao, da nije pravi Isukrstov grob oni, koji kršćani štuju. Godine 1611 kalvin

⁸⁰ L. ALLATIUS O. c. L. 3, c. 7, n. 10, p. 990; CUPER l. c. n. 1427—1428.

⁸¹ CUPER n. 1429.

⁸² CUPER p. 238, n. 1432. Cf. LEON. ALLAT. l. c. cap. 11, n. 4, p. 1074.

Sandius, koji tada bješe u Egiptu, pisa o njemu, da je čovjek vrlo krepstan i naučan, da je prijatelj kalvinskog zakona, a neprijatelj rimskoga. Godine 1612 Ćiril podje u Carigrad i tu se sastade s holandeskim poslanikom Kornelijem Haga, s kojim se već prije deset godina bješe sprijateljio. Od ovog je časa postao igralo i lutka u Haginim rukama. Kad je sultan Ahmet I pognao Neofita (1612), Ćiril, s pomoću svojih mogućih zaštitnika, šćaše, da postane carigradski patrijar; ali ga nadjača patraski biskup Timotej. U početku godine 1616 vrati se u Egipat. Odatle se počne dopisivati s protestantima; te je pisao Abbotu, kanterburijskome nadbiskupu, Marku Antoniju Dominisu, prijašnjemu dalmatinskome primatu i splitskome nadbiskupu, te Holandesu Wilhemu; a već prije iz Carigrada bješe pisao dvie poslanice holandeskome bogoslovcu Utenbogaertu. Haga je kroz to u Carigradu za nj radio. Holandeski poslanik pozva Timoteja na sjajnu gostbu, a poslije iste, nagovorivši ga, da još pije, dade mu otrov u čaši, koju mu metne u ruku arkimandrit Joasaf. Ćiril postade bizantijski patrijar (mjeseca studenoga 1621) i odmah nadari Timotejeva ubojicu, Joasafa, učinivši ga kalcedonskim mitropolitom. Kasnije pak svadivši se s njim, dade ga zadaviti i baciti u more. Medjutim Grei na nj mržahu zbog njegova šurovanja s protestantima; te dostigoše od Osmana II, da ga prožene u Rod (mjeseca veljače 1623)⁸³.

Na mjesto njegovo bi izabran amasejski mitropolit Gregorije (IV). Njegovo imenovanje stade Grka 20.000 taliera. Do tri mjeseca Gregorije bi prognat, pa zadavljen⁸⁴. Njega nasliedi drinopoljski mitropolit Antim (II), koji bi patrijar samo tri dana. Jedan izvor kaže, da je bio prognat; a drugi, da se je od svoje volje odrekao časti⁸⁵. Sve je to bilo protestantsko maslo. Antim šćaše, da se uzdrži na prijestolu, pa je zato dao Visokoj Kapiji 40.000 taliera; ali su Ćirilovi branitelji u Carigradu uvijek za nj posezali: te dostigoše, da opet bude vraćen, obećavši on turskoj vladi 60.000 taliera;

⁸³ PICHLER, *Geschichte des Protestantismus in der orientalischen Kirche, oder: Der Patriarch Cyrillus Lucaris* (München 1862), p. 37—123. BIOGRAFIA UNIV., *Cirillo Lucari*; LEO ALLAT. l. c.; CIGALA et CYPRIUS apud *Cuperum* p. 239, n. 1437.

⁸⁴ CIGALA, CYPRIUS et CATALOGUS RENAUDOTIANUS ap. *Cuperum* p. 241, n. 1452.

⁸⁵ Continuo fuit exturbatus et expulsus. CIGALA et CYPRIUS ap. *Cuperum* l. c. n. 1453. — „Anthimus Adrianopoleos dies tres; et abdicavit“. CATALOGUS RENAUDOTIANUS *ibid*.

a Antimu 4000 dukata, da se stolice odrekne⁸⁶. Turčinu je bez sumnje Ćiril platio pomenutu svotu; ali Antimu, kad mu poslije pitaše, što s njim bješe pogodio, odgovori: da mu bude dosta, što je živ⁸⁷. Ovog je puta Ćiril sjedio skoro deset godina; a u to je vrijeme (1629) objelodanio svoje kalvinsko izpovijedanje⁸⁸, s kojega je opet stradao i izgubio priesto (1633)⁸⁹. Tada bi učinjen za patrijara berejski mitropolit Ćiril Kontar; no to bješe za malo dana, jer se Ćiril Lukar opet dočepa patrijarske časti; a Ćiril Kontar bi prognat na Tenedo⁹⁰. U ožujku 1634 bi treći put svrgnut Ćiril Lukar i takodjer na Tenedo prognat; a mjesto njega bi zapatrijaren solunski mitropolit Atanasije (II). Nakon dva mjeseca (u lipnju 1634) opet bi vraćen Ćiril Lukar, a Atanasije prognat⁹¹. Došaste godine bi vraćen na patrijarski priesto Ćiril Kontar, a prognat Ćiril Lukar, te opravljen u Kio, a odanle u Rod. Kontar se održa na prijestolu zar godinu i po; a tada ga sinoda svrže, te pozva iznova Ćirila Lukara (u srpnju 1636)⁹². Cigala kaže, da je Lukar, došavši u Carigrad, sam se odrekao patrijarstva⁹³. Izabran je na mjesto njegovo heraklejski mitropolit, Neofit II, koji se do malo odreče, ne mogavši podnositi metež, koji je vladao u patrijarskome dvoru⁹⁴. Poslije Neofita još jednom vrati se na priesto Ćiril Lukar i stade očito proganjati protivnike svoje, a i one, o kojima se sumnjaše, da ne prijanaju za novu njegovu nauku⁹⁵. Dogustilo je međjutim svakomu: te ga je svekoliko svećenstvo osudilo; pa uza sve, što mu protestanti i njihove vlade bijahu štiti, turska je vlada, zbog velikih nemira, prognala ga (mjeseca lipnja 1637) i činila ga zadaviti na ladji, koja ga iz

⁸⁶ PICHLER O. c. p. 124 sq.; BIOGRAF. UNIV. I. c.; CUPER I. c. num. 1453—1454.

⁸⁷ ALLATIUS I. c.

⁸⁸ *Confessio fidei Cyrilli patriarchae Constantinopolitani*. KIMMEL, *Monumenta Fidei ecclesiae Orientalis* (Jenae 1850) Part. 1, p. 25 sqq. Cf. GASS, *Symbolik der griechischen Kirche* p. 58—64. PICHLER O. c. pag. 148—151. 180—204.

⁸⁹ CUPER I. c.

⁹⁰ PICHLER I. c. p. 162.

⁹¹ CUPER n. 1455; PICHLER I. c. p. 162.

⁹² PICHLER I. c. p. 162—164.

⁹³ CUPER p. 243, n. 1466.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ *Ib.* n. 1467.

⁹⁵ Restitutus, cum magis ac magis haereticis faveret... praesules tam familiares, quam cognitos, de quorum fide dubitabat, miseris modis interficiens et exilio mulctans, et bona ecclesiastica exsorbens. ALLATIUS I. c. col. 1075.

Carigrada prenašaše; premda neki hoće, da je bio zadavljen u jednoj kuli kod Crnoga mora (1638)⁹⁶. Kalvini metnuše ga u broj mučenika⁹⁷. Ipak sami protestanat Neale ne žaca se zvati ga *heretika*, premda misli, da nije sam znao, da je takov⁹⁸.

Lukara nasliedi Ćiril Kontar, kojemu podje za rukom, da još jednom, sjedne na patrijarski priesto. Ali nakon godine dana okriviše ga pred Kapijom, te ga vlada progna u Tunis, pa ga tu dade zadaviti⁹⁹. Allacci kazuje, da je ovaj Ćiril pred smrt, kad ga dželat nagonjaše, da se vjere odrekne, odgovorio, da hoće umrijeti s crkvom rimskom sjedinjen¹⁰⁰. Cuper misli, da Allacci nije iz pouzdana izvora tu viest uzeo¹⁰¹.

Poslije Ćirila Kontara bi patrijar drinopoljski mitropolit Partenije I. Za njegova je vladanja u carigradskoj sinodi osuđeno izpoviedanje Ćirila Lukara. Partenijevo patrijarstvo trajalo je 5 godina i dva mjeseca. Bi smaknut otrovom¹⁰².

Njegov nasljednik Partenije II, koji takodjer bješe drinopoljski nadbiskup, vladao je dvie godine i dva mjeseca. Držao je sinodu, u kojoj je odredjeno, da se ima iznovice krstiti heretike kada hoće, da se sjedine s iztočnom crkvom. To je bilo napereno proti Latinima, koje Bizantinjani zвахu hereticima¹⁰³. Partenije II, poslije nego je sjedio na stolici dvie godine i dva mjeseca, bi prognat¹⁰⁴.

Joanikije II, prije heraklejski mitropolit, vladao je godinu i jedanaest mjeseci; pa onda pobježe i sakri se; a sakri i blago, koje bješe natekao¹⁰⁵.

Partenije II opet se dokopa patrijarske stolice. Nakon dvie godine i po bi protjeran i zadavljen¹⁰⁶.

I Joanikije II dočepa se drugi put patrijarske časti; pa je opet, poslije godine dana, pobjegao i sakrio se¹⁰⁷.

⁹⁶ PICHLER l. c. p. 175—180; ALLATIUS l. c.; BIOGRAFIA UNIV. l. c.

⁹⁷ PICHLER l. c. p. 180, not. 2. BIOGRAFIA UNIV. l. c. I Gass kaže: „Protestanten haben ihn hoch gepriesen und zu den Märtyrern gezählt“. O. c. p. 53.

⁹⁸ Apud GASS l. c. p. 54.

⁹⁹ CUPER p. 243—244, n. 1473; BIOGRAFIA UNIV. l. c.

¹⁰⁰ ALLATIUS l. c. n. 5, col. 1076.

¹⁰¹ CUPER p. 244, n. 1475.

¹⁰² CUPER p. 245, n. 1477.

¹⁰³ Cf. ALLATIUS l. c. col. 1082—1090.

¹⁰⁴ CUPER l. c. n. 1481.

¹⁰⁵ *Ib.* p. 246, n. 1483.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Ibid.*

Ćiril III, trnovski mitropolit, uzidje za njim na patrijarski priesto. Ali poslije dvadeset dana bi svrgnut i prognat¹⁰⁸.

Atanasije II bi drugi put patrijar, ali samo 15 dana; jer ga biskupi ne šćahu priznati, valjda s toga, što su znali, da je iza prvoga patrijarovanja pošao bio u Italiju k papi Urbanu VIII († 1644), te se bojahu, da pristaje na uniju¹⁰⁹.

Paisije, lariski biskup, bi patrijar devet mjeseci; a po tom pobježe i sakri se¹¹⁰. Za njim dohvati se treći put stolice Joanikije II. Nakon jedanaest mjeseci, turski ga teftedar baci u tamnicu i tu se odreče patrijarstva¹¹¹. Ćirilu III takodjer podje za rukom uspeti se još jednom na patrijarski priesto. Poslije četrnaest dana svrgnut je i prognan u Cipar¹¹². I Paisije opet se zapatrijari, dokle ga nakon jedanaest mjeseci, ne protjeraše; te mu dadoše prije kizičku, pa efesku stolicu¹¹³.

Partenije III bi patrijar osam mjeseci. — Turci ga objesiše, jer je bio tužen, da je pisao u Rusiju¹¹⁴.

Gabrilo II bi patrijar dvanaest dana, proti volji biskupa. Tada ga pognaše, i dadoše mu prusijsku stolicu¹¹⁵.

Partenije IV vladao je tri godine, pa se sam odreče; jer ne mogaše nateći novca, koliko Turci iskahu. Dobi po tom prusijsku mitropoliju¹¹⁶. Nasliedi ga Dionisije III; ali kada Partenije nakupi dosta novca, vrati se u Carigrad i pogna Dionisija; pa nanovo uzidje na priesto. Ne prodje vele, a drugi podliše i njemu vodu kod Kapije: te bi prognan u Tenedo¹¹⁷. Mjesto njega učinjen je za patrijara ikonijski nadsvećenik Klement; ali i ovoga brzo sinoda odbaci, učinivši za patrijara heraklejskog mitropolita, Metodija III¹¹⁸. Ne bijaše ni Metodiju s mirom; jer Partenije IV uvijek je izvijao pletke, pa je oborio s prijestola Metodija (1670); te se opet vlasti dokopao, dok intrigi drinopoljskog biskupa Dionisija, prije godine dana, ne

¹⁰⁸ CUPER l. c. n. 1484.

¹⁰⁹ *Ibid.*; ALLATIUS l. c. n. 7, col. 1092.

¹¹⁰ CUPER l. c. n. 1485.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Ib.* n. 1486.

¹¹⁴ *Ib.* p. 247, n. 1487.

¹¹⁵ *Ib.* n. 1491.

¹¹⁶ *Ib.* n. 1493: p. 248, n. 1494.

¹¹⁷ *Ibid.* n. 1494.

¹¹⁸ *Ib.* n. 1495—1498.

oboriše njega. Partenija IV turska vlada progna u Rod, ili kako drugi vele u Cipar¹¹⁹.

Dionisije IV Muselim, koji ote stolicu Parteniju, bio je, kao ekumenski patrijar, god. 1672 na saboru u Jerusalimu¹²⁰. Njega pogna Gerasim II, trnovski mitropolit; a Gerasima poslije malo mjeseci Partenije IV, koji četvrti put sjede na patrijarski priesto. Poslije tri mjeseca, Partenija potjera opet Dionisije IV, koji je ovaj put vladao godinu dana¹²¹. Dionisija iztisnu Atanasije III. Ali s ovim ne htjedoše obćiti biskupi; te ostavi priesto nakon dvanaest dana i pobježe, da ga ne bi svrgli i odnieli mu, što je imao novca, kao što bješe običaj, da se uradi svrgnutim patrijarima¹²².

Jakov Iariski bi patrijar za Atanasijem. Ne svrši se ni godina, te pletkama Dionisija IV bi svrgnut i prognat; a Dionisije treći put sjede na priesto. Ali prije nego se navrši osam mjeseci, dolazi ferman sultanov, koji uzpostavlja peti put na patrijarski priesto Partenija IV. Ovoga do malo iztisnu prijašnji patrijar Jakov Iariski. Jakovu brzo izkopa jamu, kao i prvi put, Dionisije IV, koji se četvrti put zapatrijari. Dionisiju vrati šilo za ognjilo isti Jakov Iariski, koji sjede na stolicu treći put¹²³.

Odrekaivši se stolice Jakov, bi učinjen za patrijara prusijski biskup Kalinik II. On svrže s drinopoljske stolice mitropolita Neofita, a na njegovo mjesto postavi Klementa, kalcedonskog mitropolita. Neofit, da vrati tele za tele Kaliniku, novcem i pletkama obori ga i sjede na patrijarski priesto. Do malo dana pletkama i novcem obori njega Kalinik. Ne prodje puno vremena, a Kalinika II iztisnu Dionisije IV, i postade peti put patrijarom. Do malo dana svrgnut je Dionisije, a Kalinik II treći put sjede na priesto; te je s mirom vladao 15 godina (1687—1702), i na prijestolu izvio svoj viek¹²⁴.

Gabrilo III, prije kalcedonski mitropolit, bi patrijar pet godina i dva mjeseca. I on umrie na prijestolu (1707)¹²⁵.

Jednodušnom željom biskupa, svećenstva i gospode, bi izabran tada za patrijara heraklejski mitropolit Neofit IV. Sav sakupljeni narod poljubi mu ruku, a biskupi ga odvedoše u patrijarski dvor,

¹¹⁹ CUPER n. 1499—1500.

¹²⁰ KIMMEL O. c. P. 1, p. 325 sqq. O tome saboru vidi u istom Kim-melu: *Prolegomena* p. LXXV sq.

¹²¹ CUPER p. 249, n. 1501—1503.

¹²² *Ib.* n. 1504.

¹²³ *Ib.* p. 250, n. 1505—1512.

¹²⁴ *Ib.* n. 1513.

¹²⁵ *Ib.* n. 1514.

pošto napisashe izvješće toga izbora i svojim pečatima zapečatiše. Ali prije nego će poslati izvješće velikome veziru, neki Neofitov neprijatelj učini žalbu na nj, da ga je jednom sud osudio na galiju za uhodjenje. Zabavljase mu još mnoge druge krivice, koje je sam biednik izmislio. Biskupi, ne gledajući koliko je istine u tužbi, ostave Neofita na cjedilu, i izaberu za patrijara cesarejskog mitropolitu Ciprijana¹²⁶.

Ciprijan, po Cuperu, bio bi sto i treći patrijar¹²⁷, dok se je poslije florentijskog sabora do ovoga vremena (1440—1707) na patrijarskome prijestolu zbilo preko 90 izmjena¹²⁸, jer su razni patrijari, kao što smo vidjeli, dva, tri, pa i do pet i šest puta sjedali na priesto: što pokazuje bezkrajnu pokvarenost bizantijskog svećenstva.

Ovdje dovršujemo imenik bizantijskih patrijara. A svak zna, da kroz osamnaesti i devetnaesti vjek, ako nije na gore nije doisto stvar na bolje okrenula: te što smo kazali iz posljednje periode crkvene bizantijske poviesti, dosta je štioeu, da prosudi kako onamo patrijari bivaju i kakove su prilike one crkve.

Fanar je kroz to kopao sve to dublji jaz medju iztočnom i zapadnom crkvom, razpirujući stare mržnje i stvarajući nove zadjeve. Počevši od Genadija, osim sama Nifona II i može biti Rafaila II, poviest ne zna ni za jednog bizantijskoga patrijara, sjedinjena s Petrovom stolicom. Što Pitzipios kazuje o Genadiju i četirima neposrednim njegovim nasljednicima¹²⁹, nema historičke vrijednosti i ni čim nije dokazano. Ni poslanica Jeremije II papi Gregoriju XIII, koju donosi Schelstrate¹³⁰, ne dokazuje njegovo sjedinjenje s crkvom rimskom, kao što neki misle¹³¹. Iz te poslanice vidi se samo, da su dobri odnošaji bili medju patrijarom i papom, kao što smo i prije kazali; ali tu nema ni traga priznanju papinskog primata, (uza sve, što papu zove glavom *katoličke* crkve), ili drugih katoličkih dogmata, u kojima se iztočna crkva razlikuje od katoličke. Patrijar

¹²⁶ *Catalogus Renaudotianus*. CUPER p. 251 ad fin. — Katalog Renaudotov izpisan je iz rukopisa carigradske patrijarske crkve i donosi imenik patrijara, počevši od god. 1594 do god. 1702. *Ib.* p. 196, n. 1180.

¹²⁷ O. c. p. 251 ad fin.

¹²⁸ Po Cuperu 90 ravno; ali smo mi vidjeli iz drugih izvora, da ih je bilo i više; a Pitzipios (*L'Église Orient.* II, p. 76) broji Sofronija, drugoga Genadijeva nasljednika, što ga u Cuperu nije.

¹²⁹ *L'Église Orient.* II, p. 72—78.

¹³⁰ *Acta Orientalis ecclesiae contra Lutheri haeresim* (Romae 1739) I, p. 219—252.

¹³¹ Medju ostalim i Pitzipios. O. c. III, p. 112.

dakle, da obrani svoju crkvu od protestantske pošasti, piše papi, glavi katoličke crkve, da se njemu pristoji proglasiti, kako se treba braniti proti zajedničkome neprijatelju. A što Allacci pripovieda o Ćirilu Kontaru, već smo vidjeli, da ni Cuper to ne vjeruje. Moguće je ipak, da je u broju patrijara ove periode bilo takovih, koji su o crkvi i njezinu jedinstvu drugojačije bili uvjereni, nego je htjelo bizantijsko svećenstvo; te da su i željeli, da se uzpostavi crkveno jedinstvo. Pošto je Isukrst jedinstvo preporučio i za jedinstvo svoje crkve Otea molio, ne da se ni pomisliti, da on svojom milošću nije nikada progovorio srdeu ni jednoga od ovih patrijara. Budi mi dopušteno pomenuti ovdje jedan novi primjer. Jedan izmedju najviših nadsvećenika istočne crkve vrlo fin i učen čovjek, u pouzdanu razgovoru sa osobom meni poznatom, povede rječ o papi; pa će dodati: „Ne mislite, dragi gospodine, da ja ne znam, kakav je ustav Isukrst dao crkvi. Ja znam, da crkvi treba vidljiva glava na zemlji. Ali nije u našoj ruci, da bi smo se mogli sjediniti (s rimskom crkvom), jer o tome silniji faktori odlučuju“. Ovakovi subjektivni nazori ne dokazuju, da carigradska i u obće sva grčko-istočna crkva, od turske zavlade pa do danas, nije bila neprekidno odvojena od središta katoličke crkve, od Petrova prijestola.

Medjutim istočna je crkva dopala robstva i poniženja. Vriedno je, da nekoliko činjenica o tome ovdje iznesemo štioeu pred oči.

Godine 1798 Antim, jerusalimski patrijar, po nalogu Visoke Kapije, upravlja vjernicima otčinsku pouku (διδασχὴ πατριική), da se čuvaju prevratnih nauka, koje neki Grei sa zapada prenose na iztok; *jer božji promisao, njesto bizantijskoga carstva, koje je u pravoslavlju nestalno bilo, te je naginjalo na zapadnu heresiju, odabralo je otmansku vladu, da bude štit protiv zapadnih krivovjerstva*¹³². Kada buknu grčki ustanak, turska vlada naredi patrijaru Gregoriju XX, kao da bi bio komisar policije, da iztražuje u Carigradu i u pokrajinama Grke, koji za ustanak prianjaju, i da takove njoj preda. Patrijaru je usudjeno, da bude uhoda i krvnik svojih vjernika. — Patrijarska sinoda brže bolje razaslje pismo u pokrajine na biskupe, neka gledaju pronaći pristalice ustanka, pa ih zaslužje i pošlju u priestonicu. Taj nalog revno bi izvršen. U Carigradu i u pokrajinama bjehu popisani svi, o kojima se je samo sumnjalo, da pristaju na prevrat. Pače, grčko visoko svećenstvo ovu je prigodu upotrebilo, da digne s nogu one, koji joj, ma bilo s kakova uzroka, zazorni

¹³² PICHLER, *Geschichte der Kirchl. Trennung* I, p. 441—442.

bijahu. Davši ih pozatvorati, odpravi ih u Carigrad s onima, koji su okrivljeni velikim izdajstvom. Pohvatani Grei najprije bijahu dovedeni u patrijarski dvor, pa su odatle predani turskoj vladi. Nije sve ni u tome. Patrijar i njegova sinoda metnu (1821) veliko proklestvo na Ypsilanta i druge kolovodje grčkoga ustanka. Drugi put udari anatemu sedmorici helenskih biskupa, i svrže ih sa svećeničke časti: naredivši u isti mah svimkolicim kršćanima, da ih odsele ne drže za drugo, već samo za *opake laike*. Jer Grei osjećaju, da su ljudi, pa hoće, da se izbave izpod težkoga i sramotnog turskoga jarma, carigradski patrijar, patrijar jerusalimski, deset-dvanaest mitropolita ekumenikove sinode, petnaest drugih biskupa, svi obučeni u arkiijerejske odežde, u crkvi, kroz svečanu svetu leturgiju, obadva puta udaraju crkveno proklestvo na svoje suvjernike i braću i podpisuju ekskomunikaciju na svetome oltaru¹³³!

Do malo dodje red i na izdajice svoje braće. Patrijar Gregorije XX htjede uvesti nekakovu reformu u upravu svoje crkve. Da sve eparkije i parokije bolje pribije uz patrijarkat i učini ih sasama zavisnim od njega, šćaše, da se svi crkveni prihodi stječu u središnju (patrijarsku) haznu, iz koje bi biskupi i paroci dobivali platu. Takov zamišljaj dade povod turskoj vladi, da se o patrijaru posumnja, kao da i sâm iz potaje radi za grčki ustanak; te licem na Uzkrš (22 travnja 1821) dade ga objesiti pred glavnim vratima njegove crkve, pa mu odsjeći glavu na sultanove oči. Isti dan, na tri različna mjesta, pogubljeni su u Carigradu mitropoliti nikomedijski, efeski i ankijalski. Jednak usud stiže kroz malo dana drinopoljskog mitropolita i dvanaest drugih arkiijereja, a i mnogih uglednih Grka. Medjutim tielo patrijarovo, na usvjestu kršćanima, bi ostavljeno tri dni izloženo; a onda bi dato žudijama, koji ga vukoše po gradskim ulicama i baciše u more. Grei ga noću izvadiše i opremiše u Odesu. U Cipru mjeseca svibnja po naredbi sultanovoj zadržan je konopcem mitropolit, a odsječena je glava trima njegovim biskupima. U Kandiji paša čini pogubiti na oltaru nadbiskupa i pet biskupa, a šestoga dade objesiti. — Veliki vezir, da opravda pred Evropom ova grdna nedjela, piše (27 lipnja 1821) knezu Meternichu u Beč, te mu kaže, da je prevrat odmah u svojem početku Kapiji dao pravo, da utamani savkoliki grčki narod¹³⁴.

¹³³ PITZIPIOS O. c. IV, p. 52—54.

¹³⁴ PITZIPIOS l. c. p. 54—55; PICHLER I, p. 442—443; SCHMITT, *Kritische Geschichte der neugriechischen und der russischen Kirche* (Mainz 1854) p. 78—80.

Poslije bitke kod Navarina (20 listopada 1827)), gdje sjedinjeni Francuzi, Englezi i Rusi razbiše tursko-egipatsku flotu, ekumenski patrijar Agathangelos, mjeseca veljače 1828, piše knjigu „na sve što-vane poglavice grčkoga naroda, na sve svećeničke starješine, na sve kršćane u Moreji i na ostrvima Arkipelaga, ma kojega plemena i imena bili, *u kojima se nije ugasila svaka iskra pobožna čuvstva*“. Poslije ovog nadpisa, patrijar odmah počinje: „Crkvi puca srce od boli zbog vašega izgubljenja. Ona vidi, da ste prijašnju svoju sreću razmienili s neizmjernom nesrećom, pa je čekala sve do danas, ne bili ste se pokajali i k njoj povratili, da bi vas iznovice nakitila odjećom čistom i razdriešila sveze, što vas od nje drže daleko, te učinila, da opet imate dio u njezinu duhovnome blagu. — Kano dobri pastir u evanđelju, crkva se je vazda trsila, da potraži izgubljenju ovcu, da je iznova svede u državnu svezu sa zakonitom vladom, od Boga nad nama postavljenom, od koje je ona zalutala. Crkva je htjela, da vi istanova nadjete predjašnje svoje dobro pod preblagim štitom milostivog našega gospodara. Hoćete li dakle napokon poslušati glas crkve, koja vas zove? Hoćete li već jednom poznati pravo dobro svoje? Ili ćete i dalje biti okamenjena srdeca, te, zasliepljeni i zavedeni himbenim dušmanima vaše sreće, koji vam šapću laži, tumarati stranputice i pokazati, da se već ne možete opametiti? Ali ako je tako, meni će bar svjedočiti moja saviest, da sam svetu svoju dužnost i dužnost čovječnosti izpunio; i ovo neka bude posljednja opomena“. . . Ovdje kazuje, da je on, kao starješina grčkoga naroda i crkve, dostigao od sultana amnestiju za ustaše i druge milosti, koje se dadu složiti sa stanjem raje; pa nastavlja: „A ovi novi i jasni dokazi dobrote i plemenitih misli visoke vlade valja, da probude čuvstvo zahvalnosti i u najotvrdnutijim srcima. . . Djeco moja, ovo je čas zgodan, koliko se igda može željeti, da se pokajete. Nemojte, za Boga, puštati, da vam se izmakne ova prilika, jer se ona ne će već k vama vratiti. Usvjetujte se i već jednom dozovite se pameti. Mislite se za svoj život, za imanje svoje, za spasenje vaše duše. Slušajte ljubežljivi glas crkve, jer je to glas božji, slušajte glas vaše matere, koja vas je odgojila. Poslušajte spasenosne njezine opomene i pravo se pokajte za sve, što ste pogriješili, eda se mi i vas grčki narod obrađujemo vašemu obraćenju, a vi da budete ujedinjeni s celim crkvenim tielom. Vratite se pod žezlo zakonite vaše vlade, da vam na novo procvjeta sreća i blagoslov, te proživite vesele dane i umaknete pogibli; jer će vam ladja udariti na prud, ako se na vrijeme ne zaklonite u luku spasenja sul-

tanove milosti; pošto je on spravan, da vas primi. Ali ako bi ste, što ne dao Bog, htjeli uztrajati u odporu; te, zavarani, odbijete od sebe moju opomenu, još jednom velju vam, pamтите dobro, sjekira se je već k deblu primakla¹³⁵“.

Četiri mitropolita (kalcedonski, nicejski, janjinski, lariski) i protosingjel Melecije bijahu odaslani u Grčku s ovom knjigom i predadoše je na 28 lipnja 1828 presjedniku Kapodistriji; a mnogi grčki svećenici, po nalogu patrijarovu, obilažahu ostrva, propoviedajući stanovnicima, da se pokore Turčinu. Patrijar pak sa svojom sinodom, a po zapoviedi sultanovoj, dade služiti 40 leturgija, da izprosi od kršćanskog Boga blagoslov turskome oružju, a proklestvo ustašama. Uz to, naredi svim crkvama molitvu, u kojoj, iza prošnje za sreću padišinu i njegove vlade, dolaze ove rieči: „Učini (Bože), da u njegovoj državi bude mir i pokoj, i da on uguši svaki građanski rat i svaki ustanak. Iztriebi one, koji se na nj dižu. Učini, da se sve okrene na dobro i korist njegovu; eda svi zaklonjeni pod sjen njegovih krila uzmognemo mirno i sretno živjeti, te Otea sa Sinom i svetim Duhom sada i preko sve vječnosti hvaliti i slaviti“. — Ovu je molitvu svaki svećenik imao izmoliti glasovito pred narodom, iza dovršene službe božje; a narod je imao dodati: „Amen“¹³⁶.

Ovo je robstvo; a crkva, koja takovo robstvo hoće i brani moralno je propala: te o njoj možemo kazati, da je rukama svoje jerarhije i svojeg ekumenskog patrijara sama sebi kidisila.

A sada pogledajmo, na spoljašnje poniženje carigradske crkve i njezina ekumenika.

Jeremiji II trebalo je noveca, pa je pošao u prošnju u Rusiju (1588). Car Teodor Ivanović čuvši, da je patrijar stigao u Smolensko, posla mu deputaciju s ovim pismom: „Molim te i zaklinjem, da dodješ k meni u Moskvu, eda uzmognem uživati plod tvojega blagoslova“. Jeremija, sa svojim pratiocima, do deset dana stiže u Moskvu. Izidjoše preda nj mnogi boljari i nebrojeno mnoštvo naroda, koji ga odpratiše u odredjeni mu stan. Car mu dade za društvo najveću gospodu, i čini ga svaki dan gostiti jelima najfinijim i svakojake vrste. Dvornici, kuhari, peharnici, sva služba, veliko i malo, svi bijahu najvrstnija čeljad. Feodor posla k njemu više osoba, obučeni u najsajnije odielo, izvezeno zlatom i biserom, da ga pozovu u carsku polaču. Kada dodje, na stubama ga dočekaju dva dvorska

¹³⁵ PICHLER II, p. 373—374.

¹³⁶ PICHLER II, p. 375.

obrednika, koji uz poklon do crne zemlje, reknu mu: „Car te moli i zaklinje, da dodješ k njemu: jer mu je najveća želja osvojila srce, da te vidi i primi tvoj blagoslov“. Donesavši ga oni na svojim rukama u priestolnu dvoranu, Feodor sidje s prijestola, držeći vladalačku palicu u ruci; te kad mu patrijar progovori, nazivljući mu, da mu ime bude slavno u svim krajevima izтока i zapada, odgovori: „Zahvaljujem ti, gospodine patrijare. Bog uslišao tvoje želje. Blago li si meni, što si za mojeg vladanja došao, da pohodiš moju državu!“ — Štilac već se sjeća, kamo je smjerala sva ta politička komedija. — Nakon nekoliko nedjelja patrijar Jeremija pokaza želju, da bi se vratio u Carigrad. Posjeti ga tada Boris Gudunov, carev tast, i poljubivši mu desnicu, prikaza mu pozdrav carev i caričin; pa će mu u carevo ime reći: „Najveći, carigradski ekumenski patrijare, među svetima najsvetiji, molim te i zaklinjem, poslušaj dobrovoljno, što ću ti po carevu nalogu reći. Car te moli i kumi, da se nastaniš u Rusiji i da se nazoveš patrijar vladimirski, moskovski i sve Rusije, *eda se rećim pravom uzmogneš zvati ekumenski*; a bit će ti osigurani najbolji i najobilniji prihodi“. — Za prihode car šćaše odrediti mu velike zemlje, gospodske dvore, velike i male, i na dan 35 dukata, uz neku mjeru pšenice. — Jeremija ne htjede, a i ne mogaše primiti ponudu. Ali Feodor i Gudunov šćadijahu svakako stvoriti samostalnu rusku crkvu, te dostigoše od Jeremije, da na prizna nezavisnu rusku patrijaršiju. Na 26 siečnja 1589, svečano u crkvi, Jeremija proglasi moskovskog mitropolita Joba za patrijara, izustivši ove rieči: „Božja milost, koja te je jur mitropolitom učinila, uzvisuje te još veće i čini te za patrijara vladimirskoga, moskovskoga i sve Rusije, te svih sjevernih pokrajina“. Car dodade (govoreći Jobu): „Ja hoću, da ti budeš priznat za patrijara sve moje države; te da u napredak carigradski patrijar i svi ostali patrijari samo kao brata imaju te držati¹³⁷“.

Jeremija, naprećen zlatom, vrati se u Carigrad¹³⁸; ali je *ekumenska* patrijaršija izgubila naviek svukoliku rusku crkvu.

Po *Kormčajoj Knjizi* ekumenski je patrijar Jeremija *dao, po kanonima apostola i svetih bogonosnih otaca, ruskoj božjoj crkvi*, da, poslije smrti svakog patrijara, njezini mitropoliti i biskupi mogu slobodno izabrati drugog patrijara i postaviti ga na priesto *svete*

¹³⁷ PICHLER II, p. 85—87; MURAWIEW, *Geschichte der russischen Kirche* p. 113—114.

¹³⁸ PICHLER *ib.*; *Kormčaja Knjiga* apud KOPITAR, *Jahrbücher der Literatur*, XXIII, p. 243.

apostolske crkve u velikoj Rusiji. Ipak, da bude savršen blagoslov, veli *Kormčaja Knjiga*, htio je Jeremija, da se izbor, ako je moguće, doglasi četirima patrijarima, da tim ruska crkva pokaže, da je veže ljubav s ostalim; premda je i brez toga izbor valjan¹³⁹.

Vrativši se Jeremija u Carigrad, sazva mjeseca veljače 1591 sabor, u kojemu bi potvrđena ruska patrijaršija, a sinodičku knjigu o tome potpisao, po Muravievu, tri patrijara, (aleksandrijski nije tada bio u životu,) 42 mitropolita, devetnaest nadbiskupa i dvadeset biskupa¹⁴⁰. U toj knjizi priznato je moskovskome patrijaru peto mjesto u crkvi, biva, neposredno iza jerusalimskog patrijara. Ipak car i patrijar Job, kako se prije s Jeremijom bijahu pogodili, ostarđoše pri tomu, da ruska patrijaršija ima se smatrati treća u redu; to jest, poslije aleksandrijske¹⁴¹. Još je u istoj knjizi kazano, da ruski patrijar ima priznavati i poštovati patrijara carigradskog, apostolskog prijestola za svojega *poglavicu i prvoga* (ἀρχὴν καὶ πρῶτον = *načalo i pervyi*)¹⁴². U isti je mah utvrđeno, da će ruski patrijar plaćati svake godine ekumenskome patrijaru 500 dukata. Ali je Rusija i tu odvisnost prekinula god. 1657, pa je ekumenik Dionisije III god. 1660 iznovice priznao podpunu neodvisnost ruske crkve i njezina patrijara¹⁴³.

Na drugome smo mjestu vidjeli, (s. 114) kako se je ukrajinska crkva odvojila od Carigrada i pridružila (1685) moskovskoj patrijaršiji, a da stvar prije nije ni javljena ekumenskome patrijaru.

¹³⁹ Und es gab der ökumenische Patriarch Jeremias dem Stuhle der Kirche Gottes von Russland, nach den Kanonen der Apostel und der heiligen Gotttragenden Väter die Gewalt, dass nach dem Hintritt eines Patriarchen unverwehrt ein anderer Patriarch auf den Stuhl der heiligen apostolischen Kirche in Grossrussland gewählt und erhoben werde durch seine Metropoliten und Bischöfe, damit, sagte er, nicht die Kirche Gottes sich verwitwe . . . Des vollkommenen Segens halber aber, sagte er, werde diess, wo möglich, den vier Patriachen berichtet, nicht desshalb, dass ohne ihre Wahl der russische Patriarch nicht auf den Stuhl erhoben würde, sondern der vollkommenen Bescheidenheit halber, besonders aber, damit die Kirche zeige, dass sie (mit den übrigen) den Bund der Liebe in Christo habe. KOPITAR l. c. p. 236.

¹⁴⁰ MURAWIEW O. c. p. 117. Drugi izvori drugčije kazuju o broju potpisa. *Kormčaja Knjiga* (Kopitar l. c. p. 244) kaže, da su potpisali sva četiri patrijara, te 82 mitropolita, nadbiskupa i biskupa. Strahl (*Beiträge zur Russischen Kirchengeschichte*, p. 221) osim triju patrijara, veli da je priznalo rusku patrijaršiju 76 mitropolita i nadbiskupa. Cf. PICHLER II, p. 88.

¹⁴¹ PICHLER *ib.* p. 89; MURAWIEW l. c.

¹⁴² KOPITAR l. c. p. 245.

¹⁴³ Cf. THEINER, *Vicende della Chiesa Catt. in Polonia* p. 96—104; ALZOG, *Histoire de l'Église III*, p. 285.

Kazali smo, kako je patrijarska sinoda godine 1828 odaslala u Grčku legaciju s patrijarovim pismom, koje bi predano Kapodistriji u Porosu. Grei se tom prilikom pokazao pravo razboriti i svjestni. Zadovoljiše se tim, da patrijarske poslanike uljudno vrata nazad¹⁴⁴.

Patrijar Kostancije još jednom okuša, da bi Grke pokorio ekumenskoj patrijaršiji. Pismom od 30 kolovoza 1830 čestitao je Kapodistriji pametno njegovo vladanje, a u isti mah kazao mu svoju najtopliju želju, da bi se Heleni istanova vratili *pod blagoslovene ždrake pravoslavnoga patrijarskog sunca*. Kapodistrija diplomatskom finocim odgovori mu, da dok sadanje nezgode traju, ne može se ni misliti o sjedinjenju s patrijarskom stolicom¹⁴⁵. Ali kada okrenuše na bolje političke prilike u Grčkoj, helenski biskupi, brojem ih 36, u narodnoj sinodi sakupljenoj u Naupliji, gdje tada sjedjao je vlada, dne 15/27 srpnja 1833, proglasiše grčku crkvu samostalnom i neodvisnom od svakoga tudjinskog starješinstva, te zaistaše, da vlada kralja Otona svečano izjavi: 1. da pravoslavna, iztočna, apostolska crkva kraljevstva grčkoga, dok sama u duhovnoime ne priznaje nikakove druge glave do Isukrsta, slobodna je i neodvisna od svake inokrajne vlasti, bez štete jedinstva u dogmatu s ostalim iztočnim crkvama; a da ipak za vladanje i upravljanje, što samu kraljevskome prijestolu pripada, ona drži grčkoga kralja za svojeg vrhovnoga glavaru; jer se to nipošto ne suproti crkvenim zakonima; 2. da će se ustanoviti jedna stalna sinoda, koja će, prema kanonima, opremati crkvene posle; a bit će sastavljena od biskupa, koje će kralj imenovati¹⁴⁶. — Samostalnost grčke crkve bi utvrđena državnim zakonom. Drugi članak grčkoga ustava od godine 1844 glasi: „Pravoslavna helenska crkva, priznajući za svoju glavu našega Gospoda Isukrsta, naviek je dogmatički sjedinjena s velikom carigradskom i sa svakom drugom pravoslavnom crkvom, pošto se drži, kao i one, svetih apostolskih i saborskih pravila i svetih predanja, *ali je ona u svojim oblastnim pravima samovlastna (avtokefalna) i neodvisna od svake druge crkve*; a njom upravlja sveta biskupska sinoda¹⁴⁷.

¹⁴⁴ PITZIFIOS O. c. IV, p. 55.

¹⁴⁵ PICHLER II, p. 384.

¹⁴⁶ PICHLER II, p. 388; TONDINI, *Le Pape de Rome et les Papes de l'Église orthodoxe d'Orient* (Paris 1876), p. 175—176.

¹⁴⁷ Ἡ ὁρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος κεφαλὴν γνωρίζουσα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὑπάρχει ἀναποσπάστως ἡνωμένη δογματικῶς μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης καὶ πάσης ἄλλης ὁμοδόξου τοῦ Χριστοῦ ἐκκλη-

Fanar se je suprotio punih 17 godina neodvisnosti grčke crkve. Najzad mjeseca srpnja 1850 izdade sinodičku knjigu (*συνοδικὸς τόμος*), kojom kaže, da je carigradska crkva prema ostalim, što čokot prema lozama, i da je njezinu patrijaru od Boga naredjeno, da se brine za sve crkve, te da je on pastir, koji straži, i marljivi čuvar crkvenih kanona; pa s toga sâm priznaje samostalnost helenske crkve. Ali jer se je sinodičkim tomom zahtijevalo, da atenski mitropolit, a ni jedan drugi arkijerej, bude uvijek predsjednik helenske sinode, i da helenska crkva ima uzimati u carigradskog patrijaru svetu krizmu, grčka vlada ne šćadijaše primiti takove uvjete; te odredi, da već ne će nikakova odnošaja s Carigradom¹⁴⁸.

Poslije Grčke odtrže se Rumunjska od ekumenske patrijaršije. — Stanovnici rimske Dacije, Moldavije i Vlaške, one liepe doline, koja se stere izmedju karpatskih gora i Crnoga mora, u jedanaestome vieku pokrstiše se po grčko-iztočnome obredu; a crkva im bi područna carigradskoj patrijaršiji. U drugoj polovini četrnaestoga vieka, brizanjem franjevačkih misionara, moldavski vojvoda Lacko¹⁴⁹

σίας, τηροῦσα ἀπαρράλλακτως ὡς ἐκτεῖναι τοὺς τε ἱεροὺς ἀποστολικούς καὶ συνοδικούς κανόνες καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις. Εἶναι δὲ αὐτοκέφαλος, ἐνεργοῦσα ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης ἐκκλησίας τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς δικαιώματα καὶ διοικεῖται ὑπὸ ἱερᾶς συνόδου ἀρχιερέων. PITZIOS O. c. IV, p. 56, not. 4.

¹⁴⁸ PITZIOS *ib.* p. 56—58; PICHLER II, p. 398—399.

¹⁴⁹ U trinaestome vieku Moldavija i Vlaška bijahu dvie osobite države. Moldavija za vladanja Stjepana Velikoga (1458—1504) unatoč tomu, što je ratovala s Turcima, doprla je do sjajne moći. Za Stjepanova nasljednika Bogdana (1504—1517), ugovorila je prvu kapitulaciju sa Selimom I; a ovom je kapitulacijom osigurana joj teritorijalna cjelokupnost, samostalnost i sloboda, da se svojim zakonima vlada, a da se Turci u to ne miešaju: k tomu njezinu gospodararu priznato je pravo nad životom i smrću svojih podložnika. Ali je valjalo, da ona plaća Turčinu godišnji harač, i Turska je imala pravo potvrđivanja svakoga novog kneza. Drugu, ovoj sličnu, kapitulaciju uglavi godine 1649 knez Vasilije Lupu s vladom Muhameda IV. Takov odnošaj Turske k Moldaviji bješe nazvan: suzerenstvo (*suzeraineté*). — Vlaška (Karavlaška) još prije nego Moldavija (Karabogdanska) bila je prinudjena ugovoriti kapitulaciju s Turcima. To bi sa sultanom Bajazetom I za vladanja Mirčee I (1391). Drugu je kapitulaciju ugovorio knez Vlad s Muhamedom II (1460). Turska je dakle imala suzerensko pravo nad Moldavijom i Vlaškom. U početku osamnaestog vieka Kapija je počela samosilno miešati se u unutrašnje posle dviju država. Cielu je viek i pō po svojoj volji određivala im hospodare; dok nije imala prava nego da potvrdi, koga bi narod izabrao: te im je slala izprva rodjene Rumunje, pa onda Grke fanariote (1716—1821). Oni su bivali pravi nasilnici i krvopije naroda. Njima je samo bilo do toga, da se što prije obogate, jer niesu bili ni jednoga časa sigurni, da ih Kapija ne će s prijestola iznenada svrći. — Vlaška i Moldavija bijahu sjedinjene u jednu državu 1859.

priedje na katolički zakon; te i svoje podložnike sjedini s rimskom crkvom. Pitao je s toga, da mu papa da biskupa. Urban V (1362 do 1370) dade nalog pražkome nadbiskupu i biskupima vratislavskom i krakovskom¹⁵⁰, da razvide, je li sve istina, što mu je Lacko po franjevcima doglasio; a nadju li, da zbilja vojvoda i njegovi podložnici pravo i odvažno hoće, da budu katoličke vjere, neka rede za Moldaviju osobitog biskupa. Ona trojica podjoše u Moldaviju, i našavši, da je pravo onako kako su Lackovi poslanici kazali papi, rediše Moldavcima za biskupa franjevca fra Andriju iz Krakova¹⁵¹. — U isto su vrijeme radili dobrim uspjehom u Vlaškoj misionari dominikanci i franjevci; pa je ugarski kralj Lajoš predložio godine 1374 papi Gregoriju XI, da da Vlasima za biskupa franjevca fra Antonija Splićanina, podpuno vješta vlaškom jeziku. Papa uradi tako; a u knjizi pisanoj arcibiskupima Ostrogona i Koloče¹⁵², kaže, da se fra Antoniju Splićaninu ima pripisati pokatoličenje Vlaha¹⁵³. Kada Turci provališe u zemlju, pod Bajazetom I (1389—1396), smrće se u Moldaviji katoličkomu zakonu. Turci poubijaše franjevece, poharaše i razoriše crkve i razagnaše katolike, koji ne pogiboše od njihova mača¹⁵⁴. — A ta huda sreća opet stiže katoličku crkvu u onim pokrajinama u drugoj polovini XV vieka, kada ih Muhamed II opustoši s kraja na kraj (1476)¹⁵⁵.

Rumunji su nekako do polovine XVII vieka imali u crkvi staroslovensku službu božju. Za kneza Matije Besaraba (1633—1654) Vlasi uvedoše u crkvu svoj jezik, a Moldavci za kneza Vasilija Lupu; te jedni i drugi služe leturgiju rumunjskim jezikom¹⁵⁶. — U florentijskome saboru s Grcima bješe nazočan i moldo-vlaški mitropolit Damjan; te potpisa kao i ostali dekret sjedinjenja (ἀρχιερός υπέγραφα = *contentus subscripsi*).

U početku godine 1859 (5 veljače) Moldavija i Vlaška sjedinjene su u jednu državu; a Kusa (Cusa) bi imenovan za rumunjskoga kneza (hospodara). Godine 1864, na prijedlog ministra bogoslovja, legislativna skupština proglasi rumunjsku crkvu samostalnom i neodvisnom od svake inokrajne crkvene vlasti. Po primjeru Ru-

¹⁵⁰ RAYNALDI a. 1370, n. 7.

¹⁵¹ COZZA, *De schism. Graecor.* P. 5, c. 21, III. p. 251; MARCELLINO DA CIVEZZA, *Storia delle Miss. Francesc.* IV, p. 163—170.

¹⁵² WADINGUS a. 1374, n. 7.

¹⁵³ MARCELLINO DA CIVEZZA l. c. p. 160—163. 170—172.

¹⁵⁴ MARCELLINO DA CIVEZZA IV, p. 438.

¹⁵⁵ MARCELLINO DA CIVEZZA V, p. 235.

¹⁵⁶ BROCKHAUS, *Conversations-Lexikon* (XIII Aufl.) XIII (1886), p. 903. Cf. PAPP-SZILAGYI, *Enchiridion Juris Orient.* (M.-Varadini 1862), p. 366—367.

sije i Grčke bi ustanovljena obća sinoda, koja će crkvom upravljati. Osobito je bilo rumunjskoj sinodi, da njezini članovi, po tadašnjoj ustanovi, bijahu svi rumunjski biskupi i po tri zastupnika svake biskupije, koji su se imali birati svake tri godine, a mogahu biti svećenici, ili svjetovnjaci. Još je bilo osobito istoj sinodi, da se je imala sakupljati svake dvie godine u mjesecu srpnju, a pozivao bi članove ministar bogoštovlja i predlagao stvari, o kojima bi sinoda viećala i razpravljala. U ime hospodarevo sinodi bi predsjedao vlaški mitropolit. Kasnije ova je ustanova promienjena. Članovi su sinode sami biskupi; ali i oni, koji nemaju eparkije. (U Rumunjskoj svaki biskup ima svoga zamjenika, titularnog biskupa: *arhiereu locoteninte.*) Sinoda se sakuplja dvaput na godinu, po dvadeset i sedmomu apostolskome kanonu, u proljeću i jeseni, i drži sjednice u nazočnosti ministra bogoštovlja, ili drugoga njegova kolege, ako sam nije grčko-iztočne vjere. Kralju pripada pravo potvrđivanja saborskih odredaba. — Biskupe i mitropolit predlaže isti ministar bogoštovlja; a kralj ih imenuje¹⁵⁷.

Novi rumunjski crkveni zakoni uzbuniše sav Fanar. S toga je patrijar Sofronije sazvaio sabor i one zakone činio osuditi; pa je poslao u Bukurešte arhimandrita Evstakija Kleobula, dajući mu jedno pismo za Kusu, a drugo za moldo-vlaške nadsvećenike. Knez ne htjede primiti preda se patrijarova legata. Poslije 15 dana poručio mu, da može predati pisma ministru bogoštovlja. A kada Kleobul počeo kovati vladi neprilike, Kusa ga prožene iz kneževine (11 svibnja 1865). Poradi toga patrijar sazvaio odmah drugi sabor, na kojemu bi određeno, da se zaište pomoć od Rusije. Sinodičko pismo, predato ruskome poslaniku u Carigradu, kaže, da sveta i velika (carigradska) crkva Krstova, *duhovna čuvarica ustanova apostolskih i svetih otaca*, netom je čula, što se u Rumunjskoj spravlja, upozorila je ugarsko-vlaškog mitropolita Nifona; ali se on, na žalost, nije ni odazvao. Kad su izišli rumunjski crkveni zakoni, velika je Krstova crkva, prema svojoj dužnosti, sazvala sveti veliki sabor, koji je, na temelju svetog pisma i crkvenih pravila, dokazao antikanonički karakter rumunjskih zakona. Saborska presuda poslana je po osobitu legatu u Moldo-Vlašku; a o znamenitosti one presude ruska se sinoda može uvjeriti iz priepisa, koji se ovome pismu dodaje. Njegovo visočanstvo knez Aleksandar Kusa nije htio primiti legata velike Krstove crkve, ni saslušati ga; pače ga je pod stražom iz kneževine izagnao. Nje-

¹⁵⁷ VERING, *Lehrbuch des kathol. oriental. und protest. Kirchenrechts*, p. 635, not. 1, 648. 664.

govo je visočanstvo jošte prezirom odvrtilo na patrijarsku sinodičku knjigu, i knez nije htio ni počastiti nas svojim odgovorom. Nije sve ni u ovomu, već netom iztjera legata, *pobožni* knez potvrdi zakone prije pomenute; te on, svjetovni vladar, postavi, da upravljaju crkvom, biskupe, koje je njegovo ministarstvo izabralo. Zato, predragi u Isukrstu brate (*brat* je petrogradska sinoda), našao sam, da mi treba vas o svemu obavijestiti, kao što i o presudi velike Krstove crkve, eda se i vi postarate, da se unište naprezanja, suproć kojima se je do ovog časa borila *velika Krstova crkva*¹⁵⁸.

Ovo ne pomože Fanaru. Katkov je onom prilikom Rusima rekao: „Kojim pravom, mogli bismo *mi* napadati na kneza Kusu?¹⁵⁹“ — Tako odmetnu se od ekumenske patrijaršije 5,000.000 Rumunja.

Prije nego Rumunji današnje kraljevine, odpadoše od *velike* carigradske crkve austrijski podanici grčko-iztočne vjere (Rumunji i Srbi, do 4,000.000 po broju). — Kazao sam prije (s. 153—4) o srbskoj neodvisnoj patrijaršiji u Peći. Poslije nego patrijar Arsenije IV pribježe (1738) u austrijsku zemlju, te postade karlovački mitropolit, — priznavši mu Austrija *ad personam* naziv *patrijar*, — njegovi nasljednici ostadoše prema Carigradu u jednaku odnošaju prave neodvisnosti. Postavši Bukovina austrijskom pokrajinom (1775), bukovinska eparhija, carskom odlukom od 30 rujna 1783, *in dogmaticis et spiritualibus* bi metnuta pod vlast karlovačkog mitropolita i njegove sinode. Iste godine i u istome smislu bi podvrgnuta Karlovcima eparhija, koja tada (1783) bješe ustanovljena za erdeljske Rumunje u Sibirju. Dalmatinska eparhija, ustanovljena god. 1808. za francuzke vlade, u Zadru, carskim pismom od 29 prosinca 1828 i dekretom od 19 ožujka 1829 bi takodjer privezana Karlovcima za dogmatička i skrozi duhovna pitanja. Tako isto i rumunjske eparhije ustanovljene god. 1864 u Aradu i Karansebesu; te i najnovija srbska (1874) u Kotoru¹⁶⁰.

Kako su od ekumenikove vlasti odpali Bugari i stvorili godine 1870 svoju eksarkiju, to smo već prije (s. 134) kazali.

Godine 1879 i srbska kraljevina dobi podpunu svoju samostalnost (s. 157).

Na što je spala *velika Krstova crkva*? Što je ostalo *ekumenske* patrijaru? Što li će mu ostati, kada u Evropi nestane Turčina?

¹⁵⁸ GAGARIN, *Le Clergé Russe*, p. 248—273. Pisac donosi *in extenso* ovaj spis, a i druge izprave, koje se uza nj privezuju.

¹⁵⁹ *Ibid.* p. 273.

¹⁶⁰ Cf. VERING O. c. p. 377—385.

POGLAVLJE XXVII.

Sadržaj. — Leon Allacci hoće, da su zapadna i istočna crkva *jedna* crkva, i da im je *jedna* vjera. Njegove knjige o tome predmetu. — Allacci nigdje ne kaže, što je pravo crkva. — Kako on dokazuje svoju tesu. — Maronićanin Abram iz Eckela i Petar Arkudio. — Nikola Papadopoli i njegovo djelo *Praenotiones Mystagogicae*. — Pitzipios i njegova dokazivanja. — Gagarin. — Galitzin. — Kirejevski. — Pichlerova primjetba. — Carigradski sabor od god. 1722.

Ostaje nam još, da razaberemo dogmatičko stanovište grčko-istočne crkve poslije florentijskog sabora.

Čuveni književnik Leon Allacci (1586—1669), poznatim djelom „*De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione*“¹, šćaše da dokaže, da izmedju grčko-istočne i katoličke (rimске) crkve nema nikakove dogmatičke razlike, premda na iztoku ima skismatika, koje sami Grei drže za heretike. „Zapadna i istočna crkva, veli on, *jedna je, kao što je jedna i vjera*, uza sve, što se različnim imenima crkve nazivaju. Krivo bi sudio tko bi rekao, da je jedna od druge odpala, ako prije ne bi dokazao, da je jedna odpala od vjere, koju druga čuva². Pod imenom:

¹ *Libri tres* (Coloniae Agrippinae 1648). — O Allacciju piše Du Pin (†1719): „Son application à l' étude des nouveaux Grecs ne l' avoit pas empêché d' étudier aussi des anciens Pères Grecs et Latins, dont il cite les passages fort à propos sur les matières qu' il traite. Il... sçavoit beaucoup en tout genre d' érudition; mais il n' a pas toujours assez de justesse ni de critique“. Apud HURTER, *Nomenclator Literarius* (Oeniponte 1874—1876) II, p. 107. A Niceron († 1738): „Era egli un uomo attivo ed infaticabile, dotato di meravigliosa memoria, che molto sapeva, d' ogni maniera di erudizione; ma che mancava di aggiustatezza e di critica, sì che nelle sue opere si scorge molta più lettura e sapere, che spirito e discernimento“. BIOGRAFIA UNIV., *Allacci*. Zaista je pretjeran sud Trivultiensâ: „L. Allatius, Grec de cette espèce de prétendus savants qui ont beaucoup lu et n' ont jamais su lire“. Apud HURTER l. c.

² *Occidentalis atque orientalis ecclesia una est, quemadmodum et una fides, licet diversis nominibus vocitetur; et male, unam ab altera defecisse quis diceret, nisi prius ab eadem etiam fide, quam alia tutaretur, defecisse demonstraret*. L. 1, c. 1, n. 5, col. 6—7.

iztočna crkva Allacci razumieva sve Grke, a osobito one, koji su pod oblašću četiriju istočnih patrijara³: dakle sve vjernike grčko-iztočnoga obreda, pa i Ruse, koji su, kad je Allacci pisao, još priznavali neko starješinstvo carigradskoga ekumenika (s. 562). Da dokaže svoju tesu, naš auktor u prvoj knjizi razloži o vlasti rimske crkve do trulanskog sabora (692). Poslije Isukrstova uzašašća na nebo, Petar bješe vrhovni pastir svih kršćana. Neka je Pavao bio izvrstni apostol, nije bio jednak Petru, jer apostolska služba i primat dvie su različne službe. U rimskome papi združene su časti biskupa, patrijara i primata. Biskupsku i patrijarsku vlast papa dieli s drugim; ali čast Petrova nasljednika, njegova je: ne dieli je s drugim. To se je i prvih vjekova priznavalo. Eno i u sredačkome saboru (347) iztječe se prizivački papin sud. A bio je običaj još od naj-davnije starine prizivati se na rimskoga papu. Ovaj običaj nije malaksao ni u poznijim vjekovima. Sami Grei, do trulanskog sabora, priznavahu sveobću vlast rimskoga pape nad vasionom crkvom. Jedina rimska crkva bila je vlastna, da stvara zakone; pa je i davala ih ostalim crkvama. Nju ide sazivati sabore; a može ih i razpustiti. Takovo starješinstvo rimske crkve priznali su mnogi patrijari. — U drugoj knjizi razbira odnošaje Grka k rimskoj crkvi, od trulanskoga do florentijskog sabora. Leon Isavrijanin (717—741) stupivši na priesto posla rimskome biskupu svoje izpoviedanje. Ovaj primjer dokazuje, da Grei, uza sve, što su se neko vrieme odvajali od rimske crkve, uvijek su se ipak k njoj vraćali. Skismatici se varaju kada vele, da su se za ovoga cara razdvojile crkve, a tomu, da Latini bijahu krivi, osobito dometkom *Filioque*. Zalazi od istine tko misli, da je propast zapadnoga carstva za sobom povukla propast papinskog primata, ili da je papa izgubio primat, jer je božem vjeru promienio. *Filioque* u simbolu nije heresija. Kad se je ustanovilo franačko carstvo, te Rim se odmetnuo od iztočnog carstva, bizantijski su carevi pokorili vlasti carigradskog patrijara sve pokrajine svoje države, koje su do tada bile u području rimske patrijaršije, te neposredno podvrgnute papi. Prepiranja, što su zbog toga nastala medju Rimom i Carigradom, nemaju se držati za crkveni razkol. Naprotiv je istina, da je i poslije onoga doba rimski biskup zapoviedao carigradskome patrijaru, prema vlasti, koju ima kao Isukrstov namjestnik. Poslije nego je prognan Focije, u carigradskoj crkvi sve

³ Sermo erit de Graecis, et de iis potissimum, qui Byzantino, Antiocheno, Alexandrino et Hierosolymitano patriarchis subijciuntur. L. c. col. 8.

je po volji rimskoga biskupa uzpostavljeno bilo. Ako je Focije vraćen drugi put, rimski su pape njega od crkve odlučili i proglasili, da ništa ne vriede njegova službena činstva. Uzročnik je skisme Focije; i s toga je zaglavio odlučan od crkve. Svi patrijari od Focija do Cerularija priznavali su papino poglavarstvo. Uza sve, što je Cerularije pisao proti Latinima, dvie su crkve isto ostale sjedinjene. Razni carevi, kano Aleksije Komnen, Ivan Komnen, Manuilo, svojski su se trsili, da se jedinstvo ne razvrgne. Osobito je Mihajlo Paleolog tražio, da sjedini skismatike s rimskom crkvom. Njegov sin Andronik (1282—1332) razvrgao je crkveno jedinstvo. Za njegova vladanja, a i za vladanja neposrednih njegovih nasljednika, razkol se je to veće širio. Te se mnogi Grei suproćahu Latinima i pisahu protiv njih. Pa opet i u toj periodi ljudi svjestniji i bolji bijahu odani rimskomu papi. — U trećoj knjizi naš auktor iztražuje posljednje doba. Briženjem Ivana Paleologa florentijski je sabor uzpostavio sjedinjenje dviju crkava. Jedinstvo već se nije pretrglo. Vjera sadanjih Grka, osim dometka *Filioque*, podpuno se slaže s latinskom naukom. Grei svjetovnjaci poštivaju svećenike i kalugjere, pohađaju crkve, pričešćuju se, plaše se crkvenoga izobćenja, štiju svetinje, vjeruju čudesima, osobito preblazene Gospe, koju upravo divnim poštovanjem časte; oni poste, mole za mrtve, drže svih sedam sakramenata, priznaju sedam vaseljenskih sabora, te starodavne crkvene običaje, predanja, dogmate svetih otaca i njihove knjige; oni ne odbijaju nauku starodavnih zapadnih učitelja, preziru heretike, izgovaraju isto vjervanje, koje i Latini, samo što u njemu nema *Filioque*. Vjeruju Trojstvo u jedinstvu i izpoviedaju pravu nauku o Isukrstovu upućenju. K tomu valja pridodati, da ima po iztoku mnogo latinskih biskupa, da latinski svećenici više puta služe misu u grčkim crkvama i da Latini žive u prijateljstvu s Greima. Mnogi Grei u Italiji drže svoj iztočni obred, a pokorni su rimskomu papi: što im je lako; jer crkveno jedinstvo ne stoji u jedinstvu obreda i običaja, već u jedinstvu vjervanja i nauke. Običaji mogu se izmieniti, ali je vjera nepromjenita. Grei i Latini slažu se u vjeri; te je jednim i drugim jedna ista crkva. Krivo se misli, da carigradski patrijar svake godine izgovara anatemu na Latine. S druge strane Grei nepravедno zabavljaju Latinima, da su starinske običaje pometnuli. A niese ni grčki običaji svagda se nepromjeniti uzdržali. Ne računajući jezik i obrede, crkva iztočna i zapadna jedna je te ista u vjeri: niti ćeš,

što naći, da bi u jednoj bilo ustanovljeno i potvrđeno, a da ne bi jednako bilo i u drugoj⁴.

Allacci istu misao brani u drugim svojim knjigama. U poslancu pisanoj Boineburgu⁵, polazeći od principa, da razlika u dogmatima vjere, ili u onome, što k vjeri spada, (a ne razlika u obredima i običajima) stvara razliku crkava⁶, napinje se, da dokaže, da se nema misliti, da je nauka crkve, što su nekoji Grci, poslije florentijskog sabora, pisali protiv rimske nauke o izhodenju Duha svetoga; jer oni nisu crkva⁷. U djelu o *Čistilištu*⁸ veli: „Jer su protiv nauki rimske crkve ovo, ili ono pisali Marko Efesac, kalugjer Barlam, Nilo Solunjanin, Josip Bryennios, Melecije, aleksandrijski patrijarh, kalugjer Pakomije, Manuilo Peloponesac, Gabrilo Sever Filadelfljanin, Georgije Korešanin (*Coressus*) i drugi, nepametno bi razložio, tko bi odatle izvodio, da onako misle Grci i njihova crkva“... Grci bo drže se načela, da ne priznaju za dogmatičku nauku učenje posebnih ljudi (ma bili takovi ljudi i u patrijarskoj časti), ako isto učenje nije utvrđeno sinodom, ili pristajanjem ostalih patrijara. Zato neka viču koliko im drago i sva četiri patrijara, ako se svi u istoj misli ne slažu, i ako se njihova nauka ne podudara s naukom otaca i predanjem crkve, rugat će im se grčka crkva¹⁰.

Žalimo, što Allacci nigdje ne kaže, što je pravo crkva. A iz onoga, što o crkvi piše, teško bi se dala izvesti čista definicija. Međutim hoće, da je zapadna i istočna crkva svagda *jedna* crkva

⁴ Si linguam et ritus excipias, in fide una eademque est ecclesia (orientalis et occidentalis), neque in una offendes firmum approbatumque, quod non in alia firmitatis ac dignitatis, sub uno capite, sit loco. L. 3, c. 12, n. 1, p. 1102.

⁵ *De perpetua consensione Latinae et Graecae ecclesiae ad D. Christinum de Boineburg* (Moguntiae 1655).

⁶ Differentiam in dogmatibus fidei, vel in iis quae ad fidem pertinent, non autem differentiam in ritibus et consuetudinibus, differentiam ecclesiarum inducere. §. 10.

⁷ Quidquid sit de istis; plane in illis orientalis ecclesia non est. §. 11.

⁸ *De utriusque ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua in dogmate de Purgatorio consensione* (Romae 1655).

⁹ Pag. 3.

¹⁰ Solemne est Graecis, singularium hominum, et si dignitate praefulgeant, etiam patriarchali, dogmata, nisi synodali calculo et votis reliquorum patriarcharum constabiliuntur, inter alia dogmata non admittere. Clamet Constantinopolitanus, perstrepet Alexandrinus, tumultum concitet Antiochenus, reclamet Hierosolymitanus, deridiculo sunt Graecorum ecclesiae, si in unum omnes non conveniunt, dictaque eorum cum Patrum dictis, et ecclesiae traditionibus non concordant. P. 5–6.

bila i jest: jer je jednoj i drugoj ista vjera. Ali tu istovetnost vjere, nije dokazao: dok ja mislim, da sam u Predgovoru ovoga djela i u Predgovoru djela *Papino Poglavarstvo* dokazao, da nije ista vjera zapadne i istočne crkve. Pa onda nije ni jedna crkva: što inače ne brane ni noviji pisci, koji su pošli njegovim tragom. U ostalome nitko ne bi smio poreći, da *svi* rimski pape, koji su poslije Cerularija u kakov odnošaj stupili s bizantijskim basileusima, ili s istočnom crkvom, o stvari su drugčije mislili i govorili nego Allacci i oni, koji za njim idu. Za ovu tvrdnju, pozivljem se na cijelo ovo djelo, u kojemu je štilac mogao naći mnoge dokaze.

Da se vidi, kako Allacci brani svoju tesu, evo nekoliko primjera. Poslije Focija do Cerularija (886—1043) svi su carigradski patrijari živjeli u liepoj slozi s rimskom crkvom, priznavajući vrhovnu vlast apostolske stolice. Allacci navodi Manuila Kaleku i bezimenog pisca, koji to svjedoče¹¹. A malo prije kazao je, da Sisinije II (995—999) i Sergije II (999—1019) niesu se pokoravali onoj vlasti¹². — Cerularijevo odmetništvo nije škodilo crkvenome jedinstvu. Dokazom je, veli Allacci, što je papa Aleksandar god. 1071 poslao caru Mihajlu svojega legata, Petra ananjskog biskupa, koji je stao u Carigradu godinu dana, do smrti Aleksandrove. To je biljeg, da je car bio sjedinjen s crkvom rimskom¹³. Kao da bi u caru sva crkva bila, sve kad bi legacija Petra ananjskoga (s. 167) bila dokaz, da se je Mihajlo VII pokoravao papinu primatu. A što Grci ne šćahu primiti ni saslušati legate pape Benedikta XII (1334—1342), *koji bijahu došli, da uzpostave slogu i jedinstvo crkava*, to ne dokazuje, da su crkve bile razdvojene¹⁴. — Za Manuila I Komnena (1143—1180) bilo je pisaca, koji su pisali protiv nauke rimske crkve o izhodjenju Duha svetoga, a medju njima se iztjecaaše Andronik Kamater¹⁵. K tome broju pristupiše i Mihajlo Anki¹⁶ i Teodor Balsamon i Nikola Hidruntinjanin¹⁷, a u trinaestome vieku patrijari German II¹⁸

¹¹ L. 2, c. 8, n. 5, col. 614.

¹² *Ibid.*, n. 1—2, col. 606—610.

¹³ L. 2, c. 9, n. 7, col. 624.

¹⁴ L. 2, c. 16, n. 2, col. 800.

¹⁵ Non defuere tamen eo tempore, qui sententiam de processione Spiritus sancti *ex solo Patre* tutarentur, et scripto defenderent. Inter eos non infimus fuit Andronicus Camaterus. L. 2, c. 11, n. 5, col. 660.

¹⁶ L. 2, c. 12, n. 1, col. 664.

¹⁷ L. 2, c. 13, n. 4, col. 703—705.

¹⁸ L. 2, c. 14, n. 3, col. 711—712.

i Gregorije Cipranin¹⁹, pa Georgije Moskampar, arhivar carigradske crkve, Kostantin Akropolit i Georgije Pakimer²⁰. Iz trinaestoga i četrnaestoga vieka Allacci donosi imena trideset i četiriju auktora²¹, koji su pisali protiv latinskoj nauci o istome predmetu. A mogao je iz ovoga istog vremena pridodati mnoge druge, kao Nicetu solunskog nadbiskupa²², Teodora Laskara²³, Joba Jeromonaka²⁴, Andronika Carigradjanina²⁵, Mateja Paraneta²⁶. Pa opet to ne dokazuje ništa, jer u istoj periodi drugi su spisatelji pisali u protivnu smjeru, kao (dominikanac) Manuilo Kaleka²⁷, Demetrije Cydon²⁸, koji je u Milanu latinski jezik i bogoslovlje učio, Maksim kalugjer i neki Isaija Cipranin²⁹. Bilo bi znamenito, da Allacci bude nam kazao, za koju je nauku prijanjao grčki narod: je li se držao stare vjere, ili se je poveo za biskupima, svećenicima, kalugjerima, te za većim brojem svojih učitelja. — On primjećuje, da kroz isto vrijeme razboritiji i učeniji Grci ne samo nisu se suprotili latinskim dogmatima, već su papu u velike štovali i željeli dobiti njegov blagoslov: čemu su svjedoci Makarije nikomedijski, Joasaf Efesac i opat Makarije, koji u Rim podjoše i primiše papin blagoslov³⁰. Da su iztočna grčka crkva i katolička rimska *jedna* crkva i

¹⁹ L. 2, c. 15, n. 12, col. 775.

²⁰ *Ibid.* n. 13—15, col. 778—782.

²¹ Maximus Planudes (L. 2, c. 17, n. 4, col. 481); Nilus Cabasila, archiep. Thessal.; Nicolaus Cabasila, archiep. Thessal.; Nilus Damyla; Macarius Macres; Georgius Phrantza; Demetrius Chrysolaes; Simeon archiep. Thessal.; Josephus Bryennius; Macarius metropol. Ancyra; Nicolaus Sclegia; Michael Glycas; Lazarus monachus; Nathanael Chumni; Josephus Philagras; Macarius Hierosol.; Joannes patr. Hierosol.; Metropolitanus Achridenus; Gennadius Bulgariae archiep.; Epiphanius archiep. Const.; Andronicus Sebastius; Nicetas Myrseniota; Nicetas Byzantinus philosophus; Maximus monachus; Cyrillus Petrenus; Matthaëus monachus; Pachomius monachus; Hierotheus monachus; Joannes metropol. Claudiae; Theophanes monachus; Leo Prestlaue, quae in Russia est, metropolita; Joannes Russiae metropol.; Matthaëus Bulgariae archiep.; Nilus Rhodi. L. 2, c. 18, n. 8—18, col. 858—873.

²² CAVE, *Hist. Litter.* p. 619.

²³ *Ib.* p. 634.

²⁴ *Ib.* p. 642.

²⁵ *Ib. Append.* p. 18.

²⁶ *Ib.* p. 174.

²⁷ L. ALLATIUS O. c. L. 2, c. 18, n. 4, col. 855.

²⁸ *Ibid.* n. 5, col. 856—857.

²⁹ *Ibid.* n. 6. 7, col. 857. Isajino pismo donosi isti Allacci (L. c. n. 18, col. 866—867).

³⁰ L. 2, c. 18, n. 19, col. 874.

da im je jedna vjera, Allacci nalazi jedan dokaz i u tome, što je u njegovo doba s rimskom se crkvom pomirilo do osamnaest istočnih biskupa i što u Italiji stanuje mnogo Grka, katoličkoga zakona³¹. A nije nikakav protivni dokaz, što, za Allaccijeva doba, stotine, pače tisuće istočnih biskupa niesu priznavali papu za glavu sveobće crkve, da druge tačke ne pominjemo. — On dodaje: Neka među Greima ima i takovih, koji napadaju na dogmate vjere; te vele, da Duh sveti izhodi od sama Otea, da se Isukrstovo tielo ne može posvetiti u priesnu hljebu, da blaženi, prije sudnjega dana, ne vide Boga, da nema čistilišnih muka, da rimski papa nije glava crkve: što sve oni očito i uporno brane (*palam ac pertinaciter defendunt*); ali nema nikakva izpovijedanja vjere, koje bi izgovarao patrijar, ili mitropolit, ili biskup, ili izpovjednik, a da bi se u njemu sadržale one krive tačke. Nasuprot vjeroizpoviedi su takove, da bi ih svaki katolik mogao izgovoriti. A pošto i sami Grei, koji javno i uporno brane one nepravoslavne tačke, svaki dan u crkvama štiju iz obrednih knjiga protivnu nauku, jasno je, veli Allacci, da i sami jednako misle, kako u ovim knjigama čitaju, dok svoje posebne misli u crkvama ne izpovijedaju i ne izgovaraju³². — Ovom bi se metodom lako dalo dokazati, da svi heretici, koji drže i čitaju u crkvama sveto pismo, imaju istu vjeru katoličanske crkve. Odista je takovo dokazivanje odveć bezazleno.

Allaccijev suvremenik Maronićanin Abram iz Eckela (*Echellensis*) napisao je knjigu³³, da dokaže, da se svi kršćanski narodi u Aziji, Africi i Evropi slažu u vjeri s rimskom crkvom. Da bude htio dokazati slogu u nekim člancima vjere bio bi uspio. A tako ide ga ona: *qui multum probat, nihil probat*.

Petar Arkudio djelom o Sakramentima³⁴ dokazuje, da su se dvie crkve još u najstarije doba slagale u nauci o svetim sakramentima, a i u podjeljivanju istih; da noviji Grei ništa niesu promienili, što se tiče njihova broja, naravi i kreposti. Ako je što

³¹ L. 3, c. 11, col. 1061—1099.

³² ... quin immo, cum ipsi in suis libris ritualibus, quos quotidie legunt in ecclesiis, contraria hisce dicant, manifestum est, eos eadem sentire quae ore enunciant et quae alii ipsis opponunt, cum neque ea publice profiteantur, neque in ecclesia recitent. L. 3, c. 10, n. 2, col. 1055.

³³ *Concordia nationum christianarum per Asiam, Africam et Europam in fidei catholicae dogmatibus* (Moguntiae 1655).

³⁴ *De concordia occidentalis et orientalis ecclesiae in septem Sacramentorum administratione* (Parisiis 1619).

promijenjeno, to ne zasieca u bitnost i nije takovo, da se ne bi dalo složiti sa zdravom naukom³⁵.

Nikola Comneno Papadopoli (1655—1740), rođen u Kandiji za mletačke vlade, dječak doveden u Italiju, gdje je i provjekovao, šćadijaše, kao i Allacci, dokazati, da se vjera grčko-iztočne crkve nipošto ne razlikuje od rimske i da grčka crkva nije skismatička. Djelo *Praenotiones Mystagogicae* svjedok je riedke i prostrane auktorove učenosti. Ali je žaliti, što učenosti ne odgovara forma. Ova je posve nizka. U polemici je Papadopoli iztrošio cijelo frasarije psovaka i uvreda³⁶. On dakle kaže: „Neka je u Grčkoj puno skismatika, Grčka nikada skismatička nije bila“, i Grei u obće niesu skismatici³⁷; „Grčka je ukupno pravoslavna, premda u Grčkoj ima skismatika³⁸“. Sto o Grčkoj tvrdi, to se dakako razumieva o grčko-iztočnoj crkvi Ali grčka crkva niesu *focijanci*. Focijanci su kvaritelji starinskih crkvenih običaja³⁹: oni su neprijatelji Grčke⁴⁰; oni su heretici⁴¹. A focijanci su svi, koji latinske dogmate ne priznaju⁴². Takovih ima puno po iztoku; ali su to većinom materijalni focijanci, dok je *formalnih* odveć malo⁴³. Pa opet i formalne focijance grčka crkva podnosi i pušta ih s mirom, kao razborita i pobožna mati⁴⁴. — Ni Papadopoli ne označuje pojam crkve: te pravo ne znaš, što je

³⁵ HURTER, *Nomenclator* I. p. 554—557; BIOGRAFIA UNIV., *Arcudio*.

³⁶ Evo samo dva primjera: „Quae stoliditas, quis furor? . . . O homines ne dicam scelestos, ignorantissimos, stolidissimos, qui his tam pudendis ineptiis miseris chartas conspurcant! atque o Graeciam infelicem: quae est, ut ex his hominibus censeatur, quando nonnulli, hos homines Graecos appellant, cum reipsa non Graeci, Photiani sint, hoc est Graeciae hostes, Graeciae dedecus, et ut ita dixerim Graeciae putidissima, foedissima carcinomata“. *Praenotiones Mystagogicae* (Patavii 1697), p. 180, col. 2. „Photiani fratres: nam vos licet malos, stultos ac perfidos, atque etiam inimicos, fratres agnoscimus“. O. c. p. 54, col. 1.

³⁷ Ut in Graecia schismatici multi sint, Graeciam nunquam fuisse schismaticam. O. c. Praefatio ad Cardinal. Albanum, p. XI. Graeci enim, ut saepe diximus, neque schismatici sunt. P. 401.

³⁸ Graecia universim orthodoxa est, licet in Graecia non desint schismatici. O. c. p. 417, col. 2.

³⁹ P. 10, col. 2.

⁴⁰ P. 180, col. 2.

⁴¹ P. 334, col. 1.

⁴² P. 401.

⁴³ P. 401—402.

⁴⁴ . . . quos sane ita patitur ecclesia prudens, ac pia mater, ita dissimulat; ut in eorum palam nominatimque interitum gladium supremae potestatis non exerat. P. 402, col. 1.

ta grčka crkva, o kojoj on govori. S jedne rekao bi, da su mu ta crkva unijati Grci: „Ja niesam, veli, nikada čuo, da Latini nas (Grke) za heretike drže. Nasuprot vidim, da se Latini i Grci zajedno sastaju, da Bogu prikažu žrtvu, da zajedno mole, zajedno pjevaju pobožne hvale Bogu. To je sve Grčkoj znano, a svak to može vidjeti na ostrvima podložnim mletačkome lavu“⁴⁵. Jamačno je toj crkvi glava rimski papa. O monarkičkome ustavu crkve navodi svjedočanstvo Focijevo⁴⁶ i Cerularijevo⁴⁷ i pozivlje se na svjedočanstvo patrijara Tarasija (kojega danas nema u njegovoj poslanici papi Hadrijanu I), da dokaže, da su Grci u papinoj vlasti nad svom crkvom priznavali taj monarkički princip⁴⁸. S druge strane rekao bi, da Papadopolu niesu iztočna crkva sami unijati, podložni Mletčanima; jer govori o crkvi u obće, o crkvi, u kojoj žive i focijanci, koje sama ne će, da od sebe odsieče. Ali to nije zaista crkva, koja živi u zajednici s crkvom rimskom, s Petrovom stolicom; jer ova ne će u svojemu krilu focijanaca, Papadopolovih heretika, koji ne priznaju njezinu vlast, koji napadaju na njezine dogmate, koji sami kažu, da niesu s njom sjedinjeni i da ne će njezine zajednice. Takovi su iztočni patrijari i iztočni biskupi. Svaki od njih prisvaja sebi monarkički princip. A za nje prijanja njihovo svećenstvo i njihovi vjernici. Pa bi, po Papadopolovoj logici, odatle sledilo, da su oni svi heretici, uza sve, što se on srdi na latinske pisce, (medju ostalim na Baronija⁴⁹), koji prišivaju grčkoj crkvi focijanske zablude.

Iz novijega vremena valja pomenuti Pitzipiosa. Ovaj Grk, zavidivši se sa svojim patrijarom u Carigradu, dodje u Rim, gdje predloži papi Piju IX (1853) osnovu sjedinjenja crkava. Tu je osnovu rimska kurija uzela, da je prouči. Kroz to je godine 1855 osnovan odbor od 12 lica, pod imenom: *kršćansko iztočno društvo*. Od toga se je odbora imalo širiti isto društvo; a zadaća je društvu bila, da pri-

⁴⁵ P. 401, col. 2.

⁴⁶ *ἱεραρχίαν ἔλαβεν ἡ ἐκκλησία ἐκ τοῦ αὐτῆς νυμφίου Χριστοῦ, καὶ ἱεραρχία αὐτῇ μοναρχία ἐστίν.*

⁴⁷ „Ignorantes (piše proti nepokornim opatima) vim monarchicam ecclesiae (ἀγνοοῦντες δὲ τὴν μοναρχικὴν δύναμιν), quodque ad unum omnia sancta regimini subjecta referuntur, se ipsos polycratiam fecere“ P. 340, col. 1.

⁴⁸ Tibi enim Christus dixit: pasce oves meas, hoc est omnes ubique christianos. Tuo pontificatui omnis pontificatus subjicitur. Non est orthodoxus qui non veneratur sedem tuam (οὐκ ἐστὶν ὀρθόδοξος, ὁ μὴ σεβόμενος σου τὸν θρόνον), in qua sedet princeps apostolorum, nos, et omnes Deo fidos docens, atque gubernans. P. 360, col. 1.

⁴⁹ P. 417—418.

pravlja put sveobćemu saboru. Pitzipios bi učinjen za vas život predsjednik društva. Središnji odbor valjalo je, da se trsi, da skloni iztočne patrijare, e bi i sami, u svojim patrijaršijama, osnovali takove odbore, koji bi obćili sa središnjim; te po ovomu bili jedno samo društvo. Za obću pouku Pitzipios napisa francuzki djelo: *L' Eglise orientale*, štampano u Rimu (1855), o trošku Propagandinu⁵³.

Pitzipios drži se katoličkog bogoslovlja za nauku o izhodjenju Duha svetoga, o čistilištu, o papinu poglavarstvu; pa tvrdi, da ove iste dogmate uči grčka crkva ni manje, ni više, nego rimska: jer takove dogmate, utvrđene u saborima, ona nije nikada porekla ni na svojim sinodama, ni simbolima vjere. Crkva grčka dakle uči, da Duh sveti izhodi od Oca i od Sina. Ovo je nauka njezinih svetih otaca i liturgičkih knjiga⁵⁴. Ona uči dogmat čistilišta⁵⁵. Ona priznaje papino poglavarstvo nad sveobćom crkvom, uza sve, što prievanim razlozima hoće, da ga poriče⁵⁶. A da zaista *današnja* grčka crkva priznaje papino poglavarstvo, vidi se iz toga, što su ga priznavali sveti otc i sav kršćanski sviet u davnini, i što Grei ne poriču Isukrstove rieči u evanjelju (Matth. 16, 18—19: Luc. 22, 32: Joan. 21, 15—16): te i sama današnja crkva propovieda ga kroz svoje molitve i liturgičke pjesme⁵⁷. Papino je poglavarstvo utvrđeno i u florentijskome saboru; a pošto je taj sabor obvezan za svu crkvu⁵⁸ i njegov dekret ne može, da izgubi kanoničku i zakonitu svoju valjanost, te ne može, da zastari⁵⁹, papa je i danas vrhovna glava iztočne crkve⁶⁰. Takovo ga poglavarstvo ide ne samo po božanstvenome pravu, već i po jednodušnome pristajanju svega svećenstva grčke crkve i bizantijskog vladara⁶¹.

⁵³ Podpunije o stvari može se vidjeti u Pichleru: *Geschichte der Kirchl. Trennung* I, p. 535—537.

⁵⁴ PITZIPIOS, *L' Église orientale* I, p. 54—64.

⁵⁵ *Ib.* I, p. 64—90.

⁵⁶ L' Église orientale d' ailleurs, et même son clergé actuel, qui par des arguments évasifs a l' air de nier l' autorité suprême du pape sur toute l' église n' ont jamais nié aucune des expressions des pères... qui attestent cette autorité. *Ib.* I, p. 41.

⁵⁷ *Ib.* I, p. 38—54.

⁵⁸ II, p. 3—44.

⁵⁹ III, p. 130—134.

⁶⁰ Le chef suprême de l' église orientale. *Ibid.* p. 134.

⁶¹ ... non seulement par son droit divin, mais encore en vertu même du consentement unanime, écrit et incontestable, de tout le clergé de cette église et du souverain du pays. *Ibid.*

Ali ni Pitzipios ne kaže nam, što je ta grčka crkva, koja priznaje papino poglavarstvo, koja vjeruje u izhodjenje Duha svetoga od Otea i od Sina, koja uči, kao i crkva rimska, dogmat o čistilištu. Je li crkva episkopat i svećenstvo? Pitzipios govori na više mjesta o *carigradskome svećenstvu*, koje nagoni na svoje zablude iztočnu crkvu⁶², koje njoj silom zapovieda⁶³, koje postupa s jadnim iztočnim narodom, kao da bi ovaj bio krd bezjakâ⁶⁴. Dakle pod imenom *carigradskog svećenstva* on razumieva najprije fanarskoga patrijara, njegovu sinodu i sve njegove biskupe, pa druge iztočne patrijare i ostale nadsvećenike; jer su svi (ovdje ne govorimo o Rusiji) do tada (1855) visjeli o milosti fanarskoga visokog svećenstva. Taj episkopat nije grčka crkva, o kojoj Pitzipios govori. On kaže, da se je *carigradsko svećenstvo* odmetnulo od sveobće crkve⁶⁵ i da svoje odmetništvo sve dalje goni⁶⁶. Ako ovo odmetničko svećenstvo (*ce clergé apostat*) nije crkva, je li crkva narod, koji se za takovim svećenstvom povodi, njega sluša i vjeruje, kako mu i što mu ono kazuje? Ali kako bi narod brez svojih pastira mogao biti crkva, pa još prava crkva? I sami naš pisac priznaje, da je svećenstvo odvrгло grčki narod od sveobće crkve⁶⁷. Gdje je dakle grčko-iztočna crkva, koja se slaže u nauci s rimskom crkvom i priznaje papino poglavarstvo nad sobom, kada ta crkva nije *odmetničko* svećenstvo, ni narod, koji je takovo svećenstvo odvrгло od sveobće crkve? Pitzipios sam sebi protivorječi kada govori o nekoj grčkoj *pravoslavnoj* crkvi; pa opet veli, da je svećenstvo zaslužnjilo grčku crkvu, metnulo joj na vrat svoj jaram i odvrгло je od sveobće crkve⁶⁸. Ali, veli on, u iztočnoj crkvi troje valja razlikovati: ustanove, puk i svećenstvo. Ustanove su katoličke, biva dogmati i predanja. S toga je gledišta iztočna

⁶² I, p. 107—130.

⁶³ (Le clergé de Constantinople) ayant, comme nous l'avons vus profité des circonstances politiques pour asservir l'église orientale et le peuple de ce rite, il consolida son odieuse tyrannie par une apostasie ouverte, que lui seul suit spontanément.... Le clergé de Constantinople ayant subjugué l'église orientale et le peuple de ce rite, gouverna l'un et l'autre en tyran absolu. IV, p. 21.

⁶⁴ .. comme une horde de Bedouins imbeciles. I, p. 106.

⁶⁵ IV, p. 20. 21.

⁶⁶ III, p. 88—98. 134—148.

⁶⁷ III, p. 88—89.

⁶⁸ .. le clergé de Constantinople .. asservit (l'église orientale) sous son joug, la détacha frauduleusement et au mépris de tous les droits des vins de l'union de l'église universelle, et en fit une esclave gémissante dans ses fers honteux. IV, p. 20.

crkva uvijek ostala pravoslavna. Puk je *zavedeni* sin grčke crkve. Svećenstvo je *odmetničko*, te se ne drži ni dogmatâ ni predanja sveobće crkve⁶⁹. — Prema tomu *pravoslavna* grčka crkva nije nego gola fikeija. Ona nije zadruga živih ljudi, već samo mrtvo slovo zakopano u starinskim ustanovama i u knjigama.

Što Pitzipios kaže, da grčka crkva nije nikada porekla ni sinodičkim dekretom, ni kakovim simbolom dogmate utvrđene na saborima, pa ni one utvrđene u florentijskomu; to opet ne dokazuje, da je ona sada pravoslavna. Kako posebni ljudi mogu se suprotiti ovoj, ili onoj religioznoj istini, tako može i zadruga, a da joj ne treba za to sinodske naredbe. Poviest nam ne kaže, da su na kakvoj sinodi kofti osudili kalcedonski sabor, ili nestorijanci sabor efeski. Ali odatle ne sliedi, da su njihove crkve pravoslavne, ili da se oni drže dogmata na ovim saborima utvrđenih. U ostalom izjava jerusalimske sinode od god. 1443 (s. 516—7) može se smatrati za formalno poricanje florentijskog sabora i dogmata, koji bijahu u Florenciji utvrđeni. Zar sabor Nersesa II (godine 527), s desetoricom armenskih biskupa⁷⁰, dokazuje, što više nego ova jerusalimska sinoda?

Pitzipios kaže, da nam istočna crkva predstavlja najočitiji paradoks; jer dok ona svečano pjeva vrhovno papino poglavarstvo, izhodjenje Duha svetoga od Otea i od Sina, te nazočnost svetih pred Bogom prije sudnjega dana, njezina jerarkija nieće ove dogmate. Dok ona namjenjuje leturgije, čati molitve, svjetuje kršćane, da diele milostinju i plaćaju zadušnice za oblakšavanje i pokoj preminulih vjernika, njezina jerarkija nieće čistilište⁷¹. Da, sve je to paradoks. Ali ako jerarkija istočne crkve poriče pomenute dogmate, kako može biti pravoslavna istočna crkva, kada ne može da bude crkve brez jerarkije? A što se samoga paradoksa tiče, mi možemo sažaljavati iztočnu crkvu; ali nemamo prava, da se s toga čudimo. Lako bi čovjek mogao dokazati, da u svakome zakonu, koji vjeruje božanstvenu objavu, osim sama jednoga, — jer je jedna istina, — ima

⁶⁹ *Ibid.* Cf. I, p. 107—130.

⁷⁰ BALGY, *Historia doctrinae catholicae inter Armenos* p. 19.

⁷¹ Tako u Rusiji svećenstvo dieli svaki dan na pretek pisana proštenja od grieha jur preminulim vjernicima, da im se duše izbave iz muka i budu prenesene u raj. Cf. MURAWIEFF, *Briefe über den Gottesdienst der morgenländischen Kirche. Aus dem Russischen übersetzt und aus dem Griechischen erläutert von Dr. Edw. Murlalt* (Leipzig 1838) p. 314—315.

⁷² IV, p. 19—20.

religiosnih paradoksa; jer je ljudska priroda u obće lāsna povesti se za mnogim paradoksima i jer zakonske presude, koje čovjek sisa s materinim mliekom, ne dadu mu, da vidi onakove paradokse.

Ne znamo, kako danas misli Pitzipios, ako je još u životu. Kasnije on je obrnuo ledja papi i rimskoj crkvi. Drugim svojim djelom *Le Romanisme*, on tuži pape, da su izkvarili crkvene dogmate i pobožne običaje⁷³.

Rusi Gagarin, Galitzin, Kirejevski, Solovjev i svi, koji naginju, ili naginjahu na katoličanstvo, vrlo pohvalnom namjerom, da oprijetelje veliki svoj narod s katoličkom rimskom crkvom, šćadijahu, da Ruse od katolika ne dieli nikakov crkveni dogmat. Gagarin je, na pr., tvrdio, da su samo prividne razlike izmedju rimske crkve i ruske. Takove su razlike *Filioque* i primat Petrove stolice. Ali kako su te razlike prividne, kad se u Rusiji ne će da zna, da je papa glava sveobće crkve i da duh sveti izhodi od Otea i od Sina? Gagarin misli, da se na takov prigovor valjano može odgovoriti kazavši, da u grčkoj crkvi pitanje o tim dvjema tačkama nije riešeno kakovim sveobćim saborom; a pošto u grčkoj crkvi nema o njima takova dorješaja, iztočnjaci smatraju ih za slobodna mnienja: te ih svak može vjerovati, ili odbaciti, a da ne će s toga upasti u heresiju. Kad bi grčka crkva prihvatila one dvie tačke, ne bi tim, što nova vjerovala, nego nešto razvijenijega, nego do sada⁷⁴. — Ali što bi Gagarin odgovorio na ova pitanja: Pošto su katolicima *dogmati vjere* izhodjenje Duha svetoga od Otea i od Sina i poglavarstvo rimskoga pape nad svom crkvom *de jure divino*, ako je kod iztočnjaka slobodno mnienje vjerovati, ili odbacivati ove katoličke dogmate, je li kod arianaca, poslije nicejskog sabora, bilo slobodno mnienje vje-

⁷³ Na rimsku crkvu tuži se, izmedju ostaloga, što ona tvrdi, da je papa nepogrešljiv. Ali to nije drugo do logična posljedica njegova primata *de jure divino*. „Je puis vous annoncer, qu' il n' y a, dans l' infaillibilité aucune innovation du Pape ou des Jésuites . . . Rejeter l' infaillibilité c' est refuser une tête aux membres, c' est faire du Pape une tête de saint Jean-Baptiste après qu' elle a été séparée du corps, et mise sur un plat; c' est faire du corps un cadavre en ce qui concerne l' esprit, une pourriture en ce qui concerne la chair; c' est rejeter la juridiction, l' obéissance, l' unité, l' autorité; c' est de plus, pour un catholique, rejeter la foi“. DAVID URQUHART, *Univers* 9 Janv. 1870, p. 1. — „Quand l' église formule, de nos jours, ce qui n' a pas encor été formulé, elle n' énonce pas une vérité nouvelle, pas plus que Newton, lorsqu' il énonçait la théorie de la gravitation universelle“. MALLOCK, *La Vie vaut-elle la peine de vivre?* (Paris 1882), p. 255. Ovako o dogmatu nepogrešljivosti sude dva englezka racionalista.

⁷⁴ *La Russie sera-t-elle catholique?* (Paris 1856), p. 35 sqq.

rovati, ili odbacivati katolički dogmat o Isukrstovu božanstvu, a kod nestorijanaca, poslije efeskoga sabora, vjerovati, ili odbacivati katolički dogmat o jedinoj Isukrstovoj osobi? Je li heretička nauka, koja poriče katoličku nauku, ma bilo o kakovu dogmatu? Je li istina, ili ne, da jerarkija istočne crkve, živom svojom rieči, poriče ona dva katolička dogmata, koja sâm pominje? Je li istina, ili ne, da se takova rieč, već su četiri vieka, odlieže širom svekolike grčko-istočne nesjedinjene crkve i da su njezin odjek Mogilin katekizam i *Pravoslavno Izpovijedanje* betlemske sinode? Da i ne pitamo: ima li se, ili ne, držati za dorješaj onih dviju tačaka dekret florentijskog sabora.

Galitzin hoće, da ruska crkva nije, što i grčka. Nije im ni vjera jednaka. Rusi vjeruju, što i katolici⁷⁵. — Šteta, što pisci ovakove ruke slabo dokazuju svoje tvrdnje. Oni su međjutim uzeli tu misao iz Rozavena, koji je u početku ovoga vieka učio pokatoličene Ruse, da nije istina, što se obćenito misli, da je ista vjera ruske i grčke crkve: što je dokazivao faktom, da mnogi Rusi vjeruju, kao i katolici, izhodjenje Duha svetoga od Otea i od Sina i čistilište, a da ih s toga ni sinoda, ni njihovi biskupi ne uznemiruju; dok su u grčkoj crkvi dogmati izhodjenje Duha svetoga od same Otčeve osobe i neobstanak čistilišta⁷⁶. — Ovdje najprije valja zabilježiti, da se Rozaven zanago vara kada tvrdi, da su *dogmati* u grčkoj crkvi, što ona uči, da nema čistilišta i da Duh sveti izhodi od sama Otea. Ali onim što dodaje, da mnogi Rusi o tim tačkama misle po katoličku, a da ih ruska crkva s toga ne uznemiruje, — što pokazuje, da njoj niesu dogmati iste tačke, — on ne kaže nipošto, da je pravoslavna vjera ruske crkve, i ne poriče ono, što je u istome djelu (V. I Dio s. XXVIII) kazao o nepravoslavnomu ruskome zakonu. A dalje, ako bi se odatle dalo izvesti, da je pravoslavna vjera ruske crkve, sasma jednakim pravom, pače i još većim, moglo bi se tvrditi, da je vjera ruske crkve protestantska, pošto je poznato, a i sam Gagarin svjedoči,

⁷⁵ *Document relatif au Patriarcat de Moscou* (Paris 1857), p. 5: *L'Église gréco-russe* (Paris 1861), p. 28.

⁷⁶ Ajoutez à cela qu'il n'est même pas vrai que l'église russe ait la même foi que l'église grecque. La non-existence du purgatoire, la procession du Saint-Esprit de la seule personne du Père, sont deux dogmes de l'église grecque, et cependant vous avez remarqué vous même qu'un grand nombre de Russes ne se font pas scrupule de penser comme les catholiques sur ces deux points. Le fait est notoire, et nous ne voyons pas qu'il y ait aucune réclamation de la part des évêques ou du synode. ROZAVEN, *L'Église russe et l'église catholique* (Paris 1876), p. 72.

da među Rusima ima ih puno više, koji o mnogim predmetima veće misle po protestantsku, nego li po katoličku⁷⁷, a ne uznemiruje ih s toga ni sveta sinoda, ni njihovi biskupi.

I Kirejevskomu neizmijerna je razlika među ruskom i grčkom crkvom. Prva se nikada nije službeno zavadila s papinskom stolicom, kao što uradiše Grci, i njezin mitropolit nije se odrekao nauke, koju je zakletvom priznao na florentijskome saboru: te sjedinjenje onda ugovoreno ima i sada u Rusiji zakonsku krepost; tim veće, što nikakva vlast ne bi mogla imati prava, da ukida, što je vasseljen kim (florentijskim) saborom bilo utvrđeno. Crkva ruska nije dakle skismatička. — Rekao bi, da ovaj pisac i ne zna u čemu stoje skisma. A osim toga, kako se može tvrditi, da se ruska crkva, poslije florentijskog sabora, nije zavadila s crkvom rimskom, kao što uradiše Grci? Mitropolit Isidor do duše nije se odrekao nauke priznate u Florenciji; ali je upravo s toga stradao i zatvoren bio u čudnovski namastir. Ako dakle Isidor nije porekao florentijski dekret, to piščevoj tesi ne pomaže. U ono je vrijeme sva ruska crkva imala dva mitropolita, moskovskoga i kijevskoga, i petnaest biskupa; ali je sedam od ovih i kijevski mitropolit, pripadalo litavskoj kneževini, zavisnoj o Poljskoj. Poslije nego veliki knez Vasilije Vasilijević pogna sa stolice Isidora, Moskva nije imala mitropolita. Vasilije sazva tada na sabor (1440) svojih osam biskupa i mnoge svećenike i boljare. Novgorodski i tverski biskupi bijahu Isidorovi prijatelji, te ne pristupiše na sabor. Nitko na tome saboru ne htjede priznati papu za Isukrstova namjestnika i svi osudiše zapadne dogmate; pa će sabor kliknuti Vasiliju: „Kneže, mi smo spavali, a ti sam bio si za nas budan, istinu si odkrio, vjeru si spasao i pokazao si našim očima zlo, koje je po mitropolitu moglo postati neizmijerno⁷⁹“. Ruska je dakle crkva ostala brez mitropolita. Nakon osam godina bi izabran za nadpastira rjasanski biskup Jona, koji je sjedio na mitropolitskome prijestolu dvanaest godina, a bio je žestoki neprijatelj unije⁸⁰. Njegovo je vladanje išlo za tim, da zatre sve, što Isidor za uniju u Rusiji

⁷⁷ Il y en a beaucoup plus qui pensent comme les protestants sur une foule de matières. *Ibid.* not. 1.

⁷⁸ *La Russie est elle schismatique?* apud Pichler I, p. 5.

⁷⁹ MURAWIEW, *Geschichte der russischen Kirche* p. 68; PICHLER II, p. 51—52.

⁸⁰ Ex tribus antistitibus Kioviensibus... Photium et Jonam inter hostes unionis catholicae primarios recenseri ignorat nemo. MARTINOV, *Annus ecclesiasticus Graeco-Slavicus* p. 140.

bješe uradio⁸¹. A jer šćaše privući u područje svoje vlasti kijevsku mitropolitsku stolicu, papa Pio II (1458) nazva ga „osudjenim sinom“ (*filium perditionis*). Jona preminu god. 1461, a već je god. 1472 ruska crkva njega svetiteljem proglasila; pa i sada četiri puta na godinu štuje mu spomen⁸².

Kirejevski platio je svoju knjigu progonstvom u Sibiriju⁸³.

O gospodinu Solovjevu štilac može naći u Predgovoru ovoga djela.

Pichler nazivlje *pobožnom priearom* težnju onih pisaca, koji se napinju, da dokažu, da je iztočna, a napose ruska crkva uzdržala do danas katoličku vjeru. Dodaje, da su pravedno opovrgli Gagarinovu tesu Ivan Golowin i drugi iztočnjaci⁸⁴. Kaže jošte, da je godine 1857 izišla u Ateni od bezimena pisca „*Kritika nazorâ je-žuvita Gagarina o sjedinjenju*“, koja dvie godine kasnije, preradjena i povećana, preštampana je u Parizu s nadpisom: „*Pravoslavlje i Papizam*“ (*Orthodoxie et Papisme*). Pichler donosi jezgru te knjige⁸⁵.

Razni zapadni pisci, a imenovat ću samo Schmitta⁸⁶, idu po stopama rusko-iztočnih pisaca, koje sam pomenuo. Ja ću međjutim u došastome Poglavlju, koje će biti posljednje, u kratko izložiti nauku grčko-iztočne crkve o priepornim tačkama; a vrela bit će mi knjige tako zvane *simboličke*, dok njihov auktoritat, mislim, da sam dokazao u polemici s gospodinom Solovjevom. A ovdje kazat ću, da su na izmak godine 1722 saborisali sabor u Carigradu tri patrijara, Jeremija carigradski, Atanasije antiokijski i Krisant jerusalimski su dvanaest nadbiskupa i biskupa, proti tobožnjim latinskim zabludama. Assemani donosi sinodičku knjigu, koju je taj sabor u grčkomu i arapskome jeziku poslao Greima antiokijske dijece. Knjiga može se svesti na ove tačke: 1. Poriče se Petrov primat nad apostolima i rimskoga pape nad ostalim patrijarima i biskupima, te njegova nepogrešljivost u dogmatičkim presudama i vlast nad svjetovnim vladarima; a osudjuje se i to, što papa na cipelama drži navezen križ. 2. Tvrdi se, da Duh sveti izhodi od sama Otea i osudjuje se

⁸¹ Sedit Jonas annos duodecim, quos in dissolvendo opere Isidori fere unice consumpsit. MARTINOV l. c. p. 141.

⁸² MARTINOV *ibid.* 27 Maji; PICHLER II, p. 53.

⁸³ PICHLER I, p. 5, not. 5.

⁸⁴ *Ibid.* p. 6.

⁸⁵ PICHLER II, p. 333—337.

⁸⁶ SCHMITT, *Harmonie der morgenländischen und abendländischen Kirche* (II Aufl. 1863); *Kritische Geschichte der neugriechischen und der russischen Kirche* (II Aufl. 1854).

Filioque, što su Latini dodali vjerovanju. 3. Kaže se, da se evkaristija ima posvećivati u kvasnu, a nipošto u priesnu hljebu. 4. Od bacuje se čistilištni oganj i srednje mjesto izmedju raja i pakla. 5. Kaže se, da je odgodjeno do obćega uzkrsnuća blaženstvo svetih, a takodjer i kazan osudjenika. 6. Zabranjuje se jesti udavljenoga. 7. Osudjuje se subotnji post. 8. Zabavlja se Latinima, da ne daju evkaristije djeci poslije nego ih krste, da ih ne mažu svetom krizmom i ne dopuštaju, da ih se maže uljem, već kada su bolestni⁸⁷.

⁸⁷ JOS. SIMON. ASSEMANI, *Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana* (Romae 1719—1728) III, p. 639.

POGLAVLJE XXVIII.

Sadržaj. — Kako se može poznati simboličko učenje grčko-istočne crkve. — Mogilino Izpoviedanje vjere. — Dositejevo Izpoviedanje, ili, Poslanica iztočnih patrijara. — Niesu članci vjere u iztočnoj crkvi one tačke, kojima se njezino učenje razlikuje od katoličkoga. — Pravila vjere. — Učenje o crkvenoj glavi. Nedosljednost. — Dogmat o izhodenju Duha svetoga i od Sina. — Učenje iztočne crkve o tome dogmatu. — Čistilište s katoličkoga gledišta. — Učenje iztočne crkve o stanju duša poslije smrti. — Duše mnogih grešnika izbavljaju se od paklenih okova; ali ne po svojoj pokori, ni svojim mučenjem. — Savršeno blaženstvo i savršeno osuđenje duša prije posljednjega suda. — Ova je najmanja izmedju razlika u nauci dviju crkava. — Posvećivanje tiela Isukrstova. Epiklesa. — Obedvie crkve priznaju pokori karakter zadovoljavanja. — Makarije i noviji grčko-istočni bogoslovci o tome uče po protestantsku.

Može se doznati, vrlo zgodno veli ruski bogoslovac Makarije, kakovo je simboličko učenje *pravoslavne* crkve povjestničkim izpitivanjem simbolâ i u obće izpoviedanjâ vjere, koji su kroz viekove sastavljeni, ili ozbiljskom studijom njezinih simboličkih knjiga, kano što su: *Pravoslavno Izpoviedanje vjere* Petra Mogile i *Pravoslavni katekizam*¹, izdan svetom sinodom². O *Pravoslavnome Izpoviedanju* napose kaže na drugome mjestu: „Sinovi iztočne crkve ne imadijahu nikakve osobite simboličke knjige, nikakva podpuna priručnika, koji bi im u ime same crkve, mogao biti metnut u ruke, da im bude vodj u onomu, što k vjeri pripada, a dosljedno i znanstvena obrana dogmatâ. Oni se zadovoljavahu kratkim simboličkim definicijama, koje su sabori, sveobći i pokrajinski, o vjeri davali. . . Mogilino *Pravoslavno Izpoviedanje*, pregledano i popravljeno u dvjema sinodama, kijevskoj (1640) i jaškoj (1643), te kasnije potvrđeno od četiri iztočna patrijara i od patrijara ruskih, Joakima i Hadrijana, prva je simbolička knjiga iztočne crkve. U njoj su, u

¹ mitropolita Filareta.

² MACAIRE, *Introduction à la Théol. Orthod.* (Paris 1857) p. 670. Cf. *ibid.* p. 641.

ime iste crkve, najvećom tačnošću, što se je igda moglo, izložiti svim dogmati; a to ne samo protiv starih krivovjerstva, već i protiv novih zabluda, u koje posrnu zapad, od kada se je odvojio od ekumeničkog pravoslavlja. Ova je knjiga dakle najsavršeniji i najsigurniji kaži put, što je crkva o vjeri dala svim pravoslavnima, a napose njihovim teolozima³⁴. Gass, govoreći o Mogilinu katekizmu, veli, da je po njemu učinjen korak, koji je osigurao postojanstvo grčkoga izpovijedanja⁴.

Potvrda, kojom četiri patrijara odobriše Mogilino *Izpovijedanje*, ovako glasi: „Nadjosmo, da se ova knjižica vjerno drži nauke Krstove crkve i da se njoj ni u čemu ne protivi; te da se podudara sa svetim kanonima. . . S toga obćom i sinodičkom presudom određujemo, da svaki pobožni i pravoslavni kršćanin iztočne i apostolske crkve pomnjivo nju ima čitati, i (kažemo) da se ona nipošto ne smie odbaciti. Toga radi, svojim podpisima nju naviek utvrđujemo⁵⁴. Prema ovoj potvrdi, jerusalimski sabor od godine 1672 o Mogilinoj knjizi reče: „Iztočna je crkva sasvim primila, pa i sada prima ovu knjigu⁶⁴“.

Grčki tekst, uz latinski prijevod, štampan je prvi put godine 1662 u Amsterdamu; a ova *editio princeps* nosi nadpis: Ὁρθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς (*Pravoslavno izpovijedanje katoličanske i apostolske iztočne crkve*), dok je najprvi njezin nadpis bio: Ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ (*Izpovijedanje pravoslavne vjere katoličanske i apostolske Krstove crkve*). Amsterdamsko izdanje počinjalo je poslanicom jerusalimskog patrijara Nek-

³ MACAIRE, *Théol. Dogmatique Orthod.* (Paris. 1859—1860), I, p. 69—70.

⁴ GASS, *Symbolik der griechischen Kirche* p. 69.

⁵ Ἐννομεν αὐτὸ ἐπακόλουθον τοῖς δόγμασι τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, καὶ ὁμῶρωνον τοῖς ἱεροῖς κανόσι, κατ' οὐδὲν ἐναντιούμενον αὐτῇ . . . καὶ ἀποφαινόμεθα γνώμῃ κοινῇ συνοδικῇ, πάντα εὐσεβῇ καὶ ὀρθόδοξον, ὄντα ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν χριστιανὸν, ἀναγνώσκων αὐτὸ, καὶ μὴ ἀποστρέφεισθαι, θῆεν καὶ ὑπεγράφη εἰς διηνεκὴ τὴν ἀσφάλειαν. Podpisani su: „Partenije, božjim milosrdjem nadbiskup carigradski, novoga Rima i ekumenski patrijar; Joanikije, božjim milosrdjem papa i patrijar velikoga grada Aleksandrije, sudac vasionoga svieta (κριτὴς τῆς οἰκουμένης); Makarije, božjim milosrdjem patrijar velikog božjega grada (τῆς μεγάλης θεοнопόλεως) Antio-kije; Paisije, božjim milosrdjem svetoga grada Jerusalama“. Za njima sliede ostali podpisi carigradske sinode. Dekret je podpisan na 11 ožujka 1743. KIMMEL, *Monumenta fidei ecclesiae orientalis* (Jenae 1850) p. 53.

⁶ Hunc (librum) omnino exceptit, et modo etiam excipit ecclesia orientalis. *Synodus Hierosol.* KIMMEL O. c. p. 337.

tarija, koji obavješćuje o postanku Mogilina Izpoviedanja, kaže njegov cilj (uztuk heretičkih zabluda), proglašuje njegovo pravoslavlje i pravda neklasično narječje, kojim je napisano, jer se je pred očima imala svrha, da ga svak uzmogne razumjeti. Nektarije ovako knjigu preporučuje: „Prijatelju štioče, ako želiš pravoj se vjeri naučiti, ozbiljski bavi se ovom knjižicom. . . Ona sadrži vrlo u kratko, ali razgovietno i jasno, jezgru pravih dogmata. . . Zove se *Pravoslavno grčko Izpoviedanje*; to jest, pravo i čisto, jer u njemu nema ni najmanje novotarije drugih vjera⁷“. — Poslanica je Nektarijeva od 20 studenoga 1662 godine.

Kakov je auktoritat *Pravoslavnoga Izpoviedanja* u Rusiji kazao sam u Predgovoru ovoga djela⁸.

Pravoslavno Izpoviedanje u tri je diela razdijeljeno. Prvi je dio o *vjeri*, a podijeljen je opet u 126 upita (*quaestiones*). Drugi je o *uhvanju*, a ima 63 upita. Treći o ljubavi k Bogu i k iskrnjemu ima 72 upita⁹.

Premda je Mogilinin Izpoviedanjem, koje su svi Grci odobrili i primili, jasno kazano, što uči o vjeri grčko-iztočna crkva, ipak protestanti, osobito kalvini, još se napinjahu dokazivati i hvastati se, da se njihova vjera slaže s grčkom. Kimmel dodaje, da su i katolički pisci jednakim putem bili krenuli, te dokazivali, da se grčka crkva slaže u vjeri s rimskom. Ovo je dalo povod jerusalimskome patrijaru Dositeju (1672—1706), da sazove sabor: htjevši, da isti sabor utvrdi vjeru iztočne crkve¹⁰. Aktima jerusalimskog sabora ovo je nadpis: „Vodjom Krstom. — Štit pravoslavne vjere, ili obrana (ἀσπίς ὀρθοδοξίας ἡ ἀπολογία), koju je sastavio jerusalimski

⁷ Non obiter sane . . hic tibi versandus libellus est, amice lector, si ad rectam institui fidem . . desideras . . Quippe compendiarium admodum neque minus planam et dilucidam verae doctrinae (ὁρθῶν δογματικῶν) comprehensionem continet . . . Inscribitur enim *Orthodoxa confessio Graecorum*, sincera nimirum ac pura (ὁρθῶς ἐλλεικτικῆς, καὶ καθαρά), quippe quae nihil usquam admixtae ex aliis religionibus novitatis habet. KIMMEL p. 45—46.

⁸ Da das (des Mogilas) Werk von den russischen patriarchen Joachim und Hadrian auch in russischer Version verbreitet und kirchlich recipirt und durch Peter den Grossen in die Kirchenordnung von 1723 gesetzlich aufgenommen und mit einem kürzeren russischen Katechismus begleitet wurde: so besitzt es alle Eigenschaften einer im weiten Umfange anerkannten Confessionsschrift. GASS, *Symbolik* p. 71.

⁹ Obadva teksta, grčki i latinski, u Kimmelovu izdanju (od god. 1850) od obraza 56—324.

¹⁰ KIMMEL O. c. *Prolegomena* LXXV—LXXVI.

sabor pod jerusalimskim patrijarom Dositejem proti hereticim kalvinima, koji lažu, da iztočna crkva s njima se slaže u heretičkome učenju o Bogu i o božanstvenim stvarima“. *Štit* je namijenjen „svimkolicim, ma gdje bili na kopnu, ili na moru, pravoslavnim biskupima i svim bez razlike pobožnim i vjernim kršćanima“¹¹; a dieli se u dvoje. Prvi dio sadržaje razprave, a drugi izpovijedanje vjere, koje je patrijar Dositej sastavio u ime iztočne crkve i njezinih predstavnika u jerusalimskome saboru, a nosi nadpis: „Kratka izpovied, za svjedočanstvo pred Bogom i pred ljudima, iz čiste saviesti i bez ikakva licemjerja“¹². — Jerusalimska sinoda poznata je još pod imenom *betlemske*, jer je držana prigodom posvećenja jedne crkve u Betlemu; a bilo je na sinodi, sudeći po podpisima, 68 nadsvećenika i drugih crkvenih dostojanstvenika.

Dositejevo Izpovijedanje, osim što je u tome saboru bilo potvrđeno, dobilo je nanovo drugu potvrdu godine 1723. „Svi patrijari i svi biskupi iztočne crkve, veli Makarije, posvjedočiše za istinu i čistotu ovoga Izpovijedanja, kada ga poslaše na odgovor englezkim kršćanima, kao pravo izloženje i filosofiju pravoslavne vjere; te ga u isto vrieme i jednakom namjerom priobčiše našoj (ruskoj) svetoj sinodi. Sveta sinoda ciele Rusije primila je, pa i sama potvrdila to Izpovijedanje, davši ga štampati u ruskome jeziku (1838) pod ovim nazivom: *Poslanica patrijarâ pravoslavne i katoličanske crkve o pravoslavnoj vjeri*, da bude vodj svim pravoslavcima. Napokon, godine 1845, sinoda je naredila, da se zabadava razdieli *Poslanica iztočnih patrijara* svim crkvenim djacima, da im bude za porabu bilo u sjemeništima, bilo kada iz njih izidju“¹³.

¹¹ Duce Christo (Χριστὸς ἡγείσθω) — Clypeus orthodoxae fidei, sive Apologia ab synodo Hierosolymitana sub Hierosolymorum patriarcha Dositheo composita adversus Calvinistas haereticos, orientalem ecclesiam de Deo rebusque divinis haeretice cum ipsis sentire mentientes. — Universis ubique terrarum, sive etiam in mari agentibus (τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς καὶ θαλάσσης), orthodoxis episcopis, fratribus et comministis nostris in Spiritu sancto: et omnibus omnino piis ac fidelibus christianis filiis, dilectis nostris, in Domino salutem. KIMMEL p. 325. — Akti istog sabora: *ib.* 325—487.

¹² Σύντομος ὁμολογία — εἰς ματῦριον πρὸς τε θεοῦ πρὸς τε ἀνθρώπου εἰλικρινεῖ συνειδήσει, οὐδεμίαν ἄνευ προσποιήσεως (Compendiosa confessio — in testimonium coram Deo et hominibus ex sincera conscientia omnique procul simulatione). KIMMEL p. 425.

¹³ MACAIRE, *Introduction* etc. p. 606—607. Cf. ejusdem *Théol. Dogmat.* I, p. 78—79.

Makarije primjećuje, da se ne smie označivati *simboličkom knjigom* kakove crkve, nego samo izloženje vjere, koje je proglašeno u ime svih njezinih nadsvećenika¹⁴. Pa s toga drži za simboličku knjigu Mogilino Izpoviedanje i Poslanicu iztočnih patrijara.

Čini mi se potrebito ponoviti, što sam na drugome mjestu kazao, da ne mislim nipošto, da su u iztočnoj crkvi članci vjere one tačke, kojima se ona od katoličke crkve odvaja, uza sve, što o njima *Pravoslavno Izpoviedanje* i *Poslanica iztočnih patrijara* uče drugčije nego li rimska crkva. Dodat ću i ovo, da pošto iztočna crkva nije svoje dogmatičko stanovište suproć dogmatima rimo-katoličke crkve kakovim vaseljenskim saborom utvrdila, te nije katoličke dogmate heresijama proglasila i udarila im anatemu, ja sam posve uvjeren, da s gledišta grčko-iztočne crkvene vlasti katolici niese heretici, pored svega, što bogoslovci one crkve katolike drže za heretike s dogmata, koje njihova crkva ne će, da priznaje. Zato, uza sve, što nekoji od takovih bogoslovaca govore, da je Adam Zernikav naviek oborio katoličku nauku o izhodjenju Duha svetoga i danas čuje se glasova iz Rusije, koji za ovaj dogmat stoje uz katolike¹⁵. Ali ovo opet ne pokazuje, da grčko-iztočna crkva nema *svojega* nauka o dogmatu izhodjenja Duha svetoga. Dogmatički je princip u grčko-iztočnoj crkvi, kao i kod katolikâ, da je Isukrst dao jerarkiji vlast i nalog, da uči sve narode; pa s toga, da joj je obećao i dao, pod nekim uvjetima, dar nepogrešljivosti, eda uzmogne učuvati neporočnu dobru ostavu do konca vjekova. Prema tomu i u grčko-iztočnoj crkvi vjernici su dužni slušati jerarkiju; a ne slušaju li njezin glas, prestaju biti njezini vjernici; jer se i ona, kao i katolička crkva, pozivlje na Isukrstove rieči: „Tko vas sluša, mene sluša; i tko se vas odriče, mene se odriče“ (Luc. 10, 16). Ako današnja jerarkija grčko-iztočne crkve ne proglašuje za heretika teologa, koji javno poriče njezinu nauku o izhodjenju Duha svetoga, jali o čemu bilo, ni onoga, koji se u koječemu drži protestantske nauke; to ne meće u nepriliku nas katolike, već one, što hoće, da brane pravoslavlje grčko-iztočne crkve. Njihov je posao takodjer, da dokažu, kako može biti prava (*prava* i *pravoslavna*, na ovomu je mjestu sve isto) Isukrstova crkva, ona, koja ne može, da *dogmatički* utvrdi svoje učenje, kada vidi, da je takovo učenje jur osudjeno protivnim dogmatima katoličke crkve, ili je, u nekim tačkama, protestantskom

¹⁴ *Introduction* p. 609, not. 781.

¹⁵ Vidi knjigu: *Ishoždenie sv. Duha i Vselenskoe Pervosvjaštenstvo*. Izdanie Sergija Astaškova (Freiburgъ въ Brizgavъ 1886).

teologijom napadnuta; a međutim i katoličko i protestantsko učenje nalazi sljedbenika u njezinu taboru.

Dà, iztočna crkva nema snage, da dogmatički utvrdi ni ono čim se sama suproti katoličkome učenju, ni ono što njoj poriče učenje protestantsko. Sam ekumenski sabor, po obćemu mnienju iztočnjaka, može utvrdjivati dogmate vjere: pače, po njihovu mnienju, samo je vasseljenskome saboru obećan dar nepogrešljivosti u pitanjima o vjeri. Ali po teoriji, koju u XII vieku počeo braniti Nilo Doxopatrius¹⁶ i Balsamon¹⁷ o petorici patrijara, kao o pet sjetila, potrebitih crkvenome tielu, ne može biti vasseljenskog sabora, ako tu nije zastupano svih pet patrijara (dakle ako nije zastupan i papa). Očevidno je dakle, prema takovoj teoriji, da grčko-iztočna crkva ne će moći nikada, brez pape, sazvati ekumenskog sabora. S toga uzroka iztočnjaci govore, da su dogmati vjere naviek osigurani i utvrdjeni u prvih sedam vasseljenskih sabora: kano da poslije godine 787 nitko do danas nije mogao napasti na vjeru. Karatheodory, pisac knjige *Orthodoxie et Papisme*¹⁸, odgovarajući Gagarinu na ovakov prigovor, veli, da bi ipak grčko-iztočna crkva mogla držati vasseljenski sabor, kad bi činila, da se sastanu sva četiri iztočna patrijara sa svojim biskupima i s neodvisnim sinodama, ruskom i grčkom, *te ih stavila pod predsjedništvo jednoga starinskoga pape, kojega se vjera sasvim udara s vjerom današnje iztočne crkve*¹⁹. — Eto u kakav paradoks upadaju iztočni bogoslovci.

Izvori i pravila vjere jednaki su u iztočnoj i zapadnoj crkvi: sveto pismo i predanje (παράδοσις = *traditio*). — O knjigama, iz kojih je sastavljeno sveto pismo, kaže Dositejevo *Izповiedanje* (Poslanica iztočnih patrijara): „Držeći se pravila katoličanske crkve, nazivljemo *svetim pismom* sve one knjige, koje iz laodicejske sinode prebraja Ćiril (Lukar); a k ovima dodajemo i one, što je sam nesviestno, nerazborito, ili bolje da kažemo zlobno nazvao apokrifim: biva, Mudrost Solomunovu, knjigu Juditinu, Tobiju, poviest aždaha (Dan. 14, 22—42), poviest Susane (Dan. c. 13), dvie knjige Makabejaca i Mudrost Sirakovu. Ove bo, uz ostale istinite knjige svetoga pisma,

¹⁶ Apud PICHLER I, p. 268.

¹⁷ *Ibid.* p. 268—270.

¹⁸ V. PICHLER II, p. 334, not. 1.

¹⁹ *Ibid.* p. 335. — Smiešno je, što nam skoro kazaše novine o *ekumenskome* koncilu, koji bi Rusija htjela sazvati u svojoj kući, u namjeri dakako, da bi svu grčko-iztočnu crkvu pod svoje krilo uzela i njoj zapoviedala, dok bi carigradski patrijar Dionisije V htio, da se taj koncil sazove u Carigradu.

sudimo, da se imaju brojiti za prave delove istog pisma svetoga. A jer starinski običaj, ili bolje rekavši katolička crkva, kako kaza, da su *prava* sveta evangjelja, kaza takodjer, da su *prave* i druge knjige pisma, te da su i one nesumnjivo delovi pisma svetoga, pa tko bi njih niekao, valjalo bi, da nieče i evangjelje, . . . i mi sudimo, da su sve one knjige kanoničke i izpoviedamo, da su one sveto pismo“²⁰.

Sabor jerusalimski ovim je dekretom ne samo izpravio Izpoviedanje Ćirila Lukara²¹ nego i Metrofanovo, u kojemu, premda pomenute knjige niesu nazvate *apokrifi*, ipak se tvrdi, da se iz njih ne dokazuju crkveni dogmati²². Pače sabor je usavršio izjavu, što

²⁰ Ecclesiae catholicae regulam sequentes sacram scripturam eos omnes appellamus libros, quos ab Laodicensi synodo Cyrillus mutuatus recenset; iis insuper additis, quos insipienter, inscite aut magis malitiose vocavit apocryphos: *Sapientiam* videlicet Salomonis, *librum Judith*, *Tobiam*, *Draconis historiam*, *historiam Susannae*, *Machabeos* et *Sapientiam Sirach*. Hos etenim cum ceteris genuinis sacrae scripturae libris ceu germanas ejusdem scripturae partes censemus esse numerandos (*Ἡμεῖς γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς θείας γραφῆς γνήσιων βιβλίων καὶ ταῦτα γνήσια τῆς γραφῆς μέρη κρίνομεν*). Quoniam quae sancta evangelia aliosque scripturae libros ut genuinos tradidit antiqua consuetudo, seu magis ecclesia catholica; et istos haec ipsa ceu sacrae scripturae partes procul dubio tradidit; quatenus istos qui neget et illos recusaverit . . . quos omnes et nos judicamus esse canonicos et sacram eos esse scripturam confitemur (*ὅτι ἡ παραδόσασα ἀρχαία συνήθεια καὶ μάλιστα ἡ καθολικὴ ἐκκλησία γνήσια εἶναι τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια καὶ τ' ἄλλα τῆς γραφῆς βιβλία, καὶ ταῦτα εἶναι τῆς ἀγίας γραφῆς μέρη ἀναμφιβόλως παρῶντες, καὶ τούτων ἡ ἄρνησις ἐκείνων ἐστὶν ἀθέτησις . . . ἃ πάντα καὶ ἡμεῖς κανονικὰ βιβλία κρίνομεν, καὶ ταῦτα τὴν ἱερὰν γραφὴν εἶναι ὁμολογοῦμεν*). KIMMEL p. 467—468.

²¹ Ćirilova Izpovied o stvari ovako je glasila: „At ii (libri) quos *apocryphos* appellamus, hoc propterea nomine insigniuntur, quod eandem a Spiritu sancto auctoritatem et approbationem non acceperint, quam qui proprie et citra controversiam pro *canonicis* habentur, quorum ex numero sunt Pentateuchus etc.“ KIMMEL p. 42.

²² Metrofanovo Izpoviedanje (koje se nalazi u drugome dielu Kimmelove knjige s Predgovorom Weissenbornovim od strane 1—213, a nadpis mu je: *ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς, συγγραφείσα ἐν ἐπιτομῇ διὰ Μητροφάνου ἱερομονάχου, πατριαρχικοῦ τε πρωτοσυγγέλλου τοῦ Κριτοπούλου*) o knjigama svetoga pisma veli: „Reliquos vero libros, quos nonnulli adnumerare sacrae scripturae cupiunt, ut librum Tobith, librum Judith, *Sapientiam* Salomonis, *Sapientiam* Jesu fili Sirach, Baruch et Machabeorum libros non abjiciendos quidem existimamus, quum multa ethica, plurima laude digna, iis comprehendantur. Ut canonicos autem et authenticos libros nunquam eos Christi ecclesia recepit. . . *Unde nec dogmata nostra ex his adstruere conamur*. C. 7, Par. 2, p. 105—106. Metrofanovo Izpoviedanje držano je za privatni spis, a napereno je proti katolicima („*Gegen die römische Lehre wird*

je iste godine (1672), nekoliko mjeseci prije²³, dala carigradska sinoda²⁴. Makarije dakle ne drži se nauke svoje crkve kada poriče teopnevstiju onih knjiga; već se nasuprot približuje protestantima²⁵.

Božanstvena je objava nama saobćena kroz dva različna sredstva, *pismeno* (u knjigama svetog pisma) i *živom rieči* (predanjem). Sveti Pavao hvali Korinćane, što pamte njegovu nauku i drže zapoviesti, kako im je živom rieči predao (1 Cor. 11, 2). Solunjanima preporučuje, da čuvaju što ih je naučio ili svojom riečju, ili poslanicom (2 Thess. 2, 15). Timoteju peli, da sačuva što mu je predano (1 Tim. 6, 20); pa ga i drugi put opominje, da ima u pameti obraz zdravih rieči, koje je od njega čuo (2 Tim. 1, 13). Predanje dakle za kršćanake dogmate jednake je vrijednosti, kao i sveto pismo. U tome se slaže grčko-iztočna crkva s katoličkom. *Pravoslavno Izpoviedanje* kaže o dogmatima vjere, da su nam jedni saobćeni pismeno, te se uzdrže u bogoslovskim knjigama svetog pisma, a druge, da su apostoli živom rieči crkvi predali²⁶. Prema tomu u Filaretovu *velikome kršćanskom katekizmu pravoslavne crkve* poslije nego je kazano, da je božanstvena objava izvor pravoslavne nauke, na upit, kako je božanstvena objava ljudima bila saobćena, odgovara se: „Dvama sredstvima, svetim predanjem i svetim pismom“²⁷.

U nauci o crkvi odvaja se grčko-iztočna crkva od katoličke. Obedvie crkve jednako izgovaraju rieči simbola: „vjerujem . . . jedinu, svetu, katoličansku i apostolsku crkvu“. Obedvie takodjer vele, da je crkva društvo krštenih ljudi, koji ispoviedaju pravu vjeru; društvo Isukrstom utemeljeno, koje on oživljava i kojim on, kroz duhovne i zakonite pastire, upravlja. Obedvie kažu, da je Isukrst glava crkve.

Front gemacht, gegen die protestantische nirgends direct polemisiert“. GASS, *Symbolik* p. 67). O auktoru i njegovu spisu vidi: PICHLER, *Geschichte des Protestantismus in der orientalischen Kirche, oder: Der Patriarch Cyrillus Lucaris* p. 91—97; GASS O. c. p. 64—69.

²³ GASS p. 84.

²⁴ Et si nonnullos veteris Testamenti libros ea quae ab scriptoribus facta est recensio non habeat, non propterea abjiciendi sunt, ut profani: immo vero ut boni et praeclari (ἀλλὰ καλὰ καὶ ἐνάρτητα) habendi sunt, nec omnino contemnendi. *Synodus Constantinopolitana*. KIMMEL P. 2, p. 225.

²⁵ . . . ces (les livres canoniques) ont été écrits sous l'inspiration du Saint-Esprit et composent dans le sens propre *les écrits inspirés de Dieu*, au lieu que les premiers (les livres non canoniques) *n'ont pas cet immense avantage* et ne forment qu'une appendice aux écrits inspirés. MACAIRE, *Introduction* p. 493.

²⁶ *Conf. Orth.* P. 1, q. 4. KIMMEL p. 58.

²⁷ Ap. MACAIRE, *Introduction à la Theol. Orth.* (Paris 1857), p. 374.

A jer je Isukrst glava nevidljiva (ἀόρατος), a crkva moralno tielo i vidljivo društvo, oboje jednako priznaju, da je svaki biskup glava vidljiva (κεφαλὴ ὁρατὴ) svoje posebne crkve; te da je biskup namjestnik nevidljive glave, Krsta. „Biskupi su, veli *Pravoslavno Izpovijedanje*, namjestnici Isukrstovi (svaki u svojoj biskupiji) i posebne glave“²⁸. Ali dok iztočna crkva priznaje, da je svakoj posebnoj crkvi (eparkiji) potrebna vidljiva glava, namjestnik Isukrstov, biskup, ne će da priznaje, da je potrebna jedna vidljiva glava sveobćoj crkvi, koja je jedno tielo sastavljeno iz svih posebnih crkava. Neka sveto pismo poredi sveobću crkvu vojsci (Cantic. 6, 3); neka kaže, da je crkva tielo s glavom (Rom. 12, 4—5), da je ona kraljevstvo, što se vekom ne će razsuti, nego će stajati do vjeka (Dan. 2, 44), da je ona stado s jednim pastirum (Joan. 10, 16), da je ona (jedan) dom (1 Tim. 3, 15) i (jedna) Nojeva korablja (1 Pet. 3, 20—21); ipak tašnja grčko-iztočna crkva tvrdi, da sveobća crkva ne može, da ima vidljive glave. „Na ovu smo nauku upućeni, veli *Pravoslavno Izpovijedanje*, da je jedini Isukrst glava svoje crkve, prema onomu, što uči apostol (Ephes. 5, 23)“²⁹. Nesumnjivo je, da se tu poriče katolički dogmat o vidljivoj glavi sveobće crkve; jer odmah dolaze rieči, koje smo prije naveli o posebnim vidljivim glavama posebnih crkava; te je kazano, da je Isukrst sam glava sveobće crkve, uza sve, što se biskupi nazivlju i jesu glave svojih posebnih crkava. „Pošto, dodaje *Poslanica iztočnih patrijara*, smrtni čovjek ne može nipošto i naviek da bude glava ove katoličanske crkve, glava je sam naš Gospod Isukrst, koji držeći u ruci krmu, njom (crkvom) vlada po svetim otcima. Zato je Duh sveti postavio biskupe, poglavare i pastire nad pojedinim crkvama, koje su pravo crkve, te su u istinu Isukrstovi udi, da ovim vladaju kano glave u pravomu, a ne u nepravome smislu rieči“³⁰. — Ovdje je kazano, da je svaki biskup, pored svega, što

²⁸ Tametsi vero antistites in ecclésiis, queis praesunt, capita earum (κεφαλαι αὐτῶν) dicuntur: sic illud tamen accipiendum, quod ipsi *vicarii Christi* (τοποτηρηταὶ τοῦ Χριστοῦ) in sua quisque provincia et *particularia* quaedam capita (κεφαλαι μερικαι) sint. *Conf. Orth.* P. 1, qu. 76. KIMMEL p. 158.

²⁹ Docemur, Christum solum ecclesiae suae caput esse (διδασκόμεθα, πῶς μόνος ὁ Χριστὸς εἶναι κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας), secundum doctrinam apostoli. *Ibid.*

³⁰ Hujus autem catholicae ecclesiae, quum universim ac perenniter caput esse mortalis homo non possit, caput est ipse Dominus noster Jesus Christus (ἡστινος καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπειδὴ θνητὸς ἄνθρωπος καθόλου καὶ αἰδίου κεφαλὴ εἶναι οὐ δύνατον, αὐτὸς ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐστι κεφαλὴ), et in ejus gubernatione clavum ipse tenens hanc sanctorum patrum ministerio gubernat; ac singulis propterea ecclesiis, quae proprie ecclesiae sunt, atque ejus inter membra vere locum obtinent, praepositos ac pastores, qui nequaquam

je smrtni čovjek, glava svoje posebne crkve; ali *smrtni čovjek* ne može, da bude glava sveobće crkve! Čudnovat je razlog, koji navodi Metrofan u svojem Izpovijedanju, jer smrtni čovjek ne može, da bude glava sveobće crkve. „Nije se, veli on, u katoličanskoj crkvi nikada čulo, da se zove glava crkve smrtni čovjek, podložen mnogim griesima. Takov bo čovjek, baš jer je čovjek, podložen je smrti. Medjutim, dok bi mu se izabrao nasljednik, valjalo bi, da je crkva brez glave. Ali kako tielo ni jedan čas ne može, da živi brez glave, tako ni crkva ne bi mogla obstati ni jednoga trena brez glave, koja se njoj dolikuje³¹“. — Metrofan je zaboravio kazati, kako može biti glava posebne crkve biskup, pokle je smrtni čovjek, podložen mnogim griesima, i kako može posebna crkva obstati, prije nego je preminulome biskupu izabran nasljednik.

Svaku mu je znana razlika izmedju katoličke i iztočne crkve u nauci o izhodenju Duha svetoga. Katolicima je dogmat, da Duh sveti izhodi od Oca i od Sina i da su Otac i Sin jedan princip Duha svetoga. To će reći, da Otac i Sin jednim istim prevječnim činom proizvode Duha svetoga. Rodjenje Sinovo od Oca, otajstvo je preduboko, nedovidno; a isto je takovo otajstvo izhodenje Duha svetoga od Oca i od Sina. Otac od vječnosti radja Sina; a obadva od vječnosti proizvode Duha svetoga. Sva tri su lica surječna: sva tri jedan sam Bog. Kako tri božanstvena lica, jednim stvaranjem stvaraju i sva tri su jedna kausa, jedan princip sviju stvorenja; tako dva lica presvetoga Trojstva jedan su princip Duha svetoga³². Ali uza sve, što se ne bi moglo kazati, da su tri stvoritelja tri lica presvetoga Trojstva, ipak moglo bi se reći, da su Otac i Sin dva *spiratora* Duha svetoga³³, premda sveti Toma³⁴ i Duns-

abusive, sed verissime capitum instar (ὅν ἐν καταρχῇ ἀλλὰ κυρίως ἀρχὴς καὶ κεφαλὴς) illis praesint, episcopus Spiritus sanctus posuit. *Dosithei Confessio*, KIMMEL p. 436—437.

³¹ KIMMEL Par 2, p. 209.

³² S. BONAVENTURA in I Sent. dist. 29, art. 2, qu. 1, n. 4. Opp. (1883) I, p. 512. Cf. *Ibid.* dist. 11—13, p. 209—243.

³³ „Pater et Filius non sunt unus Spiritor Spiritus sancti, quia esse spiratorem non convenit essentiali (quia essentia non spirat), sed personae“. ALEXANDER HALENSIS, *Summa Theologiae*, Par. 1, qu. 70, memb. 3, art. 5, Opp. (Coloniae Agrippinae 1622) I, pag. 335. „Dicendum, quod haec locutio: Pater et Filius sunt *unum principium* Spiritus sancti, simpliciter recipitur; haec autem: Pater et Filius sunt *unus spirator*; non recipitur... Et quia suppositum hujus notionis (*spirator*) est persona et non una persona, sed duae, ideo dicimus *duos spiratores*, non *unum*. Nec est simile de hoc quod est *creator*: quia cum (creator) sit nomen essentiali, significat in concretionem ad subjectum, quod est substantia — et illud est unum in tribus — sed notio ad personam, quae de se est multiplicata, non est una in duabus“. S. BONAVENTURA l. c. dist. 29, art. 2, qu. 2, Concl. pag. 515.

³⁴ Sed videtur melius dicendum, quod quia *spirans* adjectivum, *spirator* vero substantivum, possumus dicere quod Pater et Filius sunt *duo spirantes*

Scot³⁵ misle, da je bolje reći, da su Otac i Sin dva spiranta, a jedan spirator. Razum ljudski ne može nego da tepa, kada hoće, da razloži o ovome otajstvu i bogoslovci uzalud se trude kada gledaju, da nam ga razjasne. U Bogu je, oni vele, dvostruko djelovanje, unutrašnje i spoljašnje. Prvo se privezuje k božanstvenome biću, a drugo k svemu ostalomu, što izvan Boga biva. Prvo je prevječni čin, kojim Bog sebe poznaje i svoje neizmjereno, presavršeno biće ljubi. Drugo je božanstveni čin, kojim Bog sve stvara i uzdržaje vas vidljivi i nevidljivi svijet. Pošto Bog prevječnim činom sebe poznaje, ovaj intelektualni njegov čin, jest njegova nutarnja Rieč. Ali jer je Bog zgotlja akt (*actus purissimus*), u njemu nije, kao u nama, jedno biti a drugo poznavati; već je u njemu jedno isto poznavati i biti. A pošto je u njemu poznavanje i bitnost jedna ista stvar, Rieč, koju prevječnim činom iz sebe proizvodi, nije što akeidentalna, kao što je naša nutarnja rieč, kojom sebe poznajemo, već je i sama sućna, i sama je iste naravi svojega proizvođitelja, jednosućna s njim. Ova sućna Rieč, kojom Bog vrhovnim savršenstvom sebe poznaje, pravi je Bog, bićem jednak i jedan s božanstvenim Umom, iz kojega Rieč biva i radja se. Kako pak prevječnim činom Bog sebe poznaje, a takovim poznavanjem radja Rieč, tako opet prevječnim činom sebe ljubi. Videći se u neizmjereno savršenome obličju svojem (Hebr. 1, 3), u božanstvenoj svojoj Rieči, ne može, da ne ljubi vrhovno svoje savršenstvo u istome svojem obličju, u istosućnoj svojoj Rieči; a Rieč ne može, da ne ljubi onoga, koji je nju rodio, čije vrhovno savršenstvo jest i njezino savršenstvo. Ta ljubav, kojom Otac ljubi Sina, a Sin Oca, te kojom Otac u Sinu, a Sin u Ocu ljube svoje zajedničko neizmjereno savršenstvo, jedna je ista ljubav, jer je jedna narav, jedna volja, jedno nutarnje djelovanje u Ocu i u Sinu. Pa ova međusobna ljubav, kojom Otac ljubi Sina, a Sin Oca, jest Duh sveti, treće lice presvetoga Trojstva. A kako je božja Rieč jednosućne naravi s Otcem, tako i Duh sveti valja, da je jednosućne

propter pluralitatem suppositorum, non autem *duo spiratores* propter unam spirationem. *Summa Theologica* Par. 1, qu. 36, art. 4, concl. *ad septimum*, (Oeniponte 1882) I, p. 298.

³⁵ DUNS-SCOTUS, *Reportata Parisiensia*, L. 1, dist. 12, qu. 2, Opp. (Ed. Lugdun. 1639) XI, p. 89. Zabilježiti ću na ovome mjestu, da Scot dokazuje proti svetomu Tomi, da bi mogla obstati sobstvena razlika među Sinom i Duhom svetim, sve kad ne bi Duh sveti od njega izhodio (premda nije moguće, da ne izhodi i od Sina). In I Sent., dist. 11, qu. 2, Opp. V, p. 864—868; dist. 12, p. 872—890: dist. 26, p. 1090—1131. Cf. ejusdem *Reportata*, L. 1, dist. 11, qu. 2, Opp. XI, p. 87—88.

*

naravi s Otcem i sa Sinom. Bog ljubi sebe neizmjereno savršena, neizmjereno dobra. Objekt je dakle te ljubavi bistvena neizmjerena dobrota, koja se istovetuje sa samim božanskim bićem. Prevječni čin, kojim Bog ljubi vrhovno svoje savršenstvo, svoju dobrotu, nije što akcidentalna, ni prolazna, već je sućan čin. Drugim riečima: čin, kojim Bog sebe ljubi, jest samo njegovo božansko biće. Plod, ili termin toga sućnoga božjeg čina jest sućna ljubav, koja se po naravi istovetuje sa svojim proizvođiteljem, sa svojim principom, Otcem i Sinom.

No ovo i sve drugo, što bi se moglo kazati, ne podiže ni malo zavjes, koji nam sakriva otajstvo.

Bilo ipak što mu i drago o takovu umovanju, da vidimo, što ući iztoćna crkva o izhodjenju Duha svetoga.

„Tri su, veli *Pravoslavno Izpoviedanje*, lica u jednome božanstvu . . . Otac, koji prije svieta iz svoje bitnosti radja Sina i izpušta Duha svetoga; Sin, koji je prije viekova rodjen od Otca i njemu je jednosućan; Duh sveti, koji od sve vječnosti izhodi od Otca, a Ocu je i Sinu jednosućan³⁶“. Na drugome mjestu veli: „Duh sveti . . . svojstvom svojim lićnim razlikuje se od Otca, jer od njega iztjeće. Opet razlikuje se od Sina tim, što prima biće od Otca ne rodjenjem, kao Sin, već izhodjenjem³⁷“.

U obama mjestima pominju se lićni ođnošaji Otca, Sina i Duha svetoga; te je kazano, da Sin i Duh sveti izhode od Otca. A jer katolićki bogoslovci obćenito uće sa svetim Tomom³⁸, da se Duh sveti ne bi razlikovao od Sina, kada od Sina ne bi vječito izhodio, u drugom se mjestu izriekom kaže, da se Duh sveti razlikuje od Sina tim, što prima biće od Otca izhodjenjem, a ne rodjenjem, kao Sin. Da crkva iztoćna vjeruje, da Duh sveti izhodi vječito od Sina,

³⁶ Unde patet, in una et eadem divinitate tres omnino esse personas . . . Patrem, qui ante saecula, de propria essentia sua, Filium gignit, ac Spiritum sanctum emittit; Filium a Patre ante saecula genitum, illique consubstantialem; Spiritum sanctum, ab omni aeternitate de Patre procedentem (*Πνεῦμα ἄγιον ἀπ' αἰῶνος ἐκπορευόμενον ἐκ Πατρὸς*), Patrique ac Filio coessentialem, *Conf. Orth.* P. 1, qu. 9. Kimmel p. 63.

³⁷ Qui (Spiritus sanctus) . . . sua personali proprietate, quod a Patre emanat, ab eodem distinguitur. Ut rursus a Filio; quod non ut Filius per modum generationis, verum per modum processions ab eodem illo Patre existit (*καὶ πάλιν ἀπὸ τὸν Υἱὸν χωρίζεται, διατὶ δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν Πατέρα μὲ τὸν τρόπον γεννήσεως, καθὼς εἶναι ὁ Υἱὸς, μὰ μὲ τὸν τρόπον ἐκπορεύσεως ἐκ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς*). P. 1, qu. 12. KIMMEL p. 69—70.

³⁸ *Summa Theologica* Par. 1, qu. 36, a. 2, concl. Opp. I, p. 291—292.

ili po Sinu, *Pravoslavno Izpovijedanje* ovdje bilo bi reklo, da Duh sveti razlikuje se od Sina, jer potječe, izhodi od Sina, kao što je reklo, da se Duh sveti razlikuje od Otea, jer od njega iztječe.

Na trećemu mjestu *Pravoslavno Izpovijedanje* jasno veli: „Duh sveti izhodi od samoga Otea, kao izvora i početka božanstva . . . : Ovo učenje tomači sveti Atanasije u svojem simbolu³⁹ kažući: Duh sveti od Otea, ali nije učinjen, ni stvoren, ni rođen, već koji izhodi. Bog Otac, on je sam kausa dvaju i nerodjen je. Sin od samoga Otea, koji je kausa njegova postanka, iz njega dan i rođen. A i Duh sveti od *samoga* Otea, kao od kause, postaje i izhodi; ali je poslan na svijet po Sinu Budi nam dakle dosta, da tvrdom vjerom držimo i vjerujemo, čemu nas je Krst naučio, te što vjeruje iztočna, katoličanska i pravoslavna crkva i što je zajednički priznala u drugomu vaseljenskome saboru; pa je i potvrdila simbol brez ovoga dometka: *i od Sina*⁴⁰. — Ovdje se donosi razlika između nutarnjega i spoljašnjega božjeg djelovanja. Nutarnjim djelovanjem Bog Otac radja Sina i proizvodi Duha svetoga. To je njegov pre-

³⁹ O Atanasijevu simbolu, vidi: Opp. *S. Athanasii (Migne)* IV, col. 1567—1603. Simbol je pronikao na zapadu. Bingham (*Origin. ecclesiast.* L. 10, c. 4, §. 18) misli, da je koncem petoga, ili u početku šestoga vieka crkva primila taj simbol. Svakako ima dokaza, da je bio poznat u sedmome vieku. Kada započe među Latinima i Greima dogmatička razmirica o izhodjenju Duha svetoga, Ratramno i Eneja parizki (u devetome vieku) pozivahu se na simbol Atanasijev, navodeći poznate rieči: *Spiritus sanctus a Patre et Filio non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens*. S rieči *et Filio* u ovome navodu, Grei poricahu avtentičnost simbola. A da zaista Atanasije nije njegov auktor dokazuje se tim, što u njemu nema rieči *consubstantialis*, za koju se je Atanasije svega svojeg života borio. Kasnije Grei primiše simbol baš kao Atanasijev, ali izbaciše rieč *i od Sina*.

⁴⁰ *Spiritus sanctus ex solo Patre, velut fonte ac origine divinitatis, procedit* (τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὡς πηγῆς καὶ ἀρχῆς τῆς θεότητος) . . . Eandem doctrinam ita in symbolo suo explicat s. Athanasius: *Spiritus sanctus a Patre, non factus, nec creatus, nec genitus sed procedens est. Deus et Pater, ipse solus duorum causssa est; et ingenuitus. Filius ex solo Patre, ortus sui causssa, editus genitusque est. Ipse etiam Spiritus de solo Patre ut causssa oritur ac procedit* (καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς αἰτιατὸν καὶ ἐκπορευτὸν); sed per Filium in mundum emittitur . . . Satis igitur nunc nobis est, ut firma fide teneamus credamusque, quod ipse nos Christus docuit, quod orientalis catholica et orthodoxa credit ecclesia et in secundo oecumenico concilio communiter professsa fuit; atque symbolum sine ista appendicula: et ex Filio (καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ) ratum esse iussit. Imo vero gravi illos censura, qui haec adjecere verba, non modo orientalis ecclesia orthodoxa ac catholica perstrinxit: sed et occidentalis Romana. *Conf. Orth.* P. 1, qu. 71. KIMMEL p. 142—143.

vječni čin. Pa se prema tomu jasno veli, da Duh sveti prima fizičko biće od Otea sama; dok njegovo poslanje na svijet, što vremenu zbiva, te spada u spoljašnje božje djelovanje, pri se Sinu.

Poslanica iztočnih patrijara prosto veli: „Vjerujemo u Duha svetoga, koji od Otea izhodi, a Otcu je i Sinu jednosućan⁴¹“. — Ovaj tekst lako bi se dao iztomačiti i u smislu katoličke nauke. Ali komu su poznate historičke prilike jerusalimskog sabora i postanak *Dositejeva Izpoviedanja*, jasno mu je takodjer, da smisao istoga navoda nije nipošto katolički. Ćiril Lukar u svojoj *Izpoviedi kršćanske vjere*⁴² o Duhu svetome bješe kazao: „Vjerujemo . . . da Duh sveti izhodi od Otea po Sinu⁴³“. Sabor jerusalimski (1672) prisvojio je akte carigradskog sabora od godine 1638 i jaškoga od god. 1642⁴⁴, te ih prepisao medju svoje akte, kazavši, da na nje *sasvim pristaje*⁴⁵. Sabor je dakle jerusalimski uzeo u svoje akte i dekret carigradskog sabora, koji glasi: „ . . . sva ova sveta sinoda pomnjivo pročitavši svekolike tačke (Izpoviedi Ćirila Lukara), te proučivši pravi smisao svega, što je u njima napisano, sudila je, da svekolike, osim sedme, sadržaju kalvinsko krivovjerstvo i posve se razlikuju od kršćanske vjere iztočnjaka. U prvoj tački, *proti nauci iztočne crkve* suponuje (Ćiril) vječito i sućno izhodjenje Duha svetoga od Otea i od Sina⁴⁶“. Prema tomu, jerusalimski sabor označuje pravoslavnom naukom onu, koju je isti Ćiril Lukar u duhovskoj svojoj homiliji naglasio, biva, da Duh sveti izhodi od *sama* Otea⁴⁷. Kada dakle

⁴¹ Credimus . . Spiritum sanctum ex Patre procedentem (ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον) Patri Filioque consubstantiali. *Dosithei Conf. decret.* 1, KIMMEL p. 425.

⁴² KIMMEL p. 24—44.

⁴³ Credimus . . Spiritum sanctum a Patre per Filium procedentem (πιστεύομεν . . . Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενον). *Ib.* p. 24.

⁴⁴ Vidi o ovim dvama saborima: GASS, *Symbolik* p. 75—79.

⁴⁵ Hic porro praedictae duplicis synodi acta ex magno codice, in confirmationem eorum quae dicta sunt, transcribimus, *quibus et nos per omnia consentimus* (αἱς καὶ αὐτοὶ συμφωνοῦμεν ἐν ἅπασιν). *Synod. Hieros.* KIMMEL p. 398.

⁴⁶ . . In primo capite quidem, contra orientalis ecclesiae mentem aeternam et substantivam a Patre et Filio supponit Spiritus sancti processionem (τὴν αἰδίον καὶ ὑπαρκτικὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρόοδον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὑποτίθῃσι παρὰ γνώμην τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας). KIMMEL p. 409.

⁴⁷ Spiritus mittitur a Patre et a Filio ad sanctificationem creaturarum; procedit tamen a solo Patre (ἐκπορεύεται δὲ παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς). Cur autem a solo Patre procedat, cum tum a Filio quam a Patre mittatur? Ni-

jerusalimski sabor u Dositejevu Izpoviedanju veli: „Vjerujemo u Duha svetoga, koji od Otea izhodi, a Oteu je i Sinu jednosučan“, nema sumnje, da je htio kazati: Vjerujemo u Duha svetoga, koji izhodi od sama Otea. A nije htio dodati rječ *od sama*, jer se je držao istih rieči, izraza i perioda Cirilovih, izostavljajući i izpravljajući, što je on, po njihovoj misli, nepravdo kazao: te su u ovoj rečenici samo izpustili rječ *di* ὁ⁴⁸.

O stanju duša poslije smrti ne uče jednako crkva katolička i grčko-iztočna. Prva kaže, da duše onih, koji su se za svoje griehie pokajali, te su preminuli u milosti božjoj prije nego su dostojnim plodovima pokore za iste svoje griehie zadovoljili, bivaju, poslije smrti očišćene čistilišnim mukama; a da se od tih muka oslobode, da im pomažu dobra djela, koja živi vjernici za nje namjenjuju, to jest, posvetilište mise, molitve, milostinje i druga bogoljubstva, koja vjernici čine u korist drugih vjernika po zakonima crkve⁴⁹. Katolicima je dakle članak vjere, da ima čistilište i da dušama, koje se u njemu nalaze, pomažu dobra djela vjernika, a osobito oltarska žrtva⁵⁰. Gdje je to čistilište, kakove su muke u čistilištu, je li tu prava vatra, koliko traje svakomu takovo čišćenje: crkva katolička ništa nije o tome razsudila. Da su muke velike, o tome nema sumnje; te se pouzdano može držati sa svetim Bonaventurom⁵¹, da je teža čistilišna muka nego ikakva muka zemaljskoga života. Da čistilišnih muka ne će biti poslije sudnjega dana i to je posve istinito⁵²; kao što je istinito, da nieseu jednake muke svim dušama i da im trajanje nije jednako. A može se držati za istinu i ovo, da duše pravednika, netom se razdiele od tiela, neodoljivom ljubavlju teže na Boga i tim

mirum quia ad sanctificationem missio fit, productionem vero processio importat substantialem (ἡ πέμψις ἐστὶ πρὸς ἁγιασμόν, ἡ δ' ἐκπόρευσις οὐσιωδῶς). Quemadmodum Spiritus mittit Filium, nec tamen dici potest generare illum; ita Spiritus a Filio mittitur, nec tamen ab illo procedit. KIMMEL p. 342.

⁴⁸ Prema ovome učenju veli Platonov katekizam: „(Der heilige Geist) bloss vom Vater ausgeht. Die Papisten, oder die es mit der römischen Kirche halten, behaupten ohne einigen Grund und den Sätzen der alten Kirche entgegen, dass der heilige Geist auch vom Sohne ausgehe“. *Rechtgläubige Lehre, oder kurzer Auszug der christlichen Theologie* (Riga 1770) II Theil, §. 26, pag. 106.

⁴⁹ *Decret. Conc. Florent.*

⁵⁰ *Concil. Trident. Sess. 25, Decret. de Purgat.*

⁵¹ In IV Sent. dist. 20, par. 1, art. unico, concl. Opp. IV (1889), pag. 520—521.

⁵² S. AUGUSTINUS, *De Civitate Dei*, L. 21, c. 16. Opp. (Migne) VII, p. 731.

je u njima ugašeno svako bezredno ganuće, ako je kakovo dotle bilo; te im je odmah oprošten svaki i najmanji grieh, ali uz uvjet, da podnesu pokoru⁵³ i da se očiste *a reatu poenae*.

Iztočna crkva uči, da sve duše, poslije smrti, odlaze u raj, ili u pakao; jer „nema takovih duša, koje bi u srednjemu stanju bile medju spasenim i osudjenicima⁵⁴“. „Vjerujemo, dodaje *Poslanica iztočnih patrijara*, da duše preminulih ili su u pokoju, ili u mučenjima, kako je tko zaslužio; jer raztavši se od tiela idu ili u mjesto uživanja, ili tuge i jecanja⁵⁵“. *Pravoslavno Izpoviedanje* na upit: „Što nam je misliti o čistilištnome ognju?“ odgovara: „Sveto pismo nigdje ne kaže, da ima ikakva vremenita muka, koja bi čistila duše poslije smrti. Pače poglavito s toga u drugomu carigradskome saboru osudila je Origenovu nauku⁵⁶“.

Uzgred ću primietiti, da origenistička zabluda, koju je peti vasiljenski sabor osudio, skrozi je druga stvar nego katolička nauka o čistilištu. Origen je mislio, da će jednom dovršiti muke *osudjenika*⁵⁷ i da će se valjda jednom i sotone obratiti⁵⁸. Krivo se dakle ovdje uporavlja osuda Origenove zablude katoličkoj nauci o čistilištnim mukama. Nasuprot, kako ćemo do malo vidjeti, više se približuje istoj zabludi nauka današnje grčko-iztočne crkve.

⁵³ HURTER, *Medulla Theolog. Dogm.* (1880) p. 716. Ne suproti se ovome mnienju ni sv. Bonaventura, koji veli: „Si autem quaeras, utrum *statim* (poena purgatorii), cum gratia habet illud adjutorium, culpam debeat et purget scoriā; dici potest, quod utrumque est satis probabile, vel quod *statim* (poena) vigoretur gratia, ut *venialem culpam* debeat, cum a poena est adjuta, et deinceps ponitur pro *obligatione*; vel potest dici, quod poena magis ac magis disponat, et *postmodum*, ex quo disposuit sufficienter, gratia ipsa in instanti delet culpam, si qua est. L. c. dist. 21, P. 1, art 2, concl. p. 554—555. Cf. BELLARMINUS, *De Purgat.* L. 2, c. 3—5, Opp. (Venet. 1721) II, p. 314—318; ESTIUS in IV Sent. dist. 21, §. 4. Opp. (Venet. 1748) V, p. 496—500.

⁵⁴ An non et aliqui sic diem suum obeunt, ut beatorum damnatorumque medii sint (ἀνάμεσα τῶν σωζομένων καὶ ἀπολλυμένων)? Hujusmodi homines nulli reperiuntur (Τοιαύτης τάξεως ἄνθρωποι δὲν εὑρίσκονται). *Conf. Orth.* P. 1, qu. 64. KIMMEL p. 132—133.

⁵⁵ Credimus defunctorum animas aut in requie aut in poenis esse, prout quisque gesserit; quippe separatas a corporibus ad gaudii vel ad tristitiae gemitusque locum commigrare. *Dosithe. Conf. Decret.* 18, KIMMEL p. 473.

⁵⁶ De purgatorio autem igne quid nobis judicandum? Nihil usquam de eo in sacris literis traditur, quod temporaria ulla poena, animorum expurgatrix a morte existat. Imo vero eam praecipue ob causam in secunda synodo Constantinopolitana ab ecclesia Origenis damnata est sententia. *Conf. Orth.* P. 1, qu. 66, p. 136.

⁵⁷ Περὶ ἀρχῶν, L. 2, c. 5, Opp. (Ed. Lat. Migne) I, col. 175—181.

⁵⁸ *Commentaria in Joannem*, Tomo 13, n. 58. Opp. IV, col. 248.

Pošto su sve duše ili spasene, ili osudjene, i pošto nema čistišta, kamo idu, poslije smrti, duše cnih, koji niesu spaseni? Idu u mjesto, veli *Pravoslavno Izpoviedanje*, koje se zove raznim imenima. „Ono se mjesto zove *pakao*, u koji je stjeran gjavao, kad je pognat s neba. . . Zove se *vječni oganj* i *vanjske tmine*. . . Zove se i drugim imenima; koja svakolika pokazuju mjesto osudjenja i božjega gnjeva, u koje mjesto silaze oni, što se odovda sele omraženi s Bogom i njemu mrzki, te osudjeni⁵⁹“. Druga imena, kojim se nazivlje pakao, jesu: *tamnica duhova*, *bezdana*, *podzemno mjesto*, *peć ognjena*, *geena*⁶⁰. *Pravoslavno Izpoviedanje* dakle ne kaže se logično, kada uči na drugome mjestu, da „duše grešnika niesu poslije smrti bačene u geenu“; te da je u božjoj ruci ili im prostiti, zbog dobrih djela živih vjernika, ili ih kasnije baciti u geenu⁶¹.

Pravoslavno Izpoviedanje kaže, „da se duše mnogih grešnika izbavljaju od paklenih okova, ne po svojoj pokori, ili izpoviedi . . . nego po pobožnim djelima živih kršćana i u krepost molitava, koje crkva za nje moli, a poglavito po bezkrvnoj žrtvi⁶²“. *Poslanica istočnih patrijara* o ovoj tački jasnija je i potpunija. „Vjerujemo, veli, da duše onih ljudi, koji su u smrtnim griesima bili, ali niesu u bezuhvanju preminuli, već su se od njih prije smrti pokajali, a ipak niesu prinijeli dostojne plodove pokajanja, kano suze, klečanje pri molitvenom bdenju, pokoru, utješavanje siromaha i niesu činima pokazali svoju ljubav prema Bogu i iskrujem, što je kato-

⁵⁹ At ubinam locorum ille agunt animae, quae e corporibus suis exeuntes in offensa apud Deum sunt? — Variis locus ille designatur nominibus. Primum nuncupatur *infernus* (Ἕδης), in quem exturbatus coelo diabolus detrusus est. Secundum est: *ignis sempiternus* (πῦρ αἰώνιον). Etiam *tenebrae exteriores* (σκότος ἐξώτερον). Appellatur et aliis vocabulis, sed quae omnia locum condemnationis iraeque divinae valent, quem in locum animae eorum descendunt qui hinc demigrant invisi offensique Deo ac damnati. *Conf. Orth.* P. 1, qu. 68, p. 138—139.

⁶⁰ MACAIRE, *Theol. Dogmat.* II, p. 700.

⁶¹ Neque enim omnes omnino, qui in peccatis suis moriuntur, in geennam conjiciuntur (Ὁὐ γὰρ πάντως οἱ ἀποθνήσκοντες ἁμαρτωλοὶ βάλλονται εἰς τὴν γέενναν). Sed id in Dei situm est manu; sicut et veniam illis largiri . . . Itaque non omnino postquam occidit, in geennam sontes projicit Deus; sed projiciendi potestatem habet (Ὁὐ πάντως οὖν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι βάλλει εἰς τὴν γέενναν ἀλλ' ἐξουσίαν ἔχει βαλεῖν). *Conf. Orth.* P. 1, qu. 65. KIMMEL p. 135.

⁶² At illud probe constat, sceleratos homines non paucos de orci claustris liberari (Μὰ βέβαια πολλοὶ ἀπὸ τοῦς ἁμαρτωλοῦς ἐλευθερώωνονται ἀπὸ τῶν δαιμονίων τοῦ ἕδου), non sua quidem ipsorum poenitentia sive confessione, . . . verum piis superstitionum officiis, et ecclesiae pro ipsis deprecationibus, praecipue vero per incruentum sacrificium. *Conf. Orth.* P. 1, qu. 64, p. 132—133.

ličanska crkva od samoga početka zgodno nazvala *zadovoljavanje* (ἱκανοποίησιν = *satisfactiones*) odlaze u pakao, gdje, za učinjene griehе, trpe pravedne kazni, znajući ipak, da će se odatle izbaviti i da će ih velika božja dobrota odatle iznieti, po svećeničkim molitvama i po milostinji, koju će u korist njih činiti njihova rodbina, a najprije po bezkrvnoj žrtvi⁶³.

Prema ovome navodu uzetu iz *Poslanice iztočnih patrijara* samo duše pokajanih grešnika mogu se izbaviti od pakla, dakle onakovih grešnika, koji su u božjoj milosti preminuli; ali po učenju *Pravoslavnoga Izpoviedanja* rekao bi, da se mogu izbaviti od pakla i onakovi grešnici, koji s ovoga svijeta niesu pošli pokajani i u milosti božjoj. „Oni, njegove su rieči, koji u svojim griesima mru niesu sasma bačeni u geenu; nego je to u božjoj ruci, kao što je i prostiti im: što (ovo posljednje) zbiva se po pobožnim djelima i po milostinji, za nje namienjenoj; jer (ovakova djela) puno koristeju i onima, koji s ovoga svijeta podjoše, težkim griesima okaljani⁶⁴“. Ovakovo se tomačenje podudara pitanjem *Pravoslavnoga Izpoviedanja*: „Gdje stoje duše, koje se od tiela razstaju u božjemu gnjevu (εἰς θεῖκτον ὄργην)?“, te i s odgovorom na isto pitanje, koje sam prije naveo⁶⁵. A jer *Pravoslavno Izpoviedanje* govori o geeni, kao mjestu, iz kojega nema izbavljenja i jer s jedne kaže, da Bog ne baca

⁶³ Credimus . . eorum (defunctorum animas) . . qui peccatis impliciti non in desperatione defuncti sunt (τοὺς δὲ συμφθαρέντας θανάσιμοις πλημμελήμασι καὶ μὴ ἐν ἀπογνώσει ἀποδηήσαντας = *quos vero lethaliū quibus sese faedaverant, peccatorum non desperatio cepit*), sed quos adhuc superstites poenituit, et nullum fecerunt poenitentiae fructum, lacrimas videlicet effundendo, genibus flexis in oratione vigilando, semet ipsos afflictando, pauperes recreando, suam denique tum in Deum, quum in proximum caritatem operibus demonstrando, quae et catholica ecclesia recte ab initio *satisfactiones* (ἱκανοποίησιν) appellavit, horum inquam, ipsorum animas credimus ad inferos abire ibique justas pro iis, quae commiserunt, peccatis poenas sustinere, et suae tamen exhinc futurae liberationis esse conscias et ab summa bonitate per sacerdotum orationes et eleemosynas, quas pro defunctis eorum propinqui faciunt, liberari. Ad hoc porro potissime valet incruentum Missae sacrificium. *Dosithei Conf. Decret.* 18. KIMMEL p. 463—464.

⁶⁴ Neque enim omnes omnino, qui in peccatis suis moriuntur, in geennam conjiciuntur. Sed in Dei situm est manu; sicut et veniam illis largiri (ἀλλ' ἐν τῇ ἐξουσίᾳ κεῖται τοῦτο τοῦ Θεοῦ ὥστε καὶ τὸ συγχωρεῖν). Quod propter pias oblationes erogationesque, quae dormientium bono fiunt; . . quippe quae non parum conducunt iis etiam qui gravissimis sceleribus contaminati hinc decesserunt (αἱ οὐ μικρὰ συντελοῦσι τοῖς καὶ ἐν ἁμαρτίαις βαρέλαις ἀποθανοῦσιν). *Conf. Orth.* P. 1, qu. 65, KIMMEL p. 135.

⁶⁵ V. navod 59.

odmah u geenu duše preminulih grešnika, a s druge veli, da se grešnici mogu izbaviti od paklenih okova (ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ ἕδου), takov bi se pakao (*ad*) u neku približivao katoličkome čistilištu. Ali opet nije čistilište, jer u *ad* idu duše, koje se u *božjemu gnjevu* sele s ovoga svijeta, te su okaljane teškim griesima.

Medjutim po svjedočanstvu obiju simboličkih knjiga, crkva iztočna priznaje, da se nekoje duše poslije smrti mogu izbaviti od muka. U tome se ona slaže s crkvom katoličkom; a razlikuje se od nje sa dva kraja: prvo, što hoće, da nema čistilišta, jer sve duše grešnika idu jednako u pakao; a drugo, što veli, da se duše ne mogu nikada izbaviti iz muka svojom pokorom, pošto ih muke ne mogu da čiste i ne pomažu im, da se oduže božjoj pravdi. „Istinito je, veli *Pravoslavno Izpovijedanje*, da se mnogi grešnici izbavljaju od paklenih okova; ali ne svojom pokorom, već po dobrim djelima živih ljudi, po crkvenim molitvama, a osobito po bezkrvnoj žrtvi . . . Duša poslije smrti ne može se ni izbaviti, ni pokajati, niti što uraditi, čim bi se od paklenih okova izbavila. Samo božanstvena leturgija, molitve i milostinja, što živi za nju namjenjuju, mnogo joj pomažu i izbavljaju je iz pakla⁶⁶“. Crkva iztočna dakle ne samo nieće treće mjesto, nego još tvrdi, da duša ne može nikada i nipošto mukama, koje u adu trpi, zadovoljiti božjoj pravdi; dok florentijski dekret kaže, da „duše onih, koji su pravim kajanjem i u milosti božjoj preminuli, prije nego su mogli dostojnim plodovima pokore zadovoljiti za svoje grieh, *bivaju poslije smrti očišćene čistilištnim mukama*“, te udostojene nebeske slave⁶⁷. — Prema učenju iztočne crkve, vječnost blažena, ili nesretna nevoljnih grešnika u paklu visi o pomoći živih ljudi, koji takovu pomoć mogu im dati i ne dati⁶⁸. Osim toga, ako se duše mogu izbaviti iz pakla, valja reći ili, da muke paklene nису vječne, — što bi se sustizalo s Origenovom za-

⁶⁶ . . . ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατον ἡ ψυχὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐλευθερωθῇ ἢ νὰ μετανοήσῃ· καὶ νὰ κάμῃ τίποτες ἔργον ὅπου νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὸν δεσμόν τοῦ ἕδου, μόνον αἱ θεῖαι λειτουργίαι, αἱ προσευχαί, καὶ ἐλεημοσύναι, ὅπου γίνονται δι' αὐτὴν ἀπὸ τοὺς ζῶντας, ἐκτεῖνα τὴν ὠφελοῦσι πολλότατα, καὶ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ ἕδου τὴν ἐλευθεροῦσιν. *Conf. Orth.* P. 1, qu. 64. KIMMEL p. 132—133. Vidi navod 60.

⁶⁷ Vidi u tekstu s. 480. Cf. *Catechism. Roman.* Ar. 5, qu. 3.

⁶⁸ „Ce bienfait (l' affranchissement des liens de l' enfer) les pécheurs peuvent l' obtenir . . . *uniquement*, selon l' infinie bonté de Dieu, par les prières de l' église, par les bonnes oeuvres des survivants au profit des trépassés, et surtout par la vertu du sacrifice non sanglant“. MACAIRE, *Théol. Dogmat.* II, p. 704.

bludom, — ili, da na posebnome sudu Bog ne izgovara svakoj duši konačnu, nepromjenitu presudu⁶⁹.

Crkva istočna uči, da duše poslije smrti ne uživaju na nebu savršenog blaženstva i ne trpe u paklu savršenog mučenja; te da će jedno i drugo nastupiti kad se duša sjedini s tielom. „I ovo, veli *Pravoslavno Izpoviedanje*, svak valja, da drži, da duše pravednika, premda su primljene na nebesa, ipak prije posljednjega suda ne dostižu savršenu krunu slave; a takodjer, da duše osudjenika, prije istoga suda, ne podnose savršeno mučenje⁷⁰. „Vjerujemo, veli *Poslanica istočnih patrijara*, da su duše preminulih ili u uživanju, ili u mukama, kako je svaki zaradio, jer razstavljene od tiela odmah odlaze u mjesto pokoja, ili žalosti i jecanja; ali im nije još određeno ni savršeno blaženstvo, ni savršeno mučenje. Jer iza obćega uzkrснуća, kad se duša sjedini s tielom, s kojim je dobro, ili zlo djelovala, svaki će primiti podpunu plaću, bilo blaženstva, bilo osudjenja⁷¹“. — Crkva pak katolička uči, da duše pravednika u raj, *kao duše*, jur su dostigle savršeno blaženstvo; a takodjer, da duše osudjenika u paklu, *kao duše*, podnose savršeno mučenje (τὴν τελείαν κόλασιν). U ovome su, pri florentijskome saboru, složili se Grci s Latinima, još prije nego bješe napisan dekret sjedinjenja⁷². A to nam

⁶⁹ *Metropolitanovo Izpoviedanje* približuje se katoličkome učenju. Ono kaže, da neki odmah iza svoje smrti dostižu vječno spasenje, a drugi, da ga dostižu u klici i uhvanju; ali valja, da prije budu šibom božjom prokušani. (*Alterum est, quosdam dari qui post migrationem ex hac vita continuo eundem cum Christo vitae statum consequantur . . . Alterum porro est, dari quosdam, qui non statim a morte actu ipso salute potiantur sed potentia, atque in spe* — ἀλλὰ δυνάμει, καὶ ἐν ἐλπίδι — *illam excipiant; spe inquam firma, et manifesta; qui prius virga Dei paterna tentati digni habeantur ut (suo) tempore etiam actu ipso decantur*). Ova je božja šiba u tomu, što sami podnose žalost, sjećajući se, da su Boga uvriedili i da niesu sveto djelovali dok bijahu na svijetu. *Conf. Metrophanis* c. 20. KIMMEL P. 2, p. 194—195.

⁷⁰ Porro et illud omnibus tenendum est, animas justorum, quamquam coelo jam receptas, nequiquam tamen ante extremum iudicium plenam perfectamque gloriae coronam consequi (δὲν ἐπὶ ἡρασι μὲ ὅλον τοῦτο τέλειον τὸν στέφανιον, πρὶν τῆς τελευταίας κρίσεως), neque rursus animas damnatorum plenam antea ultionem poenamque perpeti (μήτε αἱ ψυχαὶ τῶν κατακρίτων, τέλειαν κόλασιν πάσχουσι). *Conf. Orth.* P. 1, qu. 68. KIMMEL p. 139—140.

⁷¹ . . . nondum tamen eis concessa integra beatitudine aut damnationis mensura. Etenim generali facta resurrectione, quando anima unietur corpori, quocum aut bene gessit aut male; tunc beatitudinis ac poenarum perfectam unusquisque vicem recipiet (ἀπολήψεται ἕκαστος τὸ τέλειον ἢ τῆς ἀπολαύσεως ἢ τῆς κατακρίσεως ὁλονότι). *Dosithei Conf. Decret.* 18. KIMMEL p. 463.

⁷² NICKES, *Proemium Concilii Flor.* p. 17 (t. gr. p. 19). Cf. HEFELE, *Conciliengeschichte* VII, p. 721.

pokazuje, da nije jednako današnje učenje iztočne crkve s onim, što su Grci priznali u florentijskome saboru. Ali će takove razlike lako nestati, kad se ljudi bolje orazume; jer katolička crkva ako uči, da je savršeno blaženstvo, koje duše svete uživaju na nebu, ne veli, da ne će biti savršenije blaženstvo *svetaca* poslije uzkrsnuća; jer će onda i tielo imati svoju osobitu krunu⁷³, te blaženstvo, koje sada duše svete uživaju s vidjenja Boga protegnut će se i na tielo; pa će s toga biti u cielome čovjeku. Zato su sveti Avgustin⁷⁴ i sv. Bonaventura⁷⁵ učili, da će duša poslije uzkrsnuća puti osjećati veće blaženstvo, nego li sada: poklem će i sama uživati s uživanja svojega tiela. Istoga je mnijenja prije bio i sveti Toma⁷⁶, premda je kasnije drugojačije mislio⁷⁷. A zaista ono se slaže i s mišlju, u kojoj su se složili Grci i Latini u florentijskome saboru⁷⁸. Nije dakle velike razlike među onim, što uči iztočna crkva i katoličkim učenjem; te možemo kazati, da je takova razlika samo prividna.

Crkva katolička uči, da se u svetoj misi hljeb i vino posvećuje kada svećenik izgovara rieči, kojima je ustanovljena presveta evkharistija: „*Ovo je tielo moje, — Ovo je krv moja*“. Iztočna crkva u svojoj leurgiji, iza gospodnjih rieči, ima molitvu *prizivanja* Duha svetoga (ἐπίκλησις), koja glasi: „Gospode, koji si presvetoga tvojega Duha u treći čas apostolima tvojim spuštao, njega, blag, ne odnesi

⁷³ ... perfectiorem (extensive) fore sanctorum beatitudinem post resurrectionem. ESTIUS, in IV Sent. dist. 49, §. 6. Opp. VI. p. 483.

⁷⁴ Appetitu (corporis) retardatur quodammodo ne tota intentione (anima) pergat in illud summum coelum — bonum — quamdiu non subest corpus, cujus administratione appetitus ille conquiescat. S. AUGUSTINUS, *De Genesi ad litteram* L. 12, c. 35. Opp. (Migne) III, col. 483.

⁷⁵ Praemium consubstantialiale consistit in gloria corporis, quae secunda stola dicitur: qua resumpta, perfectius anima beata tendit in summum coelum — bonum — ... Nec naturalis appetitus patitur, quod anima sit plene beata, nisi restituatur ei corpus. S. BONAVENTURA, *Breviloquium* P. 7, c. 7 (Venet. 1874), II, p. 474. 476. Ovako isto kaže i u djelu *In quatuor Libros Sententiarum*, IV Sent. Dist. 49, P. 2, art. 1, qu. 1, n. 4. Opp. (1889) IV, p. 1012.

⁷⁶ Beatitudo animae post resurrectionem *augebitur extensive et intensive*. S. THOMAS, *Summa Theol. Supplementum* (Oeniponte 1882) VIII, p. 96.

⁷⁷ *Ib.* Prima Secundae qu. 4, art. 5 *ad quintum* II, p. 390.

⁷⁸ Itaque convenerunt ... et statuerunt, sanctos consecutos et non consecutos esse bona aeterna, hoc est animos quidem *ut animos ad perfectam pervenisse beatitudinem*, in resurrectione tamen *perfectiorem esse consecuturos cum propriis corporibus*, ac fore ut fulgeant ut sol vel ut ea lux, qua in monte Thabor Dominus noster Jesus Christus resplenduerit. NICKES, *Conc. Flor.* p. 17.

od nas, nego obnovi nas, koji se tebi molimo. *I satvori hljeb ovaj, častno tielo Krsta tvogega; a što je u ovoj čaši, častnu krv Krsta tvogega, pretvorivši* (u staroslov. *preloživ*) *Duhom tvojim svetim. Amin. Amin. Amin*". Bogoslovci iztočni kažu nam, da njihova crkva uči, da posvećenje darova biva po ovoj molitvi, *po prizivanju Duha svetoga*⁷⁹. Zaista kada pogledamo, na ono, što kaže *Pravoslavno Izpoviedanje* možemo držati, da to nije učenje samih iztočnih bogoslovaca, već njihove crkve. „U onaj čas, veli ista knjiga, kada svećenik posvećuje svete darove, valja svakako, da u sebi namieni, da se bitnost hljeba i vina pretvori u bitnost tiela i krvi Krstove po Duhu svetome, čiju božansku moć kroz to vrieme prizivlje ovim riečima, proseći, da sâm, kao što treba, tajnu ovu izvrši: Spusti, Bože, s nebesa tvogega svetog Duha na nas i na tvoje darove, ovdje postavljene, i čini hljeb ovi častno tielo Krsta tvogega; a što je u ovoj čaši, častnu krv Krsta tvogega, pretvorivši ih Duhom svetim tvojim. Jer izustivši ove rieči, ončas biva transsubstancijacija⁸⁰. S ovim se slaže i carigradski sabor od godine 1672, koji veli, da se pretvaranje zbiva kada svećenik, *poslije* gospodnjih rieči, izgovori molitvu *prizivanja*⁸¹. Te u Rusiji pri redjenju biskupa, novo-izabrani valja, da izjavi, da vjeruje, da pretvaranje biva po epiklesi⁸².

Ja mislim, da drugih razlika nema medju učenjem katoličke i iztočne crkve, uza sve, što iztočni bogoslovci hoće, da te razlike množe.

⁷⁹ MACAIRE, *Theol. Dogm. II*, p. 452; GETÈ, *Učenje katoličanske pravoslavne crkve* (Zadar 1886), s. 185—186. „Post Nicolaum Cabasilam Photiani tumentur (eucharistiam fieri non verbis Christi, sed sacerdotis)“. COMNENO-PAPADOPOLI, *Praenotiones Mystagogicae* p. 325.

⁸⁰ Eo temporis articulo, quo sacra munera consecrat sacerdos, ita omnino secum statuere debet, quod substantia ipsa panis et vini in substantiam veri corporis et sanguinis Christi opera Spiritus sancti immutetur, cujus numen illo interim spatio implorat *his nimirum* verbis, ut rite hoc ipse perficiat mysterium, exoptans: Demitte o Deus de coelo Spiritum tuum sanctum, super nos, et super proposita haecce dona, et panem hunc effice pretiosum corpus Christi tui; idque quod in calice hoc inest, effice pretiosum sanguinem Christi tui, transformans ea per Spiritum tuum sanctum (*μεταβαλὼν τῷ Πνεύματι σου τῷ ἁγίῳ*). Quippe pronuntiatis his verbis, confestim transubstantiatio peragitur (*μετὰ γὰρ τὰ ῥήματα ταῦτα ἡ μεταστώσις παρενθὺς γίνεται*). *Conf. Orth.* P. 1, qu. 107. KIMMEL p. 179—180.

⁸¹ Cum enim sacerdos celebrans *post* verba dominica (*μετὰ τὰ κυριακὰ λόγια*), haec (verba epiclesis) dicit, tunc (*τότε*) . . panis quidem realiter, vere, ac proprie in ipsummet Christi Salvatoris corpus, vinum vero in sanguinem ejus vitalem transmutatur (*μεταποιεῖται*). Synod. Const. sub. Dionysio, a. 1672. KIMMEL P. II, p. 218.

⁸² RAJEWSKI, *Euchologion der orthodoxe-katholischen Kirche* (Wien 1861—1862) II, p. 84.

Na temelju dviju knjiga, *Pravoslavnoga Izpoviedanja* i *Poslanice iztočnih patrijara* mi možemo kazati, da jerarkija iztočne crkve — dakle učeća vlast — jednako uči, kao i katolička crkva o sakramentu pokajanja (ἡ μετάνοια), a napose o dielu istoga sakramenta, koji se kod katolika u osobitome smislu zove *pokora*. Od strane pokornika, ona veli, hoće se: 1. skrušenje (*contritio* — συντριβή; po *Pravosl. Izpovied.* λύπη τῆς καρδίας), 2. izpovied (*confessio* — ἔξομολόγησις), 3. pokora (*satisfactio* — ἐπιτίμιον, ili ἱκανοποιᾶν). Od strane svećenika, hoće se odriešenje (λύσις).

Pokori, koju izpovjednik naredjuje, crkva katolička priznaje karakter *zadovoljavanja*⁸³; dok pokajani grešnik, koliko je u njegovoj ruci, valja, da gleda zadovoljiti uvriedjenoj pravdi božjoj, uza sve, što mu po svetoj izpoviedi Bog prašta grieh i vječitu muku, kao što je prostio Davidu, ali je opet činio, da mu, iza proštena grieha, za pokoru umre sin (2 Reg. 12, 13—14). Takovo je učenje i iztočne crkve. „Posljednji dio sakramenta pokajanja, veli *Pravoslavno Izpoviedanje*, jest pokorničko pravilo i pokora, koju označuje i naredjuje izpovjednik, kao što bi bilo molenje, milostinje, počćenje, pohodjenje svetih mjesta, klečanje i druge stvari slične ovima, koje duhovnik nadje da su udesne⁸⁴. *Poslanica iztočnih patrijara* kaže, da su plodovi pokajanja „suze, klečanje pri molitvenom bdenju, sakrušenje puti, utješavanje siromaha i druga djela, kojima se pokazuje ljubav prema Bogu i iskrnjemu“, — što je katoličanska crkva od iskona zgodno nazvala *zadovoljavanje* (ἡ καὶ ἱκανοποίησιν καλῶς ἢ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπ' ἀρχῆς ὠνόμασε)⁸⁵. — Iz ovih je navoda jasno, da iztočna crkva, kao i katolička, priznaje pokori karakter *zadovoljavanja*. Ma što mogla značiti rieč ἐπιτίμιον (*piaculare supplicium*)⁸⁶, pošto *Pravo-*

⁸³ Kako katolici razumievaju *zadovoljavanje*, vidi Möhlerovu: *Symbolik, oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten*, I Buch, 4 Kap., §. 33 (Regensburg 1873), p. 289—298.

⁸⁴ „Postrema poenitentiae (τῆς μετανοίας) pars est canon poenitentialis et piaculare supplicium (τὸ ἐπιτίμιον), quod definit et imponit confessarius. Quod genus preces, eleemosynae, jejunia, peregrinationes ad loca sacra, religiosae poplitum inflexiones, et his similia sunt; quae nimirum patri spiritali convenientissima videbuntur. *Conf. Orth.* P. 1, qu. 113. KIMMEL p. 192.

⁸⁵ *Dosithei Conf. Decret.* 18. KIMMEL p. 463. Vidi tekst gori pod br. 63.

⁸⁶ Muralt krivo veli, da rieč *epitimija* ne znači *zadovoljavanje* za grieh, već samo sredstvo za *izpravljjanje* grešnika (*Lexidion der morgenländischen Kirche.* — Leipzig 1833). U samome *Pravoslavnome Izpoviedanju* nalazimo rieč τὸ ἐπιτίμιον prevedenu: *piaculare supplicium* (*Conf. Orth.* P. 1, qu. 113.

slavno Izpoviedanje epitimijom nazivlje pokoru, koju izpovjednik svojemu pokorniku naređuje, nesumnjivo je, da je u takovoj pokori krepost zadovoljavanja. A kad bismo o tome još i najmanje se sumnjali, naša sumnja valjalo bi, da izčezne pri jasnoj izjavi *Poslanice iztočnih patrijara*, u kojoj su onakove pokore čisto *zadovolj-štinom* (*satisfactiones* — ἐκκνοποίησης) nazvane, i kazano je, da je katoličanska crkva od svojega postanka zgodno (καλῶς) njih nazvala ovim imenom.

Ne ide dakle na račun iztočne crkve ono, što noviji njezini bogoslovci pišu o epitimijama, kojima poriču svaki karakter zadovoljavanja. Što piše na pr., Makarije⁸⁷, to je uzeo iz protestantskih knjiga, kao što se svak može uvjeriti pogledavši u Bellarminu⁸⁸ na dokaze Luterove, Melanchtonove, Kalvinove i drugih ondašnjih protestantskih bogoslovaca. Znamenito je pak, što iztočni bogoslovci osjećaju jakost onih rieči, koje smo prije naveli iz *Poslanice iztočnih patrijara*, kojima se kaže, da je crkva od iskona zgodno nazvala *zadovoljavanje* plodove pokore. Oni osjećaju jakost takovih rieči, pa ih naopako tomače⁸⁹. Ponavljam, da nauka novijih bogoslovaca grčko-iztočne crkve o epitimijama, ne ide na njezin račun; ali ovim ne mislim kazati, da sama crkva nije kriva s takove nauke, pošto ne može, ili ne će, da je osudi i suzbije.

KIMMEL P. 1, p. 192). *Piaculum* dolazi od glagolja *pio* (žrtvom pomiriti): te je *piaculare supplicium* kasan, ili bolje rekavši *sve*, čim se *zadovoljuje za zločin*. Muralt se pozivlje na svetog Pavla (2 Cor. 2, 6) i na knjigu Mudrosti (3, 10). Ali sveti Pavao upotrebljava rieč *ἡ ἐπιτιμία* (*objurgatio*), da označi pokoru, koju bješe učinio grešni Korinćanin: pa to zaista ne izključuje karakter zadovoljavanja. Mjesto pak iz knjige Mudrosti skrozi je protivno Muraltovoj tvrdnji. *Impii autem... correptionem* (ἐπιτιμίων) *habebunt*. Ni grčka rieč, ni latinska ne mogu ovdje značiti *ispravljanje*.

⁸⁷ *Theol. Dogmat.* II, p. 522—541.

⁸⁸ *De Poenitentia* L. 4. Opp. (Venet. 1721) III, p. 568—594.

⁸⁹ Evo, na pr., kako prevodi pisac knjige *Slavenski apostoli i Istina pravoslavlja* rieči *ἡ καὶ ἐκκνοποίησιν καλῶς ἢ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπ' ἀρχῆς ὀνόμασε* (*quae et catholica ecclesia recte ab initio satisfactiones appellavit*): „što katoličanska crkva od samoga početka priznaje Bogogodnim i svetokoristnim“. Str. 104.

ZAVRŠETAK.

Sadržaj. — Znamenite De Maistreove rieči. — Rusija ogradjuje svoje *pravoslavlje* kaznenim zakonima. — Takovi zakoni ne mogu, da obrane rusko *pravoslavlje* od protestantske pošasti. — Protestanstvo u istočnoj crkvi. Profesor Kyriakos. — Ruski carevi nasljednici bizantijskih careva i njihove crkvene politike. — Ruski zakonik o carevoj vlasti. — Car je *glava* ruske crkve. On upravlja crkvom po svetoj sinodi. — Učenje katekismama o carevoj osobi. — Robstvo crkve i njezinih biskupa. — Car kanonizuje svetce. — O čemu se ne smie propoviedati u Rusiji. — Zakletva seminaristâ i crkvenih osoba. — Regulamenat Petra Velikoga i tajna svetotajstva pokore. — Pokatoličenje Rusije i drugih slavenskih naroda.

I. Jedan izmedju najumniji kršćanskih pisaca i filozofa novog doba, De Maistre († 821), poslije nego je uztvrdio, da sve crkve, koje su odvojene od Rima, valja, da budu protestantske, jer svaka na svoj način protestuje proti vlasti Petrove stolice, napisao je ove znamenite rieči: „Crkve, koje su pošle za Focijem, dalje su od istine, nego li druge protestantske crkve: pošto su ove posljednje jur obišle sav krug zabluda, dok prve istom ga počinju obilaziti; pa im je reda proći kroza sve miene razmeta, što je lutorstvo i kalvinstvo za sobom povuklo . . . Ja kažem što jest, što će biti: kažem što valja, da bude; i ako se zgodi drugojačije, nego li ja kažem, svom dušom izazivljem na svoje ime prezir i porugu potomstva¹“.

Je li ovo puka tlapnja velikog pisca? Je li onakov genije lakoumno se igrao svojom reputacijom? Ili je nasuprot svojim okom prozirao u budućnost, te vidio što, po zakonima logike i historije, valja, da se zbude? Na ovo će odgovoriti ljudi, koji će se poslije roditi; a meni je samo primietiti, da onakovu izjavu, onakovo, rečimo, proročanstvo, misaon čovjek ne bi smio odbiti *a priori*. — De Maistre sišao je u grobnicu, a nije ugledao ni prozorje velikoga katoličkog pokreta u Englezkoj i u Sjevernoj Americi, da ne ime-nujem druge zemlje, iz kojih je protestantstvo bilo iztisnulo kato-

¹ DE MAISTRE, *Du Pape* L. 4, ch. 2. 5 (Paris 1865) p. 328. 343. 344.

ličku vjeru i gotovo je iztriebilo. Pa kada promislimo na mnoga i sjajna obraćenja u kraljevstvu Henrika VIII i ženskoga krvoloka, kraljice Elisabete; kada pogledamo na kolosalno napredovanje katoličkog zakona među protestantima u obće, te vidimo katoličku jerarkiju svuda uzpostavljenju; kad se sjetimo velikih stečevina katoličke crkve u Sjedinjenim američkim državama; dok prema svemu tomu katolicizam na iztoku ostaje u starim granicama, a u Rusiji, pred siljem državnih zakona, granice mu se sužuju, te jedva može, da živi: kada, velim, sve to uzmemo na oko, prinudjeni smo priznati osobitu znamenitost De Maistreovim riečima.

II. Da obrani svoje *pravoslavlje*, Rusija se je ogradila političkim zakonima, koje je metnula u svoje kazneno pravo. — Vriedno je, da čujemo nekoje od takovih zakona.

1. Tko zavede jednoga *pravoslavnoga*, da priedje na drugu kršćansku vjeru, izgubit će sva prava, što je dotle imao, bilo osobna, bilo svojeg staleža; te će biti prognan u Sibiriju, da onamo boravi, ili bude držan u zatvoru.

2. Tko vjeru prevjeri bit će poslan k duhovnim poglavarima, koji će ga sviestiti; te će s njim postupati po crkvenim naredbama. Dokle se ne vrati u krilo crkve, učinit će se što treba, da mlada njegova djeca ne bi prevjerila; a njegove će gosposštine biti metnute pod skrbničku upravu, i njemu nije već slobodno pri istim gosposhtinama prebivati.

3. Tko propovijedanjem, ili spisom zavodi *pravoslavne*, da priedju na drugu vjeru, jali sektu, prvi put za kazan bit će mu zakraćena neka osobita prava i izvrštine: te će, na pr., biti zatvoren u tamnicu od 8 do 16 mjeseci. A tko bi širio onakova propovijedanja, ili spise, bit će kažnjen tamnicom od 4—8 mjeseci.

4. Roditelji, koje zakon veže, da uzgajaju svoju djecu u *pravoslavlju*, ako bi ih dali krstiti i odgajati po drugome obredu, bit će kažnjeni tamnicom od 8—16 mjeseci; a djeca im bit će predana *pravoslavnim* rođacima, ili skrbnicima.

5. Tko bi mećao prepreke onima, koji bi htjeli priedći na *pravoslavlje*, bit će kažnjen tamnicom od 2—4 mjeseca.

6. Tko ne bi odvratio od prevjere svoju rodbinu, ili skrbljenike, bit će zatvoren 2 mjeseca u tamnicu; a do potrebe bit će mu usudjena i crkvena pokora.

7. Svećenici drugoga zakona, koji bi, u znanju, primili *pravoslavne* na izpovied, ili pričest, ili bi im podielili posljednje pomazanje

(sveštali im masla); ali bi ih krstili, ili krizmali, prvi će put biti obustavljeni od svećeničke službe za 6—12 mjeseci; a drugi put izključeni iz svećeničkog staleža i metnuti pod nadgledanje policije.

8. Još će teže biti kažnjeni, ako bi predavali katekističku pouku *pravoslavnima*, koji niesu na godine došli, ili bi im što prišaptavali protiv *pravoslavne nauke*².

9. *Pravoslavna* osoba ne može uzeti inovjernu osobu, ni poći za takovu osobu; ako se inovjerna osoba ne bi pismom zatekla, da ne će *pravoslavnog* muža, ili *pravoslavnu* ženu odvrćati od *prave* vjere, ni na svoj zakon navratiti; a uz to, da će pustiti, da im zajednička djeca budu odgojena u *pravoslavlju*.

10. Osim toga, valja u takovim događajima, da obred vjenčanja bude izvršen u *pravoslavnoj* crkvi, po *pravoslavnome* običaju. Ako je među *pravoslavnom* i katoličkom osobom blagoslovio vjenčanje katolički svećenik, ženitba ne valja, dok nju ne blagoslovi *pravoslavni* svećenik³.

11. Članovima katoličkog svećenstva oštro se zabranjuje do-dievati se političkih predmeta u svojim propovjedima u crkvi, ili u obće u javnosti.

12. Oštro im se takodjer zabranjuje izdavati knjige političkog sadržaja; a osobito o stvarima, koje bi smjerale k unutrašnjoj upravi države⁴.

Rusija od vajkada ima strahovitu svoju građansku i crkvenu censuru za knjige, za novine i periodičku štampu. Censuri je do duše politika glavna zadaća: biva, da u napredak stane na put svemu, što bi moglo smetati carskoj samovlasti. Ali i onda kad je, za Aleksandra II (1855—1881), popuštala njezina oštrina, crkvenoj su censuri ostala netaknuta prijašnja njezina prava⁵. Te dok je ruskim dnevnicima slobodno bilo oglašivati nered državne uprave; a uz to više, ili manje napadati na temeljne principe ljudskoga društva, pa i samog kršćanstva, nije im bilo slobodno udarati na rusko *pravoslavlje*. I danas, kada *inostrannaja censura* na granicama carstva ne smeta ulazak romanima i gnusnim produkcijama frivolne tudjinske,

² DR. C. E. LEUTHOLD, *Russische Rechtskunde* (Leipzig 1889) p. 249—250.

³ LEUTHOLD *ib.* p. 64.

⁴ TONDINI, *Règlement ecclésiastique de Pierre le Grand* (Paris 1874), p. 210, not.

⁵ Cf. ANATOLE LEROY-BEAULIEU, *L'empire des Tsars et les Russes* (Paris 1882—1883), II, p. 473—474.

osobito francuzke, književnosti⁶, ona je Argo, koji su pedeset očiju uvijek bdi, da se ne bi provuklo, što bi ruskome *pravoslavlju* moglo stvoriti kakovih nepravilika.

III. Ipak svi pomenuti zakoni, sve oštre naredbe, sva policijska sprava ne mogu, da obrane rusko *pravoslavlje* od protestantske pošasti. Kužni bakteriji zavlache mu se u organisam i podgrizaju mu žice života. Sistema je pokvarena, pače je zgolja protestantska. Gdje nema vrhovnoga crkvenog suda, da rješava pitanja o istinama vjere, tu individualni razum postaje sudac. A to je u bitnosti protestanstvo.

Mi smo vidjeli (s. 590), da se o izvorima vjere i božanstvene objave iztočna crkva u teoriji slaže s katoličkom; a to je jedan od temeljnih principa, kojima se obedvie razlikuju od protestantstva, kako nam ga predstavljaju njegovi kolovodje. „U crkvi, veli Luter, nema se drugo predavati, do same rieči božje; to jest, do sama svetog pisma⁷“. „Nikakovo predanje, dodaje Luterov suradnik, Brentz, osim onoga, što je u svetome pismu, ne može biti dogmat vjere, potrebit spasenju⁸“. A Calvin primjećuje: „Budi ovo nepomičan aksiomat, da se nema držati za rieč božju, nego ono, što je u svetome pismu⁹“. Ali, pored svega principa iztočne crkve, davno je u Rusiji počelo teološko približavanje k protestantstvu. Dogmatika Teofana Prokopovića zar je i danas službeni, ili bar auktoritativni tekst u ruskim crkvenim školama. U njoj je bez okolišenja iztaknuto pomenuto protestantsko načelo o jedinom izvori vjere. „Mi, veli Prokopović, istinu tvrdimo i svjedočimo, da je Bog ovako hotio i ovako naredio, da čovjek, za se i za drugoga, ima crpsti nauku vjere ne od inuda, *već jedino iz svetoga pisma*, poslije nego je ovo od njega primio¹⁰“. Na drugome mjestu isti auktor kaže: „Sveto

⁶ LEROY-BEAULIEU O. c. II, p. 483—484.

⁷ Neque alia doctrina in ecclesia tradi et audiri debet, quam purum Verbum Dei, hoc est sancta Scriptura. BELLARMINUS, *De Verbo Dei* L. 4, c. 3, Opp. (Ven. 1721) I, p. 81.

⁸ Perspicue significat apostolus, quod nulla traditio contra *et praeter* testimonia Scripturae agnoscenda sit pro dogmate necessario ad salutem. BELLARMINUS *ibid.*

⁹ Esto igitur hoc firmum axioma, non aliud habendum esse Dei verbum, cui detur in ecclesia locus, quam quod lege primum et prophetis deinde scriptis apostolicis continetur. *Ibid.*

¹⁰ Nos pro certo affirmamus et breviter confirmamus, Deum ita voluisse et ita constituisse, ut homo non aliunde nisi ex sacra scriptura, postquam eam accepit ab eo, et se et alios instituatur. THEOPHANES PROCOPOVITSCH, *Christiana orthodoxa Theologia* (Regiomonti 1773) I, p. 99.

je pismo dotle savršeno, te je u njemu izriekom, ili virtualno, sve, što nam treba za spasenje¹¹. Pa opet, kako protestanti hoće, da je sveto pismo samo sobom jasno i bistro¹², te da čovjeku ne treba crkvenog učiteljovanja, da ga podpuno uzmogne razumjeti; tako i Prokopović piše ove riječi: „Mi velimo, da su sva prava mjesta svetog pisma dotle jasna i bistra, te ih svak, tko ih razgleda kako treba, može razumjeti¹³“. Prema učenju Prokopovićevu i sveta je sinoda, — a to je puno žalostnije, — nekom prilikom svečano priznala protestantski princip. Kad se je godine 1816 radilo o obraćanju na rusko *pravoslavlje* pruske kneginje, vjerenice potonjeg cara Nikole, sveta je sinoda u naputeima svećeniku, koji je imao učiti kneginju, kazala, da grčko-ruska crkva drži *za jedino i podpuno pravilo vjere i kršćanskog življenja rieč božju, koja je u svetome pismu*: pa ako sâma poštuje predanje starodrevne crkve, da to biva samo za ono, u čemu se predanje slaže sa svetim pismom. A prema tomu, da ona crpe iz predanja istom mnijenja, koja su duši na dobro; a ni-pošto nove dogmate vjere¹⁴.

Ovakovo sjeme u svoje će vrijeme donieti svoj rod.

Još u početku ovog vieka tverski nadbiskup Metodije, u djelu *De rebus in primitiva ecclesia christiana*, kazivaše, da je veliki dio ruskog svećenstva odan Kalvinovoj nauci¹⁵; a i sâm je prianjao za kalvinsku nauku¹⁶. U katekizmu moskovskog mitropolita Platona, osim ostaloga, izvrnuta je po protestantsku kršćanska nauka o sveto-

¹¹ .. ita perfecta est sacra Scriptura, ut omnia vel quoad verba vel virtute in se contineat, quae nobis ad salutem sunt necessaria. *Ibid.* p. 160.

¹² BELLARMINUS O. c. L. 3, c. 1, p. 64.

¹³ .. omnes Scripturae sententias genuinas ita claras ac perspicuas esse statuimus, ut debito modo eas scrutantibus patere possint. O. c. I, p. 134.

¹⁴ Dans l'exposition de l'enseignement dogmatique de l'église gréco-russe, on doit expliquer avec le plus grand soin que cette église reconnaît la parole de Dieu contenue dans les Écritures saintes comme la règle *unique* et complètement suffisante de la foi et de la vie chrétienne, et comme la *seule* mesure de la vérité; qu' elle révere sans doute la tradition de l'église primitive, mais en tant seulement qu' elle se trouve être d'accord avec l'Écriture, et qu' enfin elle puise dans cette pure tradition, *non des dogmes nouveaux de la foi*, mais des *opinion* édifiantes, ainsi que des directions pour la discipline ecclésiastique. GAGARIN, *Le Clergé Russe* (Bruxelles 1871) p. 136—137.

¹⁵ .. quem (Calvinum) plurimi de nostris tantopere laudant deamantque. Ap. DE MAISTRE, *Du Pape* p. 324, not. 1.

¹⁶ *Ibid.* p. 325.

tajstvu pokore¹⁷. O novijim bogoslovcima, ja sam već nešto kazao u posljednjem Poglavlju (s. 607—8). A poznato je, da se u bogoslovskim školama istočne crkve, osobito u Rusiji, ponajviše uči iz protestantskih auktora¹⁸.

Nije samo u Rusiji, nego i svuda protestantstvo je počelo točiti iztočnu crkvu. Profesor crkvene poviesti u atenskome universitatu, Diomed Kyriakos, nazad dvie godine dana dokazivao je na bogoslovskomu prijateljskome sastanku u Jeni, da svi bogoslovci grčko-iztočne crkve poštuju, kao što je pravedno, njemačku protestantsku teologiju; jer u bogoslovskoj znanosti nju ide egemonija: te da grčki bogoslovci ne samo u Heladi, nego u Rusiji, Rumunjskoj, Srbiji i drugim *pravoslavnim* pokrajinama, *većinom* su učenici njemačkih protestantskih teologa. „Mi iztočnjaci, reče dalje Kyriakos, častimo bogoslovsku (protestantsku) teologiju puno više nego li katolici, i rado priznajemo njezine zasluge za kršćanstvo“. Po tom pomenu tri dodirne tačke izmedju protestanata i iztočnjaka. Mi smo, reče, u obće bolji prijatelji protestantima, nego su katolici. Mi i protestanti imamo istog neprijatelja, — papstvo. Duh je naše crkve slobodniji, nego li crkve katoličke; pa je protestantstvu puno bliži, nego se obično misli. O posljednjoj tački, biva, o slobodi iztočne crkve, Kyriakos dodade: Kod Grka nema nepogrešljivoga pape. Starinski otc i sinode niesu potanko u svemu označili nauku iztočne crkve (te je svakomu slobodno nju tomačiti). Svećenstvo je u grčkoj crkvi, osim malog broja biskupa, oženjeno (kao i kod protestanata). Kod iztočnjaka svjetovne vlade imaju veliku vlast nad crkvenim poslima. Iztočni kalugjeri nemaju u crkvenim stvarima vlasti, koju u rimskoj crkvi imaju monastički redovi. Kler iztočne crkve slobodnije misli; a tomu je jedan od glavnih uzroka njegovo slobodno odgajanje na universitatima. — Napokon Kyriakos nije cienio, da mu je izvišno kazati i ovo, da su u iztočnoj crkvi mnogi bogoslovski profesori svjetovnjaci, a većina ih, da je učila u Njemačkoj pod protestantskim profesorima¹⁹.

¹⁷ (Die Beichte) vor dem Diener Christi geschehen muss; und zwar, erstens damit man von ihm einen Unterricht und geistlichen Rath, wie man es mit seiner Bekehrung am besten anzufangen habe, bekommen möge. Zweitens, damit er dem bussfertigen Sünder die Erlassung der Sünde im Namen Christi *ankündigen* . . könne“. *Rechtgläubige Lehre* O. c. §. 36, p. 131.

¹⁸ GAGARIN O. c. p. 133—135; DE MAISTRE O. c. p. 324—325.

¹⁹ *ZEITSCHRIFT für katholische Theologie* (1891) I, p. 180—181.

Pošto su dakle takovi profesori i bogoslovci iztočne crkve, njihove će knjige i predavanja s učiteljskih stolica činiti, da se ona sve više odaleči od Rima, a da ide k Vitenbergi i k Ženevi.

IV. Bizantijski je cesarizam stvorio crkveni razkol; a ruski carevi od kada je Ivan III uzeo (1472) Sofiju, kćer posljednjeg Paleologa, sebe drže za prave nasljednike bizantijskih careva i misle, da njih ide vlast nad crkvom, jer su takovu vlast, proti božjemu i kanoničkome pravu, bizantijski basileusi sebi bili prisvojili. Isti Ivan III, poslije nego je prevario papu Siksta IV, da mu da Sofiju, odmah se je segao na vrhovnu vlast nad crkvom. Po smrti mitropolita Zosima, on mu izabra nasljednika i ne zapitavši biskupe: pa dovedavši izabranoga u crkvu usudi mu mitropolitski priesto; dok sakupljeni biskupi čekahu gospodara pred vratima. Izišavši Ivan s odredjenim mitropolitom, prikaza ga biskupima, da ga rede za svojega glavara. Kad je do nekoliko dana novi mitropolit (Simeon) bio redjen, Ivan mu dade investituru istim riečima, koje su bizantijski basileusi u takovim prigodama izgovarali²⁰, a koje smo vidjeli, da je izustio i Muhamed II, kad je potvrdio Genadiju patrijarsku čast: „Presveto Trojstvo, koje je nama dalo vlast nad svom Rusijom, danas daje tebi visoki mitropolitski priesto: uzmi pastirski štap i uzidji na stolicu najviše časti²¹“. On je razmedjavao i dielio po svojoj volji biskupije i bio je samosilan gospodar crkvenih dobara; jer se, govoraše, ne pristoji biskupima i kalugjerima onolika imanja uživati. Mitropoliti od vjkada posvećivahu velike knezove, ali da ne bi odatle izvodili kakovo pravo na svjetovno vladanje, Ivan III pri krunitbi svojeg unuka Demetrija, sam uze prije plašt iz mitropolitovih ruku i njim zaogrnu Demetrija, pa krunu, koju postavi na njegovu glavu. Njemački car Fridrik pitao mu je za svojega sinovca Albrekta, badenskog margrofa, jednu od dviju njegovih kćeri, a Ivan odgovori, da se to ne pristoji moći i veličanstvu ruskoga vladara, *brata starih grčkih careva*, koji, nastanivši se u Bizantu, papama ustupiše Rim²². Ivan je, po primjeru bizantijskih basileusa, sazivao sinode. Na jednoj od takovih sinoda činio je, da se zabrani kalugjerima vršiti službu božju u kalugjeričkim namastirima, a

²⁰ V. bilježku 4 na s. 533.

²¹ PICHLER O. c. II, pag. 57; MURAWIEW, *Geschichte der Russischen Kirche* p. 80—81.

²² KARAMSIN ap. Pichler l. c.

obudovljenim popovima i gjakonima, da ne mogu podjeljivati **svete sakramente**²³.

Prvi članak ruskog zakonika glasi: „Car svih Rusija monark je **samodržavni i neograničeni**. Bog sam naredjuje, da se valja pokoravati njegovoj vrhovnoj vlasti, ne samo od straha kazni, nego i po savjesti²⁴“. U vojničkomu ruskome zakoniku ovako je iztomačen isti članak: „Njegovo je veličanstvo **samovlastni vladar**, koji nije dužan davati odgovor za svoja djela nikomu na svijetu; te, *kao kršćanski vladar*, ima moć i vlast, da upravlja svojom državom *po svojoj volji* i razboru²⁵“. — Moglo bi se ovdje primietiti: ako je u svetome pismu kazano, da se valja pokoravati vlasti, ne samo od straha, nego i po savjesti (Rom. 13, 5), nije nigdje rečeno, da ta vlast valja, da bude samodržavna, samovlastna, a još manje, da bude neograničena; nije nigdje rečeno, da kršćanski vladari imaju moć i vlast, da po svojoj volji i po svojem razboru upravljaju državom. Ne, nipošto kršćanski vladari niesu primili od Boga vlast, da vladaju *po svojoj volji*; jer ta volja mogla bi i ne biti dobra, mogla bi biti na štetu države i državljana, mogla bi htjeti što se suproti volji božjoj i evanđjelskoj etici. To je dakle cesarizam ruskih careva; a njegova je znanstvena formula rieč poganskog Rima: *Quidquid principi placuit legis habet vigorem*, ili druga, koju je jesenas napisao njemački car Vilelm II u Spomen-knjizi grada Monakova: *Suprema lex regis voluntas*²⁶.

Pošto u Rusiji po takovu principu vlada vrhovna državna vlast i pošto se takovim kriterijem carska vlast procjenjuje, tko je mogao zabraniti Petru I, da od svoje volje verigama ne sputi rusku crkvu? Tko je smio pitati ga, da dâ odgovor, jer je crkvu pretvorio u državnu instituciju? Kad je car poremetio svu crkvenu uredbu, te svojim *duhovnim reglamentom*²⁷ stvorio novi ustav, kada u prvoj sjednici crkvenoga *kolegija*, (koji se je kasnije nazvao *sveta sinoda*,) neki se svećenici usudiše zaiskati, da li je uništena patrijarska čast, Petar, udarajući se u prsi, srdito odgovori: „Ja sam vaš patrijar“. — Od onog časa, sveta sinoda, koja upravlja ruskom crkvom, nije

²³ MURAWIEW l. c. p. 81.

²⁴ TONDINI, *Règlement* p. 20, not. 1.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Historička je istina, da je Vilelm napisao pomenute rieči. Cf. DEUTSCHES VOLKSBLATT (Wien) 15 Nov. 1891, S. 2.

²⁷ Tondini je u pomenutoj knjizi, uza svoj francuzki prievod i uz mnoge primjetbe, objelodanio ruski izvornik ovoga *Reglamenta*, pridodavši mu latinski prievod Karpinskoga.

drugo, nego državna institucija, organ, orudje vrhovne državne vlasti. — Nismo davno čitali u novinama, da je pomenuti car Vilelm sebe nazvao *Summus Pontifex* njemačke evangjelske crkve. Isto je tako i Petar veliki činio pisati čuvenome filozofu Wolfu, da je u Rusiji sam car *Supremus Pontifex* i da on vlada crkvom, ali ne kako bi htjelo svećenstvo, koje valja, da njemu bude pokorno²⁸.

S ovim se slažu svečane izjave Katarine II i Pavla I. Katarina, ukazom od 12 kolovoza 1762 o crkvenim imanjima, veli, da joj nije namjera prisvajati crkvena dobra, već samo vršiti vlast, koju joj je dao Bog; te, imajući pred očima slavu božju i korist države, urediti zakonima svjestnije upotrebljavanje crkvenog imuća, jer ga svećenstvo ne upotrebljava na dobro. Ona će s toga ići po stopama mnogih svojih predšastnika, koji su jednake naredbe davali, „*pošto su, kao i svi monarki, od Boga imali vrhovnu vlast u crkvi*“. Pavao I u aktu nasljedstva (na ruski priesto), koji bješe prošten u štolnoj moskovskoj crkvi na 5 travnja 1797, te postavljen na žrtvenik, veli: „Ako bi po tankoj krvi imala naslijediti priesto kakova žena, koja bi već na drugome prijestolu sjedila, valjalo bi, da izabere onu vjeru i onaj priesto, koji bi htjela uzdržati. Te bi se imala odreći drugoga prijestola za se i za svoje nasljednike, ako bi držanje istog prijestola privezano bilo kakovoj osobitoj vjeri; *jer su ruski vladari glava crkve*“²⁹.

S toga članak 43 temeljnih državnih zakona kaže: „Crkvom upravlja samodržavna vlast (car) po svetoj sinodi, koju je ona postavila“³⁰. Tomu odgovara i sam statut svete sinode, gdje je kazano, da upravo s toga, što je sinoda *o caru zavisna i od njega ustanovljena*, ona ima vlast³¹; a na svrhi je dodano: „Njegovo uzvišeno carsko veličanstvo *milostivo je izvoljelo svojom vlašću* dati duhovnome kolegiju toliku moć, kolika je označena u vlastitome ukazu njegova

²⁸ Въ Россіи самъ Императоръ есть *supremus Pontifex*, и онъ управляетъ не такъ какъ угодно духовенству, которое обязано повиноваться ему. TONDINI O. c. p. 120, not.

²⁹ TONDINI, *Le Pape de Rome et les Papes, de l'église orthodoxe d'Orient* (Paris 1876), p. 124 sq. — Ima nešto o ovome predmetu u mojoj knjizi *Leon Veliki i Grgur Veliki*, p. 159 sq.: 171—173: 175—177.

³⁰ TONDINI O. c. p. 35.

³¹ Се (опредѣленіе соборнаго сословія) же наипаче сильно есть, когда коллегіумъ правительское подѣ державнымъ монархомъ есть и отъ монарха уставлено. TONDINI, *Règlement*, Append. p. 8.

veličanstva, štampanu na čelu ovoga statuta³². Glavna osoba svete sinode jest njezin *ober-prokurator*. Po zakonu Petra Velikoga, to je obično kakov vojnički častnik. On je u sinodi *carevo oko*³³. Ako sinoda, ili koji od njezinih članova ne postupa kako treba, *ober-prokurator* obustavlja rješavanje posla. Ako je pitanje škakljivo, ili zamršeno, te se njegovo mnijenje ne podudara s mnijenjem ostalih članova, on opet obustavlja rješenje, dokle sâm bolje ne prouči stvar. Ostaje li i tako *ober-prokurator* pri svojoj, sinoda ne može ništa, da odredi. Rješenje je tada podneseno caru³⁴. *Ober-prokuratora* dakle ide pravo bezuvjetnoga *veta*. A samo se razumie, da je u obće za sve sinodske akte potrebita careva potvrda³⁵. Sami pak članovi svete sinode zakletvom priznaju, da je car *vrhovni sudija* iste sinode³⁶, a po tom jerarkije i sve ruske crkve. Niesu dakle nego puki eufemismi nazivi: *sin prvenac crkve*, *čuvar i pokrovitelj crkve*, *vrhovni zaštitnik dogmata gospodujuće* (u Rusiji) *vjere*, *čuvar pravovjerja*³⁷, što Rusi svojem caru davaju. — U ostalom izvan Rusije nitko se i ne sumnja, da car nije glava ruske crkve. Kad je sadanji srbski mitropolit Mihajlo godine 1881 bio svrgnut od kneza Milana, u pismu, kojim je protiv toga čina protestovao, izmedju ostaloga, on reče knezu: „O mojoj osobi imati će da odluče nadležni faktori, naime carigradski patrijarka, kao glava istočne sinode, *ruski car*, kao *vrhovna glava ruske državne crkve*, patrijarka u Antiokiji, patrijarka u Jerusalmu, patrijarka u Aleksandriji, metropolit Crnegore,

³² Силу же духовныя коллегіи его царское величество высокодержавною своею властію благоизволилъ дать таковую, яковая является въ именномъ его величества указѣ, въ началѣ сего регламента напечатаномъ. *Règlem.* p. 66.

³³ *Instrukcije ober-prokuratoru svete sinode*, TONDINI *ib.* p. 72.

³⁴ *Ibid.* p. 69—70.

³⁵ LEUTHOLD O. c. p. 27.

³⁶ Confiteor porro et jurejurando assevero supremum hujusce collegii judicem esse ipsum totius Russiae monarcham dominum nostrum clementissimum (Исповѣдую же съ клятвою крайняго судію духовныя сея коллегіи, быти самага Всероссійскаго монарха, государя нашего всемилостивѣйшаго). Juro insuper per omniscium Deum, haec omnia a me promissa non secus corde me interpretari, quam ore profiter. Et quidem in eadem significatione et sensu, quam significationem et sensum hic scripta legentibus et audientibus perhibent. Roboris stabilitatisque juramento meo conciliandae causa, haec profero verba: Te cordium Scrutator testem appello! juramentum meum scilicet, esse a fraude alienum. Si vero id dolo malo a me sit factum, vel non per omnia cum conscientia concordet, volo Te justissimum severissimumque ultorem experiar. TONDINI, *Règlement*, p. 4. Cf. p. 10 textus.

³⁷ TONDINI, *Le Pape de Rome etc.* p. 141. 147.

metropolit Rumunjske i metropolit Grčke. Ja sam već prizvao na ove članove i *vrhovne glave* istočne crkve³⁸. (Koliko je *vrhovnih glava* u — jednoj — istočnoj crkvi!)

Prema tomu ruski biskupi u svojim katekizmima javno uče: 1. da car na zemlji nema nikoga nad sobom; 2. da duhovni upravitelji stoje iza cara; 3. da je car glavni čuvar crkve; 4. da se je caru brižiti za sve crkvene posle, kao i za vojničke i građanske; 5. da cara ide tražiti, što je bolje njegovim podložnicima, bilo u vremenitim, bilo u duhovnim stvarima; 6. da su visokome carevu nadziranju podvrgnute sve duhovne vlasti; te da njega ide paziti, da iste vlasti vrše, kako se pristoji, svoje dužnosti; 7. da car nije podložan nikakvu ljudskome zakonu (dakle ni crkvenomu) i da sama vjera može njega držati na putu pravednosti, te spasti ga³⁹. — Dobro je dakle rekao Döllinger, da ruska crkva drage volje na sebi nosi jaram, koji joj je njezin gospodar na vrat metnuo, i da služi državu, kako je može služiti kakov politički organ, te radi, da utvrdi neograničenu carevu vlast⁴⁰. Da, ruska crkva; ili bolje rekavši njezina jerarkija cjeliva svoje okove; a jer im se je privikla misli, da je to redovito stanje i brani samu sistemu. Valja žaliti tu poništenu robinju: valja je žaliti još veće, što je sama izgubila sviest o svomemu robstvu.

A da je bar što lakše nego onakovo robstvo! Carevi izbiraju biskupe; a sinoda, koja nije nego izvršitelj carske volje, predlaže mu one, koji su njemu ugodni. Svaki biskup, ma bio u kojemu stepenu (biskup, arcibiskup, mitropolit) podložan je sinodi, kao vrhovnoj vlasti; te valja, da sluša njezine naredbe, da je pokoran njezinu sudu i da se zadovolji njezinim odlukama⁴¹. Zato pri obredu svoga zavlađivanja svaki biskup kune se, da će biti poslušan sinodi, kao zakonitoj vlasti, ustanovljenoj od pobožno-preminuloga i vječnog spomena dostojna Petra Velikoga, i da će izvršivati sve, što mu sinoda naredi, *po volji carskog veličanstva*⁴². — Biskupi priznaju

³⁸ KATOЛИЧКА DALMACIJA, 17 Stud. 1881, br. 87.

³⁹ TONDINI, *Le Pape de Rome etc.* p. 145 sq.

⁴⁰ DÖLLINGER, *L'église et les églises*, p. 126.

⁴¹ Да вѣсть (Да зна) же всякъ епископъ-каковъ оный ни есть степенемъ, простой ли епископъ, или архіепископъ, или митрополитъ, что оный духовному коллегіумъ, яко верховной власти, подчиненъ есть, указовъ онаго слушать, суду подлежать, и опредѣленіемъ его довольствоваться долженъ. TONDINI, *Règlement* Append. p. 31.

⁴² TONDINI, *Règlement* p. 102, not.

sinodu nad sobom; ali svečano svjedoče, da duhovna vlast sinode visi o volji carskog veličanstva. Sinoda opet, kao što smo vidjeli, zakletvom priznaje cara za svojega vrhovnog sudiju. — Kakov je to gvozdeni obruč!

Od kada je ustanovljena sinoda u Rusiji nema sabora, ni nacionalnih, ni pokrajinskih. Starinski kanoni⁴³ mrtvo su slovo. Ali, osim što biskupima nema crkvenog sastanka, do ovih posljednjih godina oni se ne mogahu sastati ni jedan s drugim; jer im nije bilo dopuštano izići iz svoje biskupije. Sada im se dopušta, da mogu izići za osam dana; no su dužni o tomu obznaniti svetu sinodu. Sinoda može im dopustiti, ako je prije zapitaju, da stoje izvan biskupije 28 dana; a je li im više potreba, hoće im se carevo dopuštenje⁴⁴. Biskupima je naredjeno, u koje vrijeme godine imaju ići u pohodjenje i kako ga imaju obavljati⁴⁵. Oni ne smiju, kada idu u pohodjenje, narodu iz svoje glave propoviedati; već im sinoda šalje pisanu besjedu, koju imaju u crkvama pročitati⁴⁶. U svakoj crkvi, koju pohode, sazavši sve gradske i seoske svećenike, biskupi valja, da služe svetu leturgiju, a za njom, da pjevaju molitvu za zdravlje carevo i njegovu pobjedu nad neprijateljima, (pa onda) za izpravljenje crkve i njezino dobro, te za obraćenje razkolnika⁴⁷.

U Rusiji car-papa kanonizuje svetce. — Jedan između najvećih učenih ljudi našeg vremena, Moigno, napisao je knjigu⁴⁸, kojom je dokazao, da moderna znanost (a zaista je on bio kompetentan sudac,) ni s jednog kraja ne bi mogla što valjana prigovoriti protiv kanonizavanja svetaca u katoličkoj crkvi. Koliko se u tome razlikuje praksa istočne crkve! Ali osim toga, u katoličkoj crkvi samo njezina vrhovna vlast može vjernicima kazati, koga treba za svetca držati i častiti. U Rusiji car-papa zamjenjuje Petrova nasljednika. Galitzin opisuje nam kanonizaciju svetoga Tikona i kaže nam, da je sve podatke uzeo iz pripadnog ukaza svete sinode, koji su objelo-

⁴³ Peti nicejski, dvadeseti antiokijski i trideset i osmi apostolski (V. HEFELE, *Conciliengeschichte* I, p. 386. 519. 812).

⁴⁴ GAGARIN, *Le Clergé Russe* p. 178; TONDINI, *Règlement*, p. 60, not.

⁴⁵ TONDINI p. 90—103. Append. p. 29—32.

⁴⁶ А понеже не всякъ епископъ можетъ чистое слово сложить; того ради подобаетъ въ духовномъ collegiūмъ таковое слово сочинить, и то бы епископи въ посѣщаемыхъ церквахъ прочитовали. TONDINI, *Règlement*, App. pag. 29.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ MOIGNO, *Le Splendeurs de la Foi*. Tome V *Le Miracle au Tribunal de la Science* (Paris 1885).

danile sve ruske novine. Evo, u kratko, što on piše. Na 13 kolovoza 1783 umrie u nekome namastiru, u pedeset i devetoj godini života, voronežki biskup Tikon. Biografija ruskih nadsvećenika nije zabilježila ništa osobito znamenita o njegovu življenju. A zna se, da je posljednje godine života proveo u namastirskoj samoći i bavio se pisanjem knjiga, koje do duše niesu velike vrijednosti. Nekoliko godina poslije njegove smrti, razne prošnje bijahu prikazane caru Pavlu, *da bi njegovo veličanstvo izvoljelo metnuti ga u imenik božjih svetitelja*. Car Pavao odbi te prošnje. Godine 1846, pri popravljanju crkve, u kojoj bijaše Tikonov grob, ovaj bi otvoren; i bi našasto tielo dobro sačuvano i na njemu sasma cijelo nadsvećeničko ruho. Ondašnji voronežki biskup, Antonije po imenu, zamoli cara Nikolu, *da bi on proglasio svetost Tikonovu*. Ali ni car Nikola ne htjede. Godine 1862 voronežki biskup Josip ponovi pitanje. Car Aleksandar II *ovlasti* tada kijevskog mitropolita, da razvidi i uvjeri se, da li je zbilja Tikonovo tielo cjelokupno. Mitropolit izvrši nalog, i u izvješću, koji posla svetoj sinodi, kaza, da je našao cjelokupna Tikona i da je Tikon pravi čudotvorac, jer je od godine 1820 do mjeseca siečnja 1861, tvorio 48 čudesu. Sinoda na temelju toga izvješća, podnese caru ovu molbu: „*Neka izvoli Vaše Veličanstvo proglasiti svetiteljem pokojnoga voronežkog biskupa Tikona i priznati, da su svete moći njegovo cjelokupno tielo*“. Na dnu ove ponizne molbe, car napisa svojom rukom: „**Ja pristajem. Aleksandar**“⁴⁹.

U Rusiji ne može biti ni biskup, ni propovjednik, tko nije svršio svoje nauke u kakovoj bogoslovskoj akademiji (u Petrogradu, Moskvi, Kijevu, Kazanu), nad kojom crkva nema nikakve vlasti ni nadzora, i gdje se, kako sam prije pomenuo, iz protestantskih knjiga uči.

Kao što biskupi, kada pohađaju svoju eparkiju, ne mogu propoviedati svojim vjernicima, što bi htjeli, tako je i propovjednicima naredjeno o čemu i kako imaju propoviedati; a napose zabranjeno im je govoriti o griesima osoba, kojima je vlast u ruci⁵⁰. — U Rusiji nitko ne bi smio kazati sa svetim Pavlom: *verbum Dei non est alligatum*.

Svi, koji uče u seminarijima, pa i ne bili odredjeni za svećenički stalež, tek uhvate godine podpuna razuma valja, da se zakunu u seminarskoj crkvi, pred svojim drugovima, da će biti vjerni caru

⁴⁹ GALITZIN, *Mélanges sur la Russie* (Paris-Leipzig 1863), p. 53—61.

⁵⁰ Непригоже вельми проповѣднику, наипаче юному, говорити о грѣхахъ властительскихъ. TONDINI, *Règlem.* Append. p. 47.

i da su spravni primiti svaku službu, na koju bi ih carska volja pozvala⁵¹.

Sve crkvene osobe, pa i crkvenjaci (*pričetniki*), prije nego će početi vršiti svoju službu valja, da izuste ovu zakletvu: „Kunem se, da ću izpuniti svom savješću povjerenu mi službu, kako mi je sada naredjeno, ili kako će mi biti u napredak naredjeno u instrukcijama, regulamentima i ukazima, što mi, u ime njegova carskoga veličanstva, priobće moje starješine⁵²“.

Regulamenat Petra Velikoga zamienio je u Rusiji kanone i sabore. Njega je sva ruska crkva primila, jer su ga potvrdili i podpisali svi njezini biskupi, svi arhimandriti i namastirski igumani. Meni nije na ovome mjestu, da kazujem sve, što je nekanoničkoga i antievangjelskoga u tome regulamentu, u tome novomu kanoničkome pravu ruske crkve, koje je za sobom povuklo moralnu propast redovničkih zadruga, mužkih i ženskih, a poništilo ugled svjetovnoga svećenstva. Samo ću još pomenuti, da po ovomu novome pravu nije u ruskoj crkvi ostala sasvim sveta ni tajna sakramenta pokore. U dodatku regulamenta, potvrđenu takodjer od cara i od svih biskupa, među pravilima za svjetovne i redovničke svećenike (*za bielo i černoje duhovenstvo*), poslije nego je rečeno, da povreda izpovjednog pečata bit će kažnjena lišenjem svećeničke časti i tjelesnom mukom, kaže se: „Ako bi tko u izpoviedi objavio duhovnome otcu kakovu neizvršenu, već samo smišljenu namjeru, osobito izdajstva, ili bune na cara, jali na državu; oli kakovu jezivu namjeru protiv časti, ili života careva, jali njegove carske porodice, a ne bi se pokazao spravan, da se odrekne svoje misli, te istu ne izpovieda kao grešnu, već hoće, da se bolje u njoj utvrdi pristajanjem, ili samim mučanjem svećenikovim: u ovome događaju, svećenik ne izpunja svoju dužnost, ako samo ne će, da odrieši grešnika; — jer ovo nije izpovied, pošto se čeljade ne kaje za svaki svoj grieh, — nego svećenik, po carskome ukazu od 22 travnja 1722, valja, da odmah prokaže sudu takova zlikovca, ne kazavši ipak priobćenu mu u izpoviedi osobitu tačku, kojoj se privezuje zla namjera. Svećenik ima samo u obće kazati, da je taj čovjek jeziv; te činiti, da bude zatvoren; a

⁵¹ Какъ приидеть семинаристъ въ совершенный разумъ, и къ большимъ ученіямъ; то долженъ учинить въ церкви семинарійской при прочіей братіи своей присягу на томъ, что хочеть онъ быть вѣренъ царскому величеству и его наследнику, и готовъ къ службѣ, до которой угоденъ есть, и позванъ будетъ указомъ государевымъ. TONDINI, *Règlement* Append. p. 46.

⁵² *Ibid.* p. 163, not. 1.

zlikovca će saslušati sud, koji će u tu svrhu osobito biti određen. Ali svećenik kada bude pitan, dužan je umah prikazati se kao svjedok, pa tačno i bez oklijevanja ima povjediti sve prigode, koje mu bijahu očitovane; jer tim ne izdaje tajnu njegovoj savjesti pouzdanu, već nasuprot izpunja gospodnju zapovied: *Ako sagrieši proti tebi brat tvoj, najprije pokaraj ga medju sobom i njim samim, pa pred jednim, ili dvojicom svjedoka, a poslije toga kaži crkvi*⁵³. — Ove su odredbe prešle i u kazneno pravo i čine članak 598 i 599⁵⁴. — Po istome dodatku regulamenta, svećenici su takodjer dužni kazati iz izpoviedi i onakove stvari, koje mogu služiti, da se uklone javne sablazni⁵⁵.

V. Hoće li se Rusija pokatoličiti?

Isukrst je u evanjelju rekao: „I druge ovce imam, koje niesu iz ovoga tora i one mi valja dovesti; i čut će glas moj i bit će jedno stado i jedan pastir (Joan. 10, 16). Ima dobrih ljudi, koji, na temelju ovih rieči, ne samo proriču, da će se Rusi i svi Slaveni grčko-iztočnog zakona s katoličkom crkvom sjediniti, nego to drže za dogmatički aksiomat; jer valja, kako oni kažu, da se izkoli Isusovo proročanstvo. Ali takovo tomačenje Ivanova mjesta nema nikakve potvrde u svetim otcima i u crkvenome predanju: niti za nj znaju ni stariji, ni noviji eksegeti⁵⁶. Pa s toga možemo slobodno nazvati

⁵³ PICHLER II, p. 178; GAGARIN, *Le Clergé russe*, p. 231—232.

⁵⁴ TONDINI, *Le Pape de Rome etc.* p. 166—168.

⁵⁵ PICHLER I. c. p. 179.

⁵⁶ Može se o ovome vidjeti: A Lapide, Tirinus, Menochius, Calmet, Martini, Alioli; a od novijih: Meyer (*Commentar über das Evangelium des Johannes*, — Carlsruhe 1843 — II, p. 225), Bisping (*Erklärung des Evangeliums nach Johannes*, — Münster 1865 — p. 254 sq.), Reischl (*Die heiligen Schriften des neuen Testaments*, — II Aufl. Regensburg 1870 — p. 399), Haneberg und Schegg (*Evangelium nach Johannes*, — München 1880 — II, p. 18 sq.), Schuster (*Handbuch zur biblischen Geschichte, bearbeitet von Holzammer*, — Freiburg 1891 — II, p. 251, not. 2). Evo što jedan od najnovijih, profesor katoličkog bogoslovlja u Tubingi, piše o našem mjestu: „Die Einheit besteht nach unserer Stelle (Joan. 10, 16) nur darin, dass Juden und Heiden einem Hirten folgen... Ueber die Ausdehnung auf alle Menschen ist nichts ausgesagt. Die alten Exegeten berühren diesen Punkt auch nicht. Schon der Umstand, dass die Väter so oft die Zeichen der Parusie erkennen wollten, beweist, dass sie unsere Stelle nicht von der Vereinigung aller Völker unter Christus verstanden. Die christliche Kirche soll sich allmählich auf immer weitere Kreise ausdehnen, aber sie kann ihr letztes Ziel der allgemeinen Einheit höchstens mit der Parusie erreichen (Röm. 11, 25 f.), ja selbst da ist es fraglich, ob die Allgemeinheit des Glaubens als eine gleichzeitige zu fassen

ga *krivim* tomačenjem i kazati s Maldonatom, da je to: *error, pessimo interprete vulgo, natus*⁵⁷. Ali, ako na temelju rieči: *Et fiet unum ovile, et unus pastor* ne smiemo očekivati pokatoličenje slavenskih naroda, možemo ga očekivati od božjeg milosrdja. Tomu se nadamo, i to nesumnjivo držimo, da će se zbiti. Božja je tajna, kada će se naše nadanje izpuniti. Nama treba, da se Bogu molimo, e se smiluje i čini, da se takov događaj što prije zbude; te se uzraduju u grobovima kosti naše. Sudeći po ljudsku i po zakonima historije, pokatoličenje slavenskih naroda nije blizu. Rodilo se sto Petara III, sto Pavala I, sto Aleksandara I⁵⁸; radilo i ugovaralo o sjedinjenju sto Possevina, sto Jubéa, sto Grubera; pisalo sto Gagarina, sto Galitzina, sto Solovjeva; uglavilo se sto konkordata, nikada se Rusija ne će oprijateljiti s katoličkom crkvom, te s Petrovom rimskom stolicom, dokle u Petrogradu bude vladao sadašnji politički sustav. Sloboda politička, sloboda javnih institucija, sloboda štampe, sloboda saviesti i religije; sve ove slobode, kojima je sudjeno, da obore i zatru avtokratičku vlast u Rusiji, a s njom, da podkopaju temelj službenoj crkvi, koju je ona stvorila, pripravit će put k crkvenome sjedinjenju.

A jer je, s političke sile gorostasnog ruskoga carstva, nesumnjivo, da je rusko *pravoslavlje* čelovodja svih slavenskih nesjedinjenih crkava, ma kojim se imenom zvale; te im je ono ideal, ponos i štit, — o Rusiji visi njihov usud, njihova sadašnjost i budućnost. — Rusko je *pravoslavlje* planet; a one su njegovi sputnici.

ist. Früher werden wohl auch die confessionellen Schranken, welche die Einheit der christlichen Kirche zerstört haben, nicht verschwinden“. SCHANZ, *Commentar über das Evangelium des heiligen Johannes* (Tübingen 1885), p. 389.

⁵⁷ MALDONATUS, *Commentarii in quatuor Evangelistas* (Moguntiae 1863), II, p. 743.

⁵⁸ ROHRBACHER XV, p. 499—500. 503.

DODATAK.

I. Kronološki Imenik bizantijskih careva.

1 Kostantin I Veliki 326—337 ¹ .	22 Foka 602—610.
2 Kostancije 337—361.	23 Heraklije I 610—641.
3 Julijan Apostata 361—363.	24 „ II 641.
4 Jovijan 363—364.	25 Kostant II ³ 641—668.
5 Valent 364—378	26 Kostantin ⁴ IV Pogonat 668 do
6 Gracijan ² 378—379.	685.
7 Teodosije I Veliki 379—395.	27 Justinijan II 685—694.
8 Arkadije 395—408.	28 Leoneije 694—698.
9 Teodosije II 408—450.	29 Tiberije II Absimar 698—705.
10 Pulkerija i Marcijan 450—453	— Justinijan II opet 705—711.
11 Marcijan 453—457.	30 Filipik 711—713.
12 Leon I Trak 457—474.	31 Anastasije II 713—716.
13 Leon II 474.	32 Teodosije III 716—717.
14 Zenon Isavrijanin 474—475.	33 Leon III Isavrijanin 717—741.
15 Basilisk 475—477.	34 Kostantin V Kopronim 741 do
— Zenon Isavrijanin opet 477—491.	775.
16 Anastasije I 491—518.	35 Leon IV 775—780.
17 Justin I 518—527.	36 Kostantin VI 780—797.
18 Justinijan I 527—565.	37 Irena 797—802.
19 Justin II 565—578.	38 Nicefor I 802—811.
20 Tiberije I 574—582.	39 Mihajlo I Kuropalat 811—813.
21 Mavricije 582—602.	40 Leon V Armen 813—820.

¹ Svak zna, da bizantijsko carstvo nije postalo nego kada je Teodosije Veliki († siječnja 395) pri svojoj smrti podielio rimsko carstvo medju svoja dva sina, Arkadija i Honorija. Ali s osobitog cilja ovog djela ja počinjem brojiti bizantijske careve od Kostantina Velikoga. — Prema ovome imeniku neka štilac izpravi štamparske pogreške, koje bi se u djelu o kronologiji našle.

² Gracijan bio je nekoliko mjeseci gospodar svega rimskog carstva.

³ Kostant I bješe sin Kostantina Velikoga. Vidi o njemu: I Dio, s. 77—78.

⁴ U ovaj imenik ne ulazi Kostantin II, prvenac Kostantina (I) Velikoga. Pod imenom pak Kostantina III neki broje Heraklija II Kostantina, sina Heraklija I; a neki opet onog tirana, kojega rimske legije u Bretanji god. 407 proglašišu carem, i koji održa carsku purpuru do 411.

- 41 Mihajlo II 820—829.
- 42 Teofil 829—842.
- 43 Mihajlo III Pijani 842—867.
- 44 Basilije I Mačedonac 867—886.
- 45 Leon VI Mudri 886—912.
- 46 Aleksandar 912.
- 47 Kostantin VII Porfirogenit 912 do 959.
- 48 Roman I Lekapen 919—944.
- 49 Roman II 959—963.
- 50 Nicefor II 963—969.
- 51 Ivan I Cimisk 969—976.
- 52 Basilije II 976—1025.
- 53 Kostantin VIII 1025—1028.
- 54 Roman III Argirije 1028—1034.
- 55 Mihajlo IV Paflagonac 1034 do 1041.
- 56 Mihajlo V Šuper 1041—1042.
- 57 Kostantin IX Monomak 1042 do 1054.
- 58 Teodora 1054—1056.
- 59 Mihajlo VI Stratiotik 1056 do 1057.
- 60 Isak I Komnen 1057—1059.
- 61 Kostantin X Duka 1059—1067.
- 62 Roman IV Diogen 1068—1071.
- 63 Mihajlo VII 1071—1078.
- 64 Nicefor III Botonijat 1078—1081.
- 65 Aleksije I Komnen 1081—1118.
- 66 Ivan II Komnen 1118—1143.
- 67 Manuilo I Komnen 1143—1180.
- 68 Aleksije II 1180—1183.
- 69 Andronik I 1183—1185.
- 70 Isak II Angel 1185—1195.
- 71 Aleksije III 1195—1203.
- 72 " IV 1203—1204.
- 73 " V 1204.
- 74 Teodor I Laskaris 1206—1222.
- 75 Ivan III Vatac 1222—1254.
- 76 Teodor II 1254—1258.
- 77 Ivan IV Laskaris 1258—1261.
- 78 Mihajlo VIII Paleolog 1259 do 1282.
- 79 Andronik II 1282—1328.
- 80 Andronik III 1328—1341.
- 81 Ivan V Kantakuzen 1341—1355.
- 82 Ivan VI Paleolog 1341—1391.
- 83 Manuilo II 1391—1425.
- 84 Ivan VII Paleolog 1425—1448.
- 85 Kostantin XI 1448—1453.

II. Kronološki Imenik bizantijskih biskupa.

1 Metrofan I 315?—325?	13 Atik 406—425? 426
2 Aleksandar 325?—337?	14 Sisinije I 426—427.
3 Pavao I 337?	15 Nestorije 427—431.
4 Evsebije 338? 339—342.	16 Maksimijan 431—434.
* Pavao I (<i>drugom</i>) 338?—339?	17 Proklo 434—446? 447.
5 Macedonije I 342—360.	18 Flavijan 446? 447—449.
* Pavao I (<i>trećom</i>) 342?	19 Anatolije 449—458.
6 Evdoksije 360—370.	20 Genadije I 458—471.
7 Evagrije 370.	21 Akacije 471—489.
8 Demofil 370—380.	22 Flavita 489—490.
9 Gregorije I (Nazianzen) 381.	23 Eufemije 490—496.
10 Nektarije 381—397.	24 Macedonije II 496—511.
11 Ivan I (Zlatoust) 398—404.	25 Timotej I 511—518?
12 Arsacije 404—405.	26 Ivan II (Kapadok) 518—520.

⁵ Ivana je otac imenovao sucarem god. 1421, ali mećem početak njegova vladanja u godinu 1422, kad je Manuila udarila kap (V. s. 389).

- 27 Epifanije 520—535.
- 28 Antim I 535—536.
- 29 Mena 536—552.
- 30 Evtikije 553—565.
- 31 Ivan III (Skolastik) 565—577.
* Evtikije (*drugom*) 577—582.
- 32 Ivan IV (Postnik) 582—595.
- 33 Cirijak 595?—606.
- 34 Toma I 607—610.
- 35 Sergije I 610—638.
- 36 Piro 639—641.
- 37 Pavao II 641—654? 655
* Piro (*drugom*) 655.
- 38 Petar 655—666.
- 39 Toma II 666—669.
- 40 Ivan V 669—674.
- 41 Kostantin I 674—676.
- 42 Teodor I 676—678.
- 43 Georgije I 678—683.
* Teodor I (*drugom*) 683—686.
- 44 Pavao III 686—693.
- 45 Kalinik I 693—705.
- 46 Ćiro 705—711? 712.
- 47 Ivan VI 712—715.
- 48 German I 715—730.
- 49 Anastasije 730—753.
- 50 Kostantin II 754—766.
- 51 Niceta I 766—780.
- 52 Pavao IV 780—784.
- 53 Tarasije 784—806.
- 54 Nicefor I 806—815.
- 55 Teodot I 815—821.
- 56 Antonije I 821—832.
- 57 Ivan VII (Lekanomant) 832?
833?—842
- 58 Metodije I 842—846?
- 59 Ignjatije 846—857.
- 60 Focije 857—867.
* Ignjatije (*drugom*) 867—877.
* Focije (*drugom*) 877—886.
- 61 Stjepan I 886—893.
- 62 Antonije II (Kaulea) 893—895.
- 63 Nikola I (Mistik) 895—906.
- 64 Evtimije I 906—912.
* Nikola I (*drugom*) 912—925.
- 65 Stjepan II 925—928.
- 66 Trifun 928—931.
- 67 Teofilakt 933—956.
- 68 Polijeukt 956—970.
- 69 Basilije I 970—974.
- 70 Antonije III 974—978? 979?
- 71 Nikola II (Krisoberg) 982? do
995?
- 72 Sisnije II 995?—999.
- 73 Sergije II 999—1019.
- 74 Evstacije 1019—1025.
- 75 Aleksije 1025—1043.
- 76 Mihajlo I (Cerularije) 1043 do
1058.
- 77 Kostantin III (Leikudes) 1059
do 1064.
- 78 Ivan VIII (Ksifilin) 1064 do
1075.
- 79 Kuzman I 1075—1081
- 80 Evstratije Garida 1081—1084.
- 81 Nikola III (Gramatik) 1084 do
1111.
- 82 Ivan IX (Hieromnemon) 1111
do 1134.
- 83 Leon Stipioti 1134—1143.
- 84 Mihajlo II (Oksit) 1143 do
1146.
- 85 Kuzman II 1146—1147.
- 86 Nikola IV (Muzalon) 1147?
1148—1151.
- 87 Teodot II 1151—1153.
Neofit (odredjen)¹ 1153.
- 88 Kostantin IV (Kilijaren) 1154
do 1156.
- 89 Luka Krisoberg 1156—1168.
- 90 Mihajlo III (Ankial) 1168?
1169—1177.
- 91 Kariton 1177—1178.
- 92 Teodosije Boradiot 1178 do
1183.
- 93 Basilije II (Kamater) 1183 do
1186.
- 94 Niceta II 1186—1189.
- 95 Leontije 1189—1190.
- 96 Dositej 1190—1191.

¹ Vidi Dio II, s. 203.

- 97 Georgije II (Ksifilin) 1191 do 1198.
 98 Ivan X (Kamater) 1198—1206.
 99 Mihajlo IV (Avtorijan) 1206 do 1212.
 100 Teodor II 1212—1215.
 101 Maksim I 1216?
 102 Manuilo I 1216—1222.
 103 German II 1222—1240.
 104 Metodije II 1240.
 105 Manuilo II (Karitopul) 1244 do 1255.
 106 Arsenije 1255—1260.
 107 Nicefor II 1260.
 * Arsenije (*drugom*) 1261—1264.
 108 German III 1264—1266.
 109 Josip I 1267—1275.
 110 Ivan XI (Veko) 1275—1282.
 * Josip I (*drugom*) 1282—1283.
 111 Gregorije II 1283—1289.
 112 Atanasije I 1289—1293.
 113 Ivan XII 1294—1303.
 * Atanasije I (*drugom*) 1303 do 1310.
 114 Nifon I 1312? 1313?—1315?
 115 Ivan XIII (Glikis) 1316—1320.
 116 Gerasim 1320—1321.
 117 Isaija 1323—1333.
 118 Ivan XIV 1333—1347.
 119 Isidor I (Bukira) 1347—1349.
 120 Kalist I 1350—1354.
 121 Filotej 1354—1355.
 * Kalist I (*drugom*) 1355—1362.
 * Filotej (*drugom*) 1362—1375? 1376?
 122 Makarije 1375? 1376—1378? 1379.
 123 Nilo 1378? 1380—1386? 1388.
 124 Antonije IV 1386? 1388? do 1394? 1396.
 125 Kalist II 1395? 1396.
 126 Matej I 1395? 1397—1407? 1408? 1410.
 127 Evtimije II 1410—1416.
 128 Josip II 1416—1439.
 129 Metrofan II 1440—1443.
 130 Gregorije III 1445—1451.
 131 Genadije II 1453—1458.
 132 Isidor II 1458?—1459.
 133² Joasaf I 1460?—1462.
 134 Marko Ksilokarab 1462—1467.
 135 Simeon 1467
 136 Dionisije I
 * Simeon (*drugom*)
 137 Rafailo
 138 Maksim II
 139 Nifon II
 * Dionisije I (*drugom*)
 140 Maksim III
 * Nifon II (*drugom*)
 141 Joakim
 142 Pakomije I 1500?
 * Joakim (*drugom*)
 * Pakomije I (*drugom*)
 143 Teolept I — † 1521?
 144 Jeremija I
 145 Joanikije I
 * Jeremija I (*drugom*) † 1545.
 146 Dionisije II † 1555?
 147 Joasaf II 1565.
 148 Metrofan III 1565—1572.
 149 Jeremija II 1572—1579.
 * Metrofan III (*drugom*) 1579 do 1580.
 * Jeremija II (*drugom*) 1580.
 150 N. N.³
 151 Pakomije II
 152 Teolept II
 * Jeremija II (*trećom*)
 153 Matej II
 154 Gabrilo I
 155 Teofan
 * Matej II (*drugom*)
 156 Neofit I
 * Matej II (*trećom*)
 157 Rafailo II
 * Neofit I (*drugom*)

² Pitzipios za Isidorom pominje Sofronija. *L'Église Orient.* II, p. 76.

³ Prije Pakomija II neki spomenici broje bezimenog kalugjera. Vidi u ovome djelu II, s. 545. Pa jošte, osim njega, nekog Nicefora (s. 545) i nekog Makarija (s. 548).

- 158 Timotej II 1612—1621.
 159 Ćiril I (Lukar) 1621—1623.
 160 Gregorije IV 1623
 161 Antim II 1623.
 * Ćiril Lukar (*drugom*) 1623 do 1633.
 162 Ćiril II (Kontar) 1633.
 * Ćiril Lukar (*trećom*) 1633 do 1634.
 163 Atanasije II 1634.
 * Ćiril Lukar (*četvrti put*) 1634.
 * Ćiril Kontar (*drugom*) 1635 do 1636.
 * Ćiril Lukar (*peti put*) 1636.
 164 Neofit II 1636
 * Ćiril Lukar (*šesti put*) 1636 do 1637.
 * Ćiril Kontar (*trećom*) 1637 do 1638.
 165 Partenije I 1638—1642?
 166 Partenije II 1642?—1644?
 167 Joanikije II 1646?
 * Partenije II (*drugom*)
 * Joanikije II (*drugom*) 1651?
 168 Ćiril III
 * Atanasije II (*drugom*)
 169 Paisije
 * Joanikije II (*trećom*)
 * Ćiril III (*drugom*)
 * Paisije (*drugom*)
 170 Partenije III 1656?
 171 Gabrilo II
 172 Partenije IV
 173 Dionisije III
 * Partenije IV (*drugom*)
 174 Klement
 175 Metodije III
 * Partenije IV (*trećom*) 1670.
 176 Dionisije IV
 177 Gerasim II
 * Partenije IV (*četvrti put*)
 * Dionisije IV (*drugom*)
 178 Atanasije III
 179 Jakov
 * Dionisije IV (*trećom*)
 * Partenije IV (*peti put*)
 * Jakov (*drugom*)
 * Dionisije IV (*četvrti put*)
 * Jakov (*trećom*)
 180 Kalinik II
 181 Neofit III
 * Kalinik II (*drugom*)
 * Dionisije IV (*peti put*)
 * Kalinik II (*trećom*)
 182 Gabrilo III † 1707.
 183 Neofit IV
 184 Ciprijan

SADRŽAJ.

Strana

Poglavlje I. — Focijev duh i cesaro-papizam. — Kause, koje pripomahu uzdržanju razkola. — Prirodjena mrzost i međusobno zaziranje Grka i Latina. — Razlika jezika i književnosti. — Osnovanje zapadnoga carstva. — Težnje Karla Velikoga. — Razlika discipline i javnoga bogoštovlja. — Primjetba o posljednjoj razlici. — Istočna crkva prema razvijanju crkvene nauke na zapadu	5
Poglavlje II. — Car Leon VI. Njegovi crkveni zakoni. — Izmjene na patrijarskome prijestolu. — Leonovo življenje. — Borba za četvrto vjenčanje. — Patrijar Nikola prognat, a učinjen je za patrijara Evtimije. — Leonov književni rad i njegovi pobožno-čudoredni govori. — Patrijar Nikola vraćen, a svrgnut je Evtimije. — Poslanica Nikolina papi Anastasiju III. — Car Aleksandar. — Bugarski car Simeon prema bizantijskoj državi. — Za Kostantina Porfirogenita, Roman Lekapen intrigima postaje carev kolega i car. — Roman i patrijar Nikola gledaju, da uzpostave crkveni mir. Dopisivanje s Rimom. — Pismo patrijara Nikole bugarskome caru Simeonu. — Simeon podsjeđa Carigrad, pa onda ugovara mir. — Dvie rieči o Liutprandu i o papama ondašnjega doba. — Primjetba	15
Poglavlje III. — Car Roman Lekapen. — Patrijari, Stjepan II, Trifun, Teofilakt. — Prevrat u carskoj polači. — Kostantin Porfirogenit i patrijar Polijeukt. — Porfirogenitov sin Roman II, poslije nego je otrovao oca, uzidje na prijesto. — Carica Teofana i novi basileus Nicefor Foka. — Niceforova crkvena politika i odnošaji s Rimom. — Nicefor smaknut zlobom žene mu, carice Teofane, i njezina ljubovnika Ivana Cimiska. — Cimisk na prijestolu. Njegove vrline i vojnički podhvati. Škopac Basilije smaknu ga otrovom. Cimiskova crkvena politika. — Car Basilije II i brat mu Kostantin. — Patrijari, Antonije III, Nikola Krisoberg i Sisinije II. — Focijeva rehabilitacija. — Bizantijska politika prema Rimu. — Patrijar Sergije II. — Povod neprijateljstvu za pape Benedikta VIII. — Patrijar Evstacije. — Novi okušaji Bizanta za pape Ivana XIX. — Umire u Carigradu Basilije II, a nasliedi ga brat mu, Kostantin VIII. Življenje ovoga basileusa. — Car Roman Argirije i carica Zoa. — Carica pogubivši Romana, udaje se za Mihajla Paflagonca i čini ga carem; a patrijar Aleksije za 100 librica zlata blagosilja vjenčanje pred umorenim tie-lom Romanovim. — Jedno liepo djelo Mihajla Paflagonca. — Zoa sini Mihajla Šupera i čini ga carem. — Prevrat i dvorski skandal. — Kostantin IX Monomak. Zoina smrt. — Patrijar Aleksije	33

- Poglavlje IV.** — Crkvene prilike na zapadu. — Mihajlo Cerularije. — Poslanica Leona okridskoga i tužbe na latinsku crkvu. — Papa Leon IX odgovara Cerulariju i Leonu okridskomu. — Primjetba o poslanici papinoj. — Car Kostantin Monomak šalje poslanike u Rim. — Papa šalje svoje legat u Carigrad. — Kardinal Humbert u Carigradu odgovara na Cerularijeve i Nicetine prigovore. — Službeno postupanje papinskih legata. — Cerularijeva sinoda. — Cerularijevo pismo antiokijskome patrijaru Petru o tobožnjim zabludama rimske crkve. — Petrovi odnošaji sa zapadom. — Odgovor Petrov Cerulariju. — Osvrt na Petrovu osobu. — Tokoršnji ekumenski sabor Cerularijev. — Promjene na carskome prijestolu u Carigradu. Teodora. Mihajlo Stratotik. Isak Komnen. — Cerularije prognat iz Carigrada. — Pogled na bizantijsku poviest od Focija do Cerularijeve smrti. — Cesarizam i bizantinstvo 61
- Poglavlje V.** — Prvo krštenje Rusa. — Olga. — Vladimir. — Crkveni odnošaj k Carigradu i prvi ruski mitropoliti. — U kakovu je odnošaju Rusija bila prema rimskoj stolici. — Svjedočanstvo liturgičkih knjiga za najprvo doba. — Jedanaesti viek, do smrti mitropolita Hilarijona (1072). — Doba od 1072—1150. — Pichlerovi prigovori. — Druga polovina dvanaestoga vieka. — Trinaesti viek. Prividna približavanja k Rimu. Danilo Romanović. Jaroslav II i Aleksandar Newski. — Četrnaesti viek. — Petnaesti viek. — Mitropolit Isidor i veliki knez Vasilije Vasilijević. — Šesnaesti viek. Stoglav. — Okušaji Rima u XV i XVI veku. — Ivan IV Grozni šalje poslanika u Rim. — Papinski legat Possevino u Rusiji. — Čudnovat pokret u Rusiji za cara Aleksija. Razkol. Kapitulacija službene ruske crkve sa starovjercima. — Posljednji patrijar. — Nesjedinjeni starovjerci. — Sudbina kijevske mitropolije 88
- Poglavlje VI.** — Crkvene prilike u Bugarskoj za cara Simeona. — Carevi, Petar, Šišmañ, Samuilo, Ivan Vladislav. — Okridski nadsvećenici. — Teofilakt. — Bugarska opet postaje država. Odošaji s Rimom. — Legat papin kruni Kalojana za cara, a posvećuje Basilija za bugarskoga primata. — Kalojan i križari. — Dopisivanje Inocencija III s Kalojanom. — Razkol i potonji događaji u Bugarskoj. — Bugarska crkva prema Rimu poslije Asena II (1241). — Fanarioti u Bugarskoj. — Nove crkvene prilike. Cankov. Sokolski. Bulwer i Labanov. — Sabor grčkih biskupa udara anatemu Bugarima 116
- Poglavlje VII.** — Prvo krštenje Hrvata i Srba i političko-crkvene prilike u Hrvatskoj. — Drugo krštenje Srba. — Pogled na srbsku poviest do Stjepana Nemanje. — Stjepan Nemanja. — Njegovi sinovi Vuk i Stjepan. Odošaji s Rimom. — Rastko (Sava) i krunitba Stjepana Prvovjencanoga. — Stjepanovi sinovi, Radoslav, Vladislav, Uroš I. — Milutin i okušaji rimske stolice. — Stjepan Uroš Dečanski. — Dušan silni. Njegovo neiskreno postupanje prema papinskoj stolici. — Od Dušana silnoga do propasti srbske države. — Srbska patrijaršija u Peći (Ipeku) i biskupi grčki u Srbiji. — Crnogorski vladika Marderie sjedinjuje se s rimskom crkvom za pape Urbana VIII. — Basilije hercegovački mitropolit 135

- Poglavlje VIII.** — Crkva je jedna; ali je takovu ne će cesarizam. — Carigradski patrijar Leikudes i car Isak Komnen. — Promjena na carskome prijestolu. Kostantin Duka. — Carica Evdokija. Patrijar Ivan Ksiflin. Car Roman Diogen. — Car Mihajlo VII. Odnosaji s Rimom. — Papa Gregorije VII. — Prevrat u istočnoj prijestonici. Car Nicefor Botonijat. — Opet prevrat. Car Aleksije I Komnen. — Papa Urban II i križarske vojne. — Car Aleksije prema križarima. — Barski sabor razpravlja dogmatičko pitanje o izhodu Duha svetoga. — Carigradski patrijari u ovoj periodi. — Car Aleksije gospodar crkve i kanona. — Aleksijevi odnosaji s Rimljanima i s papom Paskalom II. 162
- Poglavlje IX.** — Ivan Komnen. — Anselmo havelberški i njegovo prepiranje s Grcima. Disputacija o Duhu svetome. Disputacija o primatu rimske stolice. — Manuilo Komnen. — Papa Evgenije III stara se za križarsku vojnu i za sjedinjenje istočne crkve. — Dogovaranje cara Manuila s papom Hadrijanom IV. — Hadrijan piše Basiliju solunskome biskupu. — Odgovor Basilijev. — Primjetba o bizantinstvu. — Krfski mitropolit Georgije obožava basileusa. — Manuilo gleda, da prelasti papu Aleksandra III. — Carigradski patrijari u ovoj periodi. — Mihajlo Ankal i njegova sinoda odlučuju od crkve papu i Latine; a ne će, da im udare anatemu. — Kanoničko kriterije patrijara Mihajla. Drugi kanonisti onoga vremena. — Basileus gospodar nad kanonima i učitelj vjere. — Manuilo nudi papi sjedinjenje crkava, uz pogodbu, da mu papa da krunu zapadnoga carstva. — Manuilova razpra s patrijarom i s biskupima o Muhamedovu Bogu. — Pozniji odnosaji Manuilovi s papom. — Njegova smrt 185
- Poglavlje X.** — Carigradski dvor i rođjak Manuilov Andronik. — Andronik progoni Latine. — Krvavi i skandalosni prizori u carskoj palači do Andronikove smrti. — Isak Angel. — Njegova politika prema križarima. — Isak Komnen u Cipru. — Mienjanje patrijarâ u Carigradu. — Aleksije Angel obara brata s prijestola i postaje car. — Aleksije piše Inocenciju III i šalje mu darove. — Dopisivanje između pape i Aleksija. — Patrijar Ivan Kamater i papa Inocencije. — Pozniji odnosaji među Rimom i Carigradom 210
- Poglavlje XI.** — Krive dekretale i istočna crkva. — Teorija crkvene pentarkije. Antiokijski patrijar Petar. Nilo Doksopatrij. Teodor Balsamon. Kormčaja knjiga. — *Communicatio in sacris* među Grcima i Latinima. Demetrije Komaten. Ivan citarski. Balsamon. — Cesaropapizam postaje postulatom kanoničkoga prava na iztoku. — Obožavanje carske osobe. — Carski zakoni o bračnoj razrješivosti. Mihajlo Atalijat i Matej Blastar. — Podpuna podrženost i robstvo grčke crkve 224
- Poglavlje XII.** — Papa Inocencije III prema Aleksiju III. — Papa prema križarima. — Križari osvajaju prvi put Carigrad i stavljaju na prijesto Aleksija mlađega. — Ogovaraju se papi. — Što papa zahtijeva. — Aleksije IV piše Inocenciju, a on mu odgovara. — Nevjera Aleksijeva. — Prevrat i drugo osvojenje Carigrada. — Latinski car Balduin piše papi. — Inocencijeve prve poslanice i sud prote-

- stanta Hurtera. — Što Inocencije piše u Carigrad kada je obaznao bezakonja, koja su križari uradili. — Inocencije uređuje crkvene odnošaje u Carigradu. — Posljedice osvojenja za crkveno sjedinjenje. — Grci poslije osvojenja. — Teodor Laskaris piše papi i papin odgovor. — Legat Pelagije u Carigradu. — Četvrti lateranski sabor uređuje disciplinu za istočnu crkvu 239
- Poglavlje XIII.** — Car Ivan Vatac. — Patrijar German piše papi i kardinalima. — German nagovara Ciprane na odpor protiv Latina. — Papa Gregorije IX odgovara Germanu. — Šalje legate u Niceju. — Prepiranje o *Filioque*. — Legati se vraćaju u Carigrad. Patrijar i car pozivlju ih u Leskaris na sabor, pa u Ninfeju. — Grčko izvijanje. — Car Vatac predlaže uvjete crkvenoga mira, a legati predlažu svoje. — Opet prepiranje o Duhu svetome. — Legati se vraćaju. Nedostojno ponašanje Grka. Vatacova politika 257
- Poglavlje XIV.** — Zanimanje Petrove stolice crkvenim jedinstvom. — Inocencije IV. — Crkvene prilike u Cipru. — Papinski legat Lovre. — Grčki ciparski biskupi pišu papi. — Inocencijevo pravilo. — Grčki nadbiskup German u Rimu. — Konstitucija Aleksandra IV. — Legat Ivan od Parme u Niceji. — Aleksandar IV šalje drugoga legata. — Carevi traže slabije ljude za patrijarsku čast. — Car Teodor II Laskaris. — Mihajlo Paleolog. — Patrijari, Arsenije i Nicefor II. — Uzeće Carigrada. — Arsenije opet na patrijarskoj stolici. Drugi put svrgnut. — Patrijar German III. — Svrgnuće Germanovo. — Patrijar Josip. — Oporba i metež u crkvi 273
- Poglavlje XV.** — Papa Urban IV i car Mihajlo Paleolog. — Papina knjiga Paleologu. — Druga poslanica Paleologova. — Legati u Carigradu i papa Klement IV. — Gregorije X. — Paleolog zbilja hoće uniju, premda s političkih razloga. — Patrijar Josip. Ivan Veko. — Car šalje poslanike na sabor. — Suproćenje u Carigradu i naprežanja Paleologova, da svlada oporbu. — Sabor u Lionu. Sjedinjenje Grka. Zakletva Georgija Akropolite u ime carevo. Prvi kanon lionskoga sabora o izhodjenju Duha svetoga 292
- Poglavlje XVI.** — Proglašenjem unije imenovan je Veko za patrijara. — Odnosaji s Rimom. Paleologova zakletva. Poslanica Vekova sabora. — Veko i njegov sabor odlučuju od crkve sve protivnike sjedinjenja. — Reakcija. — Papa Nikola III prema Paleologu i istočnoj crkvi. — Veko odstupa. — Paleologovo dvoličenje. — Veko vraćen na patrijarsku stolicu brani svoje dogmatičko stanovište. — Paleolog s političkih razloga progoni neprijatelje crkvenoga sjedinjenja. — Papa Martin IV udara ekskomunikaciju Paleologu. — Paleolog i predikat *kyrios* bizantijskih careva. — Andronik II prema Veku, koji drugi put odstupa i odriče se časti. — Patrijar Gregorije Cipranin. — Veko opet pred saborom brani nauku izhodjenja Duha svetoga i od Sina 312
- Poglavlje XVII.** — Patrijar Gregorije II i njegov *Stup pravoslavlja*. — Odstupanje Gregorijevo. — Patrijar Atanasije I. — Uudara potajnu anatemu caru, a pismom ulaguje mu se. — Patrijar Ivan XII. Odstupa i on. Njegova nepostojanost. — Andronik opet hoće, da vrati

- Atanasija I. Atanasije drugi put na prijestolu. — Patrijar Nifon. — Nifon je potjeran, a izabran je Ivan XIII. — Patrijari, Gerasim i Isaija. — Odnosaji Rima s Carigradom do pape Ivana XXII. — Marin Sanuto, Andronik II i papa Ivan XXII 335
- Poglavlje XVIII.** — Izbor patrijara Ivana XIV. — Andronik šalje u Avinjon franjevca fra Graciju. Papini legati u Carigradu. — Stjepan Dandolo. — Andronik šalje k papi arhimandrita Barlama. — Primjetba o Barlamovoj osobi. — Grčki kvietisti. — Umire car Andronik. Patrijar Ivan i Kantakuzen otimlju se o vlast. — Religiozna smetnja. — Patrijar Isidor Bukira, okoreli palamovac. — Drugi palamovac, Kalist, na patrijarskome prijestolu i palamovska sinoda. — Kalist svrgnut i znamenita izjava Kantakuzenova. Patrijar Filotej: treći palamovac na patrijarskome prijestolu. — Odnosaji s Rimom za pape Klementa VI. — Politički preket u Carigradu. — Odstupa patrijar Filotej, a vraća se Kalist. Poslije Kalistove smrti opet Filotej na prijestolu, te proglašuje Palamu za svetca. — Car Ivan Paleolog nastavlja dogovaranja s Rimom. — Inocencije VI šalje legat u Carigrad. — Urban V i savojski knez Amadeo. — Paleolog pita pomoć u ugarskoga kralja i piše papi. — Urban prema iztoku. — Paleolog dolazi u Italiju i odriče se u Rimu razkola. — Politički zamršaji u grčkoj prijestonici. — Paleolog šalje poslanike k papi Gregoriju XI. Papini nunciji u Carigradu. Paleolog opet šalje poslanika i pravda se, što je mir uglavio s Turcima. — Progonstvo u Carigradu na prijatelje crkvenoga sjedinjenja. Papa Gregorije piše Paleologu. — Posljednji Paleologovi dani 356
- Poglavlje XIX.** — Turci prema bizantijskoj državi. — Grci na kosta-načkome saboru i potonja dogovaranja. — Papinski nunciji u Carigradu. — Papa Martin V predlaže grčkim poslanicima, da se sazove sabor u Italiju. — Imena raznih patrijara. — Paleolog šalje druge poslanike k papi. — Basilejski sabor. — Papa Evgenije IV šalje dva puta Garatonija u Carigrad. — Basilejski sabor zamršuje posao. — Grčki poslanici Ivan disipat i Manuilo Vuloti protestuju proti Basilejanima i pristaju uz papu. — Papinski legati i poslanici većine basilejskoga sabora u Carigradu. — Nadvladjuje razum; te Grci polaze s papinskim legatima na sabor 383
- Poglavlje XX.** — Basilejski lažni sabor. — Papa Evgenije sazivlje sabor u Feraru. — Grci u Mletcima i njihovo došašće u Feraru. — Ambrosije Traversari i ondašnje nepogodne prilike. — Javna sjednica. — Paleolog i Grci zaustavljaju posao; ali su napokon izabrana dva odbora. — Prvi sastanci. Pitanje o čistilištu i u obće o stanju duša poslije smrti. — Bezposlićenje u grčkome taboru. — Prva i druga javna sjednica, u kojima besjede Besarion i Andrija rodski. — Treća, četvrta i peta sjednica. Prepiru se Marko Efesac i Andrija rodski. — U šestoj i sedmoj sjednici Andrija rodski dokazuje, da *Filioque* nije dometak u pravome smislu. U osmoj odgovara mu Besarion. U devetoj forlijski biskup, Ivan, drugim razlozima dokazuje, da *Filioque* nije dometak. — Kardinal Cesarini u jedanaestoj sjednici. — U dva-

- naestoj prepiru se Marko Evgenik i Cesarini. — Četiri posljednje
sjednice u Ferari. — Sabor je premješten u Florenciju 405
- Poglavlje XXI.** — Prva saborska sjednica u Florenciji. — Dubrovčanin
Ivan i Marko Efesac u osamnaestoj sjednici. — Sjednica devetnaesta.
— Efesac zabavlja mjestu iz svetoga Basilija u dvadesetoj sjednici.
— Kritički pogled na mjesto sv. Basilija. — Drugo mjesto iz sv.
Basilija. — Mjesta iz sv. Atanasija. — Dvadeset i prva i dvadeset i
druga sjednica. — Marko Efesac u dvadeset i trećoj sjednici i mjesta
svetih otaca, koja on navede. — Car sazivlje Grke i kaže im, da
valja tražiti način, kako da se dodje do sjedinjenja. — Dvie pos-
ljednje sjednice 430
- Poglavlje XXII.** — Obustavljene su sjednice. — Grci prepiru se među
se. — Papini predlozi i zatezanje Grka. — Besarionova besjeda. —
Besjeda Georgija Skolarija. — Izbiraju se dva odbora: grčki i la-
tinski. Njihovi sastanci, koji dovršuju izjavom Latina o jednome
principu Duha svetoga. — Izjava Grka. — Latini niesu njom zado-
voljni. — Paleolog i grčki biskupi priznaju, da je posve pravedno,
što papa zahtieva. — Pokret za uniju među Grcima. Patrijarova
izjava. Četvorica biskupa ne će unije s Latinima. — Što papa obe-
ćaje Paleologu. — Potonja dogovaranja. — Druge dogmatičke tačke.
— Smrt patrijara Josipa i njegov zavještaj. — Papa hoće, da se
izvedu na čisto sve prieporne tačke. — Pitanje o riečima posveći-
vanja tiela Isukrstova. — Grci razpravljaju među sobom o povla-
sticama primata. — Dekret sjedinjenja. Svi Grci podpisuju ga, osim
Marka Evgenika i stavropoljskog biskupa. — Zabavljanje jednoga
srbskog bogoslovca, te Simeona susdalskoga, Fromanovo i Siropulovo 448
- Poglavlje XXIII.** — Florentijski dekret. — Tekst latinski s podpisima.
— Tekst grčki s podpisima 478
- Poglavlje XXIV.** — Izvorni eksemplari florentijskog dekreta. — Avten-
tička pisma. — Praizvornik. — Tri laurencijanska diptika. — Diptici
državnog arkiva u Florenciji. — Milanski diptik. — Bolonjski. —
Rimski, kaptola sv. Petra. — Zabavljanje lekciji: *Quemadmodum
etiam*. — Zabavljanje lekciji: *In universum orbem*. — Rus Overbeck.
— Varijanta u raznim dipticima. — Kako je varijanta mogla postati.
— Primjetba o jednomu florentijskome diptiku 492
- Poglavlje XXV.** — Poslanica aleksandrijskog patrijara Filoteja o floren-
tijskome saboru. — U Carigradu poslije sabora. — Patrijar Metrofan
II. — Jerusalimski sabor (1443) osuđuje uniju. — Metrofanovo pose-
zanje, da se unija izvede. — Patrijar Gregorije III. — Tokoršnja
carigradska sinoda od god. 1450. — Turci udaraju na Paleologa. —
Kostantin XI Drakoset. — Papa Nikola V piše Kostantinu. — Papin
legat u Carigradu. Grci protive se uniji. — Uza sve to papa se briži,
da pomogne Carigradu. — Muhamed II podsjeđa Carigrad i osvaja
ga. — Papin legat. Primjetba Eneje Silvija 510
- Poglavlje XXVI.** — Muhamed II prema carigradskoj patrijaršiji. —
Magna Charta bizantijske crkve. — Patrijari, Genadije II, Isidor,
Joasaf, Marko, Simeon, Dionisije, Simeon opet i Srb Rafailo. Grci

- sami uharačiše svoju crkvu Turčinu. — Drugi patrijari. — Prodaje se patrijarska čast za cieniu : tko da više. — Fanariotski nadsvećenici i jedna raja na balkanskome poluostrvu — Sledi imenik patrijara. — Ćiril Lukar. — Patrijari za njegovo doba i kasnije do Ciprijana. — Primjetba o patrijarima sve ove periode (1453—1707). — Robstvo bizantijske crkve. Antim jerusalimski patrijar. Patrijari, Gregorije XX i Agathangelos. — Poniženje ekumenske patrijaršije. Rusi se odvajaju od Carigrada. — Grci takodjer. — Rumunji dobivaju svoju crkvenu samostalnost. Za njima Bugari. Za Bugarima Srbi. 532
- Poglavlje XXVII.** — Leon Allacci hoće, da su zapadna i istočna crkva jedna crkva, i da im je jedna vjera. Njegove knjige o tome predmetu. — Allacci nigdje ne kaže, što je pravo crkva. — Kako on dokazuje svoju tesu. — Maronićanin Abram iz Eckela i Petar Arkudio. — Nikola Papadopoli i njegovo djelo *Praenotiones Mystagogicae*. — Pitzipios i njegova dokazivanja. — Gagarin. — Galitzin. — Kirejevski. — Pichlerova primjetba. — Carigradski sabor od god. 1722 568
- Poglavlje XXVIII.** — Kako se može poznati simboličko učenje grčko-istočne crkve. — Mogilino Izpovijedanje vjere. — Dositejevo Izpovijedanje, ili, Poslanica istočnih patrijara. — Niesu članci vjere u istočnoj crkvi one tačke, kojima se njezino učenje razlikuje od katoličkoga. — Pravila vjere. — Učenje o crkvenoj glavi. Nedosljednost. — Dogmat o izhodjenju Duha svetoga i od Sina. — Učenje istočne crkve o tome dogmatu. — Čistilište s katoličkoga gledišta. — Učenje crkve o stanju duša poslije smrti. — Duše mnogih grešnika izbavljaju se od paklenih okova ; ali ne po svojoj pokori, ni svojim mučenjem. — Savršeno blaženstvo i savršeno osudjenje duša prije posljednjega suda. — Ova je najmanja izmedju razlika u nauci dviju crkava. — Posvećivanje tiela Isukrstova. Epikleza. — Obedvie crkve priznaju pokori karakter zadovoljavanja. — Makarije i noviji grčko-istočni bogoslovci o tome uče po protestantsku 585
- Završetak.** — Znamenite De Maistreove rieči. — Rusija ograđuje svoje pravoslavlje kaznenim zakonima. — Takovi zakoni ne mogu, da obrane rusko pravoslavlje od protestantske pošasti. — Protestanstvo u istočnoj crkvi. Profesor Kyriakos. — Ruski carevi nasljednici bizantijskih careva i njihove crkvene politike. — Ruski zakonik o carevoj vlasti. — Car je glava ruske crkve. On upravlja crkvom po svetovnoj sinodi. — Učenje katekisama o carevoj osobi. — Robstvo crkve i njezinih biskupa. — Car kanonizuje svetce. — O čemu se ne smie propovijedati u Rusiji. — Zakletva seminaristâ i crkvenih osoba. — Regulamenat Petra Velikoga i tajna svetotajstva pokore. — Pokatoličenje Rusije i drugih slavenskih naroda 609
- Dodatak** 625

Nekoje štamparske pogreške i potonji dometci.

s.	redak	8,	mjesto: fraze	izpravi: fraze
"	27,	" 21,	" gori	" gore
"	106,	" 20,	" 1441	" 1440
"	127,	" 15—16,	" priegorio	" pregorio
"	163,	" 33,	" 1063	" 1064
"	165,	" 11,	" XI	" X
"	198,	" 27,	" zaslužio.	" zaslužio?
"	213,	" 1,	" Doisnuvši	" Dosinuvši
"	256,	" 19,	" lo i	" loci
"	282,	" 33,	" Druge	" Iste
"	282,	" 34,	" 1255	" 1254,
"	283,	" 3,	" 1255—1259	" 1254—1258
"	288,	" 4,	" 1267	" 1266
"	304,	" 35,	" Latinis	" Latinis acerrime
"	310,	" 10,	" uze	" suze
"	344,	" 35,	" 1203	" 1303
"	357,	" 28,	" 1233	" 1333
"	365,	" 20,	" 1241	" 1341
"	367,	" 14,	" 1351	" 1354
"	391,	" 11,	" 1324	" 1424
"	510,	" 5,	" XII	" XI
"	536,	" 22,	" 1462	" 1461
"	590,	" 1,	" napadnuta	" napadnuto

Na st. 68, k bilježki 28 dodaj: A i drugi učeni ljudi misle kao i Pitra. Pače već se drži za stvar dokazanu, da je Focije samo preradio djelo starijeg nepoznata auktora. Cf. HERGENRÖTHER, *Photius* III, p. 98—128.

U bilježki 84 na str. 108 poveo sam se za sveobćom Biografijom (*Biografia Universale*), koja u Tomu LX-u govori o Vasiliju I Jaroslaviću (1272 do 1275), Vasiliju II Dmitrijeviću (1389—1425), Vasiliju III Vasiljeviću (1425—1461), Vasiliju IV Ivanoviću (1505—1533). Sada priznajem, da je Pierling imao razlog ne brojiti Vasilija Jaroslavića za Vasilija I.

Na st. 624, k posljednjoj bilježki dometni: — Pri doštampavanju posljednjih redaka ove književne radnje, poslije nego je već poznat obćinstvu njezin Prvi Dio, četiri mjeseca nakon katoličkoga kongresa u Malinu, Dr. K. Vojnović kazuje nam, (V. broj 51 i 52 ovogodišnjega *Kat. Lista.*) da se je taj kongres bavio pitanjem sjedinjenja crkava. Pisac je vješto upleo u svoje poviedanje recensiju, pače izvadak, ili ćemo reći jezgru brošure (prije kongresa objelodanjene) benediktinca Van-Caloena: *jer je ova, kako on veli, za nas Slavene*

od velike pouke. — Sudeći po onome, što iz nje donosi D.r V., brošura ne preporučuje ni s nove kakove misli, ni sa znanstvene vrijednosti. Pomenuti ću samo jednu riečima D.ra Vojnovića: „Nastavši razdor pod Focijem i Michaelom Cerularijem nije bio dopro do jezgre naroda, koji ostade u obćenju sa zapadnom crkvom. I za to nije bilo tako teško uzpostaviti sjedinjenje crkava u ekumeničkom Florentinskome saboru od god. 1434, koji bi bio **po-**lučio svoju svrhu, da nije nadošla navala Turaka“. — Tko tako piše ne **zna** historiju, ili je izvrće. Medjutim treba zabilježiti, da Van-Caloen priznaje, da se grčko-iztočna crkva vjerom razlikuje od katoličke; jer, uza sve što se **Grci** zovu pravoslavni, on kaže, da se je vjera kod njih *preinačila*. D.r Vojnović, koji nam to daje na znanje, jamačno je promašio cilj.

NAPOMENA.

Kad sam proljetos, mjeseca travnja, oglasio ovo djelo, kazao sam, da sam nakan objelodaniti ga, nadjem li dovoljan broj prenumeranta: jer samo uz takov uvjet *i uz pripomoć moje braće redovnika* moglo je biti štampano. Učeno se je naše občinstvo odazvalo, i baš koliko se ni na blizu niesam nadao. Pa je *Cesarizam i Bizantinstvo* bio tiskan ne u 500 eksemplara, kao što sam prije bio namumio, nego u 1000. Da kažem medjutim svoju harnost gospodi prenumerantima, dodat ću ovdje, uz istu knjigu, kako su mnogi stariji pisci radili, štovana njihova imena. A pošto prema nekojim, za izdanje ovog djela, dugujem osobitu zahvalnost, njihova ću imena odlikovati majuskolnim slovima.

Imena gg. Prenumeranta.

Bakar

Bjelobarbić Ljudevit, kapelan
Abzac Nikola, svećenik.

Banići

Baća Don Nikola, Župnik.

Banj

Bilić Don Toma, Župnik.

Banjaluka

Presvjetli Gosp. **MARKOVIĆ MARIJAN**,
Biskup (eksemp. 30)
Malešević Franjo, Svećenik.

Bar

Presv. Gosp. **MILINOVIĆ O. ŠIMUN**,
Nadbiskup (eksemp. 5).

Beč

Carić Sveć. Juraj
Lauš Otac Ljudevit

Kozinović O. Ivan

Biblioteka Zavoda kod sv. Avgustina.

Benkovac

Dapar Niko, Načelnik, Zastupnik
Despulj Don Juraj, Župnik, Vrana
Bakija Ivan, Župnik
Novaković P., Trgovac.

Bosna

Buzuk O Andrija, franjevački Provincijal

Strukić O. Ignac, Tajnik
Matković O. Jakov, Župnik, Orošje
Marković O. Ivan, Župnik, Džebilanac

Čurić O. Josip, Guardijan, Guča
Gora

Selak O. Jakov, Župnik, Dolac
Majdandžić O. Frano, Gučagora
Batinić O. Miho, Župnik, Bugojno
Gojsilović O. Dominik, Župnik Gornji Vakuf

Tomić O. Jandre, Golobrd
 Radulović O. Andrija, Rastovo
 Milišić O. Bono, Župnik, Rama
 Čabrić O. Miho, Rama
 Vuičić O. Ive, Gvardijan, Fojnica
 Miličević O. Marijan, Fojnica
 Namastirska Knjižnica, Fojnica
 Barbarić O. Jere, Župnik, Busovača
 Purgić O. Avgustin, Župnik, Bre-
 stovsko
 Vlačić O. Jerolim, Difinitur-Kate-
 keta, Sarajevo
 Namastir u Tolisi
 Nedić O. Bono, Župnik, Tišina
 Knežević O. Pavao, Župnik, Doma-
 ljevac
 Grlić O. Lovro, Župnik, Žerava
 Došen O. Grgo „ Potočani
 Benković O. Ilija „ Bos. Brod
 Filipović O. Ilija „ Svilaj
 Arelić O. Ilija „ Pećnik
 Matić O. Miho „ Koraće
 Čagelj O. Ante „ Foča
 Nikolić O. Frane „ Derventa
 Tolić O. Petar „ Sivša
 Baotić O. Marko „ Žabljak
 Namastirska Knjižnica u Sutjeskoj
 Namastirska Knjižnica Plehan
 Namastirska Knjižnica Kreševo
 Čičak Otac Stipo Kuštod, Sarajevo
 Jazvić Otac Filip, Župnik, Sanski-
 most
 Božić Otac Ivan
 Čengić O. Avgustin, Lektur Bogosl.,
 Livno.

Brač

Obćina Selca
 Didolić Tomo p. Vicka, Selca
 Braća Didolić
 Ante Staničić mladji, Selca
 Namastir Franjevački, Sv. Martin
 Gojak O. Nikola, Sv. Martin, Gvar-
 dijan
 Novaković Miho, Sv. Martin
 Dobronić Antun, Župnik, Pučišće
 Veža O. Jerolim, Župnik, Sv. Martin
 Margetić Don Marko, Župnik, Selca

Zlatar pop Petar, Župnik, No
 Vidošević pop Nikola, Župnik, Pa
 Papafava Don Luka, Župnik, Sup
 Vučetić Don Kusma, Supetar
 Siminiati Don Stipan, Župnik, Sa-
 tivan
 Lebedena Don Ante, Župnik, Mir
 Crkvinarstvo Mirče
 Gamulin Don Tadija, Splitska
 Carević Don Toma, Dol
 Krinfokaj Don Andrija, Dračeva
 Luka
 Miličević pop Nikola, Blace
 Batanić Don Stipan, Dračevica.

Budua

Lazari Bernard, Župnik-Dekan.

Brod

Šandl O. Liborije, franjevački Gvar-
 dijan
 Rodić Otac Ivo
 Matković Otac Solan
 Lekić Otac Dominik
 Namastir Franjevački.

Celj

Lekše Franjo S., župnički pomoćnik.

Cernik

Spaček O. Adjut, Guardijan.

Cavtat

Namastir Franjevacā.

Drniš

KRELJA O. KOSTO, Dekan
 POPARIĆ O. ANTE, pomoćnik
 Bušić O. KLEME, pomoćnik
 Laboš Vladislav, Vikar, Kričke
 Buić Dr. Ivan Obć, Tajnik
 Čačić O. MARKO, Župnik, Gradac
 RAMLJAK O. PETAR, Župnik, Pro-
 mina
 RAMLJAK O. ALEKSANDAR, župnički
 pom., Promina
 Grubišić Feliks, Posjednik
 Grubišić Dr. Jere, Odujetnik

Kulišić Mate, Trgovac-Posjednik
Obćina Drniška

Čović Plenković, Posjednik

BRONIĆ O. JERE, Župnik, Mirilovići.

BRONIĆ O. MIHO, Župnik, Miljeveći

KLARIĆ O. DANE, Novički Učitelj,
Visovac

KITAROVIĆ O. JOSIP, Župnik, Kljake

HAMMER O. RUBE, Župnik, Lišane

MARIĆ O. ANDRIJA, Župnik Rupe

MARIN O. DANE, Visovac

MLINAR O. ANTE, Guardijan, Vi-
sovac

FRANOVAČKI NAMASTIR, Visovac

SAMAC O. JURE, Župnik, Stankovci

RADNIĆ O. VLADISLAV, Župnik,
Unešić.

Dubrovnik

Presvjetli Gosp. Vodopić Mato,
Biskup

Biblioteka Male Braće

Kasilari O. Antun

Namastir Franjevača, Gruda (2
eksempl.)

Radmilović O. Dane

Štuk Don Niko, duhovnik u Sje-
meništu

Liepopili Don Ante, Župnik, Ston

Buntićlić Don Niko

Topić Don Marko, Profesor

Palunko Don Vice, Profesor

Milas Matej, Profesor

Stojković Mate

Knjižnica Pitomkinja

Rajčević Don Mate

Ravnateljstvo Sjemeništa

Bielić Don Pero, Župnik, Orebić

Štuk Don Mate, Kanonik

Antica Don Baro

Fabris Don Ivan, Župnik, Vručica.

Grdjevac

Safran Josip, Župnik.

Hercegovina

Presvjetli Gospodin PASKAL Bu-
conjić, Biskup

Šimović O. Nikola, Provincijal
(eksempl. 6)

Radoš O. Ludvig, Eksprovincijal

Miletić O. Ambro, Župnik, Klobuk

Lekić O. Ilija, Župnik, Kočerin

Naletilić O. Stjepan, Župnik, Veljaci.

Hvar

Pero pop Perić, Žup., Sv. Nedjelja

I. Carić, Župnik, Dol.

Imotski

Šarić O. Kleme, Župnik, Lovreć

(eksempl. 2)

Ujević pop Ilija, Župnik, Dobranje

Čondić pop Filip, Župnik, Svib

Čapin Petar

Bitanga Angjeo, Učitelj

Glibota O. Ivan

Bilić O. Dane

Pera Martin, Obćinski Tajnik

Čale Stipe, Trgovac

Vrdoljak Miho, Načelnik

Jerković Dr. Iko, Odvjetnik (2
eksempl.)

Franceschi pop Petar

Perić O. Ivan, Župnik, Vinjane

Morović pop Toma, Župnik, Poljica

Tripalo Josip, Posjednik

Lovrinčević pop Andrija, Župnik,
Lokvičić

Kolombani Petar, Posjednik

Banović pop Lovro, Župnik, Cista

Vrdoljak pop Marko, Župnik, Gra-
bovac

Škarica pop Marijan, Župnik, Ričice

Canki pop Ivan, Župnik, Župa

Bilić O. NIKOLA, Dekan

Gnječ O. Mate, Župnik, Proložac

MARINIĆ O. PAVAO, franjev. Guar-
dijan

RAKO O. ANTE, Župnik, Runović

RAVLIĆ O. FRANO, Župnik, Stu-
denci

RUDEŽ O. RAIMUND

TONKOVIĆ O. IVAN, Župnik, Pod-
bablje

Vrdoljak Otac Vicko.

Innsbruck

Zelenko fra Franjo, bogoslov

Nevistić fra David, bogoslov

Matijević fra Miroslav, bogoslov
N. N., bogoslov

Jelša

Mulanović A. N.
Gamulin pop Nikola
Duboković Vicko, Župnik
Mulanović pop Stipan, Župnik,
Vrbanj
Štambuk Dr. Ivan, Liečnik
Grčina pop Toma
Kalina Josip, Carinar
Stipetić pop Vicko, Župnik, Sfirce
Bojanić pop Vicko, Župnik, Zastra-
žišće
Pavičić pop Ivo, Župnik, Bogomolje
Perić pop Audrija, Župnik, Gdinj.

Karin

VUKIČEVIĆ O. ANDRIJA, franjev.
Guardijan
FRANOVAČKI NAMASTIR (eksemp. 17).

Knin

FRANOVAČKI NAMASTIR
IVANAC O. VINKO, Župnik, Vrh-
polje
MARUN O. LUIGJ
ŠPIKA O. ANTE, Župnik
ŽIŽIĆ FR. LOVRE, franjevac
Slade Dr. Josip, Inžinjer.

Komiža

Bojanić pop Ivo, Župnik (2 eksempl.)
Martiniš Dr. Josip
Bračin Juraj, Komornik Nj. Sve-
tosti
Tore Don Frane, Župnički Po-
moćnik.

Korčula

Trojanis Dr. N. Nadpop
Franovački Namastir.

Kostel

Karaminek Stjepan, Župnik.

Kotor

Presvjetli Gosp. Radoničić Trifun,
Biskup
Vulović Srećko, Profesor
Gjivanović Dr. Jako

Dobrilović Augustin, Gimnaz. Ra-
natelj

Gjunio Ivo, Bilježnik
Didolić Niko
Radimiri Ivo, Svećenik
Baron Marojčić, Kotarski Poglavar

Krapina

Rukavina Frane, Župnik
Čvek Juraj, Kapelan
Radić Ivan, Posjednik
Maicen Dr. Josip, Odvjetnik.

Makarska

Presv. G. Pavlović Stjepan-Bene-
dikt, Biskup
IVANDIĆ O. MARKO, franjevački
Provincial
Namastir Franjevački
Lulić O. Franje, Gvardijan
Tomas O. Luigj, Lektur Bog.
Milun O. Frane
Dizdar Fr. Andrija, Bogoslovac
Uzum Fr. Frano
Frankić Fr. Angjeo
Skračić Fr. Ante
Krpán Fr. Nikola
Bolani Fr. Bonaventura
Stojković Don Josip, Župnik, Pod-
gora

Tamburović pop Ivan
Lović O. JAKOV
Donelli O. Bone
LETICA O. FR. VICE, Župnik, Tu-
čepi
CVITANOVIĆ O. ANGJELO, Župnik,
Baškavoda
Žuveta Antun, Kanonik
Brbić Don Šimun
Matutinović O. Andrija, Župnik,
Drašnice
Alač O. Ante, Lekt. Bogosl.
Pavlinović pop Miho, Učitelj gradj.
škola

Bulić Ivan, Učitelj
Žamić pop Ivan, Župnik, Brela
Klarić Mate Pavin, Posjednik
Pavlović Mate, Posjednik
Šveljević Ivomarija, Načelnik.

Metković

Bušelić O. Šimun, Župnik-Dekan
(eksemp. 6).

Mitrovica

Krbavac Gjuro, Kapelan.

Našice

Franjevački Namastir.

Nerežine

Žic Don Frane, Kapelan.

Nin

Zanki Nadpop Pavao
Stipčević Šime Glagolaš, Župnik,
Vrsi
Tomasović Frano.

Omiš

VUKUŠIĆ O. MARINKO, franjev. Guardijan.

Osijek

Sikirčević O. Stjepan, Gvardijan
Rabar Ivan, Profesor
Kulundžić Petar, Kapelan
Djaković Stjepan, Gim. Kateketa
Oberleitner Josip, k. k. Vojn. Kap.
Miler Ferdo, Profesor
Tomljanović Krešimir, Kapelan
Kapucinski Samostan
Horvat Dr. Josip, Profesor
Tercik Josip, Kapelan
Duhanj Ferdo, Vjeroučitelj
Ambrinac Vjekoslav, Duhov. Zem.
Boln.
Zelenka Antun, svećenik.

Pečuh

Zbor Redovničke mladeži bosanske
(eksemp. 4)
Miljanović Dr. Vid, franjevac.

Podgradje

Škarica pop Petar, Župnik umirov.

Poljica

Dubravčić pop Miho, Župnik, Srinjine
Tomasović pop Miho, Župnik, Tugare

Lukas pop Miho, Župnik, Duće
Mihanović pop Petar, Župnik, Sitno
Matešan Andrija, Kanonik, Srinjine.

Požega

Vujević O. Stjepan, Gvardijan
Kovačević O. Josip, Vjeroučitelj
Križan O. Makarijo, Vjeroučitelj
Bošnjak Ivan, Opat i župnik
Ciraki Franjo, Gradonačelnik
Vezić Klement, Županijski tajnik
Kumf Kamilo, Vjeroučitelj
Horat Ignac, Ravnatelj sirotišta
Zavod Milosrdnica
Derkos Krešimir, Kapelan
Šultajs Franjo, Župnik, Velika
Kalamari Stjepan, Ruševo
Agjić Petar, Župnik, Bogičevci
Živoder Franjo, Kapelan, Orjovac
Tadić Stjepan, Župnik, Daruvar
Androlić Pavao, Kapelan, Daruvar
Švajcer Nikola z. Kanonik, Župnik,
Pakrac
Baranašić Gjuro, Kapelan, Pakrac
Belavić Karlo, Kapelan, Pakrac
Bešlić Stjepan, Župnik, Starogradiška
Bošnjak Karlo, Vjeroučitelj, Nova-gradiška
Platnar Joso, Uprav. župe, Vetovo
Ilijašević Mato, Župnik, Rajić
Marinović Franjo, Upravit. župe
Sesvete
Pliverić Stjepan, Kapelan, Kutjevo
Korajac Stjepan, Župnik, Matičevci

Pregrada

Srećec Augustin, Kapelan.

Rieka

Marušić Mate, Kateketa.

Rim

Puratić Fra Angjeo, Bogoslov
Zubac O. Augustin.

Senj

Babić Fridrik, Bogoslovac
Gudac Iso "
Iskra Jakov "

Čorak Miko, Bogoslovac
 Dobrila Ivan "
 Margan Vinko "
 Polić Mate "
 Rahelić Ignat "
 Rendulić Joso "
 Šefer Dragutin "
 Smokvina Dragutin "
 Sablić Ivan "
 Sertić Pave "
 Vičić Mate "
 Vičić Toma "
 „Sbor duh. ml. senjske“.

Sinj

PERKOVIĆ O. PETAR, Gvardijan
 Belamarić O. Frano, Profesor (2
 eksempl.)
 Bačić O. Petar Krstitelj, Profesor
 (2 eksempl.)
 Gotovac O. Angjeo
 Balić O. Marko, Župnički Pomoćnik
 Plepel O. Petar " "
 Copić O. Andrija, Profesor (2
 eksempl.)
 MILOŠEVIĆ O. PETAR, Profesor
 Paić O. Josip, Profesor (2 eksempl.)
 Matas O. Nikola, Župnik, Hrvatce
 (2 eksempl.)
 Šuštić O. Joso
 Bartulović O. Jakov, Župnik, Bršta-
 novo
 Malić O. Josip, Profesor
 Penić O. Ante
 Laco O. Marko, Župnik, Ogorje
 Slavica O. Šimun, Župnički Pomoć-
 nik, Zlopolje
 Poljak O. Ante, Župnik, Turjake
 Vulić Don Marko, Župnik, Novasela
 Katalinić O. Ivan, Profesor
 Perković Fra Ante, bogoslovac
 Rosić O. Ćiril, Profesor
 Franjevačko Sjemenište
 Tomasović Nikola, Gimnazijalac
 Gnječ Mate "
 Štambuk Slavomir "
 Tripalo Ante p. Stjepana, Po-
 sjednik

Runić O. Jere, Župnik, Prgomot
 (eksempl.)
 Tripalo Dr. Ante, Odvjetnik
 (eksempl.)
 Marković Mate, kot. škol. Nadzorni
 Obćina Sinjska
 Tilić Ivan, Obćinski Blagajnik
 Glavina pop Antun, Župnik, Krušvar
 Kovačević Don Šimun, Aržano
 Šimunić Don Ante, Bisko
 Matavac Don Ante, Trnbusi
 Čipčić Don Filip, Vojnić
 Banić Don Ivan, Kanonik i žup-
 nički Dekan
 Žanko Don Pavao, Župnik, Ruda
 Tripalo Juraj, Učitelj
 Žuro Marko, Zastupnik
 Milović Don Lovre, Župnik, Diemo
 (2 eksempl.)
 Alegretti Don Bariša, Župnik,
 Čaporice
 Stuparić Toma, Trgovac
 Britvić Marin, Učitelj, Turjake
 Jelinić Novak pop Spiro, Župnik
 Bitelić
 Škarica Živko Don Ivan, Župnik,
 Zasiok
 Kotoraš O. Miho
 Talaja Niko, Posjednik-Trgovac
 Šarić Ivan, Gimnazijalac
 Ivandić Mate, Gimnazijalac
 KARDUM O. MATE, Župnik
 BALIĆ O. JERE, Župnik, Zlopolje
 BENUTIĆ O. IVAN, Župnik, Lečevica
 BILIĆ O. FRANO, Župnik, Grab
 Čulić O. Petar, Župnički Pomoćnik,
 Ugljane
 Demarki O. Ante, Župnik, Kijevo
 IVANDIĆ O. MIHO, Župnik, Potravlje
 JADRIĆ O. FRANJO, Župnik-Dekan,
 Visoka
 MARKOVIĆ O. DANE, Župnik, Suhi-
 dol
 MODRIĆ O. MATE, Župnik, Čvrljevo
 MATIĆ O. JOSIP, Župnik, Otok
 NAMASTIR SINJSKI
 ŠKOPLJANAC O. IVAN, Župnik, Ti-
 jarice

STANIČIĆ O. VLADIMIR, Župnik,
Ugljane
Vezilić O. Mate, Župnik, Bajagić
Tripalo Vit. Petar p. Stjepana, Na-
čelnik
Grubišić Ivan, Trgovac
Opara Petar, Učitelj
Masovčić Marin, Bilježnik
Vuletić Petar, Rav. Učitelj
Rendić Miočević Dr. Dujam, Od-
vjetnik
Masovčić Dr. Augustin, Odvjetnik
Čitaonica Sinjska
Tripalo Frano p. Stjepana, Po-
sjednik
Jerković Tomo, Posjednik.

Skradin

Matas Vinko
De Marasović Giovanni, Posjednik
Plančić pop Niko
Čaleta Grgur
Marin Nikola.

Split

Presv. gosp. Nakić Filip-Franjo,
Biskup (eksempl. 15)
Poljak Otac Pijo, Franjevac
Elač Otac Ambroz, Franjevac
Manger Dr. Ivan, Odvjetnik
Bradaš Silvij, c. k. porezni činovnik
Pavičić Petar
Rbrneri
Bonetti
Karaman Dr. Srećko
Narodna Čitaonica
Jelavić Jakov
Prumbić Dr. Ante
Lukšić Hinko
Grgić Dr. Eduard
Čipin Antun
Petković Antun, Gimnazijalac
Duboković Mate Nikola, Gimnazi-
jalac
Baldić Otac Frane, Dominikanac
Samostan Dominikanaca
Tomić Otac Fran, Franjevac
Gojak O. Ante, Franjevac
Biskupsko Sjemenište

Benković Mate, Kanonik
Kuzmić pop Marin
Kamber Dr. Paval
Bulić Fran, Gimn. ravn.
Ivanović Nikola, Profesor
Moscovita Jerolim, Kanonik-profesor
Barić Andro, Profesor
Tabulov-Truta Nikola, Klerik
Matković Antun, VIII raz. gimn.
Perić Jerolim, " " "
Fa'tori Josip, " " "
Begović Dušan, VII " "
Karelović Antun, " " "
Werk Ugo, " " "
Barić Rikard, " " "
Štalio Ivo, " " "
Trojan Milan, " " "
Krpan Ivo, VII raz. gimn.
Matević Miho, VII razr. gimn.
Miličević Ante, " " "
Kalebić Ćiro, " " "
Stjepčević Gjuro, VII razr. gimn.
Kružićević Vjekoslav, Gimnazijalac
Alačević Frano, Gimnazijalac
Miloš O. Onorato, Gvardijan
Namastir Franjevački, Dobri
Karaman Don Mate, Župnik, Pod-
strana
Karli Don Bariša, župnički Po-
moćnik u Trogiru
Lombardini O. Josip, Isusovac
Marinković O. Jeronim, Konven-
tualac
Fradelić Don Andrija.

Šibenik

Presv. g. Fosco Antun-Josip, Biskup
Šimunović Otac Ivan
Karadjole Don Vicko
Barić Otac Roko
Čavkić O. Ivan
Gjik Don Jero
Tambača Grgo, Svećenik
Vidović Ivan, Kanonik
Jaćim Melada, Svećenik
Vuletin pop Ivan
Bukić Don Krsto
Samostan S. Frane u Šibeniku

Mirić T Metod
 Dujam Srećko Karaman
 Skarpa Vicko-Juraj, Župnik, Zaton
 kod Šibenika
 Gabrić pop Petar, Župnik, Zlosela-
 Šibenik
 Jurić pop Nikola, Vodice
 Gojanović Don Grgo, Betina
 Kragić O. PETAR, Župnik
 Delfin pop Josip, Župnik, Zlarin
 Mirić pop Ivan, Župnik, Vrhpolje
 Rosini Ulderik, Ravnatelj
 Hrvatska Čitaonica
 Borović Dr. Juraj
 Katnić Dr. Niko
 Kotarska Uč. knjižnica
 Balić Marijan, Učitelj, Tiesno
 Sinčić Slavomir
 Šupuk Marko, pom. Kapetan, Po-
 sjeđnik
 Strukan O. Petar
 Gjirlić Otac Stanko, Župnik, Danilo
 Bilonić O. ANTE, Župnik, Konje-
 vrate
 Gjirlić O. DANE, Franjev. Guar-
 dijan
 Šurija Don Ante, Župnik, Šepurine.

Tiesno

Mazzura Don Ante, Nadžupnik.

Varaždin

Lehpamer Josip, Kanonik.

Virovitica

Horvat O. Jeronim, Gvardijan
 Krainz O. Krisostom
 Brusa O. Bruno
 Rožman O. Robert.

Vis

Zanela pop Apolonij
 Pečarević pop Grgo
 Benuši Don Giovanni, Campogrande,
 Župnik

Vrhgorac

Staničić O. ANTE, Župnik
 Luetić pop Marijan
 Gilić Otac Ante, Župnik, Kozica
 Gnječ Otac Petar, Župnik, Zavojane

Devčić pop Tražimir, Župnik,
 Luetić Josip, Župnik-Dekan,
 Mrduljaš Don Mato.

Vrlika

MARETIĆ O. KRSTO, Župnik
 Kalinić Niko, c. k. sudac
 Staujić pop Petar, Žup. Unije
 Plazonić Ivo, Posjednik.

Zadar

Marčelić J., Profesor Bogoslov
 Delić Niko, Bogoslov, Vis
 Granić Marko, Svećenik, Snpe
 Braču
 Gamulin Nikola, Bogoslov,
 (na Hvaru)
 Crljenko Josip, Svećenik, Pag
 Ivanović Ivo, Svećenik, Obrov
 Ferranti Ivo, Bogoslov, Dubro
 Štiglić Matija, Bogoslov, Prapu
 (Hrvatska)
 Vežić Marko, Svećenik, Drniš
 Nikola Vučić, Bogoslov, Šiben
 Laneve Gjuro J., Bogoslov,
 stovo (otok)
 Cukar Marijan, Bogoslov, Olib
 Milčić Stjepan, Bogoslov, B
 (Hvar)
 Ortolani Antun B., Bogoslov,
 Petrić Antun, Bogoslov, G
 (Hvar)
 Bogdanić Ivan-Marija, Bog
 Silba (otok)
 Franceschi Jeronim, Bogoslov,
 Škarica Matej, Bogoslovac,
 kod Trogira
 Tomašević Kruno, Bogoslov, Ka
 Omiš
 Fabijanac Jakov, Bogoslov, S
 Matošić Vjekoslav, Bogoslov, S
 Čorić Marko, Bogoslov, Vodice
 Šibenika)
 Stančić Nikola, Bogoslov, Dol (E
 Solil Vilelmo, Bogoslov, Zadar
 Stančić Nikola, Bogoslov
 Milošević Antun "
 Lešić Marin "
 Banićević Nikola "

Kuničić Ivan, Bogoslov	Vučer Franjo, Bogoslov
Katinac Budislav "	Cajunko Valentin, Bogoslov
Spalatin Stjepan "	Bičanić Stjepan, Bogoslov
Gamulin Stjepan "	Čukac Stjepan, Bogoslovac
Matulić Jakov, Bogoslov, Dol (na Braču)	Ferić Stjepan, Bogoslovac
Gamulin Vinko, Bogoslov, Jelša (na Hvaru)	Polić Miko, Bogoslov
Vučković Marko, Bogoslov, Budva	Sbor duh. mlad. Zagreb,
Bonačić Silvestar, Svećenik, Milna (na Braču)	Haluzan Mijo, Bogoslov
Givoje, Prof.	Lončarek Vladoj "
Uccellini, Prof.	Milković Josip "
Španić Petar, Kanonik Prof.	Rožanek Ivan "
Nikolanzi Petar	Mihoković Franjo "
Pulišić Dr. Vicko, Prof.	Rogoz Janko "
Pivčević, Kateketa gimn.	Jakovčić Ivan "
Joković Petar, Upravitelj Učiteljišta Arbanasi	Rakuša Ivan "
Nekić pop Mate, Profesor	Marušić Karlo "
Namastir Sv. Mihovila	Šantek Vatroslav "
Devescovi pop Ante, Dušobrižnik	Petek Martin "
Čuka Dr. Jakov, Svećenik	Koprivnjak Ivan "
Matušić pop Srećko, Župnik, Preko	Frzić Milutin "
Roglić pop Nikola, Gimnaz upravitelj	Požeg Matija "
Batistić Don Niko, Vjeroučitelj	Baneković Grgur "
Kralj pop Ivan, Vojnički kapelan	Lukačić Leonard "
Počina pop Roko, kapelan u bolnici	Posavec Andrija "
Čurković pop Miho, Župnik, Diklo	Klasta Janko "
Zaneta pop Pravdoje, Župnik, Vrhlica	Imrović Aloisije
Jadrošić pop Petar, Župnik, Sutkošan	Šlumpf Edmund
Delić Josip, Kavandžija	Topljak Stjepan
Ured Državnika S. Jerolima	Turzan Silvestar
Biblioteka Namastira Sv. Frane	Butura Stjepan
Krpetić	Gjanić Stjepan
Jurić O. Kažimir	Giorgis Vilim
Danilov pop Ivan.	Gladki Ante
	Ilišević Mato
	Jagar Ante
	Zagorac Stjepan
	Kovačić Blaž
	Kubović Ferdo
	Vrbanić Vladimir
	Mihinić Petar
	Vincijanović Stjepan
	Vuković Ante
	Vugić Cvjetko
	Vukelić Ivan
	Akšamović Josip
	Zmajlović Ante
	Barberić Josip
	Cesarec Fran

Zagreb

Suk Dr. Feliks, Kanonik, Ravnatelj u nadb. Sjemeništu
 Stepinae Matija, Kanonik
 Novaković Josip, Profesor
 Pazman Dr. Josip, Profesor
 Krmpotić Davorin, Bogoslovac
 Bosorić Mihovil, Bogoslovac

Barec Fran Serafski
 Zagoda Franjo
 Kadija Mirko
 Juretić Augustin
 Židovec Miroslav
 Štahan Tomislav
 Čavlek Aleksander
 Rožman Alojsije
 Lesny Stjepan
 Marenčić Mirko
 Krsnik Ivan
 Lanović Josip
 Penić Vilim
 Kovačić Fran
 Malanec Ivan
 Didović Stjepan
 Filo Stanko
 Dikanović Stjepan
 Murk Stjepan
 Pavlić Mijo
 Pavišić Petar
 Gonan Zdravko
 Šijanec Alojsije
 Vukovarac Dionizije
 Malić Ilija
 Strunjak Stjepan
 Vuksan Ivan
 Benjak Mirko
 Štepinac Adam
 Proštenik Matija
 Tomašković Ivan
 Sutlić Milan
 Kovačević Martin
 Langcajner Vatroslav
 Markov Martin
 Vukčević Nikola
 Lončarić Josip
 Vudy Petar
 Jakčin Stjepan
 Šlangenberg Ivan
 Veronek Miroslav
 Nagy Gejza
 Horvat Franjo
 Kovačić Stjepan
 Ivanuš Josip
 Lasman Fran
 Glogovec Josip

Budinščok Pavao
 Borković Ante
 Butković Mate
 Dovranić Mirko
 Fabijan Ljudevit
 Haraminčić Mijo
 Jakopanec Andrija
 Mihaljević Josip
 Vučetić Stjepan
 Koch Vjekoslav
 Miškulin Ivan
 Kolb Juraj
 Cimermanović Petar
 Pišter Slavoljub
 Juratović Antun
 Jerković Dragutin
 Gabrić Vjekoslav
 Namastir franjevački u Zagrebu
 Sendgjergji Aleksander, Profesor
 Iveković Dr. Franjo, Kanonik
 Sajatović Dane
 Žiljar Luka
 Capar Josip
 Klobučar Miroslav
 Erdegata Pavao
 Butorac Ivan
 Pintar Dragutin
 Vedriš Matija.

Zaostrog

Franjevački Namastir
 Vežić O. Serafin, Gvardijan
 Raič O. Josip, Lektur Bogosl.
 Aničić O. Luka
 Staničić O. Stanko
 Raič O. Ivan
 Letica O. Nikola
 Borić O. Stanko, Župnik, Podaca
 Barbić O. Ivan, Lektur Bogosl.
 Milinović O. Jakov, Župnik, Drvenik
 Šimić O. Mate, Župnik, Zaostrog
 Donelli O. Lujo, Župnik, Brist
 Brbić O. Toma, Župnik, Bačina
 Andrijašević Petar, Načelnik, Gradac.

Živogošte

Namastir Sv. Križa
 Kačić O. Petar.

5 1293 50025 6023

MICHIGAN STATE UNIVERSITY LIBRARIES

3 1293 50025 6023